

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૦૨૦૩ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ રંગીન કાગળના પત્રો

વિષય ૪૪૪૪ : ૩

श्री.

सैनिकनी सुंदरी.

भूषण लेखकः

ज. डभल्यु. जे.म. रेनोल्ड्स

आर्पातर कर्ता:

रा. रा. रत्नेश्वर भवानीशंकर वकील

संवत् १९७८.

सन् १९२२.

प्रकाशकः—कृष्णप्रसाद भल्लिशंकर शास्त्री.

सांक्रिशीरी, जीजडापोण, अमदावाद.

पाकुं पुंहुं. किं. ३. ४-०-०

कायुं पुंहुं. किं. ३. २-८-०

(સર્વ હક પ્રકાશકને સ્વાધીન છે.)

૧૯૨૭

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અતઃ ૧૨૫૬
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ

શ્રી અંગિકાવિજય શ્રી-ટીચ પ્રેસમાં પ્રેસ બદલીમાં
હિસ્ટ્રી છે.

ડે. લાલચરઓળ, —મુમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા.

ક્રમસં. વિષય.	પૃષ્ઠાંક.
૧ ભરતી કરનાર સાર્વજનિક...	૧
૨ પ્રેમી યુગલ...	૧૪
૩ પિઠાના પ્રધાન ખંડમાં...	૩૧
૪ પિતા અને પુત્રી...	૪૬
૫ રેડમર્ન કુટુંબ...	૫૬
૬ રેફટ...	૬૫
૭ ફ્રેડરિક લોન્ગડેસ...	૭૩
૮ સ્માર્ટ મનિ...	૮૬
૯ વિદ્યુત...	૯૯
૧૦ આપખુદ પિતા...	૧૦૮
૧૧ ડેપો...	૧૨૫
૧૨ ડેવિસની યોજનાઓ...	૧૩૫
૧૩ ઓકલેની પોસ્ટ ઓફિસ...	૧૫૩
૧૪ ઓક પત્ર...	૧૬૫
૧૫ ઓવેન્ટ્રિ...	૧૭૪
૧૬ નાણાં છુટકાં પંખોડાં...	૧૮૫
૧૭ નાતાળ...	૧૯૮
૧૮ કાર્ટ માર્શ્યલ...	૨૨૦
૧૯ ફટકાની સગ...	૨૩૪
૨૦ પતિપરાયણ...	૨૪૯
૨૧ સંજોગોમાં બીજો પક્ષો...	૨૬૧
૨૨ સુખનો લેઝો...	૨૭૫
૨૩ સખી દીક્ષના દપતિ...	૨૯૫

૨૪ વિધાતક પત્ર ...	...	...	...	...	૩૧૯
૨૫ ડામની સગ્ન ...	...	...	...	...	૩૩૩
૨૬ મી. રોસર ...	...	...	...	...	૩૫૦
૨૭ મિસીસ ડેવીસ...	...	...	...	...	૩૬૮
૨૮ ચીજગારી ...	...	...	...	...	૩૮૬
૨૯ પ્રેમપત્રિકા ...	...	...	...	...	૪૧૩
૩૦ ચીજગારીમાંથી બડકો ...	...	...	...	...	૪૨૭
૩૧ મદિરાપાન ...	...	...	...	...	૪૪૧
૩૨ અંધારી ગલીમાંનું ઘર ...	...	...	...	...	૪૫૧
૩૩ ગાર્ડ ઇમ આગળ ...	...	...	...	...	૪૬૯
૩૪ કપટગ્ન ...	...	...	...	...	૪૮૮
૩૫ હેતરપીડી ...	...	...	...	...	૫૦૬.
૩૬ કેસ ચાલ્યો. ...	...	...	...	...	૫૨૨
૩૭ રાજદ્વારી સભા ...	...	...	...	...	૫૪૫
૩૮ અધઃપતન અને દારિદ્ર્ય...	...	...	...	...	૫૬૨
૩૯ પૂર્ણ વિનીયાત...	...	...	...	...	૫૮૦
૪૦ મેનેર ભવન ...	...	...	...	...	૫૯૨
૪૧ ભેદી ઘટના ...	...	...	...	...	૬૧૧
૪૨ મરણને આરે...	...	...	...	...	૬૪૦
૪૩ કલાપવ ભવન...	...	...	...	...	૬૫૫
૪૪ ઈશ્વરીય ન્યાય...	...	...	...	...	૬૭૧
૪૫ વિધવાની વહારે	...	...	...	...	૬૮૭
૪૬ આખેડીઆ ખેત્રસ	...	...	...	...	૬૯૭
૪૭ સમાપ્તિ ...	...	...	...	...	૭૦૩

પ્રકાશકના બે બોલ.

ઈશ્વરકૃપાથી લલિત-વાહ્યમય-અથમાલા-નું આ સાતમું પુસ્તક વાંચકોના કર-કમળમાં અર્પણ કરતાં આનંદ થાય છે અંથ-માળાએ શરૂઆતમાં એક મોટું દળદાર (૫૦૦) પાનાનું પુસ્તક ગ્રાહકોને અર્પણ કર્યું હતું; તે પછી તેના કરતાં પણ લગભગ દોટું (૭૨૦) પાનાનું આ પુસ્તક ગ્રાહકોને માત્ર રૂ. ૨) માંજ મળે છે. અમારી ખાત્રી છે કે, અત્યારે પ્રકટ થતાં બીજાં પુસ્તકો કરતાં, આ પુસ્તક અમારા ગ્રાહકોને ઘણીજ અદ્ય કિંમતમાં મળે છે. અંથમાળાના, આંગળીના ટેરવાપર ગણાતા ગ્રાહકો હોવા છતાં; અમે અમારા ઉત્સાહમાં સહેજ પણ ઉણપ ન આણતાં આ પુસ્તકને સુંદર અને આકર્ષક બનાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે. અમને આશા છે કે, ગ્રાહકોને અમારો પ્રયત્ન પસંદ પડશે અને તેઓ વધુ ગ્રાહકો કરી આપી અંથમાળાને વધુ મદદ કરશે.

આ વખતે સત્તરમી સદીનું ક્રાન્સનો બાકી રહેલો ભાગ-સંપૂર્ણ આપવા વિચાર હતો; પણ ઈશ્વરની અગાધ લીલાથી કાણ અગ્નિવું છે ? અકરમાત આજ પુસ્તક પ્રકટ થવા પામ્યું છે; અને તે પણ સંપૂર્ણ એકજ ભાગમાં. ઈશ્વરની કૃપા હશે, તો હવે અમે સત્તરમી સદીનું ક્રાન્સનો બાકી રહેલો સંપૂર્ણ ભાગ એકજ પુસ્તકના આકાર-માં પ્રકટ કરીશું. સાથે, શરૂથી તે અંત સુધી આખા એક પુસ્તકના રૂપમાં પણ તે નવલકથાની થોડીક નકલો પ્રકટ કરીશું; કે જ્યાં એકજ પુસ્તક ખરીદ કરનારા છૂટક ગ્રાહકોને પણ તે ખરીદ કરવી શીક પડે.

ખીન પશુ કેટલાંક ઉત્તમ નવલકથાઓનાં પુસ્તક અમારી પાસે તૈયાર છે, કે જે અમે અત્યુક્તે પ્રકટ કરીશું.

આ પુસ્તકના ભાષાંતરકર્તા ભાષ રત્નેશ્વર ભવાનીશંકર વકીલ, આજે મુંબરાતી સાહિત્યની રંગભૂમિપર પ્રથમવારજ દાખલ થાય છે. અમારી માન્યતા મુજબ તેમણે આ નવલકથાનું ભાષાંતર સરળ ભાષામાં સાદું કર્યું છે. આકર્ષકને પશુ તેમનો આ પ્રથમ પ્રયત્ન પર્મદ પડશેજ એવી અમને આશા છે. ભાષ રત્નેશ્વરે અમારી વિનંતિ ધ્યાનમાં લઈ બની શકતા પ્રમત્ને આ પુસ્તક જલદીથી તૈયાર કરવા પાછળ જે મહેનત લીધી છે; તે માટે તેમનો આ સ્થળે આભાર માનવો જોઈએ છે. છતિ.

અમદાવાદ.

તા. ૧૪-૭-૨૨

}

કૃષ્ણપ્રસાદ મણિશંકર શાસ્ત્રી.

લાપાંતર કર્તાની પ્રસ્તાવના.

મહાભાગ્ય પ્રખ્યાત નવલકથાકાર રેનોલ્ડઝના નામથી ઉચ્ચ જાણનાર તો ઠાઠ પણ અપરિચિત નજર હોય છે. જ્યાંજ્યાં વિક છે; પરંતુ હવે તો એકલું યુજરાતી જાણનાર પ્રજાને પણ એ નામ સારી રીતે જાણીતું થઈ ગયું છે. એ મહા સ્વર્ગ્ય નવલકથાકારની કથા—સંકલનાની શક્તિ માટે એ મત છેજ નહિ નવલકથા લખવાની એની અપૂર્વ શક્તિનાં તો એના દુઃખમનનેજ સખાણુ કયાં વગર નજ ચાલે; અને એની એવી અદ્ભૂત શક્તિને લીધે તો જેથીમયિ એ વાસ કરી શકે એવું લાગ્યા વગર રહેતુંજ નથી. પરંતુ એની સાથે એ પણ કહી દેવું જોઈએ કે સમાજની તુડીઓ એને જાણતી તો તેને સુધારવાને નિડરતાથી વાકપ્રદાર કરવાને પણ એ તુકતો નહિ. એના એવા રપટ વક્તાપણાને લીધે કેટલાંક મંડળીમાં એને અપ્રિયતા પણ તેવીજ વેઈરી લેવી પડી હોય તો તેમાં આશ્ચર્ય પામવા સરખું કંઈ ન લાગે. વાર્તામાં રસની જમાવટ કયાં અને કેવી રીતે લાવવી એ તો એનેજ આવડે. એની નવલકથા વાંચવી શરૂ કર્યા પછી તે પુરી કર્યા વગર, બેઠા હોય ત્યાંથી જાણ ઉઠવાનુંથે મન ન થાય; રાતની સવાર થઈ જાય તોયે ઉઠાગરો કર્યો ન જાણાય; એ તો વાર્તા પુરી કર્યેજ છુટકો થાય. પાત્રનું આલેખન અને રચણનું વર્ણન એનું એવું છે કે વાંચનારને એજાજ થાય કે રેનોલ્ડઝ તે કયાં કયાં કર્યો કરો અને કેવા કેવા સ્વભાવવાળા મનુષ્યોના સંસર્ગમાં આજ્યો હતો. એની નવલકથાઓ મનને ઉત્તેજી મુજાને તેને વિષય તરફ વળી લઈ જાય છે; તેથી અનુભવ વગરના નવ જુનાંતેના લાયમાં એ મુશ્કેલી સલાહ કારક નથી એવી માન્યતા કેટલેક અંશે જનસમાજમાં ફેરી પડી; પરંતુ તેમાં નવલકથાકારનો હોય છેજ, તે તે એટલેજ કે જેવા મનુષ્ય હોય છે તેજાજ તેને એ રજુ કરી

અતાવે છે; અને જે સ્થળે પડદો પાડવો ઘટે તે સ્થળ કરતાં આગળ ચેકડો મારી જમને પછી પડદો પાડે છે.

આ નવલકથાનું “ સૈનિકની સુંદરી ” એ નામ આપીને ભાષાંતર કરવાને ભાષા કૃષ્ણપ્રસાદે મને સુચન કરેલું અને તેમણે આપેલા હિતસાહયી પ્રેરાધને આ ભાષાંતર મેં શરૂ કર્યું છે. અને તેમનાજ સ્તુત્ય પ્રયાસથી આ પુસ્તક આજે વાંચનારના કરકમળમાં મુકાય છે. તેને માટે હું એમનો ઝોઝો આભારી થયો નથી.

ભાષાંતર કરવાનું કાર્ય સત્તળ નથી. સરળ ભાષામાં અને તેના સાથે મૂળ ગ્રંથની ખુબીઓ જળવાય અને તેનો ઉદ્દેશ ભાષાંતરમાં માર્યો ન જાય તેવા રીતનું થવું જોઈએ. વળી પોતે જે પુસ્તક વાંચે છે તે અસલજ છે એવો વાંચનારને ખ્યાલ આવે અને વાતનો પ્રવાહ અસ્ખલિતપણે વહ્યો જાય તો તો ભાષાંતરની સાર્થકતા વધારે થઈ જાય. આવાજ નિયમેને અનુસરીને આ ભાષાંતર કરવાનો મેં યથાર્થ પ્રયાસ કર્યો છે અને તે પ્રયાસમાં હું કેટલે અંશે સફળ થયો છું તેનો નિર્ણય કરવાનું હું વાંચનારનેજ સોંપું છું.

ભાષાંતર જેટલે અંશે વાંચનારને રસિકર લાગે તેટલે અંશે, યશ મૂળ ગ્રંથકારનેજ ઘટે; અને જે દોષો જણાય તે મારે શિરજ આંતરે લેવા મને યોગ્ય છે. આ ભાષાંતરમાં કેટલાક અંગ્રેજી શબ્દોના તદ્દનુરૂપ ગુજરાતી શબ્દો મને ન જડ્યા; તેથી તે શબ્દો સમજાવવાને માટે તેવા શબ્દોનું તેના અર્થ સાથે જુદું લૅસ્ટ પુસ્તકના અંતે આપ્યું છે. ઇતિ શિવમ.

રાયપુર-ઠાકડીયાની પોળ;

અમદાવાદ.

તા. ૧-૭-૨૨.

રતનેશ્વર ભવાનીશંકર.

શ્રી.

સૈનિકની સુંદરી.

પ્રકરણ ૧ લું.

ભરતી કરનાર અમલદાર.

ખાસ કરીને, અમારા ખેતવાડીના મુલકોમાં આવેલાં નાનાં નાનાં સુંદર ગામડાંઓ દર્યાદગની સૃષ્ટિસૌન્દર્યતાને ટીક વધારી મુકે છે. અમે અમારા વાંચકવૃંદને, આવા એક ગામડાંનો પરિચય કરાવીએ છીએ. અમારી વાર્તા મોટે ભાગે, બનેલા બનાવોનીજ ઘટના છે. પરંતુ એમાં આવતાં મુખ્ય પાત્રો ઓળખાઈ ન જાય તેટલા માટે તેમનાં ખરાં નામ નહિ આપતાં, અમે કૃત્રિમ નામથી તેમનું ઓળખાણ કરાવવા માગીએ છીએ. અને તેજ કારણથી ઉપરકથિત ગામડાંનું ખરૂં નામ નહિ આપતાં તેનું પણ કૃત્રિમ નામ આપીશું. આપણે તેને “ઓકલે”ના નામથી ઓળખાશું. “ઓકલે” નામ જો કે કૃત્રિમ છે ખરૂં; છતાં અમારૂં મનસ્વી નથી. એ ગામમાં, તેમજ એની પડોશમાં ચારસો વર્ષનાં જીનાં અતિવિસ્તારવાળાં ઓકનાં વૃક્ષો હતાં, તે ઉપરથી ઉપલું નામ અમને મુઝી આવે છે. હજીએ ત્યાં ઓકનાં કેટલાંક વૃક્ષો સારી રીતે ઉછરી રહેલાં અને કેટલાંક સુકાઈ ગયેલાં, લાંબા સોટા જેવાં ઉભેલાં માલમ પડે છે. એ ગામના

લોકોને આ વૃક્ષો પ્રત્યે ઘણું માન અને આદર હતાં અને કોઈપણ બહાનું માણસ પોતાને ત્યાં આવતો, ત્યારે તેને કહેતા કે “ આ વૃક્ષો તો અમારા આ સ્થળના સિંહ છે. ”

આ ગામમાં બહુ ત્યારે આશરે મોએક ધરતી વસતી હતી. અને તે બધાંએ ઘર મોટે ભાગે બેઠુનોનાં હતાં. ગામમાં દુકાનો પણ બહુ જ હતી. અને તે બધી એકજ ફળીઆમાં આવેલી હતી. તેમાં એક ડૉક્ટરનું દવાખાનું હતું. એ દવાખાનામાં બુદ્ધા બુદ્ધા રંગના પાણીની બે ચાર બાટલીઓ ગોઠવી દીધી હતી. વળી બીજા પાંચ છ શીશામાં કાંઈ થેન ચટે એવા પદાર્થ ભરેલા હતા. વળી ગરીબ લોકોને માટે પણ એ ડૉક્ટર સાહેબને ત્યાં ખાસ દવા હતી. ડૉક્ટર સાહેબનું નામ મી. ડૉલીસીન્થ હતું. ગામમાં તથા આસપાસનાં ગણકનાં ગામડાંમાં મી. ડૉલીસીન્થની ધરાકી સારી ચાલતી હતી. અને તેથી તેણે એક ઘોડો તથા નાની ગાડી પણ વસાવ્યાં હતાં. આટલા ઉપરથી તો મીસીસ ડૉલીસીન્થ તથા તેમની ત્રણ છોકરીઓ ખુલાઈને ફાગડો થઈ જતી અને પોતે જાણે કેવાંયે મોટા સારા ધરનાં હોય એમ થઈ ને ફરતાં. પહેરવેશ પણ ઠાઠમાઠથી પહેરતાં. તેમાં મી. ડૉલીસીન્થની વચલી છોકરી કીટી જે જરા દેખાવડી હતી, તે તો પોતાની બીજી બે બેનો કરતાં વધારે બચકામાંજ ફરતી હતી. ડૉક્ટરના ધરથી બેએક ધરને છેટે ગામના લગ્નમ મં. ઓબેડીઆ બેટ્સનું “ હેરકટીંગ ” સલુન હતું. નામ તો સલુન આપેલું હતું. પણ દુકાનના રંગ ઢંગ જોયા હોય તો તે એટલી ગંદી અને અધારી કોટડી જેવી હતી, કે ત્યાં કાંઈ ને ઉભું રહેવું પણ ગમે નહિ. એ દુકાન ઉપર મોટા અક્ષરે ચીતરેલું હતું કે “ સફાઈદાર

વાળા દાપનાર, અત્તરથી સુગંધિત ખનાવનાર તથા માથાની અમ્મી વિગ ખનાવનાર. ” એની દુકાનમાં નજર કરતાં પાંચેક ખાટલા નજરે પડતા. તેમાં કાણુ જાણે શાયે પદાર્થ ભર્યા હશે. પણ તેના ઉપર ચોદેલાં લેખણ કાઢ વાંચે તો “અતિ ઉત્તમ, બેટ્રસની ખનાવેલી રીંછની ચરખી” એવું લખેલું માલમ પડતું. વળી જોડે જોડે એક જાહેર ખખરનું પાટીયું હતું, તેમાં લખેલું હતું કે “ રીંછની ચરખી, ખરો અમલ માલ, ચરખી ખનાવવાને માટેજ મી. બેટ્રસે ખાસ મંગાવેલાં સુંદર રીંછમાંથી જાતિ દેખરેખ નીચે તૈયાર કરેલી ચરખી.” આ જાહેર ખખરમાં કેટલું સત્ય હશે તે તો આ ગામના વૃષ્ટિદર્શ માણસોને પુછવાથી તરત માલમ પડી આવે. તેઓ ખિયારાજોને તો પોતાના જન્મભારમાં કાઠ દિવસ પણ પોતાના ગામમાં કાઠ એ ચરખી ખનાવવા રીંછ મંગાવેલાં હોય તેવું સ્મરણ પણ નહોતું. તેઓ એમ તો કહેતા કે એકવાર જંગલી પ્રાણીઓ લખને વરી જતા હતા, તે વખતે તેઓ આ ગામમાં એક રાત રહ્યા હતા ત્યારે તે જંગલી પ્રાણીઓના ટોળામાં તેમણે રીંછને જોયેલું. જનાં મી. બેટ્રસની જાતિદેખરેખ નીચે ખનાવેલી રીંછની ચરખી અમલ છે કે ખનાવડી છે, તેનું સત્યાસત્ય કાઠ એ પણ તપાસ્યું હોય એમ લાગતું નહોતું. તેથી ઉપલી જાહેર ખખર કાયમજ રહી હતી. હજમની દુકાનની જોડેજ ભડીઆરાની દુકાન હતી. એ દુકાનનાં ત્રણેક દારૂ માપવાનાં ગ્લાસ હતાં. અડધો એક ડઝન બાંધેલી કણકના લોદા હતા. લોટના બે એક કાચળા ભરેલા હતા. આ ખખડે ખાટીમાં ગોઠવી મુક્યું હતું. એની જોડે ખાટકીની દુકાન આવેલી હતી. એ દુકાન એટલી તો નાની અને સાંકડી હતી કે જો એમાં એકાદ

પશુ કરતાં વધારે પશુ લટકાવેલાં હોય તોતો એ કદાવર ખાટકીને પશુ એમાં હરવા ફરવાની મોટી મુશ્કેલી નડે. એની દુકાનમાં એક અઢોડી ઉપર માંસનો સુકાઈ ગયેલો કટકો લટકાવેલો માલમ પડતો હતો. અને એક પાટીઆ ઉપર કેટલાક બીંદના કટકો હતા. આટલીજ વસ્તુ જ્યારે જુઓ ત્યારે ખાટકીની દુકાનમાં જોવામાં આવતી. ખાટકીની જોડે પરચુરણ સરસામાન વેચનારની દુકાન હતી. એ દુકાનમાં વિવિધ જાતની વસ્તુઓ ભરેલી હતી. કાંઈ ચાહ, કાંઈ ખાંડ, પનીર, મીણખત્તી, નાની નાની રાતી દરીઆની સુકી માછલીઓ, દોરાના દડા, હુક્કરના માંસનું અથાણું, હુક્કરની ચરખી, મીઠાઈ, લાકડાં, બેલકાની શીશીઓ, તપખીર, સીગારેટ, તાબું ખાંડ માખણ, ઘંડાં, સાણ, ચુલો બનાવવાના પથરા, મીઠાના મોટા મોટા ગાંગડા એ ઉપરાંત ઘરજતુ ઘણી ચીજો એ દુકાનમાં હતી. ત્યાં એક દરજીની તથા મોચીની પણ દુકાન હતી. એની જોડે એક વિધવા બાઈએ પણ થોડી જગ્યા રોકી હતી. એમાં એ બાઈ કાંઈ જમરખ, બિસ્કીટ વિગેરે પરચુરણ ચીજો વેચીને પોતાનો ગુજારો ચલાવતી હતી. આ બધી ચીજો એક બારીમાં એ ગોઠવતી. એની પાસે જે કાંઈ માલ વેચવાનો હતો તે બધોએ જો આપણે અડધો કાઉન આપીને ખરીદી લઈએ, તો પણ તે સોદો આપણને તો મોઢોજ પડી જાય. એ ઉપરથી અનુમાન થશે કે તે બિચારી આટલા ઉપર પોતાનું ગુજરાન કેવી રીતે કરતી હશે. આ બાઈની દુકાન પાસેજ એક નાનું ખુલ્લું ગભાણુ હતું. તેના ઉપર એક નાનું ઝુંપડું હતું. તે ઝુંપડું આપણી વાર્તા થર થાય છે તેના પહેલાં કેટલાંક વર્ષ ઉપર બળી ગયું હતું. અને તેમાં એક ઘરડી બાઈ બળીને મરી ગઈ હતી.

આ બળી ગયેલા ઝુંપડાનાં કાંઈક નિશાન આ ખુલ્લા ગભાણ ઉપર માલમ પડતાં હતાં. આ ઝુંપડાને આગ લાગ્યા સંબંધી બનાવતો ઉલ્લેખ હવે પછી અમે કાંઈક વિસ્તારથી કરીશું. આ ઓકલે ગામમાં ઉપર વર્ણુબ્યા પ્રમાણેની દુકાનો હતી. તે ઉપરાંત તેમાં એક દારૂનું પીઠું પણ હતું. આ પીઠા આગળ એટલા બધાં ઓકનાં ઝાડ હતા કે એ પીઠું “ રૉયલ ઓક ”ના નામથી ઓળખાવા લાગ્યું. વળી જોણે અસલ આ પીઠું કાઢ્યું હતું, તેની એવી માન્યતા હતી કે આ ઓકના ઝાડોમાં એક વખત એમના રાગ સંતાર્થ ગયા હતા તેથી પોતે તેની વફાદાર રૈયત તરીકે રાગના નામનું સ્મરણ રાખવા ખાતર પોતાના પીઠાનું નામ “ રૉયલ ઓક ” રાખ્યું હતું એમ પણ કહેવાય છે. આ પીઠું રસ્તાના માથા ઉપર આવ્યું નહોતું પણ જરા ખુણા ઉપર આવ્યું હતું; અને બીજાં બધાં ઘરથી પણ છુટું પડેલું હતું. એની પાછળના ભાગમાં નાની કીકટ ગ્રાઉન્ડ પણ હતી. પીઠાના માલીક મી. બુશલ કરીને હતા. એ અને એની ધણી-આણી મીસીસ બુશલ બેઉ જણ મળીને આ પીઠું ચલાવતાં હતાં. આખા એમના જીલ્લાઓનાં પીઠાઓમાં આમનું પીઠું ઘણું ખ્યાતિ પામેલું હતું. અને એમના પીઠામાંનો “એલ” નામનો દારૂ ઘણો વખણાતો હતો. સાંજે તો પીઠું માણસોથી ચીકારજ રહેતું હતું. મી. તથા મીસીસ બુશલ લોકોને દારૂડીઆ બનાવી દેવાને કાષ્ટ પણ પ્રકારે અયોગ્ય ઉત્તેજન આપતાં નહિ અને તેથીજ તેમના પીઠા પ્રત્યે લોકોને માન હતું. આ પીઠાની જમીનની માલીકી “ લૉર્ડ આફ મેનોર ” ની હતી. એ “ જસ્ટીસ ઓફ ધી પીસ ” હતા એટલે આ બંને ધણી-ધણીઆણીને બહુ સાચવીને વર્તવું પડતું હતું.

આ ગામડાનું તેની સંપૂર્ણ ખુબીઓ સાથેનું ચિત્ર જોવાનો સમય તો વસંત ઋતુનોજ છે. તે વખતે ખરફ બધું જતું રહેલું હોય છે અને તેથી દરરોજ ગામની શોભામાં કાંઈ કાંઈ નવીનતાજ માલમ પડે છે: આ ઋતુમાં વૃક્ષો નવીન પાંદડાંથી શોભી રહેલાં હોય છે. પ્રત્યેક છોડ અને ડાળીઓ ઉપર નવીન કલિકાઓ આવી રહેલી હોય છે. શ્રશ પક્ષિઓનો મધુર કલરવ ઝાડીઓમાં સહજાયા કરે છે. લાર્ક પક્ષીનું મધુર સંગીત પ્રિયકર સૂર્યપ્રકાશમાં મગજને આનંદિત કરી મૂકે છે. ધુધુ કરતા અવાજથી પાણીનાં ઝરણાં સૂર્યનાં પ્રકાશિત કિરણોમાં વધારે પ્રકાશિત બને છે અને તે ઝરણાં જળ-લોધની માફક પાસેના જંગલમાં પડતાં પડતાં અદૃશ્ય થાય છે. પત્ર અને પુષ્પો ઉપર સવારનાં ઝાકળ-ખિંદુઓ કાંઈ અજબ શોભા આપે છે. વળી બાગોમાં કેટલેક ઠેકાણે તરતના પુરા થયેલા શિયા-ગાના સ્મરણુચક્ષુસમા ખરફના કકડા પણ માલમ પડે છે. પ્રિયરોઝનાં પુષ્પો પૂર્ણ કળાથી વિકાસ પામી રહે છે. આવી સુંદર અલૌકિક સૃષ્ટિ-લીલાનો અનુભવ “ ઓકલે ” માં આ ઋતુમાં થાય છે.

આ ગામમાં એક નાનું દેવળ પણ હતું. એની આસપાસ ‘યો’ નામનાં ઝાડો પુષ્કળ હતાં અને તે પણ ઓકના જેવાંજ અસલી હતાં. આ મોટા યોના ઝાડના છાંયડામાં સમાધિસ્થાનો (કબરસ્તાન) હતાં અને એ સમાધિસ્થાનોમાં આ ગામના લોકોના વડાઓ સમાધિસ્થ થયા હતા. અને ત્યાં કરેલી સમાધિઓ (કબરો) ના પથરા ઉપર તેમના ચારિત્ર્યના ઉલ્લેખ પણ માલમ પડતા હતા. આ કબરસ્તાનને એક છેડે એક મોટું ધર હતું. તે ધર ગામનાં બીજાં

ધર કરતાં કાંઈ જુદી બાંધણીનું નહોતું; પણ ક્રમ અનિર્ણય કરતાં એ મોટું હતું. એના આગલા ભાગમાં દ્રાક્ષના વેલા હતા, અને તે એટલા બધા વધી ગયા હતા કે ધરની બારીઓને પણ ઢાંકી દેતા હતા. વળી ત્યાં ઉગેલાં યુવાન વિગેરેનાં પુષ્પો એટલાં બધાં ખીલી નીકળ્યાં હતાં કે એ ધરના રવેશને પણ તે પુષ્પો ઢાંકી દેતાં હતાં. આ મધ્યન પાદરી એટલે ક્રિશ્ચિયન ધર્મગુરુનું હતું. પાદરી સાહેબનું નામ આપણે રેવરંડ મી. આર્ડન રાખીશું.

આપણી વાર્તાના પ્રવાહે આગળ વહેતા પહેલાં આપણે દમ્બ એક દશ્ય જોવાનું બાકી રહ્યું છે; તે જોઈ લઈએ. અહીંથી એ એક માઇલ દૂર ટેકરીના છેડા ઉપર એક મોટી હવેલી આવી રહી હતી. એ હવેલી “એટલે” માં પગ મૂકના કાંઈ પણ નવા આ-ગંતુકનું ધ્યાન ખેંચ્યા વગર રહેતી નહિ. નવો આગંતુક એજ અશ્વ પુછતો કે “આ હવેલી કોની છે?” હવેલી ધણી મંદર હતી. એ એક વિશાળ આગના મધ્યમાં આવી રહી હતી. એ આગમાં ઘણાં મોટાં અસલી આકનાં ઝાડનાં ઝુંડ આવી રહ્યાં હતાં અને તે આગની સુંદર જ્વલિની સુંદરતાને પોતાની ડાળીઓથી ચુસતાં હતાં. આ આગમાં પાળેલાં હરણાં ફરતાં ફરતાં હતાં. તેઓ કેટલીક વખતે આકના ઝાડોમાં છુપાઈને વળી પોતાનાં શીંગડાં બહાર કાઢતાં. કેટલીક વખતે ત્યાં આવેલાં રિચર પાણીના તળાવમાં પાણી પીતા આવતાં. આ હવેલી હતી તો ઘણી મોટી, પણ તે સુવ્યવસ્થિત રીતે બાંધેલી નહોતી. એની આસપાસ બીજાં નાનાં નાનાં ઘરો હતાં, નાના બગીચા હતા અને બીજી ઘણી લગ્યતા નજરે પડતી હતી. જે ઉપરથી આ હવેલીનો ભોક્તા પૂરું વૈભવશાળો અને દ્રવ્યવાન હશે એમ જણાતું હતું. આ હવેલીનો ભોક્તા સર આર્શી-

બોટ રેડમર્ન હતો. તે પોતે એવું અજિમાન રાખતો કે એટલા આખા જીવનમાં એમનું કુટુંબજ સૌથી અસલ કુટુંબ હતું. એ મોટી મીલકતનો સ્વામી હતો. આખું “ઓકલે” ગામ અને એની આસપાસનાં ખેતર તથા જમીનો બધી એનીજ હતી. ગરીબ લોકો તો પૈસાદારના યુક્તિઓ થવાજ સર્જાયલા છે એવી એની માન્યતા હતી અને તેથી પૈસા અને વગથી નોટલી બની શકે તેટલી બધી બાબતમાં એ પોતાનુંજ ધાર્યું કરવા મથન કરતો. છતાં કેટલીક બાબતમાં પોતાનું ધાર્યું કરવાને એ નકોતો પણ ફાવી શકતો. એના આવા સ્વભાવને લઈને ગામના લોકો “એ તો ઘણો ગર્વિષ્ઠ અને જોહુકમીનો દોર ચલાવનાર જુદમી સર આશીં છે” એવી માંહી-માંહી વાતો પણ ફરતા. એની ઉમ્મર પચાસેક વર્ષની હતી. એ પરજીવેલો હતો અને એને આશરે એકત્રીસેક વર્ષનો એક યુવાન છોકરો હતો. સર આશીંબોટને એક બેન પણ હતી અને તે એની સાથેજ રહેતી હતી. તે એના કરતાં દસ અગીઆર વર્ષે નાની હતી અને એ કુંવારીજ રહી હતી.

આટલો પ્રસ્તાવ કર્યા પછી અમે આ વાર્તા આગળ ચલાવીએ છીએ.

ઈ. સ. ૧૮૨૮ના મે માસમાં સાંજના સમયે ટપાલ લાવ લઈજ કરનારી ટપાલ-ગાડી ઓકલે ગામમાં આવી પહોંચી અને “રૉયલ ઓક” ના બારણા આગળ ઉભી રહી. ટપાલવાળો આખો છે તેની ખબર આપવાને માટે ટપાલીએ ગામમાં પેસતાંજ પોતાનો બંટ વગાડ્યો હતો. એટલે રૉયલ-ઓકના ઘોડાવાળાએ ટપાલ ગાડીના ઘોડા માટે પાણી અને ચંદી તૈયાર રાખ્યાં હતાં. સવાર ને સાંજ

ટપાલ ગાડીની આવજનો ખનાવ ત્યાંના લોકોને મન ખામ અમ-
ત્યનો મણુતો. સવારમાં ટપાલો જ્યારે “ મિડલટન ” જતો ત્યારે
મિડલટન આપવાની ટપાલ તે અડીથી લઈ જતો અને સોંઝે
ત્યાંથી પાછો આવતો ત્યારે સવારે લઈ ગયેલ ટપાલના જવાબ
વિગેરે લાવતો. અને તેથી જ્યારે ટપાલોનો ઘંટ વાગતો, ત્યારે બધા
ગામના લોકો પોતાને ઘેરથી રોયલ ઓક આવના, પોતાના કાંઈ
કામજો, પાર્સલો વિગેરે આવ્યાં છે કે કેમ તેની તપાસ કરતા અને
હોય તો તે લઈને પોતાને ઘેર જતા.

આજે ટપાલ ગાડીમાં ટપાલ ઉપરાંત એક પેસેન્જર પણ
આવેલો હતો. આ પેસેન્જરનો દેખાવ “ ઓકલે ” ના રહેવાસીઓને
કાંઈક અલગ અને આશ્ચર્ય પમાડે તેવો હતો. આ નવો આવનાર
લગ્નકરી પોપાકમાં સજ્જ હતો. એણે ભુરા રંગનો કાટ પહેર્યો હતો.
કાટના છેડા ધોળા હતા. કદ અને કોલર વાદળી રંગના હતા.
એની કમરે કમરપટો હતો. તેમાં તલવાર લટકાવેલી હતી. જતે
હિંચો કદાવર અને દેખાવે લગ્ય લાગતો હોવાથી એ કાંઈ ઉંચા
દરજાનો અમલદાર છે એમ સૌ કોઈને લાગ્યું. ટપાલ લેવા આવેલા
લોકો આ લગ્નકરી પોપાકમાં આવેલા ગૃહસ્થને લગીલગીને સલામ
કરવા લાગ્યા. આ ગૃહસ્થે પણ પોતાનો જમણો હાથ પોતાની ટોપી
સુધી લઈ જઈને તેમની સલામો ઝીલવા માંડી. ત્યાર પછી આ
અક્કડને અક્કડ રહેનાર ગૃહસ્થે, જાણે ઈશ્વરે એના શરીરમાં વાંકા
વળવાને રિપ્રિંગ મુકીજ ન હોય; અથવા તો એ વાંકા વળી શકતો-
જ ન હોય; તેમ સીધા સોટાની માફક અકડાઈમાં ને અકડાઈમાંજ
“ મિડલટન ” થી અહીં સુધીનું બાકું અરાદ પેન્સ ટપાલોને ચુકરી

આપ્યું; અને પોતાનો સર સામાન પીઠામાં મુકી દેવાનો હુકમ કરતો. એ સીધોજ ગણી ગણીને ડગ ભરતો પીઠાના ખારણામાં પેટો. ત્યાં સુધી ત્યાં ભરાયલા લોઠા એની સામુંજ જોઈ રહ્યા. એ ઘરમાં ગયો એટલે લોઠાએ રસ્તા તરફ નજર કરી અને એવી આશામાં બેઠા, કે કર્નલ સાહેબ આવ્યા અને હવે એમની પાછળ ધીમે ધીમે લશ્કરની ટુકડી આવશે. પણ એમણે લશ્કર તો ક્યાં જોયું નહીં. એટલે ટોળું વળી એ લોઠા એક દેકાણે બેઠા અને “આ લશ્કરી માણસ કેમ આવ્યો હશે? એને ઝોડલેમાં શું કામ હશે?” વિગેરે મતલબની ગુપચુપ વાતો કરવા લાગ્યા. થોડીવાર બેઠા એટલે એમને માલમ પડ્યું કે એ ગૃહસ્થ સાથે ટુંડા કે પેટીઓ જોતું તો કાંઈજ નહોતું. ફક્ત એક સાધારણ કદતું ભુરા કાગળનું એક પાસી-લજ એની સાથે તો હતું. એટલે તો “આ નવો આવનાર કોઈ મોટો માણસ નહીં હોય” એવા અનુમાન ઉપર પણ એ આવી ગયા. આખરે એમણે ટપાલીને પૂછ્યું કે “લાઈ, આ નવો આવનાર કોણ છે?” ત્યારે તેણે ખુલાસો કર્યો કે નવો આવનાર ગૃહસ્થ સાર્જન્ટ છે. એ કોર્વેન્ટના લશ્કરી મથકમાં રહે છે. પણ હમણું થોડો વખત થયાં એ મીડલ્ટન આવેલો હતો અને ત્યાંથી આજે ટપાલ ગાડીમાં બેસીને એ અહિં આવ્યો છે. હવે આ લોઠામાં અંદર અંદર વાદવિવાદ ચાલવા લાગ્યો. ભડીઆરો કહે કે જનરલ કરતાં સાર્જન્ટ મોટો; મોટી કહે કે કૅપ્ટનથી એક પાયરી નીચે તે સાર્જન્ટ; પણ એટલામાં ગામનો હજમ મી. બેટસ આવી પહોંચ્યો. તે બધી વાતથી માહિતગાર હતો. તેણે બધી હકીકત કહેવા માંડી અને સાર્જન્ટ કોણ હોય શકે તે તેમને સમજાવ્યું.

અત્યાર સુધી ટપાલી ટપાલ ગોડવનો હતો. તેમાંથી એ નવરેઠ થયો એટલે એ સર્વને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યો “ ભાઈઓ, જો તમે મારી સલાહ માનો, તો એકલે ગામમાં જેટલા જીવાનીયા છે તેમને બધાને કહી દેજો કે તેઓ આ નવા આવેલા ઝાંરીસરથી સાવચેત રહે. લશ્કરી માણસનું મારાથી ભુંડું બોલી શકાય નહિ. વગી એણે તો મારી ગાડીમાં બેઠા બદલ મને ભાડું પણ આપ્યું છે અને રસ્તામાં પણ એણે દારૂ વિગેરેથી મારી તો અચ્છી તહેનાત કરી છે. છતાંએ દરેક માણસ અભિપ્રાય બાંધવાને સ્વતંત્ર છે અને પોતાનો અભિપ્રાય સામાને જણાવવો તે મારી જણ પ્રમાણે કાંઈ કાયદાવિરૂદ્ધ નથી. અને તેથીજ હું કહું છું કે ભાઈઓ, તમારા જીવાનીયાઓને કહેજો કે આનાથી સાવધ રહે. આ ઝાંરીસર એકલેમાં કાંઈ અમથો નથી આવ્યો. એણે જે પોષાક ધારણ કર્યો છે તેજ પોષાકનો વાવટો ફરકાવવા એ એકલેમાં આવ્યો છે. જે હું આમાં જરાએ બોલું કહેતો હોઉં, તો આ મારી ટપાલ ગાડી ઉપર માફ નામ મોટા અક્ષરે ચીતર્યું છે તે તમે બોલું માનજો. ” આટલું બોલીને એ દારૂ પીવાને પીકામાં ગયો. એટલે ત્યાં બેઠેલા માંતો એક જણ હજમને પુછવા લાગ્યો કે “ ટપાલી શું કહી ગયો ? શાના વાવટાની વાત એ કરી ગયો ? ”

મી. બેટસ—“ કેમ સમજ્યો નહિ ? સાજાંટ જે રંગનો પોષાક પહેર્યો છે તે રંગ જ બતાવે છે કે એ લશ્કરનો માણસ છે. અને પોતાના પોષાકનો વાવટો ફરકાવવા એ અહીં આવ્યો છે, એટલે એ બધાને પોતાના જેવા બનાવવા આવ્યો છે. ” એટલે આટલી પથરી ઉપર પોતાનો છરો ધસતો ધસતો બોલી ઉઠ્યો “ હવે સમજાહ, એ તો લશ્કરમાં બરતી કરનાર સાજાંટ હશે. ”

આ સાંભળીને તો બધા બેઠેલાઓના દીલમાં એક પ્રકારનો ધ્રુમરો વહુટ્યો. આ વખતે લોકોનો જમાવ ઠીક થઈ ગયો હતો. કારણ કે કોઈ નવો સરકારી અમલદાર પીઠામાં આવ્યો છે, એ સાંભળીને એક પછી એક ત્યાં ધણા લોકો ભેગા થઈ ગયા હતા. આ બધામાંથી કોઈને પણ ખાસ ડાંખ લાગે એવું સગું સંબંધી કે સ્નેહી નહોતું, તેમ તેવો કોઈ મિત્ર પણ નહોતો. તેથી ભરતી કરનાર સાર્જન્ટ તેમના કોઈ સ્નેહીને પોતાની ચુંગાળમાં સપડાવશે એવી તેમને ખીક નહોતી. એટલે જેમણે એને જોયો નહોતો, તેમને એને જોવાની ઇચ્છા થઈ આવી અને જેમણે એને જોયેલો તે પણ એને ફરીથી જોવા તૈયાર થઈ ગયા હતા. તેથી “રૉયલ ઓક” આગળની ખુલ્લી જગ્યામાં બધા ભરાયા અને જે ખંડમાં સાર્જન્ટ બેઠો હતો ત્યાં બહારથી ડોકીઆં કરવા લાગ્યા. સાર્જન્ટ તો રૉયલ ઓકના પ્રધાન ખંડમાં (પાર્લર) વિંડસર જતની ખુરશી ઉપર અકડતો અકડ બેઠેલો હતો. એના મોંઢામાં ચીરટ હતી અને સામે ટેબલ ઉપર એલ દાર્નો ગ્લાસ પડેલો હતો. પ્રધાન ખંડમાંની આરીમાંથી બહાર ખુલ્લી જગ્યામાં જ્યાં બધા લોકો ભરાયા હતા ત્યાં સાર્જન્ટની નજર પડી ચુકી હતી. એટલે એ જાણી ગયો હતો કે “ આ લોકો ખાસ મને જોવાને માટે જ અહીં એકઠા થયા છે.” છતાં પોતે જાણે કાંઈ જાણતોજ ન હોય એવો ડોળ ધાલીને અકડ, ગંભીર અને શાંત થઈને પ્રભાવશાળી મુખમાંથી ચીરટના ધુમાડા કાઢતો પુતળાની પેઠે, જરા પણ હાલ્યા ચાલ્યા વગર એ બેસીજ રહ્યો. આ પ્રમાણે પોતાની સ્થિતિ-સ્થાપકતા એણે બે ત્રણ મિનિટ જળવી હશે, એટલામાં સામા ટેબલ પરનો દાર્નો ગ્લાસ લેવા માટે જરા નમીને એણે હાથ લંબાવ્યો અને તે લઈને એ લાંબે ઘુંટડે દારૂ પીવા લાગ્યો.

ખાટકી બોલી ઉઠ્યો “ આ ભાઈ સાહેબ જેમ મનમાન્યો દારૂ ઉડાવે છે, તેમ જો માંસ મટન પણ ઉડાવે, તો આપણી ધરાકી સારી ચાલે અને આપણને ઠીક તડકો પડે. ”

આ સાંભળી ભઠીઆરાને પણ પોતાની રોજ સાંભરી આવી અને એ પણ કહેવા લાગ્યો કે “ જો એ માંસ મટન ખાતો હશે, તો એને રોટલી પણ જરૂર જોઈશે; એટલે મારી પણ રોજ સારી ચાલશે. ” પાસે હળમભાઈ બેઠેલા. તેમનું ખાટી રહી જઈ હતું તે પણ બોલી ઉઠ્યા કે, “ લશ્કરી અમલદારને તો પોતાની દાઢી રોજની રોજ સાફ રાખવી જોઈએ. એ લોકો તલવારના પટા ફેરવી જાણે, પણ અસ્ત્રો ન ફેરવી જાણે. તેથી મારે પણ એના તરફ બેદરકારી બતાવવી જોઈતી નથી. એ પણ જો છે તે છે. આપણે તો એનો સાથે સલાહ સંપર્ધીજ કામ લઈશું. કદાચ એ પણ રાંછની ચરખી વાપરતો હોય તો કોને ખબર ? ” બીજા બધાએ પણ ધારું કે સાર્જન્ટ સાહેબ આવ્યા છે, એટલે એમને કાંઈને કાંઈ ચીજની જરૂર પડશે અને તેથી આપણી પણ ધરાકી ચાલશે અને પૈસા પણ સારા મળશે. માટે એની સાથે આપણે બગાડવું નહીં. આખરે બધાએ એકઠા મળીને વિચાર કર્યો કે આપણે રૉયલ આક્રમાં ઉતરેલા અમલદાર સાથે એક પછી એક જઈને મુલાકાત લેવી અને તેની સાથે ઓળખાણ કરવું, આમ વિચાર કરી બધા વેરાયા. ટપાલનો માડી ધડ ધડ ધડ ચડ અવાજ કરતી ચાલી ગઈ, તેનો અવાજ પણ સંભળાતો બંધ થઈ ગયો. પછી આખા આકલે ગામમાં શાન્તિ પ્રસરી રહી. ફક્ત બેટસ હળમના ધરમાં બેચાર માણસ એકઠા થયા હતા અને આ લશ્કરી અમલદારના સંબંધમાં એનો કેવો

અભિપ્રાય છે તે સાંભળતા બેઠા હતા. કારણ કે આ ગામમાં બેટ્રસ સમજદાર ગણાતો હતો. અને કોઈ પણ નવી બાબતમાં લોહા એને જ પુછતા હતા. એ કહે તે બધું ખરું જ હોય છે એમ બધા ગામડીયાનું માનવું હતું, તેથી આ પ્રસંગે પણ એના જ્ઞાનનો લાભ લેવા કેટલાક આવ્યા હતા.

પ્રકરણ ૨ નું.

પ્રેમી યુગલ.

પીઠા આગળ ગત પ્રકરણમાં જણાવ્યા પ્રમાણેનું દૃશ્ય જોવાખતે રજુ થતું હતું, તેજ વખતે તેથી થોડેક દૂર આપણી વાર્તા સાથે તેટલોજ સંબંધ ધરાવતું અને વધારે ધ્યાન ખેંચે એવું રસપૂર્ણ દૃશ્ય નગરે આવતું હતું. જે વખતે ટપાલીએ પોતાના આગમનનો ઘંટ વગાડી લોકોના કાનને હલુકાવી મુક્યા હતા, તે વખતે એક નવયુવક મજુરના પોષાકમાં એ ગામના નાળાની પાળે પાળે થઇને જામલ તરફ જતો હતો. એ આશરે બારીસેક વર્ષની ઉમરનો હશે. એ શરીરે ઉંચા અને કદાવર હતો. એની ચાલવાની ગતિ ઉપરથી કોઈ એમ ન કહી શકે કે આ ગામડીયો મજુર હશે. જો કે એ અત્યારે મંદ ગતિએ ચાલતો હતો, એનું મુખમંડળ ઉદાસીનતા ધારણ કરી રહ્યું હતું; છતાં પણ એનામાં જે નૈસર્ગિક સ્ફૂર્તિ હતી તે માલમ પડી આવ્યા વિના નહોતી રહેતી. કપડાં તો એણે ઘણાં હલકાં પહેર્યાં હતાં અને કામ ઉપરથી પરવારીને હમણાંજ

હુટો થયો હતો; છતાં એ તદ્દન સુખડ લાગતો હતો. એની સુખડનાને દોષે એ કોઈ સારા ધરતો હશે એમ ભાસ થતો હતો. એની સાથે કામ કરતા ખીખ મનુરોયી એ તદ્દન બુદ્ધેજ પડતો હતો. એનું નામ ફ્રેડરિક લૉન્સડેલ હતું. એ ઘણો દેખાવડો હતો. એના આખાએ મુખમંડળ ઉપર આમ્મતાનું ખીત્રકુલે ચિન્હ દેખાતું નહોતું. એનું મુખ જરા શ્યામતાવાળું લાગતું. પણ તેનું કારણ તો એનું હતું કે એને આખો દિવસ તડકામાંજ પોતાના ગુજરાનને માટે મહેનત કરવી પડતી હતી. એના માયાના વાળ અને આંખો કાળાં હતાં. એની મુઠો તથા દાંત ભવ્વભવ્વ ઉચ્ચ કુટુંમના સદગ્રહસ્થને પણ અદેખાઈ આવે એવા મુંદર હતા. એની વાણીમાં ખીત્રકુલે આમ્મતા નહોતી. એની ભાષા પણ એના જેવાને જાજે એવીજ શુદ્ધ હતી. એના જન્મ સંબંધી એક ગૂઢ રહસ્ય હતું. પણ એ જે સ્થિતિમાં ઉછર્યો હતો તે તો જ્ઞાને જ્ઞાતીનું હતું. નાનપણથીજ એ આ ગામમાં ઉછરેલો હતો. ગ્રાન્ટ કરીને એક વિધવાએ એને ઉછેરીને મોટો કર્યો હતો. એ બાઈ એક નાની દુકાન માંડીને તેમાંથી માંડમાંડ પોતાનું પોષણ કરતી. છતાં એ ગામમાં કોઈ જાણે નહિ એવી રીતે થોડો વખત એ બાઈને થોડો છુપી રીતે મદદ મળી હતી. એ મદદથી એ બાઈએ ફ્રેડરિકને પોતાના ગામની ગામડી નિશાળે સુકેલો. મારતર પણ છોકરાની બુદ્ધિ અને નમ્રતા જોઈને એના ઉપર વધારે કાળજી રાખવા લાગ્યો. જેમ જેમ ફ્રેડરિક મોટો થતો ગયો તેમ તેમ એ ગામમાં જેટલાં પુસ્તકો મળી શક્યાં તે બધાંએ એણે વાંચી નાંખ્યાં, અને નિશાળમાં મળેલા જ્ઞાનમાં એણે ઘણો વધારો કરી દીધો. ખીરીસ ગ્રાન્ટ એને પોતાનાજ છોકરા પ્રમાણે રાખી.

ફ્રેડરિક અરાઢ વર્ષનો થયો ત્યાં સુધી પોતાનું ગુજરાન ભવિષ્યમાં કેવા રીતે ચલાવવું તેનો એણે જરાએ વિચાર કર્યો ન હતો. નિશાળના માસ્તરે એને પોતાના આસીરટંટ તરીકે રાખી લેવાનો વિચાર કર્યો હતો, પણ મૃત્યુએ તેનો એ વિચાર અમલમાં આવવા દીધેલ નહિ અને માસ્તરને કબરસ્તાનમાં યોના ઝાડ તળે કબરમાં સમાધિરથ થવું પડ્યું. ત્યારપછી થોડાજ વખતમાં મીસીસ ગ્રાન્ટના ઘરમાં આગ લાગી. ફ્રેડરિક ઘરમાં નહોતો. એ એના કાંઈ કામસર મિલલટન ગયો હતો. મીસીસ ગ્રાન્ટ ઘરમાં માંદી હતી. લાકડાં કામડાંનું ઘર એકદમ સળગી ઉઠેલું. આથી એ બાઈ બહાર પણ ન નીકળી શકી અને કોઈ મદદે પણ ન આવી શક્યું, અને એ અંદરજ બળી મરી. બાઈ મરી ગઈ એટલે ફ્રેડરિકના જન્મ સંબંધી જે ગૃહ રહસ્ય તે બહુતી હતી, તે પણ તે વખતે તો એની સાથેજ ચાલ્યું ગયેલું લાગ્યું. ફ્રેડરિક ઘેર આવ્યો ત્યારે એને માલમ પડ્યું કે એ ઘરખાર વગરનો, દમડી વગરનો અને ભિત્ર વગરનો થઈ ગયો. લોડાએ એના ઉપર દયા લાવીને એને કાંઈ મદદ કરી, પણ તેજ બિચારા એવા ગરીબ હતા કે વધુ વખત એને કાંઈ મદદ કરી શક્યા નહિ. તેમ પારકાને બારરૂપ થઈ પડવાનું અને પારકાની દયા ઉપર જીવવાનું ફ્રેડરિકના સ્વાત્મ-માની સ્વભાવને બીલકુલ રૂચિર થયું નહીં. તેથી પોતાનું ગુજરાન ચલાવવા પોતેજ મહેનત મજૂરી કરવાને માટે તૈયાર થઈ ગયો. જુના માસ્તરની જગ્યાએ તો નવા માસ્તર આવી ગયા હતા અને તેથી એ દિશા તરફ તો ફ્રેડરિકને કાંઈ આશા રહી નહિ. એને માટે એજ રસ્તા ખુલ્લા હતા. કાંતો એણે ગામ છોડીને આજીવિકા શોધવા બીજે ઠેકાણે ચાલ્યા જવું, નહિ તો ગામના ખેતરોમાં જે

તીની મજૂરી કરવી. એ તો ગામ છોડીને ક્યારનોએ ચાલ્યો ગયો હોત, પણ એકલેમાં એક જળરા બંધને એને બાંધી રાખ્યો હતો. તેથીજ ગામ ન છોડતાં એણે ખેતીની મજૂરી કરવાનું પસંદ કર્યું. મિસીસ ગ્રાન્ટના મૃત્યુ પછી ફ્રેડરિક, બેટ્રસ હજમના ઘરમાં એક નાની ઓરડી બાડે રાખીને રહેતો હતો, અને રેડબર્ન મેનોરના માલિક સર આર્શિબોલ્ડ રેડબર્નના વજીફામાં એ મજૂરીએ જતો હતો. ફ્રેડરિક ચારિત્ર્યવાન પુરૂષ હતો એમાં કશો સંદેહ નહોતો. પણ એક બાબતમાં એ પોતાનાજ દુશ્મનની ગરજ સારતો હતો. એનો રવભાવ જરા તીખો હતો અને એ આવેશમાં આવી જતો ત્યારે વશમાં રહેતો નહોતો. ગામમાં સર આર્શિબોલ્ડ રેડબર્ન અને પાદરી એ બે લોકોની નજરમાં મોટા માણસો ગણાતા હતા, પણ તેમને એ કોઈ દિવસ પણ નમતો નહીં; તેમજ એ અમથો જઈને એમ પણ પુછતો નહીં કે “ તમારે કાંઈ કામકાજ છે? હોય તો કહેજો.” આવી નરમાશ એનામાં નહોતી.

ફ્રેડરિક લોન્સડેલ સંબંધી જરૂર જોટલી અમે બધી હકીકત વાંચકવંદ સમક્ષ મુકી છે. હવે એ ત્યાં જાય છે ત્યાં એની સાથે સાથે નાળાની પાળે પાળે આપણે પણ જઈએ. એ જંગલમાં આવી પહોંચ્યો. હજુ પણ એ પાળે પાળે ચાલ્યા કરતો હતો. હવે એ જે જગ્યાએ પુલ હતો ત્યાં આવી પહોંચ્યો. એ આવ્યો કે તરતજ થોડા સમયમાં ત્યાં એક સ્ત્રી પણ આવી પહોંચી. આ સ્ત્રીનું નામ લ્યુસી ડેવીસ હતું. સર આર્શિબોલ્ડ રેડબર્નના બેલીફ ડેવીસની એ પુત્રી હતી. એની ઉંમર આશરે વીસેક વર્ષની હતી. જાતે ધણીજ સ્વરૂપવાન, હિંમત અને મજબૂત બાંધાની હતી. લ્યુસી કોઈ ગામડી-

અણ સ્ત્રી જેવી નહોતી. જેમ ફ્રેડરીક લોન્સડેલ બીજા ગામના ભોડા કરતાં તદ્દન જુદોજ પડતો હતો, તેમ દ્યુસી પણ ગામની બીજી સ્ત્રીઓ કરતાં ઘણી ઉચ્ચ કોટિની જણાતી હતી. એને દેખતાંજ એ કોઇ સારા કુટુંબની હોય, એમ સૌ કોઇને અનુમાન જતું. એના ઘાળ કાળા ઉમ્મર અને ઘણા સુશોભિત હતા. એની આંખો ઘેરા ભુરા રંગની હતી. એની બ્રમરો બાણના સમાન હતી. એના ગાલની લાલાશ એનું પૂર્ણ આરોગ્ય સુચવતી હતી. એના હોડ ઉપર સુખનું સ્મિત મંદ મંદ ફરકી રહ્યું હતું. આવા મધૂર હાસ્યથી ફરકી રહેનારા એના હોડનું ઔદર્ય તો અપ્રતીમજ હતું. ત્યારે એના બન્ને હોડો સ્મિત વખતે જુદા પડતા ત્યારે એની દંતકલિકાઓ એના સુખની શોખામાં ઝોર ઉમેરેા કરતી હતી. વસ્ત્ર તો તદ્દન સાદાં હતાં, પણ એણે ઘણી સફાઇ અને સ્વચ્છતાથી તે પહેરેલાં હતાં. સુંદરમાં સુંદર વસ્ત્રોમાં તે જેવી શોભી ઉઠે તેના કરતાં આ સાદાં વસ્ત્રોમાં એ ઘણી સુંદર અને મોહક લાગતી હતી. એ સર્વાંગ સુંદર હતી. એનું અંગે અંગ પૂર્ણપણે ખીલી નીકળ્યું હતું. આખી એની ફેહલતા પ્રત્યેક ઘાટીલાં અવયવોથી સુંદર રીતે ઝુકી રહી હતી. બ્રહ્માએ એને એવી ધ્યાનપૂર્વક ઘડી હતી કે કોઇ પણ શિલ્પકળાના અભ્યાસીને એ તેના અભ્યાસનો સર્વોત્તમ વિષય રૂ. પડે. દ્યુસી ડેવીસના આટલા ઓળખાણ પછી અમારા વાંચકવૃંદના સમજવામાં આવ્યું હશે કે ફ્રેડરિક લોન્સડેલને ઓકલેમાં કયા જબરા બંધને બાંધી રાખ્યો હતો. ફ્રેડરિક અને દ્યુસી પરસ્પર પ્રેમબંધનથી બંધાયેલાં હતાં. નાની ઉમ્મરથીજ એ બન્ને સાથે રમતાં અને જેમ જેમ તેઓ મોટા થતાં ગયાં, તેમ તેમ તેમના બાલ સ્નેહનું પૂર્ણ

અને સત્ય પ્રેમમાં પરિવર્તન થતું ગયું. એમનો પ્રેમસંબંધ હજી સુધી કોઈના જાણવામાં આવ્યો નહોતો. તેમાંએ ખાસ કરીને દ્યુસીનો પિતા તો આ ગુપ્ત પ્રેમથી તદ્દન અજાણ્યો હતો. મી. ડેવીસની સ્થિતિ સાધારણ રીતે સારી હતી. એટલે એણે પોતાની પુત્રી માટે ઊંચી ધારણા ધારી મુકી હતી. એણે તો લોભમાંને લોભમાં એટલે સુધીની ગણતરી કરી મુકી હતી કે, દ્યુસીનું અપ્રતીમ સૌંદર્ય સર આર્શિબોલ્ડના એકના એક પુત્ર અને વારસ જીરોલ્ડ રેડબર્નના જીગરને પણ જીતી લે, અને એ તેના હૃદયની અધિષ્ઠાત્રી પણ બની જાય. આવી ગણતરી કરતી વખતે એ વાત તો એના ખ્યાલમાંજ હતી કે રાજ ખુશીથી સર આર્શિબોલ્ડ આ લક્ષમાં સંમતિ નહીં આપે; પણ એણે એવું ધારી મુક્યું હતું કે સર આર્શિબોલ્ડની જે જમીન જાગીર છે, તે તો વારસામાં એના ઠાકરાનેજ જવાની. કાનગુ કે કાયદેસર રીતે એની ખીજ કોઈ પણ પ્રકારે વ્યવસ્થા થઈ શકે વધી. એટલે જ્યારે જીરોલ્ડ મોટો થશે, ત્યારે એને હાથમાં લઈ લેવો અને આર્શિબોલ્ડને દયાવી દેવો; એટલે પોતાની ધારણા ધારણા પર પડી જાય. એના આવા વિચારોથી સૌને અનુમાન થશે કે એ પૂરેપૂરો અવિચારી અને કોઈ પણ જાતના સિદ્ધાન્ત વગરનો હતો. સ્વાર્થ સાધવા ગમે તે વખતે ગમે તે કરવામાં એને કાંઈ પણ ખાટી કાંતર નહતું નહિ. યુક્તિઓ રચવામાં જેવો તે પુરો હતો, તેવોજ તે છુપાવવામાં પણ એટલોજ કુશળ હતો. એની સ્ત્રી એટલે દ્યુસીની માતા ગુજરી ગઈ હતી. દ્યુસી એની એકની એક પુત્રી હતો. તેથી એના મનમાં, દ્યુસીને ઉમરાવ કુટુંબમાં પરણાવીને તેને “લેડિ”નું પદ મળે અને પોતે પણ એક “ગૃહસ્થ” માં ખપે, એવા અભિલાષ હતા.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે પુલ્લ આગળ સંધ્યાકાળ પહેલાં ફ્રેડ-
રિક લોન્સડેલ અને દ્યુસી ડેવીસ ભેગાં થયાં. આ સમય સુખી પ્રેમી
યુગલને સુખનો, અને દુઃખમાં કુખી રહેલાંને મન દુઃખનો હતો.
આ સમયેજ હર હમેશ આ પ્રેમી જીવો આ સ્થળે આવીને મળતાં.
હસતી હસતી પ્રકુલ વદને દ્યુસી પુલ્લ ઉપર થઈને આવીને પોતાના
પ્રિયને હર્ષથી ભેટી પડી. ફ્રેડરિકના મુખ ઉપર છવાઈ રહેલી
ગ્લાનિ દ્યુસી હર્ષના આવેશમાં થોડીવાર તો ન જોઈ શકી. વળી
દ્યુસીને આલિંગન દેતાંજ એના મુખ ઉપરની ગ્લાનિ થોડીવારે
દુર થઈ ગઈ અને એનું મુખમંડળ વધારે તેજસ્વી દેખાવા લાગ્યું.
પરંતુ તે થોડીજ વાર. વળી હૃદયના દુઃખભારના આવેગને સહન
નહી થઈ શકવાથી ફ્રેડરિકના મુખ ઉપર કાલિમા પાછી ફરી વળવા
લાગી. એક બીજાના હાથમાં હાથ રાખીને તેઓ પાળે પાળે વાતો
કરતાં કરતાં આગળ ચાલવા લાગ્યાં. ખરેખર આ જોડી એક બીજાને
ચોગ્યજ હતી. આ વખતે આ બંને તરફ જો દૃષ્ટિ પડી હોય તો
ખરેખર એ ઘણાંજ મનોહર લાગ્યા વગર ન રહે. થોડેક સુધી
બંને ગયાં. એટલામાં કાંઈ ખાસ વાત કરવાને દ્યુસીએ ફ્રેડરિકના
મુખ સામે દૃષ્ટિ કરી તો એને એ મુખ ઉપર ઉદાસીનતા છવાયલી
માલમ પડી અને કહેવાનું હતું તે લુલી ગઈ. તે એકદમ ચાલતી
ચાલતી ઉભી રહી. એકાદ મિનિટ ફ્રેડરિક સામે જોઈને પછી રૂપાની
ઘંટડીઓ મૃદુ અને મધુર અવાજે વાગી રહે તેમ એ મધુર સ્વરે
બોલવા લાગી. “ ફ્રેડરિક, જાણા ફ્રેડરિક ! કહો ના કહો, પણ તમે
આજે ઉદાસ દેખાઓ છો. એવું શું બન્યું છે ? ”

ફ્રેડરિક—“ પ્રિયતમા દ્યુસી, તારાથી મેં શું જાનું રાખ્યું છે ?

મારું અપમાન થયું છે, બચાંકર અપમાન થયું છે. યોગાનુયોગે ઉંચા કુળમાં જન્મ્યો અને મારો શેઠ થયો એટલે મને દુઃખમાં ક્યારી નાંખ્યો.” દ્યુસીની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં, એ ઉસ્કે-રાઈ ગઈ અને બોલી “કાણે તમારું અપમાન કર્યું?” “જીરોદડ રેડઅર્ને. અરે મને એ વાત યાદ આવે છે, ત્યારે એમ થાય છે કે મેં જીરોદડ રેડઅર્નેને ઘોડા ઉપરથી ધસડીને મારા પગ તળે છુંદી કેમ ન નાખ્યો? હું તો એને છુંદી નાખત, પણ એવો એ જાતે સુકલકડી પડપા જેવો અને ઠોસો મારે તો મરી જાય એવાના ઉપર જો હું ધા કરું તો એમાં મેં શું મોટું પરાક્રમ કર્યું? એમ ધારીને મેં એને જવા દીધો. મને એણે ધણો ચીઠવ્યો છે.”

“વહાલા ફ્રેડરિક, તમે કહો છો એ ખરું છે. તમને એણે બહુ ચીઠવ્યા છે. તમારા મનનું સાંત્વન થાય એવું હું શું કરું? કાંઈએ મને જો તમારા જેટલી સતાવી હોય તો પણ તમારા દિદારનાં દર્શન જો હું કરું, તો મને તો પાછી શાંતિ થઈ જાય.”

“તને મારા પ્રત્યે આટલો બધો પ્રેમ છે એને માટે હું તારો આભારી છું.” એમ કહીને ફ્રેડરિક દ્યુસીના હાથ ઉપર ચુંચન કર્યું અને બોલ્યો “પ્રિયતમા, મને પણ તારા મધુર સંસર્ગથી ખરેખરી રાહત મળે છે. ગમે તેવા મર્મસ્થાનના ધાને પણ તારો મીઠો સહવાસ રૂઝવી દે છે. અત્યારે મારા મનને એકલું અપમાનજ નથી સાલી રહ્યું, પણ તે ઉપરાંત મારી ગરીબી હાલતમાં પણ મારે હજી ઝંપીને બેસવાનું નથી, એથી મને ધણું લાગે છે.”

દ્યુસી બિચારી બીકની મારી ફરીથી ચમકી ઉઠીને પુછવા લાગી, “વહાલા ફ્રેડરિક, તમે શું કહો છો, તે મને સમજાવો.”

“ પ્રિય બાલા, શું સમજાવું? પેલા ઉદ્ધત જીરોદડને મને અપમાન ભરેલી રીતે ગાળો લાંડતાં સંતોષ ન વળ્યો, તેથી મારી રોજ ખુંચવી લેવાની પણ મને એણે ધમકી આપી છે. એના આપના વજ્રકામાં હું મળુરી કરૂં છું, ત્યાંથી પણ મને કાઢી મુકશે. અને એના આપના બીજ ખેડુતો છે તે પણ મને મળુરીએ ન બોલાવે તેવાં પગલાં પણ તે ભરનાર છે. આવું જો થશે તો મારે માટે આ ગામમાંથી દેશવટોજ છે. મને ધમકી આપી છે તે પ્રમાણે એ નક્કી વર્તશે એવી મને પાકી ખાત્રી છે. ”

આ સાંભળીને દ્યુસીના વદન ઉપર વિષાદની છાયા છવાઈ રહી; અને થોડો વખત સુધી બંનેએ કાંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વગર ચાલ્યાજ કર્યું. છેવટે દ્યુસી ઉભી રહી અને કાંઈ ઓચિંતું સાંભરી આવ્યું હોય તેમ બોલી ઉઠી:—

“ પ્રિય ફ્રેડરિક, તમારે અને રેડબર્નને આ ઝઘડો શાથી થયો એ તો તમે કાંઈ કહ્યું નહી. ”

“ દ્યુસી, તું જાણે છે અને મેં તને ધણીવાર કહ્યું પણ છે, કે સર આર્શિબોલ્ડ અને જીરોદડ રેડબર્નને મારા પ્રત્યે પહેલેથી જ એક પ્રકારનું વૈમનસ્ય છે. રેવરંડ મી. આર્ડન પણ મારા તરફ સ્નેહ દર્શિથી જોતા નથી. આનું કારણ એટલુંજ છે કે હું જરા ભણ્યો છું અને મારા જ્ઞાનમાં હું થોડો થોડો વધારો કરતો જાઉં છું એ વાત એમને બીલકુલ પસંદ નથી. મારા જેવો માણસ આટલું ભણે એ મોટા માણસોની આંખમાં આવે છે. અત્યારે મરીબ લોકોને રીખાવી રીખાવીને આ મોટા લોકો માલેતુજાર બની જાય છે. એ રહસ્ય ભણેલાના ધ્યાન ઉપર ઝટ આવે છે, એવું એમનું માન-

વું છે. વળી ઘણીવાર હું એમ કહ્યા કરું છું કે ગરીબ લોકોના બો-
ગેજ આ લોકો તવંગર થાય છે, તેથી સર આર્શિબોહૃડ તથા મી.
આર્ડન એમ માને છે કે હું ગરીબ લોકોને આ વાત સમજાવું છું
અને તેમને તવંગર પ્રત્યે દ્રેષની દાગણી ઉભી થાય એવા વિચારો
તેમના મનમાં ડસાવું છું. પરંતુ મારો પરમાત્માજ જાણે છે કે મેં
મારા વિચારો કોઈને પણ જણાવ્યા છે કે નહિ? હું તો દારૂના પીઠા-
માંએ જતો નથી. ગરીબ લોકો સાથે મારો એવો સંસર્ગ પણ
નથી. તેમ તેમને મારા વિચારો જણાવવાનો મને પ્રસંગ પણ મળતો
નથી, અને તેવા પ્રસંગને હું શોધતો પણ નથી. તો પછી તેમના
મગજમાં તવંગર પ્રત્યે દ્રેષભાવના વિચારો હું કેવી રીતે ઘુસાડી
શક્યો? છતાં બેંગેનેટ તથા પાદરીના મગજમાં આવું ભૂત ભરાઈ
ગયું છે. અને આજ બે વર્ષથી મને કેવી રીતે ગામમાંથી કાઢવો
તેનોજ એ લોકો વિચાર કરે છે. ”

લ્યુસી પ્રેમપૂર્ણ નેત્રે પોતાના પ્રેમીના મુખ સામું જોઈને
બોલી:—

“ પણ બહાદા, ગામમાં તમે એટલા બધા પ્રિય થઈ પડ્યા
છો, કે લોકદાગણી વિરુદ્ધ સર આર્શિબોહૃડ તમને ગામમાંથી કાઢી
મુકવાની હીમત નહીં કરી શકે. ”

“ પ્રિયતમા લ્યુસી, તારા કંઠમાં પૂર્ણ સત્ય સમાયેલું છે.
પણ હવે એવો તેવો કાંઈ વિચાર એ કરવાના નથી. અને હવે
મારા ઉપર બુદ્ધિમય ચરેજ. આજે બપોરે હું ખેતરમાં કામ કરતો
હોતો, તે વખતે ડેરોહૃડ રેડમર્ન ઘોડા ઉપર સ્વાર થઈને ત્યાં
આગળ થઈને જતો હતો. મેં એને ટોપી ઉતારીને સલામ કરી,

પણ એણે મારા સામું ચે ન જોયું. પછી થોડેક સુધી એ ગયો એટલે એક માંદા અને કમતાકાતવાન માણસની માફક મને ભ્રમ પાડી ને કહ્યું કે, “અધ્યા એ લોન્સડેલ, અહીં આવ.” આવી તોછડાઈથી મને બોલાવ્યો તેથી મને એમ તો થઈ ગયું કે હું એના હુકમનો અનાદર કરું. પણ મારે એકદમ ગુસ્સે ન થવું એમ ધારીને મારા દુઃખને દાખીને અને મારા ક્રોધને શમાવીને હું એની પાસે ગયો. એની ચામુક જમીન ઉપર પડી ગઈ હતી, તે તરફ આંગળી કરીને મને કહ્યું કે “અધ્યા એ, આ મારી ચામુક લાવ.” આ શબ્દો એ એવા હલકટપણાથી બોલ્યો કે એવી રીતે તો આપણે આપણા ગામનાં કુતરાંને પણ ન બોલાવીએ. તેથી મને ઘણેજ ક્રોધ ચઢી ગયો અને ક્રોધ ભરેલી આંખોથી મેં એના સામું જોયું. એટલે ગુસ્સામાં આવી જઈને એણે મને કહ્યું કે “ઓ સિખારડા, શું જોઈ રહ્યો છે ? ઝટ કર, અને નીચે પડેલી ચામુક લાવ. નહિતો એજ ચામુકથી તારો બરડો હું હમણાં ફંગો નાખીશ.” મેં મારી મનોવૃત્તિએને રખાય એટલા કાળુમાં રાખીને કહ્યું કે, “મી. રેડબર્ન, જો જરા સહ્યતાથી બોલવાનું રાખો તો તમે કહેશો તે હું કરીશ.” એમ કહેતાંની સાથેજ એના જેવા સદ્ગૃહસ્થના મોઢામાં બીલકુલ શોભે નહિ એવા શબ્દોથી એણે મને અભિશાપ્યો અને વળી પાછા એના એજ શબ્દોમાં મને ચામુક આપવાનું એણે ફરમાવ્યું, વ્યુસી, ખરું કહું છું, મારો મીઝજ તે વખતે ઠેકાણે ન રહ્યો.”

“ફેડરિક, ખરું છે. આવા સંજોગોમાં તમને ઘણો ગુસ્સો થયો હશે, પણ વારૂં પછી શું થયું ?”

“ મી. રેડબર્ન તો હદ વગરનો ગુસ્સે થઈ ગયો. એનું શીકકું અને માંદલા જેવું મોઢું કાળું પડી ગયું. એના હોઠ પણ પુણી જેવા ઘોળા થઈ ગયા અને એણે એવી ગાળોનો વરસાદજ વરસાવા માંડ્યો, કે જે સાંભળીને તો કાનના કીડા પણ ખરી પડે. વળી મને કહ્યું કે, “ તારા મા આપ કાણુ છે તેની તો તને ખબર નથી. કાષ્ટ લિખારીનો તો છોકરો લાગે છે, જરા વાંચતાં લખતાં આવડ્યું એટલે કુલાઈ મયા. તારા જેવાએ તો તારા મુરખીઓને ફટકું માન આપવું જોઈએ, અને તેમની ફટકી પગસી કરવી જોઈએ.” આવું આવું એણે જોટકું કહ્યું તેટલું બધુંએ હું સાંભળી રહ્યો. પછી મેં પણ એની ન છાજતી રીતભાત માટે એને કહ્યું અને એની ચાથુક પણ મેં એને આપી નહિ. એ પણ મારા શબ્દો અને તે વખતનો મારો મહેરો જોઈને ગાંડોજ થઈ ગયો. મેં એને ચાથુક ઉઠાવીને ન આપી એટલે એણે મને ધમકી આપવા માંડી. એટલે આટલું થયા પછી એ મને નોકરીમાંથી જરૂર કાઢી મુકાવશે અને એ હુકમ મારે તારા આપને મોઢેથીજ સાંભળવો પડશે. ”

“ ફ્રેડરિક, ખરેખર આ માઠા સમાચાર છે. હવે શું કરવું? મારા પિતાને હું પગે પડું? હું તમને ચાહું છું એ વાત એમને કહીને એમને વિનવું કે મને દુઃખના દરીયામાં ન ડુબાડે. ”

“ નહિ નહિ. દયુસી; ગમે તેમ થાય તો પણ તારા પિતાનો ક્રોધ તારે ઓરી લેવાની કશી જરૂર નથી. મારાં દુઃખ હુંજ ભોગવી લઈશ. મારે માથેથી તારે માથે ઓઢી લેવાની કાંઈ જરૂર નથી. મુખના સ્વપ્નમાંથી આજે હું જાગી ઉઠ્યો છું. ભાગ્યદેવી મારા ઉપર પ્રસન્ન થશે અને હું એવી સારી સ્થિતિમાં આવી જઈશ કે

જેથી કરીને હું તારા હાથની માગણી કરી શકીશ, આવી આશામાંને આશામાં અત્યાર સુધી હું દિવસો વિતાવ્યા કરતો હતો. ખરેખર હવે મને લાગે છે કે મારા આ વિચારો વાહિયાતજ છે. તારા ઉપરના મારા અનહદ પ્રેમને લીધેજ મેં આવી આશાઓ બાંધી હતી. હ્યુસી, તારા પ્રત્યે મારો પ્રેમ કેટલો બધો છે તે તું જાણતી નથી, અને જાણી શકત પણ નહિ. કારણ કે મારા વિચારો મારે મોટેજ હું પુરેપુરી રીતે જણાવી શકતો નથી. આ નાળાના પાણી સામે જો; જ્યાં આપણે ઉભાં છીએ ત્યાં પાણી ખીલકુલ અવાજ કરતું નથી. અહિં ઓઢા પણ આવતા નથી, છતાંય પણ અહિંજ પાણી ઉઠું છે. આજ પ્રમાણે મારો પ્રેમ પણ ઘણો ગાઢ છે. આખો દિવસ મજુરી કરું છું, તે વખતે પણ મને એજ પ્રેમ આનંદ આપે છે. સાંઝે કામમાંથી પરવારું છું, ત્યારપછી પણ એજ પ્રેમ મારો સાથી બની રહે છે. કોઈ દિવસ પણ જો મને પીઠામાં જવાનું મન થઈ આવે, તો એજ પ્રેમ મને ત્યાં જતાં વારી રાખે છે. જો વખતે હું મારા આખા દિવસના કામથી કંટાળી જાઉં છું, ત્યારે મને એમ થઈ જાય છે કે બળ્યું આ કામ. તેમ કેટલીક વખત મારા જન્મ વિષેના રહસ્ય સંબંધી મને વિચાર આવે છે, ત્યારે મને એમ થઈ જાય છે કે, એ રહસ્યની મને ખબર પડે તો મારી આર્થિક સ્થિતિ કેટલી બધી સુધરી જાય. આવા વિચારો મને જ્યારે મુઝવી નાંખે છે, ત્યારે તારી રમ્ય મૂર્તિજ માં સઘળું દુઃખ વિસરાવી દે છે અને મને આનંદી બનાવી દે છે. તારી મનોહરતાએ મારા ઉપર અજબ અસર કરી દીધી છે.”

હ્યુસી આ વખતે અત્યંત આક્રંદ કરતી હતી. પોતાના

પ્રિયતમના હાથને વળગી રહી હતી. આંખોમાંથી આંસુ સરતાં હતાં છતાં પૂર્ણ પ્રેમથી પોતાના પ્રેમીના મુખ સામું જોઈ રહી હતી. કાંઈક બોલવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી, પણ એને એવો કુમો ભરાઈ આવ્યો કે એક શબ્દનો પણ તે ઉચ્ચાર કરી શકી નહિ. એટલે લોન્સડેલે કહ્યું:—

“બ્રાહ્મી હ્યુસી, ન ૨૩ ન ૨૩.” આમ બોલી દીક્ષાસો આપવા જતાં એની આંખમાં પણ ઝળઝળાં આવ્યાં ગયાં. એટલે તે લુછતો લુછતો ફરી બોલવા લાગ્યો કે:—

“હવે એવો વખત આવ્યો છે કે આપણે પુરેપુરી હિંમત રાખ્યા વગર છુટકો નથી. ધૈર્ય અને શાંતિથી સર્વ સહન કરવું પડશે. મારે માથે તવાઈ આવી પડી છે તો એ દુઃખના વમળમાં તને મારાથી શી રીતે સાથે ખેંચાય ? ના ના. ગમે તેમ થાય તોયે તને તો મારા સંકટમાં નહીં નાખું. તારા અનહદ પ્રેમને લીધે જે અનહદ આત્મભોગ આપવા હું તૈયાર થઈ રહ્યો છું તેનો તારે વિચાર કરવાનો છે. મારો પ્રેમ સ્વાર્થ નથી. તું મારા કરતાં પણ વધારે સુખી થાય, અને સૌથી પહેલું તારું સુખ સધાય એમ કરવાને મારો પ્રેમ મને દોષ છે.”

હ્યુસી અડધી બ્રહ્મીતી, અડધી આજીજી કરતી ફેડરિક સામું જોઈ રહી. પછી બોલી:—

“ફેડરિક, તમે આ શું બોલો છો ? તમારા શબ્દો મને બધા પમાડે છે.”

“પ્રિયતમા, હું એમ કહું છું કે મારા પ્રત્યેના તારા સ્નેહને લઈને તો મને જે વચનો આપ્યાં છે—પ્રતિજ્ઞાઓ કરી છે—તેમાં તને

બાંધી રાખવી એ મને જરાએ ઠીક લાગતું નથી. એ તો અન્યાયજ કહેવાય. એ વચન અને પ્રતિજ્ઞાઓનો હવે કાંઈ ઉપયોગ નથી. હુંકાર્માં આપણે બન્નેય હવે છુટાં થઈ જઈએ. તું મને લુલ્હી જા. મારો વિચાર કરવો પણ મુકી દે.”

“ ફેડરિક, બહુ થયું. મારાથી આ સહન નથી થતું. ” આમ બોલી દ્યુસીએ ગાંડાની માફક હાથ અફાળ્યા. વળી હિંમત લાવીને એ ફેડરિક સામે આતુર નેત્રે જોઈ રહી અને કાંઈ કહેવાનું જડી આવવાથી એના ગાલ ઉપર વિજયનાં તથા અંતરના સંતોષનાં ચિહ્ન જણાવવા લાગ્યાં. પછી તે શાંત સ્વરે બોલી, “ ફેડરિક, આપણે બન્નેએ અરસ-પરસ જે પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી છે તેમાંથી તમે મુક્ત થવા મથો છો એવી શંકા લાવીને હું તમારું અપમાન કરવા નથી માગતી. બાલપણથી આપણે એક બીજાને ઝોળખીએ છીએ. તમારા સાચા હૃદયની અને ઉમદા સ્વભાવની મને પુરી પિછાણ થઈ છે. એ હૃદય અને એ સ્વભાવને, આવા દુઃખદાયક વિચારો વ્યક્ત કરવા ઉચિત ન હોય. તમે હવે મારું સાંભળી લો. હું પ્રભુને સાક્ષી રાખીને કહું છું કે ગમે તે થઈ જાય, તમારા દુઃખનો તમને દુઃખ દેવામાં ગમે તેટલા ફાવી જાય, સંજોગ વશાત્ તમારે મારાથી ગમે એટલે દુર જવાનું થાય, મારા આપ મારે માટે ગમે તેવા વિચારો ધરાવે અને મારા હાથની માગણી ગમે તે કરે છતાં મને કશાની દરકાર નથી. મારો પ્રેમ તો તમારા પ્રત્યે છે તેજ છે, એમાં કાંઈ ફેરફાર થવાનો નથી. મરણ પર્યંત મારી એ દૃઢતા કાયમ રહેશે. સમજ્યા. મારે કહેવાનું મેં કહી દીધું છે. હવે મારા હૃદય ઉપર જે ભાર હતો તે જતો રહ્યો છે. ”

“ પ્રિયે, તારા આવા અચળ અને અમર પ્રેમની સાખીતી આપીને તેં મને ઉપકારવશ કરી દીધો છે. મારો ઉપકાર હું તને કયા શબ્દોમાં જણાવું? જે આશાઓએ અત્યાર સુધી મને ઉત્સાહ આપ્યો છે તે આશાઓને હું નહીં તજું. નિરાશાના ભાર નીચે મારા જીગરને હું નહીં કચડી નાખું. તારા અમૃતમય શબ્દોએ મારા મન ઉપર અકસીર અસર કરી છે. ખરેખર તારા જેવી સ્ત્રીઓના પ્રેમમાં દૈવી અંશજ રહેલો છે. મારે માટે તેં જે પવિત્ર શપથ લીધેલા છે તેને હું સ્વીકારું છું અને તેટલીજ પવિત્રતાથી હું પણ તેવીજ પ્રતિજ્ઞા કરું છું. ”

આ વખતે આ પ્રેમીજનો પોતાની ચિંતાઓને ધડીભર ભુલી ગયેલાં લાગતાં હતાં અને જન્મે એક ખીજની કાટે વળગીને મીઠું આલિંગન-સુખ અનુભવતાં હતાં તેજ વખતે એમને કાંને કાંઈક અજાણ્યો અને કાંઈક ગુસ્સા ભરેલો ઉદ્ગાર આવ્યો, એટલે જન્મે એકદમ ચમક્યાં. એટલામાં એક મનુષ્ય, જંગલના ઉંડાણના ભાગમાંથી નીકળી આવી, આમને ગુચવડામાં નાખતો એમની સમક્ષ આવીને ઉભો. આ મનુષ્ય તેજ દયુસીનો પિતા મી. ડેવીસ હતો. એકદમ ખરાડો પાડીને એ બોલી ઉઠ્યો. “ લુચ્ચી દગાખોર છોકરી, આટલા માટેજ તું વારંવાર સાંજે ફરવા આવે છે કે ? ” આટલું બોલીને એ લોન્સડેલ તરફ પોતાનું ક્રોધાવિષ્ટ મુખ ફેરવીને કહેવા લાગ્યો “ મારો પાસેથી મારી પુત્રીને આમ ઉઠાવવાની તું હિંમતજ શી રીતે કરી શક્યો ? ”

ક્રેડરિક સમયસૂચકતા વાપરીને બોલ્યો “ મી. ડેવીસ, તમારી પુત્રીને હું ઉઠાવી લાવ્યો નથી. એની પ્રત્યે હું સત્ય પ્રેમ ધરાવું

હું અને એ પણ મને તેવાજ પ્રેમથી ચહાય છે. નાનપણથીજ અમારો પરસ્પર પ્રેમ પરિપક્વ થતોજ આવે છે. ”

પોતાના સ્વાભાવિક કઠોર અવાજને વધારે કઠોર કરતો મી. ડેવીસ બોલ્યો “એ ત્રિપય ઉપર એક શબ્દ પણ હવે વધારે બોલીશ નહિ. ” “ ચાલ છોકરી. ” એમ કહીને એણે લ્યુસીનો હાથ જોરથી પકડીને એને પોતાની પાસે થયડાવી લીધી અને ફરી બોલ્યો, “ ચાલ મારી સાથે ઘેર. હવે હું જોઉં છું કે તું કેવી બહાર ફરવા જાય છે. લોન્સડેલ, મારે તને ફક્ત થોડાજ શબ્દો કહેવાના છે. સર આર્શિબોલ્ડ રેડખર્નનો હુકમ છે કે તારે હવે તારો રોજગાર અન્યત્ર બોળા લેવો. એ કહેવાને હું તારા ઘર તરફ આવતો હતો, આ તારો પખવાડીઆનો પગાર. ગામમાંથી વહેલો ચાલ્યો જઈશ તેમાંજ તારી શોભા છે.” આટલું કહીને એણે ફ્રેડરિકના પગ આગળ ફેટલાક અડધા કાઉન ફેંક્યા અને તરતજ લ્યુસીને પોતાની સાથે ખેંચી ગયો. લ્યુસીએ જતાં જતાં ફ્રેડરિક સામું જોઈ લીધું. એની દૃષ્ટિ શબ્દો કરતાં પણ વધારે અર્થસૂચક હતી. એનો જાણે એવો અર્થ થતો હતો કે “મેં જે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે તે ધ્યાનમાં રાખજો.” એ દૃષ્ટિનો જવાબ ફ્રેડરિકે શાંત સ્મિતથી વાળ્યો. મી. ડેવીસ લ્યુસીને લાંબને ગયો અને ફ્રેડરિક તો એ જગ્યા ઉપર જાણે ચોંટી ગયો હોય નહિ, તેમ ત્યાંનો ત્યાંજ ચંબી ગયો અને પેલાં જનાર તરફજ જોઈ રહ્યો. એ લોકો એની દૃષ્ટિની બહાર નીકળી ગયાં એટલે ડેવીસે ફંગોટેલા પૈસા ત્યાંના ત્યાંજ પડ્યા રહેવા દઈને તેના તરફ દુર્લક્ષ કરતો એ પણ ત્યાંથી ચાલતો થયો.

પ્રકરણ ૩ જી.

પિઠાના પ્રધાન ખંડમાં.

રાતના નવ વાગ્યા હતા. રાયલ ઓકના પ્રધાન ખંડમાં દીવા-
અત્તિ થઈ ગઈ હતી. રોજના કરતાં આજે અહીં સારી ઘરાકી
હતી. બીડીઓના ધુમાડા કાઢતા અને દારૂની મઝા ઉડાવતા,
બારેક માણસ એ ખંડમાં ભરાઈને બેઠા હતા, મી. બુશલ શગડી
પાસે બેઠો હતો. જ્યારથી રાયલ ઓકનો એ માલીક થયો ત્યારથી
ઐટલે વીસ વરસથી એનો હમેશની બેસવાની જગ્યાજ એ હતી.
પછી ઉનાળો હોય કે શિયાળો હોય અને શગડીમાં દેવતા હોય કે
ન હોય છતાં એ ત્યાંજ બેસતો. એ બેઠો હતો તેની સામેના ખુ-
શ્માં સર્વતું લક્ષ-બિંદુ થઈ પડેલો સાર્જન્ટ લેંગલી બેઠો હતો.
એનો ચત્કિચિત પરિચય તો વાંચનારને થયો છે. એ જિંદો અને
મજબુત બાંધાનો માણસ હતો. એનું મુખ લાલાશ ઉપર હતું. એના
વાળ ખુંટી ટાપેલા હતા, તેથી જાણે એના માથાના આગલા ભાગ-
માંથી વાળ ખરી પડેલા હોય એવું જણાતું હતું. એની આંખો નાની,
ચળકતી અને ભૂરી હતી. એ આંખો તરફ જો બારીકાઈથી જોઈએ
તો તેમાં હુઆઈ, સામા માણસને અણગમો ઉત્પન્ન થાય એવી
નજર અને વેર લેવાની સાપના જેવી નીચ વૃત્તિ જણાઈ આવતી
હતી. એના થોભીયા ધણા આછા હતા. પાયઠળ લસકરમતો એ
સીપાઈ હોવાથી એણે મુછો નહોતી રાખી. એ પીસતાળીસેક વર્ષનો
જણાતો હતો, પણ એવી અચ્છી રીતે સજેલો હતો કે એની ઉંમર

કરતાં એ ચાર પાંચ વર્ષે મોટા લાગતો હતો. અત્યારે એ યુર્મી પીતા પીતા વાતોના તડાકા મારતો હતો. એક બાળુએ હળમ મી. ઝોબેડીઆ બેટ્સ ખુરસીના છેડા ઉપર વાંકા વળાને અદ્દમડો બેઠો હતો અને બીલાડી જેમ ઉંદર ઉપર તરાપ મારવાને તાકીને બેઠી હોય તેમ એ મી. લેંગલીના સામું તાકીને જોતો બેઠો હતો. આ સ્થિતિમાં એને બેઠેલો જોઈને કાઈને પણ હસવું આવ્યા વગર રહે નહી. એને તો એના સ્વભાવ પ્રમાણે એમજ થઈ રહ્યું હતું કે “ મી. લેંગલી ક્યારે પોતાની વાતમાંથી જરા વિસામો લે, કે હું મારી બે ચાર વાતો ફેંકી લઉં.” અને એ લાંબામાં લાંબામાં તો એની અડધી પીધેલી બીડીએ એના હાથમાં હાથમાં બોલવાઈ ગઈ અને ટેબલ ઉપર એનો દાડનો ગ્લાસ પણ એમને એમ પીધા વગરનોજ રહ્યો. પોતાની સાથે વાતો કરવાને હળમને ઘણીજ ઇંતેજરી છે એ વાત મી. લેંગલી જાણી ગયો હતો. પણ એ ખંધાએ જાણી જોઈને હળમને બોલવાનો પ્રસંગ આપ્યો જ નહિ.

ખાટકી, ભઠીઆરો, કરીઆણાવાળો, દરજી, મોચી, દેવળનો કલાક, દેવળમાં કામ કરનારો (સેક્લટન) અને બીજા ગામના આગેવાનો પણ આ મંડળમાં જળ્યા હતા. આ બધાએ મી. લેંગલીની અજ્ઞયબી પમાડે એવી વાતો ફાડી આપે અને કાન દઈને સાંભળતા હતા. મી. લેંગલી તો પોતાનું કાર્ય સાંધવાજ અહીં આવ્યો હતો. એટલે એણે હેરત પમાડે એવી ભુદ્ધિ અને ખંધાઈથી પોતાનું કામ લેવા માંડ્યું. એ તો એવું સમજાવવા આવ્યો હતો કે સૈનિકના જીવન પ્રત્યે કાઈએ શંકાની નજર ન જોવું જોઈએ. સૈનિકના જીવનમાં જે ભય રહેલો છે તેના કરતાં તેમનામાં સ્વદેશાભિમાનને

જુરસો વધારે જોરમાં જાગી રહેલો છે. વળી સૈનિકના જીવનનાં દુઃખો, એના જીવનમાં થતા વારંવારના ફેરફારો, મનુષ્યજીવનને હલકું પાડનારી સૈનિકને કરાતી શિક્ષાઓ એ સર્વને સુખનો દોષ આપવા; અને દુઃખમાં કહીએ તો લોકો જેને ઉજ્જડ વેરાન જાણતા હતા, તે ઉજ્જડ વેરાન નથી પણ સ્વર્ગ છે એમ બતાવવા એ આગ્યો હતો. લોકોને એ જે કાંઈ સમજાવતો હતો તે સાચું નહોતું એટલું તો કહેવું પડશે. એ કલ્પનાશક્તિ દોડાવીને લાંબાં લાંબાં ટાયલાં કરતો હતો. આનું કારણ વાંચનાર સમજી ગયા હશે. આ મંડળીમાં ખાટકી હતો તે જોઈએ તે કરતાં વધારે જડો હતો. હજમ વધારે ખાટકી હતો. બડીઆરો વધારે ઠીંગણો હતો. સેફ્ટન વધારે ઉચો હતો. કલાઈ વધારે ધરડો હતો. કરીઆણાવાળો ટાંપાટયડા પગવાળો હતો. દરજી ખુંધો હતો. મોચી વાંકા પગવાળો હતો અને બીજા પણ કાંઈક એવીજ શારીરિક અશક્તતાવાળા હતા. એટલે આમાંના તો કોઈએ લશ્કરની ભરતી કરવામાં કામ આવે એવા નહોતા. એટલે આમાંથી જ પોતાને જીર્ઘતા રોકુટ મળી આવશે એવી તો કાંઈ ખાસ એને આશા નહોતી. પણ એ ખંધા સાર્જન્ટના મનમાં એવું હતું કે આ લોકોના મનમાં સૈનિક જીવનને માટે ખરાબ અભિપ્રાય ખેસી ગયો છે, તેથી એ અભિપ્રાય એમના મનમાંથી જો દૂર કરી શકાય તો એ લોકો ભરતીમાં જતાં કોઈને અટકાવે નહિ; અને આવા જ વિચારથી એ પૂર્ણ છટાથી પોતાની વાગ્ધારા જોડવાની રહ્યો હતો.

“શું તમે એમ કહો છો કે સૈનિકને ધણું કष्ट સહન કરવાં પડે છે ? અરે હું તો કહું છું કે એના જેવી સુખી જીંદગીજ બીજા કોની છે ? તમારાજ ઉમરાવો અને દ્રવ્યવાન ગૃહસ્થોને દેશવરોમાં

મુસાફરી કરવાનું કે નવું નવું જોવા જવાનું મન થાય, તો તેમને ગાંઠના પૈસા ખરચીને જવું પડે છે; પણ સૈનિકને ગમે તેટલા દૂર દેશમાં જવું હોય તો એને ગાંઠના પૈસા ખરચવા પડતા નથી. એને તો એનો સમ્રાટ પૈસા આપે છે. ગૃહસ્થો, આનો તો તમે વિચાર કરો. તમારો મુસાફરી ખર્ચ તમારો સમ્રાટ તમને આપે એ કાંઈ જેવું તેવું માન છે ? ગૃહસ્થો, આજ ત્રીસ વર્ષ થયાં હું લશ્કરમાં જોડાયો છું. અને અત્યાર સુગીમાં દુનિઆના સર્વ પ્રદેશોમાં મેં સમ્રાટને પૈસે મુસાફરી કરી છે. આનો હું વિચાર કરું છું ત્યારે મગરખીથી પુલાઈ જઈ છું. અહા, અહા, કેટલું બધું મોડું માન. આ, માન નથી એમ કોણ કહી શકશે ? એમ જો કોઈ કહેવાની હિમત કરે તો હું કહું છું કે માન યું છે તેજ એ જાણતો નથી.” આટલું બોલીને થોડીવાર એ બોલતો બંધ રહ્યો અને એકદમ ઝનુની દેખાવા લાગ્યો. એટલે હજમ ગાંડાની માફક, આ ગાળામાં બોલવા લાગ્યો કે “ પણ તેમ છતાંએ હું કહું છું—” પણ ની. લેંગ્લીએ પોતાના હાથમાંની સુગી લકાતીને તે બિયારા હજમને એનું વાક્ય પણ પુરું કરવા દીધું નહિ અને એને મુંગા રહેવાની ઇશારત કરીને પાછું આગળ ચલાવ્યું.

“ ગૃહસ્થો, હું જો કહું છું તે સર્વ સત્ય છે. મેં જો રંગનો ડગલો પહેર્યો છે. તે રંગનો ડગલો પહેરનાર કદી જીકું બોલતો નથી. તમને હું બીજી મગલ પુછું. સૈનિક, સુંદરીઓનો કેટલો બધો માનીતો છે ? સૈનિકને જેતાંજ સુંદરીઓના મુખ ઉપર ફેવું રમ્ય સ્મિત ફરકી રહે છે ? એમનાં નયન કેવાં ભાવમય બની જાય છે ? એની કોઈ બી છે કે જેનું હૃદય સૈનિકને જોઈને આનંદથી છત્તકાઈ ન ગયું

હોય ? તમે જોશો તો તમને જણાશે કે તમારી સ્ત્રીઓ, છોકરીઓ, કાકીઓ, દાદીઓ એ સર્વેની દષ્ટિ મારા ઉપર જ હશે. છતાં તમારા-
માના કોઈને પણ થેર તમારા આમંત્રણને માન આપીને પ્રસંગ-
વશાત્ મારું આવવાનું થાય તો તમે મારામાં મૂકેલા વિશ્વાસનો હું
ભંગ ન કરું. સૈનિકને પોતાની આખર આગળ સર્વ હેઠ છે. હવે
સૈનિકનાં કપડાં વિષે કાંઈક કહું. એમનાં કપડાં કેટલાં સુંદર હોય
છે. એ કપડાં ઉપર તો સુંદરીઓ મરી શીટ છે. એના પણ સૈનિકને
પૈસા ખરચવા પડતા નથી. સૈનિક તો એક લીલીના પુખ્ત જેવો છે.
એને મળુરી કરવી પડતી નથી, એને કાંતવુંએ પડતું નથી, અને એને
ખાણું પણ નિયમિત મળવાનું. કોઈ પણ સૈનિકને બદ હજમીની
ફરીઆદ કરતો તમે સાંભળ્યો છે ? નિયમિત ખોરાક મળે તો પછી
એવી ફરીઆદનો પ્રસંગ જ ક્યાં ? ડાકટરો પણ નિયમિત ખોરાકની
તો ભલામણ કરે છે. અંગ કસરતને માટે પણ એમને માટે પરેડ
ગ્રાઉન્ડ તૈયાર જ. ત્યાં ચાલવામાં પગલાં ભરી ભરીને જ મુકવાનાં.
બહુ ઉતાવળાએ નહીં અને બહુ ધીરાએ નહિ થવાનું. એનું રહેવાનું
કેવું સરસ હોય છે. એમાં કેવો આનંદ થાય છે. ફેશનની ધમાલ
વગરનું સુખ. ફરનીયર બગડવાની તો એમાં ધાસ્તી જ નહી. વળી ત્યાં
સાથીઓની પણ ખોટ નહિ. ખસ મજાની વાતો ચાલ્યા જ કરે.
આનંદ, મોજ અને શાન્તિનું સ્થાન જ જોઈ લ્યોને! ઑફિસર લોકો
પણ કેટલા માયાળુ, કેટલા આનંદી. હા, બહાર લોકોમાં તો એ
અતડાપણું બતાવે પણ પોતાના સૈનિકો સાથે ખાનગીમાં તો બહુ જ
મિલનસાર રહેવાના. સમ્રાટની નોકરીમાં મને પણ ઑફિસર થવાનું
માન મળ્યું છે. મારો જ દાખલો લ્યોને. વેગળે ક્યાં જવાનું છે. ?”

આમ મી. લેંગ્લી બોલી રહ્યો છે એટલામાં અદક પાંસળીએ હજમ, પોતે સૈનિકામાં જે જુદા જુદા દરજ્જા હોય છે તે સારી રીતે જાણે છે એવું ખતાવવાને વચમાંજ જીમ પાડીને બોલી ઉઠ્યો કે “તમે તો બીન સનંદી (Non commissioned) અમલદાર છો.”

સાન્ડે લપકામાંજ કહ્યું કે “હા બીન સનંદી અમલદાર, કર્નલના જેટલા ઉંચા દરજ્જાનો તો નહિ પણ એનાથી બહુ નીચેયે નાહ. જુઓ હું જરાએ મગરૂર લાગું છું. હું ગમે તેવા હલકા અને નાનામાં નાના સૈનિકને પણ તુછકારી કાઢતો નથી. ઉલટો તેમને ઉત્સાહ આપું છું. હું તેમને મદદ કરું છું, તેમને ઉત્તેજન આપું છું અને તેમનો મિત્ર બની રહું છું. અમે સઘળા લાઇઓની માફક વર્તિએ છીએ. તમે અત્યારે શાનો વિચાર કરી રહ્યા છો તે હું જાણું છું. સૈનિકાને કેમ ફટકાની શિક્ષા કરવામાં આવે છે એ વાત તમારા મનમાં ઘોળાયા કરે છે ખરું ને? તમને એ શિક્ષા વિચિત્ર લાગતી હશે; પણ એ શિક્ષા કરવાની રીત ઘણી આનંદદાયક છે. એ તો એક જાતની મનને ઉત્તેજિત કરવાની શક્તિ છે. એનામાં સૈનિકને સુધારવાની શક્તિ છે. એનાથી શરીરના લોહીને ફરવા માટે ઘણી સારી ગતિ મળે છે. કેટલીક વખતે તો એના વગર શારીરિક રચનાનાં યંત્રો ખવાઇ જાય છે. માટે એ યંત્રોને નિયમમાં રાખવાને આ શિક્ષા ઘણી ઉપયોગી છે. એ શિક્ષા ભોગવી રહ્યા પછી ભોગરનાર જાણે વરાળ-રનાન કરી આવ્યો હોય એવો એના ઉપર ઉજેસ માલમ પડે છે. ગૃહસ્થો એ શિક્ષાના ફાયદા એથીયે વધારે છે. એ અંતઃકરણને સ્વચ્છ બનાવે છે, આત્માને ઉન્નત કરે છે અને સૈનિક ગમે એટલે ઉંચે દરજ્જે ચઢ્યો હોય અને ગમે એટલો મોટો માણસ

થઈ ગયો હોય તો પણ આખરે એ નાશવંત પ્રાણી છે, એવું સ્મરણ એ શિક્ષા કરાવે છે. ગૃહસ્થો, ભક્ષા શહેરી તરીકે, કુટુંબના પિતા તરીકે, પતિ તરીકે અને નીતિમાન મનુષ્ય તરીકે તમે પણ કબુલ કરશો કે આ શિક્ષાની અસર ઘણી સારી થાય છે. એકવાર જેણે ફટકાનો સ્વાદ ચાખ્યો છે તે તો ફરી ફરીને પાછો એ સ્વાદ ચાખવા આવવાનોજ. આટલા ઉપરથી સામિત થાય છે કે સૈનિકને ફટકા ખાવા બહુ ગમે છે. ”

હજમ બોલવાને માટે ઘણો આતુર થઈ રહ્યો હતો. એ પોતાની ખુરશી ઉપરજ ઉભો થઈ ગયો અને બોલ્યો:-“ પણ પણ ” એટલે સાર્જન્ટે એને ત્યાંજ અટકાવીને કહ્યું કે “ એક મિનીટ થઈ તમારે જે કહેવાનું હોય તે બેલાશક નીરાંતે કહેજો. ગૃહસ્થો, હું ધારું છું કે મેં મારો કેસ ઘણી સારી રીતે તમારા આગળ રજુ કર્યો છે. સૈનિકોને તો બીલકુલ દુઃખ પડતુંજ નથી. ગુલાબજળની નદીમાં જાણે મુસાફરી કરતા હોય નહિ એવું મજેનું એમાં સુખ છે. ફક્ત કાંઠા ઉપર ઉગેલાં ફળ તોડી લેવાનીજ મહેનત છે. અરે, એની કીર્તિનો તો વિચાર કરો. આ મારો હાથ જેણે આ ચુંગી બાલી છે, તેણે પણ પોતાનું કામ કરી બતાવ્યું છે. મારે કહેવું તો ન જોઈયે, છતાં હું કહું છું કે મેં આપણા કિનારાઓ ઉપર હુમલો કરનાર કૂર શત્રુઓને મારે હાથે કાપી નાખ્યા છે. નહિ તો આ ઓકલેના શાંત ગામડામાં પણ ધાડ પડત, તમારાં ઘરો લુંટાઈ જત, તમારી સ્ત્રીઓનું હરણ થાત, તમારી માલમતા, તમારી દુકાનોનો સર્વ માલ ફના ફાટીયાં થઈ જત. ગૃહસ્થો, હું તો કશી ગણતરીમાં નથી, છતાં મેં વોટ્સું આગળ મારા પોતાને હાથે

તમારા કદા દુશ્મનોમાંના ૬૭ ને કાપી નાખ્યા અને ૮૫ ને અશક્ત બનાવી દીધા. આ રીતે તમારી માલમતાનો ઉદ્ધાર કરવામાં મેં પણ ફાજો આપ્યો છે. ”

અત્રે અમારે જણાવવું જોઈએ કે ખાટકીની દુકાનમાંના માં-સના કટકાનો, કરીઆણાવાળાની દુકાનમાંના બેફાની બોટલ અને પતીરનો, હજમની દુકાનની રીંછની ચરબીનો, ભડીઆરાની દુકાનના રોટલીના ચોડાનો આપણે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે આપણને એમ થાય છે કે, જ્યારે સાર્જન્ટે આ નાના ચોકલે ગામની માલમતા બચાવવાની ખાતરજ લોહી રેડ્યું છે એમ એ કહેવા માગે છે; તો તે માલમતાની કીંમત કરતાં તો મનુષ્યની જીંદગીની વધારે કીંમત છે. પરંતુ ત્યાં એકઠા મજેલા ગામડાના વેપારીઆ આની ગણતરી ન કરી શક્યા. ઉલટા એતો આ બહાદુર સાર્જન્ટના બલિષ્ઠ હાથે જ તેમની સેવા કરી હતી તેને માટે હજમ સુદ્ધાંત બધા લોકો સાર્જન્ટનો આભાર માનવા લાગ્યા.

સાર્જન્ટ વળી કહેવા લાગ્યો કે “ સૈનિકની મોજ મઝાનું હું થોડું વર્ણુન કરૂં છું તે સાંભળો. મેં એવા એવા સુંદર દેશો જોયા છે કે તેની ખુબીઓ અને નવાઇનો, તમે યુદ્ધિશાળી છો છતાં તમને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ આવી શકે નહિ. દુધ દેતા ઝાડની વાત તો તમે સાંભળી હશે. જરાકજ એ ઝાડને છેદીએ એટલે એમાંથી મિષ્ટ દુધ નીકળે છે. તેવું બીજું પણ એક ઝાડ છે. તે ઝાડને છેદીએ તો તેમાંથી ખીરનો દાઝ નીકળે છે. અત્યારે આપણે આ “ એલ ” નો દાઝ પીએ છીએ તેવોજ સ્વાદિષ્ટ. વળી એની ખુબી એવી છે કે

મમે એટલો એ દારૂ આપણે પીએ તો પણ આપણે પીએ તો પીએ એવું તો કોઈ ત્રાહિતને લાગેજ નહિ. આવી મજા દારૂ પીવાની. જે દેશમાં આવાં ઝાડ છે ત્યાં પણ સૈનિકોને જવાનું થાય. વળી તમને બીજું કહું. લંડનના ઓલ્ડરમેન (ફોઝદારી અમલદારો) ને ટરટર સુપ (કાચખાનો સેરવો) ઘણો લાવે છે એ તો તમે જાણતા હશો. આ ઘણું વૈભવી ખાણું ગણાય છે. એ ખાણું ખાઈ ખાઈને તો અમે ઓચાઈ ગયા છીએ. અમે એવા દેશોમાં ફરેલા છીએ કે ત્યાં ફરીઆ કિનારે પથરાને બદલે ટરટલજ લરેલા. ત્યાં અમારી આખી પલટણને રોજ ટરટલ સુપ ખાવાનો મજા. તે એટલો બધો કે આખરે અમે એનાથી ધરાઈ જતા અને એને બદલે અમારે ખીખ પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવો પડતો. આવું ઉમદા અમારું જીવન છે. હું ચોક્કસ કહું છું કે તમને બધાને ફળ ધણાં હાવતાં હશે અમે એવા દેશોમાં ફરેલા છીએ કે ત્યાં વાટે વાટે દ્રાક્ષ લચી રહેલી હોય છે. આખે રસ્તે તમે જુઓ તો રસ્તાની આજુબે વૃક્ષો ઉપર ફળ એટલાં બધાં, કે ફળથી વૃક્ષો નમી ગયેલાં. તમને તે રસ્તામાં ભિખારી મળે અને તે તમને કહે કે હું ભુખે મરું છું, કાંઈ ખાવાનું આપો. એટલે સ્વાભાવિકજ તમે કહો કે ભાઈ આ ઝાડ ઉપરથી ફળ તોડી તોડીનેજ ખાને. મોઢા આગળ તો છે: પછી અમાગી પાસે શું માગે છે. તે વખતે એ ભિખારી તમારું આવું કહેવું સાંભળીને મોઢું મચકોડશે અને તમને કહેશે કે ફળથી તો હું ઓચાઈ ગયો છું, એ ખાવા કરતાં તો મરવું સારું છે. કહેવાની મતલબ કે એટલાં બધાં ફળ ખાઈને એના ઉપરથી મન પણ ઉતરી જાય. આવા આવા દેશોમાં અમારું રહેવાનું થાય છે " આટલું બોલીને સાર્જન્ટ

અજગ થતા અને હર્ષ પામતા શ્રીતાઓ તરફ ધીમે ધીમે જોવા લાગ્યો. એટલે વળી પાછો હજમ માથું મારતોકને બોલવા લાગ્યો. “ બહાલા સાહેબ, મહેરબાની કરીને એક શબ્દ મને બોલવા દો. ”

“ મિત્ર, તમે જે કહેવા માગો છો તે હું જાણું છું. મેં જે ફોનોની વાત કરી તે બાબત તમે પુછવા માગો છો. તમને બધાને નાજિએરનું કોપર તો લાવતું હશે, પણ તે દેશમાં જેવાં નાજિએર મળે છે તેમાંનાં તો તમને ઈંગ્લાંડમાં મળેજ નહિ. મેં નગારા જેટલાં મોટાં મોટાં નાજિએર જોયાં છે. અંદરનું કોપર તો તદ્દન સંગીન અને ક્રિસ્ટમસ પ્લમ પુડિંગ જેવું તો મોટું. એટલે તમારે કાપીને કટકા કરીનેજ ખાવું પડે. પરદેશમાં જેવાં શાકભાજી મળે છે, તેવ ઈંગ્લાંડમાં તો તમે દીઠાંએ નહિ હોય. દાખલા તરીકે કોખીજનું ઝાડ ઉનાળામાં તો એ ઝાડ ઉપર પુષ્કળ કોખીજ લાગી રહેલાં હોય છે. વળી જે દેશમાં આ કોખીજનાં ઝાડ થાય છે ત્યાં કુદરતની એવી ખુશી છે કે, ત્યાં કુકરો એ ઘણાં છે. કુકર દરિયામાં નહાય તેથી એમનામાં ખારાટ આવે એટલે તમારે કંઈજ કરવાનું નહિ. કુકરને શમે તે ભાગમાંથી કાપો, ઝાડ ઉપરથી કોખીજ ઉતારો અને બન્નેને તે તપેલીમાં મુકો. થોડા વખતમાં ઉત્તમ ખાણું બની રહેશે. અને આના પૈસાએ નથી પડતા. આ તો મને જે તાત્કાલિક યાદ આવી તે મેં તમને કહી નાખ્યું છે. જો આવી આવી મઝાને તમે દુઃખ માનતા હો, ત્યારે તો મારે કહેવું પડે કે સૈનિકને આવાં તે દુઃખ ભોગવવાં પડે. ” વૃદ્ધ બુથક તરફ ફરીને પાંચું આગળ ચલાવ્યું. “ પહેલ વહેલો ઈંગ્લાંડમાં “ મીલ્કપૅન્ચ ” (એક જાંતનો દારૂ બનાવવાનો શી રીતે વિચાર થયો તે તમે જાણો છો. હું તમને કહું

મેં હમણાં તમને દુધ દેતા જાડની વાત કહીકની; તે ઉપરથી એ વિચાર સુઝી આવ્યો. સખત ઉનાળામાં તાપને લીધે આ જાડની ઉપલી ડાળીઓનું દુધ ઉકળી જાય છે અને તેનો “આલકોલ” (માદક પદાર્થ) થઈ જાય છે. એ આલકોલ જાડના થડમાં રહેલા તાજા દુધની સાથે મળતાં સ્વાદિષ્ટ “ મિલ્કપંચ ” બને છે. હું ધારું છું કે આ વાત તમારા મગજમાં ઉતરી હશે. અમારી પક્ષટણુ જે ટાપુમાં એ જાડ થાય છે ત્યાં ગઈ અને પહેલેજ દિવસે કર્નલથી માંડીને ડ્રમર બાય [લડાઈમાં પડકમચી] સુધીનાએ એ જાડને છેલ્લું તે વખતે ઉનાળો હતો, તેથી દુધને બદલે એમાંથી “ મિલ્ક-પંચ ” નીકળ્યો અને આખી પક્ષટણુ એટલો બધો પીધો કે બાર કલાક સુધી તો એનો નીશો ઉતર્યો નહિ અને બધાએ પડી રહ્યા. અમારા ઉપર કોર્ટમાર્શલ થવાની તો ધારતી નહોતી. કારણ કે બધાએ પીધો હતો અને બધાજ લટું બન્યા હતા. પણ અમને અધાને દારૂનો નીશો શી રીતે ઉતરી ગયો એ જાણીને તમને ધણી અનન્યબી થશે. એ જાડની પાસેજ એક પાણીનો ઝરો છે, એમાંનું અમે પાણી પીધું ત્યારે અમને માત્રમ પડયું કે એ તો અમારા જન્મમારમાં નહિ આખેલું સુંદર સોડા વોટર છે. એનું કારણ એવું હતું કે જે જગ્યાએ ઝરો હતો તેની નીચે ચોક્વાળી ભૂમિ હતી અને એ ભૂમિમાંથી ઝરણું પુટતું હતું અને હવા ઘેરાઈ જાય એટલે પાણીમાં ઉભરો આવતો હતો. ગૃહસ્થો, કુદરત કેવું હલાપણુ વાપરે છે. આવાં જાડ પેદા કરે છે તેની સાથે એનો ઉતાર આવવા ઝરા પણ પાસેજ રાખે છે. ’ આટલું બધું ભાષણ ચલાવ્યું ત્યારે હવે સાર્જન્ટને થોડી મિનીટ વિસામો લેવાની જરૂર પડી. એટલે પાસેના બ્લાસમાંથી એણે થોડો દારૂ પીધો. હવે હજમને બોલવાની

તક મળી. “ભાઈઓ, આપણા આ નવા મિત્રે આપણને જે મા-
હિતી આપી છે તેને માટે આપણે એમના ધણા આભારી છીએ.
એ એમ કહે છે કે સૈનિકનું જીવન કેટલું બધું સુંદર છે. એમને
નથી ખાવાના પૈસા આપવા પડતા, નથી પીવાના પૈસા આપવા
પડતા, કે નથી કપડાંના પૈસા આપવા પડતા. ત્યારે એમને હું એ
પુછું છું કે “સ્ટોપેજસ” (સૈનિકોના ખોરાક તથા કપડાં બદલ
પગાર ઠાપી લેવામાં આવે છે તે) એટલે શું? સૈનિકને પોતાના
ઉપયોગ માટે પગાર તરીકે રોકડું શું આપવામાં આવે છે? વળી
હું પુછું છું કે—”હજમ આટલું બોલ્યો એટલામાં તો સાર્જન્ટ વિશ્રામ
લઈને ફરીથી પાછો ભાષણ ચલાવવા સ્વસ્થ થઈ ગયો અને હજમને
એટલેથીજ બોલતો અટકાવીને કહ્યું કે “એક પછી એક સવાત્ર
પુછો, સામટા નહિ. સૈનિકના પગાર સંબંધી મને પુછવામાં આવે
છે અને સ્ટોપેજસ એટલે શું એવું પણ પુછવામાં આવે છે. મને
તો આ સાંભળીને અચંબો અને નવાઈજ લાગે છે. સ્ટોપેજસ
એવું તો કાંઈ હજ નહિ. આવી કીર્તિવંત અને મુખમય નાકરોમાં
કાંઈ ઇંગ્લંડનો યુવક જોડાય નહિ તેને માટે કાંઈ દુશ્મને આવું
અવળું ભેરવેલું હોવું જોઈએ. બ્રિટિશ સૈનિકને રોજના તેર પેન્સ
મળે છે. તે એના પોતાનાજ છે. દારૂમાં અને ખાવામાં એ વાપરી
શકે છે. ગૃહસ્થો, લશ્કરમાં પૈસાની ખોટજ નથી. અમારે ધણા
પૈસા છે. અમે એટલા બધા તે શામાં વાપરીએ તેનીએ અમને
મુઝ પડતી નથી. સમ્રાટ અમારા પ્રત્યે ધણા ઉદાર છે. હા, આટલો
બધો પૈસો તમારા સૈનિકોને મળે છે તેથી તમારા ઉપર પડતા
ટેકસને માટે ફરીયાદ કરવાનો તમને હક છે એમ હું માનું છું.”
એમ બોલતાં બોલતાં મી. લેંગલીએ પોતાના ગળવામાંથી મુક્રો

બરીને કેટલાક સોવરેન, ચાંદીના સીકા તથા હાફ-પેન્સ કાઢ્યા અને કહ્યું “ જુઓ, આ પૈસા. અરે એતો મારા હિસાબમાંએ નથી. અમારી પાસે પૈસા પુષ્કળ એટલે ખરચીએ પણ છુટે હાથે. મી. જુશલ, દારૂ લાવો, ” “ હું કેવો પૈસા ઉડાવું છું, ” એમ અને બેઠેલાઓને જણાવવાની ખાતરજ આ ઓર્ડર એણે આપ્યો હતો. એણે જોયું કે લોકો ઉપર ધારેલી અસર થઈ છે એટલે એ ખંધાએ એમના ઉપર ઉડી છાપ પાડવાને તરતજ બીજી યુક્તિ કરી. એણે મી. જુશલ તરફ જોઈને કહ્યું “ સજીર, અહીં ખારેક ગૃહસ્થો બેઠા છે. આજે મને એમનું ઓળખાણ થયું તેથી હું મારી જાતને મગરૂર માનું છું. માટે આપણા રાજના આરોગ્યની ખુશાલીમાં મારે ખર્ચે આ બધાને તમે દારૂ આપો. મને આપો તેની સાથે એમને પણ બે ગેલન દારૂ વહેંચી આપો, ચાલો જલદી કરો. ” સાજીંટની આ વર્તણૂકથી બધા બેઠેલાઓમાં આનંદનો ઘોષ ઉડી રહ્યો. અને વૃદ્ધ જુશલ પણ રોયલ-ઓકમાં આવો મોટો ઓર્ડર એકી વખતે કોઈએ નહિ આપેલો તેથી આ ઓર્ડરથી ખુશ થતો થતો ઓર્ડરનો અમલ કરતા ઉઠ્યો. જુશલ ગયો કે તરતજ સાજીંટ હજમ તરફ જઈને બોલ્યો “ તમારા બીજા મત્રાલો પુછવાને માટે મેં તમને સમય નથી આપ્યો તેને માટે માફ કરજો સાહેબ. પણ આપને હું એક સવાલ પુછવા માગું છું. આપજ આ ગામના હેર-ડ્રેસર અને પરફ્યુમર (વાળમાં સુગંધિક પદાર્થો નાખીને અચ્છી રીતે ઓળી આપનાર) કે ? ” પોતાની દુકાન ઉપર જે નામ ચીતરેલું હતું તેજ મોટા નામથી પોતાને સંબોધેલા જોઈને હજમના હરખનો પારજ રહ્યો નહિ.

“ હાજી હું પોતેજ. હમેશાં હું મારા અસ્ત્રા ધારવાળાજ રાખું છું. હજમતને માટે ગરમ પાણી મારે ત્યાં તૈયારજ રહે છે. ખુબજ શીશુ નીકળે એવો સારો સાણુ વાપરું છું. દુવાલ પથ તદ્દન ધોયેલા અને સ્વચ્છ, તાપડતોય કામનો નિકાલ, હજમત કરતાં મને વારજ નહિ. કાઢને ખોટી તો થવુંજ ન પડે. રીંછની ચરખી થણુ મારા ધરની ખનાવટની હું વાપરું છું. મારો હાથ જુઓ તો હલકો કુલ. અસ્ત્રો ક્યાં ફરે છે તેની તમને ખબરજ ન પડે. આ ઉપરાંત બીજી ઘણી સમવડો મારા સહુનમાં મળે છે, અને તેથી મારો સામે કાર્ધ બીજે હરીફ ટકી શકે એમ નથી. ”

“ ખરૂં, એમાં કાર્ધ શકજ નથી. જનસમાજમાં જે મોભો તમે જળવો છો તેની લાયકાતની સાક્ષી તમારો દેખાવજ આપે છે. તમારા સુંદર ગામમાં હું જ્યાં સુધી રહીશ ત્યાં સુધી હરોજ સવારે મારી દાઢી મુઠાવવાને માટે તમારી હુંશીઆરીનો હું ઘણી ખુશીથી અનુભવ લઈશ. હું પણ રીંછની ચરખી વાપરું છું. તેથી તમે કેવી ખનાવો છે તે પણ આપણે જોઈશું. વળી ભરતીમાં પહેલ વહેલા જે શખસો જોડાય છે તેમની હજમત કરાવવી પડે છે અને વાળ પણ કપાવી નંખાવવા પડે છે. તેમને હજમતે ત્યાં-અરે માફ કરજો-હેરડ્રેસરને ત્યાં મોકલવા પડે છે. અને એ હેરડ્રેસરને રાગના પૈસામાંથી હું ઘણા સારા પૈસા આપું છું. વળી હેરડ્રેસરે જાતે લક્ષ્મણ કરીને જે ભરતીમાં માણસોને મોકલ્યાં હોય છે, ત્યારે તો દરેક માણસ દીડ હજમતનો હું હેરડ્રેસરને અડધો કાઢી આપું છું. ક્યો દારૂ આવી પહોંચ્યો. ”

સાજન્ટ ભરતીમાં જોડતાં માણસો સાથે કેવી સારી રીતે વર્તે

છે એ સાંભળીને મી. એટલે એટલો બધો ખુશી થઈ ગયો કે બીજા સવાલો પુછવાનું પણ ભુલી ગયો. બીજા સવાલો પુછવાના હતા તે પુછાયા નહીં એટલુંજ નહિ પણ તે મી. લેંગ્લીની વાતમાં કાંઈ પણ ટાપસી પુર્યા વગર એક ચિત્તે એની વાત સાંભળીજ રહ્યા. અને તેથી મી. લેંગ્લીને જે કહેવું હતું તે કહેવાનો પુરેપુરો અવસર મળ્યો અને મિચારા બોળા. ગામડીઆ લોકોના મન ઉપર દારૂ પાછને અજબ છાપ પાડી દીધી. લોકો પણ એની વાતમાં એટલા બધા હીન થઈ ગયા હતા કે વાતમાંને વાતમાં મધરાત થઈ ગઈ તેની પણ એમને ખબર રહી નહિ. રાયલ આકર્ષા આજે મધરાત સુધી દીવો બળતો હતો. લોકો તો હજી પણ ઉઠત નહિ પણ બડીઆરાની ઐરીના પેટમાં ફાળ પડી કે “પેલો નવો લશ્કરી માણસ આવેલો છે તે ગામના માણસોને મારી નાખવા તો નહિ આવ્યો હોય? અને તેમાં કદાચ એમને એ લશ્કર પાડે નો?” આમ વિચાર કરતી કરતી એ હાંફલી હાંફલી બડીઆરાની તપાસ કાઢવા પીકામાં આવી પહોંચી. ત્યારે બધા લોકો જાણે ઉંધમાંથી જાગ્યા હોય તેમ આચિંતા ઘેર જવાને માટે ઉઠ્યા. સાજાં ટે દરેકને ઉઠતી વેળાએ શોકહેન્ડ કરી અને સર્વને કહ્યું કે કાલે સાંજે પાછા મળજો. પછી સહ સહને ઘેર વિદાય થયા.

પ્રકરણ ૪ થું.

પિતા અને પુત્રી.

લ્યુસીના પિતા પિટર ડેવીસ આસરે પંચાવનેક વર્ષનો હતો. અહુ કદાવર નહિ, પણ મજબુત આંધાનો અને ઘણા કૌવતવાળો મધ્યમ કદનો હતો. એના મોઢાનો દેખાવ સારો નહોતો. એના કાન એટલા બધા મોટા હતા કે એના ચહેરો કદાચ ગમે એટલો સુંદર હોત તો પણ એના કાન જ આખા એના મુખમંડળને બેડોળ બનાવી દે તેવા હતા. એના વાળ હવે કાળાશ ઉપરથી લુલાશ ઉપર આવવા લાગ્યા હતા અને ઉભા ઓળેલા હતા. એના થોભીયા ઢાળા હતા, એના ભ્રૂં ઉપર પુષ્કળ વાળ હતા, આંખો ઝીણી અને સીલા રંગની હતી, એના કપાળ અને મુખ ઉપર ઘણી જાડી જાડી રેખાઓ હતી. મુખપરીક્ષક એવી મુખમુદ્રા ઉપરથી કળી શકે કે એ મજબુત મનોવિહારવાળો, કડક સ્વભાવનો અને જે કામ એણે હાથ ઉપર લીધું હોય તે આપતમાં મક્કમ વિચારનો હશે. એનો અચાજ કડકશ અને અણગમે ઉત્પન્ન કરે તેવો હતો. સ્વભાવે ઘણો અતડો, મીઝસી અને જક્કી પણ હતો. ચાર પાંચ વર્ષ થયાં એની સ્ત્રી ગુન્જરી ગઈ હતી એટલે એ વિધુર હતો.

નાનપણમાં છોકરીઓના ઉપર ખાસ કરીને માની દેખરેખ સારી હોવી જોઈએ. લ્યુસીની માતા એની નાની વયમાં લ્યુસીના ઉપર તેવીજ દેખરેખ રાખતી હતી. મીસીસ ડેવીસ એટલી બધી મળતાવડી અને માયાળુ સ્ત્રી હતી કે જેના જેના સંબંધમાં એ

બાઈ આવતી તે સર્વને એના ઉપર પ્રેમ ઉપજતો. જે કુટુંબમાં એ જન્મી હતી તે એકવાર ઘણી સારી સ્થિતિમાં હતું પણ પાછળથી ઘણી તંગ દશામાં આવી ગયું હતું. એટલે એને શિક્ષણ સાફ મળ્યું હતું. એના કુટુંબની ગરિબ સ્થિતિને લઈને પિટર ડેવીસની સારી સ્થિતિ હોવાથી એની માગણી કબુલ રાખી એ બાઈને એની સાથે પરણાવવા પડી હતી. આ લગ્નને સ્નેહ લગ્ન તો ન જ કહી શકાય. છતાં આ બાઈ “પડયું ખાતું નિભાવી લે” એ ભાગ્યની આજ્ઞાને વશ વર્તીને સંતોષ માનીને રહી હતી. અને એક આદર્શ પત્ની તરીકે પોતાનું જીવન ગાળતી હતી. દ્યુસીને માતાની કેળવણી મળી હતી અને તેથીજ, એ બીજી બધી છોકરીઓમાં બેસવે ચાલવે, રીતક્રાંતિમાં, ઢગજમમાં અને બીજી સર્વ રીતે સર્વોપરિ હતી.

પતિ તેમજ પિતા તરીકે પિટર ડેવીસનું વર્તન બોટું નહોતું. એનામાં સ્નેહ જેવા તો ઠાંંધ લાગણીજ નહોતી; છતાંએ પતિ કે પુત્રી પ્રત્યે કારણ વિના પોતાના સ્વભાવની કડોરતા જણાવતો નહોતો. એ ને ચીડાય તો જ ઉશ્કેરાઈ જતો. એનું ધાર્યું જે ન થાય તો જ એ આપખુદ સત્તાથી વર્તતો. આવા માણસોનું કહેવું અને કરેલું ધીરજથી સહન થાય તો એવા માણસ સાથે રહેવાય. આ બાઈ બિચારી કબાગરી એટલે પિટર ડેવીસનું ગૃહજીવન દુઃખમય નહોતું. બાઈ બિચારી બધી રીતે પિટરની ઈચ્છાઓને આધીન જ રહેતી અને તેથી કુટુંબ કલેશ થતો નહોતો. દ્યુસી પણ એની માના જેવીજ આનંદી અને મળતાવડા સ્વભાવની હતી અને પોતાના પિતાને પ્રેમથી ચલાતી હતી. બધી બામતોમાં દ્યુસી નરમ, કબાગરી અને આશાંકિત હતી. પણ એકજ બામતમાં એ એના પિતાનો

મરજી વિરૂદ્ધ થતી. એ બાબત એવી હતી કે માઆપ પ્રત્યે પુરેપુરું માન ધરાવનાર, માઆપ પ્રત્યે પ્રેમ રાખનાર, તેની સર્વ આજ્ઞાઓનું પાલન કરનાર છોકરાં પણ વિરૂદ્ધ થઈ જાય. એટલે એમાં દ્યુસીના વાંક જેવું અમે કાંઈ જોતા નથી. એ બાબત કયી હતી તે વાંચનારને માલમ પડ્યું હશે. ઘણા વખતથી દ્યુસી અને એનો પ્રેમી લોન્સડેલ જન્ને સાંજે એકાંતમાં મળતાં અને એમનો આલોચના મેળાપ તદ્દન ગુપ્ત રાખવાને તેઓ બહુ સંભાળ અને સાવચેતી રાખતા. આ જન્ને જણ એક બીજાને ચહાય છે અને અવાર નવાર મળે છે એવી ગામમાં ગમે સને વાત થતી હતી. છતાં પિટર ડેવીસને તો આ જન્નેની મુલાકાત અને પ્રેમ વિષે કાંઈ પણ ખબર પડી નહોતી અને એને એવી શંકાએ નહોતી ગઈ. પણ એણે જંગલમાં દ્યુસી અને લોન્સડેલને એક બીજાને આલિંગન દેતાં જોયાં ત્યારે જ બધી વાત એના જાણવામાં આવી, અને દ્યુસી એકલી એકલી વારંવાર કેમ ફરવા જતી હતી તેનું કારણ પણ એને ત્યારે જ સમજાયું.

લોન્સડેલ પાસેથી પિટર દ્યુસીને થયેલી લાઈ ગયો એ આપણે બીજા પ્રકરણના અંતમાં વાંચી ગયા. એ પ્રમાણે આખું જંગલ એમણે વટાવ્યું ત્યાં સુધી પિટર એક શબ્દ પણ બોલ્યો નહિ. જંગલ વટાવીને એ ખેતરાઉ રસ્તે આવ્યાં. કારણ કે અહીં આગળથી એના મકાન તરફ જવાનો રસ્તો હતો. એકલે અને એનાર હાઉસની અધવચ એનું મકાન આવેલું હતું. મકાનની જગ્યા સારી હતી. ત્યાં એક નાનો બાગ હતો. એ બાગમાં દ્યુસીના હાથથી ઉછરેલા પુષ્પના છોડ પુષ્પોથી ઝુકી રહ્યા હતા. ખેતરાઉ રસ્તે જન્ને જણ આવ્યાં એટલે પિટર બોલ્યો “ દ્યુસી, ફ્રેડરિક લોન્સડેલ

સાથેની તારી છુપી મુલાકાતોથી તેં એને ઘણુંજ ઉત્તેજન આપ્યું છે. તમેજી પરસ્પર પ્રેમના શપથ પણ લઈ લીધા છે કે શું ? ”

“ પિતાજી, એક પણ પણ હું તમારાથી સત્ય છુપાવના માનતી નથી. હું ફેડરિકને ચઢાઉં છું. ખરા અંતઃકરણથી અને પૂરા પ્રેમથી ચઢાઉં છું. બીજા પ્રત્યે હવે મારો પ્રેમ ઢળી નહિજ શકે. હું એની સાથે વચનથી પણ બંધાઈ ચુકી છું. ”

“ હા, મને બીકજ હતી. ” એમ બોલીને ડેવીસે ગુસ્સામાં પોતાનો હોઠ કરડ્યો. પણ તરતજ એણે જોયું કે ધારેલી ધારણા બર લાવવાને ગુસ્સે થવા કરતાં યુક્તિથી કામ લેવું પડશે. એટલે એ બોલ્યો:—

“ ફ્યુસી, તું મારી સાથે આમ ઠગાઈથી કેમ વર્તી ? આવો ઢોંગ તેં કેમ કર્યો ? શું હું તારો પિતા નથી ? પિતા તરીકેનું માંડું કર્તવ્ય મેં શું નથી બજાવ્યું કે, જેથી તું આ પ્રમાણે કરે છે ? ”

“ પિતાજી, આપની આત્માકિત પુત્રી તરીકે તમારી સર્વ આત્મા હું ઉઠાવી રહી છું. ” એમ કહેતાં કહેતાં ફ્યુસીની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. વળી એણે આગળ બોલવા માંડ્યું “ પરંતુ મારા હૃદયની લાગણીઓને નિયંત્રિત કરવી મુશ્કેલ છે. મનુષ્યમાં તો એવી શક્તિ નથીજ. ”

“ પરંતુ, તું જાણે છે કે ડાહી છોકરીઓ પોતાની લાગણીઓને કબજામાં રાખી શકે છે. માટે તારો એ બચાવ ધડીબર પણ નબતો નથી. ”

“ હું કાંઈ રીતે મારો બચાવ કરવા માનતી નથી. પણ મારો અપરાધ મારો છે તેવો મંબીર નથી, એટલુંજ હું બતાવવા માગું છું. ”

ફેડરિકને હું છાની છાની મળતી હતી તેમાં હું દોષિત છું એની ના નહિ; પણ પિતાજી એ અત્યારે જે સ્થિતિમાં છે તેનો વિચાર કરતાં તમે મને એની સથેના વિવાહસંબંધની સંમતિ આપત જ નહિ. છતાં, મને વારંવાર એમ તો થતું કે તમારી સંમતિ મેળવવાને હું તમારે પગે પડું અને તમને આજીજી કરું. ”

“ હ્યુસી, આ તો ગાંડપણજ કહેવાય. તું એના ઉપર આટલી બધી શીદા થઈ ગઈ છે એ જાણીને તો મને ક્રોધ ચડે છે. ”

“ પિતાજી, તમે ફેડરિક લોન્સડેલને નાનપણથી સારી રીતે ઓળખો છો. તેથી એ તો તમારે કબુલ કરવુંજ પડશે કે એમની રીતભાતમાં કાંઈજ કહેવાપાણું નથી. એ મળતાવડા રવભાવના છે અને દરેક રીતે એક આદર્શ યુવક છે. ”

“ હ્યુસી, આ બધી દલીલો નવલકથાના કોઈ કલ્પિત નાયક માટે ઠીક છે. આપણે કલ્પિત મનુષ્યો નથી એટલે એ બધી વાતો નકામી છે. તું જાણે છે કે અત્યારે એ દમડી વગરનો એક મજૂર છે અને એને મજૂરી પણ મળતી બંધ થઈ ગઈ છે. એવા માણસ માટે મરી શીટવું એ તો પાગલપણુંજ કહેવાય. ”

“ એમને મજૂરી મળતી કેમ બંધ થઈ ગઈ છે, એનાં કારણ તમે જાણો છો. જે તમારામાં હૃદય હોય, કાંઈ લાગણીને અંશ હોય તો હું તમને કહું છું કે સર આર્થિઓલ્ડ રેડબર્ને ફેડરિકને અન્યાય કર્યો છે. એ અન્યાયને દૂર કરવાને માટે તમે તેમને વિનવો. ”

“છોકરી, હવે તો મારી ધીરજ ખુટી ગઈ છે. આ બાબતમાં હું તને શાંતિથી સમજાવું છું ત્યારે તું તો આમજ વધે છે. હું તને

છેલ્લું કહી દઉં છું કે એના ઉપરથી તારી મમતા તું હવે કાઢી નાખ. હું તારો આપ છું અને તને સાઈં ધર મળે એવો પ્રયત્ન કરવાની મારી ફરજ છે. તારે માટે હું મગર છું. માટે, મારે શરમાવું પડે એવું તું ન કરીશ. ”

“ પિતાજી, એવું તો હું કદી પણ કરીશ નહિ. ”

“ પુત્રી, હું જાણું છું કે તું નિર્દોષ છે અને તારી નિર્દોષતાનો જ લોન્સડેલે લાભ લીધો છે. ”

“ પિતાજી, એમના ચારિત્ર્યને ડાઘ લાગે એવું ન બોલો. એ સ્વાર્થી કે દગાખોર નથી. ”

“ ખરો ચારિત્ર્યવાળો ! મને અંધારામાં રાખીને તને એની સાથે છાની મુલાકાતો લેતાં શીખવે એ ચારિત્ર્યનો નમુનો ! પણ તેમાં તને હું કપકો દેતો નથી. તારી માતા સારા કુટુંબની હતી અને તેથી તારો સંબંધ પણ સારા કુટુંબમાં થાય એ પ્રકારનું મેં તને શિક્ષણ આપ્યું છે. મારે કહેવું જોઈએ કે આપણા આખા ગામમાં તું અતિ સ્વરૂપવાન છે અને તારા સ્વરૂપ પ્રમાણે તારો સંબંધ જો કામ ઉચ્ચ કુટુંબમાં ન થાય તો હું માંડો થઈ જઈશ; અને તું માઈં કહું નહિ માને તો હું તને તજી દઈશ. પોતાના કરતાં ઉતરતા કુટુંબમાં પરણવું એ ધણું નીચું જોવડાવનારું છે. મારી બહાવી પુત્રી, તારે માટે મેં ધણી સારી આશાઓ જાંધી છે અને તે ફળીમૂત થ.૯ એવી છે માટે તે નષ્ટ ન કરીશ. ”

દ્યુસી વિચારનિમગ્ન હતી એટલે એના પિતાનાં ઉપદ્રાં વચન ઉપર એનું વિશેષ ધ્યાન નહોતું. મી. ડેવીસ ક્રોધ કર્યા વગર બહુ જ શાંતિથી એને સમજાવી રહ્યો હતો. તે ઉપરથી એમ લાગે કે

એ એક પિતા તરીકે પોતાની ફરજ બજાવી રહ્યો હતો. દુનિઆદારીનું રીત રીવાજ મુજબ ફેડરિક સાથેની છાની મુલાકાતો કરવામાં પોતે 'મોટું કર્ચું' હતું અને એ બાબતમાં પિતા તરીકે પોતાને કપકાં આપવામાં મી. ડેવીસ બ્યાબખી હતો એમ દ્યુસીને લાગ્યું. છતાં એ એના મનમાં ફેડરિક પ્રત્યેના પ્રેમ જરાએ ઓછો થયો નહોતો. તેમ એણે ફેડરિકને જે પવિત્ર પ્રેમનું વચન આપ્યું હતું તેને માટે એને પરતાવો પણ થયો નહોતો. પણ એને એમ તો થયું કે "મારું પિતાજી આટલું બધું મંથન કરી રહ્યા છે તે મને સુખી કરવાને માટેજ." છતાં એ પિતાની ઇચ્છાને આધીન નથી થઈ શકતી. તેથી એને દીલગીરી પણ થઈ અને તેથીજ એના મુખ ઉપર વિષાદની છાયા છવાયેલી હતી.

વાતોમાં ને વાતોમાં એમનું મક્કાન આવી પહોંચ્યું અને એમની માર્થા નામની ચાકરડીએ બારણું ખોલ્યું, એટલે દ્યુસી માળ ઉપર પોતાના શયન ખંડમાં ચાલી ગઈ અને કપડાં કાઢીને બેઠી બેઠી બહુ રડીને મનનો ઉલ્લાસ ખાલી કર્યો. એથી એના મનને જરાક ટાલક વળી. એટલામાં માર્થાએ આવીને ખબર આપી કે "વાળુની તૈયારી થઈ ગઈ છે અને મી. ડેવીસ તમારી રાહ જોઈ રહ્યા છે."

દ્યુસીએ પોતે રહેલી છે એવું ન જણાય માટે પોતાનું મોટું ઘોષ નાંખ્યું અને નીચે વાળુ કરવા ગઈ. બન્ને બાપ દીકરી વાળુ કરવા જોડેજ બેઠાં. પણ બાપે રોજના જેટલું ખાધું નહિ અને દીકરીએ તો વળી સમૂળગું એ ન ખાધું. જમી રહ્યા પછી ફરીથી ડેવીસે પાછો એજ વાત છેડી.

"દ્યુસી, મેં તારા લખસંબંધમાં ઘણી સારી ઉમેદ

રાખી છે અને ક્યે રસ્તે ઉતરવું એ પણ મેં મારા મન સાથે નક્કી કરી રાખ્યું છે. ”

“ ક્યું હશે. ”

“ જો સાંભળ ત્યારે હું તને સમજાવું. તને પરમાત્માએ જે સૌન્દર્ય આપ્યું છે, તે સૌન્દર્યને લીધે કોઈ ઉચ્ચ કુટુંબ પ્રત્યે તારી દષ્ટિ જવી જોઈએ અને જનસમાજમાં ઉંચે દરજ્જે ચઢવાની તને અભિલાષા થવી જોઈએ. ”

“ પિતાજી, આપના કહેવામાં મને કાંઈ સમજ પડતી નથી. ”

“ હું એમ કહું છું કે અત્યારના એવા અનુકૂલ સંજોગો છે કે તું જો જરા બુદ્ધિ અને યુક્તિ વાપરીને કામ લે, તો તારાં લક્ષ્યો સારે ઠેકાણે થાય તેમ છે. હવે તું સમજ. ”

“ હજી હું ન સમજ. ”

“ જો ત્યારે હું વધારે ચોખ્ખવટ કરીને તને સ્પષ્ટ સમજાવું. એક ગરીબ દમડી વગરના બિખારી મજૂરની પત્ની તરીકે રહેવાનું તને પસંદ છે કે એક મહાલયમાં રહેનાર, અઢળક સંપત્તિવાળા, ઉંચું પદ ધરાવતા સદ્ગૃહસ્થની પત્ની થવાનું તને ગમે છે ? બોલ. તું ધણી ચતુર છે. થોડામાં ઘણું સમજી જાય એવી છે, બુદ્ધિશાળી છે. જો, એકજ શબ્દમાં તને સમજાવું છું. જો તારી ઇચ્છા હોય તો તું “ લેડી ” (સન્નારી)નું પદ મેળવી શકે એમ છે. લક્ષ્ય થતાંની સાથેજ લેડીનું ગૌરવમયું પદ તને મળશે. ”

લ્યુસીએ આતો કાંઈ જવાબ ન આપ્યો. આપની ધારણા કાંઈક એના સમજવામાં આવી. આપને હવે એ વધારે સારી રીતે ઓળખી

શકી. એણે કાંઈ જવાબ ન આપ્યો એટલે મી. ડેવીસ ફરીથી ગુસ્સો કરતો બોલ્યો “ શું તું નથી સાંભળતી ? માઈ કહ્યું તું નહિ માને, એ ટીનપાટ જેવા માણસને માટે આટલો બધો વિચાર શો ? બેરોનેટના બેકુતો પણ એને મળુરીએ નહિ બોલાવે. એનો તો હવે આ ગામમાંથી જતો રહેજ છુટકો છે. એણે ગામ છોડ્યા પછી હું નથી ધારતો કે તું એની સાથે ગુપ્ત પત્રવ્યવહાર રાખે. હું હવે તારા ઉપર સખત દેખરેખ રાખીશ. હું કહું છું તેમ તારે કરવુંજ પડશે. ગૌરવભરી પદ્ધતિ તને મળી શકે એમ છે. મેં બધા સંબંધોનો વિચાર કરેલો છે. શું શું કરવાનું છે તે બધું મેં નક્કી કરી મુક્યું છે. મારા જીવનનું લક્ષ્યબિન્દુ તારું લક્ષ્ય છે અને ધારેલી યુક્તિ બર લાવવાને માટે હમણાં તક છે. જો તું મારી સામે યર્ષશ અને મારી ધારણામાં ધૂળ મેળવીશ તો તારા ઉપર સખતાઈ વાપરવામાં જરાએ પાછી પાની નહિ કરું. ”

આપના મોંઢામાંથી આવા શબ્દો નીકળતા સાંભળીને દ્યુસી-થી ઓચીંતી ખુમ પડાઈ ગઈ. એણે જોયું કે આપે પોતાનું પોત પ્રકાશ્યું છે. પોતાની છોકરીના સુખના બોગે પણ પોતાના સુખના રસ્તા ખોળવાને કાઈ પણ જાતનો એને આચકા લાગતો નથી. એવો સિદ્ધાંત અને ચારિત્ર્ય વગરનો એ છે. અત્યાર સુધી એ પિ-તાને પૂરો પ્રમાણિત અને અંતઃકરણને પુછીને કામ કરનારો જાણતી હતી, અને તેથી એ એના ઉપર પ્રેમ અને આદર રાખતી હતી. હવે એ દ્યુસીના અંતરમાંથી એકદમ ઉડી ગયા.

“ દ્યુસી, હવે મેં તારાથી કાંઈ છાનું રાખ્યું નથી. મારા કહેવાનો બાવાર્થ તું સમજી ગઈ છું. માટે જો તું શાંતિથી વિચાર

કરીશ તો જરૂર મારા મતને તું મળતીજ થઈશ. તને સબ્ય મંડ-
ળીમાં ફરવાનું મન ન થાય એ હું માની શકતો નથી. તારા જેવી
શુદ્ધિમતી સર્વ સુંદરીઓને એવી અભિલાષા તો હોયજ. જ્યારે તને
જણાશે કે મારો યુક્તિ બરાબર સફળ થઈ છે અને મારો ધારેલો
દાવ પડ્યો છે ત્યારે અત્યારનો તને ઉદ્ભવેલો ક્ષણિક પ્રેમ એની
મેળે શાંત થઈ જશે.” પિતાનાં આવાં વચન સાંભળીને દ્યુસી
બેઠેલી હતી, ત્યાંથી એકદમ ઉભી થઈ ગઈ અને બોલી ઉઠીઃ—
“પિતાજી, વધુ ન બોલો. મેં માફ હૃદય બીજાને ન આપું હોત,
તો પણ તમારી ધારેલી યુક્તિમાં હું જાન પણ સંમત
થાત નહિ.”

“પણ હું કહું છું કે, તારે મારી યુક્તિમાં સંમત થવુંજ પડશે.
હું જેમ જેમ ઢીલી દોરો મુકતો જાઉં છું અને તારી સાથે નરમા-
શથી વર્તું છું તેમ તેમ તું માથે ચઢી વાગે છે. નરમાશથી ઠેકાણું
નહિ આવે તો સખ્તાર્થ વાપરતાં મને આચકો લાગવાનો નથી એ
ચોક્કસ માનજે. જો, પેલા બહુચક જુરોહડ રેડખર્નને ગમે તેમ
કરીને તારી જાળમાં સપડાવ અને ગમે તે બોગે તારી સાથે લગ્ન
કરવાને એ તૈયાર થાય એવી એને મોહિની લગાડ. તારી સાથે
એનો મેળાપ કરાવી આપવો એ માફ કામ, અને તેની સાથે તારી
મુલાકાત થયા પછી તારો વેષ તારે પુરેપુરો બજાવવો પડશે.
કેમ સમજ.”

“હા, પુરેપુરું સમજ.” એમ કહીને દ્યુસી દિવાજત્તી લઈને
પોતાના શયન ખંડમાં, રોજના નિયમવિરૂદ્ધ પિતાની આજ્ઞા લીધા
વગરજ આજે સુવા ચાલી ગઈ.

પ્રકરણ ૫ મું.

રેડબર્ન કુટુંબ.

અમારા વાંચક-વર્ગને હવે રેડબર્ન મેનર ભવનના એક ખંડમાં લઈ જઈએ છીએ અને અહીં એ કુટુંબ જોડે એમનો પરિચય કરાવીએ છીએ. અમે ગત પ્રકરણમાં જણાવી ગયા છીએ કે સર આર્થીબોહડ રેડબર્ન આશરે પચાસેક વર્ષની ઉમ્મરનો હતો. એ ઉંચો અને દેખાવડો હતો. એક ઇંગ્રેજ સદ્ગૃહસ્થની જુની પદ્ધતિથી એને પોષાક પહેરવાનો શોખ હતો. લેડી રેડબર્નની ઉમ્મર ચાળીસ વર્ષની હતી. એ પણ ઘણી સૌન્દર્યવતી હતી. પણ મોટી ઉમ્મરને લીધે એનું સૌન્દર્ય કાંઈક અંશે ઓછું થયેલું લાગતું હતું. પરંતુ એ સ્વાભાવિક નૈસર્ગિક સૌન્દર્યની ખામી બહારની ટાપટીપ કરીને પુરી લેવાતી હતી. ઉમ્મરને લીધે એના મુખ ઉપરની લાલિમા ઓછી થયેલી હતી, પણ ગાલ ઉપર કૃત્રિમ લાલી લાવવામાં એની દાસી એટલી કુશળ હતી કે લેડી રેડબર્નના ગાલ ઉપર કૃત્રિમ લાલી છે એવું કાંઈ જણતું નહોતું. આખા ગામમાં એ બાઈના રૂપની પ્રશંસા થતી હતી. જેવું એ બાઈનું શરીર સુંદર હતું તેવું મન સુંદર નહોતું. એ સાંકડા અને છાલકા મનની હતી. કાંઈક દ્વેષલી પણ ખરી અને ગર્વિષ્ઠે તેવી. એ બન્ને ધણી ધણીઆણીને ગરીબ લોકો પ્રત્યે અજબ તિરસ્કાર હતો. બન્ને એમજ માનતાં કે તવંગરની બરદાસ ઉઠાવવા અને એમની જોહુકમી ખમવાજ ગરીબ લોકો સરખાવલા છે. બેરોનેટને એક ચાલીસેક વર્ષની બેન હતી. તે ઉંચી અને બહુજ પાતળી હતી. એનામાં હાડકાં અને ચામડી સિવાય કંઈજ નહોતું,

એમ કહીએ તો ચાલે. એ બાપ એવી હિમાયલી અને સુકલકડી હતી કે એના મુખ સામું પણ કાપને જોવું મને નહિ. એ ધણી અતડી રહેતી હતી. જ્યારે એ કાંઈ પણ બોલતી ત્યારે સામા માણસને એનું બોલવું ગમતું નહિ; તેમ એને કાપનો સહવાસ ગમતો નહિ. એ ધરમાંથી બહાર પણ કવચિત્ત જતી. ફક્ત દર રવિવારે નિયમસર ઓકલેના દેવળમાં જતી હતી. એ નિયમને એ જરાએ ચુકતી નહોતી. આજથી ધણાં વર્ષ પહેલાં આ બાપને જેણે જોઈ હોય તેને તો અત્યારનામાં અને તે વખતના બાપના શરીરમાં અને દવલાવમાં આસમાન જમીન જેટલો ફેર લાગે. નાનપણમાં એ ધણી સ્વરૂપવાન અને આનંદી હતી. શરીરે પણ ભરાવદાર હતી. પણ હમણાં હમણાં એની પ્રકૃતિ શાથી આવી થઈ ગઈ હશે તેનું કારણ કાંઈ જાણતું નહોતું.

સર આર્શિબોલ્ડ રેડખર્નના પુત્ર જીરોલ્ડ રેડખર્નની ઉમ્મર એકત્રીસેક વર્ષની હતી. એ જરા માંદલા જેવો અને સુકલકડીયો હતો. વિષયભોગનો જખરો શોખીન હતો અને એજ લતમાં એ ખાયમાલ થતો જતો હતો. સોળ વર્ષનો થયો ત્યાં સુધી એ ધણો આલાક હતો. પણ પછીથી એ લંડનમાં બે એક વર્ષ રહ્યો અને અબ્યાસ માટે ઓક્સફર્ડ મહાવિદ્યાલયમાં ગયો, ત્યાં ખોટે છંદે ચઢી ગયો અને શરીરની પાયમાલી કરી. એના એ છંદની એનાં માબાપને પણ ખબર પડી નહિ. પણ આખરે ઓક્સફર્ડના ડોક્ટરે સર આર્શિબોલ્ડને વાત કરી કે તમારો પુત્ર ખોટે છંદે ચઢી ગયો છે, ત્યારે એણે કાલેજ છોડાવી દીધી અને એને ઘેર બોલાવી લીધો. અહિંનાં હવાપાણીથી કાંઈક દરજ્જે જીરોલ્ડનું શરીર ઠેકાણે આવ્યું.

છતાં એ રહ્યાં તો હિમાયલોજ. એ સર આર્શિબોહડનો છોકરો હશે એવું પણ કોઈ ધારે નહિ એવું એનું શરીર કયળી ગયું હતું. અત્યારે, મેનૉરના આ ખંડમાં આપણે પગ મુક્યો તે વખત રાતના નવ અને દસની વચ્ચેનો હતો. બેરોનેટ, “ મોર્નિંગ પોસ્ટ ” નામનું છાપું વાંચતા હતા. લેડી રેડમર્ન, રેડમર્ન મેનૉરના બેકુતો અને મજુરો કેટલા બધા સુખી થયા છે તેનો વિચાર કરી રહી હતી. જીરોહડ નવી આણેલી નવલકથા વાંચતો હતો. અને સર આર્શિબોહડની બેન મીસ રેડમર્ન જેનું નામ “ આન્ટ જેન ” હતું તે એક ખુરશી ઉપર બેઠી બેઠી પોતાની બાબીના વિચારોને સાંભળ્યા કરતી હતી.

પેપર વાંચતાં વાંચતાં બેરોનેટ બોલ્યા “ જીરોહડ, તારો કાલેજનો મિત્ર પેલો પેલો ફ્રેંક ડેશવડુ તો “ કારનેટ ” (વાવડો ઝાલનાર) થયો ! ”

“ એ તો પાદરી થવાનો હતો. મેં ધાર્યું હતુંજ કે એ એ લાઇનમાં નહિ જાય. ”

“ ત્યારે તારેજ ત્યાં જવું હતું. ” આન્ટ જેને કહ્યું.

“ જો હું જીવાન હોઉં તો તો બીજા ધંધા કરતાં લશ્કરમાં જવાનું વધારે પસંદ કરું. ” બેરોનેટ કહ્યું.

લેડી રેડમર્ન “ તમેયે જતા નહિ અને જીરોહડના મગજમાં એવા મુખર્ષી ભરેલા વિચાર ધુસાડતાએ નહિ. મારે તો એને લશ્કરમાં નથી મોકલવો. એનું શરીર તો બિચારાનું અડધું છે. તમે જાણો છો ? મારો બાઇ કર્નલ હતો. બાવીસ વર્ષનો હતો ત્યારે કેવો સુંદર જીવાન બોધ—”

આન્ટ જેન:-“ આપણા જીરોડ જોવો કેમ ? ”

આન્ટ જેને જીરોડને આ ટોણો માર્યો એટલે ખેરોનેટ એના સામી આંખ કાઢી.

જીરોડ:-“ જાઈ, તમારા હંમેશના ખરાબ સ્વભાવનું આ દિગ્દર્શન કરાવતાં હશે કેમ ? તમેજ જીવોને કેવાં સુંદર લાગો છો. નર્ચો ચાડીઆ જોવાં તો છો. ખેતરમાં જ્યારે ટુંડાં ઉપર અનાજ આવે ત્યારે પક્ષિઓને તે ખાતાં અટકાવવાને ખેતરમાં ચાડીઓ કરીને ખોસે છે. તે ચાડીઆની જગ્યાએ તમને ખોસવા જોવાં છે.”

“ જાઈ, મારા કરતાં એ જગ્યાએ તુંજ વધારે સારો શોભે. કારણ કે ચાડીઓ મરદના રૂપમાં હોય છે, સ્ત્રીના રૂપમાં નથી હોતો.—”

“ મરો અહિંથી.” એમ ખોલીને જીરોડ પોતાના પિતાને કહેવા લાગ્યો:-“ પિતાજી તમે વાત સંભારી છો તો મને પણ લશ્કરમાં જોડાવાનો વિચાર થઈ આવ્યો છે.”

લેડી રેડબર્ન:-ઓ ભગવાન, તને દીકરા આ વિચાર ક્યાંથી સુજ્યો ? એકનો એક છોકરો, મીઠકત અને પદવિનો વારસ, તને હું લડાઈમાં મરવા મોકલું ? ”

આન્ટ જેન:-“ અરે એ શાણે મરે છે. મોખરે જાય ત્યારેને, એ તો ક્યાંએ સૌથી પાછળ ભરાઈ રહેશે. ”

લેડી રેડબર્ન:-“ વચ્ચે તમે ન બોલો. આર્શિ, તમે મારા જીરોડના મગજમાં આ કેવો વિચાર ધુસાડ્યો ! ”

જીરોડ રેડબર્ન:-“ એમણે વળી ક્યારે એ વિચાર મારા મ-

મજમાં ધુસાડ્યો છે. મને ધણી વખત થયાં એવો વિચાર થયા કરતો હતો. પણ હું ઘોડેસ્વાર-પલટણમાં જવા માગતો નથી. કારણ કે મને એનો યુનિફોર્મ (લશ્કરી માણસને પહેરવાનો પોષાક) નથી ગમતો. હું તો પાયદળમાં જોડાઈશ. પિતાજી તમારે “હોર્સગાર્ડ્સ” સાથે સાફ છે; એટલે કાશ અને ઝિનવુડને ત્યાં પૈસા ભરો દીધા કે તરતજ મને કમીશન મળી શકશે. વળી મને મારી મન ગમતી પલટણમાંજ જગ્યા મળે; એટલે કે જે પલટણ તરતનીજ પરદેશ જઈને પાખી આવી હોય તેમાં મારી ગોઠવણ કરી આપો. જેથી થોડાં વર્ષ તો ઇંગ્લાંડ છોડીને બહાર ન જવું પડે.”

લેડી રેડર્નઃ—“હા, જો એવું કંઈ બને તો તો ઠીક.”

જીરોલ્ડ રેડર્નઃ—“ચાલો, ત્યારે તો તમે બન્ને એકમત થયાં છો એટલે કંઈ વાંધો નથી. બોલો ત્યારે, ક્યારે એ બાબતની તમે તપાસ કરશો, અને પૈસા ક્યારે ભરશો ?”

સર આર્ચિબોલ્ડઃ—“હું અને તારી માતા હજી એ બાબતનો વધારે વિચાર કરીએ છીએ, અને અમે છેવટે જો એજ નિર્ણય ઉપર આવીશું તો હું એક બે દિવસમાં એને માટે લંડન લખીશ. જીરોલ્ડ, પેલાનું નામ શું તો ? તારા કહેવા પ્રમાણે એને કાઠી મુકવાને મેં ડેવીસને હુકમ આપી દીધો છે.”

“એનું નામ તો ફ્રેડરિક-જોન્સન્ડલ. એના જેવો ઉદ્ધત અને દરામખોર તો મેં કાંઈ જોયો નહિ.

આન્ટ જેનઃ—“એણે કંઈ તારા કાન આમળ્યા હતા કે શું ?”

“અરે, એ શું મારા કાન આમળતો હતો. જરાક વધારે એ

મારી પાસે ઉભો રહ્યો હોત તો હું એને જીંદગીમાં નહિ ચાખેતો એવો મારી ચાલુકનો સ્વાદ ચખાડત. હું જેવો ચાલુક લેવા ઘોડા ઉપરથી ઉતરવા જતો હતો, તેવો તો એ અગીઆરાજ ગણી ગયોને. બધા ગામડીઆ પુરેપુરા બાયલા છે.”

“ તમે કેટલાક ગૃહસ્થો પણ તેવાજ છો ?

“ પિતાજી, એ હરામખોરને આપણી આખી જગીર ઉપર કાંઈ પણ કામ ન આપે એવી ગોઠવણ કરી છેને ? ”

“ મેં એવોજ હુકમ આપ્યો છે. આપણે આપણી જગીરમાં એવો માણસ જોઈએજ નહિ. એને તો ગામમાંથીએ કાઢવો છે. કારણ કે મજૂર વર્ગમાં પણ એ ઉશ્કેરણી કરી મુકે છે અને તેમને બગાડે છે. મજૂરીઆ લોકોને વળી હક શા ? ”

આન્ટ જેન:—“ ના, એમને કશા હક હોય ? એ તો છુંદાવાનેજ જન્મ્યા છે. ”

“ ધણો વખત થયાં આને કાઢી મુકવાનો હું વિચાર કર્યા કરતો હતો. પણ કાંઈ કારણ નહોતું મળતું. હવે કારણ મળ્યું એટલે મામ છોડ્યા વગર એને છુટકો નથી. ”

આ વાત ચાલતી હતી એટલામાં મી. આર્ડન ઓકસેના દેવળનો પાદરી આવી પહોંચ્યો અને બોલ્યો:—

“ સર રેડમર્ન, હું તમને એક નવલ વિશેષ કહેવા આવ્યો છું.”

લેડી રેડમર્ન:—“ શું નવલ લાગ્યા છે ? ”

“ આપણા ગામમાં જરતી કરનાર સાર્જન્ટ આજે સાંજે આવ્યો છે અને બુદ્ધિસના પીઠામાં ઉતર્યો છે. ”

સર આર્શિબોટ્ઠ:—“સારું થયું. આવા માણસની આપણા ગામમાં જરૂરજ હતી. મજુર વર્ગમાંનો બધો કચરોએ ધસડી જાય તો સારું. પાંચ છ આજસુ માણસો તો ગામને દુઃખરૂપ છે. એવાને દીસતા કરાય તો ગામનો આશીર્વાદ લેવા જેવું છે. વળી આ ગામમાં બધાનું પુરું થાય એટલું કામ નથી એટલે કામ વગરનાને માટે કાંઈક તો કરવું જોઈએ. મારા ખેડુતો બિચારા બનડતા હતા કે મજુરીઆ લોકોએ મજુરીના ભાવ ધણા વધારી દીધા છે. એટલે આમાંના કેટલાય કામ વગરના રખડે છે. તેમને તો એ સાર્જન્ટ લઈ જાય તો સારું.”

મી. આર્ડન:—“ખરી વાત છે. પરમાત્માએ ગરોબ અને તવંગર બેને જુદા પાડવામાં હાપણ વાપર્યું છે. જે ગરીબ લોકો આજસુ થઈ રખડ્યા કરે છે તેમને લશ્કરમાં વિદાય કરી દેવાજ સારા છે. કેટલાક લડીંગા અનાયાત્રમમાં જાય છે અને કેટલાક ઘેર-ઘેર ભિખ માગે છે. એ બધાને કેદમાં પુરી દેવાને સરકાર કાયદો કેમ ધડતી નથી ?”

સર આર્શિબોટ્ઠ:—“હા, તમારો વિચાર ઘણો ઉત્તમ છે. ખેપરોમાં તમે એવી મતલબનો નનામો આર્ટિકલ આપો.”

“તમારી એવી ઇચ્છા હશે તો તેયે થશે. આ રવિવારે ધર્મોપદેશ કરતી વખતે હું સાર્જન્ટની વાત કાઢવાનો છું. એના આવવાથી આખું ગામ ખજલખી ઉઠયું છે. અત્યારે રૌપણ-ઓક માણસોથી ચીકાર હશે.”

સર આર્શિબોટ્ઠ :—“મી. યુથલનું સારું ચાલે છે એ જાણીને

અને હર્ષ થાય છે. એ વીસ વર્ષનો મારો ભાડુત છે. એને કાઠ
 થણુ રીતે મદદ અપાય એમાં હું રાજી છું. એકવાર પાસેના શહેર-
 માંથી એઠ માણસ આગ્યો અને મીસ ગ્રાન્ટ રહેતી હતી કની, એ
 ગભાણુ ભાડે રાખવાને માટે એ ડેરીસને મળ્યો અને એની સાથે
 સોદો પણ કરી દીધો. જમીન એને શા માટે જોઈએ છીએ તેનું
 કશુંએ કારણ એણે ન બતાવ્યું. જ્યારે કરાર વિગેરે લખાઈને બધું
 ચોકકસ થયું ત્યારે એણે કહ્યું કે હું તો અહીં પીડું કાઢવાનો છું.
 કારણ કે ખુશલ બહુ મોઢો દારૂ વેચે છે અને અહીં ધરાડીએ ઠીક
 છે. ડેરીસે આ વાત જાણી એટલે એ તો મારી પાસે દોડ્યો આગ્યો
 અને બીતાં બીતાં એણે મને બધી હકીકત કહી. મેં એને કહ્યું કે
 ગભરાતો નહિ. તું એવા એને મારી પાસે મોકલ. એટલે પેલાને
 એણે મારી પાસે મોકલ્યો. એ તો રવાજમાંજ આગ્યો હતો. પછી
 મેં એને પૂછ્યું કે કેમ પેલી જમીન ઉપર તમે દારૂનું પીડું કરવા
 માગો છો ? ત્યારે કહે કે હા સાહેબ. હું મારી જીંદગીભર એજ
 ધંધો કરતો આગ્યો છું. હું બચરાળ માણસ છું. પાસે થોડા ખજા
 પૈસા છે, અને મેં સાંભળ્યું છે કે એકલેમાં દુકાન સારી ચાલશે.
 એટલે મારા એટલા પૈસા રોકીને અહીંજ એક પીડું ખોલવા વિચાર
 છે. મેં કહ્યું કે ભાઈ, જે કરો તે એ વાર વિચાર કરીને કરજો.

. રાયલ એક મારી માલીકીનું છે. અને મી. ખુશલ મારો ભાડુત
 છે. તમે અહીં આવો તો ખુશલનો ધંધો પડી ભાગે અને માઈ
 બાઈડું પણ મને ન મળી શકે. એટલે મારે તો મારા સ્વર્થને લીધે
 ખુશલનો પણ સ્વર્થ જોવો રહ્યો. તમારે મદાન બાંધવું હોય તો
 બાંધો તેના મને ના નથી; પણ દારૂનું લાઈસન્સ આપવું કે ન આપવું

તે મારા હાથમાં છે. કારણ કે લાઇસન્સ આપનારી કમીટીનો હું ચેરમેન છું. એટલે તો પેલો બબડતો બબડતો વિદાયજ થઇ ગયો.”

આન્ટ જેનઃ—“ પછી એણે આપઘાત કર્યો કે શું ? ”

સર આર્શિબોલ્ડઃ—“ કેમ મી. આર્ડન, એમાં મેં કંઈ ખોટું કર્યું છે ? ”

“ બીજકુલે નહિ. એ તો ઘણુંજ સાફ કર્યું. તમને એવી મુશ્કેલી ભરેલી બાબતોનો તોડ લાવતાં સારો આવડે છે. હાં પણ હું એમ કહેતો હતો કે આજે રસ્તામાં મને પેલો લોન્સડેલ મળ્યો હતો. તેને મેં કહ્યું કે અહ્યા, હજી પણ તું તારા પહેલાનાજ વિચારવાળો છું કે ? ત્યારે એણે મને સખતાઈથી જવાબ આપ્યો કે “ હા. હજી હું તેવાજ વિચારવાળો છું. હાલ મને તાજેજ અનુભવ થયો છે કે પસાદાર લોકો ગરીબોને કચડી નાંખે છે, એટલે એ વિચારમાં હું મક્કમ થઇ ગયો છું.” મેં એને ઠપકો આપ્યો, પણ તેની દરકાર કર્યા વગર એ તો ચાલ્યોજ ગયો. ”

આ વાત મી. આર્ડને કરી એટલે જીરોહડે લોન્સડેલ સાથે પોતાને ચાલુક વિષે જે રકઝક થઈ હતી તેનો બધો વૃત્તાંત મી. આર્ડનને બહારાવીને અથથી છતિ સુધી કહેવા માંડ્યો. એ સાંભળીને મી. આર્ડન પણ ખીજવાઈ ગયો. અને આખરે એ લોકો એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યા કે ગમે તેમ કરીને ફેડરિકને ભરતીમાં ધકકેલી દેવો.

પ્રકરણ ૬ હું.

રેકુટ.

બીજે દિવસે સવારે સાર્જન્ટ લેંગલીની હળમતને માટે મી. બેટસને રોયલ ઓકમાં બોલાવ્યો હતો. હળમત કરાવી રહ્યા પછી મી. લેંગલીએ મી. બેટસને હળમતનો એક શિલીંગ આપ્યો, એટલે હળમત પરચુરણ આપવા પોતાના ગળવામાં હાથ ધાલે ને કાઢે પણ કાંઈ નીકળ્યું નહિ. સાર્જન્ટ હળમતની આ ચાલાકી સમજી ગયો અને એને કહ્યું કે “ મારે જોઈતું નથી. તમે આવી સરસ હળમત કરો તથા મેં ખુશીથી તમને એક શિલીંગ આપ્યો છે.” મી. બેટસ આથી ધણી હરખાઈ ગયો. સાર્જન્ટનાં ધણાં રખાણુ કર્યા અને વધારામાં જણાવ્યું કે “ તમે જે કાર્યને અર્થ આહિં પધાર્યા છો તે કાર્યમાં હું યથાશક્તિ મદદ કરીશ. ” એમ કહીને હળમતે ત્યાંથી રળ લીધી.

મી. બેટસને હળમતનો એક શિલીંગ આપી દીધો એમાં પણ સાર્જન્ટની પોલીસી હતી. એ જાણતો હતો કે આ હળમતની દુકાનમાં ધણી માણસો ભરાય છે અને ત્યાં ત્રિવિધ વિષય ઉપર વાતો થાય છે તેમાં રેકુટની પણ વાત નીકળશે ત્યારે હળમત એ બામતમાં પોતાના લાભમાંજ બોલશે, અને લોકોને સમજાવશે કે ભરતીમાં જવાથી તેા ધણી ફાયદો છે. અને તેમ થવાથી ભરતીમાં ધણાં માણસો મળી આવશે, આમ જાણીનેજ હળમતે હાથ પર લેવાની એણે બાજી રમી હતી. આહિં કહાય કાઈ ને થંકા થાય કે સાર્જન્ટે લોકોને પોતાને ખર્ચે દારૂ પાચો અને હળમતે ઉદારતાથી પૈસા આપ્યા, એટલું

બધું એને પોતાના પદરના પૈસા કાઢીને કરવાનું શું પ્રયોજન હશે ?
 તો એ શંકાનું સમાધાન એવું છે કે, ભરતી કરનાર સાર્જન્ટને ભરતી-
 માં માણસો મેળવવાને માટે જરૂર પડતા પૈસા એને આપ-
 વામાં આવે છે, અને તેમાંથીજ એ પૈસા વાપરે છે. તેમ જો
 અમલદાર ધણો ચતુર, ખંધો, યુક્તિમાન અને જેને કાંઈ ખાડી-
 કાતર ન નડે, એવાનેજ ભરતી કરનાર કામદાર તરીકે પસંદ કરવામાં
 આવે છે. મી. એટસ લેંગ્લીની હજમત કરીને સીધોજ પોતાની
 દુકાને ગયો. ત્યાં ફ્રેડરીક હજમત કરાવવાને એની રાહ જોઈનેજ
 ખેઠો હતો. એટને એટસે એની હજમત કરવા માંડી. એટવામાં ખીજ
 પણ એક પછી એક ધીમે ધીમે હજમત કરાવવાને આવવા લાગ્યા.
 બધા ભરાયા એટલે હજમે ગણ્યું કે આ ડીક તક છે. એમ ધારીને
 એણે ધીમે ધીમે રેફ્રેટ વિષે વાત કાઢી. “ આપણા ગામમાં ભરતી
 કરનાર સાર્જન્ટ આવ્યા છે તે ધણા મળતાવડા ગૃહસ્થ છે. એમનો
 સ્વભાવ પણ ધણો સારો છે. એઓ તો લશ્કરના ઉપરી છે. અરે
 તમને શું કહું લશ્કરી સિપાઈના સુખની વાત ! ” એમ કહીને મી.
 લેંગ્લીએ જેવું સૈનિક-જીવનના સુખનું વર્ણન કર્યું હતું, તેવું રસિક
 વર્ણન હજમે પણ કરવા માંડ્યું અને બધા એક ચિત્તે સાંજળવા
 લાગ્યા. લોન્સડેલ હજમત કરાવીને એક ખુણામાં ચોપડી વાંચતો
 ખેઠો હતો. પણ એનું ધ્યાન ચોપડીમાંએ નહોતું તેમ હજમની
 વાતમાંએ નહોતું. એ વિચાર કરતો હતો કે “ હવે મારે કરવું
 શું ? ” સર આર્શિઓલ્ડે તો એને કામ ઉપર આવતો બંધ કર્યો,
 તેમ એના ખીજ ખેડુતોને પણ એને કામે બોલાવવાની એણે મના
 કરી હતી. એટલે આજીવકા શી રીતે મેળવવી, એની એના મનમાં

મડભાંગ થયા કરતી હતી. રેડગર્ન એસ્ટેટ છોડાને બીજા કોઈ જમીનદારની મજુરી કરવા જાય; પણ જ્યાં જાય ત્યાં મજુરી વધી પડ્યા હતા અને મજુરી થોડી હતી. એટલે જવું પણ ક્યાં? એમ એને બિચારાને થયા કરતું હતું. અહિંથી એ પોતાના ખંડમાં જવા ઉઠતો હતો, એટલામાં એક જણે એને પૂછ્યું “સાંભળ્યું છે કે, તમને સર આર્શિબોલ્ડે રાગ આપી એ ખરી વાત ?”

“હા ખરી વાત.”

“મેં એ વાત સાંભળી કે તરતજ મને થયું કે બિચારા લોન્સડેલની ખરી કમજબતી આવી. પણ લોન્સડેલ, હવે હું તો એમ ધારૂં છું કે તારૂં ભાગ્ય ખુલ્યું છે.” હજમને કહ્યું.

લોન્સડેલ: “ભાગ્ય ખુલ્યું છે? હું શું વાત કરે છે?”

“હું ખરી વાત કહું છું. બે સાંભળ. તું મોટો માણસ થઈ જાય એમ છે. રેડગર્નની કે બીજા કોઈની પણ તને પરવા ન રહે. તું સારા અધિકાર ઉપર આવી જાય. તને ઓછો અને પૈસા અને મળે. તું કદાચ ઈર્નેલ કે જનરલ પણ બાલને દહાડે થઈ શકે એવો તને મેગ છે. પણ બે તારી કચ્છા હોય તો.”

લોન્સડેલે કાંઈ જવાબ ન આપ્યો, થોડો વાર વિચાર કરતો ઉભો રહ્યો અને પછી પોતાના ખંડમાં આલ્યો ગયો. ફેડરીકના મયા પછી હજમને પોતાની વાત પાછી શરૂ કરી, અને વાણીમાં એટલી બધી મીઠાશ આણીને સૈનિકના સુખી જીવનનું રસમય વર્ણન કર્યું, કે એની છટાથી ત્યાં બેઠેલાઓમાંના ઘણા ઉપર એની અસર થઈ ગઈ; અને એમને એમ થયું કે એટલે કહે છે તેવી સૈનિકની જીંદગી ખરેખર સુખી હોય, તો બીજા આ મજુરી ! એમાં આપણને

શું મળતર છે ? આખો દિવસ વધતર કરવાનું. વળી હમણાં તેઃ મળુરો વધી પડ્યા છે એટલે મળુરીએ મળતી નથી. માટે આપણે સાર્જન્ટને મોઢેથી પણ ખરૂં શું છે તે જાણી લેવું એવો વિચાર કરીને, પાંચ છ જણુ ઉઠ્યા અને રાયલ ઓક તરફ જવા નીકળ્યા. પણ પોતાના કુલ ટ્રેસમાં ભપકાભેર અક્કડ ચાલે ચાલતો સાર્જન્ટ તેમને રસ્તામાં જ મળ્યો. તેમને જોઈને હસતું મોઢું રાખીને સાર્જન્ટ બોલ્યો “ ઓ, ગુડ મોર્નીંગ, ગુડ મોર્નીંગ. તમે અધા ક્યાં ચાલ્યા ? હું ધારૂં છું કે મળુરીએ જતા હશે. શું કરે સારે ? પેટનું પુરૂં કરવાને કાંઈએ કર્યા વગર છુટકો છે ? પણ ભાઈઓ, તમે તો જખરૂં વધતર કરો છો. આખો દહાડો વધતર અને મળતર જોઈએ તો પ્રમાણમાં કશુંયે નહિ. જળી એ મળુરી. જુઓ હું કેવો પ્રયત્ન દેખાઉં છું ? હું કેટલો હસમુખો છું ? અમારા સૈનિકોને તો મળુરીનું નામ જ નહિ. ખસ મઝાજ કરવાની. અમારે સાઈ સાઈ ખાવાનું, સાઈ પહેરવાનું, સાઈ રહેવાનું અને મનમાન્યા પૈસા ઉડાવવાના. અમે કાદના તાબેદાર નહિ. મને તો અમારા સૈનિકોનું જીવનજ સુખી જીવન લાગે છે. બાકી ખીજનું જીવતર તો ખાઈ છે. જુઓ મોજ શોખ પણ સૈનિકનાંજ. દારૂ પીવાનો ગણુ ભરપટે મળે. ” દારૂની વાત સાંભળીને આ ગામડીઆઓના મોઢામાં પાણી છુટવા માંડયું અને રાયલ ઓક તરફ એમણે દષ્ટિ કરી. એટલે ચતુર અને અધા સાર્જન્ટે તરતજ આમના મનોભાવ જાણીને કહ્યું “ ગભરાશે નહિ, અમે સૈનિકો અતડા હોતા નથી. અમે પણ મળતાવડા અને આદર સરકાર કરીએ એવા છીએ. તમારી સાથે બોલતાં, ચાલતાં કે દારૂ પીતાં અમને શરમ નથી આવતી. તમે મારા દેશ બાંધો.

છો. તમને જોઈને મને ઘણો હર્ષ થાય છે. ચાલો મારી સાથે. આપણે રૌયલ ઓકમાં જઈને બધાએ દારૂ પીએ. તમારે પૈસા નહિ ખરચવા પડે. એને માટે બેફિકર રહેજો.” મિચારા ગામડીઆઓ આવી રીતે સાર્જન્ટની બપકાભેર આડંબરભરી વાતચીતથી અને રીતભાતથી અંજળી ગયા: અને વગર પૈસે દારૂ પીવાનો મજે છે એથી સાર્જન્ટના આમંત્રણને ના ન પાડી શક્યા, અને એની સાથે એ બધાએ રૌયલ ઓકમાં ગયા. સાર્જન્ટ છેક તેમને પ્રધાન ખંડમાં લઈ ગયો. આ ખંડમાં તેઓ આજેજ પગ મુકવાની હિમ્મત કરી શક્યા. બાકી જ્યારે એ દારૂ પીવા આવતા, ત્યારે ટેપરૂમ (દારૂ રાખવાની ઓરડી)-માંજ બેસતા. આજે આ ખંડ દીઠો એટલે ખુશ ખુશ થઈ ગયા. સાર્જન્ટે એકદમ મી. બુશલને બોલાવ્યો અને રૌફમાંજ કહ્યું “મી. બુશલ, એક ગેલન દારૂ લાવો. ઉંચામાં ઉંચો લાવજો. શું કહું છું? આ મારા મિત્રો આવેલા છે તેનો મારે સત્કાર કરવાનો છે.” મી. બુશલ મનમાં સમજી ગયો કે સાર્જન્ટ બાજી બેલી રહ્યો છે. પણ એને શું? એને તો તડાટો પડતો હતો. દારૂ આવ્યો એટલે સાર્જન્ટે દરેકને ગ્લાસ ભરી ભરીને આપવા માંડ્યો. ગ્લાસ ભરી ભરીને આપતો જય અને વાતોના તડાકા ઠોકતો જય. ધીમે ધીમે સાર્જન્ટે સૈનિકને રહેવાના મકાનનો ચિતાર આપ્યો. “સાંભળો, સૈનિકને રહેવાનાં મકાનો કેવળ સરસ હોય છે! જાણે રાજના મહેલ! એમાં ફરનીયર કેવું ઉત્તમ પ્રકારનું! લલલલા ઉમરાવના ઘરમાં પણ તેવું ન હોય તેવું. સૈનિકો પોતાનો ઘણો ખર્ચ વખત તો બાગ બગીચામાં સુંદર સુવાસિત પુષ્પો ની સુવાસ લેતા, ડુવારા ઉડી રહ્યા હોય ત્યાં ગાળે છે. એક કલાકની રોજની પરેડ કરીને એ થાકી ગયા હોય, ત્યારે એ કેવું સુખ ભોગવે

છે એ જાણો છો ? સ્વર્ગીય સુખ ! એ ઉત્તમ આગ ખગીયામાં મનોહર ખાળાઓના સહવાસમાં તેઓ પૂર્ણ આલિંગન-સુખ ભોગવી રહેલા હોય છે. ” આવી લહેરી વાતો કરતાં કરતાં સાર્જ”ટે દરેકને છ છ ગ્લાસ દારૂ પાઈ દીધો. એમાંના કેટલાક દારૂથી અડધા ટેં થઈ ગયેલા તો ઉઠ્યા; અને કામે જવાનું મોડું થશે એમ કરતા ચાલ્યા ગયા. અને બેજ માણસો બેસી રહ્યા. તેમનેજ સાર્જ”ટે નજરમાં રાખ્યા હતા. એ બંને જણુ બધી રીતે ભરતીમાં કામ આવે એવા લાયક હતા અને તેથીજ એમને સમગ્રવીને એણે રોક્યા હતા. હવે પેણ બે જણુ એકલા પડ્યા, એટલે તેઓ ચેતી ન જાય તેવી રીતે એણે એમને એક પછી એક સવાલો પુછ્યા; અને ખાતરી કરી લીધી કે એ લોકો ભરતીમાં દાખલ થવાને નામ નોંધાવે, તો પછી તેમાંથી છટકવાને એમને માટે કાંઈ છટકખારી છે કે કેમ ? ”

“ મિત્રો, તમને તો જૂખ લાગી હશે કે કેમ તે તો કાણુ જાણુ. પણ મને તો કકડીને જૂખ લાગી છે. હજુ મેં નારતો નથી કર્યો. ” એટલું બોલી સાર્જ”ટે પ્લાન્ડીની એક બાટલ અને થોડું ભોજન પણ મંગાવ્યું. બંને જણુને એણે પ્લાન્ડી વહેંચી આપી, અને ત્યાર પછી ફરીથી પાછો એણે બંનેને દારૂ પાડ્યો. મી. જુશલ આ બધો તમાસો જોયા કરતો હતો. એટલે એ બોલી ઉઠ્યો:—“ મી. લેંગ્લી, આ લોકોને તમે જળમાં સપડાવો છો તો ખરા, પણ મારા પીઠામાં આ વેષ બજવાય છે; એટલે લોકો એમ જાણુશે કે મેં એમને ફસાવ્યા. મારે માટે એવું કહેવાય તે મને પસંદ નથી. ” મી. લેંગ્લીએ ગંભીર બનીને કહ્યું “ મી. જુશલ, તમારી વાત ઉપરથી તમે રાજદ્રોહી છો એમ અનુમાન કરવાનું મને કારણુ મળે.

છે. હું તમને ધમકી નથી આપતો, પણ તમારે યાદ રાખ્યું જોઈએ કે રાજદ્રોહીને માટે કાયદો છે. વળી અમો રેક્રુટનું કામ કરનારા અમલદારોને બધી સત્તા હોય છે, સમજ્યા. ” મિત્રો ગુશત્ર આ સાંભળીને એકદમ ડરી ગયો, ગભરાઈ ગયો અને બોલતાં બોલતાં પણ તતક્ષય થઈ ગયું. “ બાપ સાહેબ, હું જાણતો નહોતો. મને માફ કરો. ” “ ઠીક છે, હું માફ કરું છું. ” આટલું બોલીને લેંગલીએ જે બોજન આવ્યું હતું તે બંને જણને વહેંચી આપ્યું અને બોજન સાથે પણ પુષ્કળ દારૂ એમને પાચો. બંને જણે પુષ્કળ ખાધું અને દારૂ પણ ધણેજ પીધો. પુરેપુરા એ લઈ બની ગયા પછી સાર્જન્ટે વાત છેડી “ મિત્રો હું ધારું છું કે કામ ઉપર જવાનું તમને મન નહિ થતું હોય. જુઓ, તમને સૈનિકની સુખી જીંદગી ગમે છે ? ઇચ્છા હોય તો બોલો. સૈનિકને પૈસાની જોટ પડતીજ નથી. મનમાન્યા પૈસા, ખાવાનું ને લુગડાં મળે છે. તમારા જેવાઓને પૈસા વગર ચાલેજ કેમ ? તમે જે તમારું નામ સૈનિકના લીસ્ટમાં નોંધાવશો, તો ત્રણ પાકેડ તમને મળશે. હમણાંજ તેટલા પૈસા મારી પાસે તૈયાર છે. કેમ, થાય છે મરજી ? ત્રણ પાકેડ કેવી મોટી રકમ. લો હું તમને આપું છું. હા, તમારો વિચાર થયો છે ખરો. જુઓ ત્રણ પાકેડ સામટા તમને હું આપી દઈશ તો તમે વાપરી નાખશો કે જોઈ નાખશો. હું તમને કકડે કકડે ત્રણ પાકેડ આપીશ. હમણાં દશ દશ શિલીંગ દ્યો. બાકીના મારી પાસે રાખું છું તે પછી આપીશ. ” બંને જણે દશ દશ શિલીંગ લઈ લીધા. ત્યાર પછી લેંગલીએ ખડીઓ કઢમ મંગાવીને આ બંને જણનાં નામ ઠામ અને બીજી જોઈતી વિગત પૂછીને

લખી લીધી. ત્યાર પછી ખન્ને જણને એણે કહ્યું કે “ હવે તમે ટેપ રૂમમાં જઈને એસો. સીગાર, પાઈપ પીઓ અને મઠા કરો. હમણાં તમારે ઘેર જવાનું નથી. તમને લુગડાં-લત્તાં, ખાવા-પીવાનું બધું મળશે. ગભરાશો નહિ. તમે મને તમારા ઘરનું ઠેકાણું આપો એટલે હું તમારાં સગાં વહાલાંને તમારો ખખર કહી આવું. તમારા મિત્રો કે સગાં વહાલાં તમને આડું અવળું સમજાવે, તો તેમનું કહ્યું સાંભળશો નહિ. ” એમ કહીને સાર્જન્ટ બહાર નીકળી પડ્યો. આ ખન્ને રેક્રુટને ઘેર ગયો. ત્યાં એમનાં સગાં સંબંધીને એમને માટે શીકર થતી હતી. તેમાં સાર્જન્ટને જોયો એટલે તો એમને વધારે ધાસ્તી લાગી. સાર્જન્ટે તેમને સાંત્વન આપીને કહ્યું કે “ તમારે એ એ જણની કાંઈ શીકર કરવી નહિ. એ લશ્કરમાં જોડાયા છે. ત્યાં એમને કશું દુઃખ નથી. ત્યાં તો મોજ કરવાની છે. ” પેલા બિચારાં રડતાં કકળતાં હતાં અને કહેતાં હતાં કે “ અમારે તો એમને લશ્કરમાં નથી મોકલવા. ” પણ કાંઈ ધાકથી, કાંઈ સમજ-વટથી—સાંત્વનથી સાર્જન્ટે આ લોકને સમજાવી દીધા.

વાંચકવૃંદને અમે જણાવીશું કે કાયદા પ્રમાણે ભરતીમાં નામ દાખલ કરાવ્યા પછી અડતાળીસ કલાકમાં રેક્રુટને લેખિત નોટીસ અપાય છે. તેમાં એવું જણાવેલું હોય છે કે હવે એને લશ્કરમાં દાખલ કર્યો છે. એ નોટીસ આપ્યા પછી સાક્ષીના રૂબરૂ એને કહેવું પડે છે કે, એના રાજી ખુશીથી એનું નામ લીસ્ટમાં દાખલ કરવામાં આવ્યું છે. કાંઈ ગેરસમજથી કે ધમકીથી અથવા આડી અવળી રીતે સમજાવવાથી તેમ થયું નથી. આવી કબુલત આપ્યા પછી રેક્રુટથી ફરી જવાય નહિ. ત્યાર પછી એને મેજિસ્ટ્રેટની રૂબરૂ

કાંઈ જવામાં આવે છે. ત્યાં રેક્રુટ એની સ્વેચ્છાથી દાખલ થયો છે કે કેમ, તે મેજસ્ટ્રેટ પૂછીને ખાતરી કરી લે છે. આ બધીએ વિધિ અડતાળીસ કલાકમાં કરવી પડે છે. છતાં રેક્રુટ મેજસ્ટ્રેટ સમક્ષ સ્માર્ટ મની (સાઈન્ટ તરફથી, લશ્કરમાં જોડાતાં અગાઉ જે પૈસા આપવામાં આવે છે તે) આપી દે, તો એનું નામ રેક્રુટમાંથી કમી કરવામાં આવે છે. આથી સાઈન્ટે ધાર્યું કે જો બન્ને જણને છુટા મુકવામાં આવશે, તો એમનાં સ્નેહી સંબંધી એમના મનને ફેરવી નાખશે. તેથી અડતાળીસ કલાક એમનો કાંઈ સાથે પણ મેળાપ ન થાય, એ ધરાદાથી જાણી જોઈને પોતાની દેખરેખ નીચે રાંચલ ઓકમાં બન્ને રેક્રુટને એણે રાખ્યા હતા. બીજે દિવસે બુશવતી રૂમર આ બન્ને જણને નોટીસ પહોંચાડી, અને એમણે કાંઈ પણ આનાકાની કરી નહિ; એટલે એ લોકોનાં નામ રેક્રુટમાં દાખલ થઈ ગયાં. પછી મેનોર ભવનમાં મેજસ્ટ્રેટ મી. આર્શિબોલ્ડના રૂમર લઈ જઈને બધી કાયદેસર વિધિ કરાવી દીધી. આ પ્રમાણે આ બન્ને જણ લશ્કરમાં દાખલ થયા.

પ્રકરણ ૭ મું.

ફેડરિક લોન્સડેલ.

લેંગલીને આવે એક અડવાડીઉં થયું હતું. તે દરમ્યાનમાં એણે જણુને પોતાની જાળમાં સપડાવ્યા. ફેડરિક, બેટસના ઘરમાં રહે છે એ વાત બેટસે લેંગલીને કહી હતી, અને એક દિવસ ફેડરિકને આ-

થેથી ખતાવ્યો હતો. ફ્રેડરિક શરીરે તાંદુરસ્ત, મજબુત ખાંધાનો, જોધએ તેવો ઉંચો, સીનાખાળ અને સર્વ રીતે લાયક હતો. તેથી લેંગ્લીના મનમાં એમ થયું કે ગમે તેમ કરીને ફ્રેડરિકને તો રેક્ટ-માં લેવોજ. એ જો સપડાય તો તો ઓકસેમાં આવેલું સફળ મળાય. ફ્રેડરિક પોતાની ચિંતામાંજ ફરતો હતો. સર આર્શિમોહ્ડે એને રજા આપી, ત્યારથી ખીજા કાંઈ કામની શોધમાંજ એ આખો દિવસ ફરતો હતો. આજે આઠ દિવસ થયા પણ એને આજીવિ-કાનું કાંઈ પણ સાધન હાથ લાગ્યું નહિ. એણે જે કાંઈ અગ્રાવેલું હતું તે પણ પુરું થઈ ગયું. હવે એની ચિંતાનો પાર રહ્યો નહિ. પોતાની પ્રિયતમા દ્યુસીની જ્યાં વારંવાર મુલાકાત થતી હતી, ત્યાં પણ એ એને મળવાની આશાએ જઈ આવ્યો. પણ તેયે મળી નહિ. એટલે એને એની પણ ફિકર પડી. “ખિચારીને એના બાપે ઘરમાં કેદ કરી હશે.” આવા અનેક વિચાર કરતો એ પોતાના ખંડમાં ખેડો હતો; એટલામાં ખેટસ બારણું ઉઘાડીને અંદર આવ્યેક અને ફ્રેડરિક સાથે વાત કરવા લાગ્યો.

“ફ્રેડ, તું બહુ દુઃખી જણાય છે. મારાથી તારું દુઃખ જોવાનું નથી. તને શું થાય છે તે તો કહે. કેમ ઉદાસ થઈ ગયો છે?”

“ભાઈ, તું મારી હકીકત જાણે છે. મહેનત મજૂરી કરીને હું રોટલો રળવા માગું છું, તો તે મહેનત મજૂરીયે મને મળતી નથી. હું ભટકી ભટકીને થાક્યો પણ મને મજૂરી નથી મળતી. હવે મારે શું કરવું?”

“શું કરવું શું? હું જો તારી જગ્યાએ હોત તો શું કરવું તે ખતાવત.” ખેટસ શું કહેવા માગતો હતો તે ફ્રેડરિક સમજી ગયેક

હતો. બેટલે બેટસે કહ્યું—“ તું મારું કહેવું સમજી ગયો છે. ફેડ, તું મજૂરી કરવા સરળયલો નથી. તું ઑફિસર અને ગૃહસ્થ થવાને યોગ્ય છે. ”

“ ગૃહસ્થ અને વળી ઑફિસર ? તું શું કહેવા માગે છે ? ”

“ હું કહું છું તે ખરું કહું છું. લશ્કરમાં પગાર સારો મળે છે અને ઉંચી પાયરીએ પણ જલદી જલદી જવાય છે. આપણા ગામમાં રેફ્ટીંગ સાર્જન્ટ આવેલો છે. તેની સાથે વાત કરતાં કરતાં વાત નીકળી અને મેં પૂછ્યું ત્યારે એણે બધી હકીકત મને કહી. તે ઉપરથી મને જણાયું કે આજકાલ તો ખરો સુખી સૈનિક છે. તું તો થોડા વખતમાં ડ્રોપોરલ (પાયદળ લશ્કરનો છેલ્લો ગ્રેડનો અમલદાર) કે સાર્જન્ટ બની જાય. વળી ઉપરી અમલદારને કામકાજથી સંતોષ આપે તો મોટો ઑફિસર પણ થઈ જાય. ”

બેટસની વાત સાંભળીને ફેડરિક વિચારમાં પડી ગયો. એ છેક નીરાશ થઈ ગયો હતો. ચારે તરફથી ઘેરાઈ ગયો હતો. એને કાંઈનો આશરો નહોતો. એક પાઈ પણ પાસે નહોતી. આવા અણીનક પ્રસંગે બેટસની વાતે એના મનમાં અજબ સુખની સૃષ્ટિ ખડી કરી દીધી. “ મારી ઉમ્મર હજી નાની છે. લ્યુસીની ઉમ્મર પણ નાની છે. થોડાંક વર્ષ લશ્કરમાં ગાળી આવું. પૈસા કમાઈ લાવું તો સારી સ્થિતિમાં આવી જઈ. અને લ્યુસીના હાથની માગણી પણ પછી તો માન સાથે કરી શકાય. ” આવા તરંગોમાં થોડીવાર ઝુલ્યા પછી, આશ્ચિંતો ખુરશીમાંથી ઉભો થઈને એણે બેટસને કહ્યું “ બેટસ, મેં નક્કી કરી દીધું છે. મારી પાસે હવે એક પાછાં નથી. હવે તો બીજાં એક અઠવાડિયું તારા ઘરમાં જો હું વધારે રહું તો

મારી પાસે લાડું આપવાના પૈસાએ નથી. અને તું લાડું લીધા વગર મને રાખવાનોએ નથી. હું આઈશ શું તેનો પણ એક મોટો સવાલ છે. કાઈની પાસે લિખ માગવી મને ગમતી નથી. તેથી મેં નક્કી વિચાર કર્યો છે અને કાલે સવારે હું રેકૃટીંગ ઓફિસર પાસે જઈશ. ”

“ અરે આજે રાતેજ ચાલજેને. હું મારા મિત્રને મળવાને જવાનો છું, એટલે આપણે સાથેજ જઈશું અને સાન્નિદ્યે મળીશું. માણસ ઘણો સારો ને મળતાવડો છે. ”

“ પણ હું પીઠામાં નહિ આવું. ”

“ કાંઈ શીકર નહિ. આપણે એને પીઠાની બહાર વાત કરવા બોલાવીશું. ”

ત્યાર પછી બન્ને જણ રાતે પીઠા તરફ ગયા. ફ્રેડરિક પીઠાની બહાર ઉભો રહ્યો અને હજીમ પીઠાનાં પ્રધાન ખંડમાં જ્યાં લેંગલી બીજા માણસોને કાલના માફક પોતાની જાનમાં ખેંચતો હતો, ત્યાં જઈ પહોંચ્યો અને એના કાનમાં ધીમે રહીને કહ્યું કે “ ફ્રેડરિક ભરતીમાં રેકૃટ તરીકે દાખલ થવાનું હા કહે છે. તમે જરા મારી સાથે આવો તો. ” આ સાંભળીને સાન્નિદ્ય ખુરશી ઉપરથી ઉઠ્યો, અને બેટસની પાછળ પાછળ પીઠાની બહાર જ્યાં ફ્રેડરિક ટહેલતો હતો ત્યાં આવી પહોંચ્યો. એટલે બેટસે કહ્યું:—

“ ફેડ, આવ હું તને મી. લેંગલીની ઝોળખાણ કરાવું. ”

“ મી. લોન્સડેલ, તમારી મને ઝોળખાણ થઈ તેથી હું ઘણો ખુશ થયો છું. આપણા રાજના લશ્કરમાં તમે બેડાવા માગો છો એ મેં જાણ્યું. તમે ઘણો સારો હિંમતભર્યો વિચાર કર્યો છે. ”

પલટણના તમે નાકરૂપ થઈ પડશો. ડીપોનો આપણો કેપ્ટન તમને જોઈને ઘણો પ્રસન્ન થશે. આપણો કર્નલ પણ જ્યારે તમને જોશે ત્યારે ખુશ થશે. ”

“ મી. લેંગલી, સાત વર્ષની સરતથી લશ્કરમાં જોડાવાનો મારો વિચાર છે. જો એ પ્રમાણે નોંધતા હોય, તો મારું નામ નોંધજો. ”

“ બરોબર છે. હું સાત વર્ષને માટેજ નામ નોંધું છું. લો આ દશ શિલ્ડીંગ. તમારું નામ હું નોંધી લઉં છું. ” એમ કહીને લેંગલીએ લોન્સડેલના હાથમાં દશ શિલ્ડીંગ મુક્યા.

લોન્સડેલે પુછ્યું:—“ હવે શી શી વિધિ કરવી પડશે ? ”

“ હાલ તરત તો કશી વિધિ કરવાની નથી. પણ ચાલો જરા એકાદ ગલાસ દારૂનો લેડાવજો. ”

“ નાહ. હું દારૂ નથી પીતો. માફ કરશો. પણ એમ ન ધારશો કે હું હવે ફરો જમ્મશ. ”

“ તમે તમારા જેવાને જાજો તેવુંજ બોલ્યા છો. આ બે દિવસમાં તો તમે તમારી ખ્યાનમાં આવે ત્યાં જજો આવજો. જુઓની આજે ગુરૂવાર થયો. શનિવારે સાંજે મારે તમને એક લેખિત નોટીસ આપવી પડશે. ફક્ત એટલું જતાવવા ખાતરજ કે તમારું નામ નોંધું છે. પછી સોમવારે સવારે નવ સાડા નવ વાગે પાસેના મેજસ્ટ્રેટ પાસે કબુલત આપવા તમારે તરફી લેવી પડશે. ”

“ તેમ કરવા હું નહિ ચુકું. ચાલો ત્યારે અત્યારે તો હું રજા લઉં છું. ” એમ કહીને લોન્સડેલ પોતાને ઘેર ચાલ્યો ગયો.

શનિવારની સાંજ પડી એટલે બેટસની રૂબરૂ લેંગલીએ જાતે જ લોન્સડેલને નોટીસ પહોંચાડી. સારજન્ટે પૂછ્યું તેના જવાબમાં

લોન્સડેલે કહ્યું કે “ હું મારો સ્વેચ્છાથી આપણા રાજની નોકરીમાં રેક્રૂટ તરીકે જોડાઉં છું. ” ત્યાર પછી સોમવારે સવારે સાડા નવ વાગે પોતાને મળવાનું લોન્સડેલેને યાદ દેવડાવીને લેંગલી આદ્યો ગયો.

હવે લોન્સડેલે નોકરી ઉપર જતા પહેલાં છેલ્લીવાર પોતાની પ્રિયતમા દ્યુસીને મળવાનો વિચાર કર્યો. એને મળવાને વારંવાર જંગલમાં નદી-કિનારે, એ પ્રેમી યુગલ જે જગ્યાએ મળતું હતું ત્યાં પણ આશામાંને આશામાં એ જઈ આવ્યો; પણ મેળાપ ન થયો. “શું એને જિયારીને બંધનમાં રાખી હશે? એનો નિષ્કુર પિતા એના ઉપર સખત દેખરેખ રાખતો હશે? એ માંદો તો નહિ પડી હોય? અરે! એ માંદો પડે એવા વિચારથી પણ હૃદય કંપી ઉઠે છે. શી રીતે એને મળવું? એની સાથે છેલ્લી મુલાકાત કરવાને એના પિતાને હું પગે પડું? ના. ત્યારે શું કરું? હા, યાદ આવ્યું. કાલ રવિવાર છે. દ્યુસી એના પિતા સાથે કાલે દેવળમાં આવ્યા વગર તો નહિજ રહે. તે વખતે પ્રસંગે જોધીને મળી શકાશે. ” આવા આવા અનેક તરંગો એ કરવા લાગ્યો. બીજે દિવસે રવિવાર હતો. આજે જરૂર દેવળમાં દ્યુસીનો મેળાપ થશે, એવી આશામાં એ વેળાસર દેવળમાં જઈ પહોંચ્યો. પ્રાતઃકાળની પ્રાર્થના વખતે બધા સરાયા હતા; પણ દ્યુસી કે દ્યુસીનો પિતા જણાતો નહતો. લોન્સડેલે નિરાશ થઈ ગયો. કદાચ મધ્યાહ્નની પ્રાર્થનામાં તો જરૂર આવશે; એવી આશા રાખી બપોરે આવ્યો પણ બપોરે પણ દ્યુસી ન આવી. જિયારો સખતહૃદય થઈ ગયો. નિઃશ્વાસ મુકતો દેવળમાંથી ચાલતો થયો. હજી પણ એણે આશા છોડી નહી. વખત છે આજે દ્યુસી રોજની જગ્યાએ મળે એમ ધારીને જંગલમાં એ રોજની જગ્યાએ આવી

પહોંચ્યો. એ અહિં આવ્યો! તે વખતે સાંજના સાત વાગ્યા હતા. અહિં ફેડરિક ઉભો ઉભો વિચાર કરી રહ્યો હતો. “શું મારે નિરાશ થઈને જીવું પડશે? સામે કાંઈ ઝાડમાંથી શાનો અવાજ આવે છે? પુલ ઉપર થઈને કાણુ આવતું જણાય છે? ઓહો, એ તો દ્યુસી! આનંદ આનંદ!” દ્યુસી આવીને ફેડરિકના દીકરા ઉપર અર્ધો ખેમાન અવસ્થામાં પડી. “પ્રિયતમા, અત્યારે હું કેટલો સુખી છું. તારા સહવાસમાં માફ સઘળું દુઃખ ભુલી જવાય છે.” ફેડરિકે હર્ષના આવેશમાં આવી જઈને કહ્યું.

“ફેડરિક, ખોલો ખોલો, શું એ સાચી વાત છે કે તમે—”

“હા, સાચી વાત છે.” ફેડરિકે દ્યુસીના સચાલને જાણી લઈને જવાબ આપ્યો. આ સાંમળી ગિયારી દ્યુસી અવાજ બની ગઈ અને ફેડરિકના ખભા ઉપર માથું નાંખીને રડી પડી.

“બહાલી દ્યુસી, મને દેશી જ આશા રહી નહિ, એટલે મારે કરવું પણ શું?”

“ફેડરિક, હું છાની માની આવી છું. માન! પતાજી જાણુશે તો તે દિવસની માફક એ અહિં જરૂર આવશે. માટે સારીયા બીજે સ્થળે ચાલો.”

“હા, ચાલો આપણે પેકી ઝાડીમાં. ત્યાં પેકું મોટું ઓકનું ઝાડ છે ને—”

“હા હા. ચાલો ત્યાં. પ્રેમની પ્રથમ યાચના તમે ત્યાંજ કરી હતી ચાલો, એ પવિત્ર સ્થળે જઈએ.” આ બંનેને જણુ ઝાડીમાં આવ્યાં અને ઓકના ઝાડ નીચે ખેઠાં.

“બહાલા, તમે જાણો છો? મેં મારા ઉપર સખત ચોકી

પહેરો છે. મારા પિતા લાગ્યેજ મને બ્હીલી મૂકી બહાર જાય છે. અરે તમે માનશો ? જ્યારે એ બહાર જાય છે ત્યારે મને ઓરડામાં પુરીને તાળું મારીને જાય છે. એટલે તમને હું શી રીતે મળી શકું ?”

“ હ્યુસી, તને મળવાની આશામાંને આશામાં રોજ હું અહિં આવું છું ને દેવળમાં જઈ છું; પણ તારો મેળાપ ન થયો. પ્રભુને હું પાડ માનું છું કે તારો આજે મેળાપ થયો. ”

“ ફ્રેડરિક, આજે ઘણી મુશ્કેલીથી હું અહિં આવી છું મારી દાસી બિચારી માર્યા ઘણી બહી છે અને એની માયાથીજ હું અત્યારે આ પ્રથમ વારજ મારા પિતાની કરડી નજર ચુકાવીને આવી છું. પણ મારાથી અહિં ઝાઝી વાર ટકાશે નહિ. મને જો વાર લાગશે તો બિચારી માર્યા મારે લીધે પીડામાં આવી પડશે. ફ્રેડ, મેં એને મોઢેથીજ ઉડતી વાત સાંભળી. શું એ વાત ખરી છે ? હવે એનો કાંઈ ઉપાય છે ? તમારાથી થયેલું ફેરવી શકાય એમ નથી ?”

“ હ્યુસી, હવે એટલું બધું કરવાની શી જરૂર ? મને શી આશા રહી છે ? મજૂરી મેળવવાને હું ક્યાં ક્યાં ફર્યો છું તે તું જાણે છે ? મારી બધી મહેનત નકામી ગઈ છે. પછી મારે બીજું શું કરવાનું હતું ? ”

“ ફ્રેડરિક, તમને મારામાં વિશ્વાસ નહોતો ? ”

“ તારામાં મને ઘણોજ વિશ્વાસ છે અને તેથીજ મને વિચાર થયો કે, આપણુ બન્નેએ અનુકુલ સમય આવે ત્યાં સુધી એક બીજામાં વિશ્વાસ રાખીને સહન કરવું પડે તે સહી લેવું. ”

“ ફ્રેડરિક, એવી આશામાં મને કાંઈ બરોંસો નથી. આ સંસારમાં એવા બનાવો બને છે કે એકવાર વિયોગ થાય છે, તો પછી

ફરીથી સંયોગ થતાં થતાં તો અનેક સંકટો સહન કરવાં પડે છે. તમે સૈનિકમાં જોડાવ, એ વિચારજ મને તો બચાંકર લાગે છે. તમારી પક્ષટણુને છીડીઆમાં જવું પડે કે કોઈ બીજા સંસ્થાનમાં જવું પડે. વળી ત્યાં લડાઈમાં પણ ઉતરવું પડે. હજાર જાતનાં જીવને જોખમમાં નાખે એવાં ભારે સંકટો વેઠવાં પડે. આ સર્વનો વિચાર કરતાં ફેડરિક, માઈ મન કહ્યું નથી કરતું.” એમ બોલતાં બોલતાં લ્યુસીની આંખમાંથી દડદડ આંસુ નીકળી પડ્યાં.

“ મધુરી, શાંત થા. તારા દીલમાં દુઃખનો સખત આઘાત કરીને, તને છોડીને ચાલ્યા જવામાં મને ઓછું દુઃખ થાય છે ? મારી ખાતર શાંતે રાખ. ” લોન્સડેલ લ્યુસીના માલ ઉપર ચુંબન કરતો બોલ્યો.

“ તમારી ખાતર હું શાંતિજ રાખું છું. પણ કહો તો ખરા, તમે તમારો વિચાર નહિ ફેરવી શકો ? ”

“ વળી પાછો એનો એજ સવાલ ? પણ ધાર કે હું મારો વિચાર ફેરવું, તો પછી મારી શી મતિ ? મારે ક્યાં બટકવું ? ”

“ ફેડરિક, જરા માઈ સાંભળો. આપણે માટે આ ધણો બારોક અને કટોકટીનો પ્રસંગ છે. તે વખતે મેં શું કરવા ધાર્યું છે તે હું તમને કહું છું. એમાં મારી ધૃષ્ટતા થતી હોય તો ક્ષમા કરજો. ફેડરિક, તમારા પ્રત્યે મારે કેવો અને કેટલો પ્રેમ છે તે તમે જાણો છો. મેં તમને વચન આપ્યું છે. હું તમારી ચર્ચ ચુકી છું અને કદી બીજાની ચર્ચાની નથી. અંતર્ધામી પ્રભુને સાક્ષી રાખીને હું કહું છું કે હું તમારી વિવશહિતા પત્નિ અને તમે મારા પતિ છો. તમારી સાથે મારો વિવાહ અમર થયો છે એમજ હું માનું છું. માટે

તમે જે વગર વિચાર્યું અત્યારે પગલું ભરી રહ્યા છો તેમાંથી પાછા ફરો. લક્ષમણપ્રેમમાં હું તમારોજ હસ્ત ગૃહસ્થ કરીશ. ” આમ બોલી લ્યુસી શરમાતી શરમાતી નીચું જોઈ રહી.

“ પ્રિય લ્યુસી, તારાં વચનામૃતથી મને કેટલો આનંદ થાય છે ? તેં મને ઘણો આભારી કર્યો છે. પણ તું જાણે છે ? મને વર-વાર્થા તું નિર્ધનતાને વરીશ. તારા સુંદર અને સુખમય આવાસને ત્યજી તારે એક બટકતા, લુપ્તે મરતા બિખારી મનુરની સાથે બટકાં મારવાં પડશે. અરે મારી પ્રેમ-મૂર્તિ હૃદયદેવી ! મારા સ્વાધેની ખાતર શું હું તારા દૈવી-આત્માનું તને બલિદાન આપવા દઉં ? ના ના કદી નહિ. ”

“ પ્રિય ફ્રેડરિક, દુઃખના આવેશમાં તમારા પ્રત્યેના સ્નેહને લીધે વગર વિચાર્યું હું કાંઈ બોલી નથી. મેં બહુજ વિચાર કર્યો છે અને મનઃકાંક્ષાજ જે કહેવાનું હતું તે કહ્યું છે. અને હજુએ કહું છું તે સાંભળો. હું સારી રીતે બપકાથી ઝોઠી પહેરીને ફરું અને સુખમાં રહું એવા વિચારથી મારા પિતા મને ઘણા પૈસા આપે છે. આવી રીતે મારા પિતા તરફથી મળતા બધાએ પૈસા હું વાપરી નથી નાખતી. મારી પાસે ઝોઠામાં ઝોઠા દસ બાર પાઉંડ બચત છે. આ ગામમાં તમને રોજ નહિ મળે તો આપણે બીજે સ્થળે જઈશું. ત્યાં મારા બચેલા પૈસામાંથી આપણે આપણો સંસાર માંડીશું. અને તમારા જ્ઞાન પ્રમાણે ત્યાં તમને રોજગાર પણ સામેા હાથ લાગશે. છેલા થોડા દિવસથી દુઃખે મને ઘણું શિખવ્યું છે. આવા નિર્જન જેવા નાના ગામડામાં અત્યાર સુધી તમે કેમ પહોં રહ્યા ? તમારામાં ઘણી સારી બુદ્ધિ અને જ્ઞાન હોવા છતાં કાંઈ

સારા શહેરમાં કોઈ વધારે સારો રોજમાર કરવા કેમ ન ગયા ? એનું કારણ મારાથી હવે સમજાય છે. ફેડરિક, મને તમારો વિયોગ ન સાહે, અને હું તમારાથી છુટી ન પડું એવા મારા પ્રત્યેના તમારા અનહદ પ્રેમને ખાતર તમે તમારું ઉચ્ચ જીવન ત્યજીને મજૂરી પસંદ કરી. મારે માટે તમે તમારા સર્વ સુખનો ભોગ આપ્યો તો તમારે માટે હું આટલુંએ ન કરી શકું ? આમ કરવામાં હું કરુંએ વધારે કંઈ છું એમ ન કહેવાય. ”

“ હ્યુસી, તેં તો મારા ભાત્રી સુખનો ચિતાર આપવા માંડ્યો છે; પણ એ સુખ મળવું મને તો દુર્લભ લાગે છે. ”

“ ના, ના. એવું ન બોલો. શું હવે કાંઈજ રસ્તો નથી રહ્યો ? તમે જે પગલું ભર્યું છે એમાંથી છુટવાની કાંઈજ ખારી નથી ? ”

“ પ્રભુનો પાડ માન કે એમાંથી છુટવાની ખારી છે. ” આ સાંભળીને હ્યુસીની આંખો હર્ષથી ચમકવા લાગી અને એ આશા-વંત થઈને બોલી:—

“ કહો ત્યારે સાર્ન્ટના પંજમાંથી છુટવાને માટે ક્યો રસ્તો છે, તે બતાવો. ”

“ કાલે સવારે સાડા નવ વાગે કેટલીક વિધિ બાકી છે તેટલા માટે સાર્ન્ટની સાથે મારે સર આર્શિબોલ્ડ રેડબર્ન પાસે જવાનું છે. આર્શિબોલ્ડ મને પૂછશે કે ભરતીમાં જોડાવાનો મારો વિચાર જોવો ને તેવો કાયમ છે ? ત્યારે હું ના કહીશ. પછી ચોવીસ કલાકમાં એટલે મંગળવારે સવારે દસ વાગ્યા સુધીમાં સાર્ન્ટ તરફથી અને મળેલી બક્ષિસ તથા વીસ શિશીંગ સ્માર્ટ મનિ—ના અને

સાજીંટને થયેલો ખર્ચ-એકંદર આશરે એ પાઉંડ-એ મારી પાસે માગશે. એ જો હું આપી દઉં તો મને એ બંધનમાંથી મુક્ત કરવામાં આવે. ”

“ ઓહો, એટલુંજ ને. ત્યારે બોલો તમે કબુલ થયા છોને ? ચાલો, ત્યારે તો સારું ફેડરિક, મારા પિતાની મરજી વિરુદ્ધ તમારી સાથે લગ્ન કરીને એમના ઘરનો હું ત્યાગ કરવાની છું; તેથી હું એમની આજ્ઞા ઉલ્લંઘન કરનારી તો થઈશ. પણ પતિની આજ્ઞા ઉત્થાપનારી તો કદીએ નહિ થાઉં, એની ખાતરી રાખજો. ”

“ વાહરે હ્યુસી. હું કદી એવો વિચાર સરખો પણ લાવું ખરો ? તારા પ્રેમની મને પુરેપુરી ખાત્રી મળી છે. તું તો મારું એક અણુમોલ રત્ન છે. તારે માટે મને પૂર્ણ પ્રેમ અને માન છે. તારા સંબંધમાં જરા પણ ધસાતો વિચાર લાવવો એ મહા પાપ છે. ”

“ જુઓ ત્યારે ફેડરિક, તમને બંધનમાંથી મુક્ત થવાને માટે આ પૈસા મંગળવારની સવાર સુધીમાં મળવા જોઈએ ખરુંને ? તો કાલ સાંજ સુધીમાં તમને મળી જાય એવી ગોઠવણ હું કરીશ. હું જાતે તમને મળી શકાશે તો મળીશ, નહિ તો હું મારી માર્થાને મોકલીશ. એનામાં મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે. મારા પ્રત્યે એને પુરેપુરો ભાવ છે. અને તેથી હું જ કહું તે એ કરે. એવી છે. એટલે હું નહિ આવું તો એ આવશે. કાલે સાંજે આ ઠેકાણે આપણે મળીશું. હવે કદાચ કાંઈ સંજોગોમાં મારાથી કે તમારાથી કાલે અહિં ન અવાય, તો માર્થા કાલે સાંજે સાત અને આઠની વચ્ચે ગામમાં આવશે. ગમે તે બાનું કાઢીને એ આવશે.

અને મી. બેટસને ત્યાં આવીને તમને એ પૈસા આપી જશે. તમે નહિ હો તો મી. બેટસને આપી જશે.”

“ હા. મી. બેટસને આપી જશે તો ચાલશે. બેટસને મારે માટે લાગણી છે, અને મને આપવાને માટે એને ગમે તે ચીજ આપી હોય તો એ મને બરોબર પહોંચાડશે.”

“ બહાણી દ્યુસી, મારે માટે તે લાંબેલી આટલી બધી કાળજીનાં કું કયા શબ્દોમાં વખાણુ કરે ? હું તારો આભારી છું.”

“ આભારી ! વાહ ! આટલો જશ પણ મને નહિ લેવા દો કે ? ”

“ કબુલ કબુલ. મારી મધુરી. ”

“ બહાણા, હવે જે દિવસમાં તમે બાંધનથી મુક્ત થઈ જશો અને પછી—”

“ પછી મારા સુખને તું પૂર્ણ કરજે. આપણે પછી કાંઈ બીજા શહેરમાં ચાલ્યા જઈશું અને ત્યાં લમ કરીને સુખી થઈશું.”

આખરે આ બન્ને પ્રેમીઓ પરસ્પર એક બીજાને આર્થિક દર્શને છુટાં પડ્યાં. દ્યુસી પોતાને ઘેર પહોંચી ગઈ અને ફ્રેડરિક આનંદિત થતો થતો એને મકાને આવ્યો.

પ્રકરણ ૮ મું.

સ્માટ્ મનિ. *

પોતે વિચાર ફેરવેલો છે એ હકીકત લોન્સડેલે હજમને કે સાજીંટ લેંગલીને કહી નહિ, અને સોમવારે સવારે એ રાયલ ઓકમાં લેંગલી પાસે ગયો. લેંગલી કપડાં પહેરીને તૈયાર થઈ રહ્યો હતો. એણે ફેડરિકને આવી પહોંચેલો જોઈને એની સાથે શેકહેન્ડ કરીને કહ્યું “ ઓહો મિત્ર, તમે તો ખરેખરા નિયમિત છો. તમે તો કોઈ પણ પલટણના શણગાર રૂપ થશો. આપણે સર આર્શિઓલ્ડને પણ વખતસર જ દસ વાગે મળી શકીશું. ” ફેડરિકને તો મન થઈ ગયું કે પોતે વિચાર ફેરવેલો છે તે વાત કહી દેવી. પણ રાયલ ઓકથી મેનોર બે માઇલ દૂર હતું અને રસ્તામાં જો એ રફાટ કરે, તો લેંગલી હજાર જાતની સમજાવટ કરવા માંડે કે ગુસ્સે થઈને અપમાન વરસાવવા માંડે. એ વિચારથી એણે કહેવાનું માંડી વાળ્યું. મેનોર તરફ જતાં રસ્તામાં એમને ડેવીમના ઘર તરફ રહીને જવાનું હતું; એટલે ત્યાં જતાં જતાં કદાચ દ્યુસી ખારીએ ઉભી હોય તો એના સુંદર લલિત મુખનું દર્શન થશે એવી આશાથી લોન્સડેલે એ ઘર તરફ દાંબલ કરી. દાંબલ કરતાંની સાથેજ એ ઘરની એક ખારી ઓચીંતી ઉઘડી અને એક ગોરો હાથ રૂમાલ હલાવતો એને જણાયો. એક મિનિટ-માં રૂમાલવાળો હાથ પાછો ખેંચી લેવાયો અને ખારી બંધ થઈ ગઈ. લોન્સડેલેને પોતાની હકપ-વલ્લભાનાં દર્શન થયાં. આ બનાવ

* લશ્કરમાં દાખલ થતાં પહેલાં જે નાણાં આપવામાં આવે છે તે.

એટલો જલદી બન્યો કે સાજીંટને પણ તેની ખબર ન પડી. ફેડરિક-
ને આ બનાવથી ઘણો આનંદ થયો. એ પ્રવૃક્ષ બન્યો. રૂમાલ હલા-
વવાનો હેતુ ફેડરિક સમજી ગયો. મઘ કાલની ફેડરિક સાથેની મુલાકાત
ગ્રામજ રહી હતી. ડેવીસને એની કાંઈજ ખબર પડી નથી અને
બન્ને વચ્ચે જે મસલત થઈ છે તે કાયમજ છે એવું બતાવવાને
માટે આ રૂમાલ સૂચના તરીકે વપરાયો હતો. ફેડરિકને હવે નિરાંત
વળી અને ખુશ મીઝસમાં એ લેંગલી જેડે ચાલવા લાગ્યો. પા
કલાકમાં મેનેર આગળ એ બન્ને આવી પહોંચ્યા. નોકરે સર
આર્શિબોલ્ડને તેમના આગમનની ખબર આપી એટલે આર્શિબોલ્ડે
એમને અંદર બોલાવ્યા. ફેડરિકને જેમને આર્શિબોલ્ડના મનમાં એક
પ્રકારનો આનંદ થતો હતો. એણે જાણ્યું કે હવે તોફાની લોન્સડેલ-
ની કાશ ટળશે. ફેડરિકે એને સલામ કરી પણ એણે કાંઈ ધ્યાન
આપ્યું નહિ. એણે સાજીંટની સલામ જીવી અને કહ્યું: “ આ
બીબે રેડ્રિંગ કેસ લાવ્યા છે કે શું ? ” “ હાજી ” લેંગલીએ
હિમા થઈને જવાબ આપ્યો. પછી બેરોનેટ લોન્સડેલને કહેવા
લાગ્યા:—“ જે આ મ્યુટીની એક્ટની ૩૪ મી કલમ તને વાંચી સંભ-
ળાવું છું.” એમ કહીને એમણે તે કલમ લોન્સડેલને વાંચી સંભળાવી.
“ તારું નામ, ઠામ તથા રિયતિ તો હું જાણું છું. માટે એ ત્રિષે
તો તને કાંઈ પુછવાનું નથી. હવે તું તારી રાજી ખુશીથી બરતીમાં
જોડાયો છે કે કેમ, તે કહે. ”

“ હું જોડાયો હતો તો રાજી ખુશીથી. પણ આપની આજ્ઞા
હોય તો—”

“ એમ વચ્ચે વચ્ચે બોલ્યા ન કર. સવાલ પુછું તેનોજ
જવાબ દે. જે હવે લશ્કરમાં જોડાયા પછી બળવો કરે કે લશ્કરમાંથી

નાસી જાય તે સંબંધમાં “ આર્ટીકલ્સ ઓફ વૉર ” તને વાંચી સંભળાવું છું. અને ત્યારપછી તારે વફાદારીના સોગન લેવા પડશે.”

“ પણ સાહેબ, એ બધી મહેનતમાંથી હું તમને ઉગારવા માગું છું. ”

“ શું? તું શું કહે છે? તારે સોગન નથી લેવા?” વચ્ચે સાર્જન્ટ બોલી ઉઠ્યો “ લોન્સડેલ, શું છે વળી?”

“ એજ એક્ટમાં બીજી પણ કલમ છે અને તે આપે મને વાંચી સંભળાવી જોઈએ. ” લોન્સડેલે શાંતિપૂર્વક બેરોનેટને કહ્યું.

“ અરે તે આ ૩૫ મી કલમ છે. એ કાંઈ મહત્વની નથી. વાંચવા ખાતર વાંચવાની છે. ”

“ છતાંએ એ કલમ મને વાંચી સંભળાવવાને માટે હું આપને વિનંતિ કરું છું. ”

જો હું તને ભાવાર્થ કહી જાઉં. એમાં એવું છે કે મેજસ્ટ્રેટના મોઢા આગળ જો કોઈ પણ શખ્સ ભરતીમાં જોડાવાની ના પાડે અને જો તે એને મળેલા પૈસા, ખર્ચના વીસ શિલીંગ અને સાર્જન્ટની ફી પાછી આપે, તો તે શખ્સને મુક્ત કરવો. ”

“ અને એ પૈસા કયાં સુધીમાં આપી દેવા, એની કાંઈ મુશ્કેલી છે? ”

સાર્જન્ટ:—“ તારે હવે તેનું શું કામ છે? તું કાંઈ ફરી જવા માગે છે? ”

બેરોનેટ:—“ જો એ ફરી જાય તો ખરો રાસ્કલજ કહેવાય. ચાલ ચાલ, એ બધું ટાપલું જવા દે. સાંભળ જો હું વાંચું તે. ”

“ સર આર્શિબોલ્ડ, બેઅદબી માફ છે. પણ હું કહું છું કે મારે ભરતીમાં જોડાવું નથી અને ‘ સ્માર્ટ મની ’ ભરી દેવાને માટે મને ચોવીસ કલાકની મહંતલ આપો. ”

આ સાંભળીને સાર્જન્ટ પોતાની લાકડી જમીન ઉપર પાછાડીને બેસી બેઠો. “ આવો કેસ તો મેં મારી જીંદગીમાં જોયો નથી. ”

સર આર્શિબોલ્ડ:—“ વાહ, આપણા રાજની નોકરીમાં જોયો દરજ્જો ભોગવતા આ સાર્જન્ટને પણ તેં મૂર્ખા બનાવ્યા. અને હું મેજસ્ટ્રેટ, તેને પણ તેં નાહક તકલીફ આપી. આનું કાંઈ કારણ આપી શકે છે ? એકવાર બોલીને ફરી જવાનું હશે કે ? આજ વફાદારીના સોગન લે. ”

“ સાહેબ, માફ કરો. આપના પ્રત્યે મને પૂર્ણ માન છે; જતાં હું કહું છું કે, મારો વિચાર બદલાયો છે. આ બાબતમાં મેં સાર્જન્ટને તરફી આપી છે, તેને માટે હું ધણો દીલગીર છું. ”

હવે બેરન ધરૂડી ઉઠ્યા: “ બસ બહુ થયું. તારે માટે આ દરવાજો ખુલ્લો છે. સાર્જન્ટ, ચાલો સાહેબજી. પણ ફેડરિક, યાદ રાખજો. કાલે સવારના દશ વાગ્યા સુધીમાં સાક્ષીની રમર સાર્જન્ટ લેંગ્લીના હાથમાં “ સ્માર્ટ મની ” નહિ આપે તો ફરીથી તને અહીં લાવવામાં આવશે અને તે વખતે પણ તું વફાદારીના સોગન નહિ લે તો તને હું કેદમાં રાખીશ. સમજ્યો. ”

ફેડરિક કાંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વગર ચાલતો થયો અને ગુરૂસે થતો થતો સાર્જન્ટ પણ એની પાછળ ગયો.

“ રાસ્કલ, તું મારી સાથે રમત રમી મર્યો ! સાંધા લુગ્યા ! અને એમ થાય છે કે હું તારૂં માથું તોડી નાખું. ” લેંગ્લીના

આવા શબ્દોથી લોન્સડેલ ગુસ્સે થઇ ગયો અને બોલ્યો: “ મદ્રે લેંગલી, મારાથી આવા હલકા શબ્દો સહન નહિ થઈ શકે. ”

“ ચુપ રહે. અલારે તું રાજનો સૈનિક છે. હું તારો ઉપરી ઓફિસર છું. ચાલ, જલદી ચાલ બદમાસ.” આ સાંભળીને લોન્સડેલનો મીજસ ગયો અને લેંગલીને મારવા હાથ પણ ઉપાડ્યો. પણ વળી પાછો એણે વિચાર કર્યો કે “ જો હું લેંગલીને એક બે મારવા દઈશ તો એ બેરોનેટને ફરીઆદ કરશે, અને બેરોનેટ મને તરતજ જેલમાં ધકકેલી દેશે. તો મારા અને દ્યુસીના ભાવી સુખનો એકદમ જ અંત આવશે. ” એટલે એ એકદમ તેમ કરતાં અટક્યો અને ક્રોધ દર્શાવીને આગળ ચાલ્યો. લોન્સડેલ હાથ ઉગામી જો કે મારતાં અટકી ગયો હતો; છતાં “એણે મારા ઉપર હુમલો કર્યો અને મને તમાચા માર્યા ” એવી ખોટી ફરીઆદ ક્યા વગર લેંગલી રહેત જ નહિ. પણ સારે નસીબે ત્યાં બેરોનેટનો નોકર નજરે પડ્યો હાજર હતો એટલે એવી ખોટી ફરીઆદ કરવાની એની જરૂર ચાલી નહિ. પણ એણે લોન્સડેલને તો કહ્યું કે “ તું પુરેપુરો ભાગ્યશાળી કે મને અડક્યો નહિ. નહિ તો તારી કમખાસીજ હતી. પણ યાદ રાખજે; હજુએ તું મારા હાથમાંથી છટકવા પામવાનો નથી. તે મારી સાથે ઠગાઇ કરી છે એ તને બારે પડી જવાની છે. ”

લેંગલી કહેતો તે બધું દ્યુસીની ખાતર લોન્સડેલ મુંઝે મોઢે સાંભળતો સાંભળતો ચાલવા લાગ્યો. ઘેર પાછો ફરતાં પણ દ્યુસીનું મકાન રસ્તામાં આવ્યું અને ત્યાં પાછી રૂમાલની ધશારત થઇ અને દ્યુસી લોન્સડેલની નજરે પડી. આથી લોન્સડેલમાં બમણું જોર આવ્યું. લેંગલી આખે રસ્તે એને ગાળો ભાંડતો હતો તે પણ એણે

મણુકાર્યું નહિ. આખરે બેટસનું ઘર આરી પહોંચ્યું અને જોવેલોન્સડેલ ઘરમાં પેસવા ગયો તેવો જ સાર્જન્ટ બુમ પાડી ઉઠ્યો. “ ઉભો રહે. ” હજુ જ્યાં સુધી સ્માર્ટમની ભરાયા નહોતા, ત્યાં સુધી ક્રેડરિક રેફ્રેટ જ હતા. તેથી જો કે એને લાગી તો ધણું આત્યું, છતાં સાર્જન્ટના હુકમને એને તાબે થવું પડ્યું.

સાર્જન્ટ:—“ હાલ તરત તું મારો કેદી છે. તારે તારી રૂમ છોડીને બીજકુલ બહાર જવું નહિ. નીચે બેટસની દુકાનમાં પશુ આવવું નહિ. સાંભાળજે. હું તારા ઉપર બપોતો રાખું છું. માટે જો કરે તે વિચારીને કરજે. જા હવે અહીંથી ટળ. ”

લોન્સડેલ સાર્જન્ટનો આવો હુકમ સાંભળીને મૂઠ જની ગયો. આવો વિચિત્ર હુકમ થશે એવું એણે નહોતું ધાર્યું. સાર્જન્ટની આટલી બધી સત્તા હશે એવી એને માહિતી નહોતી. પોતાની સ્વતંત્રતા સાર્જન્ટની દયાને આધીન હતી, એટલે હવે દ્યુસીને કરેલા વાયદા પ્રમાણે એને અથવા માર્યાને જંગલમાં શી રીતે મળાશે ? આવી ચિંતામાં એનું મુખ મ્હાન થઈ ગયું. એ છેક હતાશ થઈ ગયો. સાર્જન્ટ લોન્સડેલની ગ્લાનિમય મુખમુદ્રા ઉપરથી પામી ગયો કે એને આ હુકમ વસમો પડ્યો છે અને એથી એ વધારે પ્રસન્ન થયો.

લોન્સડેલ: “મી. લેંગલી, મેં તમને બહુ જોઈને દુલખા નથી.”

“ ચાલ, ચાલ્યો જ તારી રૂમમાં. હું કલાકે કલાકે આવીને તારી તપાસ કાઢીશ, અને જરા પશુ જો તું બહાર નીકળવાની હિંમત કરીશ તો તને ડેઝરટર (નાસી જનાર) તરીકે જાહેર કરીશ. ” આટલું કહીને સાર્જન્ટ ત્યાંથી રૉયલ ઓફ તરફ વિદાય

થયો. એ ગયો એટલે એટસ એક જણની હજમત કરતો હતો તે હજમત કરતો કરતો એક હાથમાં અસ્ત્રો ને એક હાથમાં લટપટીઉં ઝાલીને, પેલાની અડધી હજમત પડતી મેલી લોન્સડેલ પાસે આવ્યો ને બોલ્યો:—

“લોન્સડેલ, જો લેંગલીએ કહ્યું છે તેમજ કરજો હોં. એના ઉપરાંત થઇને કાંઈ પણ કરવામાં સાર નથી. ”

ફ્રેડરિક માળ ઉપર પોતાની રૂમમાં ચલ્યો ગયો અને ત્યાં જઈને વિચાર કરતો બેઠો.

“ હ્યુસીને મેં આજે જંગલમાં મળવાનું વચન આપ્યું છે. એનાથી નહિ અવાય તો માર્થા આવશે. એ મારી રાહ જોશે અને નહિ દેખે એટલે નિરાશ થશે, મારે ત્યાં જવું પણ શી રીતે ? સાન્ડ્ટને હુકમને લીધે મારાથી મારી રૂમની બહાર જઈ શકાય એમ નથી. ત્યારે કરવું શું ? હા, મને યાદ આવ્યું. હ્યુસીએ કહ્યું હતું કે “ કોઇ સંજોગોમાં આપણા બંનેથી ન આવી શકાય તો માર્થાને હું એટસને ઘેર મોકલીશ; એટલે એટસને ત્યાં તમારો મેળાપ થશે. એટલે જરૂર માર્થા અહિં આવશેજ અને મારી મુશ્કેલી ટળી જશે. ” આવો વિચાર કરતો હતો એટલામાં એટસ એની રૂમમાં આવી પહોંચ્યો, અને ફ્રેડને માટે બેઠું એને કેવીએ લાગણી હોય એવો ડાળ કરીને કહેવા લાગ્યો “ ફ્રેડ, એ બધી શી ધાંધલ હતી ? ” “ મી. એટસ, એ તો એકવાર મેં ભરતીમાં જોડાવાને માફ નામ લખાવ્યું અને હવે મેં મારો વિચાર ફેરવ્યો છે. એટલે પેલા સાન્ડ્ટને મીઝસ ગયો છે. એણે મારા ઉપર ગાળોનો વરસાદ વરસાવ્યો અને મને નજરકેદમાં રાખ્યો છે. આવી બીના છે. ”

બેટસે અધીરાઈથી પૂછ્યું:—“ તેં સ્માર્ટ મનિ ભરી દીધા ?”

“ ના હજી સુધી તો નથી ભર્યા. પણ દોસ્ત, તારે માઈ એક કામ કરવું પડશે. ”

“ અરે દોસ્ત, તું કહીશ તે કરવા તૈયાર છું. બોલ શું કરવાનું છે ? ”

“ કાં તો આજે રાત્રે કે કાલે સવારે મારા નામનું પાર્સલ કે કાગળ અહિં કાઢ આપી જશે. તારે એ લઈને મને આપી જવું. મારે એ ઘણું મુદ્દાનું છે. ”

“ હા, હું સમજ્યો. તારે ભરવાના સ્માર્ટ મનિ આવવાના હશે. ચાલો, તારે માટે સ્માર્ટ મનિ ભરી દેનાર તને મિત્ર મળી ગયો તેથી હું ઘણો ખુશી થયો છું. પેકેટ આવશે કે તરતજ હું તને આપી જમશ. બેફિકર રહે. આજે સાંજે હું પિઠામાં કે બીજે કાંઈ બહાર નહિ જઈ. તારા પેકેટની રાહ જોતો ઘરમાંજ બેસી રહીશ. પછી કાંઈ ? ”

“ ત્યારે તો તારો મોટો ઉપકાર. પણ જોને, પેલાએ પોતાનું પુરું પોત પ્રકાશ્યું. કેવા મીઠા શબ્દ બોલતો હતો. હવે તારીએ ખાત્રી થઈ હશે કે એ બધું ઉપરનુંજ હતું. એ કેવા પ્રકારનો માણસ છે એ આજના એના મારી સાથેના વર્તન ઉપરથી માલમ પડી આવે છે. ”

“ ખરી વાત છે. હું પણ એનાથી છેતરાઈ ગયો. ”

“ મહા મુશીબતે હુંજ છુટવા પામું છું ને ! આવા જંગલી પશુના પંઝામાં સપડાવાના વિચાર માત્રથી મને કંપારી વધુટે છે. ”

જીજીએ પણ જે એની જગમાં સપડાયા છે, તેને પણ પ્રભુ એનાથી છોડાવે એમ હું ઇચ્છું છું. ”

“હં, ત્યારે ફેડ, તારી ખાતરી છે ને કે સ્માર્ટ મનિ તને જરૂર મળશેજ? નહિ તો પછી હું તારે માટે બીજી ગોઠવણ કરું. કોઈની પાસેથી હું ઉછીના મંગાવી આપું?” ગેટસ જાણે ફેડરિકનો કેવોએ દિલોળન દોરત હોય તેવી રીતે બોલ્યો.

“ના, તારે એટલી બધી તસ્દી લેવાની જરૂર નહિ પડે. મને જરૂર પૈસા મળી જશે. ”

“ત્યારે બહુ સારું. હવે અહિંજ છાનો માનો ખેતી રહેશે. નાહક લેંગલીના પંજામાં ફસાતો નહિ. ”

“હવે કદી ફસાઉં નહિ. ”

ગેટસ લોન્સડેલ પાસેથી ઉડીને નીચે પોતાની દુકાનમાં આગ્યો અને હપડાં પહેરીને એકદમ રૉયલ-ઓક તરફ ગયો અને લેંગલીને મળ્યો. બન્નેએ થોડીવાર કાંઈ અગત્યની મસલત ચલાવી. પછી ગેટસ ત્યાંથી જવાને તૈયાર થયો ત્યારે જતાં જતાં એના ગળવામાં એ અડધા કાઉન ખખડવા લાગ્યા. એ રૉયલ-ઓકમાં પેઠા તે વખતે એના ગળવામાં કશુંએ નહોતું. હજમના ગયા પછી મી. લેમ્બલી ખુશ મીનસમાં આવી જઈને દારૂના ગ્લાસ અડાવવા લાગ્યો અને સીગારેટના ધુમાડા કાઢવા મંડ્યો.

અહિં લોન્સડેલ પુસ્તકો વાંચીને પોતાનો વખત વિતાવવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. એનો વખત કેમે કર્યો નીકતો નહોતો. વારં-વાર બેટસ એની પાસે આવતો અને કહેતો કે “હમણાંજ સાન્જન્ટ આવીને તપાસ કરી ગયો કે લોન્સડેલ રૂમમાં છે કે નહિ ?

જોને કેવો સખત જાપતો રાખે છે ? ” હવે સંધ્યાકાળ થવા આવી હતી. અત્યારે હ્યુસી કે માર્થા જંગલમાં નિર્ણીત રથજે મારી રાહ જોઈ નહીં હશે. લાવ, બેટસને હ્યુસી સાથેના મારા પ્રેમની વાત કહી દઉં; અને અત્યારે એને ત્યાં આગળ હ્યુસીને મળવા મોકલું. ના ના, અમારા પ્રેમની વાત તો મારે ગુપ્તજ રાખવી જોઈએ. બેટસના બેટમાં કદાચ વાત ન ટંક. ” આમ વિચાર કરતાં કરતાં સૂર્ય અસ્ત પામ્યો અને ફેડરિક પોતાની રૂમમાં દીવો કચેરો અને વળી વાંચવા બેઠો. રાત્રે દસ થયા ત્યારે બેટસ એની રૂમમાં આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો “ જાણ, પેકેટ તો હજી આવ્યું નહિ અને લેંગ્લી તો તારી જાળ ફાડવા આંટા માર્યાજ કરે છે. ”

“ ત્યારે રાત્રે તો આવવાનો સંજવ નથી. સવારમાં તો જરૂર આવશે, એમાં મને બીજાકલ શંકા નથી. ”

“ સત્તરે આવે તો ખુદ સારું. તો તો કાલે સવારે દસ વાગ્યામાં તું છુટો થઈ જઈશ. ચાલો સાહેબજી. ત્યારે ઉંઘી જાઓ અને મધુર સ્વપ્નનો અનુભવ કરો. ” બેટસ ગયો અને લોન્સડેલ થયું સુઈ ગયો. બીજે દિવસે સવારે છ વાગે લોન્સડેલ ઉઠ્યો. આજે તો જરૂર પેલા કાળમુખા લેંગ્લીથી મારો છુટકો થશે. પછી એ દુષ્ટ મને ગાળ દેવાની અરે મારી સામે જોવાની પણ પ્રતિજ્ઞા કરી શકશે નહિ. હવે થોડા કલાકમાંજ હું પૂર્ણ સ્વતંત્ર થઈશ. મારો હ્યુસી સાથે લગ્ન કરીશ. પછી અમે ગમે તે કારણ સારા શહેરમાં જઈને રહીશું અને આનંદમાં દિવસ નિર્જનન કરીશું. હ્યુસીના સહવાસથી મારું જીવન કેવું રસમય બની જશે! અમારા જીવન થઈ જશે એટલે કેવીસ એની મેળે નરમ થશે. હ્યુસી એને

ધણી બહાલી છે એટલે એ એને ક્ષમા આપશે. પછી અમારું અધુરું સુખ પરિપૂર્ણ થશે. ઓ પ્રાણપ્રિય દ્યુસી, તારી રમ્ય મૂર્તિ નિરંતર મારાં નયનસમક્ષ રમી રહેવાથી મને કેવો અપૂર્વ આનંદ થશે ? ” આવી આવી કલ્પનાના હવાઈ વિમાનમાં એસીને આશાના આકાશમાં લોન્સડેલ વિહાર કરી રહ્યો હતો. ખિચારાને ભવિષ્ય કાળમાં પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો. એને ભાવિ સુખમાં જરાએ શંકા નહોતી.

હવે એ નારતો કરીને પરવાર્યો. આનંદથી એ એવો ઝુકી રહ્યો હતો કે એનું પેટ થોડું ખાવાથીજ ભરાઈ ગયું. એટલામાં ઘડીઆળમાં આઠ વાગ્યા. “ હવે માર્યા આવવાની તૈયારીમાંજ.” એમ પાછો વિચાર-સાગરમાં વિહરવા લાગ્યો અને પાછા ઘડીઆળના ટોકરા વાગ્યા. “ શું એટલામાં કલાક ચાલ્યો ગયો ? હા નવ વાગ્યા. કેમ માર્યા હજી ન આવી. ” એટલામાં કોઈ દાદરે ચઢતું સંભળાયું. “ એટસજ આવતો હશે. નક્કી એ પાકિટ લઈનેજ આવશે.” એટલે રૂમમાં આવ્યો એટલે લોન્સડેલે જણ્યું કે તે પાકિટ લઈનેજ આવ્યો છે, તેથી પાકિટ લેવાને એણે હાથ લંબાવ્યો. હજામે જણ્યું કે એ પોતાની સાથે શેકહેન્ડ કરવા માગે છે; એટલે એણે પણ હાથ લંબાવ્યો. પણ એના હાથમાં તો પાકિટ ન જણાયું. એટલે એ બોલી ઉઠ્યો “ શું હજી નથી આવ્યું ? ”

“ ના ભાઈ, નથી આવ્યું. વખત છે કોઈ આવીને પાછું જશે એમ ધારીને હું બહારજ નથી નીકળ્યો. તેમ તારી પાસે પણ આવ્યું નથી. મેં તો અત્યાર સુધી રાહ જોયા કરી, પણ કોઈ આવ્યું નહિ. ”

“ પ્રભુની ખાતર ફરીથી નીચે જા. તારી દુકાનમાંથી તું જરા પણ ખસતો નહિ દોસ્ત, તું જાણે છે? આ કામ કેટલું જરૂરી છે ? ”

“ ગભરાતો નહિ, હું મારી દુકાનમાં જઈને જ ખેસું છું. પણ ભાઈ, તું તારી રૂમમાંથી બહાર ન નીકળતો. પેલા લેંગલીએ તારી તપાસને માટે બહાર ખે રોકેટ ઉભા રાખ્યા છે. અહિંથી કાંઈ જવાનો વિચાર જ ન કરતો. ”

“ હવે થોડા વખતમાં જ હું એના ત્રાસમાંથી મુક્ત થઈશ. પણ તું હવે દુકાનમાં જઈને ખેસ. ”

હવે લોન્સડેલનો જીવ ગભરાટમાં પડ્યો. અત્યાર સુધી તે જે મધુરી કલ્પનાઓના થોડા દોડાવતો હતો, તે અધી કલ્પનાઓ એકદમ ઉઠી ગઈ. એ ઘરની બારી રસ્તા ઉપર પડતી નહોતી એટલે કાણુ જાય છે આવે છે તે જણાતું નહોતું. “ આટલી અધી વાર કેમ થઈ હશે? કેમ નાહ આવી હોય? આવવાની હતી એ તો ચોક્કસ. હજુએ પણ કદાચ આવી પહોંચે, સમય તો છે. ” મિનીટ ઉપર મિનીટ વહી જવા લાગી. એમ કરતાં અડધો કલાક થયો. “ સાડા નવ થયા. ન માર્યા જણાઈ કે ન લ્યુસી જણાઈ; તેમ કામળની કાપડી પણ તેણે ન લખી. કાંઈ સંદેશો પણ ન મોકલાવ્યો. એનું શું કારણ? શું ડેવીસ અધી હકીકત જાણી ગયો હશે? એણે માર્યાને કે લ્યુસીને આવતી રોકી તો નહીં રાખી હોય? શું કાંઈ દગો રમતું હશે? ” હજાર જાતના એણે વિચાર કર્યા, તર્ક બાંધ્યા; પણ બેટસ દગો રમતો હશે તો? એવો તો એને ખ્યાલ સરખો પણ ન આવ્યો; “ ભાઈ બ્રોથર હસ થયા. ” એમ કહેતો હજાર ફરીથી આવ્યો. પણ એ

ચિચારમાં એટલો બધો તસ્લીન હતો કે એને એટલના આવાની ખબર પણ ન પડી; તેમ એટસે કહ્યું તે એણે સાંભળ્યું પણ નહિ. જ્યારે એટસ એની દૃષ્ટિએ પડ્યો ત્યારે એ બોલી ઉઠ્યો. “ ભાઈ, પ્રભુની ખાતર તું નીચે જન. નીચે જ બેસ અને રાહ જો. ” એમ કહીને હજમને પોતાને હાથે એણે નીચે ધકકેલ્યો. વળી પાડો ફેડ-રિકને વિચાર થયો. “ એક કાગળ હું ડૉ. ક્રાવીસી-થને લખું. ખીજે ખાટકીને લખું. એક ભડીઆરાને લખું. લખું કે મહેરબાની કરી બે પાઉન્ડ ઉછીના આપો. બે ત્રણ કલાકમાં હું પાછા આપીશ. ” પાંચ મિનીટમાં ત્રણ કાગળ ચિતરી કાઢ્યા અને એટલામાં દસ વાગવાની તઈયારી હતી. એણે રૂમમાંથીજ એટસને છુમ મારી એટલે એટસ દોડતો ઉપર આવ્યો. એટસને કહ્યું “ આ ત્રણે કાગળ એમાં લખેલા ત્રણે જણને પોંચાડવાની ગોઠવણ કર. ” “ હમણાં પોંચાડી દઉં છું; પણ નીચે લેંગલી આવી પહોંચ્યો છે માટે રૂમનું બારણું બંધ રાખજે. ” એમ કહીને એટસ ગયો. મિનીટ ઉપર મિનીટ પુરી થવા લાગી. કોઈ પણ આવ્યું નહિ. બિચારો હવે તો ગાંઠા જેવો થઈ ગયો. “ અરે હવે મારા ભોગ મળ્યા. ઓ ભગવન ! હવે ધર્મ ચુક્યું. મારું આવી બન્યું. હવે બિચારી દયુસીની શી ગતિ ? મારું મગજ ઠેકાણે રહેતું નથી. ” એટલામાં ઘડીઆળમાં દસના ટકારા ગયા. હવે તો ઘણું જ મોડું થયું. એટલામાં સાજીંટે નીચેથી છુમ પાડી:—“ ફેડરિક લોન્સડેઝ, નીચે આવ. ” આ છુમથી એ બિચારો થથરી ગયો. જાણે યમ-દૂત એને પોકારતો હોય એમ એને ભાસતો લાગ્યું.

પ્રકરણ ૯ મું.

વિદાય.

ફ્રેડરિક પૂર્ણ શાંત થઈ ગયો હતો. ભાગ્યને આધીન થઈને એ ધીમે ધીમે નીચે ઉતર્યો. સાઈન્ટ દુકાનમાં ઉભો હતો. એણે ફ્રેડરિક ઉપર વિનય મેળવ્યો હતો તેથી યુક્તાતો હતો અને જેમ ઠાઠ હિસક પ્રાણી પોતાના શિકારને પંજમાં દમાવીને જે નજરથી જોયા કરે તેવીજ નજરથી અત્યારે એ ફ્રેડરિક તરફ જોઈ રહ્યો હતો. એટલે ફ્રેડરિકનો હાથ ઝાલીને કહ્યું; “ મિત્ર, હું ઘણો દીવસીર છું. તું માનસી ? કાલે આખી રાત હું તારે માટે પૈસાની ગોઠવણ કરવા રખડ્યો છું. ”

“ હા ભાઈ, તેં તારાથી ખનતું બધુંએ કર્યું છે. ”

લેંગલી:—“ ચાલ, હવે ઉતાવળ કર. નકામી વાતોમાં વખત ન ગાળ. ”

ફ્રેડરિક ધોળા પુણી જેવો થઈ ગયો. એનું મોઢું ઉતરી ગયું. એ બહાર નીકળ્યો. બીજા રફ્ટો એની ચોટી કરવા ઉભા હતા તેઓ પણ ખિચારા ફ્રેડરિકના સામું જોઈ રહ્યા. એમની આંખો ખોલી રહી હતી કે એ પણ પોતાની મરજી વિરુદ્ધ ફસાઈ પડ્યા છે. સાર-જન્ટની સાથે સાથે ભગ્ન હૃદયે લોન્સડેલ બહાર નીકળ્યો અને ખન્ને ગામ બહાર જવા લાગ્યા. તેઓ મેનોર ભવન તરફ વળ્યા. રસ્તામાં ડેવીસના મકાન તરફ લોન્સડેલની નજર ગ્રઈ પણ પાછી એંચી લીધી. એટલામાં ડેવીસના ઘરનું બારણું ઉઘડ્યું અને તેમાંથી એક સ્ત્રી ઉતાવળી ઉતાવળી આ તરફ આવી. એ સ્પુસી હતી.

ઉન્માદ અવસ્થામાં હોય તેની પેઠે એ એકદમ જૂમ પાડીને બોલીઃ
 “ ફેડરિક, ફેડરિક, આ શું ? હજુ કેમ સાર્જન્ટની સાથે રહ્યા છો ? ”
 એમ કહીને એણે લેંગલી સામું કાતર દૃષ્ટિએ જોયું.

“ હૃદય-રામા, તેં મોકલ્યા નહિ ને ? ”

“ ઓ પ્રાણુ ! ભયંકર દગો થયો છે. કાલે સાંજે ઓકના વૃક્ષ
 આગળ નહોતા ગયા ? ”

“ ના, હું નહોતો ગયો. હું બંદીવાન હતો. ”

“ પણ માર્થાએ ગઇ રાતે પોતાને હાથે તમારે ઘેર પાકીટ
 આપ્યું છે. ”

એકદમ વિજળીની ઝડપે લોન્સડેલના મગજમાં બેટમને માટે
 શંકા ઉપસ્થિત ગઈ. એ બોલી ઉઠ્યો, “ આહ, બેટસ ! ”

“ હા, બેટસનાજ હાથમાં આપ્યું છે. માર્થા ઉપર મને પુરો
 વિશ્વાસ છે. એણે એનેજ આપ્યું છે. એ મને ન છેતરે. ”

“ પ્રભુ મને દગો દેનારને શિક્ષા કર્યા વગર નહિ રહે ” એમ
 બોલતાં બોલતાં લોન્સડેલે અર્ધી મૂર્છિત સ્થિતિમાં આવી પડેલો
 દ્યુસીને પડતી પડતી પોતાના હાથ ઉપર ટેકવી રાખી. સારજન્ટ
 આધો ઉભો ઉભો આ દૃશ્ય જોયા કરતો હતો. હવે એ બોલ્યોઃ
 “ લોન્સડેલ, હું વધારે વાર થોભી શકતો નથી. તારા કૃત્ય પ્રમાણે
 તો આટલોયે વખત તને ન આપવો જોઈએ; પણ દયાની
 ખતર હું ઉભો રહ્યો. ” ખરી વાત એવી હતી કે સાર્જન્ટ દ્યુસીના
 અપ્રતીમ સૌન્દર્યથી મુગ્ધ બની ગયો હતો અને તેથીજ એ એક
 શબ્દ પણ બોલી શક્યો નહોતો. એ ફેડરિકની દયાની ખાતર ઉભો
 રહ્યો નહોતો. અહિં આ બનાવ બની રહ્યો હતો એટલામાં પોતાના

મકાનમાંથી દોડતો ડેવીસ આવી પહોંચ્યો. લોન્સડેલની આહુવલ્લિમાં ભારપૂર્ણ દ્યુસીને જોઈને એ રાતો પીળો થઈ ગયો, અને દ્યુસીને પોતાની પાસે થયડાવી લીધી. એટલે દ્યુસી પુરેપુરી મૂર્છિત થઈને પડી. ડેવીસે ફૂર દષ્ટિથી લોન્સડેલ તરફ જોયું અને “ હુઆ ! ” એટલું કહીને દ્યુસીને લઈને ઝડપથી પોતાને મકાને ચાલ્યો ગયો.

ગમે તેમ થાય પણ દ્યુસીની સાથે છેલ્લી મુલાકાત કરી લેવાનો લોન્સડેલે વિચાર કર્યો; અને લેંગલી જે એને જતો અટકાવતો એને એ ત્યાંજ પાડી નાખત. પણ તરત એને એનો વિચાર માંડી વાળવો પડ્યો. એને બીજો વિચાર આવ્યો કે, “ જે હું દ્યુસીને મળવા જઈશ તો ડેવીસ ખમણો કોધે ભરાશે અને એનાં ગાંઠાં પરિણામ દ્યુસીને ભોગવવાં પડશે. ” આથી સીધો સીધો એ સાર્જન્ટની સાથે મેનોર-ભવન તરફ ચાલવા લાગ્યો. બેટ-સની દુકાનેથી નીકળ્યા પછી આ પ્રેમીઓની મુલાકાત દરમિયાન લેંગલી કાંઈ બોલ્યો હશે તેજ બાકી આખે રસ્તે એ કશુંજ બોલ્યો નહોતો અને હવે બોલત તો તે તરફ લોન્સડેલનું લક્ષ પણ નહોતું. એ આખે રસ્તે એકજ વિચાર કરી રહ્યો હતો. અત્યારે એની સર્વ આશાઓ ધુળમાં મળી ગઈ હતી. દગો કરનાર કોણ હશે, શું થયું હશે વિગેરે અનેક તર્કો એને આવવા લાગ્યા. એ તર્કોમાં તર્કોમાં મેનોર-ભવન આવી પહોંચ્યું અને ઠેક સર આર્શિબોલ્ડની સમક્ષ એ આવ્યો તો એ એને કશી ખબર રહી નહિ. એની નજર બેરોનેટ ઉપર પડી ત્યારેજ એ એકદમ જાણે ઉંઘમાંથી જાગ્યો હોય તેમ જાનમાં આવ્યો.

“ કાલે નાહક મારો વખત ગુમાવ્યો. પૈસા નહોતા ત્યારે

શું જોઇને તારી પતરાજી ચલાવી ? ” વિગેરે અનેક કટુ વચનો બેરો-
ન્ટે સંભળાવ્યાં. તે લોન્સડેલે મુંગે મોંઢે સાંભળ્યા કર્યાં. એણે અ-
ત્યારે જે અસહ્ય દુઃખ વેઠવું શરૂ કર્યું હતું અને જે દગ્ગાનો ભોગ
એ થઈ પડ્યો હતો, તે જોતાં તો બેરોન્ટનાં કટુ વચનો કાંઈ
લેખામાં નહોતાં.

ગઈ કાલની બધી વિધિ પાછી ફરીથી થઈ. મ્યુટીની એકટ
તથા આર્ટીકલ્સ ઓફ વોર વંચાયાં. પણ લોન્સડેલનું ચિત્ત એમાં
જરાએ નહોતું. આખરે બાઈબલ લઇને વફાદારીના સોગન લેવાનું
એને ફરવામાવવામાં આવ્યું, ત્યારે યંત્રવત્ એણે સોગન લીધા. આ વખતે
મૃત્યુ ધસડી જવાને સામે ઉભું હોય અને તે વખતે મનુષ્યને જેવી
વેદના થાય તેવી વેદના એને થવા લાગી. હવે એ ઓરડાની બહાર
નીકળ્યો અને વચલા ખંડમાં થઇને જતો હતો, તે વખતે દાદર
આગળ બેરોન્ટની બહેન આન્ટ જેન જતી જણાઈ. ફ્રેડરિકને એમ
લાગ્યું કે એ બાઇએ પોતાની સામે કાંઈ વિચિત્ર દષ્ટિ કરી. એ
દષ્ટિમાં કાંઈક એવું હતું કે ફ્રેડરિકનું ધ્યાન ખાસ ખેંચાયું. એ
દષ્ટિમાં નહોતો તિરસ્કાર કે નહોતો આનંદ. એમાં દયાનો ભાવ
હતો. એટલે દષ્ટિપાત કરીને એ તો તરતજ ચાલી ગઈ પણ લોન્સ-
ડેલ ઉપર એ દષ્ટિની બળવત્તર અસર થઇ હતી. એ દષ્ટિ ત્યાર
પછીથી ફેટલોએ સમય સુધી એનાં નયન આગળ તરવરી રહી
હતી. મેનોર-ભવનમાંથી બહાર નીકળ્યા પછી સાર્જન્ટે બકવા માંડ્યું.
“બચ્ચાજી, તું મારા કબજામાં આવી ગયો છે. હવે તારાથી છટકી
જવાય એમ નથી. તેં મને જે જહેમત અને પશીમાની પાડી છે,
તેનો હવે હું બદલો લીધા વિના છોડનાર નથી. તેં જે ઉદ્ધતાઈ

બતાવી છે, તે પાછી તારાજ માથામાં મારીશ. હશ્કરમાં કોઈ દિવસ તું ઉંચે હોદ્દે ચઢીશ એમ ધારે છે ? અરે તું “કોરપોરલ” નો પણ ઓછો મેળવી શકવાનો નથી. તું ગમે તેવું સાફ વર્તન રાખીશ છતાંએ તું આગળ વધવાનો નથી. મને ખાતરી છે કે તું તારૂં વર્તન પણ સાફ રાખવાનો નથી; અને થોડા વખતમાંજ હું બતાવીશ કે વિરૂદ્ધ વર્તનને માટે તને કેવી સજા થાય છે. તે વખતે મને આનંદ થશે. એક સાધારણ સૈનિક જેવીજ તારી છદ્મગી થઈ જશે. આ દુનિઆમાંજ તને નર્કનો સાક્ષાત્ અનુભવ ન કરાવું તો મારું નામ લેંગલી નહિ.” ડેવીસનું મકાન આવ્યું ત્યાં સુધી સાર્જન્ટે પોતાના શબ્દ-પ્રયોગો કરવાનું જારી રાખ્યું. જતાં જતાં છેલ્લી વિદાય લેવાય અને મધુરીના મધુર મુખની ઝાંખી કરાય એ આશાથી લોન્સડેલ એ મકાન તરફ નજર કરી. એટલામાંજ એને ધાને ખારીનો કાચ ભાગ્યાનો અવાજ આવ્યો. અવાજ સાંભળી ફ્રેડરિક ઉભો રહ્યો અને તે મકાનની ખારીના ભાગેલા કાચમાંથી ગોરો હાથ બહાર આવ્યો. એ હાથમાં રૂમાલ હતો. રૂમાલ હાથે અને ઇશારત થઈ. જે રીતે રૂમાલ હલાવવામાં આવ્યો હતો તે જોતાં હલાવનાર પણ ઉશ્કેરાઈ ગયેલી સ્થિતિમાં હશે એમ અનુમાન જાય. ફ્રેડરિકે પણ પોતાનો રૂમાલ હલાવીને સામી ઇશારત કરી જવાગ વાળ્યો. આ બધાનો અર્થ ફ્રેડરિક તરત સમજી ગયો. પિતા આપખુદ-સત્તા-ધારી બની ગયો હતો. પોતાની પુત્રીને બંદીવાન બનાવી પોતે જેલર બની સખત બપતો રાખતો હતો. આટલા કારણોને લીધેજ દયુસીયા બહાર નીકળાયું; તેથી એણે ખારીનો કાચ ભાગીને પોતાના જિગરજન ફ્રેડરિકને છેલ્લી વિદાય દીધી. આ છેલ્લી વિદાયમાં ફરી મળવાની આશા આપાઈ

હતી અને “આમરણાંત હું તમારોજ રહીશ.” એવું લ્યુસીનું વચન પણ હતું. આત્યારનું ફ્રેડરિકનું દુઃખ ઘણું તીવ્ર હતું. એ છેક નિરાશ થઇ ગયો હતો.

આખરે એ અને સાર્જન્ટ બન્ને ગામમાં આવ્યા “લુચ્યા હજારમે મને અધવચ્ચ ફ્રેડરિકો. મને દરો દીધો તેને માટે હું એને સખત ઠપકો આપું. એ વિચારે એ ખેટસતી દુઃખન તરફ વળતો હતો; પણ સાર્જન્ટે એને ત્યાં ન જવા દીધો અને પિડા તરફ વળવાનો હુકમ કર્યો. એને હુકમને તામે થવું પડ્યું. હરે એને જણાયું કે એ મનુષ્યત્વ ખોઈ ખેડો છે. એની ગતિ યંત્રવત થઇ રહી. ફ્રેડરિક-ઓકમાં આવ્યા પછી એની ટોપીએ રીમન આંધરાનો હુકમ થયો. તેમ કર્યા પછી એને ટેપ-રૂમમાં બેસવાનો હુકમ થયો. થોડી વાર એ ત્યાં બેઠો એટલામાં લેંગ્લી આવ્યો અને એના તરફ એક પોટલું ફેંકીને બોલ્યો:-“બેટસે તારો બંધી વસ્તુઓ આંધીને પેક કરી છે તે આ રહી. વળી આ તને આપવાનું એ ભૂલી ગયો હતો તે લે.” એમ કહીને એક નાનું પાકીટ લોન્સડેલ તરફ ફેંકીને બારણું બંધ કરી ત્યાંથી એ ચાલ્યો ગયો. લોન્સડેલે એ પાકીટ લીધું. એમાં પૈસા હશે એવી આશાથી નહિ, પણ કદાચ એમાં પત્ર પણ હશે; એ આશાથી એણે પાકીટ ઉઘાડ્યું. બોલીને બેયુ’ એટલે એમાંથી પૈસા જમીન ઉપર પડી ગયા. તેના તરફ લક્ષ ન આપતાં એમાંનો કાગળ વાંચવામાં એ પ્રવૃત્ત થયો. કાગળમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતું:-

સોમવાર, સાંજના ૭.

બ્રહ્મા ફેડરીક--

ગઈ કાલ સાંજની આપણી મુઝાકાતની મારા પિતાને ખમર પડી નથી. પણ મારા ઉપર ઝમનો સખત પહેરા છે તેથી આપણે નિશ્ચિત કરેલે સ્થળે મારાથી આવીને તમને મળી શકાશે નહિ. માર્થા તમને ત્યાં મળશે. એ બહી બાઈને આપણી બધી ગુમ વાતથી મેં વાકેફ કરી છે. એક આગળ અડધો કલાક એ તમારી રાહ બેશે, છતાં જો તમે ત્યાં નહિ ગયા હો તો એ એકદમ બેટ-સને ત્યાં જઈને એને પાકોટ આપી દેશે. આ પ્રમાણે મેં કાઠ પણ ન જાણે તેમ પાંચા બંદોબસ્ત કર્યો છે. પૈસા તરતજ ભરી દેજો એટલે તમે ઝટ છુટા થઈ જશો. તમે છુટા થયા હો એ સાંમળીને મને કેવો આનંદ થશે ? નવ વાગશે એટલે હું ધારા લઈશ કે તમે મુક્ત થઈ ગયા હો, તમે ગુલામી દશામાંથી છુટયા હો અને સુખી થયા હો.

પ્રિય ફેડરીક, દરરોજ સાંજે તમે આપણે નક્કી કરેલે સ્થળે જરૂર જાવો. મને લાગ મળશે કે તરત હું ત્યાં આવી પહોંચીશ. થઈ આપણે વિયોગ નહિ સહુવો પડે. પ્રિયકર ફેડરીક, આથી તમને કેટલો ખવો આનંદ થશે ? અત્યારે હું હર્ષથી પુલાઈ જઈ છું. મને એવો હર્ષ થાય છે કે હું તે સખ્તોમાં વ્યક્ત કરી શકતી નથી. ઓ મારા બ્રહ્મા, પ્રભુ તમને સુખી રાખો. વધુ શું લખું. એક શુદ્ધ અને સર્વ રીતે પ્રેમાળ સ્ત્રી પોતાના પતિને પોતાના સત્ય પ્રેમથી સુખી કરી શકે છે તેવીજ

હું છું તમારી લખુસી.”

આ પત્ર વાંચીને લોન્સડેલની આંખમાંથી બોર બોર જેવાં

આંસુ નીકળી પડ્યાં. બિચારાને ધણુંજ લાગી આવ્યું અને એક નાના બાળકની પેઠે રડ્યો. અરે બાળકને કાંઈ દુઃખ થતું હોય ને રડે તેના કરતાંયે ફેડરિક વધારે રડ્યો. “ઓ પ્રભુ ! એક સેકન્ડમાં સર્વ સુખનું સત્યાનાશ વળી ગયું. અરે, આ ભયંકર દગાથી કેવો મોટો વિનિપાત થયો છે ? એક ફળદ્રુપ દેશને ઉત્તર કરોને ખંડ-ખોર લશ્કર જેટલું તુકશાન કરી શકે, તેના કરતાંયે સખત રીતે પ્રેમીઓનાં અંતઃકરણને ઉત્તર કરી નાંખીને આ દગો કરનાર દાદ વાળ્યો છે. એક નિર્દોષ પવિત્ર કુમારિકાની મધુર ભાષામાં વ્યક્ત થતું સર્વ સુખ નાશ પામ્યું. બિચારીને માથે દુઃખનાં ઝાડ ઉગ્યાં. એ નિર્દોષતાની રમ્ય મૂર્તિના જીવરમાં ખંજર ખોરી દીધું. પ્રભુ તું શું ઉંધા કરે છે ? તારા ક્રોધના અગ્નિથી અરે વિજ્ઞાનીના કડાકાથી આવા સેતાનેને તું કેમ બાળી દેતો નથી ? આવા દુઃખના આઘાતથી એમ થઈ જાય છે કે પ્રભુનું અસ્તિત્વ હશે કે ? નહિ તો આવા નિર્દોષના સુખને માથે છીણી ફેરે ખરી કે ?” અમારાથી ફેડરિકના દુઃખનું આથી વિશેષ વર્ણન થઈ શકતું નથી. એના કાતર દુઃખને ચિતાર આપતાં અમારે આત્મા વધારે પરિતાપ પામે છે. થોડીવારે ફેડરિકના રૂમમાં કાંઈ માણસ આવ્યો અને એને માટે ભોજન મુકી ગયો. ભોજન કાણુ મુકી ગયું, તે જાણવાની પણ એણે દરકાર ન કરી. તેમ એ ભોજનને અડક્યો પણ નહિ. ફરીથી પાછું બારણું ઉઘડ્યું અને એને ખબર મળી કે હવે અહિંથી થોડા વખતમાજ ઉપડવાનું છે માટે તૈયાર થઈ રહેવું. આ સાંભળીને એ વિચારસૂષ્ટિમાંથી ઝખઝખી ઉઠ્યો. હ્યુસીને છેકવેલો કાગળ લખવાનો એને વિચાર થઈ આવ્યો અને ખડીઓ, કલમ, કાગળ વિગેરે મંગાવ્યું. એણે પત્રમાં પોતાને

હિભરો ખાલી કર્યો અને એક પિઠાના નોકરને બોલાવીને તેના હાથમાં કાગળ આપીને કહ્યું કે “ આ કાગળ તું કોઈ ન જાણે તેમ મીસ ડેવીસને આપી આવ, અને તારો મહેનતના બદલામાં લે આ.” એમ કહીને એના હાથમાં પેલા પાટીટમાંથી પડી ગયેલા પૈસા અને હમણાં લખેલો પત્ર એ બે વાનાં એણે આપ્યાં. નોકર લોન્સડેલને સારી રીતે ઓળખતો હતો અને એના પ્રત્યે એની લાગણીએ સારી હતી. એટલે એણે લોન્સડેલને કહ્યું કે “ શીકર ન કરશો. હું કાગળ બરોબર પહોંચાડી દઈશ.”

એને પણ ખાતરી થઈ કે એ જરૂર થયુસીને કાગળ પહોંચાડી દેશે. કાગળ આપ્યા પછી તરત એક પડદાવાળી ગાડી રૉયલ-ઓકના દરવાજા આગળ આવી પહોંચી. તેમાં લોન્સડેલ, બીજા રેક્રૂટો તથા સાર્જન્ટ એટલા બેઠા. આ વખતે ઘણા લોકો ભેગા થયા હતા. સર્વેએ આપણી વાર્તાના નાયક સાથે શેક હેન્ડ કરી અને એના પ્રત્યે માયાભાવ જણાવ્યો. એટલે તે દેખાજ ન દીધી. શું મોઢું લખને એ દેખા દે ? આવી બચંકર દમાખાજ કર્યા પછી એ લોન્સડેલને મળવાની શી હિમ્મત કરી શકે ? અત્યારનું દસ્ખ દયા ઉપજાવે તેવું હતું. રેક્રૂટોનાં સગાં વ્હાલાં, સ્નેહી સંબંધી જનો, એમનાં મા બહેન વિગેરે અત્યારે તેમને છેલ્લી વિદાય આપતાં હતાં. તેમનાં અંતર અત્યારે ઘણાં દુઃખી હતાં. અધા રેક્રૂટો પસ્તાતા હતા અને લેંગલીનાં જુઠાણાં અને પ્રલોભનોથી ભોળવાઈ ગયા તેને માટે પરિતાપ પામતા હતા. ગાડી ઉપડી. દરેકે દરેક માણસ આ જોવાને ચોતાના ધરતી બહાર નીકળ્યો હતો અને તેમની છેલ્લી બેઠ લેતો હતો. ધીમે ધીમે ગામમાં થઈને ગાડી પસાર થવા લાગી. ડૉ. કાલીસીન્થનું ઘર વટાવી, દેવળ મુકી, ડેવીસના ઘર આગળ

થઈને ગાડી ગઈ. ઓકલેથી ૩૦ માઈલ દૂર રેફ્રીજરનું મોટું મથક
કાવેન્ડ્રી હતું, ત્યાં એમની ગાડી છેક રાતે જઈ પહોંચી; અને જુદે
જુદે સ્થળેથી આવેલા રેફ્રીજરને એકજ ઓરડામાં રાખ્યા. બીજા દિવસે
સવારે તેમની તપાસ માટે એમને એડમ્યુટન્ટ પાસે લઈ જવામાં
આવ્યા. ત્યાં તેઓ લશ્કરને માટે લાયક છે કે નહિ, તેની તપાસ
થઈ. લોન્સડેલે તે આ પરીક્ષામાં બધી રીતે ઉત્તીર્ણ થયો. પછી એને
સર્જન તપાસ્યો. એણે પણ પાસ કર્યો. ત્યાર પછી સૈનિકોને
રહેવાના સ્થિતિગૃહમાં એ ગયો. એ એક દલાડામાં એની પટલણને
પોર્ટસ માઉથ જવાનો હુકમ મળ્યો. આવી રીતે લોન્સડેલે પોતાના
વહાલા વગરની અને પોતાની પ્રિયતમાથી કેટલાએ માઈલ દૂર
ધસડાઈ ગયો.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

આપણું પિતા.

લોન્સડેલેને ગામમાંથી ગયે એક માસ થઈ ગયો હતો. લ્યુસી-
ના મનની સ્થિતિ ધીમે ધીમે સુધરવા લાગી હતી. લોન્સડેલેના
જવાબદાર લ્યુસીના હૃદયને જજરો આઘાત થયો હતો. એના બધા
પ્રયત્નો અને મનોરથો બર્થ ગયા હતા, છતાં એણે હિંમત ન તજી.
એ જાગૃતી હતી કે સાત વર્ષ પછી લોન્સડેલે પાછો આવશે. પણ
સાત વર્ષ તો એના પ્રેમી હૃદયને સાત યુગ જેવાં હતાં. છતાં સાત
વર્ષ તો પાછાં મળીશું એ આશામાં લ્યુસી દિવસ ગાળવા લાગી.

અને એટલાં વર્ષ ક્યારે પુરાં થાય એની રાહ જોવા લાગી. અત્યારે એની ઉંમર વીસ વર્ષની હતી. સાત વર્ષ પછી સત્તાવીસની થાય. ફ્રેડરિક બાવીસ વર્ષનો હતો. સાત વર્ષ પછી એ ઓગણત્રીસ વર્ષનો થાય; એટલે એના આગ્યા પછી પણ ધણાં વર્ષ સુખમાં ગાળા શકાશે. આમ પ્રેમી હૃદય આશાના તુટયા તંતુ ઉપર પણ જીવી શકે છે. પડછાયાને પણ પકડવા જાય છે. સ્વપ્નના હિંગોળે ઝુલ્મી રહે છે. જો ઈશ્વરે આશા જેવી ચીજ ન કરી હોત તો મનુષ્ય પોતાનાં દુઃખોને કેમ સહન કરત ? એક કવિએ સત્યજ કહ્યું છે કે “કંઈ લાખો નિરાશામાં અમર આશા છુપાઈ છે.”

ફ્રેડરિકે આપેલો કાગળ રાયલ્ડ ઓકના મોકરે ખરામર પહોંચાડ્યો હતો. એણે કાગળ માર્યાને અને માર્યાએ દ્યુસીને આપ્યો. દ્યુસીને ખાતરી થઈ કે લોન્સડેલનો પ્રેમ જેવો ને તેવો અવિચ્છિન્ન જ છે. પત્ર જ એ વાતની સાક્ષી પુરી રહ્યો હતો. કાગળમાંના અક્ષરો લખનારનાં આંસુ પડવાથી કેટલેક સ્થળે ભુસાઈ ગયેલા હતા. લોન્સડેલે પોતાનું આત્મેગપૂર્ણ હૃદય એ પત્રમાં ખાલી કરેલું દ્યુસીને જણાયું. પત્ર વાંચીને દ્યુસીને પણ રડવું આવી ગયું અને “એ મને અપ્રતીમ પ્રેમથી ચડાય છે” એ વિચાર લાવીને એણે મનનું સમાધાન કર્યું.

ફ્રેડરિકને મધે કાંઈક સમય વહી ગયો અને દ્યુસીના મનનો વેગ નરમ પડ્યો. એટલે ડેવીસે એના ઉપરનો જાપતો કમી કરવા માંડ્યો. હવે દ્યુસી બહાર હરવા ફરવા જઈ શકતી હતી. પેલા પૂર્વ પરિચિત નાળા આગળ અને સ્નેહસંબંધનું સ્મરણ કરાવનાર ઓકના વૃક્ષ આગળ એ આવીને વારંવાર બેસતી અને પૂર્વ પ્રેમનું

રમરણ કરતી દુઃખમય વિચારમાં પડી જતી હતી. આખરે ભવિષ્યના સુખની આશામાં મન વાળતી અને ભવિષ્યમાં ક્યે રસ્તે જીવનનું વહાણ હંકારવું તેના મનોરથો અને ઘાટ ઘડતી હતી.

છેલ્લા એક મહીનાથી એના પિતાએ એના લક્ષ્મીની વાત કહાડી નહોતી; છતાં મનમાં ધારી રાખેલા વિચાર એ ભૂલી ગયો નહોતો. લ્યુસીનો મનોવેગ નરમ પડે અને એની દીલગીરી ઓછી થાય એટલીજ રાહ એ જોતો હતો. થોડા દિવસ તો એ એની સાથે બીલકુલ બોલ્યોજ નહિ. પછી ધીમે ધીમે એણે પોતાની સખતાઇ ઓછી કરવા માંડી અને કાંઈક મીઠી નજરથી જોવા લાગ્યો. એની સાથે બહુ નરમાશથી વર્તવા લાગ્યો. એ ઘણો મુત્સદ્દી હતો એટલે સખતાઇથી કામ લેવા કરતાં સમજાવીને કામ લેવાનું ડહાપણભર્યું માનતો હતો. લ્યુસી ડેવીસને પિતા તરીકે માન આપતી ખરી, પણ પિતા પ્રત્યે પહેલાંના જેવો પ્રેમ એ ફરી ન પ્રકટાવી શકી.

પિતાના વર્તન અને રીતઝાતની એને પુરી સમજ પડી ગઈ હતી. વચ્ચે રહેલો આડો પડદો ખસી ગયો હતો, એટલે ખરા રૂપમાં ડેવીસને એ ઝાળખી ગઈ હતી.

એક દિવસ સવારમાં ડેવીસ ખેતરાંમાં ફરતો હતો અને જોરોદડ રેડખર્ન પણ એના કુતરાએને લઈને ફરવા નીકળ્યો હતો તેથી એ બન્નેનો ભેટો થઈ ગયો. ડેવીસ તો આવી તકની રાહજ જોયા કરતો હતો. જોરોદડને જોઈને એણે તરત જ પોતાની ટોપીને સ્પર્શ કરીને તેને ઓળતી સલામ કરી અને બોલ્યો: “ આ રળીઆમણું પ્રભાત તમને સર્વ રીતે સુખકર નીવડે એમ હું ઈચ્છું છું. ” રેડખર્ન આ સાંભળીને ઉભો રહ્યો. ડેવીસ થોડી ધણી આડી અવળી વાત

કાઢ્યા પછી બોલ્યો; “ મી. રેડમર્ન, મેં સાંભળ્યું છે કે તમે લશ્કરમાં જોડાવ છો ? ”

“ હા, બાપાજીએ આમીં એજન્ટ ફાક્સ અને મિનિસુટને ત્યાં પૈસા પણ ભરી દીધા છે, અને થોડા અઠવાડીઆમાં મને કમીશન મળી જશે. ”

“ ત્યારે તે અરસામાંજ તમે લાયક ઉમરના થઈ જવાના, કેમ સાહેબ ? ” આ સવાલ ડેવીસે શા મુદ્દાથી પૂછ્યો હતો તે વાંચનાર જાણી તો ગયા હશે.

“ હા તે વખતેજ હું લાયક ઉમરનો થઈશ. મારા પિતાજી તે દિવસ ઉજવવા ધારતા હતા અને અમારા આકુતોને કાંઈ ઉમળાણી આપણો વિચાર કરતા હતા. વળી ડાન્સ (નાય) રાખવાનું અને સાથે સાથે ખાણું પણ રાખવાનું ધારતા હતા. પણ મેંજ ના કહ્યું કે એના બાંધ : મને પસંદ નથી. ”

“ ખરી વાત છે, મી. રેડમર્ન. ”

“ મારો અને બાનો આ બાબતમાં એકજ વિચાર છે. વળી બીજી તમને એક ખાનગી વાત કહું. જુઓને, ડાન્સ રાખીએ તો-એ આપણા આ ગામડા ગામમાં કોની સાથે ડાન્સ કરવાનો ? અહિં એવી સૌન્દર્યવતીઓ ક્યાં છે ? નર્ચાં ગામડાનાં રોંચાં છે. તેની સાથે તે શો ડાન્સ કરવો ? ”

“ આપનું કહેવું તદન વ્યાજબી છે. વાઈ આપને કઈ પલટણુ-માં જવાનું છે તે તો ખબર નહિ હોય. ”

“ ના, એ તો જ્યારે માઈ નામ ગેઝેટમાં આવશે, ત્યારે જ

જણાશે. પણ એટલું તો નક્કી છે કે મારે પાયદળ લશ્કરમાં જવાનું છે અને ધણુંખંડ અમારી પલટણને દેશાવર નહિ જવું પડે. ”

“ ત્યારે તો સ્કારલેટ કક્ષરનો આપને યુનિફોર્મ જોઈશે. ”

“ હારતો. મને ખલ્યુ પસંદ નથી. ”

“ તમે સ્કારલેટમાં ધણા સારા ખીલી નીકળશો. સ્ત્રીઓ તો તમારા ઉપર મરી પીટશે. ” રેડબર્નનો માંદલો ચહેરો ડેવીસને જાણે કેટલોએ ગમી હોય એમ એ બોલ્યો.

“ હું પણ એમજ ધારું છું. પણ મારા યુનિફોર્મને હું ખટો નહિ લગાડું. ”

“ વારૂ પણ સાહેબ, મને ખબર છે કે આપને સાઇડર (એક જાતનો દારૂ) ધણો ગમે છે. મારે ત્યાં ધણો ઉત્તમ સાઇડર છે. એનો એકાદ ગ્લાસ લેવા આપ મારી ઝુંપડી પાવન કરશો ? ”

જીરોલ્ડ ડેવીસને નાજ કહી દેત, પણ એને સાંભરી આવ્યું કે ડેવીસની પુત્રી ધણી સુંદર છે; તેથી ડેવીસના આમંત્રણનો સ્વિકાર કરીને એ એની સાથે ગયો. ખારણું ખુલ્લું જ હતું એટલે બન્ને જણુ ડેવીસના પ્રધાનખંડમાં ગયા. લ્યુસી ત્યાં બેઠી બેઠી બરતી હતી, તે એમને જોઇને હિલી થઈ; અને વિવેકની ખાતર રેડબર્નને નમન કરીને ત્યાંથી ચાલી જતી હતી. એટલે એના સામું જોઇને જીરોલ્ડ વિનયપૂર્વક બોલ્યો: “ મારા આવવાથી તમને હરકત થઈ જણાય છે. ”

“ લ્યુસી, હી બેઠી જવાની કાંઈ જરૂર નથી. મી. જીરોલ્ડનું તો તારે સ્વાગત કરવું જોઈએ. ” ડેવીસે કહ્યું. શું કરવું તે લ્યુસીને સ્પષ્ટ નહિ. એણે જાણ્યું કે મી. રેડબર્ન અત્યારે અહિં આવીતો.

આવી ચઢ્યો નથી પણ એનો પિતાજ એના લોભી મનોરથોની સિદ્ધિને માટે એને અહિં ખેંચી લાવેલો જણાય છે; તેથી એને ગુસ્સો ચઢ્યો.

“ મીસ ડેવીસ, જો તમે અહિંથી ચાલ્યાં જશો તો હું એમજ માનીશ કે તમારા કાર્યમાં મેં ખલેલ કર્યું છે; અને તેથી હું એ ચાલ્યો જઈશ. ” વિવેકની ખાતર દ્યુસીને ત્યાં બેઠા વગર છુટકા ન થયે. જુરોદ્ધ એના પાસ બેઠો અને ડેવીસ સાંઘડર લાવવાનું મીશ કાઢીને ત્યાંથી ઉઠી બહાર ગયો.

દ્યુસીના સૌન્દર્યની રેડખર્નને ખજર તો હતી જ; પણ એની સાથે વાતચાત કરવાનો એને કાંઈ દિવસ પ્રસંગ પડ્યો નહોતો. અત્યારે નજરો નજર એણે દ્યુસીને જોઈ અને એના અપ્રતિમ રૂપ-લાવણ્યથી એ મોહિત થઈ ગયો. આટલી બધી એ રમણી હતી એવું એણે જરાએ ધારેલું નહિ; તેથી એના મુખ સામું એ થોડીવાર ટીકી ટીકીને જોઈ જ રહ્યો. દ્યુસીને એનું આ વર્તન ન રૂચ્યું. તેથી એના દષ્ટિ ચુકાવવા એ બારી બંધ કરવાના મીશથી ત્યાંથી ઉઠી ગઈ.

રેડખર્ન: “ મને ખાતરી થાય છે કે હું તમને ખલેલ કરું છું. છતાંએ તમે અતિથિતો સત્કાર કરવાને તૈયાર ન હો, એવું ભાગ્યે જ બને. તમારો આ પ્રધાનખંડ ધણો સ્વચ્છ અને સુંદર છે. કેવું બધુંએ વ્યવસ્થાપૂર્વક ગોઠવેલું છે. તમારી આવી વ્યવસ્થા અને સુધડતા તમને શોભાડપજ છે. ખરે, લલિત લલ્લનાનો હાથજ આવી સ્વચ્છતા જળવી શકે. એકવાર હું ધણો નાનો હતો ત્યારે તમારા ઘરમાં આવેલો; તે વખતે તો તમેયે ઘણાં નાનાં. વખત જતાં કાંઈ

વાર લાગે છે ? મીસ ડેવીસ, તમે બહુ બહાર નથી નીકળતાં ખરૂં? બહારતો હું તમને લાગ્યેજ નેઉં છું. ચાલો હવે એકવાર હું અહિં આવ્યો છું, તો વળી અહિં હવે હું થોડો વખત રહેવાનો છું. તે દરમ્યાન ફરીથી તમારા તરફ આવતાં મારો પગ વહેતો ઉપડશે, અને તમારી ખબર પણ પૂછાશે. ”

લ્યુસી:— ‘ ઈર્ષ બહારગામ જવા ધારો છો કે શું ? ’

“ હા, થોડા દિવસમાં હું લક્ષ્કરમાં જવાનો છું. આપણને અહિં ગામડામાં કાંઈ ગમતું નથી. તમારૂં ઓળખાણ ને જરા વધારે થયું હોત તો મને જે અણગમો અહિંયાં થાય છે અને તેથી આદર્થી વહેલા જવાનું મન થાય છે, તે તો ન થાત. ”

લ્યુસીના સદવાસમાં પોતાને ઘણો આનંદ મળે છે એવું કહીને એની પ્રશંસા કરવાનો રેડમર્નનો હેતુ હતો. અને તેથી એણે પ્રેમ-ભરી મીઠી નજરે લ્યુસી તરફ જોયું. પરંતુ રેડમર્નના આમ બોલવાથી લ્યુસીને ઉલટો ક્રોધ ચઢ્યો હતો. ક્રોધને લીધે એનું મુખ પણ લાલલાલ થઈ ગયું હતું. રેડમર્ન પામી ગયો કે એને ક્રોધ ચઢ્યો છે એટલે એણે કહ્યું: “ મારા બોલવાથી ખોટું તો નથી લાગ્યું ને ? મેં તમને ખોટું લગાડવા કાંઈ પણ કહ્યું નથી. મીસ ડેવીસ, આપણે તો એક બીજાને નાનપણથી ઓળખીએ છીએ. કેમ યાદ છે ? આપણે નાનાં હતાં ત્યારે હું તમને લ્યુસી કહીને બોલાવતો અને તમે મને જરોહડ કહીને બોલાવતાં હતાં. ”

લ્યુસીએ ગુસ્સામાંજ જરાય આપ્યો: “ પણ હવે આપણે નાનાં નથી. ”

“ આપણે નાનાં તો નથી પણ આપણા નાનપણના

પરિચયથી મને એમ થયું કે તમારાં જરા વખાણુ કરવાથી તમને રીસ નહિ ચઢે; તેથી મેં તમારાં વખાણુ કર્યાં. ”

“ મને વખાણુ ગમતાં નથી, અને વખાણુ કરનારાઓ ઉપર મને વિશ્વાસ નથી. ”

આ સાંભળીને રેડબર્નને ગુસ્સો તો ચઢ્યો અને અહિંથી ચાલ્યા જવાનો વિચાર કર્યો; પણ વળી એને સાંભરી આવ્યું કે “ કાંઈ નહિ; હું મહાવિદ્યાલયમાં હતો ત્યાં અને લાંડનમાં હતો ત્યાં મને સ્ત્રીઓના સ્વભાવનો સારો અનુભવ થયો છે. પહેલાં તો દ્યુસી કરે છે તેમજ તેઓ શરમાળ અને અતડી થઈ જતી; પણ પછી ધીમે ધીમે પ્રેમપાશમાં પડતી. તેમ આ પણ ધીમે ધીમે ઠકાણે આવશે. ” એમ વિચાર કરીને જો ગુસ્સો શમાવીને બેઠો અને વાત લંબાવવા લાગ્યો. “ મીસ ડેવીસ, સાધારણ રીતે વખાણુ કરનારાઓ મેં જાતના હોય છે. ખોટાં વખાણુ કરનારા અને ખરાં વખાણુ કરનારા. વખાણુ કરવા જેવું નથી એવું માનતા છતાં વખાણુ કરે તે ખોટા. અને વખાણુ કરવા જેવું છે એવું માને તોજ વખાણુ કરે તે ખરા. આવાં ખરાં વખાણુમાંથી પ્રશંસા કરવાનો સમય આવે છે. ”

“ પણ આવી પ્રશંસાએ મને ગમતી નથી. ”

રંગ બદલાયો તોઈ રેડબર્ને બીજા વિષય ઉપર વાત ઉપાડી. “ આવી સુંદર હવામાં તમે બહાર ફરવા જવાનું કેમ નથી રાખતાં ? સાંજે તો ફરવા જવાની બહુ મઝા પડે છે. જો તમારી મરજી હોય તો સાંજે ફરવા જતી વખતે હું તમને બોલાવું. આપણી આ આજતની ખરે મેનોર ભવનમાં ન પડે એટલીજ આપણે સંભાળ રાખવાની. ”

આ વાક્યથી દ્યુસીનો પિતો ઉકળી ગયો. એ ઉડીને ખારણુ તરફ જતાં જતાં બોલી “ મી. રેડમર્ન, તમારાં આજ્ઞાં વચનથી હું અજબ થાઉં છું. ”

“ એ લગવન્ ! તમે તો જળરાં રીસાળ લાગો છો. એમાં તમને ખોટું લાગ્યું ? ” એમ બોલીને ઉછળતાંકનેજ રેડમર્ન દ્યુસીનો હાથ ઝાલ્યો.

“ મને છોડી દો. ” એમ છેડાયલી સિંહણુ પ્રમાણે દ્યુસી ગુસ્સા અને પૂર્ણ તિરસ્કારભરી દષ્ટિથી બોલતી પોતાનો હાથ તરછોડીને એકદમ એ ખંડની ખડ્ગર ચાલી ગઈ. ડેવીસ સામ્રાટ લેવા ગયો હતો, ત્યાં જાણી જોઈનેજ રેડમર્નને સમય આપવાજ બેસી રહ્યો હતો. દ્યુસી ખડ્ગર નીકળી તે વખતે એ આવી પરોઝ્યો અને પૂછવા લાગ્યો કે “ શું છે દ્યુસી ? ” “ હવે જો ફરીથી મી. રેડમર્નને આપણા ઘરમાં તેડી લાવશે તો હું મારા શયનખંડનાં ચાલી જઈશ. ” દ્યુસીએ રોષમાંજ જવાબ આપ્યો.

“ ઠીક છે ઠીક છે છોકરી, હું જોઈ લઈશ. ” એમ કહીને એ ગુસ્સામાં પ્રધાનખંડમાં ગયો અને દ્યુસી પોતાના શયનખંડમાં ચાલી ગઈ અને ત્યાં બેસીને ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડી પડી. ડેવીસે પ્રધાનખંડમાં આવીને ટેબલ ઉપર ગ્લાસ અને શીશો મુક્યો અને પછી બોલ્યો “ કેમ, દ્યુસી જતી રહી કે ? ”

રેડમર્ન “ અરે, મેં એમને જરાક કાંઈ કહ્યું એટલે એમને તો રીસ ચઢી. એમને ખોટું લાગે એવું મેં કશુંયે કહ્યું નથી. ”

“ ખરી વાત છે. તમે ખોટું લાગે તેવું કહ્યુંજ નહિ હોય. ”

“ ફક્ત મેં જરા એમની પ્રશંસા કરી. ”

“ એ તો સ્વાભાવિક છે. યુવાન સ્ત્રી પુરુષની એક બાજુના વાતચીતમાં પ્રશંસા તો થાય જ. મી. રેડબર્ન, મારી દ્યુસી ધણી સ્વરૂપા છે એને લીધે મારી જાતને હું અહોભાગ્યશાળી સમજું છું.”

“ ખરેખર, તમે એનાથી ભાગ્યશાળીજ છો. મેં તો એમને એટલુંજ કહ્યું કે સાંજે ફરવા જતી વખતે હું તમને તેડવા આવું તો મારી સાથે ફરવા આવશો ? ”

“ એમાં તમે શું ખોટું કહ્યું ? એમાં તો ઉલટું એણે મોટું માન ગણી લેવું જોઈએ. તમે ઓછાં એક બીજાથી અજાણ્યાં છો. નાનપણથી તમારે તો ઓળખાણુ છે. ”

“ હું પણ એમને એજ કહેતો હતો. અમે નાનપણમાં એક-બીજાને અમારાં ક્રિશ્ચિયન નામથીજ ઓળાવતાં હતાં. ”

“ વારૂ, આ સાંધડર તમને કેવો લાગ્યો ? ”

“ ઘણોજ ઉત્તમ. તમારી પુત્રીનું મેં અપમાન કર્યું છે, એવું એ મનમાં ન લાવે તો સાફ. ”

“ અરે નારે, એ તો શરમાય છે તેથી તમને એમ લાગે છે. ”

“ મને તો એમજ લાગ્યું છે કે એમને રીસ ચઢી છે. ”

ડેવીસ પોતાની પુરુષી રેડબર્નની નજીક લાવીને જરા મંબીર-તાનો ડોળ કરીને કહેવા લાગ્યો “ જુઓ મી. રેડબર્ન, દ્યુસીને ઘણી સારી કેળવણી મળી છે. તમે જાણો છો કે એની મા જન્મથી જ “ લેડી ” હતી અને એને શિક્ષણ પણ લેડી જેવું જ મળ્યું હતું. રીતભાતમાં પણ એ તેવીજ હતી. એની છોકરી દ્યુસી છે. એ કાંઈ સાધારણ તમારી આ ગામડાની છોકરીઓ જેવી નથી.

એનું બધું વર્તન કાંઈ ઉમરાવની કે મોટા ધરના ગૃહસ્થની પુત્રીને જાણે તેવું છે. ”

“મી. ડેવીસ, એ તો બરાબર છે. મને તો એમની રીતભાત અને રીત જોઈને નવાઈજ લાગી કે આવા ગામડામાં આવી સુંદર ઉમરાવના ધરને શોભાવે એવી રમણી ક્યાંથી ? કેટલી સુધડ છે ! ”

“ મી. રેડબર્ન, એમાં કાંઈ અતિશયોક્તિ નથી. દ્યુસી તમારી સાથે આટલી બધી અતડી કેમ રહે છે અને શાથી શરમાય છે તેવું કારણ હું તમને કહીશ; એટલે તમારી ખાતરી થશે કે એણે તમારું અપમાન નથી કર્યું. ”

“ નારે; હું સ્ત્રી જાતને સારી પેઠે જાણખું છું. પહેલાં એ લોકો જરા શરમાય છે. હાં પણ તમે શું કહેતા હતા મી. ડેવીસ ? ”

“ હું કહેતો હતો કે દ્યુસીને કેળવણી ઘણી સારી મળી છે. છોકરી ઘણી ડાહી, સમજુ અને શાણી છે. એના જેવી ગુણિયલ છોકરી તો મેં કાંઈ ઠેકાણેયે જોઈ નથી. જુઓ, અમારી અને તમારી સ્થિતિમાં મોટું અંતર છે. હવે તમે મારી પુત્રી પ્રત્યે પ્રેમની દૃષ્ટિથી જુઓ તે વખતે એના મનમાં એમ થાય કે તમે આવા મોટા માણસ, ઉમરાવજીવ અને વળી શ્રીમંત, તે વળી એની સાથે કાંઈ દિવસ સંબંધ બાંધી શકો ખરા ? એ તો પૈસા અને પાવરીના મદમાં મસ્ત થયેલા હાલના જુવાનીયા ઈન્દ્રિયસુખની તૃપ્તિને માટે જેવો ક્ષણિક પ્રેમ જોડે છે, તેવો પ્રેમ તમે કરવા ધારતા હશે એમ એણે ધારેલું; તેથી એણે આ પ્રમાણે કર્યું. પણ તમે તો સાધારણ વિનોદજી કર્યો હશે, એમાં એણે શું કામ જોડું લગાડવું જોઈએ. ? ”

“ મારૂં પણ એવુંજ માનવું છે, ”

“ લુસીને માટે આપને મેં ખરો ખુલાસો આપી દીધો છે. હવે આપણે બીજા વિષય ઉપર વાત કરીએ. ” લુસ્યા ડેવીસે જાગ પાથરવા માંડી.

“ આ વિષયને એકદમ બદલવા જેવો નથી. એમાં મને રસ પડે છે. લુસી આટલી બધી ખુબમુરત હશે એવો મને ખ્યાલ નહિ. મી. ડેવીસ, તમારો સાષ્ટર તો જરા કડક છે. માયું બમારી નામે છે. પેલા લુસ્યા ફ્રેડરિક લોન્સડેલ સાથે લુસીને સંબંધ છે એમ કાંઈ સાંભળ્યું હતું ને ? ”

“ તદ્દન જીહું. કાંઈ દાઝે બળતાએ એ ગપ ઉરાડી હશે. લુસી તો એના સામું થુંકે પણ નહિ. ”

“ અરે એટલે સુધી સાંભળ્યું છે ને કે પેલો સારજન્ટ લોન્સડેલને લઈ જતો હતો, તે વસને એને છોડાવવાને એ વચ્ચે પણ પડી હતી. ”

“ તમને હવે ખાતરી થઈ હશે કે મારી લુસી એવું કદેજ નહિ. અરે એ તો એમ થયું, કે મારી પેલી નોકરડી માર્યા છે તેના ને લોન્સડેલનો જીવ મળેલો છે. એથી એ તો માંડા જેવી એની પાછળ દોડતી હતી. ”

“ તમે કહો છો એ વાત ખરો હોય ત્યારે તો ઘણું સારું. લુસી જેવી મનોહારિણી યુવતી એના બામટા પાછળ મરી શીટ તો તો અજબજ કહેવાય. ”

“ અરે બામટો તે કાંઈ જેવો તેવો. અહંજ હરેડીઓ. મેં

તો સાંભળ્યું છે કે ધણોખરો વખત એ તો પિઠામાંજ પડી રહેતો અને પૂરો રંડીયાજ હતો. ”

“ આવા ભિખારડા એવું કરે તે એમને શોભે ? હજી મોટા ધરના સદ્ગૃહસ્થ એવા જાંદમાં હોય તો તો જાણે કાંઈ નહિ. પણ એના જેવા એવી લતમાં પડવાની હિંમતજ કેમ કરી શકે ? ”

“ સાહેબ, કદાચ આપના કહેવા મુજબ સદ્ગૃહસ્થ એવી હલકી સ્ત્રીઓના જાંદમાં પડતા હશે. ખાડી મારી દ્યુસીના સંબંધમાં કોઈ સદ્ગૃહસ્થ પણ હલકું વચન ઉચ્ચારે, તો મારાથી ન સહન થાય. કેમ ખરું કે નહિ ? ”

“ ખરાબર છે. ”

“ મી. રેડબર્ન, મારી દ્યુસી માટે મેં તો ધણો ઉંચો વિચાર ધારી રાખ્યો છે. એક મિત્ર તરીકે તમને હું આ વાત કહું છું ? ”

“ મી. ડેવીસ, હું પણ તમનું મિત્ર તરીકેજ ગણું છું. ”

“ આપના મુખથી આ વચન સાંભળીને હું મારી જાતને ધણો ભાગ્યશાળી ગણું છું. તમે મારી જીંડીને પાવન કરી છે તેથી હું તમારો આભારી થયો છું. આજે આઝ્વા છે તો વળી આશા છે કે—”

“ હું મીસ ડેવીસને તેજ કહેતો હતો હતો કે એકવાર હું આવ્યો છું એટલે ફરીથી અહિં કોઈ કોઈ વાર અમથા બે થડી વાતો કરવા પણ અવાશે. ”

“ અરે મારા સાહેબ, જેટલી વાર આવવું હોય તેટલીવાર આવજોને. હાં હું શું કહેતો હતો ? દ્યુસીને માટે મેં ઉંચો વિચાર ધારી રાખ્યો છે. ”

“ એમને માટે તો તમારે ઊંચો વિચારજ ધારવો ધટે છે. અરે એતો સ્વર્ગની અપ્સરા જેવી છે. કેટલી મોહક છે ! હું આવું બોલું છું તેને માટે મને માફ કરજો. ”

મી. રેડબર્ન, એથી તો હું વધારે ખુશી થાઉં છું. મારે મારી દ્યુસીને કાંઈ સારા ખાનદાન કુટુંબના સદ્ગૃહસ્થ સાથે પરણાવવી છે. એ મારા મતને તમે અનુમોદન આપો છો તેથી મને ધણો હર્ષ થાય છે. જુઓ હું તમારો સન્નાહજ પુછું છું હાં, મને નિખાલસપણે કહેજો — ”

“ બોલો બોલોને, તમારે શું કહેવું છે ? ”

“ હું જરા આટલો બધો ઊંચો વિચાર ધરાવું છું, તેથી તમને એમ તો લાગતું હશે કે હું મોટી ફાળ બર્ષ છું. ”

“ નહિરે, જરાયે નહિ. તમે જણો છો કે રશીયાનો ઝાર એક ખેડુતની છોકરોને પરણ્યો હતો. અને એ છોકરીએ રાણીનું પદ દીપાવ્યું. તમારી દ્યુસી કાંઈ ખેડુતની છોકરી નથી. એ તો “લેડી” જેવી છે. એને પરણવાની કયો સદ્ગૃહસ્થ ના પાડે ? ”

“ મારા બહાલા મી. રેડબર્ન, મને માફ કરજો; હું તમને એવી રીતે બોલાવું છું તેથી. ”

“ મારા પ્રિય ડેવીસ, મને એમાં કાંઈ રીસ ચડવાની નથી.

“ ત્યારે તમે મારા મતને અનુમોદન આપો છો અને તમારી સલાહ પશું એવી છે કે મારે મારી પુત્રીને કાંઈ સારે ઠેકાણે નાખવી; એટલે હવે મારો વિચાર દબ થયો છે. નક્કી એને કાંઈ સારા સદ્ગૃહસ્થ સાથેજ પરણાવવી. અને આપને મારી નવ્ર પ્રાર્થના છે કે, આપ આ બાબતમાં દ્યુસીને કાંઈ શિખામણ આપો.

આપ મારા અન્નદાતાના પુત્ર છો અને દ્યુસી સાથે બાળપણથી ઓળખાણુ ધરાવો છો; એટલે તમને આમ કહેવાની હું હિંમત કરું છું. ”

“ બરોબર છે. આ બધું વિચારતાં મને સલાહ આપવાનો હક છે. ” રેડબર્નને સાર્ષડર ચઢ્યો હતો એટલે એ ખીલ્યો. “ હું કાલે કે પરમ દિવસે પાછો આવીશ અને દ્યુસી સાથે વાત કરીશ. ”

“ હા, જરૂર આપજો. એની સાથે વાતચીતના પ્રસંગને માટે હું તમને અનુકૂળતા કરી આપીશ, તમે તમારી સલાહ એને આપજો; પણ મારા ગરીબની ઝુંપડીમાં તમે આવો, તે તમારાં માતા-પિતાને પસંદ પડતી વાત નહિ હોય. ”

“ એમની કાણુ દરકાર રાખે છે. હું તમારૂં દીલ દુઃખાવવા માગતો નથી. હું સંધ્યાકાળે અહિં આવવા ધારું છું એટલે એ લોકોને તેની કશી ખબર નહિ પડે. દ્યુસી એક પરી છે અને એ પરીને ગમે ત્યાં ન ફેંકી દેવી જોઈએ મી. ડેવીસ. ”

મી. રેડબર્ન, તમારી આવી ઝાગણીને માટે તમારો હું રૂણી છું. ”

“ અરે વળી એમાં રૂણી શાના ? તમારી પુત્રી ધણી ચિતા-કર્ષક છે. એના સંબંધમાં તમે મારા ઉપર આટલો બધો વિશ્વાસ મુકો છો, તેથી મારી જાતને હું ધણો બાગ્યશાળી સમજું છું. ”

જુસેલ્ડ હવે ઉઠ્યો અને જતી વખતે એણે ડેવીસ સાથે શેક-હેન્ડ કરી. હમેશાં ઉમરાવ લોકો પોતાના નોકર સાથે શેકહેન્ડ કરતા નથી. તેમ કરવાથી એમની પદ્ધતિનું ઔરવ ઘટે છે. ત્યારે ડેવીસ સાથે રેડબર્ન શેકહેન્ડ કરી તેથી વાંચનાર વિસ્મિત તો થયા

હશે. જીરોહડના ગયા પછી ડેવીસ એકલો પડ્યો અને વિચારમા-
ળાના મથુકા ફેરવવા લાગ્યો: “ ચાલો, હવે ધાર્યા પ્રમાણેજ કામ
થઈ જશે. એ લાલચમાં સપડાવા લાગ્યો છે. દ્યુસી પ્રત્યે એને
માઠ મોહ લાગી ગયો છે. મેં ઘણી ખુબીથી કામ લીધું છે. ધીમે
ધીમે મેં એને ઠીક લીધો. મારો ખીજો મુદ્દો એ સમજી શક્યો
નથી. ” વળી પાસેના આયનામાં પોતાનું મુખ જોઈને એ બોલી
ઉઠ્યો:—“ બચ્ચા પીટર, તું પાકો તો ખરો. ” વિચારમાળા પુરી
થઈ અને એ પોતાની નોકરીએ ચાલ્યો. બે એક કલાક પછી પાછો
આવ્યો, તે વખતે દ્યુસી વિચારનિમગ્ન થઈને બેઠી હતી. લોન્સ-
ડેક્કના ગયા પછી એ હમેશાં વિચારગ્રસ્તજ રહેતી હતી. એનું
કારણ ડેવીસ સારી પેઠે સમજતો હતો: છતાં એને પોતાના મતમાં
બેજવવાને માટે એ અથાગ પરિશ્રમ કરી રહ્યો હતો. બન્ને બાપ
દીકરી સાથે જમવા બેઠાં. જમી રહ્યા પછી દ્યુસી ઉઠીને પોતાના
ખંડમાં જતી હતી, તે વખતે ડેવીસે એને બેસાડી અને પૂછ્યું
“ દ્યુસી, મેં તને થોડા દિવસ ઉપર કહ્યું હતું તે યાદ છે ? ”

“ પિતાજી, મને જે વિષય અકારો થઈ પડ્યો છે તે વિષય
મહેરબાની કરીને તમે ન છેડશો. જે મારી માતા અત્યારે જીવતી
હોત તો તમે આવો વિચાર કદી ડરત નહિ. ” એમ કહીને દ્યુસી
રડવા લાગી. “ હવે તારૂં ડહાપણુ રહેવા દે. તારી મા જીવતી હોત
તો મારે ધારેલે ઠેકાણે તારૂં લામ કરવામાં મને એ મદદ કરત.
જીરોહડ રેડર્નનું તેં અપમાન કર્યું એથી મને ધણો ગુસ્સો
ચઢ્યો છે. ”

“ પિતાજી, તમે આ શું બોલો છો ? એનું ઉપરાણું ભ્યો છો ?
મારાથી સહન ન થઈ શકે એવાં વચન એણે મને કહ્યાં. એનાં વચ-

નને હું શી રીતે સાંખી શકું ? એણે માઈં અપમાન કર્યું તેને માટે એને ઠપકા આપવો જોઈએ, તેને બદલે તમે મને સામે ઠપકા આપો છો ! ”

“ મૂર્ખાં, જો માઈં કહ્યું માન. ગમે તેવો મોટો ઉમરાવ જાદો હોય કે મોટો લખેશ્વરી હોય છતાં તેની સાથે તું આડો સંબંધ બાંધે તો હું તને ઠેર મારી નાખું. પણ જીરોડ રેડમર્ન તો તારી સાથે લગ્ન કરવાની માગણી કરવાનો છે. માટે તું એની અગણના ન કરીશ. હું તારા સારાને સાઈં કહું છું. તારી મા જીવતી હોત તો અત્યારે માઈં કામ કેટલું સરળ થઈ જાત ? ”

“ મારી માતા તમારાં આવાં કાળાં કર્મમાં બિલકુલ સંમતિ આપત નહિ. આતું બોલીને તો તમે એના પવિત્ર નામને કલંકિત કરો છો. ”

“ હવે એ વાતનો હું છોડી જ લાવીશ. જો, સાંભળ. જીરોડ રેડમર્ન આવે ત્યારે એની સાથે ખુશીથી વાત કરજો. એના પ્રેમને ઉદ્દિષ્ટ કરજો અને એના સંવનનનો સ્વિકાર કરજો. જો મારા કલ્યા પ્રમાણે નહિ વર્તે અને તારી આડાછથી મારા અભિલાષને તું ધુળમાં મેળવીશ, તો નક્કી માનજેકે હું તને ધરમથી કાઢી મેલીશ અને તજ દર્શ. તને શ્રાપ આપીશ અને મરતાં મરતાં પણ મારી કક્ષણતી આંતરડી તને ઝંપીને નહીં ઠરવા દે. ” આટલું કહીને ડેવીસ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો અને જોરથી બારણાં બંધ કરતો ગયો. આ શબ્દપ્રહારથી ધ્યુસી ઉપર જાણે વજ્ર પડ્યું હોય તેમ હતાશ થઈને એ ખુરશી ઉપર પડી ગઈ.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

—◆—
 ઉપે.

ફેડરિક લોન્સડેલની રેજીમેન્ટ અત્યારે માલ્ટામાં હતી. ત્રણ ચાર માસમાં ઇંગ્લાંડમાં પાછી આવવાની એની વડી હતી. એ રેજીમેન્ટનો ઉપરી અમલદાર કેપ્ટન કોટીને હતો. એની ઉંમર આશરે બત્રીસેક વર્ષની હતી. એ ઉંચો અને સુંદર બાંધાનો હતો અને એનો સીનો મીલીટરીને લાયકજ હતો. એ ઘણો દેખાવડો હતો. પોતે ઉંચા કુટુંબનો હોવાથી મગર હતો અને જે બિચારા વચલા વર્ગના કે દલકા કુટુંબના હોય તેમના તરફ તો એ તિરસ્કારની નજરેજ જોતો હતો. ખીન સનદી (નોનકમીશન્ડ) અમલદારો અને સૈનિકા પ્રત્યે તો એ જુલમાટજ વાપરતો. ખીનસનદી અમલદારો ઉપર જુલમ થતો ત્યારે એ અમલદારો, બિચારા કમનસીબ સૈનિકા ઉપર પોતાની દાઝ કાઢતા. કેપ્ટન કુંવારો હતો એટલે પુરો રંડીમાજ હતો. દારૂ-ડીઓ પણ તેટલો. પહેલા નંબરનો જુગારી અને દેવાદાર હતો. પૈસા સબધી એ ઘણી તંગ હાલતમાં આવી જતો, ત્યારે પોતાનાં સારી સ્થિતિનાં સગાંઆને એ ડાગળ લખતો કે “ હું મુશ્કેલીમાં આવી પડ્યો છું માટે પૈસા મોકલો; નહિ તો મારે માફ કમીશન લેવી દેવું પડશે. ” આથી તેઓ કેટલીક વાર તો પૈસા મોકલતા અને એને દેવામાંથી છોડવતા.

એના હાથ નીચે બે લેફ્ટેનન્ટ હતા. તેમાં એકનું નામ હીયકોટ અને બીજાનું નામ સ્કોટ હતું. હીયકોટની ઉંમર પચાસેક વર્ષની

હતી. એને હવે આગળ પ્રમેશન મળવાનો સંભવ નહોતો. પગાર ઉપનાંત એને બીજું કાંઈ મળતર નહોતું છતાં એક પાછનોએ એ કાપનો દેવાદાર નહોતો. ઉલટું એની પાસે ખચત રહેતું. એટલું ખર્ચ કે ગમે તેવો પોપાક હોય તો પણ એ ચકાવી લેતો. એનું બહાર જવું આવવું પણ આછું હતું. ઘોડોએ નહોતો રાખતો. ખાતી વખતે જેટલો દારૂ એને નિયમ પ્રમાણે આપવામાં આવતો, તેટલાથીજ એ ચકાવી લેતો. મિત્રોને એ જમવા તેડતો નહિ, રમ ઉપર રહેતો નહિ અને હદ કરતાં જાદે મોઝશોખ કરતો નહિ. આમ બધી રીતે નીતિમાં રહીને વર્તવાથી એને ફેવું નહોતું કરવું પડતું અને પોતાની સ્થિતિ અનુસાર એ સારી રીતે રહેતો હતો. એના ઉપર ઉપરીનો બુલમ થતો તો એ મુંગે મોઢે સહન કરી લેતો પણ પોતાની દાઝ હાથ નીચેનાઓ ઉપર કાઢતો નહિ. બધાની સાથે એ માયાથી વર્તતો હતો. કેપ્ટન કોર્ટેની એનિકોના ઉપર બુલમ કરવા જતો તો એ તેમનો બચાવ કરતો. પરંતુ કેપ્ટન એને ઝાઝો ગણતો નહોતો. રજાટની ઉંમર આશરે ત્રીસેક વર્ષની હતી. એ ડેપોમાં એન્જ્યુટ હતો. તેથી બધા ઉપર દેખરેખ રાખવાનું કામ એ કરતો હતો. ઉપરીની ખુશામત કરતો અને હાથ નીચેનાઓને કનડતો. એ હીથકાટ જેટલોજ ગરીબ હતો. દેવાદાર નહોતો. પણ એને મોઝમઝા કરવાની ઘણી ગમતી હતી. કેપ્ટન કોર્ટેનીની એના ઉપર મહેરબાની હતી એટલે એના ખરચે એ દારૂનો શોખ પુરો કરતો અને એની બેઠક ઉઠક પણ કેપ્ટનને ત્યાંજ રહેતી.

ડેપોને આંગે એ ધ્વજવાહી (એન સાઇન) હતા. એકનું નામ આન. ગરટેવસ ડર્ડીન'ડ રીચર્ડ શીટજ મોરીસ હતું અને બીજાનું નામ મી. પેગેટ હતું. મી. ગરટેવસની ઉમર વીસેક વર્ષની

હતી. સેંડહર્સ્ટની ફાયલ મીલીટરી કાલેજમાંથી એને હમણાંજ કમી-
શન મળ્યું હતું. એના મગજમાં લુસું ભરેલું હતું. એ પણ હલકા
સૈનિકા પ્રત્યે તિરસ્કારથી જોતો હતો અને તેમને કુતરાં બીલાડાં
જેવા ગણી કાઢતો. મી. પેગેટ સત્તર વર્ષની ઉમરનો હતો. એના
મગજમાં એવોજ ફાંકો હતો કે મિલીટરી કાયદાનું એનું ધણું
સારું જ્ઞાન છે. વસ્તુતઃ તે એને ગ્રીલ કે પરેડનું એ પુરું જ્ઞાન
નહોતું. એણે ઘોડો રાખ્યો હતો પણ પડી જવાની બીકે એકે દિવસ
ઘોડા ઉપર બેઠો નહોતો. બીજાનું જોઈને એ પણ પુષ્કળ દારૂ પીતો
હતો. પણ એ તો ઘોડા દારૂમાંજ ડેંબી જતો અને એને ઉંચકી જતો
પડતો. એને બીડીપીવાનો બહુ શોખ હતો; પણ બીડીથી એને વારંવાર એ
દમ ચઢી જતો. વારંવાર સોગન ખાવામાં એ મોટું માન સમજતો
હતો; તેથી બે ત્રણ શબ્દો બોલે અને ગમે તેના સોગન ખાવા મંડી
પડે. બૈરીઓની વાતો કરવામાં શરૂ હતો. મારે તો ફલાણી સ્ત્રી
સાથે આવો સંબંધ છે, ફલાણી તો હું કહું તેમ કરવા તૈયાર
છે, ફલાણી તો મારી સાથે મજા મારવા એના ધણીને પણ ચાપ
આપે છે, વિગેરે વાતો કરવામાં આનંદ માનતો. ખરૂં પુછો તો
એ એટલો બધો ડરકુ અને ખાયલો હતો, કે ભાગ્યેજ એ કોઈ
સ્ત્રીના મુખ સામુંજો જોવાની હિંમત કરતો.

આજ રેશમેન્ટમાં મી. લેંગલી સાજીંટ મેજર હતો. એની
સાથે તો વાંચનારને ઘણો સારો પરિચય છે એટલે હવે એના
સંબંધમાં વધુ કાંઈ કહેવાની જરૂર નથી. બીજા સાજીંટો આ
ઠારપોરલ લેંગલીને જોડોજ હતા. એ બધા સાધારણ સૈનિકની
રિચતિમાં હતા ત્યારે તેમની શી ગતિ થતી હતી તે વાત આધે
અધ્યા પછી એ બૂલી ગયા હતા અને મિચારા સૈનિકાને ત્રાસ

આપતા હતા. એમાં એમનો બહુ વાંક કાઢવા જેવો નહોતો, કારણ કે રેજીમેન્ટમાં એ લોકો એવીજ રીતે ટેવાતા. સૈનિક તરિકે ઉપરીના ઝાંસા અપમાન, જીલ્લમ સહન કરતા એટલે એમની આત્મમાની લાગણી જીદી થઈ જતી એ નહોતી થઈ જતા, અને ઉપરી ગમે તે કરે તોયે એમને કાંઈ લાભતું નહિ. તેઓ આવી જીદી મનોવૃત્તિવાળા થઈ જાય એટલે સામા માણસની લાગણી પણ એ જીદી થઈ ગયેલીજ ધારતા. એટલે પેટી સાસુ વહુની કહેવત જેવું એમને થતું. વહુએ સાસુના ઝાંસા અને જીલ્લમ વેઠ્યો હોય એટલે એ સાસુ થાય ત્યારે પોતાની વહુ ઉપર તેવોજ અમલ ચલાવે. તે વખતે પોતે એકવાર વહુ હતી અને દુઃખ વેઠવું પડતું હતું તે જીદી જાય છે. આ પ્રમાણે આહિંસા જે કોઈ પોતાના હાથ નીચે હોય તેને કનડવો એજ નીતિ ચાલી આવતી હતી. લૉન્સડેલને તો અત્યાર આગમય ક્યારનોએ એવો અનુભવ થઈ ગયો હતો કે સૈનિકનું જીવન સુખી નથી હોતું. પણ એ જિયારે એમ નહોતો જાણતો કે એ જીવનમાં તો નર્મ કાંટાજ વાવેલા છે. એની રહેવાની ઓરડી ધણીજ ખરાબ હતી. એમાં ભાગ્યેજ કોઈને રહેવાનું ગમે. એની જોડેના બીજા સૈનિકો તો દારૂના પીકામાં તેમનો ધણો વખત ગાળતા. લૉન્સડેલને અજાણ્ય થતી કે સૈનિકોના પગારમાંથી મોટો ભાગ તો એમના ખાધા-ખર્ચમાં, એમનાં લુગડાંમાં, ઘોળીમાં અને એમને યુનિફોર્મ રવચ્છ રાખવામાં વાપરવા માટે કાપી લેવાય છે અને એમના હાથમાં તો રોજ ત્રણ હાફ પેન જ રહે છે. તો એટલામાંથી એ બીઅર (એક જાતનો દારૂ) શી રીતે પીતા હશે? એમને કેમ પાલવતું હશે? પણ પછીથી એની અજાણ્યી દૂર થઈ. એને માલમ પડ્યું કે જે ધણા દેખાવડા સૈનિકો હતા, તે કેટલાક વેપારી-

ઓની સ્ત્રીઓ અને પુત્રીઓના માનીતા થઇ પડ્યા હતા. તેમની વિષયવૃત્તિને પોષીને તેમની પાસેથી તેઓ પૈસા મેળવતા હતા અને એ પૈસા દારૂમાં વપરાતા. સૈનિકો આવી રીતે પૈસા મેળવે એમાં દોષ કોનો ! તેમને ખીચારાઓને પૈસાની મોટી મોટી લાલચો બતાવીને, અને કાદપનિક સુખની આશાઓ આપીને ભરતીમાં જોડાવાને લલચાવ્યા હતા. તે વખતે ખુશખુશીના ત્રણ પાઉંડ દરેકને આપવાનું વચન અપાયું હતું; પણ ખરી રીતે એમને ખીચારાઓને તે ખાતે દશ દશ શિર્સીગજ મળેલા હતા. બાકીના પૈસાની એ લોકો માગણી કરતા ત્યારે એમને જવાબ મળતો કે એ પૈસા તો એમના યુનિફોર્મ વિએરને માટે કાપી લેવામાં આવ્યા છે. આ નંખર પહેલાની છેતરપીંડી. એમને દરરોજનો એક શિર્સીગ પમાર મળશે એમ કહેવામાં આવ્યું હતું; પણ અત્યારે તો બધી કાપકુપ કરતાં રોજના ત્રણ અડધા પેન્સજ તેમને મળતા. આ નંખર બેની છેતરપીંડ. પૈસા સંબંધી એમને ઘણી ચિંતા રહેતી; તેથી ચિંતામાં ત્યાગ કરવા અને આનંદમાં વિહરવા એમાંના ઘણા દારૂની લતે ચઢી ગયા. અને એ લતે ચઢ્યા એટલે તો પછી સીધે રસ્તે કે આડે રસ્તે પણ પૈસા લાવવા, એજ એમનું કર્તવ્ય થઇ પડ્યું. પૈસા કયે રસ્તે મેળવાય છે તેનો વિચાર કરવાની એ ઝાઝી દરકાર કરતા નહિ. એમને ખાવાનું પણ ઘણું સારું મળશે એમ સમજાવેલું; પણ અત્યારે અનુભવથી તેમને જણાતું કે હલકામાં હલકો ખોરાક તેમને મળતો. અરે કેદખાનાના કેદીઓનેયે એમના કરતાં તો સારો ખોરાક મળતો. આખા દિવસમાં ફક્ત નાસ્તો અને ખાણું એમ એજ વાર એમને ભોજન મળતું. ચ્હાએ નહિ તેમ રાતનું ચાળુએ નહિ એટલે

એમને ઘણું ખર્ચ ભૂખ્યાજ રહેવું પડતું. કેટલાક પોતાના ખાનગી પૈસામાંથી પેટના ખાડાને પૂરતા. આ છેતરપીંડી નાંજર ત્રણની હતી. સૈનિકથી આ બધી તકલીફ માટે ફરીઆદ પણ ન થઈ શકે. કારણ કે ફરીઆદ કરે તો દાદ ન મળે તો ન મળે, પણ તેનું નામ બ્લૅક લીસ્ટ (કાળા ચોપડા) માં દાખલ થઈ જાય અને ગમે તેના હલકા ગુનાને માટે પણ એના ઉપર કાર્ટમાર્શલ કરવામાં આવે. સૈનિકને તો બધાને ખુશી રાખવા પડે. પહેલો કોરપોરલ. પછી સાર્જન્ટ. પછી મેજોર. પછી ક્વજવાહી (એન માઇન), લેફ્ટેનન્ટ, એડન્યુટન્ટ અને કેપ્ટન આટલા બધાનાં મન સૈનિકને સાચવવાં પડે. એ દરેક અમત્તદારની ધુન જુગી. એમની દરેકની ધુન પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ. ઉપરીઓના દોષ હોય તો તેને પણ સ્વીકારી લેવાય, અને એ દોષ સહન થઈ શકે તો પણ તેની સાથે કળયો કરવાનો પ્રસંગ ન ઉભો થાય, એવી કાળજી રખાય; તોજ એ સૈનિક ઉપાનબ વગરનો રહી જાય. પણ એવો કેણુ હોય? જેનામા જોનનું ધૈર્ય, માર્ટર (ધર્મવીર) નો ત્યાગ, સાધુની સહનશીલતા, દેવદૂતનું બીકણુપણું અને તત્ત્વવેતાનું ડહાપણુ હોય, તેનામાંજ એવા વર્તનની આશા રાખી શકાય. લેન્ડ્રીએ જે મધુરા ગુલાબી રંગમાં સૈનિકનું જીવન ચીતરી બતાવ્યું હતું, તેના કરતાં એણે મશી જેવા કાળા રંગમાં એ ચિત્ર ચિતરીને, ત્યાર પછી પણ તેના ઉપર મેથ ચોપડીને કાળામાં કાળું કરીને એનો અનુભવ કરાવ્યો હોત, તોયે એણે અતિશયોક્તિ કરી છે કે ખોટા ચિતાર આપ્યો છે એવું અમે ન કહી શકતા.

આમાંના બધાજ સૈનિકો આબરૂદાર દેખાતી પણ સ્વચ્છંદમાં જીવન ગાળનારીઓના પેન્શન ખાનારા કે દારૂડીઆ હતા એવું

નહોતું. એમાં લોન્સડેલના જેવા ધણા સારાએ હતા, તેમ ઉત્તમ અને દૃઢવિચારના પણ હતા. તેઓ ખીચારા લોન્સડેલની માફક પોતાની કફોડી સ્થિતિને લઇને કે રેક્યુટીંગ ઓફીસરના બરમાઆથી દાખલ થયા હતા. આમનામાં જે સારો વર્ગ હતો તેમની એક કક્ષમ જેવું હતું. પોતાની બચતમાંથી એ લોકો એક સાપ્તાહિક પેપર (છાપુ) મંગાવતા અને તે છાપું સરક્યુલેટીંગ લાયસેન્સી પેઠે કલબના મેમ્બરોને ત્યાં વારા ફરતી વંચાવા જતું. આ પેપર ડેમોક્રેટીક એટલે પ્રજાવાદી ચાને પ્રજાપક્ષનું હતું. એ પ્રજાકીય પેપરના તો હિથકોટ સિવાયના બધા અમલદારો કદા શત્રુ હતા. એટલે એ પેપરની એમને ધણી કાળજી રાખવી પડતી. રખેને ઓફીસરોના હાથમાં જાય તો તેઓ પોતાના કોષના ઓખજોળા છોડ્યા વગર રહે નહિ. આ પેપર મંગાવવાનાં એ કારણો હતાં. એક તો એ સૈનિકોનો પક્ષ લેતું હતું, અને તેમને પડતાં દુઃખ તથા તેમના ઉપર ગુજરતા બુલ્લમોને ઉઘાડ પાડતું હતું. સૈનિકોને જે ફટકાની સજા થતી હતી, તે સજામાં જે કમકમાટભરી રીતે અને કૂરતાથી ફટકા મારવામાં આવતા હતા તે રીત ખાસ વખોડી કાઢતું હતું. આ પેપરમાં સૈનિક જે પોતાની કાંઈ ફરીઆદ લખી જણાવતો તો તે પણ લેવાતી. સૈનિક જ્યારે પેપરમાં લખે ત્યારે પોતાનું નામ બહાર નહિ પાડવાને એડીટર (અધિપતિ) ને ખાસ વિનવતો. કારણ કે એમાં અફસરોનાં બુલ્લમાટનાં ભોપાળાં બહાર પડતાં અને જે અફસરોને એમ માલમ પડે કે આ કાંઈ સૈનિકનું કારસ્થાન છે તો તેના બિચારાના બારજ વાગી જાય. પ્રેસને લખવાની આટલી બધી સત્તા હતી તેથી અફસરો ડરતા તો ખરા; પણ એ પેપર સૈનિકોનો પક્ષ ખેંચતું તેથી તેને માળો ભાડતા અને તેને હલકું

પાડવા પોતાનો અનતો પ્રયત્ન કરતા. કેપ્ટન કોર્ટેનીનો સખત હુકમ હતો કે એરેકમાં (સૈનિક નિવાસ) માં આ પત્ર કાઢીએ લાવવું નહિ. એટલે કાઢીને જાણુ ન પડે તેવી છુપી રીતે આ પેપર આવતું હતું. મીલીટરી કાયદો એટલા બધો સખત છે કે સીધી રીતે નહિ તો આડકતરી રીતે પણ સૈનિકોને સર્વ રીતે યંત્રવત્ અને ગુલામની રીતભાત પઠાવવાનો જ તેનો આશય હોય તેમ સમજાતું. ડીસી-પ્લીન જ (બ્યવસ્થા) એવા પ્રકારની હતી કે તેથી એ લોકો ગુલામ જેવા, પશુ જેવા, અરે યંત્ર જેવા-ચાવી આપે તેમ ચાલ-નારા-થઈ જતા.

આ પેપર મંગાવવાનું બીજું કારણુ એ હતું કે એના બધાએ વિચારો પ્રજાપક્ષના હતા. કેટલાક સૈનિકો તો રાજકીય વિચારો સંબંધી કશુંએ જાણતા નહોતા. જ્યારે એ લશ્કરમાં દાખલ થયા અને આવો જુલમટ જોયો ત્યારે એમને લાગ્યું કે આવી ગુલામી તો ન વેઠાય અને આ સીસ્ટમજ બધી ખરાબ છે; અને તેથી જ તેઓ આ પત્રના વિચારને તરતજ અનુકુળ થયા હતા. ઘણાને તો વાંચતાં લખતાંએ નહોતું આવડતું. એટલે જ્યારે ઓશીસર લોકો જમવામાં ગુંથાયા હોય ત્યારે સૈનિક-નિવાસમાં આ પેપર મોટેથી વંચાતું અને બધા સાંભળતા.

ડેપોમાં આવ્યા પછી લોન્સડેલને બીજાઓની સાથે ડ્રીલ કરવી પડતી. ડ્રીલ કરાવનાર સાર્જન્ટ લેંગલીના જેવોજ સખત અને કડક હતો. ડ્રીલમાં જરા બુલ થતાં ઠપકો દેવા મંડી જતો. ડ્રીલ સાર્જન્ટને સંતોષ આપવાને લોન્સડેલ મહેનત કરતો અને સ્વાભાવિક રીતે એ બુદ્ધિશાળી અને હોશીયાર હોવાથી ઉત્તમ રીતે પોતાનું

હામ બળવતો. વિચારશીળ મનુષ્ય તો એનાથી ખુશ થયા વગર રહેજ નહિ. જ્યારથી એ દાખલ થયો ત્યારથી એના ઉપરજ સર્વનો ડાળો હતો. એ દાખલ થયો ત્યારથીજ સાર્જન્ટ લેંમલીએ એના સંબંધમાં બધા બીનસનંદી અમલદારોને જરમાવી મુક્યા હતા. “આ તો ઘણો તોફાની છે, ઘણો સ્વતાંત્ર મીળસતો છે માટે એને તો કબજામાંજ રાખવો.” વિગેરે એના વિરૂદ્ધ ઘણી વાતો કરી હતી. ડ્રીલ સાર્જન્ટ દેખાવે ઘણોજ અદરીકલ હતો અને લોન્સડેલ મજબુત પાંધાનો અને સુંદર દેખાવનો હતો. તેથી એ એના ઉપર વધારે દ્રેષ રાખતો હતો. લોન્સડેલની કાંધએ બૂલ ન હોય છતાં એ પૂલ દેખતો અને ખોટા દોષો કાઢીને એને ઠપકા આપતો અને ડાળો ભાંડતો. તેથી લોન્સડેલ કેટલીક વખત તો ખીજવાઇ જતો અને ડ્રીલસાર્જન્ટને એકાદવાર મેથીપાક જમાડવાનો વિચાર કરી દેતો. પણ પાછો મનને વશમાં રાખતો અને અપમાનને ગળી જતો. આ મધુ એ એકજ વ્યક્તિની ખાતર સહન કરતો. એક મનોહર મૂર્તિ એના નયન સમક્ષ તરવરી રહેતી. તે મૂર્તિ એ અકળાઇ જતો ત્યારે એને સાંત્વન આપતી અને એના કર્ણમાં મધુર અમૃત રેડતી.

ડ્રીલ આવડ્યા પછી હથીયાર વાપરતાં શીખવવામાં આવે છે. તેથી, ડ્રીલની પરીક્ષામાં પાસ થાય તો તે શીખવાય છે. એટલે દોઢ મહીના પછી એડજુટન્ટ ડ્રીલની પરીક્ષા લેવા આવ્યો. એ પણ ઘણો ટીંગસી હતો. પરીક્ષા લેવા આવ્યો તે દિવસે તો એ ઘણો ખીજવાયેલો હતો એટલે બધા રેફરેન્સી એણે ધુળ કાઢી તાપ્પી. ડ્રીલસાર્જન્ટે તોખર ડ્રીલ શીખવા નથી એમ એનો વાંક તો ન નીકળ્યો પણ ખીજનારા બધા મૂર્ખા છે, કાંઈ આવડતું નથી એવો તેમને કરવાવ

મળ્યો. અને હથીઆર વાપરતાં શીખવા માટે નાલાયક ઠર્યા તે જુદું. જે કાંઈ તટસ્થ મનુષ્યે આમને ફીલ કરતાં જોયા હોય તે અવશ્ય તે આમને પાંસ કર્યો વગર રહેજ નહિ. જે દિવસે ફીલમાં લોન્સડેલની ટોળી નાપાસ થઇ તેજ દિવસે સાંજે સૈનિકનિવાસ આગળ લોન્સડેલને સાજાં લેંગ્લી મળ્યો અને એને પૂછ્યું “ કેમ અલ્યા, સૈનિકનું જીવન કેવું લાગે છે ? કેમ બોલતો નથી. તને એમ તો થાય છે કે આમાં ન જોડાયો હોત તો સારું. પણ તું મોઢે કહેતો નથી. કેમ હું કહું છું તે બરાબર છે ને ? ” ફેડરિકે કઠોર અવાજે કહ્યું. “ હા. ”

“ હું ધારતોજ હતો કે તને કશાથી સંતોષ નહિ મળે. ઝાકલેમાં એકવાર નામ નોંધાવીને તું ફરી ગયો હતો તે હું જુલી ગયો નથી. પણ હું તારાથી જાહેર એવો નહોતો. બેટસને મળીને મેં તને કેવો ઠેકાણે આપ્યો ? સ્માર્ટમનીને માટે તેં સર્જન તથા બીજા જે ત્રણ જણને કામળ લખ્યા તે પણ હું જાણું છું. પણ બેટસ કાંઈ મૂખો નહોતો કે તારા કામળો પહોંચાડી આવે. એ ધણો અચ્છો માણસ હતો. તું તથા બીજા કેટલાક રેક્રુટો તો મને એની મદદથી મળ્યા. અલ્યા, પછી પેલી છોકરી તારે મળે હાથ નાખતી આવી હતી અને જે તારી પ્રિયતમા હતી તેનું શું થયું ? એ હતી તો ધણી સુંદર. પણ હવે તો એણે બીજો આશક બોળી કાઢ્યો હશે. ” લોન્સડેલને આ સાંભળીને ધણો ક્રોધ ચઢ્યો હોવાથી એ ત્યાંથી ચાલ્યો જતો હતો; પણ લેંગ્લીએ સત્તાધારી અવાજે કહ્યું “ હું તારી સાથે વાત કરું છું ને તું ચાલ્યો જાય છે ? હરામખોર લુચ્ચા, ઉપરી સાથે કેમ વર્તવું તે જાણે છે કે નહિ ” ? ફેડરિકે ખુનસબરી આંખે લેંગ્લી

સામું જોયું પણ કાંઈ જોઈયો નહિ. “જો સાંભળ. તું તદન નકામો માણસ છે; છતાં સંકારમાંથી હાથ કાઢતો નથી. તારા ઉપર હું સખત કેપરેખ રાખું છું. મારી સાથે તું જરાકે અવિવેક કે તોછડાઈથી વર્ત્યો તો જોઈ લેજો તને શી શિક્ષા થાય છે તે.” એ પ્રમાણે સાર્જન્ટ લોન્સડેલને ધમકી આપીને ચાલ્યો ગયો. લોન્સડેલને એથી એટલું બધું લાગી આવ્યું કે આવા દુઃખ અને જીલમમાંથી છુટવાને માટે જીવ ઉપર આવીને એ મને તેવાં પમલાં ભરત. પણ મ્યુસીની પવિત્ર પ્રેમાળ ભૂતિએજ એને તેમ કરતાં વારી રાખ્યો.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

ડેવીસની યોજનાઓ.

આજ પંદર દિવસથી જીરોડડ ડેવીસને ધેર જતો આવતો હતો. એક દિવસ સાંજે એ નિત્ય નિયમ પ્રમાણે ડેવીસના ઘર તરફ જવા નીકળ્યો. રસ્તામાં ચાલતાં ચાલતાં એ વિચાર કરવા લાગ્યો કે “છેલ્લા પંદર દિવસ થયાં કેણું જાણું મને શું થયું છે તેની મનેજ ખબર પડતી નથી. માઈ મન એના તરફ વધારે આકર્ષાય છે, એના તરફ વધારે દોરાય છે. મારા મને કાંઈ વિલક્ષણ વલણ લીધું છે. ઉદ્વિગ્ન મનની લાલસા તૃપ્ત કરીને પછી તજી દેવી એટલા માટે નહિ, પણ એને હંમેશની મારી જનારીને મારી પાસે જ રાખવાને માઈ મન ઉલટી રહ્યું છે. ખરેખર એ ધણી સ્વરૂપવાન છે. જેમ જેમ હું એને વધારે જોઉં છું, તેમ તેમ એ મને વધારે સુંદર લાગે છે.”

મને લાગે છે કે એને વધારે કાલાવાલા અને માન નોખએ છીએ અને તેથીજ એ આટલી અતડી અને દૂરની દૂર રહે છે. ડેવીસ તો કહે છે કે એ શરમાળ છે. મને એના ઉપર પ્રેમ પ્રગટ્યો છે એ વાત ડેવીસે જાણી હશે? ના ના; એના બોલવા ચાલવા ઉપરથી એમ જણાતું નથી. એ વાત એ જાણતો હોય તો આટલો બધો ખાસમાં વિશ્વાસ મુકીને, જેમ કોઈ અંગત સંબંધી સાથે એ એની પુત્રીના લગ્ન સંબંધી વાત કરે તેટલી બધી છુટથી એ સંબંધમાં એ મારી સાથે વાત ન કરે. એને એરી જરા પણ શંકા નહિ હોય. છેલ્લા પંદર દિવસથી હું રોજ એને ઘેરજઈ આવું છું. જેમ વધારે જઈ છું તેમ વધારે જવાનું મન થાય છે. દ્યુસીની ઈચ્છા જેની સાથે લગ્ન કરવાની હશે તેની સાથેજ એ પ્રેમ કરશે એરી ડેવીસની વાત મને ખરી લાગે છે. જો કે હું તો ઘણો ધૂષ્ટ છું અને મને તેવી માનણી કરી શકું; પણ આની પાસે મારાથી તેમ નથી થઈ શકતું. એક ડ્યુકની પુત્રી પ્રતી અયોગ્ય પ્રેમ કરવાની જેમ મારી હિંમત ન આવી શકે તેમ આના આગળ પણ તેવો પ્રેમ દર્શાવતાં મને આંચકો લાગે છે. સદ્ગુણી સ્ત્રીઓનો જેવો પ્રભાવ હોય છે તેવોજ આનો પ્રભાવ છે. એ પ્રભાવને લીધે મારાથી અયોગ્ય કશુંયે બોલાતું નથી. સ્ત્રીઓના આરા પ્રભાવ વિષે મેં વાંચેલું છે તો બહુ; પણ તે સધા તો હું ચોપડીમાંના ગપાટાજ માનતો. સદ્ગુણસાળી સુંદરીઓમાં કોઈ એર પ્રભાવ છે અને તેમના એ પ્રભાવને લીધે તેઓની સાથે અયોગ્ય વર્તન કરવાની મને તેવા દુર્જન અને દુષ્ટ માણસની પણ હિંમત યાદતી નથી. એ તો દ્યુસી-એજ મને રસિખતું. એ એવાજ પ્રભાવવાળી છે, "આવા

વિચારમાં ને વિચારમાં ડેવીસનું ઘર આવી પહોંચ્યું. ઘરમાં જવું કે ન જવું તેની એને ગડબાંધ થવા લાગી. વળી એના વિચારના મજાકા ફરવા લાગ્યા. “પણુ આ તો હું જોતું દેઈ છું. હું એની સાથે લમ તો ન કરી શકું. તેમ લમ વગર બીજી શરતે તો એ મને ન મળે. ત્યારે આ વાત હવે વધારે લાંબાવવી ચોખ્ખ નહિ. કારણ કે પ્રેમનો અભિપ્રય જોસમાં પ્રગટી ઉઠે તો પછી બાજી હાથમાં રહે નહિ અને વધારે દુઃખી થવું પડે. મારા માતા પિતા એમ જણે કે હું એમના બેઝીફની પુત્રી સાથે પરણવા વિચાર કરું છું, તો એ લોકો ખચીત નારાજ થાય અને તો એવો સંબંધ બંધાવોજ અશક્ય લાગે છે. મારે એ વિચાર માંડી વાળવો. ” એમ ધારીને એ મેનોર બવન તરફ પાછો વળ્યો. થોડુંક ચાલ્યો હશે એટલે વળી પાછો મનના પ્રયત્ન વેગે એને રોક્યો અને એના હૃદય ઉપર સામ્રાજ્ય બોમતી રહેલા સુસીના સૌન્દર્યે એને ફરીથી આકર્ષ્યો. અત્રે અમારે જણાવવું જોઈએ કે એ તો સૌન્દર્યમાંદરની અધિષ્ઠાત્રી દેવીને પોતાનું હૃદય અર્પણ કરી આવ્યો હતો; પણ એ હૃદયનો સ્વિકાર સામા પક્ષે જરાએ નહોતો કર્યો. “આ કેવી વિચિત્રતા. મને એમ થાય છે કે જણે હું એને મળું. મનના વલણુ વિરુદ્ધ વર્તવું કામનું નથી. કારણ કે એની સત્તા બલવત્તર છે. હું એની સાથે લમ કરું તો શું જોતું ? મને તેમ કરતાં દાણુ અટકાવવાનું છે. માસ પિતાથી હું સ્વતંત્ર છું. થોડા વખતમાં હું લાયક ઉત્તરનો અર્થ. અમારી મીલકત તો વારમાઈ હોઈ મનેજ ઉતરવાની છે. એમાંથી મને ખાતલ કરી શકાય એમ નથી. મને એકવીસ વર્ષ થશે એટલે પૈસા મેળવતાં કાંઈ મુશ્કેલી નડવાની નથી. વળી એવું પણ મેં સાંભળ્યું છે કે રેજીમેન્ટમાં સૌન્દર્યવતી

પત્નીને સાથે લઈ જવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય તો એના જેવું તો સુખ એકેકે નહિ. સ્વરૂપવાન સ્ત્રીને લીધે મારે ત્યાં આનંદી મિત્રોનો જમાવ થશે. વળી આવી લલિતાંગના સાથે ભોજન કરવાનો પણ ફેટલો બધો આનંદ મળે. દ્યુસી જે અનુપમ વસ્ત્રાલંકારથી મંડિત હોય તો એ બેલીકની પુત્રી છે એવું કોણ કહી શકે ? એની બધી રીતભાત (લેડી) સન્નારીના જેવી છે. એ ચપળ અને બુદ્ધિશાળી છે. મુઠરેલા સમાજમાં સહેલાઈથી બળી જાય એવી છે. આ બાબતનો મારે વિચાર તો કરવો જોઈએ. હું તો ત્યાંજ જમશ. ” આવો વિચાર કરીને જીરોહડ રેડર્ન ડેવીસના ઘર તરફ ફરીથી વળ્યો અને ત્યાં આવી પહોંચ્યો. માર્થાએ બારણું ઉઘાડ્યું અને એને, દ્યુસી અને ડેવીસ બેઠાં હતાં ત્યાં પ્રધાન ખંડમાં તેડી લાવી. ડેવીસ પાંડી ચઢાવતો હતો અને દ્યુસી ભરતકામ કરતી હતી. પિતાને વારંવાર ગુસ્સે ન કરવાની ખાતર જ રેડર્નની મુલાકાત એ સહન કરતી. લોન્સડેલ ઉપર એને અતિ દુઃખ થતો તેથી જીરોહડનાં વખાણ કે ખુશામત ઉપર જરાએ એ લક્ષ આપતી નહોતી. ઉલટું જ્યારે જ્યારે લામ મળતો ત્યારે જીરોહડ ઉપર પોતાનો અણુગમે જણાવ્યા વગર રહેતી નહિ. જીરોહડ તો એમજ ધારતો કે એ શરમાય છે. એટલે જેમ જેમ દ્યુસી અણુગમે બતાવતી, તેમ તેમ એ વધારે ને વધારે એની પાસે બેસતો. દ્યુસી એમ ધારતી હતી કે હવે એને કમિશન (લશ્કરમાં સનંદી અમલદારની નોકરી) મળશે એટલે એ લશ્કરમાં ચાલ્યો જશે અને એ પીડા એની જેમ ટળી જશે; તેથી એ સઘળું સહન કર્યા કરતી હતી. જીરોહડના આવવાથી ડેવીસ ખુશ થતો હતો અને જેમ જેમ એ દ્યુસીનાં સ્વરૂપની મોહ-

જળમાં ફસાતો જતો હતો તેમ તેમ એ પ્રયુક્ત થતો જતો હતો; તથા વિચાર કરતો હતો કે જો એકવાર જીરોડડ દ્યુસીના રૂપમાં મુગ્ધ થઇને એના પ્રેમમાં આંધળો થઇ જાય અને એને ને એનેજ દેખ્યા કરે તો પછી દ્યુસી ઉપર દાગદગાણુ કરીને, એના ઉપર સખતાઇ વાપરીને અથવા તો ગમે તેમ કરીને એને તો ઠેકાણે લાવી દેવાશે. જમાનો આઘેલ બેલીક સમજી ગયો હતો કે દ્યુસી બેદરકાર રહે છે તેમ તેમ રેડખર્ન વધારે ફસાતો જાય છે. એટલે હાલ તરત તો દ્યુસી જેમ કરતી હતી તેમજ એણે એને કરવા દીધું. “ મને તારા ઉપર પૂર્ણ પ્રેમ પ્રકટયો છે, તારા વગર હું રહી શકતો નથી અને તારી સાથે લગ્ન કરવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો છે.” આવું રેડખર્ન જો ચોખ્ખે ચોખ્ખું દ્યુસીને કહી દે તો તો મારા જીવને પુરેપુરી નિરાંત વળી જાય, એમ એ વિચાર કરતો હતો. જીરોડડ રેડખર્ન આવીને ડેવીસ સાથે શેકહેન્ડ કરી પણ દ્યુસી સાથે તેમ કરવાની એની હિંમત ચાલી નહિ. દ્યુસીને તો એના તરફ તિરસ્કારજ હતો. એણે ફેડરિકનું બચકર અપમાન કરીને અને એની રોજી ખુંચવી લઇને એને ધણી હાનિ પહોંચાડી હતી. એને પાપે જ એ ખીચારાને ભરકર માં જોડાવું પડ્યું હતું. એટલે એને તો એ આંખના પાટા સમાનજ લાગતો હતો.

“ કેમ મિ. ડેવીસ, ગભાસ ઉડાવો છો કે શું ? મારો એમાં ભાગ હશે એટલે હું ચે આવી પહોંચ્યો છું. ” રેડખર્ન ડેવીસ સાથે શેકહેન્ડ કરતાં કરતાં કહ્યું.

“ મી. રેડખર્ન, તમને આવી હલકી જાતનો દારૂ મારાથી ન આપી શકાય. રહો હું ધરમાં જઈને ખીજો ઉચી જાતનો વાઇન (દારૂનો દારૂ) લઈ આવું. ”

“ ના ના, મને તો તમે પીઓ છો તેજ ચાલશે. વાર્ધનથી તો હું ધરાઈ ગયો છું. ”

“ દ્યુસી, મી. રેડબર્નને એક ચોખ્ખું ગ્લાસ આપ. ”

“ ના, એમાં એમને તસ્દી આપવાની જરૂર નથી. પુરૂષોએ સુંદરીઓને તકલીફ ન આપવી જોઈએ. સુંદરીઓ તો હુકમ કરવા સરળતી છે અને પુરૂષો તેમના હુકમને આદર કરવા બંધાયેલા છે. ”

જોરોડની આવી ખુશામત ઉપર દ્યુસીએ જરાએ ધ્યાન આપ્યું નહિ. પણ એને તે વખતે એમ તો થયું કે “ આમ મારા પ્રિયતમ ફેડરિક પાસે બેઠા હોય તો મને કેટલો આનંદ થાય ? ”

ડેવીસ: “ મી. રેડબર્ન તમારા કમીશનની કાંઈ ખબર અંતર આવી કે ? ”

“ ના, હજી કાંઈ ખબર આવી નથી. બાપાજી ઉપર આજે કામળ છે; એ ઉપરથી એમ લાગે છે કે ગેઝેટમાં નામ આવતાં હજી ઓછામાં ઓછો એક મહિનો લાગશે. મનેયે જવાની કાંઈ એટલી બધી ઉતાવળ નથી. ”

“ મને એમ લાગ્યું કે તમે લાંડન અને ઓક્સફર્ડમાં રહ્યા, એટલે આવા ગામડામાં તમને ગમતું નહિ હોય. ”

“ અત્યાર સુધીતો નહોતું ગમતું. પણ—” એમ કહીને રેડબર્ન આગળ બોલવા જતો હતો પણ એણે ધાર્યું કે “ હું વધારે પડતું બોલી જઈશું ” તેથી એ વિષયાન્તર કરીને બોલ્યો “ સાંબળ્યું છે કે બેટસ પૈસાની તંગીમાં આવી પડ્યો છે. ”

“ હા, ગામમાં એને દેવું બહુ થઈ ગયું છે. બધા એને માટે

ભુમ મારે છે. મેં સાંભળ્યું છે કે હમણાં હમણાં તો એ રોજ પીઠામાં જાય છે.”

“ ગામમાં વળી એવું એ કહેવાય છે કે એ તો આપણા ગામમાં પેત્રો રેક્રુટીંગ સાર્જન્ટ આવ્યો હતો, તેનો પગારદાર નોકર છે. એની મદદથીજ સાર્જન્ટ આપણા ગામમાંથી રેક્રુટો લઈ ગયો. ”

“ હા, એવી વાત તો ઉડી છે. ”

“ ગામમાં બધા વેપારીઓ સાથે બેટસને અણખનાવ થયો છે. ”

“ પણ એક કામ તો બેટસે બહું સાઈ કયું. એણે પેલા લોન્સડેલને ધકકેલી દીધો એ ઠીક કયું. એણે એને શી રીતે સમજાવીને મોકલ્યો તે કાંઈ ખબર પડી નહિ. ”

જુરોલ્ડ લોન્સડેલનું આવું ધસાતું બોલતો હતો તે દ્યુસીથી સહન થઈ શક્યું નહિ; તેથી એ ઉઠીને બહાર ચાલી ગયો. ડેવીસ એટી ગયો એટલે એણે ધીમે રહીને રેડબર્નને દારૂનું ગ્લાસ ધયું અને કહ્યું “ હો મી. રેડબર્ન. ”

“ કેમ, શું થયું ? એ કેમ ચાલ્યાં ગયાં ? તમે તો મને પુરી ખાત્રી આપી હતી કે તમારી પુત્રીને લોન્સડેલ સાથે કશોએ સંબંધ નથી. અને એનું નામ સાંભળતાંજ એ ઉઠીને ચાલી ગયો. ”

“ ખરી વાત છે. મી. રેડબર્ન મેં તમને ખરૂંજ કહ્યું છે. દ્યુસી માર્શા ઉપર બહુ માયા રાખે છે. ” માર્શા એના પ્રિયતમના વિચારે દુઃખી થઈ ગયો છે. એણે દ્યુસીના મનમાં લોન્સડેલ માટે બહુ સારો અભિપ્રાય દસાવી દીધો છે; તેથી દ્યુસીને માર્શાની દયા આવી હશે એટલે અહિંથી ઉઠી ગયો. તમે જાણો છો ? ઓઓને એકબીજાનું

દુઃખ વડેલું લાગી આવે છે. તેમ મારી દ્યુસીને ખીચારી માર્યાનું દુઃખ લાગી આવ્યું છે.” ડેવીસે એકદમ સમયને અનુસરીને આવો હાજર જવામ આપી દીધો.

“ તમારું કહેલું બરોબર છે. હવે મીસ ડેવીસ હશે તે વખતે એવી વાત નહિ કાઢું. ”

• “ હા, એ વાત પડતી મુકવીજ સારી છે. ”

“ હજુ મુઘી મીસ ડેવીસની શરમ લાગી નથી લાગતી. આજે તો રોજના કરતાં એ મારી સાથે વધારે ધુમરાયલી લાગતી હતી. ”

“ મી. રેડબર્ન, મેં તમને કહ્યું છે કે મારા પુત્રીના વિચારો ધણાજ ઉત્તમ છે, અને તેથી બહુ આગળવેડા કરતાં એ ડરે છે. એ શરમાય છે છતાંએ તમે અમારે ઘેર આવીને અમને કૃતાર્થ કરો છો, તે એ સમજે છે. ” ડેવીસનું આવું બોલવું સાંભળીને રેડબર્નને એક પ્રકારનો આનંદ થયો. એને એમ લાગ્યું કે “દ્યુસી-ને પણ મારા ઉપર પ્રેમ પ્રગટ્યો હશે અને એ પ્રેમ છુપાવવાની ખાતરજ એ આમ છટકાંમારી શોધ્યા કરતી હશે. ”

“ તમે નથી હોતા, ત્યારે એ વારંવાર તમારી વાત કાઢે છે અને તમે એના મિત્ર હો તે પ્રમાણે તમારા સંબંધમાં એ બોલે છે. ”

“ એમકે ? દ્યુસી ઘણી રૂપવતી છે. ખરે જોની એ પત્ની થઈ રહેશે, તેના ભાગ્યની તો અદેખાઈજ કરતી પડશે. ”

“ હું એનો પિતા છું છતાં એ વાત તો મારે કબુલ કરવી પડશે. મારે હવે એને પરણાવી દેવાનો વિચાર છે. મને તો ખાતરી

છે કે થોડા દિવસ એને અહિંથી કાઢ સારે રથને લઈ જઈ તો સબ્ય સમાજમાંથી જ એને વરવાને માટે ધણાં માગાં આવે. તેટલા માટે સર આર્શિબોલ્ડ પાસે થોડા દિવસની રજા માગવાનો મારો વિચાર છે. હજુ સુધી મેં એકકે રજા બોગવી નથી અને મને ખાતરી છે કે એ જરૂર રજા આપશે. ”

“ હા જરૂર આપશે. પણ જવાની એટલી યધી ઉતાવળ ન કરશો. હજુ ધણે વખત છે. ”

“ બરોબર છે. પણ જુઓની, દ્યુસી વીસ વર્ષની તો થઈ. તાર જુવાનીમાં આવી છે. વળી હમણાં હમણાં એની તખીઅત ઠીક રહેતી નથી. એટલે હવા-ફેર કરવાનીએ ખામ જરૂર છે. અરે પણ મારી કુટુંબકથા કહીને તમને હું કંટાળો આપું છું. ”

“ ના, જરાએ નહિ. મી. ડેવીસ, મને તો એ કુટુંબકથા સાંભળવી ગમે છે. એમણો તો તમારી મૈત્રી મારી સાથે ઘાઢ થાય છે. હાં, પણ હું એમ કહેતો હતો કે તમારી જગ્યાએ જો હું હોઉં તો આટલી યધી ઉતાવળ ન કરું. એકાદ બે અઢવાડીયાં થોભી જાઓ. હજુ તો ઉનાળો અડધોજ ગયો છે. હજુ મહિના પછી હવાખાવાનાં રથજોએ સબ્ય મંડળના શોખીને જશે. કેમ હવે મીસ ડેવીસ અહીં આવશે નહિ કે શું ? ”

“ નહિ કેમ આવે ? હું એને બોલાવી લાવું છું. ” એમ કહીને ડેવીસ દ્યુસીને બોલાવવા ગયો. દ્યુસીના શયનખંડ આગળ ગયો ત્યારે એ ખંડનું બારણું બંધ કરેલું માલમ પડ્યું. દ્યુસી અંદર બેઠી બેઠી રડતી હતી. રેડઅર્ને બોન્સડેલ પ્રત્યે જે કટુતા દર્શાવી

હતી તેને લીધે એને હણું લાગી આવ્યું હતું. ડેવીસે સાંકળ ખખડાવી; પણ અંદરથી જવાબ ન મળ્યો. ફરીથી જોરથી સાંકળ ખખડાવી. ખખડાટ સાંભળીને દ્યુસી ઝબકી ઉઠી અને બોલી:—“કાણુ છે એ ?”

“એતો હું છું. દ્યુસી, ચાલ નીચે.” એમ ડેવીસે ધીમે રહીને કહ્યું.

“પિતાજી, મારી તખીયત ઠીક નથી; એટલે મારાથી નહિ આવાય.”

“દ્યુસી હું કહું છું એટલે તારે આવવુંજ પડશે.”

“પિતાજી, મારાથી નહિ આવી શકાય.” દ્યુસીએ ડસકું ભરતાં કહ્યું.

“હું તને ખાસ કહું છું કે તારે આવવુંજ પડશે.”

“પિતાજી, હું નહિજ આવું.” ડેવીસને એમ તો થયું કે ધુરંડીયું કરીને એને ધમકાવું; પણ નીચે રેડઅર્ન બેઠો છે અને ધમાલ થશે તો એના જાણવામાં ખરી ખીના આવી જશે, એ વિચારી ક્રોધ દબાવીને એ શાંત રહ્યો અને “યાદ રાખજે, ઉદ્ધત છોકરી, આનું પરિણામ સાફ નહિ આવે.” એટલું ધીમે અવાજે કહીને એ પાછો આવ્યો અને રેડઅર્નને કહ્યું કે “દ્યુસી અત્યારે અસ્વસ્થ છે તેથીજ એ આપણી પાસેથી ચાલી ગઈ છે. એણે કહાવ્યું છે કે “મી. રેડઅર્નને કહેજે કે “મારી પ્રકૃતિ મને અસ્વસ્થ જણાઈ માટે મારાથી આવી શકાશે નહિ. મારા એટલા અવિવેકને માટે હું એમની ક્ષમા માગું છું.”

“દ્યુસીની પ્રકૃતિ અસ્વસ્થ જણીને હું ગણા દિલગીર છું. હું પાછો કાલે સાંજે જરૂર આવીશ અને એમની પ્રકૃતિની ખબર

કાઠી જઈશ. ” એમ કહીને રેડમર્ન ત્યાંથી ઉઠ્યો. રસ્તામાં જતાં જતાં પાછો ગણુગણુવા લાગ્યો. “ મને એના પ્રત્યે પ્રેમની જગાળા પ્રગટી ઉઠી છે. ” રાતે આશરે દસેક વાગે રેડમર્ન ઘેર ગયો. દિવાનખાનામાં એના પિતા, માતા અને આન્ટ જેન એટલાં હતાં.

લેડી રેડમર્ન: “ ભાઈ જીરોહડ, દરરોજ રાતે હમણાંનાં તું ક્યાં જાય છે ? ”

આન્ટ જેન: “ કાર્મક જતો હશે, વળ. ”

રેડમર્ન: “ ફ્રાઈ, તમે તો અવળું જ ઓલ્યા કરવાનાં. તમારા મોઢામાંથી સારો યોલ તો નીકળવાનો જ નહિ. મને જરા સાંજને પ્યોર ઠંડકમાં ફરવા જવાનું વચારે ગમે છે તેથી વાર લાગે છે. ”

લેડી રેડમર્ન: “ પણ ભાઈ, રાતે ખહુ બહાર રહેવાથી શરદી લાગી જાય. ”

આન્ટ જેન: “ પણ ખાન્ડીથી ગરમાટો કરી લેતાં ક્યાં એને નથી આવડતું ? ” જેને રેડમર્નના મોઢામાં દાડની વાસ મારતી હતી તે ઉપરથી કહ્યું.

“ ભાઈ, તું પીકામાં જાય છે કે શું ? ” કાંઈ વહેમ પડવાથી એરોનેટે પૂછ્યું.

રેડમર્ન:—“ ખાપાજી, તમારા મગજમાં એવો દિયાર ક્યાંથી આવ્યો ? હું ત્યાં શું કરવા જાઉં ? મારે પીવો હોય તો આપણા ઘરમાંથી લઈને પીતાં મને કાણુ અટકાવે છે ? ”

લેડી રેડમર્ન:—“ ના ભાઈ, તને કાણુ અટકાવે એમ છે. ફ્રાઈને તો એવું કડવું યોલવાની ટેવ પડી છે. જો કે એમના મનમાં કશુંયે નહિ. ”

આન્ટ જેન:—“ મારું કહેવું ધણી વખતે ખરું પડે છે. પણ રોજ રાતે જીરોદડ ક્યાં જાય છે એ તો એણે આપણને કહ્યું નાહ. ”

રેડબર્ન:—“ ખેતરમાં બેસીને સીગાર પુક્યા કરતો હતો. હ્યો હવે જાણ્યું. ”

આન્ટ જેન:—“ ત્યારે તને ત્યાં બીક નથી લાગતી ? ”

રેડબર્ન કાંઈ જવાબ ન આપ્યો અને બીજા વિષય ઉપર ચાલત નીકળી.

રેડબર્ન રોજ ડેવીસની મુલાકાત લેતો અને એ આવે ત્યારે હ્યુસીને ડેવીસની ધાકે એ બધાની સાથે એટલજ ખંડમાં બેસવું પડતું. બનતા સુધી હ્યુસી ડેવીસને ગુસ્સે થવાનો પ્રસંગ નહોતી આપતી. છતાં રેડબર્ન તરફ તો એવું દુર્લક્ષજ રહેતું. એ તો એની સ્ફરકમાં જવાની રાહ જોયાજ કરતી હતી. એને એમ થઈ ગયું કે એ હ્યારે સ્ફરકમાં જાય, કે જેથી અહિં આવતો બંધ થાય.

હ્યુસી આગળ રેડબર્ન હજી પ્રશ્નપણે પોતાનો પ્રેમ વ્યક્ત નહોતો કર્યો; તેથી એ એમ ધારતી હતી કે એ ડેવીસના ફંદમાં નાંહ ફસાય. પરંતુ એને બીજો વિચાર થતો કે જો એ એની જાળમાં ન ફસાયો હોય તો અહિં રોજ રોજ કેમ આવે ? વળી એના આવવાથી ડેવીસ ધણો ખુશી થતો હતો. કદાચ બન્નેની છુપી ખસલત પણ હોય. આવા અનેક વિચારો એને આવ્યા કરતા અને ખરું શું હશે તે એનાથી ન કંઈપી શકાયું. મને તેમ હોય પણ હ્યુસી ધણી દુઃખી થતી હતી. એણે તો ધર ઊડીને નાસી જવાનો પણ વિચાર કર્યો હતો. પણ એક સદ્ગુણી અને ઉચ્ચ વિચારની સીને

એમ કરવું ન શોભે એથીજ એ અટકી રહી. અને ડેવીસ જો છેક અંત ઉપરજ આવે, તોજ એવું અંતિમ પગલું ભરવાનો એનો વિચાર હતો. જીરોલ્ડ પોતાનો મનોભાવ સ્પષ્ટ રીતે જણાવતો નહોતો, તેથી ડેવીસ પણ જરા ગભરાયો. એટલું તો એને સ્પષ્ટ જણાયું હતું કે, રેડમર્નને દ્યુસી ઉપર માઠ પ્રેમ પ્રકટયો હતો. પણ એનો પ્રેમ હજી સુધી એ પ્રકટપણે કેમ નહિ જણાવતો હોય ? પ્રેમ અને પદ્ધતિ એ બે વચ્ચે મુઝાતો તો નહિ હોય ? આખરે એને એમ જણાયું કે રેડમર્નને એકજ વાત ખુશ છે. તે એ કે પોતે ઉમરાવમંદા હતો અને ડેવીસ એક સાધારણ સ્થિતિનો માણસ હતો. એટલે ઉમરાવ પોતાનાથી હજી અને ઉતરતી પંકિતની સ્ત્રી સાથે શી રીતે લગ્ન કરી શકે ? રેડમર્નની એ મુઝવણ દૂર કરવાને એણે એક પ્રસંગ સાધ્યો.

એક દિવસ સાંજે રેડમર્ન જ્યારે આવ્યો ત્યારે ડેવીસે દ્યુસીને એ ખંડમાંથી ચાલ્યા જવાની ઇશારત કરી. એને તો એટલુંજ જોઈતું હતું. એટલે એ ત્યાંથી ચાલી ગઈ. હવે ડેવીસ ને રેડમર્ન એકલા પડ્યા એટલે એણે વાત કાઢી. “ મી. રેડમર્ન, મેં તો હવે હવાફરને માટે દરિયા કિનારે તાબડતોળ ચાલ્યા જવાનો વિચાર કર્યો છે. ”

“ નક્કી વિચાર કરી દીધો કે શું ? ”

“ હા, કાલે હું સર આર્શીબોલ્ડની પાસે ત્રણ મહિનાની રજા માગવાનો છું. મેં એ વાત એમને કાને તો નાંખી છે. મને એમણે કહ્યું છે કે, જ્યારે જવું હોય ત્યારે કહેજે. ”

“ આટલી ખંધી ઉતાવળ તમે કરશો એવું મેં નહોતું ધાર્યું. વાત એવી છે ની. ડેવીસ—” એમ કહેતો કરેતો એ ખંચકાયો અને કહેવું કે ન કહેવું એનો વિચાર કરવા લાગ્યો. એણે જોયું કે, “ હવે જો હું નહિ કહું, તો વાત મારી જશે. અને એકવાર જો મારા મનની વાત કહી દઇશ તો પછી માગથી ફરી જવાશે નહિ.” એને એક તરફ લ્યુસી પ્રત્યેનો પ્રેમ અને એક તરફ પદ્મિનો ગર્વ બન્ને મુઝવવા લાગ્યાં. એક તરફ લ્યુસીનો વિચાર, ખીશ માણુ માતા-પિતાનો વિચાર આળ્યો. આમ એનું મન દ્વિધા વિચાર સાથે ટુમુલ્લ યુદ્ધ કરી રહ્યું હતું. આખરે લ્યુસી ઉપરના પ્રેમ આગળ પદ્મિનો ગર્વ ગળી ગયો. લ્યુસીની રમ્ય મૂર્તિ આગળ કુટુંબની કુલીનતાનો વિચાર લુપ્ત થયો અને અધુરું રહેલું વાક્ય પુરું કરતો બોલ્યો. “ તમારી પુત્રીને માટે લાયક વર શોધવાને તમારે કાંઈએ જવાની જરૂર નથી.” ડેવીસ જાણે અગત્યખીમાં ગરકાવ થઈ ગયો હોય તેવો દેખાવ કરીને રેડબર્ન સામું અવાચક બનીને જોઈ રહ્યો.

“ હું ખરું કહું છું. તમારી પુત્રીને હું ચાહું છું. હું એની સાથે લગ્ન કરીશ. આ વિષયની ગભીરતા હું બરોબર સમજું છું. એને મશ્કરીમાં ન ગણી કાઢશો.”

હજીએ જાણે એના આશ્ચર્યના પાર ન રહ્યો હોય તેવી મુખ-મુદ્રા કરીને ડેવીસે કહ્યું: “ મી. રેડબર્ન, પણ એ બનવું અશક્ય છે. ”

“ કેમ અશક્ય છે ? ”

“ તમારા પિતા એ લગ્નમાં સંમતિ નહિ આપે. ”

“ તમારે એમની સંમતિની જરૂર નથી. હું જાણું છું કે એ સંમતિ નહિ આપે; પણ તેમાં મને શું ? મારા સુખની કાળજી મારે રાખવાની છે. એ અઠવાડીઆમાં હું લાયક ઉંમરનો થઈશ. ગમે ત્યાં લગ્ન કરતાં મને કાણુ અટકાવે એમ છે ? ”

“ આપે મને આપું માન આપીને ધણે દૃતાર્થ કર્યો. પણ તમે જાણો છો ? હું તો તમારા પિતાનો એક નોકર છું. ”

“ જુઓની, તેનો પણ આપણે હાલજ વિચાર કરીએ. દ્યુસીની મારી સાથે લગ્ન કરવાની મરજી છે કે કમ તે પહેલું નક્કી કરો. મારો વિચાર તો અઠવાડીઆથી થઈ ગયો હતો, પણ વધારે પાકો વિચાર કરવાને માટેજ આટલા દિવસ મેં વાર લગાડી. ”

“ તમારે મોટે હું આ વાત સાંભળીશ એવો મને સ્વપ્ને પણ વિચાર નહોતો આવ્યો. એટલે મારે આ ઘડીએ તમને શો જવાબ દેવો, તેની પણ મને સમજ પડતી નથી. તમારાં માતા પિતા જો આમાં સંમત થાય, તો તો :હું મારાં અને દ્યુસીનાં અહોભાગ્ય સમજું. દ્યુસી તો હું કહીશ તેમજ કરશે. પણ તમારાં માતા-પિતા કદીએ સંમતિ નહિ આપે. ”

“પણ મારે તેમની સંમતિ જોઈતી નથી. કેટલેક અંશે મારા પિતાથી હું સ્વતંત્ર છું. મને કમીશન મળી ગયા પછી હું રેજીમેન્ટ-માં જોડાઉં એટલે મારા પિતાજી મારે નામે શરાફને ત્યાં પાંચસો પાઉન્ડ જમા કરાવવાના છે. તે થોડો વખત ચાલશે અને અમારી મીલકત તો પુત્ર-વારસને જ મળે છે. તેથી બીજી વ્યવસ્થા થઈ શકતી નથી એટલે મિલકત ઉપર પણ મને પૈસા મળી શકશે. તમને કદાચ મારા પિતા કાઠી મુકે તોયે શું ? તમે તમારા યુજ્જ્ઞાન જોશું

તો ભેયું ક્યું છે. અરે હું તમારી દ્યુસીને લઈને નાસી જઈ, તો પછી કાંઈ જાણવાનું છે કે તમારો એમાં હાથ હતો ?”

“ ના, એવું તો નહિ. લક્ષ્મણે તમારી પુત્રી એના પતિને પ્રેમપૂર્વક વરમાળ પહેરાવે એ મારી નજરોનજર જોવાની મને ઘણી ઉમેદ છે. મારી દ્યુસીને લઈને નાસી જવાની તમને સંમતિ આપું અને લોકો મારી સામે આંગળીઓ કરે, તેના કરતાં તમારા પિતાની નોકરીમાંથી નીકળી જવું એ હજાર દરજ્જે સારું છે.”

“વાર ત્યારે તમે કહો તેમ. પણ આજે મને તમારો છેવટનો નિર્ણય જોઈએ.”

“ ધારો કે મેં તમારું કહેવું ક્યુલ રાખ્યું; તો પછી તમે શાં પગલાં લેવા ધારો છો ?”

“ મને કમીશન મળે અને મારા નામના પૈસા શરાફને ત્યાં જામે થઈ જાય એટલીજ વાર. પછી રેજીમેન્ટમાં જતા પહેલાં એક પપ્પવાડીઆની રજા મંગાવી લઈશ. પછી કાં તો કોલેન્ડ્રી લીનકન, કે ડરબી, અથવા બીજે કોઈ સ્થળે જ્યાં તમને યોગ્ય લાગે ત્યાં દ્યુસીને લઈને આવજો. ત્યાં લગ્ન વિધિ કરી લઈશું. ” ડેવીસ બાજુ રમી ગયો એનું રેડબર્નને બીલકુલે જ્ઞાન નહોતું. ફરીથી એ પેચમાં જ બોલ્યો “ મી. રેડબર્ન, તમારે તરતજ મારો જવાબ જોઈએ છો ? આ સવાલ મંબીર છે અને એને માટે મેં જરાએ વિચાર કર્યો નથી. ”

“ તમે સંસાર વ્યવહારમાં ઘણા કુશળ છો એટલે તમને કાંઈ પણ નિર્ણય ઉપર આવતાં શું વાર લાગવાની છે ? વિચાર કરોને

નક્કી કરો. તમે જો ના કહેશો તો મારું અહિં આવવું બંધ થશે. જો હા કહેશો તો મારે સુખનો સ્વર્ગ ઉઘરશે. ”

“ સાહેબ, આપને હું નિરાશ નથી કરી શકતો. હું મારી સંમતિ આપું છું. ”

“ શાખાશ. તમે મારા ઉપર અનહદ ઉપકાર કર્યો છે. બોલો, હવે કહો, દ્યુસી સાથે મારો ક્યારે મેળાપ થશે ? ”

“ મી. રેડબર્ન, મારી સલાહ માનશો ? ”

“ બોલોને, તમારી ઇચ્છાને હું અધિન છું. ”

“ મારી દ્યુસીના વિચાર ધણા ઉંચા છે. ફક્ત એક મહિનાના તમારા સહવાસથી એ તમારી સાથે લગ્ન કરવાનું કલ્પન ન કરે. કારણ કે, મને માફ કરજો હાં સાહેબ, મારે કહેવું પડે છે કે હવે તમારામાં છોકરવાદી પાસું રહ્યું. જરાક તમે ઉતાવળીયા પણ હસો. કદાચ ધડીકમાં તમે તમારો વિચાર બદલી નાંખો, ત્યારે એને ધણું માફું લાગે. આવો બધો એ વિચાર કરશે. માટે હમણાં તો તમે આવો છો તેમ આવ્યા કરો; એટલે તમારો સહવાસ પણ વધારે થશે ને બેચે વાત. પછી તમારે જ્યારે જવાનું થાય ત્યારે એક કામ કરજો. ત્યાંથી મને એક કામળ લખજો. તેમાં દ્યુસી ઉપરનો કામળ પણ ખીડજો અને તે કામળમાં તમારા પ્રેમનો ઇશારો કરજો. મને જે કામળ લખો તેમાં આપણે ક્યાં બેસા થવાનું છે તેનો હકાડો વાર તથા રચન લખી જણાવજો. એટલે હું દ્યુસીને લખને તે દિવસે ત્યાં આવી પહોંચીશ. કેમ હું કહું છું તે બરાબર બર છેને ? ”

“ તમે કહો છો તેજ પ્રમાણે હું કરીશ. ” એમ કહીને

જીરોલ્ડ રેડબર્ન ડેવીસ સાથે શેકહેન્ડ કરી ત્યાંથી રજા લીધી. એ ગયો એટલે ડેવીસ તો હરખમાં નાચવા કુદવા લાગ્યો. “ બસ મારી ધારેલી ધારણા હવે ખર આપશે. મેં પણ એને યુક્તિથી ઠીક હાથમાં લીધો. ” એવો વિચાર કરતો ભોજનનો સમય થવાથી દ્યુસી સાથે એ જમવા બેઠો.

જીરોલ્ડ રેડબર્નના આનંદનો હવે પાર રહ્યો નહોતો. ડેવીસ સાથે હવે એ વધારે છુટથી વર્તવા લાગ્યો અને દ્યુસી સાથે પરિચય કરવાનો વધારે પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. છતાં દ્યુસી એને જરાએ સ્વિકારતી નહિ. પણ દ્યુસીને પાકો વહેમ ભરાયો હતો કે એને બાપ અને રેડબર્ન કાંઈ જબરો ગોટાળો કરી રહ્યા છે. એને કેટલીક વાર એમ તો થઈ જતું કે, “ રેડબર્નને એકાંતમાં મળીને લોન્સડેલ સાથેના મારા પ્રેમનો રફોટ કરી દઉં. એટલે એ મારી આશા છોડી દે અને મને પંજવતો પણ મટે. ” પણ કેટલાંક કારણસર એને તેમ કરવું વ્યાજબી ન લાગ્યું.

એક દિવસ રાતે રેડબર્ન આવ્યો અને ખુશ થતાં ડેવીસને કહેવા લાગ્યો: “ મી. ડેવીસ, માઈ નામ ગેઝેટમાં આવી ગયું અને પેલો લોન્સડેલ જે રેજીમેન્ટમાં ગયો છે, તેજ રેજીમેન્ટમાં મને જગ્યા મળી છે. ” આ સાંભળીને દ્યુસીને સખત આઘાત થયો. “ હવે એ મારા ક્રડરિકને વધારે દુઃખ દેશે, એના ઉપર ભુલમ કરશે, એની સાથે દુશ્મનાવટ ફળવશે. ” એ વિચારે એ વધારે વ્યગ્ર બની ગઈ. એટલે એનાથી વધારેવાર એ ખંડમાં ન બેસાયું અને ત્યાંથી ઉડી ગઈ. એ ઉડી ગઈ એનું કારણ ડેવીસ તો સમજી ગયો પણ રેડબર્નને એણે ઉધા પાટા ખંધાવ્યા અને કહ્યું “ બેયું, તમારા ઉપર દ્યુસીને કેટલો

અધી પ્રેમ છે? હવે તમારું નામ ગેઝેટમાં આવ્યું એટલે તમે તો જવાના અને એને તમારો વિયોગ પડનાનો; તેથી એ દુઃખી થઈ ગઈ અને દીલગીરી છુપાવવા અહિંથી ઉઠી ગઈ. ”

“ એમ, મારા વિયોગના વિચાર માત્રથી એ એટલી અધી દીલગીર થઈ ગઈ ? ”

“ ત્યારે, એ તમને પૂર્ણપ્રેમથી ચકાચ છે. એને સર્વ પ્રકારે સુખી કરવી એ તમારા હાથની વાત છે. ”

“ હું બાપાજી સાથે કાલે લંડન જઈશ, મારાં કપડાં તૈયાર કરાવી દઈશ અને પછી મારા પિતાજી અહિં આવતા રહેશે એટલે તમે મને જે સુચના આપી છે તે પ્રમાણે તમને અને દ્યુસીને હું કાગળ લખીશ. વાર ત્યારે અત્યારે દ્યુસી મારી સાથે વાતચિત્ત કરશે ? ”

“તમારા વિયોગના વિચારે એ ખિચારી મુકાઈ ગઈ છે. એનો જીવ જરા ઠેકાણે આવે ને મળો તો સારું. ”

“ હીક, ત્યારે એમ રાખો. ” એમ કહીને જીરોહડ ત્યાંથી વિદાય થયો.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

ઓકલેની પોસ્ટ ઓફિસ.

ડેરીસને ઘેર પ્રેમ અને લમની વાતો ચાલી રહી હતી તે વખતે એનાર ભવન પશુ આનંદથી ઉજમળી રહ્યું હતું. સર આર્થિમોહ,

લેડી રેડઅર્ન અને આન્ટ જેન એ ત્રણે દિવાનખાનામાં બેસીને જીરોહડને કમીશન મળ્યું અને એનું નામ જેઝેટમાં આવી ગયું તે વિષે વાતો કરતાં હતાં. માતાને હર્ષ થવા લાગ્યો કે “ હવે મારો પુત્ર એક મોટો લશ્કરી અમલદાર થઈ ગયો. હવે એના યુનિફોર્મમાં એ કેવો મજેનો લાગશે. ”

પિતા પણ એટલાજ ગર્વથી પુલાવા લાગ્યો. પણ આન્ટજેન વચ્ચે વચ્ચે કાંઈ કડવું બોલીને એમના ઉત્સાહને મંદ કરતી હતી. આવી આનંદની વાતો ચાલી રહી હતી, એટલામાં તોફારે આવી ખચર આપી કે “ બેટસ હજમ આપને મળવા માગે છે. જે આપની ઈચ્છા અને આજ્ઞા હોય તો એ આવે. ” પહેલાં તો હમણાં કુરસદ નથી, કોઈ બીજો સમયે આવજો, એમ કહાવી દેવાનો બેરોનેટ વિચાર કર્યો. પણ એને કાંઈ સાંભરી આવ્યું અને બોલ્યો “ પેલા નમાલા લોન્સડેહને સમજાવીને એણે લશ્કરમાં મોકલાવી આપ્યો હતો; તેમ બીજા ધંધા વગરના આગસ્ટ મંજુરીઆઓને ધકકેલી દેવામાં એણે સારી મદદ કરી છે. માટે હો એ આવતો, એણે મામના કચરાને વિદાય કર્યો એથી એના ઉપર હું ખુશ છું. ” આ સાંભળીને આન્ટ જેને ટકાર કરી કે વધારાના બધાએ મંજુરીને એણે ડેર મારી નાંખ્યા હોત તો તો હું ધાંફું છું કે તમે એને વર્ષાસન કે પેન્શન બાંધી આપત. બેરોનેટ પોતાની બેનની આ ટકાર ઉપર ખ્યાન ન આપતાં બેટસને મળવાને બીજા ખંડમાં ચાલ્યો ગયો અને ત્યાં બેટસને બોલાવ્યો. એણે આવીને તરતજ બેરોનેટને છેક નીચા નમીને સલામ કરી અને જાણે બેરોનેટનો જીંદગી ભરતો ગુલામ હોય તેમ અદબમાં ઉભો રહ્યો. બેરોનેટ ઇઝી ચેરમાં પડ્યા પડ્યા બોલ્યા “ કેમ બેટસ, શું કામ પડ્યું ? ”

“ મારા મહેરબાન સાહેબ, આપના અમૂલ્ય સમયનો હું દુરુપયોગ કરવા આવ્યો છું તેને માટે મને ક્ષમા આપશો. આજે આપના એક નોકર તરફથી મને ખબર મળી કે આપ કાલે લંડન જાઓ છો. તો આપના આ નવ્ર ગુલામની એક નવ્ર વિનંતિ છે. ”

“ ચાલ જલદી કર. બોલ શું છે ? ”

“ સાહેબ, એક મીનીટજ. પેલી ગામની પોસ્ટ ઓફીસવાળા શ્રીસીસ સગડન—”

“હા, તે તો આજે ગુજરી ગઈ. સમગ્રયું; એમ કહેને કે પોસ્ટ ઓફીસ તારા ચાર્જમાં તારે જોઈએ છીએ, ખરૂંને ? ”

“ હા મુરબ્બી, આપ જરોખર મારો ત્રિચાર જાણી ગયા. મને અજબબી લાગે છે કે શી રીતે આપ મારા મનની વાત જાણી શક્યા ? માણસનાં મન પારખવામાં આપ સાહેબ કણા પ્રવીણ છો. ”

“ અરે, હું તો માણસનાં પગલાં વસ્તી જાઉં છું. જાણે છે બેટસ ? ” પોતાની પ્રશંસા સાંભળીને બેરોનેટે કુદાતાં કુદાતાં કહ્યું—
“ ત્યારે પોસ્ટ ઓફીસમાં તારી ગોઠવણ કરવી છે એમને ? ”

“ હાજી. બુઝોની સાહેબ, ગામમાં આત્યારે વિચિત્ર વા ચાઈ રહ્યો છે. લોકોને ખોટું ખોટું સમજાવીને મેં જાહાને બરતીમાં મોકલ્યા એમ વાત ચાલી રહી છે. અધુરામાં પુરૂં ને લોકો ગયા છે તેના કાગળ આવ્યા છે કે, “ અમને તો અહિં બહુજ દુઃખ પડે છે અને લેંઝલીએ ને સૈનિક-જીવનને માટે ઉત્તમ ચિતાર આપ્યો.”

હતો તેમાંનું તો અમે કાંઈજ દેખતા નથી. ” આવા કાગળથી આખા ગામના લોકો માગે વિરૂદ્ધ પડ્યા છે. ”

“ જો સાલા કુતરાઓ કાંઈ પણ દલાડો એમ નહિ કહેવાના કે અમે સુખી છીએ. એ દલકી જાત ગમે એટલું સુખ મળે પણ અમડયાજ કરવાની. ”

“ બરોબર છે. આપ કહો છો તેમ જો કુતરાઓએ અત્યારે ગામમાં જમરું તોફાન મચાવી મુક્યું છે. સાલા એકે એક મારાથી વિરૂદ્ધ પડ્યા છે. ગઈ કાલે તો જીશવના પિઠામાં બધા વેપારીઓ ભેગા મળ્યા અને મીટીંગ ભરીને ઠરાવો પસાર કર્યા. આ રહી સાહેબ, એ ઠરાવોની નકલ પણ મારી પાસે છે ” એમ કહીને બેટસે પોતાના ગળવામાંથી ચીથરા જેવો ચોળાઈ ગયેલો એક મેલો કાગળ કાઢીને ધર્યો.

“ વાંચતે, અંદર શું લખ્યું છે ? ” બેરોનેટ બોલ્યા.

“ જુઓ, સાંભળો સાહેબ. ”

મી. સીફ્ટીનના પ્રમુખપણા નીચે જોઈલે ગામના પીઠામાં તા. ૩ ઓગસ્ટ ૧૮૨૮ ના રોજ મળેલી મીટીંગમાં પસાર કરવામાં આવેલા ઠરાવો:—

ઠરાવ મુકનાર—મી. બીગલે, ટેકા આપનાર મી. મમરી. સર્વાનુ-મતે પસાર. પહેલો ઠરાવ—“ ઝોબેડીઆ બેટસે આપણા ગામમાંથી લોકોને આહું અવળું સમજવાને ભરતીમાં દાખલ થવાને લલ-આવી ભન્ટી કામદારને મદદ કરી છે; માટે આ મીટીંગ એવો ઠરાવ પાસ કરે છે કે એક દળમ અને હેર ટ્રેસર તરીકે તેના ઉપરથી બધાને વિશ્વાસ ઉઠી ગયો છે. ”

ઠરાવ મુકનાર-મી. કલેગ. ટેકા આપનાર મી. પોકોક. એક વિરૂદ્ધ સર્વાનુમતે પસાર. ઠગવ બીજો—“ આપણા ગામના કાયદાને માટે અને આમમાં શાંતિ જળવાઈ રહેવાની ખાતર, ખદારથી બીજો હજમ અદિ’ આવીને રહે તેને માટે બીજા હજમ સાથે પત્રવ્યવહાર કરવા પગલાં ભરવાં. ”

ઠરાવ મુકનાર-મી. ટ્રીપીસ. ટેકા આપનાર મી. શીપર્ગિશ સર્વાનુ-મતે પસાર. ઠગવ ત્રીજો—“ મેસર્સ કલેગ, મમગી, ઓગડન અને બુડકીન્સ એ ચારની એક કમીટી નીમવી; અને તેમણે ઠરાવ નંબર ૨ નો અમલ કરવા વ્યવસ્થા કરવી. અને એ ઠરાવમાં જણાવેલા પત્ર વ્યવહાર ચલાવવાને ખર્ચ કરવા છ છ પેન્સનું ઉત્તરાણું દરેક મેમ્બરે પાસ કરવું. ”

“કહો સાહેબ, આવા ઠરાવ પાસ કરવા એ ચોખ્ખો રાજદ્રોહનો ગુન્હો નથી થતો ? લોકોને અમુક રસ્તે ઉશ્કેરી મુકવા તે શીતુરી ફેલાવવાના ગુન્હામાં આવી જાય છે. ” બેરોનેટ હજમના આ શબ્દો સાંભળીને પોતાનું હસવું ખાળી ન શક્યા; એટલે હસતાં હસતાં એ બોલ્યા “ રાજદ્રોહ કે શીતુર ફેલાવવાનો ગુન્હો થાય કે નહિ, તે તો હું જાણતો નથી. પણ એટલું તો ચોખ્ખું માલમ પડે છે કે આખું ગામ તારી વિરૂદ્ધ છે. શીકર નહિ, હું તારો પક્ષ લઉંશ. ” આ સાંભળીને હજમ ખુશ ખુશ થઇ ગયો અને જમીન સુધી નીચા વળીને બેરોનેટને એણે સલામ કરી.

“ વાંચ હવે આ પોસ્ટ ઓફિસ ખાતમાં શું ઠરાવવા માગે છે ? ”

સાહેબ, પોસ્ટ માસ્તર જનરલને મોકલવાને મેં એક અરજી ધડી રાખી છે. મેં એમાં લખ્યું છે કે મારા દાદા, મારા બાપ અને

હું આ ગામનાજ રહીશ છીએ; એટલે ત્રણ પેઢીથી અમે અહિં રહીએ છીએ. જુઓની, હું આપને બતાવું. ” એમ કહીને બેટસે પોતાના કાટના ગજવામાંથી કાગળ કાઢીને બતાવ્યો.

“ વાર, એ અરજ તું અહિં મુકી જા. હું એ અરજ ઉપર સલામણના બે બોલ લખીને પોસ્ટ માસ્તર જનરલ ઉપર મોકલાવી આપીશ. એમ સમજને કે પોસ્ટ ઓફીસનો ચાર્જ તને મળીજાય મેલો. ”

“ જી, આપનો હું ઉપકાર નહિ ભૂલું. સાહેબ, પાંચ પાઉન્ડ મને એમાં મળે એમ છે. વળી અત્યારે અધું ગામ મારી વિરૂદ્ધ છે, પણ જો પોસ્ટ ઓફિસ મારા હાથમાં આવે તો તો લોકોને પોસ્ટ ઓફિસમાં આવ્યા વગર છુટકો નહી; એટલે પછી એની મેળે એ લોકો ઠેકાણે આવે. પોસ્ટ ઓફિસનો ચાર્જ મને મળે તો આવી રીતનો ફાયદો થાય એમ છે. ”

“ જા, તને હું વચન આપું છું કે હું પોસ્ટ ઓફીસનો ચાર્જ તનેજ અપાવીશ. ” આમ કહીને આશિર્વાદ ત્યાંથી ઉડ્યા એટલે હજીમ ત્યાંથી ખુશ થતો થતો વિદાય થયો.

ખીજે દિવસે શરેહડને પોતાના ઓફીસનો ચાર્જ લેવા જવાનું હતું એટલે એ લંડન જવાને તૈયાર થયો. માતા તથા ફ્રેડની રજા લીધી. માતાએ કહ્યું “ જો બાઈ, દર અઠવાડીએ અઠવાડીએ તારી તખીઅતના સુખ સમાચાર લખતો રહેજે કાગળ લખવામાં આગસ ન રાખતો. અહુ દારમાં જાકટા ન બની જવું. મોડી રાત સુધી ઉઝામશે ન કરશે. ખીજું. નહારી લતોમાં ન પડવું. ” વિગેરે શિખા-મણોના બોલ કહ્યા. આન્ટ જેને કહ્યું “ બાઈ, કાલો થજે. એકદમ

માટે ઝાંખે ગયો છું એટલે પુલાઈ ન જતો. કારણ કે મોટા ઝોદા-ઝોમાંજ કાંઈ બધા સફળશોનો સમાવેશ થતો નથી. એના ઝોદા તો એક હજાર લશ્કરના ડ્રમર બોયને પણ મળે છે. ” આ પ્રમાણે સર્વની વિદાય લઈને સર આર્શિબોલ્ડ અને રેડબર્ન નીકળ્યા અને સાંજે લાંડન પહોંચ્યા. બીજો દિવસે સવારે બેટસને પોતે આપેલા વચન પ્રમાણે પોતાની લલામણ સાથે સર આર્શિબોલ્ડે એની અરજ પોસ્ટ મારતર જનરલને મોકલી આપી. થોડા દિવસમાં સર આર્શિબોલ્ડને ધણો રિવેકલ્યો જવાબ મળ્યો કે “ આપે જે શખસને માટે લલામણ દરો હતી તે શખસની-ઝોદલે ગામના હજમ ઝોમે-દીઆ બેટસની-અમે નિમણુક કરો છે અને એને પોસ્ટ ઓફિસનો આજ સોંપવામાં આવ્યો છે.

અહિં જોરાહડનો આઉટ શીટ યુનિફોર્મ બનાવવાનું કામ બોન્ડ સ્કીટના પ્રખ્યાત લશ્કરી આઉટ શીટર્સ મેશર્સ બીકનેલ એન્ડ મોરને સોંપવામાં આવ્યું હતું. તેઓ ઝપાટામંદ એ કામ કરી રહ્યા હતા. જોરાહડને માટે એ એક ઘોડા વેચાતા લીધા અને સર આર્શિબોલ્ડના લાંડનના બેંકર મારફતે પોર્ટસ માઉથના બેંકરને ત્યાં જોરાહડની હાથખર્ચીને માટે એના નામના પાંચસો પાઉન્ડ બેરોનેટ જમા કરાવ્યા. જે દિવસે જોરાહડનો યુનિફોર્મ તૈયાર થયો અને એણે પહેરી નોયો તે દિવસ એને ખરા આનંદનો લાગ્યો.

યુનિફોર્મમાં પુત્રને જોઈને પિતાનું હૃદય પણ હર્ષોત્કુષ બની ગયું અને રેડબર્નને એ કહેવા લાગ્યો કે “ જો, અત્યારે તારી માતા અહિં હોત તો તને આ પોપાકમાં જોઈને કેટલી બધી ગાજી ચાત-હું એને આપણી સાથે ન લાગ્યો. તેથી મને દિલગીરી થાય છે.

હશે; પાછો તું રજા લઈને આવું ત્યારે એને આ પોષાક પહેરીને બતાવજે. તને આ પોષાકમાં બોધેને એ તો હર્ષથી ગાંડી ઘેલી જઈ જશે. ફોઈ પણ તને આ પોષાકમાં બોધેને ખુશ જ થશે. આજે આપણે લેડી ડ્રેમેરનની પાટીમાં જવાનું છે ત્યાં તું આ યુનિફોર્મમાંજ આવજે. ”

રેડગર્ન માટે હવે બધો સરંજામ તકયાર થઈ ગયો હતો અને એના ઓદ્ધાનો ચાર્જ લેવાને પોર્ટસ માઉથ જવાનો દિવસ પાસે આવતો હતો. રેડગર્ન માટે લીધેલા ઘોડા એમના એક જુના નોકર સાથે આગળથી પોર્ટસ-માઉથ મોકલાવ્યા હતા. જવાનો દિવસ આવ્યો. પિતા પુત્ર એક બીજાને બેટ્યા. પિતાએ પુત્રને પોતાથી આપી શકાય તેવી શિખામણ આપી અને પુત્ર પોર્ટસ-માઉથ જતી ગાડીમાં બેઠો. પુત્ર ગયો એટલે સર આર્ચિબોલ્ડ મેનોરલવન જવા ઉપડ્યા. જીરોલ્ડ પોર્ટસ માઉથ જતી ગાડીમાં ગયો ખરો, પણ ઠેક ત્યાં ન જતાં કાંઈક અગત્યનું કામ કરવાનું રહી ગયું છે એવું મીશ કાઢીને લાંડનથી થોડાક માઈલ ઉપર આવેલા પહેલા સ્ટેશને ઉતરી પડી એ પાછો લાંડન ગયો. અને ત્યાં પિતાની સાથે જે હોટલમાં એ ઉતર્યો હતો ત્યાં ન ઉતરતાં બીજી હોટલમાં ઉતર્યો. એકદમ હોર્સ ગાર્ડસને એ મળ્યો અને તેને કહ્યું “ હું મારી રેજીમેન્ટમાં જવા તૈયાર થયો હતો; પણ મારી માતા ઘણી માંદી થઈ ગઈ છે અને મને તેડવા મુદ્દામ માણસ મોકલ્યો છે. માટે એક પખવાડી-આની વધારે રજા મળવા વિનંતિ છે. ” આવું કહીને એણે રજા મેળવી. પરંતુ એનો ઘોડાવાળો ઘોડા લઈને આગમચથી પોર્ટસ માઉથ ગયો હતો, તેથી “ જો હું નહીં જઈ તો એ તપાસ કરી

મુકશે. માટે લાવ એને પણ લખી નાખું.” એમ વિચાર કરીને એને લખ્યું કે, “ મારાથી હજી પંદર દહાડા પોર્ટસ-માઉથ આવી શકાશે નહિ. માટે કદાચ જો તું કોઈને એકલે કાગળ લખે તો હું હજી પોર્ટસ-માઉથ નથી આવ્યો એવું ન લખતો. ત્યાં મારી વાત જણાવવાની કાંઈ જરૂર નથી. ”

જરૂર હતો પોતાના નોકરમાં વિશ્વાસ હતો એટલે એને એ પ્રમાણે લખ્યું. એજ ટપાલમાં એણે એક કાગળ પોર્ટસ-માઉથના બેંકર ઉપર લખ્યો. તેમાં એને તાખડતોળ સા પાઉન્ડ મોકલવાનું લખ્યું. આ ઉપરાંત એક લાંબો કાગળ લ્યુસી ઉપર ચીતરી કાઢ્યો. તેમાં લખ્યું કે, “ તારા ઉપર મારો અગાધ પ્રેમ છે. તારા વગર મારું સુખ નકામું છે. તારી સાથે લગ્ન કરવાથી મારા આનંદનો પાર નહિ રહે. તને સર્વ પ્રાર્થના સુખી કરવા અને સુખી રાખવા હું મારો સર્વ સમય ગાળીશ. માટે તારા હાથની હું માગણી કઈ તો મને નાસીપાસ ન કરીશ. આપણા લગ્ન માટેની મેં બધી તૈયારીઓ કરી રાખી છે. તે વિષે બધી હકીકત તારા પિતા તને કહેશે. ” પછી એક કાગળ નીચે પ્રમાણેનો એણે મી. ડેવી-સને લખ્યો.

હેમેટ હાઉસ, પીકડીલી

૨૦ ઓગસ્ટ ૧૮૨૮.

મારા બ્દાલા સાહેબ,

આપણા બે વચ્ચે જે વાતચિત થઈ હતી, તે પ્રમાણે હું એક કાગળ મીસ ડેવીસને અને એક કાગળ તમને લખું છું. તમારી પુત્રી ઉપરનો કાગળ સીલ કર્યા વગર તમારા કાગળમાં બીડું છું.

એ કાગળ એને આપતા પહેલાં તમે વાંચી જાઓ. હું આશા રાખું છું કે, તમારી પુત્રી મને સ્વીકારશે. મને તમારા ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ છે. તેમજ હું છેલ્લી વેળા તમારે ઘેર આવ્યો હતો, તે વખતે દ્યુસીને મારા વિયોગના દુઃખથી જે લાગણી થઈ આવી હતી, તે ઉપરથી હું ધારું છું કે મને નિરાશ થવાનું કારણ નહિ રહે.

હવે આપણે શી શી વ્યવસ્થા કરવાની છે, તે બાબતમાં લખું છું. મારા પિતાજીએ પોર્ટસ માઉથના શરાફને ત્યાં મારે નામે મોટી રકમ જમા મુકી છે. તેમાંથી થોડી રકમ મને મોકલવાને મેં તે શરાફને લખી દીધું છે. એ રકમ મને પરમ દિવસે મળી જશે. પણ કદાચ વહેલું મોડું થાય, તો મને આજથી ચોથે દિવસે મળે. એટલે ૨૪ મી તારીખે હું કોર્વેન્ટ્ર જઈશ. ૨૫ મી તારીખ રેસ્પેસ લાયસંસ (લમ્બની ખાસ પરવાનગી) મેળવવામાં અને બીજી ગોઠવણ કરવામાં જશે. એટલે તમે જો ૨૬ મીની સવારે ઓફલેથી નીકળો તો બપોર સુધીમાં કોર્વેન્ટ્ર આવી પહોંચશો. આવીને મને જ્યોર્જ હોલ્સમાં મળજો. એટલે તમારા આવ્યા પછી કલાક બે કલાકમાં બધી લગ્નવિધિ થઈ જશે અને તમારી પ્રિય પુત્રી મારી પ્રિયતમા પત્નિ બની જશે. વળતી ટપાલે નીચેને સરનામે પત્ર લખશો એટલે મને પહોંચશે.

“ મી. રમીથ, રેચેટ હોટેલ ”

હું છું વડાલા સાહેબ,

તમારો જલદીથી થનારો જમાઈ જીરોલ્ડ રેડખર્ન.

આ પ્રમાણે કાગળ લખી એ કાગળમાં દ્યુસીનો પત્ર બીડ્યો અને બધાએ કાગળો એણે ટપાલમાં નાંખાવ્યા.

*

*

*

*

હવે આપણે ઓકલેના નવા પોસ્ટ માસ્ટર મી. બેટસની ખબર લઈએ. એણે એની ખારીમાંજ “ લેટર બોક્સ ” ગોઠવી દીધી. એણે પોતાની આખી દુકાન રંગી નાંખી હતી. અત્યારે લોકલાગણી એના વિરુદ્ધ હતી. એટલે હજમતનો ધધો તો મંદીમાં હતો. તેથી પૈસા ખુટી પડ્યા હતા, એટલે એણે પોતાને હાથેજ દુકાન રંગી નાંખી. અને પોતાની રંગેલી દુકાન જોઈ જોઈને એ પ્રશ્ન થતો હતો. દુકાન ઉપર પંખા અક્ષરથી એણે પોતાનું નામ ચિતર્યું અને “ પરફ્યુમર અને હેરડ્રેસર ” એ શબ્દો મોટા અક્ષરે લખ્યા. ખારીના કાચ ઉપર “ પોસ્ટ ઓફિસ ” એમ ચિતર્યું અને લોકો ભૂલા ન પડે એટલા માટે લેટર બોક્સ ઉપર “ કાગળો નાંખવાની પેટી ” એ શબ્દો મોટા અક્ષરે ચિતર્યા હતા. આપણે જે વખતે બેટસની પોસ્ટ ઓફિસની ખબર લઈએ છીએ તે વખતે મિડલટનથી ટપાલ આવી હતી. અને બેટસ કાગળોની બેગો ખોલી રહ્યો હતો. વચ્ચે વચ્ચે ખખડતો હતો કે, “ ગામના લોકો મારી સાથે ઇતરાજી રાખે છે, અને મારી જગ્યાએ નવો હજમ લાવે છે. તો હું પણ એમને ખતાવું કે હું પોસ્ટ માસ્ટર અમથો નથી થયો. એમની બધી છાની વાતો જાણવાને આ સાધન મને ઠીક મળી ગયું. આહિના વેપારીઓ મિડલટનમાં ફાની ફાની સાથે સંબંધ રાખે છે, ફાની પાસેથી માલ મંગાવે છે, તેમની કેવી શાખ છે, વળી પોતાના મિત્રોને એ લોકો કેવા પત્ર લખે છે, એમને કેવા જવાબ મળે છે, ફાની ફાની સાથે એમને દ્રેષ છે, એ સર્વ વાત મને આ પોસ્ટ ઓફિસથી માલમ પડી આવશે. એમની આવી ખાનગી વાતો જાણી લઈને એમને સપડાવું, ત્યારેજ એમને ખબર પડશે કે મારા જેવા માણસને છેડવાથી એમને શી લાજ મળી. ”

એટલે કાગળોની બેગો એક નાના ઓરડામાં લઈ ગયો અને ઓરડો બંધ કર્યો. મેનેર લવનના જેટલા કાગળ હતા, તે બધા દોરો બાંધીને બુદ્ધા મુક્યા. ત્યાર પછી બહુજ સંભાળથી અને સાચવી સાચવીને મી. કલેગ, મી. બુડકીન્સ, મી. મમરી અને બીજા ત્રણ ચાર જાણ ઉપરના પત્રો એક પછી એક એણે ફેડ્યા અને પુરેપુરા વાંચી લીધા. વાંચીને એ કાગળો એણે ફરીથી એવી રીતે બીડી દીધા કે એ કાગળ ફેડેલા છે એવી કાંઈને શંકા પણ ન જાય. પછી એણે ડેવીસ ઉપરના કાગળ હાથમાં લીધો ચારે બાજુએ ફેરવી ફેરવીને જોયો. કાગળ જરા ભારે લાગ્યો. લંડન પોસ્ટ ઓફિસની છાપ દીડી. સરનામાના અક્ષર સુંદર લાગ્યા એટલે એ કાગળ ફેડીને એને વાંચવાનું મન થયું. પિટર ડેવીસ એના પ્રત્યે જરા કડક નજરથી જોતો હતો એટલે એણે વિચાર કર્યો કે, “બધા કહે છે, કે મી. ડેવીસ માનદાર છે. તો જોવા દે કાંઈ પોગળ નીકળે છે? હમણાં મેં મમરીનો કાગળ વાંચ્યો એટલે મારી આંખ ખુલી ગઈ. હું તો ધારતો હતો કે એણે ઠીક બેગું કર્યું” હશે, પણ આ કાગળ ઉપરથી તો જણાય છે કે એની પાસે તો પુરા દસ પાઉન્ડ પણ નથી. નહિ તો કાલ્કાતમાં એના સાળા પાસેથી ઉછીના લેવા શું કામ લખે? માટે ડેવીસનો પત્ર વાંચવાથી એની ખરી રથીતિની અને તરત ખબર પડી જશે. કાગળ સીલ કરેલો છે પણ ખાસ નામવાળી સીલ નથી, એટલે ઉખેડીને ફરીથી સીલ કરી દેવાશે.” એમ વિચાર કરીને હળવે રહીને સીલ તોડીને એ કાગળ વાંચવા લાગ્યો. જેમ જેમ વાંચતો ગયો તેમ તેમ એની અજાણ્યતા પાર રહી નહિ. એકદમ એ બોલી ઉઠ્યો:-“આવું કાણુ ધારે? આ

કાગળ તો બધાથી ટપી જાય એવો છે. સાચો મૂર્ખો. ખરું રહસ્ય હાથમાં આવ્યું.” કાગળ પુરેપુરો વાંચીને ફરીથી બંધ કરી સીલ કરી દીધી. પછી બધા કાગળો એણે ટપાલીને વહેંચવા આપી દીધા અને ડેવીસના કાગળમાંથી જે અગ્નિપત્રીમાં ગરકાવ કરે એવી ખબર મળી હતી, તેનો વિચાર કરતો બેઠો.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

એક પત્ર.

ચાલો આપણે ફરીથી પોર્ટસ માઉથ જઈને ફેડરિકની ખબર અંતર લઈએ. છેલ્લો આપણે એને જે દુઃખદ સ્થિતિમાં જોયો હતો તેના કરતાં એ વધારે દુઃખી હતો અને જીવનથી કંટાળી ગયો હતો. ભાગ્યનાં મોકલેલાં દુઃખો અને સાર્જન્ટ લેંગલી તેમજ બીજા નાન કમીશનર ઓશીસરોના જીલ્લમ એ ધૈર્યથી સહન કરતો. લેંગલીએ એની ખરાબ શાખ પાડી દીધી હતી, તેથી કોઈ પ્રકારે જાણે અગાળે એના વાંકમાં ન અવાય એની એ ખાસ સંભાળ રાખતો. અહિં આવે એને ત્રણ મહિના થઈ ગયા હતા. એ દરમ્યાનમાં એના ઉપર હ્યુસીના ધણી પ્રેમ પત્રો આવ્યા હતા. એ પત્રોથી એના હૃદયને કેટલેક અંશે આશ્વાસન મળતું. કાગળ કાણે લખ્યો છે એ બીજા કોઈને માલમ ન પડી જાય એટલા માટે હ્યુસી કાગળ ઉપર ફેડરિકનાં સરનામાં માર્યાને હાથે કરાવતી હતી. હ્યુસી પોતાના દરેક કાગળમાં લખતી કે “હાલ તુરત મારા કોઈ પણ કાગળનો

જવાબ આપવા તરફ લેશો નહિ. કારણ કે, મારા સરનામે કાગળ લખવાથી મારા પિતા તે કાગળ ખોલે અને મારા પિતાને શંકા જાય, તો માર્થાના સરનામે લખેલા પત્રો પણ એ ફેડયા વગર રહે નહિ. ગામમાં કોઈ બીજા ઉપર મને વિશ્વાસ નથી એટલે કોઈના પણ સરનામે મારા ઉપર પત્ર લખાશે નહિ. ” આ હકિકતને લીધે ફેડરિકથી હ્યુસીના પત્રનો પ્રત્યુત્તર આપી શકતો નહિ.

પોતાને ત્યાં જીરોહડ રેડર્ન આવે છે અને ડેવીસ જીરોહડ રેડર્ન સાથે પોતાનાં લગ્ન કરી દેવાની જાળ પાથરે છે, વિગેરે બાબતનો હ્યુસી પોતાના પત્રોમાં જરાએ ઉલ્લેખ કરતી નહિ. કારણ કે, એ જાણીતી હતી કે તેમ કરવાથી ફેડરિકનું દીલ દુઃખાશે અને એના જખમાયત્તા જીગરને વધારે જખમ લાગશે. એટલે ફેડરિકને એ બાબતની કશી ખબર પડી નહોતી.

બેરેક (સૈનિક નિવાસ) માં જાણ આવતું એટલે પહેલું તે વાર ઓફિસની નોટીફિકેશનનું ગેઝેટ (લશ્કરી અમલદારોની નીમણૂકો અને ફેરબદલીઓનું વર્તમાન) વંચાતું. એટલે તે નિયમ પ્રમાણે વાંચતાં વાંચતાં જીરોહડ રેડર્નની પોતાનીજ રેજીમેન્ટમાં એન્સાઇન (ધ્વજવાહક તરીકેની નીમણૂક થઈ છે, એમ ફેડરિકના વાંચવામાં આવ્યું. એ વાંચતાંજ એના પેટમાં કાગ પડી. બીજે દિવસે હ્યુસીનો પત્ર આવ્યો તેમાં પણ એ હકિકત જણાવી હતી, અને હ્યુસીએ ખાસ વિનંતિ કરીને ફેડરિકને લખ્યું હતું કે, “ જીરોહડ તમારી રેજીમેન્ટમાં આવે છે. માટે તેની સાથે વિખવાદનો પ્રશ્નજ ન ઉપસ્થિત થાય એ સાચવી લેશો. ”

ભુસીના લખવા પ્રમાણે વર્તવાનો વિચાર તો એણે કર્યો પણ એને એમ તો થયું કે આટલા ઓછા હતા, તે એક દુશ્મનનો ઓર વધારો થયો. ઉપર પ્રમાણેની નીમણુક થયા પછી પંદર દહાડે જીરોહડનું નામ ઓશીસર તરીકે ફરીથી ગેઝેટમાં બહાર પડ્યું. દર-આનમાં આર્શિમોહડનો ઘોડાવાળો જોકળ જોન્સ જેને અગાઉથી ઘોડા લઇને પોર્ટસ-માઉથ મોકલવામાં આવ્યો હતો, તે અહિં આવી પહોંચ્યો હતો. લોન્સડેલ એને સારી પેઠે ઓળખતો હતો એટલે એણે ફેડરિકને વાત કરી કે “ મારા નાના શેઠ તમારી રેજીમેન્ટમાં આવવાના છે. ” વળી એક બે દિવસ પછી પાછી એણે એરી ખખર આપી કે નાના શેઠ હમણાં પંદર દિવસ નથી આવવાના. જીરોહડે પોતાના કાગળમાં પોતે પંદર દિવસ મોડો આવવાનો છે એ હકીકત એકલેમાં કાઢીને પણ જણાવવી નહિ એવું લખ્યું હતું. તે ઉપરથી ઘોડાવાળાએ અનુમાન તો ખાંધીજ દીધું હતું કે, મોટા શેઠથી છાની નાના શેઠે રજા મંજૂરી છે. પણ નોકર વિશ્વાસુ એટલે એણે એ વાત કાઢીને કહી નહિ.

જોકળ જોન્સ અને લોન્સડેલને ઉપર પ્રમાણે વાતચિત થયા પછી બે ત્રણ દિવસે એટલે જો ચોક્કસ રીતે કહીએ તો એગસ્ટ મહિનાની એવીસમી તારીખે સવારે સર્જન્ટ લેંગલી, લોન્સડેલ સ્વચ્છ રીતે અને વ્યવસ્થાપૂર્વક રહે છે કે નહિ તેની તપાસ કરવા એની રૂમમાં આવ્યો. તે વખતે લોન્સડેલ રૂમમાં એકલોજ હતો. લેંગલીને જોઇને એ સમજી ગયો કે કાંઈ દોષ જોવા કે છિદ્રો શોધવાને માટે એ આવ્યો છે.

“ કેમ અહ્યા, એકલો એકલો અહિં શું કરે છે ? તારું મોઢું

કેમ કટાણું જણાય છે? તારા જેવો અસંતોષી તો આખી ડેપોમાં મેં
કાંઈ જોયો નહીં. ” લેંગલીએ એક જંગલીના જેવી દષ્ટિએ
જોઈને કહ્યું.

લોન્સડેલે વિનયપૂર્વક લેંગલીને કહ્યું: “ સાહેબ, હું ધારૂં છું
કે મારા મોઢાએ આપનું કાંઈ ખગાડયું નથી. ”

“ કેમ નહિ? એવા કટાણા મોઢાનો માણસ મને ગમતો નથી.
જ્યારે સાર્જન્ટ મેજોર લેંગલી આવે ત્યારે તારા મુખ ઉપર ખીલ-
કુલ ગ્લાનિ હોતી જોઈએ નહિ, સમજ્યો. વારૂં પણ એકલેની કાંઈ
ખખર અંતર જાણે છે? કેમ કાંઈ જવાબ આપતો નથી? જવાબ
દેવો નથી ગમતો કે શું? બેલીફની સુંદર પુત્રીના વિચારમાં પડી
ગયો હોઈશ તેથીજ તોખરા જેવું મોઢું કરીને બેસી રહ્યો છે. એ
છોકરીને તો તારી કશીએ પડી નથી. તારી પરવાએ એને નહિ
હોય. ” ફેડરિક સાર્જન્ટ લેંગલીના સામું આશ્ચર્યભરી નજરે જોઈ
રહ્યો. એટલે વળી સાર્જન્ટ બોલ્યો “ મારા સામું શું જોઈ રહ્યો છે?
એકલેમાં શું ચાલી રહ્યું છે તે બધું હું જાણું છું. પણ હું તને એમ
કાંઈ બધી હકીકત કહી દેવાનો નથી. પણ તને હું એક સલાહ આપું
છું કે સાત વરસ સુધી મીસ લ્યુસી તારી આશામાં બેસી રહેશે
એમ ન ધારીશ. એ રમણી કાંઈ તારા જેવા માટે નિર્માણ નથી
થઈ. એ તો કાંઈ ભાગ્યશાળીના ભાગ્યમાંજ લખાયેલી છે. હવે કાંઈ
સમજ્યો. ” આટલું કહીને સાર્જન્ટ લેંગલી રોડમાંને રોડમાંજ ચાલ-
તા થયો. હવે બન્યું એમ કે સાર્જન્ટ લેંગલીને સજેખમ થયું હતું
એટલે જેવો એ લોન્સડેલની રૂમ છોડીને ચાલવા લાગ્યો કે તેવીજ
એને બેરમાં છીંક આવવાથી એણે પોતાના અંદરના ખીસ્સામાંથી

એકદમ રૂમાલ ખેંચી કાઢ્યો. રૂમાલ ખેંચતાં ખેંચતાં એના ખીસ્સા-
માટે કાગળ જમીન ઉપર પડી ગયો તેની એને ખબર ન રહી
અને એ ચાલ્યો ગયો. એ જો કહી ગયો તેનો વિચાર કરતો લોન્સ-
ડેલ એકો હતો. દ્યુસીની પવિત્રતા અને અડગતા વિષે જરાએ
શંકા નહોતી, છતાં આકલેમાં કાંઈ વિચિત્ર બનાવ બન્યો હશે એવું
એને લેંગલીના બોલવા ઉપરથી લાગ્યું. “વખત છે ડેવિસ દ્યુસીની
મરજી વિરૂદ્ધ એને કાંઈ બીજા સાથે પરણાવી દેવાની પેરવી કરતો
હોય. કદાચ દ્યુસીને એ બાબતની ખબર પણ ન હોય. ખબર હોય
નોયે, મને જાણીને દુઃખ થશે એમ ધારીને એણે મને ન લખ્યું
હોય.” આવા વિચારમાં એ ગુંથાઈ ગયો હતો એવામાં એની નજર
પેલા જમીન ઉપર પડેલા કાગળ ઉપર પડી. એટલે તે લેવાને એ
એકદમ ઉઠ્યો. કાગળના ઉપર સરનામું લેંગલીનું હતું. કાગળ પડી
જવાથી થોડો ખુલ્લો થઈ ગયો હતો એટલે ફેડરિકની નજરે “દ્યુ-
સી અને જુરોલ્ડ રેડગર્ન” એટલા અક્ષરો આવીંતા પડ્યા. પારકો
કાગળ વાંચવાનો ફેડરિકનો જરાએ વિચાર નહોતો; પણ ઉપરના બે
નામથી એના મનમાં એક જાંતની ઉત્સુકતા પ્રકટી અને કદાચ
ફરીથી કાંઈ દગો થયો હશે એમ શંકા જવાથી એમાં શું લખ્યું છે
તે જાણવાની એને સ્વાભાવિક રીતેજ ઈચ્છા થઈ આવી. અને પાર-
કાના પત્રો કેમ વંચાય એ વિચાર બાળુએ મુકાને એણે એ પત્ર
વાંચવા માંડ્યો. પત્ર નીચે પ્રમાણે હતો.

પોસ્ટ ઓફીસ, ઓકલે. ૨૧ ઓગસ્ટ ૧૮૮૮.

પ્રિય મી. લેંગલી,

આપે મને યાદ કર્યો એ આપનો મોટો ઉપકાર. આપનો

પત્ર મને પહોંચ્યો છે અને તેનો જવાબ પણ હું તરતજ વાળું છું-
આપને મેં કિંચિત-જે કાંઈ મારાથી બની શકી તે-મદદ કરી તેને
માટે આપે મારી કદર કરી છે એ જાણીને મને આનંદ થાય છે.
ઓકલેની પોસ્ટ ઓફિસ મારા ચાર્જમાં આવી છે એટલે હવે મામમર્મ
હું કાંઈક છું એવું થયું છે. પણ એટલાથી હું પુલાઈને ફાળકો થઈ
જાઉં એમ નથી. એટલું તો ખરું કે હવે મારો દરજ્જો વધ્યો. આજ
ફરીથી એકાદવાર ઓકલે પધારી આપનાં દર્શન દેશો એવી આશા
છે. અને કદાચ ફરીથી એવાજ કામે આપને ઓકલે પધારવાનું થાય
તો આપની સેવામાં હું હાજરજ છું. તમે ઓકલેના સમાચાર પૂછો
છો અને મિસ ડેવિસ સંબંધી હકિકત જાણવા માગો છો; તો કાલેજ
જે હકિકત મારા જાણવામાં આવી છે તે હું લખી જણાવું છું. કદાચ
તમે માનશોએ નહિ, પણ વાત ખરી છે. જીરોલ્ડ રેડમર્નને તો આજ
જાળખતા હશે. હાલજ એમને આપની રેજીમેન્ટમાં કમીશન મળ્યું
છે. એ ટ્યુસીને પરજીવાનો છે. બધું નકકી થઈ ગયું છે. સર આર્થર-
બોલ્ડથી આ બધું જાનું રાખવામાં આવ્યું છે. તેમજ મામમર્મ
પણ આ વાત કાંઈ જાણતું નથી. ડેવિસ અને જીરોલ્ડે જમરી યુક્તિ
રચી છે. ડેવિસને તો આજ જાળખો છો. બડો પાકો છે. જીરોલ્ડ
પોતાની પત્નિને સાથે લઈને તમારી રેજીમેન્ટમાં આવવા ધારે છે.
અત્યારે એ લંડન છે. એના બેંકર પાસેથી એણે પૈસા મંગાવ્યા છે.
૨૪ મી તારીખે એ કાવેન્દ્ર જશે અને લમ માટે સ્પેશ્યલ લાયસન્સ
મેળવશે. ડેવિસ પુત્રીને લઈને ૨૬ મી ની સવારે ઓકલેથી
નીકળીને બપોરે કાવેન્દ્ર જઈને જ્યોર્જ હોલમાં જીરોલ્ડને મળશે; અને
તેજ દિવસે જીરોલ્ડ અને ટ્યુસીનાં લમ થઈ જશે. આવી રીતની બધી

ગોડવણ મી. ડેવિસ અને જીરોલ્ડ વચ્ચે થઈ ગઈ છે. આ તો સહેજ જાણવા સારું લાગ્યું છે. આ વાતને બીલકુલ પ્રસિદ્ધિમાં લાવશે નહિ. મને તો એમ થાય છે કે એ બંને જણે કેવી અજબ યુક્તિ લેડાવી છે. બધાને ટપી જાય એવું કામ કર્યું છે. બસ આટલેથી બંધ કરું છું.”

લી. તમારો રૂણી અને સાચો મિત્ર

એમ્બ્રેડીઆ બેટસ.

પત્ર વાંચીને ફ્રેડરિક ગાંડા જેવો બની ગયો. એ અજબબીમીમાં ગરકાવ થઈ ગયો. એણે શું વાંચ્યું તેનો પણ એનાથી વિચાર ન થઈ શક્યો. છેક બેબાકજો બની ગયો. એને એમ થયું કે ધોળા દિવસનું આ સ્વપ્ન તો નહિ હોય ? ખાતરી કરવા એણે ફરીથી કાગળ વાંચ્યો. માલમ પડ્યું કે સ્વપ્નનું નથી પણ સાચું છે. એને લાગ્યું કે ક્યુસી નક્કી જીરોલ્ડ અને ડેવિસના કાવતરાનો ભોગ થઈ પડી છે. હવે શું કરવું ? સૈનિક તરીકે મારા હાથ પગ બંધાઈ ગયા છે. મારાથી અહિંથી શી રીતે ખસાય. હાલને હાલ થોડા દિવસની રજા માગું ? ના, રજા તો નહિ મળે. હજી રજા ચઢીજ નથી. ત્યારે શું કરવું ? ” આ પ્રમાણે વારંવાર પોતાના મન સાથે એ સવાલ જવાબ કરી રહ્યો હતો. એને અત્યારે ઘણુંજ તીવ્ર દુઃખ થઈ આવ્યું હતું. એને જખરો આઘાત થયો, પણ શું કરે ? ૨૪ મી તો આજે થઈ. ૨૬ મીની બપોરે તો લમ્બેવિલિ થઈ જવાની. બે અઢી દિવસનોજ ગાળો હતો. એટલા વખતમાં એ કોવેન્ટ્રી જઈ પહોંચવાનો વિચાર કરતો હતો. પણ એની પાસે ફક્ત છ જ શીલીંગ હતા. પોર્ટસ માહિથથી લંડન ૭૨ માર્ષલ થવું હતું અને લંડનથી કોવેન્ટ્રી ૯૦ માર્ષલ હતું. એટલે એને ૧૬૨ માર્ષલ અઢી દિવસમાં જવાનું

હતું. એટલા વખતમાં આટલી બધી લાંબી મુસાફરી શી રીતે કરી શકાય? એ નિરાશ થયો. વળી પાછો નિશ્ચય કર્યો કે “ હું જઈશજ. હયુસીને આફતમાંથી મુક્ત કરવા હું અહિંથી નાસી જઈશ. મારી ખાત્રી છે કે હયુસીની મરજી વિરુદ્ધ એનો પિતા આવો સમારંભ કરી રહ્યો હશે. એ એના ઉપર જીલમ ગુજારશે, એને દુઃખ દેશે, સતાવશે, ધમકી આપશે અને એના સુખનું સત્યાનાશ વાળશે. માટે એને એ દુઃખમાંથી છોડાવવા હું અહિંથી નાસીજ જાઉં. પણ લશ્કરમાંથી નાસી જવાના ગુન્હામાં આવી જઈશ તો? ગમે તેમ થાય મને તેની દરકાર નથી. અત્યારે મારું સર્વસ્વ હુંટાઈ જવા બેઠું છે. નાસી તો જવું, પણ શી રીતે? સૈનિક વેશમાં તો જવાય નહિ, અને ખીજાં કપડાં તો લઈ લીધાં છે. ત્યારે ખીજાં જીનાં કપડાં વેચાતાં હોય? એ એમ કહે તો પછી જવાનું બાહું આપવા અને રસ્તામાં ખાવાનું જોઈશે તેને માટે મારી પાસે કાંઈ પૈસા રહેશે નહિ. કાંઈ નહિ હું તો મારા સૈનિકતા યુનિફોર્મમાંજ આદ્યો જઈશ. જેકમ પાસે કપડાં માગું તો? એ એનાં કપડાં આપશે? પુછી તો જોઈ.” આવો વિચાર કરીને એણે એટલેનો કાગળ પોતાના ખીસ્સામાં ધાલી દીધો અને જેકમ પાસે જવા નીકળ્યો. જે ઘોડારમાં જેકમ રહ્યો હતો ત્યાં ગયો. પણ જેકમ ન મળ્યો. તપાસ કાઢતાં જણાયું કે એ બે ત્રણ કલાક પછી આવશે. પણ એટલા કલાક નકામા કરવા એ રિપમ હતું. દરેકે દરેક મિનિટ અત્યારે એને મન સોનાની હતી. એને ૧૬૨ માઈલની મુસાફરી કરવાની હતી એટલે એ રાહ જોવા ન રહ્યો. એણે તો માપવા માંડયું. પોર્ટસ માઠિય છોડયું, પોર્ટસ પણ વટાવ્યું અને લાંડનને પંથે પડ્યો. એટલે જીલ્લામાં જતું એક ખાટકીનું

ગાહું મળ્યું, ગાહું ઉભું રખાવ્યું અને પોતાને ખેસાડવાને ગાડા
 વાળાને કહ્યું. ગાડાવાળો થોડી વાર લોન્સડેલના સામું જોઈ રહ્યો
 પછી બોલ્યો “ રજા ઉપર હશે કેમ ? ” “ હા. ” લોન્સડેલ આમ
 કહીને પહેલીજ વાર જુહું બોલ્યો. “ વાર ચાલો જત્તરી કરો, ખેરતી
 જવ. ” ગાડાવાળાએ એ પ્રમાણે કહ્યું એટલે એ ખેરતી ગયો. પછી
 ગાડાવાળો કહેવા લાગ્યો. “ ભાઈ, તમારા ઘણા મૈનિકા લશ્કરમાંથી
 નાસી જાય છે તેવું તો તમે નથી કર્યું ? તે જાણવાને માટેજ મેં
 તમને સવાજ પૂછ્યો હતો. કારણકે જો તેવું હોય તો નાહક તમને
 ખેસાડવાથી હું પીડામાં આવી પડું. ” લોન્સડેલ આ સાંભળીને કંઈ-
 જ બોલ્યો નહિ. પણ ખીજા વિષય ઉપર ઉતરી પડીને ગાડાવાળાને
 શંકા ન આવે તેવી રીતે આનંદમાં તેની સાથે વાતચીત કરવા
 લાગ્યો. ચારેક માઇલની રુસાફરી પછી ગાહું આમગ નહિ જતું હોવા-
 થી લોન્સડેલ ગાડામાંથી ઉતરી પડ્યો અને ગાડાવાળાને લાહું આપ-
 વા માંડ્યું. પણ એણે ન લીધું અને કહ્યું કે “ તમને ખીચારાએને
 ઘણું આછું મળે છે અને તમે હોલી ડે (તહેવારના દિવસો) ભોગવવા
 જવ છો એટલે હશે તો તમને કામ લાગશે. મારે લાહું નથી જોઈતું.
 ફેડરિક માડાવાળાનો ઉપકાર માનીને ત્યાંથી પોતાનાથી અને તેટલી
 ઝડપે આગળ ચાલવા લાગ્યો, અને પોર્ટસ માઉથ ને એને ધણું
 અંતર ઘટી જાય એ માટે ચાલવાનો વેગ પણ એણે વધારી દીધો.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

કૉવેન્ટ્ર.

હવે આપણે એકલે તરફ દષ્ટિ કરીએ. આજે ૨૫ મીની રાતે દ્યુસી વાળુ કરીને પોતાના શયનગૃહમાં જતી હતી તે વખતે ડેવીસે કહ્યું “ દ્યુસી, હું તને કહેવાનું ભૂલી ગયો. આપણે કાલે સવારે કૉવેન્ટ્ર જવાનું છે હોં. મારે ત્યાં કેટલીક ખરીદી કરવાની છે. તુંયે કેટલીક ચીજો ખરીદવાનું કહેતી હતી એટલે ચાલે. સાથે જઈશું. મીડલટન સુધી તો જુરાયે એની ગાડી આપવાનું કહેલું છે. એટલે તેમાં જઈશું અને મીડલટનથી આપણે લાડાની ગાડીમાં કૉવેન્ટ્ર પહોંચી જઈશું. જરા વહેલી ઉઠજે એટલે આપણાથી સવારે આઠ વાગે અહિંથી નીકળાય. ”

રેવિસની આ તૈયારીથી દ્યુસીને કાંઈક વહેમ તો ગયો; પણ એ ઘણુંજ બેદરકારીથી વાત કરતો હતો એટલે દ્યુસીનો વહેમ ધીમે ધીમે નાશુદ થવા લાગ્યો અને એ પોતાના શયનગૃહમાં ચાલી ગઈ. જુરાઈ રેડઅર્ન દ્યુસી ઉપર બે કાગળ ખીડ્યો હતો, તે ડેવિસે એને નહોતો આપ્યો. એણે છેક છેવટની ધડી સુધી રેડઅર્ન સાથે એનાં સમ કરી દેવાની વાતનો રફાટ દ્યુસી પાસે ન કરવાનો નિશ્ચય કરી રાખ્યો હતા. એણે એમ ધાર્યું હતું કે અધી પાછી તૈયારી થઈ જશે એટલે દ્યુસી ઉપર જરા વધારે દખાણુ કરવાથી એ એની મેળે ઠેકાણુ આવશે. અને અત્યારે રફાટ કરી દેવાથી કદાચ જુદુંજ પરિણામ આવે. દ્યુસી સુવા ગઈ હતી પણ એને અત્યારે નિદ્રા નહોતી. કૉવેન્ટ્ર કેમ જવાનું હશે એ ખામતનો એ વિચાર કરી રહી હતી. એને હવે હબર

જાતની શંકા અને તર્કો આવવા લાગ્યા. “ત્યારે જીરોફડ રેડબર્ન શું અમથો ધક્કા ખાતો હતો ? મારા પિતા એના અહિં આવવાથી કેટલા બધા રાજ થતા હતા. મારા પ્રત્યે જીરોફડ રેડબર્નને પ્રેમ પ્રકટે એટલા માટે એ એને ટેટલી બધી છુટ આપતા હતા. આ બધું શું કાંઈ પણ જાતની આશા વગર એ કરતા હતા ? વળી આ કોવેન્ટ્ર જવામાં પણ કેમ જાણ્યું કાંઈ ભેદ નહિ સમાયલો હોય ? ત્યાં ખરીદીને માટે જવાનું હોય તો છેક રાતેજ કેમ મને વાત કરી. એવું કાંઈ જવા આવવાનું હોય છે ત્યારે તો એ મને પહેલાંથી ખબર આપે છે.”

આમ જેમ જેમ એ વધારે વિચાર કરવા લાગી તેમ તેમ એને વધારે ધારતી લાગવા માંડી. વિચારીને દુનિયાનો ઝાઝો અનુભવ નહોતો એટલે એના પિતાની આટલી બધી સત્તા એને અસહ્ય લાગી. એને એમજ લાગ્યું કે “ખરેખર, મારો પિતા નિર્દય અને જીલમખોર છે એના ત્રાસથી છુટવાને શું ઉપાય કરવો ? અહિંથી નાસી જઈ ? પરંતુ હું જે બીકથી નાસી જવા ધારું છું તે કદાચ ખોટી હોય તો ? નાસી જવાથી ઉત્તરું ફળેત થયાય. હજુ એ વધારે ખાતરી કરવાને માટે રાહ જોઉં. જે કદાચ એવોજ સમય આવી લાગશે તો ગમે તેમ કરીને હું નાસી છુટવાનો લાજ શોધી કાઢીશ.” આખરે પોતાનો પ્રેમ પોતાના બહાલા ફ્રેડરિકમાં અચળ રહે એવી ભાવપૂર્ણ પ્રજુની પ્રાર્થના કરીને દ્યુસી ઉઘી ગઈ અને સવારમાં વહેલી ઉઠી. એના ઉઠતાં પહેલાંજ એનો પિતા ઉઠેલો હતો અને બધી તૈયારી કરતો હતો. એ પણ બધી તૈયારી કરીને ખરવારી ગઈ. આજે એણે સુંદર કપડાં પહેરી લીધાં; પરંતુ એનું

હલ્લ એને ડાખ્યા કરતું હતું; કાંઈ આફતમાં આવી પડાશે, એમ સ્થયન કરી રહ્યું હતું. વખત છેને કાંઈ અણધારેલો પ્રસંગ બનવા પામે અને જરૂર પડે, માટે પોતે બચાવી રાખેલા આશરે દસેક પા-
લિન્ડ પણ એણે સાથે રાખ્યા. તેમજ એની મરનાર માતા તરફથી મળેલા દર દાગીના જેવું સાથે લેવાય તેવું પણ પાસે રાખી લીધું. અત્યારે એને એમજ લાગ્યું કે, “ હવે હું ફરીથી અહિં પાછી નહિ આવું. આ ધરની આ મારી છેલ્લીજ મુલાકાત છે. ” એને ઝાણું આવી ગયું અને રડી પડી. ઉભરો શાંત પડ્યો એટલે આંસુ લુગી નાખીને રહેલું મોઢું ન જણાય તેમ મોઢું સાફ કરીને પોતાના શયનગૃહમાંથી નીચે ઉતરી પ્રધાન ખંડમાં એના પિતા પાસે આવી. પિતાના મુખ ઉપરથી હ્યુસીને ભયની કલ્પના કરવાનું કશું કારણ મળ્યું નહિ એટલે એને જરા નીરાંત વળી. છતાંએ અત્યારે એને ખાવાનું ન લાગ્યું. ખાતાં ખાતાં હજાર જાતના વિચારોથી એ ચિંતાગ્રસ્ત જણાવા લાગી. એણે ડેવીસને કહ્યું: “ મારી પ્રકૃતિ મને આજે અસ્વસ્થ લાગે છે, માટે તમારી સાથે આવવાનો મને આગ્રહ ન કરો તો સાફ. ”

ડેવીસ- “ બહારની હવાથી ઉલટું વધારે સાફ લાગશે. આપણે કાંઈ તરતને તરત પાછું ફરવું નથી. કાલે કે પરમ દિવસે પાછા આવીશું. એક બે દિવસ રહેવું પડે તો જરૂર જોગી ચીજો સાથે લઈ લેજો. ચાલ હવે ઉતાવળ કરજો હાં. વખત થઈ ગયો છે. ”

હ્યુસીએ જોયું કે બીજું બાનુચે ચાલે એવું નથી; એટલે પાછી પોતાના શયન ગૃહમાં ગઈ અને માર્યાને બોલાવી. માર્યાએ કહ્યું:—

“ બેન, કેમ આટલાં બધાં બેચેન જણાવ છો. તમારા પિતા આત્મારે તમને તેડી જાય છે તેમાં કાંઈ તમને લય જેવું લાગે છે ? ”

દ્યુસી:—“ માર્થા, મને કશી સમજ પડતી નથી. હું ઘણી દુઃખી છું. ખરેખર મને લયજ લાગે છે. કદાચ મારું ધારવું ખોટું પથ હોય. પ્રભુ મારું ધારવું ખોટું પાડે. જાડી મને તો એમજ લાગે છે કે તને હું આ હેલ-વેલ્લીજ મળી લઉં છું. ” લલી માર્થા રડી પડી અને બોલી.

“ બેન, એવું શું બોલો છો. ત્યારે તમે જવાનું માંડી વાળો. ”

એટલામાં ડેવીસે નીચેથી જીમ પાડી “ દ્યુસી, તૈયાર થઈ કે નહિ ? ”

“ ઓ, આવી. ” એમ કહીને દ્યુસી માર્થાને બેટીને ચાલી ગઈ.

દ્યુસી જાણે પ્રધાન ખંડની હેલો રજા લેતી હોય તેમ એણે એ ખંડમાં નજર કરી અને પછી બાપની સાથે ધરની બહાર નીકળી. એ બન્ને રાયલ-ઓક આગળ આવ્યાં. અહિં જીશલની ગાડી તૈયારજ હતી. દ્યુસીને બેચેન બેઠને ડેવીસે કહ્યું “ કેમ તું આમ બેચેન જેવી લાગે છે. આપણે જમ્મએ છીએ આનંદ કરવા, અને તું તો જાણે દુઃખના દરિયામાં ડુબવા જતી હોય એમ લાગે છે. ”

દ્યુસીને ડેવીસના હેલા શબ્દો ભવિષ્યવાણી જેવા લાગ્યા. બન્ને જણ ગાડીમાં બેઠાં એટલે ડેવીસે મી. જીશલને કહ્યું.

“ મી. જીશલ, પરમ દિવસે તમારી ગાડી તમને પાછી મળશે. ”

જીશલ—“ કાંઈ નહિ, તમારીજ ગાડી છે. મરજી પડે ત્યારે પાછી લાવજો. તમારા બન્નેનું પ્રયાણ સુખરૂપ થાશે. ”

ગાડી ચાલી; ગામ છોડ્યું અને એ મીડલ્ટનની સડકે પડ્યાં. ગાડીમાં ડેવીસ ખુશ મીઝસમાં વાતો કરવા લાગ્યો. દ્યુસીને પણ ગાડીમાં જરા ઠીક લાગ્યું.

મિડલ્ટન આવી પહોંચ્યું. બુશલની ગાડીને સહીસલામત સ્થળે રાખીને ભાડાની ગાડીમાં બંને બેઠાં અને કોવેન્ટ્રિ જવા ઉપડ્યાં. ત્યાં પહોંચ્યાં તે વખતે ધડીઆળમાં બરોબર બારના ટકારા થતા હતા. ગાડીમાંથી ઉતર્યાં અને જયોર્જ હોટલમાં ગયાં. હોટલમાં પોતાને એક અલાયદી રૂમ આપવાને ડેવીસે વેટરને કહ્યું. વેટર તેમને એક રૂમમાં લઈ ગયો. ત્યાર પછી વેટરને બાબુ ઉપર લઈ જઈને એને પૂછ્યું કે “રેડબર્ન નામના કોઈ સફ્ટવુડ્સ આ હોટલમાં અત્યારે છે? જો હોય તો તેમને મારી સલામ કહીને કહે કે, મી. ડેવીસ દસેક મિનિટમાં તમને મળશે.”

વેટર—“હા, તે સફ્ટવુડ્સ હોટલમાંજ છે.” વેટર સાથે ડેવીસે ઉપરની દ્યુસીથી છાની વાત કરી તેથી એના મનમાં પાછા તર્ક વિતર્ક થવા લાગ્યા. ડેવીસ વેટર સાથે વાત કરીને પાછો દ્યુસી પાસે આગ્યો અને ખરી વસ્તુ સ્થિતિનો સ્ફોટ કરવાનો સમય આવી લાગ્યો છે એમ જાણીને એણે કહ્યું:—“દ્યુસી, મારી પુત્રી, મેં જે વિચારો નક્કી કરી રાખ્યા છે અને જેને માટે મેં બધી તૈયારીઓ કરી મુજી છે તે તને જણાવવા જરૂરના છે માટે સાંભળ. એ સાંભળીને તું ચોંકી તો જમણા અને કદાચ ખુબ પણ પાડી છીડીશ. પણ ખબરદાર, જે કોઈ પણ ધાંધળા કરી છે તો. હવે હું કોઈ પણ રીતે તારી દયા ખાવાને તથી. આજે તારે જીરોલ્ડ રેડબર્નને પરણવુંજ પડશે.”

આ સાંભળીને હ્યુસી આશ્ચર્યકારક હિંમત રાખીને દૃઢ અને સ્પષ્ટ રીતે “ નહિ, પિતાજી તેમ કદી નહિ બને. ” એમ બોલીને ડેવીસની સામે ધોળા સફેદ આરસપહાણના પથરની પુતળીની માફક અડગ ઉભી રહી.

ડેવીસ—“ હ્યુસી, હું તને શ્રાપ આપીશ. મેં તને થોડા દિવસ ઉપર કહ્યું છે તે યાદ કર. આવો માનવંત અને ગૌરવભર્યો લગ્ન સંબંધ ગોઠવવામાં મારે કેટલી બધી જોહમત ઉઠાવવી પડી છે ? એ જોહમતને અનેજ રેડમને તારી સાથે લગ્ન કરવાનું કમુલ કયું છે. આ રહ્યો એમનો કાગળ વાંચ. તને આપવાનેજ એ કાગળ એમણે મારા ઉપર એક બે દિવસ ઉપર મોકલાવ્યો છે. ”

હ્યુસીએ મક્કમપણે માથું હલાવીને ના પાડી. અત્યારે એનામાં અજબ ધૈર્ય આવેલું હતું.

ડેવીસ—“ ના પાડે છે ? હજી મારી સામે પડવાની હિંમત ધારે છે ? ક્યાં સુધી તારી હિંમત છે તે હું જોઈશ. પણ હું કહું છું તે એકવાર સાંભળ. હું તારે પગે પડવાનો નથી તેમ તું મારું ધાર્યું કર એમ કહેવાનો પણ નથી. તારા કાલાવાલાએ સાંભળવાનો નથી. યાદ રાખજે; તારા મનસ્વીપણાથી અને તારી ઉદ્ધતાથી મારા મનોરથોને જો તું છિન્નભિન્ન કરી નાખીશ, મારી મહામહેનતે અણી ઉપર આણેલી આશાની ઈમારતને તું ધ્વજમાં તોડી પાડીશ તો એનું પરિણામ બચકરજ છે. ઠેક સુધી જો તું તારા વિચારોમાં મક્કમજ રહીશ, મારા અત્યાર સુધીના પોષેલા અભિલાષોને ધુળમાં મેળવી છોડશે, તું મારી આજરું લઈશ, તો તારો પાપ છેવટનુંજ પગલું લેશે; તારા નામપર અપહાત કરશે અને મરતાં મરતાં

પણ દુનિયાને બતાવી જશે કે એક ઉદ્ધત, દયા-હીણ અને આપનાં કલ્યાણમાં ન રહેનારી છોકરીના પાપેજ આપે આપવાત કર્યો છે. અને યાદ રાખજે; મરતાં મરતાં પણ તને બિખારણ બનાવતો જઈશ-મારી બધી મીલકત વિલ કરી ધરમાદામાં આપતો જઈશ અને તું ધર ધરના દુકડા વીણી ખાનારી થઈ જઈશ. ”

આ સાંભળી દ્યુસીની મનોવૃત્તિઓ બદલાઈ ગઈ. તે દયાર્દ્ર થઈ ગઈ. એ બોલી:—“ પિતાજી, પિતાજી, આવું ન બોલો. પ્રભુની ખાતર આવા શબ્દો ન કાઢો. હું તમને પગે લાગું છું. ” એમ કહેતી કહેતી એ ડેવીસને પગે પડી.

ડેવીસ:—“ હું આ બધું અમસ્તુંજ બોલું છું એમ ન ધારતી. તું જીરોદ્ધ સાથે પરણવાની ના પાડીશ, તો તારા ઉપર અભિશાપો વરસાવીને તને કાઢી મેલીશ. ”

“ અરે પ્રભુ ! ” એમ બોલતાં બોલતાં દ્યુસીથી મોટેથી બુમ પડાઈ જતી હતી તે એણે દબાવી દીધી.

“ હા, મારા અંતરના અભિશાપો તને આપીશ. મારો કકળતી આંતરડી તને આખી જીંદગી સુખે દરીને નહિ બેસવા દે. જો આ પીસ્તોલ. મારા હાથમાં બરેલીજ છે. એજ પીસ્તોલથી મારફ જીવનનો અંત આણીશ અને હું મરીશ ત્યાર પછી મારા અભિશાપ માઈજ ૩૫ લખને રાતને દિવસ તારી પાછળ પાછળ બૂલ ચેઠે બમશે. દિવસે તને પ્રત્યક્ષ મળીને અને રાતે તારા સ્વપ્નામાં આવીને માઈ વેર લેશે. ” આમ બોલતાં બોલતાં ડેવીસે પોતાના ખીરસામાંથી પીસ્તોલ કઢી. એટલે દ્યુસીથી ચીસ પડાઈ ગઈ અને બન્ને હાથ આવેશમાં પછાડતી તે જમીન ઉપર પટકાઈ પડી.

પડતાં પડતાં “હે પ્રભુ, હવે શું થશે.” એટલા શબ્દો એના મુખમાંથી નીકળી પડ્યા. પીસ્તોલ ખાલીજ હતી પણ દ્યુસીને દાગ આપવાની ખાતરજ ડેવીસે તેને બરેલી જણાવી હતી. પીસ્તોલ એણે ખીસ્સામાં પાછી મુકી દીધી અને કહ્યું. “જીરોલ્ડ રેડમર્ન આ હોટલમાંજ છે. એણે બધી જોઇતી તૈયારીઓ મુકી છે. લગ્ન કરાવનાર ધર્મગુરૂ પણ તૈયાર છે. લગ્નનું લાઇસેન્સ પણ કઢાવી રાખ્યું છે. બોલ હવે એની પત્નિ થવા તું ખુશી છે કે નહિ ? તારે એમ બતાવવુંજ પડશે કે, લગ્ન કરવા તું રાજી છે અને તારી અને મારી બન્નેની સંમતિ થીજ આ લગ્ન થાય છે એમજ જણાવવું પડશે. મારા કહેવા પ્રમાણે વર્તીશ તો ડીક. તારી “હા” ઉપર મારા અને તારા બન્નેના સુખનો આધાર છે અને તારા મુખમાંથી જે “ના” નો અવાજ નીકળશે તો તે અવાજ સાથેજ મારી પીસ્તોલનો અવાજ મારા મરણના સમાચાર તારા કર્ણ ઉપર પહોંચાડી દેશે. અને તું આ દુનિયામાં બાપ વગરની, પૈસા વગરની, શ્રાપિત થઈ એકલી અટુલી રખાડી મરીશ.”

ડેવીસના આ શબ્દોમાં ભયંકરતા હતી. લાકડીના ઝપાટા પેઠે એના એકે એક શબ્દો દ્યુસીને પ્રહાર કરી રહ્યા હતા અને એ શબ્દ-પ્રહારથી દ્યુસીને જાણે કળ ચઢી મઘ હતી. એનું મગજ જહેર મારી ગયું હતું. પડી રહી હતી ત્યાંથી એનાથી ઉઠી શકાયું નહિ. તે ઘણી ગભરાઇ ગઈ હતી. ચીસ પાડવાનો વિચાર કર્યો પણ તેમજ એનાથી ન થઈ શક્યું. એના હોઠ જાણે સીવાઈ ગયા હતા.

ડેવીસ—“બોલ દ્યુસી, બોલ હા કે ના, હવે વધારે વિચાર કરવાનો સમય નથી. જે તે એક નિશ્ચય ઉપર આવી જા. મી. રેડ-

ખર્નની મશ્કરી કરવા આપણે અહિં આવ્યા નથી. ” ધુંટણીએ પડીને દ્યુસી બોલી:-“ પિતા, પિતા, જરી તો વિચાર કરો. મારી પવિત્ર માતાની ખાતર તો મારું કહ્યું માનો. આવી નીચતા કરતી છોડો દો. તમે આપઘાત કરીને મરો તેના કરતાં હુંજ આપઘાત કરીને મરી જઉં એજ સાચું છે. ”

“ ચાલ, એવી વાત મારા આગળ નહિ પાલવે. ” એમ કહીને દ્યુસીનું કાંકું ઝાલીને આમળ્યું અને બોલ્યો “ મારી ઇચ્છા પ્રમાણે થવુંજ જોઈએ, નહિ તો હું મારો છેલ્લો ઉપાય અજમાવીશ અને જીવ ઉપર આવીશ. હું રેડખર્નને વચન આપી ચુક્યો છું. માટે મારું વચન પળે તો જ હું એને મારું મુખ દેખાડી શકું એમ છું. ”

અમે તેવા પાપણુ હૃદયના મનુષ્યને પણ પીગળાવી નાખે એવા કર્ણ અને કાકલુદીભર્યા સ્વરે દ્યુસી કહેવા લાગી “ પિતાજી, તમે મારો જીવ લેવા બેઠા છો. ”

“ ચાલ બહુ થયું. આ નાટક ધણું પહોંચ્યું. હા નાનો જવાબ દઈ દે. તેં મને ગાંડો કરી મુક્યો છે. ”

“ઓ પ્રભુ, મારે શું કરવું? ” એમ બોલીને દ્યુસી ધબ દબને ખુરશીમાં પડી. વળી બોલી. “ ઓ પિતાજી, મારા હા કહેવાથી બે જણનાં મોત નીપજશે. મારું મૃત્યુ થશે તો થશે પણ સાથે સાથે જેનામાં મારો અચલ પ્રેમ છે, જેને હું મારું વચન આપી ચુકી છું, એ મારા પ્રેમીનું પણ મૃત્યુ થશે. ”

વધારે ક્રોધાવિષ્ટ થઈને ડેવીસ બોલ્યો “ મારી આગળ તું એનું નામ ન દઈશ. જે તું ના કહીશ તો હું જરૂર મારું ખુન રેડીશ અને મારો ધાત કરીશ, અને તું પિતૃધાતિની ગણાઈશ એ યાદ રાખજે. ”

અત્યારે દ્યુસીની બુદ્ધિ કુટિત થઇ ગઇ હતી. તે એક માંડાની મીસાલ ડેવીસના સામું જોઈ રહી હતી. ડેવીસ તો એકજ સવાલ પૂછી રહ્યો હતો. એ એવી બાવરી બની ગઇ હતી કે ડેવીસ શું કહી રહ્યો છે તે એ સમજી શકી નહિ. એની આંખે અંધારા આવવા લાગ્યાં એટલે એ ડેવિસને પણ બરાબર જોઈ શકી નહિ. રૂમ પણ એને ચક્કર ચક્કર ફરતી લાગી. એની આંખ આગળ નવી નવી અને વિચિત્ર આકૃતિયો તરવરવા લાગી. રૂમમાંના જડ પદાર્થો પણ એને સજીવ હાલતા ચાલતા જણાવા લાગ્યા. એ પદાર્થો જાણે એની મશ્કરી કરતા હોય એમ લાગ્યું. વળી એના પ્રત્યે તિરસ્કાર યુક્ત દ્રષ્ટિ કરતો વેટર એની નજરે પડ્યો. આવી વિકળ રિચ્છિતામાં દ્યુસી આવી પડી હતી. છતાં ડેવિસે એનો જાલ ન છોડ્યો. તે એની પાસે જઈને ઉભો રહ્યો. એનો હાથ દબાવ્યો પણ અત્યારે એની રમૂતિ ઓછી થતી જતી હતી. એ જાગ્રત દશામાં સ્વભાવરથા ભોગવતી હતી. ડેવિસ તો એકજ વાત પૂછ્યા કરતો હતો. દ્યુસીને તો ફક્ત એટલુંજ બાન રહ્યું હતું કે કાંઈ કાંઈ પૂછે છે. એટલે પોતે શું જવાબ આપે છે તેનું પણ એને તો બાન રહ્યું નહોતું. એટલે ડેવિસ વારંવાર એનું એજ પિષ્ટપેયણ કરતો હતો તેના જવાબમાં “હા” એવું કાંઈ એ બખડી ગઈ. દ્યુસીના મુખમાંથી નીકળેલા “હા” શબ્દે ડેવિસને હર્ષાન્વિત બનાવી દીધો. એટલે એ બોલી ઉઠ્યો “મારી બહાદી દ્યુસી, ત્યારે તો પ્રભુ તને સુખી રાખો.” ડેવીસના આ શબ્દો દ્યુસીના કર્ણ ઉપર અથડાયા અને એને એકદમ બાન લાગ્યું. જાગ્રત દશાની સ્વપ્ન સૃષ્ટિમાંથી એ ઝમકી ઉઠી. પોતે શું બોલી ગઈ તેના એકાએક એને ખ્યાલ આવ્યો. એટલે ડેવિસને જતો અટાવવા એણે એકદમ પોતાનો હાથ લખાવ્યો; પણ એટલામાં તો

એ રૂમ છોડીને ચાલ્યો ગયો. એને તો દ્યુસીના મોઢામાંથી “હા” નીકળી એટલે આનંદ માયો નહિ. તેથી જીરોદ્ધ રેડઅર્નને આ ખુશખબર કહેવા એ દોડી ગયો. જેમ અંધારી કાટડીમાં દિવાનો એકાએક પ્રકાશ થવાથી તેમાંની બધી વસ્તુઓ એકદમ નજરે પડી જાય છે, તેમ દ્યુસીને એકાએક ભાન આવવાથી ખરી વસ્તુસ્થિતિની સમજ પડી ગઈ. પોતે જેભાન અવસ્થામાં હા બોલી ગઈ ત્યારે ડેવિસે એમ માન્યું કે પૂર્ણ સાવચેતીમાં બુદ્ધિપૂર્વક એણે હા કહી છે; તેથી એ રેડઅર્નને કહેવા દોડ્યો. એ પસ્તાવો કરવા લાગી કે “જેભાન અવસ્થામાં પણ મેં ફેડરિકને અન્યાય કર્યો. એની સાથે હું પ્રેમના કાલથી બંધાઈ છું છતાં મારાથી એ કાલ ન પળાયો.” એને આગળ પાછળનો કાંઈ પણ વિચાર કર્યા વગર જ એ રૂમની બહાર નીકળી પડી. સારા ભાગ્યે પહેલવેલી એ ડેવિસ સાથે આ રૂમમાં પેઠી, તે વખતે એની ટોપી અને શાલ એણે માથા ઉપરથી કાઢ્યાં નહોતાં. એટલે એ પહેરવા કરવામાં એનો વખત ન ગયો. એ એકદમ દાદરે ઉતરી પડી. ઉતરતાં ઉતરતાં દાદરે ચઢના એક વેટર સાથે ઉતાવળમાં અથડાઈ પડી; પણ તેનીએ ફરકાર ન કરતાં નીચે ઉતરીને હોટલની બહાર નીકળી ગઈ. પોતાની આત્મિક દશકારાઈ ગયેલી સ્થિતિથી અને હદ કરતાં જાદે ઉતાવળ કરવાથી, લોકોનું ધ્યાન પોતા તરફ દોરાશે એની પણ દરકાર કર્યા વગર રસ્તામાં ઉતાવળી ઉતાવળી એ ચાલવા લાગી, અને થોડા વખતમાં એક નિર્જન સ્થાનમાં એ આવી પહોંચી. યાક ખાવાને માટે જરા એ ત્યાં ઉભી રહી તેવામાં એકાએક એના કર્ણ ઉપર હર્ષને પરિચિત ઉદ્ગાર અથડાયો; અને ઉંચું બોવા જાય છે ત્યાં તો એ ફેડરિક લોન્સડેલના બુજાશમાં બીકાઈ ગઈ.

પ્રકરણ ૧૬ મું.

નાસી છુટેલાં પંખીડાં.

બન્ને પ્રેમીઓ મળ્યાં, ભેટ્યાં અને કોઇની નજરે વધારે વખત ન પડાય અને હવે એક બીજાનો વિયોગ ન રહે તેથી બન્ને જણે ચાલવા માંડ્યું. કોવેન્ન્ટ વટાવી ખેતરાંમાં એમણે રસ્તો લીધો અને કોઇ એમની પુંક પકડે તો પણ પત્તો ન લાગે એટલા સારૂ ઝાડી-વાળા કોઈ ધીચ જગ્યા તરફ તેઓ જવા લાગ્યાં.

પરસ્પર હાથમાં હાથ મીલાવીને સહેજસાજ વાત કરતાં કરતાં અને એક બીજા તરફ અર્થસૂચક દષ્ટિનિક્ષેપ કરતાં તેઓ ચાલતાં હતાં, અને મોઢાના શબ્દો કરતાં એજ દષ્ટિનિક્ષેપમાં પોતાના મનોભાવો હજારો ગણી સ્પષ્ટ રીતે એકબીજાને વ્યક્ત કરી બતાવતાં હતાં. થોડા સમયમાંજ એ ધીચ ઘટામાં જઈ પહોંચ્યાં. ઝાડીના છેક અંદરના ભાગમાં ગયાં. ત્યાં એક મોટું ઝાડનું થડીઉં હટું તેના ઉપર બન્ને જોડા જોડ બેઠાં અને ફરીથી એક બીજાને પ્રેમાલિંગન દીધું. હોટ-માંથી નાસી છુટીને અહિં આવીને બેઠી એટલે તરતજ દ્યુસીના મગજમાં આચિંતો વિચાર આવવાથી એ ભયભીત બની ગઈ. એના પિતાએ આપઘાત કરવાની ધમકી બતાવી હતી તે એને સાંભરી આવ્યું અને એ વિચારે એ વ્યાકુળ બની ગઈ. દ્યુસીની આ વ્યાકુળતા ફેડરિકે જોઈ શક્યો. અને દ્યુસીને જો એણે પોતાના બાહુમાં ન લઈ લીધી હોત તો જરૂર એ મૂર્છાવશ થઈ ભૂમિ ઉપર પડી જત. ફેડરિકે એને આશ્વાસન આપ્યું અને પછી પૂછ્યું “ પ્રિયે,

એકાએક કયા વિચારે તને આમ લયમસ્ત કરી દીધી ? કેમ આમ તું મહારાયલી જણાય છે ? ” હ્યુસીને જરા શાંતિ વળી એટલે એણે કહ્યું કે “ મારા પિતાએ મને એની ધમકી આપી છે કે જો હું રેડમર્ન સાથે લમ કરવા ના પાડીશ તો હું તેજ પળે આપઘાત કરીશ. હું તો આમ નાસી આવી અને એમનું ધાર્યું તો ન થયું એટલે કદાચ એ પોતાની ધમકી અમત્રમાં મુકે તો ? એ વિચાર મને આંધળી અને લયભીત કરી મુકે છે. ”

ફેડરિક બોલ્યો:—“ હ્યુસી, તારા પિતાને હું બરાબર ઓળખું છું. એ એવો બોજો અને લાગણીઓને વશ થઈ જાય એવો કાચો નથી કે એકદમ આપઘાત કરી બેસે. તું કાળજે કરાર રાખજો. એ તો બડો પાકો અને નટખટ છે. તને એ નહિ દેખે એટલે એ તારી તપાસ કરવા મંડી જશે અને તને શોધવાની લા'યમાં ધમકીની વાત તો એ ક્યારનોયે જૂલી જશે. તું એનું કહ્યું કણુસ રાખે અને એની હામાં હા મેળવે એવું કરાવવાનેજ એણે આવી ધમકી આપીને તને બીવડાવી છે. ” પોતાના પ્રેમીના આ આશ્વાસનથી હ્યુસીને પાછો વિશ્વાસ આવ્યો અને અત્યાર સુધી એના બાપે જે નાટકરૂપ કર્યા હતા, એનો શાંતિથી વિચાર કરતાં એને ખાતરી થઈ કે ફેડરિકનું કહેવું વ્યાજબી છે.

ફેડરિકના ઓકલે છોડ્યા પછી રેડમર્ન એના પિતાની જાગમઈ ફેવી રીતે ફસાયો, અને પોતાને ઘેર આવીને એ શું કરતો હતો વિગેરે હકિકત એણે પોતાના કામળમાં ફેડરિકને કેમ ન લખી જણાવી એનો હ્યુસીએ ખુલાસો કર્યો. વળી એને બાપે કેવું અપ્રાપ્ત સમજવીને કાર્વેન્ડ્ર તેડી આણી હતી તે પણ વાત કરી. કાર્વે-

નિદ્રા આવી પછી હોટલમાં પિતા પુત્રો વચ્ચે જે પિસ્તોલવાળે પ્રસંગ ઉપરિચિત થયો હતો તે પણ કહ્યું. વળી મનની અસ્થિરતાને લીધે અને બેભાન અવસ્થામાં એના મોઢામાંથી કેવી રીતે “હા” નીકળી ગઈ અને ચિત્ત ઠેકાણે આવતાં કેવો પરતાવો થવા લાગ્યો, વિગેરે હકિકત પણ એણે ફેડરિકને કહી સંભળાવી.

હ્યુસીની આ દુઃખમય કથનીથી ફેડરિકને પણ લાગી આવ્યું અને જુરોદ્ધ રેડબર્નવાળો પ્રસંગ પોતાના પત્રમાં હ્યુસીએ ન લખ્યો તેને માટે હ્યુસીનો આભાર માનવા લાગ્યો. તથા પોતાના પ્રત્યેની હ્યુસીની આવી અડગ ભક્તિ, પ્રેમ અને લાગણી જોઈ એ હ્યુસી પ્રત્યે વધારે ને વધારે પ્રેમાળ થતો ગયો. પોતાની પ્રિયતમા સાથે આવી દગલખાજી રમવામાં આવી તેથી એને ક્રોધ પણ ચઢ્યો. હવે પોતે આ બધી હકિકત શી રીતે જાણી અને અહિં શી રીતે આવી પહોંચ્યો એ સર્વ વૃત્તાંત ફેડરિકે કહેવા માંડ્યું.

“ખરેખર, મને તો આ બધી વાતની કશીએ ખબર પડત નહિ. પણ સાન્નિદ્ય લેંચલી બેરેકમાં તપાસ માટે આવ્યો હતો અને ત્યાંથી મારા રૂમમાં આવ્યો. મારા રૂમમાંથી બહાર નીકળતાં એને છીંક આવવાથી પોતાનો રૂમલ કાઢવા અંદરના ખીરસામાં હાથ નાખ્યો અને રૂમલ કાઢતાં કાઢતાં એના ખીરસામાંથી બેટમે લા-ખેલો કાગળ જમીન ઉપર પડી ગયો તેની એને ખબર રહી નહિ અને એ ચાલ્યો ગયો. એ કાગળ વાંચવાથી ખરી સ્થિતિથી હું વાકેફ થયો અને તને કાઈ પણ સંજોગમાં દુઃખમાંથી મુક્ત કરવાને વિચાર થઈ આવ્યો. પણ મને રેજીમેન્ટમાંથી રજા મળી શકે એમ નહોતું એટલે રજા લીધા વગરજ હું નાસી આવ્યો છું.”

ફેડરિક રજા લીધા વગરજ આવેલો છે એ જાણીને દ્યુસીને એમ તો થયું કે આમ કરવામાં ફેડરિકે મોટી ભૂલ કરી છે, અને તે ભૂલને માટે એને કાંઈક શિક્ષા ખમવી પડશે. પરંતુ એને જો એમ ખબર હોત કે રજા વગર લશ્કરમાંથી નાસી જનાર મૈનિકને ઘણી ભયંટર સજા થાય છે તો તો એના દુઃખનો પારજ ન રહેત. પણ એટલી એ ભાગ્યશાળી. ફેડરિકે પોતાનું વૃત્તાંત આમળ ચલાવ્યું તે સાંભળવામાં એ મશગુલ થઈ ગઈ.

“ મેં તને ગમે તે રરતે બચાવવાનો નિશ્ચય તો કર્યો, પણ ફક્ત પચાસ કલાકજ ખાડી હતી. તેટલા થોડા વખતમાં મારે એકસો સાઠ માર્છલની મુસાફરી કરવાની હતી. આ બે દિવસમાં મેં ઘણું વેઠ્યું છે. કેટલાક માર્છલ તો મેં પગે મુસાફરી કરી. પણ એટલા થોડા વખતમાં ચાલતો જઈશ તો કોવેન્દ્ર ક્યારે પોંચીશ, એ વિચારે મારી પાસે જ કાંઈ પૈસા હતા તે બધાએ આપી દઈને એક ભાડાની ગાડીમાં જ્યાં હાંકનાર બેસે છે તેની સાથે બેઠો; અને જ્યાં સુધી તે ગાડી જવાની હતી ત્યાં સુધી ગયો. ત્યાંથી પાછું મારે ઉતરી જવું પડ્યું એ આજ સવારની જ વાત છે. હું જ્યાં ઉતર્યો ત્યાંથી પણ કોવેન્દ્ર ઘણા માઇલ દૂર રહી ગયું હતું. એટલે તો મેં આશા છોડી. મારી પાસે એક રાતો પૈસો પણ ન હોતો. એટલે ખાવું પણ શામાંથી, તેમ ભાડાની ગાડી પણ શી રીતે મળે. ભુખ તો કઠડીને લાગી. થાકનું તો પુછવું શું? એટલામાં ગાડીનાં પૈડાં અને ઘોડાનાં પગલાંનો અવાજ મને સભળાયો. ઘોડા ચમકાને ગાડી લઈને નાદા હોય એમ મને જણાયું. એટલામાં મેં સ્ત્રીઓની ચીસોનો અવાજ સાંભળ્યો અને જોતજોતામાં એક છત્રી

વગરની માડીને મારો પાછળ આવતી જાત્રુ. એને જોડેના તોફારી
 ઘોડાઓ પુરપાટ દોડ્યા આવતા હતા. એ ગાડીમાં એક ગૃહસ્થ
 અને એ સ્ત્રીઓ જણાતી હતી. ગૃહસ્થના હાથમાંથી લગામ પડી
 મઈ હતી. ઘોડા કમળે નહિ રહેવાથી ગાડી ગમે ત્યાં ચઢી જઈને
 ઉધી વળી જવાની અણી ઉપર હતી. વળી રસ્તો પણ સપાટ નહો-
 તો. ખાડા ટેકરા અને વચ્ચે વચ્ચે પુષ્કળ પથરા પડેલા હતા.
 ઘોડા તો જાણે ગાંડા થઈ ગયા હતા. ગાડી પથરા ઉપર ચઢી,
 ઉતરી, વળી ચઢી. એક પણ વિચાર કરવા હું રહ્યો હોત તો નવા
 જુની થઈ રહેત. હું એકદમ દોડ્યો. હું પણ તે વખતે જીવના
 જોખમમાં જ આવી પડ્યો હતો; પણ મારી દરકાર ન કરતાં એકદમ
 મેં ઘોડાની લગામ પકડી લીધી અને એકાદ મીનીટ તો હુંથે પાછળ
 પાછળ ધસડાયો. પણ આખરે ઘોડાઓને હું દોડતા અટકાવી શક્યો.
 પેલા ગૃહસ્થે તથા બંને યુવતીઓએ મારો અંતઃકરણ પૂર્વક આ-
 ભાર માન્યો. મેં એમની જીદગી બચાવી હતી તેથી તેઓ ઉપકારવશ
 થઈ ગયાં; એ ગૃહસ્થે મને દશ ગીની ભેટ તરીકે આપી અને પછી
 સાહેબજી કરીને એ લોકો ગયા. મને આથી ફટલો આનંદ થયો.
 હશે તેનું ઘુંજ અનુમાન કર. પ્રભુએ જાણે આ અવસર મારે
 માટે આપ્યો હતો. પૈસા વગર હું શી રીતે મુસાફરી કરીશ તેની
 ચિંતા ઇશ્વરને થતી હતી અને તેથી જ આવા યોગ ઇશ્વરે મને
 મેળવી આપ્યો. પછી એ પૈસામાંથી મેં અત્યારે પહેર્યા છે તે
 કપડાં ખરીદ્યાં અને મારો મુનિકેર્મ મેં બદલી નાખ્યો. મારા જી-
 વને નિરાંત વળી અને મને લાગ્યું કે, હું લશ્કરમાંથી નાસી આવ્યે
 છું એમ હવે આ કપડાંથી કોઈ ધારશે નહિ. મારા મનમાં નવીન

આશાનો ઉદય થયો હતો. વળી રસ્તામાં એક વેપારીની ગાડી મળી ગઈ તેમાં બેઠો. તેને જવાનું આશુ એટલે પાછો ઉતરી પડ્યો; વળી થોડું ચાલવું પડ્યું અને આખરે ઠેઠ કાવેન્દ્ર સુધીની એક ગાડી મળી ગઈ તેમાં બેસીને હું અહિં આવી પહોંચ્યો. અને જ્યાં આપણે બંને થોડી મિનિટ ઉપર આનંદ અને અન્યથામાં મળ્યાં તેજ મહેલામાં ગાડીવાળાએ મને ઉતાર્યો.

આ પ્રમાણે પોતાની વિકાસવાર્તા પુરી થયા પછી અત્યારની બંને જણની સ્થિતિ જોતાં હવે એમણે કયો રસ્તો લેવો તેનો વિચાર બંને જણ કરવા લાગ્યાં. ફરીથી રેજીમેન્ટમાં જવાનો લોન્સડેલનો બીલકુલે વિચાર નહોતો. એને બાણું દુઃખ વેઠવું પડ્યું હતું અને જ્યાંથી એ નાસી છુટ્યો હતો તે દૈત્યોના અખાડામાં ફરીથી જવાની એની ઇચ્છા નહોતી. જો એ પાછો જાય તો એને ફટકાની લાચર સજા ખમવી પડે એવી એની પુરી ખાતરી કરી હતી. માટે અહિંથી જેમ બને તેમ જલદી કોઈ દૂરના દેશમાં ચાલ્યા જવું અને ત્યાં થોડો વખત રહીને એકાદ ચર્ચમાં (દેવળમાં) લગ્ન વિધિ કરાવી લેવી, અને લગ્ન થયા પછી બુદ્ધ નામ ધારણ કરીને કોઈ અન્ય સ્થળમાં વસવું અને ત્યાં કોઈક પ્રમાણિક ઉદ્યમ કરીને ગુજરા કરવો; કે જેથી કરીને કદાચ લશ્કરમાંથી નાસી જવા બદલ એની શોધ કરવામાં આવે તો પણ એનો પત્તો કોઈને લાગે નહિ. આ પ્રમાણે કરવાનો ફેરિકે પોતાનો વિચાર જણાવ્યો. દ્યુસી એ વિચારમાં સંમત થઈ. ફેરિકે લાંબાની બાબત એવી હળવે રહીને મુકી હતી કે દ્યુસીને એના પ્રત્યે ખમણું વહાલ ઉપજ્યું; અને એનાં ઉજમળી રહેલાં નયનોએજ સંતોષકારક જવાબ આપી દીધો. આ પ્રમાણે નક્કી કર્યા પછી પોતાની

પાંચે પૈસાની ફેટલી શીલીક છે તે તપાસી, તો જણાયું કે દ્યુસ થેરથી દસ પાઉંડ સાથે લાવી હતી તે તથા ફ્રેડરિકને દસ ગીન એટ મળ્યા હતા તેમાંથી છ પાઉંડ બાકી રહ્યા હતા; એટલે એમન ખાસે બધી મળીને સોળ પાઉંડની શીલીક હતી. નવેસરથી ઘર માં કવાને માટે એટલા પૈસાએ કાંઈ ચાલે નહિ. પણ “જેમ બને તે કરકસર કરીશું તો ઘણી સારી રીતે નીભાવી શકીશું અને આનંદ થઈ રહી શકીશું.” એ આશાએ બન્ને પ્રેમી હઠધારે વધારે પુલકિત થયાં આ બન્ને જણને અહિં આવ્યાને કલાક એક થઈ ગયો હતો. એટલે હવે તેઓ અહીંથી ઉઠ્યાં અને ક્યે રસ્તે જવાશે અને કય જવાશે એ જાણવા વગરજ ખેતરમાંને ખેતરમાંજ આગળ ચાલ્યાં સરીઆમ રસ્તો આવે ત્યાં મુઘી ચાલ ચાલ કરવાનો એમણે નિશ્ચય કર્યો. એમણે સરીઆમ રસ્તેથી ગાડીમાં બેસી જવાનો વિચાર કર્યો. એક કલાકમાં તો એ બન્ને સરીઆમ રસ્તા ઉપર આવ્યે પહોંચ્યાં અને થોડું તરફ જતી ગાડીમાં બન્ને જણ બેઠા. જેમ જેમ ગાડી આગળ ચાલી તેમ તેમ એમનો ઉત્સાહ પણ વધવા લાગ્યો. એ થોડું આવી પહોંચ્યાં અને બન્નેને માટે જુદી જુદી બે ઓરડી લાડે રાખી લીધી. લગ્ન વિધિ કરવાને સાટે બેઠતો સમારંભ એ બન્ને તૈયાર કરવા લાગ્યાં અને એ બાબતમાં કરવું હતું તે સર્વ કરવા લાગ્યાં. થોડા દિવસમાં લાંડનના એક પેપરમાં નીચે પ્રમાણેની જાહેર ખબર આવી હતી, તે ફ્રેડરીકે વાંચી અને દ્યુસીને પણ વંચાવી.

“ઓકસે—એસ. ડી. તારા ચાલ્યા જવાથી તારો પિતા તાર વિના ગાંડા જેવો થઈ ગયો છે. એ તને વિનંતિપૂર્વક કહે છે કે દ

ઘેર આવ. વળી તને વધારામાં ખાતરી આપે છે કે એ બાબતમાં એ તને વધારે તંગ નહિ કરે. એ સંબંધી બધું માંડી વાળ્યું છે. ” દ્યુસીને હવે નીરાંતવાળી અને એને ખાતરી થઈ કે એના પિતાએ આપ-બાત નથી કર્યો. પરંતુ પિતાની ઇચ્છાને માન આપવાનો તો વિચાર એને ન થયો. આપના છત્ર હેઠળથી એ નાસી આવી તેથી એને લાગણી તેજ ધણી થઈ; પણ પોતાના પ્રિય લોન્સડેલને તજીને ફરીથી બાપ પાસે જવાનો એણે જરાએ વિચાર ન કર્યો. પિતા પ્રત્યે એને માન તો હતું; પણ પહેલાં જેવું હેત અને વિશ્વાસ નહોતાં. દ્યુસી સાથે એ ઘણો કઠોર રીતે વર્તતો હતો, જીલમ કરવામાં બીજકુલ પાછી પાની નહોતો કરતો. એકંદરે એનું વર્તન કાલિમાથી ભરેલું હતું. એટલે એ સંજોગોમાં પિતાનો આશરો છોડીને એ ચાલી આવી એમાં એણે બ્યાજબીજ કર્યું હતું એમ એને લાગ્યું. છતાંએ એને એમ થતું કે એકવાર મારા પિતાને હું લખીને ખાતરી આપું કે, જો કે હું તમને હમેશને માટે તજીને ચાલી ગઈ છું, તોયે હું અવગણ માર્ગ નહિ ગ્રહણ કરું; તેમ મારી આબરૂને પણ બદો નહિ લગાડું. ”

દ્યુસીની આવી ઇચ્છા હોવાથી ફ્રેડરિકે કહ્યું કે, “ તારે જો તારા પિતાને પત્ર લખવો હોય તો લખ. એ પત્ર લંડનની પોસ્ટ ઓફીસમાં પોસ્ટ કરાવવાની વ્યવસ્થા કરી દેજ. ” એટલે દ્યુસીએ નીચે પ્રમાણેનો પત્ર લખી કાઢ્યો.

“ પ્રિય પિતાજી.

તમારું મારા પ્રત્યે મને તેવું વર્તન હશે છતાંએ એક વાર તમે

તમારી પુત્રીને પિતાના સાચા વહાલથી ચઢાતા હતા તે હું બૂઝી
 ઝઈ નથી. તેથી તે પૂર્વ પ્રસંગને યાદ લાવીને તમને-પ્રિય પિતાને
 એમ લખું તો એમાં હું દોષ જોઈ શકતી નથી. પેપરમાં આવેલી
 તમારી જાહેર ખબર મેં વાંચી છે; પરંતુ હવે તમારી એ આગ્રા-
 ઝોને માસથી માથે નહિ ચઢાવાય. વાત એટલી બધી વધી પડી છે
 કે હવે હું તમારે ઘેર પાછી આવું તોયે આપણે સુખમાં રહી શકી-
 એ એવી મને આશા રહી નથી. એટલી ખાતરી રાખજે કે મારી
 સદ્ગત માતાએ મને જે ઉત્તમ બોધ આપીને કૃતાર્થ કરી છે તે,
 મારા હૃદયપટ ઉપર હંમેશ કાતરાયસીજ રહેશે. એ ખાતરમાં
 તમારે જરા પણ શંકા કરવાનું કારણ નથી. હું કેવી છું તેની
 તમને કદાચ જોઈએ તેવી ખબર ન પડી હોય, તો ઉપલી ખાતરી-
 થી વિશ્વાસ રાખજે કે મારાથી ખોટું રસ્તે તો નહિ જ જવાય.
 વખતો વખત પ્રસંગ આવશે તો હું વિશેષ લખીશ અને જો તમારી
 એવી ઇચ્છા હશે તો મારી સાથે કેવી રીતે પત્ર બ્યવહાર કરવો
 તેના રસ્તો હું ખતાવી સંજીશ. મારાથી અત્યારે તમને અમારો જતો
 આપી શકાય એવો તમારામાં વિશ્વાસ સુકી શકાય નહિ. આથી
 એમ ન સમજશો કે હું તમારું અપમાન કરું છું. તમે મારી સોધ
 કરવામાં તમારો પૈસો જરજાદ ન કરશો. તમારી બધી મહેનત નક્કમી જશે.
 તમારી પાસેથી હું નાસી છુટી તેને માટે હું ઠપકાને પાત્ર નથી.
 મારે તેમ ક્યાં વગર છુટકો નહોતો. તમારે લીધેજ મારે એવું જરૂર
 બરબું પડ્યું છે. છતાં તમારી પ્રત્યે મને દોષ લાગ નથી; તેમ તેવો
 દોષ લાગ મારાથી રાખી શકાય પણ નહિ. હું તો પ્રજા પાસે એજ
 પ્રમાણ કઈ છું કે તમારા અપરાધોની તમને મારી મજા મેં તો મારા

મનમાંથી બધા વિચાર કાઢી જ નાખ્યા છે. પિતાજી, પ્રભુ તમને સુખી રાખે; એજ આ તમારી પુત્રીની પ્રાર્થના હોઈ શકે.”

લી. એલ. ડી.

કામળ ઉપર સ્થરનામું કરી તેને સીલ કરીને લોન્સડેલે લંડન જતી ગાડીના ગાર્ડને આપ્યો અને ટપાલમાં બરાબર સંભારીને નાખવાને માટે ખાસ કાળજી રાખવા કહ્યું; તેમ મહેનત ખદલ એણે એને પાંચ શિલીંગ પણ આપ્યા. ગાર્ડે કામળ સહીસલામત પોસ્ટ ઓફીસમાં નાખવાની ખાતરી આપી. ત્યાર પછી પોતાના કામગીરી જવાનું પોતાનો પિતા ન્યુસપેપર દ્વારા ફરીથી કદાચ આપે એવી આશાથી ફ્રેડરિકને ન્યુસપેપર વાંચવાનું લ્યુસી રોજ કહેતી. એક અવાડીઆ પછી એના ધારવા પ્રમાણે નીચે પ્રમાણેની જાહેર ખબર પેપરમાં આવી હતી.

“એન. ડી. લંડન પોસ્ટ ઓફીસની જાપવાળો તારો પત્ર મને મળ્યો છે. હજુએ તને કહું છું કે તું પાછી આવતી રહે. એક. એલ નામનો કોઈ માણસ રેજીમેન્ટમાંથી નાસી ગયો છે એવી મને ખબર મળી છે. એની સાથે તું સંબંધ ન બાંધીશ. એ કેવો માણસ છે તેની તને ખરી ખબર નથી. વળી તું જાણે છે? મને તે વખતે એને સત્તાવાળાઓ પકડશે અને એને હીલપત લગાડે એવી ભયંકર શિક્ષા કરશે; તે વખતે તું શું કરીશ?”

લી. તારા વગર ગાંડો બનેતો તારો પિતા પી. ડી.

આ જાહેર ખબર ફ્રેડરિકે જાપામાં વાંચી અને એ લ્યુસીને વંચાવતી કે નહિ તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો. એના ચારિત્ર્ય ઉપર એ જાહેર ખબરમાં આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો હતો તેની તો એને

કાંઈ બીક નહોતી; પણ એમાં પોતાને પકડીને શિક્ષા કરશે એ હકિકત વાંચીને એના મનમાં એમ થયું કે આ જાહેર ખમર દ્યુસી-
ને ન વંચાવું. પરંતુ એ દીલનો બહુ ચોખ્ખો હતો. કપટની વાત
જાણતો નહોતો. એટલે એણે મન સાથે નિશ્ચય કર્યો કે “હું એને વંચાવી-
શઝ.” દ્યુસીને એણે એ જાહેરખમર વંચાવી અને એમાં શિક્ષા
સંબંધી જે હકિકત લખી હતી તે ધીમે રહીને સમજાવી. દ્યુસીને
આથી ઘણો સખત આઘાત થયો અને શોક સાગરમાં નિમગ્ન થઈ
ગયો. પણ ફ્રેડરિકે એને આશ્વાસન આપ્યું અને કહ્યું કે “આપણે
એટલી બધી સંભાળ રાખી છે અને ભવિષ્યમાં એવા માર્ગે ગ્રહણ
કરવાનું નક્કી કર્યું છે કે જેથી કરીને મારો પકડાઈ જવાનો સંભવ
તદન નહિ જેવો જ છે. આથી દ્યુસીને ધીરજ વળી. આખરે દ્યુસી
અને ફ્રેડરિકનાં લગ્ન સાદાપટ્ટી અને શાંતિથી થઈ ગયાં. લગ્ન વિધિ
આટોપાઈ ગયો અને દ્યુસી ડેવીસ પોતાના દીલના ખારા ફ્રેડરિકની
પત્નિ બની. આ મહા આનંદમાં પોતાનાં વિતક અને દુઃખો જનને
બૂલી ગયાં અને દુઃખોને વિસારે નાખીને અત્યારે તો સુખ-
ની મીઠી મઝા ભોમરવા લાગ્યાં. લગ્નને બીજે દિવસે કારખાઈલ
જવાને એ નીકળ્યાં અને ત્યાં જ રહેવાનો એમણે નિશ્ચય કર્યો.
કારખાઈલ એકલેથી ધણું જ દૂર હતું અને પોર્ટસ માઉથ કે, જ્યાં
લોન્સડેલની રેલ્વે-સ્ટેશન ડેપો હતી તે તો વગી એથીએ દૂર પડ્યું
હતું. એટલે અહિં રહેવાનું ફ્રેડરિકે વધારે પસંદ કર્યું. આ ઉપરથી
વાંચનારને માલમ પડશે કે જેમ બનવાનું હશે તેમ બન્યાં કરશે એમ
આ રીતે પોતાની સલામતિ માટે શિથિલતા ન રાખતાં ઘણું વિચાર
કરીને, બુદ્ધિ વાપરીને ફ્રેડરિકે આ રસ્તો લીધો હતો. કારખાઈલમાં

આવ્યાં ત્યારે એમનું ગાડી ભાડું, ચોક્કમાં ત્રણ અડવાડીઆં રહ્યાં તેનું ખર્ચ, લગ્ન વિધિને અંગે થયેલો ખર્ચ અને ખીજી જોઈતી ચીજો લાવવામાં જે ખર્ચ થયો તે સર્વ જતાં હવે એમની પાસે આઠ પાઉંડની શિલીક રહી હતી. અહિં આવીને સારા લતામાં એમણે ઓછા ભાડામાં બે રૂમ ભાડે રાખી લીધી.

ફ્રેડરિક પોતાનું નામ મોટિમર રાખ્યું. એણે બે જાતની જાહેર ખબરો છપાવી. એક અંકમાં જણાવ્યું કે નાનાં જાળદાને માટે મેં એક રકુલ કાઢી છે અને એમાં પ્રાથમિક શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. બીજા અંકમાં જાહેર ખબર દ્યુસીના નામથી છપાવી હતી. તેમાં જણાવ્યું હતું કે સાદું તેમજ નકસી ભરત કામ અને શીવણ કામ વ્યાજખી દામ લઈને કરી આપવામાં આવશે. જેના ઘરમાં એ ભાડે રહેતાં હતાં તે ઘરની માલિક એક સારા કુટુંબની વિધવા બાઈ હતી. તે ઘણી લકી હતી અને જ્યારથી આ દંપતિ અહિં રહેવા આવ્યાં ત્યારથી એમના પ્રત્યે એ સારો ભાવ રાખતી હતી. તેથી એ આ દંપતિના કાર્યમાં સર્વ પ્રકારે સહાય આપવા લાગી. ભાગ્યે પણ અત્યારે તો આ પ્રેમાળ દંપતિને સતાવવાનું છોડી દીધું હતું. ઘરની માલિક મીસીસ હેરીસનની બહામણ અને પ્રયત્નથી દ્યુસીને ભરત કામ મળવા માંડ્યું; ફ્રેડરિકની રકુલમાં પણ ત્રણ ચાર છોકરા દાખલ થયા. એની રીત ભાતથી છોકરાઓના બાપ એકલા બધા ખુશ થઈ ગયા કે ખીજા છોકરાઓ પણ એ રકુલમાં રાખલ થાય તેવો એ પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે દ્યુસી તેમજ ફ્રેડરિક પોતાની નમ્રતાથી અને પ્રશંસનીય રીતભાતથી સર્વને પ્રિય થઈ ગયા અને એમના ધારવા કરતાં પણ ઘણી સારી રીતે એમનો જીવન વ્યવહાર

ચાલવા લાગ્યો. આમ સુખયેનમાં એમના દિવસ પસાર થવા લાગ્યા. હવે તો દ્યુસીથી પહોંચી ન વળાય એટલું બધું કામ એને મળવા માંડ્યું. એને સાંડે કામ મળવાથી ફેડરિકને આનંદ થતો પણ એની તબીયતને હેરાનમતિ પોંચાડે એટલું બધું કામ એ એને કરવા દેતો નહિ. હવે તો એની રકુલમાંએ પંદર સોળ છોકરા થયા હતા; એટલે એ દ્યુસીને વધારે મહેનત કરવાની નાજ કહેતો હતો. એમનો ખર્ચ સારી રીતે નીકળતાં દર અડવાડીએ એ કાંઈક બચાવી શકતાં હતાં. આમ દંપતિ આનંદ કદ્યોલ કરતાં હતાં ત્યારે સમય સમયનું કામ કરતો હતા.

હવે એ ધણી સુખી હતાં. ફક્ત એકજ વિચાર કાંઈ કાંઈ વાર એમના સુખમાં અંતરાય નાખતો. એમને એમ થતું કે “ એ પ્રભુ, એમને આ સુખ છાજશે ખરું? નિરાંતે બેઠાં છીએ અને આનંદમાં રહીએ છીએ એ ટકશે ખરું? કાળ ચોપડીએ શોષ કરતાં સત્તાવાળાઓ આપણને શોષી કાઢશે તો, પકડશે તો, આવો વિચાર એમને થતો ત્યારે એમના હોશ કાચ ઉડી જતા અને બંને પ્રેમ જીવો એક બીજાને વારંવાર બેટીને આશ્વાસન મેળવતાં. જેમ જેમ સમય જવા લાગ્યો તેમ તેમ એ બંધ એમના મનમાંથી ધીમે ધીમે ખસવા લાગ્યો અને પ્રભુમાં વિશ્વાસ રાખીને જીવન વ્યતીત કરવા લાગ્યાં. અને પછી તો સ્વર્ગીય સુખમાં એટલાં બધાં નિમમ થઈ ગયાં કે “ અમારા સુખને માથે કદાચ છીણી ફરી વળશે તો ” એવો વિચાર સરખો પણ એમને ન આવ્યો. ફેડરિક પોતાની રકુલમાં બેસે છે; શિષ્યોનું ટોળું એની આસપાસ વિંટાયલું રહે છે; સાંતિથી, આરામથી અને ખંતથી એમને એ બજાવે છે. એમની કુદિનો એ

વિકાસ કરે છે. દ્યુસી પણ પાસેજ બેસે છે અને પોતાનું બરત શીવણ કામ કરે છે. બન્ને જણ પોતાના કાર્યમાં નીચું ધાલીને મગ્ન રહે છે. વળી અજબ પ્રેરણા શક્તિનાં ઘેરાવલાં બન્ને પ્રેમીઓ કટલીક વખત એકજ સમયાવચ્છેદે પોતાના કામમાંથી ઉંચું જોતાં, આંખે આંખ મળતી ત્યારે શો આનંદનો પ્રસંગ ? આંખ મારફતે એક બીજાના તારના સંદેશા પોંચી જતા અને જીભને તરફી આપવાની જરૂર નહોતી રહેતી. દર રવિવારે હાથમાં હાથ મીલાવીને બન્ને જણ સુંદર અને સ્વચ્છ કપડાં પહેરીને બેઠડીએ દેવળમાં જતાં. રસ્તામાં સર્વ હસતે વદને એ દંપતિને સલામ કરતાં અને એમની પરસ્પરની પ્રેમ ભક્તિનાં સર્વ સ્થળે વખાણુ થતાં. જોઇએ તેવાં માન અને આબરૂ, સારી રીતે બે પૈસાની પ્રાપ્તિ, તંદુરસ્તી, અને પરસ્પરનો અદ્વિતીય પ્રેમ એ સર્વ એમને મળી રહ્યું હતું. આવા સુખમાં શિયાળો ચાલ્યો ગયો. વસંતરતુ પુરી થઇ. ઉનાળો બેઠો. વૃક્ષોનાં ફળો પરિપકવ થતાં હતાં તે સમયમાં દ્યુસી પુત્રની માતા થઇ. પુત્ર-જન્મથી બંને પતિ પતિનાં હૈયાં હર્ષથી ઉભરાઇ ગયાં, ઉછાળા મારી રહ્યાં અને પુત્ર જન્મ આનંદમાં-ઉજાડ્યો.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

નાતાળ.

સદ્ગુણી બી સાક્ષાત પ્રેમની સજીવ મૂર્તિ છે. એ સાક્ષાત પ્રેમથીજ બનેલી છે. સર્વ સુખ એના પ્રેમમાંજ આવી વસ્યું છે.

દેવી પ્રેમથી એ વધારે રમણીય લાગે છે. જ્યાં એ જાય છે, જ્યાં
 એ રહે છે, ટુંકામાં જ્યાં જ્યાં એની મતિ અને પ્રવૃત્તિ થાય છે
 ત્યાં ત્યાં એ સ્વર્ગ બનાવી મુકે છે. એની સ્વર્ગીય પવિત્રતાની આસ-
 પાસ એના પ્રેમનું ઓજસ ઝગકાટ મારે છે. એજ પ્રેમ એનાં નય-
 નને વધારે તેજપૂર્ણ બનાવે છે. એજ પ્રેમથી એનું પ્રભાભર્યું મુખ
 મલક મલક હસ્યા કરે છે. એજ પ્રેમ એના કંઠમાં મધુરતા રેડે છે
 અને એ મધુર કંઠમાંનું મધુર ગીત કણને આલ્લાહ આપે છે.
 આવી સર્વાંગ પ્રેમથી ભરપુર વિનથી સદ્ગુણી સુંદરી પ્રત્યે કોને આ-
 હરમાન ન હોય ? સર્વ એવી રમણીઓ પ્રત્યે રનેહ અને આહર-
 થીજ જુએ છે. એક આચારિકિત પુત્રી તરીકે જુઓ, એ કેટલું દુઃખ
 સહન કરે છે. કેવી કેવી કસોટીમાંથી એને પસાર થવું પડે છે. પિ-
 તાનો કેટલો બધો જીલમ એ મુજે મોઢે સહન કરે છે. આખરે
 નથી સહન થતું ત્યારેજ એનો આત્મા ઉશ્કેરાય છે. એક પ્રેમાળ
 સુવતી તરીકે જુવો, પોતાના પ્રેમી પ્રત્યે કેટલી બધી પ્રેમ ભક્તિ,
 કેવી અડમ્મતા, અને એકવાર જોને પોતાનો પ્રેમભાગી કરીને પ્રેમ
 અર્પણ કર્યો તેનેજ છેવટ સુધી ચીરતાઇથી કેરી વળગી રહે છે.
 એક પત્નિ તરીકે જુઓ. પોતાનો પતિ બહારથી ઘરમાં આવે છે
 ત્યારે કેટલી હરખાઈ જાય છે, એની સેવામાં કેવી તત્પર રહે છે.
 જ્યારે પતિ બહાર જાય છે ત્યારે પતિના પ્યાનમાંજ, પતિના વિ-
 ચારમાંજ અને પતિના શુશ્રુણુવાદ માવામાંજ પોતાનાં અહોભાગ્ય
 માને છે, જીવને આનંદમાં રાખે છે અને સમય વીતાવે છે. એક
 માતા તરીકે લો, પોતાના નાના બાળકને જાતી આમળજ રાખે છે.
 બાળકનું મુખ આંખેહુમ પોતાના પતિને મળતું છે એ વિચારે એ

મુખ તરફ જ બહાલભરી દૃષ્ટિએ જુવે છે તોયે ધરાતી નથી. આવી
 શુદ્ધ, સદ્ગુણી, પ્રેમી પ્રમદા ખરેખર સ્વર્ગની દેવી છે. કવિઓએ તો
 એવી દેવીઓનાં સ્તુતિ જ્ઞાનમાં પોતાનાં કાવ્યોના મહાસાગર
 રેલાયા છે. શુરવીર યોદ્ધાઓએ એ દેવીઓના પ્રેમી મધુરા સ્મિતની
 ખાતર પોતાના પ્રાણની પણ પરવા કર્યા વગર રણાંગણમાં પોતાના
 પરાક્રમની પ્રસાદી દુશ્મનોને ચખાડી છે. લેખકોએ આવી દેવીઓની
 પ્રશંસા કરવા રાતોના ઉજાગરા વેડીને પુસ્તકનાં પુસ્તક ભર્યા છે.
 ધર્મ ગ્રંથો પણ આવી દેવીઓનાં મુક્ત કંઠે વખાણુ કરે છે. કારણુ
 કે પ્રેમથી સંસ્કૃત થયેલો ધર્મ એજ શીખવે છે. અમે જે આદર્શ
 રમણીની પ્રશંસા કરવાનો કાંઈક પ્રયત્ન કર્યો છે, તેવીજ આદર્શ
 રમણી દ્યુસી હતી એમ અમારા વાંચકવૃંદને જણાયા વિના રહ્યું
 નહિ હોય. આવી સદ્ગુણુ અને સૌન્દર્યસંપન્ન પતિનો પતિ સુખી
 કેમ ન હોય ? દ્યુસીના સુવાવડના ખાટલા પાસે ફેડરિક ઉભો રહેતો,
 બાળકને દ્યુસીની ગોદમાં જોતો અને એના આનંદનો પાર રહેતો
 નહિ. દ્યુસી સુવાવડમાંથી તનદુરસ્ત હાલતમાં ઉઠી. બાળકને લપ્પને
 ફેડરિકની સાથે બહાર સાંજે ફરવા પણ જઈ શકતી હતી. પતિ
 છોકરાઓને બણાવતો, પત્નિ ત્યાં બેઠી બેઠી ભરત કામ કરતી. વારે
 વારે પોતાના નિદ્રાવશ થયેલા બાળક ઉપર દૃષ્ટિ નાખતી. વળી ઉચું
 જોતી અને પતિની આંખ સાથે આંખ મળતાં શરમાઈ જતી. આમ
 બન્ને જણુ અંતરનો ઉડો આનંદ બોગવતાં હતાં. અત્યારે ફેડરિક
 સંપૂર્ણ સુખી હતો. એના મનમાં કોઈ પણ જાતની ચિંતા નહોતી.
 “ પોતે બાળખાઈ જશે તો, સત્તાવાળા પકડી જશે તો ? ” એ વિચાર
 હવે એના મનમાં જીણું થઈ ગયો હતો. પકડાઈ જવાનો સંભવ

એને દૂરનો દૂર જતો જણાતો હતો. એટલે એ બાબતમાં એને ખાસ ચિંતા થતી નહિ. રેજીમેન્ટમાંથી નાસી આવે એને વર્ષ ઉપરાંત થઇ ગયું હતું અને તે દરમ્યાનમાં એને ઓળખી શકે એવા કોઈ માણસનો એને મેળાપ થયો નહોતો. છતાં દયુસ્તીના મનમાંથી આ વાત ખસી નહોતી. એને તો એ પટકા સાલ્યાજ કરતો હતો. સ્ત્રી જાત પુરૂષ કરતાં એવી બાબતોમાં જરા વધારે શંકાશીલ રહે છે. એને એ વિચાર ધણીવાર આવતો: પણ તેથી દીલગીર ન થતાં વાદળ ધેરાતું ધેરાતું આવે તો એને વિખેરી નાખવાને એ પ્રભુની પ્રાર્થના કરતી. પુરૂષ કરતાં સ્ત્રી દુઃખ વધારે હિમતથી સહન કરી શકે છે. દુઃખ વખતે દિલાસો દેવાનો પ્રભુએ એનામાં ધણો દિવ્ય ગુણ મુકેલો છે. બાળકના જન્મ પછીતો એ વિચાર એને વધારે ગુંચવી મુકતો અને ફ્રેડરિક કાંઈ કામઠાજો બહાર જતો અને એ એકલી પડતી, ત્યારે બાળકના મામું ટગર ટગર જોયાજ કરતી અને વિચાર કરતીકે આ બાળકના પિતા ઉપર ઓચિંતી આકૃત આવી પડશે તો આને પણ કેટલાં સંકટ વેઠવાં પડશે. વળી મન વાળતી કે પ્રભુ સૌ સારાં વાનાં કરશે પ્રભુ પ્રત્યે જરાક અણુવિશ્વાસ આવી જતો તો એ પોતાની જાતને ઠપકા આપતી. ફ્રેડરિક જ્યારે ઘરમાં હોય ત્યારે સર્વ દુઃખ અને શોક એ ભૂલી જતી. એને જોઈને એની આંખો ઠરતી, એનું મન પ્રકુલ બની જતું, એનો આત્મા અજન્મ જ્યોતિષી પ્રકાશી ઉઠતો અને એના અંતરમાં ને બહાર પ્રકાશ પાડી દેતો.

શિયાળો આવી પડ્યો. નાતાલના તહેવારો પાસે આવતા હતા. નાનો ફ્રેડી હવે ધીમે ધીમે મોટો થવા લાગ્યો. ફ્રેડરિકને બા-

જક પ્રિય થઈ પડ્યો હતો. એ એને ખોળામાં લઇને રમાડતો, બો-
કીઓ કરતો, હિંચે ઉછાળતો, એની સાથે કાલુ કાલુ બોલતો અને
ખાળક જોડે એ પણ ખાળક બની જતો અને રમાડતાં રમાડતાં એ
દર્પદેસો બની જતો. એને જોઇને જેને છોકરાં ન થયાં હોય કે ન મમતાં
હોય કે જેને છોકરાંનો અનુભવ ન થયો હોય તેને તો ફ્રેડરિક મૂર્ખજ
લાગશે. પણ જેને ઘેર છોકરાં હશે તેને તો ફ્રેડરિકનું આ વર્તન
તદન સ્વાભાવિકજ લાગશે. જેને છોકરાં ઉપર હેત હોય છે,
જે છોકરાંને પૂર્ણ વહાલથી રમાડે છે, તેની સાથે ગમ્મત
કરે છે, તેનાં અંતઃકરણ તો કામળ હોય છે, લાગણી વાળાં
હોય છે અને તેઓ સદ્ગુણી અને ઉદાર હોય છે. એટલે અમે આમર્ષ
ફ્રેડરિકનો કરી દોષ જોતા નથી. પતિ પૂર્ણ લાડકોડમાં પુત્રને રમાડતો
અને પતિની પૂજારણ પત્ની પ્રેમના કળશો ભરી ભરીને પતિ ઉપર
ઠાલવતી. પુત્રપ્રાપ્તિ સાથે દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ પણ આ દંપતીને સારી
થઈ હતી. દ્યુસીનો ઘણો સમય હવે પોતાના ખાળકમાં ચાલ્યો જતો
હતો; એટલે એનાથી પહેલાં જેટલું કામ નહોતું થતું. પણ આ તરફ
ફ્રેડરિકની આવક સારી વધી હતી. સ્કુલમાં છોકરાની સંખ્યા ત્રીસની
થઈ ગઈ હતી. અને ભોંયતળીએ રાખેલી બન્ને રૂમોમાં છોકરો
ભરાઈ ગયા એટલે એમને રહેવાને માટે એમણે પહેલો મજલો પણ
બાડે રાખી લીધો. પંદર મહિનાનું સરવાળું કાઢ્યું તો માત્રમ પડ્યું
કે કારખાંસમાં આવ્યા પછી એટલા વખતમાં એમણે ખર્ચ ખુટલો
કાઢતાં પચાસ પાઉંડ બચાવ્યા હતા.

આવતી કાલે નાતાલનો તહેવાર હોવાથી તેને માટે દ્યુસીએ
આજથીજ સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરી રાખી હતી. ફ્રેડરિકના એક

વિદ્યાર્થીના પિતાએ તો એને નાતાલની બેટ તરીકે મીઠાઈ પણ્ય મોકલી હતી. અત્યારે એ અને જણ “ચા” પીવા બેઠાં હતાં. બાળક પારણામાં નિદ્રા લેતો હતો. કીટલીમાં ચાહ ઉઠાવી રહી હતી અને ટ્યુસી હસતી કહેતી હતી કે કાલે આપણે મિષ્ટાન્ન ભોજન બનાવીશું.” એ આમ વાન કરતી હતી એટલામાં મીસીસ હેરીસન કાંઈક ગભરાટમાં એમના રૂમમાં આવી અને કહ્યું કે “તમારે ત્યાં ફલાણો છોકરો લણવા આવે છે એનો બાપ ગાડીમાંથી પડી ગયો છે અને એને સખત વાગ્યું છે. જો કે બહુ ધાસ્તી જેવું નથી છતાં એ વાગ્યું છે વધારે.” આ સાંભળીને ટ્યુસી અને ફ્રેડરિક અને દીકરી તથા લાગ્યાં અને ચા પીધા પછી ફ્રેડરિક પોતાની પત્નિને કહ્યું કે “એને બીયારાને કેટલું વાગ્યું છે તેની હું જરૂર તપાસ કરી આવું.” પત્નિએ કહ્યું “હા જમ આવો. તેમને તમારા જવાથી ઠીક લાગશે.” ફ્રેડરિક કપડાં પહેરીને તે ગૃહસ્થને લાં ગયો, તેની ખજર અંતર પુછી અને એને બહુ વાગ્યું નહોતું એટલે જરૂર વાર બેસીને એ ત્યાંથી ઘેર જવા નીકળ્યો. રાત પડી હતી એટલે જરૂર અંધારું હતું. એ એકાદ મોહોલા તરફ વળવા ગયો અને એવામાં સામી બાબુથી કોઈ બીજો માણસ આવતો હતો. એટલે એ બંને જણ અમણતાં એક બીજાને અથડાઈ પડ્યા. વિરેકની ખાતર એક બીજાની માથે માગવા બંને જણ ઉભા રહ્યા એટલે તો ફ્રેડરિક તરતજ પેલા માણસને ઝાળખ્યો. એ ઝાકલેનો હાથ એમણે અડેલો હતો. એટલે ફ્રેડરિકને પણ ઝાળખ્યો. ફ્રેડરિક એને જોઈને આજે બની ગયો. ગભરાઈ ગયો. બંને એક બીજા સામું જોઈ રહ્યા પણ એમાંથી કાંઈ બોલી શક્યું નહિ. ફ્રેડરિકથી મમરાટમાં ન બોલી શકાયું.

અને બેટસ શરમી દો બની ગયો હતો તેથી ન બોલી શક્યો. આખરે ફ્રેડરિકનો હાથ પોતાના હાથમાં લઇને બેટસ બોલ્યો “કેમ લોન્સડેલ, મારા ઉપર ગુસ્સે છું કે શું ?”

ધરતીકંપ થવાથી જેમ એકાદ મોટો હવેલી જમીનદોસ્ત થઈ જાય તેમ અત્યારે ફ્રેડરિકને પણ બેટસને જેમને પોતાના સુખની ઈમારત જમીનદોસ્ત થઈ જતી લાગી; અને પોતે, પોતાની પત્ની અને પોતાનું વહાલું બાળક એ ઈમારત તજે દટાતાં લાગ્યાં. મહા પરાણે એણે જવાબ વાળ્યો “નહિ જરાએ નહિ.”

બેટસ “આલો, એ સાંભળીને મને ધણો આનંદ થયો.”

લોન્સડેલ:—“કેમ અહિં આવવું થયું છે ?”

બેટસ:—“કેમ શું ? કાંઈ એવુંજ કારણ બની ગયું છે.”

લોન્સડેલ:—“એવું તે શું બન્યું છે ?” જેમ કાંઈ માણસ ગુન્હો કરીને આવેલો હોય અને રખેને કાંઈએ મને નેયો હશે તો એમ ધારીને કાંઈ કાંઈ અમથો એના સામું નેમને વાત કરે તોયે એને એમ થાય કે રખેને એ મારી વાન તો નહિ કરતો હોય, તેમ ફ્રેડરિકને શંકા થતા લાગી કે કદાચ એ મારી તપાસ માટે તો નહિ આવ્યો હોય ?

બેટસ:—“અરે એક કામગીર બોવાઈ થયો છે, તેની આ બધી પીડા છે.” બેટસના આમ બોલવાથી એને જરાક નિરાંત વળી.

બેટસે આગળ ચલાવ્યું. “વાત એમ બની—અરે અહિં તો ટાઢ બહુ વાય છે. આપણે ક્યાં જઈને વાત કરીશું ? તું તો અહિંજ રહેછે ? તારૂં ઘર અહિંથી પાસેજ હતો ?”

લોન્સડેલ:—“ નારે, હું તો અહિં એ એક દિવસથીજ આગ્યે છું. ” એમ બોલતાં બોલતાં ચિચારાથી તત કદ થઈ ગયું.

બેટસ “ ત્યારે તું હોટલમાં કે વીસીમાં અથવા જ્યાં ઉતર્યો હોય ત્યાં ચાલ. નહિ તો ચાલ આ પીકામાં જઈએ. ” લોન્સડેલને પીકામાં જવાનો તિરસ્કાર હતો અને કોઈ દિવસ પીકામાં જતો નહોતો; છતાં હજમને એનાથી ના ન પડાઇ અને બન્ને જણ પાસેના પીકામાં ગયા. તે વખતે પીકાના પ્રધાન ખંડમાં કોઈએ નહોતું. એટલે બેટસે કહ્યું “ ચાલ દોસ્ત ફ્રેડરિક, આપણે ત્રણે દિવસે મળ્યા છીએ માટે આજે તો એકાદ બેટસ ઉઘારીએ. ” મહા પરાણે અંદરથી કચવાતે મને, પણ બહારથી એને જાણે બેટસ મળવાથી કેટલોએ આનંદ થતો હોય એમ જણાવીને એ બોલ્યો “ હા દોસ્ત ચાલો. ” વાઈન મંગાવ્યો અને બે:સ પીવા લાગ્યો. દારૂ પી રહ્યા પછી બેટસે પોતાનું કામળ પુરાણ આમળ ચલાવ્યું: “ જો હું તને પેલા કામળની વાત કરતો હતો. પેલા ઓકલેવાળા મમરીને તેં આજખ્યેને. એ પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહે છે કે એણે અહિં રહેતા એના સાળા ઉપર એક કામળ મોકલ્યો હતો તેમાં એણે પચાસ પાઉંડની નોટ બીડી હતી. એનો સાળો કહે છે કે એ નોટવાળો કામળ મને મળ્યો નથી; એટલે કામળ ઓકલેથી મરોજ નથી અને મારી મહત્તમમાં મેં કાંતો ખોઈ નાખ્યો કે મેં કામળ ફ્રેડીને નોટ લેવાપત કરી લીધી એવું કહેવાય છે. તને હું એ તો કહેવાનું બૂલી-જ ગયો કે ઓકલેની પોષ્ટ ઓફિસનો ચાર્જ મને સોંપેલો છે એટલે હું પોસ્ટ ઓફિસમાંથી મારી તપાસને માટે એક ઓફિસર આગ્યો. આખરે તપાસમાં એવું કંઈ કે મને તે રીતે મારે કામળનો પતો

લભાડી આપવો; નહિ તો મારે પચાસ પાઉંડ ભરી આપવા. આ બેમાંથી હું કાંઈએ ન કરી શકું તો પોસ્ટ ઓફીસ મારા હાથમાંથી જતી રહે છે અને કદાચ મુશ્કેલીમાં સપડાઈ જવાય તે જુદું. મમરીના કહેવા પ્રમાણે જો હું એના સાળાને પચાસ પાઉંડ ભરી આપું તો એ મારી વિરૂદ્ધ કાંઈ કરશે નહિ. જે અરસામાં મને પોસ્ટ ઓફીસનો ચાર્જ મળ્યો, તે અરસામાં મમરીએ એના સાળા પાસેથી પૈસા લીધેલા. એ પાછા આપવાને પચાસ પાઉંડની નોટ એણે પેલા કામળમાં ખીડી હતી. હું તો મમરીને સદ્દર ધારતો હતો પણ આ ઉપરથી તો જણાય છે કે એ બધું પોકળ છે. હું તો તેથી અહિં મમરીના સાળાને મળવા આગ્યો હતો. જો કાંઈક એ થોડો મુદત આપે તો તેટલામાં એના પૈસા ભરી દઉં. એને એના પૈસા મળી જાય એટલે તો સત્તાવાળાઓએ કામ દાગી દેશે. પણ મમરીનો સાળો એવો સુવાળો નથી. ઓકલેમાં એને કાષ્ટની સાથે કશોયે સંબંધ નહિ એટલે એને મારી દરકારે શાની હોય. એ તો મુદત આપવાની ચોખ્ખી નાજ પાડે છે. એટલે ગુચ્ચરાડો ઉભો થયો છે. પણ હું ભાગ્યશાળી તો ખરો કે તું મને મળી ગયો.”

લોન્સડેલ વિરમય પામતો બોલ્યો “ ભાગ્યશાળી ? ”

એટલે “ હારતો; ભાગ્યશાળી તો ખરોજ. તારા ડ્રેસ ઉપરથી મને લાગે છે કે તારી પૈસા સંબંધી સ્થિતિ ધણી સારી છે. એટલે હું ખાઈ છું કે તારા જીના મિત્રને તું પચાસ પાઉંડ આપવાની ના તો નહિજ પાડે.” આ સાંભળીને લોન્સડેલ ધડો ઉદાસ થઈ ગયો. જતે ધણો ઉદાર હતો; છતાંએ અત્યારે એટલની માગણી એને ધણી વિષમ લાગી. એ આમણીમાં દબાણ હતું. અત્યારના જેવી કોઈડી સ્થિતિમાં એ જો ન

હોત તો તો બેટસની આ મામણી એ તુચ્છકારી કાઢત; એટલુંજ નહિ પણ એનું અપમાન કરીને એને લાત મારીને કાઢી મુકત. પણ એ એના હમાણુમાં આવી પડયો હતો. પોતે જેટલું બચાવ્યું હતું તે બધુંએ આપી દેવું પડશે એ વિચારે એના મુખ ઉપર ક્રોધની છાયા ફરી વળી હજારે એ છાયા નેમ અને ફેડરિકના મનની મડબાંધ એ પામી ગયો; છતાં કંઈ બોલ્યો નહિ. વાતમાં ને વાતમાં હજાર સાત ગ્લાસ ઠાંસી ગયો અને ફેડરિકને કહ્યું “કેમ તું તો દારૂ પીતોજ નથી.”

લોન્સડેલ: “મને દારૂની એવી ઝરજ નથી. ચાલ મુદ્દાની વાત ઉપર આવીએ. ને, હું તને પચાસ પાઉંડ આપું તો ખરો; પણ તું ઉપકારને બદલે અપકાર નહિ કરે એની શી ખાતરી?”

બેટસ: “અરે હું એવું કરુંજ નહિ.”

લોન્સડેલ: “પણ પહેલાંની વાત યાદ લાવને.”

બેટસ: “એ વાત જુદી હતી. તે વખતે મારી આર્થિક સ્થિતિ અણીજ તંબ હતી; એટલે મારું મન લલચાયું અને લેંચવીનું કામ કર્યું. પણ હવે તો તું મને પચાસ પાઉંડ આપીશ એટલે મારું કામ ખરો અને હું તારો રૂણી થઈ રહીશ.”

લોન્સડેલ: “તું એકલે જય ત્યાં મારા સંબંધી કશી પણ કાલ્પને કાને વાત જાય નહિ; અને તે મને દીઠો હતો એટલું પણ બોલે તું કાલ્પને નહિ કહે એવી ખાતરી આપતો હોય તો તારા માથા આગળેના પૈસા હું આપું.” બેટસે એ બાતતની એને પુષ્કળ આ-

તરી આપી. એટલે એણે એને કહ્યું કે “ ઠીક ત્યારે, તું અહિં બેસ. હું હમણાંજ પાછો આવું છું. ” એમ કહીને એ ત્યાંથી ગયો. ઘેર જતાં જતાં રસ્તામાં વિચાર કરવા લાગ્યો. “ આ દુઃખમય ઘટનાથી મારે એને શું વાકેફ કરવી પડશે ? અત્યાર સુધીનું બેગું કરેલું બધું દ્રવ્ય બેટસને આપી દેવું પડશે એ સાંભળીને એને મિત્રારીને કેવો આઘાત લાગશે. આ દુઃખમય પ્રસંગ જણાવી એને મારે શું વધારે દુઃખી કરવી ? ના ના. હું દુઃખ સહન કરી લઈશ પણ એને નહિ ખચર પડવા દઉં. એ પ્રેમી જીવને ચિંતામાં નહિ નાખું. અમુક ટાઇ કારણ જણાવીને ધેરથી પૈસા લઇ આવું. નહિ તો અહિં હવે મારે જાળખાણુ સારી થઇ છે. મારે મિત્રો પણ છે. તો તેમની એકાદની પાસે જઇને એટલી રકમ ઉઠીતી માગી લાવું. ” વળી બીજે વિચાર આવતાં હ્યુસીને બધી લોકોકત કડી દેવાનું એણે નક્કી કર્યું. બન્નેના જીવ એવા મળી ગયા હતા કે સુખ દુઃખની કાંઈ પણ વાત તેઓ એક બીજાથી જરાએ ગુપ્ત રાખતાં નહોતાં. ઘર આવ્યું. ઘરમાં પેડો અને માળ ઉપર ચઢ્યો. હ્યુસી બાળક નિહાળતી પારણા આગળ નીચી વળીને ઉભા હતી ફેડરિકને આવતો દોડો એટલે હસતી હસતી એને સામી લેવાને માટે એકાદ વાર આગળ ગઇ. જ્યારે ફેડરિક બહારથી ઘરમાં આવતો ત્યારે હ્યુસી હસતે મુખે એને સામો લેવા જતી. તે વખતે એ એના લલિત મુખને ચુંબનોથી ઢાંકી દેતો. પરંતુ અત્યારે ફેડરિકે તેવું કશું ન કર્યું. પતિને ઉદ્ધાસ બેઠને હ્યુસીના પેટમાં પણ ચીરાડો પડ્યો. પહેલું તો એણે એમ ધાર્યું કે જો એ જોવા ગયા હતા તેને બધું વાગવાથી તેનું કલ્પ્ય મૃત્યુ થયું હશે તેથી એ શોકાતુર હશે. ફેડરિકે પતિને જાતી

સરસી ચાંચી અને ધીમે રહીને બેટસ સાથેના મેળાપ સંગ્રામી બધો
જતાત એને કહી સંભળાવ્યો. આ વાત એણે ઘણી સાવચેતીથી કહી.
છતાં દ્યુસીને એ સાંભળીને કારી ધા લાગ્યો. પરંતુ પોતાના શોકને
સમાવીને મધુર અને પ્રેમાળ વચનામૃતથી દ્યુસી લોન્સડેલને
સાંત્વન અને આશ્વાસન આપવા લાગી.

“ પ્રિયકર, તમે જરાએ નિરાશ થશો નહિ. તમારી પોતાની
ખાતર, મારી ખાતર, આ પારણામાં ઉંઘતા આપણા બહાણા બાળ-
કની ખાતર તમે જરા પણ મુઝાતા નહિ. હૈયે હિંમત રાખો. ”

દ્યુસીના મધુર કંઠમાંથી નીકળતા સુંદર સરોદે ફેડરિકના જ
ખમી થયેલા હૃદય ઉપર રામખાણુ ઔપચની ગરજ સારી. એના પ્રેમ-
ભક્તિથી ભરેલા નયન કટાક્ષે એનું સર્વ દુઃખ હરી લીધું. એને દ્યુ-
સી દિવ્યાંગના જેવી લાગી. તે એને વારંવાર સ્નેહભીનાં આલિંગન
દેવા લાગ્યો. ત્યાર પછી પોતે બચાવેલું બધું દ્રવ્ય એણે પેટીમાંથી
ઢાઢયું અને ફરીથી દ્યુસીને પ્રેમાલિંગન દઈને દ્રવ્ય લઈ પીઠમાં
બેટસની પાસે ગયો અને એને પચાસ પાઉંડ ગણી આપ્યા. પછી
કહ્યું “ બાઈ હું તને માઈ પંદર મહિનાનું બચાવેલું બધું આપી
દઈધું. હવે તને જે કાંઈક પણ મારી દયા આવતી હોય, કાંઈપણ
તને જે મારી લાગણી હોય તે મારી વાત જાની રાખજે અને
તારી જીભને વશમાં રાખજે. બૂલેચુકે પણ મારી અમથીએ વાત
કરી બેસીશ તે તરત મારી શોધ થશે; અને મને પકડશે તે મારા
શુખનું સત્તાનાશ વળી જશે. મારી પાચમાલી થઈ જશે. અરે મારી
એકલાની પાચમાલી નહિ પણ—” એનાથી પુરું બોલી શકેલું નહિ.
એને કહેવાનો વિચાર તે એવો હતો કે મારી સ્ત્રી અને મારા

નિદોષ બાળકની પણ પાયમાલી થશે. પણ એનું હૈયું ભરાઈ આવ્યું એટલે એ આગળ ન બોલી શક્યો. એની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. આંસુ લુછી નાખીને વેટરને બોલાવીને એણે બેટસનું બીજ ચુકવી આપ્યું.

બેટસ—“ હું ધાई છું કે તું મીસ ડેવિસ સાથે પરણ્યો હતો. ”
બેટસે પચાસ પાઉંડ પોતાના ખીસ્સામાં મુકતાં મુકતાં પૂછ્યું.

લોન્સડેલ: “ ચાલ ત્યારે, હવે હું રમ લઉં છું. મારાથી વધારે સમય ખોટી થવાય એમ નથી. જતાં જતાં ફરીથી કહું છું, તને વિનંતિ કરું છું કે તું મને મળ્યો છે એવી વાત કાઢીને પણ કહેતો નહિ. ”

બેટસ: “ અરે આપણે જાણે મળ્યાજ નથી. એ વાતજ હું ભૂલી જઈશ. ” ચાલ ત્યારે જરા શેકહેન્ડ કરવા દે એટલે આપણે છુટા પડીએ. ” આવા માણસ સાથે શેકહેન્ડ કરવાનું ફેડરિકને જરાએ મન નહોતું; પણ ના પાડવાની એ હિંમત ન કરી શક્યો. શેકહેન્ડ કરીને પીઠામાંથી બહાર નીકળીને ઘેર જવા લાગ્યો; પણ જતાં જતાં બેટસ પોતાની પાછળ છાનોમાનો આવે છે કે કેમ એની ખાતરી કરવા વારંવાર પાછું ફરીને જોતો હતો; પણ કોઈ પાછળ આવતું હોય એમ એને જણાયું નહિ. ફેડરિક ઘેર આવી પહોંચ્યો. એણે લ્યુસીને કહ્યું કે “ આપણે અહિંયાં છીએ એ વાત એ કાઢીને પણ નહિ કહે એવું બેટસે વચન આપ્યું છે. ” આમ એણે કહ્યું છતાં બન્નેના મનને એમ તો થયું કે બેટસ જેવા માણસ ઉપર શો વિશ્વાસ રખાય ? એનું વળી વચન શું ? આજનો ક્રિસ્ટમસનો આમલો દિવસ એમને તો આ પ્રમાણે શેકમાજ થયો. બીજો દિવસે ક્રિસ્ટમસ (નાતાળ)

હતી. હમેશની સાફક આજે પણ તેઓ દેવળમાં મયાં. રોજ સાચા મનથી જ એ પ્રભુ પ્રાર્થના કરતાં હતાં; છતાંએ આજ એમની ઊંડા અંતરની પ્રાર્થના હતી. આજે એમની પ્રાર્થનામાં આજીવતા હતી, કાલાવાદા હતી, ચિંતા હતી. પ્રભુ પાસે આજે એ દાસપતિ એજ માગી રહ્યાં હતાં કે “ હે ઇશ્વર, અમારા ઉપર ચઢી આવતી વિઠળી અમારા ઉપર પડીને અમારું સર્વ સુખ ધુગમાં ન મેળવે તેવી તું સંજાળ રાખજે. અત્યારનું અમારે માથે ઘેરાયતું વિપત્તિ-વાદળ તું રિખેરી નાખજે. ” આજે તહેવારનો દિવસ હતો તેથી બંને જણ બગાડકારે હસતું મોઢું રાખવા મથતાં; છતાંએ એમના મુખ ઉપરની ગ્લાનિ સર્વ કાઢીને આજે સ્પષ્ટ જણાતી હતી. બોજન સમય થયો અને ફ્રેડરિક જમવા બેઠો. નિત્ય નિયમ પ્રમાણે દ્યુસી હસતું મોઢું રાખીને પીરસતી હતી, પણ ફ્રેડરિકને આજનું મિષ્ટાન્ન પણ જેર જેવું લાગ્યું. રાત પડી, દીવા થયા. બંને જણ સગડી આગળ બેઠાં હતાં. દ્યુસીના બોળામાં નાનો ફેડી રમતો હતો. ફ્રેડરિકને હવે આ ધરમાં રહેતું સલામતી બરેલું ન લાગ્યું. પોતાના ધર જેવો જે બાવ હતો તે ઊડી ગયો. એને એમ થયું કે આ વર છોડીને અહિંથી કાઢ અન્ય સ્થળે ચાલ્યા જવું પડશે અથવા નો આજ ધરમાં આફત આવી પડશે. સત્તાવાળા મને પકડશે અને મારી બાઝેલી આખરની ધુળધાણી કરી નાખશે. હવે એને એનું સુખમય જીવન ઝેરથી બરેલું લાગ્યું. ફ્રેડરિકનો આ વિચાર બૂલવાને દ્યુસી એને વધારે સાંત્વન આપવા લાગી. ખીજ અનેક આનંદપ્રદ વાતોથી એના દીલને બેહેલાવવા લાગી. એ આખો દિવસ એમને એમ પુરો થયો. ખીજે દિવસ થયો એટલે હવે કયો રસ્તો લેવો તેનો એ પતિ પત્નિ ગંભીર વિચાર કરતાં બેઠાં. લોન્સડેલને જે કાઢ

“કદી આપે અગર એને પતો ખતાવે તેને દસ પાઉંડનું ઈનામ
 આપવાનાં જાહેરનામાં નીકળ્યાં હતાં. એટલે એ બંને વિચાર કરવાં
 લાગ્યાં કે “ એટમને લેંગલી સાથે કાગળ પત્રો વ્યવહાર છે એટલે
 આ ઈનામની એને ખબર પડવાની; અને એ એટલો બધો લોભી
 અને નગુણો છે કે હમણાંજ આપણી પાસેથી પચાસ પાઉંડ લઈ
 ગયો, છતાં દસ પાઉંડની લાલચની ખાતર આપણા મુખને એ કદાચ
 કુળમાં મેળવે. એને કાંઈ દયા આવવાની છે ? સ્વાર્થ આગળ પાર-
 કાનું દુઃખ એ શું જોવાનો છે ? આપણે અહિં રહીએ છીએ એ
 વાત એ સારી રીતે જાણે છે એટલે આપણે માટે તો હવે બેઠ
 રસ્તા ખુલ્લા છે. કાંતો આપણે અહિંજ પડી રહેવું અને જે થાય
 તે જોયા કરવું. નહિતો અહિંથી કાંઈ પણ વિલગ વગર ખીજે સ્થળે
 ચાલ્યા જવું. અહિં રહીશું તો ચોવીસે કલાક ખીકમાંને ખીકમાં રહેવું
 પડશે. કાંઈ જરા અમથું ખારણું ઠેલશે તોએ ડર લાગવાનો. આ-
 પણી કાંઈ સાધારણ વાત કરતું હશે, તોયે વહેમ જવાનો. એટલે
 આપણાથી જરીએ ઠરીને રહેવાનું નહિ. અહિંથી જતાં રહીએ તો
 માંડેલા ઘરને ઉઠાવી નાખવું પડશે. આપણી હાલની સ્થાતી આરકને
 લાત મારવી પડશે. મુસાફરીનો ખર્ચ થશે એટલે જે કાંઈ સહેજ-
 સાજ આપણી પાસે રહ્યું છે તે પણ પુરું થશે; અને ખીજે ઠેકાણે
 જઈશું ત્યાં હતા તેવાને તેવા ખાખી બંગાલી થઈને રહીશું. અત્યારે
 ભર શીઆળામાં આપણે મુસાફરી કરવી પડશે. આપણું પ્રિય ખા-
 બક ટાઢ શી રીતે સહન કરશે ? મુસાફરીનો શ્રમ એનાથી નહિ
 વેઠાય. જ્યાં જઈશું ત્યાં આપણું કાંઈ તરત ઠેકાણું પડશે નહિ. હજાર
 જાતની વિટંબણાઓ વેઠવી પડશે. ” લ્યુસી પતિના વિચારને સંમત
 થતી બોલી “ જામારો વિચાર અહિંથી જો ધર ઉઠાવી નાખવાનો

હોય તો તેમાં મને કાંઈ વાંધો નથી. ગમે તે વિટંબણા ભોમવરી પડશે તે ભોગવી લઈશું ! આપણા સુખના માર્ગને માટે અત્યારે અગવડ અને દુઃખ સહી લઈશું. ” ફ્રેડરિકને પત્નિ અને બાળક પ્રત્યે અગાધ પ્રેમ હોવાથી તેમને આવા સુખમાંથી એકદમ મુશ્કેલીમાં નાખી દેવાનું રૂઝું નહિ. એટલે પ્રભુમાં વિશ્વાસ રાખીને બીજે રથને જવાનું માંડી વાળ્યું અને હતાં ત્યાંજ રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો.

દિવસ ઉપર દિવસ જવા લાગ્યા. દ્યુસી પોતાના પ્રિયતમને પ્રસન્ન રાખવાને હસતું સુખ રાખીને ફરતી, વાત કરતી; છતાં મને જણ્યું કે કાંઈ એન પડતું નહોતું. એમને જમરો ખટકો પેસી ગયો હતો. ભવિષ્યમાં શું થશે એનીજ ચિંતામાં એ ઘેરાઈ ગયાં હતાં. અત્યારે એમની જે ધડી જતી હતી તે સોનાની જતી હતી. પ્રત્યેક પળે એમને ભય લાગતો કે “ હવે પકડાઈ જઈશું. ” ખાવા બેસતાં તો તે વખતે એમ થઈ જતું કે અત્યારે તો સાથે બેસીને જમીએ છીએ પણ ધડી પછી શું થશે. ફરીથી સાથે બેસીને જમવાનો પ્રસંગ આવશે કે નહિ. ” રાતે સુવા જતાં ત્યારે એનો એજ વિચાર આવતો કે “ અત્યારે તો સુખમાં કદાચ સુઈશું પણ રખેને કાલે સવારે કાંઈ વિપત્તિ આવી પડે તો ? ” પ્રસન્ન ચિત્ત રાખવાનો દ્યુસી ધણીએ પ્રયત્ન કરતી હતી પણ અંદરનું બળતું જીવર એને બાળી મુકતું હતું. ખિચારી દિવસે દિવસે સુકાવા લાગી. ફ્રેડરિક પણ ચિંતામાં ને ચિંતામાં ઝુરાઈ ગયો હતો. ખાવા બેસે તો ખાવાનુંજે ભાવતું નહિ જીખજ લાગે નહિ. બાણા ઉપર બેસે અને નિસાસા નાખે. એ જાણે કે હું નહિ ખાઉં તો દ્યુસીએ નહિ ખાય અને દ્યુસીના મનમાં કે હું નહિ ખાઉં તો એ પણ નહિ ખાય. તેથી અને

જણ એક ખીજને સંતોષ આપવા પુરતુંજ વ્યગ્ર ચિત્તે જમતાં. થોડે દિવસે ફ્રેડરિકને લાગ્યું કે જો આમને આમ વધારે દિવસ ચાલ્યા કરશે તો ધીમે ધીમે ખન્નેના જીવનનો ક્ષય થતો જશે. એટલે એક દિવસ દ્યુસીને પોતાની ગોદમાં લઈને એણે દીલ ખોલીને વાત કરી “આપણાથી હવે અહિં ઝાઝો વખત ટરી શકાય એમ લાગતું નથી. ખીકમાંને ખીકમાં આપણે અડધા થઈ ગયાં. માટે અહિંથી અન્ય સ્થળે ચાલ્યા જવામાંજ લાભ છે.”

દ્યુસી “આપની આગાને હું સદા આધિનજ છું. ગમે તે દુઃખ આવી પડશે તો તે સહન કરવાની મારામાં પુરી હિંમત છે.” આમ બોલતાં બોલતાં બિચારી ગળગળા થઈ ગઈ. આંસુ રોડીને જવા માટેની તૈયારી કરવા લાગી.

આ પ્રેમી યુગલ અહીંથી હવે ચાલ્યું જાય છે એ જાણીને મીસીસ હેરીસનને બહુ લાગી આવ્યું. અહિંથી એ કેમ ચાલ્યાં જાય છે એનું કારણ દ્યુસીએ એને કહ્યું નહીં એટલે એણે પૂછ્યું પણ નહિ. છતાં એ હજાર તર્ક વિતર્ક કરવા લાગી. આમણે તો આજે વિચાર કર્યો અને કાલે ઉપડી જવાનું નક્કી કરી નાખ્યું. એટલે આજે ફ્રેડરિક મોડી રાત સુધી જાગીને પોતાના વિદ્યાર્થીઓના બાપ તથા વાલીઓને કાગળ લખવા બેઠો. કાગળોમાં એણે લખ્યું હતું કે “અનિવાર્ય સંજોગોને લઈને મારે એકાએક અહિંથી કાલેજ ચાલ્યા જવાનું હોવાથી મારે મારી નિશાળ બંધી દીલગીરી સાથે બંધ કરવી પડે છે તેને માટે દરગુજર કરેશો; અને તમે અત્યાર સુધી મારી સાથે મિત્રતા રાખીને મને આશ્વરો આપ્યો છે તેને માટે હું તમારો આભાર માનું છું.” ફ્રેડરિક ન ઉંઘે એટલે દ્યુસી પણ

શાની ઉધે. જ્યાં સુધી ફેડરિક જાગ્યો ત્યાં સુધી એ પણ જાગી. ફેડરિક એને સુષ જવાનું કહ્યું. પણ “ મારેયે હજી ઘણી ચીજો જાંધવાની બાકી છે એટલે સાથેજ સુષ જઈશું. ” એમ બહાનું કાઢીને પોતાના પતિને વધારે દીલગીરી ન થાય તેટલા માટે વાતો કરતી કરતી બેઠી હતી.

સવાર થયું. રાજની માફક છોકરાઓ ફેડરિકની રકુડે આવવા લાગ્યા. બધા આવી ગયા એટલે ફેડરિક તેમને રકુડ બંધ કરવાની વાત કરી અને છેવટના તેમને બે બોલ શિખામણના કહીને રાતે લખેલા કાગળો તેમના પિતા અને વાલીઓને આપવાનું કહીને તેમને આપી દીધા અને તેમને રજા આપી. બધા વિદ્યાર્થી ચાલ્યા ગયા પછી ફેડરિક રૂમમાં એકલોજ પડ્યો એટલે એને ધણું લાગી આવ્યું અને નિઃશ્વાસ નાખતા લાગ્યો. તેજ વખતે દ્યુસી પાછળથી આવી અને એના બહા ઉપર પોતાના બન્ને હાથ નાખી હાથે બોલી ઉઠી “ બહાવા, મારા સમ તમે ઉદાસ થાઓ તો. ધીરજ રાખો. એમાં શું હરબડી જવ છે. ” દ્યુસીને જોઈને ફેડરિક સાવધ થઈ ગયો અને એના આશ્વાસનથી શાંત થયો.

જવાને માટે એમણે હવે બધી તૈયારી કરી દીધી હતી. સર સામાન ગાડીમાં ચઢાવી દેવાને મજૂરને બોલાવ્યો. ઘરનું પુરેપુરું બાકું ચુકારી આપ્યું એટલે હવે એમની પાસે ચાર ચાર પાઉંડ સીલીકમાં રહ્યા. એ ઉપરાંત ફેડરિકની પાસે ઘડીઆળ હતી અને દ્યુસીની પાસે કેટલાક સોનાના નાના ઢાગીના હતા. આટલી એમની અત્યારની પુંજ હતી અને એટલા ઉપર એમનો બિવબનો આધાર હતો. હાલ તરત ગમે ત્યાં જઈને ઠેકાણે પડતા સુધી એમને ચાલી

રહે એટલું સાંવન એમની પાસે હતું. મજૂર આવી પહોંચ્યો. ફ્રેડરિક અને હ્યુસી જતાં જતાં મીસીસ હેરીસનને મળ્યાં અને તેમની રજા લીધી. બાળકને લઇને હ્યુસી તથા ફ્રેડરિક ઘરની બહાર નીકળતાં હતાં; પણ જેવાં એ લોકો ઘરની બહાર પગ મુકવા જાય છે તેવાંજ સૈનિકના પોષાકમાં સજ્જ થયેલો એક માણસ અને તેની પાછળ સાદા વેષમાં ખીજ બે ત્રણ માણસો ઝડપથી એમના તરફ આવતાં એમની દ્રષ્ટિએ પડ્યાં. તેમને જોઇને એ પ્રિયારાં એકદમ હજારી ગયાં, ભય પામ્યાં. સૈનિકના પોષાકમાં જે માણસ આવતો હતો તે પહેલાં તો ન ઓળખાયો; પણ એ જરા પાસે આવ્યો કે તરતજ બંને જણે એને ઓળખ્યો કે એ તો સાર્જન્ટ લેંગલી.

એકદમ લોન્સડેલે પોતાની પતિના કાનમાં કહ્યું “બાલી, પ્રભુની ખાતર હિંમત રાખજે. આજ આપણી કસોટીનો સમય આવી પહોંચ્યો છે. જરાએ ગભરાતી નહિં.”

હ્યુસી—“પ્રિયતમ, હું નહિ ગભરાઉં. હું એ કસોટી માટે તૈયાર છું. પણ તમે—”

લોન્સડેલ—“મારી તું જરાએ શીકર ન રાખીશ.” એ આમ બોલી રહ્યો તેજ ક્ષણે સાર્જન્ટ લેંગલી એ ઘર આગળ આવી પહોંચ્યો. ફ્રેડરિકને પકડવા માટે મદદ રૂપ થઇ પડે તેટલા સાર એ પોતાની સાથે આ સ્થગના બે ત્રણ કાન્સ્ટેબલ લેતો આવ્યો હતો. એટલે એના સામા થવામાં કાંઈ સાર નથી એમ ધારીને આવ્યો આપજ એ લેંગલી પાસે ગયો અને કહ્યું “હું તમારો કેદી છું અને તમને શરણ થાઉં છું.” આ બનાવ મીસીસ હેરીસન જોઇ

રહી. હવે એને સમજ પડી કે ફેડરિક લશ્કરમાંથી નાસી આવેલો છે તેથી એના ઉપર આ આક્રમણ છે. આ રાંક અને પ્રેમાળ કુટુંબ ઉપર આવી આક્રમણ આવી પડી તેથી એને ધણું લાગી આવ્યું અને ખૂબ જાણે એ આશ્વાસન આપવા લાગી. ખરેખર અત્યારે આ બીચારાં એવાં દીન યર્ષ મયાં હતાં કે એમને આશ્વાસનની ખાસ જરૂર હતી. અધુરામાં પુરું સાર્જન્ટ લેંગલીએ પુરેપુરું વેર લેવાને માટે ફેડરિકને સાથે બેઠીઓ નાખવાનો કોન્સ્ટેબલને હુકમ કર્યો એટલે તો એ બીચારાના હાળ ગમડી મયા. એ કરમરી પડ્યો અને બોલ્યો “ પ્રભુની ખાતર મને બેઠી ન નાંખો. ઇશ્વરને સાક્ષી રાખીને કહું છું કે હું નાસી જવાનો પ્રયત્ન નહિ કરું. ” દ્યુસી પણ પોતાના રાયમાં બાળકને લઈને લેંગલીને પગે પડી એને વિનવવા લાગી કે “ દયા કરીને મારા પતિને બેઠી ન પડેરાવે. ” એ આર્ત સ્વરે એની આજીજી કરવા લાગી એટલે પાસે ઉભેલા કોન્સ્ટેબલોનું હૃદય પણ દ્રવી ગયું. તેમને બીચારાઓને દયા આવી અને પાછા હટી ગયા. પણ લેંગલીએ કહ્યું અવાજ તેમને ફરીથી હુકમ આપ્યો કે “ એકદમ બેઠીઓ નાખો, જુઓ છો શું ? ” દ્યુસી લેંગલીને યગે પડી હતી ત્યાંથી ઉઠી ઉભી યર્ષ. પોતાના બાળકને મિસોમ હેરીસનને આપી પતિ પાસે આવી અને બેઠીઓ નાખતા પહેલાં એને બેઠી પડી. ધીમે રહીને એના કાનમાં કહ્યું “ પ્રિયતમ, ધીરજ રાખજો. તમે જો હિંમત રાખી દુઃખને સહન કરશો તો મને પણ હિંમત રહેશે. ” સાર્જન્ટ લેંગલી પાછો તકુડી ઉઠ્યો. “ ચાલો બહુ થયું. ગાડી ચાલી જશે. માટે ચાલો હવે. ”

“ મને મારા પતિ સાથે આવવાની રજા મળવી જોઈએ. ” દ્યુસીએ લેંગલીને વિનિત ભાવે કહ્યું. લેંગલી “ તારી પાસે ભાડાના

પૈસા હોય તો તું એ ગાડીમાં બેસજો. તારા પદરનું ભાડું ખરચીને તું ગાડીમાં બેસે તેમાં તને મારે શું કામ અટકાવતી બેઠાં ? ”

આ કર્ણાજનક, શોકમાં ગીરજતાર કરનાર દુઃખમય પ્રસંગને અમારાથી આથી આગળ નથી વર્ણવી શકાતો. હવે તો એટલુંજ કહીને બંધ રાખીશું કે ફ્રેડરિકને હાથકડી પડી ગઈ. જે મોહોલ્લામાં એનો એટલો બધો આદરસત્કાર થતો, જે મોહોલ્લામાં એના મિત્રો અને સ્નેહીઓ રહેતા હતા, એજ મોહોલ્લામાં થઈને એરે હથમાં બેડીઓ સાથે ચાલવું પડ્યું. શરમના માર્યા એનાથી નીચેથી ઉઠ્યું ન બેવાયું. “ મને આ સ્થિતિમાં બેઠાને બધા મારે માટે કેવો વિચાર બાંધશે. ” એજ વિચાર આખે રસ્તે એને આવવા લાગ્યો. એને તો એમજ થઈ ગયું કે “ પૃથ્વીમાતા જો માગ આપે તો હું એના મર્જમાં સમાઈ જાઉં. ” પરંતુ અત્યારે એની પ્રાર્થના કાષ્ટએ સાંભળી નહિ. ગાડીમાં અંદરની બાજુએ તો બીનકુલે જગા નહોતી. બહારની બાજુએ ત્રણ જગા ખાલી હતી એટલે સાર્જન્ટ લેગલીએ એક પોતાની અને બીજી ફ્રેડરિકની એમ બે જગા રોકી લીધી અને તેનું ભાડું આપી દીધું. ફ્રેડરિક હ્યુસીને કહ્યું કે “ તું બીજી ગાડીમાં આવજો. કારણ કે આ ગાડીમાં અંદર જગા નથી. બહાર બેસીશ તો તને અને આ નાના બાળકને શરદી થઈ જશે અને તમે ટાંડે મરશો. ” હ્યુસી “ એ ખામતની તમે જરાએ કાગળ કરશો નહિ. બાળકને ઓરાઢવાને મેં ગરમ વસ્ત્ર સાથે રાખ્યું છે એટલે એને બીનકુલ ટાંઢ લાગે નહિ એવી રીતે એને હું ચારે પાસેથી ઓરાઢી દર્શાવું અને મારે માટે તો શીકરજ ન રાખશો. મને ગમે તે થઈ જશે તોએ હું તમારો સાથ છોડવાની નથી. બીજી ગાડીમાં

તમારા વગર આવવું તેના કરતાં તમારી સાથે એકજ ગાડીમાં બેસવાનું મને વધારે પસંદ છે. બહે બહાર બેસવું પડે પણ તમારી સાથે તો ખરી. ” એમ કહીને ત્રીજી જગા ખાલી હતી ત્યાં એ બાગકને લઈને પતિ જોડેજ બેઠી.

લોન્સડેલના પકડાયાની વાત મીસીસ હેરીસનના આખા પા-
ડાશમાં અને મોહોલ્લામાં પહોંચી ગઈ હતી. એટલે નાતાલના તહે-
વારમાં જે વેપારીએ ફેડરિકને મીકાઈની ભેટ મોકલી હતી, તે બન્ના
સદ્ગૃહસ્થે પણ એ વાત સાંભળી. તરતજ કાંઈક વસ્તુ કાગળમાં લખે-
ટીને ગાડી ઉપડવાની તૈયારીમાં હતી એટલામાં ઝડપથી તે ત્યાં આવી
પહોંચ્યા અને દ્યુસી તરફ પોતાનો હાથ લાંબો કરીને કહ્યું “ અર
હ્યો અને પ્રભુ તમને બન્નેને સુખી રાખો. ” આટલું બોલીને ઘેરથી
કાગળમાં લખેટીને જે લાવેલો હતો તે દ્યુસીના હાથમાં મુરી દીકું-
દ્યુસીએ હાથમાં જેવું લીધું કે તરતજ એને જશ્યાયું કે એમાં પૈસા
છે એટલે આ બન્ના સદ્ગૃહસ્થનો ઉપકાર માનવા એ જતી હતી.
પણ એ ગૃહસ્થ તો આવું ઉત્તમ કાર્ય કરીને તરતજ પોતાને પંચે
આલ્થો ગયો હોતો. કાગળમાં પાંચ સોવરેન બાલેજા હતા. ગાડી
આલવા લાગી અને થોડા વખતમાં એક માણસ ઉતરી પડ્યો એ-
ટલે અંદર જમા થઈ. તેથી દ્યુસીને ફેડરિક કહ્યું “ છોકરો ઘાટે
મરે છે માટે હવે અંદર જા. અંદર જમા ખાલી છે. ” દ્યુસીએ
ના પાડી; પણ આખરે ફેડરિકના અતિ આગ્રહને લીધે એ અંદર
જઈને બેઠી.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

ક્રોટ માર્શ્યલ.

લોન્સડેલ ઉપર દુર્ભાગ્યવશાત્ આદત આવી પડી હતી તેને આજે અડવાડીકે થઈ ગયું હતું. અત્યારે દ્યુસી પોર્ટસ માઉથમાં ફક્કા ભાડાની એક રૂમ રાખીને પોતાના બાળક સાથે રહેતી હતી. બાળકનો પિતા અને દ્યુસીનો આનંદ આ રૂમમાં નહોતો. એને એરેક (સૈનિક નિવાસ) માં કેદ રાખવામાં આવ્યો હતો. ક્રોટ માર્શ્યલ રૂમરૂ એની તપાસ ચાલવાની હતી. દ્યુસીના દુઃખનો પાર નહોતો. દુઃખ દરિયામાં એ કુપકાં ખાતી હતી. પોતાના પતિ અને બાળકની ખાતર એ જીવન ટકાવી રહી હતી. પૈસા સંખ્યાથી એનું સર્વ સુખ જતું રહ્યું એનું એને બહુ લાગતું નહોતું. કારણકે એ સુખ તો ફરીથીએ પાછું પ્રાપ્ત થઈ શકશે. એનાં કાંડામાં બગ હતું એટલે ભરત શીવજી કામ કરીને પશુ પૈસા મેળવવાની એની હિમત હતી. તેમ પતિનો વિયોગ વેડવો પડે છે તે પશુ એને ઝાઝો માલતો નહિ. કારણકે એ વિયોગ થોડા સમયનો હતો. ક્રોટ માર્શ્યલ રૂમરૂ એની તપાસ રઈ રહ્યા પછી એને જે શિક્ષા ફરમાવવામાં આવશે, તે ભોગવી રહ્યા પછી ફેડરિક પાછો પોતાની પાસેજ રહેશે. એટલે અત્યારે એને જે વધારે સાલતું હતું તે ફેડરિકને ચનારી શિક્ષાજ સાલતી હતી. બહાવા પતિનું રૂંબે રૂંતું એની દ્રષ્ટિમાં મહા મોઢેરૂ હતું. પતિનો કોઈ વાળ પશુ વાંકા દરે તો એનો જીવ કપાઈ જાય; તો અત્યારે લશ્કરમાંથી રજા વગર નાસી જવા બદલ પતિને

થાંભલા માથે બાંધીને ફરતાથી જોરબંધને માર પડશે એ જાણીને
 એને શું શું ન થઈ જાય ? એનું હૃદય ચીરાઈ જતું હતું. એના
 દીક્ષમાં ભાલા બોંધાતા હતા. અંતરમાં એને ઉંડી વેદના થતી હતી.
 એની આંખે અંધારાં આવી જતાં હતાં. કોઈને સ્વપ્ને પણ આ
 બિચારીએ કદુ શબ્દ કહ્યા નહોતો. હવેશમાં હવેશ પ્રાણીને પણ
 એણે દુભવ્યું નહોતું. છતાંએ આ નિર્દોષ પ્રેમાળ બાળાને દુઃખનાં
 ઉંડી ગર્ભમાં દબાઈ ગયેલી જોઈને કયું હૃદય રડવા વગર રહી શકે ?
 અત્યારે એનું દુઃખ કોણ જાણું કરી શકે ? એને કોણ આશ્વાસન
 આપી શકે ? જેના ઘરમાં એ ભાડે રહેતી હતી તે તો ફક્ત પૈસાનાંજ
 સગાં હતાં. એમને એમનું ભાડું રીતસર અને વખાસર ચુકવાતું
 એટલે બીજી કશી એમને પડી નહોતી. દયાભાવ જોઈું તો એમ-
 નામાં કશું હતુંજ નહિ. એમને હૃદયજ નહોતું એમ કહીએ તો
 ચાલે. તો પછી ધ્યુસીના દુઃખમાં ભાગ લેવાની વાત તો બાળુએ
 રહી પણ એ દીલાસાના શબ્દો પણ એમના મુખમાંથી નહોતા.
 નીકળતા. આ બિચારી દુઃખી છે એટલી પણ લાગણી એમને ન-
 હોતી થતી. એ પોતાના રૂમમાંજ બેસી રહેતી, બાળકની સંભાળ
 લેતી અને મનમાં મનમાં મુઝાવા કરતી હતી. પતિને મળવા જ-
 વાનીયે બંધી હતી. એને કાગળ પણ લખવાની મના હતી. એટલે
 પતિની ખબર પણ એને શી રીતે મળે. સદ્માએ વળી એક સૈન-
 કની પત્નિ એને એક દિવસ મળવા આવી, ત્યારે તેણે વાત કરી કે
 લોન્સડેલની તબીબત સારી છે. એને એક અંધારી કાઢડીમાં રા-
 ખ્યો છે. એના ઉપર જાપતો રાખવા એક પહેરેખીર મુક્યો છે.
 હિંમત અને દૃઢતાથી એ દુઃખ સહન કરે છે. એના ગુન્હાની

તપાસ કરવા એનીજ રેજીમેન્ટના અમલદારો કાર્ટ માર્શ્યલ તરીકે બેસશે.

ફેડરિકની રેજીમેન્ટનો ઉપરી કર્નલ વિંડહામ હતો. એ ધણો કડક મીઠાસનો અને સખતાઇવાળો હતો. લશ્કરના સર્વ નિયમોને ચુસ્ત રીતે એનિકા પાસે પળાવવાનો એ ખાસ આગ્રહી હતો અને તેવોજ જુલમી હતો. આજ રેજીમેન્ટમાં જીરોલ્ડ રેડમર્ન પણ હતો. આવો જુલમી વિંડહામ અને પોતાના ઉપર દાઝે બળતો રેડમર્ન પણ કાર્ટ માર્શ્યલમાં પોતાના પતિની તપાસ માટે જડજ તરીકે બેસવાના; એ સાંભળીને દ્યુસીને નકજી થયું કે હવે ફેડરિકને સખતમાં સખત શિક્ષા થશે. એ લોકો જરાએ દયા નહિ લાવે; છતાં એણે હિંમત બીડી કે “કાર્મ નહિ. કાર્ટ માર્શ્યલ શું સુકાદો આપે છે એ જાણ્યા પછી હું એમને માટે કર્નલ પાસે જઇને કાલાવાલા કરીશ અને એમની શિક્ષામાં ઘટાડો કરવાને વિનયીશ.”

કર્નલ વિંડહામ, જીરોલ્ડ રેડમર્ન, કેપ્ટન કર્ટની, લેફ્ટનન્ટ સ્કોટ, એન. મસ્ટેવસ ફર્ડીનન્ડ, મી. પેગેટ અને લેફ્ટનન્ટ હીથકોટ એટલા અમલદારની કાર્ટ માર્શ્યલ બેઠી, અને લોન્સડેલની તપાસ શરૂ થઈ. કેસ સીધો અને સાદો હતો. એમાં પુરાવાની જરૂર નહોતી. એ વગર રજાએ નાસી ગયો હતો એ તો દેખીતુંજ હતું. એ વાત એણે પણ કબુલ કરી હતી. હવે તો એ વગર રજાએ કેમ નાસી ગયો હતો તેજ જાણવાનું બાકી હતું. પોતાની પ્રિય પતિને તેના પિતાના જુલમમાંથી મુક્ત કરવાને અને એ તેની દગલખાજીનો ભોગ ન થઈ પડે એટલા માટે એ રજા વગર આવ્યો ગયો હતો. પરંતુ આ

કારણ માટે માર્શ્યલ આગળ જણાવે તો પોતાની પ્રિયમીત્રી નામ ક્રાંતિ આગળ લાવવું પડે; તેમ ડેવીસની કૂરતા સંબંધી બધી વાત બહારમાં આવી જાય. એ એને ઠીક ન લાગવાથી એણે એવુંજ કહ્યું કે “ધણુંજ અગત્યનું કામ આવી પડવાથી વગર રમએ મારે જતા રહેવાની જરૂર પડી.” ઘણા મંભીર ગુન્હો પોતે કરેલા છે એ કબુલ કર્યું અને દયા વાપરીને પોતાને ઓછી અને હલકી શિક્ષા કરવાને એણે ક્રાંતિને વિનંતી કરી. જુઠાણાનો ટોળ ચઢાવીને પોતાનો ખચાર કરવા કરતાં ફેડરિકે હિંમતભરે પોતાના ગુન્હાની કબુલ કરી એ ધણુંજ પ્રશંસાપાત્ર હતું અને જડજ તરીકે એકેલા ત્રણ ચાર અમલદાર ઉપર તો એની સારો છાપ પડી. પણ બીજા બધાને એથી કશીએ અસર ન થઈ. ફેડરિકે ક્રાંતિની ગર્ભરાતે જુઠાણામાં બહુ હારી મર્યાદાઓ એટલે એનું ચિત્ત ઠેકાણે નહોતું. લેફ્ટનન્ટ સ્કોટ તો કર્નલની હામાં હા મેળવતો હતો. આન. ગસ્ટેવસને આખી રાતનો ઉગ્રગરો હતો એટલે એ અગાસાંજ ખાયા કરતો હતો. એણે કાંઈ લક્ષ જ ન આપ્યું.

મી. પેગેટ તો આવી ખામતોમાં જાણે કેટલોએ અનુભવ હોય તેમ મી. હીથકોટને કહેતા લાગ્યો:—

“આ કેસ ઘણાજ ખરાબ છે. આવો કેસ તો મેં હજી સુધી જોયોજ નથી.” હીથકોટ બીચારો એકલો આખા કેસ દરમ્યાન લોન્સડેલ તરફ અનુકંપાની દૃષ્ટિએ જોતો હતો. બધાએ વિચાર કરવાને લોન્સડેલને થોડીવાર બીજા રૂમમાં મોકલ્યો. હવે દરેકના મન સ્વેચ્છા તેમાં એ ગુનેગાર છે એમ કહ્યું; અને આ ગુન્હાને માટે આજસો ફટકાની સજા કરવાનું નક્કી થયું. એટલે લોન્સડેલને ખાજી

બોલાતી મંગાબો. અને એને કહેવામાં આવ્યું કે 'તું યુન્હોગાર ઈયોં છું અને તને પાંચસો ફૂટકાની સગ્ન કરવામાં આવે છે.' કોર્ટ માસ્યલનો આ નિર્ણય ફેડરિક સાંભળ્યો. આ શિક્ષાથી સર્વની દૃષ્ટિમાં પોતે હલકો પડી જશે એ વિચારે એ ધણો ખિન્ન થઈ ગયો લંડનથી હોર્સગાર્ડ્સની આ સગ્નને માટે અનુમતિ જોઈતી હતી; એટલે એ આવ્યા પછી એને ઉપરોક્ત શિક્ષા કરવાનું નક્કી થયું અને એને ફરીથી પેલી અધારી કોર્ટડીમાં મોકલી દીધો.

હમણાં રાતના નવેક વાગ્યાનો સુમાર થયો હશે. કર્નલ વિંડહામ પરણેલો નહોતો એટલે એ સૈનિક નિવાસમાં વસતિગૃહ માંજ રહેતો હતો. અત્યારે એ પોતાના એ ગૃહની રૂમમાં એ વારાંગનાની સંગતમાં શેમ્પેનના ગ્લાસ ઉડારતો બેઠો હતો. ખીજે પ્રસંગે એ સ્વભાવે ધણો કડક રહેતો અને દેખાવે ધણો ઉગ્ર રહેતો. છતાં આ બે રમણીઓ વચ્ચે એ ગોપીઓમાં કહાન પ્રમાણે આનંદ કરી રહ્યો હતો. અત્યારે તો એ પોતે કર્નલ છે એ વાત પણ ભૂંધી મથો હતો. જેમના કાવે તેમના ઠંડા પોરના ગપાટા હાકતો હતો અને આ રમણીઓને પોતાની બડાઈની વાતો સંભળાવતો હતો. "હું ન્યારે નાનો હતો ત્યારે ઇટનથી નાસી ગયો હતો. શરૂઆતમાં હું લશ્કરમાં દાખલ થયો ત્યારે રજા વગર વારંવાર નાસી જતો; પણ આપણે તો મોટા મોટા સાથે ઓળખાણ એટલે બારે બારે શિક્ષામાંથી બચીજ ગયા છીએ. સહેજ સાજ ઠપકામાંજ બધું ખતી જતું." પોતે વારંવાર લશ્કરમાંથી નાસી જતો છતાં શિક્ષામાંથી બચી જતો હતો; એમ છતાં પણ અત્યારે "હું તો વારંવાર બચી જતો અને આ ખીચારા લોન્સડેલના ઓફિસ ગુન્હા માટે એને આવી સખત સગ્ન કરી છે." એવો ખ્યાલ

સરખોએ એને ન આવ્યો. એ આ પ્રમાણે પોતાનાં બધાં પુત્રા રહ્યો હતો તે વખતે કાંઈએ એની રૂમનું બારણું ખખડાવ્યું અને વિડહામે બારણું ખોલ્યું. એટલે એના નોકરે આવીને ખબર આપી કે “ એક સ્ત્રી આવી છે તે આપની સાથે વાત કરવા માગે છે. ”

કર્નલે પુછ્યું “ કોણ છે એ સ્ત્રી ? ”

નોકર “ એનું નામ તો એણે મને ન કહ્યું. પણ એણે મને કહ્યું કે એ આપની સાથે વાત કરવા માગે છે. હું જાણતો નથી; પણ હું ધારૂં છું કે એ કદાચ લોન્સડેન્ગની સ્ત્રી હોય. ”

કર્નલ: “ હાં, એમકે. હવે મને યાદ આવ્યું. રેડમને મને વાત કરી હતી કે એ ધણી સ્વરૂપવાન છે. કેમ છે કની ?

નોકર: “ હાથ. એ સ્વરૂપવાન છે અને ધણી દીક્કગીર દેખાય છે; એ ઉપરથી હું ધારૂં છું કે એ એજ હશે. ”

કર્નલ:—“ ત્યારે તો એને ખોલાવ. અર્લિંગ મોકલ. ” પણ વળી કાંઈ વિચાર આવતાં એણે કહ્યું કે “એને બહાર બેસાડ. હું આવું છું. ” એમ કહીને પેલાંઓ તરફ જોઈને કહ્યું; “ હમણાં હું આવું છું. આવીને એની બધી હકિકત તમને કહીશ. ”

એમાંની એક જરા ગમતી અને ટોળા હતી તે બોલી “ પણ જોજો, બહુ વાર ન લાગે. નહિ તો તમે શું કરો છો તે જોવા અમે તમારી પાછળ આવીશું. ” કર્નલ એ સાંભળીને હસી પડ્યો અને પેલાં સ્ત્રી જે રૂમમાં બેઠી હતી ત્યાં ગયો. એ દ્યુસી હતી. એ સ્વરૂપવાન હતી એ કર્નલે સાંભળ્યું હતું પણ અત્યારે એણે એને પોતાની નજરે જોઈ તો ખરેખર એને એ મનમોહન મનોહારિણી લાગી. જો કે હમણાં હમણાં તો ચિંતાથી એ ધણી કશું કશું મન

હતી, ફીક્કી પડી ગઇ હતી; છતાં એની લાવણ્યતા થી મોહક હતી. વિંડહામે એને નખથી શિખ પર્યંત નીલાળી અને એના સર્વાંગસુંદર ઘાટીનાં મરોડદાર અંગે અંબને જોઈને એ કામાન્દરની ગયો. છતાં પોતાની મનોવૃત્તિને નિયમમાં રાખીને અને વેચના ધાન્ય કરીને એણે પૂછ્યું “ તું કાણ છે ? તારે માફ થાં કામ પડ્યું છે ? ”

“ સાહેબ, હું પેલા કમનસીમ ફેડરિક લોન્સડેઈની સ્ત્રી છું.” દ્યુસી મહા પરાણે બોલતી બોલતી રડી પડી.

કર્નલ:—“ તું એને કમનસીમ કહે છે ? જાણી જોઈને જે માણસ ગુન્હો કરે છે તે માણસ કમનસીમ કેમ કહેવાય ? ”

દ્યુસી “ કેવા સંજોગોમાં એમણે ગુન્હો કર્યો છે એ જો આપ કદાચ જાણો તો જરૂર આપને એમની દયા આવી જાય. ”

કર્નલ “ અને તેટલા માટેજ તું એની તરફથી મને કહેવા આવી લાગે છે. ”

દ્યુસી “ હાજી. હું આપને પગે પડું છું. આપની દયા માગું છું. સાહેબ, મેં સંબળ્યું છે કે મારા પતિને ઘણી બચાંકર સગાં કરવામાં આવી છે. એમને એવી સગા થશે એવું તો મેં કદીજ નહોતું ધાર્યું. એમણે ગુન્હો કર્યો છે માટે શિક્ષા તો આપ કરી દેકા. એમને પુરેપુરી માફી આપવાનું કહેવા હું નથી આવી કારણ કે એમને કોઇપણ સંજોગોમાં પુરેપુરી માફી તો નહિજ મળે એની મને ખાતરી છે. પણ કર્નલ સાહેબ, એમની સગા કોઇ પણ રીતે ઓછી થઈ શકે એટલું તો આપ કરોજ એવી મારી વિનંતિ છે. આપને સગા ઓછી કરવાની સત્તા છે; તો એ સત્તાની રૂપે એટલું

કરશે. સાહેબ, હું મારા પતિની ખાતર આપને પગે પડું છું. મારી દિમ્મત ન ચાલી, આટી હું મારા નાના આગકને પણ એના પિતાના છુટકારાને માટે આપનાં ચરણો આગળ ધરત.” એમ કહીને એ કર્નલને પગે પડી.

કર્નલ: “ ચાત્ર, ચાત્ર, ઉની ચા. ” એમ કહીને કર્નલે એનો હાથ ઝાલીને ચોનાના પગ આગળથી ઉઠાડી અને કહ્યું “ એસ, આપણે વાત કરીએ. ” વિંડદામના આ શબ્દોથી દ્યુસીને કંઈક આશા લાગી અને એ બેઠી. રાતોની રાતો ઉઝળગરા વેકવાથી, પેદાશરીને નદિ ખાત્રાથી, વારંવાર મૂખ મારવાથી બિચારી માંદા જેવી લાગતી હતી. છેક અશક્ત થઈ ગઈ હતી. મોટે ફાકા પડતા હતા અને એનાથી પુરૂં બોલીએ શકાતું નહોતું.

કર્નલ:--“ તારા પતિને પાંચસો ફટકાની સજા થઈ છે એ તું જાણે છે ? ”

દ્યુસીએ કપાળ ઉપર હાથ ઠોકીને કહ્યું, “ દયા કરો, પ્રભુના ખાતર દયા કરો. ”

પાપશુદ્ધિથી દ્યુસી તરફ જોતો કર્નલ બોલ્યો: “ ત્યારે તારા પતિની તને જામરી લગતી લાગે છે ? ”

દ્યુસી “ સાહેબ, એમનામાંજ માઈ સર્વ સુખ સમાયેલું છે. એમના વિના હું મરેલીજ છું. પુત્ર સ્નેહ પણ મને મારા પતિના પ્રેમ આગળ તુચ્છ લાગે છે. એમના વિના માઈ જીવન હું ન ટકાવી શકું. ”

કર્નલ--“ હાં, પતિ પ્રત્યે તારો એટલો બધો પ્રેમ છે ! તારા પતિનો કેસ તો ધણો ખરાબ છે; છતાં એની સજા હું બોલી કરી

શકું એમ છું. તું જાણે છે કે, તારો પતિ વગર રાજ્યે ચાલ્યો ગયો એટલુંજ નહિ પણ અગાઉ મહિના સુધી એ ગેરહાજર રહ્યો.” હ્યુસેને પોતાના લાગમાં લેરા કર્નલે પાપા ફેંકરા માંડ્યા. હ્યુસી—
 “હાજી, પણ સંજોગો તેવાજ હતા. એ મારી માથે પ્રેમખંડ હતા. અમે એક બીજને અમારા પ્રેમના કાલ આગે ચુક્યાં હતાં. અકસ્માત એમને ખબર પડી કે મારા પિતા અને બીજા માથે વગરવા હક હરી રહ્યા હતા અને તેથીજ એ રેજમેન્ટમાંથી નાકા; અને એક વાર નાકા એટલે એ પાછા આવવાની હિંમત ન કરી શક્યા. કનલ સાહેબ, આ વિચારવા જેવી વાત છે. આ સંજોગોમાં એ દયાને ખાત્ર છે.”

કર્નલ—“ત્યારે એની સજ્જ ઓછી કરાવવાને માટે તું તારાથી બનેતું બધુંએ કરવા તૈયાર છે?”

હ્યુસી—“પતિને માટે પોતાનાથી બનેતું સર્વ કરવું એ શું પતિનું કર્તવ્ય નથી? અરે કદાચ એક બિખારણુના ફાટાટુટા વેશમાં મારા છોકરાને લઇને શેરીએ શેરીએ ભીખ માગવાથી અને બોળા પાથરવાથી મારા પતિની સજ્જમાં એક ફટકાનો પણ ધટાડો થતો હોય તો એ બિખ માગવાનુંયે હું આનંદથી સ્વીકારી લઉં.”

કર્નલ—“ત્યારે તો તું ઘાઇ પણ ભોગે તારા પતિની શિક્ષા ઓછી કરાવવા માંગે છે એમને? આ તું વધારા પડતું નથી બોલતી?”

“મારા શિયળના ભોગે નહિ.” હ્યુસી કર્નલના બોલવાના અર્થને સમજી ગઈ અને ઉત્તર આપ્યો.

કર્નલ—“ પણ તારા પતિની મજા ઝાંઘી કરવાનો એકજ રસ્તો હોય તો ? ” આટલા શબ્દોથીજ વિંડહામનો મનોભાવ સ્પષ્ટ રીતે દ્યુસી સમજી ગઈ અને બોલી ઉઠી. “ જાંધ રાખો કર્નલ સાહેબ. આટલું જ જમ કરો. ” એમ બોલીને ગુસ્સામાંજ ત્યાંથી ઉઠીને ઝેણે ચાલવા માંડે. એટલે વળી કર્નલ બોલ્યો “ મીસીસ હોન્સડેલ, ત્યારે તો તમારા પતિ પ્રત્યે તમારો પૂર્ણ પ્રેમ હોય એમ નથી જણાતું. ”

“ તે મારો પરમાત્મા જાણે છે. ” દ્યુસીના મનમાં એમ આવ્યું કે “ વિંડહામ કદાચ મને તારી જોતો હશે. ” એટલે તે આમ બોલીને ઉભી રહી.

કર્નલ—“ ત્યારે તો તારા પતિને માટે તારે ગમે તેવો ભોગ આપવો જોઈએ, જે એવી જામતમાં બહુ ખેંચતાણુ કરવામાં કાંઈ માલ નથી. હું તારા ધણીની સગા ઝાંઘી કરી આપીશ. લગ્નલગ્ન અડધો અડધ ધટાડી નાખીશ. અરે તેથીએ વધારે ધટાડું. પણ તે એક શરતે. ”

“ આ હું ચું સાંભળું છું ? ” એમજ દ્યુસીને તો ચર્મ ગયું.

કર્નલ—“ ખરું કહું છું. તારા ધણીની સગા કેટલી ઝાંઘી કરવી એ તારાજ હાથમાં છે. ” એમ કહીને દ્યુસીના સામું એ વિકારવાળી દ્રષ્ટિથી જોઈ રહ્યા અને એને હાથ પોતાના હાથમાં રખાવ્યો. કર્નલની પાપરતિ દ્યુસી સમજી ગઈ અને એકદમ ફર્ત-લનો હાથ તરછોડીને પોતાનો હાથ ખેંચી લીધો અને બોલી “ એવું કદી નહિ બની શકે. ” વિંડહામ દ્યુસીના જવાના રસ્તામાં ઉભો રહ્યો અને બોલ્યો “ એકજ શબ્દ હું તને કહેવા ચાહું છું. ”

“મારે તમારો એક અક્ષર પણ સાંભળવો નથી. ચાલો મને જવા દો. મને શી ખબર કે આમ થશે ?” એમ કહીને એ કુસકે કુસકે રડવા લાગી.

“અરે પણ સાંભળ તો ખરી, ફટકાની સગ્ન કેવી રીતે કરવામાં આવે છે તે. અરે એકી વખતે પાંચસો ફટકા એક પગી એક એમ મારવામાં આવે છે. તારા ઘણીથી એવા સામટા પાંચસો ફટકા સહન થઈ શકે ખરા કે ? કોઈ દિવસ નહિ. એનાથી ફટકા સહન નહિ થાય એટલે એને હોસ્પિટલમાં મોકલી દેવામાં આવશે. કળ વળશે એટલે ફરી પાછા એના ઉપર ફટકા પડવા શરૂ થશે.”

“ઓ પ્રભુ આ તો ઘણું બયંકર !”

“અરે એથીએ વધારે—એકવાર સગ્ન ખાધી એટલે પગી તેડ એ છપાયલું કાટલું થઈ જશે અને એને નાના નાના અપરાધોને માટે પણ શિક્ષા કરવામાં આવશે. એની શિક્ષા ઘટાડવાનું પણ મારા હાથમાં છે. એ છપાયલું કાટલું ન થઈ જાય તેમ કરવાનું પણ મારા હાથમાં છે. એને ધીમે ધીમે નોન-કમીશન્ડ ઓરીસરના રેંક સુધી લઈ જવાનું પણ મારા હાથમાં છે. આ ત્રણેય હું એને માટે કરી શકું; પણ તે ક્યારે ? જો તું—

દ્યુસી—“કર્નલ વિંડહામ, શું કઈ કે મારા પતિ અત્યારે તમારી આટલી બધી સત્તા નીચે છે. નહિતો તમારી આવી વર્તણૂકને માટે તમને હું કોઈ કાર્ષ કહી નાખત. અત્યારે મારા પતિના દુઃખે થતી વેદનાથી તો મારી છાતી ફાટી જાય છે અને તમને હું ખોળા પાથરી પગે પડી રહી છું; છતાં તમને તેથીએ જાણે સંતોષ ન થતો હોય તેમ તમારા કાતીલ શબ્દોનું કારી ખંજર મારી આ જખમી

અનીમાં બોડી દેતાં જરાએ ખંચાતા નથી. ચાલો ખસો, મને જવા દો. ”

કર્નલ—“ અસ ત્યારે, તારે કાંઈ વિચાર નથી કરવો ? ”

હ્યુસી—“ નહિ જ, મારે તમારું હવે કાંઈ કામ નથી. ” એમ કહીને હ્યુસી ત્યાંથી ચાલી નીકળી. આવી વિપત્તિથી દાદરે ઉતરતા ઉતરતા હ્યુસી ધણી શ્રમિત થઈ ગઈ હતી એટલે દિવાલે ટેકા દબને જરા એને ઉભું રહેવું પડ્યું. કર્નલ વિંડહામે એને ફક્ત એટલું જ કહ્યું હોત કે “ જા, તારા ધણીને માટે મારાથી કાંઈ નહિ થઈ શકે; તો એને બિચારીને આટલું બધું ન લાગત. પણ એણે એના પ્રત્યે કુદૃષ્ટિ કરી અને એની નીચ પાપ વૃત્તિ જણાવી, એથી એને બહુ ખોટું લાગી ગયું. મૂળે તો બિચારી દુઃખમાં મરી રહેલી હતી અને તેમાં આવું અપમાન. એટલે આ દિવાલ આગળજે બેસીને એ છુટે મોઢે રડી પડી. એટલામાં કોઈ દાદરે ચઢતું સંભળાયું એટલે એ ઉઠીને ચાલવા લાગી. ત્યાં તો જીરોલ્ડ રેડગર્ન દાદરે ચઢતો એને સા-મોજ મળ્યો અને એને જોઈને બોલ્યો “ કાશ્ય હ્યુસી તું છે ? તારા ધણીને માટે કર્નલ પાસે ગઈ હશે હું ધારૂં છું. ” એમ કહીને હ્યુસીનો રસ્તો ઘેરીને એ ઉભો.

હ્યુસી—“ મને જવા દો. ” રેડગર્ન “ અરે એમ જરા જ-રામાં ગુસ્સે શું થાય છે. હું જાણું છું કે કર્નલ તારે માટે કશું ઘોળવાનો નથી. એ તો ખરેખરો કડક છે. પણ હું કહું તો કાંઈ વળે ખરૂં. ” “ હું તમને કહું છું કે મને જવા દો. ” હ્યુસી એકદમ ક્રોધ કરીને બોલી.

“ અમારા ઓશીસરના કવાર્ટરમાં આવી એટલે એકાદ ચુંબ-

નમાંથીએ અમે ગયા કે? બસ એક ચુંબન કરા દે. ” એમ કહીને રેડબર્ન દ્યુસીને આલિંગન દેવા હાથ લાગ્યો. પણ દ્યુસીએ એને એક એવો ધક્કો માર્યો કે તે દાદરના કહેરા સાથે પછાડાઈ પડ્યો.

“ ઠીક છે; આનું વેર હું લોન્સડેલ ઉપર લઈતા. ” એમ રેડબર્ન બોલ્યો પણ દ્યુસી એના બોલવાની ઠાંઠ પશુ દરકાર ન કરતાં એકદમ ચાલી ગઈ અને પોતાને ઘેર પહોંચી; અને જે બાઈને પોતાને બાળક સોંપ્યો હતો તેની પાસેથી બાળકને લખને એ પોતાના રૂમમાં આવી અને પાછી પુકળ રહી. એને કાલીદલનું ઘર સાંભર્યું, ત્યાંનું સુખ સાંભર્યું. સ્વપ્ન સમ એ સુખ ચાહ્યું ગયું અને વળી આ દુઃખ ! પવિત્ર આચરણ વાળી પવિત્રતા અને નિર્દોષતાની ભૂતિ, પ્રભુમાં વિશ્વાસ રાખનારી ઉપર આવી આક્રમી નાખવી હે પ્રભુ ! તને કેમ ગમે છે ?

ત્રણ દિવસમાં હોર્સ ગાર્ડસની અનુમતિ આવી ગઈ અને હવે લોન્સડેલને શિક્ષા કરવાની હતી.

ચોથે દિવસે સવારના પહોરમાં એ ડૂમર બોય (પંદરમઘી) ને બોલાવવામાં આવ્યા. એમની પાસે ત્રાસદાયક શિક્ષાનો અમલ કરાવવાનો હતો. એક લાકડાના વેરનો કાથળો તૈયાર કરાવ્યો. તેને દિવાલ આગળ બરાબર ગોઠવાવ્યો અને કાથળા ઉપર જેમઘ અન્ભાવવાની પ્રેક્ટીસ કરવાનું બન્ને ડૂમર બોયને કહેવામાં આવ્યું. જેથી એમને હાથ બરાબર એસી જાય તો લોન્સડેલને ખરેખરી શિક્ષા થઈ શકે. આ બધો પ્રકાર ફેડરિકનો કટો દુશ્મન સાજાંટ લેંગલી ગોઠવી રહ્યો હતો એને તો ફેડરિકને (સાયંટીશીક રીતે) પદ્ધતિસર શિક્ષા કરાવવી હતી એટલે ડૂમર બોય પાસે આશુક માર-

વાની એ તાલીમ લેવડવતો હતો. ડૂમર બોમને લેંગ્લોએ સખત તાકીદ આપી હતી અને કહ્યું હતું કે “ જો તમે હું કહું છું તે પ્રમાણે પદ્ધતિમર તમારો જીવનધર્મ નહિ ચલાવો તો તમને પણ શિક્ષા કરવામાં આવશે ” એટલે બિચારા બન્ને ડૂમર બોય ધાકના માર્યા આ પ્રમાણે લાકડાના વહેરના કાથળા ઉપર તાલીમ લઈ રહ્યા હતા. છતાં એમનાં હૃદય પક્ષાં દુઃખાનાં હતાં. પહેલાંએ કહ્યું “ મારાથી તો આવી ભયંકર શિક્ષા કરવાને હાથ નહિ ઉપડે. ” બીજાએ કહ્યું “ ભાઈ મને પણ એમજ થાય છે. ” ફરીથી પહેલો બોલ્યો “ માફ છોગર તો શિક્ષા કરતાં ફાટી પડશે. હું ત્યાં ત્યાંજ એમાન થઈને જમીન ઉપર પડી જઈશ. ” એમ બોલતો બોલતો એ રડી પડ્યો. બીજો ગગગળો થઈને બોલ્યો. ‘ આવી ત્રાસદાયક અને ભયાનક શિક્ષા આપણા હાથે કરાવવામાં આવે એ વિચારે મને તો ગાંડો બનાવી દીધો છે. કદાચ આપણા મારથી લોન્ડોન મરી ગયો તો આપણે તો એના ખુતીજ હતી ? આપણે હાથે આવું કમકમાટ ઉપજે એવું કાર્ય શું કામ કરાવતા હશે ? આશીશ્વર લોકોજ કમ એ કાર્ય ન કરી લે ? ’ આ વાતચીત બન્ને વચ્ચે થતી હતી એટલામાં લેંગ્લો ત્યાં આવી પહોંચ્યો. એ હમણાં સાજીંટ મેજોરની રેંકમાં આવ્યો હતો. એટલે પહેલાં કરતાં પણ એનો ભપકા અને ગર્વ ઘણો વધી ગયો હતો. આજે જેનામાં દયાનો કાંઈ પણ અંશ હશે તેના બધાએ ફેડરિકને કમકમાટ વણ્ણે તેવી શિક્ષા થવાની છે, એમ જાણીને એકાદ આંસુ માર્યા વગર નહિ રહ્યા હે વ. પણ આ નર-રાક્ષસ જેનામાં દયાનો છાંટો સરખોએ નહોતો, તે ફેડરિકના અસહ્ય દુઃખમાં આનંદ માનતો હતો. એને આવતો એમને આ બન્ને છોકરાઓ પાછા પેલા કાથળા ઉપર ચામુક અજમાવવા મંડી પડ્યા. સાજીંટ એમને

કહેવા લાગ્યો. “ શાખાશ, ઠીક કરો છો. ” સાજાંટના ઘાકે ઘાકે એ બીચારાઓમાં જેટલું જોર હતું તે સર્વે કોથળા ઉપર કાઢવા લાગ્યા. જેમ જેમ વધારે જોરથી એમના ફટકા પડવા માંડ્યા તેમ તેમ લેંગ્લા તેમને ઉત્તેજવાને બોલતો “ વાહ વાહ, ઘણુંજ સુંદર, ઠીક કરો. જુઓ હું તમને એક ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી શિખામણ આપું છું. ફટકા મારતી વખતે એટલું ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું કે પહેલો ફટકો જે જગ્યાએ પડે તેજ જગ્યા ઉપર બધા ફટકા પડવા જોઈએ. જુઓ શિક્ષા કરતી વખતે જરાએ દયા ન લાવશો. એ એટલો બધો દુષ્ટ છે કે એની તો બોજ ભૂલ્યાની દેવી છે. ચાલો હવે મારી સાથે. ” આમ કહીને મી. લેંગ્લી બન્ને જણને દારૂની ઓરડીમાં લઈ ગયો અને તેમને બ્રાન્ડીનો અકકેક પાસ પાવો. ત્યાર પછી કહ્યું કે “ જાવ, હવે જમીને વહેલા આવો. ” બન્ને જણ એ સાંભળીને ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા.

પ્રકરણ ૧૯.

ફટકાની સજા.

ડૂમર બોય અને લેંગ્લી વચ્ચે ઉપલી વાતચીત થવા પછી અઠધા કલાકે સૈનિક નિવાસ (બેરેક) માં સૈનિકના ક્વાર્ટર્સના સહ-મેના ચોખાનમાં ફેડરિકને શિક્ષા કરવાની બધી ગોફરણ અને તૈયારીઓ થવા લાગી. એ ચોખાનમાં, જાણે તમાસો નોતોનો હોય તેમ ફેડરિકને કેવી રીતે શિક્ષા થાય છે એ જોવાને આખી રેજિમેન્ટના

માણસે તે એકઠા કરવામાં આવ્યાં હતાં. કર્જલ મેજેર અને પીપ અમલદારો પોતાના ઘોડા ઉપર બેસીને આવી પહોંચ્યા હતા. ફેક-રિડને ત્રણ પાયાની લાકડાની ઘોડીએ આંધીને નવ ચાશુકના મોટા કાયડાથી જોતે “કેટોનાઈન ટેમ્લસ”ના નામથી ઝોળખવામાં આવતો હતો, તેનાથી ફટકાની સજા કરવાની હતી.

એક લાકડાની ઘોડી યોગાનમાં વચ્ચેવચ્ચે એવી રીતે ગોઠવવામાં આવી હતી કે જેથી એ સર્વેથી જોઈ શકાય. વાંચનાર જો કોઈ ફોટોગ્રાફરને ત્યાં ગયો હશે તો એવી લાકડાની ઘોડી એણે જોઈ હશે. આ ઘોડી ત્રણ પાયાની હતી. બાર પુટ ઉંચી હતી. એના બે પાયા આગળ હતા અને એક પાયા પાછળ હતો. ટોચ આગળ ત્રણ પાયા જોડે જોડા હતા અને નીચે જમીન ઉપર ત્રણ પાયા ઉપર એ બરાબર ગોઠવાયેલી હતી, એટલે એને બીજે ટેકા આપવાની જરૂર નહોતી. હવે આ નવ ચાશુકના કાયડા (કેટોનાઈન ટેમ્લસ) નું થોડું વર્ણન કરીએ. લાકડીને ચાશુક બાંધેલી તો સર્વેએ જોઈ હશે. એવી એવી નવ ચાશુકા એકજ લાકડીએ આંધીને એક કાયડો કરવામાં આવ્યો હતો. મજબુત આમળાવાળી જડી અને વીસ વીસ ઇંચ લાંબી દોરીઓની એ ચાશુકા બનાવેલી હતી અને દરેક ચાશુકને થોડે થોડે અંતરે પાંચ પાંચ ગાંઠો વાળેલી હતી. છેક છેવટની ગાંઠ છુટી ન જાય તેટલા માટે તેના ઉપર મજબુત રીતે સુતળીની દોરી આંધી લેવામાં આવી હતી. આમળાવાળી નવ જડી દોરી અને દરેક દોરીને પાંચ પાંચ ગાંઠો એવો કાયડો સોજો સોજો ઉઠાડે, શરીરમાં પેસી જાય અને ચામડી ફાડી નાખે એમાં શું આશ્ચર્ય ?

જ્યાં તાકડાની ઘોડી ગોકવી હતી ત્યાં એક પાણીનો ઘડો
 અને પવાહું મુકી રાખ્યું હતું. ફટકા ખાતાં ખાતાં ગુન્હેગાર થાકી
 જાય અને એને પાણીનો શોષ પડે ત્યારે એને આપવાને માટે એ પાણી
 ભરી રાખ્યું હતું. વળી ગુન્હેગારને જે વખતે ફટકા મારવામાં આવે
 તે વખતે દુઃખ ન સહન થવાથી તે કદાચ ભુમે ભુમ પાડી ઉડે તો
 એની ભુમે ખીખતે કાને ન જાય તેટલા માટે ત્યાં પડધમચીઓને
 ઉભા રાખ્યા હતા. એટલે ફટકા મારવાના શરૂ થાય કે તરત એમણે
 પુર જેસથી પડધમો અને નગારા વગાડવાં એવો એમને હુકમ મળ્યો
 હતો. ફેરિકને આ જગ્યાએ લાવીને ખડો કરી દેવામાં આવ્યો હતો.
 એણે પહેરેલાં બધાંએ કપડાં ઉતારી નાંખાવ્યાં, ફક્ત પાટલુન શિવાય
 બીજું એકે કપડું એના અંગ ઉપર ન રહેવા દીધું. બધાના દેખતાં
 એને ખીચારાને અર્ધ નમ્રવસ્ત્રમાં લાવી મુકવામાં આવ્યો હતો.
 તેથી એને ઘણી લજ્જા ઉત્પન્ન થઈ અને ખરેખરે ફીકો પડી
 ગયો. પેલી ઘોડીના બે આગલા પાયા આગળ એને લઈ જવામાં
 આવ્યો. ત્યાં એના બન્ને હાથ પુરેપુરા હિયા કરાવ્યા અને એનો
 એક પગ અને એક હાથ આગલા બે પાયામાંથી એક પાયા સાથે
 અને એનો બીજો પગ અને બીજો હાથ બાજુ પાયા સાથે દોરડાથી
 મજબુત બાંધી લીધા. હાથના કાંડાનો લાગ તથા કોણી આગળનો
 લાગ ઘોડીના પાયાના ઉપલા લાગ સાથે અને એના પગના ધુંટણ
 અને ધુંટીના લાગ ઘોડીના પાયાના નીચલા લાગ સાથે મજબુત
 દોરડાથી કચકચાવીને બાંધી દીધા; કે જેથી એ ઉભો હોય ત્યાંથી
 જરાએ આમ કે તેમ ચસી શકે નહિ. અને વાંકા ચુંકા થઈને
 કાંઈ પણ ફટકા પુરેપુરો કે થોડો ઘણોએ ચુકાવા પામે નહિ. ફેડ-

રિકને આ પ્રમાણે બાંધવાનો વિધિ થઈ રહ્યા પછી રેજીમેન્ટનો સર્જન અને ફટકા મારનારા પેટા બે છોકરાઓ આવી પહોંચ્યા. એ બન્નેને અત્યારે આખે અંગે ધ્રુવગરી વજીટલી હતી એ જોઈને લેંગલીએ તરતજ એમના સામે એવી આંખ કાઠી કે એ બોચારા સડકજ થઈ ગયા. લોન્સડેલ કરતાં તો એમની હિંમત વધારે ભાગી ગઈ હતી. લોન્સડેલ પૂર્ણ હિંમત અને દૃઢતાથી શિક્ષાને માટે તૈયાર થઈ ગયો હતો; ત્યારે આ બે ડૂમર બાપને લેંગલીની ધાકે વાકે અત્યારે ભાડુની હિંમત લાવતી પડી હતી. લેંગલીએ હવે પહેલાં છોકરાને હુકમ કર્યો “ચાલ, હાથમાં કાયડો લે અને કામ રાફ કર.” એમ કહીને એ પણ પોતાની નોટબુક અને પેન્સિલ કાઢીને ફેટલા ફટકા થાય છે તે નોંધવા તૈયાર થઈ ગયો.

છોકરાએ હાથમાં કાયડો લીધો અને પોતાના માથા ઉપર બે વાર કાયડાને નિંજ્યો અને જેવી પડધમચીએ પડધમ વગાડતી શરૂ કરી કે તરતજ સંજુલુલુ કરતો કે એક કાયડો ફેડરિકને ચોઠી દીધો. એટલે ફેડરિકની પીઠ ઉપર નવ લીલાં ચકામાં પડી રહ્યાં. એની રંગેરંગમાં આ ફટકાનું વિષ વ્યાપી ગયું નખધી શીખ પર્યંત એને ધ્રુવગરી છુટી ગઈ પણ મોઢામાંથી એણે અવાજ સરખો કાઢ્યો નહિ. એક સુસકારો પણ ન નીકળવા પામે માટે એણે પોતાના હોઠ બીડી રાખ્યા હતા અને સારજન્ટ લેંગલીએ મોટેથી “એક” એમ બોલીને એક ફટકા નોંધી લીધો. ફટકા મારનાર છોકરાએ કાયડો પોતાના હાથમાં લઈને તેની બધી ચાબુકા તપાસી જોઈ કે કાંઈ લોહી બોહીવાળા થઈ છે? પણ એને તેવું કશું માલમે પડ્યું નહિ. કારણ કે પહેલે ફટકે લોહી ન નીકળ્યું. ફરીથી પાછો એણે

એજ પ્રમાણે કોરડો વિંછીને પાંખે ફટકો લગાવ્યો અને ગણતરી ખેની થઈ. આ ખીજ ફટકાએ તો એની પીઠ ઉપર ખણે દેવતાની જાળના ચીથ-ગારીઓ ન નાખી હોય એની અંતર એના ઉપર કરી. પણ મોઢામધા એણે એક સિત્તાર સગમોએ કાઢ્યો નહિ. આ ફટકાએ લાલચોળ ચનામું ઉઠાડ્યું અને કાઈ એ આ વખતે એની પીઠ કે ર પાગ્રીકાપ્તો જોયું હોત તો એની પીઠ ઉપર ખણે રતાશ ન ફુટી નીકળ્યા હોય એમ જણાયા વિના ન રહત. ત્રીજે ફટકા પડ્યો અને કાપડો હવે લોહીથી રંગાયલો જણાયો. તે વખતે લોન્સડેલના કપાળ ઉપર કચચાચો ચઢતી જણાઈ; પણ હોઠ બદાર અવાજ તો નજ નીકળ્યો. આ પ્રમાણે સડીમ સડીમ કરતા પચ્ચીસ ફટકા તો લગાવી દીધા. એટલે લેંગલીએ શુભ મારીને કહ્યું “ સમુર. ”

આ વખતે ફ્રેડરિકની પીઠ ઠાસા માંસના ઢાંચા જેવી થઈ અંધ હતી. એમાંથી લોહીની સેરો ફુટી નીકળતી હતી. લોહી એના પાટલુન ઉપર થઈને જમીન ઉપર ટપકતું હતું. દરેક ફટકા એની વેદના વધતી જતી હતી. ઉનું કકડતું તેણે અથવા તો સોસાનો ગરમ અરમ રસ શરીર ઉપર રેડવાથી જેવી વેદના થાય છે, તેવી વેદના અત્યારે એને થતી હતી. ગીધ પક્ષી જાણે ચાંચ અને નખથી એના શરીરમાંના માંસને ટુંપી ખાય અને જેવી પીડા થાય તેવી પીડા એને થવા લાગી. સર્જન એની પાસે આવ્યો, એની નાડ તપાસી અને એને પીવાને પાણી આપ્યું. એનો કંઠ સુકાઈ ગયો હતો, ગળું એસી મયું હતું એટલે એણે પાણી તો શુભ પીધું.

હવે ખીજ છોકરાનો વારો આવ્યો. એ પોતાનો કાપડો લઈને તૈયાર થઈ ગયો. ફરીથી લેંગલીએ એના સામી આંખ કાઢીને

એને સુચના આપી કે જરા પણ દયા ન ખાતો. થાકેલા માણસને બદલી નાખવામાં આગ્યો હતો. કાપડો પણ નવો હતો એટલે વળી પાળા બેસેસેર ફટકા ચાલુ થઈ ગયા. લેંગલી ફટકા ગણવામાં જ-
કામ ચુકતો નહિ. નગારાં અને પડવમાં ધોર અવાજ ચાલુજ હતો. દરેક ના જાણે એના શરૂ ઉપર માંસ અને ચામડી કાપવાને માટે કાતર ન ચલાવવામાં આવતી હોય, તેમ દરેક ફટકો અત્યારે કાત-
રની ગરજ સારવા લાગ્યો. એન માંસ અને અંદરના તાર પટોપટ કપાવવા લાગ્યા. પણ દહ મનના હિમત તાજ પુરે એક ચીસ સરખીએ ખાડી નહિ. હવે તો ચાણુકાની ગાંઠો માંસની અંદર જેમ્નો જતી હતી. દરેક ફટકે ચામડી અને માંસ કરપાછ કરપાછને નીચે પડવા લા-
ગ્યાં અને લોહીની છોળો ઉડી રહી. માંસના લોચા કાપડામાં પણ સ્પર્શ ગયા. ફટકા મારનાર પણ આ દૃશ્ય જોઈને ત્રાસી ગયો. એને પણ ચીતરી ચઢી ગઈ. આ હરમ્યાન બીજા પચ્ચીસ ફટકા પુરા થયા અને સાઈન્ટે ફરીથી જુમ મારી “સજુર.” જુમલે પચાસ ફટકા પડી ચુક્યા. રેજીમેન્ટના ઘણા સૈનિકોથી આ દૃશ્ય જોયું ન ગયું. એમનાથી ન ખમી શકાયું. એમાંના કેટલાકને મૂર્છા આવી ગઈ અને જમીનપર પડી ગયા. થોડીવારે શુદ્ધિમાં આવ્યા કે તરત પાછા એ લોકોને હિમા થઈ જવાતો હુકમ આપવામાં આગ્યો. અને એમણે આવી બીરૂતા અતાવી અને પોચા હૃદયના થઈ ગયા તેને માટે એમને સખત કપકા આપવામાં આગ્યો. કર્નલે તો એટલે સુધી એમને ધમકી આપી કે “ફરીથી જો તમારા મનનું આવું નમજાપણું બનાવશે તો તમને પણ એવીજ શિક્ષા કરવામાં આવશે.” અળયમ જેવું તો એ હતું કે આશીસર વર્ગ પૈકીના તો કાછનેયે આ કમકમાટ ભયાં દેખાવથી કશી લાગણી ન થઈ. એમનામાં બીયારો લેફ્ટનન્ટ હીથકોટ જરા

લાગણીવાળો હતો; પણ આવાં અનેક દુષ્ટો એના જોરામાં વારંવાર આવવાથી એ જરા જાન રાદો નહોતો હતો.

સાંજે લોન્સડેલની નાહ ફરીથી તપાસી અને એને પાણી પાચું. ફરીથી ફટકા મારનારને અદ્વચમાં આંખો અને પહેલા છોકરો પાંચો આંખો. એનું એજ અનાકુલિ કૃત્ય ચાલુ રહ્યું. મિન ચારાની વદનાની શો રાત કરી! ઘડીના એને એમ થતું કે એના શરીર ઉપર નો અત્યારે જાડું છરાએ ફરી રહ્યા હતા. એના માંસની અંદર જાડું સોયો બેંકાર્મ રહી હતી. ઘડીમાં જાડું ઘાંટાની શુજો ખામ્માની હાથ નાહ એકુ એને લાગતું. મીઠા એના મસતે ફેલી ખાતું હોય એવું થઈ જતું. આખરે ત્રણસા ફટકા તો પડી ચુક્યા. ફટકા મારનાર અને છોકરા લોન્સડેલના લાહીથી પગથી માથા સુધી ખરડાઈ ગયા હતા અને એમનાં લુગડાંમાં પણ માંસના લોચા અને ચામડીના કડકા ચોંટી રહ્યા હતા. એમની જ્યારે આંખો રિચતિ હતી ત્યારે સજ્જ ભોગવનારની શી ગતિ થઈ રહી હશે ? એની વ્યથાની કાંઈ પણ કલ્પના થઈ શકે ? એની પીઠ ઉપર દષ્ટિ તો નાખી જુઓ. એ જોઈને તમારી દષ્ટિએ પાછી ત્રણી જશે. પીઠની અધી ચામડી કપાઈ ગઈ હતી. જાણે ત્યાંનું ચામડુંજ ઉતારી લેવામાં કેમ ન આવ્યું હોય એવુંજ જણાતું હતું; અને કાચા માંસના અને લોહીના લોચાજ ગહાર લગડતા દેખાતા હતા. ચામડી અને માંસની કચુંગર થઈ ગઈ હતી. આ હેરાનીયતથી-આ સેતાનીયતથી એક પછી એક ધણા સૈનિકોને મૂર્છા આવવા લાગી; પણ અમલદાર વર્ગનાં કાળજાં તો પત્યરનાં ધડેલાં હતાં એટલે એમને દયાનો છટોએ અડે ક્યાંથી ?

ત્રથુસો ફટકા પુરા થયા એટલે પહેલાં કરતાં દમ લેવાને માટે સમયનો જરા વધારે ગાળો અપાયો. સર્જને ફરીથી એની નાડ હાથમાં લીધી અને તપાસી. આ વખતે નાડ હાથમાં ઝાલીને એ વધારે વાર ઉભો રહ્યો. લોન્સડેલે ધીમા અવાજે જણાવ્યું “એકી વખતેજ મારા ઉપર સળંગના પુરેપુરો અમલ કરી દો. ગાળો પાડવાની કાંઈ જરૂર નથી. હજીએ મારામાં સહન કરવાની શક્તિ છે.” કર્નલ પાસેજ ઉભો હતો. દ્યુસીએ કરેલા અપમાનથી એ ધુંધવાઈ તો રહ્યોજ હતો અને ફેડરિકના મુખમાંના આ શબ્દો સાંભળીને તો એ દાઝ એણે ફેડરિક ઉપર ફાટી અને ધુરંકી ઉઠ્યો. “એમ કે, ત્યારે તો ચાલવાજ દો. મી. લેંગલી, એ તો એજ.” લેંગલીએ કહ્યું “સાહેબ, હું નથી ધારતો કે આને આજ છોકરાઓ હવે કામ કરી શકે.” “ત્યારે ખીજા બેને બોલાવો” કર્નલના આ હુકમનો અમલ થયો અને ફેડરિકની પીઠ ઉપર ફરીથી એ જીવલેણ ચાંચ પોતાનો કાતીલ અમલ ચલાવવા લાગ્યું. હવે તો ફેડરિકનું માથું એના બે હાથ વચ્ચે ન ચું નમી પડ્યું. ઉપરા ઉપરી એની એજ જગ્યાએ ફટકા પડવાથી એ જગ્યા ઘણી આળી થઈ ગઈ હતી. એને કંઈ ચઢી મઈ હતી. ફટકા પડી પડીને પીઠનો ભાગ હવે બહારો થઈ ગયો. એ હજી શુદ્ધિમાંજ હતો પણ હવે એને પેટી તીવ્રતર વેદના ન જણાવા લાગી. દારણુ કે એની વિચારણા શક્તિ ધટી ચાલી જતી હતી. એને અંદરથી ભાન હતું પણ જીવ ઉંડાણમાં ચાલ્યો ગયો હતો. એટલે બહારથી બેનકારાઓને એમજ લાગતું કે એ અચેતન થઈ ગયો છે. એ શમ જેવો જણાતો હતો. એની મરદનથી કમર સુધીને ભાગ અત્યારે એકાકીર થઈ ગયો. ફટકાની તો નિ-

શાનીએ રહી નહોતી. બધા પીકના લાગમાં લોહી લોહી અને માંસ ફરી વળ્યું હતું. જાણે એકજ બળવત્તર ફટકે એની બધી પીઠ ઉપરની ચામડી ઉતારી નાખી હતી. અને જાણે નાનાં નાનાં ધારવાળાં યત્રો દુનિને એના માંસની કાતરી કાતરી કરી નાખી હોય એવુંજ આખી પીઠ ઉપર થઈ રહ્યું હતું. ફેરીની ક્યુમર આપણે ફેરી રીતે કરીએ છીએ? પહેલી ફેરીને છોલી નાખીને એનાં એકદમ ચીરીયાં કરતા નથી પણ છરીથી એના ઉપર નાના નાના કાપ મુકી મુકીને જેમ સમારી નાખીએ છીએ; તેજ ચીસાલ ફેડરિકની પીઠ ઉપર ફટકા પડી પડીને એની ચામડી, માંસ અને લોહીના લોચાની કઠકી કઠકી થઈ ગઈ હતી. આખરે આ ઘાતકી પ્રકારનો અંત આગ્યો. પુરેપુરા પાંચસો ફટકા લોન્સડેલની પીઠ ઉપર પડી ચૂક્યા, અને લોહીથી છંટાઈ ગયેલા આ બીજા નવા છોકરાઓ પોતાના આવા ઠાંણિક કર્તવ્યથી છુટ્યા. લોન્સડેલ તો પુરેપુરો હવે બેભાન થઈ ગયો હતો. એને એ અવસ્થામાંજ પાછો હોસ્પિટલમાં લઈ ગયા. ઉપલા રાક્ષસી કૃત્ય વેળા જે સર્જન હાજર હતો અને જેણે એવું મર્ટિરીફિકેટ આપ્યું હતું કે એ બધાએ ફટકા ખમી શકશે, એજ સર્જન હવે ફેડરિકનો સારવાર અને દવા કરવા લાગ્યો. દવા કરતાં મટ્યું તો ડીક છે; નહિતો એ શિક્ષામાંજ મિયાનનો પ્રાણ ચાહ્યો જાય તો તેની કાતે પડવા છે? લેંગ્લીને તો હજુએ જોઈએ તેવો સંતોષ નહોતો થયો. કારણ કે એના મનમાં તો એમ હતું કે થોડી શિક્ષા હમણાં કરવી અને વળી પાછા એના જખમ સેજસાજ રૂઝાય કે પાછી બાકી રહેલી શિક્ષા એજ જગ્યાએ કરવી. એટલે જેમ અને તેમ એને વધારે દુઃખી કરાય. અહીં તો લોન્સડેલે એકી વખતે

આખીએ શિક્ષા ભોમવી લીધી એટલે એના મનની મનમાંજ રહી ગઈ અને એણે મન વાળ્યું કે “ કાંઈ નહિ એ મારા દાવમાંથી ક્યાં છટકી જવાનો છે. એને માટે બીજો ગુન્હો તૈયારજ કરી ગયું થું. એટલે ફરી પાછી એવીજ સજા. ” કર્નલ વિંડહામ અને જી-રોહડ રેડમર્ન દાંડના ગ્લાસ અડાવતા અડાવતા બહુજ રાજી થતા હતા. દ્યુસીએ એમનું અપમાન કરેલું એ વાત યાદ લાગીને મનમાંજ બોલ્યા “ ઠીક થયું. દાશ, હવે દાઝ બોલવાઈ. એ રંડા માગીજ રહી હતી. ”

ચાલો તો ખરા, મિચ્યારી દ્યુસી અત્યાર ગુંથી ચું કરી રહી હતી તે તો જોઈએ ? ફ્રેડરિકને આજે કેટલે વાગે શિક્ષા થવાની છે એ વાત એ જાણતી હતી. તેથી ધડીઆળમાં તેટલા ટકારા થયા એટલે પોતાના શયનખંડનું ખારણું અંદરથી વાસી દીધું અને બી-છાનામાં પડીને પ્રભુનું ધ્યાન ધરવા પ્રવૃત્ત થઈ ગઈ. પૂર્ણ આર્જવતાથી, શ્રદ્ધાથી, ભક્તિથી, નિર્મળ ચિત્તે એણે પ્રભુની પ્રાર્થના આરંભી દીધી. એ પ્રભુના ધ્યાનમાં નિમગ્ન થઈ ગઈ હતી. એકતાર થઈ ગઈ હતી. એ પરમાત્માને વિનવવા લાગી “ હે ભગવન, ભક્તવત્સલ ભૂધર, સર્વાન્તર્યામી, સર્વશ પ્રભો, મારા પતિને શિક્ષા ખમવાનું અતુળ ધૈર્ય આપજો. શરીરમાં અપરિમિત બળ આપજો. એમને આરોગ્યમાં રાખજો. સત્તાધિકારીઓના હૃદયમાં આપ ઉતરીને મારા પતિની શિક્ષામાં ધટાડો કરાવજો. હે ભગવન, અત્યારે મારા પતિની પીઠ કાતીલ આશુકો ઝીલી રહી હશે. એમની આમડીને એ આશુકો ચીરી નાખતી હશે. એના ગાંઠા એમના મોંસમાં ચેસી જતા હશે તે વખતની ઓ તીવ્ર વેદના ! અરે મારા પ્રાણુ

દેવાથી, એમની વેદના તલવાર પણ ઓછી થતી હોય તો મારા પ્રાણની પણ કુરબાની કરવા હું તૈયાર છું.” હવે એ પોતાનાઃ બહાલામાં બહાલા પતિનાં દુઃખોને કલ્પના શક્તિમાં ઘટાવવા લાગી. આ પતિપ્રાણા રમણીનું મન અને હૃદય અત્યારે એના પતિ પાસે દોડી ગયાં. પતિના મન અને હૃદય સાથે જોડાઈ ગયાં-સામ્ય થઈ ગયાં અને પતિના પ્રાણમાંજ એનો પ્રાણ પરોવાઈ ગયો હતો. અત્યારે પતિની પીઠ ઉપર પડતો પ્રત્યેક દૃટકો એના હૃદય ઉપર પડતો હતો. પતિની પીઠને ચીરતો દૃટકો એના હૃદયને ચીરી નાખતો હતો. એનું જીવન ફાટી પડતું હતું. એના ઉપર પણ કંકડતું તેલ છંટાતું હતું. એને પણ ગીધ ટુંપી ખાતાં હતાં, એના જીવતાં માંસને ફાલ્લી ખાતાં હતાં. એના અંતરમાં ભાલોડાં ભોજતાં હતાં અને તે એવા અંતરને ચાલણી જેવું હિદ્રમય બનાવી દેતાં હતાં. ટુંકામાં, જે વખતે પતિ શારીરિક શિક્ષા ભોગવી રહ્યો હતો, તે વખતે પતિમાં સાયુજ્યતા ભોગવનારી પતિ આમ માનસિક શિક્ષા ભોગવી રહી હતી. એની મનોવેદના મનોવેદક હતી. જેણે પતિ-માંજ પોતાનું સર્વસ્વ માન્યું છે, જેણે પતિ ઉપરજ પોતાનો અઢળક પ્રેમ ઢાળેલો છે, તેવી સુશીલા સુંદરીના મનની આધિની લાગણીઓ અમે કયા શબ્દોમાં વર્ણવીએ ?

બે કલાક એણે દુઃખમનના ગાળ્યા. અરે શારીરિક વ્યાધિ કરતાં માનસિક વ્યાધિ માણસનાં હાડમાંસ ઘણાંજ જલદીથી સુકવી નાખે છે. બે કલાકમાં તો જાણે બે મહિનાનો મંદવાડ ભોગવી ઉઠી હોય એવી એની સ્થિતિ થઈ ગઈ. હમણાંજ ઠાઈએ એનું બારણું ઠોક્યું એટલે એ ઉઠી, બારણું ઉઘાડ્યું અને જોયું તો પહેલાં એને મળવા

આની હતી તેજ સૈનિકની પત્નિ અત્યારે આવી હતી. દ્યુસી ચિંતામાં ઘોળા પુણી જેવી થઇ ગઇ હતી. એના મોઢા ઉપરનું લોહી અને નર ઉડી ગયાં હતાં. એકદમ એ ઝાળખાઇ શકી પણ નહિ એટલે આ ખાઇ બિચારી પહેલાં તો ગબરાઇમાં પડી ગઇ. પછીથી એણે દ્યુસીને શાંત પાડી અને કહ્યું કે ફ્રેડરિકની શિક્ષા પુરી થઇ છે. પુરેપુરી શિક્ષા એ ભોગવી શક્યા છે. હવે એમને દવા માટે હોસ્પિટલમાં મોકલ્યા છે. દ્યુસીએ આ ખાઇનો ધણો ઉપકાર માન્યો. થોડી વાર બેસીને એ ખાઇ તો ગઇ; એટલે વળી પાછી દ્યુસી એકલી પડી.

નાનો ખાળક અત્યાર સુધી ઉંઘતો હતો એને એણે ખાળામાં લીધો. એના સામું જોઈને પુષ્કળ રડી પડી. એ ખાળકને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગી “ જો મારા ગરીબડા ખાળ, આજે તારા પિતા ઉપર જે સીતમ ગુજર્યો છે તેની તને શાની ખબર હોય? અરે આ દુનિયામાં એવાએ નર રાક્ષસો પડ્યા છે કે જે પોતાના જાતિ-બાંધવોને બાંધીને રાક્ષસી માર મારવામાં જરાએ ખચકાતા નથી. તારી અજ્ઞાન દશાજ ખરેખરી સુખી દશા છે. હે પ્રભો! સર્વ મનુષ્યો તારાંજ ખાળકો છે. છતાંએ તારું એક ખાળક તારા બીજા ખાળક સાથે આની કૂરતાથી હેવાનીયતપણે વર્તે, એ તારાથી કેમ સાંખી રહેવાય છે? એવાઓને તે હજુ સુધી કેમ જીવતા રાખ્યા છે? તારા વ્રજપ્રહારથી એમના કટકા કેમ કરી નાખતો નથી? એમના ઉપર વિજ પાડી એમને ખાળા શે નથી નાખતો? અરે, હું મોની હતી ત્યારે પુસ્તકોમાં તો એવું વાંચતી હતી કે આ બધી દેશ ધમ્મ-પ્રીરતનો છે. આપણે બધા એક બીજા પ્રત્યે દયાલાવથી એનારા

છીએ. આપણા રાજ્યમાં પ્રળને પુત્રવત્ પાળવામાં આવે છે. જુદાં અને અમાનુષા કૃત્યો બીલકુલે ચલાવી લેવામાં આવતાં નથી. એવાં કૃત્યો પ્રત્યે આપણા દેશના કાયદા ધણો વિરોધ દર્શાવે છે. વળી એજ પુસ્તકો, અસલના વખતમાં જે જંગલીપણે જુલમાટભરી અને કમકમાટ વધુટે એવી શિક્ષાઓ કરવામાં આવતી હતી, તેના તરફ ધૃણાની નજરે જોવાનો બોધ આપતાં. તે શિક્ષાઓ તો ધણી અમાનુષિક કહેવાય, રાક્ષસી દોરવાળી કહેવાય અને જંગલીપણાની જે હદ વટાવી જનારી કહેવાય એવું શીખવતાં. ત્યારે અત્યારે અનુભવમાં હું જુદુંજ જોઈ રહી છું. પુસ્તકોમાં લખાય એક અને આચારમાં મુકાય બીજું. પુસ્તકો પણ હડહડતાં જુઠાંણાંથીજ ભરેલાં છે. આપણે સુધરેલા, સંસ્કૃતિ પામેલા હોવાનો દાવો ધરાવીએ; છતાં સામા માણસની આંખોમાંથી વેરનો અમિ વરસાવે એવાં ભયાનક કૃત્યો આપણે થવા દઈએ તો આપણે સુધરેલા શાના? આપણે તો આપણા આવા વર્તનથી ઉલટા આપણા ધર્મની મશ્કરી કરી રહ્યા છીએ. ધર્મને ઓઠા તરીકે ગણનારા થઈ ગયા છીએ. કાયદાની ખોટી મોહનીમાં પડી ગયા છીએ. અસલના વખતમાં જીવતાં જીવત ચામડી ઉતરાવી નંખાવતા હતા. અંગુઠાને રકૂમાં મુકીને ઢખાવી નાખવામાં આવતો હતો. વિગેરે વિગેરે ત્રાસદાયક શિક્ષાઓ સામે આપણે પોકાર ઉઠાવતા હતા અને અત્યારે તેનેયે ટપી જાય એવી શિક્ષાઓ અમલમાં આવે અને તેની સામે આપણે એક આંગળાએ ઉઘી ન કરીએ તો પછી કાણ કહેશે કે આપણે સુધરેલા છીએ? અને સુધરેલા કહેવડાવવાને આપણને અધિકાર પણ શો રહે? અહિંઆં કેટલાંએ ખ્રીસ્તી દેવળો છે. દર રવિવારે એમાં બ્યાસપીઠ

(પુલ્કીટ) ઉપરથી દયા અને ક્ષમાના ઉપદેશો અપાય છે; દયા અને ક્ષમા પ્રજુના મહાન આદેશ છે એમ બોધ અપાય છે છતાં આજે મારા પ્રિયતમ ક્રેડિટ ઉપર જે અત્યાચાર થઇ રહ્યો હતો, તે અટકાવવાને કે તે સામે વિરોધ દર્શાવવાને કે આવું રાક્ષસી કૃત્ય કરતાં દયા વાપરવાનો ઉપદેશ આપવા, એ બોધ આપનારમાંનું કાંઈ પણ બેરેકના યોગાનમાં આવ્યું નહિ. ”

દ્યુસીના મનમાં ઉપર પ્રમાણેના અનેક વિચારો થવા લાગ્યા. એને હવે માનવજાતિમાંથી વિશ્વાસ ઉઠી ગયો. ન્યાય અને કાયદાને નામે એને ભયંકર ભુલમાટ થતો જણાયો. એ ધણી ઉકળી ગઇ હતી. વળી શાંત ગડી. વળી પાછી પુબ્ધી રડી.

“ એ ફટકાની શિક્ષાના રાક્ષસી હૃદયના હિમાયતીઓ, ઓ સેતાનના સેતાન સાર્થીઓ, ઓ દયાહીન નરપિશાચો, સૈનિકની પીઠ ઉપર પડતા વજ્રપ્રહારોનો તેની સ્ત્રીના ડ્રામળ હૃદય ઉપર પ્રત્યા-
ઘાત થાય છે તેનું તમને જગાએ લાન છે ? ઓ નરપશુઓ, સૈનિકની પીઠને ફાડી નાખતા ફટકા! તેની પાત્નની છાતીને પણ રેંસી નાખે છે તેનો તમને જરાએ ખ્યાલ આવે છે ? અરે તમને એનો શાનો ખ્યાલ આવે ? અરે અમને તો એવું થઇ જાય છે કે આવા-
ઓની સંગતમાં રહેવા કરતાં જંગલમાં ફાડી ખાનારાં કૂર જાનવરોના સહવાસમાં રહેવું હજાર દરજ્જે સારું છે. આવો માણસજ ક્રિશ્ચિયન ધર્મને વગાડે છે. એ મનુષ્ય પિતા કે પતિ તરીકે તદ્દન નાલાયક છે. એવો મનુષ્ય સર્વના તિરસ્કારને પાત્ર છે. એવાને તેમ જાણે શું શું કહી નાખીએ ? કયા શબ્દોમાં એવાની નિર્ભર્ત્સના કરીએ ? અરે એવા મનુષ્યને તો ઝોળેએ ન ઉભા રહેવું જોઇએ. ”

આમ એ ઉભરો કાઠી રહી હતી.

દ્યુસી હવે પોતાના બાળકને લઈને બેરેક તરફ ગઈ અને હોસ્પિટલમાં પડિને મળવા જવા દેશે કે નહિ તેની તપાસ કરી. એને ખબર આપવામાં આવી કે હમણાં એને તેવી પરવાનગી મળી શકશે નહિ. હોસ્પિટલમાં એની દવા ચાલે છે એટલે થોડા દિવસમાં એને આરામ થશે, તે વખતે એને મળવાની પરવાનગી આપવામાં આવશે. એટલે એ નિરાશ થઈને પાછી આવી અને વળી પોતાના ઓરડામાં આવીને ગંભીર વિચારમાં પડી ગઈ. એ વિચારમાં એટલી બધી તદ્દલીન થઈ ગઈ હતી કે બહાર કોઈ ધબધબ કરતું દાદરે ચઢ્યું અને એનું બારણું બે વાર ખખડાવ્યું; છતાં એને કશી ખબર પડી નહિ. બારણું ઉઘડ્યું અને એક પુરૂષ અંદર દાખલ થયો. ઘરમાં ઝાંખો દીવો બળતો હતો એટલે એકદમ તો દ્યુસી એને ન ઓળખી શકી. પણ જ્યારે તે નજદીક આવ્યો ત્યારે એને ખબર પડી કે એ. તો એનો પિતા મી. ડેવીસ હતો. એને જોતાંજ કાંઈ વિસ્મય અને કાંઈક આનંદદર્શક ઉદ્ગાર એના મુખમાંથી નીકળી ગયો અને એને એમ થયું કે “ જો મારા પિતા મારી દાઝ જાણીને મને દીલાસો આપવા આવ્યા હશે, તો મને જરા રાહત મળશે ખરી.”

પ્રકરણ ૨૦

પતિપરિચણ.

આજે સત્તર મહિને દ્યુસીને ફરીથી પોતાના પિતા સાથે મેળાપ થયો. એટલા સમય પછી અત્યારે એના દેખાવમાં ઘણું ફેરફાર થયેલો જણાયો. કાંઈ માણુમને ઘણું દિવસે જેવામાં આવે ત્યારે જનારને એમ થાય કે એ જરા સુકાયો છે. તેમાં ડેવીસ તો ખરેખરજ ચિંતાને લીધે અત્યારે દુઃખજો પડેલો લાગતો હતો. પિતાને આવકાર આપતા દ્યુસી એની સામે જતી હતી પણ એનું મોંદું ચહેલું જોઈને એ એની પાસે ન જઈ શકી; ડેવિસે આરજું બંધ કર્યું અને પાસે ખુરશી હતી તેના ઉપર બેઠો. એ દ્યુસીના સામું જોઈ રહ્યો; પણ એના હાથમાંના એના બાળકને તો એણે બોલાવ્યોયે નહિ. એની ખખરે ન પૂછી તો એનેરમાડે તો શાનોજ. પોતાના બાળકને પિતા બોલાવતોએ નથી, અરે સામું સરખું જોતો નથી, એથી દ્યુસીને ઘણું લાગી આવ્યું.

“દ્યુસી, તેં આખરે આમ કરીને શું લાંચ કાઢી?” ડેવિસે પૂછ્યું. દ્યુસીએ જાણ્યું કે ડેવિસે પોતાની ગરીબ રિશ્તિ વિષે કહ્યું હતું. તેથી જવાબ આપ્યો “પિતાજી, અત્યારે હું દુઃખમાં ઝાંઝી કસડસી રહી છું કે મને આમ ઠપકો આપો છો? હું ગરીબ છું ખરી, પણ મારે કરી વસ્તુની તંગી વેઠી પડતી નથી; અને જ્યાં સુધી મારાં પાંગોલામાં બળ છે અને હું આરોગ્ય ભોગવું છું ત્યાં સુધી મારે તંગી વેઠીએ નહિ પડે.”

“ અરે પણ આજે તારા પતિને—” એમ કહીને એવીસ કાંઈ બોલવા જતો હતો. પણ એ કાંઈ આગળ બોલે તે પહેલાંજ હ્યુસી વચમાં બોલી ઉઠી “ પિતાજી, એ સંબંધમાં મને દિલાસો આપવાની ખાતર સહાનુભૂતિના બે બોલ બોલવા માગતા હોય તો જ બોલજો; નહિ તો એવાં મહેણાં ટોણાંથી મારા દુઃખી થયેલા જીવને વધારે દુઃખી ન કરશો. ”

એવિસ: “ હ્યુસી, તારા પતિને પકડીને પોર્ટસમાઉથ લાવવામાં આવ્યો છે એવી મને ખબર થઈ એટલે મેં જાણ્યું કે માઈ કહ્યું ન માનવાનો અને તારા આ લક્ષ્મણ તને જોઈએ તેવો નતીજો મળી ગયો છે. તેથી હવે જો તારી ઈચ્છા હોય તો પાછી તને ઘેર તેડી જવા હું આવ્યો છું. ”

હ્યુસી: “ પિતાજી, તેને માટે હું તમારો ઉપકાર માનું છું. પરંતુ માઈ ધર તો જ્યાં મારા પતિ છે ત્યાંજ છે; એટલે તમારો સાથે હું નહિ આવી શકું. ”

એવિસ:—“ ત્યારે પિતા કરતાં પતિ ઉપર તારો પ્રેમ વધારે છે ? ” હ્યુસીએ આનો કાંઈ ઉત્તર આપ્યો નહિ અને બાળક તરફ જોઈ રહી.

એવિસ: “ અત્યાર સુધી તેં કેટલું દુઃખ ભોગવ્યું છે તે તો હું જાણે છે. અને હજુએ તું તારી હઠ નહિ છોડે તો એનું પરિણામ એથી એ માઈ છે. ”

હ્યુસી: “ આવી રીતે માઈ અપમાન કરીને તમારા પ્રત્યે હજુ એ મારો જે કાંઈ સ્નેહ ટકી રહ્યો છે તેનેય નહિ ટકવા દો ? ”

ડેવિસ: “ સ્નેહ ? સ્નેહ તોડવામાં તેં શું આકા રાખ્યું છે ? તેં મને ઓછો દુઃખી કર્યો છે ? તેં મારે કહ્યું માન્યું હોત તો અત્યારે એક ગૃહસ્થ, ઓશીસર અને અયાગ સંપત્તિ અને ઉમરાવ પદના વારસની કુલવધુ તરીકે પૂર્ણ વૈભવ અને સુખમાં મહા-લતી હોત. ”

દ્યુસી: “ પણ એ સર્વથી મને સુખ ન મળત. અહિં મને વૈભવહીન ઝુંપડીમાં પણ જેવું સુખ અને આનંદ મળે છે, તેવું સુખ અને આનંદ ત્યાં વૈભવપૂર્ણ મહાલયમાં પણ ન મળી શકત. કારણકે અહીં મારો પ્રેમ જડાયલો છે. ”

ડેવિસ: “ તારી આ પ્રેમની વાનો નવલકથાનાં પાનાં ભર-વા ઠીક છે. આકા જીવનવ્યવહારના કડવા અનુભવો એ પ્રેમની વાતોથી મીઠા નથી થઈ શકતા. તું આટલી બધી હડીલી હશે એવું તો મેં બીલકુલે ધાર્યું નહોતું. તેં તારા બાપને રખડતો મુક્યો અને તેના દુશ્મનનો હાથ પકડ્યો. છતાંએ જો તું મારી સાથે આવવા તૈયાર થાય તો હું તને તેની ક્ષમા આપું છું. ”

દ્યુસી: “ ક્ષમની પ્રતિજ્ઞાથી જેની સાથે હરહમેશ રહેવા હું બંધાઈ ચુકી છું, તેનો ત્યાગ કરવાનું તમે મને કહો છો એ શું તમે વધારે પડતું નથી બોલતા પિતાજી ? ”

ડેવિસ: “ સાંભળ, તેં મારી આશાઓને ધુળમાં મેળવી દીધી છે. મારા મનોરથોને છિન્ન લિન્ન કરી દીધા છે. છતાંએ જો તું મારા કલા પ્રમાણે વર્તીશ તો તને ફાયદો છે. મેં મારી બધી મી-લકતનું વિલ કરી દીધું છે અને તેમાંથી મેં તને સદંતર બાતલ કરી છે. જો તું મારી સાથે આવવાની હા પાડીશ અને આપણે

ધેર આવીશ તો તરતજ તારા દેખતાં હું તે વિજતે બાળી નાખીશ. પણ જો તું મારી સાથે આવવાની ના પાડીશ તો મારું વિશ કાય-મજ રહેશે. મારી મિલકતમાંથી તને એક પાઈ પણ મળશે નહિ. નફી માનજો કે તારો એવો વખત આવશે કે તે વખતે મારી પાસે તું દોડી આવીશ; પણ હું તને ઘરમાંએ નહિ પેસવા દઉં. તારી આગ્રહએ નહિ સ્વિકારું. તારા પત્રો ઉપર પણ ધ્યાન નહિ આપું. તે વખતે તેં મારું કહ્યું ન માન્યું તેનો તને ખરેખરો પરતાવો થશે. હજીએ હું તને કહું છું કે માન અને મારી સાથે પાછી ઓકલે ચાલ. તારે વિચાર કરવો હોય તો હું તને ચોરીસ કલાકની મહેતમ આપું છું. તેટલા વખતમાં જો તે એક નિશ્ચય ઉપર આવી મને જવાબ દેજે. ”

દયુસી “ ચોરીસ કલાક તો શું ? એક મિનીટ પણ મારે વિચાર કરવાની જોઈતી નથી. મેં તો વિચાર કરીજ મુકલો છે. મને ગમે તેટલું દુઃખ પડશે, મારે ગમે તેટલો સંકાય વેકવો પડશે, અરે ગમે તે થઈ જશે તોયે હું મારા પતિને તો નહિજ છોડું. મેં જે ક્યું છે અને જે હું કરી રહી છું તેનો મને જરાયે પરતાવો થતો નથી. અને એમણે પણ મને પરતાવો થાય એવું કશુંયે કારણ આપ્યું નથી. મારો વખત ખરાબ આવશે એમ તમે કહો છો; તો હું તમનેય કહું છું કે એક દિવસ એવોએ કેમ ન આવે કે જે વખતે તમારો પુત્રી પ્રત્યે તમે જે કઠોરતા દર્શાવી રહ્યા છો, તેનો તમારે પશ્ચાતાપ કરવો પડે. જો કે ખરી રીતે મેં તો તમને જરાંએ દુઃખ વ્યા નથી; છતાંએ એકવાર માનો કે મેં તમારું કશું ન માન્યું, મેં તમને દુઃખવ્યા, પણ અત્યારે તમારી પુત્રી દુઃખનાં દાવાનગમાં બળી

રહી છે, એના માથા ઉપર સંકટનાં વાદળ તુટી પડ્યાં છે, એનો આત્મા પીડાથી પ્રજ્વળી રહ્યો છે, લયકર અને તીવ્ર મનોવેદના એ ભોગવો રહી છે; ને વખતે પુત્રીના ગમે તેટલા દોષો જ્યાં મિતાનું હૃદય શું ન દ્રવી જાય? તેનાથી શું એનું દુઃખ વંતરું રહેવાય? અરે તે વખતે તો બધું બહી જઈને પુત્રીને દુઃખમાં દિવાસો આપવો જોઈએ, તેને ધૈર્ય અને સાંત્વન દેવું જોઈએ, તેની સાથે પૂર્ણ માયા ભાનથી વર્તવું જોઈએ, તેને એ મીઠા શબ્દો કહીને રંજન કરવી જોઈએ. તેને બદલે તમે તો અત્યારે અને બાળતીને વધારે બાળવા બેઠા છો. ”

દ્યુસીના આ બાળતા હૃદયે બોલેલા શબ્દોથી ડંબીસને તો કશીએ અસર ન થઈ. અને એ તો ઉડવા જતો હતો. પણ દ્યુસી એને પગે પડી અને બાળકને એની પાસે ધર્યો અને કહ્યું “ આ બાળકના સામું તો જુઓ. જરા તો જતા પહેલાં એને હેતથી બોલાવો. ”

“ દ્યુસી, આ દુનીઆમાં જોને હું સૌથી વધારે ધીક્કારું છું, તેનું એ બાળક છે. ” ડેવીસે કઠોર સ્વરે કહ્યું.

“ છતાંયે એ તમારી પુત્રીનો બાળક છે, તમારો પૌત્ર છે. ”

“ હા, મારે ઘેર આવે તો એને હું મારી પુત્રીના પુત્ર તરીકે સ્વિકારીશ. નહિ તો કશુંયે નહિ. ”

દ્યુસીની સ્થિતિ ઘણી દયામણી થઈ ગઈ, એ ગળગળી થઈ ગઈ અને બોલી “ આ નાના બાળકે બિચારાએ તમારું શું બગાડ્યું છે? એના ઉપર તમે શું કામ ક્રોધ કરો છો? ”

“ દ્યુસી, આ છેલ્લી વખતેજ તને કહું છું. મારી સાથે આવવાનું હા કહે છે? ”

“ નહિ, હું નહિ આંચી શકું. ”

“ ડીક છે, તો જા, આજથી હું હંમેશને માટે તારો ત્યાગ કરી જઈ છું. તને શાપ આપતો જઈ છું. ”

“ એ પ્રભુ મારો બાપજી મને શાપ આપે છે ? ” એમ બોલતી બોલતી દ્યુસી જમીન ઉપર પટકામ પડી અને બેભાન થઈ ગઈ.

જ્યારે એને જાન આવ્યું ત્યારે એને જણાયું કે એનો પિતા તો ચાલ્યો ગયો હતો અને બાળક મિચારો એની પાસે બેઠો બેઠો રહ્યો હતો. એ બેઠી થઈ, બાળકને હાથમાં લીધો અને એને બેતી બેતી પુછાણ રડી. બાપનો શાપ હજી સુધી એના કાને અથડાયા કરતો હતો. એ શાપ એનાથી ન સહન થઈ શક્યો. એના હૃદય ઉપર એનો જમરો બોલે આવી પડ્યો. બીજો દિવસે સવારે ફરીથી પતિની ખબર ઠાઢવા એ બેરેક તરફ ગઈ. ત્યાં એને ખબર મળી કે એમની તબીબત હવે સુધરતી જાય છે. આમ રોજ રોજ એ પતિની તબીબતના સમાચાર લેવા જતી. પંદર દિવસ પછી પતિને મળવાની એને રજા મળી; એટલે બાળકને લઈ એ એને મળવા ગઈ. લોન્સડોલ સુધાઈ ગયો હતો. એના હાડકાં નીકળ્યાં હતાં. એનો જી-રસો અને શક્તિ ઘણાં લીધા થઈ ગયાં હતાં. જાણે કાયડાએ એના શરીરમાંથી એ હરી લીધાં હતાં. એનું આનું શરીર બેઠને દ્યુસીની આંખમાં ઝળઝળાયાં આવી ગયાં. બન્ને એક બીજાને મળ્યાં, એટલાં. ફેરિફે બાળકને લીધો, અને રમાડ્યો અને બોકીઓ પણ કરી. આ મીઠનમાં એણે દ્યુસી પ્રત્યે પ્રેમ અને બાળક પ્રત્યે પૂર્ણ આયા જતાવી. પણ બન્ને દુઃખી જીવો એક બીજાને આખરે મળવા

ભાગ્યશાળી થયાં; તેથી જેમ હ્યુસીની આંખમાં દુઃખ સાંસરી આવ-
વાથી આંસુ આવી ગયાં; તેમ એની આંખમાં નો એકે આંસુ ન દે-
ખાયું. આ પ્રેમ અને આનંદનો ઉલ્લસ શમ્યા પછી એ નો પાછો
વિચારમાં ગીરકતાર થઈ ગયો. " મારા પિતા ડેવિસ આખ્યા હતા,
અને કહ્યું કે તું એમને છોડીને મારી સાથે ચાલ. મેં તેમ કરવાની
ઓખખા ના પાડી. " વિગેરે લકિકત હ્યુસીએ લોન્સડેલને કહી. પ-
તિને પતિના મક્કમ વિચારને માટે પતિ પ્રત્યે બહુ વદાલ ઉપ-
જ્યું. છતાં પતિના દેખાવ અને રીતભાતમાં પતિને કાંઈક વિચિત્ર
ફરક જણાયો. ફેડરિકને માનવગતિમાંથી વિશ્વાસ ઉડી ગયો હતો;
અને પોતાને જે દુઃખ ખમવું પડ્યું હતું તેનો બહુ ઉંડો વિચાર
કર્ષા કરતો હતો; તેથી આ ફરક જણાતો હતો. ધીમે ધીમે એમના
મન ઉપરની ગ્લાનિ દૂર થઈ જશે અને હતા તેવા થઈ જશે એમ
ધારીને હ્યુસીએ મન વાળ્યું. અને એવું દીક્ષ જેમ પ્રસન્ન થાય
તેમ વિવિધ પ્રકારની વાતોમાં પતિના મનને લીન કરીને એને આ-
નંદ અને આશ્વાસન આપના લાગી. લોન્સડેલને છ એક અઠવાડીયાં
હોસ્પીટલમાં રહેવું પડ્યું. ત્યાં સુધી હ્યુસી દરરોજ એને મળવા જતી.

ઈરપીતાલમાંથી ફેડરિકને રજા આપવામાં આવી, તેજ દિવસે
એ હ્યુસી પાસે ગયો અને હવે પોતાનું ગુજરાન શી રીતે ચલાવવું
તેનો બંને જણ ગંભીરપણે વિચાર કરવા લાગ્યાં. કાર્લાઈલથી આખ્યા
થઈ હ્યુસી બહુ કરકસરથી રહેતી હતી; છતાંએ સંમંહેલું કેટલા
ઢહાડા પહોંચે ? તે તો ઓછુંજ થતું ચાલ્યું. વળી હ્યુસીનો જીવ અ-
ત્યાર સુધી પોતાના બહાલા પતિમાંજ હતો; એટલે ખીજા કામમાં
એવું મન ખીલકુલે પડેવાતું નહોતું. હવે પતિ ઘેર આખ્યા એટલે

એનો જીવ ઠર પડ્યો અને ભરત શિવજી કામ કરીને પોતાનો ગુ-
જારો ચલાવી શકાશે એમ એણે પતિને જણાવ્યું. બન્નેએ પછી
જુદા જુદા વિષય ઉપર વાત કરવા માંડી; પણ લોન્સડોને કોઈ
માર્શલે શિક્ષા દેવાનું જજમેન્ટ આપ્યું ત્યાર પછી કર્નલ વિંડ-
હામ અને જુરોલ્ડ રેડગર્ન સાથેનો જે પ્રસંગ દ્યુસીને બન્યો હતો,
તેની વાત એણે જાણી જોઈને પતિને ન કરી. કારણકે એ જાણતી
હતી કે એ વાતથી એનો અંતરાત્મા વધારે દુઃખી થશે. અને તે
લોકો પ્રત્યે એના ક્રોધનો આગ્રિ જો લલુડા ઉઠશે તો એ વેરનો
કાનો લેવા તૈયાર થઈ જશે અને ઉલ્ટો એ વધારે હેરાનગત
પામશે.

બીજે દિવસે પોતાના ઘરની માલોક આઈને દ્યુસીએ વાત
કરી કે “ અહિં કોને ત્યાં વેચાતું ભરત શિવજી કામ કરવાનું મળતું
હશે ? તમે જો જાણતાં હોય તો મને તેવું કામ અપાવશો ? ” આ
બાઈએ બીજી તો કશીએ તસ્દી ન લીધી; પણ જે વેગરીઓ એવું
વેચાતું કામ કરાવતા હતા તેનાં નામ અને ઠંકાણાં ફક્ત બતાવ્યાં.
દ્યુસી તદ્દન અજાણી એટલે આ બાઈને પૂછ્યું; પણ એણે તો એને
કાંઈ મદદ ન કરી, તેથી નિરાશ થઈ. છતાં પેલાં ઠંકાણાં આપ્યાં તે
ઉપરથી ત્યાં જઈને તપાસ કરી તો એક તૈયાર કપડાં વેચનાર દુકા-
નદારે એને કહ્યું કે “ કામ તો તને આપું; પણ તારે ગેરંટી તરીકે
પાંચ પાઉંડ ડીપોઝીટ મુકવા પડશે. કારણકે તને જે માલ આપું
તે તું પાછો આપી જાય કે નહિ તેની મને શી ખાતરી પડે ? માટે
તું જ્યાં સુધી માઈ કામ કરે ત્યાં સુધી તારે એ ડીપોઝીટ રહેવા
દેવી પડશે. પછી કામ બંધ કરવું હશે ત્યારે તને એ પાછા મળશે.”
પાંચ પાઉંડ રોકડા ક્યાંથી લાવવા એની દ્યુસીને મુશ્કેલી તો થઈ;

જતાંએ પોતાની પાસે કેટલાક નાના દામીના હતા તે ગીરો મુકીને ખુટતા પૈસા લાવવાનો એણે વિચાર કર્યો અને દાગીના લઈને ગીરો મુકવા ગઈ. બિચારીને કાંઈ દિવસ આવું કરવું પડેલું નહિ એટલે એને મનમાં તો ઘણું લાગી આવ્યું; પણ પોતાના કુટુંબના ગુજરાનને માટે આમ કરવું પડતું હતું તેથી એણે મન વાળ્યું. દાગીના ગીરો મુકીને એણે પાંચ પાઉંડ મેળવ્યા. તે લઈને પેલા દુકાનદારને ત્યાં ગઈ. ડીપોઝીટના પાંચ પાઉંડ આપીને કામ લીધું અને ઘેર આવીને કામે વળગી. લોન્સડેલ પાછો નોકરી ઉપરથી છુટો થઈને આવ્યો, ત્યારે એણે પોતાને કામ કેવી રીતે મળ્યું એની બધી વાત કરી. લોન્સડેલે પૂછ્યું પેમથી પોતાની રનેહાંગનાને આલિંગન આપ્યું; અને એને હેતબર્યો ઠપકો આપીને કહ્યું “ગાંડી, તારા દામીના તેં ગીરવી મુક્યા, ત્યારે તેના કરતાં મારી ધડીઆળ કેમ ન મુકી?” એમ કહીને દ્યુસીના ગાલ ઉપર ઉમળકો લાવીને એક અંગુલિ-પ્રહાર કરીને હસી પડ્યો. એક અઠવાડીઆમાં દ્યુસીએ પંદર શીલ્ડીંગનું કામ કર્યું. દુકાનદાર એના કામની સફાઈથી ખુશ થયો અને તેથી હિંગી કારીગરીનું કામ એને આપ્યું. એટલે બીજે અઠવાડીએ એને એક પાઉંડ મળ્યો. આમ દ્યુસીને સાંઝે મળતર ચવાથી આજીવિકાની ચિંતા તો હાલ તરત ટળી અને એને હૃદયમાં કાંઈક આનંદ થવા લાગ્યો. ફેડરિક પોતાની ડયુટી ઉપરથી ફારેગ થઈને આવતો, બાજકને રમાડતો, દ્યુસી સાથે પ્રેમભરી વાતો કરતો, અને એના મોઢા આમળ સારી સારી બોધપ્રદ ચોપડીઓ વાંચતો. એ બધુંએ ખરું; પણ અમે ઉપર જણાવી ગયા તેમ કેટલીકવાર એ અમુક વિચારોમાં એવો ગુંથવાઈ જતો; અને તે વખતે એની મુખાકૃતિ એવી

થઈ જતી કે દ્યુસીને એમજ લાગતું કે એ પોતાના ઉપર થયેલા અત્યાચારો માટે કાંઈના ઉપર વેર લેવા વિચાર કરે છે. છતાં “તમે શાના વિચાર કરો છો ?” એવું એ એને પુછતી નહિ. પણ એ તો દિવસે દિવસે સૌ ઓછું થઈ જશે એમ ધારીને બેસી રહી.

આમને આમ અહિં પણ એમનો સમય વીતવા લાગ્યો. દિવસ ઉપર દિવસ અને માસ ગત થવા લાગ્યા અને આ પ્રેમી યુગલ પાછું ધીમે ધીમે સુખનો અનુભવ કરવા લાગ્યું. એમનો પુત્ર પણ ધીમે ધીમે મોટો થવા લાગ્યો અને આમથી આમ દોડા દોડી કરવા લાગ્યો. દર બઠવાડીએ સરેરાસ દ્યુસીની આવક અરાઢ શીર્ષીમની થતી હતી એટલે એમને પૈસાની તંગી નહોતી. દરરોજ સાંજે ફેડરિક આવતો તે વખતે સ્નેહાળ સુંદરી આ તૈયાર રાખતી હતી અને વાળુની પણ ગોઠવણ કરી રાખતી. સૈનિકોને બેરેકમાં તો સવારે નાસ્તો અને બપોરે ભોજન એટલુંજ મળતું. આ કે સાંજનું વાળું તેમને મળતું નહિ; એટલે એ બાબતમાં ફેડરિક બાગ્યશાળી હતો. પોતાના પતિને પોતે રસોઈ કરીને યથેષ્ટ જમાડતી હતી તેથી દ્યુસીને પણ એક પ્રકારનો ઓર આનંદ થતો હતો. ફેડરિકને દર બઠવાડીએ બધા ખર્ચ જતાં ફક્ત દસ પેનીજ વધારાના પગાર તરીકે મળતા; તેમાં એ શું કરે ? એટલી બચત એ દારૂના પીકામાં નહોતો વાપરી આવતો; પણ એમાંથી થોડે થોડે સારાં સારાં પુસ્તકો ખરીદતો અને દ્યુસીની પાસે બેસીને એને વાંચી સંભળાવતો. દ્યુસી પોતાનું કામ કરતી કરતી પતિ વાંચતો તે સાંભળતી. ફેડરિકને એમ થવા કરતું ખરું કે આખા કુટુંબનો બાર દ્યુસીને એચ્ચે પડે છે, અને રાતને દિવસ એનાં સુંદર નયનોને એને તાણવા પડે છે. એને

એમ વિચાર થઈ આવતો કે “ મને જે કુરસદનો સમય મળે છે તેમાં હું નિશાળ માંડુ તો ? ” પણ એ વિચાર અમલમાં મુકતાં એને વાંધા નડ્યા. એક તો એ જાતે એક સાધારણ સૈનિક એટલે સૈનિકને હાથે પોતાનાં બાળકોને શિક્ષણ મળે એ વાત માંગાપોને ન રહે. બીજી વાત એ હતી કે કદાચ માંગાપો બચવા મોકલે તોયે એને અમુકજ વખતે છુટા થવાનું છે એવું નક્કી નહિ. કાંઈ વખતે પહેરા ઉપર વધારે વખત રહેવાનું થાય, કાંઈ વખતે કાંઈ બીજુંજ કામ આવી પડે એટલે ચોક્કસ વખત નક્કી કરી શકાય એમ નહોતું. અને ત્રીજું કારણ એ હતું કે રોજ છોકરાંઓને બસાવાય તેટલો સમય પણ એને મળી શકે તેવું નહોતું. એટલે એ વિચાર એને માંડી વાળવો પડ્યો. જ્યારે જ્યારે એ દ્યુસીને કહેતો “ બહાલી, મારે માટે તારે ઘણો શ્રમ ઉઠાવવો પડે છે. તારો શ્રમ ઓછો કરવાને મારે કાંઈ કરવું જોઈએ. ” તે વખતે દ્યુસીનો અંતરાત્મા દુઃખાતો એટલે એ વાત એ ઉડાવી દેતો. દ્યુસી આમ પોતાનું કામ કરતી. ફ્રેડરિક પણ રેજીમેન્ટમાં પોતાની નોકરી બહુ ચીવટાર્થથી અને હોંશીઆરીથી કરતો હતો. પોતાના દુસ્મનોના વાંકમાં જરાએ ન અવાય એની એ કાગળ રાખતો. ફરીથી પાછી નાતાલ આવી પહોંચી. રેજીમેન્ટમાં નાતાળને દિવસે જે સૈનિકોને પોતાનાં સર્જા બહાલાં કે મિત્રનું આમંત્રણ હોય અને જવું હોય તો સવારની સર્વોક્તિ પછી તેમને રજા આપવામાં આવતી. દ્યુસીએ પણ પોતાના કાન્તને આ રજાનો લાભ લેવાને વિનંતિ કરી. આ તહેવારની દ્યુસીએ આનંદભર્યા મને બધી તૈયારી કરી હતી. આજે સાંજે જોસીને જમીયું એવું ચારે એને આનંદ થયો અને વરસે નાતાલના તહેવારને

આમલે દિવસેજ એટલે એમના આનંદનો ભંગ કરવાથી તહેવારને દિવસે એમણે કેવું ઉચા મને ભોજન કર્યું હતું, એ વિચારે એને દી-લગીર પણ કરી. એને એમ પણ થઈ ગયું કે કાર્લાઈલમાં એ હજ-મડાએ એમની ભટ્ટી ન ખમાડી હોત, તો હજુએ એ કલોલ કરતાં હોત અને ફ્રેડરિકને શિક્ષા ન ભોગવવી પડત. આખરે દ્યુસી પાછી ઉત્સાહમાં આવી ગઈ અને સર્વ સામગ્રી એણે તૈયાર કરી દીધી. એટલામાં એક વાગ્યો ને ફ્રેડરિક આવી પહોંચ્યો. દ્યુસી પ્રમુદ્ધ અને હર્ષપૂર્ણ વદને પોતાના પતિને આરણ્ય સુખી સામી લેવા ગઈ. પતિએ પતિને સ્નેહદાન દીધું અને પોતાની કાન્તાનું સુંદર, લલિત અને મલકાતું મુખ જોઈને એ પોતાનું સર્વ દુઃખ ભૂલી ગયો. પાસે પુત્ર રમતો હતો તેને એણે ઉંચકીને રમાડવા માંડ્યો. પછી એ જમવા બેઠા અને સંપૂર્ણ આનંદિત મને એમણે ભોજન કર્યું. ભોજન પછી બન્ને બાળકને લઈને બહાર ફરી આવ્યાં. આ પ્રમાણે આ તહેવારનો દિવસ તો એમણે ચિંતા વગરનો ગાળ્યો. રોજ કરતાં ફ્રેડરિક આજે વધારે ખુશ મિનસમાં હતો. આજે એના મુખ ઉપર રોજ જણાતી વિષાદની છાયા નહોતી. રાત પડી એટલે ફ્રેડરિક પોતાની ડ્યુટી ઉપર જવા તૈયાર થયો અને જતાં જતાં દ્યુસીને પ્રેમાશ્રિંગન દઈને બોલ્યો “ પ્રિયતમા, હું જાણું છું કે કેટલીક વાર મારા મુખ ઉપર તું વિષાદની છાયા જોતી હતી, ત્યારે ધણી દીલગીર થઈ જતી હતી. પરંતુ હું તને ખરું કહું છું કે મારા ઉપર જે અત્યાચાર થયો છે તે મારાથી એકદમ ભૂલાતો નહોતો. આજે મારા મન ઉપરથી એ ભાર ખસવા પાંચ્યો છે અને હું મારી જાતને ખરો સુખી માનું છું. પણ તે આ ગુણવતીને લીધેજ હાંકે. ”

એમ કહીને દ્યુસીના બન્ને ગાલ ઉપર આજે ફેડરિક પ્રેમઝર્પા યુ-
બનો લીધાં અને પોતાની ડ્યુટી ઉપર ચાલ્યો ગયો. ફેડરિકના મ-
નનો ભાર આજે સદંતર જતો રહેલો હોવાથી, પતિના સુખમાં
આનંદ માનનારી આ ગુણીયલ રમણી આજે નિરાતે સુખપૂર્વક
નિદ્રા લઈ ચકી.

પ્રકરણ ૨૧.

સંજોગોનો બીજો પલટો.

આ પ્રમાણે બીજા ત્રણ માસ વ્યતીત થઈ ગયા. તે દરમ્યા-
નમાં ફેડરિક વધારેને વધારે આનંદિત થતો જણાયો. એના મન
ઉપર જે કાળું વાદળું ઝડુમતું હતું તેના ઉપર વિજય મેળવવા એ
શક્તિમાન થયો હતો. એના મન ઉપરનો તીવ્ર આઘાત દૂર થયેલો
જાણીને દ્યુસીને પણ ટાઢક વળી. છતાંએ શિક્ષા સંબંધીના દુઃખ-
મય પ્રસંગ વિષે તો એ બન્ને જરાએ વાત કરતાં નહિ. કારણ કે
હજીએ લોન્સડેલની પીઠ ઉપર અને દ્યુસીના હૃદય પટ ઉપર એ
ધા તાગજ હતો. અને જો કે ઉપરથી ધા રૂઝાઈ ગયેલા લાગતા પણ
બોંધ કુમળા હતી એટલે સ્પર્શ માત્રથી એ ચમકી ઉઠતાં. લોન્સડે-
લની તબીબત હવે સુધરી તો મધ હતી પણ કેટલીક વખતે એને
ચેલી શિક્ષાના પરિણામે ફેફસામાં દુઃખાવો થઈ આવતો. છતાં દ્યુ-
સીને તે વિષે એ કાંઈ વાત કરતો નહિ. ધણીવાર એને- એવું થઈ
જતું કે “આવા દૂર અત્યાચારો બોમ્બીનેજ જીવનનો અંત આવશે.”

નાતાલને ગયે ત્રણ મહિના થઈ ગયા હતા. ત્યાર પછી એક દિવસ સવારે જે દુકાનદારને ત્યાંથી દ્યુસી કામ લાવતી હતી તેણે એને કહાવ્યું કે “જરા હમણાંને હમણાંજ દુકાને આવી જજો.” તેથી એ નાના ફ્રેડીને લઈને દુકાનદારને ત્યાં ગઈ. દુકાનદારે કહ્યું કે “હમણાંજ મને આ કામનો ઓર્ડર મળ્યો છે અને એ માળજી-પૂર્વક તાકીદથી પુરું કરવાનું છે માટે મેં તને હમણાં બોલાવી છે. લે એ લઈ જા અને સાચવીને કરી લાવજો.” એમ કહીને એણે દ્યુસીને કામ આપ્યું અને તે લઈને એ ઘર તરફ ચાલતી થઈ. જેવી એ પોતાના ઘર તરફ જવાના ખાંચામાં પેડી, તેવોજ જરોલ્ડ રેડબર્ન અને એ બન્ને સામ સામાં આવી ગયાં. રેડબર્ન દ્યુસીને રસ્તો રોકીને ઉભો રહ્યો અને બોલ્યો:—દ્યુસી, આપણે બન્ને ઘણું કહાડે મળ્યાં. તું બહુ સુંદર લાગે છે હાં. મારા સમ; અત્યારે તો તું બહુજ મનોહર લાગે છે.” દ્યુસી તો ત્યાંથી ચાલ્યા જવાનોજ પ્રયત્ન કરતી હતી; પણ એટલામાં કોઈ તે વખતે આવતું જતું નહોતું અને રેડબર્ન આમ તેમ દર્શિ નાખીને ખાતરી કરી કે કોઈ એમને જોતું નહોતું. એટલે એણે પટ દબને દ્યુસીનો હાથ પકડ્યો અને કહ્યું “બાલી, તું તારા પેલા સિપાઈગીરી કંટાળી ગઈ હઈશ. ચાલ મારો સાથે આવીને રહે. હું તારા માન વધારી દઈશ અને તને લેડી બનાવીશ.”

દ્યુસી ગુસ્સે થઈને બોલી “ મને છોડી દો. ”

“ એમ કાંઈ છોડાય કે. ધણી લાંબા વખતથી હું તને ઝંખ્યા કરું છું; માટે આજે તો તારે માફી સાથે વાતચિત્ત કરવીજ પડશે.” પણ દ્યુસીએ પોતાનું બળ અજમાવ્યું અને એકદમ પોતાનો હાથ

વિંઝીને રેડબર્નના હાથમાંથી હાથ ઊઠાવીને ચાલી ગઈ. બાળક બિચારો આથી છળી ગયો હતો તે રડવા લાગ્યો. દ્યુસી મહા ખરાણે પોતાને ઘેર આવી. એ ધણુ મહારાષ્ટ્ર ગઈ હતી એટલે બહુ કામ પડતું મુકીને પોતાના રૂમમાં બેસી ગઈ. બ્યારે એનો જીવ જરા ઠર પડ્યો ત્યારેજ પેલું તાકીડનું કામ એનાથી હાથમાં લેવાયું. એની છાતી અત્યારે કોષથી ધડક ધડક થયા કરતી હતી. એ રેડબર્નથી છુટી પડી ત્યાર પછી એ કયા ઘરમાં પેસે છે તે જોવા રેડબર્ન ઉભો રહ્યો અને એણે દ્યુસીના રહેવાના ઘરની ખાતમી મેળવી લીધી.

જે વખતે દ્યુસીનો પિતા રેડબર્નને પોતાના કુટુંબમાં ફસાવવાને બાજુ બેલી રહ્યો હતો તે વખતે તો એ દ્યુસીના પ્રેમ માટે એટલો બધો આંધળો બની ગયો હતો કે સંજોગો અનુકુળ હોત તો એ એની સાથે લગ્ન પણ કરી નાખત. પરંતુ હવે એનો એ પ્રેમ તો ઊઠીજ ગયો હતો. હવે એને સંસારનો વધારે અનુભવ થયો હતો. એટલે એને એમ થતું હતું કે “ દ્યુસી સાથે એકવાર હું પરણવાને તૈયાર થઈ ગયો હતો તે મારી મૂર્ખાઈજ હતી. કેવિસે મારા ઉપર એની બાળ પાથરી હતી. દ્યુસી મને ચહાય છે એવી ખોટી હકિકત કહી મને એણે ઉધા પાટા બંધાવ્યા હતા. ” આવા વિચારે એ કેવિસ ઉપર ગુસ્સે પણ થઈ ગયો હતો અને એને શિક્ષા કરવાના પણ વિચાર કર્યો. પણ બધી વાત ઉધાડી પડી જશે એ ભયથી એને એ વિચાર ઊઠી દેવો પડ્યો હતો. હવે તો દ્યુસી પરણી ચુકી હતી અને કેન્ડરિકને અનન્ય ભાવે ચહાતી હતી. એટલે રેડબર્નની પ્રેમ ભાવનાને તો ક્યારનીયે વિલુપ્ત થઈ ગઈ હતી; પણ દ્યુસીના સ્વરૂપમાં તો હજીએ

એ અંબાબજ રહયો હતો. એટલે એના પ્રત્યે એની વિષયવાસના તો બળવત્તરજ થતી જતી હતી. અહિંનું એનું રહેવાનું સ્થળ એ બાણુતો નહોતો એટલા પુરતોજ એ જ પેલો હતો; પણ હવે તો એના મક્કનનો પણ એને પત્તો મળી ગયો. દ્યુસીને એણે આજે જોઈ ત્યારથી તો એના અદ્ભુત લાવણ્યમાં એ લીન થઈ ગયો હતો. એના અપ્રતીમ સૌન્દર્યે એને ઘેલો કરી મુક્યો અને કામની પ્રયંડ જવાળાએ એને બાળવા માંડ્યો. એ જાતે સ્વચ્છંદી અને વિષયી હતો એટલે બધાને એવાજ મણુતો હતો. એણે દ્યુસીને વિષયલોલુપ અને ઇન્દ્રિય-સુખની અભિલાષાવાળી બીજી હલકી સ્ત્રીઓના જેવી ધારી હતી. એટલે જરા એનાં વખાણુ કરવાથી, એને ચઢાવવાથી, એના રૂપની પ્રશંસા કરવાથી એ પોતાને વશ થઈ જશે એમ એણે ધાયું હતું; અને તેથી એને ઘેર જઈને પોતાની નીચ-વાસનાને શાંત કરવા માટે એણે નિશ્ચય કર્યો. પરંતુ પુરી થઈ એટલે યુનિફોર્મ બદલીને એણે સાદાં કપડાં પહેરી લીધાં અને દ્યુસીને ઘેર ગયો. દ્યુસી માગ ઉપર હતી. નીચેનું બારણું એણે ખખડાવ્યું એટલે ધરની માલીક પેલી બાઈએ બારણું ઉઘાડ્યું. એના હાથમાં રેડમર્ન પાંચ શીર્ષીય સેરવી દીધા. અત્યારે લોન્સડેલ ધરમાં નથી એ વાત એણે એ બાઈ પાસેથી જાણી લીધી. એના ઉપર ગયા પછી ધરની માલીક બાઈ મનમાંજ બબડી કે “દ્યુસીમાઈ પણ ઠીકજ છે, ત્યારે તો.” એ દાદર ઉપર ચઢી ગયો અને દ્યુસીના શયન ખંડનું બારણું વાસેલું હતું તે ઠોક્યું. દ્યુસીએ ધરની સ્વામિની (માલીક) હશે એમ ધારીને કહ્યું “આવો, બારણું ઉઘાડું છે.” એટલે તો રેડમર્ન ઝટ લઈને બારણું ઉઘાડીને શયનખંડમાં પેસી

અયો. દ્યુસીએ એને જોયો કે તરતજ હાથમાંના કામને ખાજુએ ફેંકી દઇને એકદમ ઉભી થઈ ગઈ અને વગર પરવાનગીએ રેડઅર્ન શયનખંડમાં ઘુસી આવ્યો તેથી ધણી ક્રોધે બરાઇ.

“ બહાલી દ્યુસી, ગુસ્સે થતી નહિ. મારે તારી સાથે એક ઘણા ગંભીર વિષય ઉપર વાત કરવાની છે. ” છરોદે શયનખંડનું આરણું વાસતાં વાસતાં કહ્યું. દ્યુસી તો ગુસ્સાથી લાલ યોજ થઈ ગઈ અને બોલી “ મી. રેડઅર્ન, મારા ધરમાં આ ધાંધલ નહિ જોઇએ. મારા પતિ હમણાંજ આવતા હશે. એ તમારી આવી ઉદ્-તાઇ નહિ સાંખી રહે. તમારી નીચ મનોવૃત્તિ અહિં પુરી પડશે એવું લગારે ન ધારતા. હું મરીશ તે હા, પણ મારા શીયળનો ભંગ નહિં થવા હઉં. માટે તમે મને તેવી પાપી વાસનાથી અહિં આવ્યા હશે, તેમાં તમારૂં કશું વળવાનું નથી. માટે તમે એકદમ અહિંથી ચાલ્યા જવ. ”

“ દ્યુસી, તારા આ શીયળની પોક્કળ વાત કોણુ માનશે. ? ”

“ ચાલો, ચાલ્યા જવ નહિં તો હું જીમ માઈ છું. ”

“ હું ધાઈ છું કે તું એટલી બધી મૂર્ખતા તો નહિજ વાપરે. ”

“ મી. રેડઅર્ન, આ તમને છેલ્લી વખતે કહું છું કે અહિંથી ચાલ્યા જવ. એક પણ પણ તમારૂં મુખ જોવા હું માગતી નથી. હું જીમ પાડું છું. ”

“ એ બધી વાત જવા દે. તું સૈનિકની સ્ત્રી થવાને સરજામણો નથી. હું તને લેડી બનાવવા માગું છું. ”

“ બહુ થયું. ” એમ કહીને દ્યુસી આરણું ઉઘાડવા જતી હતી

પશુ રેડબર્ન અત્યારે એને જોઈને ખરેખરે કામાતુર પશુ બની ગયેલ હતો. એ તો એની પાસે જઈને એને એકદમ ખાત્રી પડ્યો. તેવીજ દ્યુસી એના પંજમાંથી છટકવાને ફાંફા મારવા લાગી અને જોર કરીને છટકી ગઈ, એકદમ બારણું ઉઘાડી નાખ્યું અને “ કાઈ આવો, કાઈ આવો. ” એમ મોટેથી બુમ મારવા લાગી. તેજ વખતે ફ્રેડરિક દોડતો દોડતો દાદરે ચઢી આવ્યો અને શયનખંડમાં આવી પહોંચ્યો. બધો પ્રકાર એકદમ સમજી ગયો એટલે પૂર્ણ ક્રોધાવેશમાં રેડબર્નના સામું જોઈને બોલ્યો “ ઓશીસર છે તો ભલે છે; પશુ એકદમ અહિંથી ચાલ્યો જા. નહિ તો સાત મારીને આ દાદરેથી બચાવી દઈશ. ”

રેડબર્ને રૂઆબમાંજ કહ્યું “ ચાલ્યા, તું આ શબ્દો કાને કહે છે; જાણે છે કે ? ”

રેડબર્ન સામે મુક્તી ઉગામીને ફ્રેડરિકે કહ્યું. “ હા, એક હરામખોર બદમાસને કહું છું. એકદમ ચાલ્યો જા. નહિતો કાંઈ નવાજુની થઈ જશે. ” રેડબર્નને લાગ્યું કે કદાચ ફ્રેડરિક થોડી ઘણી પુષ્પાંગલી આપી બેસશે એટલે “ રાકલ, આનું ફળ તને મળ્યા વગર નહિ રહે. ” એમ કહેતો ત્યાંથી જટ દાદર ઉતરી પડ્યો. એને બચડતો બચડતો જતો જોઈને ધરની માલીકણને દ્યુસી માટે જે વહેમ ગયેલ હતો તે નાશુદ થયો.

રેડબર્નના ગયા પછી દ્યુસી એકદમ ફ્રેડરિકને ગળે હાથ નાખીને આત્મ સ્વરે બોલી ઉઠી “ ઓ ફ્રેડરિક, તમે આ શું કરી દીધું.

આથી તો એ તમારા ઉપર વધારે ચીઢાશે અને તમને વધારે દુઃખ દેશે. ”

“હ્યુસી, તાત્કાલિક હું બચમાં આવી પડું એવો સંભવ નથી. કારણ કે આ બધી વાત એનાથી ઠાઈ બીજાને કહેવાવાની નથી. માટે એ બાબતથી તું નચિંત રહે. ”

“તમે મને નચિંત રહેવાનું કહો છો અને તમે તો ધણું ઉઠળી ગયેલા લાગો છો. ” ફ્રેડરિક કપાળે હાથ ઠોકીને બોલ્યો. “હ્યુસી, આ બધું મારા મનને ઉશ્કેરી મુકે એવું જોઈએ અને છે ? અરે એ દુષ્ટ તારી પવિત્રતા ઉપર હાથ નાખવા તૈયાર થયો. અરે આ ગુલામીના બંધે મને એવો બાંધી લીધો છે કે મારી બહાલી પત્નિની લાજઆજરનો પણ મારાથી બચાવ ન થઈ શકે ! અરે એવા પાપીઓની દયા ઉપર મારે જીવવાનું ! બળી એ ગુલામી ! બળ્યું એ જીવતર ! ”

“ફ્રેડરિક, ફ્રેડરિક, શાંત પડો. પ્રભુની ખાતર આવો પરિતાપ ન કરો. આ આપણા નાના બાળક સામું તો જુઓ. કેવો બિચારો નિર્દોષ છે ! એની ખાતર તો તમે શાંત થાવ. ”

“હું શાંત છું; પણ આ પ્રસંગ કેમ બનવા પામ્યો તે તો કહે. ” આમ ફ્રેડરિકે પૂછ્યું એટલે હ્યુસીએ આજે સવારે દુકાનદારને મેરુથી પાછા આવતાં રેડબર્ન રસ્તામાં મળ્યો હતો અને એ જો બોલ્યો હતો તે હકિકત કહી; અને અત્યારે એ શયન ખંડમાં કેવી રીતે ધુસી ગયો તેની પણ ચર્ચાચિત વાત કહી સંભળાવી. આ સાંભળીને ફ્રેડરિકના મુખ ઉપર વળી પેલી “શલિમા” ઘવાઈ રહી. એણે ઓકરાને

રમાડવો મુકી દીધો. ક્રોધથી એનું આખું શરીર ધ્રુજી રહ્યું. દ્યુસીએ મીઠાં વચનથી એને શાંત પાડ્યો; છતાં એ વિચારગ્રસ્ત થઈ ગયો. એના મુખ ઉપર વિપાદની છાયા પ્રસરી રહી હતી. એ ચાલ્યો ગયો. દ્યુસીએ ઉજાગરો કરીને રાત કાઢી. ઉપલા બનાવને ધણી દહાડા થઈ ગયા; પરંતુ ફેડરિકના વર્તનમાં કંઈ ફેર પડ્યો નહિ. હવે તો એ વધારે ને વધારે ધેરાયલો ભાગતો હતો. દ્યુસી એની એવી દશા જોઈને ગભરાતી હતી. એટલે એક દિવસ એ ત્રિપથ ઉપર કાંઈક કહેવું એવો નિશ્ચય કરીને એણે ધીમે રહીને વાત ઉપાડી “ પ્રિયતમ, માનો ન માનો પણ તમે બહુ અજબ માનસિક પીડા ભોગવી રહ્યા છો. એવું તે શું છે ? મને નહિ કહો ?

“ પ્રિયતમ, અત્યાર સુધી તો હું તારાથી ગુપ્ત રાખી શક્યો. પણ હવે તો એ પીડા એટલી બધી વધી પડી છે કે મારાથી હવે સગારે જાનું રાખી શકાશે નહિ. રેજીમેન્ટમાં મારા ઉપર અતિશય જીલ્લમ થાય છે. પેલો માનવ રાક્ષસ રેડબર્ન તો ખાઈ પીને મારી ચાછળજ પડ્યો છે. એ મને એટલો બધો સતાવે છે કે હવે તો મારું ધૈર્ય ખુટી ગયું છે. અરે અમથુંએ મારે એ રસ્તે થઈને જવાનું થાય અને એટલા તેટલામાં કાંઈ ન હોય તેવે પ્રસંગે કુતરા, બદમાસ વિગેરે ધણી નાલાયક અને અપમાનકારક શબ્દો એ મને કહ્યા કરે છે. જ્યારે એ ડયુટી ઉપર હોય અને તે વખતે મારો પહેરો હોય, ત્યારે તો “ આ તારો ફ્રેસ મેલો છે, કપડામાં ફટભો બધો કચરો છે. તારામાં સૈનિકના કથા ગુણોજ નથી. તને કશું આવડતું નથી.” આવાં આવાં મારાં હજાર ખોતરણાં કાઢે છે. મને તો ભાગે છે કે આવી મારું મગજ ભરી જશે.”

પોતાના પતિને શાંત પાડવાને પ્રેમાળ બાઈએ પોતાના અનેક હાવભાવથી એને સાંત્વન આપવા માંડ્યું. એટલે એ ફરીથી ગોઠ્યો. "ખરેખર, તું સ્વર્ગની દેવી સમી છું. પણ અત્યારે સ્વર્ગની દેવી પણ જો આ અત્યાચારો સહન કરી લેવાને મને ઉપદેશ આપે, તોયે હું તેના ઉપદેશને માન ન આપું. મેં જે શિક્ષા ભોગવી છે, તેનાથી મારું મન કલુષિત થઈ ગયું છે અને અત્યારે વેરને માટે એ પુકાર કરી રહ્યું છે. મારાં સર્વ દુઃખનું મૂળ પેસો લુચ્ચો બેટસજ છે અને એના ઉપર વેર લેવાની મારી પ્રાણ ઈચ્છા થઈ રહી છે. પરંતુ તારો મધુર પ્રેમ, તારું મીઠું સ્મિત, તારી ધર્મપરાયણતા એ સર્વેએ મને અત્યાર સુધી એ વિચારમાંથી વારી રાખ્યો છે. ગઈ નાતાલને દિવસે હું કેવો સુખી હતો ? તારાં વચનામૃતથી મને કેટલી ટાઢક વળી હતી, તે તો તું જાણે છે. તે પછી મારું મન પૂર્ણ આનંદમાં રહેતું. વેરના વિચારો દૂર થઈ ગયા હતા; પણ આ છેલ્લા બનાવે મને પાછો ગાંઠો કરી મુક્યો છે. દયાવાદા વિચારો વધારે જોસથી બહાર પડી આવ્યા છે. રેડમર્ન તો મારો પૂર્ણ વિનાશ જ ઇચ્છે છે. છાનું છાનું મને સતાવી રહ્યો છે. હમણું એવો દેખીતો અપરાધ હોય તો હું ફરીયાદ કરી શકું. અરે ફરીયાદ પણ કરવી કેને ? કર્નલને ફરીયાદ કરું, તો એ તો રેડમર્નનો મિત્ર છે; એટલે એનોજ પક્ષ તાણે. વળી હું એક હલકામાં હલકો સૈનિક ઓશીસર સામે ફરીયાદ કરવા જઈ તો મારી વાત કોઈ માને નહિ અને ઉલટો મને હસી કાઢે. જા જા, અમલદાર સામે તે શું ફરીયાદ કરવા આવ્યો છે ? " ફ્રેડરિકનું કહેવું અક્ષરે અક્ષર ખરું હતું અને એવા સંજોગમાં કોઈ પણ માણસ ભ્રમિત થઈ જાય એ સ્વાભાવિક છે;

એમ લ્યુસીનેયે લાગ્યું. પણ એ બિચારી શું કરે? શો રસ્તો બતાવે? તે પતિના દુઃખે દુઃખી થતી અને પોતાના દુઃખને વિસારીને પતિને આશ્વાસન આપ્યા કરતી. એ આશ્વાસનથી ફ્રેડરિક શાંત થતો પણ એના અંતરમાં એને થતા અત્યાચારો તો સાલ્યાજ કરતા. દિવસે દિવસે લોન્સડેલને રેજીમેન્ટમાં રહેવું ધણું વસમું લાગવા માંડ્યું. પોતાનું વધતું જતું દુઃખ લ્યુસીથી ગુપ્ત રાખવા માટે ફ્રેડરિક પોતાના મનને મારી મચડીને કાબુમાં રાખતો અને આનંદમાં રહેવાનો પ્રયત્ન કરતો. પણ ચક્રાર લ્યુસી એ વાત તરતજ સમજી ગઈ. એણે જાણ્યું કે હવે મામલો દિન પ્રતિદિન અગડતો જાય છે. ગણો ગંભીર થતો જાય છે. કાલ્કાઉલમાં બેટસ એમની પાસેથી પૈસા કઢાવી ગયો હતો ત્યાર પછી બન્ને જણની જે ચિંતાજનક સ્થિતિ થઈ પડી હતી, તેવીજ સ્થિતિમાં અત્યારે એ આવી પડ્યાં હતાં. બન્ને એક બીજાની સામે અર્થ પૂર્ણ દૃષ્ટિએ જોયા કરે, બન્ને એક બીજાના મનોભાવ સમજે; છતાંએ જીભની બહાર એક શબ્દ પણ ન ટાઢી શક્યાં. પરંતુ હવે હદ આવી રહી હતી. બન્ને જણ પોતાના મનોભાવ હવે ઝાઝી વાર મનમાં ન રાખી શક્યાં. એક દિવસ તો બન્ને જણની આંખ સામ સામી મળી. બન્નેના મનોભાવ એકજ હતા એ બન્નેની દૃષ્ટિએ સ્પષ્ટ થયું. મૌનનો ભંગ કરીને વિષાદપૂર્ણ સ્વરે લોન્સડેલ બોલ્યો “લ્યુસી, તારી તબીયત ઠીક નથી લાગતી.”

“ત્યારે તમારી તબીયત પણ ક્યાં સારી લાગે છે?” એમ કહીને ફ્રેડરિકને આનંદ આપવા ખાતર લ્યુસી મુખ મલકાવવા મઈ; પણ દુઃખના ભારે બિચારીથી રડી પડ્યું.

“ જાહી, ન રડ; મારાથી તને રડતી જોવાતું નથી. તારી આંખમાં આંસુ જોઈને મારું હૃદય ચીરાઈ જાય છે. ”

“ ત્યારે હવે આપણે શું કરવું ? ફેડરિક ? ચિંતામાં ને ચિંતામાં તો તમારું શરીર ઘસાઈ ગયું. એ તે આમને આમ ક્યાં સુધી નભે ? આ જુલમ માટે તો તમારો હવે જીવ લેવો પાકી રાખ્યો છે. ”

“ એમજ છે. મારાથી એ જુલમ નથી સહન થતો. હમણાં હમણાં તો કોઈએ નહિ વેઠ્યું હોય એવું દુઃખ હું વેડી રહ્યો છું. અત્યારે જો હું પરણેલો ન હોત તો જરૂર આ દુષ્ટ રેડગ્રનને ઠોકી ધાડત; પણ તારી અને આપણા બાળકની ખાતરજ હું તેમ કરતાં આંચકો ખાઉં છું. અમ કરતાં મારે મોતનીજ સજા ભોગવવી પડે. છતાંજે જો બહુ થશે કની, તો તો નક્કીજ હું એને એક દહાડો ઠોકી પાડીશ. ” દ્યુસી ફેડરિકના આ શબ્દો સાંભળીને આબીજ અની મધ, ધ્રુજ મધ અને કેટલીકવાર સુધી બાધા જેવી ફેડરિકના સામુંજ જોઈ રહી. પછી પતિની છાતી ઉપર માથું નાખી દઈને એ અતિશય રડી પડી. અત્યારે એના મન ઉપરનો કાણુ છુટી ગયો હતો; એટલે એ રડતી રડતી બોલવા લાગી “ તમારા દુશ્મનો તમને મારી નાખશે, તમારું ખુન કરશે. અરેરે તમારો નાશ કરવાજ એ પ્રવૃત્ત થયેલા છે. ત્યારે હવે શું કરવું ? હવે આવું જોખમ વધુ વખત ખેડવું અશક્ય છે. ” લોન્સડેલ કાંઈક કહેવાને ધરાડે દ્યુસીના સામું જોઈ રહ્યો પણ એને બોલવાની હિંમત આવી નહિ. આખરે હિંમત આણી બોલ્યો. “ દ્યુસી, રેડગ્રનને મારીને મોતને આમંત્રણ

કરવું તેના કરતાં તો અહિંથી નાસા છુટવું-લશ્કરમાંથી ચાલ્યા જવું વધારે સારું છે. ”

ફેડરિકના મુખમાંથી આ શબ્દો નીકળશે એ ક્યુસીએ ધારીજ મુક્યું હતું. એટલે એ ગલરાઇ નહિ. એને પણ એજ રસ્તો દીક લાગ્યો. એક બાજુ મોત અને બીજી બાજુ પલાયન એ એજ રસ્તા હતો. મોતનો વિચાર પણ શી રીતે ગમે ? પલાયનમાં તો આશા રહી, ઉમેદ રહી. મોતમાં શું ? સર્વનાશ. એટલે ક્યુસીએ ફેડરિકને પલાયનનીજ સંમતિ આપી.

“ ત્યારે તો મુસાફરીનો પરિશ્રમ વેઠવાને માટે તૈયાર થઈ જાવ; અને ફરીથી પાછાં ટેકાણે પડતાં સુધી જે વિપત્તિઓ વેઠવી પડે તે વેઠવા કમર કસો. ”

“ વહાલા, તમે મારી સાથે છો એટલે તો હું બધું વેડી શકીશ. આજથી ત્રણ વરસ ઉપર પણ લગભગ આજ વખતે તમે રેજીમેન્ટમાંથી નાસી છુટ્યા હતા. અને હમણાં પણ આપણે એજ અરસામાં નાસી જવાનું થાય છે એ જરા વિચિત્ર તો લાગે છે. ”

“ હા, ગઈ વખતે હું ૨૪ મી ઑગસ્ટે નાસી ગયો હતો. અને આજે બાવીસમી ઑગસ્ટ છે. પણ તને કાંઈ વહેમ જેવું તો નથી લાગતું ને ? ”

“ અરે નારે ! વહેમ કેવો ? હું કાંઈ એવી બહેમીલી નથી. આતેદ સહેજ વિચાર આવ્યો તે તમને કહ્યું. ” હવે કેવી રીતે નાસી છુટવું એના વિચાર અને ઊંઘામો ધડવા માંડ્યા. ડીપોઝીટના પાંચ પાઉંડ લાવવા માટે ક્યુસીએ જે નાના દાગીના ગીરવી મુક્યા હતા તે તો અત્યારે એણે ક્યારનાએ છોડાવી લીધા હતા. એટલે એમની પાસે

અત્યારે શીલીકર્મા એ દાગીના, પેલા દુકાનદારને ત્યાં ડીપોઝીટ તરીકે રાખેલા પાંચ પાઉંડ અને એમની પાસે બાર પાઉંડ રોકડા હતા. એટલે એમની પાસે નાણાંનું સાધન તો હતું. હવે એમણે ક્યાં જવું અને ક્યાં નવું ઘર માંડવું એ સવાલ ઉભો થયો. એના ઉપર ભારે ચર્ચા ચાલી અને આખરે એવું ઠર્યું કે એમણે લંડન જમીને રહેવું અને ત્યાંજ નવું ઘર માંડવું. આમ કરવામાં એમનો એવો મુદ્દો હતો કે લંડન ઘણું મોટું શહેર છે એની કુંજમસીઓ અને ખાંચાજ એટલા બધા છે કે ચાલતા સુધી તેવા લતામાં કાંઈ આવે જ નહિ. એટલે ત્યાં એને કોણ ઝોળખવા બેસી રહ્યું છે. તેવામાં એમને પકડાઈ જવાનો સંભવ ઘણો ઓછો હોય. હવે જેમ બને તેમ જલદીથી અહિંથી ઉપડી જવાનું એમણે નક્કી કર્યું. આથી એમના મનને જરા શાંતિ વળી અને એમને લાગ્યું કે હવે સ્થિતિ સુધરશે ખરી.

બીજે દિવસે સાંજે એમણે નાસી જવાનું નક્કી કર્યું; એટલે ટ્યુસી સવાર થતાં પેલા દુકાનદારને ત્યાં ગયું. એનું અધુરું કામ પૂરું કરીને આપી દીધું અને કામના બાકી રહેલા પૈસા તથા ડીપોઝીટ પાછી માગી લીધી. આ વખતે એમને કપડાંમાં તો કાંઈ ખરચ કરવાનો નહતો. કાલ્પાંકનનાં બધાં કપડાં શીવડાવેલાં તૈયારજ હતાં અહીં એ બાબતની તો નિરાંત હતી. ઘરની માલીકને ટ્યુસીએ ખજાર આપી દીધી કે “સંજોગવશાત્ મારે અહિંથી જવાનું છે.” એમ કહીને તેનું ચહેલું બાકું ચુકવી દીધું. રોજની વખતે ફેરિક ડ્યુરી ઉપરથી આવી પહોંચે તે વખતે લો ટ્યુસીએ બધી તૈયારી કરી દીધી હતી. સંજોગજ બધ એટલે ફેરિક પાછો હાજરી આપવા

ગયો. તે દરમ્યાનમાં હ્યુસીએ પોતાનાં પોટકાં કાચ સ્ટેશને લઈ જવાને મજૂર બોલાવ્યો અને પતિ સાથે કરેલા દરાવ પ્રમાણે પોતાના પુત્રને લઈને સરસામાન સાથે ગાડીમાં બેસીને ગારપોર્ટ ગઈ અને ત્યાંના પીઠામાં ફ્રેડરિકની રાહ જોતી બેઠી. અડધાએક કલાકમાં એ આવી પહોંચ્યો. હ્યુસીએ એને પહેરવાનાં બીજાં સાદાં કપડાં બહાર કાઢી રાખ્યાં હતાં તેનું પોટકું લીધું; અને એણે હ્યુસીને કહ્યું કે “ રાતે સાડા દસ વાગે ઉપડતી કાચમાં આપણે જતું છે માટે તું હવે કાચ ઓશીસ આગળ જા અને હું એકાદ કલાકમાં આવી પહોંચું છું. ” એમ કહીને એ પાછો ત્યાંથી વિદાય થયો અને હ્યુસી કાચ ઓશીસ જઈ પહોંચી. રાત અજવાળી હતી, ગરમીએ સખત પડતી હતી એટલે કાચમાં બહારની બાજુએ બેસવાનું વધારે અનુકુળ પડશે; તેમ જાકું પણ ઓછું પડશે એમ વિચાર કરીને એણે કાચની બહારની બાજુની બે જગ્યાની બે ટીકીટ કઢાવી. નાના ફ્રેડરિક માટે તો ખાસ જગ્યાની જરૂર નહોતી. દારણુકે એને તો વારાફરતી પોતાનાં માતા પિતાના ખોળા બેસવાને માટે તૈયાર જ હતા.

આ દરમ્યાનમાં ફ્રેડરિક છેક ખંદર ઉપર દરિયા કિનારે ગયો. ત્યાં તદ્દન એકાંત જગ્યા ખોળીને તે જગ્યામાં સાથે આણેલા પોટકામાંથી વસ્ત્ર કાઢીને તે પહેરી લીધાં અને યુનીફોર્મ બદલી નાખીને તેનું એક પોટકું ખાંધ્યું. પોટકું ખાંધીને તેમાં એક મોટા પથ્થર પણ સાથે ખાંધ્યો અને એને પાણીમાં ડુબાડી દીધું. પાછો બરોબર વખતે એ કાચ ઓશીસ આગળ આવી પહોંચ્યો અને હ્યુસીને મળ્યો. બન્ને જણ બાળકને લઈને કાચમાં બેસી ગયાં અને કાચ ઉપડી. સવારના સાત વાગે સહિ સલામત રીતે કાર્ષપણ જાતના

અંતરાય વગર એ લાંડન પહોંચી ગયા અને શીન્સજરી રકવેરની પાસેના લતામાં એક નાના ઘરમાં આવી રહ્યાં.

પ્રકરણ ૨૨.

મુખનો લેઝો.

અહિં આવીને ફ્રેડરિક પોતાનું નામ રેખીનસન રાખ્યું અને કાર્લાઇલની માફક અહિં પણ એક નાની સ્કુલ એણે માંડી લ્યુસીએ ભરત શીવણુ કામ હાથપર લીધું એટલે પૈસા સંબંધી એમને જરાએ મુશ્કેલી વેઠવી ન પડી. અહિં પણ પોતાના નિખાલસપણાથી અને સાદાઈથી ફ્રેડરિક વિદ્યાર્થી તેમજ તેમનાં માબાપોને પ્રિય થઈ પડ્યો. તેમજ લ્યુસી એના સૌન્દર્ય, નમ્રતા, વિવેક અને આનંદી સ્વભાવને લીધે આખા શીન્સજરી રકવેરના લતામાંની સર્વ સ્ત્રીઓમાં પ્રિય થઈ પડી હતી; અને એને એમની ગહાનુભૂતિથી કામ પણ સાંઈ મળવા લાગ્યું. પતિ-પતિન ખાસ જરૂર હોય તો જ ઘરની બહાર નીકળતાં. સાંજે જરાક ફરવા જતાં કે વિદ્યાર્થીઓને ઘેર તેમનાં માબાપને મળવા જતાં. એ શિવાય બીજે કાંઈ પણ જવાનું એમણે રાખ્યુંજ નહોતું. ફ્રેડરિક કોઈ દિવસ પણ ન્યુસ પેપર વાંચવાનું ચુકતો નહિ. અહિં આવ્યા પછી એણે છાપામાં એક જાહેર ખબર વાંચી. એમાં એના શરીરનું પુરેપુરું વર્ણન આપ્યું હતું અને જણાવ્યું હતું કે ઉપર લખેલા વર્ણનવાળો માણસ લશ્કરમાંથી નાસી ગયો છે માટે તેનો પત્તો લગાડી આપનારને ઇનામ આપવામાં આવશે. આવી

મતલબની જાહેર ખજાર આવી હતી; પણ એ જાહેર ખજારમાં જે એના શરીરનું વર્ણન આપ્યું હતું તેના કરતાં એ અહિં જુદા વેષમાં રહેતો હતો એટલે એનો ઓળખાઈ જવાનો સંભવ ઓછો હતો. એ રેજીમેન્ટમાં હતો ત્યાં તો એના વાળ કપાવી નાખેલા એટલે ટુંકા ટુંકા હતા. રેજીમેન્ટમાં એ થોભીયા પણ રાખતો હતો; પણ અહિં તો એણે માથાના વાળ પુરૂષ વધવા દીધા હતા અને થોભીયા મુંડાવી નાખતો હતો. એટલે જાહેર ખજારના વર્ણન પ્રમાણે ક્રાઇ ફ્રેડરિકની તપાસ કરે તો તે જરૂરજ ભૂલાવામાં પડે એવું હતું. વળી એ જે લત્તામાં રહેતો હતો ત્યાંના લોકોને એવી જાહેર ખજારો વાંચવાની કાંઈ પડીએ નહોતી; તેમ એમને આના સંબંધી સ્વાતંત્ર્યે કશો વહેમ નહોતો એટલે દંપતિના જીવને નિરાંત હતી.

જોત જોતામાં આમને અહિં આવે ત્રણ વરસ થઈ ગયાં. અત્યારે ફ્રેડરિક અઠાવીસ વર્ષનો અને હ્યુસી છઞ્વીસ વર્ષની હતી. એ અત્યારે યૌવન અને સૌન્દર્યના પૂર્ણ જહારમાં ખીલી રહી હતી. એની મોહકતા અને લાવણ્યતા પૂર્ણ કળામાં પ્રકટી નીકળ્યાં હતાં. નાનો ફ્રેડી પાંચ વર્ષનો થયો હતો. એ પણ શરીરે તંદુરસ્ત અને દેખાવડો હતો. એના મુખ ઉપર એના પિતાની મરદામી છટા હતી અને એની માતાનું માધુર્ય હતું. આમના જેવું સુધક, સ્વચ્છ અને પ્રેમી યુગલ આખા એમના લત્તામાં ક્યાંએ જોવામાં આવતું નહોતું.

એમની આર્થિક સ્થિતિ દહાડે દહાડે ધણી સારી થતી જતી હતી. હવે તો એમણે એક નાનકડું ઘર બાંધે રાખી લીધું અને તેમાં ફરનીયર પણ પોતેજ વસાવ્યું, રકુલમાં છોકરાઓની સંખ્યા સારી થતી હતી એટલે હવે હ્યુસીના ઉપર બોળે નહોતો પડતો. હવે તો

બરત કામ, એને કમાવાની ખાતર નહિ પણ મોજની જ ખાતર
 કરવાનું હતું. ફ્રેડરિક એને હવે એવું કામ બહુ કરવાયે દેતો નહિ.
 ફ્યુસી કદાચ કામ કરતી તો તરત જ એ કહેતો “ મનોરમે, પોર્ટસ
 માઉથમાં તેં બહુ મજૂરી કરી છે. તે વખતે તને મારાથી કશીએ
 મદદ થઈ શકી નથી. પણ અહિં તો હવે હું આપણું ગુજરાન ધણી
 સારી રીતે ચલાવવાને શક્તિવાન થયો છું; માટે આ તારી મધુર
 તેજસ્વી સુંદર આંખોને હું તરફી નહિ આપવા દઉં. એ આંખોનું
 તેજ સોય દોરા માટે નથી લખી અપાયલું. મારે તારી આંખોનું
 તેજ ધટાડી નથી નાખવું. હા, બે ધડી આનંદની ખાતર કાંઈ બરવું
 શીવવું હોય તો તે કરવાની ના નથી. ” પરણેલી જીંદગી બે કાંઈની
 પણ સુખી હોય તો તે અત્યારે આમની જ હતી. બન્ને પરસ્પર
 એક બીજા પ્રત્યે કેવું માન, કેવો વિવેક, કેવો દૈવી પ્રેમ રાખતા.
 ૭ વર્ષથી એ લમના અંધથી અંધાયલાં હતાં; પરંતુ એમના એ અંધ
 કાચા સુતરના તાંતણા જેવા નહોતા પણ રેશમની દોરીના એ અંધ હતા.
 એ તુટે એવા નહોતા. એમણે તો બાળે પોતાના કંઠમાં મન
 ગમતા, મનોરમ, સુંદર સુવાસિત પ્રેમ પુષ્પોની વરમાળ ધારણ કરી
 હતી. એ પુષ્પો ન કરમાય—એ વરમાળ ન તુટે તેને માટે જેમ
 કાળજી લેવાય, તેમજ એજ વરમાળે બાંધી આપેલો એમનો જન્મ
 બરનો પરસ્પર પ્રેમ સંબંધ હમેશાં જળવાઈ રહે એમાંજ એમણે
 પોતાની ઇતિ કર્તાવ્યતા માની હતી. ૭ વર્ષ દરમિયાન એક બીજા
 સાથે ઉપડતા સાદે બોલ્યાં નથી, એક બીજા પ્રત્યે આંખ સરખી
 કાઢી નથી તો પછી એક બીજા પ્રત્યે ગુસ્સે થવાનું તો કારણ જ
 શાનું હોય ? વળી લમ પછી બનતા રહેલા વિચિત્ર અવનવા પ્રસંગોને

લક્ષને એમનું જીવન એકમેકમાં એટલું બધું જડાઇ ગયું હતું, એત-
 પ્રોત થઈ ગયું હતું કે કોઇ વાતે એમનામાં મતભેદ પડતોજ નહિ.
 પતિની ઇચ્છા એજ પત્નીની ઇચ્છા, પતિના વિચારો એજ પતિના
 વિચારો. આમ દ્યુસીના મીઠા સહવાસમાં ફ્રેડરિક અપાર આનંદ
 ભોગવી રહ્યો હતો. એને લીધે એનું ગૃહ જીવન એને સ્વર્ગીય જીવન
 સમું લાગતું હતું. પતિનો નિર્મળ સ્નેહ, એનો નિર્દોષ વિનોદ, એનું
 કટાક્ષમય હાસ્ય, એનું મલક મલક થતું મનોરમ મુખ, એની નિઃસીમ
 સેવા, અને અડમ પ્રેમભક્તિ પતિના હૃદયમાં એટલાં બધાં દૃઢ વાસ
 કરી રહ્યાં હતાં, એને એટલો બધો રસ ખસ કરી દેતાં કે એને એ
 અવર્ણનીય મુખ છોડીને જરાએ બહાર જવું ગમતું નહોતું. દ્યુસીના
 આનંદ આગળ એને બીજો સર્વ આનંદ લુપ્તો લાગતો હતો. દ્યુસી
 વગર એ ફરવા પણ નહોતો જતો. રાતે દ્યુસી કાંઈ ભરતી શીવતી
 હોય ત્યારે એની પાસે બેસીને એ બોધપ્રદ પુસ્તક વાંચતો. જ્યારે
 એ નાના ફ્રેડીને એનું લેસન તૈયાર કરાવતી, ત્યારે ફ્રેડરિક લેટીન,
 ફ્રેંચ વિગેરે અન્ય ભાષાઓનો અભ્યાસ કરતો. કેટલીક વખત પોતે
 ખાસ ચુંટી કાઢેલા પોતાના મિત્રોને આમંત્રણ આપી પોતાને ઘેર
 બોલાવતાં અને કેટલીક વખત તેમનાં આમંત્રણોને માન આપીને
 એ તેમને ઘેર જતાં. આમ એમનો નિવૃત્તિનો સમય વિનોદમાં જતો.
 પતિએ પતિને આ સંસારમાંજ સ્વર્ગ ખતાવ્યું હતું. અત્યારે એમના
 જેવું કોઈ સુખી નહોતું એમ કહીએ તો ચાલે. ફક્ત એમને કોઈ
 કોઈ વખત પકડાઈ જવાનો વિચાર આવતો ત્યારેજ એ જરા ખિન્ન
 થઈ જતાં. પણ એ વિચાર એમના મગજમાં હવે ઝાઝીવાર ટકતો
 નહિ. અત્યાર સુધી નથી પકડાઈ ગયાં તો હવે કોણ પકડવાનું છે

એ વિચારે વાત વિસારે પડતી. ફ્રેડરિક પેપરમાંથી પોતાની રેન્-
મેન્ટની પણ ખબરો વાંચતો હતો. અત્યારે એની રેન્મેન્ટ પોર્ટમ
માઉથથી માન્યેસ્ટર ગઇ હતી. હજુ રેન્મેન્ટનો ઉપરી કર્નલ
વિન્ડહામ જ હતો. જુરોલ્ડ રેડબર્ન પૈસા ભરીને કેપ્ટનની રેન્કમાં
આવ્યો હતો. હિથકોટ તો ખીચારો લેફ્ટનન્ટનો લેફ્ટનન્ટ જ રહ્યો
હતો. મી. સ્કોટ હજુ એડજુટન્ટ જ હતો અને કેપ્ટન કર્ટનીએ તો
ફ્રેડરિકના નાસી ગયા પછી આઠ દસ મહિને પોતાનું કમીશન વેચી
દીધું અને દરકરમાંથી ચાલ્યો ગયો હતો. રેન્મેન્ટની આ બધી
ખબર ફ્રેડરિક પેપરમાં વાંચી. દ્યુસીના પિતા તરફની તો હાલમાં
કશીએ ખબર એમને મળતી નહોતી. દ્યુસીને એમ થતું ખરૂં કે
“મારા પિતાને એકાદ કાગળ લખું. પણ તેમ કરવાથી કદાચ
કોઇને અમારો પત્તો જડી જાય તો નાહક ઉપાધિમાં પડતું પડે.”
એમ વિચાર કરીને પાછું એણે મન વાળ્યું. એટલે એકલેમાંના તો
એમને અહિં કરાએ સમાચાર મળતા નહિ.

સુખમાં અને વૈભવમાં એમણે ત્રણ વરસ તો લાંડનમાં ધણું
સારું કાઢ્યાં. એમાં એક દિવસ ગ્રોલ્ડર્સ બ્રેટ સ્ટ્રીટમાં પોતાના
એક વિદ્યાર્થીના ખાપ સાથે ફ્રેડરિકને કાંઈ કામ હોવાથી એ ત્યાં
ગયો હતો; ત્યાં જવાનો રસ્તો લાંડનની જતરલ પોસ્ટ ઓફીસના
હોલમાં થઇને કાટેલો હતો. એટલે ફ્રેડરિકને ઘેરથી ગ્રોલ્ડર્સ બ્રેટ
સ્ટ્રીટમાં જવું હોય કે ત્યાંથી ઘર તરફ આવવાનું હોય તો એ
હોલમાં થઇને જ જવા આવવાનો રાજમાર્ગ હતો. તેથી એ પોતાનું
કામ પરવારીને પાછો આ હોલમાંના રાજમાર્ગે પોતાને ઘેર જવા
નીકળ્યો. જેવો એણે એ હોલમાં પગ મૂક્યો તેવોજ એને યાને

કાઠનો અવાજ અથડાયો. અવાજ સાંભળીને એણે આમ પાશ્વ
વાળીને જોયું તો જોજ. જેને એ કાઠ દિવસ જોવા ઈચ્છતો નહોતો,
જે એના આંખના પાટા સમો હતો, તેજ ખેટસ હજમ એની દૃષ્ટિએ
પડ્યો. એને જોતાંજ ફ્રેડરિક ભયથી કંપી ગયો. વિષધર કાજો નામ
અત્યારે જોઈતો એના ઉપર કુંકાડા મારતો ધસી આવ્યો હોત
તોએ એ ન ડરત. ભૂખ્યો વાધ એના ઉપર તરાપ મારવા છલંમ
મારીને કુદી પડ્યો હોત તોએ એ ત્યાંથી ન ડગત. નદીની બેખડ
ઉપર ઉમો રહ્યો હોત અને એ બેખડ એને લાંબનેજ પાણીમાં તુટી
પડી હોત તોએ એ ન ગભરાત. પરંતુ આ દુર્ભૂખથી તો એ એટલો
બધો ડરી ગયો, એટલો બધો શીઆવીઆ થઈ ગયો કે એને
જોઈને તો એને એમજ થઈ ગયું કે હવે “મારો વિનાશ આવી
પહોંચ્યો છે.” હવે એક પછી એક અશુભ લક્ષણો એની આંખ
આમળ તરવરવા લાગ્યાં. નાટકના થીયેટરમાં જેમ એક સીનમાંથી
ખીજે સીન પલટાઈ જાય છે તેમ એના જીવન નાટકમાં પણ અત્યારે
સુખનો સુંદર સીન ફેરવાઈ જઈને દુઃખનો દારણ સીન આવતો હોય
એમ એને ભાસ થયો. સુખના શિખર ઉપરથી દુઃખની તળેટીમાં
કાઠ એને ગમડારી મુકતું હોય એમ એને જણાવા લાગ્યું. જેમ
પાણીમાં ડુબતો માણસ પોતાના જન માટે બાથોડીયાં મારી રહ્યો
હોય, અરે એના તે પ્રયત્નો નિષ્ફળ જતાં એને દેઘા દેઘા પોતાના
ધર સંબંધી અનેક વિચારો આવીને આઠજો બનાવી દે છે; તેમ
ફ્રેડરિકને પણ અત્યારની સ્થિતિએ આઠજો ભૂત બનાવી દીધો હતો.
એ અત્યારે દુઃખ દરિયામાં ડુબકાં ખાઈ રહ્યો હતો. કુખ્યો કુખ્યો
એમ એને થઈ રહ્યું હતું. “હવે મારી પત્નિ ને મારા બાળકનું શું
બશે” એ વિચારે એને ઘેરી લીધો હતો. ખેટસ ફ્રેડરિક સામું

આશ્ચર્યવત્ જોઈ રહ્યો હતો. ફેડરિકના પોષાક ઉપરથી એણે અનુ-
માન કરી લીધું કે એની પૈસા સંબંધી સ્થિતિ બહુ સારી હશે.
એટલે એણે પોતાના હિતનો વિચાર તરતજ કરી લીધો અને મિત્ર
ભાવ કરતાં તુંડાઇ અને નાગઇ કરીનેજ એની પાસેથી પૈસા કઢા-
વવાનો એણે નિશ્ચય કર્યો. લોન્સડેલનો જીવ ધીરે ધીરે ધીરે ઠંડાણે
આવ્યો એટલે એણે બેટસ સાથે વાત કરવા માંડી “ તારે મારી
સાથે વાન કરવી હોય એમ જણાય છે; પણ આપણાથી અહિં વાત
નહિ થઇ શકે. વળી મને આ જગ્યાએ માફ નામ દઇને નહિ
બોલાવે તો તેમાં તનેજ ફાયદો છે.”

બેટસ:—“ ચાલ ત્યારે તું કહે ત્યાં આવું.” બન્ને જણ પોસ્ટ
ઓફિસ વટાવીને આગળ ચાલ્યા અને એક પીકા આમળ આવીને
ફેડરિક ઉભો રહ્યો. એટલે બેટસ બોલી ઉઠ્યો “ નહિ, અહિં નહિ-
હું તારે ઘેર આવવા માગું છું માટે ત્યાં મને તેડી જા.”

“ નહિ, એમ તું મને સતાવીશ તે નહિ ચાલે. મારે ઘેરે
સરખું છે અને અહિંએ સરખું છે. માટે જે વાત કરવી હોય તો
અહિંઆજ કરી લઇએ.”

“ પણ મારે તો તારે ઘેરજ જવું છે. તારે ઘેર ગયા વગર
તારી સ્થિતિ કેવી છે તેની મને શું ખબર પડે ? તારી વાત છુપી
રાખવા માટે તું શું આપી શકે એમ છે અને હું તારી પાસે કેટલું
માગી શકું તેનો ખ્યાલ તારે ઘેર ગયા વગર મને નહિ આવી શકે.
માટે તારે ઘેર તેડી જા.”

“ પણ મારે ઘેર હું તને તેડી ન જાઉં તો.”

“ તો પેલો પોલીસ જાય છે તેના હાથમાં તને સોંપી દઉં એટલીજ વાર. ”

“ તારે એવું કરવાની કાંઈ જરૂર નથી. પણ તું આટલો જધો કેમ મારી પાછળ પડ્યો છે ? મેં તારું એવું તે શું બગાડ્યું છે કે તું મને આમ મુશીબતમાં ઉતારે છે. ”

“ જો, મને શબ્દોની મારામારી કરવી ગમતી નથી. મને તો તું તારે ઘેર તેડી જા. નકામો વખત ન રુમાવ. ”

“ અલ્યા, તારા આવવાથી મારી સ્ત્રીને ધારકો પડશે એટલે પણ તું વિચાર નથી કરતો ? ”

“ ગમે તે થાય તેની મને પરવા નથી. ”

“ પણ એ ખીયારીએ તારું શું બગાડ્યું છે ? એના જીવનમાં ખંજર બોંક્યા શીદ તૈયાર થયો છું ? મારી દયા ન લાવે તો આશ્ચર્ય, પણ એની તો દયા લાવ. હું તારી પાસે એટલું માગી લઉં છું. ”

“ એવું તેવું હું કાંઈ માનવાનો નથી. કારણકામમાં તેં મને ઉતર્યો હતો. ”

“ આ તું શું કહે છે ? મેં જો કાંઈ બચાવ્યું હતું તે સર્વ તને આપી દીધું હતું છતાં આવું બોલે છે. ?

“ બધું બચાવેલું આપી દીધું હતું ? અરે એથી બમણું આપવાની સ્થિતિમાં તું હતો. મને પછીથી જધી ખસર પડી. ફક્ત તેં મને પચાસ પાઉન્ડ આપ્યા તેમાં શું ? એટલા તો મારે ભરી દેવા પડ્યા પણ મારા ઘર ખર્ચ સાડ તેં મને એકાદ બે ગીનીએ વધારે ન આપ્યા. પછી તારા હલકટપણાને માટે તને કિશ્કા આપ એમજ કરવાનો મેં વિચાર કર્યો. ”

“ અરે એટલા ઇનામની ખાતર તેં મને વિશ્વાસઘાત કર્યો, અને આ ખોટું બાનું શાનું કાઢે છે ? ”

“ જો, આપણે રસ્તા વચ્ચે આવી રકઝક કરીએ છીએ તેથી, લોકો આપણા સામું જોતા જોતા જાય છે. એમાંના કાંઈ આપણી વાત જાણી જશે તો પછી મને ઠપકો ન આપતો. અહિં ઉભા ઉભા આવી ભાંજગઢ કરવામાં માલ નથી. તારે ઘેર ચાલ, નહિતો અહિંને અહિંજ તને પોલીસને સ્વાધિન કરી દઉં છું. ”

“ પોલીસને સ્વાધિન કરી દઉં છું ” એ શબ્દ પીઠામાંથી નીકળતા એક પોલીસને કાને પડ્યા; એટલે તરત એણે એટસને પૂછ્યું ‘ કાને સ્વાધિન કરી દેવાની વાત કરો છો ? ’ આ સાંભળીને ફેડરિકે જાણ્યું કે “ નકકી ભોગ મળ્યા. ” આથી એ ગભરાઈ ગયો અને આજીજીપૂર્ણ દયામણે મુખે એ બોલ્યો: “ ચાલ. ”

ફેડરિકે કબુલ થઈ ગયો એટલે પેલા પોલીસને એટસે કહ્યું: “ કાંઈ નહિ; એ તો આ ગૃહસ્થ અને મારી ખાનગી વાત છે. કોઈને સ્વાધિનમાં આપવાની વાત નથી. ” એટલે પોલીસે ગૃહસ્થ જેવા લાગતા ફેડરિકને સલામ કરીને કહ્યું “ સાહેબ, માફ કરજો. ” એમ કહીને ચાલતો થયો.

“ કેમ, ફરીથી આવો અખતરો કરવો છે કે ? ” એટલે તોજાકાકી બોલ્યો.

ફેડરિકે પોલીસના આવવાથી ગભરાઈ ગયો હતો. એને એમજ થઈ ગયું હતું કે “ હવે હું પકડાઈ જવાનો. ” એને ઘણો સંતાપ થતો હતો. એટસને પોતાને ઘેર લઈ જવા કરતાં તો અત્યારે પૃથ્વી

માતા માગ આપે તો એમાં એ સમાધ જાય. પણ શું કરે ? પોતાને ઘેર એને સર્થ આપ્યો.

“ તું મળી ગયો તે ઠીક થયું. પોસ્ટ ઓફિસ સંબંધી વળા હું બીજી મુશ્કેલીમાં આવી પડ્યો છું. પોસ્ટ માસ્ટરના સેક્રેટરીએ એ આખતમાં ફેટલોક ખુલાસો કરવા મને લંડન બોલાવ્યો છે. ઓફિસમાં અત્યારે દરેક જણ મારી વિરુદ્ધ છે; પણ જ્યાં સુધી તારા જેવા મિત્રો કુશળ છે ત્યાં સુધી જમત ઝખ મારે છે. ” એમ કહીને બેટસ હસી પડ્યો. ફ્રેડરિકનું ધ્યાન બેટસની વાતમાં જરાએ નહોતું. એને તો એકજ વિચાર આવતો હતો અને તે એ કે બેટસને જોઈને દ્યુસીના હૃદયને કેવો જખરો ધક્કો લાગશે ? બેટસે તો પોતાનું જ પારાયણ આગળ ચલાવવા માંડ્યું. “ જો તું મને સારી જેવી રકમ આપીશ તો હવે હું તને જરાએ પગવણી નહિ કરું. તને ફેટલાની સજા થઈ જાણીને હું ઘણો દીલગીર થયો હતો. ” બેટસના મોઢા-માંથી આ વાક્ય સાંભળીને ફ્રેડરિક એકદમ ભવાં ચઢાવીને આંખ તરડાવીને બોલ્યો. “ ખબરદાર, જો તં એ વાત સંભારી તો. રાક્ષસ, દૈત્ય, એ બધું મારે તારા પાપેજ ભોગવવું પડ્યું. ”

“ વાહ, ચાલો એ વાત નહિ સંભારું. પણ હવે તું વગર બોલે તારે ઘેર ચાલ. રસ્તામાં લોકો આપણો તમાસો જુએ છે. ” ફ્રેડરિકને તો અત્યારે એવું થઈ ગયું હતું કે એનું ચાલે તો એ અત્યારે બેટસની ગળચી પકડીને એને ગટરમાં ફેંકી દે અને એને છુંદી નાખે. ફ્રેડરિકનું ધર આવી પહોંચ્યું. નીચલા ખંડમાં જ્યાં એ સ્કુલ કરતો હતો, ત્યાં હમણાં દ્યુસી બેઠી હતી. આજે નિશાળમાં અડધી રજા હતી એટલે ડોકગાઓ નહોતા. નાનો ફ્રેડિ આહ રમતો હતો.

જેવી દ્યુસીની નજર આરીએથી બેટસ ઉપર પડી તેરોજ ગણે
એના માથા ઉપર એકાએક હથોડાનો ધા પડ્યો હોય તેમ એને
થઈ ગયું અને પડતાં પડતાં ખચી ગઈ. બચબીત થઈને જાણે
ત્યાં ત્યાંજ ફરી ગઈ. એના ગાલ ઉપરની સાલી એક ક્ષણમાં ચાલક
ગઈ. એ ઘોળા પુણી જેવી થઈ ગઈ. ફેડરિકે બહારથી સાંકળ
ખખડાવી એટલે જાણે એ મૂર્છામાંથી જાગી હોય એમ એને લાગ્યું.
એમણે એક સ્ત્રી નોકર નાખી હતી તેણે બારણું ઉઘાડ્યું અને દ્યુસી
ફેડીને પેલી નોકરને સોંપીને માળ ઉપર ચઢી ગઈ. એની પાછળ
ફેડરિક અને બેટસ પણ માળ ઉપર ગયા. અને પતિ પત્નિની
દ્રષ્ટિએ દ્રષ્ટિ મળી અને સર્વ વાત દ્યુસીના સમજવામાં આવી.
બેટસ પ્રધાન ખંડમાં બેઠો અને આભુઆભુ નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યો.
એ અરસામાં ફેડરિકે દ્યુસીને બાભુમાં લઈ જઈને કાનમાં કહ્યું
“ આવો આ મારો પાસેથી પૈસા કઢાવવા આવ્યો છે. આપણે
મહેનત કરીને આ હરામખોરને આપી દેવા બેશું કયું નથી. તમારા
મેઢામાંનાં કાળીયો કાઢીને મારે હવે તમને લિખારી નથી બનાવવાં.
બલે હું પાછો લશ્કરમાં જઈશ અને મારું લાગ્યું ભોગવી લઈશ;
પણ આને તો હવે હાથજ બતાવવો છે. ”

“ એ શું જાની જાની વાત કરો છો. હું અહિં બેઠો છું
તેટલી વાર તો જરા વિવેક રાખો. ” બેટસે કહ્યું. આ સાંભળીને
ફેડરિકેનો મીજાસ હાથમાં ન રહ્યો એટલે બેટસના સામું જોઈને
બોલ્યો “ જો કે હું લશ્કરમાંથી નાસી છુટેલો છું, અત્યારે તારા સહ-
જામાં સપડાયલો છું અને ધડી પછી કદાચ મને પોલીસને સ્વાધીન
પણ કરવામાં આવે એ બધી વાત ખરી; છતાંજ અત્યારે હું મારા

ઘરમાં હું, હું મારે ફાવે તેમ કરવા મુખત્યાર હું, માટે જો તું મારા ઘરમાં ઈર્ષિ પણ અપમાન ભરેલી રીતે બોલ્યો તો નક્કી માનજે કે સાત મારીને મારા ઘરમાંથી હાંકી કાઢીશ. પછી બલે ગમે તે થવાનું હોય તે થાય.” હયુંસીએ ફ્રેડરિકને હાથ ઝાલીને એને વારી રાખતાં એના કાનમાં કહ્યું “ તમે એને ન વતાવશો. એથી સાઈ પરિણામ નહિ આવે. ”

“ કેમ લોન્સડેલ, બહુ રોપથી કામ લેવા ધારે છે કે શું ? એમ નહિ આવે. સમજ્યોને. ” એટલે ફ્રેડરિકના દમામમાં બોલવાથી જરા ગભરાયો તો ખરો; પણ પાછી હિંમત આણીને બોલ્યો. લોન્સડેલ વચમાંજ બોલી ઉઠ્યો “ હવે એ બધું જવા દધને બોલી દે તારે કેટલા પૈસા જોઈએ છીએ ? ”

“ ઉભો રહે, એકદમ મારાથી નહિ નહી કહી શકાય. મને અણુવાદે. જો છ રૂમ વાળું આ ઘર છે. એમાં રસોડું તો બુદ્ધ એટલે આ લતામાં આ ઘરનું લાડું મારા ધારવા ધારવા પ્રમાણે વાર્ષિક ૪૦) પાઉંડ હાવું જોઈએ. ઘરમાં તેં ફરનીયર પણ સાઈ વસાવેલું છે. એટલે હું તારી ઓછામાં ઓછી બસો પાઉંડની વાર્ષિક આવક માઈ હું અને અત્યાર સુધીમાં તેં બસો પાઉંડ તો સહેજે બચાવ્યા હશે. માટે જો ન પકડાવું હોય તો બસો પાઉંડ ધરી દો. ”

લોન્સડેલે અત્યાર સુધીમાં સો પાઉંડ બચાવ્યા હતા. તેટલાએ આપી દેવાનો એનો વિચાર નહોતો; એટલે એણે મક્કમપણે અને દૃઢતાથી જવાબ આપ્યો કે “ જો, મારી પાસે ફક્ત સો પાઉંડજ બચત છે અને તેટલા લુંટાવી દધને પૈરી છોકરાને મારે બિખ નથી અંગારવી, સમજ્યો. ”

“ બસો પાઉંડથી એક ક્ષણિ”મ પણ હું ઓછો લેવાનો નથી. પણ જે તારે હાથ સોજ પાઉંડ આપવા હોય તો સો હમણું આપ, અને બીજા સો અઠવાડીઆ પછી આપજો. હું એટલો વખત રહી પડીશ. ”

“ મારે તો એવું કશું કરવુંજ નથી. જા હવે તારાથી થાય તે કરી લે. ”

એટલે જાણ્યું કે જરા વધારે ખેંચાયું. એટલે ધીમે રહીને પાછો બોલ્યો “ ત્યારે તારો શો વિચાર છે ? ”

“ મારો વિચાર ! ત્યારે સાંભળ હું તો આમ કરવા માગું છું. ” આગળ ફ્રેડરિક બોલવા જતો હતો એટલામાં એટલે વચ્ચેજ બોલી ઊઠ્યો “ જોજો; પણ ડીક ડીક રકમ મુકજો. ”

“ તું મને કદાચ સત્તાધિકારીને સ્વાધીન કરી દર્શાવે તો તને અને પકડવાને માટે જે વીસ પાઉંડનું ધંનામ કાઢેલું છે તે મળશે. અને આજે હું તને બસો તો શું પણ જે હજાર પાઉંડ આપું તોયે વીસ પાઉંડની ખાતર કાલે તું મને નહિ પકડાવી દે એની શી ખાતરી ? પૈસાના લોભમાં તો તું ગમે તેમ કરે છે. મને પકડાવી દેવાથી તને જે વીસ પાઉંડનું ધંનામ મળે તેટલા વીસ પાઉંડ હું તને અત્યારે આપું. અને તારી પળવણી નહિ થાય તો હું જ્યાં સુધી પકડાઈ નહિ જાઉં ત્યાં સુધી નિયમિત રીતે તને ઘેર બેઠાં હર વરસે વીસ પાઉંડ મોકલાવ્યા કરીશ. ”

“ ના બાઈ, એવું તો નહિ. એકાદ વરસ વચમાંજ તું અહિં-થી કદાચ કોઈ બીજો ડેકાણે ઉપડી જાય તો હું તો એ વીસ પાઉંડને માટે ટોભાજ ખાયા કરું. પછી તો બ્યારે પાછો તું મારા

સકંજભાં આવે ત્યારે વાત. મને તો સો પાઉંડ હમણાંજ બણી આપ અને પછી વાત છાની રાખવાની તારી ઇચ્છા હોય તો દર વરસે પાઉંડ મોકલી આપજો.” હજમને જરા નરમ પડતો જાણીને ફેડ-રિકે ખેંચી પકડ્યું. “મને એ વાત કબુલ નથી.”

“મીસીસ લોન્સડેલ, તમે જરા તમારા પતિને સમજાવો. એ હાથે કરીને મૂર્ખો બને છે.”

“એની સાથે વાત કરવાની તારે કાંઈ જરૂર નથી, અને જે કાંઈ તું બોલે તે બહુ સંભાળીને બોલજો. તું મને તે બોલીશ તે હું સાંખી નથી રહેવાનો. હું જીવ ઉપર આવેલો છું. ભલે હું પકડાઈ જઈશ, પાછો લસકરમાં જઈશ અને મારા ઉપર જે અત્યાચારો અને જુલમ થશે તે હું સહન કરી લઈશ; પણ મારી સ્ત્રી તથા છોકરો જીવે નથી મરતાં એ જાણીને એટલી તો ટાઢક મળશે. એ અત્યાચારથી માઈ કદાચ મોત પણ નીપજે, તોયે મરતાં મરતાંયે મને સંતોષ થશે કે એ લોકો દુનિયામાં પૈસા વગર રજીળી નહિ મરે-હવે સમજ્યો. તને પૈસા આપી દઈને એમને રખડતાં કરી મુકવાં તેના કરતાં બધું દુઃખ સહન કરી લઈશ.”

પોતાના પતિના આવા ઉચ્ચ આશયની મનમાં ને મનમાં ટ્યુસી પ્રશંસા કરવા લાગી. પતિની ખાતર પાછાં પાછાં શીખાં આપું ધર, ઉપરથી નીચે સુધીનું ખાલી કરી બધું એ હજમને આપી દેવા એ તૈયાર હતી; પણ અત્યારે પતિ જે કહી રહ્યો હતો તેનાથી વિરુદ્ધ એક અક્ષર એ બોલી શકી નહિ. ફરી દાખ દેવાથી કાંઈ નીકળે છે ? એમ ધારીને બેટસે કહ્યું “વાઈ ત્યારે જે મારી વાત તને કબુલ ન હોય તો મારે જે કરવું હશે તે હું કરીશ લખશ.”

એમ કહીને એણે ઉડીને ચાલવા માંડ્યું. દ્યુસીએ પતિના કાનમાં હળવે રહીને કહ્યું “ અરે એ ચાલ્યો જશે હાં ? ” ફ્રેડરિકે તેજાજી ધીમા સ્વરે કહ્યું “ ગભરાય છે શું કામ ? કાંઈ જવાનો નથી.” જતાં જતાં બેટસ બોલ્યો “ ચાલો; તમને સોએ સો પાઉંડ આપવા બારે પડતા હોય તો પચાસ પાઉંડ મને આપો અને દર વરસે પચ્ચીસ પાઉંડ મને મોકલી આપજો.” દ્યુસીએ વળી કાનમાં કહ્યું “ બહાવા. હા કહી દો અને એને આહિંથી દીસતો કરો.” ફ્રેડરિકે કહ્યું “ વાર, તારી ઇચ્છા છે તો એમ કરીએ.” એમ કહીને એણે બેટસને કહ્યું “ ચાલો ત્યારે તેં બ્યાનખી કહ્યું એટલે હું કબુલ કરું છું.” એમ કહીને એણે પૈસા ગણી આપવાને દ્યુસીને ઇશારત કરી એટલે એ પૈસા લેવાને ગઈ.

“ અહ્યા, કાંઈ દારૂ બારૂ રાખે છે કે નહિ. લાવને જરા ખડાવી લખએ.”

“ હું દારૂ નથી રાખતો. હમણાં તને પૈસા મળે એટલે જજોને પીકામાં. તારે જોઇએ એટલો પીધાજ કરજો.”

“ વાર એમ કરીશું. પણ અહ્યા તને પણેની કાંઈ ખખરો મળે છે કે ? ”

“ ક્યાંતી, ઝોકલેની ? તું જાણતો તો હશે કે હમે ક્યાં કામને કાગળ પત્ર લખીએ છીએ. મી. ડેવીસ હજી છે ત્યાંના ત્યાંજ છે ને ? ”

“ કેમ, તને ખખર નથી ? ડેવીસ તો ફરીથી પરણ્યો. આજે વરસ દોઢ વરસ થયા આવ્યું. ડો. કાલીસીન્યની પેલી મીસ કોટી નહિ, તેની સાથે એણે તો લગ્ન કર્યું. છોકરો તો બહુ આનંદી છે.

પણ પેલો રહ્યો છુટ્ટો અને આનું તો જીવાનીનું પાસું. પણ હવે મી. ડેવિસ લક્ષ કરીને પરતાય છે. પેલીનો હાથ બહુ છુટો છે તો. રોજ રોજ નવાં નવાં કપડાં એને બેંધએ. એને માટે ટપાલમાં રોજ એકાદ બે પાર્સલ તો હોય હોયને હોયજ. એવો તો બાગ્યેજ ઠાઈ દહાડો જાય કે જે દિવસે એનું પાર્સલ ન હોય. મીડલ્ટનના કાપડીઆઓનું તો એ વખતસર ખીલે ચુકવતી નથી. ”

અમે અમારા વાંચકદંદને જણાવવાની રજા લઈએ છીએ કે બેટસ આ બધી ખાતમી મેળવી શકતો હતો એનું કારણ તો એ પોરટ ઓફિસના ચાર્જમાં હતો એ હતું. જેના તેના ડાગળો એ ફાડતો અને વાંચી લેતો હતો. આવી નીચતાથી લોકોની ખાનગી હકિકત પણ એ મેળવી શકતો હતો. એમની એ વાત ચાલતી હતી એટલામાં લ્યુસી પૈસા લઈને આવી પહોંચી અને પતિના હાથમાં મૂક્યા. તે પૈસા લોન્સડેને ટેબલ ઉપર ગણી આપ્યા અને બેટસે હરખાતાં હરખાતાં પોતાના ખીરસામાં મૂક્યા.

“ જો, પૈસા તો તને મળી ચુક્યા છે. હવે મને ઉધાડો પાડવો કે ન પાડવો એ તારા હાથની વાત છે. એ બાબત હું તને કશુંયે કહેતો નથી. પણ એટલું તો કહું છું કે દર વરસે મેં તને વીસ પાઉંડનું પેન્શન બાંધી આપ્યું છે; માટે મને ફસાવીને એક વખતનાજ વીસ પાઉંડ ધનામ લેવાની લાલચમાં આ તારૂં પેન્શન ખોઈ ન બેસતો. ” ફ્રેડરિકે બેટસને કહ્યું.

“ તું તારૂં બોલ્યું પાળીશ તો હું મારૂંએ પાળીશ. ચાલો સાહેબજી. ” એમ કહીને બેટસ નિદાય થઈ ગયો. એ ગયો એટલે બંને દણી દણીઆણીનો જીવ હેઠો બેઠો. ફ્રેડરિકેને ગળે હાથ

નાખીને દ્યુસી બોલી “ બોલો હવે આપણે શું કરવા ધાર્યું છે ? તમને આનામાં વિશ્વાસ છે ? તમારી જાતને હવે તમે સહિસલામત માનો છો ? ”

“ ના ના, એક હજાર વાર ના, એની સાથે અત્યાર સુધી હું જે વાતચિત કરી રહ્યો હતો તેમાં ખાસ મુદ્દો સમાયેલો હતો. ”

“ એ તો મને તેજ વખતે લાગ્યું હતું કે આમાં તમારો મુદ્દો કંઈ જુદોજ છે; પણ હવે મને તે મુદ્દો જણાવો. ” આપણે આ ધરનાંએ ઉચાળીયાં કરવાં પડશે અને અહિંયાં ખીજે ઠેકાણે જવું પડશે. મારી તો આ ઈચ્છા છે અને તેને માટે હું તૈયાર છું. ”

“ બહાલી દ્યુસી, આપણે એજ પ્રમાણે કરવું પડશે. હું એને સારી પેઠે ઓળખું છું અને તેથીજ મેં પૈસા આપવામાં આટલી બધી ખેંચ પકડ કરી. જ્યાં સુધી આપણે આપેલા પૈસા એની પાસે પોંચશે, ત્યાં સુધી એ આપણને હેરાન નહિ કરે. વળી મેં એને દર વરસે વીસ પાઉંડના પેન્શનની લાલચ આપી છે એટલે કાંઈક વધારે વાર શાંત રહેશે. પણ હું તને ખરૂં કહું છું કે એ પેન્શનની લાલચ આપવામાં તો મેં એની સાથે ઠગાઈજ કરી છે. મારી દાનત એને પેન્શન આપવાની નથી. પણ શું કરું ? “ શકં પ્રતિ શક્યં કુર્યાત ” એ ન્યાયે વત્યા વગર છુટકો નહોતો. ”

“ ફેડરિક, એમાં તમને દોષ દેવા જેવો ખીલકુલ નથી. તેમાંયે તમારો શો મુદ્દો હતો તે હું સમજી ગઈ છું. એને તમે પેન્શનની લાલચ આપી એટલે એને એમ ખાતરો થાય કે આપણે હજી આજ સત્તામાં અને આજ ધરમાં રહેવાનાં છીએ. એટલે એક વરસનું પેન્શન લેવા વખત આવે ત્યાં સુધી તો આપણને એ

મુશ્કેલીમાં નહિ લાવી મુકે; અને આપણનેય તૈયારી કરવાને
વખત મળશે.”

“હા, એની સાથેની વાત દરમ્યાનમાં મેં એને એવોજ ગોળ
આપ્યો છે અને એ પણ એવુંજ સમજ્યો છે. આપણે આપેલા
પૈસા ખલાસ થયા પછી ફરી પાછો આપણને કનડીને આપણી પાસે
ખીજ પૈસા કઢાવવાની એની દાનત છે. પણ હવે હું એવું પગલું
ભરવા માગું છું કે જેથી એ તો શું પણ ભણા ભણા મારા ખીજાએ
દુશ્મનો છક્કા ખાઈ જાય.”

દ્યુસી હરખાતી હરખાતી બોલી “એવું તે તમે કેવું પગલું
ભરવા ધાર્યું છે તે તો મને કહો.”

“આપણે અહિંથી ફ્રાન્સ ચાલ્યા જવું. ત્યાં કેલે, લુલોન
અને ખાસ કરીને પેરીસમાં આપણા અંગ્રેજોના વસ્તી સારા પ્રમા-
ણમાં છે; તો એમાંના એકાદ શહેરમાં આપણે જઈને રહીએ. આપણે
આપણા ઉપર આધાર રાખીને પ્રામાણિકપણે ઉદ્યમ કરીએ છીએ
તો આપણને સુખજ મળે છે. બેટસ જેવા માણસો જે આપણને
હેરાનગત ન કરે કની તો પ્રભુકૃપાથી આપણને કરો વધી ન નડે.
આપણે આનંદમાં ને મોજમાં રહી શકીએ. ફ્રાન્સમાં આપણી
રાજામતિ છે. ત્યાં આપણને દાઈ પકડી શકે એમ નથી.” આ
સાંભળીને દ્યુસીનાં નયન તો આનંદથી થનથન કરી રહ્યાં અને એ
પ્રસન્ન ચિત્તે બોલી “આ તમારો વિચાર ઘણો સારો છે. મને પણ
હવે આશા પડે છે. બેટસ આપણને મળ્યો એ પણ એક રીતે સારુંજ
થયું છે; નહિતો આપણે અહિં એકાદ દિવસ ભરમમાં ને ભરમમાં
કુટાઈ મરત. કારણ કે આપણે તો અહિં નિરાંત જીવે રહ્યાં હતાં પણ

આપણીજ ભુલથાપમાં કદાચ કોઈ આપણને ઝોળખી કાઢત અને આપણને પકડાવી દેત તો શી ગતિ થાત ?” બેટસ તો પૈસાથીએ રીઝી જાય પણ ખીજ તો પૈસા આપવાથીએ ન માનત; તો આપણી કેવી ફજેતી થાત ?”

“હા, તેથીજ આપણે બેટસને પૈસા આપ્યા તેમાં દીલગીર થવા જેવું નથી.” આ પ્રમાણે વાતચિત થયા પછી ફેરિકે થુસીને કહ્યું કે “બેટસ કહેતો હતો કે મી. ડેવિસ તો ફરીથી પરણ્યા.”

“એમ ? ચાલો, મારા પિતા જો એથી સુખી થયા હોય તો વધારે સારું. પણ આપણે ક્રાન્સ જઈએ ત્યાર પછી તો આપણને લયનું કાંઈ કારણ નહિ રહે. એટલે તે વખતે એકાદ કાથળ મને ત્યાંથી લખવા દેજો. એમણે પોર્ટસમાઉથમાં મારા ઉપર બહુ અભિ-શ્યાપ વરસાવ્યો છે. હવે એ પરણ્યા એટલે જરા આનંદી થયા હશે. એટલે મને માશી આપવાનું પણ હું લખું.”

“આપણે ક્રાન્સમાં જઈને ઠેકાણે પડીએ એટલે તું કાગળ લખજો. હું પણ ઈચ્છું છું કે તારો પિતા તારા ઉપરનો દ્વેષભાવ ભુલી જાય અને પહેલાંની માફક તારા ઉપર પ્રીતિ રાખે અને તારા કાગળને માયા ભરેલો જવાબ આપે.”

હવે એમણે અહિંથી ઉપડવાની તૈયારીઓ કરવા માંડી. એમના હૃદયમાં આશાના ઉછાળા વાગી રહ્યા હતા અને ભવિષ્ય એમને સુખથી ભરપુર લાગતું હતું. એટલે બારે ઉત્સાહમાં આવીને બધું સમેટવા લાગ્યાં. એમણે વસાવેલું બધું ફર્નિચર વેચી નાખ્યું. બાડાના ઘરનો પણ નિકાલ કર્યો. કાર્લિસની માફક અહિં પણ પોતાની રકુલ કાઢી નાખતા પહેલાં છોકરાઓને એણે ખોજાવ્યા. એમના

જીવનમાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવી શિખામણુ આપી અને તેમને વિદાય કર્યાં. એમનાં પાડોશી અને મિત્રો એમને જતાં રહેતાં જાણીને ઘણું દીલગીર થઈ ગયાં.

જવાનો દિવસ આવ્યો. ઉપડવાનો વખત થયો તે વખતે બન્નેના હૃદયમાં એક પ્રકારની ધાસ્તી લાગવા માંડી. એમને કાર્ણ-પલમાં વીતી હતી. છેક છેલ્લી ધડીએ ધરમાંથી નીકળતાંજ એ સપડાઈ ગયાં હતાં; તેમ આ વખતે પણ કદાચ છેલ્લી ધડીએ એવું બનવા પામશે તો ? એમ ચિંતા કરતાં હતાં. આખરે એમણે જાડાની ગાડી મંગાવી. સરસામાનની પેટીઓ એમાં ચઢાવી અને નાના ફેડીને લઈને બન્ને જણુ ગાડીમાં બેઠાં. ગાડી ચાલી પણ એમને ચિંતા કરાવે એવો કોઈ પણ બનાવ ન બન્યો એટલે એમને એમ લાગ્યું કે “ હવે આપણે સલામત છીએ. ” એમનો જીવ હેઠો બેઠો. ઐસ ચર્ચસ્ટીટથી ડોવર જવાની ગાડી ઉપડતી હતી ત્યાં એ આવી પહોંચ્યાં અને ડોવર જવાની ગાડીમાં બેઠાં. લાંડનની હદ વટાવી ગયાં. ડોવર જતા સુધી ખાસ નોંધ લેવા જેવું કશું બન્યું નહોતું. ડોવર આવી પહોંચ્યું એટલે અહિંથી કેલે જતી સ્ટીમરમાં એ બેસી ગયાં. ખસ, હવે બન્નેની રનેહપૂર્ણ આંખો મળી. “ હવે કોઈ પણ પ્રકારના વિધિ વગર કેલે પહોંચી જઈશું ” એ જાણી એમને સંતોષ થયો. હવે કોઈ પણ દમલખાજ કરશે અને પકડાઈ જવાશે એવી જરાએ ધાસ્તી એમને રહી નહિ. એમના મનનો સર્વ ભાર હલકો થઈ ગયો. જાણે અમાધ દુઃખમાંથી છુટયાં એમ એમને થયું. પણ જાગ્ય એમને જાંપીને બેસવા દેશે ખરું ?

પ્રકરણ ૨૩.

સખી હીસનાં દંપતિ.

દંપતિ કેલે આવી પહાંચ્યાં અને એક હોટલમાં ઉતરી. એમની પાસે અત્યારે એકસો વીસ પાઉંડ શીલીકમાં હતા. અહિં પોતાના ગુજરાનને માટે ફ્રેડરિકે એક રકુલ કાઢવાનો વિચાર કર્યો. રકુલ કાઢે તો ચાલે કે નહિ ? તે માટે વરતુરિયતિ કેવી છે તેની એ તપાસ કરવા લાગ્યો. તપાસ કરતાં એને એમ જણાયું કે અહિં ધાર્યા કરતાં પણ ઘણા અતુકુળ સંજોગો હતા. એ અરસામાં કેલેમાં ઘણા અંગ્રેજો આવી વસ્યા હતા. લેસનો ધંધો અહિં ધમધોડાર ચાલતો હતો અને ફ્રેન્ચ કારખાનામાં સેંકડો અંગ્રેજો યાન્ટ્રિક તરીકે કામ કરતા અને તેમને પગાર પણ સારો મળતો. શહેરમાં તેમજ પરામાં પણ ઘણા અંગ્રેજ ગૃહસ્થો આવી વસ્યા હતા અને તેથી અહિં અંગ્રેજ રકુલની ઘણીજ જરૂર હતી. વળી હમણાં હમણાં કેલેને ઇંગ્લેંડ સાથેનો વેપાર ઘણો વધી પડ્યો હતો; એટલે એ વેપારને ઘણા સંગીન પાયા ઉપર કાવવાની ધારણાથી ફ્રેન્ચ વેપારી વર્ગની પણ પોતાના છોકરાઓને ઇંગ્લીશ શાખવવાની ઘણી મરજ હતી. ફ્રેડરિકે તો ફ્રેન્ચભાષા ઘેર શીખેલોજ હતો એટલે એને એ જાણતું જ્ઞાન સારું હતું; તેથી એને તો આ બધા સંજોગો વધારે અતુકુળ જણાયા. તેમજ કેલે ફ્રેન્ચ સરહદ ઉપર આવેલું હતું. એટલે એને પકડાઈ જવાની ભરાએ ધારતી નહોતી. તેથી હવે બીજો ઠેકાણો જવા કરતાં કેલેમાંજ રહી પડવાનો અને અહિંજ રકુલ જમાવી દેવાનો બંને પતિ પત્નિએ ઠરાવ કરી દીધો.

આપણી વાર્તાની આ સમયે સને ૧૮૩૪ ની સાલ ચાલતી હતી. એ વખતે ફ્રાન્સમાં ધણી સોંધવારી હતી એટલે ધણાજ થોડા ભાડામાં રવન્છ અને બધી રીતે સગવડવાળું ઘર ફ્રેડરિકને મળી ગયું. સાઠ સીતેર પાઉંડ ખરચીને ઘરમાં બધું રાચરચીલું અને ફરનીયર વસાવી દીધું. અને ઘર માંડી દીધું.

અહિં પણ લોન્સડેલે પોતાનું નામ રોબીન્સનજ રાખ્યું હતું. અહિંયાં જો કે પકડાઇ જવાની ખીક નહોતી; છતાં વધારે સલામતીની ખાતર કાઠ દિવસ પણ એ લશ્કરમાંથી નાસી આવેલો છે એવું અનુમાન કરવાનું પણ કોઈને કારણ ન મળે તેટલા માટે એણે પોતાનું ખર્ચ નામ જાહેર નહોતું કર્યું. પોતે સ્કુલ કાઢી છે અને અંગ્રેજી ભાષાનું શિક્ષણ આપે છે એ ખાખતમાં જાહેરનામાં છપાવ્યાં અને તે વહેંચાવ્યાં એટલે એની નિશાળમાં છોકરાઓ ઉભરાવા લાગ્યા, અને થોડા વખતમાં તો સ્કુલનું વિશાળ મકાન પણ છોકરાઓથી ભરાઇ ગયું. શ્રી-સખરીમાં સ્કુલને માટે જે જગ્યા હતી તેનાં કરતાંયે અહીં વિશાળ જગ્યા હતી. ત્યાંના કરતાં અહિં શ્રી પણ ઓછી રાખી હતી; છતાં ભાડાની સોંધવારી અને છોકરાઓની સંખ્યા વધારે એટલે એની આવકમાં જરાએ ઘટાડો થયો નહિ. અહિં દર પડ્યા પછી એક દિવસ દ્યુસીએ પતિને યાદ દેવડાવ્યું કે “ તમે કહેતા હતા કે આપણે ઠેકાણે પડીએ ત્યાર પછી તું તારા પિતાને કાગળ લખજે. તો હવે હું કાગળ લખું ? તમે કહેતા હો તો એમને આપણું ખર્ચ સરનામું પણ જણાવું અને નહિ તો સરનામા વગરજ લખું ? ” ફ્રેડરિકે કાગળ લખવાની અનુમતિ આપી અને કહ્યું “ હવે આપણું સરનામું

શુપાવવાની કશીએ જરૂર નથી. કારણ કે સરનામું જણાવવાથી કાંઈ ખાસ નુકશાન નથી. તારે આપ જો હજુએ આપણા ઉપર ધુમરાય-
લો હશે તો વળી ફેલેમાં આપણાં ખરાં નામ બહાર પાડશે. પણ
હું નથી ધારતો કે એ ખાસ બાકું ખરચીને આપણા ઉપર વેર
લાગવાની ખાતર અહિં સુધી આવે. ” પતિની સંમતિ મળી એટલે
ન્યુસીએ નીચે પ્રમાણે કાગળ લખ્યો.

કેલે, ૧૭ ડીસેમ્બર ૧૮૩૪.

પ્રિય પિતાજી,

ધણા લાંબા સમયના ગાળા પછી હું તમને આ પત્ર લખું
છું; તો મને આશા છે કે મારા હસ્તાક્ષરો તમને અળખામણા નહિ
થઈ પડે. આ કાગળ ઉપરથી તમે જોશો કે અમે ફેલેમાં આવી
દહેલાં છીએ અને મારા પ્રિયતમ પતિના સ્તુત્ય પ્રયાસ અને ઉદ્ધો-
ગથી અમે સુખી છીએ; અને હું માનું છું કે દિવસે દિવસે અમે
વધારે સુખી થતાં જઈશું. મેં સાંમળ્યું છે કે તમે ફરીથી પરણ્યા
છો. આ લખથી તમે સુખી થયા હશો એમ ધારીને હું રાજ થઈ
છું. મારી અપર માતાને મારા પ્રણામ કહેશો. વિ. લખવાનું કે
મારા પત્રનો જવાબ લખશો. આપનો જવાબ આવેથી મને ખાત્રી
થશે કે હવે તમને તમારી પુત્રી પ્રત્યે કાંઈ દ્વેષ રહ્યો નથી. તમારા
માયા બર્બા પત્રથી મને આશ્વાસન મળશે અને તમે ગઈ ગુજરી
લુલી મયા છો એ જાણીને મારા જીવને ધણો આનંદ થશે; માટે
જવાબ લખવાનું ભુલશો નહિ. તમારી પુરસદની વખતે વધારે નહિ
તો એકાદ બે લીટી પણ લખજેજ. પિતાજી, નાતાલ છેક પાસે
આવે છે તો આ તહેવારના દિવસોમાં પાછલું વેર લુલી જઈને

સ્નેહી સંબંધી સાથે સમાધાનીથી વર્તવું જોઈએ; તો એમની સાથે તમે એ પ્રમાણે નહિ વરતો ? પિતાજી, એ ધણા માયાળુ છે; પૂરું થેમી છે; મારા ઉપર એમનું અત્યંત હેત છે અને અમારા પુત્ર પ્રત્યે પણ એમનો ધણો વાતસલ્ય ભાવ છે. પિતાજી, મને આશા છે કે તમે મને ધણો માયા ભર્યો પત્ર લખીને મારા હૃદયને આનન્દ આપશો.

લી. આજ્ઞાકિત તમારી

બહાલી દ્યુસી.

તા. ક. આપ કાગળ લખો તો મીસીસ રોબીનસન એવું સરનામું કરજો. કારણ કે કેટલાક કારણોને લઈને કેલેમાં અમે એજ નામથી ઓળખાઈએ છીએ.

કાગળ લખી રહ્યા પછી દ્યુસીએ ફ્રેડરિકને વંચાવ્યો. એને પણ એ કાગળ પસંદ પડ્યો અને દ્યુસીએ પત્રમાં પોતાને માટે જે લખ્યું હતું તેને માટે એણે એનો આભાર માન્યો. થોડામાં થોડા નાતાળ સુધીમાં તો જવાબ આવી જશે એમ મનમાંને મનમાં કિંવસ ગણતી દ્યુસી ખુશી થવા લાગી. એને બિચારીને પિતાના પાછલા અવગુણ ન વરયા. એ તો એમજ ધારવા લાગી કે પિતા કાંઈ સ્નેહભર્યો પત્રનો જવાબ લખશે. આ કાગળ લખ્યા પછી એ એક દિવસે ફ્રેડરિકને કાને વાત આવી કે એક ઈંગ્લિશ ગૃહસ્થ અને તેની સ્ત્રી મીસ્ટર અને મીસીસ રીંગ્રેવ હાલ થોડા વખત થયા કેલેમાં આવેલાં છે અને પૈસા વગર ધણી તંગી વેઠે છે. રૂમનું ભાડું આપવા જેટલાએ એમની પાસે પૈસા નથી. ધરતી માલીક એમને રૂમ ખાલી કરાવવાની છે. આ સાંભળીને આ દંપતિનાં હૃદય દીલ

પીગળી ગયાં અને એ દુઃખી સીંગેવને તરતજ મળવા જવાનો એમણે બંને જણે વિચાર કર્યો. અત્યારે રાત પડી હતી. બહાર કંકડતી ટાઢ પડતી હતી. દરિયાનો પશ્ચિમ ભણીતો જગજગર પવન ફુંકતો હતો અને પવનને લીધે બહાર રાજમાર્ગ ઉપરના દોરડે લટકાવેલા દિવા પણ પૂર્ણવેગમાં ઝાલાં ખાતા હતા. છતાં એ દશાની દરકાર ન રાખતાં ધર્મવૃત્તિવાળાં આ બંને જણુ પેલાં દુઃખીઆનાં ની બહારે જવા નીકળ્યાં. બહારની ટાઢ એટલી બધી હતી છતાં દુઃખી દીસોને દીસાસો આપવા માટે જવાનું હતું, તેથી એ જરાએ અચકાયાં નહિ. પણ ઉલટું પોતાના ઉઘમ અને કરકસરથી પ્રભુકૃપાએ એમની આર્થિક સ્થિતિ ધણી સારી હતી અને ખીજનું દુઃખ દૂર કરવાની સ્થિતિમાં હોવાથી એમને એક પ્રકારનો એક આનંદ થવા લાગ્યો.

મી. અને મીસીસ સીંગેવ કેસેના ધણા ઉજ્જડ ક્ષતામાં રહેતાં હતાં; એટલે એમનું ઘર ખોળી કાઢતાં એમને મુશ્કેલી તો નહી. પણ આખરે એમણે ઘર ખોળી કાઢ્યું. ઘરની માલીક બુટ્ટી ઠંચરી બહાર જ ઉભી હતી. એની મુખમુદ્રા ઉપરથી ખુદતું માલમ પડતું હતું કે બાહુ લીધા વગર એ કાઢનેયે પોતાના ઘરમાં ધડી વાર ટકવા દે એવી નહોતી. એ બાઈને એમણે પૂછ્યું કે મી. સીંગેવ ક્યાં રહે છે ? ત્યારે ફક્ત એણે દાદરજ બતાવી દીધો અને કહ્યું “ આ દાદરે જ ” પણ રૂમ બતાવવાએ એ ન મંદ. આવી એ બાઈ નરી જંગલી અમે ઉદ્ધત હતી. એક હલકામાં હલકો ફેન્ચમેન હશે - તોએ તે વટ વિશેષ બુલવાનો નહિ; પણ આ બાઈ તો એ નિયમની અપવાદ રૂપ જ હતી.

ફેડરિક અને દ્યુસી દાદરે ચઢ્યાં અને ઉપર ગયા પછી મી. સીગ્રેવના શયનખંડનું બારણું ખખડાવ્યું; એટલે હાથમાં મીણખત્તી ઝાલીને એક યુવતીએ આવીને બારણું ઉઘાડ્યું. આ બન્નેને સારા પોષાકમાં જોઈનેજ તેમનું આવવાનું કારણ એ યુવતી સમજી ગઈ અને શરમતી મારી એની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. આ યુવતી આશરે સત્તરેક વર્ષની હતી. જે કે અત્યારે એનું મુખ શ્રીકું અને ચિંતાજનક લાગતું હતું છતાં એ ઘણીજ સ્વરૂપવતી હતી. એના ત્રાણ કાળા જામર અને ચળકતા હતા. એના ખભા ઉપર એ વાળની લટો પ્રસરી રહી હતી. એની આંખો ઘણી તેજસ્વી હતી. એ આંખોમાં અત્યારે આંસુ ન હોત તો એમાંનું તેજ ખરેખરે અધ-અધાટ કરી રહ્યું હોત. એ મધ્યમ કદની અને નાજુક બાંધાની સુંદરી હતી. એનું પ્રત્યેક અંગ ધારીલું અને મરોડદાર હતું. એના અંગ ઉપર વસ્ત્ર તો રેશમી હતું પણ એ વસ્ત્ર ઘણે ઠેકાણેથી ફાટી ગયું હતું. દ્યુસીએ તરતજ જાણી લીધું કે એની બિચારી પાસે એટલું એકજ પહેરવાનું વસ્ત્ર હશે. એને જોઈને દ્યુસી પોતાના મીઠા સરોદે બોલી; “ હું ધારૂં છું કે તમેજ મીસીસ સીગ્રેવ, નહિ ? ”

શયનખંડમાંથી એક મહા પરાણે બોલતા માંદા માણસનો અવાજ આવ્યો “ એના ! એ કાણ છે ? ”

દ્યુસીએ આ યુવતીનો હાથ પોતાના હાથમાં લખીને પૂછ્યું; “ મી. સીગ્રેવ માંદા છે ? અમે આમ દ્યુસી આવ્યાં તેને માટે બેન, અમને ક્ષમા કરશે. પરંતુ અમે તમને કાઠ રીતે કામ લાગીશું એમ ધારીને અહિં આવ્યા છીએ; તો અમને તમારા દેશના જણીને અમારી સહાય અને સહાનુભૂતિ સ્વીકારશે. આ મારા પતિ થાય

છે અને તમારી અનુમતિ હોય તો એ મી. સીએવને મળે. ”

હ્યુસી જે બોલી તે અંદરના માણસે બરાબર સાંભળ્યું નહિ એટલે એ એકદમ ચીડવાઈને બોલ્યો. “એના, એ કોણ પાપ આવીને ઉભું છે ? એ શું કહે છે તે તું મને કહેતી કેમ નય. એ શું માગે છે ? કાંઈ પૈસાની ઉધરાણી કરવા આવ્યું છે ? શું કંઈ કે મારાથી ઉઠાતું નથી. નહિ તો એ માગનારને લાત મારીને દાદરેથી ગબડાવી મુકું. ” મીસીસ સીએવ બિચારી દીલગીરીમાં ગીરફતાર થઈ ગઈ હતી એટલે એનાથી કાંઈ ન બોલી શકાયું. અત્યારે એમની દયા ખાઈને એમને સહાય કરવા આવે એવું કોઈએ નહોતું. તે વખતે એક તરફ હ્યુસીની આ સૌજન્યતાથી એનું હૃદય દ્રવીભૂત થતું હતું; ત્યારે બીજી તરફ મી. સીએવનાં ઉપલાં કઠોર વચનોથી એના કુમળા અન્તઃકરણમાં ચરચર કરતો ઉડો ચીરાડો પડ્યો. આ યુવતીના મનની સ્થિતિ એક ક્ષણમાંજ આ બન્ને જણ સમજી ગયાં. બિચારી પતિ પ્રત્યે અગાધ પ્રેમ રાખતી તે પોતાને પતિને દુઃખમાંથી તેટલાજ પ્રેમથી વળગી રહી હતી. પોતાના સર્વસ્વનો ભોગ આપીને ધૈર્યથી પતિની ચાકરી કરી રહી હતી. એના દુઃખમાં આશ્વાસન આપી રહી હતી છતાંએ પતિને તો તેના જરાએ કદર નહોતી.

મોઢા માણસનો અવાજ જોકે જોખરો અને ધીમો હતો; છતાંએ દ્રેડરિકના કાનને એ અવાજ કાંઈક પરિચિત લાગ્યો અને જોકે પુરેપુરો તો ન ઓળખાયો પણ એને લાગ્યું કે એ અવાજ એણે પૂર્વે સાંભળેલો છે.

મિસીસ સીએવે હ્યુસીનો હાથ બન્ને હાથવડે આભારપૂર્ણ લાગણ્યથી દબાવ્યો, અને આભારસૂચક દર્શિયા એના સામે જોઈ

રહી. પણ એ ઉપકાર શબ્દોમાં એ વ્યક્ત ન કરી શકી. પછી ધ્યુસી અને લોન્સડેલને ઘોડીવાર ત્યાંજ ઉભા રહેવાની ઇશારત કરીને એ દરદીતા કોચ આગળ ગઇ અને ઘણાજ શાંત, લાવપૂર્ણ અને પ્રેમ બીના સ્વરે બોલી “ ત્રિષ હેનરી, આપણા મિત્રો આપણી ખમર ક્ષેવા આગ્યા છે. હું એમને અંદર બોલાવું ? ” દરદી એના સામું નિશ્ચય દૃષ્ટિએ જોઇ રહ્યો એટલે વળી પાછી એ પેલા ન સાંભળે તેમ ધીમે સ્વરે બોલી “ આમ અધીરાઇથી મારા સામું ન બુઝો.” મી. સીગ્રેવે ફરીથી મહા પરાક્રાંત્યએ બોખરે અવાજે કહુતાથી જવાબ આપ્યો. “ અપણા મિત્રો, એમ કહેછે તું ? અરે મિત્રો જેવી તો કાંઈ વસ્તુ મેં હજી સુધી જોઇજ નથી. આતો પછી ન-વાઈએ જોવાની છે. હવે, આવવા દે તેમને.”

આ પરવાનગી એણે એવા કંઠાર અવાજથી આપી હતી કે ન પૂછા વાત. એનાને તો એમજ લાગ્યું હતું કે એ ચોખ્ખી ના પાડશે; છતાં એના મુખમાંથી હા નીકળેલી જોઇને એ હારખાઈ મધ અને પેલાંને અંદર આવવાની ઇશારત કરી. બન્ને જણ ઉમરો ગ્રાળંગીને અંદર ગયાં. રૂમમાં જોઇએ તે કશું સાધન નહોતું. બહારના જેવોજ અંદર પણ ટાઢનો ચમકારો વાગતો હતો. શમડીમાં દેવતાની ચીજીગારી સરખી નહોતી. સીગ્રેવ પથારીમાં જરા અડેલીને બેઠો. એનું મોઢું છેક શીકકું પડી ગયું હતું. મૃત્યુના પાશમાં એ જકડાઇ ગયેલા લાગતો હતો. પહેલાં કરતાં અત્યારે વ્યાધિએ એનામાં ઘણો ફેરફાર કરી નાખ્યો હતો; છતાં પણ એને જોતાંજ ફેડરિકે એને એળખી શક્યો. એ ઉડાઉ અને દારૂડીયો કેપ્ટન કટની હતો. અન્યયખી અને કાંઈક ખીટથી એ પાછો હઠ્યો અને એના હોઠ-

માથી અવાજ નીકળી પડ્યો. એને જે ખીક લાગી તે પોતે હવે ઝાળખાઈ જવાથી પકડાઈ જશે તેથી નહિ; કારણ કે એને તેથી તો કાંઈ ખીક નહોતી. પણ એક વખતનો આનંદી, હિંમતખાજ, સૌન્દર્ય-શાળી અને મગરૂર ઈર્ટની આજે મરણ પથારીએ પડેલો છે એ દેખાવ જોઈને ખીક લાગી હતી. ફ્રેડરિકને ઉદ્ગાર સાંભળીને એના અને લ્યુસી એના સામું જેવા લાગ્યાં અને માંદો માંદો સીંચેવ પણ મૂછવા લાગ્યો કે એણે કેમ છુમ પાડી? વળી એ ફ્રેડરિક સામું થોડીવાર જોઈ રહ્યો અને બોલ્યો “આ મારા જેવામાં આવેલો છે.” એની રમરણ શક્તિ એકદમ સતેજ થઈ. એ પથારીમાં બેઠો થઈ ગયો અને વિક્રાળ અને મકકમ સ્વરે બોલ્યો “અરે આ તો પેલો હરામખોર લોન્સડેલ ! લશ્કરમાંથી નાસી ગયો છે તે !”

આ સાંભળીને લ્યુસીને સખત આઘાત થયો અને પતિનો હાથ ઝાલી રાખવાથી પડતાં પડતાં બચી ગઈ. લોન્સડેલ પણ શું કહેવું કે શું કરવું તેની સમજ નહિ પડવાથી ગભરાઈ ગયો હતો. જેની દયા ખાઈને મદદ કરવા આવ્યો હતો તેનાજ મુખમાંથી આવી કઠોર વાણી સાંભળીને એ આભો બની ગયો. એના કર્ટનીને બળે પોતાના હાથ નાખીને બોલી “જહાલા હેનરી, આમ આકળા ન થાવ. મી. લોન્સડેલ ગમે તે હોય પણ અહિંતો એ દયા અને ઉદારતાનું કાર્ય કરવા આવ્યા છે.”

“એના, તું મારી પાસેથી જતી રહે. તું મને ગભરાવી નાખે છે. એ શું મારા મોઢા આગળ ગળુબણાટ કરે છે ? રાતને જહાડો તું તો રોઢણાંજ રડ્યા કરજે. પણ પેલો હજુ કેમ અહિંયાં ઉભો રહ્યો છે ? હું હમણાં ઉઠીને એને સાત મારીને દાહરેથી ગમગમી

પાડીશ. અત્યારે હું દુઃખમાં સીડાઇ રહ્યો છું તે વખતે એ મારી મશ્કરી કરવા આવ્યો છે ? ” એમ કહીને કટની એનાને ધક્કો મારી પથારીમાંથી ઉઠવા જતો હતો; પણ એનામાં ઉઠવાની બીલકુલે શક્તિ નહોતી. વ્યાધિએ એને પથારી જેડે જાણે જડી લીધો હતો; એથી પથારીમાંથી એ ફરીથી સારો થઇને ઉઠે એવો જરાએ સંભવ નહોતો. એટલે પાછો તકીયા પર પછડાઇ પડ્યો અને એના ઉપર દાઝ કાઢીને બોલ્યો “ એના, તેં મારે ગળે હાથ નાખ્યા એટલેજ હું આમ પછડાઇ પડ્યો. મારા શરીરમાંથી તેંજ બધો જુસ્સો હરી લીધો.” લોન્સડેલનો ગભરાયલો શ્વજ જરા કેમણે આવ્યો એટલે એ બોલ્યો “ કેપ્ટન કટની, આપને હું આજીજ કરીને કહું છું કે હું અને મારી સ્ત્રી અહિં આવ્યાં છીએ તે ફક્ત ધર્મવૃત્તિથી દોરા-ધનિજ આવ્યાં છીએ. અમે અહિં આવ્યાં ત્યાં સુધી અમને તમારી મુલાકાત થશે એમ અમે જાણતાંએ નહોતાં. અમે મી. સીગ્રેવને મળવા આવ્યાં હતાં; પણ મી. સીગ્રેવ તે કેપ્ટન કટનીજ હશે એકું અમે બીલકુલે ધાયું નહોતું.”

“ આ તો જાણે મારી સાથે કેવુંએ ઝાળખાણુ હોય તેવી વાતો કરે છે. હું કહું છું કે ચાલ, એકદમ ચાલ્યો જા. અત્યારે જો તું મને ઇંગ્લાંડમાં મળ્યો હોત તો જરૂર પોલીસને બોલાવત”

એના બિચારી રડતી રડતી નિરાશા અને દુઃખથી હાથ પછાડતી બોલી: “ ઓ હેનરી, બહુ થયું. મી લોન્સડેલ, પ્રભુની ખાતર તમે એમના તરફ લક્ષ ન આપશો.” વળી લ્યુસી તરફ એ ફરી, એનો હાથ પોતાના હાથમાં લીધો, આર્જવતાથી દબાવ્યો અને બોલી “ બેન, આથી તમે શરૂ ન થશો. અમારે સાથે થાણું દુઃખ પડ્યું છે

અને તેથીજ એમનું મગજ નબળું પડી ગયું છે.” એ સડેજ દરદીની પથારી આગળ ગયો અને બોલ્યો “કેપ્ટન હર્ટની, તમે નકકી માનજો કે તમને સુખી કરવા હું મારાથી બનતા બધા પ્રયત્નો કરીશ. આપણા બેની વચ્ચે જે સામાજિક ભિન્નતા છે તે હું જરાએ ભૂલી ગયો નથી.”

“ત્યારે કેમ હવે તું અહિં ઉભો રહ્યો છે ? મારે તારી સહાયતા જરૂર નથી. અમને આમજ રહેવું ગમે છે. કેમ ખર્ચ કરી એના ? હા કહે. અમારે કાંઈ જોઈતું નથી; અને હું તો પ્રભુના સમ આધારે હું છું કે હું બંધે ભુખે મરી જઈશ પણ તારી પાસેથી તે હું કંઈ સ્વીકારીશ નહિ. માટે હવે ચાલ્યો જા. રાક્ષસ, કેમ જતો નથી ? એના બન્નેને એકદમ કાઢી મેલ. કેમ સાંભળે છે કે ? હું તને કુકમ કહું છું કે બન્નેને કાઢી મેલ.” આટલું બોલતાં કેપ્ટન છેક યાત્રી ગયો અને બેશુદ્ધ ચમને પથારીમાં પડ્યો. આથી એના એકદમ માલારી બની ગઈ. પથારી આગળ એ પણ પડી ગઈ અને પોતાના બન્ને હાથમાં પોતાનું મોઢું ઢાંકી દબને એકદમ બોલી ઉઠી “ઓ પ્રભુ ! શું એ ગુજરી ગયા ?” દ્યુસીએ તરતજ એના કાનમાં કહ્યું “એમ ગભરાઈ ન જાવ. એ ગુજરી ગયા નથી.” એમ કહીને એ થોડા ઉપચાર કરવા લાગી. પોતાની સાથે એ બાસ્કેટમાં બધી જોઈતી વીજળી લાવી હતી. તેમાં બાન્ડીની શીશી પણ આણી હતી. તેમાંથી એક બ્લક્ષમાં થોડી બાન્ડી કાઢી અને દરદીના લમણા ઉપર થોડી ચોળા. પોતાનો પ્રિયતમ, જેને માટે એ પ્રાણ પાથરતી હતી તે અત્યારે આ દુનિયામાંથી ચાલ્યો ગયો છે એ વિચારે એના બિચારી દુઃખમાં ગરકાવ થઈ ગઈ હતી. એનું જ્ઞાન પણ જતું રહ્યું

હતું. એનું શરીર તદ્દન શિથિલ થઈ ગયું હતું એટલે પોતાના પ્રિયતમને ચેતનમાં લાવવાને માટે એ તો કશું ન કરી શકી; પરંતુ દ્યુસીની સારવારથી કેપ્ટન કર્ટનીમાં ધીમે ધીમે ચેતન આવતું જણાયું. એટલે એનાને ઘણો આનંદ થયો અને દ્યુસીની કાટે હાથ નાખીને એને પ્રેમથી બાઝી પડી. દરદીને પુરેપુરો ચેતનામાં આવતાં વીસ મીનીટ થઈ. આ બધો વખત ફ્રેડરિક રૂમની બહારજ ઉભો રહ્યો; કારણ એણે જાણ્યું કે કેપ્ટન કર્ટની શુદ્ધિમાં આવીને વળી જો એને જોશે તો ફરી પાછો એ બેભાન થઈ જશે. એથી એ બહારજ ઉભો.

કર્ટની શુદ્ધિમાં આવ્યો એટલે આખું ઉઘાડીને એ ખાવરો, ખાવરો જોવા લાગ્યો અને બોલ્યો “ હું ક્યાં છું ? ” અત્યારે એની શુદ્ધિ બહુર મારી ગઈ હતી. એના મગજમાં વિચારોનો ગુંચવાડો થઈ ગયો હતો. એ કેવી રિથિતિમાં છે તે વિચાર કરવાની એનામાં શક્તિ નહોતી. એના વિચારો અન્ય દિશાઓમાં વળવા લાગ્યા. ભૂત કાળનાં સંસ્મરણો એના મગજમાં આવી આવીને ખડા થઈ ગયાં અને એ બધાંનો સામટો ખીચડો થઈ ગયો. હવે એણે લવવા માંડ્યું હતું. “ ચાલ, શીટ્ઝ મેરીસ, બોટલ લાવ. એવા એ અક્ષય વખરના છોકરવાદ પેગેટ આગળ કેમ મુકી રાખી છે ? એવો એ જાણે છે કે હું મોટો માણસ છું. પણ એ તો હજી છોકરો છે છોકરો. એકજ બ્રાસમાં એ તો છાકડો થઈ જશે. સ્કોટ, ચાલ મારી રૂમમાં. આપણે બન્ને એક બોટલ ઉઢાવી જઈએ. પેલા જુદા હીલકોટને તારી સાંથે ન લાવતો. એ તો કંટાળો આપે એવો છે. વિંડહામ આજે આપણે ઘોડા ઉપર બેસીને ફરવા જઈશું કે નહિ તો ચાલો આપણે પાકિટ રમીએ. પાંચ ગીનીનો દાવ બેલીશું. તને ઇકાદીની એકમ વધારે

પસંદ છે ? ચાલ ત્યારે તે રમીએ. પાંચતો દાવ મુકીને હું તારી પાસે
 વીસ ગીની પડાવીશ. જોઈ લે, હું જીત્યો છું. ફરીથી રમવું છે ? એના,
 ત્યારે તું આખરે મળી ખરી. તારાં નખરાં તો તેં ઘણાં લાંબો
 વખત ચલાવ્યાં; પણ હવે તો તું મારી ચર્ષ છે. શું તું લમ કરવાનું
 કહે છે ? કદી નહિ. કેપ્ટન કર્ટની પરણવાનો નથી. એ તો વખરે
 પરણેજ પ્રેમમાં પડે છે અને વિષયવાસનાને પુરી કરે છે. શું કહે
 છે ? એથી તારી માનું. હૃદય ફાટી પડશે ? તદ્દન ખોટું. સ્ત્રીનાં
 હૃદય ફાટતાંજ નથી. એને ત્યાં ખાંધી દો. મારે એ ઘોડી જોવી છે.
 સાર્જન્ટ મેન્જેર લેંચલી, પેલા ડ્રમર બોયને હુકમ આપી દો કે એ
 એમનું કામ ચાર કરી દે. રાસ્કલો, તાણીથી ફટકા મારો. લુચ્ચા !
 બીજો કાપડો લે. હવે અચ્છી રીતે ઠોકવા માંડ. એ જોવાની મઝ
 પડે છે. ”

આ પ્રમાણે કેપ્ટન કર્ટની અસંખ્ય લાપામાં લાગ્યા તુટ્યા
 બોલમાં જેમનું આખું તેમનું એક ઉપરથી બીજા અને બીજા ઉપ-
 રથી ત્રીજા વિષય ઉપર લવરો કરવા લાગ્યો. એ જેમ જેમ જેવું
 જેવું બોલતો ગયો તેમ તેમ મોંના ચાળા પણ તેવાજ કરતો હતો.
 એના આવા અસંખ્ય બોલવાથી હ્યુસીને ખતર તો પડી મઠ કે
 એના કેપ્ટન કર્ટનીની પરિણિત સ્ત્રી નથી; પણ એની જાળમાં
 સપડાઈ ગયેલી છે. એના અત્યાચારનો ભોગ ચર્ષ પડી છે.
 કર્ટનીના મુખમાંથી પોતાના સંબંધના જે વચનો નીકળ્યા તેથી
 એના બીચારી લેવાઈ મર્ષ; પચારીમાં ઉધું ધાલીને પડી મર્ષ અને
 કુસર્કા ભરવા લાગી. એનાને આટે હ્યુસીનો આત્મા ઘણો દુઃખી
 ચર્ષ મથો. આ સૌન્દર્યની પુતળા કર્ટનીને ફટકા પ્રેમથી ચલાતી

હતી, એનેજ કેવી દૃઢતાથી વળગી રહી હતી, છતાં એનું વિચારીતું જીવન અત્યારે એણેજ ધુળ ધાણી કરી નાખ્યું હતું. રડતી, કંકળતી, આંસુ નીભળતી એના પાસે દ્યુસી ગઇ અને ધીમેથી એને આશ્વાસન આપ્યું. “ એન તું દોષ પાત્ર નથી, પણ દયાને પાત્ર છે. મને તે યશ તોમે પણ હું તારી સાથે વધી એક સહીયણી તરીકેજ વર્તીશ, ”

એના ઉઠી અને મીસીસ લોન્સડેલની છાતી ઉપર માથું નાખી દર્દને ધણીવાર સુધી પુષ્કળ રડી. હવે પાછું કટંનીનું વિત્ત જરા ઠેકાણે આવ્યું હતું એટલે એ બોલ્યો: “ પેલો ગયો ? ” આ વખતે મીસીસ લોન્સડેલ દરદીના કાચની પાછળ સંતાઇને ઉભી હતી. એને પણ એવી ખીક હતી કે રખેને લોન્સડેલની સ્ત્રી છે એમ જાણીને એને જોઇને દરદી વધારે ઉશ્કેરાઇ જાય; તેટલા માટે એ એની નજરે ન પડી. એના આંસુ લુછીને દેખતના મુખ સામે નીચી વળીને જોતી જોતી બોલી: “ વહાલા હેનરી, તમે ઘણા માંદા છો. તમે બહુ ઉશ્કેરાઈ જાવ છો. ”

“ ત્યારે તું એવા લોકોને કેમ મારી પાસે આવવા દે છે ? ”

“ હેનરી, ઘણા ઉચ્ચ અને પવિત્ર આશયથી એ અહિં આવ્યાં હતાં. એ દયાળુ અને સખી દીલનાં મનુષ્યો માટે એવો ખરાબ વિચાર ન લાવો. હું તમને આજીજી કરીને કહું છું. ”

“ અરે, ત્યારે તું મારી પાસે શું કરાવવા માગે છે ? એ લોન્સડેલ કેવો માણસ છે તે મેં તને નથી કહ્યું. સાલો લુચ્ચો—” એમ કહીને મી. સીમ્પેલ કાંઈ આગળ બોલવા જતો હતો એટલામાં એના એને અવવચજ બોલતો અટકાવીને બોલી “ પ્રભુની ખાતર જાના રહો. ”

“ એ લોકો તો ગયાં. હવે શું કામ છાનો રહું ? પેલો તો એક સાધારણ સૈનિક હતો. હું એનો ઉપરી અમલદાર હતો. મારા હાથ-નીચેનો સીપાઇ મને મદદ કરવા આવે તેનો શું મારે વિચાર ન કરવો ? એના કરતાં તો હું જુએ મરી જઈશ તે બહેતર છે. મને પાણી પા. જાણે હું મરી જતો હોઉં એવું મારું મનું સુકાઈ જાય છે. અત્યારે વાઈન મળે તો કેવું સારું ? કેવી દંડક વળે ? પણ આપણી પાસે નથી; એટલે પાણીજ આપ. ચાલ જલ્દી કર.” એના પાણી લેવાને કાચ ઉપરથી ઉઠી એડલે મીસીસ લોન્સડેલે ધીમે રહીને નીચી વળાને પોતે આણેલી બારફેટમાંથી દારૂની બાટલી બહાર કાઢી અને રકુર્તિથી એનાના હાથમાં સેરવી દીધી. એનાએ આભારસૂચક દૃષ્ટિથી બાટલી લીધી અને પાણીના ગ્લાસમાં થોડો દારૂ રેડ્યો. એ લપ્પને તે કંટની પાસે ગઇ અને એના આગળ ગ્લાસ ધરીને પ્રેમાળ સ્વરે બોલી “ જાલા હેનરી, લો, આ પી જાવ. તમને એથી ઠીક લાગશે.”

“ આમાં શું છે ? એ તો કાંઈ કાળું જણાય છે. એ પાણી ન હોય. એમાં તો દારૂ છે.”

“ ના, કાંઈક ખીજુંજ છે. એ તો જરા એવો રંગ દેખાય છે. એથી તમને ઠીક લાગશે.” એના આટલા શબ્દો બહુ ખીતી ખીતી અને અચકાતાં અચકાતાં બોલી. એને એમ લાગ્યું કે જો કદાચ કંટની બાણી જશે કે આ દારૂ લોન્સડેલે આપેલો છે તો એ મરિંદ માણસ પીવાની તરતજ ના પાડશે.

“ ત્યારે એ છે શું ? તે મને હમણાં હમણાંજ મારી નાખશે. ધાર્યો છે ? મને તું ઝેર આપે છે ? ”

“ઓ પ્રભુ ! હેનરી, તમારા પ્રત્યેના મારા પ્રેમનો આવોજ બદલો આપો છો ? ખરા ભક્તિભાવથી હું તમને નથી વળગી રહી ? તમારા દુઃખમાં મેં શું ભાગ નથી લીધો ? મારો પ્રભુ જાણે છે કે કેટલીએ વાર તમારી ભુખનું દુઃખ મટાડવા હું માંદગીનું બાનું કાઢીને ભુખી રહેતી અને તમને જમાડતી. આ તો તમે બધી કૂરતા દાખવો છો.” કર્ટની પોતાના હાથમાં દારૂનો ગ્લાસ ઝાલીને હાથ લાંબો કરી બોલ્યો “ચાલ, ચાલ, આમ ગણગણા ન કર. બોલ આ દારૂજ છે કતી ? મને ખબર પડી તું ક્યાંથી લાવી તે.” એમ કહીને આખું બરેલું ગ્લાસ એક ક્ષણમાંજ એણે જમીન ઉપર ઢોળી દીધું અને કઠોર સ્વરે ફરીથી એનાને કહ્યું:—

“ચાલ, આમાં પાણી ભરી લાવ.” એનાએ કર્ટનીના હાથ માંથી ગ્લાસ પાછું લીધું તે વખતે એના ગાલ ઉપર આંસુ ટપકવા લાગ્યાં. કર્ટનીએ બરેલું ગ્લાસ ઢોળી નાખ્યું તેથી ખિચારી એના દ્યુસી સામે કાતર દૃષ્ટિએ જોઈ રહી અને ધશારાથી જણાવ્યું કે “એન, મારા પતિના આ કૃત્યથી ગુસ્સે ન થશો.” દ્યુસીએ પણ ધશારામાંજ જવાબ આપી દીધો “એન, ગબરાશો નહિ. મને ગુસ્સો નથી ચઢ્યો. એમણે ન પીધું એથી માત્ર મને પરિતાપ થયો છે.” એના-એ પાણીનું ગ્લાસ કર્ટનીને આપ્યું. તે એણે પીધું અને બોલ્યો: ‘હાશ, ધર્માદા કે સખાવતનો દારૂ પીવો તેના કરતાં આ પાણી કેવું સાફ લાગે છે ?’ પાણી પીને એણે એનાને ગ્લાસ પાછું આપ્યું. મીનીટેક પછી બોલ્યો “કાંઈ ખાવાનું નથી ? મને ભુખ લાગી છે. કકડો રાટલી હશે તોય ચાલશે. કારણકે એથી વધારે તો ધરમાં કશુંયે નહિ હોય.” મીસીસ લોન્સડેલે બાસ્કેટમાંથી રાટલી કાઢીને એનાને આપી એટલે એ લપને એ દરદીના કાચ પાસે આવી.

“ આ બધું તું ક્યાંથી લાવી ? ” “ હમણાં મેં ફેટકીક ચીજો ગીરવી મુકીને— ” એના આગળ બોલવા જતી હતી એટલે મી. ટર્ટની વચમાં જ બોલી ઉઠ્યો “ તું જુહું બોલે છે. ગીરવી મુકવા જેવું આપણી પાસે કાંઈજ રહ્યું નહોતું. એક વજ્ર પણ આપણી પાસે નહોતું; તો તે શું ગીરવી મુક્યું ? ”

“ કાંઈક એવું થોડું થોડું મારી પાસે હતું. હવે તેનું તમારે શું કામ છે ? તમે જરાક હવે આવ. ” એમ કહીને એને રોટલી આપી તે એણે ખાધી; એટલે એનાને જરા નિરાંત વળી.

“ કેમ, હવે તમને હીક લાગે છે ? લાવો જરા તમારા માથાના વાળ હીક કરે. ”

“ ના, મને હમણાં તું પડી રહેવા દેને. હવે મને હીક થઈ જશે. આંડીની વાસ ક્યાંથી આવે છે ? ”

“ એ તો હમણાં તમે બેશુદ્ધ થઈ ગયા હતા ને ? ત્યારે તમને શુદ્ધિમાં લાવવા જરા આપણા ઘરની માલીક પાસેથી હું માગી લાવી હતી. ”

“ એના, તું જુહું બોલે છે. એ ડોકરી એક ટીપુંએ કાપને આવે એવી નથી. એવી એ પાછી કાલે બાડાને માટે જન્મડતી ફફડતી આવશે. પણ કાલ સોરો તો હું સારો થઈ જઈશ; એટલે એ રાંડને મળતી પકડીને દાહરે ફેંકી દઈશ. મારાં સગાં વહાલાંએ કેવાં છે ! કે મને આવી સ્થિતિમાંજ સડવા દે છે. મને પચાસ પાંચક ઉછીના આપવાને માટે વિંડહામને હું લખું. એ નક્કી મને-મોકલશે. સફળહસ્થની પાસે મામવામાં કરોયે વાંધો નહિ. કાગળમાં સાથે સાથે એમ પણ લખીશ કે પેલો લુચ્ચો લોન્સડેલ અહિં આવેતો છે. ”

“હેનરી, આ તમે ધણું ખોટું કરો છો. જે બિચારાં અહિં-” એને વચમાંજ બોલતી અટકાવીને કટની બોલ્યો “ચુપ રહે. મારે આમ કરવું કે તેમ કરવું એ કહેનારી તું કાણુ? તને હમણાંની પુખ્તબની મળી નથી; પણ હવે જરૂર મળશે. માટે છાની રહે. બહુ બોલ બોલ ન કર. મને ઉધ આવે છે.” એના કાચ આગળ નીચી નગી અને દરદીના સુકાઈ ગયેલા શીકા માલ ઉપર એણે એક ચુંબન કર્યું. પણ એણે કહ્યું કે “મને એ નથી ગમતું.” એટલે એના ત્યાંથી હઠી ગઈ અને કોટન કટની ઉઘી ગયો. પછી દ્યુસીએ એનાને કહ્યું “બેન, જુઓ. આ બાસ્કેટમાં જરૂરીઆતની અને અપભ્રંશી બધી વસ્તુઓ છે. તેમ એની અંદર સો ફ્રેંક પણ છે. બોલો હવે બીજું શું જોઈએ કહો.” એનાએ પોતાના ઉપર ઉપહાર કરનારનો ગળગળી થઈ જઈને આભાર માન્યો અને બોલી “બેન, એ દાકતરને બોલાવવા દે તો કેવું સારું?”

“હું હમણાંજ દાકતરને બોલાવવાની ગોઠવણ કરું છું.” એમ કહીને દ્યુસી બારણા આગળ ગઈ.

“પણ ના બેન, એનું કાંઈ કામ નથી. એ દાકતરને નહિ બોલાવવા દે. એ તો એમ કહે છે કે “મને એમને એમ પડી રહેવા દો એટલે હું આપોઆપ સાજો થઈ જઈશ. અરે એ એમ બતાવે છે કે હું એમને દુઃખ દઉં છું, પજવું છું; પણ મારા વગર અત્યારે એમની શી સ્થિતિ થઈ ગઈ હોત તે તો પરમાત્મા જાણે છે. હું દાકતરને બોલાવવાનું કહું છું ત્યારે મને એ ચુપ રહેવાનું કહે છે. હું એમને આશ્વાસન આપવા બે મીઠા શબ્દો બોલું છું કે એમને શરીરે હાથ ફેરવું છું તો, અરે પણ મીસીસ લોન્સડેઝ માફ દુઃખ તો તમે

નજરે જોઈજ રહ્યાં છે. ” એમ કહીને એ રડી પડી. એ રડીને શાંત થઈ એટલે ફરીથી લ્યુસી બોલી “ દાકતરની સલાહ તો લેવીજ જોઈએ. આવી સ્થિતિમાં એમને એમ કાંઈ આમને રાખી ન મુકાય. ”

પ્રેમાળ યુવતિએ બીતાં બીતાં એને પૂછ્યું “ શું તમે એમ ધારો છો કે એમને વધારે માંદગી છે ? નાના, એ વધારે માંદા નથી. મને કહો કે એમનો મંદવાડ ભારે નથી. ”

“ મારી વહાલી બેન, એમને એકદમ આરામ થઈ જાય એવું ધારવાનું નથી. મને લાગે છે કે—”

“ એમનો મંદવાડ ભારે છે એમજ ને ? ” એમ કહીને એના ચિંતાતુર વદને લ્યુસી સામું જોઈ રહી.

“ હા બહેન, મને લાગે છે કે એમનો મંદવાડ ભારે છે. માટે દાકતરની સલાહ લેવી જોઈએ. અહિંથી જઈને તરતજ હું દાકતરને મોઢલી આપીશ. એ આવીને કેપ્ટન કર્ટનીની સારવાર કરશે. ”

“ બેન, એમને સીઝેવના નામથીજ બોલાવજો. એ એવાં ટેકીલા છે કે જ્યાં સુધી એ ગરીબ હાલતમાં છે ત્યાં સુધી પોતાનું ખર્ચ નામ જરાએ બહાર પાડવા માગતા નથી. ” લ્યુસીને ખાતરી થઈ હતી કે એનાનો પ્રિયતમ ભાગ્યેજ બહુ દિવસ કાઢે. એ નીચે ઉતરી તે વખતે ધરની માલીક સાથે ફ્રેડરિક વાત કરી રહ્યો હતો. ત્યાં ટેબલ ઉપર આસરે બેસે ફ્રેંક એટલે આઠ પાઉંડ પહેલા હતા, અને ફ્રેડરીકના હાથમાં માસીકે લખી આપેલી રસીદ હતી. કેપ્ટન કર્ટનીનું ચહેલું બાકું એણે પુરેપુરું ચુકવી આપ્યું હતું. એ ગર્વિષ્ટ અને પશ્ચાત્તાપ વિનાના માણસે એનું આટલું બધું અપમાન કર્યું હતું; છતાંએ એ મરતા માણસના દુઃખભારને ઓછો કરવાને ફ્રેંક

રિકે જે ઉદારતા જતાવી હતી તે ખરેખર એના જીવનનું મોટામાં મોટું અને પ્રશસાપાત્ર કાર્ય હતું. દ્યુસી પણ પોતાના પતિની અપ્રતીમ ઉદારતાથી ઘણી ખુશી થઈ ગઈ; અને રસ્તામાં ચાલતાં ચાલતાં ફ્રેડરિકનો હાથ પોતાની છાતી ઉપર મુકાને બેઠો “ વહાલા, તમે પણ સખી દીલના છો, એ તો હું પહેલેથી જાણતી હતી. પણ આજે તો તમે એ ઉદારતાની હદ વાળી છે. મારા પ્રિયતમ ફ્રેડરિક, પ્રભુ તમને સુખી રાખો. તમારા જેવાને તે કશું દુઃખ પડતું નેહએ ?”

“ મધુરી, તું મારાં વખાણ કરે છે, પણ તું ક્યાં ઉદારતામાં અને પારકાના દુઃખની દયા ખાવામાં મારા કરતાં પાછી હો એમ છે ? આપણે એમાં આપણી ફરજ જાળવ્યા ઉપરાંત શું કર્યું છે ? આપણા જીવને સંતોષ થયો એ આપણા કર્તવ્યનો બહોલો છે. ” પછી એ જાને જણ એક નજીકમાં રહેતા ડોક્ટરને ત્યાં ગયાં અને તેને કટની પાસે મોકલી આપ્યો. ફ્રેડરિકે દાકતરને એની શીને માટે ખાતરી આપી હતી એટલે દાકતર જતાવેલે સ્થગે ગયો, અને આ સખી હંપેતિ પોતાને ઘેર આગ્યાં. ઘેર આગ્યા પછી પણ એમણે એજ વિષય ઉપર ચર્ચા ચલાવી હતી.

ખીજે દિવસે સવારે ફ્રેડરિક દરદીની પ્રકૃતિની ખબર માલુમ પેલા દાકતરને ત્યાં ગયો. દાકતરે અચ્ચાં તે ઈતિ સુધી બધી હકીકત કહી સંજળાવી અને છેવટે કહ્યું કે “ મી. સીગ્રેવની અચવાની જરાએ આશા નથી. દારૂમાં અને રંડીબાજીમાં એણે પોતાના દહ અને મજબુત શરીરની પાયમાલી કરી નાખી છે, અને હમણાં હમણાંતે પૈસાની હાડમારી વિગેરે નવાં દુઃખોથી એનો અંત હવે વહેલો આવી જશે. આજનો દહાડો એ બાગ્યે કાઢે. મર્ઝ રાતનોજ એનો મંદવાડ.

વધી ગયો છે. અત્યારે હું ત્યાંજ જવાની તૈયારી કરું છું.” આ દુઃખદ સમાચાર સાંભળીને ફ્રેડરિક ખિન્ન થઇ ગયો. એણે દાકતરને પૂછ્યું “ તમે મીસીસ સીગ્રેવને આ ભારે મંદવાડની વાત કરી છે ? ” દાકતરે કહ્યું “ મને એમ લાગ્યું કે મારે એને કહેવું તો જોઇએ; તેથી મેં એને કહ્યું. એટલે એ તો દુઃખથી ગાંડા જેવી થઇ ગઈ. ” ફ્રેડરિકે દાકતરને કહ્યું “ તમે હવે જલદીથી ત્યાં જાઓ. ” એમ કહીને એ પાછો ઘેર આવ્યો અને દાકતરે કહેલી સર્વ હકિકત એણે દ્યુસીને કહી સંભળાવી. પતિને મુખેથી આ વાત સાંભળીને એણે કહ્યું “ ચાલો ત્યારે, હું જાઉં અને બિચારી એનાને ધીરજ આપું. એ બિચારીની સ્થિતિ ઘણી દયાપાત્ર છે. હવે એ ઘર આંર વખરની થઈ જવાની. પ્રિયતમ, તેમ થશે તો એને આપણે ત્યાં રાખીશું. ” પતિ પોતાના દીલાવર દીક્ષના પતિને ભેટી પડી અને તરતજ ધર્મકાર્ય કરવા ત્યાંથી ચાલી નીકળી અને એનાના મકાન ઉપર આવી પહોંચી. પેલી છુટ્ટીએ ખારણું ઉઘાડ્યું અને કાંઈ આશ્વા નથી એવું ખતાવતા એણે માથું ધુણાવ્યું. દ્યુસી દાદરે ચઢી અને રૂમમાં દાખલ થઈ. દાકતર દરદીના બીજાના પાસે ભેટો હતો, એના દરદીના મુખ સામું નીચું બાકીને ભેટી હતી. એની આંખ માંથી આંસુ વહી રહ્યાં હતાં. હુસકાં ખાતાં ખાતાં એની છતી ભરાઈ ગઇ હતી. આખી રાતનો એને અખંડ ઉજાગરો હતો. એના કાળા ચક્રચક્રતા વાળ વીખરાઇ ગયેલા હતા અને એ સોગ્રેવ ત્યાં નીચું વળીને જોતી હતી તે વખતે એના ચોટકાની છુટ્ટી છુટ્ટી લટો સીગ્રેવના મોઢા ઉપર લટકતી હતી. દ્યુસી આવી એટલે એને આવકાર આપવા એનાએ એનો હાથ દબાવ્યો પણ તે વખતે એ

છેક શીકી પડી ગઇ હતી. એ ખરેખરી નિરાશ થઈ ગઈ હતી. દરદી હાલ્યા ચાલ્યા વગર એમને એમ પડી રહ્યો હતો. એની આંખો ખુલ્લીજ હતી અને જાણે એ પક્ષંગની છત્રી સામું જોઈ રહ્યો હોય એમ લાગતું હતું. મૃત્યુ અત્યારે દરદીના શરીર ઉપર પોતાની પુરે-પુરી સત્તા જમાવી રહ્યું હતું. દાકતરે દ્યુસીને ઇશારતથી કહ્યું કે “હવે ધડી સાધ છે.” દ્યુસીએ ધાર્યું કે હવે એનાને અહિં વધારે વાર મરતા માણસ પાસે રહેવા દેશી એ યોગ્ય નથી; તેથી એની પાસે જઈને એના કાનમાં કહ્યું “બેન, જરા બીજા ઓરડામાં મારી સાથે આવો છો?” “ના, ના, ધડીવારે હું હવે બહાર નહિ આવું. પણ મીસીસ લોન્ડોન, કહો તો ખરાં તમને કેમ લાગે છે? આશા પડતું કંઈ નથી?” દાકતર તરફ દષ્ટિ કરીને એ બોલી “આ દયાળુ ગૃહસ્થ જે કહી રહ્યા છે તે હું સમજી શકું છું એવું મારાથી માની શકાતું નથી. ખરું કહો છો કાંઈજ આશા નથી?” આટલું બોલીને જાણે એને ટાઢ ચઢી ગઈ હોય એમ તે ધ્રુજી ઉડી અને એના દાંત પણ કચડ કચડ બોલવા લાગ્યા. દ્યુસીની આંખમાં પણ આંસુ આવી ગયાં અને એ બોલી “ઠાલી એના. પરિણામ ધણું માહું છે.”

“ના ના, હજી એ સમયને ધણી વાર છે. એટલું બધું જલદીથી એવું નહિ થાય. એકાદ અઠવાડીક તો એ જીવશે. એટલુંએ એ નહિ બેંચી દાઢે? એ ગુજરી જશે એટલો વિચાર કરવા સરખોએ મને વખત નહિ મળે?” એનાએ નખથી શિખ પર્યંત ધ્રુજતાં કહ્યું.

“બેન, હવે કશી આશા જેવું નથી. જુઓને એમને કેટલું દુઃખ પડે છે? દુઃખમાંજ એ રીખાયા કરે તેના કરતાં દુઃખમાંથી એ છુટે એજ મજબૂતા જેવું છે.”

“ ખરૂં છે; હવે તો આશા જેવું કશુંયે નથી. આશા નથી તોયે આશાના તાંતણુને વળગી રહી છું. શું એ એટલા બધા જલદી આજ્યા જશે ? મારા બહાલા પ્રાણુનો વિયોગ થશે ? આ પ્રભુ, પછી મારું શું થશે ? ” દ્યુસીએ માયાળુ પણ જવાબ આપ્યો “ બહાલી એના, તમે મારે ઘેર રહેજો. ” એનાએ દ્યુસીનો હાથ દબાવતાં કહ્યું “ એન, તમારા જેવી માયાળુ અને ઉમદા સ્ત્રી મેં કોઇ જોઇ નહિ. તમારો હજારો વાર ઉપકાર માનું છું. પણ હું ક્યાં રહીશ તેનો વિચાર નહોતો કરતી. અરે એમના ગયા પછી અહિંથી મને કોઇ મોટા મહેલમાં લઇ જાય તોયે પણ હું તો એમજ કહું કે મારું શું થશે ? એમના વગર હું નહિ જીવી શકું. ” એમ કહીને એ ખુરશીમાં પડી અને ચિંતા અને દીલગીરીના આઘ્રમાં તણાતા લાગી.

દરદી કોચમાં જરાક હાથ્યો અને એણે એક મોટું ડયકું ખાધું એના એકદમ ઉડી અને દરદીના ઉપર નીચી વળીને જંપ રહી. એને એમ ધારતી લાગી કે હમણાંજ એ ઉપડી જશે કે શું ? કદંનીનામાં હજી જવ હતો. દાકતરે શીશીમાંથી દવાનાં થોડાં ડીપાં પાણીમાં ભેળવીને એના ગળામાં મુશ્કેલીથી રેડી દીધાં. એનાએ આતુરતાથી દાકતરને પૂછ્યું “ આ દવાથી એમને આરામ થશે ? ” દાકતરે જવાબ આપ્યો “ મીસીસ સીએવ, દવાની અસર ઝાઝી નહિ થાય. મારાથી તમને એથી વિશેષ શું કહી શકાય ? ”

“ મને જરા ઝાળખે તોયે સાર. ” એમ કહીને એના દરદીના શ્રીકા ગાલ ઉપર પ્રેમભર્યાં ચુંબનોનો વરસાદ વરસાવવા લાગી. એ ચુંબનો દ્વારા પોતાનો સર્વ પ્રેમ અવ્યક્ત કરવા લાગી. અરે સ્ત્રીના પવિત્ર પ્રેમની નીચાની રૂપ ચુંબનોમાં મરતા માણસમાં નવું જીવન

રેડવાની શક્તિ હોત તો અત્યારે આ દાકતરની હવા કરતાં દસ હજાર ગણી બળવત્તર અસર એનાનાં બહાસબચાં બાવપૂર્ણ ચુંબનો-એ ઉપભવી દીધી હોત અને દરદીમાં નવીન ચેતન આવ્યું હોત. વળી અડધા કલાક સુધી દરદી કાંઈ પણ હલન ચલન વગર એમને એમ પડી રહ્યા. એની આંખો આમ તેમ જરા જરા ફરતી હતી, અને ઓઠ ઉઘડીને વારંવાર એને ડચકાં આવતાં હતાં. આ બધો સમય એના દરદીની સારવાર કરતી એની પાસેજ બેસી રહી હતી. હવે દરદીના બન્ને ઓઠ ઉઘડી ગયા. એના ગળામાં પાણી અને પવન મળવાથી જેવો મળમળ મગમગ અવાજ થાય તેવો ધીમે ધીમે ગરેડો બોલવા લાગ્યો. આ અવાજ સાંભળીને એના હવે વધારે શકિત થતી ગઈ. ગરેડો તો ચાલ્યાજ કર્યો. જરાએ બંધ ન પડ્યો. ઉલટો વધવા લાગ્યો. એણે ફરીથી દાકતર સામું જોયું અને ખૂણું કે આ ચું થાય છે ?”

દાકતરે ગંભીર સ્વરે કહ્યું “બેન, હમણાં તમે અહીંથી ચાલ્યાં જાવ તો સારું.”

“ના ના, હું અહિંથી નહિ ખસું. હવે મને સમજ પડી. હું છેક છેવટની ધડી સુધી અહિંજ રહીશ.” એમ બોલતી બોલતી એના દુઃખથી ધ્રુજી ઉઠી. દરદીના ગળામાં અત્યારે મૃત્યુનો છેલ્લો શ્વાસ ચાલી રહ્યો હતો. એનાની દયાજનક સ્થિતિ જોઈને દ્યુસીની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. એ ત્રણ મીનીટ સુધી આવો ગરેડો ચાલ્યો અને પછી ધીમે ધીમે એ અવાજ બંધ પડતો ગયો, અને આખરે પુરેપુરો બંધ પડ્યો. એટલે તરતજ એનાએ કારમી સ્ત્રીસ પાડી. એણે જાણ્યું કે હવે બધું પતી ગયું. એનામાં જાણે

વિજળાતો પ્રવેશ થયો હોય તેમ એ સફાળા હોડી. એક બે ડગલાં લયડતી લયડતી પાછી હોડી. એટલે દ્યુસી એને પડતી પડતી બચ્ચ-વવાને એકદમ ઝાલી રાખવા દોડી; પણ તેજ ક્ષણે આ કમનસીબ યુવતી ધબ દધને કાચ ઉપર પડી ગઇ. જીબની છાતી ઉપર એનું માથું પડ્યું અને એ છેક અચેતન થઇ ગઇ. ડાક્ટર અને દ્યુસી બન્ને એને બેઠી કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યાં; તેમ કરવા જતાં કેપ્ટન કર્ટનના શર્ટ ઉપર લોહી લોહી થઇ રહેલું એમણે જોયું; એટલે એનાના સાથું એમણે દષ્ટિ કરી તો ખલાસ ! બિચારીએ પ્રાણ દોડી દીધા હતા. એને લોહીની ઉલટી થઈ હતી. એના હોઠમાંથી હવનપ્રવાહ વહી ગયો. ગરીબ બિચારીનું હૃદય ફાટી પડ્યું. બીજું શું કહીએ ?

મી. અને મીસીસ લોન્સડેલે કર્ટનની અને એના બન્નેને કલેના કબરસ્તાનમાં દફનાવ્યાં. એક ઇંગ્લીશ પાદરીએ મરણ સમયની બધી ધર્મક્રિયા કરાવી. મરનારનાં સગાં વહાલાંને એના મરણની ખબર કાગળ દ્વારા આપવાને લોન્સડેલે બ્રીટીશ કોન્સલને જણાવ્યું કે મરનાર મી. સીમૅવનું ખરૂં નામ કેપ્ટન કર્ટનની હતું; માટે તેમનાં સગાંવહાલાં-એને એ નામથી ખબર આપવી.

પ્રકરણ ૨૪.

વિદ્વાતક પત્ર.

ઉપલા કર્ણાજનક બનાવથી ફેરિક અને દ્યુસી બન્નેનાં મન થણા ખિન્ન થઈ ગયાં હતાં. તેમાંએ દ્યુસીએ તો એ બધી દુઃખમય

મટના નજરે જોઇ હતી; એટલે એને તો વધારે ઉદ્વેગ આવી ગયો. એમની સ્થિતિમાં મુકાવલો કોઈ પણ માણસ, જે કાંઈ આ સંજોગોમાં કરી શકે તેના કરતાંએ એમણે એમનું કર્તવ્ય ધણું ઉત્તમ પ્રકારે જાળવ્યું હતું; અને તેથીજ એમના મનને સંતોષ થતો હતો. નાતા । આવી અને ગઇ. ડીસેમ્બર માસ પુરો થતો હતો તેની સાથે એ વર્ષ પણ કપરમાં સમાઈ જતું હતું. હજુએ દ્યુસીના કાગળનો જવાબ ન આવ્યો તેથી એ ચિંતા કરતી હતી. એવામાં એક દિવસ સવારે પોસ્ટમેન એના બારણા આગળ આવ્યો અને મીસીસ રોખી-નસનના શીરનામાનો કાગળ એના હાથમાં મુક્યો. પોસ્ટની છાપ ઇંગ્લીશ હતી. સરનામું સ્ત્રીના હાથથી લખાયેલું હોય એમ લાગતું હતું; કારણ કે કાગળ ઉપર સરનામાના અક્ષર સ્ત્રીના જેવા લાગતા હતા. દ્યુસીએ કાગળ ફેડ્યો અને તેમાં નીચે પ્રમાણે લખેલું એ વાંચવા લાગી.

પેરીસ હોટલ, ડાવર.

૨૯ મી ડીસેમ્બર, ૧૮૭૪.

મારી વહાણી દ્યુસી,

આપણા બે જણ વચ્ચે સગાઈનો જે સંબંધ છે, તે સંબંધને લઈને ઉપર પ્રમાણે સંબોધીને હું તને લખું તો તેમાં તને ખોટું નહિ લાગે. તારો કાગળ તારા પિતાને મળ્યો છે અને તે વાંચી એમને ઘણો આનંદ થયો છે. થોડા વખતથી તો એમને એવોજ વિચાર થયા કરે છે કે, અરે, મેં દ્યુસી પ્રત્યે ધણી કર્કશતા અને કઠોરતા દર્શાવી છે. હવે એમને તેનો પશ્ચાત્તાપ થાય છે. એ બધું મારે લીધેજ થયું છે એવું માન ખાટી જવા હું માનતી નથી; પણ

ટલું તો ભારે કહેવું પડે છે કે તારા તરફ એમનું હૈયું વધારે ને
 વધારે ખુલું થાય તેમ કરવામાં તો હું સંધનમૂત થઈ હતી. ન્યારથી
 મની સાથે મારાં લક્ષ્ય થયાં છે, ત્યારથીજ તમે બન્ને આપદીકરી
 એ સમાધાન થાય અને એક બીજાનાં ઉંચાં થયેલાં મન ફરીથી
 એ એવો યત્ન હું કરતીજ રહી છું. એ જો તારું ઠેકાણું જાણી
 તો અત્યાર આગમ્ય ગર્ભ ગુજરી ભુલી જવાને માટે તને
 ધારનાયે પત્ર લખ્યો હોત; અને તેથીજ તારો આ પત્ર મને તેમજ
 એને ધણો આવકારદાયક થઈ પડ્યો છે. વળી તું જાણીને વધારે
 મુશી થઈશ કે તારા પિતાએ તને એકલીનેજ નહિ પણ સાથે સાથે
 તારા પતિને પણ લક્ષ્ય આપી છે. તું લખે છે કે મી. લોન્સડેલ
 તારી સાથે ધણા માયાળુ બાવથી વર્તે છે, એ વાંચીને તો તારા
 પિતા તને મળવાને તલપાપડ થઈ રહ્યા છે. મી. લોન્સડેલને તું
 તારી આપજે કે હવેથી તમારી સાથેની પહેલી મુલાકાતથીજ
 ડેલીસ તમારી સાથે સ્નેહ બાવથી વર્તશે. આ પત્ર હું ડો. જ.
 થી લખું છું તેથી તને આશ્ચર્ય તો થશેજ; પણ એનું કારણ તું
 જાણીશ તારે તારા પિતા તને મળવા અને તારા મનનું સમાધાન
 કરવા માટે કેટલા બધા આતુર થઈ ગયા છે તેના તને ખ્યાલ
 માલશે. આ પત્રનો આટલો સુધીનો ભાગ વાંચતાં તો તારા મનને
 કંઈક થયો હશે પણ હવે જરા તને દીલ્લીની ચાલ એનું મારે
 ખવું પડે છે. કેટલાક વખતથી તારા પિતાની તખ્તીઅત સારી રહેલી
 થી અને તેથી એ બાબતમાં મને તેમજ એમના મિત્ર વર્ગમાં
 ચર્ચા રહ્યા કરે છે. એમને પણ એમ લાગે છે કે એમની તખ્તીઅત
 ચક્કી જાય છે અને એમને હવે એમજ ન્યાય છે કે થોડા વખત-
 એમનું મૃત્યુ થશે; પણ એવો નિર્ણય જાય રાખવાનું મને કાંઈ

દાંણુ જણાતું નથી. એમના મનમાં એમ થયા કરે છે કે “ મરતા પહેલાં હું મારી દ્યુસીને મળું ” અને તેજ કારણને લઈને અમે કેલે આવવા નીકળ્યાં. એમને મળવાને માટે તમને બન્નેને ઈંગ્લાંડ બોલાવત; પણ કેટલાક ખાસ કારણોને લઈને તમને ત્યાં ન બોલાવતાં એમણેજ તમારી પાસે આવવાનું વધારે યોગ્ય ગણ્યું અને તેથીજ હું એમની એ ઇચ્છાની આડે ન આવી. મને પણ એમ લાગ્યું કે હવા અને રથળ ફેરથી તારા પિતાની પ્રકૃતિમાં સુધારો થશે; એટલે અમે કેલે આવવા નીકળ્યાં અને અર્ધ રાતે અમે ડોવર આવી પહોંચ્યાં. એક તો ઘણે વખતે તમને બન્નેને મળવાની એમની આતુરતાએ એમને ઉશ્કેરી મુકયા હતા અને બીજું મુસાફરીનો થાક લાગ્યો એટલે એમની તબીબત પાછી લયડી ગઈ અને રાતના એ ઘણા માંદા થઈ ગયા છે; પણ બહુ ચિંતા કરવા જેવું નથી. દાકતરને બોલાવ્યા છે અને એ પણ કહે છે કે શીકર કરવા જેવું નથી; પણ હવે આ સંજોગોમાં અને આવી ટાઢમાં ડોવરથી કેલે આવવાનું એમને માટે ઘણું મુશ્કેલ છે. દાકતર પણ તેમ કરવાની ચોખ્ખી ના પાડે છે. તારા પિતા તને અને મી. લોન્સડેલને મળવા ઘણા આતુર છે. કારણ કે એમને એમજ થયા કરે છે “ હવે હું બહુ જીવવાનો નથી. ” માટે તને લખવાનું કે વધારે નહિ તો એકાદ દિવસ પણ તું અને તારા પતિ બન્ને જણ એમને મળવા આવી જાઓ તો સારું.

એમની તબીબતમાં શો ફેરફાર થાય છે તે જોવાને ટપાલનેા વખત થતા સુધી કામળ લખવાનું મેં મોકુફ રાખ્યું હતું. હમણાંજ મને એમણે કહ્યું કે એમને એમનો અંત પાસે આવતો જણાય છે.

અને મને પણ એમ લાગે છે કે જો તમે બંને અહિં આવીને એમના જીવને શાંતિ નહિ આપો, તો કદાચ જુરાપામાં એમનું દરદર ધણું વધી જશે અને તે કદાચ પ્રાણધાતક પણ નીવડે. આવો તો તમે બંને જશુ આવજો; કારણ કે એ પોતે કહે છે કે “લોન્સડેલને અને મારી વ્હાલી દ્યુસીને મારાથી નહિ મળાય અને નહિ એટલે તો માઈ મોત સુખમાં નહિ થાય.” એમને એમ થાય છે કે “લોન્સડેલને મેં બહુ દુઃખવ્યા છે. તો કાગળદ્વારાએ કે કાઠની મારફતે એમની માફી માગવી તેના કરતાં લોન્સડેલને પોતાની રૂમરૂ ઓલાવીને પોતાને મુખેજ પશ્ચાત્તાપ કરવો.” એવી એમની તીવ્ર ઈચ્છા છે. માટે મને ખાતરી છે કે અમારી આ વિનંતિને માન આપીને તમે બંને જશુ જરૂર આવશો. ”

લી. તારી પ્રેમાળ સાવકી માતા

કેથેરાઈન ડેવિસ.

આ કાગળ વાંચીને દ્યુસી ધણી હરખાઈ ગઈ. એના પિતા એની સાથે રીસામણ હતા તે મનાયા અને વળી એના પતિને માટે પણ એમની આટલી બધી સારી લાગણી છે એ વાંચીને તે એને ધણો આનંદ થયો. પણ પિતાની માંદગીની હકીકત વાંચીને એને ચિંતા થઈ અને એમ થયું કે કાગળમાં લખ્યું છે તેના કરતાં એના પિતાનો મંદવાડ વધારે હશે. એ વાંચી રહી એટલે એણે એ કાગળ લોન્સડેલને વાંચવા આપ્યો અને એથી એના મુખ ઉપર કેવી અસર થાય છે, એનું તે નિરીક્ષણ કરવા લાગી. ફરિફ પત્ર

વાંચતો વાંચતો આનંદમાં આવી ગયો અને મી. ડેવિસ હવે સમા-
જનીનીયી કામ લેવા માગે છે એ વાંચીને એ પ્રસન્ન થયો. કામજ
વાંચી રહ્યો એટલે એ બોલ્યો “ આપણે જવું જોઈએ. ”

લ્યુસી હેતથી ફેડરિકનો હાથ પકડીને બોલી “ પણ ફેડરિક,
ત્યાં આવવામાં તમને જોખમ નથી લાગતું ? ”

“ મને તો કશુંયે જોખમ નથી લાગતું. અને કદાચ હોય
તોયે શું ? આ સંજોગોમાં એ જોખમ વેડી લઈશું. જોઈએ શું થાય
છે. મને કાંઈ હવે એવી બીક નથી લાગતી. મારી રેજીમેન્ટ હાલ
માન્ચેસ્ટરમાં છે અને એ ડોવરથી ફેટલુંયે દુર છે. વળી ડોવરમાં
આપણને કોણ જોઈએ ? ચાલોની હમણાં નાતાલની રજાએ છે
એટલે સ્કુલ પણ બંધ છે. ”

“ ફેડરિકને પણ આપણે સાથે લઈ જઈશું ને ? ”
લ્યુસીએ કહ્યું.

“ હારતો વળી. એને પણ જરા મુસાફરીમાં મજા પડશે.
મી. ડેવિસ પણ એમના આ નાના પૌત્રને જોઈને હરખાઈ જશે. ”

ડોવર જવાને માટે કાંઈ ઝાઝી લાંબી તૈયારી કરવાની જરૂર
નહોતી એટલે જોઈતી ચીજો તૈયાર કરીને બીજેજ દિવસે એમણે
નીકળવાનો વિચાર કર્યો. હવા પણ મુસાફરીને અનુકૂળ હતી. દરિયા
પણ શાંત હતો. સવારે દસ વાગે બન્ને જણ એક ફ્રેન્ચ સ્ટીમ-
બોટમાં બેઠાં અને બે અઢી કલાકમાં ડોવર પહોંચી ગયાં. ડોવરને
કિનારે એમણે પગ મુક્યો અને ફેડરિકના મનમાં કાંઈક ખલેલ
મેળી. એને લાગ્યું કે સંપૂર્ણ સલામતીના સ્થળમાંથી એ બીન સલા-

મત સ્થળમાં આવી પહોંચ્યો છે. પણ ઓળખાઈ જવાનો સંભવ ઘણોજ ઓછો છે એ વિચારે એના મનનો એ ખટકો દૂર થઈ ગયો. દ્યુસીને પણ અંતરમાં કંઈક એવોજ ભાસ થઈ આવ્યો; પણ એથી કરીને એના મનમાં ખાસ ભય હિપજ્યો નહોતો. એને પણ એજ વિચાર આવ્યો કે “ મારા પતિમાં એવું પરિવર્તન થયું છે કે જેથી એમને ચાલતાં સુધી કોઈ ઓળખી શકે એમ નથી. ” નાના ફ્રેડીને તો નવું સ્થળ અને બધી નવી નવી વસ્તુઓ જોવાની મળી હતી; એટલે એ એના તાનમાંજ હતો અને પોતાનાં માતા પિતાની આગળ આગળ નાચતો કુદતો ચાલતો હતો. એમના સર-સામાનનું પોટકું પહેલવહેલું કસ્ટમ હાઉસમાં તપાસવાને માટે જવાનું હતું; એટલે તે લાંજ રથું અને એ બન્ને સ્ટ્રીમરમાંથી ઉતરીને કીનારે પહોંચ્યાં.

જેવો ફ્રેડરિક કીનારા ઉપર પગ મુક્યો કે તરતજ એના હાથ ઉપર કોઈએ હાથ મુક્યો અને એના તથા દ્યુસીના કાને “ તમે મારા કેદી છો ” એવા અપશુકનસૂચક શબ્દો પડ્યા. આ બનાવથી દ્યુસીથી શુભ પડાઈ જતી હતી; પણ મહા ભગિરથ પ્રયત્ને પોતાની શુભ એણે દબાવી દીધી. એને એકદમ વિચાર આવ્યો કે “ અરે મારાથી આવું ક્યાં થઈ જાય છે ? અત્યારે મારા પતિને આ અશુ-ધારી આક્રમકમાં મારે આશ્વાસન આપવું જોઈએ. મારી ગરબામણીથી હું એમને નહિ મળરાવું. ” જે કોન્સ્ટેબલે ફ્રેડરિકનો હાથ પકડ્યો હતો, તેને ફ્રેડરિક ધણી ધીમા સ્વરે કહેવા લાગ્યો “ હું કંઈ પણ તોફાન કર્યા વગર તારી સાથે આવું છું; પણ આ બધાની વચ્ચે મારી ફજેતી તું નહિ કરે, તો તેનો બદલો હું તને આપવા સુકીશ

નહિ. ” કોન્સ્ટેબલે ઇશ્વારત કરીને પોતાની સાથે ખીબા બે કોન્સ્ટે-
બલો હતા તેમને દૂર હઠી જવા કહ્યું અને પછી ફેડરિકના સામું
જોઈને બોલ્યો “ માફ ચાલશે ત્યાં સુધી તો હું તમારી લાગણી
નહિ દુઃખાવું. પણ મારે તમારો હાથ તો ઝાલવોજ પડશે. ” ફેડ-
રિકને લાચારીએ એ વાત કબુલ કરવી પડી. મારે નસીબે સ્ટીમરમાંથી
ઊતરનારા ઉતારાએ કેટલાક ધર તરફ જવાની, કેટલાક કાંઈ હોટલમાં
જવાની અને કેટલાક પોતાના મિત્રોને મળવાની ઉતાવળમાં હતા;
એટલે એમનું કાંઈનું ધ્યાન ફેડરિક તરફ ન ગયું અને તેથી એની
ફજેતી થતી અટકી. દ્યુસી આ આપત્તિથી શઠ બની ગઈ હતી.
એને રડુ રડુ થઈ જતું હતું; પણ રડવું દાખી રાખીને તે પોતાના
પતિનો હાથ ઝાલીને ચાલવા લાગી અને દષ્ટિના ઇશ્વારાથી આવી
પડેલી વિપત્તિ ધૈર્યથી સહન કરી લેવાની ફેડરિકને વિનંતી કરતી
હતી. બાળક એના ખીબા હાથની આંગળી ઝાલીને એની જોડેજ
ચાલતો હતો. છોકરો બુદ્ધિશાળી હતો એટલે સમજ્યો તો ખરાં કે
કાંઈ આફત જેવું છે; પણ શી આફત છે તેની એને સમજણ ન
પડી. એના માતા પિતાનાં મુખ શીઆ વીઆ થઈ ગયેલાં જોઈને
છોકરો પણ ડરી ગયો હતો; અને તેથી આ શું થાય છે એટલું
પુછવાનીએ એની હિમત ન ચાલી. એ બિચારો ધડીમાં દ્યુસી તરફ
જોતો તો ધડીમાં ફેડરિક તરફ જોતો. અત્યારે એ બન્નેના મનની
કેવી સ્થિતિ થઈ ગઈ હશે તેનો વિચાર કરવાનું અમે અમારા સુઝ
વાંચકાનેજ સોંપીએ છીએ. પહેલાં એવાજ દુઃખના પ્રસંગે અમે
એમના મનની સ્થિતિનો ચિતાર આપ્યો છે; પણ અત્યારે આ
દંપતિના અમૃતમય મુખ ઉપર જે કાળો પડેલો પડી ગયો, તેનું

વર્ણન કરવાને અમારી પાસે પુરતા શબ્દોએ નથી તેમ અમારી કલમ પણ ચાલતી નથી.

ચાલતાં ચાલતાં કોન્સ્ટેબલે ફેડરિકને પૂછ્યું. “ લંડન જવાની તો છેક બપોરે ગાડી જવાની છે, તો તે દરમ્યાન બોલો આપણે ક્યાં જઈશું ? ” પોતાને આપત્તિમાં લાવી મુકનાર અમુક શખસજ છે અને તે અત્યાર પેરીસ હોટલમાં છે, એમ ફેડરિકને ખાતરી થઈ હતી એટલે એ બોલ્યો “ પેરીસ હોટલમાં ફાણુ છે ? ”

કોન્સ્ટેબલે કહ્યું “ બીજો ઠેકાણો તો જવું કતી; ત્યારે ચાલો પેરીસ હોટલમાંજ જઈએ. કારણ કે મને ખબર પડી છે કે તમે હોટલનું બીલ આપી શકો એવી સ્થિતિમાં છો. ” ફેડરિક સામે કશો જવાબ ન આપ્યો અને જાણે સ્વપ્નમાંજ ચાલતો હોય તેમ ચાલવા લાગ્યો. પેરીસ હોટલ આવી એટલે કોન્સ્ટેબલના હુકમથી વેટર એમને એક ખાનગી રૂમમાં લઈ ગયો. આ લોકો રૂમમાં પેઠા એટલે તરતજ પેલા બીજા એ કોન્સ્ટેબલે પણ આવી પહોંચ્યા અને તેમાંના એક, ફેડરિક જેના ચાર્જમાં હતો તે કોન્સ્ટેબલને કહ્યું કે “ આને બેડીઓ પહેરાવજો. નહિતો એણે કહ્યું છે કે એ નાસી જશે. ” આ સાંભળીને ફેડરિક ખુરશી ઉપર પડ્યો હતો ત્યાંથી એકદમ ઉભો થઈ ગયો અને બોલ્યો “ એવું તમને ઠાણે કહ્યું ? એવો કાણુ માણસ છે ? એ ક્યાં છે ? એને અહિં બોલાવી લાવો. મારા વેરના પ્રજ્વલિત અગ્નિ-માં એની હું આહુતિ આપી દઉં. ” હ્યુસી એને બળે હાથ નાખીને પૂર્ણ આર્જવતાથી બોલી ઉઠી “ ઓ મારા બહાલા પ્રિયતમ, હું તમને વિનવી વિનવીને કહું છું કે તમે શીત પડો. ” અત્યારે ફેડરિકની આંખમાંથી વેર વરસી રહ્યું હતું; એના વચનમાં કટુતા આવી

ગઈ હતી એટલે એણે ક્રોધમાંજ જવાબ દીધો “ શું તું મને શાંત પડવાનું કહે છે ? તું તો ભયંકર વાવાઝોડાનેયે શાંત પડવાનું કહીશ.” વળી શાંત પડીને એ બોલ્યો “ પ્રિયતમા, મને તારે માટેજ આટલું બધું લાગી આવે છે. ઓ પ્રભુ, આ કેવું દુઃખ ? કેવી ભયંકરતા ?” એમ કહીને વળી પાછો એ ખુરશીમાં પડ્યો અને બે હાથમાં પોતાનું મોઢું ઢાંકી દઇને તાણ્થી રડવા લાગ્યો. નાનો ફ્રેડી પિતાના બોળા ઉપર ચઢી ગયો અને દયા ઉપજે એવા કાલા કાલા શબ્દોથી કહેવા લાગ્યો “ પિતાજી, તમે ન રડો. ” દ્યુસી પણ પતિની પાસે ઢળી પડી અને લથડતા સારે રહેવા લાગી “ પ્રિયકર, શાંત થાવ, શાંત થાવ. તમે આ શું કરવા માંડ્યું ? ” અત્યારનું પતિ પતિન અને બાળકનું આક્રંદ ગમે તેવા કઠોર મનુષ્યની છાતીને પણ વિદારી નાખવાને માટે બસ હતું. આ કંરણાપૂર્ણ દશ્યથી ઘડીવાર પાસે ઉભેલા ડોનરટેબલોનાં હૃદય પણ દ્રવી ગયાં અને આ દશ્યના પોતાને સાક્ષીભૂત થઇ રહેલું પડ્યું તેને માટે એ દીલગીર થઇ ગયા. “ વાઝ હું શાંત થઈશ. ” એમ કહીને ફ્રેડરિકે ભય અને વિષાદથી ઘેરાયેલાં પોતાના બાળક અને પતિને પોતાની પાસે લીધાં, તેમને છાતી સરસાં આંખ્યાં અને વારંવાર તેમને ચુંખન કર્યાં. આંખનાં આંસુને એણે છુટથી વહેવા દીધાં એટલે એના ઉશ્કેરાયેલા મનને કાંઈક શાંતિ વળી. જે ડોનરટેબલે એને પકડ્યો હતો તેણે ધીમે રહીને અને અચકાતાં અચકાતાં પોતાના ગજવામાંથી બજબજાટ અવાજ કરતું કાંઈક કાઢ્યું. એ શું હતું તે ફ્રેડરિક અને દ્યુસી તરતજ સમજી ગયાં. બાળકને પણ ખ્યાલ આવ્યો કે “ આ દુષ્ટ લોકો મારા પિતાને હાથે હવે બેડી નાખશે. ” એને પણ ધ્રાસકો પડ્યો અને અવાક

અનીને જોઈ રહ્યા. પોતાના માતા પિતાના મનને વિંધી નાખનારો
અનાવ બાળકથી શી રીતે સહ્યો જાય ?

લોન્સડેલે કહ્યું “ બેડી નાખ્યા વગર તમે મને લંડન લઈ
જશો તો પાંચ ગીની આપીશ. ” ઓશીસરે પોતાના સાથી કોન્સ્ટે-
બલો સામું જોયું અને જેના હાથમાં બેડી હતી તેને થોડીવાર રાહ
જોવામું કહીને રૂમની બહાર ગયો. થોડા વખતમાં પાછો આવ્યો
અને એણે કહ્યું “ કેદી આપણા ચાર્જમાં છે એટલે એ નાશી ન
જાય તે આપણે જોવાનું છે. એ કદાચ નાસી જાય તોગ આપણે
જોખમદાર ઠરીએ. એને નાશી જતો અટકાવવાને માટે શું કરવું
કે શું નહિ, તે આપણી મરજની વાત છે. ” પછી અંદર અંદર
કેટલીક મસક્ત કરીને કોન્સ્ટેબલો એવા ઠરાવ ઉપર આવ્યા કે જો
આપણને પાંચને બદલે દસ ગીની આપે તો આપણે એને બેડી
પહેરાવવી નહિ. સદ્‌બાગ્યે લોન્સડેલ કેલેથી નીકળ્યો તે વખતે પૈસાની
સારી રકમ એણે સાથે રાખી લીધી હતી. એટલે એણે તરતજ દસ
ગીની ગણી આપ્યા અને અત્યારે તો એ બેડીની ફજેતીમાંથી મુક્ત
થયો. ત્યાર પછી એણે પેલા લેડીને કહ્યું કે “ થોડીવાર તમે
અહિંથી બહાર જશો ? મારે મારી સ્ત્રી સાથે કેટલીક વાતચીત કરવી
છે. ” કોન્સ્ટેબલો એનું કહેવું કબુલ રાખીને બહાર નીકળી ગયા
એટલે આ પતિ પત્નિ અને બાળક એટલાંજ રૂમમાં રહ્યા. આવી
પડેલી આપણને ફરીવાર રમરથમાં લાવીને પાછાં એ બંને ફરીથી
રડ્યાં. મનનો ઉભરો ખાસી કર્યો. એક બીજાને બેડી જ્યારે એ
શીત થયાં ત્યારે “ હવે શું કરવું ? ” તેનો વિચાર કરવામાં એ બંને
જથ્થુ પ્રવૃત્ત થયાં અને બાળક ફેડી ન સાંમળે તેમ ધીમે ધીમે વાત

કરવા લાગ્યાં. ફેડરિકે થ્યુસીને કહ્યું “ હવે હું જે કહું તે જરા તું
 ધ્યાનપૂર્વક સાંભળ અને પછી મારા કહ્યા પ્રમાણે વર્તજે. તને
 અત્યારે દુઃખ થાય એવું કહીને તને પરિતાપ કરાવવાનું મને મન
 થતું નથી; પણ મારે કહ્યા વગર છુટકો નથી કે હવે મને અહિંથી
 પકડીને લઈ જશે એટલે ગઈ વખતના જેવીજ મારે સિક્ષા ભોગવવી
 પડશે. અને તેથી મારી ઇચ્છા એવી છે કે મને પાંચી શિક્ષા થાય
 તે દરમ્યાન તારે તે ગામમાં પણ રહેવું નહિ. આપણા પુત્રની ખાતર
 તારે એટલું સહન કરી લેવું પડશે. માટે તારે કાલેજ ફેડીને લઈને
 અહિંથી કેલે ચાલ્યા જવું અને ત્યાં જઈને આપણો સરસામાન
 રાય રચીશું વિગેરે વેચી નાખવું. એમ કરવામાં કેટલોક વખત
 નીકળી જશે અને તેટલામાં મારી શિક્ષા વિગેરેનું પ્રકરણ પણ
 સમાપ્ત થશે. એટલે તું ઇચ્છાક્રમે મનચેસ્ટર આવી પહોંચજે.
 કેમ આ પ્રમાણે ફાવશે ને ? ” “ સ્વામિન, આપની ઇચ્છાને હું
 આજ્ઞા પ્રમાણે માથે ચઢાવીશ અને તે પ્રમાણેજ વર્તીશ. પણ મારી
 તમને એટલીજ પ્રાર્થના છે કે તમે આજ્ઞા ન છોડશો. તમારા
 મુખ ઉપર જે કારમી છાયા ફરી વળે છે તેને તમે સ્થાન ન આપ
 પશો. નહિતો તમારા વિયોગમાં પણ તમારા મુખ ઉપરની એ ભ-
 ચંકર છાયા મારી સામે ખડી થઈને મને અકળાવી મુકશે. ”

“ હું મારી મનોવૃત્તિઓને શાંત કરવાને મથન કરી રહીશ;
 પણ કમનીય કાન્તા, તું જરાએ જીવ નહિ બાળે ? તું જેમ અને
 તેમ શાંતિ ધરવાનું વચન આપે છે ? ”

“ વહાલા, તમે જેમ કહો તેમ કરવા હું તો તૈયારજ છું.
 આપણા પરસ્પરના હિતને માટે એમ કરવુંજ પડશે. ” એમ કહીને

બન્ને પાછા ફરી ભેટ્યાં, ફરી રડ્યાં. રાતે લંડન જતી ગાડીને ઉપડવાનો સમય થયો ત્યાં સુધી એ પ્રેમી પણ દુઃખી યુગલની એકાંતનો ભંજ કરવામાં નહોતો આવ્યો. પણ આખરે એ વિયોગનો સમય આવી પહોંચ્યો. હવે હ્યુસીના હૃદયના તાર તૂટતા જણાયા. એના દેહમાંથી જાણે પ્રાણ છુટો પડી ચાલ્યો જતો હોય તેવી વેદના એને થવા લાગી. આ વેદના એણે મનમાં જ વેઠ્યા કરી. જરાએ બહાર કાઢતે જણાવા દીધું જ નહિ. આગક બિચારો છાતીફાટ રડવા લાગ્યો. એ જોઈને બન્નેની હિમત છુટી ગઈ. પણ લોન્સડેલે પાછું મહા પરાણે ધૈર્ય ધારણુ કર્યું. જતાં જતાં છેવટનું સ્નેહમિલન કરી લીધું અને મહા કાયાવટીએ આળક અને પત્નિથી ગદ્ગદ કંઠે છુટો પડીને રૂમમાંથી નીકળીને બહાર ચાલ્યો ગયો. એના મયા પછી પુત્રને પોતાની ગોદમાં લઈને હ્યુસી દુઃખના ઓષમાં ડુબી જઈ અતિશય આકંઠ કરવા લાગી.

લોન્સડેલ ગાડીમાં બેઠો અને એની સાથે બે કોન્સ્ટેબલ પણ બેઠા. ત્રણ જણુ તો બેઠા પણ હજી એક જગ્યા એમાં ખાલી હતી. ત્યારે એથો હજી કોણુ આવવાનો છે એ વિચાર ફેરિકના મનમાં ચાલતો હતો; પણ એટલામાં તો એક મોટો ઝમ્મો પહેરીને એક માણસ હોટલમાંથી બહાર નીકળીને એ ગાડીના ખારણા આમળ આવી પહોંચ્યો. એટલે ગાર્ડે કહ્યું કે “ચાલો, બેસી જવ.” એ જોવો બેસવા જાય છે તેવું જ દીવાના પ્રકાશથી જણાયું કે એ તો ઝોબેડીઆ બેટસ. ગાડીમાં બેસતાં બેસતાં એણે કોન્સ્ટેબલોને પૂછ્યું “અધ્યા ખાતરીથી કહે છે, આ મને હેરાનગતિ તો નહિ થોંચાડે ?”

“ ના ના, એણે વચન આપેલું છે. એ છાનો માનોજ બેસી રહેશે અને નહિ તો આ બેડીઓ પહેરાવી દેતાં શી વાર લાગવાની છે ? ” કોન્સ્ટેબલે જવાબ આપ્યો. એટલે બેટસ ગાડીમાં જે જગ્યા ખાલી હતી ત્યાં બેઠો. ગાડીનું આરણ્ય બંધ થયું, ગાર્ડે સીગ્નલ આપી અને ગાડી ઉપડી.

ગાડી ડોવરની હદ વટાવી ગઈ ત્યાં સુધી કોઈ કાંઈ બોલ્યું નહિ. ત્યાર પછી અદકપાંસગીયા હળમથી બોલ્યા વગર ન રહેવાયું. એની જીભ સખતી ન રહી એટલે એ બોલી ઉઠ્યો “ કામ તો બહુ અચ્છી રીતે પાર પડી ગયું ખરૂં કની ? ” ગાડીની અંદર અંધારૂં હતું એટલે કોના સામું જોઈને એ વાત કરે છે, તે ન સમજવાથી લોન્સડેલ બોલ્યો “ તું મને કહે છે ? ” આમ બોલતાંની સાથેજ એના દિલમાંનો વેરનો કીડો પાછો સળકી ઉઠ્યો અને એને એટલો બધો ગુસ્સો ચઢી ગયો કે જાણે હમણાં ને હમણાંજ એ કાનો લેશે.

બેટસે જવાબ આપ્યો કે “ જે સાંભળે તેને હું કહું છું. પણ લોન્સડેલ, બોલ હવે તુંજ કબુલ કર. તું એજ મતાનો ખરો કે નહિ ? ” ફેરિકને તો આ સાંભળીને એવો ક્રોધ ચઢ્યો કે જાણે હમણાંજ એ હળમનો ટોટો પકડીને પીસી નાખશે; પણ મનને વશમાં રાખીને બોલ્યો “ મેં જ્યારે કોન્સ્ટેબલોને શાંત અને મુગા બેસી રહેવાનું વચન આપ્યું હતું ત્યારે હું એમ નહોતો જાણતો કે મને આમ સતારીને ઉશ્કેરી મુકવામાં આવશે. ” એક કોન્સ્ટેબલે બેટસને કહ્યું “ મી. બેટસ, આમ કરવું વ્યાજબી ન કહેવાય. ” “ વારૂ હવે હું એને કાંઈ નહિ કહું. ” એમ બોલીને હળમ ચુપ રહી ગયો અને થઈ આખી મુસાફરી દરમિયાન એણે લોન્સડેલને કશુંયે કહ્યું નહિ.

પ્રકરણ ૨૫.

ડામનો સળ.

ડાવરથી નીકળ્યા પછી ત્રીજે દિવસે સાંજે ફ્રેડરિક પેલા લોક સાથે માનચેસ્ટર આવી પહોંચ્યો. અહિં એને બેડીઓ પરેરાવામાં આવી. અત્યારે પહેલાંના જેવો એ હતાશ નહોતો જણાતો; પણ એની આંખ ફૂટાથી ઝળકી રહી હતી. એના મુખ ઉપર ઉદાસીનતા છવાઈ રહી હતી અને એના મુખ ઉપરથી એમ લાગતું હતું કે એ કાંઈ ભયંકર વિચાર કરી રહ્યો હશે. એને જે જે સંકટો પડ્યાં તેનું કેવી રીતે વેર લેવું તેનો એ માર્ગ શોધતો હતો. વેર લેવાની એક યુક્તિ એને સુઝી આવી અને જો એની ધારેલા ધારણા ખરી હોય અને જો એ યુક્તિનો અમલ કરવામાં આવે, તો એને સંકટમાં લાવી મુકનાર ઉપર સચોટ વેર લખ શકાય એમ હતું. એની એ યુક્તિ અને ધારણા શી હતી તે હવે પછી આપણને જણાશે.

લોન્સડોવને બેરેકમાં લઈ ગયા અને ત્યાં એક અંધારી કોટડીમાં એને રાખ્યો. પછી કોર્ટ માર્શલ બેઠી અને તેણે લોન્સડોવને પાંચસો ફટકા મારવાનો અને તે ઉપરાંત એક ડેઝર્ટર [લશ્કરમાંથી નાસી જનાર] તરીકે એને ડામી દેવાનો પણ હુકમ કર્યો. એ પહેલેથી જાણતો હતો કે ફટકા ઉપરાંત ડામી દેવાની પણ સજા થશે અને જ્યારે એ અને લુસી ઇંગ્સાંડથી ક્રાન્સ જવા તૈયાર થયાં, ત્યારે કદાચ ફરીથી પકડાઈ જવાશે તો શું થશે એ વિચાર એ બંને કરતાં હતાં; તે બખતે એણે લુસીને સહેજ ઈશારો કર્યો હતો કે હવે જો પકડાઈ જવાય તો ફટકા ઉપરાંત બીજી સજા પણ બોમરવી

પડે. એને આ વખતે એમજ લાગ્યું હતું કે ડાખી દેવાની શિક્ષા થશેજ અને તેથીજ એણે દ્યુસીને પાછાં જવાનું અને પોતે શિક્ષા ભોગવી રહ્યા સુધી કેલે રહેવાનું કહ્યું હતું. પરંતુ અહિંતો પહેલાં ફટકાની સજા ભોગવ્યા પછી ડાખી દેવાની શિક્ષા કરવાનું ઠર્યું હતું. એટલે ફટકાના જખમો ફાગવાને માટે એને ઓછામાં ઓછું દોઢ મહીને તો હોસ્પિટલમાં રહેવું પડે તેમ હતું અને ત્યાર પછી ડાખની શિક્ષા ભોગવવાની. તે દરમ્યાનમાં તો દ્યુસી માનચેસ્ટરમાં આવી પડે અને આ બદનામીમાં લાવી નાખનારી શિક્ષાની એને ખખર પડી જાય; તથા એના હૃદયમાં વધારે પરિતાપ થાય; તેથી એ અહિં વહેલો ન આવી પહોંચે માટે એને એક પત્ર લખવાનો એણે વિચાર કર્યો.

સૈનિકોને જ્યારે આવી ભયંકર અને ત્રાસદાયક શિક્ષા કરવાનો હુકમ થાય છે, ત્યારે એમને મૃત્યુના મુખમાં સપડાયલાજ ગણવામાં આવે છે અને તેથી સાધારણ રીતે એમનો કાષ્ટને કાગળ પત્ર લખવાનો વિચાર હોય છે, તો તેમ કરવાની એમને પરવાનગી મળે છે. તે પ્રમાણે લોન્સડેલને પણ પરવાનગી મળી હતી એટલે ખરીયો, કલમ અને કાગળ મંગાવીને એક કાગળ દ્યુસીને લખી નાખ્યો. એમાં એણે લખ્યું હતું કે “ માનચેસ્ટર આવવાને માટે તને હું બીજો કામળ લખું ત્યાં સુધી તું આવવાનું મુલતવી રાખજે. મારી વેદના મટી જશે અને મને હોસ્પિટલમાંથી છુટો કરવામાં આવશે ત્યારપછી તને હું અહિં આવવાનું લખીશ. મને આવી સજા થઈ છે અને મારે હોસ્પિટલમાં રહેવું પડ્યું છે વિગેરે હકિકત આપણા યુવની જાણમાં ન આવે અને એના કુમળા મનજ ઉપર ખરાજ

અસર ન થાય એટલાજ કારણથી હું તને હમણાં આવવાનું ના લખું છું. જ્યારે તમે માનચેરટરમાં પગ મુકો ત્યારે હું બહાર હરી ફરી શકતો હોઉં એવી સ્થિતિમાં આપણો પુત્ર મને જીએ એ જોવું ખાસ જરૂરનું છે. ” એ ઉપરાંત એણે લખ્યું હતું કે “ તારા પ્રત્યેના મારો પ્રેમ જરા પણ ન્યૂન થયો નથી. વળી આ દુઃખમય ઘટના તો જોતજોતામાં પુરી થશે; માટે હરબડી જઈશ નહિ. ” વિગેરે આશ્વાસનના એ બોલ પણ લખવાનું એ જીવ્યો નહિ.

બીજે દિવસે એને આખી રેજીમેન્ટની સમક્ષ ફટકાની સજા કરવામાં આવી. ગાંધ વખતની માફક આ વખતે પણ સાર્જન્ટ મેજર લેંજલીજ આ સંજોગો વ્યવસ્થા કરવાને અને ડ્રમર બોય વિગેરેને તૈયાર કરવામાં મુખ્ય ભાગ ભજવતો હતો. ડ્રમર બોયને પોતાનું કામ કરવાને અચ્છી રીતે તૈયાર કરવામાં આવ્યા હતા. એટલે એ બાકી શાના મુકે ? એમણે તો રાક્ષસી કાયડો હાથમાં લઇને પોતાનું કરપીણ કૃત્ય શરૂ કરી દીધું. ગાંધ વખતની સજાથી એની પીઠ ઉપર જે મોટાં વજ્ર પડ્યાં હતાં તે રૂઝાઈ જઇને તેના ઉપર ચામડી આવી ગઈ હતી; છતાં જેમ એક વારની ખેડામણી જમીનને બીજી વાર ખેડતાં ઝાઝી મહેનત નથી પડતી તેમ એક વારની ફેડરિકની મજાજીત અને વજ્ર જેવી પીઠ આગળા ખાઇ ખાઇને નરમ અને પોચી થઈ ગઈ હતી અને તે પીઠ ઉપર ફરીથી પેસો નવ આજીમનો કાયડો પડે એટલે શું બાકી રહે ? આ વખતે તો પહેલેજ કાયડો લોહી નીકળવા માંડ્યું અને જેમ જેમ બીજા કાયડા પડતા ગયા તેમ તેમ એની ચામડી ફાટીને લોહી વહેવા લાગ્યું. માંસમાં કાયડો ચોંટી જઇને માંસના કટકા કરવા લાગ્યો અને પીઠ ફરીથી પાછી

થોડી અને માંસનો લોચો ખની ગઇ. આ વખતે પણ આ કમ-
 કમાટ ભર્યા દેખાવથી ધણા સૈનિકો મૂર્છાવશ થઇ ગયા. પણ ઓશી-
 સરો તો એના એજ! પથ્થરના હૃદયનાં દયાહીણ મનુષ્યો આ
 હેવાનીયતને દઢતાથી જોઇ રહ્યા. અરે પણ અત્યારની લોન્સડેલની
 વેદનાના દસમા ભાગનું પણ વર્ણન કાણ કરી શકે એનું છે? અમે
 તે કયા શબ્દોમાં એનું વર્ણન કરીએ? વિચાર તો કરો. પાંચસો ફટ-
 કાની શિક્ષા. દરેક ફટકા નવ નવ ચાંદુખતો. તો પાંચસોતે નવે
 ગુણીએ તો ખરી રીતે એના ખંડા ઉપર ચાર હજાર ને પાંચસો
 ફટકા પડી ચુક્યા. કુરાડાના ધા માથા ઉપર પડે ત્યારે કેવી વેદના
 થાય? સીલોનનો વિષધર કાળો નાગ મનુષ્યને ચુક ભેરવીને એને
 હચમચાવી નાખે ત્યારે એની શી દશા થાય? ભુખ્યો વાધ મનુષ્ય
 ઉપર તરાપ મારીને એના તીક્ષ્ણ પંખા એના દીક્ષમાં ભોંકી દે
 અને એના માંસને પણ ખહાર ખેંચી કાઢે તે વખતની એની
 કેવી દરજ્યાજનક સ્થિતિ? દરીઆમાં નહાતા પડેલા ખલાસીને સાઈ
 માછલી પોતાના ઝપાટામાં લઇ પાડે તે વખતનું જીવ સટોસટનું
 એનું કેવું મથન? લાકડાનો અણીદાર ભાગ માણસના પેટમાં આખોને
 આખો ખોસી દેદને એને જીવતો મારી નાખવામાં આવે તે વખતનું
 એને કેવું જીવલેણ દરદ થાય? આ ઉપરની દરેક મનુષ્યની વેદના-
 આને ભેગી કરો અને તેમાં તમારી કલ્પનામાં આવે તેવી ખીજ
 વેદનાઓ ઉમેરો અને જે સરવાળો આવે તેને હજારે ગુણો અને
 પછી તમારો તર્ક બાધી; તો તમને જણાશે કે તેવી ભારેમાં ભારે
 ભયંકરમાં ભયંકર વેદના લોન્સડેલ આ વખતે ભોગવી રહ્યા હતા.
 છતાંએ મને તેવા વજ્ર હૃદયના પણ છકા છુટી જાય અને તેને

પણ મોતીયાં મરી જાય એવી ભયાનક શિક્ષા એણે મહાન વૈષ્ણવ અને દહતાથી સહન કરી. તે વખતે નથી એણે એક હાથ ઢાલી કે નથી એણે દુઃખનો વિસામો મૂક્યો; તો મોઢામાંથી શબ્દ તો નીકળેજ શાનો ? આખરે બેભાન અવસ્થામાં એને હોસ્પીટલમાં લઈ ગયા.

થોડા દિવસ પછી દ્યુસીનો લખેલો કાગળ એને મળ્યો. એ કાગળ પ્રેમ અને આશ્વાસનથી ભરેલો હતો. એમાં દ્યુસીએ જણાવ્યું હતું કે “ આપે આપના કાગળમાં જે આજ્ઞા કરી છે તે આજ્ઞા હું અક્ષરશઃ પાળીશ. ” આનો જવાબ ફેડરિકે વાળ્યો. એણે લખ્યું કે “ મેં શિક્ષા ભોગવી લીધી છે અને હવે ધીમે ધીમે માઈ દુઃખનરમ પડતું જાય છે. મારામાં શક્તિ આવતી જાય છે તેની ખાતરી તને આ કાગળથી થશે. મને હોસ્પીટલમાંથી પુરપુરો આરામ થઈ ગયા પછી રજા મળશે એટલે હું તને લખી જણાવીશ. ” વળી પાછો દ્યુસીનો પત્ર આવ્યો “ કલેનો આપણો બધો સરસામાન મેં વેચી દીધો છે અને માનચેસ્ટર આવવા માટે હવે હું તમારા પત્રની કાગતે ડોળે રાહ જોઈ રહી છું. ” વળી એણે લખ્યું હતું કે “ બહાલા, તમારી શિક્ષા તમે હિંમત અને દહતાથી ભોગવી અને પ્રભુએ તમને એ દુઃખમય જીવલેણ ઘટનામાંથી બચાવીને આરામ કર્યો છે એ જાણી હું પ્રભુનો પાડ માનું છું. આપણો ફેડી અહિં ખુશીમાં છે અને મને વારંવાર પૂછે છે કે મારા પપા ક્યાં છે અને પેલા દુષ્ટ લોકોએ એમનું શું કર્યું ? ” જે દ્યુસીના મનની સ્થિતિ શાંત અને ચિંતારહિત હોત તો નાના ફેડી વિષેનો કરો ઉલ્લેખ આ પત્રમાં એ કરત નહિ. કારણ કે આ વાત લખનાથી તો ફેડરિકના મનને ઉલટો વધારે પરિતાપ થાય એવું હતું. આ પ્રમાણે બન્ને

પર્યે પત્ર વ્યવહાર ચાલી રહ્યો હતો. આ વખતે ફ્રેડરિકને ગઈ વખત જેટલો જલદી આરામ ન થયો પણ રફતે રફતે આરામ થતો હતો. આ વખતના ધા વધારે ઉંડા હતા. ખીક ઉપરની ઘણી ચામડી નીકળી ગઈ હતી અને ઘણું માંસ એના શરીરમાંથી નીકળી ગયું હતું. એને મરી જાય તેવા માર મારેલો હતો. રૂશીઆની શિક્ષા કરવાની પદ્ધતિ ઘણી દૂર છે એમ કહીત તે શિક્ષા સામે જે લોકો પોતાનો પાકો અલુગમો ખતાવે છે, તેનાથી પાતાને ચીતરી ચઢી જાય છે એવું જે બહારથી ખતાવે છે; છતાં તેજ લોકો આવી નવ ચાલુકોના કોયડાની શિક્ષાનો રીવાજ ઠંડે પેટે ચાલવા દે તો પછી એ લોકોને અમારે શું કહેવું? એમની લાગણીઓ ફક્ત ઉપર ઉપરનીજ અને લોકોને ખતાવવા ખાતરજ છે એમ કહ્યા વગર ચાલતું નથી.

એ મહિના પછી ફ્રેડરિકને હોસ્પિટલમાંથી આરામ દરદી તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યો; એટલે હવે એને ડામ દેવાની શિક્ષા બાકી રહી. કેટલાક એના સૈનિક મિત્રોએ એને કહ્યું કે “કર્નલ વિંડહામને તું અરજ કર કે મને ડામની શિક્ષા માફ કરવી જોઈએ. ” પરંતુ ફ્રેડરિકે તેમનો આજાર માનીને કહ્યું “ મારા દુશ્મન પાસે હું કોઈ દિવસ એવા દાક્ષાવાદા કરવા જવાનો નથી અને મારે એની કૃપાએ જોઈતી નથી. ” ફરીથી પાછી ૧૫ મી માર્ચ સને ૧૮૩૫ ને દિવસે પરેડ ગ્રાઉન્ડના યોગાનમાં આખી રેજીમેન્ટ એકઠી થઈ અને લોન્સ-ડેલને હોસ્પિટલમાંથી અહિં આણ્યો. અહિં એને “ ડેઝરટર ” ની છાપ મારવાની હતી. હજુ એના ધા તાજાજ રૂઝાયલા હતા. એનામાં પુરેપુરી શક્તિએ આવી નહોતી; એટલે એ ધીમે ધીમે આવતો હતો. એ મહાપરાણે ધસડાતો ધસડાતો ચાલતો હતો પણ

એના દુઃખની દયા કાને આવે એમ હતું ? મિચારા સૈનિકાને, અને અમલદાર વર્ગમાં ફક્ત હીથકાટનેજ એની દયા આવતી હતી.

રેજમેન્ટની મધ્યમાં એને આણ્યો અને પાટલુન શિવાય એનાં બધાં કપડાં કહાડી નાંખાવ્યાં; એટલે બધા સમક્ષ એ અર્ધનગ્નાવસ્થાની રિથતિમાં ઉભો રહ્યો. આ વખતે રેજમેન્ટનો સર્જન પોતાનું કર્તવ્ય બજાવવા હાજર હતો. જેણે ફટકાની સજા ભોગવી હતી તેને આ સજા કાંઈ હિસાબમાં નહોતી; ધારણ કે આમાં ભય અને દુઃખ પ્રમાણમાં ઘણાં ઓછાં હતાં. પણ આમાં બદનામી હતી. હવે એ છપાયલું કાટલું થઇ જશે અને હમેશની એની બદશાખ થઇ જવાની; એ વિચારે ફેડરિકને હૃદયપારનું દુઃખ થવા લાગ્યું.

ઉપર પ્રમાણે એને અર્ધનગ્નાવસ્થામાં ઉભો રાખવામાં આવ્યો. પછીથી ડ્રમ મેજરે પોતાની પાસે એક શીશી હતી તે કાઢી તેમાં કાળા રંગનું કાંઈ પ્રવાહી ભરેલું હતું તેમાં એણે ઉંટના વાળમાંથી બનાવેલી પીંછી બોળી અને તે પીંછીથી લોન્સડેલને ડાબે પડખે એની બગલથી બે ઇંચ નીચે જ્યાં ફટકા વાગવાથી લોહી, માંસ અને ચામડી નીકળી ગયાં હતાં અને હમણાંજ તાજી ચામડી આવી હતી, તે જગ્યાએ એક ઇંચ જેટલો લાંબો D અક્ષર ચીતર્યો. પછી નાકાંવાળી ત્રણ ધારો વાળી કેટલાક મોચી લોકો રાખે છે તેવી સોયો લીધી અને તેનાથી જેમ ધુંદણાં ધુંદે તેમ D અક્ષરને સોયો ઘોંચીને લોહી નીકળે ત્યાં સુધી ધુંદવા લાગ્યો. એ ભાગ ઉપર અમે કહી ગયા છીએ કે તાજી ચામડી આવી હતી એટલે એને ધુંદતાં શી વાર લાગે ? આ સંબંધો વખત એક પથ્થરની પ્રતિમાની માફક લોન્સડેલ સ્થિર થઇનેજ ઉભો રહ્યો હતો. પરંતુ આ સજાથી લોકોની નજરમાં એ

વધારે હલકો પડી જશે એ વિચારથી એના હોઠ ધ્રુજી જતા હતા. ઉપર પ્રમાણે ન્યારે D અક્ષર આખોયે છુંદાછ રહ્યો ત્યારે ડ્રેમ મેજોરે અંદુકમાં ભરવાના દારૂની ચપટી ભરી અને પેલો અક્ષર ચોખ્ખો ઉઘડે તેટલા માટે તેના ઉપર તે દારૂ ધર્યો. આ દારૂ ધસવાનું કારણ એવું હોય છે કે સોયોથી ટોચેલાં પેલાં ત્રીણાં ત્રીણાં કાણાંમાં આ દારૂની કાળી રજકણ પેસી જાય, અને ચામડી પર રૂઝ આવે તે વખતે ત્યાં સોજો ન જણાય, પણ પેલો D અક્ષર ચોખ્ખો બહાર ઉઠી આવે. અને ખીલકુલ જુસાર્થ જાય કે ઘસાર્થ જાય નહિ. આ પ્રમાણે બધાને ટપી જાય એવી લોન્સડેલની નાલેસી કરવામાં આવી અને તે પણ પોતાના સૈનિક લાઇઓની સમક્ષ અને અર્ધ નગનાવસ્થામાં કરવામાં આવી. અરે દુર્ભાગી મનુષ્ય! જ્યાં બાઈબલ જેવાં પવિત્ર ધર્મ પુસ્તકો વંચાય છે અને જ્યાં મીશનરી જેવી ધર્મ પ્રચારક સંસ્થાઓ છે, તેવા સુધરેલા કહેવાતા દેશમાં પણ તારી આ દશા ? તને દુનિયામાંથી સમુળગો બાતલ કરી નાખવાનો પ્રયત્ન ? આ વિધિ પુરો થયા પછી પાછો એનો એ ધા રૂઝવાને એને ફરી હોસ્પીટલમાં મોકલી આપ્યો. સર્જને એને કહ્યું કે એક અઠવાડીયામાં ધા રૂઝાઈ જશે અને પછી રજા આપવામાં આવશે; એટલે એણે દ્યુસીને માનચેસ્ટર જલદી આવવાનો પત્ર લખી દીધો. એ પત્રમાં પોતાને ડામી દઇને ડામીસ કરી નાખ્યો છે એ વાતનો જરાએ ઉલ્લેખ એણે કર્યો નહિ. પોતાની પત્નિના જખમાયલા હૃદયમાં આ કારી ખંજર ભોંકી દેવાને એનો જીવ કેમ ચાલે ? એના માનચેસ્ટર આવ્યા પછી પણ એને કાને ભુલે ચુકે પણ એ વાત ન પહોંચે એવી એની ઇચ્છા હતી. છઠ્ઠે દિવસે ફેડરિકને હોસ્પીટલ-

માંથી રત્ન આપી એટલે તરતજ એને કર્નલ વિંડહામ પાસે લઈ જવામાં આવ્યો. ત્યાં એડ્જ્યુટન્ટ સ્કોટ અને સાર્જન્ટ મેજોર લેંગ્લી પણ હતા. કર્નલે લોન્સડેલ તરફ જોઈને કહ્યું “લોન્સડેલ, પાછો તું તારી નોકરી ઉપર ચઢે છે માટે હવે સંભાળીને ચાલજો. તારી વર્તુલ્યુકમાં જે કાળો ડાઘ લાગ્યો છે તેને ધોઈ નાખવા પ્રયત્ન કરજો. પણ લેંગ્લી, એ હવે સુધરે એમ તમને લાગે છે ?” જાણે પોતાની પાસે એક કુતરું ઉભું હોય અને તેના તરફ જેવી કુલ્લકતાથી નજર કરે તેમ લોન્સડેલ તરફ તિરસ્કાર દ્રષ્ટિ ફેંકીને લેંગ્લીએ ડાકું ધુણાવી નકારનો જવાબ આપ્યો. એડ્જ્યુટન્ટ તરફ ફરીને કર્નલ બોલ્યો “મી. સ્કોટ, આને અહીં કેમ બોલાવવામાં આવ્યો છે તેનું કારણ એને કહી સંભળાવો.” હવે સ્કોટે કહેવા માંડ્યું “લોન્સડેલ, જ્યારે તું પહેલવેલો લશ્કરમાં જોડાયો ત્યારે સાત વરસની બોલીથી તું જોડાયો હતો. કેમ મી. લેંગ્લી ખરું કની ?” લેંગ્લીએ જવાબ આપ્યો “હાજી.” સ્કોટે આગળ ચલાવ્યું “તું ૧૫ મી મે ૧૮૨૮ થી નોકરીમાં જોડાયો અને એજ વરસના ઓગસ્ટ મહીનાની ૨૪ મી તારીખે તું લશ્કરમાંથી નાસી ગયો; એટલે તારી નોકરી તે વખતે ત્રણ મહિના અને એક અડવાડીઆની ચમ્પ હતી. ૧૮૩૦ ના જાન્યુઆરીની દસમી તારીખે તને પકડવામાં આવ્યો અને ત્યાર પછી ૨૬ મી ઓગસ્ટ સને ૧૮૩૨ સુધી તે નોકરી કરી એટલે સાડી ઓગણીસ મહિના નોકરી કરી પાછો તું નાસી ગયો અને ૧૮૩૪ ની ૩૧ મી ડીસેમ્બરે તને ડોવરમાં પકડવામાં આવ્યો. અને તે તારીખથી આજ સુધી એટલે ૨૨ મી માર્ચ ૧૮૩૪ સુધીમાં બે મહિના

અને ત્રણ અઠવાડીયાં થયાં છે. કેમ ખરું કની લેંગલી. હવે બધું મળીને એની નોકરી ફેટલા વખતની થઇ તે કહો.”

લેંગલી: “જુઓની સાહેબ, ત્રણ ગાળે એની નોકરી થઇ. પહેલાં ત્રણ મહિના ને એક અઠવાડીયું, બીજી વખતે ઓગણીસ મહિના ને બે અઠવાડીયાં અને આ છેલ્લાં બે મહિના ને ત્રણ અઠવાડીયાં એટલે એકંદરે પચ્ચીસ મહિના ને બે અઠવાડીયાં થાય છે.” કર્નલ બોલી ઉઠ્યો “બે વરસ ને છ અઠવાડીયાં થયાં.” રકોટે આગળ ચલાવ્યું “જો ત્યારે આ ગણતરી કેમ કરવી પડે છે તે તું જાણે છે? સાત વરસની તારી બોલી છે તેમાં જેટલો વખત તું નાસી જઇને બહાર રહ્યો છે તે બધો વખત તારી નોકરીમાં ગણવામાં આવતો નથી. નોકરી તો તે ફક્ત બે વરસ અને છ અઠવાડીયાંની કરી છે; માટે હવે તારે—લેંગલી, ફેટલાં વરસ હજી અને પાકી રહ્યાં?” “ચાર વરસ દસ મહિના અને બે અઠવાડીયાં સાહેબ.” લેંગલીએ જવાબ આપ્યો. કર્નલ વિંડહામ આ આંકડા ગણવાથી કંટાળી ગયો હતો એટલે એણે અગાસાં ખાતાં ખાતાં કહ્યું કે “બરાબર છે.” રકોટે પાછું કહેવા માંડ્યું “ત્યારે જો, તારે હજી લગભગ બીજાં પાંચ વરસ નોકરી કરવાની છે. હવે જા.”

ઉપર પ્રમાણે એના ઉપરીએ જે કહ્યું તે ફેરિક ગણતોજ હતો. એને ખબર હતી કે પુરેપુરાં સાત વરસ એને નોકરીમાં બરવાનાં હતાં અને જેટલો વખત એ નોકરીમાંથી નાસી ગયો હતો તે એને મજરે ન મળે. એ વાત દ્યુસી પણ જાણતી હતી એટલે એ વિષયમાં એને બહુ લાગતું નહોતું પણ એના ઉપરી અમલદારો એની સાથે જંગલી રીતે વર્ત્યા હતા તેનું એને બહુ લાગતું હતું.

એણે બિચારાએ પોતાનો જે ગુન્હો ગણાતો હતો તેની પુરેપુરી શિક્ષા ભોગવી હતી; છતાં એના પ્રત્યે તેમની જરાએ દયા નહોતી. એમના દીલમાં એમે નહોતું થતું કે અરે આ બિચારાને કેટલું વેઠવું પડ્યું. આવા વિચારથી ફેરિક છેક હતાશ થઈ ગયો હતો. ફર્નલની પાસેથી આવ્યા પછી એને પરેડ માટે જવાનું હતું એટલે એને પાછો પરેડનો પોષાક પહેરવો પડ્યો અને હાથમાં હથીઆર પણ લેવાં પડ્યાં. પરેડ કરી આવ્યા પછી લશ્કરી પોષાક ઉતારીને એણે બાળુએ મુક્યો ત્યારે એને ઠીક લાગ્યું. આજે સાંજે દ્યુસી અને ફેડી આવવાનાં હતાં તેથી એના મનમાં આનંદ હતો. એમને રહેવાને ઘર જોઈએ તેથી બપોરે ડયુટીમાંથી એ ફારેગ થયો એટલે ઘરની સવડ માટે એ બહાર ગયો અને જરૂરીઆત પ્રમાણેનું એક ઘર એણે ભાડે રાખી લીધું. ડાવરથી નીકળ્યો ત્યારે પોતાની પાસે એણે પૈસાની સારી રકમ રાખી હતી. એટલે એ પૈસામાંથી એણે ભાડું પણ આગ્રમ્યથી આપી દીધું. સાંજ પડી એટલે દ્યુસીને લેવા એ સામે ગયો. સમય થયો એટલે ડાય સ્ટેશન ઉપર ડાય આવી પહોંચી. તેમાંથી બીબા ઉતાર્યો ભોગી દ્યુસી પણ નાના ફેડીને લઈને ઉતરી. બન્ને પ્રેમીઓ એક બીબાને મળતાંજ પૂર્ણ પ્રેમથી ભેટી પડ્યાં. ફેડીને દ્યુસીએ કહ્યું હતું કે “હવે તો તારા પિતા સૈનિક થયા છે.” તેથી આ વખતે લોન્સટેલને યુનીફોર્મમાં જોઈને છોકરો ગભરાયો નહિ. પણ એને એ ટ્રેસમાં જોઈને એ ખુશી થઈ ગયો. પિતાએ પુત્રને ઉચકી લઈને વહાલથી પોતાની છાતી સરસો ચાંપ્યો. ડાય ઓશીસથી ઘર ખુલુ આવ્યું નહોતું એટલે સર સામાનને માટે એક મજૂર કરી લીધો. અને તેને માથે બધું ચઢાવીને બાળક સહિત પતિ

પતિ પોતાના નવા ઘર તરફ પરસ્પર એક બીજાને હાથ ઝાલીને ચાલવા લાગ્યાં. બન્ને આજે ત્રણ મહિને ફરીથી મળ્યાં. એ બન્ને મુકાઈ ગયાં હતાં. એમનું લોહી ઢીડી મથું હતું. ફેડરિકના ઘા હજી તાજાજ રૂઝાંચલા હતા એટલે એ બરાબર ચાલી શકતોએ નહોતો. દ્યુરી પતિની ચિંતામાંજ અડધી થઇ ગઇ હતી. બન્ને એક બીજાને જોઈ રહ્યાં અને વિયોગ દુઃખે કેવું પરિણામ આણ્યું છે તે મનમાં તે મનમાંજ સમજી રહ્યાં. બન્ને ઘેર પહોંચ્યાં. ઘર હવા અજવાળાવાળું સાફ હતું. એમના ઘરનો માલિક પણ આખ-રૂદાર હતો. ફેડરિક પોતાને જોઈતી જરૂરીઆતની ચીજો મંગાવી રાખી હતી એટલે દ્યુરીને કશી અગવડ વેઠવી પડી નહિ. જમી પરવારીને આ નાનકું કુટુંબ આનંદમાં બેઠું. ઘણે દિવસે પતિનો મેળાપ થવાયો. દ્યુરીના આનંદનો પાર નહોતો. એ ફેડરિકનું દીલ બહેલાયવા વધારે આનંદ પ્રદર્શિત કરવા લાગી; પરંતુ ફેડરિકના મુખ ઉપર પાછું પેલું કાળું વાદળું છવાઈ રહ્યું હતું; તેથી એના હૃદયમાં જાણે કાંઈ જમરું દુઃખ સાલી રહ્યું હોય એમ જણાતું હતું. પુત્રને પિતાના હૃદયમાં શું સાલી રહ્યું છે તેની કશીજ ખબર નહોતી એટલે એ તો પિતાને જોઈને રાજી રાજી થઈ ગયો હતો. આખા રૂમમાં હર્ષથી નાચતો કુદતો હતો. ઘડીકમાં ફેડરિકના દીલ ઉપર ચઢી જતો તો ઘડીમાં એને ગળે હાથ નાખીને ઉભો રહેતો, તો ઘડીકમાં હેતભરા બોલીઓ કરતો હતો.

બીજે દિવસે શું ખર્ચ થયું અને પોતાની પાસે કેટલી શીલીક રહી વિગેરેનો હિસાબ કરવા બન્ને જણ બેઠાં કેલેમાં સીતેર પાઉંડ ખરચીને ફરનીયર વસાવ્યું હતું તેને વેચતાં પચાસ પાઉંડ ઉપજ્યા

હતા, અને બીજા દસેક પાઉંડ એમની પાસે રહ્યા હતા; એટલે બધા મળને એમની પાસે અત્યારે સાડેક પાઉંડની શીલીક હતી. અહિં કોઈ પ્રશ્ન કરશે કે લોન્સડેલ પાસે શીલીક તો ફીક હતી; તો હવે ફરીયા ફ્રાન્સ નાસી જઇને, કોઈ પણ જાતની બાજુ કે યુક્તિ એમને ફસાવવાને માટે પાછી રચવામાં આવે તો પણ તેમાં ફસાવું નહીં અને કોઈ પણ સંજોગોમાં હવે ફ્રાન્સ છોડવુંજ નહિ એવો વિચાર ફ્રેડરિક કેમ નહિ કર્યો હોય ? તો એનું કારણ એટલુંજ હતું કે હવે એનામાં પહેલાં જેવી શક્તિ કે જીરસો રહ્યો નહોતો. એના સ્વભાવમાં પણ પરિવર્તન થતું હતું. આખા સંસાર ઉપર એને અવિશ્વાસ આવી ગયો હતો. એને હવે એમજ લાગતું હતું કે “ માફ નસીય કુટલું છે; માટે બધું હવે તો મારા પ્રારબ્ધને આધિન થઇનેજ રહીશ. મને તેટલા પ્રયત્ન કરે છું પણ નસીય તો બે ડગલાં આમળને આમળ જાય છે અને માફ કરેલું ધુળ મળી જાય છે. ” હ્યુસીએ કહ્યું કે “ હવે આપણા ગુજરાનને માટે જેમ હું પોર્ટસમાઉથમાં કામ કરતી હતી તેમ અહિં પણ હું કરું ? ” ફ્રેડરિકે કહ્યું “ હાલમાં તારી પ્રકૃતિ નરમ છે માટે જ્યારે તને પુરેપુરો આરામ થાય અને તારામાં જોડે એ તેવી શક્તિ આવે ત્યારે એ બાબતનો વિચાર કરજે. ” આ વાત પુરી થઇ એટલે એણે બીજી વાત કાઢી અને કહ્યું “ હવે હું એક બીજું કામ કરવા માગું છું. પોર્ટ માસ્તર જનરલને એક કાગળ લખવાનો મારો વિચાર છે. એમાં હું લખવાનો છું કે ઓકસી ગામમાં ખેટરના ચાળમાં પોર્ટ ઓફીસ છે તેના ગેરલાજ લઇને એ લોકાના કાગળો ફેડે છે. એમ માનવાનું મને સખળ કારણ છે. હું નક્કી માનું છું કે તારા પિતાને ફલેથી તે જે કામળ લખ્યો

હતો તે જરૂર એણે ફેરવેલો હોવો જોઈએ. નહિતો આપણે કેલેમાં છીએ એ વાત એ ક્યાંથી જાણે ? ”

હ્યુસી આવેશમાં ખેલી ઉઠી “ હાય પ્રાણુધાતી પત્ર ! મેં સમુજગો કામળજ ન લખ્યો હોત તો કેવું મારું થાત ? ” “ પ્રિયે એમાં તારો શો દોષ ? એ વાત તારે મનમાં લાવવાની કાંઈ જરૂર નથી. એ કામળના જવાબમાં આપણને જે કામળ મળ્યો અને જે વાંચીને આપણે કેલે છોડ્યું તે કામળ એમને એમ લખાયો નથી; પણ તેં તારા પિતાને કામળ લખેલો તે પુરેપુરો આપણને કામળ લખનારે વાંચેલો છે. એજ પ્રમાણે આજથી સાત વર્ષની વાત ઉપર જુરોડે તારા પિતા ઉપર પત્ર લખ્યો હતો તે પણ એણે ફેરવેલો નહિંતો સાન્ટ લેંગલીને એણે જે કામળ લખ્યો તે જુરોડના પત્રની હરિકત જાણ્યા વગર કેવી રીતે લખ્યો ? માટે હવે તો એ હરામખોર ઉપર હું પુરેપુરું વેર લઉં નહિ, ત્યાં સુધી માંગ જીવને શાંતિ નહિ વળે ” આ વાક્ય કોન્સરેલ એવા કક્કશ અને કટુ સ્વરે બોલ્યો કે એ સાંજળાને હ્યુસી ગભરાઈ ગઈ. એ ચોંટી ઉઠી અને પોતાના પતિના શબ્દોમાં અને મુખ ઉપર એને એવી બયાનક નિશ્ચલતા જણાઈ કે એ જોઈનેજ એ ઠરી ગઈ. આખરે ધીમે ધીમે ધનજતાં ધુજતાં અને આજીવતાથી દયામણું સ્વરે હ્યુસી ખેલી “ મારા પ્રાણુવલ્લભ, હું જાણું છું કે આપણે ધણું વેઠ્યું છે. તેમાં ખાસ કરીને તમારા દુઃખની તો અવધિ થઈ છે; છતાંયે વેર લેવાનો વિચાર કરવો એ સારો તો નથી. હું તમને વિનવું છું, દરગરીને કહું છું કે એ વિચાર તમારા મનમાંથી સદંતર કાઢી નાખો. તમારું દીલ એટલું ઉદાર, ઉન્નત અને સાલસ છે કે એનો વિચાર સર-ખોએ તમને ન શોભે. ”

“ દ્યુસી, હવે મારું દીલ એવું નથી રહ્યું. તારા અને આપણા આ બાળક શિવાય આખા સંસાર પ્રત્યે મને ધિક્કાર વાજી રહ્યો છે. ”

“ હૃદયેશ્વર, આવું ન બોલો. વગર વિચાર્યું એકે ડગલું ન ભરશો. કાંઈ પણ કરો તે પહેલાં પૂર્ણ વિચાર કરજો. આજે તમને એવું થઈ ગયું છે; પણ શાંતિથી વિચાર કરશો એટલે પાશ્ર્વ તમારું ઉશ્કેરાર્થ ગયેલું મન ઠેકાણે આવશે. ”

“ દ્યુસી, મને કાંઈ એાછું દુઃખ પડ્યું નથી. મારા દુઃખથી તો ભલભલા સંત પણ સેતાન થઈ જાય. વિચાર તો કર; આપણા પુત્ર સાથે આપણે કેવા સુખમાં રહેતાં હતાં? કેટલાં નિર્ભય હતાં? આપણું જીવન કેટલું મધુર બની રહ્યું હતું? અરે એ અમૃતમય જીવનમાં હલાહલ વિષ રેડાયું. મારી હૃદયવલ્લભા અને આંખની કીકડી સમાન પ્રિય બાળકને એ દગાખોરે દગાખાજીથી હેરાન હેરાન કરી નાંખ્યાં, રઝળાવી નાંખ્યાં, તેનું મને બહુ લાગે છે. એ વિચારે મને ગાંઝો કરી દીધો છે. ” દ્યુસીની આંખમાં આ સાંબળીને આંસુ આવી ગયાં અને તે અશ્રુપૂર્ણ નેત્રે પતિને વિનવવા લાગી “ પ્રાણેશ, હું વળી વળીને તમને કહું છું કે એવું ન બોલો. હું શું કરું તો તમે સુખી થાઓ? ” અત્યાર સુધી નાનો ફેડી બીજ બાજુ રમતો હતો એટલે એનું ધ્યાન આ બાજુએ નહોતું; પણ પોતાના પિતાના બારે અને માતાના કૃષ્ણાપૂર્ણ અવાજથી એને એમ લાગ્યું, કે મારા પિતા મારી માતાને વઢે છે; એટલે એ બીતો બીતો માની પાસે આવી પહોંચ્યો અને ગરીબડા જેવું મોઢું કરીને ઉભો રહ્યો. દ્યુસીએ એનો હાથ ઝાલીને પોતાની પાસે લીધો અને પૂર્ણ વહાલથી કહ્યું

“ કેમ લાઇ આમ રડવા જેવો થઈ ગયો ? ” બાળક ગળગળો થઈ ગયો અને બોલ્યો “ પણ તને વટે છે ને ? ”

“ ના બા, તારા પપા મને નથી વળતા હાં લાઈ. ” એમ કહીને દ્યુસીએ તે બાળકને પોતાના બોળામાં લઇને એને માથે હાથ ફેરવી એને બોલી કરી. લેન્ડલે દ્યુસીને કહ્યું “ આપણે આના દેખતાં વાત કરવી હીક નહિ એને. જરા આપણી લેન્ડલેડી (ધરતી સ્વામિની) પાસે મુકી આવ ને. એ એને જરા ખહાર રમવા તેડી જશે. એકાદ કાંઈ રમકડું એને અપાવ એમ કહેજે એટલે એ રમવા કરશે. ” દ્યુસી પતિના કહેવા પ્રમાણે પોતાના બાળકને લેન્ડલેડી પાસે સમજાવીને મુકી આવી અને પાછી પોતાના રૂમમાં આવી. તે વખતે ફ્રેડરિક રૂમમાં વિચારમાં તે વિચારમાં આમ તેમ આંટા મારતો હતો; એટલે એને દ્યુસીના આવ્યાની એકદમ ખબર પડી નહિ. એ તો એના તાનમાંજ બોલી ગયો “ હરામખોર છુઆ, હું વેર લઈશ. ” આમ બોલતો હતો ને એની દ્રષ્ટિ દ્યુસી ઉપર પડી એટલે એ બોલતો બંધ થયો; પણ દ્યુસી આ શબ્દ સાંભળીને વધારે ખિન્ન થઈ ગઈ. ફ્રેડરિકે પોતાની વાત આગળ ચલાવીને કહ્યું “ હવે મને તું મારું ધાયુંજ કરવા દે. એ ખદમાસને હું શિક્ષા કરાવીશ ત્યારેજ મારા દુઃખાયજ્ઞા આત્માને રાહત મળશે. મારી પેઠે તારે પણ એ દુરાત્માને તો ધિક્કારી કાઢવો જોઈએ. ”

“ તમે કહો છો તે વ્યાજબી છે. બે કદાચ એ બુદ્ધિ મરી જતો હોય અને સિખ માગતો માગતો આપણે બારણે આવ્યો હોય, તો કદાચ ધિક્કારથી હું એને ટુકડો રોટલો પણ ન આપું. એવું બની શકે ખરું. પણ આપણાજ દેખી લાઇને પાયમાલ કરવાનું મને બે

કાંઈ કહે તો, મને માફ કરજો, પણ તેમ કરવાની મારી વિમત ન ચાલે. મને ખાતરી છે કે જેમ વખત જતો જશે તેમ તેમ તમારા મનની એ કડવાશની લાગણી ઓછી થતી જશે. કારણ કે લોકો કહે છે કે દુઃખનું ઓસર દહાડા. સમય દુઃખને ભુલાવે છે. ”

“ પણ મારા જખમો સમય રૂઝવી શકે એમ નથી. પ્રિયે, મારા અંતઃકરણમાં વેર લેવાની લાગણી એટલી બધી પ્રબળ વેગથી પ્રગ્ળી રહી છે કે, એ વેગને અટકાવી શકવાનું મારામાં સામર્થ્ય નથી. માટે તારા મનમાં એથી મારે માટે તું ખરાબ વિચાર ન લાવીશ. ”

“ મારા બહાલા નાથ, આથી વધાર હું તમને કશુંયે નહિ કહી શકું. ” આટલા શબ્દો દ્યુસી બણાજ બીમા અને વિષાદપૂર્ણ અવાજે બોલી.

લોન્સડેલે તરતજ એક કાગળ પોસ્ટ મારતર જનરલને લખી કાઢ્યો. એમાં “ ઓકસેની પોસ્ટ ઓશીસના ચાર્જમાં ઓમેડીઆ બેટસ છે, તે લોકોના કાગળો છાનામાના ફોડીને વાંચે છે એવી અમુક અમુક કારણોને લઈને મારી પાકી ખાતરી થઈ છે ” વિગેરે વિમત લખી કાઢી. દુઃખાતે મને દ્યુસી પતિને જોઈ રહી હતી. ફેડરિક તો કાગળમાંજ મશગુલ થઈ રહ્યો હતો. એના મગજમાં વેરની આગ આટલી બધી બડકી રહી હતી અને એ જરાએ પોતાના મનને કાશુમાં રાખી શકતો નથી, એવું બધું એનામાં પરિવર્તન થઈ મધું છે તો હવે ઉત્પિયમાં શું શું થશે એ વિચારે દ્યુસી કંપી મઠ. ફેડરિક કાગળ લખી રહ્યો, પરબીડીયામાં બીડીને તે હિપર સરનામું કર્યું અને પછી એ કાગળ પોસ્ટ ઓશીસમાં નાખવા

ગયો. એના ગયા પછી હ્યુસી નાના ફ્રેડીને નીચે લેન્ડલેડી પાસે મુકી આવી હતી ત્યાંથી લઇ આવી, અને એને પોતાના ખોળામાં લઇને અતિશય વદાલથી બોકીઓ કરવા લાગી.

પ્રકરણ ૨૬.

મી. રોસર.

ફેડરિક પોસ્ટ મારતર જનરલને બેટસના સંબંધમાં કાગળ લખ્યાને આજે એક પખવાડીયું થઈ ગયું હતું. તે અરસામાં ઓક્લેન્ડ ગામમાં બેટસ શું કરતો હતો તે આપણે જાણીએ. રાતે નવેક વાગ્યાનો સુમાર થયો હતો તે વખતે બેટસ રોયલ ઓક તરફ જવા નીકળ્યો. જે વખતે સાર્જન્ટ લેંગલી રેક્રૂટીંગ માટે ઓક્લેન્ડે આવ્યો હતો તે અરસામાં બેટસ રોયલ ઓકમાં એને મળવા જતો હતો. પણ ત્યાર પછી અત્યાર સુધી એ રોયલ ઓક તરફ ફરક્યો નહોતો; અને ત્યાં જવાની એની હિમત પણ ચાલતી નહોતી. અમારા વાંચકશ્ર્વંદને યાદ હશે કે જ્યારથી લેંગલી ઓક્લેન્ડમાંથી કેટલાક લોકોને અષ્ટ પૃષ્ઠ સમજાવીને ભરતીમાં લઇ ગયો, ત્યારથી ગામના લોકોને ઓખખું માલમ પડી ગયું હતું કે બેટસે લેંગલી સાથે મળી જઇને લોકોને ખોટું ખોટું સમજાવીને ભરતીમાં ધકકલી દેવામાં લેંગલીને બહુ મદદ કરી હતી. તેથી બધા લોકો એની સાથે ઊઝાછ પડ્યા હતા અને એની સાથે ઠાઈપણ સંસર્ગ રાખતું નહોતું. આ કારણને લઇને બેટસથી રોયલ ઓક તરફ પણ જવાતું નહોતું. પણ આજે તો એણે ત્યાં જવાની હિમત કરી. આજે એ ધૂષ્ટ બન્યો હતો

એણે વિચાર ર્યો કે “ જલે લોકો મારાથી ધુંગરાયલા થઈને ફરે, જલે મારી સાથે અતડાપણું રાખે પણ આજે તો હું ત્યાં જઈશજ.” કાંતો એણે પોતાને ઘેર જરા છાટો પાણી લીધાં હોય તેના તાનમાં અથવા તો હમણાં ગામના દરજી પાસે એણે પોતાનાં નવાં કપડાં શીવડાવ્યાં હતાં તે પહેરીને પોતાનો ભપકો અતાવવાને અને બીજા કાંઈ નહિ એલે તો પોતાનાં કપડાં શીવનાર દરજી તો જરૂર પોતાની સાથે વાત કરશે એ આશામાં એ રોયલ એક તરફ જવા નીકળ્યો હતો. રસ્તામાં ચાલતાં ચાલતાં પોતાના મન સાથે વાતો કરવા લાગ્યો “ આ બધા લોકો ક્યાં સુધી મારી સાથે આમ બીઆબાઈ રાખવાના? હું તો નથી ધારતો કે આમ કાયમનું થઈ રહે. પણ એમને કાંઈ પણ રીતે હું ખુશી ન કરું તો પછી આ ટંટા શી રીતે પતે? બધાએ મારી સાથે અસહકાર કર્યો છે એ મારાથી સહન થઈ શકતું નથી. આજે તો ત્યાં જઈ, દારૂનો ગ્લાસ ઉડાવું અને સાંભળું તો ખરો કે એ લોકો મારે માટે શું બોલે છે. મને એ બધા છુંદી નાખવા માગે છે પણ એમ હું કાંઈ એમના સપાટામાં આવું એવો નથી. એ લોકો જો કાંઈ વધતું ઓછું બોલશે તો ધીમે ધીમે બધું એમનું પોગળ હું ઉધાડું પાડીશ. પણ એમ કરવાથી એ લોકો ઠેકણે નહિ આવે તો પછી મારે શું કરવું તે સમજતું નથી. ” આમ વિચારમાં ને વિચારમાં એ રોયલ એક આગળ આવી પહોંચ્યો. એટલે મોજમાજ પોતાની ટોપી ઉતારતો અને પોતાના માથામાં ધાલેલી રીંછની ચરખીની સોડમ લેતો લેતો હિમતભેર એ પીકાના પ્રધાન ખંડમાં પહોંચ્યો. ગામના ધણા ધંધા-ધારીઓ અસારે રોયલ એકમાં દારૂનો ગ્લાસ ઉડાવતા અને સી-

મારેટો ધુંકતા બેઠા હતા. બુદ્ધો બુદ્ધલ તો રોજની જગાએ સમડી આગળજ બેઠો હતો. વળી આજે સાંજે મીડલનથી એક નવો માણસ રોયલ ઓકમાં આવીને ઉતર્યો હતો. તે પણ પાર્કર (પ્રધાનમંડ) માંજ બેઠો હતો. એ માણસ છ કુટ હિંચો અને થરીરે જરા ભારે હતો. એની ઉમર આસરે પચાસેક વર્ષની હતી. એના વાળ જુરા ટુંકડા અને કાપેલા હતા. એના કપાળ ઉપર ભયંકર જખમનું ચાહું પડેલું હતું. એણે કાળો કાટ અને ટીલનું પાટલનું પહેર્યું હતું અને હિંચી એડીત્રાળા બુટ પહેર્યા હતા. એનું નામ મી. રોસર હતું. એ ચુંગી પીતો હતો અને વચ્ચે વચ્ચે દારૂનો ગ્લાસ પણ ઉડાવે જતો હતો.

ગામમાં જે કે બેટસ સાથે બધાને ઝઘડો ચાલ્યા કરતો હતો, પણ મી. બુદ્ધલ એ ઝઘડામાં જરાએ પડતો નહિ. એટલે એણે તો જેમ સર્વને પોતાના રીતજ મુજબ વિવેકથી બોલાવતાનું રાખ્યું હતું તેમ બેટસને પણ બોલાવ્યો અને કહ્યું “ દ્રમ મી. બેટસ, તમે તો બધે વખતે અહિં આવ્યા. ચાલો તમને જોખને મને આનંદ થયો.”

“ હું ધારું છું કે બીજા અહિં બેઠેલાને પણ મને જોખને આનંદ થયો હશે. ઠીક ત્યારે મી. બુદ્ધલ, ચાર પેનીનો મારે માટે જન [એ નામનો દારૂ] લાવો.” બહીઆરો મી. મમરી જેણે કાલ્કાઇલ પોતાના સાળાને પરમીડીયામાં ચલણી નોટ બીડી હત અને જેના સંબંધમાં મી. બેટસ મોટી સંકડામણમાં આવી ગયે હતો તે પણ અત્યારે અહિં હતો. એણે બેટસને આવેલો જોખને મોટું મચકોડયું. વળી ફેટલાકે બોખારા કર્યા, ફેટલાકે એક બીજા સામું અર્થસૂચક દષ્ટિથી જોઇ રહ્યા અને ફેટલાકે તો એના તરફને પોતાનો તિરસ્કાર ખુલ્લો જણાઈ ન જાય તેટલા માટે દારૂ પીતા

ખીતાં ગ્લાસમાંથી જરાએ ઉચું નેચું નહિ. મી. રૉસરે આ વખતે ગ્લાસમાંથી એક લાંબો ઘુંટડો ભરતાં ભરતાં બેટસને બહુ ખ્યાન-પૂર્વક નેચો પણ તેની કાંઈને ખમર પડી નહિ. હજમને પોતાની જગ્યાએથી ઉઠીને ઘુસલને ધીમે રહીને મી. રૉસર તરફ નજર કરીને પૂછ્યું “ પેલો કાણુ છે ? ”

“ એ તો આજેજ મીડલ્ટનથી આવ્યા છે અને અહિં ઉતર્યા છે. એમને અહિં આટલા તેટલામાં કાંઈ કામ હશે તેથી એ આવ્યા છે. એ શું કરે છે તેની મને ખમર નથી. દેખાય છે તો જમીનદાર જેવા; પણ ખેતી કરતા કરાવતા હોય એમ લાગતું નથી. ” “ ગમે તેમ હોય પણ આના કપાળ ઉપર કાંઈક ધા જેવું જણાય છે. ” એમ બોલતો બોલતો બેટસ પાછો પોતાની જગા ઉપર આવીને બેઠો. ત્યાર પછી ત્યાં બેઠેલા ગામના ધંધાધારીઓને સંબોધીને એણે કહ્યું “ અલ્યા, તમે બધા મારી સાથે આમ અતડા ને અતડા ક્યાં સુધી રહેશો ? તમને કાંઈ મારો ચેપ લાગી જવાનો નથી. તમે બહુ દહાડા મારી સાથે અસહકાર કર્યો ! ” આ સાંભળીને એનાં કપડાં શીવનાર દરજી બોલી ઉઠ્યો કે “ મનેયે લાગે છે કે બેટસની સાથે કાંઈક સખતાઈથી વર્તવામાં આવે છે. ” એમ કહીને પોતાની પાસે એક જણુ બેઠેલો હતો તેના કાનમાં એણે ધીમે રહીને કહ્યું; “ બીગ્લે, આની સાથે અતડા નહિ રહેવું જોઈએ. જો એણે પહેરેલાં છે તે કપડાં હમણાં મેં શીવી આપ્યાં છે. મને તો એણે તેના પૈસા લજી સારા આપ્યા છે. ”

હજમને પોતાનું ટાયલું આગળ ચલાવ્યું; “ ગૃહસ્થો, જુવો, આજથી સાત વર્ષ ઉપર તમે મારે બહાર કાંઈ નવો ડ્રેસર લાવવાને

ફાંફાં મારી ચુક્યા; પણ તમને તેવો કાંઈ મળી શક્યો નહિ. મારા વિરુદ્ધ પડીને કાણુ અહિં આવે એમ છે ? કાંઈ ન આવે. તમારા-માંના કેટલાક વાળ કપાવવા મીડલટન જાય છે પણ ધણુને તો મારી પાસે આવ્યા વગર છુટકોજ નથી થતો; તેમ મારી રીંછની ચરખી પણ કાંઈ ઓછી વપરાતી નથી.” આ સાંભળીને મી. શીપવેશ જે પોતાની જાતને ધણુ આહુશ વક્તા માનતો હતો તે બોલી ઉઠ્યો: “ મી. એટસ, જુઓ સાંભળો, હું તમને કહું તે. હું મારે વિષેજ બોલું છું. હું કાંઈ અધા તરફથી કહેતો નથી; પણ એમ બને કે હું જે કહું છું તેવોજ અભિપ્રાય કદાચ અહિં બેઠા છે તે સર્વ ગૃહસ્થોનો પણ હોય. માટે પહેલું તો તમારે માટે કેટલાકના મનમાં કાંઈ કાંઈ શંકાઓ ઉત્પન્ન થઈ છે તેનું નિરાકરણ કરો. ”

“ મારે માટે એવી તે શી શંકાઓ ઉભી થઈ છે ? ” શીપવેશ શું કહેવા માગે છે તે એટસ સમજી ગયો હતો; છતાં નફરતાઈથી એ સવાલ એણે પૂછ્યો.

“ કેમ વળી શી શંકાઓ ? અહિં બેઠા છે તે અધાઓને તેમ મને પણ એવો વહેમ જાય છે કે તમે લોકોના કાગળો છાના છાના ફેરો ફેા અને વાંચી લો છો.” હજમ ટેબલ ઉપર પોતાના હાથની મુઠી નેસબેર અક્ષાળતાં બોલ્યો: “ એ તદ્દન જુઠું છે. એવું કાણુ કહેનારો છે ? ” એણે ટેબલ ઉપર એટલા નેસબેર ધાપટ મારી કે તેના ઉપર પડેલાં ગ્લાસ પણ ઉધાં વળી જવાની તૈયારીમાં આવી ગયાં.

મમરી એકદમ કડક થઈને બોલ્યો “ હું કહું છું. ”

“ તમે કદાચ પેલી પચાસ પાઉંડની નોટ સંબંધી વાત કરતા

હશે; પણ તે પૈસા તો મેં બરી દીધા છે. એટલા ઉપરથીજ મારી શુદ્ધ જ્ઞાનત જણાઈ આવે છે. પણ હું તો એટલે સુધી કહું છું કે એ તોટ તમે કાગળમાં બીડી હશે કે નહિ તેની કાને ખબર છે ?”

“ અરે પણ મેં મારા સાળાને પૈસા પાછા મોકલાવ્યા તેના કટલાએ દિવસ આગમ્ય તેં ગામમાં વાત ફેલાવી, કે મેં મારા સાળા પાસેથી પૈસા ઉછીના લીધા છે. હમે બન્નેએ એકબીજાને લખેલા કાગળો ફેાડીને વાંચ્યા વગર તને એ વાતની શી રીતે ખબર પડી ?”

“ અરે એ તો વા વાત લઈ જાય. એવી બાબતો દાંઈ છાનું રહે છે ? બહારથી ઠાક બતાવવો અને અંદરથી પોલપોલ હોય એવો બહારનો ડાળ લોકો ક્યાં સુધી રાખ્યા શકે ?” હવે મી. જુડકીન્સને વારો આવ્યો. એણે એટસને લેવા માંડ્યો: “ એટસ, જેમ ધણુ વેપારીઓને જરૂર પડે છે તેમ મને જરૂર પડવાથી મેં મીડલટનના વેપારીને મને થોડો વખત પૈસા ધીરવાનું લખેલું તે વાત તેં શી રીતે જાણી ? તારી દુકાનમાં તું એ વાત કરતો હતો તે જાણનારા મારી પાસે સાક્ષીઓ પણ છે.” હવે મી. વ્હોપર રતેપર જેણે પરચુરસ સરસામાનની થોડા વખતથીજ દુકાન ખોલી હતી અને જે જરા બટકખોલો હતો, અને ખોલતાં ખોલતાં જાણે એને વિજળીનો આચક્રો લાગતો હોય તેમ દરેક શબ્દે શબ્દે અટકતો અટકતો ખોલવા લાગ્યો: “ ખોલ, એટસ, એમ નહિ ચાલે-તું સીધો જવાબ નથી આપતો, એમાં કાંઈ વહેમ પડતું લાગે છે.” મી. ક્લેગે ચોથો સવાલ પૂછ્યો: “ એ તો બધું ઠીક; પણ મીડલટનના વેપારીનું ખોલ ચુકવવામાં મેં તકરાર કરી હતી એ વાત તેં શી રીતે જાણી ? તેં જ મહિના ઉપર સર આશિખોલ રેડમર્નને આ વાત કરી તેથી

એમણે મી. ડેવીસને મારા ઉપર બાડાનો તગાદો કરવા કહ્યું. એ બાબતમાં તારે શું કહેવું છે ?” વળી બ્હીપર રનેપર બોલી ઉઠ્યોઃ “હા બોલ, એનો ખુલાસો આપ બેટસ હવે તારાથી છટકી જવાય એમ નથી બેટસ. એમ વાત ઉડાવી દીધે ચાલશે નહિ બેટસ.”

મી. પેકોકઃ “જ્યારે આ સંબંધીજ વાત ચાલી રહી છે તો મારે પણ બેટસને એક સવાલ પૂછવાનો છે કે, કાવેન્ડ્રીમાં મારે મારા સસરા સાથે તકરાર થઈ એ વાત એણે શી રીતે જાણી ? વળી મારા સસરાનો મારા ઉપર કાગળ આવ્યો હતો તેના ઉપર બે બુદ્ધ બુદ્ધ રંગની લાખની સીલ કરી હતી તેનું શું કારણ ? મેં એ કાગળ મારા મિત્ર મી. ટ્રીપીસને પણ બતાવ્યો હતો. તેમાં ચોખ્ખું જણાતું હતું કે ભુરી લાખ ઉપર લાલ રંગની લાખની પણ સીલ હતી.” પાછો બ્હીપર રનેપર વચમાં પુરાયો. “ઓ બેટસ, આતો બધું વિચિત્ર જણાય છે. આ સસરાની શી વાત આવી ? હેં બેટસ. તકરાર શાની બેટસ ? ટરપીસ પણ જાણે છે હેં બેટસ ? આતો ઘણુંજ ખરાબ બેટસ ?”

મી. શીવપોશે પાછું પોતાનું અધુરું રહ્યું હતું ત્યાંથી ચલાવ્યુંઃ “બેટસ. આ બધા ગૃહસ્થો એક પછી એક જે બોલ્યા તે તેં સાંભળ્યું હશે તારા ઉપર દરેક જણ કાંઈને કાંઈ તહોમત મુકે છે; મારે તે દરેકને તું જવાબ આપ. ગયે વરસે પાનખર રૂઠામાં પોસ્ટ માસ્તર જનરલ કે જનરલ પોસ્ટ માસ્તર જે કહેવાતો હોય તેને મળવા તારે ઈચ્છાંડ. એમ જવું પડ્યું હતું ? મારા મિત્ર મી. ધ્રોગડનને મેં કાગળમાં બીડેલી એકનોટ ગેરવફલે પડી હતી, તેના સંબંધમાં તને બોલાવ્યો હતોને ?”

બ્હીપર રનેપર પાછો બોલી ઉઠ્યોઃ “બરાબર છે શીપવોશ. તેં ઠીક કંઈ શીપવોશ. એને ઠીક માથામાં વાગે એવું કહ્યું શીપવોશ. તે

ડુંકામાંજ કહી નાખ્યું શીપવોશ. કાંઈ વધારેએ નહિ ને ઓછું એ
 નહિ, કેમ શીપવોશ ? બેટસ, હવે તારું ટાયલું નહિ ચાલે. હવે ઉભે.
 થા બેટસ. માથુસ હોય તો આ બધાને સામે મોઢે જવાગ આપ-
 નહીં તો તારી કિંમત થઇ ગઇ છે.” મી. વ્હીપર સ્નેપરે સત્પણ કહ્યું
 હતું. હળમના સામે જે આક્ષેપો કરવામાં આવ્યા હતા તેનો એ
 પોતે કેવો બચાવ કરે છે એ જાણવાને સહિ ઇંતેજર થઈ રહ્યા હતા.
 તેથી સંવર્તી દષ્ટિ એના તરફજ વળેલી હતી. પોતાના ઉપર જે
 આક્ષેપો કરવામાં આવ્યા હતા તેની જાણે એને કાંઈ દરકારજ નહોતી
 અથવા તો એના રદીયા એ ધડીકવારમાં આપી દે એમ છે એવે
 દેખાવ કરીને એ ગર્વિષ્ટપણાથી અને નફટામયી બધું સાંભળ્યાજ
 કરતો હતો. મી. રૉસર જે કે ઓક્લેમાં તદ્દન અજાણ્યો હતો તોએ
 એને આ બધી બાબતમાં રસ પડતો હોય તેમ એ આતુરતાથી
 અને ધ્યાન દઇને બધી વાત સાંભળતો હતો. એક પછી એક
 જેટલી વાર બેટસ ઉપર નવાં નવાં તહોમત મુકાતાં ત્યાં તે દરેક
 વખતે એ કાન માંડીને સાંભળતો હતો. બેટસ ઉપર મુકાયલાં તહો-
 મતોના એ રદીયા આપવા તૈયાર થયો એટલામાં લ્યુસીનો પિતા
 મી. ડેવીસ રોયલ ઓક્લા પાર્લરમાં આવી પહોંચ્યો. એને આવતો
 જોઇને છુલ્લુ બોલી ઉઠ્યો “ગુડ ઇવનીંગ મી. ડેવીસ.” એમ કહીને
 એને માટે ખુરશી લાવવા ઉઠ્યો. ખુરશી મુકીને બોલ્યો : “ સાહેબ,
 તમે પણ રોજના નિયમ પ્રમાણે ન્યાય આપવા ડીક વખતસર આવી
 પહોંચ્યા છો.” શીપવોશે મી. ડેવિસને જોઇને કહ્યું : “ આપણી
 મંડળીમાં બે ત્રણ મહીનાથી મી. ડેવિસ આવે છે પણ તેટલા સમ-
 યમાં તો આપણને એ ત્રણ ઉપયોગી થઈ પડ્યા છે. એમને સહ-

વાસ આપણને ધણો પ્રિયકર થઈ પડ્યો છે. તમારું આરોગ્ય ધન્ય છે. મી. ડેવિસ. ”

“ અહિં અધી આનંદી ટોળી એકઠી મળેલી જાણીને મને પણ આનંદ થાય છે. ” મી. ડેવિસે શીપવોશને જવાબ આપ્યો. પછી બુશલને એણે કહ્યું “ જલદ આન્ડી લાવો. થોડું પાણી પણ લાવજો અને સાથે સાથે સીગારેટ પણ લાવજો. ” દરજીએ હળમના કાનમાં ધીમે રહીને કહ્યું : “ બિચારા ડેવીસ ઉપર એની જૈરી ખુબ રોષ લગાવે છે. કાલીસીન્થની છોડરીને એ ન પરણ્યો હોત તો સાઈ થાત. ”

“ મી. બુશલ, ઉઠ્યા છો ત્યારે આપણે માટે પણ જલદ જન લાવજો અને થોડો લેમન લાવજો; પણ અંદર ખાંડ વધારે નોંધશે હાં. ” મી. બ્હીપર સ્તેપરે કહ્યું. ડેવિસ અને બ્હીપર સ્તેપરના ઓર્ડર પ્રમાણેની ચીજો એમને મળી ગઈ. પછી ધીમે રહીને ડેવિસે સીગારેટ ચેતાવીને ધુમાડા કહાડવા માંડ્યા અને એટલામાં એની નજર બેટસ ઉપર પડી એટલે એ બોલ્યો : “ ઓ મી. બેટસ, તમે છો કે શું ? કેમ કાંઈ ધણે દહાડે દેખાયા ? ”

“ આજે વળી એકાદ ગ્લાસ ઉડાવવા આવી પહોંચ્યો છું. છેલ્લાં થોડાં વરસ થયાં ગામના લોકોની મારા ઉપર ધણી ઇતરાજ વધી ગઈ છે. આ બધા પોતાની જાતને મોટા ધર્મિષ્ઠ કહેવડાવે છે અને રવિવાર આવે છે એટલે દેવળમાં દોડે છે; તો એમણે તે ધર્મનું કેટલું સાર્થક કર્યું છે અને મારી સાથેનો વેરભાવ એ બુદ્ધી ગયા છે કે નહિ, તે જોવા હું અહિં આવ્યો છું. ત્યારે આ લોકો એક પછી એક જુઠાણાથી બરેલાં મારા ઉપર આજ ચઢાવવા મંડી પડ્યા છે, અને મારી આખરે તો જાણે એક પુટબોલ જેવી હોય તેમ

એને લાત મારીને પેલો પેલા તરફ અને બીજો ત્રીજા તરફ એ કુટખોલને ઉડાવવા મથી રહ્યા છે. પણ એ બધાને હું સામટો જવાબ આપીશ.”

“શાઆશ બેટસ, શાઆશ. ડીક કાધી બેટસ. જરાએ ડગીશ નહિ બેટસ. એમને બધાને ભરી ભરીને જવાબ આપ બેટસ. છોડવા માંડ તારો દારૂ ગોળો. હાં એ તો એજ બેટસ.” બ્લીપરરનેપર તો પોતાનો દુસ્મન હતો, છતાં તેને આ પ્રમાણે પોતાના લાભમાં બોલતો જોઈને બેટસ જરા વિસ્મયિત તો થયો. પછી એણે કહેવા માંડ્યું: “આલો ત્યારે ગૃહસ્થો, તમારા બધાને જવાબ હું એક સામટો આપી દઉં છું.” આ સાંભળીને ડેવીસ બોલી ઉઠ્યો: “ઉભો રહે, જરા ઉભો રહે. સાથે સાથે હું પૂછું તેનો પણ જવાબ આપ. જો તે ગામમાં એવી વાત ઉડાવી છે કે મીસીસ ડેવીસને એના દરજી અને કાપડીયાનું ઘણું દેવું થઈ ગયું છે; અને જો એ દેવું ભરપાઈ નહિ કરે તો એ લોકો આ બધી હકીકત મી. ડેવીસને જણાવશે; એવા ધમકાવીના કાગળ પણ એમણે મીસીસ ડેવિસને લખ્યા છે. આવી મતલબની મુખ તે શા ઉપરથી ઉડાવી તે કહે જોઈએ. આજેજ મને ખબર પડી છે કે એવા કાગળો મીડલટનના વેપારીએ પણ લખ્યા છે. જો કે એ ખબર મને મીસીસ ડેવીસ પાસેથી નથી મળી પણ બહારો-બારથી મળી છે. તે ઉપરથી મેં મીસીસ ડેવીસને ધમકાવી અને પૂછ્યું કે સાચું બોલ, આમાં શી હકીકત છે. ત્યારે એણે ક્યું કે હા એવા કાગળો આગ્યા છે અને કાંઈ ન જાણે તેટલા મારે બાળી દીધા છે. આ બધી છાતી વાત જગ જાહેર શી રીતે થઈ તે હું જાણવા માગું છું.”

“અરે એ તો હું હમણું થોડા દહાડા ઉપર મીડલટન ગયો હતો ત્યાં સાંભળ્યું. વેપારી લોકો આછી એ વાત જાની રાખે છે?” એટલે ઉડાઉ જવાબ આપ્યો.

“તારું કહેવું તદ્દન જુઠું છે. આજે મારી જાતે હું એ બધા હિસાબ ચોખ્ખો કરવાને મીડલટન ગયો હતો. વેપારીઓ કશું બોલ્યા નથી. ઉલટું તેઓ તો નરમાસ અને વિવેકથી વર્ત્યા. મને મારી સ્ત્રીએ કહ્યું કે કેટલાક એના કાગળો એને પહેંચતા પહેલાં કાઢ ફેંકી દેવા જોઈએ; તેમજ મીડલટનના વેપારીઓએ પણ મને આજે કહ્યું કે મારી સ્ત્રી જે એમને કાગળ લખે છે તે કાગળો પણ અધવચ્ચ કાઢી ફેંકી દેવા જણાતા હતા. એટલે, મારી સ્ત્રીના ઉડાઉપણા વિષે બધે તે વાત ફેલાવી. પોસ્ટ ઓફીસમાં આવતા જતા કેટલાક કાગળો સંબંધી તું પીડામાં પણ આવી પડ્યો હતો; એટલે આ બધા ઉપરથી મને એમ સમજવાને કારણ મને છે કે મીડલટનના વેપારી અને મારી સ્ત્રી વચ્ચે ચાલતો પત્ર-વ્યવહાર તું ફેંડતો હોવો જોઈએ. હજીમ બોલી ઉઠ્યો: “સાહેબ, તમારી એ વાત ખોટી છે.” વચ્ચે વચ્ચેથી બહીપરરનેપર બોલી ઉઠ્યો: “એમ નહિ ચાલે એટલે. આ તો બધું તારી વિરૂદ્ધમાં જાય છે એટલે.” ડેવીસે પાછું આગળ ચલાવ્યું: “ગૃહસ્થો, ધરને ખટરાગ આમ પ્રસિદ્ધિમાં મુકવો એ મને જરાએ ઠીક લાગતું નથી; પણ હું ધરખટલામાં કેવો દુઃખી છું તે કાર્પનાશી જાનું નથી એટલે એ કહેવામાં હું કાંઈ મૂર્ખતા કરતો નથી. હું જીવાન સ્ત્રીને પરણ્યો એનીજ મને શિક્ષા થાય છે; છતાં એ હું કહું છું કે આખેડીઆ એટલે ઉપર પ્રમાણે કાગળો ફેંકેલા છે. એટલા માટે હું તમને સર્વને વિનાંતિ કરી પૂછું છું કે તમે બધા કહો, હવે એ પોસ્ટ ઓફીસને માટે જરાએ લાયક છે?”

મી. શીપવોશે કહ્યું કે “ આ બાબતની તપાસ કરવાને મા-
આપણે પાંચ ગૃહસ્થની કમીટી નીમીએ. એ પાંચ પૈકી મી. બીમલે
પણુ ખરા. ” મી. શીપવોશ આ દરખાસ્ત મુકતો હતો એટલામાં
રાયલ એક આમળ એક ગાડી આવીને ઉભી રહી. કેની ગાડી
આવી છે એ જાણવાની ઇતેજારીથી બેટસ પોતાની જગાએથી
ઠીકથો, બારી ઉઘાડી અને જોયું. ભુશલ પણ રમ ડોડીને બહાર
ગયો. બેટસે બારીમાંથી જોઇને કહ્યું “ એ તો સર આર્શિબોલ્ડની
ગાડી છે. અત્યારે રાતે દસ વાગે એમને શું કામ પડયું હશે ? ”

ઉપલી બધી વાત ચાલી મઠ તે દરમ્યાન અહિં બેટલા મી.
રૉસરે પોતાનો હોઠ સુકાં ફફડાવ્યો નહોતો. એણે હવે પોતાની
ચુંગી નીચે મુકી દીધી, ઘણું ઝાસ ખાલી કર્યું અને કોટની બાંધ-
વડે મોઢું લુછી નાખ્યું. એટલામાં મી. ભુશલ રમમાં પાછો આવ્યો
અને મી. રૉસરને કહ્યું “ મી. રૉસર, સર આર્શિબોલ્ડ રેડબર્ન
તમારી સાથે વાત કરવા માગે છે. ” જે વખતે બેટસે બારી બાંર
ડોકીયું કરીને કહ્યું કે “ એ તો સર આર્શિબોલ્ડની ગાડી છે તે
વખતેજ મી. રૉસરે ધાર્યું હતું કે “ મને સર આર્શિબોલ્ડ બોલા-
વશે. ” એટલે એ પાર્લરમાં હતો ત્યાંથી ઉભો થયો અને ભુશલની
જોડે જોડે જ્યાં સર આર્શિબોલ્ડ બેઠા હતા તે રમમાં ગયો. ભુશલ
એને ત્યાં મુકાને પાર્લરમાં પાછો ફર્યો. એટલે મી. બુડફી-સે કહ્યુંઃ
“ આ મી. રૉસર કાણુ હશે ? ” બર્નસાઈડ હાર્મ ” તો તાખજ
નહિ આવ્યો હોય ? મી. ડેવીસ, એ બાબતની તમને ખબર હશે ? ”

“ ના ના, તેટલા માટે તો એ નથી આવ્યો એની ખાતરી
છે. કારણ કે હાર્મ તો ગઈ કાલેજ અપાઇ ગયું. અને એટલું પણ

નક્કી છે કે એ બેરોનેટનો ટીનંટ (ગણોતીઓ) થવા તો નથી આવ્યો. બાકી બીજું તો તમે જોટલું જાણો છો તેટલુંજ હું જાણું છું. ” ડેવીસે જવાબ આપ્યો. “ ત્યારે એ કાણ હશે ? ” જીડકીન્સે પૂછ્યું.

એટલામાં ખારણું ઉઘડ્યું અને સર આર્શિબોલ્ડ રેડગર્ન અને પાછળ મી. રૉસર આવી પહોંચ્યા. ત્યાં બેઠેલા બધાએ પોતાની પાઈપ બાજુએ મુકી દીધી અને બેરોનેટના માનમાં બધા ઉભા થઈ ગયા. એટલે બેરોનેટે પોતાનો હાથ હલાવ્યો અને તેમને કહ્યું “ લામ્બઓ, બેસી જવ. આહ ડેવીસ ? તમે પણ અહિં છો કે ? હું તો ધારતો હતો કે તમે રાયલ ઓકમાં નહિ આવતા હોય ? ” હસતાં હસતાં બેરોનેટે ડેવીસને કહ્યું : “ સાહેબ, ઘર આગળ દુઃખી છું. ” ડેવીસે જવાબ આપ્યો.

“ એ તો બહુ ખરાબ. ” એટલું કહી સર આર્શિબોલ્ડ રેડગર્ન જરા સખત થયા અને હજમ તરફ પોતાની નજર ફેરવીને બોલ્યા “ મી. બેટસ, આજથી ત્રણ દિવસ ઉપર લાંડનથી મને એક કાગળ લખાયેલો છે અને તે લાંડનની પોસ્ટ ઓફીસમાં પોસ્ટ થયો છે. તે કાગળ ઓફેલેના પોસ્ટ ઓફીસમાં પણ આવેલો છે એવી ખબર મળી છે. એમાં પાંચ પાઉંડની નોટ બીટેલી હતી. એ કોના તરફથી આવ્યો હતો તેની કાંઈ ખબર નથી. એ કાગળ મને મળ્યો નથી. તે ક્યાં છે ? ” બેટસ જાણે આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો હોય તેમ બોલી ઉઠ્યો, “ કાગળ.....સાહેબ.....ગઈ કાલે તેમ આજે આપના બધાએ કાગળો મેં બરોબર મોકલાવ્યા છે. એ કાગળ ત્રણ એમાં ને એમાંજ હશે. ”

“ ના, એમાં નથી. એમાં બીડેલી નોટાનો નંબર ૨૧૭૯૫ છે. ” એ સાંભળીને “ હં શું ? ” એમ કહીને ત્યાં બેઠેલા દરજીએ પોતાના ખીસ્સામાંથી એક જીવું પાકીટ કાઢ્યું અને તેમાંથી એક બેંક નોટ કાઢીને થોડી વાર તેની સામું જોઈ રહ્યો અને બોલી ઉઠ્યો: “ આ રહી તે નોટ તો...આનો નંબર પણ ૨૧૭૯૫ છે. એવી એજ હોવી જોઈએ. બેટસ, અત્યારે તેં જે કપડાં પહેર્યાં છે તે મેં તને તૈયાર કરી આપ્યાં તે બદલ તેં મને આ નોટ આપી છે. એ નોટ જે ચોરીનો માત્ર હોય તો કપડાં મને પાછાં આપી દે. નહિ તો હું તારા અંગ ઉપરથી ઉતારી લઈશ. પાંચ પાઉંડ કોને કહે છે ? એ જતા રહે તો મારે તો બીજા માગવી પડે. ”

સર આર્શિબોલ્ડનું બેટસ ઉપર તહોમત, બેટસનો તે બાપતને ઈનકાર અને દરજીએ નોટ કાઢીને કરી મુકેલી ધમાલ એ બધું એકઠું મળ્યું; એટલે રાયલ ચોકમાં બેઠેલા બધા લોકમાં એક જાતનો ખળખળાટ થઈ રહ્યો. આ બધો સમય મી. રૉસર તો કાંઈ પણ બોલ્યા ચાક્યા વગર જાણે ઉપર છત સામું જોયા કરતો બેસી રહ્યો હોય એમ જણાતું હતું; પણ ખરી રીતે તો એની નજર બેટસ તરફ જ ચોંટી રહી હતી. દરજીએ જે ફરતો કર્યો તેથી હજમ મોટી મુઝવણીમાં આવી પડ્યો. સર આર્શિબોલ્ડે મી. રૉસર સામું જોઈને કહ્યું “ હવે મી. રૉસર, તમારી જે ફરજ હોય તે બજાવો. ” એટલે મી. રૉસર હજમ પાસે ગયો, એનો કાલર ઝાલ્યો અને કહ્યું “ તું મારો કેદી છે. ” હજમની તુંડાઈ અને નાગાઈ હવે કાણ જાણે ક્યાં જતાં રહ્યાં ? એ એકદમ ચીસ પાડીને બોલી ઉઠ્યો: “ સર આર્શિબોલ્ડ, ઓ બલા અને દયાળુ આર્શિબોલ્ડ, પ્રભુની ખાતર દયા કરો. હું માર્યો જઈશ. ”

“ ચુપ રહે. તું ખરેખરો બદમાસ છે. તારા ઉપર વિશ્વાસ રાખીને મેં પોસ્ટ ઓફીસ તારા ચાર્જમાં અપાવી; ત્યારે તે વિશ્વાસનો ભંગ કરીને આવી ગેરવર્તણુંક ચલાવી. મી. રૉસર એને લઇ જવ. તમારા ફેદીને મીડલટન સુધી લઇ જવાને મારી ગાડી તમારે માટે તૈયાર છે.

“ સર આર્શિબોલ્ડ, સહિથી પહેલું તો આપણે આની જડતી લઇએ. ” એમ કહીને મી. રૉસરે હળમના ગંજવામાં હાથ બાલ્યો અને એના ગંજવામાંથી એક પરખીડીયું કાઢ્યું. તે જોઇને પછી કહ્યું: “ આ શું છે? ઓ તારીની આ તો લાંડનથી, સર આર્શિબોલ્ડ, મેં તમને નોટ ખીડીને જે કાગળ લખ્યો હતો તેજ છે. મુખાંએ એ ફાડી નાખવા જેટલીએ સાવચેતી વાપરી નથી. ” હવે પાકો પુરાવો થઈ ગયો હતો. કાંઈપણ શંકા રહી હોય તો આ કાગળથી તેનું નિરાકરણ થઈ જતું હતું. બેટસ હવે પગથી માથા સુધી ધ્રુજ રહ્યો હતો. બ્હીપર સ્નેપરે હળમના કાનમાં કહ્યું: “ બેટસ, તારૂં આવી બન્યું. જખરો લુચ્ચો નીકળ્યો તું. હવે તને દેશનિકાલ કરશે. બેટસ, તું માગીજ રહ્યો હતો બેટસ. ” મી. રૉસરે બ્હીપર સ્નેપર સામે કરડી નજર કરીને કહ્યું: “ ચાલ, ચુપ રહે હવે. ” બેરોનેટે દરજીને કહ્યું: “ હવે પેલી નોટ તું મી. રૉસરને આપી દે. એ પુરાવાની સાકળનો ખુટતો આંકડો છે. ” “ પણ એ બદમાસનાં કપડાંના પૈસા મને કાણુ આપશે? ” દરજી માથું કુટતો બોલ્યો. “ તે તારે ફાવે તેમ કરજે. મી. રૉસર હવે એને લઇ જવ. ” ત્યાર પછી મી. રૉસરે બુશલતું ખીલ ચુકવી આપ્યું, બેરોનેટને સલામ કરી અને હળમને લઇને એ ગાડી આગળ ગયો. દરજી એમની પછવાડે

દોડ્યો અને મી. રાસરને વિનંતી કરી કે “ મહેરબાની કરીને મારી સાથે હજમને ઘેર ચાલો એટલે એના ધરમાંથી એ એનાં જુનાં કપડાં પહેરીને મારાં નવાં કપડાં બદલી આપે. ” “ મને કાંઈ એવી કુરસદ નથી. ” એમ કહીને એ હજમને લઈને ગાડીમાં બેઠો અને ગાડી ઉપડી ગઈ. દરજી પોતાના દુર્ભાગ્યને રડતો ઢકળતો રહી ગયો. સર આર્શિબોલ્ડ ચાલતા મેનોરબન ગયા અને મી. ડેવીસ સુદાંત બાકીની મંડળા આ બનાવની વાતો કરતાં ધણી મોડી રાત સુધી રાયલ એકમાંજ બેસી રહી. આખરે જ્યારે બધા ઘેર જવા ઉઠ્યા ત્યારે ડેવીસ પુષ્કળ પીને લટું બની ગયો હતો; એટલે એ લથડીઆ ખાતો ખાતો ઘેર પહોંચ્યો અને ત્યાં એની સ્ત્રી સાથે એને જમરે કંકાસ થયો.

x x x x x x

અઠવાડીઆ પછી ઓબેડીઆ બેટસનેા કેસ ચાલ્યો. પોસ્ટ મારતર જનરલની પાંચ પાઉંડની બેંક નોટની ચોરીનું એના ઉપર તહોમત મુકવામાં આવ્યું. મી. રાસરે જુબાની આપી કે હું બોરટીટનેા ઓશીસર છું અને મને લંડનની પોસ્ટ ઓશીસના સત્તાધિકારી-એ અમુક ખબર આપવાથી મેં સર આર્શિબોલ્ડનું સરનામું કરીને એક કાગળ લખ્યો અને તેમાં પાંચ પાઉંડની નોટ બીડી. એનેા નંબર મેં નોંધી રાખ્યો હતો. પછી તે કાગળ મેં ટપાલમાં નાખ્યો. મેં સર આર્શિબોલ્ડને એ બાબતની ખબર પણ આપી હતી અને પછી મેં ધાર્યું હતું તેમજ બન્યું. તોહમતદાર બેટસે એ કાગળ ફોડ્યો અને અંદર બીડેલી બેંક નોટ કાઢી લીધી. ” ત્યાર પછી જે દરજીએ બેટસનાં કપડાં તૈયાર કરી આપ્યાં હતાં અને જેને પેલી

પાંચ પાઉંડની નોટ બેટસે આપી હતી, તેને સાક્ષીમાં બોલાવ્યો. એણે એવી જુખાની આપી કે “ મેં બેટસને કપડાં તૈયાર કરી આપ્યાં તે બદલ મને એણે રજુ છે તેજ બેંક નોટ આપી હતી. ” આ પ્રમાણે બેટસના સામે ગુન્હો પુરવાર થઈ ગયો અને એને ચૌદ વર્ષના દેશનિકાલની સજા કરવામાં આવી.

એને બોટની એ નામના રથજો દેશનિકાલની સજા ભોગવવાને લઈ જવાનો હતો; તે દરમિયાન એને કેદખાનામાં રાખવામાં આવ્યો હતો. અહિં કેદખાનામાં એના ઉપર નીચે પ્રમાણેનો કાગળ આવ્યો.

માનચેસ્ટર, ૬ ફી મે, ૧૮૭૫.

“વર્તમાન પત્રમાં મેં વાંચ્યું કે તારા ઉપર કામ ચાલ્યું અને તને દેશનિકાલની સજા થઈ છે. તેં મને જે જે વિપત્તિઓમાં નાખી દીધી છે તે બધાનું માફ હવે વેર વાળ્યું છે. મેંજ પોસ્ટ ઓફીસના સત્તાવાળાઓને ખબર આપી હતી અને એ ખબરને આધારેજ તારી તપાસ ચાલી હતી. હવે ચૌદ વર્ષની તારા હાથમાં બેડીઓ પડી છે. દેશનિકાલ થયેલા કેદીઓને કેવું ભયંકર દુઃખ વેઠવું પડે છે એનું વૃત્તાંત હું વાંચ્યું છું; એટલે તારે જે દુઃખ ભોગવવું પડશે તેનો મને ખરો ખ્યાલ આવશે. તારે એવું ભયંકર દુઃખ ભોગવવું પડશે એ વિચારે મને ઘણો આનંદ થાય છે. મને તો એવું થાય છે કે જાણે માફ ચાલે તો તારા કેદખાનામાં હું એકવાર આવું અને તને દુઃખી થતો જોઈને મારી દાઝ ઓલવું. તેં મને દુઃખ દેવામાં બાકી નથી રાખી. જલ્લે વખત મારા આશાભર્યા સુખમાં તેં આગ લગાડી. તારે લીધેજ એક ડેઝરટરની મારા શરીર ઉપર છાપ લઈને મારે ફરવું પડે છે. હવે તો તારા ઉપર પણ બદનામીની છાપ તેટલાજ ચોખ્ખા અક્ષરે પડી છે. મારી શિક્ષા તો પુરી

ચંદ્ર છે; પણ તારી તો શરૂ થાય છે, અને તે ચોદ વરસ સુધી પહોંચશે. એટલા વખત સુધી તારા દુઃખમાં હું રોજ ખુશી થઈશ. સખી દીલનો હતો અને તારા ઉપર આવું ભારે સંકટ આવી પડ્યું, તેથી હું જરાએ ખુશી ન થાત; પણ તારી બદમાસીએજ મારા હૃદયને પલટી નાખ્યું છે. મારી ઉત્તમ મનોવ્રતિઓ પણ તારી દગાખાજથી નષ્ટ થઈ ગઈ છે. પોતાનોજ ગતિ ભાઈ જાંદગી-માંથી બાતલ થઈ જાય; એટલે બધે દરજ્જે તું પહોંચ્યો એ કાંઈ તેં જોઈયું કયું છે ? તેં મારી સાથે જેટલી નીચ દગાખાજ કરી છે, તેવીજ શિક્ષા પણ તને ભારી થઈ છે.

જા, રાક્ષસ, હવે દુઃખ અને દેશનિકાલતા દેશમાં ટળી જ. જ્યારે હાથમાં બેઠીઓ સાથે તારે કામ કરવું પડે, દયાહીણ હૃદયના દેખરેખ રાખનારા ચોવરસીયરોના તારા બરડા ઉપર ફટકા પડે, ભારે વરસાદમાં પણ પલળતાં અને થયરતાં તારે કામ કરવું પડે, માયું ફાડી નાખે એવા તાપ તડકામાં તારે તેજ નીકળે, ઉલટી આવે અને સુગ ચઢે એવો હલકો ખોરાક ખાવાથી તું જીએ મરે, તારી સાથે રહેલા બીજા કેદીઓ પણ તને સતાવવામાં પાછી પાની ન કરે, અને તને એમ થાય કે, ‘હે પ્રભો મને આ દુઃખથી છોડાવ, આ નર્કમાંથી મારો છુટકો કર.’ તે વખતે એમ સ્મરણમાં લાવજે કે મેં સુખના હિંડોળે હિંચતાં, પૂર્ણ આનંદમાં મહાલતાં દંપતીને અને તેના બાળકને બળે વખત ઉચલાવીને દુઃખની ઉંઠી ગર્તામાં ધક્કેલી દીધાં હતાં; તેનુંજ આ પરિણામ છે. ઝેરી સાપ, બ્રહ્મ, હવે હું મારો વધારે વખત તારે માટે ગુમાવવા માગતો નથી. ”

“ લી. ફ્રેડરિક લોન્સડેલ. ”

પ્રકરણ ૨૭ મું.

મિસીસ ડીસ.

બેટસ ઉપર ફેસ ચાલી ગયા પછી થોડે દિવસે જીરોલ્ડ રેડ-
 બર્ન પોતાના માતા પિતાને મળવાને થોડા દિવસની રજા લઇને
 મેનોર લવન આવ્યો. છેલ્લાં સાત વરસથી એ લશ્કરમાં જોડાયેલ
 હતો, પણ એની પ્રકૃતિમાં ખાસ જાણવા જેવો ફેર પડ્યો નહોતો.
 છતાંએ એટલું તો કહેવું પડશે કે એની તખીઅત બહુ બગડી
 નહોતી. અત્યારે એની ઉંમર અઠાવીસ વર્ષની હતી. એના મોઢા
 ઉપર બીલકુલે મરદાઈ જણાતી નહોતી. એ દુબળો અને માંદ
 કામલો દેખાતો હતો. એનો અવાજ પણ માંદા માણસના જેવો-
 લાગતો હતો, અને આ દુનીઆનો હવે એ થોડા દિવસનોજ પરાણે
 છે એમ લાસ થતો હતો. એણે છાટકાપણું અને વિષયલંપટતા
 ચાલુજ રાખી હતી; તેથી એના શરીરનું હીર ધીમે ધીમે ઉડી જવા
 લાગ્યું હતું. છતાં એણે પોતાની ખરાબ હતો બીલકુલે છોડી નહિ. લશ્ક-
 રમાં જોડાવાથી એ કાંઈ ઠેકાણે આવશે અને એની ધુરી ટેવો એ છોડી
 દેશે એમ ધારવામાં એના માતા પિતાએ જૂલજ કરેલી હતી. લશ્ક-
 રમાં દાખલ થયા પછી વરસો વરસ એ થોડા દહાડા રજા લઇને
 મેનોર લવન બધાંને મળવા આવી જતો અને તે દરેક વખતે સર
 આર્શિબોલ્ડ અને લેડી રેડબર્નને એમજ લાગતું કે જીરોલ્ડની તખીઅત
 સુધરતી જાય છે. એટલું ખરૂં કે, અહિં આવતો ત્યારે એની તખી-
 અતમાં સુધારો થતો. ગામડાનાં હવાપાણીથી એના માથ ઉપર

લાહી આવતું. અહિં એને સર્વ વાતે નિયમમાં રહેવું પડતું. વળી અહિં એની નહારી હતોને પોષવાને માટે કાંઈ સવડ પડતું સાધન એને મળે એમ નહોતું; તેમ તેવું આકર્ષણ પણ અહિં નહોતું. આ વખતે એ મેનોર ભવન આવ્યો ત્યારે માંદલો, સુકાઈ ગયેલો અને પીળો પડી ગયેલો હતો. લેડી રેડબર્નને તો જાણે પોતાના ડીકરાની તખીઅત ઘણી સુધરી ગઈ હોય એમ લાગ્યું. એને પોતાના અપતાં યુનિફોર્મ પહેરાવ્યો, આખે શરીરે નીહાળ્યો અને બોલી: “ જીરોલ્ડ, આ પોષાકમાં તું કેવો સારો દેખાય છે ? ” તે વખતે પાન્ટ જેને તરતજ ટકાર કરી કે “ પીંછાવાળો પક્ષીજ તો જાણે.”

જીરોલ્ડના આવ્યા પછી એક દિવસ મેરોનેટ અને લેડી રેડબર્ન એકાંતમાં એકલાં કાંઈ ખાનગી વાત કરવામાં ગુંચાયાં હતાં. મેરોનેટ લેડી રેડબર્નને પૂછ્યું “ જો, તું ખરેખર કહેજે. તને જીરોલ્ડની તખીઅત કેમ લાગે છે ? ”

“ તમે તો એવો સવાલ પૂછીને મને ગભરાવો છે. કેમ એની તખીઅત કેવી લાગે છે ? તમને ખરાબ લાગે છે ? મેં તો કાલે એને યુનિફોર્મમાં જોયો હતો, તે વખતે મને તો એની તખીઅત ઘણી સારી લાગી. વળી અહિં થોડા દિવસ રહેશે એટલે વધારે સારી લાગશે. એના ગાલ ઉપર લાલી આવી જશે. ”

“ તારૂં કહેવું ખરૂં છે; પણ પાછો એ એની રેજીમેન્ટમાં જશે પારે એના ગાલ ઉપરની લાલી છીડી જશે. એ ટકવાની નથી. જો, આપણે ખરી હકિકત જાણવા ઇચ્છા કરીજ નથી. આપણે એ રફ આંખમીઆંખાંજ કર્યાં છે. જીરોલ્ડ માંદલોજ રહે છે એમાં ત્રાસ ના પડાય એવું નથી. એણે દાર અને સ્વચ્છંદની જુરી ટેવ

છોડી નથી. એમાં એ પુષ્કળ પૈસો હોવા છે. ”

“ વહાલા, તમે આપણા પુત્રને માટે આવું બોલો, તે તો મને જરાએ ગમતું નથી. આપણી પાસે ધણાએ પૈસો છે; તો એ કેમ ન હોવા અને કેમ મોજ ન કરે ? ”

“ પણ એણે તો હૃદયપારની મોજ કરવા માંડી છે. હવે આપણે એનું લગ્ન કરી દેવું જોઈએ. ”

“ હજુ તો એ છોટકૂં છે. ઘરમાં વહુ લાવીને તમે તો હવે મને ઘરડી બનાવી દેવા ધારો છો. એને પરણાવવાની શી ઉતાવળ છે ? ”

“ જરા અકસ્મી વાત કરે તો સાફ. જીરોહડને એની ભુરી લતોમાંથી છોડાવવો હોય તો એને પરણાવવો જ જોઈએ. એને અઢાવીસ વર્ષ તો પુરાં થવા આવ્યાં. ”

“ વરસ જતાં વાર નથી લાગતી. એ તો જાણે દોડે છે. ” એમ બોલતી લેડી રેડગર્ન પોતે ઘરડી થઈ ગઈ છે કે જુવાન રહી છે, એ જોવા કાચના તકતા પાસે ગઈ. તેમાં જોયું તો એને જણાયું કે એના વાળ હજુ કાળાજ હતા. દાંત પણ સફેદ અને મજબુત હતા; છતાં જાણે એને સંતોષ ન થયો હોય એમ લાગ્યું. કારણ કે એ તો નિઃશ્વાસ નાખતી પાછી ખુરશીમાં પડી. “ ત્યારે હવે આપણે એને માટે લાયક વહુ લાવવી જોઈએ. આ વખતે દોઢ મહિનો એ અહિં રહેવાનો છે; તો એ અરસામાં કેઈ ખપતી કન્યા સાથે એને પ્રેમપ્રમંગ પ્રાપ્ત થાય તો વધારે સાફ. ” બેરોનેટ બોલ્યા.

“ પણ જીરોહડ હમણાં પરણે એનું તમે ધારો છો ? ”

“ આપણે એને પરણાવવો જ પડશે. નહિ તો એની કટેવો ચાલુ

રહેશે. હવે આપણને કંઈ કંઈ કન્યાઓ ખપે તેનાં જો તું નામ ગણાવે, તો જીરોડને લાયક ઢાણુ છે તેનો વિચાર થાય.”

“ પણ એ એટલું બધું સહેલું નથી. જીઓની હું તો ગણાવું. સર જોન પોર્ટસ-માઉથની છોકરી છે, ત્યારે એના વાળ રાતા છે. મારે રાતા વાળવાળી પુત્રવધૂ ન જોઈએ. નહિ તો એ દેખાવડી એ છે અને વારસો પણ લાવે એવી છે. પણ આટલોજ વાધા-સર ચાર્લ્સ આટવેને છ છોકરીઓ છે. જ્યે રૂપાળી છે. એમાંથી એકાદને પસંદ કરવા જેવી ખરી; પણ ચાર્લ્સને માથે પુષ્કળ દેવું થઈ ગયું છે એટલે એની છોકરીઓને બાપ તરફથી એક પૈસો પણ મળે એવું નથી. કેપ્ટન મોન્ટેગ્યુની સાથી નાની છોકરી છે. ઓગસ્ટા-સેક વર્ષની હશે. એની ફાઇને એને ત્રીસ હજારનો વારસો મળ્યો છે. એને માટે તમારો શો અભિપ્રાય છે ? અરે પણ હું જુલ્હી; એ તો ચીખા નાકવાળી છે. ચીખા નાકવાળી વહુ આપણા રેડમન્ડ કુટુંબમાં ન શોભે. આગળ જોઈએ તો રકવાચર ધવેલીનની પણ એક બેન પરણાવવા જેવડી છે. એ છોકરી ધણી સારી છે, ત્યારે એને સંગીતનો શોખ નથી. જીવાન સ્ત્રીને સંગીતનો શોખ ન હોય તે તો ધણું નકારું. હજીએ આગળ જોઈએ. ઝોન. ઈલી-ઝાબેથ શેલોનરને માટે તમે શું ધારો છો ? લોર્ડ શેલોનર શ્રીમંત છે એટલે એ પોતાની પુત્રીને સાસર-વાસામાં ધણી સારી રક્ષા આપશે. અરે પણ ત્યાંએ હું જુલ્હી. એ તો એને નૃત્ય શીખવવા આવનાર માસ્તર સાથે નાસી જતાં પકડાઈ ગઈ હતી; એવી એને માટે ગપ સાંભળી છે. એટલે એનો વિચાર કરવો તો નકામો છે. મી. હાર્ડિંગની મોટી છોકરી છે. પણ એ આપણા કામની નહિ.

એકલી રૂપાળાને શું કરે ? સાસરવાસામાં કથુંએ લાવવાની નહિ. હા, પણ મને ઠીક યાદ આવ્યું. લેડી એડીલા કલાઈવ જરૂર આપણને ખપે. એ બધી રીતે આપણને થોડું છે." એમ કહીને જાણે મોટામાં મોટો વિજય મેળવ્યો હોય તેમ લેડી રેડબર્નનું મુખ આ વિચારથી ઘણું મલકાવા લાગ્યું.

"હા, એ તેં ઠીક બતલાવ્યું. અલ્ડ્રોઈડ બર્ન પોતાની પાછળ પોતાની પુત્રીને પચ્ચીસ હજારનો વારસો મુકતો ગયો છે. એ છોકરી પણ લાયક ઉંમરની થઈ જવા આવી છે. એની મા લેડી બર્ન તો આપણી સાથે ઘણો સારો સંબંધ રાખે છે. આ સંબંધ જો બંધાય તો એ પણ ઘણી ખુશી થાય. વળી લેડી એડીલા અનુપમ સૌન્દર્યવતી છે અને શુંગારમંડિતા છે. આપણા ઘરમાં આવી પુત્રવધૂ આવે તેને માટે આપણે ગર્વ લેવા જેવું છે. જો ત્યારે, હવે તારે એ બાબતમાં શું કરવાનું છે તે તને હું કહું. કાઉન્ટેસ એડ્રોઈડને આજેજ કાગળ લખ કે, તમે લેડી એડીલાને લખને થોડા દિવસ તો અમારે ત્યાં આવો. એ લોકો જરૂર આવશે, અને એમના આવ્યા પછી એક બે દિવસમાં હું જીરોહડને પણ પ્રસારો કરી દર્શક; કે જેથી એ લેડી એડીલા સાથે પ્રેમપ્રસંગ શોધવાને પ્રયત્ન કરે. તું પણ ધીમે રહીને વાતમાં વાત નીકળે, ત્યારે કાઉન્ટેસને કાને નાખજે કે આ સંબંધ બંધાય તો ખોટું નથી. એટલે એ પણ પોતાની પુત્રીને એ માર્ગ ઉપરજ દોરે. કાઉન્ટેસને સંસાર-વ્યવહારનું સારું જ્ઞાન છે અને લેડી એડીલા પુરેપુરી એના કલ્યાણમાં છે. હવે આટલી વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે. આમાંની કશીએ વાત આપણે આનંદ-જેનને કરવાની નથી. એ જો જાણશે તો આપણી

આખી યુક્તિ ઉપર પાણી ફેરવશે. ”

“ હું પણ એમજ ધારું છું. સર આર્થિબોલ્ડ, હમણાં હમણાં નમારી બેનનો સ્વભાવ બહોલો ચીડીયો થતો જાય છે. એમના ઉપર કટલીક વખતે મને ધણી ચીઠ ચઢી જાય છે. ”

“ કાંઈ નહિ, એ બધું આપણે સહન કરી લેવું જોઈએ. એમાં એનો કાંઈ દોષ નથી. એની એવી તખ્તીઅતને લીધેજ એમ થાય છે. ખીજું કાંઈ કારણ નથી. ” બેરોનેટ પોતાની બેન પ્રત્યેના સ્નેહને લઈને ઉપર પ્રમાણે બોલ્યો; ત્યાર પછી પાછું એણે લેડી રેડબર્નને કહ્યું “ હવે તું જા અને લેડી બર્ટનને પત્ર લખી નાખ. હું તે એકદમ “ કલાધર બવન ” રવાના કરી દઈશ. ”

સાંજનો વખત હતો એટલે કેપ્ટન રેડબર્ન સીમાર કુંકતો કુંકતો બહાર મેદાનમાં અત્યારે છટાર મારતો હતો. જ્યારે જ્યારે એ રેજીમેન્ટમાંથી રજા ભોજવવા ઘેર આવતો હતો; ત્યારે ડેવિસ સાથે એ જરાએ વાત કરતો નહોતો. એના પ્રત્યે એને અંટસ બરાધ મથો હતો. પેલો સલામ કરે તો આ તે ઝીલવાની પણ દરકાર કરતો નહિ. મી. ડેવિસ પણ જેમ બને તેમ એનાથી દૂરનો દૂરજ રહેવાનો પ્રયત્ન કરતો; અને જ્યારથી લ્યુસીના લમની એની યુક્તિ નિષ્પાળ નીવડી ત્યારથી અત્યાર સુધી એમની બેની વચ્ચે કાંઈ પણ વાત-ચીત કરવાનો પ્રસંગ આવવા પામ્યો નહોતો. જે વખતે રેડબર્ન બહાર મેદાનમાં સીમાર કુંકતો કુંકતો કરતો હતો તેવામાં એણે પોતાની આગળ આગળ જતા ડેવિસને જોયો; એટલે એણે ખીજ-ચાલુ એને મન થઈ આવ્યું. ડેવિસના ધર સંસારની વાત રેડબર્ન-ને કાને આવી હતી. એની નવીના સંબંધમાં એ પણે કુખી હતો,

એ હકિકત એણે જાણી હતી. એટલે ઉવિસે એને પોતાની જાળમાં સપાડાવવાની જે દેશીશ કરી હતી, તેની શિક્ષા કરવાનો આ ઠીક લાભ છે એમ ધારીને એને બેચાર ધસાતા શબ્દો કહીને એના દીલને માહું લગાડવાનો એણે નિશ્ચય કર્યો. તેથી ઝડપથી ચાલીને એણે ઉવિસને પકડી પાડ્યો. પણ જાણે એણે એને જોયોજ નથી એવો દાંઘ કરીને એ તો આગળ ચાલવાજ લાગ્યો. પછી પોતાનો કુતરો પોતાની પાછળ આવતો હતો તેને બોલાવવાના મીસે જરા એણે પાછળ જોયું; એટલે ઉવિસે એના સામું જોઇને પોતાની ટાપીને અડકીને એને સલામ કરી, અને પછી પોતાના ઘર તરફ વળ્યો. એટલે રેડબર્ન કહ્યું:—“ ઉવિસ, ઉઝા તો રહો; કેમ ચાલ્યા જાઓ છો? આપણને વાતચીત કરવાનો ધણે વખે પ્રસંગ મળ્યો છે. ”

“ સાહેબ, મારા મનમાં કે આપ તે દિવસના મારા ઉપર ગુસ્સે થયા હશે એટલે મારી સાથે નહિ જોલો. તેથી મેં આપને બોલાવેલા નહિ. ”

“ ત્યારે તમારું અંતઃકરણ તમને ડાંખ્યું લાગે છે. ”

“ મને શું કરવા ડાંખે ? ”

“ કેમ નથી ડાંખતું ? જુઓ ત્યારે, તમારી સાથે બોલવાની મેંજ પહેલ કરી છે તો હુંજ તમને કહું કે તમે તો મને તમારી જાળમાં ફસાવવાને માટે ઠીક ઘાટ કરી રાખ્યો હતો. પણ મને તેની સમજ ક્યારનીયે પડી ગઈ હતી. મને બોળવીને તમારી પુત્રી સાથે મારાં લગ્ન કરાવી દીધાં હોત તો તમારું કામ ફતેહ થઈ જાત. તમે મોટા ગૃહસ્થ બની જાત અને હુસી “ લેડી ” નું પદ

ભોગવતી થઈ જાત; અને પછી તમારા મનમાંએ હવે સમાત નહિ; તેમજ તમારી લ્યુસીને છપાયલા ડેઝરટર સૈનિકની પત્નિ થવાનો પશ્ચ વારો ન આવત. ”

“ કેપ્ટન રેડમર્ન, હું ધારું છું કે એ વાતને આપ હવે વધારે નહિ લાંબાવો. હું પુણ્ય દુઃખી થઈ ગયો છું. ”

“ મેં સાંભળ્યું છે કે તમારી નવી સાથે તમારો રામ નોંધએ તેવો નથી. એ કાંઈ ઉઠાઉ જણાય છે ખરું ? ”

“ હાજી, છે તો એમજ. મારે ના કહેવાનું કાંઈ કારણ નથી. જ્યાં સુધી એ પરણી નહોતી ત્યાં સુધી કેવી આનંદી અને હસ-મુખી હતી. હવે તો એનો સ્વભાવ ડાકણ જેવો થઈ ગયો છે. ” આ પ્રમાણે ઉવિસને દુઃખી થતો નોંધને જીરોહડતે આનંદ થયો. એ ઉવિસને ધિક્કારની નજરે જોતો હતો એટલે એને એની સ્ત્રી કેવું દુઃખ દે છે તે એને નજરે જોવાનું મન થઈ ગયું હતું. એને ઓઢલેમાં ખીજું કાંઈ ખાસ કામ નહોતું; એટલે એનો વખત પશ્ચ શી રીતે જાય ? તેથી ઉવિસ અને એની સ્ત્રીની ગમ્મત કરવામાં અને તે પ્રત્યક્ષ જોવામાં પોતાનો ધૂરસદનો વખત ગાળવા એણે નિશ્ચય કર્યો. અત્યાર સુધીની કઠોરતા છોડી દમને એણે મિત્રભાવ ધારણ કર્યો અને બોલ્યો:—

“ મી. ઉવિસ, મારો રોશ તમારા ઉપર ધણો વખત રહ્યો. હવે વધારે વખત એ ટકી શકે એમ નથી. તમારી પુત્રીને માટે તમે જે કાંઈ કર્યું હતું, તે તમારી ફરજ અને પિતા તરીકેના સ્નેહ-ને લીધે કર્યું હતું. એમાં તમે કાંઈ ખોટું કરતા હતાં એમ ન કહેવાય. માટે એ ગઈ ગુજરી આપણે જુલો જઈશું. તમારે ત્યાં મેં

કેટલો બધો વખત આનંદમાં ગાળ્યો છે ? તમે જુદિયાણી છો એટલે તમારી સાથે મને વાતચીત કરવી બહુ ગમે છે. ”

“ કેપ્ટન રેડબર્ન, તમને આ પ્રકારે બોલતા સાંભળીને મારું હૃદય દરખાઈ જાય છે. આપ ઘણા સખી અને દીલાવર દીલના છો. ચાલો એકાદ ગ્લાસ સાઈડરનો લેવા મારે ત્યાં પધારવાની તરફી દેશો ? ”

“ હા, ઘણી ખુશીથી. ”

એમ કહીને એ બન્ને ડેવિસના ઘર તરફ વળ્યા. આ વખતે ડેવિસના મનમાં શા વિચારો ચાલતા હતા તે જરા તપાસીએ. જીરોલ્ડ રેડબર્ન એકાએક પોતાના મનનું વલણ ફેરવ્યું હતું, તેથી ડેવિસ કાંઈ છેતરાઈ ગયો નહોતો. એના દ્રેષી સ્વભાવથી એ સારી પેઠે વાકેફ હતો. અને આટલા બધા વર્ષ પછી એનો રોશ તજ દબને એણે કેમ પોતાને બોલાવ્યો, તેનું કારણ પણ એને સમજતાં વાર ન લાગી. એણે બહુ ટુંક રેડબર્નને પોતાને ઘેર આવવું છે તેથી એ આમ લટી પડેલો લાગે છે. એટલે હવે એને એક બીજો વિચાર સુઝી આવ્યો. એની સ્ત્રી ને કે સ્વભાવે ડાકણ જેવી હતી પણ સ્વરૂપે સુંદર હતી. એના કર્કશ સ્વભાવ અને ઉડાઉપણને કીધે એ એનાથી કંટાળી ગયો હતો અને તેથી એનાથી દૂર થવા માગતો હતો. ને જીરોલ્ડ એની સાથે ગુપ્ત પણે પ્રેમ બાંધે અને આડો વહેવાર રાખે, તો એની સાથે છુટા છેડા કરવાનો લાગ મળી જાય અને સાથે સાથે જીરોલ્ડ રેડબર્નને પરસ્પરી સાથે બ્યબિચાર કર્યા બાબત કોર્ટમાં ધસડીને એની પાસેથી મોટી રકમની નુકસાની પણ મેળવી શકાય. આવા વિચાર આ અનાડી માણસ ધડી રહ્યો હતો.

અને તે વિચારથીજ એણે કેપ્ટન રેડખર્નને પોતાને ઘેર સાર્પડર પીવાનું આમંત્રણ કર્યું હતું. રેડખર્ન ડેવિસની ઓને સારી રીતે ઓળખતો હતો. મી. કોલીસીન્સની ઓકરી કાટી ત્યારે કુંવારી હતી, ત્યારે એની સાથે એને ધણીએ વાર વાતચીત થઇ હતી. પણ આજે એ કાંઈ ખાસ એવા વિચારથી ડેવિસને ઘેર આવ્યો નહોતો. આજે તો અંને ધણી-ધણીઆણીની મજા નેવાળ આવ્યો હતો. અહિં અમે ત્રાંચનારને મીસીસ ડેવિસનો જરા વધારે પરિચય કરાવીએ.

મીસીસ ડેવિસની ઉંમર છબીસેક વર્ષની હતી. તે મધ્યમ કદની અને નાબુક બાંધાની હતી. એની મુખાકૃતિ ધણી મનોહર હતી. એના માથા ઉપર ભૂરા વાળનાં ઝુલ્લે શોભી રહ્યાં હતાં. એના શાલ હોઠ અને મોતી જેવા દાંત એની શોભામાં ઓર ઉમેરો કરતા હતા. એણે લેડીના જેવોજ ડ્રેસ પહેર્યો હતો. એના મનમાં એમજ ફાંકો રહ્યા કરતો કે “હું બેલીકને પરણી છું તેમાં શું થયું? હું કાંઈ સર્જનની ઓકરી મટી ગઇ છું? શા માટે મન ગમતો છટાદાર પોષાક ન પહેરું?” એનો સ્વભાવ અમે જણાવી ગયા તેમ એના પતિ પ્રત્યે તો ધણો ક્રોધ હતો; છતાંજે ત્યારે કાંઈ એને ત્યાં આવવું ત્યારે તો એ પોતાનું મુખ ઠાવકું અને હસવું રાખતી હતી. અત્યારે કેપ્ટન રેડખર્નને પોતાના પતિ સાથે પોતાને ઘેર આવેલો જોઈને એ જાણે કેવીએ આનંદી હાથ, તેમ હસવું મોઢું રાખીને ઉભી રહી. રેડખર્ન પાર્લરમાં પેઠો અને મીસીસ ડેવિસ તરફ પોતાનો હાથ ધંબાવીને બોલ્યો: “મીસીસ ડેવિસ, તમને જોઈને હું ધણો ખુશ થયો છું.”

“કેપ્ટન રેડખર્ન, પધારો તમને અમારું સ્વાગત છે.” આ

શબ્દો એ એવી નમ્રતાથી બોલી કે એ સાંભળીને કોઈનાએ ખા-
લમાં એમ ન આવે કે આ બાઈ પોતાના પતિને કંઈશા જેવું દુઃખ
આપતી હશે.

ડેવિસે કહ્યું “આપ બેસો. આપને માટે હું “સાઇડર” લાવું.”

“પિટર, સાઇડર લેવા જવ છો ? અરે નોકર પાસે વાર્ષિક
મંગાવો અને ખીસ્કીટ તો અહિં છેજ. ” એમ કહીને મીસીસ ડેવિસે
કબાટના ખાનામાંથી થોડાંક ખીસ્કીટ કાઢ્યાં.

“મીસીસ ડેવિસ, તમારો ઉપકાર માનું છું પણ મને સાઇ-
ડર ઠીક લાગે છે. આ સમયે સાઇડર શરીરમાં રજૂર્તિ આવે છે.
વાર અહિંયાં કોઇ કોઈ વખત તમારા સાઇડરનો સ્વાદ લેવા આવ-
વાનું મન થાય તો આવવા દેશો કે ? ”

“અરે પધારજોને, અમે ધણી ખુશીથી તમારો સત્કાર
કરીશું.” મીસીસ ડેવિસ પોતાના પતિને સાઇડર લેવા બહાર ગયેલો
જોઈને બોલી. ડેવિસ સાઇડર લેવા ગયો એટલે રેડબર્નની જાણ
પણ છુટી. એણે કહ્યું:—

“આપણું જીવન એવજાણ હું ભુલી ગયો નથી. હવે તો
તમે પરણ્યા અને ઠાવકાં મધ ગમાં એટલે મારાથી તમને હજે
“કોરી” ના નામથી તો નહિજ બોલાવાય.”

મીસીસ ડેવિસ હસતી હસતી બોલી: “હારે, હું તો બહુ ઠાવકાં
મધ ગઇ છું.” પછી બારણા સામે નજર કરતી કરતી બોલી: “મારી
સાથે વાતચીત કરવામાં તમારે કશી પ્રતિજ્ઞ રાખવાની જરૂર નથી.”

“પણ મેં સાંભળ્યું છે કે ડેવિસ અદેખા છે.” આટલું મો-
ટથી બોલીને રેડબર્ન સ્વગતજ બોલ્યો: “જેમ જેમ એ શંકાની

નજરથી જોતો જાય તેમ તેમ મને ખૂબ મઝા પડશે.”

“ અરે અદેખા શું? એથી એ વધારે. મારે એમની સાથે એવી રીતે રહેવું પડે છે કે ન પુછેા વાત. એમને મેં સમૂળના જોયાજ ન હોત તો સારું થાત.”

“ ગામમાં કેમ તમારે માટે ધસાતું બોલાય છે? એમ સંભળાય છે કે ઘરમાં આખી સત્તાજ તમારી ચાલે છે.” “ દરેક સ્ત્રી જાત જોમ કરે છે તેમ હું કરું છું. હું કાંઈ એ નિયમના અપવાદ રૂપ તો ઝોઘી છું. વાર, પશુ કેપ્ટન, રેડબર્ન, આપણા જુના ઓળખાણની યાદી તમે મને આપી છે, તો બોલો અહિં મેનોરમાં કેટલો વખત રહેવાના છો?”

વિચાર તો હાલેક અઠવાડીયા રહેવાનો છે. પશુ પછી આ રહું મામડું; અને મામડાના લોકો. એટલે મામડામાં ન ગમે અને કંટાળા જાળ તો તો વહેલો ચાલ્યો જાઉં.”

“ ત્યારે તો અસો ગરીબ મામડાના લોકો ઉપર તમારી કમ મહેરબાની કહેવાય.”

“ મામડાના લોકમાં તમારો સમાવેશ થતો નથી. તમને તો એમાંથી હું ખાતલ કરું છું. તમે મામડીઆની ગણતરીમાં આવો શકોજ નહિ.”

“ લશ્કરી માણસો મીઠું મીઠું બોલવામાં ખુબ હુશિયાર હોય છે અને તેમાં વળી કેપ્ટન રેડબર્ન એટલે પુછવું શું? ” એમ કહીને એ ફરી પડી.

“ હું અંતઃકરણપૂર્વક મીઠું બોલું છું કે ઉપલક્ષ બોલવા ખાતર બોલું છું એની સાખીતી તો કાઈકાઈ વખત રાતે મને અહિં

આવવા દેશો તો એની મેળે તમને મળી જશે.”

“ આવવા દેશો શું ? મેં તો તમારો પહેલેથીજ સત્કાર કરી કીધો છે. બે ત્રણ મહીનાથી તો મી. ડેવીસના મગજમાં કાંઈ એવું-જ ભૂત બરાયું છે કે રાત પડે છે કે ખરમાંજ રહેતા નથી અને સીધા રોયલ ઓફ તરફજ દોડે છે; એટલે મારી રાતો તો નીકતીજ નથી.”

“ તમને એકલાં જુરતાં મુકીને ચાલ્યા જાય છે ? ”

“ હા, જુરતી મુકીનેજ ચાલ્યા જાય છે. કાંઈકાંઈ વખતે મારી મા અને મારી બેનો રાતે આવે છે અને મારા પિતાને પુરસદ હોય તો એ કાંઈ વાર આઈ આવે છે અને તે વખતે અમે બેમાં બેસીને બાતો કરીએ છીએ. વળી કાંઈકાંઈ વખતે મારી કાંઈકાંઈ સહીબરો આવે છે એટલે તેમના સહવાસમાં મને આનંદ મળે છે. પણ તેમાંજે મી. ડેવિસ બબડે છે. હું બધાને બોલાવીને પૈસા ઉડાવી દઉં છું, મોજમઝા કર્યા કરું છું એવો ખોટો ઝીકારો કર્યા જ કરે છે. ”

“ ખરી વાત છે. એ તો ખોટાજ ઝીકારો કહેવાય. પણ ત્યારે તમે અને તડને ફડ કહી કેમ નથી દેતાં ? ”

“ અરે હું કાંઈ બાકી રાખતી હઈશ. એ જઈને રોયલ ઓફમાં દારૂ ઠાસ્યા કરે અને હું ઘેર બજાસાં ખાતી એકલી બેસી રહું ? ”

“ એમ તે કાંઈ એકલાં બેસી રહેવાતું હશે ? કેમ, સાંપડર લાવતાં તે કેટલી વાર ? કદાચ તમે મારી સાથે વાત કરો છો તે એ અનામાના સાંબળતા હશે તો ? ”

“ તો શું ? મને કાંઈ એમની બીજ નથી લાગતી. મારે જે કહેવું હોય તે હું તમારી રૂબરૂમાં પણ કહી નાખું. એમાં કાંઈ હું આચરણ આઉં એવી નથી. ”

“હા, હું છું તેથી કાંઈ તમારે આચરે. ખાવાની જરૂર નથી. તમે તમારા મનનો ઉભરો બેલાથક કાઢજો, કે જેથી તમને જરા રાહત મળે. દરેક સ્ત્રીએ પોતાના હક ઉપર તો મક્કમન રહેવું જોઈએ. માફ કરજો, પણ સ્ત્રીઓ જ્યારે ગુસ્સે થાય છે ત્યારે બહુ સુંદર લાગે છે.”

મીસીસ ડેવીસે હસતાં હસતાં કહ્યું: “એવું કહેશો તો મારાથી તમારા ઉપર ગુસ્સે થઈ જવાશે હાં.”

“અરે એટલી બધી તરદી લીધેલી નકામી જરો. હમણાંજ તમે એટલાં બધાં સુંદર લાગો છો કે તેમ કરવાથી કાંઈ વિશેષ નથી.”

“આ બધું મધ તમે તમારી જીભને ટેરવેજ રાખી મુકેલું લાગે છે. હું કહું તેનો જવાબ ઝટ તમારી પાસે તૈયારજ.” એમ કહીને એ ફરીથી હસી પડી. ડેવીસ આ જાનનેની વાત પાંચેક મીનીટ-થી બહાર ઉભો ઉભો સાંભળ્યા કરતો હતો; તે હવે પોતાના હાથમાં સાઈડરની બોટલ લઈને આવી પહોંચ્યો. પણ પોતે એમની વાત સાંભળી છે એવું જરાએ એણે માલમ પડવા દીધું નહિ. પોતાને રૂબાબ હણી ઉપર ફેવો છે તે રેડવનને બતાવવાને મીસીસ ડેવીસ બોલી: “પીટર, સાઈડર લાવતાં તે ફેટલીવાર?”

“પ્રિયે, મને કપપ્પાડની ચાવી નહોતી જડતી; તેથી વાર લાગી.” ડેવીસે કહ્યું.

“ત્યારે એને બરોબર ઠેકાણે કેમ નહોતી મુકી? અહિં ફ્લેટન રેડવન તરસે મરે છે.”

“નાના એવું બધું કાંઈ નથી.” હસતાં હસતાં જીરોહરે કહ્યું

“ના ના, વાત ખરી છે. મેં તમને ઘણો વખત બેસાડી રાખ્યા.”

ડેવિસ બોલ્યો. સાઈડર ગ્લાસમાં રેડાયો અને જીરોહૃડ બે ત્રણ ગ્લાસ
ગટમટાવી ગયો અને કેટલોક વખત જુદા જુદા વિષય ઉપર
ચાતો ચાલી અને પછી જીરોહૃડ ઘેર જવા ઉઠ્યો. જતાં જતાં
મીસીસ ડેવિસનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈને ધીમેથી દબાવ્યો.
ડેવિસ સાથે એણે શેક હેન્ડ કરી અને જાણે પોતે સઘળું જીવ
ગયો છે એમ બહારથી બતાવ્યું; પણ અંદરખાનેથી તો એણે
વારે વારે અહિં આવીને પતિપત્નીનાં મન ઉંચાં કરાવી દેવાં,
અને એ પ્રમાણે ડેવિસને દુઃખી થતો જોવાનીજ એણે ઇચ્છા રાખી
હતી. કેપ્ટન રેડબર્ન અને પોતાની સ્ત્રી વચ્ચે જે વાત થઈ હતી,
તે બધી ડેવીસે સાંભળી હતી; અને તે ઉપરથી એ સમજી ગયો હતો
કે બન્નેનાં મન એક બીજા પ્રત્યે ખેંચાયલાં છે, અને તેથી એ કાવ-
તરાળાજ મનમાં ને મનમાં ખુશી થતો હતો.

x x x x x

કાઉન્ટેસ ઓફ બર્ટન અને એની પુત્રી લેડી એડીલા કસાર્થવ,
લેડી રેડબર્નના આમંત્રણને માન આપીને મેનોર જવન આવી
પહોંચ્યાં. કાઉન્ટેસ કાંઈ વૃદ્ધ થઈ નહોતી. ૪૦ વર્ષની આસપાસમાં
એની ઉમ્મર હતી. દેખાવડી જરાએ નહોતી. કાવકી અને થોડા બોલી
હતી. તોણી તોણાને અને વિચાર કરીનેજ એ બોલતી હતી. વળી
એ માનની બહુ જીભી હતી. એને પૈસા આગળ ટાઈટલનીએ
કિંમત નહોતી; એટલે પહેલા પૈસા અને પછી ટાઈટલ એવા
વિચારવાળી એ હતી. તેથી એ પોતાની પુત્રીને ગરીબ ઉમરાવ
પતિ મળે, તેના કરતાં સાધારણ વર્ગનો પણ શ્રીમંત પતિ મળે તે
ચૂધારે ઇચ્છતી હતી.

લેડી એડીલા ક્લાઈવની ઉમ્મર વીશેક વર્ષની હતી. ખરેખર એ આ સંસારના શણગાર રૂપ જે અપ્રતીમ સૌન્દર્યવતી યુવતિઓ છે તેમાંની હતી. એ હિંચી અને સર્વાંગે સુંદર હતી. શરીરે બરાવદાર હતી. એ સર્વ પ્રકારના વ્યાપારમાં ધણી ચપલ અને ચક્રાર હતી. નામની ફેણ જેવા એના માયાના વાળ કાળા હતા. એણે સ્પેનીશ સ્ટાઈલથી પોતાનો અંબોડો વાળ્યો હતો. એ અંબોડાની ગાંઠ પાછળ માથા ઉપર છેક હિંચાણના બાગમાં આવી રહી હતી. એ અંબોડાથી એનું લાવણ્ય ધણું વધી જતું હતું. એનાં નયન ભુરાં હતાં. એનું બન્ધ કપાળ આરસ પહાણના જેવું સ્વચ્છ અને લીસું હતું, અને હીરા સમાન લખણખાટ કરી રહ્યું હતું. એ ધણી બુદ્ધિમતી જણાતી હતી. એનું નાક વદન સીધું હતું. એના ઉપલો હોઠ ટુંકા અને કંઈક વળેલો હતો. નીચલો હોઠ જરા ભરાઈ હતો. એના દાંત તો જાણે મોતીના દાણા હતા. એની ગતિમાં પણ એક પ્રકારની બળ્યતા, રૂઆપ અને ઉત્તમતા જણાતી હતી. એ કાઈ દિવ્યાંગના જેવી લાગતી હતી. મનોહારી સૌન્દર્ય, લેડી જેવું પદ અને શ્રીમંત, આ ત્રણે હતાં છતાં હજીએ એ કુંવારી હતી. તેનું કારણ એની માતાજી હતી. એકે એને સંસાર વ્યવહારનું ધણું સાફ જ્ઞાન હતું છતાં એ જીના વિચારતી હતી. તેથી લાંડન જેવા આનંદમય સ્થળમાં નહિ રહેતાં ક્લાઈવ ભવનમાંજ એ પોતાની પુત્રી સાથે રહેવાનું પસંદ કરતી હતી. એડીલાને એના કરતાં બે-ત્રણ વર્ષે મોટો એક ભાઈ હતો. અને એના પિતાના વારસ તરીકે કુટુંબની જમીન જાગીર એને મળી હતી. એ પરણેલો હતો અને શહેરમાં રહેતો હતો. તેથી ક્લાઈવ ભવનનો ખંતલો એણે પોતાની માતા તથા એનના

સ્વતંત્ર ઉપભોગમાં મોખ્યો હતો. આ પ્રમાણે કલાષ્ટ બવનમાં એકાંત રથજે મા દીકરી પોતાનું જીવન ગાળતાં; એટલે ત્યાં કાઈનું જાણુ આવવું જવું થતું નહિ. તેથીજ લેડી એડીલા અત્યાર સુધી કુમારિકા અવસ્થામાં હતી. એનાં મામાં તો ઘણું ઠેકાણેથી આવતાં હતાં; પણ કાઉન્ટેસને એમાંનું એકકે ઠેકાણું પોતાની પુત્રીને લાયકનું જણાયું નહિ; છતાં લેડી એડીલાનું મન તો એકમાં ચોંટ્યું હતું. તે વિષે અમે હવે પછી જણાવીશું. અત્યારે તો સહ કાંઈ એમજ જણતું હતું કે લેડી એડીલાએ હજુ સુધી કાઈ ઉપર પણ પોતાનો પ્રેમ કલશ દોળ્યો નથી. કાઉન્ટેસ હવે એને પરણાવવાનો વિચાર કરી રહી હતી અને એ અરસામાં લેડી રેડબર્નનો એના ઉપર આમંત્રણનો પત્ર આવ્યો હતો; અને તેમાં કુપ્ટન રેડબર્ન હમણાં થોડો વખત ઘયાં રજા લઈને ઘેર આવ્યો છે એ વાતનો પણ ખસારો કર્યો હતો. એટલે કાઉન્ટેસને એમ થયું કે આ લાગે સારો છે. અહળક પૈસો, પદવી અને પુષ્કળ લાગવમ ધરાવતાં એરોનેટનો પુત્ર પોતાની પુત્રીને માટે સર્વ રીતે લાયક છે, એમ ધારીને એ લેડી એડીલાને લઈને લેડી રેડબર્નના આમંત્રણનો સ્વિકાર કરી મેનોર બવન આવી પહોંચી; અને સાથે પોતાની એ દાસીઓને પણ લેતી આવી હતી.

લેડી એડીલાને પોતાની માતા પ્રતિ પૂર્ણ આગ્રાહિત થઈ રહેવાની ટેવ પડેલી હતી; એટલે જોકે એનામાં ધણી ઉચ્ચ પ્રકારની શુદ્ધિ હતી, છતાંએ સ્વતંત્રપણે એણે અત્યાર સુધી પોતાની શુદ્ધિ વાપરી નહોતી. જે પ્રમાણે એની માતા કહેતી તેજ પ્રમાણે એ ધસડાયા કરતી. તેથી એની પોતાની સ્વતંત્ર વિચારણા શકિત અ-

ત્યારે દયાઈ રહેલી હતી, અને એ ચાવી આપેલા યંત્ર માફક પોતાની માતાની મરજી અને ખુશી પ્રમાણે મતિ કરી રહી હતી; તેનો એને લગારે ખ્યાલ આવતો નહોતો. એકની એક છોકરી, અપાર રત્નેહ રાખનારી, ધરમાંને ધરમાંજ ઉછરેલી, લેડી બર્ટનની દેખરેખ નીચે જ મહેતી પાસે શિક્ષણ લીધેલું ! લંડન પછી એ ત્રણ વખતથી વધારે નહિ ગયેલી અને જા્ય તોયે પાંચ દશ દિવસજ. બોર્ડીંગ સ્કુલમાંએ નહિ રહેલી; એટલે પછી એને દુનિયાનો કશોયે અનુભવ થાતો હોય ? એ દુનિયાથી પુરી અજાત હતી; પરંતુ એની અજ્ઞાન દશા એને તો શણગાર રૂપજ હતી. કારણ કે આથી એ તદ્દન નિષ્કપટી અને ખોટી તાલમેલ વગરની હતી. આતી આનંદી, નિર્દોષ, મધુરી એડીલા કલાઈવ ક્યાં અને માંદલા, બાયાં બાઈ જેવો છોકરો અને વિષયકપટ જીરોલ્ડ રેડબર્ન ક્યા ? આ એનો સંબંધ બાધવાના વિચાર ચાલી રહ્યા છે જીરોલ્ડ રેડબર્ન એડીલાને નાનપણથી ઓળખતો હતો; પણ હમણાંની એણે એને જોઈ નહોતી.

ત્રણેક વર્ષ ઉપર જ્યારે એડીલા સત્તરેક વર્ષની હતી ત્યારે એણે એને છેલ્લી જોઈ હતી. એ ત્રણ વર્ષ ફરમીયાનમાં તો સમયે એનામાં બહુ પરિવર્તન કરી નાખ્યું હતું. અત્યારે તો એ ખીલ્લી જુવાનીમાં આવતી હતી. જીરોલ્ડ તો આ રૂપલરીતા ચૌરનાને જોઈને મુગ્ધ બની ગયો હતો. એની એ દશા એનાં માત પિતાના લક્ષમાં તરતજ આવી ગઈ અને બન્ને જણ સમજ્યાં કે પોતાના પુત્ર ઉપર લેડી એડીલા જાપ પાડી ચુકી છે. લેડી બર્ટન પણ જીરોલ્ડની આ દશા સમજી ગઈ; અને જેરોનેટ અને લેડી રેડબર્નનો મનોભાવ પણ એ કળી ગઈ. પોતાની પુત્રીનો સંબંધ જીરોલ્ડ

સાથે જોડાય એ વાત રેડખર્ન કુટુંબને પણ મમે છે એ જાણીને એ મનમાં મનમાં કાંઈમલાવા લાગી. આન્ટ જેન પણ પામી મર્ષ કે આમાં કંઈક ભેદ છે. પણ ક્યાં પીજો પડી ગયેલો, હીમાયલા હાડનો છાકટો જીરોહડ રેડખર્ન અને ક્યાં આ પરી જેવી એડીલા કલાઈવ ? એ વિચારે એને પણ એક પ્રકારનો તિરસ્કાર છુટ્યો.

પ્રકરણ ૨૮ મું.

ચીજુગારી.

જ્યારથી લેડી એડીલા કલાઈવ પોતાની માતાની સાથે મેનાર જવન આવી ત્યારથી જીરોહડ એની તહેનાતમાંજ રહેવા લાગ્યો. જ્યારે સ્ત્રી વર્મ ધરમાં હોય ત્યારે દિવાનખાનામાં બેસીને તેમની સાથે વાતોના તડાકા મારતો. જ્યારે એ લોકો બહાર ફરવા જાય ત્યારે એ એમની સાથે જતો. જ્યારે બધું સ્ત્રી મંડળ થાકી જાય અને એડીલાને એકલીને આગળ ફરવા જવું હોય તો એ એને એકલો આગળ ફરવા લઈ જતો અને એની સાથે એવી વિવેક દષ્ટિથી વર્તવા લામતો, કે એમાં કંઈ પણ કવચ હશે કે કેમ તે એ પારખી શકે નહિ. એડીલાના મનમાં એમ હતું કે એ લોકો આ કુટુંબના આમંત્રણનો સ્વીકાર કરીને એમને ત્યાં મહેમાન તરીકે આવ્યા છે; તેથી જીરોહડ એમની સરભરા કરે છે. એટલે જીરોહડની વિનયભરી સરભરાનો એ અનાદર કરતી નહિ.

એમને અહીં આવે એટલે અડવાડીઈ થયું હશે, એટલામાં લેડી બર્ટનની પ્રકૃતિ બગડી આવવાથી એ શયનમુહમાંથી બહાર

નીકળતી નહોતી અને એડીલા પોતાની માતાના આનંદ માટે એની પાસેજ ધણો વખત બેસી રહેતી. એટલે હવે જીરોહને પાછો અલગમો પેદા થયો. આજે સાંજે એ એડીલા સાથે કલાક બહાર ફેરી આવ્યો હતો; પણ ત્યાર પછીનો વખત કેમ ગાળવો, તે એને સુઝતું નહિ. માતા પિતા અને આનંદ જેન સાથે એકલા દિવાન-ખાનામાં બેસી કહેવું એ તો એને મન સુસ્તાઈ લાગી; એટલે ડેવિસના ઘર તરફ એના વિચાર વળ્યા. રાતના આઠ નવનો સુમાર થયો એટલે સીમાર ડુંકતો ડુંકતો એ ત્યાં જવા નીકળી પડ્યો. જઈને બારણું ઠોક્યું, એટલે તરતજ દાર ખુલ્યું. નોકરને પુછવાથી માલમ પડ્યું કે મી. ડેવિસ નથી પણ મીસીસ ડેવિસ તો ઘરમાંજ છે. એટલે એ પાલ્ડરમાં ગયો. ત્યાં મીસીસ ડેવિસ મીડલ્ટનની સરકયુલેટીંગ લાઇબ્રેરીમાંથી બેએક દિવસ ઉપર પુસ્તક આવ્યાં હતાં, તેમાંનું એકાદ નોવેલ લઇને વાંચતી હતી. ચઢેલે મોઢે એણે રેડર્નને કહ્યું: “ આવો. ”

“ કેમ, આજે કાંઈ આટલું બધું ? તમને મેં કાંઈ દુબળ્યાં તો નથી; છતાં આમ દુભાયલાં કેમ લાગે છે ? ” “ મારે દુભાવાનું શું ? મને દુભવે એવું કંઈ છે ? હું મારી મેજે મારે રસ્તે અને બીજા બીજાને રસ્તે, એટલે પછી શું ? ”

“ ના, પણ કોઈક જન્યું છે ખરું. ”

“ જનવાનું શું હતું વળી ? કશુંયે નહિ. એટલુંજ કે બીજી સ્ત્રીઓ જેવું મારામાં પણ સ્વાત્માભિમાન છે. ” એમ કહીને વળી જ્યુએ ફરી પોતાનું મુખ મીસીસ ડેવિસે બીજી તરફ ફેરવી નાંખ્યું.

“ પણ આટલું બધું શું છે ? એની કાંઈ સમજ તો પડવી જોઈએ. હું ધારું છું કે મેં મોટી ભૂલ કરી. હેલા અઠવાડીયામાં હું સમૂળગો અહિં આવ્યો નહિ. ”

“ આવવું ન આવવું એ તમારી મુખત્યારીની વાત છે. મર-
જ્યાં આવે તેમ કરવા તમે સ્વતંત્ર છો. મેતોર જીવનમાં આવેલાં
પ્રત્યે તમારે પ્રથમ ધ્યાન આપવાનું છે. માટે મહેરબાની કરીને
લાંજ પાછા જાવ. પેલી નવલ નવોઢા તમારા વગર ફરવા કેની સાથે
જશે ? પીઆના ઉપર સંગીતને માટે એ તમારી રાહ જોતી હશે
અને ખીજાં એવાં ઘણાં કામ એનાં જમડતાં હશે. માટે મહેરબાની
કરી લાંજ સિધાવો. ”

“ કીટી, આમ ગાંડી ક્યાંથી થઈ ? ”

“ મને કીટી ખીટી કહેશે નહિ. હું પરણી નહોતી, ત્યાં સુધી
એ નામ હતું; હવે તો હું પરણી છું. માટે મહેરબાની કરીને બોલા-
વવી હાય તો મીસીસ ડેવીસના નામથી બોલાવજો. ”

“ બહુ સારૂ, પણ તે દિવસે તમારે ત્યાં હું આવ્યો, ત્યારે મેં
તમને કીટીનાં નામથીજ બોલાવ્યાં હતાં. તે વખતે તો તમને કાંઈ
રીસ ચઢી નહોતી. ”

“ કારણ કે તે વખતે તમને મેં મારા મિત્ર ગણ્યા હતા; પણ
ત્યાર પછી તો તમે એક અઠવાડીએ અહિં આવવાની તરદી લીધી છે.
એટલે એનો અર્થ એવોજ કે જ્યારે ખીજે ડેકાણે પતો ન લાગે
ત્યારે તમારે અહિં આવવું. કેપ્ટન રેડબર્ન, તમને ચોખ્ખા શબ્દોમાં
કહી દઈછું કે એવું મને નહિ પાસવે. આ ઘર કાંઈ ખીજની સગવડ
સાચવવાને માટે નથી. ”

“ તમે એમ કહો છો, પણ હું તો રોજ અહિં તમને હાજરી
આપવા આવવા તૈયાર થતો; પણ કેટલાંક કારણોને લઈને મારે
ઘરમાંજ રોકાઈ રહેવું પડતું; માટે મને માફી આપવી જોઈએ. ”

મીસીસ ડેવિસ રેડબર્ન માંદી માગી લીધી તેથી જાણે નરમ પડી હોય તેમ બોલી: “ પણ તમે અહિંજ આવવા ઇતેખર હતા તેની કોને ખબર ? ”

“ હું તમને તેની ખાતરી આપું છું કની. અને હું વચન આપું છું કે હવેથી અહિં આવ્યા કરીશ. આજે હવે તમારો હાથ લાવો, આપણે સલાહ કરી દઇએ. ” થોડો વખત મીસીસ ડેવિસે જરી આનાકાની કરવા માંડી; પણ પછી તરતજ જરોફડ તરફ પોતાનો હાથ એણે લગાવ્યો. જરોફડે એ સુંદર ગોરા હાથ ઉપર ચુંગન લીધું; એટલે તો કીટી જાણે શરમાઈ ગઇ હોય એમ મુખ ઉપરની શરમ સંતાડવાં આકું બોલ્યા લાગી અને આખરે બોલી: “ તમે તો જખરા ઇશકી લાગો છો. ”

“ તમારા જેવી રમ રમણી આગળ ઇશકું પૂછવું શું ? ” એમ કહીને વિકારભરી દષ્ટિએ જરોફડ એના સામું બેઠ રહ્યો. હવે તો કીટી આનંદમાં આવી ગઇ અને હસતી હસતી કહેવા લાગી:—

“ બોલો લાલા, તમારે માટે શું લાવું ? ” એમ કહેતી કહેતી સુંદર વાઇન, બીસ્કીટ અને કેટલાંક ફ્રુટ લાવીને જરોફડ આમજ એણે રજુ કરી દીધાં. એટલે ધીમે રહીમે રેડબર્ન પોતાની ખુરશી કીટીની ખુરશીની લગોલગ લીધી અને કહેવા લાગ્યો: “ અમારે ડેવિસ ક્યાં સીધાંવ્યા છે ? ”

“ રોજની જગ્યાએરતો. ક્યાં તે પીઠામાં; બીજે ક્યાં ? એ તો ત્યાંજ છે રહ્યા. અહિં શું કામ છે ? ”

“ હું તે દિવસે મોડી રાત સુધી અહિં રહ્યો હતો તેની ખબર એમને પકી હતી ? ”

“ મોડી રાત તે ફટલી ? તમે ગયા તે વખતે તો અગીઆરજ વાગ્યા હતા. અને એ તો છેક બાર વાગ્યા પછી લથડીયા ખાતા ખાતા આવ્યા. ”

“ ત્યારે તમે કાંઈ કહ્યું કે નહિ એમને ? ”

“ ખરૂં પુછાવો તો તે વખતે તો મેં એમને કાંઈ ન કહ્યું; કારણ કે એમની ગેરહાજરીને લીધે તો આપણે બધા વખત મોજમાં જીવ્યા. એટલે એકરીતે તો એમની ગેરહાજરીથી હું ખુશી થઈ હતી. ”

“ એમની ગેરહાજરીથી તમને અંતરમાં ગમે એટલો આનંદ આવ્યો, તો પણ એને દમ બીડાવ્યાજ કરવો; નહિતો એ જાણી જશે કે દાળમાં કાંઈ કાળું છે; તો પછી એ તમારી સાથે બહુ સખતાઈથી વર્તશે અને તમારું કાંઈ નહિ આવે. ”

“ તમારું કહેવું; પણ અંશે ખરૂં છે, કેપ્ટન રેડમર્ન. ”

“ મને તો તમે જીરોલ્ડ કહીને બોલાવજો. એ નામ મને વધારે પ્રિય છે. અને હું તમને કાટી કહીને બોલાવીશ. ” કાટીએ હસતાં હસતાં કહ્યું: “ વારૂં ત્યારે, હવેથી તમને જીરોલ્ડ કહીને બોલાવીશ. ”

“ પણ મને જો પ્રિય જીરોલ્ડ એમ કહીને બોલાવશો તો તો હું પણ ખુશી થઈ જઈશ. ”

“ તેમ કહીને બોલાવું તો તમે શું ધારશો ? ”

“ એજ કે હું તને પણ પ્રિય છું. ”

“ ના ના, એમ તો ન કહેવાય. એ તો બધું અભુકતું લાગે. ”

“ આપણા બેમાં વળી અભુકતું શું ? આપણે કાંઈ આવજ

કાલનું ઝોળખાણુ છે ? વાર, પણ આજે કેટલે વાગે આવે એમ તું ધારે છે ? ”

“ મધરાત પહેલાં તો નહિજ. આજે તો એ કનાક અહિંજ માળજો. આલા હું સરાને કહીને વાળુની તૈયારી કરાવું. ”

“ ના, મારે વાળુની જરૂર નથી. હું બહુ મોડો જન્મે છું. વળી વાળુને લીધે આપણી વાતમાં બલેલ પડશે. સાડા અગીયાર વાગ્યા સુધી હું અહિં રહીશ. તમારા પતિને તમે લલતાં હો, તે સાંભળવાનું મને બહુ ગમે છે. જે સ્ત્રી પોતાના પતિને દમ બરાવતી હોય તેની હું પ્રશંસા કરું છું. જે સ્ત્રી પોતાની સ્વતંત્રતા દાખવે છે, તેના ઉપર મને પ્રેમ ઉપજે છે. આવા પ્રસંગોમાં સ્ત્રી બહુ રમણી લાગે છે. ” રેડ. બર્નનાં વખાણુથી કીટી કુલાઇ જતી બોલી: “ એમ, તો આજે જોજો. કેવિસ દારમાં પુરોટું બીને આવે છે. આજે હું એની ખરે-ખર ઝાટકણી કાઢીશ. ” “ એને દારતી લત લાગી છે ? ” “ હા, અરે પુષ્કળ દાર પીએ છે. પડેલાં રોજ સાંજે થોડો થોડો ઘેર લેતા હતા; પણ હદયી જરૂરે જરાએ પીતા નહોતા. હમણાં હમણાં તો રોજ પીકામાં જાય છે અને મનમાં-યો ઠાંરવા જ કરે છે. ”

“ પણ એ પીને આવે તે સહન શી રીતે થાય ? હું અજબ થાઉં છું કે તમારા જેવી જુસ્સાવાળી સ્ત્રી આવું કેમ સાંખી નહે છે ? ”

“ અરે હું એમને ખરેખરા ઝપાટામાં લપ્પશ, ત્યારે તમને ખબર પડશે કે હું કેટલી જુસ્સાવાળી છું. ”

“ તે જોવાને હું ધણો અ... છું. જ્યાં સુધી સ્ત્રીનો કોષ મારા ઉપર ન ઢળતાં બીજા ઉપર ઢળે છે ત્યાં સુધી તો તે સ્ત્રી મને બહુજ પ્રિય લાગે છે. ”

મીસીસ ડેવિસને વિચાર સુઝી આવવાથી બોલી: “ જુઓ, મારે મીઝસ કેવો છે તે તમારે જાણવો છે ! હું ક્રોધથી કેવી વિકાળ બની જાઉં છું, તે જો તમારે જોવું હોય તો આજે એમના આવના સુધી રહી જાવ. ”

“ પણ આટલી મોટી રાત સુધી હું અહિં રહું છું એ વાત મારે એને નથી જણાતી. હું ઘરમાં છું એ વાત એના જાણવામાં ન આવે એની કાંઈ વ્યવસ્થા કરો, તો વળી વિચાર કરે ? ”

“ અરે તમે આ પડદા પાછળ સંતાપ રહેજો ને. એ તો જ્યાં મેં એમના ઉપર દારૂગોળો છોડવા માંડ્યો કની કે વધારે વાર આ રૂમમાં એ રહેશેજ નહિ ને. તરત ઉપર ચાલ્યા જશે. એટલે તમને હું ધીમે રહીને ઘરની બહાર પસાર કરી દેશ. ”

“ મને એ સાંભળવાનું બહુ મન થઈ ગયું છે, તેથી હું જાણે રહી પડું. ” આખરે રેડબર્ન રહી પડ્યો અને કીટી સાથે અગીઆર વાગ્યા સુધી વાતોના તણકા માર્યા કર્યા. એટલામાં કાંઈએ બારણું ઠોક્યું હોય એવો અવાજ આવ્યો. કીટી તરતજ બોલી ઉઠી: “ જુઓ, એ આવી પહોંચ્યા. રોજના કરતાં અડધો કલાક વહેલા આવ્યા. ”

“ કદાચ આજે બહુ નહિ પીધો હોય. ” રેડબર્ન કહ્યું.

“ અરે એમ બનેજ નહિને. એણે જે રીતે બારણું ખખડાવ્યું તે ઉપરથી હું સમજી ગઈ છું કે આજે પણ તૈયાર થઈનેજ આવ્યા છે. ”

“ પણ હું અહિં છું એ વાત તમારી દાસી કહી દેશે તો. ”

“ એ કશું કહેવાની નથી. એને કાંઈ પૂછે નહિ ત્યાં સુધી એ જવાબ દે એની નથી. હવે તમારે જો દારૂસ જોવો હોય તો એકદમ

સંતોષ જાવ.” ફેટન રેડમર્ન તરતજ પડદા પાછળ બરાબ ગયો અને પડદાને ખરાબર કર્યો; એટલામાં ડેરિસ પાર્લરમાં આવી પહોંચ્યો.

હવે પેલીએ ધુરંકવા માંડ્યું: “પીટર, અત્યારે બહુ સારી દશા-માં તમે છો. આવી સ્થિતિમાં મારા મોઢા આગળ આવતાં તમને શરમ નથી આવતી? આમ છાટા બનીને મારા ઉપર અત્યાચાર કરવો અને માફ અપમાન કરવું, એ નહિ અને સમજ્યા? આ જીવાને તમારા ઢંગ, તમારા મોઢામાંથી ફેટલી વાસ આવે છે?”

ડેરિસે પણ ધુરંકાને કહ્યું: “ચાલો, બહુ થયું. ચાલ ઉપર સુઇ જાઓ.”

“એમ મારા ઉપર હુકમ નથી કરવાનો. જાવ તમારી મેજે જવું હોય તો; ઉભા રહેવાના તમારામાં મતિ ક્યાં છે એટલે સુઇ જશો તો.”

ડેરિસ તહુકી ઉઠ્યો: “ઉપર ચાલ હું કહું છું. મારા હુકમને માન્યા વગર તારો છુટકો નથી.”

“જાવ ત્યારે; નથી માનવાની. મારા ઉપર કાંઈ બુદ્ધમ નથી કરવાનો. હું એ આ ઘરની માલિક છું.”

“અને હું પણ તેટલીજ સત્તા ધરાવું છું; માટે ચાલ સીધી સીધી ઉપર.” કીટીએ તો એમ ધાર્યું હતું કે રોજની માફક રકચક કરવા કરતાં એ જાનોમાનો ઉપર ચાલ્યો જશે; પણ એની ધારણા બોટી પડી. વખત છે રેડમર્ન અહિં છે એવું જાણી જશે તો? એ વિચારથી એને બીક લાગી. એને હવે એમ થયું કે રેડમર્નને સંતોડી ન શક્યો હોત તો સાફ થાત. હવે મને તેમ કરીને પાતળાં મનનું સાત્ત્વન કરવા એને ઉપરજ લઇ જવો, એમ ધારીને એ ધીમે રહીને

બોલી: “ ચાલો ત્યારે હમણાં આવો છો ! ”

“ હા ચાલો હમણાંજ. ” એમ કહીને ડેવિસે પોતાના હાથમાં બત્તી લીધી અને કહ્યું: “ ચાલ તું પહેલી ઉપર ચઢ. પછી હું આવું છું. સરા પછી બધું બંધ કરીને બીજો દીવો ચોલવી નાખજો. ”

ચાલો, આટલેથી પત્યું એટલે નીરાંત થઈ એમ વિચાર કરી. એ મનમાં ખુશી થઈ; છતાં હજુએ પોતાનો બાકી રહેલો દોર ચલાવતાં બોલી: “ ચાલો દવે, પથારીમાં પડો એટલે થયું. હેવાનની માફક રોજ આટલી મોડી રાતે લથડીયાં ખાતા ખાતા આવો છો. એ હવે ક્યાં સુધી ચાલે છે એ તો હું જોઉં ? હું હવે તમને બરાબર સમજાવીશ. ”

ડેવિસે એનો કશો ઉત્તર આપ્યો નહિ. ઉપર જતાં જતાં સરાને બોલાવીને કહ્યું: “ સરા, અમે ઉપર જઈએ છીએ. બધું બરાબર છે કે નહિ તે જોજો. ” એમ કહીને સરા તરફ ડેવિસે અર્થ-સૂચક દ્રષ્ટિ કરી અને સરા એનો અર્થ સમજી મઠ. કીટી તો દાદરે ચઢતી હતી એટલે એના જોવામાં એ ન આવ્યું. ડેવિસ પશુ ઉપર ગયો અને બન્ને જણ સુવાના ચોરડામાં પેઠાં. સરા નીચે ચેમ્બરમાં ગઈ એટલે તરતજ જીરોલ્ડ રેડગર્ન પડદા પાછળથી બહાર આવ્યો અને પોતાની આંગળી હોઠ ઉપર મુકીને સરાને ચુપ રહેવાની ઈશારત કરી. બેગનેટના ઓકરાને આમ સંતાપલો જોઈને એ જાણે વિસ્મય પામી હોય એમ ચમકી. જીરોલ્ડે સરાના હાથમાં એ ગીનાં સેરવી દીધી અને એના કાનમાં કહ્યું: “ મને જલ્દી બહાર પસાર કરી દે; પશુ જો જો, તારા શેઠને આ બાગત જરાયે વાત કરત નહિ. ”

સરા—“ નહિરે સાહેબ. હું મારી આંખે જોઈ છું અને કાને સાંભળું છું ખરી; પણ મોઢે કાંઈ બોલતી નથી. અને તે પણ સાંભળવા અને જોવા જેવું હોય તેટલુંજ સાંભળું છું અને જોઉં છું. જીવાન માણસોમાં તો એમજ યાત્રે.” જીરોફ રેડમર્ન જોયું કે એ ગીતાએ સરા ઉપર સારી અસર કરી છે એટલે ખુશી થતો. બોલ્યો: “બરોબર છે.” પછી ધીમે રડીને બારણું ઉઘડ્યું અને જીરોફ જાનો માનો બહાર નીકળી ગયો. રસ્તામાં આલતાં આલતાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે, “ પડદા પાછળ હું સંતાપ રહ્યો એ બધું મુખાંધ બરેલું તો થયું. પણ કાઠી ડેવિસને કેવી રીતે ઉઘડો લે છે તે જોવાનું મને મન હતું એટલે શું કરું ? મને લાગે છે કે એ મારા ઉપર મોહિત થઈ છે પણ મારે એમ નહિ કરવું જોઈએ. વળી મનમાં એમ થાય છે કે લુગ્યા ડેવિસે એની ઓઠરી મને પરજીવી દેવાને મારી સાથે બાજુ રચી, મોઢે એનું તો એવી રીતે વેર લેવુંજ. સાલો ઠગ, મારી સાથે એણે કેટલું જુઠાણું ચલાવ્યું ? કેવી કેવી યુક્તિઓ લગાડી ? સાઈ થયું કે હું એમાંથી છટકવા પામ્યો. તે વખતે કેમ મને એવી મુખાંધ સુઝી હશે, તે મારાથી સમજવું નથી.” જીરોફ ધીર પહોંચ્યો તે વખતે બાર થઈ ગયા હતા. દિવાનખાનામાં એ ગયો ત્યારે એનાં માતા પિતા અને આન્ટ જેન એટલાં એની રાહ જોતાં બેઠાં હતાં.

બેરોનેટ પેપર વાંચતા ઝોઠાં ખાતા હતા. લેડી રેડમર્ન સોફામાં આડી પડી વિચાર કરતી હતી કે; “ જીરોફનાં લગ્ન લેડી એડીલા સાથે થવાનાં એ તો જાણે નહો. ત્યારે તે વખતે કાને કાને આમંત્રણ મોકલવાનાં છે તેની ગણતરી કરવી જોઈએ.” અને આન્ટ જેન ખુ-

રશીમાં બેઠી બેઠી કાંઈ ગુંથતી હતી. જીરોદડે રૂમમાં પગ મુક્યો એટલે તરતજ એની માતા બોલી “ભાઈ જીરોદડ, કેમ બા આજે આટલી બધી વાર થઈ? અત્યાર સુધી ક્યાં ગયો હતો?”

“હું તો મી. આર્ડનના ઘર બણી જરા ગયો હતો.” રેડખર્નને જે એને પહેલે તડાકે સઝી આવ્યું તે કહી દીધું.

આન્ટજેન: “તને બોધને મી. આર્ડન તો ઘણા ખુશ થઈ ગયા હશે?” જીરોદડ: “ઘણાજ.”

આન્ટજેન: “ત્યારે તો મી. આર્ડન સર્વંબાપી હોય એમ લાગે છે. કારણ કે અત્યાર સુધી તો એ અહિંયાં બેઠા હતા. હમણાંજ છીડીને ગયા.” જીરોદડ એ સાંભળીને ગર્વથી હસી પડ્યો અને બોલ્યો “હું કાંઈ ત્યાં નહોતો ગયો. તમે મને સકંજમાં લેવા ધારો કે; પણ હું કાંઈ તેમ સપડાઉં એવો નથી. તમે જાણો કે હું કાંઈ નાનો બાળક નથી.”

આન્ટજેન: “બાળક નહિ પણ ઠીંગુજી.”

“ગંદી, બજેલા સ્વભાવની, ચટેલા મોઢાની ડાકરી” એમ બોલીને પોતાની દાઝ કાઢતો ગુસ્સામાં ગુસ્સામાં રેડખર્ન રૂમ છોડીને બહાર ચાલ્યો ગયો. બેરોનેટને આ સાંભળીને ક્રોધ ચંદો ગયો અને બોલ્યો “જીરોદડે આ બોટું કર્યું.” લેડી રેડખર્ન: “પણ ત્યારે આન્ટજેન શું કરવા એને એવો સવાલ પૂછે છે? હવે એ કાંઈ નાનો છે?”

આન્ટજેન: “સવાલ તો પહેલો તમે પૂછ્યો. હું તો એના અપમાનને જરાએ ગણકારતી નથી. હું જાણું છું કે એને કેવળકીજ

એવી મળી છે. ” એમ કહીને આન્ટજેન પણ ત્યાંથી ચાલી ગયું.

x x x x

કેપ્ટન રેડમર્ન લેડી એડીલા પ્રત્યે પોતાના પ્રયાસો ચાલુ જ રાખ્યા; પરંતુ એડીલાને આ વાત પસંદ ન આવવાથી જેમ અને તેમ એ એની સાથે ઓછો પ્રસંગ પાડવા લાગી. એના મનમાં એમ થઈ ગયું હતું કે રેડમર્ન એની પ્રીતિ મેળવવા પ્રયાસ કરી રહ્યો છે. આથી એને એક પ્રકારનો ભય ઉત્પન્ન થયો. તેમ થવાનાં કારણ હતાં. એક તો એ પોતાનું હૃદય હમેશને માટે ખીજને આવી ચુકી હતી; એટલે હવે એ હૃદય ત્રાહિતનું થઈ શકે એમ નહોતું. ખીજું હમણાં હમણાં જોરાહ રેડમર્ન એને જમનો નહોતો ત્રીજું કારણ એની માતાએ એને એના લગ્ન માટે ઇશારો કરી દીધો હતો. કેપ્ટન રેડમર્ન સાથે એ એકલી ફરવા પણ જતી નહોતી. એની માતા કે લેડી રેડમર્ન સાથે હોય તો જ એ બહાર જતી. જો કદાચ દિવાનખાનામાં આ બંને એકલાં મળી જતાં, તો તરત એ ચેમ્બર (શયનખંડ) માં ચાલો જતી.

જોરાહ રેડમર્ન લાગ્ર મળતો ત્યારે ડેવિસને ઘેર જવા ચુકતો નહિ. લેડી જર્ટનને આવે એ એક અઠવાડિયાં થયાં હતાં અને આ ખીજ અઠવાડિયામાં એ એ એક વખત તો ડેવિસને ઘેર ગયો હતો. આ ખીજ વખતે એ મીસીસ ડેવિસના હાથનું ચુંબન લેવા પ્રવૃત્ત થઈ ગયો; પણ જો કે મીસીસ ડેવિસ અવિચારી સ્ત્રી હતી અને કેપ્ટન રેડમર્ન શ્રીમંત બેરોનેટનો પુત્ર પોતાને ઘેર આવે એ પણ એને જમતું હતું; છતાં એ ખુશામત કરાવવાની અને માન મામવાની અભિલાષા વાળી હતી, એટલે પહેલેજ તરફ એ રેડમર્નની બાકુ-

વસ્ત્રીમાં બીડામ જાય એટલા બધા શિથિલ વર્તનની હજી થઈ નહોતી. તેથી એણે પોતાનો હાથ પાછો ખેંચી લઈને રેડખર્નને ચુંમન લેવા ન લેતા દીધું અને હસતી હસતી પાછી ખસી મઠ. રેડખર્નને એમ લાગ્યું કે “હજી એ શરમાય છે; તેથી એને મનાવવાને, એની શરમ ભાગવાને કાંઈક સમય લાગશે. પણ હવે બીજી વખતે તો આવું ન થવા પામે તેની હું ખાસ કાળજી રાખીશ.” એમ કરીને તે વખતે તો એણે મન વાળ્યું.

મેનેર ભવનમાં લેડી એડીલા કલાઈવને આવે પંદર દિવસ પુરા થયા હતા. તે અરસામાં એકાદ દિવસ સાંજે કેપ્ટન રેડખર્ન ડોઈમ રૂમમાં જતો હતો; પણ ત્યાં એકલી આન્ટજેનજ બેઠેલી હોવાથી ત્યાંથી પાછો વળી જતો હતો. એટલે આન્ટ જેને કહ્યું: “હિઓ રહે, મારે તારી સાથે એકાદ મિનિટ વાત કરવી છે.”

રેડખર્ન તોજાઈથી કહ્યું “તમારે તે શા એવી વાત કરવી છે?”

આન્ટજેન: “તને મારા તરફ ધિક્કાર છુટે છે કેમ? વાર, તેથી હું કાંઈ મરી જવાની નથી. તું લડાઈમાં ગયો હોય તો ત્યાં તારા દુશ્મનને હંફાવવાની તારામાં શક્તિ નથી.”

છરોહ જતો જતો કહેવા લાગ્યો “આટલા સાર તમે મને હિઓ રાખ્યો હતો?”

આન્ટજેન: “ના, એડીલા કલાઈવ સંબંધી મારે તને કાંઈ કહેવું છે.”

રેડખર્ન “શું કહેવું છે?”

આન્ટજેન: “ધણજ થોડું. મને એમ લાગે છે કે તું એની

સાથે પ્રેમ-વ્યાપારમાં પડેલો છું. તે સંબંધમાં કહું છું કે એ બધા તારા હાંકા મિથ્યા છે. અશક્તિમાન બનેલ સાધુ જેવો તારો ધાટ થવાનો છે. ”

“ એમાં કાંઈ સમજણ ન પડી; ચોખ્ખું બોલો ને. ”

“ તને ખબર તો હશે કે એડીલાનું દ્રવ્ય તો ખીજા તરફ વળેલું છે. ”

“ કાંઈ ખીજા તરફ ? એવી વાત મેં સાંભળીએ નથી અને હું માનતો પણ નથી. જરા વધારે ખુલાસો કરો તો સમજ પડે. ”

“ તું માનતો ન હોય તો પછી એક શબ્દ પણ વધારે કહેવાની આરે શી જરૂર ? ”

“ તમારા ભેજમાં જે કાંઈ ભરાયું હોય તે એકવાર કહી નાખોની; પછી કેટલું ખરું છે તે હું પારખી કાઢીશ. ”

“ હારે, તારામાં પારખવાની શક્તિ બહુ સારી છે. તું આયનામાં જોઇશ એટલે તને ખબર પડશે કે વાંદરામાં અને માણસમાં કેટલો ફેર છે. મેં જે સાંભળ્યું છે તે હું તને કહું છું. આશરે અરા-કેક મહિના ઉપર લોડ અને લેડી સ્ટેન્સીલીસ પોતાના પુત્ર અને બિનિનીને લઇને કશાઈ જ બવન ગયાં હતાં. એ લોકાને તું જોળખે છે ? તું જાનો જોળખે. એમની મંડળીમાં તને તો આનંદ પડે. લોડ સ્ટેન્સ શીલ્ડ તારા બાપના જેવો જ ગર્વિષ્ટ અને મીઝસી છે. લેડી સ્ટેન્સીલીસ બરોબર તારી માના જેવી ડંસીલી અને દ્રેષી છે. પણ જરા એના કરતાં મોટી અને બદસુરત છે. એમનો છોકરો આન-ક્રીડીનંડ સ્ટેન્સીલીસ ડોળધાલુ, જાકટો, માંદલો અને વિષવધનપદ છે અને બાલુ એને બધું જ આવડે છે એવો હાંકા પરાવે છે. હુંકામાં

કહું તો બધી રીતે તને મળતો છે. પણ રેહનાલ્ડ હર્મટ રેન્સ-
 શીલ્ડનો ભત્રીજો તો ત્રણેમાં ભાત પાડે એવો છે. અત્યારે તો એની
 ઉંમર બાવાસ તેવીસ વર્ષની હશે. એ ઉંચો છે અને શરીરનો ઘાટ
 પણ જોઈએ તેવો છે. ઘણો દેખાવડો છે અને બુદ્ધિશાળી પણ તેવો
 છે. બીજાઓના આખા શરીરમાં જેટલું જ્ઞાન નહિ હોય તેટલું જ્ઞાન
 એની નાની આંખોમાં છે. એ જાતે બંને, નીતિમાન, અને ઉદાર
 દીક્ષનો છે. તને તો એ કેવો છે તેનો ખ્યાલ સરખોએ નહિ આવે.
 કારણ કે દુનીઆમાં કેટલાક માણસો જેવા પોતે હોય છે, તેવાજ
 બીજાને ધારી લે છે. એને બિચારાને દુઃખ માત્ર એટલુંજ છે કે એની
 નોકરીનો એને જે પગાર મળે છે, તે સિવાય બીજી એને એક પાઇ-
 નીએ આવક નથી. વરસ દહાડે એને પાંચસો પાઉંડ મળે છે પણ
 તેટલા તો તારા જેવાને સીગારેટમાં પણ ન ચાલે; છતાં એટલામાં
 એ ગૃહસ્થ તરીકે રહે છે. બીજાઓ પચાસ હજારમાં જેવું ચલાવે,
 તેના કરતાં સારી રીતે એ પાંચસોમાં ચલાવે છે. એડીલા ક્લાઈવ
 સાથે પોતાનો પુત્ર મંડાય એ દાનતથી રેન્સશીલ્ડ કુટુંબ ક્લાઈવ
 બવન આંબુ હું. પણ લેડી બર્ટનને ફીડીન'ડ રેન્સશીલ્ડના રંગ
 ઢંગ જરાએ ન મળ્યા. એનામાં ગૃહસ્થને છાજે એવું બીલકુલે
 વર્તન ન જોવાથી, પોતાની પુત્રી તરફથી પોતેજ એ કુટુંબ સાથે
 સંબંધ બાંધવાની ના પાડી; અને મને તો લાગે છે કે બીજાને પણ
 એ એવોજ જવાબ આપશે. એ અરસામાં-રેન્સશીલ્ડ પોતાના પુત્રને
 માટે પ્રયાસ કરતો હતો તેજ અરસામાં એડીલા અને રેહનાલ્ડનો એક
 બીજા પ્રત્યે પરસ્પર પ્રબળ પ્રેમ બંધાયો. આ વાત કાઉન્ટેસના પણ
 જાણવામાં આવી હતી. પછી તો ધારેલી ધારણામાં નિષ્ફળ નીવડેલ

રટે-સરીદડવાળાને ત્યાંથી જતાં રહેવું પડ્યું; તેથી રજીનોદડ પછી તેમની સાથે વિદાય થયો. ”

રડખર્ન: “ તમે આ વધુ શી રીતે જાણ્યું ? ”

આન્ટોન “ વાત તો મેં ઉડતી સંભળી છે; પણ એ તદ્દન ખરી છે. ખાતરી કરવી હોય તો તારાં માખાપને પૂછી જોજે. મારા કરતાં એ વધારે જાણે છે. ”

રડખર્ન: “ તે વખતે ઊઠવાડપણામાં એડીલાએ કદાચ પ્રેમ દર્શાવ્યો હોય ! કાણ જાણે છે કે તે અત્યાર સુધી ટકી રહ્યો હોય ! ”

“ કેમ જાણ્યું કે ન ટકી રહ્યો હોય ? આપણે ધારી લીધું એટલે જાની ગયું ? ”

“ તમે શું જાણો કે એનો પ્રેમ ટકી રહ્યો છે ? ”

“ હું એના મુખ ઉપરથી દહીં આપું છું કે એના હૃદય-મંદિરમાં કાંઈ અન્ય દેવની મૂર્તિ બીરાજે છે. એના હૃદયમાં જો તારી મૂર્તિ બીરાજતી હોય તો હું માફ જીવન હારી જઈશ. ”

“ તમે આટલી બધી દહતા અને ખાતરીથી શી રીતે કહી શકો છો ? ”

“ તમને જાણે છે હું ધણી સારી રીતે ઝોળખું છું. જાણે તો મને ધણી પરિચય છે; તે ઉપરથી હું કહું છું કે પક્ષીઓ ઉરાડવાને માટે ખેતરમાં ફાટેલા ચાડીઆ ઉપર જો એ મોહિત થાય, તો તારા ઉપર મોહિત થાય. ”

“ વાહરે વાહ, જાણે દુનિયામાં તમેજ સુંદર છો અને બીજાં તે કાંઈ હિસાબમાં છે ! ”

“ મારામાં જો તારામાં છે તેના દસમા ભાગનો પણ ગર્વ હોત તો કદાચ હું એમ માનત. પણ અત્યારે તો એમ માનવાનું કાંઈ કારણ નથી.”

“ વાઈ હીક છે.” એમ કહીને જીરોલ્ડ રૂમમાંથી ચાલ્યો ગયો અને દાદરે ઉતરતો હતો એટલે લેડી રેડબર્ન એને સામી મળી અને વ્હાન્ટ જોને કહ્યું તે ખરું છે કે જોડું તેની ખાતરી કરવા એણે ખીજી રૂમમાં જ્યાં ખીજું કામ નહોતું ત્યાં પોતાની માતાને બેસાવીને પુછ્યું: “ માતૃશ્રી, હું લેડી એડીલાના હાથની માગણી કરું તો તે સ્વિકારશે ખરી ? ”

“ જરૂર સ્વિકારશે. કાઉન્ટેસને તો તું ગમીજ ગયો છે; એટલે એ લેડી એડીલાને વાત કરે એટલીજ પાર. ”

“ એમ માઈ કહેવું નથી. માઈ કહેવું એવું છે કે લેડી એડીલા એની પોતાની ઈચ્છાથી મને સ્વિકારશે ? હમણાં કેટલાક દિવસથી તો મારી સાથે એ બહાર ફરવા પણ આવતી નથી. મારાથી દૂરને દૂર ભાગે છે. ”

“ એ તો જરા એનામાં શરમાળપણું છે. ”

“ પણ વ્હાન્ટજોન તો મને એક મી. રેજીનોલ્ડ હર્બર્ટ વિષે વાત કરતાં હતાં ને—”

“ તદ્દન જોડું. જીરોલ્ડ, મારે અને કાઉન્ટેસને હમણાં એક કલાક સુધી વાત થઈ અને અમારા બન્નેનો અભિપ્રાય મળતો થયો છે. તને લેડી એડીલા પસંદ પડે છે, એડીલાને પણ તું પસંદ પડીશ એવી ગોઠવણ કાઉન્ટેસ કરીજ દેશે. ”

“ ત્યારે તો હીક; પણ કાણ જાણે કેમ આ રેજીનોલ્ડ હર્બર્ટનું

નામ મારા દીકરામાં ખુલે છે. મને એમ થાય છે કે જે કન્યા એક ચાર બીજાના પ્રેમમાં પડી હોય તેની સાથે સગન ન કરવું; કારણ કે અવિધ્વમાં પછી શું થાય કે શું નહિ તેની કાને ખાતરી ? ”

“ જીરોડ, લેડી એડીલા સફયુલ્યવતી છે; પણ તારો પ્રેમ તું હમણાં વ્યજા ન કરો. હજુ તારી રગ એક મહિનો પહેલે છે એટલે ઘણો વખત છે. પાછો નોકરીપર હાજર થઈને થોડો વખત પછી બીજી રગ લેજે. નહિ તો નોકરી છોડી દેજે અને તમારૂં ઘર સંભળે એસજે. ”

“ નોકરી તો કાંઈ છોડવાનો વિચાર નથી; પણ આ રેજીનોલ્ડ હર્બર્ટનું શું—? ”

“ અરે એ તો ખોટી વાત છે. આન્ટ જેને તારા મમજમાં ખોટી વાત ધુસાડી દીધી છે. એને આવી ખાતતની ક્યાંથી અગર પડી જાય છે ? ”

“ એવી એ જુદી તું ધારે છે તેના કરતાં બહુ પોચિલી અને પાકી છે. હવે તે એ ખાતતનો ખુલાસો કર્યો એટલે મારો વહેમ ટળી ગયો. એ જુદી યઈ ત્યાં સુધી કુંવારી રહી; એટલે બધી છોકરીઓ એના જેવી કુંવારીજ રહે એમ એ ધમ્મ છે. કેટલો બધો એનામાં દ્વેષ છે તે તો જુઓ. જ્યાં ત્યાંથી પથરો મુકવો અને બીજાને નિરાશ કરવા; એરીજ દાનત. કોણ જાણે કેમ આવો એનો સ્વભાવ છે ? હમણાં એડીલા શું કરે છે ? ”

“ હમણાં તો એ એની માતા સાથે નીચે બગીચામાં ફરે છે. કાઉન્ટેસ એડીલાને તારા સંમંધનાં અત્યારે ઇશારો કરી દેશે એટલે પછી એ તારાથી નાસતી નહિ ફરે. જરા રડીને તુરે ત્યાં જજે;

એટલે કાઉન્ટેસ તમને બન્નેને એકલા મૂકીને ધીમે રહીને ત્યાંથી સટકી જશે. ” આ વાત ચાલતી હતી એટલામાં હાથમાં ન્યુસપેપર લઈને સર આર્થિંગ્હોલ્ડ રેડબર્ન આ રૂમમાં આવ્યા અને બોલ્યા : “ જીરોલ્ડ, બપોરું કે ? પેલા એટસને પોર્ટસ માઉથ લઈ જતા હતા. એટલામાં રસ્તામાંથી પોલીસના હાથમાંથી છટકીને એ નાસી ગયો. આ પેપરમાં બધો એનો હેવાલ આપેલો છે. જમરો લુપ્તો નીકળ્યો ! ”

જીરોલ્ડ એ વાતમાં બહુ રસ લેતો નહોતો; એટલે એ તો ત્યાંથી છીડીને ચાલ્યો ગયો અને બગીચા તરફ વળ્યો. બગીચામાં લેડી બર્ટન અને એડીલાને એણે જોડે જોડે ચાલતાં જોયાં. એડીલા અત્યારે પૂર્ણ વિચારગ્રસ્ત હતી અને તેથી એની આંખો નીચે જમીન ઉપર ઢળેલી હતી. કાઉન્ટેસ એડીલાને સમજાવી નહિ રહ્યાં હોય એમ ધારીને એમની પાસે જતાં એ ખંચાયો; પણ કાઉન્ટેસે જ એને બોલાવ્યો એટલે એ ત્યાં ગયો. કાઉન્ટેસે કહ્યું “ ફર્ટન રેડબર્ન, અમારી પાસે આવવું કે ન આવવું તેનો વિચાર કરતા હતા ? અન્ય વ્યવસ્થામાં જો તમે ન રોકાયા હો તો આવો, તમારી કંપની અમને વધારે રૂચિર થઈ પડશે. અત્યારે હવા બહુ સારી છે. આમાં ફરવા જવાનું ઠીક પડે. ” જીરોલ્ડ વિવેકની ખાતર બન્ને તરફ પોતાના બન્ને હાથ લંબાવ્યા એટલે એક હાથ કાઉન્ટેસે અને એક લેડી એડીલાએ ઝાલ્યો, અને આમ હાથ ઝાંલીને ત્રણે જણુ બગીચાની બહાર મેદાન તરફ ગયાં. અત્યારે લેડી એડીલા તદ્દન નિરુસાહી જણાતી હતી; છતાં પોતાની એ વૃત્તિને દબાવી દેવા અથવા બને તો હુપાવવાને એ મથતી હતી. વાત કરતી તે પણ હા કે ના

એટલે હિતર આપવા જેટલીજ કરતી હતી. જેમ બને તેમ જુલુઓએ શબ્દોમાં વાત કરતી. એના મુખ ઉપર હાસ્ય તો જણાવે ફરકતું નહોતું. થોડીવાર ફર્મા પછી કાઉન્ટેસે કહ્યું “ મને કહે ત્રાક લાગ્યો છે માટે હું તો ધરમાં જઈશ; પણ તમે બન્ને જણ તમારી મેળે બેલાશક કરો. તમારે આવવાની કાંઈ જરૂર નથી. ” એમ કહીને કાઉન્ટેસ પોતાની પુત્રીને પોતાના મનથી ધારી લીધેલા એના બારી ચિતિની સાથે એકલી મુકીને ચાલી ગઈ.

જોરોદ્ધ: “ લેડી એડીલા, જરા આમળ જમશું. તમે ચાલીને ઓઠલે તરફ હજુ સુધી નહિ ગયા હો; એ બાબુએ સ્ટિસેન્ડર્ડ જોવાની ધણી સારી મોજ પડે છે ”

એડીલા: “ હા, ચાલોને ધણી ખુશીથી. ” આવો જવાબ આપતી વખતે પણ એડીલા ત્રિપાદપૂર્ણ જણાતી હતી. બંગલા આમળ મળને ઓઠલે તરફ જવાના ઢોળાવ તરફ એ બન્ને વાળાં. જતાં જતાં જે જે જોવા લાયક દુષ્ણો અને સ્થળો હતાં, તે તે રેડમર્ન મધુરી એડીલાને બતાવતો જતો હતો; પણ એડીલાએ તો મૌનજ ચારણુ કર્યું હતું. વધારે સમય મૌન રહેવું એ વિવેકની વિરૂદ્ધ ગણાય એમ ધારીને બોલવા ખાતર બોલી: “ પેલું નાનું પણ સુંદર ધર કેતું છે ? ”

“ એ તો એક ડેવિસ નામના માણસનું છે. એ અમારો બેલીક છે. માણસ ધણો સારો છે; પણ હમણાં હમણાંનું એને દારૂનું બસન જખફ પડ્યું છે; એટલે પીઠામાં જમને કેક ચઢી નમ્ય ત્યાં સુધી કાંસે છે. મારા પિતા આ બધી વાત જણાતા નહિ હોય; પણ મારે તેમને કાને એ વાત લાવવી પડશે. એ મીયાં વળી હમણાં બે ત્રણ

વરસ થયાં નવી જુવાન ઝૈરીને પરણ્યો છે. ઝૈરી જરા એના કરતાં ઉંચા કુળની છે. ગામના દાકતરની છોકરી છે, જરા દેખાવડીએ છે પણ એનો હાથ બહુ છુટો છે. બપોઠામાં જ ફરનારી અને વળી લટકાળી છે. બપોઠાબેર ડ્રેસ પહેરવો, લટકા કરીને ચાલવું, યુવાન પુર-ષોના સામું અભ્યાસિતપણે ન જાને તેવી રીતે જોયા કરવું વિગેરે લક્ષણવાળી સ્ત્રીઓ પ્રત્યે મને ધણો તિરસ્કાર છે. વળી મીસીસ ડેવિસ બહુ આગળવેડા ફરનારી છે. બેલીફને જુગતું જોડું ન મળ્યું.”

“ત્યારે તો તમે સર આર્શીબોલ્ડને કાને એ પીઠામાં જાય છે એ વાત ન લાવતા. એમાં એનો બહુ વાંક જણાતો નથી. મિત્યારે ઘેરથી કંટાળેલો ત્યાં જતો હશે.”

“તમારી ઇચ્છા જે એવી હશે તો જરૂર હું તે ઇચ્છાને આધીનજ છું. હું ધણી ખુશીથી તે પ્રમાણે વર્તીશ. તમારા મુખ-માંથી પડતા પ્રત્યેક બોલ ઝીલી લેવામાં હું મારી જાતને ધણે સુખી સમજીશ.” એડીલા આ સાંભળીને નીચું જોષ રહી અને કાંઈ બોલી નહિ. એણે જોયું કે રેડબર્ન અત્યારે એનો મનોગત એમ વ્યક્ત કરી રહ્યો છે; પરંતુ રેડબર્નને તેમ કરતાં ન રોકવો એમ એની માતાએ એને ઇશારો કરી દીધો હતો તેથી એનું હૃદય કાંઈક દુઃખથી ભારે બન્યું. આ વાત ચાલતી હતી એટલામાં ઓકલે બણીથી આવતી એક છટાદાર પોષાકવાળી સ્ત્રી જોરાહ રેડબર્નની દૃષ્ટિએ પડી. અત્યારે એણે મેઘ ધનુષ્યના રંગનાં વસ્ત્રો ધારણ કર્યા હતાં; પણ જેમણે તેવી કુશળતાથી પહેરેલાં નહિ, એટલે એકજ રંગનાં બધાં વસ્ત્રોનો જાણે મચુમલો થઈ ગયો હોય એવું લાગ્યા કરતું હતું. જોરાહે તરતજ ઓળખી કાઢી કે એ મીસીસ ડેવિસ

છે. એને જોઈ એટલે એડીલાને લઈને બીજો રસ્તો ફંટાવાનો એણે વિચાર કર્યો. પણ કાઠી જો જાણે કે એને જોઈનેજ રેડર્ન બીજો રસ્તો ફંટાયો, તો તેજ ધડીએ અને તેજ રથજે પોતાના થયેલા અપમાનનો બહોળો વાળે એવી એ હતી. વળી એડીલાને એમ આડે પથે દોરી જાય તો એના મનમાં પણ કાંઈ વિચિત્ર વિચાર આવે; માટે હવે શું કરવું એમ એ ગુંચવાતો હતો એટલામાં તો પેલી આવી પહોંચી અને સીધીજ રેડર્ન પાસે જઈને શેકહેન્ડ કરવા પોતાનો હાથ લંબાવીને બોલી:—

“કેમ કેપ્ટન રેડર્ન, કેમ છો?” જીરોહડને શેકહેન્ડ કરવાની ફરજ પડી. પણ તરતજ કાઠીનો હાથ છોડીને એણે એડીલાને લઈને ચાલવા માંડ્યું. એટલે કાઠીએ એડીલા તરફ જોઈને રેડર્નને કહ્યું: “આમની સાથે મને પરિચયનો કરાવો. મેં એમના વિષે બહુ સાઈ સાંભળ્યું છે તેથી એમની સાથે ઓળખાણ કરવાની મને ધણી ઇચ્છા છે. માટે ડીઅર કેપ્ટન રેડર્ન, મને એમનો પરિચય તો કરાવોજ.” જીરોહડે કાઠી પ્રત્યે ડાકું ધુણાવીને કહ્યું: “લેડી એડીલા કલાઈવ અને કાઉન્ટેસ ઓફ જર્ટન અમારી સાથેના સદાના સારા સંબંધને લીધે અમારી મુલાકાતે આવ્યાં છે. આ મુલાકાત દરમિયાન એ કાઈની સાથે નવાં ઓળખાણનો સંબંધ બાંધવા ઇચ્છા ધરાવતાં નથી; માટે જો હું તમારો એમની સાથે પરિચય ન કરાવું તો મને અવિવેકી ન ગણાશે. ચાલો સાહેબજી.” એમ કહીને કાઠીના મનને રાજી રાખવા માયા ઉપરની ટોપી ઉતારી વિવેક દર્શાવીને એડીલા સાથે એણે ચાલવા માંડ્યું. આ બટકાળી લલના રેડર્ન સાથે આટલી બધી છુટથી વાત કરતી હતી એ

જોખને ઝેડીલાને ધણું આશ્ચર્ય થયું; પણ એ કાંઈ મોઢી નહિ. કીટી એના ધર તરફ જાય છે કે કેમ તે જીરોડે આતુરતાથી જોયાજ કર્યું અને એને ખાતરી થઈ કે એ એને ધેરજ જાય છે ત્યારે એનો જીવ હેઠે ખેડો. હવે ઝેડીલાને આનો કાંઈ ખુશાસો તો કરવો જોઈએ. તે કેવી રીતે કરવો તેનો વિચાર એને થયો. મીસીસ ડેવિસની તો એણે હમણાં થોડા વખત પહેલાંજ બદખોષ કરી દીધી હતી; એટલે આ તેજ મીસીસ ડેવિસ હતી એમ તો એનાથી કહી શકાય એમ ન હતું. એટલે એને કાંઈ સૂઝ પડી નહિ. “હું ક્યાં વળી આ રસ્તે આવ્યો?” એમ બમડી એ પોતાની જાતને દોષ દેવા લાગ્યો. આખરે બોલવાનું જડી આવ્યું એટલે બોલ્યો: “આ ગામડાના લોકો કેવા ગમાર અને ઉદ્ધત હોય છે? કોની સાથે કેમ બોલવું, કેમ ચાલવું, એ તો એમને આવડેજ નહિ. આવી આ અમારા એક સદ્ગુણ બેટાની સ્ત્રી છે તેથી એની સાથે મારે વિવેકથી તો વર્તવુંજ જોઈએ. આપણે હમણાં ડેવિસ વિષે વાત કરતા હતા ને, તેમને મળવા માટે એ જતી હોવી જોઈએ.”

“તમે હમણાં મીસીસ ડેવિસનો મને ચિતાર આપ્યો હતો, તે ચિતાર પ્રમાણેનીજ આ બાઈ હતી; તેથી મેં તો એમજ ધાર્યું હતું કે એજ મીસીસ ડેવિસ હશે.”

“અરે નારે; તેની ક્યાં સરખામણી કરવાની? અમારા બેલી-ફની સ્ત્રી મારી સાથે આટલી બધી છુટથી વાત કરી શકે?”

“એ કેટલી બધી છુટથી વાત કરતી હતી?”

“ખરૂં છે. એ લોકો અમારા મોટા બેટાનો રહ્યા એટલે અમારે સ્વાભાવિક રીતે એમની સાથે કાંઈ કાંઈ વાત કરવી પડે.

તેનો એ લે. કા લામ લે. આ મી. આર્ડન આગ્યા. ” આર્ડન લેડી એડીલાને ઓળખતો હતો એટલે એને જોઈને પોતાના માથા ઉપરથી એણે ટોપી ઉતારીને સલામ કરી. પછી રેડબર્ન સાથે ચોકહેન્ડ કરી.

આર્ડન:-“હમણાં પેલી ગઇ તે જોઈને? કટલો ઠાઠમાઠ હતો? એનો ધણી ગમે એટલો પણ નોકર; જરા મોટો નોકર. તેવાએ આવાં ઉંચાં કપડાંમાં પૈસા ખચાડવા એ આપણાથી કેમ સહન આવે?” આર્ડન કહાય બાંજરો વાડી નાખશે તો સત્ય જણાઈ આવશે, એ બીકથી જીરોડડ વચમાંજ બોલી ઉઠ્યો: “મી. આર્ડન, તમે તો મેનર બનત તરફ જતા હશો. અમે તો જરા આગળ જવા ધરાદો રાખીએ છીએ.”

“નારે, હું તો જરા ફરવાજ નીકળ્યો હતો. આતો ને હું એ તમારી સાથેજ આવું.” રેડબર્નને આર્ડનની હાજરી ઠીક ન લાગી અને એણે મોઢું કટાણું કયું; પણ તે કાપના જોવામાં ન આવ્યું.

આર્ડને આગળ ચલાવ્યું: “હું તો એમ કહેવા જતો હતો કે આ તો ઘણું શરમ બરેલું—” જીરોડડ એને બોલતો અટકાવીને પોતાનું જુડવા માંડ્યું: “લેડી એડીલા, પેલી જગ્યા જોઈ કે? ધણું સુંદર સ્થળ છે હાં.” એમ કહીને ફેડરિક અને લ્યુસી એમના બમ પહેલાં જે સ્થળે વારંવાર મળતાં હતાં અને પ્રેમના અભિનય અને પરિશીલન કરતાં હતાં, તે જગ્યા બતાવી. આર્ડને વળી પોતાનું આંકડો રહેલું પુરૂં કરવા માંડ્યું: “હું તો ચોખ્ખું કહી દઉં છું કે, હવે પછી જો એ આવા ઠાઠમાઠમાં નીકળશે તો દેવજમાં મારા અર્ચ વિવેચન વખતે એ બાબત ઉપર હું સખત ટીકા કરીશ. આ તે

આપણા આખા નાના મામને લગવી મારે એવું બને છે. ધર્મ શરૂ તરીકે એ અન્યાય થતો અટકાવવાની મારી ફરજ છે.” આ સાંજળીને જીરોહડના મનમાં તો કાંઈ કાંઈ થઈ જતું હતું; એટલે ગુચવાડામાં મોં માથા વગરનુંજ બોલવા લાગ્યો. જે જગ્યા રેડમર્ન એડીલાને બતાવી રહ્યો હતો તે જગ્યાએ તો બધાં “યુ” નાં ઝાક આવી રહેલાં હતા; એટલે ત્યાંથી દેવળ તો દેખાતુંજ નહોતું. ફક્ત એકલી ખ્વળ જ દેખાતી હતી. છતાં રેડમર્ન કહેવા લાગ્યો: “લેડી એડીલા, અહિંથી દેવળનો સીન કેવો સરસ લાગે છે !” આડંને જાણ્યું કે અગ્યા મારી વાત મારી જાય છે. આ બેમાંથી કાંઈ સાંજળતું હોય એમ લાગતું નથી. માટે લાવ એડીલા પાસે જઈને કહું- એમ કરીને એણે એડીલા પાસે જઈને કહેવા માંડ્યું: “કેમ આપને એમ નથી લાગતું કે મારે આ બાબત ઉપર મારા ધર્મ વિવેચન વખતે બે શબ્દો કહેવા ?”

એડીલા: “પણ કેપ્ટન રેડમર્ન તો મને ખાતરી આપે છે કે એ લોકો બધાં લાયક છે.”

આડં: “બરોબર, ડેવિસ આટલો તો દારૂડીયો બની ગયો છે-” એડીલાના મનમાં હવે કાંઈ શંકાનો પ્રચાર થવા લાગ્યો. એણે શકિત સ્વરે કહ્યું: “પણ પેલી બાઈ ડેવિસની પત્નિ નહોતી.”

આડં તો તપી ગયો હતો. તે બોલી ઉઠ્યો: “શું એ ડેવિસની પત્ની નહોતી ? એમ બનેજ નહિ. એ તો તરતજ ઓળખાઈ જાય એવી છે. મારી પાસે થઈનેજ મને ઘસડાઈને એ ચાલી ગઈ. દોળાવ ચઢતી મેં એને જોયું; પણ પછી એ ઝાડી તરફ વળી એટલે મારાથી ન દેખાઈ. પછી તમે મારી દૃષ્ટિએ પડ્યાં.”

રેડબર્ન “ના, એમ હોય નહિ. શું એ ડેવિસની સ્ત્રી હતી ?”
મેં તો ખરેખર એમ ધાર્યું કે એ ટોમ કીન્સનની સ્ત્રી હશે.”

આર્ડન : “ટોમ કીન્સનની સ્ત્રી ! અરે એ તો વરસ દહાડાથી
ગુજરી ગઈ છે. તમે જાણતા નથી ?”

જોરાસ ગુંચવાયો એટલે બોલ્યો : “એમ હશે ત્યારે, મારી
ભુલ થઈ.” પછી એણે એડીલાને સંબોધીને કહ્યું : “હું ધારૂં છું
કે હવે આપણે ધર તરફ વળીએ. તમે થાકી ગયાં હશે.” લેડી
એડીલાને રોસ મટેલો જણાવતો હતો એટલે રેડબર્નનો હાથ એણે
છોડી દીધો અને રોસમાજ કહ્યું : “હા, એમ છે ખરું.”

મી. આર્ડન આ બન્નેની રજા લઈને છુટો પડ્યો અને આ
બેઠે જણ મેતોર ભવન તરફ વળ્યા. બેઠીની સ્ત્રી સંબોધીને
વૃત્તાંતમાં જો કે કંઈ જીવ નહોતો; છતાં રેડબર્ન સત્ય જુપાવ્યું
અને લેડી એડીલાને જોડું સમજાવ્યું તેથી એના મનથી એ તફા
હિતરી ગયો હતો. એની દૃષ્ટિમાં એ હલકો પડી ગયો. આ સન્ન-
રીન મનમાં એમ આવ્યું કે નક્કી મીસીસ ડેવિસ સાથે રેડબર્નને
કંઈ સંબંધ હોવો જોઈએ. નહિતો મીસીસ ડેવિસને બદલે એ બાક
એમના સંબંધ ખેડુતની સ્ત્રી છે એવું જોડું એ કેમ ભેરવે ? જોરા-
સની સ્થિતિ પણ અત્યારે સુડી વચ્ચેની સોપારી જેવી થઈ હતી.
એને એમ થયું કે જો આ હકિકત લેડી એડીલા પોતાની માતાને
કહી દેશે તો મીસીસ ડેવિસ સાથે મારે અત્યારે જે સંબંધ છે તેના
કરતાં એની સાથેની મારી મૈત્રી વધારે માઠ છે એમ સૌ ઠાક
ધારી લેશે. એડીલાને આ વાત ગુપ્ત રાખવાનું પણ કેમ કહી શકાય
એટલે એ તો ગુંચવાયો. આખરે ઠરાવ ઉપર આવ્યો કે હશે, જે

કાળે જે બનવાનું હશે તે બનશે. અત્યારે કશુંયે કહેવું કરવું નહિ. વસ્તામાં એમને એક બીજા સાથે કાંઈ પણ વાતચીત થઈ નહિ. વચ્ચે વચ્ચે કાંઈ એવું બતાવવા જેવું સ્થળ આવતું તો તે એડી-લાને બતાવતો; પણ એડીલા હવે એમાં કાંઈ રસ ભેતી નહોતી. આખરે ઘર આવી પહોંચ્યું. એડીલા પોતાના એમ્બરમાં ચાલી મધ અને માતાને ડ્રોઇંગ રૂમમાંથી બોલાવી મંજાવી. એ આવી એટલે એણે આજની બધી હકિકત એને કહી સંભળાવી.

પુત્રીની હકિકત બધી સંભળી રહ્યા પછી લેડી બટન બોલી: “ પુત્રી એડીલા, તારે એવી બાબતનો બહુ વિચાર ન કરવો. એ વાતજ તારા મનમાંથી કાઢી નાખજે. એ તો તારાં એની સાથે સ્થાય થશે એટલે એની મેળે ઠેકાણું આવશે. ” એમ કહીને કાઉન્ટેસ તરત ચાલી મધ. પરંતુ એને એમ તો થયું કે કદાચ જીરોફ્ટ મીસીસ ડેવિસની કઠ્ઠા મસ્કરી કરતો હશે કે કદાચ એની સાથે વધારે છુટથી વાતચીત કરતો હશે. પરંતુ જીરોફ્ટ એડીલાનું ઓળખાણ એ બાઇ સાથે કરાવવાની ચોખ્ખી ના પાડી તેથી કાઉન્ટેસ જીરોફ્ટ ઉપર વધારે પ્રસન્ન થયેલી હતી. એટલે એને માટે અભિ-પ્રાય તો એણે સારોજ બાંધ્યો. “ હોય, છોકરાં છે, જુવાનીઓની જરા ભુલ થઈ જાય. ” એ વિચારે રેડગર્નનો દોષ એના મનમાં ન વસ્યો. એકવાર આવાજ કારણસર કાઉન્ટેસે ઓ: ફર્ડિનંડ સ્ટેન્સ-પ્રીલ્ડને પોતાની પુત્રી માટે નાપસંદ કર્યો હતો; ત્યારે અત્યારે રેડ-ગર્ન એની દૃષ્ટિમાં વધારે ચોખ્ખો મણાયો. કારણ એટલુંજ કે રેડ-ગર્ન કુટુંબ વધારે શ્રીમંત અને પોતાને ધણું મમી મથું હતું. એટલે જીરોફ્ટને જે ખીક હતી તે તો જતી રહી; પણ એડીલાનો જીવ તો

વધારે હિંમત બનતો ગયો. કેપ્ટન રેડમન એને આંખના પ.ટ. નેવો લાંબવા માંડ્યો. એના અભિનય અને સંવનન માતાની આંતરથી સહન કરવાં પડશે એથી એને ધણું માડું લાગ્યું અને એકલી બેડી બેડી રડી પડી. અત્યારે એને પોતાનો મનનો માનેલો ઉદાર દીક્ષનો પ્રમાણિક વ્હાલો રેળનોટ્સ હર્ષદ સાંભરી આવ્યો.

પ્રકરણ ૨૯ મું.

પ્રેમપત્રિકા.

મત પ્રકરણમાં જે બનાવ બન્યો તેમ રાતે છરોટ્સ રેડમન સીમારેટ પુંકતો ધરની બહાર નીકળ્યો અને ડેવિસના ધર તરફ રસ્તો લીધો. સવારે તો લેડી એડીલાની સંબતમાં કીટીને એણે જરાએ સ્વિકારી નહિ અને અત્યારે પાછો કેમ ત્યાં જવાને તૈયાર થયો હતો, એનો કામના મનમાં વિચાર આવશે; પણ એમાંએ એનો સ્વાર્થ જ હતો. એને કીટીએ પ્રેમનું ચટકું લગાડ્યું હતું અને “ ઠીક છે બહા, જતાં આવતાં બે ધડી વિનોદનું સ્થાન છે. વળી એ રીસારો તો ક્યાં જઇને ધડીબર મોજ ઉડાવવી ? ” આવા વિચારે એને એમ થયું કે “ સવારના પ્રસંગથી કીટી ક્રોધિત થઇ હતો માટે એનો ક્રોધ દુર કરવો. અને તેમ કરવામાં એક પંથ છે કાજ જેવું થશે. એક તે મોજનું સાધન મળશે અને બેલીકની ખતિને પોતાવી કરી લેવાથી એક પંથનું વેર વળશે. ” ખીજો વિચાર એને એવો આવ્યો કે એક સાથે પોતાના સંબંધની વાતથી કીટીને વાકેફ

કરી એને સમજાવી દેતી કે જોથી ફરીથી મત પ્રકરણમાં જણાવ્યા પ્રમાણેનો પ્રસંગ બનવા પામે તો કાટી જાણે કાંઈ જાણતીજ નથી અને એની સાથે કશો સંબંધજ જાણે નથી એવું વર્તન રાખે. આ બે મુદ્દાથી એ અત્યારે નીકળી પડ્યો હતો. ડેવિસના ધર આમજ આવીને સરા પાસેયા ખજર મેળવી કે ડેવિસ ધરમાં નથી; પણ મીસીસ ડેવિસ પાર્કરમાં એકલી બેઠી છે. એટલે એ સીધો પાર્કરમાં જઈ પહોંચ્યો. કાટીએ ધાર્યુંજ હતું કે અત્યારે રેડબર્ન આવશેજ એટલે એને આવકાર દેવાને દાઢ માઠથી અડઢો પોપાક અને શણગાર એણે સજ્યો હતો. છતાં એનું મોઢું તો એણે ચઢેલુંજ રાખ્યું હતું. એ તો સવારના પ્રસંગથી પોતાનું બારે અપમાન થયું છે એમજ માની બેઠી હતી. રેડબર્ન પાર્કરમાં પેઠો કે તરતજ બોલ્યો “ તમે રીસાઈને બેસશો એમ મેં ધારીજ મુકયું હતું. બોલો તો ખરાં, કેમ રીસાયા છો ? ”

“ આવો ઉદતાઈ બરો સવાલ પૂછતાં શરમાતા નથી. આજે એલીના દંખતાં તમે માફ નાક કાપ્યું છે. ”

“ કાટી, આટલું બધું ગુમાન ન રાખીએ. મારા સમ અત્યારે તું ઘણીજ મનોહારિણી લાગે છે. જો તું મારી રાહ જોતી હતીને ? ”

“ મારે શું કામ કાઢની રાહ જોવી પડે ? મારે તો કાઢનો અપ નથી. અમે અમારી મેજે એકલાં શાં ખોટાં છીએ ? ”

“ મારોજો અપ નથી ? અત્યારે અહિં આવવાથી મને તો અહુ આનંદ થાય છે. ખરેખર તેં મને મોહિતી લગાડી છે. આ તારા વાળ મારા દીલને બાંધી લે છે. ” એમ કહીને કાટીના વાળને રેડબર્ન અડધવા ગયો પણ કાટી તરતજ ખસી મઈ અને બોલી :

“ચુપ રહો કેપ્ટન રેડમન, અજ્ઞાત પ્રસંગ પછી તમે શું મોડું
લઈને મને બોલાવો છો ?”

“પણુ આ પોષાક તો તને ઘણો સારો દીધી ઉઠે છે.”

“તમે ક્યારે કથાથીએ ખુશ થાવ એમ છો ?”

“આવું બોલે છે ? તારા ઉપર તો હું હંમેશા ખુશ છું.”

ચાંદી કાટીનો હાથ પકડવાના મીસે એ બોલ્યો : “જેઠું, તારી વીંટી
તો જોવા દે.” એમ કહીને તેનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈને
“વાહ, શું સુંદર છે ! તમારા હાથની વાત કરું છું હાં, વિંટીથી
નહિ.” એમ બોલતાં કાટીનો હાથ પકડીને એ હાથ ઉપર એણે
ચુંબન કર્યું.

“તમને આમ કરતાં શરમ નથી આવતી ?” એમ કહીને
એણે આવું ન ગમતું હોય તેમ ફરીને બેઠો.

પણુ આ રૂસ તો તારા શરીર ઉપર અચ્છો ખીલી ઉઠ્યો
છે. તારૂં અંગ કેટલું ધાંટીલું છે. દરજીએ તારાં કપડાં તે
હોંઘળી શીરો હશે.” કાટી આ બધાં વખાણુ સાંભળીને
ચોજમાં આસા લાગી એટલે એ બોલી “આ તમે શું
કહો છો ?”

“કાટી, મારા ઉપર કોષ ન કરીશ. હું તને સત્ક્રમ કહું છું.
અત્યારે તારૂં આખું અંગ ઘણું મનોરમ લાગે છે. મારાં નયન તે
એ અંગ ઉપર ફરી ગયાં છે.”

“ખુશામતખોર !”

“અત્યારે તારા કામચુકારા શરીરના સૌન્દર્યે મારા મનને વશ
કરી લીધું છે. હવે મારા ઉપર દયા કર.” એમ કહીને રેડમન

કાટીને પોતાની પાસે ખેંચી લઈને એના ગુલામી માલ ઉપર એક મધુર ચુંબન લીધું અને કાટીએ આનાકાની કર્યા વગર પોતાને માલ રેડખર્નના મુખ આગળ ધરી રાખ્યો. પણ તેજ ક્ષણે પાલ-રતું બારણું ઉઘડ્યું અને સરા બત્તીનો મોગરો પાડવા રકાબી લઇને અંદર આવી. તરતજ મીસીસ ડેવિસ રેડખર્ન પાસેથી ઉઠી ગઈ અને રેડખર્ન પણ માથું ખંજવાળતો જાણે કાંઈ બન્યુંજ નથી એમ ડોળ ઘાલીને કાંઈ મથુમથુવા લાગ્યો. દાસી કાંઈ બોલી નહિ રેડખર્ન કાટીના માલ ઉપર ચુંબન કર્યું, તે એણે જોયું હશે કે કેમ તે પણ કહી શકાય નહિ. પણ એણે જાણે કશુંયે જોયુંજ નથી એવી એ જણાતી હતી. એ તો ટેબલ ઉપર રકાબી મુકીને ચાલતી ગઈ. પોતાના ખંડમાં આવી વખતે પોતાની દાસી આવી પડવાથી કાટી ખરેખર ડરી ગઈ. એટલે રેડખર્ન બોલ્યો “એ નહિ કહી દે તે દિવસે હું પડદા પાછળ સંતાર્ધ રહ્યો હતો ત્યારે એણેજ મને ધરની બહાર પસાર કરી દીધો હતો; છતાંએ એણે ક્યાં કશીએ વાત બહાર પાડી છે ?”

“પણ અત્યારે એણે આપણને જે સ્થિતિમાં જોયાં તેમ ન થયું હોત તો સાઈ આવત.”

“હું ધારું છું કે મી. ડેવિસ તો અત્યારે પીકામાંજ હશે.”

“ત્યાંજ હશે. મને એમ થાય છે કે હવે તો એ રાત્રે બહાર ન જાય તો સાઈ. મને જેના પ્રત્યે પ્રેમ અને આદર પ્રકટે તેવાની સાથે હું પરણી હોત, તો તે રાત્રે પણ મારી સાથેજ રહેત; એટલે મને કેવો અનંદ થાત ?”

“આ બધું શું બોલવા માંડ્યું છે ?”

“ રેડમર્ન, હું આ અવિચારી અને મૂર્ખાઈ ભરેલું પગલું ભરી રહી છું. આ મારી દાસી આગળ મારી આંખરૂં ખુલ્લી થઈ. એ શું ધારશે ? મેં જરાએ ડહાપણુ ન વાપર્યું. હવે એક કામ કરશો કેપ્ટન રેડમર્ન ? ” કીટીને અત્યારે પોતાની વર્તણૂક માટે ખરેખર દીલગીર થતી જોઈને રેડમર્ન અનન્ય થઈ ગયો હતો. એણે પૂછ્યું “ શું કામ છે ? ”

“ તમે અહિંથી ચાલ્યા જવ; અને જો કદાચ અહિં ફરી તમે આવો, તો મહેરબાની કરીને દિવસનાજ આવજો. ”

“ કેમ આમ ઓચિંતું તને શું થઈ ગયું ? ”

“ મેં જો અવિચારી પગલું ભર્યું તેનો મને પસ્તાવો થાય છે. આપણે ધણાં આગળ વધી ગયાં. તો પણ હજી બાજી હાથમાંથી મઈ નથી એટલું ઠીક છે. હવે મારી આંખરૂં મારી દાસીને હાથ રહી; માટે કૃપા કરીને અહિંથી સીધાવો. ”

“ પેલા તારા દારૂડીઆ અને જાંબલી પતિને માટે તને પસ્તાવો થાય છે ? ”

“ મને તેવા છે; પણ એ મારા પતિ છે. હું તમને વિનંતિ કરું છું કે તમે ચાલ્યા જવ. હું અત્યારે ટોચ ઉપર ઉભી રહી છું. જો મગડી તો છેક નાચે જઈશ. મને તેવી હું મૂર્ખાઈ અને અવિચારી છું છતાં નહારી તો નથી. ”

“ આ બધું તું ખરું કહે છે કે મસ્કરી કરે છે ? ”

“ હું ખરું જ કહું છું. મારા અત્યાર સુધીના વર્તન ઉપરથી કદાચ તમને એમ લાગતું હશે કે હું બનાવટ કરી રહી છું, મસ્કરી કરી રહી છું; પણ હું અત્યારે સંપૂર્ણ સત્ય કહી રહી છું. મને

છાડીને આપ્યા નવ. ”

“ ત્યારે આપણે આમ છુટાજ પડવું પડશે. ” એમ કહીને જાણે એને આથી કેટલુંએ લાગી આવ્યું હોય એવો ડાંગ કર્યો. એટલે કાઠીને પણ એમજ લાગ્યું કે રેડમર્નને પોતાને માટે બહુ ઉડો પ્રેમ છે. એકલી વિષયવાસનાએ એ પ્રેરાયો નથી. એણે દીલ-ગીરી ભર્યા દૃઢ અવજને જવાજમ આપ્યો “ આપણે આમજ છુટા પડવું જોઈએ. પણ તમે કાળજી કરાર રાખજો. લેડી કલાઈવ સાથે જ્યારે જ્યારે તમે ફગતા હશે, તે વખતે કદાચ ત્યાં થઈને મારું જવું આવવું થશે, તો તે દિવસની મારફત અતિવેશ વાપરીને તમારા દીલમાં હું સદાય નહિ ભોંકું. હું જાણું છું કે તમે એની સાથે સંવતન કરી રહ્યા છો. એ ઘણી રૂપાળી છે. હજુ મુંઝી એની સાથે પ્રીતિ ન થઈ હોય તો હું કહું છું કે અવશ્ય પ્રીતિ કરજો. આ સંજોગોમાં પણ મારે તમને અહિં નહિ આવવા દેવા જોઈએ. તમને અહિં આવવા દેવાથી હું લેડી એકીલાને અન્યાય કરું છું. ”

“ તારી જે એવીજ દેખી જાય છે તો મને; પણ તારે મારી વાત ટણલ રાખવી પડશે. તારા પ્રત્યે મને માન છે અને આપણા બેની મૈત્રી થઈ છે તો તેના સ્મરણ તરીકે કાલે હું તને મારા તરફથી કાંઈ બેટ મોકલાવું શ. કાલે ટપાલ આવે ત્યારે તરતને પોસ્ટ-ઓફીસમાં મોકલજે અને તારા નામનું પાર્સલ મંગાવી લેજે. મારી બેટ તારે સ્વિકારવી પડશે. એના અનાદર તુલિ શાય. હા કહે એટલે અહિંથી તરતજ ચાલ્યો જઈશ. ”

રેડમર્ન પોતાના ઉપર આટલો બધો પ્રેમ રાખે છે એ જાણી કાઠીનું મનોબળ પાણું ધીમે ધીમે ઢીલું પડ્યું. અને પ્રત્યેક જગ

અરોહમાં વધારે ને વધારે હુબ્બ થતી ગઈ. એટલે એણે કહ્યું
 “વારૂ જેમ કરવું હોય તેમ કરજો. પણ હવે સીધાથી જાવ.”

“પણ જતાં પહેલાં એક ચુંબન—” કાઠી રેડગર્નની ઈચ્છાને
 આધિન થઈ અને ચુંબન લેવા દીધું. પછી બોલી: “હવે જાવ.”

“ચાલો સાહેબજી ત્યારે; પણ ફરીથી મને મળવાની તને
 ઈચ્છા થઈ આવે તો તારા હાથની એક કામળની કાપડીથીજ તારી
 સમક્ષ હું હાજર થઈ જઈશ.” એમ કહીને એ ત્યાંથી ઉઠ્યો અને
 જતાં જતાં સરાના હાથમાં એક ગીતી, ચુંબનની વાત ગુપ્ત રાખવા
 ખાતર સેરવી દીધી. ઘેર જતાં આખે રસ્તે રેડગર્ન વિચાર કરવા
 લાગ્યો અને અન્યયમ થવા લાગ્યો કે “જે સ્ત્રી આટલી બધી
 છાલકી, અવિચારી, ખુશામતથી ડગી જનારી, રૂપનાં વખાણુ કર-
 વાથી ખુશ ખુશ થઈ જનારી અને જે પાપાયરણમાં કુખી જવાની
 તૈયારીમાં હતી, તે કેમ એકદમ પસટાઈ ગઈ? એનો વિચાર કેમ
 ફરી ગયો હશે? મને તો લાગે છે કે એનો આ પરત્વો
 થોડી વારનોજ છે. એ તો પછી ઠેકાણે આવી જશે. કાલે
 એને ભેટ તરીકે કાંઈક મોકલી આપીશ એટલે એ પ્રસન્ન. આ
 ઈશ્કમાં હું જરૂર ફાવીશ. અત્યારે એ છટકી ગઈ છે પણ આખરે
 તો એને હું મારે આધીન કરી દઈશ. હું કાંઈ દિવસ પણ આવા
 દશકના પ્રસંગોમાં પાછો પડ્યો નથી અને આમાં જે પાછો પડું
 તો આગર જાય; માટે કાંઈ પણ રીતે કાઠીને તો પાડીજ.”

બીજે દિવસે સવારે પોતાને ઠેકલીક ચીળે ખરીદવાની છે
 એમ કહીને રેડગર્ન ઘોડા ઉપર મીડમેન ગયો. ત્યાં જઈને એક
 સુંદર રેડમી આણ. એક શીશ અને હાથનાં મોળાની પેટી એકઠું

અરીઠું. આ બધાનું એણે પાર્સી કરાવ્યું. એના ઉપર મીસીસ રેવિસનું શરનામું કર્યું અને સાથે સાથે એક ચીઠ્ઠી લખી કે આ પાર્સી કાઢ લેવા આવે ત્યાં સુધી એકઠેમાં રાયલ એકમાં આપવું. પછી કાપડીઆને પાર્સી વગેરેના પૈસા અને તે બાબતની બધી સૂચના આપીને પાછો બેંગલોરના બોજન વખતે મેનોર બવન આવી પહોંચ્યો. જમી રહ્યા પછી એણે એડીલાની પાસે જઈને કહ્યું કે “આલો જરા આટલા ટેટલામાં ફરીએ.” એ તો નાજ કહેવાની હતી પણ એની માતાએ ઈશારો કરવાથી એડીલાએ હા કહી અને રેડબર્ન સાથે ફરવા તો ગઈ. પણ એની સાથે એણે મન મુકીને જરાએ વાત કરી નહિ. છતાં પોતે અવિવેકી છે એમ પણ જણાવા દીધું નહિ.

આમને મેનોર બવન આવે એક મહિનો થઈ ગયો હતો. અત્યાર સુધી તો લેડી બર્ટન, બેરોનેટ અને લેડી રેડબર્નના ધાર્યા પ્રમાણે બધું બરાબર ઉતર્યું હતું. એડીલા રેડબર્ન સાથે રોજ ફરવા જતી હતી; છતાં હવે એની સાથે એડીલા ઘણું અંબીર ભાવ ધારણ કરતી હતી, અને ન છુટકેજ હા કે ના બજાતી. એનો મનોભાવ રેડબર્નના જાણવામાં સારી રીતે આવી ગયો હતો. એ ફક્ત એની માતાની આજ્ઞાને અનાદર ન કરવા પુરતુંજ રેડબર્ન તરફ લક્ષ આપતી હતી. બાકી એના પ્રત્યે એની પ્રીત જરાએ નહોતી. એ વાત પણ રેડબર્ન સમજી ગયો હતો. એડીલાના સ્વરૂપમાં એ અંગત ગયો હતો તેથી એને પોતાની કરવા એ ઇચ્છતો હતો; પણ એનામાં પ્રેમ જેવી તો લાગણી હતી જ નહિ. એડીલા એની સાથે અતડીને અતડી રહેતી તેથી પ્રેમને બદલે એનામાં વેરની લાગણી વધારે

હતી. એડીલાને એની માતાની આજ્ઞા માનીને એની મરજી વિરુદ્ધ પણ એની સાથે પરણ્યા વગર છુટકાજ નથી, એ વિચારે એને અધિક આનંદ થતો.

હવે આપણે મીસીસ ડેવિસ તરફ વળીએ. છેલ્લા પંદર દિવસથી રેડબર્ન એની મુલાકાતે નહોતો આવ્યો. આપણે ગત પ્રકરણમાં જોઈ ગયા છીએ કે મીસીસ ડેવિસને ધીમે ધીમે રેડબર્નની લગની લાગવા માંડી હતી. એને તો રેડબર્નનું શીકું મુખ પણ વધારે પસંદ હતું. એનું સુકલહડી જેવું શરીર, એને મન નાણુકતાનો નમુનો લાગતો હતો. એના પાનોડીઆ સ્વભાવમાં એ નીખાસપણું જોતી હતી. પોતાના પતિનો એને અણગમો થવા લાગ્યો. જુરોહડે એમાં ઉમેરો કર્યો અને મીસીસ ડેવિસને એમ લાગ્યું કે રેડબર્નને એની દયાજનક સ્થિતિની હડી લાગણી થઈ છે. એને તો હવે પોતાના પતિનોજ વાંક વસવા માંડ્યો. એણે એમ ન વિચાર કર્યો કે એના પાછા અને કંઠાસીયા સ્વભાવથીજ એ દારૂની લતે ચઢ્યો હતો. આજે એ તદ્દન એકલી પડી ગઈ હતી. ડેવિસ ઘરમાં નહોતો એટલે પાછું એનું માકડું મન કેપ્ટન રેડબર્નની ઈચ્છા કરવા લાગ્યું. એની સાથે જો ધડી તડાકા મારવાની એને પ્રત્યક્ષ ઇચ્છા થઈ આવી. રેડબર્ન બેટ મેડલેડો ડ્રેસ એણે સ્વિકારી લીધો હતો. બપોલાર પોપાકની તો એ જખરી ઉપાસક હતી. વળી એ બેટ રેડબર્નના પ્રેમના સ્મરણ સૂચન તરીકેની હતી; એટલે એનો અસ્વિકાર એ શી રીતે કરી શકે ? એને તો આ બેટ મળ્યા પછી એમજ થયું હતું કે “ બહે એડીલા એની સાથે લગ્ન કરે; પણ રેડબર્નનો પ્રેમ સંપાદન કરવામાં તો હું જ ફાવી શકી છું.” એનું મન તર-

એને ચકડોએ મઢી મયું હતું. પત્ર લખીને રેડગર્નને પોતાને ઘેર
 બેલાવવાને એ તલપાપડ થઈ રહી. “ કાગળ લખું કે ન લખું ? ”
 એમ એના મનમાં ફેટલીએ વાર મડલાંગ થયાજ કરતી. પંદર
 દિવસ સુધી એણે એ વિચારને જળરી હિંમતથી રોકી રાખ્યો; પણ
 પંદરમે દિવસે પાછો એના મનનો વેગ બમણા જોરથી હાલ્યો.
 “ બે અઢવાડીઆં પછી તો કેપ્ટન રેડગર્નની રજા પુરી થશે, અને
 મારાથી એમને છેલ્લાં છેલ્લાં મળાશે એ નહિ ” એમ વિચાર ચતાં
 એની કાલસાને એ ન રોકી શકી. એણે એકદમ રેડગર્નને બોલા-
 વવાને પત્ર લખી નાખ્યો. અને પરખીડીઆમાં ખીડીને સીક કરી દીધી.
 પછી સરાને બોલાવીને કહ્યું: “ લે, આ લખીને મેતાર બવન જ.
 પણ, તું જાણે ત્યાં કાઢ નોકરને મળવા જાય છે એમ કરીનેજ જજે;
 અને કાગળ જોઈને કેપ્ટન રેડગર્નને આ પત્ર આપી દેજે. ” સરા
 કાગળ લઈને ગઈ અને કાઢ ન જાણે એમ રેડગર્નને પત્ર આપીને
 પાછી આવી. તેણે પોતાની શેઠાણીને ખબર આપી કે રેડગર્ન આજે
 રાતે આઠ અને નવના સુમારમાં અહિં આવી પહોંચશે. મીસીસ
 ડેવિસને પાછો પસ્તાવો થવા લાગ્યો: “ અરે મેં ક્યાં એને કાગળ
 લખીને બોલાવ્યો. કાગળ ન લખ્યો હોત તો સાફ થાત. ” પરંતુ હવે એ
 પસ્તાવો નકામો હતો. જેમજેમ દિવસ ચલવા લાગ્યો તેમતેમ એના
 મનમાંથી પસ્તાવો કમી થવા લાગ્યો, અને રેડગર્નને મળવાની
 આશામાં એના હૃદયમાં આનંદના પુવારા પુટવા લાગ્યા. આઠેક વા-
 ગવાનો સમય થયો તે અરસામાં એ પોતાના શ્રંગાર-ગૃહમાં મઈ,
 ચોટલો વાળ્યો અને રેડગર્ન બેટ મોકલેલાં વસ્ત્રો અમી સજવડથી
 અંગ ઉપર ધારી લીધાં પોતે આ વસ્ત્રોમાં કેવી મનોરમ લાગે છે

તે જોવા એણે આપનામાં જોયું અને પોતાની ભેતને નખથી સીધ-
પર્થત નીકાળી રહી. અને ખાતરી થઇ કે આ પોષાક એને સારો
હોય છે. તરત એ પાર્શ્વમાં ગઇ અને ટેવજ ઉપર પોતાને હાથેજ
વાધન, કુટસ વિગેરે જવરથાસર ગોઠવી દીધું. સાડાઆઠનો સુમાર થયો.
હશે ને રેડખર્ન આવી પહોંચ્યો. પાર્શ્વમાં રેડખર્ન અને મીસીસ
ડેવિસ બેઠા જાણ હતાં. રેડખર્ન તરતજ મીસીસ ડેવિસના ગૈર હસ્તને
ચુંચન કરું અને હિસાહમાં આવી જઇને બોલ્યો : “ તમારા પત્રથી
મને અવર્ણનીય આનંદ થયો. ” એમ કહીને એના વદન સામું એ
જોઇ રહ્યો. એની દષ્ટિમાં કીટી સૌન્દર્યની પ્રતિમા જણાવા લાગી;
અને હતું પણ તેમજ. રેડખર્ન મોકલેલાં વસ્ત્રો મીસીસ ડેવિસના
સાવણ્યને જોય આવી રહ્યાં હતાં. રેડખર્નને આજે પોતાનો બેડા
પાર પડતાની અણી ઉપર જગ્યાયો.

કીટી:—“ મેં તમને કાગળ લખ્યો તેથી મારે માટે
હું ધારું છું કે તમે ખરાબ અભિપ્રાય બાધ્યો હશે ! ”

રેડખર્ન: “ ખરાબ અભિપ્રાય ? અરે હિલકું તમારે માટે
મને વધારે માન ઉપજ્યું. તમારા જેવી લક્ષિત લક્ષના
મારે માટે આટલી પધો કાગળ રાખે, તેને ત્રિપે ખરાબ અભિપ્રાય
થઇ શકે ખરો ? અચારે તો તમે તારાની માફક ગમગી રહ્યાં
છો તમારા જેવી કમનીય કાગળની આવી ઝુંપડોમાં ન શોભે. તમે
તો કાંઈ રમ્ય રંગમુવનમ વિલા ની આધળતા દેવી થવાને લાયક છો. ”

મીસીસ ડેવિસ કામાતુરપણે અંગ મરેડતી બોલી: “ પરંતુ
તમને અમારી શી પડી હોય ? ”

“ વાહ, આંતું બોલો છો ! જે મને તમારે માટે કાંઈ સ્નેહ ન

હોય, તો તમે બોલાવ્યો ને તરતજ હું આહિં આવુંજ શું કામ ?”

“ તમારો મારા ઉપર કાંઈ રનેહ હોય એવું મન લાગે છે ખરું. તમે માફ દુઃખ જાણો છો, મારા દુઃખથી દુઃખી થાઓ છો અને તેથી તમે તમારો મિત્રભાવ જણાવો છો. પરંતુ તમારો પ્રેમ તો લેડી એડીલામાંજ વસી રહ્યો છે ને ?”

“ હું એની સાથે પરણીશ એટલુંજ; પણ મારો પ્રેમ ત્યાં નથી. કીટી, તારામાંજ મારો સર્વ પ્રેમ સમાયેલો છે. અરે જો તું કુંવારી હોત તો તનેજ પરણત.”

“ એ વાત તો મારા માન્યામાં નથી આવતી. મારા લમ પહેલાં હું કુંવારીજ હતી તો ?”

“ પણ તે વખતે તારી સાથે મને આટલો બધો પરિમય ન હોતો, અને તું આટલી બધી મનમોહના રમણીએ ન હોતી. આ બે ત્રણ વર્ષમાં તો તારા શરીરનું અજબ પરિવર્તન થઈ ગયું છે.”

“ ખરું કરો છો ?”

“ મેં દદી ખોટું કહ્યું છે ? ચાલ આવ, એમ શરમાય છે શું ?” એમ દહીને ફરીથી આ રૂપગર્વતાના હાથ ઉપર એણે ચુંગન કર્યું અને એના ગાલ ઉપર ચુંગન કરવા જતો હતો; પણ એ એકઠમ પાછી હડી ગયું, અને ગાલ ઉપર ચુંગન ન કરવા દીધું. એટલે એ જરા ખીજવાદને બોલ્યો : “ કીટી, આમ શું કરે છે ?”

કીટીના મનમાં વળી પસ્તાવાનો કીડો કરડવા લાગ્યો; એટલે એને પોતાના અયોગ્ય વર્તન માટે ફરીથી લામી આવ્યું; તેથી બોલી “ નહિ નહિ, આમ ન કરો.”

રૂઝર્ન ગુસ્સામાં બોલ્યો : “ ત્યારે તેં મને બોલાવ્યો શું કામ ?”

તું મારી મસ્કરી કરે છે. તું જેમ નચાવે તેમ મારે નાચવું, અને તારાં આવાં નખતં તથા ગુમાન મારે જોવા કરવાં. હું અર્ધિં મૂર્ખો બનવા નથી આજ્યો, સમજી?" "હું તમારી મસ્કરીએ કરતી નથી અને તમને મૂર્ખા બનાવવાએ મામતી નથી. માગથી એમ બની શકેજ નહિ. પણ મેં જે પમલું બર્થ છે તેનો મને પસ્તવો થાય છે. મને લાગે છે હું અયોગ્ય અને ડહાપણ વગરનું કાપ કરો રહી છું."

"કીટી, આવી છોકરાદી શું કરે છે? ચાલ સમજી જ અને એવો ખોટો ધખારો તારા મનમાંથી કાઢો નાખ."

"જીરોડ, જીરોડ, તમે મારી પાપમાત્રી કરી નાખ્યો. તમે મને સકડમાં લાવી મુક્યો. હું શું કરું? હું દયાને પાત્ર છું, તમારે વશ છું. આ રહી હું, તમારે જેમ કરવું હોય તેમ કરો. પણ મારી વાત નહિ સાંભળો?" રેડમને કીટીને ગળે હાથ નાખ્યો. એને પોતાની પાસે ખેંચી લીધી. પોતાના હાથ ઉપર એને આડી થાડી નાખી અને એના ગોરા ગુલાબી ગાંઠ ઉપર મધુરં ચુંબન કરી લીધું અને તેની સાથે પૂર્ણ વિહારવશ થઈને મદનથી વિવશ અને વિહવશ થયેલી બાળાને દૃઢ આલિંગન કરી દીધું. તે ફરોચી ચુંબન કરતાં બોલ્યો: "કીટી, મધુરી મેના, અત્યારે તું મહુજ મહુર લાગે છે." આ બંને મદનના કુસુમ પ્રાણથી પુરેપુરાં વિષાદ ગર્ભ લતાં. એમનું આમ ચુંબન અને પવિત્રીકરણ ચાલી રહ્યું હતું. તેજ પળે આરાયું ઉધડયું અને સરા રૂમમાં આવી પહોંચી. કેપ્ટન રેડમનેના આલિંગનમાંથી એકદમ એના હાથ તરછોડીને કીટી છુટી થઈ ગઈ અને એનાથી ખોટી ચીસ પડાઈ ગઈ. રેડમને

પણ સંજ્ઞાડ થઈ ગયો અને થોડી મિનિટ તો શું કરવું તેની પણ એને સુઝ ન પડી. સરા જાણે કાંઈ બન્યુંજ ન હોય એમ પૂર્ણ શાંતિ રાખીને મીસીસ ડેવિસને પૂછવા લાગી “આઈ, વાળુને માટે ઉપર લાવું ?” હરોલ્ડ સરાને બાળુએ લઈ ગયો અને એના હાથમાં પાંચ મીની સેરવી દઈને એના કાનમાં કહ્યું: “સરા, તું સમજી છે, વિશ્વાસુ છે, અને અમને તારામાં વિશ્વાસ છે. ડેવિસ અદેખો આગ જેવો છે. જો જાણશે તો ધાંધલ થશે; માટે જરા સંભાળજો.”

હરોલ્ડ સરાને આમ સમજાવી રહ્યો હતો, તે અરસામાં મીસીસ ડેવિસ એ રૂમમાંથી ચાલી ગઈ. અત્યારે એ અડધી ગાંઠ જેવી ભ્રમિત થઈ ગઈ હતી. એ પોતાના શયનખંડમાં ચાલી ગઈ. હરોલ્ડને પણ એમ થયું કે અહિંથી ચાલ્યો જઈ; પણ વળી વિચાર આવ્યો કે કોટી જરા શાંત થશે એટલે પાછી આવશે. તેથી એની રાહ જોઈને એ કેટલીકવાર પાર્કરમાં બેસી રહ્યો. એટલામાં ઉપર સેમ્સ-રનું બારણું ખખડ્યું એટલે રેડમર્ન જણ્યું કે કોટી આવે છે. પણ એટલામાં કોટીએ સરાને કહ્યું તે અવાજ એકદમ છુમ પાડી. એટલે સરા પોતાના આઈ પાસે ગઈ અને તરતજ પાછી નીચે પાર્કરમાં આવી પહોંચી.

“કેમ સરા, તારી આઈ તારે આવે છે ને ?” હરોલ્ડે પૂછ્યું. સરાએ કહ્યું: “તહિલ એમણે કહાવ્યું કે આપ હવે અહિંયા સીધાવી આવ.”

હરોલ્ડને આ સાંભળીને ગુસ્સો ચડી ગયો; પણ કરે શું ? એ બખડ્યો: “મેં પણ કેવી મૂર્ખાઈ કરી, બધી મહેનત બરબાદ ગઈ અને હવે મોઢું વિકાસીને પાછા જવાનો વખત આવ્યો.” આટલું

બોલીને હોઠ ચઢાવીને એ ચાલ્યો ગયો. “ કાઠી મારા પ્યારમાં પડી છે એ વાત તો ચોક્કસ છે. એ મને પાછો ફરીથી બોલાવશે જ. પણ હવે તો હું આવવાનોજ નથી. આટલી અધી જહેમતને અંતે પરિણામ કશુંયે નહિ. કેટલું માન માગનારી? કાંઈપણ આ હકિકત જાણે તો ઉલટું જનવા જેવું થયું. મને હસી કાઢે અને મારે નીચું જેવું. પડે તે જુદું. અત્યાર સુધી કાઠીએ મને ટટગાચા કપોં એટલે હવે હું એના જરાએ દરકાર કરવાનો નથી. એ તો એજ દાવની. એના તરફ બેદરકારી બતાવવી એજ એને શિક્ષા. ” આવા વિચારમાં એ વહેવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૩૦ મું.

ત્રીજીગારીમાંથી લડકો.

બીજો દિવસે રેડઅર્ન કુટુંબ, પોતાનાં સ્ત્રી મેમાનેને લઇને નારતા માટે એકું હતું, એટલામાં નોકરે આવીને બેચેનટના મોઢા આગળ ટપાલના કાગળો અને ન્યુસ પેપરનો થોડોડો મુક્યો. બેચેનટે કાગળ ઉપરના સરનામાના અક્ષરો જોતા માંડ્યા અને કાંઈ ખાસ અગત્યના કાગળો નહિ જણાવાથી નારતા પછી વાંચવાનો વિચાર રાખીને બાજુએ મુક્યા. પછી લાંડનનું એક ન્યુસ પેપર ઉઘાડીને જાણે એમાં કાંઈ ખાસ વાંચવા જેવું નથી એમ કહીને એણે ઉપલક્ષ ઉપલક્ષ એમાં નજર ફેરવવા માંડી; એટલામાં એની નજર એક ફક્કરા ઉપર પડી અને નજર પડતાં જ એના મુખમાંથી “ હે ! ” એવો ઉદ્ગાર નીકળી પડ્યો. તેથી લેડી રેડઅર્ન પૂછ્યું: “ કેમ કાંઈ ખાસ

જાણવા જેવું છે ? ”

બેરોનેટે અચકાતાં અચકાતાં જવામ આપ્યો “ ના, કંઈ અમત્યનં નથી. રાજકીય બાબત ઉપર કાંઈક છે પણ તમારે જાણવા જેવું કાંઈ નથી. ”

લેડી રેડબર્ન : “ બધે સત્તાહ શાંતિ છે ને ? કાંઈ હુલ્લડ જેવું તો નથી ને ? ”

આન્ટજેન : “ આપણા જીરોહડ જેવા બહાદુર અને શૂરવિર યોદ્ધાઓ જ્યાં પડ્યા છે, ત્યાં સત્તાહ શાંતિ વિના બીજું શું હોઈ શકે ? ”

ફ્રાંસ રેડબર્ન : “ મહેરમાની કરીને તમારી એ ટીકા તમારી ખાસેજ રહેવા દો. ” રેડબર્નને જાગ્યું કે આન્ટજેન એને એટીકા અને કાઉન્ટેસ સમક્ષ હલકો પડવા આવું વ્યંગમાં બોલે છે; તેથી એણે ઉપલું વચા સંભળાવ્યું. એટલામાં નોકરે આવીને મી. આર્ડન આવ્યાની વરધી આપી અને મી. આર્ડન આવ્યો. એના મુખ ઉપરથી જણાઈ આવતું હતું કે ગામમાં કાંઈ નવો બનાવ બન્યો છે અને તે કહેવા માટે એ અહિં આવ્યો હશે. આર્ડન આવ્યો એટલે બેરોનેટે ન્યુસપેપર વાંચવું પડતું મુક્યું અને તે પોતાના હાથમાં રહેતા દર્દને બોલ્યો : “ આવો મી. આર્ડન, ખીરાજો. કેમ કાંઈ નવા જુની ? ”

આર્ડન : “ આજે તો આખું ઓકલે બળભળા ઉઠ્યું છે. હું ધારતોજ હતો કે એકાદ દિવસ આવો પ્રસંગ આવીને ઉભો રહેશે. ”

બેરોનેટ : “ પણ શું થયું ? ” મી. આર્ડન : “ થાય શું ? તમારે એવીકે મધ રાતે એની જીને ધર બહાર કાઢી મુકી. ”

છરોડ઼ અત્યારે નારતો કરવામાં રોકાયો હતો. આ સાંભળીને એના હાથમાંથી છરી કાઢી પડી ગયાં. એ વાત કોઈના લક્ષમાં ન આવી; પણ ચક્રાર આંખવાળી આન્ટજેને એ જોયું. તેથી છરોડ઼ સામું એ ટીકી ટીકીને જોવા લાગી.

બેરોનેટ: “ધર બહાર કાઢી મુકી ? કાંઈ કારણ?” લેડી રેડમર્ન ચોકાલેટનો ઘુટડો બરતાં બોલી “કેવું ધાતકીપણ. રાત્રે વરપ્રાદ નહોતો એટલું ઠીક હતું. પણ ઝાકળ તો હશેજ ને. બિચારી ઠંડીમાં અકડાઈ ગઈ હશે. એથી તો શરદી થઈ જાય અને અંત પણ રહી જાય. ”

મી. આર્ડન: “ ધર બહાર કાઢી મુકી એટલે કાંઈ એ બહારની બહાર પડી નહોતી રહી. એ તો સીધી એના બાપને ઘેર ચાલી ગઈ. ”

બેરોનેટ: “ પણ એમ કરવાનું કારણ શું ? હમણાં હમણાં ડેવિસ પીકામાં રોજ જાય છે. બેટસના સંબંધમાં મારે ત્યાં જઈનું થયું હતું, ત્યારે એણે કણસ પણ કયું હતું.

આર્ડન: “ જોલોઈ એને કેમ કાઢી મુકી હશે એનું કારણ તો હજી કાંઈ જણાયું નથી. હું ધારતો હતો કે કાલીસીન્ય આ બાબતમાં મને સલાહને માટે બોલાવશે; પણ હજી સુધી મને કાંઈ બોલાવ્યો નથી. ” બેરોનેટ હાથમાંનું ન્યુસપેપર ટેબલપર મુકીને બોલ્યો “આ એક સાધારણ વાત બની. ” ટેબલ ઉપર ન્યુસપેપર મુક્યું એટલે આન્ટજેને તરત ઉપાડી લીધું; પણ બેરોનેટે તે પાકું લઈ લેવા હાથ લંબાવીને કહ્યું: “ જોન, મારે હજી એ વાંચવું છે. મને હમણાં પાકું આપી દે. ”

આન્ટજેન: “મને વાંચતાં કાંઈ બહુ વાર લાગતી નથી. હમણાં વાંચીને આપી દઉં છું. તમે મી. આર્ડન સાથે આ વાત કરી રહેશો એટલામાં હું વાંચી રહીશ. ”

બેરોનેટે હાથમાંથી પેપર ટેબલ ઉપર મુકી દીધું તેને માટે એને પરતાવો થયો અને ફરી બોલ્યો: “ પણ હવે હું વાંચી નથી રહ્યો ને. ” આન્ટજેન પેતાના ભાઈના મોતના ઉપર ક્યુએ લક્ષ ન આપ્યું અને શાંત ચિત્તે પેપર વાંચવા લાગી. બેરોનેટેને આથી મનમાં કાંઈ કાંઈ થઈ ગયું પણ મનની અસ્થિરતા ન જણાઈ આવે માટે પાછી આર્ડન સાથે એણે વાત કરવા માંડી: “ પણ એને કાંઈ મુશ્કેલી તેના સંબંધમાં ગામમાં કાંઈ વાત ઉડી હશેને ? ”

આર્ડન “ ખાસ એવું કાંઈ સાંકળ્યું નથી. કદાચ એ ભાઈના સ્વભાવને લીધે કે એના ઉગાઉપણાને લીધે એમ કંઈ હોય. મીસીસ ડેવિસનું કાંઈ ભારે ગેરવર્તન થયું હોતું એટલે. ત્યાર વગર ડેવિસ આટલે દરજ્જે ન ગય. ગમે તે હોય, પણ દાક્તરીસીન્ય આ વાતને દાખી દેવા માગે છે. ” વળી આરાણું ઉઘાડ્યું અને નોકરે આવીને બેરોનેટના હાથમાં કાચનું મુક્યો. અક્ષર નિષ્પત્તે તરતજ બેરોનેટે કહ્યું કે “ આ ડેવિસનો દાગળ છે. જે હશે તે હવે માલમ પડશે. ” આ બધો સમય કેપ્ટન રેડબર્નના મનમાં શું શું થઈ જતું હતું, તેનું વર્ણન કરવા કરતાં અમે વાંચનારનેજ તેનું અનુમાન કરવાનું સોંપીએ છીએ. એને સ્વાભાવિક રીતેજ ખ્યાલ આવી ગયો કે કાંટી સાથેના પેતાના આડા વહેવારને લીધેજ એના પતિએ એને કાંટી મુકી હશે. એને એમ પણ ઘાગુ કે મરાએ બધી વાતનો સંકેત કરી દીધો હશે. આ વાત જો ઉઘાડી પડી જશે તો એના માતા

પતા એને શું કહેશે, તેની એને કશી દરકાર નહોતી. પણ એ હકિ-
કતથી લેડી એડીલા સાથે પોતાનું લગ્ન થતું અટકી પડે એટલીજ
મિત્રતા એને થયા કરતી હતી. એના મનની અસ્થિરતા અને એને
થતું અસુખ ત્યાં એડેલાંમાંથી કાઢતા જાણવામાં ન આવી જાય, તેટલા
માટે જાણે પોતાને એ આગતમાં કશુંજ લાગતું વળગતું નથી એનો
ડાળ કરીને એ અચ્છી રીતે નાસ્તો ચપાટવા મંડી પડ્યો. બેરોનેટ
ડેવિસનો પત્ર વાંચતો હતો તે વખતે એની મુખમુદ્રા ઉપર શા શા
ફેરફાર થાય છે, એ રેડમર્ન આતુરતાથી જોઈ રહ્યો હતો. બેરોનેટ
દામળમાં પોતાની દૃષ્ટિ ફેરવી આશ્ચર્ય દર્શાવતાં બોલ્યો “ ડેવિસે
મારી નોકરી છોડી દીધી. આમ એકએક એને નોકરી છોડવાનું
શું કારણ મળ્યું હશે ? એની આ વર્તણૂક તો ઘણી જોરબાજથી
જણાય. કેટલેક અંશે એ કૃતજ્ઞ પણ કહેવાય. ”

આન્ટોનેને કાંઈક દ્રેષ લાગી હાથથી જીરોડક સાતું લેયું; એટલે
એ પણ જરા ગમવાયો. તેથી પોતાની ગમરામકુને છુપાવવા મોઢે
ફમાલ દાખીને ખાં ખાં કરવા મંડી પડ્યો.

આન્ટોને:—“ એમાં શું લખ્યું છે, તે જોઈથી વાંચીને.”
આન્ટોને બેરોનેટને કહ્યું. બેરોનેટ:—“ સાંજગો, ડેવિસ આમ
લખે છે:—”

“ સાહેબ, કેટલાંક કારણોને લીધે આપની નોકરી
મારે એકલમ છોડી દેવાની જરૂર પડી છે. મારે જરૂરનું કામ લોચ-
થી હું તાજનોમ મીડવેટન જાઉં છું. ત્યાં હું કેટલાંક દિવસ રહેવાને
છું. મારી જગ્યાએ આવનારને અગવડ ન લેવી—પર,
મારે મને સંપૂર્ણ મહાનુમાંથી અજાતે આજ હું મારો

સરસામાન ખસેડી લઈ છું.

લી. આપનો આત્મકિત નમ્ર સેવક પીટર ડેવિસ. "

લેડી રેડબર્ન: " એનો બધો હિસાબ તો બરોબર છેને ? આમ એકાએક નોકરી છોડી દેવાથી મને તો એમ લાગે છે કે કદાચ એણે કંઈ ગોટાળો કર્યો હોય. "

બેરોનેટ: " ના, તેવું તો કંઈ નથી. થોડા દિવસ ઉપરજ મેં એનો હિસાબ તપાસી જોયો હતો અને તે બધો બરોબર હતો. નોકરી છોડવાનું એને કંઈ ખીજી કારણ હોવું જોઈએ. "

આન્ટોન વળી રેડબર્ન સામું જોઈને બોલી:—" થોડા વખતમાં એ કારણ માલમ પડી આવશે. વાંકું પણ આ પેપરમાં રાજકીય બાબત ઉપર તો કશું કંઈ ખાસ જણાતું નથી. ખાસ જણાવા જેવી વાત તો પેલા મરણના સમાચાર—" આન્ટોન પુકું બોલી રહે તેટલામાં બેરોનેટ વચ્ચેજ બોલી ઉડ્યો. " બહેન, બહેન, એવી મરણની વાત ન કરશો. એ દીલગીરીભર્યો વિષય છે. "

આન્ટોન:—" મી. આર્ડનને પુછશો તો એ તમને કહેશે કે આપણા જીવનની ક્ષણિકતાને માટે તો આપણે હમેશાં વિચાર કરવો જોઈએ. બચારો, કાર્ડિનલ રેન્સફોર્ડ એકાએક એના હૃદયને આઘાત થવાથી ગુજરી ગયો; પણ એવા માણસોનું એથી ખીજું શું પરિણામ આવવાનું હતું ? હવે તો જગીરો અને પદવીનો વારસ રેન્સફોર્ડ હર્બર્ટ જ તો. "

આન્ટોનના મોંઢામાંથી આ કબજો નીકળતાંજ રેડબર્ન લેડી એડીલા કલાધવના સામું જોયું, તો એના મનમાં જબરી લાંબગઢ ચાલી રહી હોય એમ એને જણાયું. એના ગાલ ઉપર શેરડા પડી

મયા હતા. એ ધ્રુજવા લાગી અને એનો મહારાટ ન શમવાથી એની આંખોમાં આંસુ આવી ગયાં, તેને એ ન ખાળી શકી. એડીલાના હૃદયમાં આનંદજનના શબ્દોથી નવી આશાના આંકુર ફુટ્યા હતા. એ કદમ નિરાશ થયેલા માણસને પોતાની આશા સફળ થતી લાગે તે વખતે એના હૃદયમાં જેવો આવેશ થઈ આવે છે તેવો આવેશ અત્યારે લેડી એડીલાને થઈ આવ્યો હતો. અને તેથી એની આંખમાં એ આવેશનાં આંસુ આવી ગયાં હતાં. રેજીનેલ્ડ હર્બર્ટના પ્રેમની એ પ્યાસી હતી. એની સાથે રનેલ-લમથી વરવાની એને પુરુરું ઈન્છા હતી; પણ એની આશા સુતરને તાંતણે વિંટાયલી હતી. રેજીનેલ્ડ અત્યાર સુધી જર, જાગીર કે પદવિ વગરનો હતો. પરંતુ હવે એ ત્રણે એને ભેટી પડેલાં છે, એ જાણી એના આશાના તાંતણા એક બીજા સાથે સંકળિત થઈ ગયા હતા અને “ મારી આશા ફળશે ખરી ” એ વિચારે એ ગદગદિત થઈ ગઈ હતી; અને તેથી જ આંસુભીની થઈ હતી. કાઉન્ટેસે પોતાની પુત્રીની સ્થિતિ જોઈ, પણ કાંઈ બોલી નહિ. બેરોનેટ અને લેડી રેડબર્ન એક બીજા સામું બેચેનીથી જોઈ રહ્યાં. મી. આર્ડન વરતુસ્થિતિ કળી ગયો હતો; એટલે ત્યાં બેઠેલાં બધાં તરફ એણે જોરા માંડ્યું. આનંદજનને તો આ પ્રસંગથી કાંઈક આનંદ થયો અને એ તો જાણે કાંઈ બન્યું જ ન હોય તેમ કંડે પેટે પેપર વાંચવા લાગી. એકાદ મીનીટ તો આખા હોલમાં પૂર્ણ શાંતિ બાપી મઠ કાંઈ કાંઈ બોલે કે ચાલે. એટલામાં લેડી એડીલા આ બધાં વચ્ચે પોતાના મનની સ્થિતિ ન છુપાવી શકવાથી, બધાં વચ્ચેથી હીડીને ચાલી મઠ. કાઉન્ટેસ બોલ બોલને શું કર્યું તે ચોડીવાર તો ન સુઝ્યું; પણ પોતા-

ની પુત્રી ત્યાંથી ઉઠીને એકદમ ચાલી ગઇ તેનું કાંઇ બંધ બેસતું દારણુ તો આપવું જોઇએ, એમ ધારીને “ મને લાગે છે કે એડી-લાની તમિચ્ચત બગડી આવી હશે. ” એમ બોલતી એ પણ એડીલાની પાછળ ચાલી ગઇ.

હવે આન્ટજેન ન્યુસ પેપરમાંથી પોતાનું મોઢું બહાર કાઢીને બોલ્યું :—“ જુરોહડ, તે કાંઇ લેડી એડીલાને મોઢું લાગે એવું કહ્યું કે શું ! તું કેટલીક વખતે મોઢું લાગી જાય એવું બોલી નાખે છે. ”

ક્રૅટન રેડેઅર્ને આન્ટજેનને કાંઇ જવાબ આપ્યો નહિ. એ પોતાની જગ્યાએથી ઉઠી ગયો અને ખારીએ જઈને બહાર નેલા લાગ્યો. લેડી એડીલા રેજીનોહડના પ્રેમમાં છે એની એને પુરી ખાતરી થઈ. હવે એને રેજીનોહડ નામ ઉપર વધારે તિરસ્કાર આવવા લાગ્યો. બેરોનેટે પોતાની પતિને કહ્યું : “ જાને, જરા લેડી એડીલાની તમિચ્ચત કેવી છે તે તો જોઈ આવો. ”

લેડી રેડઅર્ન—“ મારે જવાની જરૂર નથી. કાઉન્ટેસ બધું સંભાળી લેશે. ”

જુરોહડ ખારીએ ઉભો હતો ત્યાંથી રૂમની બહાર ચાલ્યો ગયો અને સીગાર સળગાવતો પોતાના કુતરાઓને લઈને ધરની બહાર નીકળી પડ્યો. કીટીને કેમ કાઢી મુકી, તેની તપાસ કાઢવાને માત્ર તરફ વળ્યો. બેલીફના ધર આગળ ગાડી ઉભેલી હતી અને બે જણ માણસો ધરમાંથી સરસામાન બહાર કાઢતા હતા. સરાએ બધી વાત કહી દીધી હશે કે ડેવિસને પરબારી ખબર પડી મધ્ય હતી, એની તપાસ કરવાને એ તરફ જવાનો એનો વિચાર થયો. પણ જો સરાએજ બધી વાત ડેવિસને કહી દીધી હશે, તો એ કાંઇ

મોઢા મોઢ માનવાની નથી; માટે ત્યાં જવાથી કાંઈ લાભ નથી એમ કરીને વિચાર માંડી વાળ્યો અને બહારે બહાર રાયલ આકર્ષા ગયો. છાંડી અને સોડા વોટરનો ઓર્ડર આપ્યો અને છુશલે ઓર્ડર પ્રમાણે બન્ને વાનાં રજી કર્યાં. ત્યાર પછી રેડબર્ન ધીમે ધીમે છુશલને વાતે ચઢાવીને ડેવિસ અને એની સ્ત્રી વિષે ફટલાક સવાલ કર્યા; પણ છુશલ મી. આર્ડન કરતાં કાંઈ વધારે જાણુતો હોય એમ જણાવું નહિ. એણે એટલી ખજર આપી કે મીસીસ ડેવિસ કે એની મા કે બેન કોઈ સવારનું જપોર થવા આવ્યા છતાં ધરની બહાર નીકળેલું જોવામાં આવ્યું નથી. ડૉ. કોલીસીન્ય બહાર જણાયો હતો; પણ એ ધણો ગંભીર હોય એમ દેખાતો હતો. કોઈની સાથે વાત નહોતો કરતો અને એના મન ઉપરે કાંઈ દુઃખભાર હોય એમ જણાવું હતું. આટલી હકિકત મેળવીને જરોલ્ડ પાટો મેનાર ભવન આવી પહોંચ્યો. જે વખતે એ ધરમાં પેઠો તે વખતે લેડી રેડબર્ન નીચે આવી અને એને પાર્સરમાં બોલાવ્યો. પછી કહ્યું: “જરોલ્ડ, તું શાનો વિચાર કરે છે તે હું જાણું છું. પણ તારે નાખુશ થવા જેવું કશું નથી. કાઉન્ટેસને તે મારે વાતચીત થઈ ગઈ છે. ફક્ત એકજ બાબત કાઉન્ટેસના મનમાં ખુંચી રહી છે. અને તે બાબતને જો તું સંતોષકારક ખુલાસો આપીશ તો બધું બરાબર ઉતરશે. ”

રેડબર્ન એ બાબત સમજી ગયો હતો છતાં ન જાણુતો હોય તેમ એણે પૂછ્યું: “વળી શાનો ખુલાસો માગે છે ? ”

લેડી રેડબર્ન:—“મને તો તારા બોલવા ઉપરથી જ ખાતરી થઈ ગઈ છે કે કાઉન્ટેસને ખોટો વહેમ ભરાઈ ગયો છે. મેં તો

એને ખાતરીપૂર્વક કહ્યું હતું કે તમારો વહેમ ખોટો છે. આ બધું પેલી દેશીલી આન્ટ જેનનાં વાનાં છે. એ ન બોલી ઉડી હોત તે આમાંનું કાંઈ નહોતું.” હજી જાણે જીરોડને સમજ ન પડી હોય તેમ એ બોલ્યો:—“ શી બાબતની વાત કરો છો ? ”

લેડી રેડબર્ન:—“ હા, જો, હું તને કહેવાનું બુલી ગઈ ખરું કે કાઉન્ટેસના મનમાં એવો વહેમ ભરાયો છે કે ડેવિસના આવા પ્રસંગનું કારણ કદાચ તું જાણતો હોય. ”

“ મારે ને એ લોકોને શું સંબંધ છે તે હું જાણું ? ”

“ બરોબર છે. કાઉન્ટેસને હું તેજ કહેતી હતી; પણ નારતા વખતે આન્ટજેને જે અર્થસૂચક દૃષ્ટિ તારી સામે કરી, તે ઉપરથી કાંઈ વહેમ જાય. ”

“ આન્ટજેનેને હું ધિક્કારું છું. ”

લેડી રેડબર્ન:—“ આવું પ્રાંધળ જો એ ચાલુ રાખશે તો મારા મનથીએ એ ઉતરી જશે. એ જો ડહાપણ ડોળીને વચ્ચે ન બોલી હોત તો ફર્ડીનાંડના મરણની એડીલાને ખબર ન પડત. તો પિતાજી એને વાત કરવાના નહોતા અને એ પેપર વાંચતી નથી એટલે બધું દબાયલુંજ રહેત. ”

“ પણ તું તો, મેં તને પૂછ્યું ત્યારે એમ કહેતી હતી કે રેજીનોલ્ડ સાથે એડીલાને કાંઈ સંબંધ નથી. મને તો ક્યારની ખબર પડી ગઈ હતી કે એનો ભાવ રેજીનોલ્ડ તરફજ છે. આન્ટજેને જે વખતે ફર્ડીનાંડના મરી ગયાની વાત કરી, તે વખતે એડીલાની તરફ તે જોયું હોત તો તને જણાત કે એણે કેવું મોહું ફેરવી નાખ્યું હતું. ”

“ અરે તારે એની કાંઈ કાળજી કરવી નહિ. કાઉન્ટેસે મને ખાતરી આપી છે કે આપણે જે ગોઠવણ કરી છે તે કાયમજ છે. હું હમણાં કાઉન્ટેસ પાસે જઈને કહું છું કે મારે ને જીરોહડને એ ખાખત ઉપર ધણો વખત વાત થઈ છે અને જીરોહડે પ્રતિજ્ઞા લઈને કહ્યું કે ડેવિસ કુટુંબ સાથે એને કાંઈ લેવાદેવા નથી. ”

“ અલખત એમજ કહેજે; પણ મને તો એમ થાય છે કે હવે હું લેડી એડીલાને મારું હૃદય જણાવું. ”

“ અરે એ બધું તું મારે માથે નાખને. હું કાઉન્ટેસ સાથે વાત કરી લઉંશ. ” માતાની સાથે આટલી વાતચીત થયા પછી જીરોહડ ઘોડા ઉપર બેસીને ફરવા ચાલ્યો ગયો. આપ નકામા ડેવિસ સંબંધી સવાલો પુછીને નાહક હેરાન કરશે એમ ધારીને ભોજનનો વખત થયો તે પહેલાં એણે ધરમાં પગજ ન મુક્યો. જે વખતે ભોજનની વરધી આવી તે વખતે એ ધરમાં આવી પહોંચ્યો. એ આવ્યો ત્યારે લેડી એડીલા કાઉન્ટેસ અને લેડી રેડમર્ન બન્ને બેઠી હતી. એ ઘણી ચિંતાતુર જણાતી હતી. એની માતાએ એને રેડમર્ન સાથે સ્નેહ જોડવાનું કહ્યું હતું; એટલે એની સ્થિતિ અત્યારે ઘણી કંડોડી હતી. આવી સ્થિતિમાં ભોજન સમય વીતી ગયો. રાતે એડીલાની માતાએ એને પિયાનો ઉપર બેસવા બોલ્યું; પણ આજે એણે માતાની આજ્ઞાનો અનાદર કર્યો એટલે એની રાત પણ વસમી વીતી.

બીજે દિવસે સવારે નાસ્તા વખતે પાછાં બધાં એકઠા થયાં. એડીલાનું વહન આજે અત્યારે પણ મ્હાનજ હતું. એની માતાએ એને પ્રસન્ન રહેવા માટે એના સામે ઘણીએ આંખો કાઢી, સ્નાનમાં

સમજવી, છતાં એ પ્રસન્ન દેખાવ ન ધારણુ કરી શકી.

અધાં નાસ્તાને ન્યાય આપવા ભાણા ઉપર બેઠાં હતાં એટલામાં નોકરે આવીને બેરોનેટના હાથમાં આજે આવેલી ટપાલ આપી. એમાંના એક કાગળ જીરોહડના શરનામાંનો હતો; એટલે તે વાંચીને એ બોલ્યો: “ જીરોહડ, તારો એક કાગળ છે. એના ઉપર મીડલેટનની છાપ છે. શરનામા ઉપરના અક્ષર ફલીસવેલ એટર્નીના લાગે છે. એણે કેમ તને કાગળ લખ્યો હશે ? ”

જીરોહડ: “ લાવોની એ કાગળ મારી પાસે. વાંચીશ એટલે તરત કારણુ જણાશે. ” બેરોનેટે જીરોહડને કાગળ આપવાને માટે પાસે આન્ટજોન બેઠી હતી તેના હાથમાં આપ્યો; એટલે આન્ટજોને કહ્યું: “ જીરોહડ, હું વાંચું કે તારો કાગળ. ” જીરોહડના મનમાં પુરેપુરી ખાતરી હતી કે એ કાગળમાં પોતાના વિરુદ્ધ જય એવું કશુંયે નહિ હશે. તેથી આન્ટજોન એની ધારણામાં નિરાશ થશે અને પોતે ઘણા નિખાલસ છે એવી છાપ એડીલા અને એની માતા ઉપર પાડવાની આ સારી તક છે, એમ ધારીને એ બોલ્યો: “ હા, હ્યો, બોલો અને બેલાશક મોટેથી વાંચો. મને કશો વાંધો નથી. મારે કોઈનાથી કશુંયે છાનું રાખવાનું નથી. ” આન્ટજોને કહ્યું. “ ઠીક ત્યારે. ” એમ કહીને એણે કાગળ ફેડ્યો અને જાણે કોઈની આમંત્રણ પત્રિકા વાંચતી હોય તેવી શાંતિથી એ નીચે પ્રમાણે અલ્પ સાંભળે તેમ વાંચવા લાગી:-

“ નં. ૭, હાઇ સ્ટ્રીટ મીડલેટન.

૧૪ મી જુન ૧૮૩૫.

કેપ્ટન રેડબર્ન, એવિસ વિરુદ્ધ તમે,

આહેન,

મારા અસીલ પીટર ડેવિસની સૂચનાથી જણાવું છું કે મારા મજકુર અસીલની પત્ની ફેરાર્દન ડેવિસ સાથે તમોએ આડો વહેવાર ચલાવેલો છે; તેથી તે બાબતમાં તમારા ઉપર નુકશાનીનો દાવો લાવવા આખો કેસ મારા મજકુર અસીલે મારા હાથમાં સોંપેલો છે. માટે તમારા તરફથી કાર્ટનું પ્રોસેમ વિગેરે લેવાને માટે તમારા જે સોલીસીટર હોય તેનું નામ મહેરબાની કરીને લખી મોકલશો.

લી. સેવક

ફ્રાન્સીસ ફલીસવેલ.”

આ કાગળ વંચાઓ તે દરમ્યાન કેમ એક શબ્દ પણ બોલ્યું નહિ. જુરોહડનું મગજ તો આથી બહુર મારી ગયું. બેરોનેટ અને લેડી રેડબર્નનાં મોઢાં પહોળાં થઈ ગયાં. કાઉન્ટેસ આફ બર્ટન ગંભીર બની ગઈ. લેડી એડીલાનું તો આ કાગળ તરફ ધ્યાનજ નડોતું; એટલે એમાં લખેલું એણે બરાબર સંભળ્યું નહોતું. કાગળ વંચાઈ રહ્યો કે તરતજ કાઉન્ટેસ હડી અને પોતાની પુત્રીનો હાથ ઝાલીને અને ઉડાડતાં કહેવા લાગી: “ચાલ એડીલા, અહિં એક બડી પણ આપણે રહેવું નથી આપણે અહિંથી ચાલ્યા જવાની તૈયારી કરીએ.”

આર્થિબોહડ રેડબર્નનો મીઝસ ગયો હતો. એમણે આન્ટ જેનના હાથમાંથી કાગળ ઝુંટાવી લીધો અને દોષથી બોલ્યા: “આ તારાંજ મૂગ વઢાયાં છે.”

આન્ટજેન: “મને એણે વાંચવાનું કહ્યું એટલે મેં વંચ્યો. એમાં મારો શો વાક ?” લેડી રેડબર્નનું બેભું ઠેકાણે આવ્યું એટલે એને એમ થયું કે લાવ કાઉન્ટેસ આફ બર્ટનને જતી રાકું.

વળી એમ થયું કે છોકરોજ એવો છે, લાવ એને જરા બાંકું. વળી આન્ટ જેન ઉમર ચીઢાઇ અને એની આંખો ફેડી નાખવા તૈયાર થઇ. વળી પાછી પોતાના પતિ ઉપર ખીજવાઇ. એમણે તે શું કરવા એમની બેનના હાથમાં કાગળ મુક્યો. આ બધા વિચાર તો કર્યા પણ એમાંથી કયા વિચારને અમલમાં મુકવો તે એને સુઝ્યું નહિ; એટલે એણે વાયુ લાવવાનો વિચાર કર્યો અને તેવુંજ એને વાયુ આવ્યું. બેરોનેટ ગભરાઇ ગયા. આન્ટજેન તો એની જગ્યાએથી ઉડીજ નહિ. એટલે બેરોનેટ લેડી રેડબર્નની સારવાર કરવા ખીજ દાસીઓને બોલાવી. આ ગભરાટનો લાભ લઇને જીરોફ્ટ રૂમમાંથી છાનોમાનો ચાલ્યો ગયો અને ટોપી ચઢાવીને મકાન બહાર નીકળ્યો. થોડેક છેટે જ્યાં વૃક્ષોની ઘટા હતી ત્યાં જઇને બેઠો. ખોલા મામલાનો વિચાર કરવા લાગ્યો. અડધા કલાકમાં કાઉન્ટેસ ઓફ બર્ટનની ગાડી બેનોર બવનના દરવાજા આગળ આવીને ઉભી રહી. લેડી એડીલા અને કાઉન્ટેસ ઓફ બર્ટનને મુકવા એના પિતા માડી સુધી આવ્યા હતા. બન્ને મા દીકરી અને એમની દાસીઓ ગાડીમાં બેઠાં અને ગાડી ચાલી ગઇ. જીરોફ્ટ આ બધો પ્રકાર જોઇ રહ્યો અને મન-માંજ બયડ્યો:-

“ એડીલા મારા હાથમાંથી ગઇ. ” રેડબર્નને પોતાની જાંઘી કાઢી વખત પણ અધારી લાગી હોય તો તે આ વખતેજ. અત્યારે એ પોતાની જાતને ખરો કમનસીબ માનતો હતો.

પ્રકરણ ૩૧ મું.

મદિરાપાન.

આપણે હવે લોન્સડેલની ખખર લેવા માન્ચેસ્ટર વળીએ. આપણે જોયું કે ફ્રેડરિક પોતાના કદા દુસ્મન બેટસ ઉપર જમરું વેર લીધા મછી, મીડલેટનની જેલમાં, પોતાના ઉપર દુઃખનાં વાદળ તોડી પાડનાર ઉપર પોતે કેવું સચોટ વેર લીધું અને હવે પોતાને કેવો આનંદ થાય છે વિગેરે મતલબનો એણે બેટસ ઉપર કામળ પણ લખ્યો. બિચારી દ્યુસીએ ફ્રેડરિકને પડતા ઉપર પાડુ ન મારવા ઘણાંએ સમજાવ્યો; પણ એણે એનું કહ્યું ન માન્યું. ઉલટો એના ઉપર શરસે થયો. દ્યુસી રડી પડી ત્યારે એના પ્રત્યે એણે કઠોર વચન વાપર્યાં. તેની એણે ક્ષમા માગી પણ પેલો પત્ર લખવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો નહિ, તેમ તેમાં કાંઈ ફેરફાર પણ ન કર્યો.

દ્યુસીએ ધાર્યું હતું કે બેટસ ઉપર વેર વાળીને એમનો જીત્સો અને હિલરો હવે નરમ પડશે તથા એમનો સ્વભાવ ઠંડાણે આવશે. એના ધારવા પ્રમાણે ફ્રેડરિકનો સ્વભાવ કેટલાક દિવસ થયાં પાછો ફેરણે આવ્યો હતો. હવે એ પોતાનાં વિતકની વાતો સંભારતો નહિ અને આનંદી જણાતો; પરંતુ એની કેટલીક રીતભાતથી એમ જણાતું હતું કે એનો આનંદ મારી મચડીને આણેલો હતો. એની પાંઠ ઉપરના ધા અને ખગલ નીચે ચોખ્ખી ઉડી આવેલી Dની આપ એનાં દુઃખોનું સતત સ્મરણ કરાવતી હતી. એને ડેક્કરટરની છાપ પડી હતી તે દ્યુસી નહોતી જાણતી. કારણકે અત્યાર સુધી એ માત્ર એણે એનાથી છુપીજ રાખી હતી.

બેટસને બાળકો સાથે કાળા પાણીની સળ કરેલી, ત્યાં
 સર્થ જતાં રસ્તામાં એ કસ્ટડીમાંથી નાસી ગયો છે એ હકીકત
 ફેડરિક ન્યુસ પેપરમાં વાંચી; એટલે એના ઉપર જાણે નવું સંકટ
 આવી પડ્યું હોય એમ એને લાગ્યું. એણે ધારેલી અસર ન થઈ અને
 એનું વેર અધુરું વળ્યું. અત્યાર સુધી લીધેલો શ્રમ વૃથા ગયો. ફરીથી
 વેર વાળવાનું રહ્યું. અત્યારે એના દીલમાં પાછો કીનો પેદા
 થયો. એ ફરીથી પાછો અસ્વસ્થ થયો. છતાં એ અસ્વસ્થતા દ્યુસીને
 એણે જાણવા ન દીધી. પણ ચતુર દ્યુસી સમજી ગઈ કે ફરી પાછો
 ફેડરિકના દીક્રને દુઃખાવનારો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો છે. પતિને તેની
 દીલગીરીનું કારણ પુછ્યું; પણ તેણે ખરો ખુલાસો કરવાની દરકાર
 ન કરી. એટલે પત્નીએ એ વાતને વધારે ન છેડી. પતિ વિચાર-
 અસ્ત અને હિંદાસ રહેતો, તેનું કારણ ઉપરી તરફનો ત્રાસ હતો.
 મને દુઃખ થાય તેટલા માટે એ વાત મને નહિ કહેતા હોય. એ
 ધારીને એના તરફ એ વધારેને વધારે અતુરકત થવા લાગી, અને
 જેમ અને તેમ પતિને વધારે આનંદ મળે તેમ વર્તવા લાગી. અહિં
 પણ એ સીવણ ભરત કામ કરતી અને તેમ કરીને પતિની જરૂરી-
 આતો પુરી પાડતી. પૈસા સંબંધી એમને કાંઈ ખાસ દુઃખ નહોતું;
 પરંતુ ફેડરિકમાં થતું પરિવર્તન એને સાલતું હતું. ફેડરિક નોકરી-
 માંથી છુટો થઈને ધેરજ આવતો. દ્યુસીના સહવાસમાંજ પોતાની
 પ્રસન્નતા વખત માળતો. બીજા સૈનિકોની માફક એ પૈસાનો હચ્ચક
 દુરુપયોગ કરતાં નહોતો શીખ્યો. તેમની માફક કોઈ દિવસ દારૂનો
 સ્વાદ પણ એણે નહોતો લીધો; એટલે એના ઉપરનો કાણુ દીલો ન
 હોતો થયો. દ્યુસી પ્રત્યે એ માનની નજરે જોતો હતો; છતાં એના

સ્વભાવ અને વર્તનમાં ધીમે ધીમે ફેરફાર થતો જતો હતો. હમેશના રીવાજ પ્રમાણે દ્યુસી કામ કરતી ત્યારે ફેડરિક નાના ફેડરિકને બાંધી રાખતો; તેમ હજુએ તેજ પ્રમાણે કરતો; પણ હવે બાંધી રાખતાં બાંધી રાખતાં એ ઊંડા વિચારમાં પડી જતો. એટલે હોય ત્યાંથી ઉભો થઈ જતો અને ઓચિંતો વિચારમાં ને વિચારમાં ઝોરડામાં આંટા મારવા મંડી પડતો. દ્યુસી હાથમાંનું કામ પડતું મુકતી, એને ગળે હાથ નાખતી, બે મીઠા વચન કહેતી, મનમાંથી નહારા અને અયોગ્ય વિચાર કાઢી નાખવા સમજાવતી અને એને ધીરજ આપતી; ત્યારે પાછું એનું મને ઠેકાણે આવતું અને દ્યુસીને રત્નેલાસિંગન કરીને પોતાનું અધુરું રહેલું કામ પુરું કરતો. આમ કોઈ વાર ગંનાનિમય થઈ જતો ત્યારે દ્યુસીના રત્નેલા બર્બા સાંત્વનથી એ ઠેકાણે આવતો. દ્યુસી આમ ધડી ધડી સુખ દુઃખનો તડકો છાંયડો ભોગવતી હતી. એવામાં એક દિવસ સવારે પંચડની વાર હતી અને ફેડરિક કાંઈ ચીજ ઘેર ભુલી ગયો હતો તેથી પંચડના સમય પહેલાં તે ચીજ ઘેરથી લઈ આવવા એ ઉતાવળો ઘેર આવી પહોંચ્યો અને એકદમ ખારણું ઉઘાડીને ઘરમાં પેટા, તો દ્યુસી બેભાન અવસ્થામાં પડેલી જણાઈ. ઘરની માલીક બાઈ એની સારવાર કરતી હતી અને નાનો ફેડો પુષ્કળ રડતો હતો. આ સ્થિતિ જોઈને ફેડરિક બધું ભુલી ગયો, ગભરાઈ ગયો અને પોતાની બહાલી પત્ની મૃત્યુના મુખમાં સપડાઈ ગઈ છે એમ એને લાગ્યું. પેલી બાઈએ એને ધીરજ આપી કે એવું ગભરાવા જેવું નથી. હમણાં એને જ્ઞાન આવશે. બન્યું પણ એમનું. ધીમે ધીમે દ્યુસીને જ્ઞાન આવવા લાગ્યું એટલે ફેડરિકના મનને શાંતિ વળી અને એણે પૂછ્યું: “દ્યુસી, આમ શાથી થયું? તને કાંઈ

દુઃખ શાય છે ? ” પેલી બાઈએ ટેબલ ઉપર એક કાગળ પડેલો હતો તે ખતાવીને કહ્યું કે, “ આ કાગળ વાંચ્યા પછી એમને આમ થઈ ગયું. ” નાનો ફેડો કુસકાં ભરતો ભરતો બોલ્યો: “ હા પપા, મમાએ એ કાગળ વાંચ્યો કે તરત એ નીચે પડી ગયો. ” લોન્સડેલ તરતજ ટેબલ ઉપર પડેલો કાગળ લીધો અને ધડકતે. હૈયે વાંચવા જાગ્યો:—

“ મીસીસ લોન્સડેલ.

તમારા પતિએ તો મને દેશવટો દેવડાવવાને એનાથા બનવું કર્યું છે; પણ તેમાં તે ફાળ્યો નથી. એને કહેજો કે મીડલેટનની જોડમાં મારા ઉપર એણે કામળ લખ્યો હતો, તે મને પહોંચ્યો છે અને એને બદલે હું લઈશ. આખી જીંદગી હું એનો કેડો મુકવાનો નથી. હવે હું તમને એક જાની વાત કહેવા માગું છું. મારી ખાતરી છે કે લોન્સડેલે તમને એ વાત નહીજ કહી હોય. એને બે વાર કટકાની સજા થઈ છે તે તો તમે જાણો છો; પણ એને ડામવામાં આવ્યો છે તે વાત તમે નથી જાણતાં. એના ડાખા હાથ નીચે બગલ કાગળ D અક્ષરની છાપ વાગી છે તે તમને એ ખતાવે એમ એને કહેજો.

લી. તમારા પતિનો હંમેશનો દુશ્મન ઓબેડીઆ બેટસ.

તા. કે. આ કાગળની છાપ ઉપરથી હું લંડનમાંજ હોઈશ એમ ધારવાનું તમારા પતિને કાંઈ કારણ નથી. હું કાંઈ એવો સૂઝો નથી કે હવે એવા સાણસામાં આવું. ”

કાગળમાં પોતાની બદનામીની વાત વાંચીને ફેડરિકે દુઃખનો ટેડો નિઃશ્વાસ નાખ્યો. અત્યારે એ કારમો કાળ સમો લાગતો હતો.

એ આ વખતે ઓઘેડીઆ બેટસ આ રૂમમાં હોત તો નક્કી એ એને અહિંને અહિંજ જીવતો રેંસી નાખત. કાગળ વાંચીને ગુરુઆમાં દાંત પીસીને એણે તેના દુકડે દુકડા કરી નાખ્યા અને પગતજે છુંદી નાખ્યો. એ ઘોળી પુણી જેવો થઈ ગયો હતો. આખે શરીરે ટૂંકુ રહ્યો હતો. ફટારેલે ડોળે જોયા કરતો હતો. હાથેના ગળનવર જેવું અનુન એનામાં વ્યાપી ગયું હતું. પેલી બાઈ તો કાગળમાં શું લખ્યું હતું તે કાંઈ જાણતી નહોતી; એટલે એ તો ફેડરિકને જોઈને આશ્ચર્યચકિત થઈ રહી. નાનો ફેડી બિચારો બાવરો બની ગયો હતો. આ સમયે દ્યુસીની આંખ ઉઘડી. તે ક્ષણવાર આ બધો પ્રકાર જોઈ રહી. પતિને દીઠો અને બધો પાર પામી ગઈ. પોતાના પતિએ અવસ્થા પેલા પત્ર વાંચ્યો હશે, એ વિચારે એનાથી એકાએક ચીસ પડાઈ ગઈ. ફેડરિક પતિન તરફ દોડ્યો, એને બેડી કરી અને પોતાની છાતી સરસી ચાંપી. પત્નીએ પતિના ગળામાં પોતાના હાથ નાખ્યા અને એને આવેશના વેગમાં વળગી પડી. પાછો એનો મનોવેગ નરમ પડ્યો એટલે ફેડરિક પેલી બાઈને કહ્યું “ તમે જાવ હવે. ” એના ગમત પછી ફેડરિકના મુખ ઉપર કાળું વાદળું જવાઈ રહ્યું. પછી દ્યુસીનામાં હવે સંપૂર્ણ ચેતન આવ્યું હતું એટલે એ ઉડીને ઉભી થઈ ગઈ અને ફરી પતિને પોતાના જીજ્ઞાસામાં બીડીને એને સાંભળ આપવા લાગી. ફેડરિક બહુજ ધીમેથી ફક્ત દ્યુસીજ સાંભળે એમ બોલ્યો: “ દ્યુસી, મને બદનામીની જાપ વાગી છે. તારા જેવી કાંઈ મજા જાતના કલંક વગરની શુદ્ધચરિતા સીના પ્રેમને પાત્ર હું હવે રહ્યો છું ! ”

દ્યુસી: “ ફેડરિક તમે આ શું બોલો છો ? તમારો પ્રેમનો

મારો પ્રેમ કોઈ દિવસ પણ બદલાય એમ છે ? ફરીથી આવું ન બોલશો. અરે ! પણ હજુ તમે અહિં કેમ ઉભા રહ્યા છો ? તમારી પરેડ—” એમ બોલીને તે અટકી પડી.

લોન્સડેલ: “ હા તે ખરું. ચાલો જાઉં. મારી બહુનામીનો પ્રસંગ હું ફરીથી નહિ આવવા દઉં. ” એમ કહીને તરતજ એ ન્યાંથી ચાલ્યો ગયો અને પરેડના વખતસરજ બેરેકમાં પહોંચી ગયો. પરેડનો કેસ પહેરીને એ દાખલ થઈ ગયો પણ આખી પરેડ દરમ્યાન એ વિચારમગ્ન રહ્યો. ચાવી આપેલા પુતળા પેટેજ એ હલન ચલન કરતો હતો. એની આસપાસના સૈનિકો જેમ ગતિ કરતા તે જોઈને તેવી ગતિ એ કરતો; પણ એ શું કરે છે, કેમનો વળે છે અને કેમનો ફરે છે તેનું એને કાંઈ લક્ષ ન રહ્યું. આ બધું કાર્ય એ તો ચંત્રવતજ કરી રહ્યો હતો. પરેડ કરાવનાર શું બોલે છે અથવા તે કેવા ઓર્ડર આપે છે તે એ સાંભળતો નહોતો. પરેડનું બેંડ વાગતું તે પણ કાંઈ ઢંગધડા વગરનો જાણે અવાજ આવ્યા કરે છે એમ એને જણાતું. એના સાથી બીજા સૈનિકાને આજનું એનું વર્તન કાંઈ વિચિત્ર લાગ્યું. આજે એ મદિરા પાન કરીને આવ્યો હોય એમ તેમને લાગ્યું. અત્યારની એની અસ્થિરતા લેંઝલી કે બીજા ઓફીસરની નજરે ન પડી એટલું સાઈ ચયું. નહિ તો એણે દારૂ પીધો છે એમ ઠોકી બેસાડત અને પાછી એને શિક્ષા બોગવવી પડત. અત્યારે એને મન તો આ બધી સ્વપ્ન સૃષ્ટિ લાગતી હતી. ઉંઘમાં જાણે એને આશ્ચર્ય આવ્યો હોય એમ એના મનની ગતિ મંદ પડી હતી. ફક્ત શરીરની ગતિજ ચાલી રહી હતી. પરેડ પુરી થઈ અને એના સાથીઓ એના મનની વિહળતા સંબંધી એને ઉપરા ઉપરી

અમ પુછવા લાગ્યા, ત્યારે એને કાંઈ જાન આવ્યું હોય એમ જણાયું.

એક સૈનિક બોલ્યો: “ દોસ્ત લોન્સડેલ, આજે તું પીધેલો લાગે છે હાં. કોઈ દહાડો નહિ ને આજે તેં આ નવું પત્રું ભર્યું લાગે છે. પણ સંભાળીને કામ કરજે હાં. એ વાત લેંગલીની જણ્યમાં ન આવે તેની ખાસ કાળજી રાખજે. તારૂં નામ પાછું બ્લેક બુકમાં દાખલ થઈ ગયું છે. ”

ફેડરિકે ગુસ્સામાં ધુરકાને કહ્યું: “ શા ઉપરથી તમે કહો છો કે હું પીધેલો છું ? ” “ શા ઉપરથી તે હું કહી શકતો નથી પણ તેં પીધો છે એ વાત તો ચોક્કસ. ગમે તેને પૂછ તે તને એમજ કહેશે. અથ્થુ એમાં તારો વાંક કાણ કાઢે છે ? એનાથી તો માથુસરી હળર જાતની ચિંતાઓ દબાઈ જાય છે. અને આપણા જેવા સાધારણ સૈનિકોને એ ચિંતાઓનો કાંઈ આરો હોય છે ? ”

લોન્સડેલ: “ દારૂ પીવાથી ચિંતાઓ દબાઈ જાય છે એમ ? ”

“ અલબત્ત: એ તો શરીરમાં ગરમાટો લાવી દે છે. અંતઃકરણને પ્રવુલ બનાવી દે છે. એના કરતાં પણ જો પાસે પૈસા હોય, તો બ્રાન્ડી તો એ બાબતમાં ઘણી અકસીર છે. ”

લોન્સડેલ: “ બ્રાન્ડીમાં એવો ગુણ છે ? ”

“ કેમ આમ છે લોન્સડેલ ? દારૂ પીવાથી મોજલો થવાને બદલે તું આમ બાધો કેમ બની ગયો છે ? ”

“ દારૂથી મોજલા પણ થવાય છે ! ત્યારે તો આલો તમારા આંખ પાંચ છ જણ મારી સાથે. હું તમને બધાને કેન્ડીનમાં દારૂ આપશિ. ” પછી પોતાના જમણા હાથની આંગળીથી હાથ લાગી

નીચે જમણ આગળ પેલો ઉપસી આવેલો D અક્ષર જતાવીને
 કહ્યું: “ આ જોઈને મને જાણે ઠાઠ ધગધગતો લોઢાનો સળીયો
 ચાંપી ન દેતું હોય એવું દુઃખ થાય છે, અને મારા મનમાં એને
 લીધે સતત ઉદ્વેગ રહ્યા કરે છે. જે દારૂથી એ ધડીવાર લુલી
 જવાતું હોય, મોજલા બનાતું હોય તો ચાલો આપણી ચિંતાઓને
 આન્ડીમાં ડુબાવી દઇએ. ” અત્યારે એ અર્ધ ઉન્માદ અવસ્થામાં
 આવી ગયો હતો. પોતાની પ્રિયતમા પત્ની અને વહાલા બાળકની
 છબી એના મોઢા આગળ તરવરવા લાગી. એટલે એમને પારાવાર
 સંકટમાં નાખી દીધાં એ વિચારે એ વધારે ઉદ્વેગી ગયો. પોતાના
 છ સાથીઓને લઇને એ પીછા તરફ ગયો. અત્યારે એનું મગજ
 કહ્યું કરતું નહોતું. એના અંતરમાં ભારે ગભરાટ ચાલી રહ્યો હતો.
 આ વખતે જો એણે કોઈનું ખુન કર્યું હોત તોપણ શિક્ષણીય મનુષ્ય-
 વધના અપરાધને માટે એ ગુન્હેગાર ન ઠરી શકત, આવી એના
 મનની વિલક્ષણ વિકળ દશા હતી. એના ઐનિક મિત્રોએ એને શાંત
 પાડવા કે એને ઠપકો આપવા કાંઈ ન કર્યું. એમણે તો એવુંજ
 ધાર્યું કે લોન્સડેલ પણ એવટે પોતાની ટોળીમાં ભળ્યો છે; એ-
 ટલે એ લોકો તો એ રસ્તે જવા પુરેપુરા તૈયારજ હતા. એમને જો
 લોન્સડેલના મનની વારતવિક સ્થિતિનો ખ્યાલ આવ્યો હોત તો
 એ લોકો એના મનને સાંત્વન આપવા કાંઈ પ્રયત્ન કરત. એટલે
 આ સંજોગોમાં લોન્સડેલને દારૂના તરફ વાળવામાં એ લોકોને દોષ-
 પાત્ર ન ગણી શકાય.

પીઠાંમાં આવીને તરતજ અડધી સોવરેન આપીને આન્ડીની
 કોફી ખોટલમી ઓર્ડર લોન્સડેલે આપી દીધી. આ જોઈને એના

સાથીઓ તો ખુશ ખુશ થઇ ગયા. એ લોકો તો એમજ ધારતા હાગ્યા કે લોન્સડેલને કોઈ જગ્યાએથી અચ્છેડા તડાકો પડ્યો હશે; એટલે તેની ખુશાલીમાં આજે મોજ કરવાનું એને મન થઇ આવ્યું હશે. એમને ક્યાં ખચર હતી કે એ પૈસા તો કેલેમાં આ દંપતિએ એકઠા કરેલા તેમાંના હતા. અત્યાર સુધીની એની જીંદગીમાં આજે પહેલ વેલુંજ એણે પ્લાન્ડીનું ગ્લાસ મોટે અડકાડ્યું.

જેવી પ્લાન્ડી એના પેટમાં મજ તેવુંજ એના મનમાં એમ થયું કે “અરે, મેં આ ખોટું કર્યું.” એને ખરેખર પસ્તાવો થવા લાગ્યો. અત્યાર સુધી જે ઉન્માદ અવસ્થા એ ભોમરી રહ્યો હતો તે જતી રહેવા લાગી. એ શાંત અને ઠંડો પડતો ગયો. અડધી સોવરેન આપેલો એટલે પીઠાવાળા પાસેથી બાકીના પૈસા લઇને કાંઇ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વગર એ પીઠામાંથી ઉડીને ચાલતો ગયો. પેલા બેઠેલા બધા એક બીજાને પુછવા લાગ્યા “આજે આને શું થયું છે?” પણ પ્લાન્ડી આગળ એ બામતની બાજમડમાં કોઇને ઉતરવાનું મન થયું નહિ; અને ફેડરિકની ગેરહાજરીમાં એનું આરોગ્ય ધ્રુવજતા એના સાથીઓ બાકી રહેલી પ્લાન્ડી પુરી કરી ગયા.

ફેડરિક લોન્સડેલ હવે ધર તરફ ચાલ્યો. રસ્તામાં એને યાદ આવ્યું કે સ્પુસીને દુઃખી હાલતમાં મુકીને હું પરેડમાં આવ્યો હતો; અને પરેડ પુરી થયા પછી એના મનનું સમાધાન કરવા મારે સ્પુસી પાસે જવું જોઇતું હતું; છતાં હું અત્યાર સુધી ધેર ન ગયો એ મેં ઠીક ન કર્યું. મેં એને અન્ધાય કર્યો; માટે હવે ધેર જઇને એનું ચિત્ત જેવી રીતે પ્રસન્ન થાય તેમ કર. ” ધેર પહોંચ્યો તે વખતે સ્પુસી એનું કામ કરતી હતી અને ફેડી વાંચતો હતો. એને આવેલો જોઇને સ્પુસીએ હાથમાંનું કામ બાજુએ મુકી હીધું. ફેડરિકે

આવીને પોતાના રોજના નિયમ પ્રમાણે પોતાની પત્ની અને બાળ-કને રનેહ બર્પાં ચુંબનોથી વધારી લીધાં.—અરે પણ દ્યુસી કેમ આમ ભયભીત અને આતુર વદને લોન્સડેલના સામું જોઈ રહી છે ?

લોન્સડેલના મોંની વાસ એને આવી હતી. એ દારૂની વાસ હતી. હવે એ વાત છુપાવવામાં કાંઈ સાર નથી એમ ધારીને ફેડરિક નિષ્ક-પટ અને ખુશ્ના દીલે પોતાનો દોષ કબુલ કર્યો અને એને કહ્યું: “ બહાલી દ્યુસી, હું તારા આગળ કબુલ કરું છું કે આજે હું ખીંદમાં ગયો હતો. તે પણ એકાદ મિનિટજ અને જરા હિન્માદ થઈ આવ્યો હતો. હવે હું કોઈ દિવસ ફરીથી ત્યાં નહિ જાઉં. હું જાણું છું કે મારા આ કૃત્ય માટે તું મને ઠપકો તો નથી આપવાની; પણ મારા ઉપરથી તારો વિશ્વાસ કદાચ ઉઠી જાય; માટે હું તને ખાતરી આપું છું કે મનની પ્રજળ આધિને લીધે આવું બની મર્યું છે; પણ હવે ફરીથી આવું નહીં બને. ”

દ્યુસીને જાણે એથી સંતોષ થયો હોય તેમ પોતાના પતિનો એણે હાથ તો દબાવ્યો; પણ એમનામાં આવું પરિવર્તન થયું જણી એનું હૈયુંજ ફાટવું બાકી રહ્યું. મહા પરાણે એનું રડતું હૃદય ડમડ-સીને બંધ રહ્યું. આજે આજો દહાડો ફેડરિક દ્યુસી સાથે બહુ આનંદથી વાતચીત કરી. આજે તો એણે દ્યુસીના જીવને પ્રકુલ્લ બનાવ્યો. એના વદન ઉપર પેલી કાલિમા જરાએ જણાતી નહોતી એટલે પાછો દ્યુસીને પોતાના પતિમાં વિશ્વાસ આવ્યો. એને એમ થયું કે ગિયારા અંદજાઈ ગયા હશે, વિદળ બની ગયા હશે તેથી એમનાથી એવું થઈ મર્યું હશે. આ જૂલ એમને સમજાઈ છે એટલે ફરીથી એવી જૂલ કરતાં એ આંચકો ખાશે.

પ્રકરણ ૩૨ મું.

અંધારી ગલીમાંનું ઘર.

કેપ્ટન રેડમર્નની રજા પુરી થઈ અને એ રેશમેન્ટમાં હાજર થઈ ગયો. એ પોતાની જાત ઉપર તેમ દુનિયા ઉપર ધુધવાઈ રહેલો હતો. એને એડીલા કઝાઈવ પ્રત્યે વિષયવાસનાનોજ અગ્નિ ધખી રહ્યો હતો. એના પ્રત્યે એને આંતર અને સત્ય પ્રેમ જરાએ પ્રકટયો નહોતો. પોતાની એ વાસનામાં એ ફાતી ન શક્યો તે એના મનને બહુ ખુંચતું હતું. સર્વની દૃષ્ટિમાં એ હલકો પડી ગયો હતો. આખા એકલે ગામમાં તથા આસપાસ બીજા એમના સંબંધમાં એણે ઠેકાણે એડીલા સાથે એનાં લગ્ન થવાની વકી છે અને તેથી એ એડીલા પ્રત્યે પોતાનો પ્રેમ વ્યક્ત કરી રહ્યો છે એ વાત સઉ કાઈના જાણવામાં આવી ગઈ હતી. પરંતુ આ પ્રેમમાં એ નિષ્ફળ નીવડ્યો એટલે એનાં હૃદય અને મર્વને જખરો ધોકો પહોંચ્યો હતો. અધુરામાં પુરૂં “આડો વ્યવહાર” શબ્દના અક્ષરશઃ અર્થમાં-વાસ્તવિક રીતે એ આડો વ્યવહાર ચલાવવામાં-નહોતો ફાતી શક્યો; છતાં ન્યાયની કાર્ટમાં એની વિરુદ્ધ પત્રમાં ભરાયાં હતાં, અને એના વિરુદ્ધનો સંબોગોનો પુરાવો એટલો બધો બળવત્તર હતો કે એણે ગુન્હો કર્યો છે એ વાત સાબીત થઈ જાય એમ હતું. કાઈ ઉમરાવ કુલની રૂપ ગર્વિતા અને રવરૂપ સુંદરીને એણે અવળે માર્ગે દોરી છે અને એને નીતિના પંથથી ચક્ષિત કરી છે; તેથી તેનો એના ઉપર કેસ મંડાયો છે એવી વાત જો બહાર થતી હોત તો તો એ વધારે

પ્રકાશ. “ મેં કેવો ગઢ છતી લીધો ” એમ હુપદમાં ગયો
 શીડત. “ હું ઉમરાવ વર્ગની રમણીએને પણ પાડી શકું છું
 એવો સચોટ ઇશ્કી છું ” એવું હોયું લઇને ફરવામાં એ માન
 સમજત પોતે ગમે તેટલો એમાં નિર્દોષ હોત તો એવામાં તો
 એ પોતાની નિર્દોષતાનો ખ્યાલ કરવા પણ ન જાત; અને પાંચ
 પચ્ચીસ હજાર પાઉંડની તુકસાની આપવાનો હુકમ થાય અને તે
 આપવા પડે તો તેમાં પણ એને કાંઈ દુઃખ ન લાગત. કારણકે એમ
 થવાથી એના વિચારો પ્રમાણે એવાં ઉડતાં મધુર પક્ષીઓને પાડ-
 વામાં એ ઘણો કુશળ છે એવી એની આશર વધી જાત; પણ આતો
 એક પોતાનો તોફર, હલકો બેલીક, તેની સ્ત્રી સાથેનો એનો સંબંધ
 હતો! આવો હલકો સંબંધ હતો તેથી એને મન ઘણું શરમ ભરેલું
 અને હલકું લાગતું; અને તેટલા પુરતુંજ એને ખટક્યા કરતું હતું.

“ અલ્યા એડીલા જેવી સ્વરૂપસુંદર ઉમરાવ-વર્ગની રમણીએ
 તને ન સ્વિકાર્યો ત્યારે આવી એક હલકો બેલીકનીજ ઐરીને ખોળી
 કાઢી ? મળી મળીને તને એજ મળી ? ” એમ કહીને મારી સાથેના અમ-
 વદારો મને ખનાવશે અને મારી હા મશ્કરી કરશે માટે હવે મારે
 તોફરો પર નથી જવું. એવો પણ એને વિચાર આવ્યો. પણ ઘર
 અને ગામમાં તો એની સ્થિતિ એથી પણ વધારે કફોડી હતી. એના બાપે
 એને ઉધડો લીધો હતો. એની માતા એડીલા સાથે સારો સંબંધ
 મંઘાતાં અટકી પડ્યો તેને માટે એને ડાર્યા કરતી હતી. આન્ટ
 જેન ચટકી લાગી જાય એવાં મેણાં ટોણાં મારવામાં અને ચેષ્ટા-
 ણીઓ કરવામાં જરાએ પાછી દહતી નહિ. મી. આર્લન એને જોઇને
 મોહું મરડતો. ધરનાં તોફર ચાકરો એની પાસે થઇને જતા ત્યારે

જાના જાના હસતા. ઓકલેમાં ફરવા નીકળે ત્યારે ત્યાંના લોકો તો એનો ફળેતો સંભારીને એના મોઢા મોઢ હસી પડતા; એટલે જને એમજ થઈ ગયું કે ક્યારે રમના દિવસો પુરા થાય તો હું અહિંથી ચાલ્યો જાઉં.

આવી વાતો મધે જલદી ફેલાઈ જાય છે અને તે પ્રમાણે જીરોહડની રેશમેન્ટમાં પણ આ વાત આવી પહોંચી હતી. વાત એક કાનેથી બીજી, અને બીજીથી ત્રીજી કાને જાય એટલે એમાં મીઠું મરચું બહારાવેલું તો હોયજ. એકવાર અહિં એવો ગપાટો આગ્યો કે લેડી એડીલાએ જીરોહડનું ભારે અપમાન કર્યું. બીજી ગપાટો એવો આગ્યો કે ખેડીફની સ્ત્રી બહુ નડારી ચાલતી છે. જીરોહડ રેશમેન્ટમાં જે દિવસે આવી પહોંચ્યો તેજ દિવસે ભોજન સમયે એની ઠેકડી થવા લાગી. જે કે કેટલાક અમલદારો એનો દારૂ પી જતા, કેટલાક એના ઘોડા વાપરતા, કેટલાક એની પાસેથી પૈસા ઉઝીના લેતા; છતાં સાધારણ રીતે એ બધામાં આકરોજ થઈ પડ્યો હતો. કારણ કે એનામાં ખોટી પ્રેમણ હતી, એ તકાડીદાસ હતો, હુપદનો ભરેલો હતો અને વળી ખરાબ સ્વભાવનો હતો; એટલે એના દુર્ગુણોનું પશ્ચું એના ગુણના પદ્ધાથી ઘણું નીચું નમી જતું હતું. બધા એકઠા મળે એટલે જીરોહડ તો એમને મન રમવાનું રમકડું હતું; તેથી એની હરેક પ્રકારે હવે ટોળ કરવામાંજ એ બધા આનંદ માનતા. પોતાની મશ્કરી અને ઠેકડી જીરોહડને જરાએ મમતી નહિ. એ એનાથી મિલકુલે સહન ન થઈ શકી; એટલે એનો ખારીલો સ્વભાવ વધારે ખારીલો બન્યો અને પોતાના ઝપાટામાં આવી શકે એવો હોય તેવા એકાદ જણ ઉપર પોતાનો દ્રેષ માઢવાનો એ લામ ખો-

બાજ કરતો હતો. પણ હજુ સુધી કોઈના ઉપર પોતાની દાઝ
 કાઢવાનો એને પ્રસંગ ન મળ્યો, અને પેલાઓએ તો પળવણી ચા-
 લુજ રાખી. તે એટલે સુધી કે એના મોઢા મોઢ પણ ગમે તેવું કઢી
 નાખતાં એ જરાએ ડરતા નહિ. તેથી એક દિવસ તો એ એટલો
 બધો ખીજવાઈ ગયો હતો કે આજે તો એકાદ જણને રપેટીમાં લઈ
 જ નાખવો એવો વિચાર કરીને એ બેરેક યાર્ડમાં ફરવા નીકળી
 પડ્યો. જે અરસામાં એ ફરવા નીકળી પડ્યો તેજ અરસામાં સાર્જન્ટ
 લેંગલી પીઠામાં દારૂના ગ્લાસ અડાવતો બેઠો હતો. મન માનતો
 દારૂ અડાવીને આ મીલીટરી ડીસીપ્લીનનો કહેવાતો હીમાયતી, એજ
 ડીસીપ્લીનનો ભંગ કરતો દારૂ ઠાંસીને બેરેકયાર્ડમાં ચઢને જતો હતો.
 એ મહા પરાણે ચાલી શકતો હતો. તે પણ સીધા ચાલવાને બદલે
 જેમ એક વાંકવાળી નદી ધડીમાં આમનો વાંક લે તો ધડીમાં ખીજી
 દિશામાં વાંક લે; તેમ એ અત્યારે લયડીયા ખાતો ખાતો ધડીમાં
 ઉત્તર તરફ ચાલે તો ધડીમાં દક્ષિણ તરફ ચાલતો હતો. આમથી
 તેમ ઝાલાં ખાતો હતો. ચાલતાં ચાલતાં જાણે હમણાં પડી જશે
 એમ એને હરબીડીયાં આવતાં હતાં અને તે વખતે જાણે પોતે પડી
 ન જાય તેને માટે હાથવડે શરીરને ઝાલી રાખતો હતો, અને ચાલતાં
 ચાલતાં પોતાની આંખો અને શરીરને ભાંડવા લાગ્યો. દારૂની
 નીશામાં ચક્કર તો પોતે ફરી રહ્યો હતો; છતાં એમ બળડવા
 લાગ્યો કે આ બધાં બેરેકનાં મકાનો કેમ ચક્કર ચક્કર ફરતાં હશે.
 બાઈ આમ તૈયાર બનીને ચાલ્યા કરે છે એટલામાં એને કાને
 ક્રેટન રેડર્નનો ખોખરો અવાજ આવ્યો. એટલે એ જરા ચમક્યો
 અને પોતાનો ઉપરી અમલદાર આવે છે એમ લાગવાથી એનામાં કાંઈ
 શુદ્ધિ આવી અને ડગમગ ડગમગ કરતો ચાલતો હતો તે જરા દટાર

થઈને ચાલવા લાગ્યો. એ કેપ્ટન રેડબર્નને સલામ ભરીને આગળ ચાલતો હતો એટલે રેડબર્ન જુમ પાડી “લેંગલી, સાર્જન્ટ મેજર લેંગલી, ઉભા રહો મારે તમને બે અક્ષર કહેવા છે.” આ સાંભળીને સાર્જન્ટ સ્થિરતા ધરીને ઉભો રહ્યો. ફરીથી સલામ કરી અને મહા કાથાવટીએ, પોતે જાણે ત્રિલોક્ય પીધાજ નહોય એવો ડોળ કરતો સ્વસ્થ થઈને રેડબર્ન સામે ઉભો. કેપ્ટન રેડબર્ન: “સાર્જન્ટ લેંગલી, તમે દારૂ પીધો છે અને તમને નીશો ચઢ્યો છે.” લેંગલી આ અરસાનાં તો એટલો બધો સ્વસ્થ થઈ ગયો કે ન પુછે વાત. એણે પૂછું સ્વસ્થતાથી જવાબ આપ્યો: “કેપ્ટન રેડબર્ન, ધણાજ માન અને નમ્રતાથી હું આપને જણાવું છું કે એમ તો ન બની શકે. પરંતુ આપના જેવા આદર્શ ગણાતા અમલદારને જુઠા પડવા તેના કરતાં હું ગુન્હેગાર છું એ વાત મારે કમ્પત્ત કરવી સારી.”

કેપ્ટન રેડબર્ન: “હીક હીક. એ તો મારીજ જીવન થઈ જાય છે.” એમ કહીને એ ચાલતો થયો અને મનમાંજ બોલવા લાગ્યો: “ના, લેંગલીએ મને આદર્શ અમલદાર તરીકે ગણ્યો; પણ હું મારી જાતને તેવો નથી માનતો. મને તેમ છે પણ લેંગલી અચ્છો માણસ છે.” એમ કહીને એ માનચેસ્ટરના લતાઓમાં ફરવા નીકળી પડ્યો. ખરી વાત તો એવી હતી કે સાર્જન્ટ લેંગલી બડો લુચ્ચો અને પકકો હતો. પોતે પીધેલો હતો છતાં રેડબર્નના પંજમાંથી છટકી જવાની એણે બાજુ રચી હતી. એ જાણતો હતો કે રેડબર્ન ત્રિશ્યાભિમાની છે. એનાં વખાણથી એ કુલાઇને ફાગકો થઈ જશે એટલે એણે એને તેટલીવાર આદર્શ અમલદાર બનાવીને પોતે ગુન્હામાંથી આબાદ છટકી ગયો. લેંગલી આ યુક્તિથી આવી પડેલા બપ-

માંથી મુક્ત થઇને પોતાના ક્વાર્ટર્સ તરફ વળ્યો. કેપ્ટન રેડમન સમક્ષ જે મહા બળ વાપરીને એણે પોતાની સ્વસ્થતા બચાવી રાખી હતી તે હવે વધારે વાર ટકી શકી નહિ; એટલે પાછો પહેલાંની માફક લથડીઆં ખાતો ખાતો અને ડોલતો ડોલતો ચાલવા લાગ્યો. પણ વળી પાછું સાંભરી આવ્યું કે હમણાંજ ઉપરી અમલદારના પંખમાંથી છટકી શક્યો છું તો ફરીથી દ્વાય વિપત્તિમાં આવી પડશે એમ ધારીને તેણે નવી સ્થિતિના ધારણ કરી, અને પોતે પોતાના ઉપરી અમલદારથી પકડાઈ ગયો માટે પોતાનો ઉભરો પોતાના હાથ નાચેના ઉપર કાઢ્યો અને એવી રીતે પોતાના માનભંજનો બદલો વાળવો એવો વિચાર એને આવ્યો. આ વખતે ફ્રેડરિક લોન્સડેલ પોતાને ઘેરથી બેરેકમાં આવ્યો હતો. હમણાં હમણાંનાં એનાં દરેક કામ બારીકાઈથી તપાસાતાં હતાં એટલે એને આવતી કાલે પહેરા ઉપર ચઢવાનું હોવાથી એનાં હથીઆર વિગેરે બરોબર પોલીશ કરવાને માટે એ આજે ટાઇમ કરતાં અઢધો કલાક વહેલો આવી પહોંચ્યો હતો. સાજાંટ મેજેર લેંગલી સીડી ચઢીને પોતાના ક્વાર્ટર્સમાં જતો હતો, તેજ વખતે ફ્રેડરિક પણ બેરેકમાં પોતાના ક્વાર્ટર્સ તરફ જવાનો દાદર ચઢતો હતો. એવામાં ફ્રેડરિકને કાને ઝોચીતો કાંઈ માણસ ધમ દઈને પડી ગયો હોય એવો અવાજ આવ્યો. એકદમ એ દાદર ચઢી ગયો અને જોયું તો ત્યાં બત્તીનો પ્રકાશ હતો છતાં સાજાંટ લેંગલી ઠોકરાઇને ચત્તાપાટ પડેલો જણાયો. ફ્રેડરિક એની પાસે ગયો અને એને ઉઠાડ્યો; પણ લેંગલીથી બરોબર ઉભા ન રહેવાયું. એટલે ફ્રેડરિક એને દીવાલને ટેકે ઉભો રાખ્યો. જેના તરફ એ તિરસ્કારની દૃષ્ટિએ જોતો હતો તેના આમ-જન એ હક્કો પડ્યો: પોને છાકટો બન્યો છે એ વાત જણાઈ

મધ અને તેણેજ પોતાને ઉઠાડ્યો. આ ત્રાતથી લેંગ્લીને બહુ અપમાન લાગ્યું; એટલે એ લોન્સડેલને ઉઘટોળ ખાઝ્યો. “લોન્સડેલ, તે દાર પીધો છે?” એટલે લોન્સડેલ કાંઈ કોત્રથી અને કાંઈ તોછઘાંધથી બોલ્યો: “ના, મેં નથી પીધો.”

“બુદ્ધુ” કેમ બોલે છે? તારાથી બરાબર ઉભા રહેવાનું તો છે નહિ. જોતે તારૂં મોઢું લાલ લાલ થઈ ગયું છે. તારી આંખો ઉમરાવતી લાગે છે. મારા નાકમાં દારની વાસ બરાબ ગઈ છે.” લોન્સડેલે લેંગ્લીના છેલ્લા વાક્યનો જવાબ આપ્યો કે “બેશક એ વાત ખરી છે.”

લેંગ્લી આ ટકાર સાંભળીને બરાડી ઉઠ્યો. “તું શું કહેવા માગે છે? મારા ઉપર આક્ષેપ કરે છે? આટલો બધો છાકટો તું જણાવે છે અને હમણાં તો ચનાપાટ પડી ગયો હતો.”

“મી. લેંગ્લી, હવે જો વધારે ઓઢું બોલી જશો તો હમણાંજ એ માણસને બોલાવીને તમને ખાતરી કરી આપીશ કે આપણા બેમાંથી કોણ ચનાપાટ પડી ગયું હતું. આપણા બેનાં પહેરેલાં કપડાંજ એ વાત સાબીત કરી આપે છે.” આટલું કહીને ફ્રેડરિક ચોતાના કવાર્ટર ભણી ચાલ્યો ગયો.

અહિં આ બનાવ બન્યો તે દરમિયાન ફેટન રેડબર્ન માનચે-સ્ટરના ક્ષતાઓમાં ફરવા નીટળી પડ્યો હતો. અત્યારે દુકાનદારને ત્યાંથી વ્યુસીને ફેટલુંક કામ લેવાનું હતું અને બજારમાંથી ફેટલીક ચીજો પણ ખરીદવાની હતી, તેથી પોતાના ફ્રેડીને લઈને વ્યુસી પણ લોન્સડેલ સાથે ઘરની બહાર નીકળી હતી. લોન્સડેલ બેરેકમાં પહોંચ્યો ત્યાં સુધી તે એની સંગાથે ગઈ અને પછી લોન્સડેલ બેરેકમાં ગયો.

અને એ બળર તરફ વળી. કેપ્ટન રેડબર્ન સીગારેટના ધુમાડા કાઢ-
 તો આંટા માર્યા કરતો હતો. સાંજ પડી ગયેલી એટલે મીલોમાંથી
 બેરાં, મરદ તથા છોકરીઓ છુટીને ઘર તરફ જતી હતી. તે છોક-
 રીઓ તરફ કુદ્દષ્ટિ કરતો, વળી કોઇ સ્ત્રી સારી હોય તો તેના તરફ
 ઉદ્દતાઈથી જતો, વળી જે દુકાનમાં સ્ત્રીઓ ખરીદી કરવા આવી
 હોય તે દુકાનેજ ધડીવાર ઉભો રહીને પોતાનો વખત ગાળતો હતો.
 એટલામાં એક કાપડીઆની દુકાનમાંથી એક સુંદર દેખાવની સ્વચ્છ
 અને સફાઈદાર વસ્ત્રમાં સજ્જાયેલી એક સુંદરી બહાર આવી. એની
 સાથે એક છ એક વર્ષનો છોકરો હતો. એ ઘણી આખરદાર અને
 વિચેષ્ટ લાગતી હતી. આ રમણી ઉપર જીરોહટની નજર પડી. એ-
 નાથી એનું મુખ તો ખરોખર ન જણાયું; પણ એ સુંદરીના અંગને
 મરોડ અને એની ચાલ ઉપરથી એણે એને ઝાગળી કાઢી અને
 એની પાછળ જવાને એણે એના પગ ઉપાડ્યા. એને પકડી પાડી
 અને એના સામું જંગલી પણે જોઇ રહ્યો. તરતજ એને ઝાળખાણ
 પડી એ બીજી કોઇ નહિ પણ મીસીસ લોન્સડેલ હતી. એને જોઈને
 જીરોહટને કંઈ આશ્ચર્ય અને સંતોષ થયો. પોર્ટસ માઉથમાં નકલ-
 ટાઈ કરીને એ એના ઘરમાં ઘુસી ગયો હતો ત્યાર પછી આજ
 સુધી એણે દ્યુસીને જોઇ નહોતી. એને જોયે ઘણાં વર્ષ થઇ ગયા
 હતાં તેથી એનો બિલકુલ વિચાર પણ એને નહોતો આવતો. તે વખતની
 અને અત્યારની દ્યુસીમાં એને ઘણો ફેર માલમ પડી ગયો. અત્યારે
 એ યૌવનના પૂર્ણ બહારમાં આવેલી હતી. જો કે એના વદન ઉપર
 શીકારા અને ઉદાસીનતા છવાઇ રહેલી જણાતી હતી; છતાં એનું
 અપૂર્વ સૌન્દર્ય ઢાંકયું ન રહી શક્યું. એના વદન ઉપરની ઉદાસીન-
 તાથી અત્યારે એ વધારે મોહક લાગતી હતી. એનાં સ્વચ્છ પણ

સાદાં વસ્ત્રો એના લાવણ્યને દીપાવી મુકતાં હતાં. આ રૂપસુંદરીના સામું રેડમર્ન નફટાર્થથી ટીટી ટીટીને જોવા લાગ્યો. દ્યુસીએ પણ એને તરતજ ઓળખી કાઢ્યો. અને એને જોઇને એકદમ પાછી હડી ગઈ. જીરોહડના વિષયા દીક્ષમાં આ વખતે કાંઈ કાંઈ વિચાર આવવા લાગ્યા. એને મન તો બધી સ્ત્રીઓ અનીતિમાનજ હતી. સ્ત્રીઓમાં પવિત્રતા જોવો કાંઈ ગુણ હશે એનો એને ખ્યાલજ નહોતો. એટલે હવે તો એ એના પતિથી કંટાળી મૂક હશે, દુઃખને લીધે હવે એ એકદમ મારે શરણે આવશે, વિગેરે અનેક તરંગ એ કરવા લાગ્યો. આખરે એની સાથે વાત કરવાની એણે ધૃષ્ટતા કરી અને બોલ્યો: “કાણ મીસીસ લોન્સડેન્સ ? ધણે દિવસે તમારો મેળાપ થયો.” એમ કહેતો કહેતો એ મીસીસ લોન્સડેન્સને રસ્તે ઘેરીને એની સામું જોઇને ઉભો રહ્યો. દ્યુસી આના આવા વર્તનથી ધણી ગુસ્સે થઈ ગઈ; છતાં સમય વિચારી જઈને એ બોલી: “મહેરબાની કરી બાબુએ ખસી જઈ મને જવા દેશો ?” “હવે એમ મહારાજ છે શું ? આવુંને આવું ક્યાં સુધી રાખવું છે ?” દ્યુસી ફેકરિકને પોતાની આંખોએ વળગાડીને જીરોહડના બોલવા ઉપર દુર્લક્ષ કરતી આગળ ચાલવા લાગી. તે વખતે ત્યાંથી લોકોની જવર અવર વધારે હતી; એટલે દ્યુસીને એ વધારે કનડી શક્યો નહિ પરંતુ એની પાછળ પાછળ એ જવા લાગ્યો. અકસ્માત દુસ્મનને એમ લાગ્યું કે “અત્યારે એની સાથે છોકરો છે તેથી એ આગ કરતી હશે. કાંઈ નહિ, એ ક્યાં રહે છે તે તો મને એની પાછળ પાછળ જવાથી માલમ પડશે.” મીસીસ લોન્સડેન્સે જણ્યું કે પાપી પાછળ પડ્યો છે; પરંતુ એણે પાછી વળીને જરાયે જાણું નહિ. જીરોહડને એ સારી રીતે ઓળખતી હતી. એ પાછું વાળીને જોવાને

અપતન કરત તો જીરોદડ એનો અર્થ એવોજ કરત કે “ મારા ત-
રફ એનું મન છે ખરું. મને જોતી જોતી જાય છે. ” એમ કરીને
એ કેટલોયે કુસાધ જાત. બિચારી ચાલતી ચાલતી વિચાર કરતી
હતી કે “ આ નવી ઉપાધિ વળી ક્યાંથી આવી ? વળી કયું નવું
સંકટ માથા ઉપર આવી પડશે ? આ દુશ્મન મારી પુઠે કેમ પડ્યો
છે ? ” આમ દીલગીર થતી અને કોધે ભરાતી એ ચાલ્યા કરતી
હતી એટલામાં ફેડીએ પાછળ જોયું અને પેલાને પોતાની પાછળ
આવતો જોઈને બોલી ઉઠ્યો : “ મમા, પેલો રાતા કાટવાંગો કાઠ
આપણી પાછળને પાછળ આવ્યા દરે છે. ” દ્યુરી ઝડપથી ચાલવા
લાગી અને છોકરાને પણ સાથે સાથે ધસડવા માંડ્યો. જીરોદડને
લુલાવવામાં નાખવા એકદમ મૂળ રસ્તેથી એ ફંટાઈ ગઈ. રેડઅર્ને
પોતાના ધરને પત્તો ન લાગે તેટલા મારે એણે આડકંટો રરતો
લીધો. સાંકડી અંધારી અને જ્યાં માણસનો નહિ જેવોજ જવર
અવર હતો એવી ગલીમાં એ પેડી. આમ કર્યું છતાં રેડઅર્ને એનો
કડો ન મૂક્યો. એ ગલી પુરી થઈ એટલે એ બીજી ગલીમાં પેડી. આ ગલી
પહેલીના કરતાં એ વંધારે અંધારી ઘેર હતી. ત્યાં પણ પેલો તો પાછળ
આવતોજ હતો. હવે તો દ્યુરીએ ફેડીને તેડી લીધો અને જીવ લઈને
નાસવા લાગી; પણ છોકરાને ઊંચકાને એનાથી બહુ ન ચલાયું. આખરે
પોતાની પાછળ કાઠનાં પણ પગલાં ન સંભળાયાં લારે એ વિસામો
લેવા થોડીવાર ઉભી રહી. એ ફેંફેં થઈ ગઈ. શ્વાસ પણ માતો નહોતો.
એટલી બધી થાકી ગઈ હતી. છોકરાને પાછો ફેડેથી નીચે ઉતાર્યો.
છોકરાને પણ લવ તો ધણો લાગ્યો હતો; પણ એની મા કેમ આટલી
બધી દોડતી હશે તેની એને કાંઈ સમજ ન પડવાથી એ બોલી
ઉઠ્યો : “ મમા, કેમ તું આટલી બધી દોડતી હતી ? શું હતું ? ” દ્યુ-

સી આતો કાંઈ જવાબ આપે તે પહેલાં તો પાછો ફરીથી કાંઈનાં પગલાંનો અવાજ એને કાને આવ્યો અને એકાદ બે સેકન્ડમાં તે ક્રેપ્ટન રેડબર્ન એને પકડી પાડી અને એને કહ્યું: “લ્યુસી, ઉભી તો રહે. છોકરો નહિ કહી દે. હું એને રમવાનું રમકડું અપાવું છું.” લ્યુસીને એમ થયું કે આની સાથે જો એ ગુસ્સે થઈને ખાસથી તો એના પતિને એ કનડશે. તેથી ગુસ્સે ન થતાં કાંઈક ઠપકો આપતી અને કાંઈક વિનીત બાવથી એ બોલી: “ક્રેપ્ટન રેડબર્ન, મારા જેવી એક નોંધારી સ્ત્રીને આમ સત્તાવરી એ માણસાઈ ન કહેવાય. નહિ માનો તો પછી હું વાંરને માટે જૂમ પાડીશ.”

“અહિંયાં કોણ છે તારી વાંરે આવે એવું? અંધારું થઈ ગયું છે. આટલામાં કોઈ ચકલુંએ જણાવું નથી. આ લત્તામાં કોઈ તારી જૂમ સાંભળે એમ નથી.” હવે લ્યુસી કોંધને ન દેખાવી શકી. ને તે બોલી: “ક્રેપ્ટન રેડબર્ન, મારા છોકરાની દેખતાં આવાં વચન કાઢતાં તમને શરમ નથી આવતી?” રેડબર્ન જોયું કે હમણાં તો કોઈ જણાવું નથી; પણ રખેને કોઈ આવી પહોંચે એ ખીકથી એ બોલ્યો: “તારી એવી ઇચ્છા છે તો મારે વાત આગળ લંબાવવાની જરૂર નથી. પણ એટલું યાદ રાખજો કે આ અપમાનનો ખદલો એક સપ્તક ઉપર તો હું જરૂર લઈશ.” આટલું કહીને એ ચાલતો થઈ ગયો. અને લ્યુસી ફેડીને લઈને ખીજી દિશામાં વળી. બે મંજલર કારખાનાની વચ્ચે આવેલી નળીમાં ઉપલો બનાર બન્યો. આ કારખાનામાંનાં દીવાળત્તી કમારનાં છુઝાઈ ગયાં હતાં; એટલે આ બધીમાં અજવાળું નહોતું. ઉમતા ચંદ્રનાં આંખાં ફિરણોનો પ્રકાશ પડતો હતો. ક્રેપ્ટન રેડબર્ન જતાં જતાં વિચાર કરી રહ્યો હતો કે, કેવી સુકિત

છડાવું તો દ્યુસી મારા કબજામાં આવે. એટલામાં એક માણસે આવીને પાછળથી એનો હાથ પકડ્યો. રેડબર્નને માનની ખાતર બહાદુર અમલદાર કહેવામાં આવતો; પણ અત્યારે તો એની બહાદુરી સાતમે પાતાળ જતી રહી હતી. એને તો એમજ લાગ્યું કે નકકી કોઈ લુટારો મળ્યો; એટલે બીકથી એનાથી યુમ પણ પડામ મધ, અને તરવાર ખતાવવાને બદલે એણે તો પીઠ ખતાવવા માંડી. એ જોઈ પેલા માણસે કહ્યું: “ કોન્ટન રેડબર્ન, બીશો નહિ. મેં તમારી બધી વાત સાંભળી છે. હું તમને મદદ કરી શકું એમ છું. ”

રેડબર્નના જીવમાં હવે જીવ આવવા લાગ્યો; છતાં પેલા અનુભવી બન્યું એટલું અંતર રાખીને ઉભો રહીને તેની સાથે વાત કરવા લાગ્યો. “ તમે કંઈ વાત સાંભળી ? ”

“ દ્યુસી લોન્સડેલ અને તમારી વચ્ચે થઈ તે. તે કાર્યમાં હું તમને મદદરૂપ થઈ પડું એમ છું. ”

“ ખરેખર ? ત્યારે તમે કાણ છો ? મને ક્યાંથી ઝાળખો ? ”

પેલાએ કહ્યું: “ એ બધાનો ખુલાસો કરવાની કાંઈ જરૂર નથી. તમારે ઇડરીઓ ગઢ જીતવો છે અને મારે પૈસા જોઈએ છીએ. કેમ છે કલુલ ? હોય તો તમારી મુરાદ ખર લાવી આપું. ”

“ કલુલ છે; પણ મારે કામ થાય ત્યાર પછી તને પૈસા આપું. ”

“ વાર એમ રાખો. ત્યાં સુધી એટલા દિવસ દુઃખે પાપે હું ખેંચી કાઢીશ. પણ આ વાત આપણે અહિં કરવા જેવી નથી. અહિંથી નજીકજ હું રહું છું; માટે ચાલો ત્યાં જઈને વાત કરીએ. ” જુરોહડને એમ લાગ્યું કે આ કદાચ સોનેરી ટોળાનો હોય તો ઉલટા

જાને સાણસામાં સપડાવે; એટલે થોડી વાર તો ડમ લઈ વમરજ
આ અળપ્યા માણસ સામે જોઈ રહ્યો; પણ એ કોણ છે તે જાણખી
ચક્ર્યો નહિ. આ અળપ્યા માણસે માથે હેટ એવી બાધી હતી કે
એનાથી એનું આખું મોઢું ઢંધાઈ જતું હતું. એણે મજબૂરના જેવું
જાડું ખદડ બદન પહેર્યું હતું; છતાં એની બાધી મજબૂરના જેવી
નહોતી. જીરોફે આ ચખસને બરોબર જોવા પ્રયત્ન કર્યો; પણ એને
ખીલામણો વેશ જોઈને એ તો ડરીજ ગયો. એ મનુષ્યે હસતાં
હસતાં કહ્યું: “ ઓહો આરી રાતી ડમકીવાળા અને કમરે તરવાર
જાડકાવેલાને મારા જેવા કંગાલ અને દરિદ્રીની બીજા લાગે છે, તે
આમ ઉમા રહ્યા છો ?” રેડમર્નને આથી ચાટકો લાગી મથો
એટલે બોલ્યો: “ ચાલ, આગળ ચા. હું તારી પાછળ આવું છું. ”

પેલાએ કહ્યું: “ ચાલો અહિંથી દસ ખાર કદમજ દુર છે. ”
એમ કહીને રેડમર્નને આ માણસ પેલી ગલીમાં એક ખીસ્તાર
જાલતમાં આવી ગયેલા અને પડી ગયેલા ઘર આગળ લઈ ગયો.
આવા હવડ લતામાં આવું હવડ ઘર-બદમાસોની ટોળીને રહેવાનું
રહેઠાણ-જેવું જોઈને જીરોફના શરીરમાં ધ્રુમરી છુટી ગઈ. પેલાએ
તાણું બાધીને ખારણું ઉઘાડ્યું. ઘરમાં તદ્દન અંધારું હતું. મોટી કમર-
માં ઉતરતો હોય એમ એને તો લાગ્યું અને અંદર જઈ કે ન જઈ
એમ મનમાં ઢ્યું પચું થયું. પેલા અળપ્યા શખસે કહ્યું: “ જે
તમને દગો લાગતો હોય તો બેલાશક તમારી તજવાર મ્યાનમાંથી
એથી કાઢો, અને ધક ઉપરથી મારા શિષને ઉઠાવી દે. જે મારામાં
વિશ્વાસ હોય તો ચાલો મારી સાથે. દ્યુરસી સાથે હું તમારો મેળાપ
કરારી આપું; અને નહિ તો તમે કાંઈ એકાંત જગા જાવો તો ચાલો.
હું ત્યાં આવવા તૈયાર છું. ”

રેડમર્ને કહ્યું: “ ચાલ ચાલ હવે. ” એમ કહીને પોતાની સાથે એ અંદર પેઠા અને રખેને કાઢી બચ આવી પડે તેટલા માટે જરૂર પડે તલવાર મ્યાનમાંથી ખેંચી કાઢવા પોતાનો હાથ તલવાર ઉપર જ મુકી રાખ્યો. અંદર ગયો એટલે પેલા પુરૂષે અંદરથી ખારણું વાસી દીધું. આ અધારી કાટડીમાં બંને જણ એકલા હતા. રેડમર્નના મનમાં એમ થતું કે હમણાં મારી મળતી પકડી મારે ટોટા એ પીસી નાખશે તો ? દગો કરીને એનું ખંજર મારી છાતીમાં ભોંકી દેશે તો ? ધાડપાકુઓનું ટોળું હમણાં મારા ઉપર તુટી પડશે તો ? મારા પગ નીચેની જમીન પોતી હોય અને મને ત્યાં ભોંયરામાં ફડસેલી દેશે તો ? આવા હજારો વિચાર એને આવવા લાગ્યા અને અહિં આવી પડ્યો તેનો એને પરતાવો થવા લાગ્યો. પેલાએ કહ્યું: “ બેસજો હાં, હું બત્તી લાવું. ” એમ કહીને એ બત્તી લામ્પ આગ્યે એટલે બંને જણે અંદરના ઓરડામાં ગયા. દીવાને અજવાળે રેડમર્નને જણાયું કે અહિં બધી ચીજો અસ્તવ્યસ્ત પડેલી હતી. ભોંતમકે હજારો બાકારાં પડી મયાં હતાં. બારીઓના કાચ ભાગી તુટી મચક હતા, ધુળના તો ઢગલા થઇ રહ્યા હતા. આ ઓરડામાં એકાદ તાવડી, એક માટીનો ઘડો, થોડાક કાલસા, લાકડાંની એક બે બારીયો, આલા જેની ફાટલી તુટલી સુવાની ગોદડી એટલાં વાંનાં હતાં. એટલે ઉપરથી એમ અનુમાન થાય કે અહિં મનુષ્યનો વાસ હશે. જો એટલું એમાં ન હોય તો એ જનવરની બોડ જેવુંજ લાગે. રેડમર્ને એક દ્રષ્ટિપાતમાંજ આખી રૂમનું નિરીક્ષણ કરી લીધું અને આવું અમાનક રચણ જોઇને એને પણ ચશ્ચર્યાટ થઇ રહ્યો. દીવાના અજવાળે આ અમણ્યા મનુષ્યને એ સારી રીતે જોઇ શક્યો. એનું મોહું ચીતરી ચઢે એવું હતું. એનું મોહું બહુ બળા ન મયું હોય

અથવા લોદાના સળીઆના જાણે એના મોઢા ઉપર ડામ ન દીધા હોય એવું દેખાતું હતું. એની એક આંખ તો ખીસકુસ ગઈ હતી, અને એ આંખે તો એનાથી જરાએ દેખાતું નહોતું. ફક્ત એક આંખે દેખાતું હતું. પણ તે આંખ પણ સાલચોળ અને દાઝી ગયેલી હોય એવી જણાતી હતી. એની પાંપણો પણ બળા ગઈ હતી અને એના ડાળા ફરી ગયેલા લોહીની અંદર જાણે જડી ન લીધા હોય એમ બહાર ટગમગી રહ્યા હતાં. એના નાકનું ટેરવું ખવાઈ ગયેલું હતું. એના હોઠ એટલા બધા સુજી ગયેલા હતા કે જાણે એ મોટો હાસી ન હોય એમ લાગતો હતો. એણે પોતાની હેટ ઉતારીને નીચે મુકી, તો એના માથા ઉપર ફેટલેટ ઠેકાણે બળા ગયેલા વાળ ફરી નહિ ઉગતાં ત્યાં તાલ પડેલી હતી; અને કપાળથી છેક માથા સુધી એને કાઠએ ડામી નાખ્યો હોય એમ બાસ થતો હતો. ટુંકામાં આ મનુષ્યના રૂપમાં ઢંગડાળ વગરનો કાંઈ વિચિત્ર દેખાવનો દૈત્ય હોય એમ બાન થતું હતું. હવે એણે પોતાની વાગધારા ઊડવા માંડી. જીરોડને એણે કહ્યું: “કાંઈ ઓળખાણ નથી પડતી ખરું?”

“તમને જીંદગીમાં કાંઈ વાર જોયા હોય તો ઓળખું કની?”

“હીક; તમે મને નથી ઓળખતા એથી તો મને એક પ્રશ્નરૂઠા આનંદ થાય છે. તમારે માટે ખેસવાને લાયક અહિં કશું સાધન નથી; એટલે હું તમને ખેસવાનું તો કહી શકતો નથી; હશે પણ આ ઓકાંત જગ્યા છે; એટલે આપણાથી શાંતિપૂર્વક વાતચીત થઈ શકશે.”

“પણ હવે તું કાણ છું? તું મને અને દ્યુસીને ક્યાંથી ઓળખે? આમારી વાત તું કેમ સાંભળતો હતો? તે તો વાત કંઈ.”

છેલ્લા સવાલનો જવાબ હું પહેલો દેવા માયું છું. હું દિવસે કેમ બહુ બહાર નથી નીકળતો એ તો તમે સમજી ગયા હશો. એટલે સાધારણ રીતે મારે જે કાંઈ ખરીદી કરવી હોય છે તેને મારે હું રાતેજ નીકળું છું. તે પ્રમાણે હું ગલીમાં થઈને જતો હતો એટલે તમારા જાનેની વાત મારા કાને પડી. હવે આ ધર સંબંધી જરા ઓળખાણ કરાવું. આ બધા આન્સરીનો હતો છે. અને આ ધર પણ તમને આન્સરી લાઉસ જેવું નથી લાગતું ? સાઈ છે કે આન્સરી કોર્ટ બીજે ઠેકાણે બેસે છે. આ ધરનોજ જો આન્સરી કોર્ટ તરફે ઉપયોગ થાત તો આવું પડી ગયેલી હાલતમાં એ ન હોત. અને અત્યારે મને આશ્રયસ્થાન સમું એ થઈ પડ્યું છે તેનો મને લાલ ન મળત. બહાર ખુલ્લામાં ગમ ત્યાં પડી રહેવું તેના કરતાં આ બંધીઆર જગામાં ફાટી તુટી ગોઠડી ઉપર સુવાનું થું ખોટું છે ? એક દિવસ રાતે મેં આ માનચેસ્તરમાં પ્રથમજ પગ મુક્યો, તે વખતે રખડતો રખડતો હું આ ગલીમાં આવી પહોંચ્યો. ચાલી ચાલીને થાડી ગયો હતો, અને મારે ક્યાં જવું ક્યાં રહેવું તેની તપાસમાં હતો. કાંઈ પત્તો ન લાગવાથી મેં તો દિવાલ સાથે માઈ માયું કાચકાવીને મારો અંત આણુવા નિશ્ચય કર્યો. એટલામાં પવન થી ખખડતાં આ ધરની બારીનાં બારણાંનો અવાજ મારે કાને આવ્યો અને કુતૂહલ ઉત્પન્ન થતાં તપાસ કરી. ધીમે રહીને હું આ રૂમમાં પેઠો અને અહિં જમીન ઉપરજ પડ્યો; અને ઉઘી ગયો. તે છેક સવારે ઉઠ્યો. ઉઠ્યો એટલે કઠડીને જુખ લાગી હતી તેથી વસ્તીમાં બિલ્લાન દેહિ કરવા નીકળ્યો. કેટલાક ગૃહસ્થ કહેવાતા મનુષ્યો તો મને બોધને જાણે પાપને જોયું હોય એમ મારાથી દૂર ભાગી જતા; પણ કેટલાક મીલના મનુરોને મારી દયા આવી અને તેમણે

અને કેટલુંક ઉપરાણું કરી આપ્યું ત્યારે હું જયવા પામ્યો; નહિ તો જુએ મરી જત. ત્યાર પછી આ ગોદગાના ગાલામાં તપાસ કરતાં અને આ ઝોરડીની કુંચી જડી આવી; એટલે આપણે આ ધરનો કમળો કરી ખેડા છીએ. આટલો મારો પરિચય તમને બસ થશે. ”

“ પણ તું છે કાણુ તે તો કહે. તને મોઢે અને માથે આ બધી ઇજા થાથી થઈ છે, તું મને અને દ્યુસીને શી રીતે ઝાળખે છે, તું મને કેવી રીતે મદદરૂપ થઈ પડીશ ? ”

“ હું કાણુ છું તે તમે પૂછો છો ? મને તમે રમીથના નામથી બોલાવજો. મારા મોઢા અને મુખ ઉપરની ઇજા તો એક ધર જળી મથું તે વખતે મને થયેલી છે. તમને તથા દ્યુસીને હું શી રીતે ઝાળખી શક્યો એ સવાલનો જવાબ પણ તેટલોજ સહેલો છે. જો કે હું હંમેશાં રાતે બહાર નીકળું છું; છતાં હું ચારે તરફની તપાસ કરતો રહું છું એટલે મને બધી ખબરો મળે છે. વળી તમારી અને દ્યુસી વચ્ચેની વાતચીતમાં તમે એક બીજાના નામ દબને વાત કરતાં હતાં; એટલે તમારા નામ હું જાણી શક્યો છું. હવે હું તમને મદદ શી કરીશ તે સવાલ તમારો રહ્યો. ” “ અને તે ખાસ અમત્યનો સવાલ છે. ”

“ તે બાબતની તમારે કાળજી કરવી નહિ. હું તમને ચોક્કસ બેસાડી આપીશ. જુઓ, તમને તમારા સરનામાનો અક કાગળ મળશે. તેમાં લખ્યું હશે કે અમુક દિવસે અમુક વખતે અમુક ઠેકાણે અમુક ધરમાં મીસીસ લોન્ડોનને તમે મળી શકશો. તે ધર એવું હશે કે તેમાં શું થાય છે તે જોવાની કોઈને દરકાર નહિ હોય. ”

“ તમારૂં કહેવું હું સમજી ગયો; પણ દ્યુસી એવા સ્થાનમાં આવશે ખરી ? ”

“ તે તમારે જોવાનું નથી; પણ તમને એવો કાગળ મળે કે દ્યુસી લોન્સડેલ કહેલે સ્થળે આવી પહોંચી છે; તો તમે ત્યાં જશો ખરાને ? ”

“ જરૂર; અને તમને દ્રવ્યથી હું સંતોષી દઉંશ. છતાં હું કેવો માણસ છું તેની તમને ખાતરી પડે તેટલા માટે લો, આ ખાનાના પાંચ સોવરેન તમને આપું છું. ”

“ લાવો, એની પણ જરૂર પડશે. જે ધરમાં તમારૂં કાકડું હું જમાવી આપવા ધારું છું, તે ધરવાળાને ધરના બાડા બદલ અને તમારૂં કામ પાર પાડવાને થોડા ઘણા પૈસા આપવા પડશે. ” એમ કહીને મી. સ્મીથે ‘ક્રેટન રેડબર્ન’ પાસેથી પાંચ સોવરેન લેવાને ચોતાનો હાથ લાંબો કર્યો. હાથ પણ દાઝેલો જણાતો હતો અને એના ઉપર ચાકાં ચાકાં પડી ગયાં હતાં. ‘રેડબર્ન’ પાંચ ગીની આપીને ત્યાંથી ઉઠ્યો અને ચાલવા માંડ્યું. જતાં જતાં પણ એના મનમાં એમ આવ્યું કે રખેને પાછળથી આ માણસ મારા ઉપર ધા કરે. એની એ ધારણા ખોટી હતી. આ મી. સ્મીથનો એવો કશો ધરોહર નહોતો; એટલે એ સહી સલામત રીતે આ ખંડીએ જોવા ખીરમાર દાક્ષતમાં આવી ગયેલા ધરમાંથી બહાર નીકળી ગયો. બહાર રસ્તાની ખુલ્લી હવા અને અજવાળું જણાયું ત્યારે એના મનને કાંઈ શાંતિ વળી. આ વિચિત્ર અનુભવ કાણુ હશે અને એ માંડે કાંઈ કેવી રીતે પાર ઉતારશે, વિગેરે વિચાર કરતો કરતો એ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૩૩ મું.

ગાડું રૂમ આગળ.

ખીજે દિવસે ફ્રેડરિક લોન્સડેલ પહેરા ઉપર હતો તેથી મધ્ય કાલે રેડબર્નને 'હ્યુસીનું' અપમાન કર્યું હતું તે વિષે એને કશી ખબર પડી નહિ. સાન્નિટ મેન્જર લેંગલી મધ્ય રાતે દારૂ કાંસીને પડ્યો હતો તેની અસર આજે સવારે પણ થોડી થોડી રહી હતી. એનું માથું એને ભારે લાગતું હતું અને રાતે લોન્સડેલે એની એ સ્થિતિ નજરો નજર જોઈ હતી તેનું એને સ્મરણ તાજું થઈ આવ્યું. એને ભય લાગ્યો કે ફ્રેડરિક જરૂર મારી ઉપર વેર વાળશે અને હું પીને છાકટો બન્યો હતો એ હકિકત એ જરૂર કર્નલને કહી દેશે; અને એ વાત સાબીત કરવાને માટે ખીજ પુરાવા સાથે કેપ્ટન રેડબર્નને પણ પુરાવામાં ખોલાવશે. પણ એનો એ ભય ખોટો હતો. લોન્સડેલ આ વાત કહી તો દેત; પણ કેટલાંક કારણસર એને તેમ કરવાનું માંડી વાળવું પડ્યું.

રેડબર્ન લેંગલીની વાત જાણે છે, એની એને ખબર નહોતી. તેમ ખીજ સાથીઓ લેંગલી વિરૂદ્ધ મળી આવશે કે કેમ તેની શંકા હતી. રેડમેન્ટમાં એ છપાઈ ગયેલો હતો એટલે ઉપરીના સામે એ કાંઈ પણ આક્ષેપ મુકે તે માનવામાં પણ ન આવે. આ બધા સંજોગોમાં એનાથી લેંગલી વિરૂદ્ધ ફરીબાદ થઈ શકી નહિ. આ પ્રમાણે લેંગલીનો યુનો હંકારી ગયો એટલે એણે એમજ ધાર્યું કે, "મારી વાત કહી દેવાની ફ્રેડરિકની હિંમત નહિ આણી હોય. એણે

માનત કેણુ? કહ્યું હોત તો ઉભટો એ મૂર્ખોજ હત. એણે ન કહી દીધું તેનો કાંઈ મારે આભાર માનવાનો નથી. ” આમ આભાર માનવાનો તો બાબુએ રહ્યો પણ ફ્રેડરિકે એને છાકટાપણામાં જોયો તેથી એના ઉપર પોતાનું વેર વાળવાની એ પેરવી કરવા લાગ્યો. ક્રૂર એ ફ્રેડરિકને દોષ દ્રષ્ટિથી જોવા લાગ્યો. એનું કામ સાફ હોય છતાં એનાં ખોતરણાં શોધવા લાગ્યો. એનાં હથીઆર અને ડ્રેસ બરાબર બ્યવસ્થાસર હોવા છતાં એમાં એણે એની ધણી જુલો કાઢી અને “ તું બાળકુ છે, મેલો છે, ગદો છે, તદ્દન નકામો છે. ” વિગેરે ધણી અપમાનકારક શબ્દો એને કહ્યા. ફ્રેડરિકને, જિયારે વાંકમાં નહિ છતાં ઠપકો અને અપમાન સાંભળવાં પડ્યાં તેથી એ શીઆવીઆ ચર્ષ ગયો અને લેંગ્લી ઉપર એને ધણું ખુનસ ચઢ્યું. એ એને ત્યાંનો ત્યાંજ ઠોકી પાડત; પણ એણે મનને મક્કા મઢેનતે વશમાં રાખ્યું. લેંગ્લી એના મનનો વિચાર સમજી ગયો હતો અને એને ખાતરી થઈ કે “ હું મને એટલું કહીશ પણ એ કાંઈ બોલવાનો નથી. ” એટલે એના ઉપર મેણાં ટોણાં અને ન સંભળાય એવાં અપમાનકારક વચનોનો એણે વરસાદ વરસાવી દીધો. આજે આખા દહાડામાં લોન્સડેલના પટ્ટરા દરમ્યાનમાં કાંઈ કેટલી-એવાર એણે આવળ કરી; અને જેટલીવાર એ બોલ્યો તેટલીવાર કાંઈ નવીજ જુલ એણે કાઢ્યા કરી. પોતાનો દોષ વધારે ફગવવા અને લોન્સડેલને દાંઝે બાળવા બીજા સૈનિકોની જુલો હોવા છતાં “ વાહ, તમે ધણું સાફ કામ કરો છો. ” એમ કહીને તેમનાં વખાણુ કરતો અને આને મૂર્ખા, ગધેડા, અકલ વગરના, હેવાન, વિગેરે અનેક અપશબ્દો સંભળાવવા લાગ્યો. લેંગ્લીના અણુજાળતા પ્રકારોથી એનું મન વિંધાઈ ગયું હતું. એનો અંતર આત્મા કંઈ

ઉઠ્યો હતો. એને પણ લાગ્યું કે હવે એનું મન એના હાથમાં નહિ રહી શકે. કંઈ વખતે એ થું કરી બેસશે તે ન કહી શકાય. અત્યારે એનું મનુન કબાઈ રહેલું હતું. એના ક્રોધનો જવાબામુખી ધુમાઈ રહ્યો હતો. કંઈ વખતે એ ફાટી નીકળશે તે કહેવું મુશ્કેલ હતું. ક્રોધ કે દ્રેષ જણાવ્યા વિના આ અધું અપમાન ફેરિક મળી ગયો એ પોતાને મન એને પાપલાપણું લાગ્યું.

સાંજે જે સૈનિકાનો પહેરો નહોતો તે બધા કેન્ટીન (પીઠા) માં બેઠા થયા અને વાતોના તકાલ મારવા લાગ્યા. એમણે ફરેકની પાસે ફાળો ઉધરાઓ અને ઉધરાણાના પૈસામાંથી દારૂ મંગાવવાનો વિચાર કર્યો. પણ પૈસા પુરતા નહોતા એટલે તેટલા પૈસામાં સર્વને બરાબર પહોંચી રહે એટલો દારૂ આવે એમ ન લાગ્યું; એટલે આ બોકાનું ધ્યાન, જ્યાં લોન્સડેલ, લેંગ્લીએ એના પ્રત્યે ચલાવેલી હેવાનીઅત વર્તાણુકનો વિચાર કરતો બેઠો હતો તે તરફ મથું અને એમણે એક જણ બોલી ઉઠ્યો:—“લોન્સડેલ, દોસ્ત અત્યારે પૈસા ખુટે છે. થોડો ફાળો તુંયે આપ.” આ સાંભળીને એનામાંનો બીજો જે જરા સારા અને મળતાવડા સ્વભાવનો હતો તે બોલ્યો: “એ બિચારો કોઈ દિવસ દારૂ પીતો નથી, તો ફાળો માગીને એની પાસે ના થું કામ કહેવડાવવી? આપણને બધાને એનો સ્વભાવ જમે છે. એને જેમ કરવું હોય તેમ કરવા દો. આપણે એની બહોસ ન કરવી.” ત્રીજો બોલી ઉઠ્યો:—“કેમ ભુલી ગયા? હમણું થોડા દહાડા ઉપરજ એણે આપણને બધાને પોતાના પદરના પૈસાથી દારૂ પાયો હતોને?”

લોન્સડેલ હવે પોતાની જગ્યાએથી ઉઠ્યો અને પોતાના

ગાડીઆઓ પાસે આવીને કહેવા લાગ્યો:-“કેમ શી વાતો કરી રહ્યા છો ? ઉધરાણું કરો છો ? મારો ફાળો જોઈએ છીએ ? ચાલો મારો પણ આજે જરા જલદ દારૂ પીવાનો વિચાર થઈ ગયો છે. જેમ અને તેમ જલદ અને કડક જોઈએ હા ? લો આ પૈસા.” એમ કહીને એણે પાંચ શીલીંગ લેવા. પૈસાનું ઉધરાણું હવે ખરોખર થઈ ગયું એટલે ઓર્ડર પ્રમાણે ખરેખરો જલદ દારૂ આવી પહોંચ્યો. એટલો કડક કે જેને દારૂ પીવાની આદત ન હોય તેને તો એક પીન્ટ જેટલોજ પીવાથી ચઢી જાય; અને એમાંનો એક પોંટ મમે તેવા એટલે દારૂડીઆનું પણ મગ ફેરવી નાખે એટલો બધો આ દારૂ જલદ અને તેજદાર હતો. લોન્સડેન આ દારૂનો ગ્લાસ મોંઢે અરાડવા જતો હતો, ત્યાં પોતાની પવિત્ર પ્રિયતમા અને નિર્દોષ બાળકની છત્રી એનાં નયન સમક્ષ આવીને ઉભી રહેલી એને જણાઈ. બંને એ બંને જણ “તમે દારૂ ન પીશો” એવી વિનંતિ કરી રહ્યાં હોય એમ એને લાગે થયું; પણ અંતઃકરણના અવાજ તરફ એણે દુર્લક્ષ કર્યું. અત્યારે એ દુઃખભારથી સદંતર દટાઈ ગયો હતો, એનું મન અનેક જાતના અપશબ્દોથી વિંધાઈ ગયું હતું. તે છેક હતાશ થઈ ગયો હતો અને એના મન ઉપર એટલી બધી પ્રબળ નિરાશા જામી રહી હતી કે મદિરાપાન જે એણે મનને બહેલાવનારૂં મણી લીધું હતું, તેની વિકટ લાલસાને એ જરા પણ ન રોકી શક્યો. અત્યારે એ અંત ઉપર આવેલો હતો. પોતાના ઉપર ગુજરતા જીવનમાંથી છુટવાને એ સેતાનને પણ વેચાવા તૈયાર હતો. “તું આ ખોટું કામ કરે છે. તેં દ્યુસીને વચન આપ્યું છે કે હવેથી દારૂને ઓળે પણ નહિં જાઉં; છતાં તું આ અવળે માર્ગે

ચઢી રહ્યો છું.” આ પ્રમાણે એનું અંતઃકરણ એને ઠાક હઇને કહેતું; છતાં નિરાશા અને વિષાદની અગાધ મર્તામાંથી બહાર નીકળવાનો એણે એજ માર્ગ લીધો. પહેલેજ ગ્લાસે એના આખા શરીરમાં એક પ્રકારની રુપૂર્તિ આવી ગઇ. એનો હૃદયભાર જરા હલકો થયેલો લાગ્યો; પણ હજી સુધી એનું મન જોષએ તેવું પ્રયુક્ત ન થઈ શક્યું. બીજાં ગ્લાસ અડાવ્યું એટલે એના હૃદયમાં ઉછળાવાગ્યો. એ તાનમાં આવવા લાગ્યો.

“ સાજીંટ લેંગલીએ મને ઘસાતા ચખ્દો કહ્યા તેમાં હું આટલો બધો હતાશ કેમ થઈ ગયો ? એની મારે દરકારજ શું કરવા કરવી જોઈએ ? જલેને એ ટકટકારો કર્યા કરે. એના ઉપર ખ્યાનજ શું કરવા આપવું ? આવી બાબતોમાં નકામું દુઃખ શું કામ બહારી લેવું ? આ દારૂના ગ્લાસમાં તો ધાખાં કરતાં પણ વધારે મજા છે. એનાથી મન પ્રયુક્ત બને છે તો પછી એ લેવામાં હરકતે શી છે ? દ્યુસી ધણી ઉમદા બી છે. હું એને અતિ પ્રેમથી ચહાઉં છું. પણ મારા ગોઠીયાઓ સાથે દીલને બહેલાવવા બે ધડી દારૂની મોજ ઉડાવીએ તો તેમાં દ્યુસીનું શું જાય ? એવી તેવી બાબતોમાં એને વધી કહાડવાનો ન હોય. શું મારે તે એની મુખપરસ્તીજ કર્યાં કરવી. હા, અમારા ચર્યાતના, અમારા જુવાનીના પ્રેમમાં અમે એક બીજાનેજ દેખ્યા કરતાં; પણ હવે તે મધુર મધુ-રજનીનાં પ્રેમ પ્રસંગો તથા એક બીજાના હૃદયમાં સ્થાપિત થયેલી એક બીજાની મનોરમ મૂર્તિની પ્રેમપૂર્ણ પરિચામ પામી છે. હવે તે એ જાવના એક મંબીર જાવ તરીકે રહેવી જોઈએ. મેં એકાદ ગ્લાસ અડાવ્યો તેની એને ખબર પણ શું પડ્યાની છે ? હું

એને વાતજ નહિ કરે તો એ મને શું કહેવાની હતી? હું એને દુઃખી કરવા માગતો નથી; એટલે એ ન જાણે એમજ હું મારી મેળ ચલાવ્યા કરીશ. હદમાં રહીનેજ કામ કરીશ. જાકદા જાની જવાબ એટલેજ બધો હું પીઉં શું કામ? હદમાં રહીને જો કાષ્ટ પણ વસ્તુનો ઉપભોગ કરવામાં આવે તો કશું નુકસાન થતું નથી. જ્યારે મનુષ્ય હદ ઓળંગી જાય છે ત્યારે વિપત્તિમાં આવી પડે છે. હું નિયમને ભંગ કરવાનો નથી એટલે મારે કરવાનું જ નથી.” આવા વિચારો કરીને લોન્સડેલ પોતાના અંતર્યામી નિર્મળ આદેશ અને હિતકર બોધને દબારી દેવા લાગ્યો. બે ગદાસની અસર તો એના મનજ ઉપર પુરેપુરી થઈ ચુકી હતી; છતાં પોતે પ્રાર્થના સાવધ છે એમ કરીને પોતાની ભુલિને પણ એ ઠગવા લાગ્યો, અને ત્રીજો ગદાસ પણ જઠરમાં ઢોમી દીધો. હદમાં રહેવાની વાત તો હજી એના મોઝમાંજ છે અને ત્યાર પહેલાં તો એણે હદ ઓળંગીયે ખરી. દારૂ ચીજ એવી છે કે બલબલા મનશ્ચુત મનોમળવાણાનું બળ પણ હડી જાય છે. હદમાં રહીને પીથું એ વિચારજ બચાવે છે. જેટલા દારૂ-ડીયા જાની ગયા છે તેટલા બધાએ પહેલાં તેવા નહોતા. દારૂને પહેલો પ્રસંગ પાડ્યો તે વખતે તેઓ પણ ડાહ્યાજ હતા. અમે હદપાર કદી નહિ પીથું એવી ડહાપણુબરીજ દલીલો તેઓ કરતા હતા. પરંતુ આવી ડહાપણુ બરેલી દલીલોએજ લાખોને પાયમાલ કરી નાખ્યા છે. મનુષ્યનું મિથ્યાભિમાનજ એને મારી પાડે છે. મિથ્યાભિમાનમાં એ એવો આંધળો થઈ જાય છે કે મોટી ઉંચાઈ ખડક ઉપરથી એના પગ તો લપસી રહ્યો છે, પણ બે હાથમાં તે ભોમ ભેમો થઈ જવાની તૈયારીમાં છે; છતાં આંધળાને એમજ લાગે છે કે પોતે હજી નિર્ભય સ્થળમાં છે. અસ્તુ. ત્રીજો ગદાસ

ચડાવી દીધા એટલે એના મનમાં એક પ્રકારનો ઓર આનંદ જવાઈ રહ્યો. એ પુરેપુરો જાકરો નહોતો બન્યો; છતાં અસર તો થઈ ચુકી હતી. હજુ એનું મન અને વાણી એના પૂર્ણ કાળુમાં હતી. ચોથો ગ્લાસ ધરવામાં આવે તો નાજ કહેવી એવો વિચાર કરી રહ્યો હતો. છતાં ગ્લાસ જોઈને એના મોઢામાં પાણી આવ્યું. એણે તો દુનિયાની બધી ચિંતાઓ, દુઃખ અને વિપત્તિને દારૂમાં કુચાડી દેવાની જ ઈચ્છા કરી દીધી હતી. કે જ્યાં એને ફરીથી એ નડેજ નહિ. અમુક કારણસર કર્નલે જીરોહઝ અને લેંગલીને બેરેકમાં એક રાઉન્ડ લેવા મોકલ્યા હતા. તેથી રાતે દસ વાગે આ બન્ને જણુ ગાર્ડ રૂમ આગળ આવી પહોંચ્યા. એમને જોઈને બધા સૈનિકો ઉભા થઈ ગયા પણ ત્યાં કેટલાક દારૂના ગ્લાસ ઉપાડ્યા વગરના રહી ગયા હતા તે આમની નજરે પડી ગયા; એટલે જીરોહઝ બોલી ઉઠ્યો:-“ અલ્યા, તમે તો અત્યારે મોજ ઉડાવવા બેઠા છોને કાંઈ એકાદ ગ્લાસ અડાવો તો તો કાંઈ વાધો નહિ; પણ અહિં પડેલા સાહિત્ય ઉપરથી સમજાય છે કે તમે જ જ ગ્લાસ ઉડાવી દીધાં હશે.” અત્યારે જીરોહઝ આવી શીખામણની ડહી ડહી વાતો કરતો હતો; પણ પોતેજ શરીની એક આખી બોટલ, એક કલેરેટની બોટલ અને એકાદ પીન્ટ પોર્ટનો એટલું ઠાંસીને આવ્યો હતો. એનાથી બરાબર ટટાર ઉભાએ નહોતું રહેવાતું. બોલતાં બોલતાં અચાંખાતો હતો; પણ ઓશીસર લોકોને તો જાણે હદ ઉપરાંતનો પીવાનો પરવાનો હતો; પણ સાધારણ સૈનિકથી તેમ થઈ શકે તેમ નહોતું. ઓશીસર રોજ રાતે મન માન્યો પીને જાકરો બને, તોપણ એ સરખે સરખા મળે ત્યારે એમજ કહેવાય કે એ તો મોજબો છે. કાંકડો છે; પણ બિચારા સૈનિકથી કાંઈ દિવસ વધારે પીવાઈ જાય.

તો એને છાકટો, બદમાસ, કુતરો વિગેરે વિશેષણો લગાડવામાં આવે. ફ્રેડન રેડબર્ન સૈનિકોને ઉદ્દેશીને બોલતો હતો, ત્યારે બધાએ સૈનિકો જણે ડાહ્યા ડમરા હોય અને બીલકુલે પીધો ન હોય તેમ ઠાવકા બનીને ઉભા રહ્યા.

લોન્સડેલ શીવાય કાંઈના મુખ ઉપર પીધેલાનું ખાસ ચિહ્ન જણાતું નહોતું. એનું મોઢુંજ ઉભરાયલા જેવું લાગતું હતું. “ચાલો સાર્જન્ટ મેન્જેર લેંગલી, આ લોકોની તપાસ કરો. આમાં કાંઈ છાકટો બન્યો છે? આહ! અહ્યા તારું નામ શું લોન્સડેલ કે? તે વધારે લઈ લીધેલો લાગે છે. લેંગલી એના મોઢા ઉપરનો ઉભરાટ તમને માલમ પડે છે કની?”

“ધણેજ સાહેબ.” લેંગલીએ જવાબ આપ્યો:—“અહ્યા ખરાબર ઉભો રહે.”

જીરોલ્ડ જેમ કાંઈ દેરને કહે તેવી રીતે બોલ્યો: “લેંગલી, બત્તી લાવો, આના મોઢા આગળ ધરો એટલે હું જોઈ તો ખરો. જુઓ એણે ફટલો બધો પીધો છે?”

“હાહ; ધણેજ.”

ફ્રેડરિક કહ્યું:—“મેં બહુ પીધો નથી.”

રેડબર્ન:—“તારી જીભ બંધ કર, એ તારા ઉપરી છે. તેં દારૂ પીધો છે.”

ફ્રેડરિક:—“મેં દારૂ પીધો છે એ હું કયુલ કઈ છું; પણ હું તેથી હિંમત બની ગયો નથી.”

જીરોલ્ડ:—“હિંમત! અરે આવા તારા સુંદર શબ્દોનું અમારે

શું કામ છે ? તારા જેવા બિખારીને તે વળી આવે. રાજકોષ શાને જોઈએ ? ”

આ સાંભળીને લોન્સડેલને પિત્તો ખસી ગયો હતો; એટલે એ બોલી ઉઠ્યો:—“ બિખારી ? ”

જીરોડે જણ્યું કે આવેશમાં કદાચ લોન્સડેલ એને પછાડી નાખશે; એટલે એ ત્રણ કદમ પાછો હટી જઈને બોલ્યો: “ કેમ કાંઈ ઉધ્ધતવેડા કરવા ધાર્યા છે કે શું ? ”

“ મેં ઉધ્ધતાઈ કરી નથી. તમને “ઉન્મત્ત” શબ્દ નથી ગમતો તો કાંઈ નહિ. મેં જહુજ દારૂ પીધો છે એવો તમે મારા ઉપર ખોટો આરોપ મુકો છો. ”

“ આ વળી વધારે ઉધ્ધતાઈ. ” એમ બોલતાં બોલતાં જીરોડેને એક વાત યાદ આવી. પેલા સ્મીય નામના માણસે લ્યુસી સાથે એને મેળાપ કરાવી આપવાનું માથે લીધું હતું; એટલે પોતાના માર્ગમાંથી આ કાંટા હાલ તરત ખસેડવાની ખાસ જરૂર હતી. તેથી એણે આગળ ચલાવ્યું: “ તું બહોત ઉદ્ધત છે. સાર્જન્ટ લેંગલી તરફ તે એવું વર્તન બતાવ્યું તો બતાવ્યું પણ મારી સાથેયે તું ઉદ્ધતાઈથી વર્ત્યો છે; માટે તું મારો ગુન્હેગાર છું. તને હું પહેરામાં લઉં છું. અને એ ચાર દિવસમાં તારા વર્તનમાં જો તું ફેરફાર નહિ કરે, તો તારા ઉપર ફરીથી કોર્ટ માર્શ્યલ બેસશે. લેંગલી, હું ધારું છું કે પહેલાં એને સજા થએલી છે ખરું ? ” જાણે આગલી વાત બંધી એ બુધ્ધિગમ્ય ગયો હોય એવો ડાળ કરતો લેંગલીને પુછવા લાગ્યો.

લેંગલી: “ હા; અને ફટકાની સજા થયેલી છે. ”

રેડમર્ન: “ ફટકાની ? ”

લેંગલી: “ હાજી; બે વાર. ” “ બે વાર ? ”

“ હાજી. એ ઉપરાંત એને ડામવામાં પણ આવ્યો છે. ”

“ સારે તો એ છેક નઠાર થઈ ગયો છે. હવે શું સુધરવાનો છે ? અત્યારે મેં એને પહેરામાં લીધો છે. ” એમ કહેતો જીરોહડ ન્યાંથી ચાલતો થયો અને લેંગલી પણ અભાગી લોન્સડેલ તરફ “ ડીક પાછો સપાટામાં આવ્યો છે. ” એવો દષ્ટિભાવ જણાવતો જીરોહડની પાછળ પાછળ ચાલતો થયો. આ બંને જણના મયા પછી ગાર્ડ રૂમમાં થોડો વખત ખરેખર શાંતિ વ્યાપી ગઈ. લોન્સડેલ એ હાથની અદખ વાળીને આમ તેમ ફરવા લાગ્યો. અત્યારે એનું અપમાન થવાથી એનું મન ધણું ખિન્ન થઈ ગયું હતું.

જીરોહડ રેડબર્ન જેવો એક મૂખાંતો સરદાર એને કુતરાની આડક હાડધૂત કરે, આખલા જેવો સાર્જન્ટ લેંગલી એને આમ, એના પગતળે છુંદી નાખવાની પેરવી કરે, એ શું જોણું દુઃખકર હતું ? એના મનમાં તો એમજ થઈ ગયું હતું કે હમણાંને હમણાં એ બંનેની પાછળ જઈને બંદુકની બેયોનેટથી બંનેને પુરા કરીને આઈ વેર વાળું. સૈનિકો આખરે માનનો ભંગ કરીને અંદર અંદર ચાલતો ફરવા લાગ્યા કે; “ આ તો બહુ જોડું થયું. ” ખીજાએ કહ્યું: “ ધણુંજ જોડું થયું. આમ કરવું બ્યાબખી નહોતું. લોન્સડેલ ખિચારો શિક્ષા ભોગવી છુટ્યો હતો; છતાં શું કામ અત્યારે એજ ચાત સંભારી હશે ? ”

“ અને તે પણ આવા બે બદામના રેડબર્ન તે શું બેધને સંભારી હશે ? ” ત્રીજાએ કહ્યું.

“ અને પેલો આખલો નહિં કે ? ” ચોથાએ કહ્યું.

“ ભાષ આપણા બધાની પણ ઝોરીજ વલે છે. જેમ બીન-સનંદી અમલદારોની ચુંટણી સૈનિકોમાંથીજ થાય છે, તેમ આ સનંદી અમલદારોને પણ સૈનિકોમાંથીજ ચુંટવા જોઈએ. અને પછી ચઢતા ચઢતા એ દરજ્જે ચઢાવવામાં આવે તોજ લશ્કરમાં કાંઈ ન્યાય જળવા સંભવ છે. બાકી તો કાંઈ નહિ. ” પાંચમાએ કહ્યું.

“ અરે જવા દોમે એ વાત. એ તો બધાએ સરખા. સૈનિક-માંથી લો કે બહારથી લાવો; પણ ઓફિસર થયા એટલે એવાજ બની જવાના. ”

“ ધીરા પડો ભાષ, ધીરા પડો. એ ઉપર મેં જાંડો વિચાર ચલાવેલો છે. હું એમ કહેવા માગું છું કે જો લશ્કર રાખવાની જરૂરજ હોય તો તે આખા દેશના રક્ષણ માટે રાખવાનું છે. તેમાં માણસોની બરતી કરીને તેમને યંત્રવત કે ઢોર જેવા ગુલામો બનાવી દેવાના નથી. એમાં સર્વની સ્વતંત્રતા જળવાવી જોઈએ. સીવીલીયનો અને બીજા સાધારણ વર્ગના, એ સર્વેએ એક બીજાને ભ્રાત્રીઓ જેવાજ મણવાના છે. જો આણું માય તો પછી દરેક રીજ-મેન્ટ પોતાના કમીશન અને નોન કમીશન ઓફીસર પોતેજ ચૂંટી શકે. એ અધિકાર એમનેજ સોંપવો અને તેની અમુક અમુક મુદતે નિયમિત ચુંટણી કરવી; તોજ આપણને સારા ઓફીસરોએ મળશે અને તેમના વર્તન ઉપર આપણો કાંઈ દાબ પણ રહેશે. આપણે આણું ફેરવાવું કહીએ, ત્યારે કહેશે કે એમાં ડીસીપ્લીન ન જળવાય. હું તો કહું છું કે એમાં ખાસ વધારે ડીસીપ્લીન જળવાશે. કારણ કે સર્વ એક બીજાને ભાઈ સમાન મણશે અને કાંઈ ધર્મનું જામન પણ રહેશે. ફ્રાન્સમાં નેશનલ ગાર્ડવાળા પોતાના ઓફીસરોની ફરવરસે

કે બે વરસે પોતેજ ચુંટણી કરે છે અને એમનામાં કેવી સરસ ડીસીપ્લીન હોય છે. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં “ મીલીશીઆ ” એ ભવસ્થાસરનું લશ્કર છે; અને એમાં પણ ઓફીસર ચુંટણીથીજ નીભાય છે. મારો ભાઈ એક પેરીસમાં છે, તેણે મને આ બધી ખબર આપેલી એટલે હું જાણું છું. અમેરીકામાં મારા કાકા છે તેણે મને અમેરીકાની હાકકત લખી હતી. ખરી સ્વતંત્રતા તો અમેરીકામાંજ છે. આપણે તો અહિંયાં ફક્ત સ્વતંત્રતાની વાતોજ કરી જાણીએ છીએ; બાકી એમની સરખામણીમાં તો આપણે ગુલામજ છીએ. અને આ ફટકા મારવાની સજા તો પ્લીટીશ લશ્કરમાંજ જે. આપણે તો જાણે જંગલી જનાવર છીએ, તે આપણને સીધા રાખવાને માટે આવી શિક્ષા કરવી પડે. ”

આ પ્રમાણે આ લોકોની વાતો ચાલી રહી હતી ત્યારે ફ્રેડરિક પોતાનાજ વિચાર કરી રહ્યો હતો. પોતાને જે જીલમ અને અત્યાચાર સાંખવાં પડ્યાં તેનુંજ એને આખી રાત રટણ થવા લાગ્યું. પોતાના દટ્ટ શત્રુઓની ખબર લઈ નાખવાના વિચાર એના મનમાં ઘોળાયા કરતા હતા. ગમે તે રસતે એમના ઉપર વેર લેવાના એના વિચાર મક્કમ થતા જતા હતા. સવારે ઊઠીને લ્યુસીને નોટ લખી એમાં જણાવ્યું હતું કે, “ મને પરહેજ કર્યો છે તેથી હાલમાં હું છુટક થઈશ ત્યાં સુધી મારાથી આવી શકાશે નહિ. તારે મારી ખબર લેવા બેરેક (સ્થિતિ-ગૃહ) માં આવવાની જરૂર નથી. કારણકે અહિંયાં તને પેલો પાપ રૂપ રાક્ષસાવતાર જીરોલ્ડ રેડમર્ન નાહક હેરાન કરશે. ” પોતાને કેમ પરહેજ કરવામાં આવ્યો હતો એ વાત એણે કાગળમાં ખીલકુલ લખી નહિ. લ્યુસી કાગળ ઉપરથી તરતજ

સમજી મન કે કાંઈ નવીન બન્યું હશે; તેથી એના જીવને ચિંતા થવા લાગી. અધુરામાં પુરૂં એને મળવા જવાની પતિએ ચોખ્ખી મના કરી હતી; એટલે એ વધારે ગુંચવાડામાં પડી મન. એને એમ થયું કે કદાચ કામળમાં લખ્યું છે તેના કરતાં મામલો વધારે મંબીર પણ હોય. આ સંજોગોમાં શું કરવું એની એને કાંઈ સૂઝ પડી નહિ. આખરે, પતિ પાસે જઈને ખરી સ્થિતિ જાણી લેવાનો એણે નિશ્ચય કર્યો, અને પતિને માટે ફેટલીક ખાવાની તથા એના આરામને માટે જોષ્ટી ચીજો લઈને ત્યાં જવા એ તૈયાર થઈ. સાથે ચોતાના ફેડીને પણ લીધો. બેરકમાં આવી અને ફેડરિક હતો ત્યાં મઈ. દ્યુસી આવી તે વાત ફેડરિકને ન રૂચી. પોતે આવી એ વાત પતિને મમતા નથી એ જાણીને દ્યુસીને ઘણું ખોટું લાગ્યું, અને એની એવી વર્તણૂકથી એ બિચારી રડી પડી. એક વખત એવો હતો કે તે વખતે આજ સ્થળે દ્યુસીની હાજરી એને વધારે પ્રિય થઈ પડતી હતી. આજે એથી ઉલટું છે, એ જાણીને દ્યુસીને ઝોલું આવી ગયું. ફેડરિક દ્યુસીની મનોગત સ્થિતિ સમજી મથો; એટલે એ પરતાવો કરવા લાગ્યો અને તેના પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે દ્યુસીને એણે ખરી હકિકત જણાવી દીધી. તેણે કહ્યું: “મારા જીવને કાંઈ ગોઠવું નહોતું અને મને ખીલકુલ એન પડતું નહોતું; તેથી એકાદ બે ગ્લાસ મેં દારૂ પીધો હતો. દ્યુસી, હું જાણું છું કે તને એ વાત પસંદ નથી; પણ એમાં મારો ઝાઝો દોષ નથી. મારે જે અસહ્ય ત્રાસ અને ભુલમ વેઠવો પડે છે. તે તું જો જાણતી હોય તો તને ખરેખર મારી દેવા આવી જાય.”

“આજે ફેડરિક, તમારી દયા તો શું પણ એથી પણ મને વધારે

યાવ જે. તમારામાં મારો સંપૂર્ણ પ્રેમ આવી રહેલો છે. એ પ્રેમને લઈને હું તમારામય બની ગઈ છું અને તમારા દુઃખમાં હું તમારી સાથેજ સાયુજ્ય બોમરી રહી છું. તમારું દુઃખ એજ મારું દુઃખ એ મારી લીધું છે. તમે દારૂ પીધો તેને માટે હું તમને ઠપકા દેવા નથી માગતી; પરંતુ તમારું માનસિક બળજ એવા પ્રકારનું છે કે તમારે એવા કામચલાઉ ઉત્તેજક પદાર્થની જરૂર પડે એમજ નથી.”

“દયુસી, છતાં પણ કેટલીક વખત મને એવું થઈ જાય છે કે જાણે હું જાંડો થઈ જઈશ. પેલા બદમાસે મને ન બંડાય એવી માળો બાંડી છે. મને એણે લિખારી કહ્યો છતાં તારી અને પાળકની અક્તરજ એ ઘુંટડા હું મળી ગયો. મને દારૂનો નિશો નહોતો ચઢ્યો, મારા વિપત્તિના વિચારોમાં મારું મન ઉશ્કેરાઈ ગયું હતું અને મારા બીજા ભાઈમયો કરતાં મારું મગજ વધારે ઠેકાણે હતું; છતાં મનેજ ખોળી કાઢ્યો અને એ વિષધરે મનેજ ડંખ દીધો. તું જાણી તો મધજ હશે કે આપણા સર્વ દુઃખનું મૂળ અને અત્યારે મને પરહે-જમાં લેનાર પેલા પાપી રેડબર્ન સિવાય બીજું કાંઈ નથી. એજ દુન્ટે આઠસેમાં તારી સાવકી માને પણ ફસારી દીધી.”

“અરે રામ રામ, ત્યારે મિચારા મારા પિતાની શી દશા ?”

“આ વાત તદન ખરી છે. અમારા આખા ભેરકમાં એજ વાત ચાલી રહી છે અને બોજન સમયે બધા એકઠા મળે છે ત્યારે એની ઠડા મચકરી પણ ખૂબ થાય છે. તારા પિતાએ સર આર્થિ-બોલ્ડની નોકરી છોડી દીધી અને એણે રેડબર્ન ઉપર પોતાની સ્ત્રી સાથે આડો વેવાર રાખતા બદલ ફરીઆદ પણ કરી છે. આ બધું તમે દુઃખી કરવા હું નથી કહેતો; પણ એ દુર્બલિ કહેલો બધો

હીચારો અને નીચ છે, તે ખતાવવા તને આ વાત હું કહું છું. આવાની સામે મારો પીતો કેમ ન ઉકળે ?”

ખડે પુછા તો અભારની લોન્સડેલની આ બધી ડાહી ડાહી વાતો જો કે ખરી હતી; છતાં દ્યુસીને ખખર આપવા ખાતર એણે નહોતી કહી; પણ પોતે વધારે દારૂ પીધો હતો અને તેના પરિણામે એને પરદેજ કરવામાં આવ્યો હતો, તે બધો ખુલાસો ન કરવો પડે તેટલા પુરતું વાત ઉડાવવાને માટે એણે આમ વિષયાન્તર કર્યો હતો. આમ કરીને બિચારી નિખાલસ હૃદયની દ્યુસીને એ છેતરી રહ્યો હતો. કારણકે અભારે એની દારૂનીવાતને કીટી સાથેના રેડમર્નના આડા વેવાર સાથે કશો સંબંધ હતો નહિ. દ્યુસી મનમાં ને મનમાંજ ડમ્પડસી રહી હતી; એટલે સમજીનેજ બેસી રહી. લોન્સડેલને પણ લાગ્યું કે દ્યુસી પોતાની છેતરપીંડી સમજી ગઇ છે તેથી એને પણ પોતાના આ કૃત્યને માટે મનમાં તો પસ્તાવો થયો. આખરે દ્યુસી બોલી: “ બહાલા ફેરિક, હશે; ગર્ભ ગુજરી વિસારી દો. પણ હવે હું તમને આજીજી કરીને કહું છું કે, માથા ઉપર આવી પડેલી વિપત્તિ ધીરજ રાખીને સહન કરજો. વગર વિચાર્યું કે ઉઠાંછળું પમહું ભરીને આપણા બાકી રહેલા જીવનની સર્વ આશાઓ ધૂળમાં ન મેળવતા. આપણે હજી ધરડાં થઇ ગયાં નથી. હજી જીવાન છીએ. તમારી ભરકરની મુદત પુરી થશે એટલે આપણે નવો સંસાર માંડીશું; અને તે વખતે આપણે માટે પૂર્વ સુખજ છે.”

“ બિચારા, તારૂં કહેવું, વચાર્થ છે. આપણે આશા છોડી દેવાની નથી. તું બહારાલી નહિ હું કશું ઉઠાંછળું પમહું ભરવાનું નથી. કેમ, તને આસપાસ રિવાસ નથી આવતો ! તને એમ થાય છે કે હું

તે પ્રમાણે નહિ વરતું ? મુઝાઈશ નહિ. મારામાં વિશ્વાસ રાખજો. હું તને નહિ છોતરું. ”

“ સ્વામિન, તમારામાં હું વિશ્વાસ રાખીશ. ” આટલું બોલતાં એ મળગળા થઈ ગઈ. એને સાંભરી આવ્યું કે પહેલાં પણ એમણે દારૂ નહિ પીવાનું વચન આપ્યું હતું; છતાં એમણે દારૂ પીધો. વળી એ મનને દૃઢ કરીને બોલી : “ જુઓ, આ બાસ્કેટમાં તમને ઉપયોગી થઈ પડે અને તમને ગમે એવી કેટલીક ચીજો મેં આણી છે. એ ત્રણ દિવસ તમારાથી અહિંથી નહીં છુટાય; તે દરમિયાનમાં આપણા ફ્રેડીના પાઠ હું તૈયાર કરાવડાવીશ. એની કાળજી ન કરતા. કેટલોક વખત તમારે પરહેજમાં રહેવું પડશે ? ”

“ ફક્ત એ ત્રણ દિવસજ રહેવું પડશે. પછી પાછાં આપણે બેગાંજ છીએ અને પાછાં આનંદ કરીશું. પણ હવે તું અહિં ન આવશ. નકામું કાંઈ અપમાન કરી બેસે. ” હ્યુસી પોતાના પતિને તેના દુઃખમાં દીક્કાસો કેવા અને એના મનને આનંદમાં રાખવા બમે તેવું અપમાન કે સંકટ વેડવાને તૈયાર હતી; છતાં પતિએ અહિં ન આવવાની આજ્ઞા કરી એટલે શોકાતુર થઈને કહેવા લાગી : “ વાર તમે કહેશો તેમ કરીશ; પણ આજે આવી તેને માટે તો તમે નારાજ થયા નથીને ? ”

“ નારાજ ? એ કેવો શબ્દ તેં વાપર્યો ? હું નારાજ હોઈ શકુંજ નહિ. તને આમ કહેવાનું કારણ તો એટલુંજ કે અમારા બધા અમલદારો રહ્યા અનીતિમાન. તે નકામા તને કાંઈ અડપલું કરી બેસે તે બીકને સ્વીકારું. તને અહિં આવવાની ના કહું છું. ” આ બધી વાતચીત થઈ ત્યાં સુધી નાનો ફ્રેડીક બેરેની કોટડીમાં આમ-

તેમ જોવાજ કરતો હતો અને કાટડીનો દેખાવ જોઇને અનન્ય થતો હતો. હવે લોન્સડેલે એને પોતાની પાસે બોલાવ્યો, અને એની સાથે થોડાં આડાંઅવળાં ગરપાં માર્યાં; પછી અને જણુને એણે રનેહા-શિંગન દીધું અને મા દીકરા ત્યાંથી વિદાય થયાં.

હ્યુસી ઘેર પહોંચી ગઈ. પોતાનો પ્રિયતમ એ ત્રણ દિવસ સુધી હજી આવવાનો નથી એ જાણીને એને ઘર સુતકાર લાગવા માંડ્યું. એના આપ્પા વદન ઉપર ઉદાસીનતા હતી. એને આ મુત્રાકાતથી માલમ પડી આવ્યું કે એના પતિમાં અમુક પ્રદારનું પરિવર્તન થયું હતું. જે પતિને એ પરમેશ્વર પ્રમાણે પૂજતી હતી, તે પતિમાં પોતાનો વિશ્વાસ કાંઈક અંશે યક્ષિત થાય એ એને મન ધણું થઈ ગયું હતું. પરંતુ પતિ પહેલાં જેટલા નિખાલસ અને ખુદ્દા દીક્ષા વાત કરતો હતો, તેટલા નિખાલસ અને ખુદ્દા દિલથી એણે આ વખતે વાત ન કરી, તેમ એનું એવું જ્ઞાન પણ ન જણાયું. એના મનમાં ગુંચવાઈ રહેલા કાંઈ વિચારને ઢાંકવા ખાતરજ એણે રેડમનની વાત વિષયાંતર કરીને કાઢી હતી. આ બધી હકિકત હ્યુસીના મગજમાં તાજી હતી. પોતે ત્યાં એને મળવા ગઈ તે પણ પતિને ગમતી રાત નહોતી. આ બધું પરિવર્તન એક દારૂએજ કરી નાખ્યું કે દૂરીથી જો એવા સંજોગો મળ્યા આવે અને પતિને દારૂની લત લાગી જાય તો શી સ્થિતિ ? ધીમે ધીમે પતિનો પ્રેમ પોતા પ્રત્યે શિથિલ થતો જશે અને બાળકની પણ એ ઝોઘી દરકાર કરશે. આવા આવા વિચારો નિર્મલ હ્યુસીના મનમાં ચાલી રહ્યા હતા. આ વિચારો મનમાંથી કાઢી નાખવા માટે એ ધણાએ પ્રયત્ન કરવા લાગી; પણ એ ન નીકળી શક્યા અને ઉમટા એને વધારે સંતાપવા લાગ્યા.

એને મનમાં હજાર પ્રકારની શંકા અને કુતર્કો થવા લાગ્યા. આખેઠ દિવસ એને કાંઈ કામકાજ ન સુઝ્યું. કામ હાથમાં લેતી અને વિચારમંત્ર પડી જતી હતી.

રાતના સાડા નવનો સુમાર થયો હશે. નાનો ફેડો ઉંઘી ગયો હતો. એટલામાં કાંઈએ એનું બારણું ધીમે રહીને ખખડાવ્યું એટલે ધરની માલીક બાહરે હશે એમ ધારીને દ્યુસીએ કહ્યું: “આવો.” એટલે માલીકબાહરે બહારે કાંઈ બીજીજ આધેડ ઉમરની બાપ આવી એના મોઢાનું બારીકાઈથી અવલોકન કરનારને એ બાપ દારૂનો શોખ કરનારી હશે એમ લાગ્યા વગર રહે નહિ પરંતુ અત્યારે દ્યુસી એની દુગ્ધામાં હતી, તેમ એ કાંઈના પ્રત્યે શંકાની નજરે જોવાનું શીખી નહોતી; એટલે આ નવી આવનાર બાપનું એ બારીકાઈથી અવલોકન કરી શકી નહિ. એતો દિવાલ આગળ બેસીને સવારનું પોતાનું અધુરું રહેલું કામ કર્યા કરતી હતી. પેલી બાપએ રૂમમાં પેસનાંની સાથે બધી વસ્તુનું નિરીક્ષણ કરી લીધું. ફેડોને એણે ઉઘતાં જોયા; એટલે એના મુખ ઉપર સંતોષનાં ચિન્હ જણાયાં. દ્યુસીએ એ પણ ન જોયું. પેલી બાપએ કહ્યું:—“એન, તમારુંજ નામ મીસીસ લોન્સડેલ કે ? સર ઓશિંગ્બોરોની નોકરીમાં પહેલાં હતાં અને હવે તેમની નોકરી છોડી દીધી તે મી. રેવિસનાં પુત્રી તમેજ કની ? ”

દ્યુસી:—“શું મારા પિતા તરફથી કાંઈ ખબર લાગ્યાં છે ? પોતાની પુત્રીને એમણે ક્ષમા આપી છે? મારા અભ્યાસન અને દીલાસાની એમને જરૂર છે ? ”

બાપ:—“એથીએ વધારેની એમને જરૂર છે. મહેનત અને

ચિંતાને લીધે એ પથારીવશ થઇને પડ્યા છે. તમને કંખ્યા કરે છે ? ”

હ્યુસી:—“ મારી કંખના કરે છે ? તો બલાં બેન, મને કહો એ અત્યારે ક્યાં છે ? ”

બાઈ:—“ અત્યારે એ અહિયાં આ શહેરમાં છે. એ તમને અહિં મળવા આવ્યાં છે. તમારા પ્રત્યે થયેલા એમના અપરાધોની એ તમારી પાસે ક્ષમા માગવા આવ્યા છે. ”

હ્યુસી:—“ એવું ન બોલશો. પુત્રી શું પિતાને ક્ષમા આપવા ચાગ્ય છે ? બોલો બોલો, મારા પિતા ક્યાં છે ? ”

બાઈ:—“ માન્ચેસ્ટરમાં તમારો પત્તો એકદમ ન લાગ્યો એટલે એ મારે ત્યાં હિતર્યા છે. એ આવ્યા ત્યારે એમની તળીઅત સારી નહોતી. અત્યારે વધારે બગડી આવી છે. તમારું ઘર મેં જેમતેમ કરતાં શોધી કાઢ્યું છે. હું તમને તેડવા આવી છું. ”

હ્યુસી આ બાઈના બોલવાથી બોળવાઇ ગઇ હતી. એના બોલવામાં કાંઈ કપટ હશે એવો એને જરાએ વહેમ આવ્યો નહિ. બાઈની સાથે જવા એ એકદમ તૈયાર થઈ ગઇ. કપડાં પહેરી લીધાં અને બાઈની સાથે નીચે હિતરી. પોતાના ઘરની માલીકબાઈને કહ્યું કે; “જશ મારા ડેમ્પરમાં બેસજો. હું હમણાં બહાર જઈને પાછી આવું છું. ” એમ કહીને એ પેલી બાઈ સાથે ચાલતી ગઇ. અત્યારે એના મનમાં એના પિતા સંમધનાજ બધા વિચારો ચાલતા હતા. “ મારા પિતાને કેમ હશે ? મને વારંવાર સંજાર્યા કરતા હશે ? ” વિગેરે વિચારોમાં એ ગુંથાયલી હતી.

પ્રકરણ ૩૪ મું.

કપટબળ.

હ્યુસીના ધેર ગયા પછી લોન્સડેલ પણ વિચારવમળમાં ગોથા ખાતો હતો. પોતાની પત્ની સાથે એ નિખાલસપણે ન વર્ત્યો તેના એને પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો. રેડ્મન સાથે હ્યુસીની સાવકી માતાના આડા વહેવારની વાત કરીને હ્યુસીના મનને એણે ધણું દુભાવ્યું હતું તેના એને પરિતાપ થયો. એને પોતાની જાત ઉપર ઉદ્દેગ આવ્યો. પત્ની અને બાળક શિવાય એને આખો સંસાર ખારો લાગ્યો. પરંતુ આ મદ્દવિચારો એના હૃદયમાં ઝાઝીવાર ન ટકી શક્યા. એનામાં પાછું ભૂત ભરાયું.

“ મારી સ્ત્રીની સામે હું આમ એક બાળક જેવો કેમ થઈ ગયો ? મેં દારૂ પીધો છે એ વાત એને કહેવામાં મારે બીક શાને રાખવી જોઈએ ? આ તો મારી નામરદાઈ કહેવાય સ્ત્રીના મોઢા આગળ આટલી બધી નમ્રતા ન બતાવવી જોઈએ. હવેથી માઈ ગૌરવ સાચવવા હું પ્રયત્ન કરીશ. અરે, પાશ્વ કોના મોઢા આગળ માઈ ગૌરવ સાચવવાનું ? મારી પ્રેમાળ હ્યુસીના મોઢા આગળ ? મારા નિર્દોષ બાળકના આગળ ? અમે કેલેમાં કેટલું બધું સુખ ભોગવતાં હતાં ? કયા કાળ ચોઘડીએ અમારું સુખી ઘર જમીનદોસ્ત થઈ ગયું ? ભૂતકાળનો વિચાર આવે છે ત્યારે માઈ મન ઉકળી જાય છે. ” આમ પરસ્પર વિરૂદ્ધ વિચારમાં લોન્સડેલ લમી રહ્યો હતો. એણે માથું કુટયું. એની આંખમાંથી ખરખર આંસુ નીકળી પડ્યાં.

એક પાસ પોતાની પવિત્ર પત્નીનાં વચનામૃત અને તેને આપેલું વચન પાળવા એ મથી રહ્યો હતો; સારે બીજી તરફ દારૂ પીવાની પ્રયત્ન લાલસા એના જીમરને વચનભંગ કરવાનો આદેશ કરી રહી હતી. આમ એનું મન દ્વિધા વિલિન્ન થઈ ગયું હતું. આમને આમ ચાલના દસનો સુમાર થવા આવ્યો. એને જે રૂમ રહેવા આપી હતી તેમાં બીજા સંનિધાને પણ રહેવાનું હતું; એટલે તે લોકો પણ હવે સુવાને માટે રૂમમાં આવી પહોંચ્યા. લોન્સડેલ પણ સુવાની તૈયારી કરતો હતો; એટલામાં રૂમનું આરણું ઉઘડ્યું અને એક જણે લોન્સડેલને કહ્યું કે: “ એક છોકરો પીકા આગળ ઉભો છે તે તને બોલાવે છે. ” એટલે લોન્સડેલ તરતજ તે છોકરા પાસે ગયો અને પૂછ્યું; “ કેમ મને બોલાવ્યો? ” પેલા છોકરાએ કહ્યું કે; “ એક માણસે, મને આ કાગળ તમને આપવા માટે આપ્યો છે તે લો. ” એમ કહીને એણે ચીથરા જેવો થઈ ગયેલો કાગળ લોન્સડેલના હાથમાં આપ્યો. એણે તે ફાટીને વાંચ્યો.

“ તારી સ્ત્રીને ફાસાવવાને બાજી રચાઈ છે. એને તારા ઘર-માંથી અન્ય સ્થળે ફાસલાવી લઈ ગયા છે. ત્યાં એના પતિવ્રતપણાનું અંતન કરવામાં આવશે. એને ક્યાં લઈ ગયા છે તેની તને કશી ખબર મળે એમ નથી; પણ જો તારી ઇચ્છા હોય તો બહાર નીકળીને મને મળ. હું તને તે સ્થળે લઈ જઈશ. બેરેકના દરવાજાથી પચાસ વારને અંતરે હું ઉભો છું. ગમે તેમ કરીને છટકી આવ. ”

લી. એક વિત્ર.

આ કાગળના અક્ષરો કાના છે તે લોન્સડેલ ન બોળ્યો શક્યો; પણ વાંચીને વિસ્મિત થઈ ગયો. પરિણામનો કાંઈ પણ

વિચાર કર્યા વગરજ કાગળમાં લખ્યા મુજબ વર્તવા તૈયાર થઈ ગયો. લોન્સડેલ પાછો પોતાના રૂમમાં આવ્યો. ટોપી હાથમાં લીધી. અત્યારે એ બેમાકળો બની ગયો હતો. એના ગોઠીઆઓએ એને પુછ્યું: “ ભાઈ શી ધમાલ છે ? ક્યાં જવા તૈયાર થાય છે ? તું બાણે છે કની કે તું પરહેજમાં છે ? માટે જે કરે તે જોઈ વિચારીને કરજે. ”

ફેડરિકે કાંઈ સાંભળ્યું નહિ. એના મગજનો પારો ટોચે ચઢી ગયો હતો. નક્કી આ જીરોહ રેડઅર્નનુંજ કારસ્તાન હશે એમ એણે અનુમાન કરી દીધું. એકદમ દાદરે ઉતરી પડ્યો. બેરેક યાર્ડ વટાવી ગયો. પહેરેગીરના અવાજ ઉપર પણ એણે લક્ષ ન આપ્યું અને આગળ ચાલ્યો. દરવાજો વટાવી ગયો અને અંધારામાં એક માણસને આમતેમ આંટા મારતો એણે જોયો; એટલે એણે તેને કહ્યું:—“ માઈ નામ લોન્સડેલ છે. તમેજ મારા ઉપર કાગળ મોકલ્યો હતોને ? ”

પેલા માણસે લોન્સડેલને કહ્યું:—“ ચાલો મારી સાથે. ” એટલે લોન્સડેલ એની પાછળ પાછળ ગયો. પેલા તો રેફરેન્સી ઝડપે ચાલવા લાગ્યો અને લોન્સડેલ તો અંધાઈ ધણું થઈ ગયેલું અને રસ્તાને ભોમીઓ નહિ; એટલે ગોઠળાચ પ્રમાણે ડગ ભરતો ચાલતો હતો. પોતાને આંધ્ર રસ્તા દેખાડનારનું અંધારાને લીધે લોન્સડેલ મોઢું પણ જોઈ શક્યો નહોતો. રસ્તા ઉપરના ઝાંખા દિવાના પ્રકાશમાં એનાં કપડાં કાંઈક જણાયાં એને એ નવો આવનાર કાંઈક ધટો બદલીને બોલતો હોય એમ લાગ્યું; છતાં અત્યારે એ મિત્ર બાવે પોતાને સહાય કરવા આવેલો હોવાથી એ બાજત ઉપર

એણે ખાસ લક્ષ આપ્યું નહિ; તેમ અત્યારે એ બાબત ઉપર વિચાર કરવા જેટલો એને અવકાશ પણ નહોતો. એ તો દ્યુસીને સંકટમાં લાવી નાખનાર ઉપર પોતાના ક્રોધનો ઉભરો કાઢા રહ્યો હતો. એ તો પેલા માણસની પાછળ મલીઓ અને શેરીઓ વટાવતો વટાવતો ચાલવા લાગ્યો. આખરે એક ખરેખરી અંધારી મલીમાં પેલો વળ્યો અને ત્યાં એક ધર આગળ ઉભો રહ્યો. એ ધરમાં દીવાનો પ્રકાશ જણાતો હતો. એ જોઈને પેલો બોલ્યો:—“ મી. લોન્સડેલ, સાંભળો. તમારે અહિં પૂર્ણ હોશીઆરી અને સાવચેતીથી કામ લેવું પડશે. જુઓ આ બારણું તમે ઠોકજો. બારણું ખુલે એટલે ધરની બાઈ તમને મળશે. તમે જો એને કાંઈ પુછશો તો તમને કશીયે જવાબ મળવાનો નથી. એ તો કાને હાથજ દર્ષ દેશે અને કહેશે કે અહિં તો કાંઈ સ્ત્રી આવી નથી; પણ એના ઉપર ભરોસે ન રાખશો. એકદમ માળ ઉપર ચાલ્યા જજો. જુઓ, અહિંથી માળ ઉપર પેલી રૂમમાં દીવાનો પ્રકાશ જણાય છે, અને ઉપર જશે એટલે તરત તમને તે રૂમ માલમ પડી આવશે. એકદમ અંદર પેસી જજો. જો બારણું બંધ હોય તો સાત મારીને તોડી નાખજો; પણ આ બધું ધણીજ ત્વરાથી કરવાનું છે; જેથી તમારું ત્યાં ગયેલું નકામું ન થાય.”

આ પ્રમાણે પેલો માણસ લોન્સડેલને બધી સમજુતી આપીને ત્યાંથી પસાર થઈ ગયો. પરંતુ જે વખતે એ ઉપલી સમજુતી લોન્સડેલને આપી રહ્યો હતો, તે વખતે એના મોઢા ઉપર આ ધરના દીવાનો પ્રકાશ પડતો હતો. તેના ઉજસથી એનું બચાનક બેડાળ મોઢું જણાઈ આવતું હતું. એ મોઢું જોઈને લોન્સડેલ પણ ધડીવાર

ડરી ગયો. એ હવે પેલા ઘર આગળ ગયો અને જોરથી ખારણું
 ઠોક્યું; એટલે ઘરની બાઇએ પોતાનો કાંધ ધરાક આવ્યો હશે એમ
 ધારીને ખારણું ઉઘાડ્યું. એના પોપાક ઉપરથી અને ઉશ્કેરાઇ ગયેલી
 સ્થિતિ ઉપરથી એ કાણુ હશે તેનું આ બાઇએ તરતજ અનુમાન
 કરી લીધું; એટલે એ અજાણી થઇને લોન્સડેલને પુછવા લાગી કે:
 “ જાઇ, આવી રીતે પુછવા ગાછ્યા વગર અમારા આખરદાર ઘરમાં
 ઘુસી આવવાવાળા તમે કાણુ છો ? ” લોન્સડેલ તો કાંધ પણ જવાબ
 આપ્યા વગર ઘરમાં ઘુસીજ ગયો હતો; એટલે એને આગળ જતો
 અટકાવવા આ બાઇએ એના કોટની કોર ઝાલીને ખેંચી અને
 “ કાંધ આવો, કાંધ આવો, ” એમ ખૂબ પાડી ઉડી. લોન્સડેલે એને
 એવો તો જોરથી ધક્કો માર્યો કે એ બાઇ જમીન ઉપર ચતાપાટ
 એશુદ્ધ થઇને પડી ગઇ. બાઇની ખૂબ સાંભળીને એ ત્રણ હલકી
 સ્ત્રીઓ આવી પહોંચી; પણ એટલામાં લોન્સડેલ અડધે દાદરે પહોંચી
 ગયો હતો. એ ઠેક ઉપર ચઢી ગયો અને બતાવેલ નીશાનીવાળા
 રૂમ આગળ ગયો. ખારણું ઠોક્યું; પણ અંધ હતું એટલે ન ઉઘડી
 શક્યું. તેથી એણે એકદમ ખારણાને લાત મારી ખારણું તોડી પાડ્યું
 અને અંદર પેડો. જોવો દુસીએ પતિને દોઢો તેવીજ એ છત્રંગ
 મારીને ફાળ જરી પતિ પાસે દોડી- ગઇ. એક દષ્ટિપાતમાંજ
 લોન્સડેલે જોઇ લીધું કે જુરોલ્ડ રેડમર્ન પણ આજ રૂમમાં છે.
 તરતજ દુસીને આઘી ખસેડીને એક બૂગ્યા વાલની માફક ફેંકરીક
 જુરોલ્ડ ઉપર તુડી પડ્યો. જુરોલ્ડે એને પોતાના ઉપર ધસી આવતો
 જોઇને મ્યાનમાંથી એકદમ તલવાર ખેંચી કાઢી અને બોલ્યો: “ દર
 કોનો રહેજે; નહિ તો તને દાપી નાખીશ. ” ફેંકરીક એવી ધમકીને

મણુકારે એવો નહોતો. જેમ એક મહા કદાવર મનુષ્ય એક વામનજી સાથે યુદ્ધમાં જેવો જલદી ફાવી જાય; તેમ એકે તડાકે એણે જીરો-હડના હાથમાંથી તલવાર ખેંચી લીધી, તેના બે કટકા કરી નાખ્યા અને પોતાની વજ્ર જેવી મુકડીથી રેડખર્નને જમીન ઉપર લોટતો કરી નાખ્યો. જીરોહડ મરી ગયો કે બેશુદ્ધ થઇને જમીન ઉપર પડ્યો છે, તેની કશી દરકાર કર્યા વગર પોતાની પત્નીને લઇને એ એકદમ નીચે ઉતરી ગયો અને બંને જણ એ કલંકિત આમાર-માંથી બહાર નીકળી ગયા; અને પોતાના ઘર તરફનો પંથ લીધો. દ્યુસી પતિના હાથને વળગીનેજ ચાલ્યા કરતી હતી. આખે રસ્તે દ્યુસીનું હૃદય ધબક ધબક ધબકયા કરતું હતું. આખરે એમનું ઘર આવી પહોંચ્યું. બંનેજણ ઉપર, પોતાની રૂમમાં ગયા. ઘરની બાઇ ફેડી પાસે બેઠી હતી અને ફેડી ઉંઘતો હતો. ઘરમાં આવીને પતિને વળગી પડીને દ્યુસી કુસકે કુસકે રડી પડી. એ બાઇને આમાં કાંઈ સમજ ન પડી એટલે ચાંબલાની માફક એતો ત્યાંજ ઉભી રહી પણ ફેડરિકે એને કહ્યું કે “ હવે તમે નાચે જાવ ” એટલે એ નીચે ચાલી ગઈ. આખરે દ્યુસી ઠંડી પડી એટલે એણે પોતાની હકિકત પતિને કહેવા માંડી “ એક બાઇ મારી પાસે આવી અને મને કહ્યું કે તારા પિતા તને મળવાને અને તારી માશી માગવાને બહિં માનચેસ્ટરમાં આવ્યા છે પણ એમણે તારૂં ઘર નહિ જોવાથી એ મારે ઘેર ઉતર્યા છે. એ આવ્યા ત્યારે એમની પ્રકૃતિ નરમ હતી અને હમણાં એ વધારે માંદા થઇ ગયા છે તેથી હું તારૂં ઘર બોળતી તને તેડવા આવી છું. મારા પિતાની માંદગીની ખબર સાંભળીને મારો જીવ ઉડી ગયો અને હું આપણી રૂમ ઘરની બાઇને સોંપીને તરતજ

પેલી સાથે જવા તૈયાર થઈ ગઈ. અને પેલે ઘેર ગયાં. મને એ
 બાઈ ઉપર તેડી ગઈ અને તમે મને જે રૂમમાંથી પેલા દુષ્ટથી
 બચાવી તે રૂમમાં તારા પિતા સુતા છે એમ કહીને મને એણે તે
 રૂમમાં મોકલી દું તો મારા પિતાને મળવાની ઇતેમરીમાં કાંઈ
 કપટ હશે એ ન સમજી અને રૂમમાં પેડી અને ત્યાં પડેલા કાચ
 આગળ મારા પિતાને મળવા જઈ પડેલી કાચની આસપાસ ચારે
 તરફ મચ્છરદાની હતી એટલે અંદર કાણ સુતેલું હશે તેની મને શી
 અજર પડે. મચ્છરદાની આવી ખસેડીને જોવા જઈ છું તો કાચ
 તો ખાલી દીઠો એટલે મારા મનમાં ચંકા થઈ કે કાંઈ જોશે છે.
 હું તરતજ ત્યાંથી પાછી ફરી અને રૂમની બહાર નીકળવા ખારણું
 ઉઘાડવા મઈ પણ ખારણું તો બંધ હતું એટલે મારી ચંકા દબ મઈ
 મેં એકદમ યુમ પાડી પણ મારી યુમ કાણ સંભળે ? ખારણું
 ખોલવાને મેં ઘણુંએ ઢાંઢાં માર્યાં પણ મારું કાંઈ વળ્યું નહિ. હું
 તો એ રૂમમાં ઘણી થાકી મઈ અને લોથ જેવી થઈને નીચે બેસી
 ગઈ. દસેક મીનીટ હું એમને એમ બેસી રહી હમ્મશ એટલામાં કાંઈ
 દાદરે ચઢતું હોય એમ મને સંભળાયું. તરતજ રૂમનું ખારણું ખુલ્યું
 અને જોઈ છું તો જીરોલ્ડ રેડબર્ન, દારૂ પીને પુરો બકરો બની
 ને આવ્યો હતો. અંદર આવીને તરતજ એણે જોત જોતામાં
 ખારણું વાસી દીધું એટલે મારાથી બહાર પણ શી રીતે નીકળી
 શકાય ? અંદર આવીને પહેલાં તો એ મારાં વખાણ કરવા લાગ્યો,
 મને મોટી મોટી આશાઓ આપતા લાગ્યો. અને મારા કામચલાવ
 કરવા લાગ્યો. પણ મેં કથાની પરવા ન કરતાં એને સારી પેટે
 ઉધડો લેવા માંડ્યો. એટલે તો પછી એ મને કરાવવા લાગ્યો, મમ્મી

આપવા લાગ્યો. મને કહે કે મારી પાસ નૃત્તિને તું આધિન થા નહિ તો તારા પતિ ઉપર આનું હું જખઈ વેર લઈશ. મેં તો એને ન કહેવાય તેવાં વચનો કહ્યાં અને ઘણો તુછકારી કાઢ્યો. એને હું વચનના સખત પ્રહાર કરી રહી હતી અને તમે બરોબર વખતસર મારી વા'રે આવી પહોંચ્યા. " હવે ફેડરિક પોતાનો ઇતિહાસ કહેવા માંડ્યો. " મને તો આ બધી કશીએ ખબર ન પડત પછુ એક તદ્દન બદ્ધિશીલવાળા માણસ મને નોટ લખી કે તમારી સ્ત્રીને ફોસ-લાવી ગયા છે, અને એના પાતિવ્રત ઉપર હુમલો થવાનો છે માટે જોઈએ છોય તો આવો મારી સાથે એટલે હું પરહેજમાં છું અને મારાથી બહાર ન નીકળાય તેનો કશો ચે વિચાર કર્યા વગર મારી એરેક રૂમમાંથી નીકળી ને હું પરભાર્યો પેલા માણસની સાથે ગયો અને તું જે ઘરમાં હતી ત્યાં આવી પહોંચ્યો અને એકદમ મને એ બાણી આપેલી તેજ રૂમનું મેં બારણું તોડી પાડ્યું અને તને હું બચાવી શક્યો. મને બદ્ધિમાસ રેડબર્ન ઉપર ઘણો ક્રોધ ચઢ્યો અને મેં એને જમીન ઉપર ઢોળી પાડ્યો તે તો તું જાણે છે. હું તો જાણું છું કે એ મરીજ ગયો હશે. " પોતા ઉપર આટલો બધો એ અત્યાચાર કરવા તૈયાર થયો હતો છતાં પછુ કામળ હૃદયની દુયુસીને પોતાના પતિના મુખથી રેડબર્ન મરી ગયો હશે એ વાત સાંભળીને કંપારી વધુટી ગઈ. એકદમ તો પોતાના પતિને એ કાંઈ કહી શકી નહિ પછુ પછી ધીમે રહીને એણે પ્રેમ બર્બા કપાથી કહ્યું " પછુ બહાશ તમે પરહેજમાં હતા અને રાત પડી ગઈ હતી છતાં તમે નિઃશ્વરે જામ કરીને અને બચાવવા દોડી આવ્યા તેથી તમને પાછી વધારે શિક્ષા વહિ આવે ! "

" દુયુસી, એ બાગતનો મારા મનમાં કશો ડર નથી. આ

વખતે હું ગુનેગાર નથી પણ ફરીઆદી છું. અને જો બ્રીટીશર
અદલ ન્યાય વાળા કહેવાય છે તેમ હશે અને લોકોને બતાવવાની
ખાતરજ ન્યાયનું ફારસ નહિ કરવામાં આવતું હોય તો તો જરૂર
અને જરૂર સામે દાદ મળશેજ. પણ અત્યાર પહેલાં મારા હાથેજ
જરૂર સામે દાદ મેળવી દીધી હોય તો પછી કાંઈ દાદ મેળવવાની
રહેતી નથી. પણ ચાલ હવે હું તો જાઉં છું.” આમ કહીને ફેડ-
રિક પાછો બેરકમાં ગયો છતાં એનો ક્રોધ જરાએ શાંત નહોતો
પડ્યો. ક્રોધના અગ્નિથી એ બહુકી ઉડ્યો હતો અને એનો કંઈ
સુકાતો હતો એટલે પીકામાં જવાની ઇચ્છાને એ ન રોકી શક્યો
ત્યાં ગયો એટલે બળતામાં વધારે હોમાયું અને બડકો થયો. છતાં
એનામાં બુદ્ધિ અત્યારે વધારે સતેજ થઈ હતી બેરકમાં જઈને
લાગલોજ એ સીધો કર્નલ વીંડહામ પાસે ગયો. બહાર સીપાઈ
એટલો હતો તેણે લોન્સડેલને કહ્યું “ તમે થોડીવાર ઉભા રહો હું
કર્નલ સાહેબને ખબર આપું છું ” એમ કહીને પછી થોડીવારે એ
પાછો આવ્યો અને ફેડરિકને કર્નલના રૂમમાં તેડી ગયો. ફેડરિક
રૂમમાં પેઠો તેવુંજ કર્નલની સાથે વાત કરતું કાંઈ માણસ બારણું
હિઠાડીને અંદરના ખંડમાં ગયું હોય તેવો એને લાગ્યો. આ
રૂમમાં કર્નલ વીંડહામ સીગારેટ ફુંકતો અને દારૂના ગ્લાસ અડા-
વતો એટલો હતો. એણે એકદમ ગુરસામાંજ લોન્સડેલને પૂછ્યું “
કેમ લોન્સડેલ શું છે ? ”

લોન્સડેલ:-“ જો આપની ન્યાય આપવાની દાનત હોય તે
આપની પાસે હું ન્યાય મેળવવા આવ્યો છું. નહિ તો ન્યાય મારે
મારે એન્ય રસ્તે જવું પડશે.”

કર્નલ વીંડહામ:-“ આમ ધમપી આપતો હોય તેમ શું બોલે છે ? કોઈએ તને અન્યાય કર્યો હશે તો તને ન્યાય મેળવવાને જરૂર હક છેજ પણ તેથી તને મારી પાસે ન્યાય નહિ મળી શકે એમ મારી લેવાનું શું પ્રયોજન છે ? ”

“ સાહેબ જો હું અમર્યાદપણે બોલ્યો હોઉં તો તેને માટે હું દોષગીર છું. મારી મનોવૃત્તિઓ અત્યારે ધણી ઉશ્કરાઈ ગઈ છે અને તેથીજ મારાથી કદાચ વધારે પડતું બોલાર્થ જવાય છે. મારે કેપ્ટન રેકમર્ન સામે ફરીઆદ કરવાની છે. ”

“ એના વિરૂદ્ધ તારે શી ફરીઆદ કરવાની છે ? ”

“ સાહેબ એક કુટુંબી સ્ત્રીને પોતાના પક્ષમાં લઇને એણે મોટા પ્રપંચ કર્યો છે. મારી સ્ત્રીને દગાથી છેતરીને એને પેલી બાઈ કોઈ કલ્પિત ગૃહમાં તેડી ગઈ. આ બાબતની ખબર મને આ નોટથી મળી છે. હો, આપ વાંચી જુઓ એટલે ખાતરી થશે. ” એમ કહીને પેલી નોટ એણે કર્નલ વીંડહામને આપી. કર્નલ એ નોટ જોઈ રહ્યો અને પછી બોલ્યો “ ત્યારે તો આ નોટ વાંચીને તું ત્યાં ગયો હશે. તું પહોંચ્યાં છે એ વાત તો તું જુલો નહિ ગયો હોય ? ”

“ ના તે હું જુલો નથી ગયો પણ કદાચ મારા ઉપર આથી દમ હજાર ગણો જાપતો હોત તોયે હું મારી સ્ત્રીની આગરનું રક્ષણ કરવા કોઈપણ વચર નજ રહેત. ”

“ ધીમે ધીમે, જરા ધીમે ધીમે બોલ તું તો મને ધમકાવે બોલે છે. તું કિસ્મીનીથી વિરૂદ્ધ વર્તે છે. ”

લેન-સ્ટેમ કુરસાથી બોલ્યો “ સાહેબ આવા અત્યાચારથી

મારા મનની લાગણીઓ ઉશ્કેરાઈ ગઈ છે એટલે મારાથી બેમાઈ જવાય છે માટે એટલી છુટ છંદ તમારે મુકવી જોઈએ. ”

“ અરે વાહરે તારા જેવા એક સૈનિકને તે વળી શી લાગણીઓ હોઈ શકે ? વારું પછી તું તે જગ્યાએ ગયો પછી શું થયું. ”

“ જઈને મેં મારી સ્ત્રીની રક્ષા કરી હું ગુસ્સામાં કેપ્ટન રેડ-બર્ન ઉપર ધસી ગયો, એણે મારી સામે તરતાર ખેંચી, મેં એની પાસેથી તે ખુંચવી લઈને તેના ટુકડા કરી નાખ્યા અને એને પણ જમીન ઉપર પટકી પાડ્યો. કદાચ મારી ફરીઆદનો જવાબ આપવા એ જીવતો રહ્યો હશે કે કેમ તેની પણ શંકા રહે છે. ”

“ તે બાગતની શંકા હોય તો કાઢી નાખજો એ બેરેકમાં આવી પહોંચ્યા છે. મેં એમને હમણાં જ જોયા છે. ”

“ તો પછી આપની પાસે હું ન્યાય માગું છું. ”

“ લોન્સડેલ તારી અત્યારની વર્તણૂક માટે કેટલીક વાર્તા હું દર ગુજર કરવા રાજી છું પણ આની ઉદ્ધતાઈથી તું જો મારી સાથે વાત કરીશ તો મારે તને શિક્ષા કરવી પડશે. ”

“ ઓ પ્રભુ, સાહેબ આપ એમ ધારો છો કે અમે સૈનિક રહ્યા એટલે અમારામાં કશી લાગણીજ ન હોય. બીજા માણસોને જેવું મન હોય છે તેવું અમારે પણ મન હોય છે. બીજાને જેમ મુખ દુઃખની અસર થાય છે તેવી અસર અમને પણ થાય છે સાહેબ આપ પરણ્યા નથી એટલે તમને પરણેલાની લાગણીની શી ખબર ? પરણ્યા હોત અને કદાચ મારા જેવા સંજોગોમાં આપ હોત તો તરતજ આપને મારા ઉપર ગુજરેલા સીતમંતે અણગમત આવત. તમે એક સદ્ ગૃહસ્થ છો, દુનીઆના અનુભવી છો એટલે

ત્રેમાળ અને રવર્જિય પત્નીને ચહાનાર ત્રેમી પતિના મનની આવે સમયે કેવી સ્થિતિ થઈ ગય તે આપ સારી રીતે સમજી શકા એમ છે. ”

“ ચાલ હવે આરી અલંકારિક બાપાનું આપણે કાંઈ કામ નથી. તું અત્યારે ઉશ્કેરાઈ ગયેલો છે. બાકી તને આટલી બધી લાગણી થઈ આવી એ હું માનતો નથી. છતાં કેટલીક વાત હું જાતી કરું છું. મારું તો તને એજ કહેવું છે કે આ પ્રકરણ હવે બહુ લંબાવવામાં સાર નથી. એ વાતને અહિંથીજ દાખી દેવી સારી છે. ”

“ દાખી દેવી ? કહીએ નહિ સાહેબ ” એમ બોલતાં બોલતાં ગુરસામાં લોન્સડેલે જમીન ઉપર જોરથી પગ અડાવ્યો.

“ પણ હું કહું છું કે તારે દાખીજ દેવી પડશે, તારી ખાતર, તારી સ્ત્રીની ખાતર તેમ કેપ્ટન રેડમર્નની ખાતર પણ તારે તેમ કરવુંજ પડશે. ”

“ મારી ખાતર ? બવિખ્યમાં મારા ઉપર એ બુલમ નહિ ગુજારે એટલા ખાતર મારે એ વાત દાખી દેવી ? સાહેબ એ વાત નહિ બને. બલે મને રેજીમેન્ટમાં હપાયલું કાટલું ગણવામાં આવે, બલે મને મને તેટલો ત્રાસ આપવામાં આવે, મારા ઉપર બુલમ ગુજરવામાં આવે, બલે મને બાંધીને એકવાર ફરીથી પાછો કાય-લનો માર મારવામાં આવે તેથી એ સંતોષ ન થાય તો તમારું દીલ આજ એટલીવાર મને ફટકા લગાવ્યા કરે પણ કોઈ પણ રીતે સમાધાનની વાત તો બોલશોજ નહિ. જો મારી સ્ત્રીની ખાતર કહેતા હોય તો હું એ દુષ્ટ એમ કહેવાની હિંમત બીડતો કે તે

જાઓ મારી સ્ત્રી પોતાની રાજી ખુશીથી ગઈ હતી ? ”

“ લોન્સડેલ, મેં આજે હૃદયપારની ધીરજ રાખીને તારી વાત સાંભળી છે. હવે એથી વધારે ધીરજ મારાથી નહિ રાખી શકાય. બોલવામાં તું જરાએ મોઢામાં લગામ રાખતો નથી માટે હું તને હવે ચેતવણી આપું છું કે જે નિયમમાં રહીને તું વાત નહિ કરે તો મારે તારી વાત સાંભળવી બંધ કરવી પડશે અને પાછો તને પર-હેજમાં મુકવો પડશે. ”

લોન્સડેલ બિચારો મનમાં જ બળી રહ્યો. ખરે એક સાધારણ ઐનિકને માટે કાને લાગણી હોય ? એની સ્ત્રી ઉપર આવો અત્યાચાર કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છતાં તે બાળતની ફરીઆદ કરે ત્યારે એને બિચારાને આવી ધમકી આપવામાં આવે, કર્નલે આગળ ચલાવ્યું “ હું તને ફરીથી કહું છું કે તારી સ્ત્રીના હિતમાં આ વાત દબાવી દેવી એજ સાઈ છે.

કેપ્ટન; રેડબર્ન એમજ કહેશે કે તારી સ્ત્રી એની રાજી ખુશીથી એની પાસે ગઈ હતી. ”

લોન્સડેલની આંખોમાંથી આ વખતે અમિ વરસી રહ્યો હતો. એ મર્જના કરીને બોલી ઉઠ્યો:-“ એ દુરાત્મન જે એવું કહે તો એ હડકડતો જુદો છે. ”

હવે કર્નલે કઠોરતાથી એને કહ્યું. “ સુપ રહે. હું એ સમ્પ્રદાય સાંભળવા માગતો નથી હું તો તને એટલુંજ કહું છું કે કેપ્ટન રેડબર્ન આવું કહેશે. એ વાત ખરી હોય કે ખોટી તે મારાથી ન કહી શકાય. ”

લોન્સડેલનો મિળસ હાથથી ગયો હતો એટલે એણે તો ઉભરે

કાઢવે. ચાલુજ રાખ્યો એણે તો એજ ઉત્તર આપ્યો કે “ એ હડ-
હડતું જુકાણું છે. ”

“ તે હશે. ઘણા મનુષ્યો પોતાની પત્ની જાણે મહા સતી
શિરોમણી હોય એમ માને છે પણ વસ્તુતઃ જોતાં તેનામાં તેવા
કશાયે ગુણ હોતા નથી. ”

“ કર્નલ વિંડહામ મારી સ્ત્રીના વર્તન ઉપર તમે આક્ષેપ
મુકો છો ? ” આમ બોલીને કર્નલ વિંડહામ જો પોતાની પત્નીના
શુદ્ધ ચારિત્ર્ય ઉપર જરા પણ કલંકનો દોષ મુકતા જાય કે એની
પવિત્રતાનું વાણીથી કે ધરાદાથી અપમાન કરે તો તેજ ક્ષણે એને
ટોકી પાડતો એ ધરાદાથી કોચમાં એને પ્રસાદી અખાડરા લોન્સડેલ
પોતાની વજની મુકી તૈયાર કરીને ઉમો હતો.

ર્નલ વિંડહામ:—“ તારી સ્ત્રી કેરી છે કે કેવી નહિ તે હું
કાંઈ જાણતો નથી, પણ કેપ્ટન રેડગર્ન ખરું કે ખોટું આવુંજ
કહેશે એમ હું તો કહું છું, તો એને તું શી રીતે ખોટો પાડી
શકીશ ? જે બાઈ તારી સ્ત્રીને તું કહે છે કે ખોટું સમજવાને ફાસ-
લાવી ગઈ તે બાઈ કાંઈ એ વાત કબુલ કરવાની છે ? એતો કેપ્ટન
રેડગર્નના કહેવાનેજ પુષ્ટિ આપશે અને એ વાત મનાશે પણ ખરી.”
આમ બોલતાં બોલતાં એક ગોળ પીડાળુ વાળેલો કાગળ વિંડહામ
પાસે પડેલો હતો તે એતાવીને તેનાથી એણે બીજી સીમારેટ સળ-
ખાવી. લોન્સડેલ તો વિંડહામની આ બધી અવળી વાણી સાંભળીને
કંડોજ થઈ ગયો હતો. એને વિચાર આવ્યો કે, “ મેં જે હકીકત
હમણાં વિંડહામને કહી તે બધી મારા આવ્યા પહેલાં રેડગર્નને એને
કહી હશે અને મેં આ રૂમમાં પગ મુક્યો તે વખતે અંદરના

ઝોરકામાં કોઇ ચાલ્યું મર્યું તે પણ એજ હોવો જોઇએ આ વિચાર-
માં કર્નલ સીગારેટ સળગાવે છે કે શું કરે છે તેનું એને કાંઈ લક્ષ
ન રહ્યું વળી એને પોતાની પત્નીના શ્વિયળ અને પવિત્રતાને માટે
જરાએ શંકા નહોતી અને તેથી પોતાની રાજી ખુશીથી એ જીરો-
હડ રેડખર્નને મળવા ગઇ હતી એવું એણે જરાએ માન્યું નહિ,
છતાં એ એમ સમજી ગયો હતો કે જેણે આખર કોરાણે મુકી
હતી એવો નિર્લજ્જ અને નફૂટ રેડખર્ન પેલી કુલદાને પક્ષમાં
લઇને જો એમ સાખીત કરી જશે કે દ્યુસી એની રાજી ખુશીથી
રેડખર્નને સંકેત મુજબ મળવા આવી હતી અને એને કોઇ ફેસ-
લાવીને લઈ ગયું નહોતું તો નાહક દ્યુસીની શુદ્ધતાને દુષણ લાગશે
એટલે આખરે હતાશ થઇને એ ધીમા સ્વરે બોલ્યો:—“ કર્નલ
સાહેબ, મને જણાય છે કે મને કશો ન્યાય મળી શકે એમ નથી
માટે મેં આપને હમણાં જ પેલો પોગળ ખુલ્લો કરનારો કાગળ
આપ્યો હતો તે મને પાછો આપો. એ કાગળ લખનાર માણસને હું
ખોળી કાઢીશ. એટલે મારી વાત પુરવાર કરવાને મને સમજળ
પુરાવો મળશે, ”

વિંડહામ:—“ હા, તારો કાગળ પાછો લઇજા. ” જરા ખો-
ળવાનો ડોળ કરીને વળી પાછો બોલ્યો “ અરે પણ મેં ક્યાં મુક્યો.
એ મેં સીગાર સળગાવી તેમાં સળગાવી દીધો લાગે છે. ’ હવેજ
લોન્સડેલને પુરેપુરી ખાતરી થઇ કે આ વાત દાખી દેવામાં કર્નલ
વિંડહામ રેડખર્નને સહાયબૂત છે એટલે તો એના ક્રોધનો જવાબા-
મુખી ખરેખરો ફાટી નીકળ્યો અને લાવાના રસની માફક એની
નસેનસમાં ઉનું ખળખળતું લોહી વહેવા લાગ્યું.

વિંડહામ:—“ મેં કામળ સજાવા દીધો તેને માટે હું દીક્ષા
ગીર છું મારી સરતયુક થઈ છે. પણ હવે જતી ગયું તે ખરી ગયું
તું તારી મેળે જાતોમાનો હવે તારા કનાઈરમાં ચાલ્યો જ. તને
પરહેજમાંથી મુક્ત કરવામાં આવે છે અને હવેથી સાઈ વતન
રાખીશ તો તને કશી અડચણ નહિ આવે. ”

અસારે લોન્સડેલ જીવ ઉપર આજ્ઞો હતો છતાં લાચાર હતો.
અપમાનનું વેર લેવા ટમટમી રહ્યો હતો પણ હિંમત ન કરી શક્યો.
ન્યાય મેળવવા પ્રવૃત્ત થઈ રહ્યો હતો પણ શી રીતે અને કાની
પાસેથી મેળવવો તે એને મુઝવું નહિ. જુલમી અને અન્યાયી સત્તા-
ધારીઓના હાથમાં એ હતો એટલે આ વાત આગળ વધારવામાં
એ ફાવે એમ નહોતો. સર્વ સંજોગો એના વિરૂધ્ધ જતા હતા.
હાલ મેળવવા જતા પોતાનીજ કાંઈ ઉધાડી થવાનો સંભવ હતો.
હ્યુસીની નિર્મળતાને ખોટી રીતે કલંક આવે એમ હતું. રળી વાત
વધે એટલે ઉપરી અમલદારો એના ઉપર દ્રેપનો કીનો રાખે અને
જન્ને નિરાધાર પતિ પત્નીને હેરાન હેરાન કરીને એમને પરોમાની
પાડવામાં જરાએ ક્યાશ ન રાખે. આવી હકીકત હોવાથી લોન્સ-
ડેલ વિચાર શૂન્ય થઈને થોડીવાર કર્નલ સામું જોઈ રહ્યો અને પછી
ફર છોડીને ચાલ્યો ગયો. જતાં જતાં કર્નલના નોકરને એણે પૂછ્યું
કે “ જ્યારે હું આ ફરમાં પેસતો હતો તે વખતે અંદર રેડર્ન
હોતોને ? ” એણે જવાબ દીધો કે “ હા. એ વાત ખરી છે. પણ
કર્નલે એ વાત કાઢને કહેવાની મને મના કરી છે માટે સાઈ નામ
ન દેતો કેમ કાંઈ નરા જુની છે કે શું ? ”

“ નારે કાંઈ નથી ” એમ કહીને આપણી વાર્તાનો નાયક

જાનો માનો મનમાં સમજીને પોતાના સ્થિતિ ગૃહમાં આદ્યો ગયો. એ ગયો કે તરતજ અંદરના ખંડમાંથી રેડખન હસતો હસતો કર્નલ પાસે આવ્યો અને પાસે પડેલી ખુરશીનાં પડીને હાથમાં સીમાર લઈને કહેવા વાગ્યો “ વિંડહામ, યાર, તમે તો અજબ કામ કયું ” મેં તમારી વાત અક્ષરે અક્ષર સાંભળી છે. એવી એ નોટ તમે બાળી નાખી તેમાં શું લખ્યું હતું વાં ? ” કર્નલે એ કામગીરી બધી ધ્યાનરત રેડખનને કહી સંભળાવી, એટલે રેડખને કહ્યું કે “ મને લાગે છે કે પેલા ‘દ સીક્રીવા એ તો મને દગો નહિ કર્યો હોય ? ઉભા રહો મારી પાસે એનાજ હાથનો લખેલો કાગળ છે. જુઓ આ અક્ષર અને પેલા અક્ષર મળતા આવે છે ? ” એમ કહીને સંકેત સ્થાન ઉપર જવાનો પોતાના ઉપર આવેલો કાગળ એણે વીંડહામને બતાવ્યો. કર્નલ:- “ ખરેખર આ અક્ષર એજ છે. પણ એ માણસ તમારી સાથે આમ દગો શું કામ કરે તે મને સમજતું નથી. ”

“ એનું કારણ મનેયે કંઈ સમજતું નથી. મારા કામગીરીમાં એણે લખ્યું છે કે મારા મહેનતાણા બદલ તમારે મને જે આપવાનું હોય તે તમે એ ઘરની માલીક બાઈને આપજો તથા મેં ત્યાં જઈને તરતજ પેલી ડોકરીના હાથમાં રિસ પાડેડ મુદી દીધા. એ ચોટ્ટો એમાં અડધો અડધ ભાગ પડાવશે. ”

“ કંઈ વાંધો નહિ, પણ હવે એ વાત આગળ વધવાની નથી એ ચોક્કસ છે. લોન્સડેઝ હવે કંઈ આગળ પગલાં બરવાનો નથી અને આગળ જશે તોયે શું, એનું શું વળવાનું છે ? તમારે તો એમજ કહેવું કે એની બેરી એની રાજપુશીથી મારી પાસે આવી

હતી, પેટી બાઈ પણ એમજ કહે એટલે એતી સ્ત્રીનોજ બધો થોડાજો છે અને એ થોડાજાની વાત એના ધણીને ખબર પડી એમ સૌ લોકો જાણશે. જુઓ મેં તમારું કામ કરી આપ્યું છે મારે હવે તમારા વચન પ્રમાણે તમારે પણ મારું કામ કરવું પડશે. ”

“ કચુલ, મારામાં વિશ્વાસ છે ને તમને ? બોલો તમારે કેટલી રકમ જોઈએ છીએ એક હજાર ગીની કની ? ”

“ બસ હજાર ગીની અને ધીંગ. તમે કહેતા હતા ને કે પાંચસો તો તમારા શરાફને ત્યાં જમા છે. ”

“ હા તેનો તો હું તમને ચેક લખી આપીશ અને માફીના હું મારા પિતા પાસે તમને ગમે તેમ કરીને મંગાવી આપીશ. ”

“ હાલ તરત પાંચસો મળશે એટલે ચાલશે, એટલામાં બીજા પાંચસો આવી પહોંચશે. ”

“ લેણદારો તમારા ઉપર બહુ તડી કરતા હોય એમ જણાય છે ” એમ કહીને રેડમર્ન ખડખડ હસી પડ્યો. પછી એકાદ દારૂનો ગ્લાસ ચડાવીને એણે કર્નલને ચેક લખી આપ્યો.

આ પ્રકરણ સમાપ્ત કરતાં પડેલાં કેટલોક ખુલાસો કરવાની જરૂર છે. કર્નલ વિંડહામ મનમાં તો રેડમર્નને ધીક્કારતો હતો પણ હમણાં હમણાં કર્નલ જુગારમાં એટલું બધું હારી ગયો કે લશ્કરમાંનું પોતાનું કર્મીયન વેચી દઈ નોકરી છોડી દઈને આત્મા જવાનો વિચાર કરતો હતો. તે અરસામાં શ્રોફ્ટ હ્યુસી સાથે ચારી કરવામાં નિબંધ લેવાથી અને લોન્સડેલે એને જમીન ઉપર પટકી નાખવાથી અપમાનિત થઈને એ પાછો ફર્યો હતો તેથી બહારો બાર પોતાના રિશ્તિગૃહમાં ન જતાં કર્નલની પાસે આવી પહોંચ્યો. કર્નલ પૈસા

સંબંધી તંબ હાલતમાં છે એ વાતની જરોરડને સારી રીતે ખમર હતી એટલે પોતાની વતક વાત કહીને પછી લોન્સડેલ જો અહિં ફરિઆદ કરવા આવે તો ગમે તે રસ્તે એ વાત દાખી દેવી અને તેના બદલામાં પાંચસોથી હજાર ગીની કર્નલને ધીરવાની એણે કબુલાત કરી. કર્નલે હજાર ગીનીની માગણી કરી અને માટું નફો થયું અને તેથીજ ગિચારા લોન્સડેલને નિરાશ થઈને ચાલ્યા જવું પડ્યું. આ પ્રમાણે વ્યવસ્થા ન થઈ હોત અને કર્નલે જો લોન્સડેલનો પક્ષ લઇને ન્યાયજ કર્યો હોત તો એક સદગૃહસ્થ અને અમલદારને નહિ છાજતી વર્તણૂક માટે જરોરડ ઉપર જરૂર કોર્ટ માર્શલ એસત અને પરિણામે એને એ જગ્યાએથી પાણી છલ્લું મળી જત.

કર્નલ વિંડહામને તો એક પંથ અને દોષાજ સંધાયા જેવું થયું. એક તો પોતાની તંબ હાલતમાંથી એ મુક્ત થયો અને બીજું જ્યારે પોર્ટર્સ માહિયમાં રેજીમેન્ટ હતી ત્યારે દ્યુસી પોતાના પતિની શિક્ષા ઓછી કરાવવા અને દયા માગવા એની પાસે મઠ હતી તે વખતે દ્યુસીએ એની પાપિષ્ટ વૃત્તિને તુચ્છકારી કાઢી હતી તેના બદલે આજે દ્યુસીના પતિને અન્યાય કરીને દ્યુસી ઉપર લેવાની એને તક મળી હતી.

પ્રકરણ ૩૫ મું.

છતરખીડી.

ફેડરિક પોતાના સ્થિતિગૃહમાં પાછો ગયો પણ એને આખરે શત મુદ્દે નિદ્રા ન આવી. આવા અનિતીવાન અને વર્ણુ વગરનક

મનુષ્યો પોતાની પત્નીને કલંકિત કરવા ગમે તેવા આક્ષેપો કરે તેના કરતાં એવા મનુષ્યો ઉપર ન્યાયને માર્ગે કાંઈ પણ દાદ ન મેળવવી એજ વધારે સારું છે એમ ધારીને એણે આમળ પત્ર લઈ જરવાનું માંડી વાળ્યું. એ શીવાય એને બીજે રસ્તો નહોતો. પરદેજ-માંથી મુક્ત થયો હતો એટલે બીજે દિવસે એ દ્યુસીને મળ્યો અને કર્નલ સાથેની પોતાની મુલાકાત વિષેની બધી હાલત એને કહી સંભળાવી અને આખરે કહ્યું કે “ તને ખોટી રીતે કલંકિત કરવાને અને તને લાંછન લગાડવાને એ દુરાત્મનોના પ્રયાસ હતો તેથી મેં આગળ પત્ર લઈ જરવાનું માંડી વાળ્યું છે. ” પેલા ઢંગ વખરના ઢોળવાઓ પોતાના શુદ્ધ ચારિત્ર્ય ઉપર લાંછનના છાંટા ઉરાડવા તૈયાર થઈ ગયા છે એ સંભળીને દ્યુસી પણ કંપાયમાન થઈ મર્મ-લોન્સડેલે એના હૃદયનો પરિતાપ ઓછો કરવાને એણે ઘણું આશ્વાસન આપ્યું અને દ્યુસીના મનને ખાતરી આપી કે “ બહે એવા દુર્જનો તારા નિર્મલ નામને બદ્ધો લગાડવા મથન કરે પણ તારી શુદ્ધતામાં મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે માટે તારા મનમાં જરા પણ તું કલ્પાંત કરીશ નહિ. ” દ્યુસી પતિના આશ્વાસનથી શાંત પડી, આ શુશિલાને હમણું હમણું એક પછી એક અનેક દુર્ઘટનાઓ વેડવી પડતી હતી તેમાં વળી આ એક વધારે ભાગ્યમાં વેડવાની લખી હશે એટલે એજ ભાગ્યને આધીન થઈને બીચારી બેસી રહી.

આ બનાવ બન્યા પછી કેટલોક સમય લોન્સડેલને રેડબર્નની જરાએ સતામણી નહી નહિ. જેમ બને તેમ રેડબર્ન લોન્સડેલ સાથેનો પ્રસંગ ઓછો કરવા લાગ્યો એટલે એ બંને વચ્ચે ચક્રમ્ક કરવાનો સંભવ બહુ ઓછો થઈ ગયો. આ સંજોગોમાં ફ્રેડરિક

મહિરા પાન તરફ વધારે ઢળવા લાગ્યો અને પોતાની પત્નીના પ્રેમ-
 રસનું પાન કરવાનું ધીમે ધીમે એણે ધરાડવા માંડ્યું. પહેલાં તો
 એ હઠમા રહીને મહિરાપાન કરતો અને પત્નીથી એ હકિકત
 ગુપ્ત રાખવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે વાત ગુપ્ત રાખવા જતાં પોતાની
 પત્ની સાથે એ છદ્ધ કરતાં શીખ્યો, એને છેતરતાં શીખ્યો અને
 આખરે તો પોતાની પત્ની સમક્ષ હડહડતું જુઠાણું ચલાવતાં પણ
 એ ડર્યો નહિ. પહેલાં તો પોતાના મેઢામાંથી વાસ ન આવે તેટલા
 માટે મેઢામાં કારાવેનાં ખી રાખવા લાગ્યો. દ્યુસી પુછતી કે “ તમે
 હમણાં હમણાં કેમ મોડા આવો છો, કોષ કોષ વખતે કેમ ત્યાંજ
 રહી જવ છો ? ” ત્યારે એ કહેતો કે “ મારે હમણાં હમણાંની
 વધારાની ડ્યુટી કરવી પડે છે ” વળી કોઈ વખતે કહેતો કે “ એક
 સૈનિક માંદો છે તેની સારવારમાં મારે રહેવું પડે છે. ” આ પ્રમાણે
 પોતાની વાત છુપાવવાને આવા જુઠાણાના મલમપટા લગાવતાં એ
 શીખી ગયો. ધીમે ધીમે ખીડી પીવાનું વ્યસન પણ એણે પાડી દીધું.
 આ વ્યસન તો એનાથી ન છુપાવી શકાયું. પણ એનો ખુલાસો
 એના શ્રદ્ધિશાળી મગજે ખોળીજ મુક્યો હતો. જ્યારે દ્યુસી કહેતી
 કે “ તમે ખીડી પીઓ છો ” ત્યારે એ ઝટ જવાબ આપી દેતો
 કે “ જોની, મન પેલા ફટકાની સગ્ગ થઇ હતી તેને લીધે મને કોષ
 કોષ વાર સખત દુઃખાવો થઇ આવે છે અને અજીર્ણ વિકાર થયા
 કરે છે એટલે મને દાકતરે સલાહ આપી છે કે મારે ખીડી પીવી
 એટલે મને કાંઈ દરદ નહિ થાય. ” આ પ્રમાણે બોળી બામિનીને
 અખટ પખટ સમજાવી દેતો. ધીમે ધીમે દારૂની લત એને એટલી
 અધી વધરા માંડી કે દારૂ પીને પીકામાંથી ચાલ્યા જવાને બદલે.

કલાકોના કલાકો એ ત્યાં ત્યાં જોસી રહેતો અને બીડીઓના
ધુમાડા કાઢ્યા કરતો. એનું વ્યમન તો વધતું ગયું. દારૂ અને બીડી
એનો ખર્ચો પુરો કરવાનો, એટલે પગારનો એની પાસે જે વધારો
રહેતો તે તો ચટણી ચર્ધ જતો એટલે બાકીના પૈસા લાવવા ક્યાંથી
તેની એ હિકમત અને યુક્તિ પોતાના ફળદ્રુપ ભેળમાંથી કાઢવા
લાગ્યો. પૈસાની જરૂર પડે એટલે તરત દુસરી પાસે આવતો અને
“ આજે તો મારા એક સૈનિક મિત્રને પૈસાની જરૂર પડી છે, આજે
તો બિચારા એક સૈનિકની સ્ત્રી અને તેનાં બાળક છુપે મરે છે
તેમને અનાજ આપવા પૈસા જોઈએ છીએ, આજે તો એક સૈનિક-
ની વિધવાને માટે ઉધરાણું ચાપ છે તેમાં ભરવા જોઈએ છીએ વળી
આજે તો મારો અમુક ભસ્કરી કેસ ખોવાઈ ગયો છે તે નવો લાવવા
પૈસા જોઈએ ” આવાં અનેક ખોટાં બાનાં કાઢી કાઢીને દુસરી
પાસેથી એ વારંવાર પૈસા કઢાવી જતો. પહેલાં તો આવાં ખોટાં
બાનાં કાઢતાં એ જરા ખંજાતો, એનું મન એને ડાખતું પણ પછી
તો એ રીઠો ચર્ધ ગયો. એકઠકે એ તે વખતે એ તેવું બાનું
મઢીને દુસરી પાસે પૈસા કઢાવતો.

નિર્દોષ દુસરી કેટલોક વખત તો “ એ તો મારા મનનો ખોટો
વહેમ હશે, એ તો અમથુંજ એમ લાગતું હશે, એમનું નૈતિક ગુણ
અને સ્વભાવ એટલે બધો સારો છે કે એ એવી ખોટી હતે ચહેજ
નહિ. ” આવા વિચારો કરીને પતિ પ્રત્યે પોતાની પૂર્ણ પ્રેમભક્તિને
બંધને સત્ય જતાં એ સત્યને સત્ય તરીકે માનતાં આંખો આંતી
હતાં. અંતઃકરણ એને મનાવતું કે લેન્સડેલ ખરાબ હતે જી
ગયો છે ત્યારે એ એમ માનતી કે “ ના, ના, એવું તો નહિ હોય ”

આમ મનમાંને મનમાં એ ગુંચવાયા કરતી હતી. પરંતુ લોન્સડેલનો, સંચિત કરેલા દ્રવ્ય ઉપરનો દરોડો, એનું દ્યુસી પાસે અનિયમિત આવવું જવું, એના હિસરાયલા ગાલ, અને ઉસ્કેરાઈ ગયેલી મનની સ્થિતિ આ બંધુએ છુપાવવાને માટે લોન્સડેલ કપોલ કદપીત વાતો કરાને દ્યુસીને ઉડાવતો તેથી એના ઉપરથી દ્યુસીનો વિશ્વાસ ઉઠી જાય એવું થઈ ગયું હતું. છતાંએ એણે એને જરાએ ઠપકો આપ્યો નહિ, એક શબ્દ પણ ખસાતો ન હતો પરંતુ પતિ પ્રત્યે પોતાની પ્રેમ ભક્તિ એનો વધારતીજ ચાલી પોતાનો સહવાસ પતિને ધણો મીઠો લાગે, પોતાના સહવાસમાંજ પતિને અનન્ય આનંદ મળે અને એનું દીલ બહેલાવવાને પતિને અન્ય સ્થળે જવાની ઇચ્છા સરખીએ ન થાય તેને માટે પોતાનો પ્રાણુ પાથરવા લાગી. મનમાં પ્રસન્નતા ન હોતી છતાં બહારથી પ્રકુલ જણાતી અને પતિને પોતાનું ધર સ્વર્ગસમું લાગે તેમ કરવા સર્વ પ્રયત્ન કરવા લાગી. પતિના મનને આડે માર્ગેથી વાળવા ભોજન પણ એ જાતજાતનાં બનાવતી, લેજજતદાર રસોઈ કરતી, ચાની વખતે આ પણ અજબટેસ્ટથી તૈયાર કરવા લાગી. સાંજે પતિ ક્યુટી ઉપર જાય ત્યારે બારણા સુધી હસતે મુખે એને વિદાય કરવા જતી, આ બધું શાને માટે? અવળે પંથે ચઢેલાને ઠેકાણે લાવવાને માટે. એના મનમાં હજાર પ્રકારની હોળી પ્રજળી રહી હતી છતાં પતિને આકર્ષવાને એ આદલાં વાંનાં કરતી હતી. પરંતુ પતિને આમ આનંદ આપવા બદલ કાય-જાનું મોઢું સાંકડું થતું જતું હતું. દ્રવ્યનો સંચય ખપી જતો હતો. એટલે તેમાં ઉમેશ કરવા રાત દિવસ બિચારી જરા નમરીએ ન રહેતી રહેતી. પોતાની કુરસદના સમજા વખતમાં ભસ્ત બને શીવણુ આમ ક્ષોજ કરતી. કેટલીક વખતે તો પોતાને માટે પાણીને આદલું

બધું વેઠવું પડે છે, પોતાને આનંદમાં રાખવા બિચારી મરી મથે છે છતાં પોતે આમ અવળે માર્ગે ચઢી ગયો છે એ જાણીને ફેરિકને પણ ખેદ થઈ આવતો. પરંતુ ધીમે ધીમે એટલો પણ ખેદ એના હૃદયમાંથી ખસી ગયો. હવે તો એ કટુ વચનોની કટારો દુઃખી પત્નીના હૃદયમાં ખોસી દેતાં જરા ડરતો નહોતો વળી ચિત્ત ઠેકાણે આવે ત્યારે પરતાતો આમ ઘડી ઘડીમાં ફેરિકના મનના રંગ ફરવા લાગ્યા. જ્યારે એનામાં સારા વિચારોનું સામ્રાજ્ય થતું ત્યારે પોતાની પત્ની પ્રત્યે પોતાની કઠોરતા અને ક્રૂરતા માટે એને ઉદ્દેશ થઈ આવતો અને મનમાં ને મનમાં શપથ લેતો કે “હવેથી કાંઈ દિવસ મારી પ્રિયતમાને નહિ દુઃખવું અને પરમાત્માને એ વિનવતો કે “હે પ્રભુ હું જે શપથ લઉં છું તે પ્રમાણે મને વર્તવાનું બળ આપ.” પણ વળી માંકડું મન ફરી જતું અને ઓરીસરો કાંઈ એને કહી નાખતા એટલે એનું મન વધારે ઉકળી જતું અને પાછો મંદિરા પાન માટે દોડ્યો જતો. વળી કંટાળ-તો એટલે કાંઈ કાંઈ વાર બહાર ખુલ્લામાં ફરી આવતો અને પોતાની જાત ઉપર ઝીંઝી તો, પ્રભુને આજીજી કરતો કે “હે પ્રભુ મને પાપમાણીના પંથે ન દોરીશ.” પરંતુ પ્રભુ તો જે માણસ પોતાનાં કર્મોથી જાતે સુખ-રવા પ્રયાસ કરે છે તેનેજ સહાય કરે છે, અમથા જરબાદ કરનારને સહાય થતા નથી. લોન્સડેલ તો સુખરવાનો પ્રયાસ કરતોજ નહોતો પણ ઇશ્વર એવી ખાલી પ્રાર્થના શાનો સાંભળે ?

હવે દરરોજ એને પીવાની તો દેવ પડીજ મઠ. એટલું ખરું કે છેક નિશા ચઢી જાય અને છાકરા બની જવાય એટલો જીવો દુર એ નહોતો પીતો. હજુ સુધી એ માન્યજીવ રહેતો હતો કેમ દિવસ

માઝા મુકી નહોતી. પરંતુ એની અસર મન ઉપર ધીરે ધીરે પણ બહુ સચોટ રીતે એને થતી જતી હતી. આખદીથી કેટલાક એકદમ અધોગતી પામે છે અને લોન્સડેલ જેવા બળવાન મનના જરા મોડા પડે છે પણ એવા એ આખરે તો પડવાનાજ એનાથી મન અને વિચાર નબળાં પડતાં જાય છે. આપણી વાર્તાના નાયકના સંબંધમાં પણ આમજ થવા લાગ્યું. પહેલાં તો એને પોતાનાં આવાં કમંને વારંવાર પરતાવે થતો અને ઘણો વખત સુધી એના અસર એના મન ઉપર રહેતી પણ ધીમે ધીમે એનો પરતાવે ઓછો થતો જતો હતો અને અસર પણ ધીરે ધીરે ટકી ન ટકી અને આખરે પાછું પથ્થર ઉપર પાણી જેવું થઈ જતું હતું.

હવે તો દ્યુસી પણ સત્યને સત્યરૂપેજ માનતી થઈ હતી એની આંખોનાં પડળ દૂર થઈ ગયાં હતાં. પોતાના સુખની ઇમારત તમ્બુ તમ્બુ એને નીચી બેસતી જણાવા લાગી. એમના દ્રમ્ય સંયય ઉપર ફેડરિકનો જખરો દરોડો પડ્યો હતો. એ ખાડો પુરવા બિચારી બહુએ મથતી હતી પણ જમા બાબુ કરતાં ઉધાર બાબુ બહુ વધારે જતી હતી. દ્યુસી પોતાનો આવાસ બહુ સ્વચ્છ રાખતી હતી અને સર્વ ચીજો પૂર્ણ વ્યવસ્થાથી ગોઠવતી હતી. વળી પોતાના પુત્રને પણ એ સ્વચ્છ કપડાં પહેરાવતી હતી તેમ પોતે પણ જો કે સાદાં પણ સફાઈદાર અને સ્વચ્છ કપડાં ધારણ કરતી હતી એટલે આમાં પણ ખર્ચ થતો હતો અને તેને પોંચીવળવાને એને ભરત સિવજી કામ કરવાને પુરતો વખત મળી શકતો નહોતો. પોતાના પુત્રને પાઠ એનેજ તૈયાર કરાવવા પડતા હતા તેમ ધરનું કામ કામ રસોઈ વિગેરે બધું એને એકલે હાથેજ કરવાનું રહ્યું એટલે દિવસે પુરત-

દેને સમય એને ઘોડોજ મળતો; તેથી મોડી રાત સુધી એસાને એ કામ કરતી હતી. આ બધા દુગ્ધામાં વળી પતિ આવે ત્યારે તેને ખુશ રાખવા મલકાતું મોટું રાખવાનું. એ બધું અજબ ધૈર્ય રાખીને તે ક્યેં જતી હતી અને પતિની ગેરહાજરીમાં કારલાઇલ, શીન્સ-જરી અને કેલેમાં જે સુખને લે'જો અને દંપતિ ભોગવતાં હતાં તે સમયને વારંવાર યાદ કરતી અને જીવ આજતી. એને તો ઘડી ઘડી એમ થઈ જતું કે પતિને પગે પકડું, એમને વિનવું કે વિના કારણ આપણા અને બાળકના વિનાશને પગથીયે ચઢતાં ચઢકો; પણ તેમ એ ન કરી શકી. એને એમ લાગ્યું કે કાલાવાલા કરવાથી એમને ખોટું લાગશે તો ? હું એમને ઠપકો આપું છું એમ એમના મનમાં આવશે તો ? ત્રિગેરે વિચારતાં એ એકે અર્થ ન સાધી શકી.

ધણીવાર ફ્રેડરિકની રાહ એવા છતાં એ ન ચારતો ત્યારે હાથ-માંનો કામ ધંધો એ છોડી દેતી અને હાથું બાલીને વિચારમાં પડી જતી. અંતરની વેદનાનાં એને આંસુ આરી જતાં. એવા સમયમાં પુત્ર ત્યાં આવી લાગતો; માતાના દયામણા મુખ સામું ગરીમડાની આફક જોઈ રહેતો અને માને રડતી જોઈને પોતે પણ રડી પડતો. માને ગળે બાઝી પડતો અને કહેતો “ મમા, તું કેમ રડે છે ? ના રડીશ. ”

સંસારની સુખી અવસ્થામાં બાળકના કાલા કાલા મીઠા શબ્દો મધુર ગુંજારવે જેવા લાગે છે; પણ એજ મધુરા શબ્દો વિપત્તિના સમયે માખાપને અકાર થઈ પડે છે અને બાળક પણ અજાણામણું એરે જેવું લાગે છે. અત્યાર સુધી આ બાળક હિપર એના પિતાનો

પ્રેમ પણ ધણે હતો; એટલે એના લાલન પાલન અને શિક્ષણ માટે પિતા કાળજી લેતો હતો. પણ હવે એજ પિતાનો પંથ બદલાયો. બાળક કયા ખાડમાં પડ્યો છે તેની પણ એને દરકાર નહોતી. જે પુત્ર પિતાને મન આનંદનું સ્થાન હતો, માતા પિતાના આંખની કીકી હતો, તે પુત્રના લાલન પાલન અને શિક્ષણનો સર્વ બાર એકલી માતા ઉપરજ આવી પડ્યો.

ઊવરથી બીજાર પકડાઈ ને લોન્સડેલ રેજીમેન્ટમાં પાછો આવ્યો તેને પંદરેક મહિના થઈ ગયા હતા. હમણાં સને ૧૮૩૬ની સાલ ચાલતી હતી. વસંત રૂતુનો સમય હતો. આ અરસામાં ઓકલે-થી થોડા માધલ ઉપર આવેલા મીડલેટન ગામમાં એની રેજીમેન્ટને જવાનો હુકમ મળ્યો. તે જગ્યામાં કામદાર લોકોનું તોફાન બને એવો સંભવ હતો તેથી તે તોફાન દાખી દેવાને સરકારને આ પગલું ભરવાની જરૂર જણાઈ; એટલે રેજીમેન્ટની સાથે લોન્સડેલને પણ ત્યાં જવાનું હતું. આ ખબર એણે પોતાની પત્નીને આપી અને કહ્યું કે “ આપણે મીડલેટન જવું પડશે. ” હ્યુસીને આ સાંભળીને પૂર્વનાં સંસ્મરણો તાજાં થયાં. ઓકલે અને મીડલેટનનાં દરયો આખ આગળ ખડાં થયાં. ઓકલેમાં ફ્રેડરિક સાથે પોતાનો પ્રથમ પરિચય, ત્યાં નદીને કિનારે આવેલી ઘટા પાસે પ્રેમી જનના પ્રથમ કાલ અને અપાર રનેહ અને સુખની ધડીઓ એને યાદ આવી, પોતાની જન્મભૂમિને તાદૃશ્ય ચિતાર અહિં બેઠાંજ એને આવ્યો. બધું એકી વખતે એને સાંભરી આવ્યું એટલે એને રડવું આવી મળ્યું. બધી વખતે હ્યુસીને સુખની ધડીઓ યાદ આવતી ત્યારે આમજ રડી પડતો. તે વખતે ફ્રેડરિક એને મળે હાથ નાખી દેતો, પ્રેમથી ત્રાસી-

મન દેતો, સ્નેહનાં સુખનેા દરતો અને એના વિકળ જીવને શાંત પાડતો; પણ અત્યારે તો ફક્ત એણે એને બે બોલ આશ્વાસનના કહ્યા એટલુંજ. પહેલાંના જેવી ઉર્મી, પહેલાંના જેવો ઉમળકા કે પહેલાંના જેવો એ સ્નેહભીનો ન થઈ શક્યો. દ્યુસીને પોતાના પાતના આવા પરિવર્તન પામેલા વર્તનથી કાંઈ ઓછુંએ આવ્યું.

ફ્રેડરિકે કહ્યું “ બહાલી દ્યુસી, ત્રણેક દિવસમાં અમારી રેજીમેન્ટ અહિંથી ઉપડશે; માટે ફ્રેડીને લઈને આવતી કાલે અથવા પરમ દિવસે અહિંથી જ; એટલે હું આવું તે અરસામાં ધર વિગેરેની પણ સમવડતા તારાથી સારી રીતની બની શકે. ”

દ્યુસી: “ તમે જેમ કહેશો તેમ કરવા હું બધી ખુશીથી તૈયાર છું. ” અત્યાર સુધી જ્યારે જ્યારે આવો કાંઈ પ્રસંગ આવતો ત્યારે ફ્રેડરિક પોતાની પત્ની અને બાળકને માટે આગળ જઈને ધર વિગેરેની બધી સમવડ કરતો અને પછીથી એમને બોલાવતો. આથી એને બિચારીને આવી કશી માયાકુટ કરવી પડતી નહોતી. પણ આ પહેલીજવાર ફ્રેડરિકને આવો અવગો હુકમ થયો. એ જોઈને એ વિસ્મિત પણ ચર્ષ; છતાં પતિની આજ્ઞાને સ્થિરતા વંદન કરી માથે ચઢાવી લીધી.

ફ્રેડરિકે કહ્યું: “ વાર આપણી પાસે દ્રવ્ય સંચય કેટલો છે તે મને કહે; એટલે મારે મારા ક્વાર્ટર્સમાં મારી કેટલીક જોડવાઈ કરવાની છે તેની મને સૂઝ પડે. ” આ સાંભળીને આજ્ઞાકિત જાણના હાડી અને પેટી ઉપાડીને પતિ સમક્ષ જે થોડું દ્રવ્ય હતું-તે મુજબે લામે રજુ કર્યું.

“ બધું મળીને કેટલુંક છે આપણી પાસે ? ” ફ્રેડરિકે પૂછ્યું.

“ રોકડો તો આપણી પાસે એકજ પાઉંડ છે. આઠી પાંચ પાઉંડ દુકાનદારને ત્યાં ડીપોઝીટ છે. થોડા ઘણા પૈસા મારી પાસે છે અને કાંઈ સેજ સાજ દુકાનદાર પાસે માફ લેણું છે; એટલે અધું મળીને આપણી પાસે આસરે સાતેક પાઉંડ થવા જશે. ” દ્યુસીએ કહ્યું.

“ સાતજ પાઉંડ ? એટલાજ. ફેલેથી આપણે આવ્યાં ત્યારે તો આપણી પાસે સાઠ પાઉંડ હતા ? ”

“ ફ્રેડરિક, તો હું જાણું છું. પણ આપણને આટલે ચાલી રહેશે. બહારનું દેવું આપણને જરાએ નથી. ધરનું બાકું થોડું આઠી છે તે તો એમાંથી આપી દઈશું. ફ્રેડી અને હું કાચમાં બહારની જગ્યાએ બેસીશું એટલે અમારું બાકું ઓછું બેસશે. આપણે મીડલેટન જઈને ડેકાણે પડીએ ત્યાં સુધી તો પૈસા ચાલશે. પછી તો પાછું ત્યાં હું અહીંની માફક કામ ખોળી કાઢીશ. ”

“ પણ આટલું અધું તેં ખરચ્યું શામાં ? પાણીના રેલાની માફક પૈસા તો ચાલ્યા ગયા લાગે છે. તને દર અઠવાડીએ સોળ કે અરાઠ શીલીમ તો તારા કામના મળતા. એ બધા નાખ્યા ક્યાં ? કેમ જવાબ નથી દેતી ? શીલીક તો તારી પાસે સારી રહેતી હતી. એની શી વ્યવસ્થા કરી તે મને ખતાવ. ”

દ્યુસી મહા પરાણે અશ્રુને ખાળી રાખતાં બોલી : “ પ્રિયતમ, મેં પાઈએ પાઈનો હિસાબ રાખેલો છે. હું રોજનો રોજ હિસાબ લખું છું. ”

“ જોવાદે મને તારો હિસાબ. મને આમાં કાંઈ સમજ નથી પડતી. ” ફ્રેડરિક કઠોરતાથી બોલે જતો હતો. દ્યુસીએ કખાટ

બોક્ષીને હિસાબની ચોપડી કાઢી. આ ચોપડીમાં ચોતાના મુંદર અક્ષરે એ ધરની આવક જવકનો નિયમિત ચોખ્ખો હિસાબ રાખતી હતી અને તેને માટે તો ગત પ્રસંગોમાં પતિ એની મુક્ત કંઠે પ્રસંથા કરતો હતો. તેજ પતિ અત્યારે આવી આદર્શ ધરરખુ પત્ની પાસે આમ જાંસા કરતો હિસાબ માગે, સારે પ્રેમાળ પત્નીના મનની શી રિયતિ થાય તેની કલ્પના વાંચનારને શિરજ છોડીએ છીએ. ચોપડી આપતાં આપતાં આ સુશીલ મુંદરીના નેત્રમાંથી આંસુ ટપકવા લાગ્યાં અને તે ચોપડી ઉપર પણ પડ્યાં. રૂમાલથી ચોપડી ઉપર પડેલાં તથા આંખમાંનાં આંસુ લુછી નાંખ્યાં અને પતિના હાથમાં ચોપડી મુકી. પત્નીના નેત્રમાંથી દડદડ દડદડ આંસુ ખરી રહ્યાં હતાં તેથી ફેડરિક જરા નરમ પડ્યો અને બોલ્યો: “ ચાલ ચાલ, એમાં રીસ શું ચઢાવે છે ? હું કાંઈ તને કપકા આપતો નથી. હું તો ફક્ત જાણુવા માગું છું કે આટલા બધા પૈસા ગયા ક્યાં ? હવે આપણને પૈસાની જરૂર પડશે સારે કાનો પાસે લેવા જઈશું ? ”

“ બહાલા વલ્લભ, એ બાબતની શીકર તમે ન રાખશો. મીડ-લેટનમાં પણ અહિંની માફક કામ કરીને હું પૈસા પેદા કરીશ. આમ” બોલતી બોલતી દ્યુસી હસવાનો પ્રયત્ન કરી રહી હતી પણ એની આંખમાં તો ઝળઝળાયાં આવી રહ્યાં હતાં.

ફેડરિકે હિસાબની ચોપડી હાથમાં લીધી અને હિસાબ તપાસવા બેઠો. દ્યુસી ઉપર એને અવિશ્વાસ તો નહોતો; છતાં આટલા બધા પૈસા ક્યાં ઉડી ગયા એની એને સમજ ન પડવાથી એ હિસાબ જોવા બેઠો હતો. પરંતુ આમ કરવાથી આ કામલાંગીના કામળ

દીક્ષને એ જખમી કરી રહ્યો હતો તેનું એને જ્ઞાન ન રહ્યું એવો એ કઠોર બની ગયો હતો. હિસાબમાં પોતાના નામ ઉપર ઘણી રકમો હતી એ જાણીને એ પણ ચમક્યો કે, “ આ બધો ખર્ચ મેં જ કરી નાખ્યો છે. પણ તે વાત છુપાવવા અને બીજી વાત આગળ ધરવા એને જ્ઞાનું જડી ગયું હતું. ભોજન સમયે વિવિધ પ્રકારનાં ખાદ્ય એને માટે તૈયાર થતાં હતાં તેનો આંકડો પણ મોટો થતો હતો; એટલે ધુરંધરાયું કરીને એ બોલ્યો:—

“ આટલા બધા પૈસા ખાદ્ય પદાર્થોમાં વાપરી નાખ્યા ? આ તો હજી વગરનો ખર્ચ છે. ”

“ બહાલા ફેડરિક, આપના સુખના સાધન માટેજ મેં એવો ખર્ચ કર્યો છતાં આમ બોલો છો ? ” આટલું બોલતાં બોલતાં દ્યુસીનું હૃદય ડસડસી રહ્યું; છતાં મહા પરાણે મનને વશમાં રાખીને એ બેસી રહી.

“ મારે માટે આટલો બધો ખર્ચ કરવાનું તને કાણે કહ્યું હતું ? મારે એની શી જરૂર હતી ? ” મેં તને ક્યાં કહ્યું હતું કે તું આ ચીજ બનાવજે. તેં જ કરીને મુક્યું તે મેં ખાધું એમાં મારો શો વાંક ? ” આટલો બધો ખર્ચ ખાદ્ય પદાર્થોમાં થાય છે એવું તો મેં આજેજ જાણ્યું. આમ કેમ કરે છે ? એવું શું દુઃખ થઈ આવ્યું છે તને, તે આમ બાધા જેવી થઈ ગઈ છે ? ” ફેડરિકના આવા કટાક્ષયુક્ત વચન પ્રહારોથી બિચારી વિંધાઈ ગઈ હતી એટલે એનાથી રડી પડાયું. ફેડી પણ પોતાની માતાને રડતી જોઈ ને રડવા લાગ્યો અને ફેડરિકને પોતાના કષ્ટાપૂર્ણ સ્વરે કહેવા લાગ્યો. “ પપા, મમાને શું કામ વઢો છો ? ”

“ચાલ, બહુ ડાહ્યો ન થા. જાનો રહે. દ્યુસી, લે આ હિસાબની ચોપડી. મેં બધો હિસાબ તપાસી જોયો છે. તું આવાં ત્રાગાં કરવાની છે એવું જાણત તો તારી ચોપડી કાણુ માગવાનું હતું?” એમ કહીને ચોપડી એકદમ એણે ટેબલપર ફેંકી દીધી. દ્યુસી રડતી રડતી આજ્ઞવતાથી દયામણે સ્વરે બોલી: “ નાથ, આવા કડોર કેમ થઈ જાવ છો ? આવી અવળી વાણી કેમ કાઢો છો ? માન્યા નથી સહન થતું. આપણા ખર્ચને પહોંચી વળવાને મેં કેટલી મજુરી કરી છે તે મારો પ્રભુજી જાણે છે. એથી વિશેષ હું શું કરી શકું ? મેં અને ફ્રેડએ ગમે તેવું ખાદ્યને ચલાવી લીધું છે; પરંતુ તમારે માટેજ તમને ઈચ્છી રાખ્યો તેવા વિવિધ પદાર્થો અનાવતી હતી અને તમારા મનને આનંદમાં રાખવાની ખાતરજ હું આટલો ખર્ચ કરતી હતી; છતાં પણ જો આટલા બાકી રહેલા પૈસાએ તમારે જોષ્ઠતા હોય તો લઈ જાવ. અમારી પાસે જો કંઈ થોડું ધણું હશે તેથીએ અમે તો નીભાવી લઈશું, અને એ ઉપરાંત જોષ્ઠાં તો મારી જણ્યસો છે. ”

“ તેમ તો મારી ધડિઆળ પણ છે. પણ હાલ તરત મારે એટલું બધું નથી જોઈતું. આ એક સોવરેન હાલ તો લઉં છું. બાકીનું તું તારી પાસે રાખજે. પણ હવે જરા કરકસર કરતાં થીજે તો સારું. કારણકે આટલું બાકી રહેલું અને આ કેટલીક જણ્યસો, એ બધુંએ ચાલ્યું જશે ત્યારે આપણે કરશું શું ? વારું, પણ હવે તું અહિંથી ક્યારે નીકળીશ ? ”

“ બહાલા કાન્ત, તમે કહો છોને કે તમારી રેજીમેન્ટ ત્રણ હિન્દસ પછી અહિંથી ઉપડવાની છે; તો આપણે બધાએ અહિંથી સાથે નીકળીએ તો કંઈ વાંધો છે ? કારણકે આમે આપણે એ અઠવાડીઆનું ધરતું બાંધું તો આપવાડુંજ છે. ”

“ ના, તમે તો કાલે કે પરમ દિવસે અહિંથી જાવજ. કારણ કે હું આવી પહોંચું તેટલામાં બધી સગવડ તમારાથી કરી શકાય. ”

“ આપની એવી દૃઢતા છે તો અમે કાલેજ નીકળીશું. વાઈ ત્યારે અમે તો કાલે સવારના પહોરમાં નીકળી જવા વિચાર કરીએ છીએ; તો આજે રાતના તમે અહિંજ આવજો. ”

“ વાઈ, મારાથી બની શકશે તો હું આવી પહોંચીશ. ચાલ હવે હું જાઉં છું. બધી તૈયારી કરવાને કર્નલે અમને બધાને છ વાગે હાજર રાખ્યા છે. સાડા પાંચ તો થઈ ગયા છે. માટે ચાલો સાહેબજી. ફેડી, જાઉં છું હાં, હવે મીડલેટનમાં મળીશું. ધર રાખ્યા પછી મને ત્યાં એરેકમાં ચોકકસ ઠેકાણું લખી મોકલજો. ”

આટલું કહી ફેડરિક પોતાની પત્ની અને આળકને સ્નેહદાન દઈને ચાલ્યો ગયો. જતાં જતાં એને એમ તો થયું કે “ દ્યુસીને હું મારા પહેલી ધકડેલી દઈ છું તે ખોટું કંઈ છે. ” પણ એ વિચાર એના મગજમાં ઝાઝીવાર ટકી શક્યો નહિ. વાંચનાર સમજી તો ગયા હશે કે એણે દ્યુસીને કહ્યું કે “ કર્નલે બધી તૈયારી કરવાને અમને બધાને છ વાગે હાજર રાખ્યા છે. ” એ વાત એણે તદ્દન ગવતજ કરી હતી. પોતાના ગોડીઆઓ સાથે દારૂના ગ્લાસ અડાવવા ચાલ્યા જવાનું આ એક જાનું માત્ર હતું અને દ્યુસીને મીડલેટન વહેલી વિદાય કરી દેવાનું પણ એજ કારણ હતું. દ્યુસી અહિં રહે ત્યારે તો એને પાંચું રાતે ધેર આવતું પડે અને મન-માનતી રીતે દારૂ પણ ન પીવાય, અને સીમારેટોના ધુમાડા પણ ન કાઢે; એટલે મન ફારે તેમ વર્તણૂકમાં દ્યુસી આડંબી ૧૧

હતી. એ જાણે તો એ ત્રણ દિવસ અંકુશ વખત એનાથી મોજ હડાવાય. એ કારણેજ એણે દ્યુસીને પૈસાની ખામતમાં આટલી સતાવી હતી.

દ્યુસીએ આવતી કાલેજ નવાનું કપૂર કર્યું તેમાં એનો પણ એક ખાસ મુદ્દો હતો. પતિની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન. તો એ કદી નહોતી કરતી; એટલે આ વખતે પણ ન કરે એ સ્વાભાવિક હતું. છતાં એની ઈચ્છા પણ ત્યાંથી તરતજ ચાલ્યા જવાની થઈ હતી. એમનો દ્રવ્યસંચય ઘણો ઘટ્ટી ગયો હતો. ફ્રેડરિક બોલી ગયો હતો કે દાગીના પણ કદાચ ખપી જાય. વળી વિશેષમાં એને કરકસર કરવાનું એ કહેતો ગયો હતો અને વધારે ખર્ચ થયો તેથીજ ગુસ્સે થઈ ગયો હતો. આ બધો વિચાર કરતાં દ્યુસીને એમ લાગ્યું કે કદાચ એવો પણ વખત આવી જાય કે આખા ઘરનો ખર્ચ ઉપરાંત ફ્રેડરિકનો ખીરમા ખર્ચ પણ પોતાને એકઠીને શિરેજ આવી પડે; તો તે વખતે એના કામમાંથી એરા ને કટકા પૈસા એને મળે કે જેથી એ બધાએ ખર્ચ ઉપાડી શકે. વળી અહિંયાં વધારે વખત રહેવાથી બાકી રહ્યું છે તે બધુંએ એ હડાવી દેશે તો અલગ એ બદામ જેવાં થઈ જઈશું. તેના કરતાં સવેગાથી ચેતી જવુંજ સારું છે. " આમ વિચાર કરીને કાચમાં ન જતાં એણે તો ગાડામાંજ જવાનો વિચાર કર્યો હતો. પતિની ખાતર એ તો ગમે તેવું દુઃખ સહન કરવા તૈયાર હતી; પણ પતિ તરફથી એક મીઠા શબ્દથી પણ હમણાં હમણાં એ વંચિત થઈ ગઈ હતી અને તેમાં આજે તો પ્રતિએ હલજ વાળી હતી. એનાં મર્મસ્થાનને એણે વિંધી નાખ્યાં હતાં. એનું કાળજીનું કોરી નાખ્યું હતું. એ સમજી ગઈ કે ફ્રેડરિક એતરખીંડી કરતો હતો. આજે એક પાકુંડ જેવી બારે રકમ થું

કામ લઈ ગયો હશે ? એનો ઉપયોગ મદિરાપાનમાં જ થવાને આમ દ્યુસી જાણતી હતી; પણ એણે તો એ આખતમાં પતિને મર્મમાં પણ કશું કહ્યું નહિ.

અહા કેવું ઉન્નત હૃદય, કેવી પ્રેમ ભક્તિ, કેટલી નિસ્વાર્થ પરાયણતા. પતિમાં જ પોતાનું સર્વસ્વ જોનારી, પતિને જ પોતાનું સર્વસ્વ માનનારી, પતિ ઉપર જ પોતાના શુદ્ધ અને દૈવી પ્રેમના ભરી ભરીને કલશ ઠાલવનારી ગુણિયલ ગુણ સુંદરી, તારાં શાં વખાણ કરીએ ? આ બધાંના બદલામાં પતિ પાસે તું શું માગે છે ? ફક્ત પતિનું હસતું મુખકું, ઉત્સાહના પ્રેમ ભર્યા બે શબ્દો. અરે તે પણ તને નકારવામાં આવ્યાં છે.

પ્રકરણ ૩૬ મું.

કેસ ચાલ્યો.

ફેડરિકના ગયા પછી તરત જ દ્યુસી ફેડીને લઈને પોતાના હાથ ઉપરનું કામ દુકાનદારને આપવા ગઈ અને તેની પાસેથી પોતાના લેણા નીકળતા પૈસા અને ડીપોઝીટની રકમ પાછી લીધી. ત્યાર પછી ત્યાંથી મીડલેટન જવાને ગાડાં ફેટલે વાગે જાય છે તેની તપાસ કરી અને આવતી કાલે સવારે છ વાગે એક ગાડું તે બાબુ-એ જવાનું છે એવી ભાળ દાઢીને ઘેર આવી. ઘેર આવતાં આવતાં ફેડરિકની ડેક મેન્ટના સૈનિકો અત્યારે સાત વાગી ગયા હતા છતાં બહાર ફરતા દેખાતા હતા એ ઉપરથી કર્નલે બધાને છ વાગે હાજર

રાખ્યા છે એવું ફેડરિકે કહ્યું હતું તે ખોટું હતું એમ એના મનમાં ખાતરી થઈ. ફેડરિકે જુદું બોલીને એને છેતરી રહ્યો હતો તેમ એ એના તરફ બેદરકાર રહેતો. છતાં આ પતિવ્રતાનો રત્નેહ પતિ ઉપર જોવા ને તેવોજ હતો. પતિ હવે અસહ્ય બોધવા શીખ્યા છે એ વાત તો હવે એના મનમાં દૃઢ થઈ મર્દ રાતે ફેડી ઉઘી ગયો એટલે દ્યુસીએ આવતી ઠાભે સવારના પોતાના પ્રયાણ માટે ખિન્ન હૃદયથી બધી તૈયારીઓ કરવા માંડી. વળી નવા રથને ભાગ્ય હજી કેવા ભાવ લજવશે તે વિચારવા લાગી. પોતાની આંતર દૃષ્ટિથી ભવિષ્યનું અવલોકન એણે કરી લીધું તો એને નિરાશા અને દુઃખ સિવાય કશું જાણ્યું નહિ. સવળા અવળા ભાગ્યની અને ભવિષ્યમાં આવી પડવાનાં સંદેહોની મનુષ્યને પ્રથમથીજ આગાહી થઈ જાય છે. દ્યુસીને ભવિષ્ય બેદવાળું જણાયું અને એ કંપી ઉઠી. જેમ તેમ પરવારીને એ પથારીમાં પડી, ઉંઘતા પુત્ર સામું જોયું અને એની પાસે બેસીને ભવિષ્યના દુઃખના વિચારે એ પુષ્કળ રડી.

બીજે દિવસે દ્યુસી ઉઠી અને પોતાના પુત્રને પણ ઉઠાડ્યો. આજે દાઢ અને ધુમ્મસ હતું. બન્ને જણ સરસામાન લઈને ગાડામાં બેઠાં. એમના ઉપરાંત બીજાં પણ ચાર પાંચ માણસોને ગાડામાં બેઠાં હતાં. આ મનુષ્યો દ્યુસીને અપરિચિત હતા એટલુંજ નહિ પણ તેમની રીતભાત અને વાતચીત પણ એટલી બધી હલકી હતી કે એમનો સંભાવ એને જરાયે રસિકર ન થઈ પડ્યો. એને તો ગાડામાં બેસવું જરાએ મધ્યું નહિ અને ફાગ્યુંએ નહિ. તેથી પુત્રને લઈને થોડે સુધી ગાડામાંથી ઉતરીને એણે ચાલવા માંડ્યું. પણ ઊઠેરા તે કેટલું આવી શકે. એટલે પાછી પેલા લોકોની સાથે

આવીને એ ગાડામાં બેઠી. માનચેસ્ટરથી મીડલેટન એંસી માઈલ થતું હતું. ગાડું કલાકના ચાર માઈલ પ્રમાણે ચાલતું હતું. હજારો પ્રકારની એને અગવડો ભોગવવી પડતી હતી તે ભોગવી લીધી. મુત્રને કશી અડચણ ન પડે, એને ટાઢ ન વાય અને સર્વ પ્રકારની સગવડતા મળે એમાંજ એનું લક્ષ હતું. આજે સવારે છ વાગે ગાડામાં બેઠેલી તે બીજે દિવસે સવારે છ વાગે બરૌઅર ચોવીસ કલાકે ગાડું મીડલેટન જઈ પહોંચ્યું. માર્ચ મહિના ચાલતો હતો એટલે છ વાગે તો બધે અંધારૂંજ હોય. અહિંયાં હજી તો કોઈ ઉઠ્યું એ નહોતું. બધી દુકાનો બંધ હતી. એક વાંશી આમળ ગાડું ઉભું રહ્યું.

બન્ને મા દીકરો ગાડામાંથી નીચે ઉતર્યા અને બીજી ગોઠવણ કરતાં સુધી હાલ આ વાંશીમાંજ રહેવાના દયુસીએ વિચાર કર્યો. એ ટાઢથી અડધાઈ ગઈ હતી. આખી રાત ટાઢનો સુસવાટો એણે વેડ્યો હતો. એનાં હાડકાં પાંસળાં બધાંમાં ટાઢ ભરાઈ ગઈ હતી. બાળકને ટાઢ ન વાય માટે બધાં ગરમ કપડાં એના દીસ ઉપર એણે વીંટાળ્યાં હતાં. પોતે ફક્ત પહેરેલાં કપડાં ભેરજ હતી એટલે ટાઢથી ધ્રુજ રહી હતી. વાંશીમાં જઈને જરા શગડી આમળ બેઠી અને ટાઢ ઉરાડવા લાગી. ટાઢ ઉડી એટલે જરા એને ઠીકે લાગ્યું. ગાડાનો થાક ઉતર્યા પછી સ્નાનાદિક કાર્ય પરવારીને નાસ્તો તૈયાર થઈ ગયો હતો તે કરી લીધો. જરા વિશ્રાંતિ લઈને પાછી પોતાને રહેવા લાયક જાડાતું મકાન ખોળવાને ફેડીને લઈને એ બહાર નીકળી. લગભગ આઠેક વણે એણે મીડલેટનમાં પગ મુક્યો હતો. જે વખતે મી. ડેવિસ એને ફાસલાવીને રેડઅર્ન સાથે પરચાવી દેવાને આહ્વાનથી અહિં લાવ્યો હતો, તે વખતે એ છેલ્લી અહિં

આવી હતી. મીડલેટનની શેરીએ શેરીની એ બોમીઅણ હતી; એટલે પોતાને લાયકનું હલકા બાડાનું ઘર શોધી કાઢતાં એને મહેનત ન પડી. દર અઠવાડીએ અડધા કાઠિનના બાડાની એક ઓરડી એને મળી ગઈ; એટલે લાડા વિગેરેનું નક્કી કરીને પોતાનો સરસામાન વિગેરે નવા ઘરમાં લાવવા પાછી વીંચી તરફ વળી. રસ્તામાં ફેડીને પોતાની આંગળીએ ખઝાડીને એ ચાલતી હતી એટલામાં એકાએક એની નજર એના પિતા ઉપર પડી. એનું મોઢું બદલાઈ ગયું હતું. એના મોઢા ઉપર મદિરાપાનનાં ચિન્હ જણાતાં હતાં. એમાંથી દારૂની છાંય વાગતી હતી અને એ અઠંગ દારૂડીયો લાગતો હતો. પિતાને જોતાંજ દ્યુસીના મુખમાંથી કાંઈ આનંદ અને કાંઈ સંદેહ અરી ખૂમ નીકળી ગઈ. એને એમ પણ થયું કે હવે મારી અવગણના એ નહિ કરે. મી. ડેવિસ દારૂડીયાની રીત પ્રમાણે દ્યુસી સામે સુતકાર માફક કાંઈ બોલ્યા ચાલ્યા વગર જોઈજ રહ્યો. આખરે દ્યુસી ડેવિસનો હાથ ઝાલીને રડી પડી અને બોલી: “ પિતાજી, પિતાજી, કેમ આમ જોઈ રહ્યા છો? મારી સાથે શું નહિ બોલો? હજીએ ક્ષમા શીલ નહિ થાઓ?”

ડેવિસે દ્યુસીનો હાથ તરછોડી નાખ્યો અને કદમ બે કદમ દૂર ઉભો અને બોલ્યો:

“ ના, કદી નહિ. દ્યુસી, ક્ષમા એ શબ્દ મારા મુખમાંથી હવે કદી નહિ નીકળવા પામે. પોર્ટસ માઉથ હું આવ્યો ત્યારે મારી ક્ષમા મેળવવાને તારે માટે બધો સારો પ્રસંગ હતો; પણ તે પ્રસંગનો તેં લાભ ન લીધો. મારું કહ્યું સવેળા માન્યું હોત તો ઉત્તમ સન્નારીની પદવી તું મેળવી શકત. આટલું દુઃખ પડ્યા પછી તો

તારી શુદ્ધ બુદ્ધ ઠેકાણે આવી હશે. હવે તને ખબર તો પડી હશે કે તેં ખોટું પગલું ભર્યું છે. ”

દ્યુસી શું જવાબ આપી શકે ? એના ગાલ ઉપર ચોધારાં આંસુ વહી રહ્યાં હતાં. એની છાતી હુસકાં ખાધ ખાધને ભરાધ આવી હતી.

ડેવિસ : “ મેં સાંભળ્યું છે કે તારા પતિની રેજીમેન્ટ થોડા દિવસમાં અહિં આવવાની છે. ડેટલાંક કારણુવશાત્ મારે હમણાં અહિંજ રહેવાનું છે એટલે એને ખબર આપી દેજે કે રસ્તામાં ટોપ દિવસ એને મારો ભેટો થઇ જાય, તોપણ એ મને ન બોલાવે. નહિતો એક કુતરાની માફક એને હું હાડધૂત કરી નાખીશ; અને તને પણ છેલ્લેશું કહી દઉં છું કે ફરીથી ટોપ દિવસ રસ્તામાં આપણી મુલાકાત થઇ જાય તો જાણે તું મને ઓળખતીજ નથી એવીજ રીતે વર્તજે. ” એટલુ કહીને મી. ડેવિસ રસ્તો માપી ગયો અને ખાસેના પીઠામાં પેસી ગયો. દ્યુસીને જાપનો પૈસો નહોતો જોઇતો તેમ જ એની પૈસા સંબંધી સ્થિતિ કેવી છે તે પણ એ બિચારી જાણતી નહોતી. ફક્ત એ તો પુત્રી તરીકે પિતાનો સ્નેહ ધમ્મતી હતી. પોતાના જાળકને પોતાના પાત્ર તરીકે પિતા ગણે એ માગતી હતી. પણ તેટલુંજ એને ન મળી શક્યું. હવે એને ટોપ તરફથી મન વાળવાનું ન રહ્યું. એને મન જીવન અઢારૂં અને નીરસ થઇ રહ્યું. મહા પરાણે મનને ઠેકાણે આણીને પોતાના પુત્રને લઇને વિદીર્ષા ખાળી મઠ. વીશીવાળાનું જીલ ચુકવી આપ્યું અને પોર્ટરને માથે ઉપડવીને સર સામાન પોતાના નવા ઘરમાં લઈ આવી. પોટકાં જોડીને બધી ચીજો વ્યવસ્થાસર એણે ગોઠવી દીધી. ફેડી પણ

ચોતાની માને કેટલીક ચીજો ગોઠવવામાં મદદ કરતો હતો. બધી ચીજો અને સરસામાન રીતસર ગોઠવાઈ રહ્યા પછી બજારમાં અને કેટલીક ખરીદી કરવાની હતી અને શીવજી-ભરત-કામની તપાસ કરવાની હતી, તેથી ઘરની માલીફ બાઈ પાસે પુત્રને મૂકીને એ બજારમાં ગઈ અને કેટલોક સોદા લેવાને માટે એક ગાંધીની દુકાને જઈને ઉભી. તે વખતે એક બીજી બાઈ પણ પેલા ગાંધીની દુકાને કેટલીક વસ્તુ લેતી હતી અને ગાંધી સાથે નીચે પ્રમાણે વાત કરતી હતી તે દ્યુસીના સાંબળવામાં આવી.

બાઈ: “ ત્યારે મી. મોશિ, આ વખતે તો એ કેસ ચાલશે જ કેમ ? ”

ગાંધી: “ હા, આ વખતે તો જરૂર ચાલશે. બે હજાર પાઉંડ નુકસાનીના માગ્યા છે. ફક્તસવેલ એ કેસ અગ્રહી રીતે ચલાવશે. એમાં પુરાવો પણ બહુ સારો એકઠો થયો છે. કેપ્ટન બાબ્બેજ એ પુરાવાને તોડી શકશે. ”

બાઈ: “ નવ યુવાન પરિણીત વધુ આવું સખમન કરે એ વિચાર બરેલું તો ખરૂંસ્તો. પણ મી. મોશિ, એ બાઈનું શું થયું તે કાંઈ જાણવામાં આવ્યું ? ”

“ મેં તો સાંભળ્યું છે કે એ તો એના માપ મી. ફક્લીસીન્ચને ત્યાંજ ઓઢલેમાં છે. એ તો એમજ કહે છે કે મારી પુત્રી તબ્બ દર્દી છે. એ તો ફક્ત એના મનની અસ્થિરતાજ હતી, એથી વિરોધ કાંઈ નહોતું. ”

બાઈ: “ એ તો એમજ કહે નથી ! બીજું શું કહે ! ઓઢલીનું આખાપ કે સમાં વહાલા કાંઈ એમ કહેવાનાં છે કે અમારી

છોકરી તકસીરવાર છે ? કહે છે કે મી. ડેવિસ પણ ત્યારનો અર્થિજ્ઞ રહે છે ? ”

મોક્ષિ ગાંધી: “ હા, અર્થિ રહીને પુષ્કળ દારૂડીઓ બની ગયે છે. સ્ત્રીના સંબંધમાં સુખ ન મળ્યું એટલે ખોટું સુખ મેળવવા એ દારૂની લતે ચઢી ગયો છે. પણ આ કેસમાં એણે સોલ્ડીસીટર બહુ હોંશીઆર રોકેલો છે. મી. ફલીસવેલ ખરાનું ખોટું અને ખોટાનું ખરું કરવામાં બહુ બાહોશ છે. ” આટલી વાતચીત થઈ તે દરમ્યાન દુકુસીને જોઈતી બધી ચીજો બંધાઈ ગઈ હતી એટલે તે લખને એ તો ચાલતી થઈ. ઉપલી વાત શરૂ થયા પહેલાં એણે ગાંધીને પોતાને જોઈતી ચીજો બાંધવાનું કહેવું એટલે એ વાત ચાલતી હતી તે દરમ્યાનમાં ઓચિંતી ચાલી જાય તો ચાલતી વાતમાં એને કાંઈ સંબંધ હશે એમ કદાચ ધારવામાં આવે તેથીજ કમને એને ઉપલી વાત સાંભળવી પડી. નહિ તો એ પોતાના પિતાની દુઃખમરી વાત સાંભળવાને જરાએ દિબી રહેત નહી. રસ્તામાં એને પોતાના પિતાનાં વિચાર આવ્યા કર્યા. લોકોમાં વાતો ચાય ત્યાં સુધી પિતાનું વ્યસન વધેલું જાણીને એના જીવને પરિતાપ થયો અને એને એમ પણ થયું કે “ જો એ મને બોલાવે તો એમની ચિંતાને હું દૂર કરી શકું અને દુર્વ્યસનમાંથી એમને છુટકારો કરાવી દઉં. મારે તેજ પિતાએ એવા અને પતિએ એવા ! શી વિધિની વિચિત્રતા છે ! ”

આમ વિચાર કરતી કરતી જ્યાં શીવજી ભરત કામ કરવાનું વેચાતું મળતું હતું, તે દુકાને ગઈ અને કામનું પણ નક્કી કર્યું. બીજે દિવસે બેરેક (સૈનિક વસતી) માં પોતાના પતિના નામનો, પોતાનું ચોક્કસ ડેકાણું લખીને પત્ર મોકલાવ્યો. બીજા દિવસમાં ફ્રેડરિકની રેજીમેન્ટ મીડલેટન આર્વી પહોંચી અને પત્નીને

જાણેલા પત્ર પતિને મળ્યો, તે વાંચીને સંજના સમયે એ પત્ની પાસે
જઈ પહોંચ્યો. કંચને દેખીને કાન્તા હર્ષધેલી બની ગઈ. પિતાને
જોઈને પુત્ર હરખાઈ ગયો. પતિ આવ્યો. પણ દોઢશેર દીચીને
આવ્યો હતો. એને હજીએ સાન ન આવી એ જાણીને કુલીન
કાન્તાનું દીલ ખાટું થઈ ગયું; છતાં મનોભાવ છુપાવીને તે પતિ સાથે
વાત કરવા લાગી. મી. ડોવસ મળ્યો હતો તે સંબંધી વાતચીત
કરી. પોતાને ફક્ત એ પાઉંડજ ડીપોઝીટના બરીને કામ મળી ગયું
હતું અને કામના પૈસા પણ સારા મળશે એ વાત પણ કરી; પણ
પોતે માનચેરદરથી મીડેટન સુધી ગાડામાં મુસાફરી કરી એ
હકિકતથી આત્મવખાણ થઈ જાય એટલા સાર એ વાત એણે ન કરી.
પણ ફેડીએ તો પોતાના પપાને તરત એ વાત કહી દીધી. આ
સંજાણને પોતાની સ્ત્રી કેવી ઉત્તમ ગૃહિણી છે અને કરકસરથી કેવો
ઉત્તમ પ્રકારે ગૃહસંસાર ચલાવી રહી હતી તેનો એને ખ્યાલ આવ્યો,
અને પોતે દારૂમાં હમણાં હમણાં કેટલું બધું ગુમાવી નાખતો હતો
તેનો એને પસ્તાવો થયો; પણ આ પરતાવો ક્ષણિકજ હતો. થોડી
વાર અમથી આમ તેમ વાતો કર્યા પછી પાછો ડયુટી ઉપર જવા
એ તૈયાર થયો. તે વખતે પોતાના ફગદુપ બેજમાંથી એક નવો
કોસ્સો ઉઠાવીને ભોળા બાળા પાસેથી એ પૈસા કઢાવી ગયો.

x

x

x

x

x

આજે કાર્ટમાં કેપ્ટન રેડગર્ન ઉપરનો મી. ડોવસનો કેસ
ચાલવાનો છે. કેપ્ટન રેડગર્ન પણ આ તકે એની રેકોર્ડેન્ડ બહિ
આપવાથી બહિજ છે. એના પિતાએ અત્યાર આગમ્ય એના
જમાવને માટે વકીલ રાફી રાખ્યો હતો. આ કેસથી આખા મીડ-

લેટનમાં, ઓકલેમાં તેમજ એ બધા આખા જીલ્લામાં જ્યાં જ્યાં સર આર્શિઓલ્ડ રેડર્નનાં સ્નેહી સંબંધી હતાં, તે બધામાં એક પ્રકારનો કાલાહલ મચી રહ્યો હતો, કાર્ટ બેડી અને કેસ શરૂ થયો. પણ મી. ડેવિસ, કેપ્ટન રેડર્ન કે સર આર્શિઓલ્ડ કાપ કાર્ટમાં હાજર નહોતું. તેમના વકિલો પોતાના અસીલો તરફથી તૈયાર થઈને આવ્યા હતા. ડેવિસ કાર્ટ પાસેના પીઠામાં ધાન્ડીના ગ્લાસ અડાવતો બેઠો હતો અને એનો વકીલ કેસની નોટ મોકલાવતો તે એ ત્યાં બેસીને વાંચતો હતો.

હવે વાદી વકીલ ગબો થયો અને ગદ્ગદિત તથા કરચા-પૂછું સ્વરે પ્રોત્તનો કેસ નીચે પ્રમાણે કાર્ટ સમક્ષ એણે રજુ કરવા માંડ્યો.

“ સાહેબ, આ કામનો વાદી મારો અસીલ પીટર ડેવિસ એક આખરૂદાર ગૃહસ્થ છે. આજ કેટલાંક વર્ષ થયાં પ્રતિવાદીના બાપ સર આર્શિઓલ્ડની જમીન જાગીર વિગેરેનો એ વહિવટ કરતો હતો. પોતાની જોખમભરી નોકરી પૂર્ણ પ્રમાણિકતાથી એ કરતો હતો અને પોતાની કામ કરવાની રીતથી પોતાના શેઠને તેમ તેના સ્નેહી અને મિત્ર વર્ગમાં એ ધણે પ્રિય થઈ પડ્યો હતો. એના ચારિત્ર્યમાં અને વર્તનમાં લેશ માત્ર પણ દોષ કાઢવા જેવું નથી. હુંકામાં કહું તો એ ઉદાર દીલનો, માયાળુ સ્વભાવનો અને ઉત્તમ ગુણોથી ભરેલો છે. આજથી કેટલાંક વર્ષ ઉપર એની પ્રથમ પત્ની ગુજરી મઠ અને એની એકની એક પુત્રી જેના ઉપર એનો અદ્યત્ન પ્રેમ રહેતો હતો તે એના વિશ્વ થઈને એનાથી ઉતરતા પુણ્ય પશ્ચી મઠ, એટલે એના કામજી હૃદયને સખત આધાત લાગી ગયો.

એના સુના ઘરમાં એ મોકલો પડી ગયો. એને કાંઈ ગમતું નહિ, એટલે પોતાના જીવનનો તીરસ સમય એણે રસમય કરવા ધાર્યો. જીવનની મીઠાશ ફરી લાવવા બીજા વારનું લક્ષ્ય કરવાની એની ઇચ્છા થઈ આવી. મુરુપ, ગર્વિતા, વિચારધર્મિક, પત્નીદારિણી ડો. કાલીરીન્યની પુત્રી પ્રતિ એમનું લક્ષ્ય હોવાનું. તેનું નામ પડ્યું નામ કથેરાઈત હતું. આ સુંદરી એકલે ગાયના પ્રસિદ્ધ ડોક્ટરની પુત્રી છે અને ગૌર-વાન્વિત કુળને દીપાવે એવી એ રમણી છે. ખરેખર: એવી ઉચ્ચ કુળની ચંદ્રાનના, શુભ્રવર્ણા, લલિતાંગના મારા અસીલની ગૃહ પત્નીને પ્રતિવાદીએ ફસાવીને, વિશ્વાસઘાત કરીને અવળે માર્ગે દોરી, એની સાથે આડો વહેવાર રાખ્યો અને તેમ કરીને પતિ તરીકેની મારા અસીલની રનેહાળ લાગણીઓને એણે જખરો ધોકા પહોંચાડ્યો છે. આવા અત્યાચાર માટે જમે તેટલું દ્રવ્ય આપે તોપણ પક્ષો વળે એવો નથી. છતાં મારા અસીલે આવા માણસો ઉપર દાખલો બેસાડવાની ખાતર આ ભારે તુકસાની લેવાનો હવો કર્યો છે. ”

આ પ્રમાણે પોતાના કેસનો પ્રસ્તાવ કરીને જે જે આવત મળેના ખાસ લક્ષમાં ઠસાવવા જેવી હોય તેના ઉપર એ ખાસ બાર મુકતો હતો, અને છેવટે પોતાના અસીલ ઉપર આવો અપ્રેર સીતમ મુજરી ગયો તેને માટે જાણે પોતે ત્રાસી ગયો હોય તેમ બતાવવા મોડીજાર માંત રહીને બીજાની એક એણે સકામ એણે એણે અને ફરી પાછું પોતાનું ભાવણ એણે ચલાવ્યું.

“ જુરીલા ગૃહસ્થો, મારા અસીલનાં લક્ષ્ય એની પરિણીતા સાથે પ્રજા મામદુમણી અને વિધિપુરઃસર મામદુમણી થતાં હતાં, જે કે રૂપેત જન્મે લયમ્મ મહુ બંતરે હતું; જ્યાં મારા અસીલ જેને પુલાં

નામાં રાખ્યો હતો. સાસરવાસા તરીકે એ વધુ પોતાના પિતાને
રથી કાંઈએ ભાવી નહોતી; છતાં મારા અસીલની આર્થિક સ્થિતિ
ારી હોવાથી એ પોતાની માનીતીના સર્વ લાડકોડ પુરા કરતો
તો. પત્ની પણ પોતાને આવો પ્રેમી હિદાર દીલનો માયાળુ
તિ મળવાથી ઘણી પ્રસન્ન હતી. મારા અસીલની ગૃહિણી નવ-
ાવના અને મહાસ્વરૂપા હતી; એટલે એના વસ્ત્રાલંકારના સર્વ લાડ-
ડ મારો અસીલ પુરા કરતો હતો. પોતાની પત્નીને મન મમતી
છ પણ ચીજ એ એની મેળે સ્વતંત્રપણે મંજાવી લેતી, અને તેમાં
રા અસીલની મંજુરી મેળવવાની જરૂર પણ એને રહેતી નહોતી. કારણ
એને એની અમૃત જોષની સર્વ ચીજો લાવવાને માટે કુલ સત્તા
જા મર્ધ હતી. એટલે એને તો મનમમતાં અને મનમાન્યાં વસ્ત્રા-
કાર વિગેરે મંજાવવાનાંજ રહ્યાં. બાકી જે બીજા થાય તે તો
રો અસીલ બારોબાર ચુકવીજ દેતો. ગૃહસ્થો, એમાંનાં થોડાંક
લોની વિગત હું તમને વાંચી સંભળાવું છું; એ ઉપરથી આપ
છ શકશો કે પત્નીને જોષતું હોય અને પતિએ ના કહી હોય
વું તો એકે વખત બન્યું નથી. ” એમ કહીને કેટલાંક બીલોની
મત જ્યુરીના ગૃહસ્થોને વાંચી સંભળાવ્યા પછી પાછું કાઉન્સલે
મળ ચલાવ્યું: “ આ પ્રમાણે પત્નીના અખંડ સુખમાં જરા પણ
ક્ષેપ પડ્યા વગર અઢી વર્ષ પસાર થઈ ગયાં. એમના નાના પુત્ર
ણીય અને સ્વર્ગીય આવાસમાં આ પ્રેમી દંપતિ એક બીજાના
હવાસમાં અપરિચિત રસાસ્વાદન કરતાં કરતાં જીવોલ્લસાર કરતાં
તાં; તેટલામાં સર્પદંડથી એમના અમૃતમય જીવનમાં કડવાસ મળે લોક-
જા ગયાં. પ્રતિવાદી સરકારમાં કેપ્ટનનો માનભર્યો હોદ્દો એમને

તે થોડા દિવસ રળ ભોગવવા પોતાને ગામ આઠલે ગયો. જાતે
વડો અને પુરુષોચિત તેજસ્વિતા એનામાં વિશ્વસી રહેલી એટલે
! પૂછવું શું ? પોતાના આ આકર્ષણનું પ્રલોભન એણે સુંદરીના
જનો ભંગ કરવામાં વાપર્યું.

ક્રૃષ્ણ રેકમર્ન સર આર્શિભોદક રેકમર્નનો પુત્ર છે અને અત્રે
! જ્યુરીના સર્વ સદ્ગૃહસ્થો એમને કદાચ જાણખતા પણ
એટલે આપને વિદિત તો હશેજ કે આવા મોટા અને લક્ષ્મી-
ઉમરાવનો પ્રતિવાદી એકનો એક પુત્ર છે અને તેની સધળી
કતનો એજ માલીક છે. આ જાળત નુકસાનીની રકમ નકડી
!ને માટે આપને ખદ્દ ઉપયોગી થઇ પડશે. એ કાંઈ ગરીબ
કે જેથી તમારે કાંઈ વિચાર કરવા પડે અને પ્રતિવાદીએ
ની આ સાથે જે જળ કર્યો છે, જે પ્રપંચજળ પાશરીને
ફસાવી છે, જે નાશાઇ કરીને એને આડે રસ્તે દોરી છે અને
અધમતાથી એના શીમળનો ખવંસ કર્યો છે તે બધાનો વિચાર
! આપને, બારેમાં બારે નુકસાનીની રકમ અપાવતાં, લેણ માત્ર
અદેશો રાખવાનો નથી.

આપ મારા અસીલના મનની સ્થિતિનો પુરેપુરો વિચાર કરજો.
સુખનું સત્યાનાશ વળી ગયું છે. એના અમૃતના ખાણમાં
બેજલી દીધું છે. સ્વર્ગીય સુખમાં ડોલતા ભોગીના મનનું સહ-
ધિ ખંડન કરી નાખ્યું છે. મારા અસીલની સ્થિતિ ખરેખરી
મણી થઇ ગઇ છે. એ બિચારો નિર્ભાગી જીવ થઇ રહ્યો-છે. માટે
! બચાને રૂઝવવા આપ ગૃહસ્થો જે રકમ અપાવશે તે આજીજ
' આમ પૂર્ણ જગ્યાથી પોતાનો કેસ રજુ કરતાં એણે જ્યુરીના

ગૃહસ્થોનાં મન દ્રવીભૂત કરી નાખ્યાં, પોતાના તરફ આકર્ષા લીધાં અને હવે પોતાને કેસ પુરવાર કરવાને જે સાક્ષીઓ આવવાના હતા તેનું પાછું એણે તેવીજ વાણીની છટાથી વિવેચન કરવા માંડ્યું. પત્ની કલંકિત થયેલી જાણીને પોતાના અસીસનું હૃદય કેવું વિધામ ગયું હતું તેનું વર્ણન કાઉન્સલે એટલું બધું સચોટ, અને અસરકારક શબ્દોમાં આવેશપૂર્ણ કર્યું કે જેથી કેસ સાંભળવા આવેલી બે નવોઢાઓ અને એક વૃદ્ધા તો આ દૃષ્ટાંત લાંબાળીને એકદમ મૂર્છાવશ્ન થઈ ગયાં અને તેથી તેમને તો કોર્ટની બહાર લઈ જવાં પડ્યાં. પરંતુ કાઉન્સલનો અસીસ તો પીકામાં જેઠા ભેઠા દારૂના ગ્લાસો પોતાના ગળામાં ઠાલવ્યાજ કરતો હતો; અને મી. ફલીસવેલ મારો કેસ જીતાડી આપશે અને કોર્ટ મને મારે નુકસાની અપાવી દેશે એ વિચારમાં એ મસ્ત બની રહ્યો હતો.

ઉપર પ્રમાણે પોતાના કેસનું વિવેચન કર્યા પછી એણે પોતાના પક્ષના સાક્ષીઓ તપાસવા માંડ્યા. પહેલી સરા બોડીન્સને બોલાવી. એણે જુઓની આપી કે “આજથી ત્રણ ચાર વર્ષ ઉપર હું મી. ડેવિસના ઘરમાં નોકરનું કામ કરતી હતી. સ્વરનું કામ કાજ બધું મારે કરવું પડતું હતું. તે અરસામાં એટલે સને ૧૮૭૫ ના મે મહિનામાં એક દિવસ સવારે મી. ડેવિસની સાથે કેપ્ટન રેડબર્ન મી. ડેવિસને ઘેર આવ્યા, અને પાર્લરમાં જ્યાં મીસીસ ડેવિસ હતાં ત્યાં એમને મી. ડેવિસ લઈ ગયા. એમને ત્યાં બેસાડીને એમની સરભરાને માટે મી. ડેવિસ સાંધડર લેવાને પાર્લરમાંથી બહાર ગયા, અને તે અરસામાં મારે પાર્લર આગળ થઈને બીજા ખંડમાં જવાનું હતું એટલે ત્યાં થઈને હું જતી હતી. પાર્લરનું બારણું ઉઘાડું હોવાથી કેપ્ટન રેડબર્ન મીસીસ ડેવિસ સાથે બીજે કટલાએ પરિચિત

હોય એમ વાત કરતા સંભળાયા. પ્રથમ પરિચયે આટલી બધી છૂટથી વાતો કરવાથી હું તો વિસ્મિત થઈ ગઈ અને એ સ્થળે બહુ ઠીંજી ગઈ અને એમની સર્વ વાત મેં સાંભળી. કેપ્ટન રેડમન મીસીસ ડેવિસને કહેતા હતા કે “ મીસીસ ડેવિસ, હવે તો મારાથી તમને પૂર્વ પરિચિત કાઠીના નામથી તો નહિજ બોલાવાય. ”

એટલે મીસીસ ડેવિસે કહ્યું કે “ એમ એવા કાવકા થઈને ક્યાં સુધી રહેવું છે ? ”

મેં ધાર્યું કે કેપ્ટન રેડમન મી. ડેવિસના રોકના પુત્ર છે એટલે આમ બોલતા હશે. એક બીજા પ્રસંગે પણ કેપ્ટન રેડમન મી. ડેવિસને ઘેર આવ્યા હતા. તે વખતે રાત પડી હતી અને મી. ડેવિસ કાંઈ કામને લીધે બહાર ગયેલા હોવાથી મીસીસ ડેવિસ ઘરમાં એકલાંજ હતાં. તે સમયે પણ આરણ્ય આગળ ઉભી રહીને મેં એમની સર્વ વાત સાંભળી. કેપ્ટન રેડમન મીસીસ ડેવિસને કાઠીના નામથી બોલાવતા હતા ત્યારે મીસીસ ડેવિસ બોલી કે “ મને એ નામથી કૃપા કરીને ન બોલાવશો. ”

મને લાગ્યું કે મારી શોધણીને એ નામથી બોલાવે એ વાત રમતી નહિ હોય. એમણે ના કહ્યા છતાં પણ કેપ્ટન રેડમને તો એમને એજ નામથી બોલાવવાનું ચાલું રાખ્યું અને એમના ઔર-વહનની અને એમની પ્રજાપૂર્ણ દેહકતાની એટલી બધી પ્રશંસા કરી, અરે પ્રશંસાના વરસાદમાં એમને એટલાં બધાં નવરાત્રી દીધાં કે એ બિચારાંબે પોતાના કમનીય કર ઉપર કેપ્ટન રેડમનને એક મધુર ચુંબન લેવા દીધું. પછી તો કેપ્ટન રેડમન જેમ કહે તેમ મી. ડેવિસને ગાળાજ બાંડવા લાગ્યા અને “ આજે તો મને અહિં તારી પાસેજ રહેવા દે ” એમ બહુ આજ્ઞવાદથી મીસીસ ડેવિસના

કાલાવાલા કરીને મધ્ય રાત્રીએ મી. ડેવિસ ધેર આવ્યા હતાં. સુષ્ક
એ ધરમાં રહ્યા. મી. ડેવિસ ધરમાં આવ્યા એટલે એ પાર્લરના પછલ
પાછળ બરાબ ગયા અને મારા શેડ અને શેડાણી સુધાને મારે
એમ્બરમાં ચાલ્યાં ગયાં ત્યારે મેં એમને ધીમે રહીને ધરની બહાર
પસાર કરી દીધા. વળી એવો ત્રીજો પ્રસંગ પણ મને યાદ છે. તે
પણ રાતનોજ પ્રસંગ હતો અને હું બારણા આગળ ઉભી હોવાથી
એમનો વાર્તાલાપ મારી શ્રવણેન્દ્રિય ઉપર અથડાયો. આ સમયે
પણ કેપ્ટન રેડમર્ન પોતાની પ્રજ્વલકળા અજમાવતા હતા અને
મીસીસ ડેવિસના લાવણ્યનો મહિમા ગાઇ રહ્યા હતા. એ વખતે ઉમળ-
કામાં આવી જઈને એમણે મીસીસ ડેવિસને ચુંબન કર્યું હોય એવો
અવાજ મેં સાંભળ્યો; એટલે મને એમનો એ અવિવેક લાગ્યો અને તેથી
ખતીનો મોઝરો પાડવા મીસે તમક લઇને હું પાર્લરમાં મઇ. મારા
આમ અચાનક આવી પડવાથી ખન્ને જણુ ગભરાઇ ગયાં અને
લેવાઈ ગયાં. હું તો તરત રૂમમાંથી પાછી ચાલી ગઈ; એટલે
બારણા આગળ ઉભા રહીને મેં મીસીસ ડેવિસને બોલતાં સાંભળ્યાં
કે “ કેપ્ટન રેડમર્ન, હવે તમે અહિં બીજાકુલે ન આવશો. ”

તે દિવસે પછી કેપ્ટન રેડમર્ન ચાલ્યા ગયા. બીજે દિવસે સાંજે
મારી બાઇએ મને કામસર રોયલ ઓફ મોકલી અને ત્યાં મારી
બાઇના નામનું પાર્સલ હતું તે મને આપ્યું. કેપ્ટન રેડમર્ન એ
પાર્સલ મારા બાઇને ઉપહાર તરીકે મોકલ્યું હતું એટલે તે
એમણે ખોલ્યું. તેમાં રેશમી વસ્ત્રો હતાં અને હાથનાં મોબાની
એક પેટીએ હતી. આ અનુપમ ઉપહારથી મારી બાઇના
મનમાં તો ગલગલીમાં યવા માંડ્યાં. એ તો ખરેખરાં મલકાઇ ગયાં

મને કેપ્ટન રેડમર્નની વિસ્તારેલી જાળમાં એ આગ્રાદ ફસાવાં. આ ઉપહાર આવ્યા પછી પંદરેક દિવસે મારી બાઈએ કેપ્ટન રેડમર્ન ઉપર એક નોટ લખી અને તે નોટ એમને હાથોહાથ પહોંચાડવાને અને મેનોર લવન મોકલી. તેજ રાતે કેપ્ટન રેડમર્ન પાછા પધાર્યા. આ વખતે એમની વાતચીત સાંભળવાનું મને કાંઈ બહુ મન થયું નહિ; એટલે હું બારણા આગળ નહોતી ઉભી રહી. પણ મારાં બાંધને વાળું કરવું છે કે કેમ તે પૂછવાને માટે મારે અનાયાસે પાર્લરમાં જવું પડ્યું. તે વખતે મેં મારાં બાંધને કેપ્ટન રેડમર્નની બાહુવસ્ત્રીમાં વિટંભાઈ ગયેલાં જોયાં. મને જોતાજ મીસીસ ડેવિસ રેડમર્નના પ્રેમાલિંગનમાંથી એકદમ મુક્ત થઈ ગયાં અને કેપ્ટન આસ્પા ગયા. પછી જ્યારે મી. ડેવિસ ઘેર આવ્યા એટલે તેમને મેં આ બધી હકિકત કહી દીધી. એ પણ આવી વિચિત્ર ખબર સાંભળીને મુઝાઈ મયા અને પોતાની પત્ની ઉપર એમને સંજોગ રોય આવવાથી એને કાઠી મુગી.

હવે કેપ્ટન રેડમર્નનો કાઉન્સલ આ સાક્ષીની ઉઘટ તપાસ કરવા ઉભો થયો. તેના સવાલના જવાબ એણે નીચે પ્રમાણે આપ્યા.

“ પ્રતિવાદી કેપ્ટન રેડમર્ન પાસેથી મને કાંઈ પૈસા મળ્યા નથી. મી. ડેવિસે મને પોતાની પત્ની ઉપર છુપી દેખરેખ રાખવાનું કહ્યું નહોતું અને તેમ હું કરત પણ નહિ. કેપ્ટન રેડમર્નને આપણા મારી સાથે જે નોટ મોકલાવી હતી તેમાં શું થયું હતું તેની મને ખબર નથી. કેપ્ટન રેડમર્નને આમંત્રણ કરેલું છે એમ જો હું અણુતી હોત તો એ કામગી આપણા હું જાત નહિ. તે દિવસે કેપ્ટન

રેડમ્પ્શન ઝી ઘેર હેલવેલ્લાજ આવ્યા. તે દિવસે મીસીસ ડેવિસ પોતાની રૂમમાં ચાલ્યા ગયા ત્યારે ક્રેટન રેડમ્પ્શનને એકદમ ધરમી થી ચાલ્યા જવાનું કહેવાનું મારી શેઠાણીએ મને કહેલું નહિ. ક્રેટન રેડમ્પ્શનના મનમાં લયનો સંચાર થવાથી એ પોતાની મેળેજ ચાલ્યા ગયા. હું મીડલેટનમાં મી. ડેવિસના કહેવાથી રહેતી નથી, અને સાક્ષી આપવાને માટે ડેવિસે કંઈ પૈસા આપ્યા નથી, જુગ્યાની આપવાની ખાતરજ હું મી. ડેવિસ આપ્યા ત્યારની મીડલેટન આવી રહી છું અને તેટલા ખાતરજ મી. ડેવિસે મને મારા ગુજરાન માટે પૈસા આપ્યા છે, એ બધી વાત ખરી નથી. મારા પૈસામાં થીજ હું મારું પુરું કરું છું. મી. ડેવિસને તુકસાની જદલ ઘણી સારી રકમ મળશે એટલે મને તડાકો પડશે એવી વાત મેં કંઈને મોઢે કરી નથી. ”

આ જુગ્યાની પુરી થયા પછી જીરોલ્ડ રેડમ્પ્શન લશ્કરમાં ક્રેટન છે અને તે સર આર્ચિબોલ્ડનો પુત્ર અને વારસ છે. અને એના પિતા એને વાપરવા માટે પુજળ પૈસા આપતા હતા, એ બધી બાબતો સાબીત કરનાર સાક્ષીઓની જુગ્યાની લેવાઈ.

ત્યાર પછી જીરોલ્ડ રેડમ્પ્શનને જે કાપડીયા પાસેથી મીસીસ ડેવિસને માટે રેશમી વસ્ત્રો ખરીદ્યાં હતાં તેને બોલાવ્યો અને એ બાબતનું સમર્થન કરવા એની જુગ્યાની પણ બરોબર પડી. એણે એટલે સુધી કહ્યું કે ક્રેટન રેડમ્પ્શન આમુક ઠેકાણે પાર્સલ મોકલવાનું છે કહી તેનું સરનામું પણ આપ્યું અને પાર્સલ ખર્ચ પણ મને આપ્યું.

પીટર ડેવિસનું લગ્ન કથેરાઈન કાલીસીન્ય સાથે થયું છે એ

હકીકત પણ પુરવાર કરવામાં આવી. આ પ્રમાણે વાદીપક્ષનો જય પુરાવો પુરો થયો. હવે પ્રતિવાદી પક્ષને પોતાનો ખ્યાલ રજુ કરવાનો રહ્યો.

ક્રેડન રેડબર્નનો ખેરીરટર આવા કેસો માટે ઘણો હોશિઆર અને કાબેલ હતો. પણ એનેયે આ કેસમાં ખ્યાલ કરવો કઠણ લાગ્યો. વાદીના કેસને તોંડી નાખવાને અને ખ્યાલ પક્ષને સમર્થન કરવાને એની પાસે જોઈએ તેવી સામગ્રી નહોતી; છતાં એણે પોતાની અરખસિત વાગ્યારા ચલાવવા માંડી.

“ માનવંતી ક્રાઈ ” અને માન્યવર અત્રે પધારેલા જ્યુરીના સદ્ગૃહસ્થો, વાદી તરફથી મારા વિદ્વાન મિત્રે આંખમાં આંસુ આ-ણીને જે કર્ણપૂર્ણ ચિત્ર ચિતરવાનો પ્રયત્ન આપ સમક્ષ કર્યો છે તે તો આપના ધ્યાનમાં હશે. એમની સર્વ દલીલોના રદીયા મારી પાસે તૈયાર છે અને તે હું એક પછી એક આપના સમક્ષ રજુ કરું છું. આપની સમક્ષ મારા વિદ્વાન મિત્રે પોતાના અસીલની પત્નીના ૩૫ ગુણ અને ઉચ્ચ કુળની મુક્ત કંઠે પ્રશંસા કરી છે. વળી પોતાના અસીલને તેની પત્ની કેટલી બધી લાગ્ગી છે તેનું પણ એમણે આપણને અચ્છું દિગ્દર્શન કરાવ્યું છે. એમની અલ-કારિક બાબોમાં, એમનાં વક્તૃત્વની ઓર છટામાં ફક્ત શબ્દના આડંબર સિવાય આપણને શું મળી આવે છે ? એક ગામડાંના સાધારણ ડૉક્ટરની છોકરી જરા ૩૫.ળી અને સહેજસાજ લખતાં વાંચતાં શીખેલી એટલે એ સ્ત્રીજાતિને છાકમાં છકી જતાં-શી વાર ? અર્થને સાતમે શિખરે ચઢી જનારી અને નરી હાલકી તે ગૌરવના પદને શું બાણી શકે ? માર્જમાં પ્રલોભનો પાથરનારીજ એ અમળા

અણાતી હતી, ત્યારે ઉલટું એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે બાઈના રૂપની પ્રશંસા કરીને, એને કુશાલી કાળકાળ બનાવીને પ્રતિવાદીએ પોતાની બળમાં સપડાવી છે અને એના શીયળને ખવંસ કર્યો છે. વળી આમળ જોઈએ. જે સ્ત્રી હૃદયપારની ઉડાઉ, સારાં સારાં લુગડાં પહેરવામાં જ ધૃતિ કર્તવ્યતા માનનારી અને તેવી નકામી શ્રાભમાં પતિના પૈસાનું ખાણી કરીને પતિના કલ્યાણ વગર પોતાના ઝોટા શોખમાં ફેટલાંએ દેવાં કરતી; છતાં મારા વિદ્વાન મિત્રે પોતાની અમોઘ મેધાથી એ બધા દુર્ગુણોને ગુણોની ખાણ કરી બતાવી છે. પતિ મરતો મરતો પત્નીનાં દેવાં પુરાં કરતો, ત્યારે એમ કહેવાયું છે કે પતિ તો પત્નીના વસ્ત્રાલંકાર વિગેરેના સર્વ લાડકોડ મમે નોટલું દ્રવ્ય ખર્ચીને પૂર્ણ કરતો હતો.

અમારા સાક્ષીઓથી હું સાબીત કરી આપીશ કે એ પતિના લાડકોડ નહોતા, પણ પત્નીના આવા ઉડાઉ સ્વભાવને લીધે પતિ ફેટલો બધો નારાજ હતો અને ના છુટકેજ પત્નીનાં દેવાં પુરાં કરતો હતો. મીડલેટનથી એના ઉપર વેપારીઓનાં બીલો આવતાં તે વખતે એ ફેટલો બધો ખીજવાતો હતો. અરે એથી એ આમળ વધીને કહું છું કે, હું એટલે સુધીનું સાબીત કરી આપીશ કે પતિએ ના કલ્યાણ છતાં પતિની મરજી વિરુદ્ધ પડીને પણ એ બાઈએ પોતાના પરિધાનમાં ફેટલો બધો ખર્ચ કરી નાખ્યો છે. પતિને તો આવી ગુણીયક પત્નીના કારસ્તાનની ખબર નહોતી. એ તો જ્યારે ઉડતી ઉડતી વાત એને કાને આવી ત્યારેજ એ સુલક્ષણનાં લક્ષણો વધારે સારી રીતે એના ધ્યાનમાં આવ્યાં. જે પતિ પોતાની પત્નીના આવા અનીતિના ખર્ચથી કંટાળી મર્યો હતો, પત્નીનાં

દેવં પુરી પુરીને વ્યાજ આવી ગયો હતો તેવી પત્ની એને મધુર
 અમૃતના ધુંદડા કેવાએ પાતી હશે, અને એના ગૃહ જીવનને કેવું
 એ મધુર બનાવતી હશે તેનો આપજ ખ્યાલ કરી લેજો. વળી
 આવી ગુણભદ્રા ગુમાવવાથી મારા વિદ્વાન મિત્રના અસીધના હૃદય-
 ના સહઆવધિ દુકડા થઈ ગયા તેની મણના કરવા મારા વિદ્વાન
 મિત્ર એટલું બધું ધૈર્ય ધારી શક્યા તેને માટે એમને ધન્યવાદ થટે
 છે. આવી બે બદામની પત્ની, જેને પતિની લેશ પણ દાઝ અંતરે
 નથી એવીને ગુમાવવાથી વાદી આટલી બધી મોટી રકમની નુકસા-
 ની કેમ ન માગી શકે ? સામા પક્ષ તરફથી તૃણ જેવા કેસને
 મેરુનું ૩૫ આપવામાં આવ્યું છે અને અણુછાજતી ઉપહારજ
 કરવા લાયક અતિશયોક્તિ ઉપરજ આ મોટી ઇમારત ચણવા પ્રવૃત્ત
 થયો છે. કદાચ આપ એવા અભિપ્રાય ઉપર આવો કે કેપ્ટન
 રેડમને વાદીની સીના શીયળનો ભંશ કર્યો છે, તો પણ આવી
 આદિત્ય વિનાની સીના બદલામાં નુકસાનીની આટલી મોટી રકમ
 વાદીને અપાવવી ખીલકુલ થટે નહિ; અને એને માટે તો ફક્ત નામ-
 નીજ નુકસાની અપાવવી થટે. પરંતુ મારા અસીધ તરફથી તો મને
 એટલે સુધી કહેવામાં આવ્યું છે કે આવો તો કોઈ પ્રકાર બન્યોજ
 નથી. એક સહગૃહસ્થ અને અમલદાર તરીકે તેના વચનમાં જે
 આપણને વિશ્વાસ હોય તો તે કહે છે કે એણે કહેયતો યુદ્ધ
 ખીલકુલ કર્યો નથી. મારા અસીધને બલભલી સુંદરીઓને પોતાના
 ૩૫થી મુગ્ધ બનાવી દે તેવો રમણીમેહન છેલખીસો અને ફાંકણ
 તરીકે આપ સમક્ષ ચિતરવામાં આવ્યો છે. હું હમ્મું હું કે તે
 એકે હોય ને કે મારે કહેવું તો ન જોઈએ જતાં મારે દિલમીટી

સાથે જણાવવું જોઈએ કે એ હેલછમીલો ફાંકડો નથી; એની વાણીમાં નથી એવી મધુરતા કે એના શરીરમાં નથી એવી મોહકતા. એ કાંઈ સીઝર જેવો નથી કે એમ કહી શકે કે હું આવ્યો, મેં નીરખી અને એક દષ્ટિપાતમાં જ પાડી. એટલી વાત તો મારે કબુલ કરવી પડે કે કેપ્ટન રેડબર્ન અને મીસીસ ડેવિસ વચ્ચે કાંઈક પ્રણય રાગ થયેલો અને કેપ્ટન રેડબર્નની દાનત પણ કાંઈક જાણી હોવી જોઈએ. બાપ પણ ડાહી ડમરી તો નહોતીજ. એને એમ લાગ્યું કે એક ઉમરાવનો શ્રીમંત હોયો અને વળી લક્ષ્મીનો કેપ્ટન તેને હું કેવો નસાવું છું. વળી એ અરસામાં બાપનો પતિ બાઈની જરાએ ડરકાર નહોતો કરતો અને દારૂના પીઠામાંજ પડ્યો રહેતો હતો. છેક મોડી રાતે દારૂ પીને ટેં બનીને લથડીયાં ખાતો ખાતો ઘેર જતો હતો. એટલે બાઈના મનને કાંઈ આનંદનું સ્થાન તો જોઈએજ. તેમાં મારો અસીલ એને ત્યાં જતો આવતો અથો એટલે એની સાથે જરા પ્રણય કળા એણે કરેલી. એ ઉપરાંત આગળ કશુંયે થવા પામેલું નથી. એ બાઈ મારા અસીલની પર્થક બાગિની તો ઘંઘળ નથી. સહેજસાજ બોલવા સાલવાની છુટ લેવાયલી; એ શિવાય વાત આગળ વધવા પામી નથી. બાપણે જોયું કે દરેક પ્રસંગે કેપ્ટન રેડબર્ન હાથ વટાવી જતો, તેજ વખતે મીસીસ ડેવિસ એને વારી રાખતી હતી. હાથ ઉપર ચુંબન લેવાયું હશે પણ આલ ઉપર તો તેજ ચમુંજ નથી. કેટલીએ વખત મીસીસ ડેવિસે કેપ્ટન રેડબર્નને સાલ્યા જવાનું કહેલું. આ બધી બાબતો જો સરા પ્રોડબીન્સ સાચું બોલી હોત તો નીકળી આવત.

હવે કેપ્ટન રેડબર્ન ત્રીડબેટનથી જે ઉપહાર મોકલ્યો તે બાબત બાબત ઉપર આવીએ. ઉપહાર મોકલ્યો એ બાબત અને કબુલ

કરીએ છીએ. પોતાની આસા રૂબીદૂત થામ તેટલા માટે એણે એ મોકલેલો એ વાત ખરી; તેના પેલી એ જાવકાવેડાથી પરિચામનો વિચાર કર્યા વગર સ્ત્રીકરી પણ લીધો.

ગુરુથો, પિટર ઈમિને તે નજી નહા મોટા ચારિત્ર્યવાન પુરુષ હોય એમ અત્યવગતો વિરૂદ્ધ પક્ષે પ્રવલ્ન કર્યો છે. એના ખરા ચારિત્ર્યની તો આપને કાંપીએ કરાવી નથી. પોતાનીજ પુત્રી પ્રત્યે એ કેટલો ખૂબી કર બની ગયો છે એક નિષ્કુર અને દયાહીનપિતા તરીકેની ગંરજ એણે સારી છે. પિતા તરીકે નથી એણે પોતાની પુત્રીને સુખ આપ્યું કે પતિ તરીકે નથી પોતાની નથી પત્નીનું હિત જોયું. આ સરા મોડકીનજ જેવા મોડાને હડહડતું જુહું બોલાવવાને એણે અહિં પકડી આણી છે. મગમાં તો એને નથી ઉપર તિરસ્કાર આવી ગયેલો અને તેથી એના છુટા છેડા કરવાને કાંઈ છિદ્ર તો એ જોખ્યાજ કરતો હતો; એટલે આવી ધૂગ મગ જેની ખામત, બોધા તરીકે આગળ ધરીને, એક તો પત્નીને કાઢી મુક્તિથી દાઢે આણીએ ખસ જાય અને બીજું આવા શ્રીમંત અને આમરૂદારની આખર ઉપર હાથ નાખીને તેની પાસેથી નુકસાનીના રૂપમાં મનમાન્યા પેસા બિઠાવાય, આમ એક પંથ દો કાજ કાઢી ભેરાનો એણે ફક્ત માર્ગજ શોધ્યો છે. એટલા ઉપરથી એની કેટલી શુદ્ધ દાનત છે એ આપ જોઈ સકશો. ”

આ પ્રસંગે મેં કલાક સુધી પૂર્ણ ડાહી અને આવેમથી વિદ્વાનપણું લાપલુ ચલાવી કાઉન્સલે બચાવના સાક્ષીઓ રજૂ કરવા મહિમા. સરા મોડકીનસ આજ કેટલાક મહિના થયાં મીડ-કોટનમાં જે બાઈના પરમાં રહેતી હતી તેને પહેલી બોલાવી. તેણે નીચે પ્રમાણે જુગાની આપી.

“ મને સરા બોડડીન્સ વાત કરતી હતી કે જો મી. ડેવિસ આ કેસમાં જીતે તો મને લાભ થાય એમ છે. ફક્ત સવેશનો ગુમારતો વારંવાર સરાને મળવા આવતો અને એને પૈસા આપી જતો હતો. ” ત્યાર પછી મીડલેટનના ડેટલાઈ વેપારીઓને પણ સાક્ષીમાં બોલાવ્યા હતા. તેઓ કહી ગયા કે મીસીસ ડેવિસ એમની દુકાનેથી ઉધાર માલ મંગાવતી હતી અને દેવાનો આકિડો બહુ મોટો થઈ ગયો હતો. એ બાબત એમણે મી. ડેવિસને ખબર આપેલી. તે ઉપરથી મી. ડેવિસે બહુબહુટ ફક્કડાટ કરીને એમના આકિડા ચુકવી આપ્યા અને ફરીથી મીસીસ ડેવિસને ઉધાર ધીરવાની ના કહી મયો-ઓકલેના વેપારીઓને પણ સાક્ષીમાં બોલાવ્યા હતા. તેઓ કહી ગયા કે ડેવિસ ઓકલેના પીઠામાં વારંવાર આવતો હતો, અને કેપ્ટન રેડબર્ન એને લાં જતો થયો તે પહેલાં ડેટલા ઓકલે દિવસથી એ પોતાની પત્નીના સ્વભાવ અને ઉડાઉપણા વિષે વાતો કરતો હતો તથા પોતે એની સાથે ફરીથી પરણ્યો તેને માટે એ પસ્તાતો હતો.

આ પ્રમાણે બંન્ને પક્ષનો કેસ પુરો થયો એટલે જજને ની-બક્ષપાત પણ બંન્ને પક્ષની હકીકત ધણુજ સ્પષ્ટતાથી જુરી સમક્ષ રજુ કરી. એટલે જુરીના ગૃહરથો આ નિર્ણય ઉપર આવવું તેનો વિચાર કરવા બીજા ચારઝમાં ગયા. આ કેસ આખો દિવસ ચાલ્યો. સાંજે ૭ વાગે પુરો થયો અને સાત વાગે જુરીના ગૃહરથો એકમત થઈને પાછા આવ્યા. ફોરમેને ઉભા થઈને જણાવું કે અમે બંન્ને એકમત થયા છીએ અને પ્રાદીને પંદરસો પાઉંડ નુકસાનીના અપાવાએ છીએ.

અક્ષરથુ ૩૭ મું.

રાજદારી સભા.

જોકે સને ૧૮૩૧ ની સાલમાં ગ્રેટ બ્રીટનના આખા એ સંયુક્ત રાજ્યમાં કામદાર લોકોનું ધાંધળ નહોતું; છતાં મીડલેટન પરગણું, જેમાં મીડલેટન આવેલું હતું ત્યાં કામદાર લોકોની જખરી ધમાલ હતી. મીડલેટન તેમજ તેની આસપાસના જિલ્લાઓમાં એ વર્ગ અગાધ દુઃખમાં પુખી ગયેલો હતો. તેમાં મીડલેટનના કામદારો તો ગરીબાઈ અને દરિદ્રતાના દુઃખે એટલા બધા પીડાતા હતા કે એ લોકો જીવ ઉપર આવી ગયા હતા અને તેથી ગમે તે વખતે ગમે તેવું પરિણામ આવવાનો ભય લાગતો હતો. એ લોકો મોટી મોટી સભાઓ ભરતા હતા અને સને ૧૮૩૨ નું રીફોર્મ બીલ લોકોને ઉધે રસ્તે દોરવાનું છે, એ તો લોકો ઉપર એક જાતનો છળ છે એમ એ બાબત ઉપર બાર મુકીને બોલનારાઓ જુરસા બર્ધા બાપણો કરતા હતા. વળી એમાં એવો પણ ઠરાવ લાવતા હતા કે અત્યારે રીફોર્મ બીલની રૂએ જે હકો મળેલા છે તે હકોમાં આખી પ્રજાનો લાભ છે અને તેનો લાભ આખી પ્રજાને મળવો જોઈએ; તેને બદલે તુંડમીજસી અને આપખુદી સત્તાધારીઓ એ હકમાંથી અમુક વર્ગનાને આતંક કરે છે તે વળોડી કાઢવા જેવું છે. આ બાબતમાં ઠેર ઠેર સભાઓ ભરતી અને સ્વદેશાભિમાનનાં જુરસાબર્ધાં બાપણો થતાં હતાં. તેને પરિણામેજ વિદ્વામની રેજીમેન્ટને મીડલેટન બોલાવવામાં આવી હતી. ૧૮૩૨ આવી પડ્યું હતું છતાં આ સવાસ જાહેર ચર્ચાતો હતો અને સભાઓ પણ ભરાતી હતી. આટલું છતાં કાંઈ પણ વકતા હિસાબે બળનો ઉપયોગ

કરવાનો બોધ આપતો નહોતો. એમનો સમાઓ ભરવાનો ઉદ્દેશ તો ફક્ત પોતાની નૈતિક ઉન્નતિ થાય એવી શુદ્ધ ચળવળ ચલાવવાનો અને એવી સમાઓ ભરીને શાંતિપૂર્વક કેટલીક દાદ મેળવવાના ડરાવો પસાર કરવા, તેમજ તે ડરાવોની રૂએ ધારા બાંધનારી મંડળીને ધારાઓમાં ફેરફાર કરાવવાની અજીઓ કરવી; જેથી સરકાર એમની યોગ્ય રસ્તે થતી ચળવળ ધ્યાનમાં લે અને એમની ફરીઆદોની એમને દાદ મળે એજ હતો. આવી પ્રવૃત્તિ અહિં ચાલી રહી હતી તેથીજ લોન્ડોનની રેજીમેન્ટ મીડલેટન આવી પહોંચી હતી. આ કામદાર વર્ગ ઉપર નખતો અને સખ્તીનાં પગલાં કેટલોક વખત તો ન લેવાયાં. કર્નલ વિંડહામ આ પ્રવૃત્તિ દાખી લેવાને માટે ખડે પગે થઈ રહ્યો હતો. એણે સ્થાનિક મેજિસ્ટ્રેટો સાથે મસજત ચલાવવા માંડી અને ન્યારે તેમનો હુકમ થાય કે તરત તામડોળ સખત હાથે કામ લેવાને એ તૈયાર છે એવું પણ તેમને જણાવી દીધું. પકટણમાંના કોઈ પણ મૈનિકને કામદાર વર્ગની સભામાં જવાની સખત મનાઈ કરવામાં આવી હતી અને એ હુકમનો અનાદર કરનારને ભારે સજા કરવાની ધમકી પણ આવવામાં આવી હતી.

આખરે કર્નલ વિંડહામને જોઈતું હતું તેજ આવી મળ્યું. પોતાની આપજીવી સત્તા વાપરવાનો પ્રસંગ એને પ્રાપ્ત થઈ ગયો. સોમવારે અમુક તારીખે મીડલેટનની પડોશમાં અમુક સ્થળે કામદાર વર્ગની એક જંગી સભા ભરવાની છે એવું જાહેરનામું બહાર પડ્યું; એટલે તે દિવસે શું શું કરવું તેનું સૂચનાપત્ર પણ લાંડનથી કર્નલ વિંડહામ ઉપર આવી ગયું અને સોમવારે સભા ભરાવાની હતી છતાં રવિવાર સુધી એ સૂચનાપત્ર સંબંધી કોઈને પણ ખબર પડવા દીધી

નહોતી. રવિવારે કાવેન્ડ્રીથી લશ્કરની બીજી ત્રણ ટુકડી આવી પહોંચી અને તેમણે પણ મીડલેટનના બેરેકમાં નિવાસ કરી દીધો. આજે લોન્સડેલની રેજીમેન્ટની રોજની સવારની પરેડ પુરી થયા પછી ઐનિઝને દેવળમાં લઇ જવામાં આવ્યા. પક્ષટણ દેવળમાંથી પાછી ફરી એટલે સર્વ ઐનિઝને બેરેકના ચોગાનમાં ઊભા રાખવામાં આવ્યા. તેમની જુદી જુદી ટુકડીયો પાડી દીધી એટલે કર્નલ વિંડહામે સર્વને ઉદ્દેશીને નીચે પ્રમાણે કહેવા માંડ્યું.

“ આપણને એવી ખબર મળી છે કે પોતાનાં દુઃખોની દાદ મેળવવા સરકારને અરજી કરવા સારૂ બધા ભેગા મળવાના છે એવું બોટું બાનું કાઢીને શીતુરી, દંગો કરનારા, દુષ્ટ સ્વભાવના માણસો કાલે એક ઠેકાણે એકત્રિત થવાના છે. આ લોકોને ખરી રીતે કશીએ દાદ મેળવવાની નથી. એમનો ખરો મુદ્દો તો લોકોને ગભરાટમાં નાખી દઈને તેમનાં ઘરખાર લુંટી લઇ ખેદાન મેદાન કરવાનો છે. આપણી ખાતમી જો ખરી હોય તો આપણને સર્વને તેમની સામા થવાનો જરૂર પડશે. તે વખતે મને ખાતરી છે કે તમે તમારું કર્તવ્ય અદા કર્યા વગર નહિજ રહો. આજે આખો દિવસ તમારે તમારા ક્વાર્ટર્સમાંજ રહેવાનું છે અને ભોજન કર્યા પછી તમારે સર્વેએ તમારાં શસ્ત્રોને સર્વ પ્રકારે સજ્જ કરી રાખવાનાં છે. બીન સનંદી અમલદારોએ તેમની સમશેરોને ચક્રચક્રીત ધારવાળી તૈયાર કરી રાખવાની છે. અને કાલે કદાચ જો શસ્ત્રનો ઉપયોગ કરવાનો પ્રસંગ આવી જાય તો મારે તમને એટલુંજ કહેવાનું કે તમે તે વખતે જરાએ પાછા પડશો નહિ.

એ શીતુર ફેલાવનારા લોકનાયકોના વિપ્લવ અને ઉત્પાત

કરાવનારા ઉદ્દેશો પ્રત્યે તમારા સર્વની જરા પણ સહાનુભૂતિ નથી એવી હું આશા રાખું છું. પરંતુ જે તમારામાંનો કોઈ પણ એવા ઉદ્દેશો પ્રતિ ઢળતો જણાશે તો નવ ચામુકોનો કાયદો તેની ખખર લઈ નાખવા તૈયારજી કરી રાખવામાં આવશે. ”

આટલું કહીને કર્નલે પોતાનું ભાષણ પુરું કર્યું અને સૌ પોત પોતાના નિવાસ પ્રતિ ચાલ્યા ગયા. ભોજન થયા પછી કર્નલના આદેશ પ્રમાણે શસ્ત્રોને સજ્જ કરવાનું કામ શરૂ થઈ ગયું. હથી-આરોની ધાર તીક્ષ્ણ કરવાને દરેકને ધાર કાઢવાના પથરા આપવામાં આવ્યા હતા. જે ઐનિકો સવારમાં દેવળમાં જઈને માનવ ધર્મ અને દયાના ઉપદેશો સાંભળી આવ્યા હતા, તેમનેજ ખિચારાઓને પોતાના દેશ બાંધવોની ક્તલ કરવાને માટે વિદ્વાતક હથીઆરોને સજ્જ કરવાં પડતાં હતાં. આજે સવારે કાવેન્દ્રીથી ત્રણ ટુકડી આવી હતી, તેમને પણ તેમનાં હથીઆરો સજ્જ રાખવાનો હુકમ મળ્યો હતો એવી ખખર આ રેજીમેન્ટમાં આવી હતી; અને તેથી આમણે ધાર્યું કે કાલે કામદારોની સભામાં કોઈ અવનવો બનાવ બની જશે.

આપણે આગળ જોઈ ગયા છીએ કે લોન્સડેલની રેજીમેન્ટ પ્રગ્નસત્તાક વાદ ધરાવતી હતી અને તેથી એ રેજીમેન્ટમાં પ્રગ્ન-સત્તાક વાદની હિમ્મત કરનારાં પત્રો આવતાં અને વંચાતાં હતાં. એટલે સોમવારે ભરાનારી સભા પ્રત્યે એમની તો પૂર્ણ દીક્સોજ હતી અને તેમનું કાર્ય નિર્વિધને પાર પડે એવી એમની ઇચ્છા હતી. તેથી શસ્ત્રો સજ્જ કરવાનું કાર્ય એમને તો ઘણા વ્યથિત મનેજ કરવું પડ્યું. એ તો કર્નલના આ આદેશોનું ઉલ્લંઘન પણ કરત પરંતુ સર્જન્ટ લેઝલી, દરેક ઐનિક કરેલા હુકમનો અક્ષિપ્ત અમલ કરે છે

કે નહિ તે જોવા નીકળેમો હોવાથી એમને ન છુટકે એ કાર્યમાં ઉદ્યુક્ત થવું પડ્યું હતું. કર્નલ તેમજ બીજા અમલદારો પણ સૈનિક ઉપર આ આખતની દેખરેખ રાખવા નીકળી પડ્યા હતા. દરેક મૈનિકે થોડો વ્યથવા વધુ આ કાર્ય પ્રતિ પોતાનો અણુગમે ખતાવ્યો હતો; પણ આ સર્વ કરતાં લોન્સડેલને તો આ વિષયમાં ઘણું જાણી આવ્યું હતું. એ તો આ આદેશ સાંભળીને ઘોળો પડી ગયો હતો. પરમાત્માની દૃષ્ટિમાં તેમજ મનુષ્ય સ્વભાવની વિરુદ્ધ કર્નલનો આવો હુકમ એને ગેરબ્યાજબી લાગ્યો હતો અને તે હુકમનો ખુલ્લો અનાદર કરવાને એનું મન તો તૈયાર થઈ ગયું હતું. એને એમ થયું કે “હું લશ્કરમાં જોડાયો તે બહાદુરીનાં કાર્ય કરવા જોડાયો છું. નહિ કે હીચકાફે કૃત્ય કરવા. શું એક બહાદુર અને શુરવીર સૈનિક નિર્દોષોનાં ગળાં કાપવા કામનું કરશે ?”

આમ વિચાર કરતો કરતો એ તો હથીઆરની ધાર કાઢવાના પથ્થરને બાળુએ મુકીનેજ બેસી રહ્યો હતો; પરંતુ એમ બેસી રહે એને પાલવે તેમ નહોતું. હુકમનો અનાદર કરી શકે એવી સ્થિતિમાં એ નહોતો. એને બેવાર શિક્ષાઓ થઈ ગઈ હતી અને આ વખતે જો ખુલ્લો અનાદર કરે તો એણે લશ્કરમાં બળવો જગાવ્યો છે એવા ગુન્હાનું એને માથે તહોમત મુકીને એને મોતનીજ શિક્ષા ફરમાવવામાં આવે. જો એમ થાય તો પછી પત્ની અને બાળકની શી ગતિ ? આવા વિચારો એના મગજમાં આવવા લાગ્યા. એટલામાં સાર્જન્ટ મેજોર લેંગલીનો કડકશ સ્વર એના કાન ઉપર અથડાયો.

“કેમ અલ્યા, હજી શાનો વિચાર કરી રહ્યો છે ? મને તારી તો ખાતરીજ હતી કે બધામાં તુંજ પછાત પડીશ. તારા જોવો એક

આખી રેઝમેન્ટને બગાડી મુકશે. તારા પાપના છાંટા બધાને ઉડશે. ઓકલેમાં હું બરતીનું કામ કરવા આવ્યો હતો ત્યારે મેં તારા વિષે થોડી હકિકત સાંભળી હતી. તે વખતે પણ તું ત્યાંના અજ્ઞાન વર્ગમાં તારા શીતુરી વિચારો ફેલાવતો હતો. ચાલ કામ ઉપર લાગી જા. તારાં હર્થાચાર ધસવા માંડ. કાલે કદાચ પેલા બદમાસો ઉપર શસ્ત્ર વાપરવાની જરૂર પડી તો તારા ઉપર હું પહેલીજ નજર રાખીશ.” સાજન્ટ લેન્ડલીનાં આવાં વચન લોન્સડેલ સાંભળતો ગયો અને ન છુટકે હુકમનો અમલ એને કરવો પડ્યો. એ દારૂડીયો બની ગયો હતો છતાં એની ઉદાર વૃત્તિઓનો હજી પુરેપુરો લોપ નહોતો થઈ ગયો. પોતાની પત્ની અને બાળક પ્રત્યેનો એનો પ્રેમ હમણાં હમણાં છુટો થતો જતો; પણ રાજકીય પ્રકરણમાં એ હજી તેવોજ હતો. જેમ તેમ શસ્ત્રોને એણે ધાર કાઢી તો ખરી પણ એનું મન ધણું દુઃખિત ગઈ ગયું; એટલે દીલને કૃત્રિમ રીતે બહેલાવવા પાછો એ દારૂના પીણામાં ગયો.

સવારથી શહેરની બહાર મોટા વાગાનમાં વખત થયો એટલે માણસો ભરાવા લાગ્યાં. પાસેનાં ગામડાંમાંથી તેમજ આજી બાજી વીસ વીસ માઈલને અંતરે આવેલાં શહેર અને ગામોમાંથી આજે મીડલેટનમાં પુષ્કળ માણસ ઉભરાવા લાગ્યું, અને સભાનો સમય થયો તેટલામાં તો સભાસ્થાનમાં લગભગ દસ હજાર માણસ એકઠું થઈ ગયું. એકઠા થયેલા સર્વનો ઈરાદો શુદ્ધ હતો, બલો હતો. કેદની પાસે હિંસાત્મક હર્થાચાર જોવામાં આવતું નહોતું. સભાનું કામ શાંતિથી ચાલે એવીજ એમની ઈચ્છા હતી. મારફાડ કે ખુના મરફાની વાત તો એમના સ્વભામાંયે નહોતી. સ્થાનિક મેજસ્ટ્રેટોને આવે

પ્રસંગે લશ્કરી મદદની જરૂર પડે એવો પ્રસંગ ટાળવાને માટે તો લોકનાયકોએ બહુ સંભાળ લીધી હતી.

સભાનું કાર્ય શરૂ થયું. સવારની હવા ઘણી અનુકૂળ હતી. આજે આકાશ નિરબ્ર હતું; એટલે ભગવાન સૂર્યનારાયણ પ્રકૃષ્ઠ વદને પ્રકાશ આપી રહ્યા હતા. મંદ મંદ શીતળ પવનની લે'રે આખના પ્રખર તાપની ઉષ્ણતાને નીવારતી હતી. સભા ઘણી ગંભીર હતી એટલે વક્તા ઉચ્ચે સ્થળે ઉભા રહીને બોલે તોજ સંભળાય તેમ હતું; તેથી એક ગાડું હતું તેનું પ્લેટ ફોર્મ બનાવ્યું હતું. આ માચડાની ચારે બાજુએ ક.મદાર વર્ગનું મંડળ ભરાઈ ગયું હતું અને એમને જે ગુલામી દશા ભોગવવી પડતી હતી તેમાંથી છુટકા મેળવવાના અને પોતાને વધુ હકો મળે તેને માટે યોગ્ય રસ્તે કાર્ય કરી સરકારને વિનીત ભાવે અરજ કરવાના લક્ષ્યા આશયથી આ બિચારાઓ પોતાની પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા હતા. કોઈ પણ નિષ્પક્ષપાતી અને પ્રમાણિક મદાય આમની પ્રવૃત્તિનું બારીકાઈથી અવલોકન કરે તો તેમને એકસ જાણાય કે આ બિચારાઓ ઘણા દુઃખી છ'વો છે અને એમનાં દુઃખોને દૂર કરવા જેવાં છે. કામ કરવાને ખુશી છતાં એમને કામ ન મળે એટલે પોતાનું પેટ શી રીતે ભરવું એ એમની મોટામાં મોટી ચિંતા હતી. એમના મુખ ઉપર ભુખમરાનાં સ્પષ્ટ ચિન્હ જણાઈ આવતાં હતાં. એમના કાટાં દુટાં કપડાંજ એમની દયાજનક સ્થિતિનો દર્શાવતો કહી રહ્યાં હતાં. પુરૂષોના પેલી બાજુએ સ્ત્રીઓનું ટોળું પણ પોતાનાં બાળકોને લઈને આવેલું દષ્ટિગોચર થતું હતું. આમનાં મોટાં પણ દુકાળીયાં જેવાં દેખાતાં હતાં અને એ ખડખડ પાંચમ જેવાં થઈ રહ્યાં હતાં. એમનું ભરણ પોષણ કરનાર મરદોની કંગાલીઅત દશા, તો પછી આ સ્ત્રીઓની દશાનું તો પુછવું શું ? અને માતાઓમાં હોય તો છોક-

રાંઓમાં આવેકની ? એટલે એમનાં છોકરાં પણ નર્પાં હીમાયલાં થઇ ગયાં હતાં. આ પ્રમાણે આ સ્થળે જાણે સાક્ષાત કંગાલીઅત મૂતિ-માન થઇને ન આવી રહી હોય તેવો ભાસ થતો હતો.

પ્રમુખની ચુંટણી થઈ અને કાર્યક્રમ શરૂ થયો ન થયો એટલામાં ગામમાંથી છ એક ઘોડેસ્વારો આ દિશા તરફ આવતા જણાયા. મેયર સાહેબ અને મેજસ્ટ્રેટો આવે છે એવી વાત ચાલી રહી. બધાનો દૃષ્ટિ પ્રમુખ ઉપર એકાગ્ર થઈ રહી. પ્રમુખે શાંત પણ દંઢ સ્વરે આખી સભાને જણાવી દીધું કે “ ભાઈઓ, આપણું ફરીઆદોની દાદ મેળવવાને સરકારને અરજ કરવા આપણે અત્રે ભેગા મળેલા છીએ અને તેમ કરવાની દરેક અંગ્રેજને છુટ છે, એ તો તમો સર્વ જાણતા હશો. આપણે તેવાજ ઉદ્દેશથી ભેગા મળ્યા છીએ એ દર્શાવવાને આપણી સભાની મંજુરી માટે અહિં રજુ કરવાના દસ્તાવેજો પણ સાબીતી આપે એમ છે. વળી આપણું નિઃશસ્ત્ર છીએ એટલે કોઈને પણ હેરાનગતિ કરીએ એવા સંભવ નથી. આવું છતાં જો સત્તાધારીઓ આપણો કાર્યક્રમ અટકાવે તો એમનું એ આપખુદ પગલુંજ કહેવાય. માટે તમો સર્વને મારી તો એજ સલાહ છે કે આપણી સભાનું કાર્ય સાદાનત પૂર્ણ થતાં સુધી તમારે દબજ રહેવું ઘટે. હરી જઈને કાયરપાણું દાખવવું અને કલ્પિત ધમકીઓને આધીન થવું એ શોભા ભરેલું ન રહી શકાય.”

તાળીઓના ગડગડાટ અને હર્ષના નાદથી પ્રમુખના ભાષણને વધાવી લેવામાં આવ્યું અને જેમ એક મૃતક શરીરમાં વિદ્યુત યંત્રના બળે જેવી ગતિ આપવામાં આવે છે, તેવી રીતે અત્રે ભેગા થયેલા શ્રીક્ષ્મા પડી ગયેલા, માંદલા જેવા મનુષ્યોમાં પણ સ્વદેશાભિમાનનો

જુસ્સો એકાએક પ્રક્ટી નીકળ્યો. એમને એમ સમજાયું કે, આપણી લડત હક અને ન્યાયની લડત છે અને આમ કરવાથી આપણે આપણા પોતાના પ્રત્યે, આપણા કુટુંબ પ્રત્યે અને આપણા જેવા ભાષો દેશી બાંધવો પ્રત્યે આપણી ફરજ બજાવી રહ્યા છીએ. તાળીઓના ગડગડાટ અને હર્ષના ઉમંગી નાદ બંધ પડ્યા ન પડ્યા એટલામાંજ મેયર સાહેબ અને બીજા મેજસ્ટ્રેટો ઘોડા ઉપર એસીને આ મિટીંગના સ્થાન ઉપર આવી ગયા. આજ્ઞાદર્શક અને અમાનુષી-સ્વરથી મેયર સાહેબે પ્રમુખને સલા વિસર્જન કરવાનો હુકમ સંભળાવી દીધો.

પ્રમુખે સવિનય પણ દબતાવી જવાબ દીધો કે “ આ કાયદે-સરની સલા છે. સલાનો હેતુ પણ કાયદાપુરઃસરજ છે અને તેથીજ આપની આજ્ઞાનો આદર કરવા હું ના પાડું છું. ”

મેયરે સામે જવાબ વાળ્યો કે “ ચાર્સ ધી સેકન્ડના સમયથી હજુ સુધી એક એવો કાયદો પ્રચલિત છે, કે જે કાયદો કોઈ પણ સ્થળે એકી વખતે પચાસથી વધારે માણસો એકત્રિત થવાની મના કરે છે; તે કાયદાની રૂએ મારે આવો આદેશ છે. ”

પ્રમુખે પ્રત્યુત્તર દીધો કે “ એ કાયદો અત્યારે સાધારણ રીતે દેશના કાયદા તરીકે મનાતો નથી. અને આપેજ રાજદારી બાબતોની ચર્ચાને માટે ઉમરાવો અને મધ્યમ વર્ગના લોકોની સલાઓ ઘણીએ વાર મેળવી છે અને તેમાં પચાસ કરતાં ઘણી મોટી સંખ્યામાં મનુ-ષ્યો એકત્રિત થતાં હતાં. ”

આ જવાબ સાંભળી મેયર સાહેબ ફફડી ઉઠ્યો કે “ ઉમરાવ અને મધ્યમ વર્ગની વાત તદ્દન જુડી છે અને તમારા હુલ્લડખોરોની

વાત જીદી છે. તમને લોકોની સુલેહ શાંતિનો ભંગ કરવા દેવામાં નહિ આવે. ”

મેયરનાં આવાં અપમાનકારક વચનોથી સર્વના હૃદયને ઘણું મારું લાગી ગયું અને સર્વ એના ઉપર ચીડાર્થ ગયા. બધા ઉશ્કેરાઈ ગયા એટલે કેટલાક ખૂબો પાડવા લાગ્યા, કેટલાક દુઃખની દાઝ કાઢવા લાગ્યા; એમ આખી સભામાં હોહા હોહા હોહા થઈ રહી અને જખરો કાલાહલ મચી રહ્યો. પ્રમુખ પણ લોકોને શાંત પાડી શક્યો નહિ એટલે મેયરે તરતજ રાયોટ એક્ટ વાંચવા માંડ્યો. એ જાતે બહુ ખીંટણ હતો. એણે આ ટોળાને અયોગ્ય વચનો કહીને ઉશ્કેરી મુક્યું હતું એટલે કાંઈ તોફાન થઈ ખેસશે એવો એને ભય લાગવા માંડ્યો. એ સફેદ પુણી જેવા થઈ ગયો.

રાયોટ એક્ટ વાંચતાં એને આખે શરીરે ધ્રુગ્નરી ચઢી ગઈ અને હાથમાંની ચોપડી પણ પડુપડુ થઈ રહી. વાંચતાં વાંચતાં એનો ધાંટો પણ તરડાઈ જતો હતો. જેમ જેમ એ વાંચતો ગયો તેમ તેમ કક્ષા-બકાર તો વધતોજ ગયો અને કાન પડ્યું સંભળાય નહિ એટલો બધો ધોંધાટ મચી રહ્યો. આવી ધોર ગર્જના થવા લાગી એટલે મેયરનો ધોડો ચમખ્યો અને મસ્તાની બન્યો; તેથી તે હાથમાં ન રહી શક્યો અને ગોળ કુંડાળું ફરતાં એક ગરીબ બાઈ પોતાના બાળકને લઈને બેઠી હતી તેના ઉપર એણે પગ મુક્યો અને બાઈ અને તેના નિર્દોષ બાળકને એણે છુંદી નાખ્યાં. બાળક તો બિચારું ત્યાં ને ત્યાંજ રામ શરણ થઈ ગયું. બાઈની ઝાંઘતું હાડકું લાગી ગયું એટલે ભયંકર વેદનાને લીધે એ ચીસે ચીસ નાખવા લાગી. આ મામલો વધારે ગંભીર બન્યો. ઘોરો તો ગાંડો બનીને દોડાદોડી કરવા લાગ્યો.

મેયર પોતાનો જન અચાવવા ઘોડાની કોટે ચામજીની પેઠે વળગી રહ્યો.

મેયરનો ઘોડો એને લઇને નાઠો. તેની પાછળ પેલા મેજસ્ટ્રેટ-એ પણ પોતાના ઘોડાઓ દોડાવી મુક્યા. આટલી મોટી ગળતર સભામાં “ શું થયું, શું થયું, કોણ અગદાયું ” વિગેરે આર્તનાદો થવા લાગ્યા. એક છેડેથી બીજા છેડા સુધી વાત પહોંચી ગઇ અને વાચે ઉડતી ઉડતી વાત પણ વધી ગઈ. ફેટલાક કહેવા લાગ્યા કે “ જ્યાં બધા બેઠા હતા ત્યાં મેયર જાણી જોઈનેજ પોતાનો ઘોડો લઈ ગયો અને એને એડી મારીને ગભરાવી મુક્યો. આમ જાણીજીજીને ફેટલાકે માણસને ઘોડાની અડફેટમાં લાવીને જુદી નાખ્યાં અને તેમાં એક બાંધને તો ઘણું સખત વાગી ગયું છે. એનું બાળક તો પહોંચી પણ ગયું. ”

મૂળ તો આ લોકો ભુખમરાનાં અને કંગાલીઅત-પણનાં દુઃખમાં દટાઈ ગયા હતા અને તેમાં આ વૃત્તાંતે તો એમને ગાંડા જેવડા બનાવી મુક્યા હતા. છતાં એમનો ક્રોધ ફક્ત વાણીમાંજ ઉતરેલો હતો. એથી આગળ વધીને શારીરિક હિંસા તરફ જરાએ નહોતો જવ્યો. તેમ વૈરની લાગણીથી ઉશ્કેરાઇ જઇને કોઈ પણ પ્રકારના શારીરિક અત્યાચાર કરવા તરફ એ જરાયે પ્રેરાયા નહોતા. એ તો આવો અનર્થ કરનારની વિરુદ્ધ ન્યાયનીજ માગણી કરી રહ્યા હતા. પેલી બાંધ અને તેના મૃત બાળકને પાસેના ઝુંપડામાં લઇ બધા અને અહિં પ્રમુખે બધાને જેમ તેમ શાંત પાડ્યા અને તેમને સમજાવ્યું કે “ ભાઈઓ, મેયરે આપણને રાયોટ એક્ટ વાંચી સંભળાવ્યો છે એટલે આપણે હવે સભાનું કામ બંધ રાખવું જોઈએ. માટે બોલો હવે તમારી સર્વની શી મરજી છે ? સભાનું કામ આગળ ચલાવવું કે સભા વિસર્જન કરવી ? ”

આમ એના મોઢામાં શબ્દ છે એટલામાં “સૈન્ય આવી પહોંચ્યું” એવી ઓચિંતી ખૂમ પડી; એટલે સર્વની દૃષ્ટિ એકજ આશુએ વળી અને તેમણે એ જુદી જુદી દુકડીઓમાં જુદે જુદે સ્થળેથી લશ્કર આવતું દીકું. ડપક ડપક કરતા સૈનિકો નાગી તરતાર સાથે ચાલ્યા આવતા હતા. કર્નલ વિંડહામની પલટણુ પણ પૂર્ણ ઝડપે આવી લાગી હતી. સભામાં કોઈએ નહિ ધારેલું કે એમના ઉપર આમ એકાએક આક્રમણ થશે; એટલે કેટલાક મિત્રાય મોટો ભાગ તો ત્યાંને ત્યાંજ સ્થિર સ્થિતિ કરીને રહ્યો; પણ ત્યાં ધાંધળ ધણું થવા લાગ્યું. સ્ત્રીઓ તો ખુમો પાડતી પાડતી નાસભાગ કરવા મંડી પડી. કેટલીકને માથેથી ટોપીઓ પડી ગઈ, કેટલીકના વાળ છુટા થઈને હવામાં ઉડવા લાગ્યા. કોઈ ઓ આપરે, કોઈ ઓ સ્વામિન, કોઈ ઓ ભાઈ એમ અનેક પ્રકારની ખુમો પાડતી દોડદોડી કરી રહી હતી. કેટલીક તો પુરૂષોની સાથે ત્યાંની ત્યાંજ ઉભી રહી. પુરૂષો પોત પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે એક બીજાને સલાહ આપી રહ્યા હતા. “ભાઈ આપણે આમ કરવું છે.” વળી બીજને કહેતો “નહિ, એમ કરવું સારું નથી.” એમ ભિન્ન ભિન્ન મત મતાંતર થવા લાગ્યા એટલે કોણ કોણું સાંભળે ? બધાએ અત્યારે તો પોત પોતાના મનથી નાયક બની રહ્યા હતા અને શૌર્યપ્રકાર કરી રહ્યા હતા. બધા એમજ માનતા હતા કે સભાના સ્થળ ઉપર આવીને સૈનિકો અટકી જશે. પણ જેવું સૈન્ય નજીક આવી પહોંચ્યું કે તરતજ “તુટી પડે” એવા ગગનભેદી સ્વરો નીકળ્યા અને તેની સાથેજ આખું સૈન્ય આ બિચારા નિઃશસ્ત્ર શેઠાંના ટોળા ઉપર તુટી પડ્યું. કર્નલ વિંડહામની પલટણુ પણ પોતાનાં હથિયાર લઈને આ નિર્દોષો ઉપર ભુખ્યા વરૂની પેઠે તુટી પડી અને જોતજોતામાં ત્યાં ભયંકર ખુનરેણ શરૂ થઈ ગઈ. કોઈ

પડતું, કાંઈ આખડતું, કાંઈ લથડતું, કાંઈ દોડતું, કાંઈ અડફેટમાં આવતું. આજ જીવ સંટોસડતું પ્રકરણ ચાલી રહ્યું. રોકકળ, રડાપીટની અવિચ્છિન્ન ચીચીઆરીઓ પડી રહી હતી. જેને જેમ ફાવ્યું તેમ તે જીવ લઇને નાહું. સર્વના મનમાં ભય અને ક્રોધના ભડકા ઉડી રહ્યા હતા. એટલામાં વળી પાછો “બંધ કરો” નો બીપણ સ્વર નીકળ્યો. એટલે આ ખુનામરફી ચાલતી અટકી. જોત જોતામાં તો સભા સ્થળનું મેદાન ચોખ્ખું ચટ થઈ ગયું. લશ્કરની પલટણ સિવાય ત્યાં હવે ચકલુંએ ઉભું રહ્યું નહોતું. ફક્ત જે મરી ગયા હતા તેમનાં શય ત્યાં ધુળમાં રંગદોળાયલાં પડેલાં હતાં અને કેટલાક સખત જખમી થયા હતા તે પડી રહ્યા હતા. ખિચારી પાંચ છ સ્ત્રીઓ અને તેમાં બે સ્ત્રીઓ તો પોતાના બાળક સાથે આ કરપીણ મનોવેશક અત્યાચારનો ભોગ થઈ પડી હતી. ભય દૂર થયો એટલે પોતાનો પ્રાણ બચાવવા નાસી છુટેલા કેટલાક પોતાના રનેહી સંબંધીની શી વહે થઈ છે તેની બાળ કાઢવાને પાછા આ મેદાનમાં આવવા લાગ્યા. લશ્કરના નિયામક નેતાઓને તો આ કૃત્યથી ધણો આનંદ થઈ ગયો. એમણે તો જાણે કેવોએ મોટો મોર માર્યો હોય એવું એમને લાગ્યું. એમણે તો હુલ્લડખોરોને મારી હડાવ્યા હતા અને તેમના દીકરાં પોતાના કરખનો જખરો ડર પેસાડી દીધો હતો એમ એ માનતા હતા.

આજે મહાન વિજય મેળવીને પોતાની પલટણ સાથે એ બધા ગામમાં સીધાવી ગયા અને સર્વ સૈનિકાને બાકીનો દિવસ, કાંઈ પણ બહાર ન જતાં પોતાના ક્વાર્ટર્સમાંજ ગાળવાનો હુકમ આપી દીધો.

પોતાના ક્વાર્ટર્સમાં પહોંચ્યા પછી ધણા સૈનિકાનાં મોઢાં

જ્ઞાન થઈ ગયાં હતાં. કોઈ કોઈની સાથે વાતચીત પણ નહોતા કરતા. એમના મનની સ્થિતિનું વર્ણન અહીં શબ્દોમાં કરીએ તેના કરતાં એમના કપાળ ઉપરજં દુઃખ ભરેલી ઝાગણીઓ વધારે સ્પષ્ટ રીતે અંકિત થયેલી જણાતી હતી.

લોન્સડેલના મનમાં તો કોઈ દિવસ નહિ થયેલા એવો ભારે ક્ષોભ થઈ ગયો. જ્યારે પેલા ટોળા ઉપર તુટી પડવાનો હુકમ મળ્યો ત્યારે એ તો સંધી આગલી હારમાં હતો અને એક નિર્દોષ મનુષ્યને એના અંદુકના કુદાનો બહુ સખત જખમ થયો હતો. એને તો છુટકે ઉપરી અમલદારની ધાકથી આવું અપ્રિય અને અધીર કૃત્ય કરવું પડ્યું હતું. અન્યથા વર્તન કરવું એ તો એને માટે સર્વથા અશક્યજ હતું. એને આગલી હારમાં રાખેલો એટલે એની અંદુકના કુદાની અણી પણ ઉંચી નીચી ગમે તે નિશાનપર એનાથી શી રીતે મારી શકાય ? એની બંને બાજુના સૈનિકો તેમનું કૃત્ય કરી રહ્યા હતા. એકનો બંને બાજુએ અડકતો અને બીજાનો બંને ત્રીજાને સ્પર્શ કરતો હતો. એના નિયમમાં સૈનિકોને ગોઠવેલા હતા એટલે એનાથી જરાએ આમ કે તેમ ચસી શકાય એવું નહોતું. જેમ એક યંત્રને ચાવી આપે અથવા તેનામાં ગતિ મુકે અને તેના સર્વ ભાગો ગતિમાં આવી જાય, તેમ આખી પદ્મટણુના યંત્રોમાં ગતિ આવી જવાથી તેના પ્રત્યેક અંશભૂત સૈનિકમાં પણ તેવીજ ગતિ લાચારીએ આવી જાય છે. એટલે એમાં લોન્સડેલનો દોષ નહોતો. એ તો જેમ એક રેલ્વે ટ્રેન ગતિમાં હોય છે ત્યારે ગમે તે મનુષ્ય કે પ્રાણી એના ચક્રતળે આવવાથી ચક્રની અનિચ્છા છતાં કચરાઈ જાય છે, તેના શતધા ખડો થઈ જાય છે, તેમ લોન્સડેલની સ્થિતિ પણ તેવા ચક્રવતજ હતી. એટલે હવે પાછા આવ્યા પછી એનું મન જરાએ શાંત

નહોતું; તેથી એની વૃત્તિ મદિરાપાન માટે વળી, અને એના અન્ય સખાઓની સાથે એ પણ મનની વિરસ ભાવના દૂર કરવા પીકામાં દાખલ થઇ ગયો.

બીજો દિવસે સવારે એ ઉઠ્યો ત્યારે આગલી રાતે પુકળ ધીંચવાથી એનું માથું એને ભારે ભારે લાગતું હતું; ડ્યુસી ઉપરથી ફારેગ થઈને એ લ્યુસી પાસે જવાને નીકળ્યો. રસ્તામાં ડેટનાં એ કામદારોએ એને ઓળખ્યો અને એણે વતવેલા અત્યાચારથી તેઓ એના પ્રત્યે તિરસ્કાર અને કૃણાની નજરે જોવા લાગ્યા. ડેટનાક જે સમજી હતો તે તો સમજતા હતા કે એમાં ઐનિદાનો બહુ વાંક કાઢવા જેવો નહોતો. તે તો વતવતજ હતો અને એમને ગતિમાં મુકનાર અમલદારોના એ સ્વાધીનમાં હતા તેથી પરવતવાવશ ઐનિદા આ બાબતમાં બહુ જવાબદાર ન ગણી શકાય. ત્યારે ઐનિદાની સ્થિતિથી બીન માહિતગાર લોકો તેમના કૃત્યને માટે તેમનેજ જોખમદાર ગણવા લાગ્યા. આ બધી ટીકાઓ સાંભળતો સાંભળતો લોન્સડેજ જતો હતો એટલે પાછું એનું મન ભ્રમિત થઇ ગયું. એના મગજમાં ગાંડછા આવી ગઈ. જ્યારે જ્યારે એના મનની આવી સ્થિતિ થઇ જતી ત્યારે તેની દવા લેવા એ પીકામાં દોડી જતો તેમ અત્યારે પણ ઘેર જતાં જતાં પાસેના પીકામાં ઔષધ લેવા દોડી જવાનું એને મન થયું; પણ એ દિવ્યૌષધિ માટે એના ખીસ્સામાં એક પાઇ સરખીએ નહોતી. બધા પૈસા ગઈ રાતે ખરચી નાખ્યા હતા એટલે સીધોજ એ લ્યુસી પાસે દોડ્યો. એક ગાંડાની માફક એ ઘરમાં દોડી ગયો. લ્યુસી પોતાનું કામ કરી રહી હતી. ફેડી પાસે બેસીને વાંચતો હતો. તે વખતે લ્યુસી પાસે આવીને એ ઉભો રહ્યો અને “ તારી પાસે કાંઈ પૈસા છે ? ” એમ પહેલીજ પૈસાની માગણી કરી; તેથી લ્યુસી ઠરી ગઈ અને ધીમે

સ્વરે બોલી: “ પ્રાણાધાર, પૈસા જોઈએ છીએ ?”

“ હા, પૈસા જોઈએ છીએ. ચાલ, ઉતાવળ કર. આમ મારા સામું ટગર ટગર જોયા ન કર. ”

લ્યુસી બળતા હૃદયે કપાટ પાસે ગઈ અને પોતાની પાસે બાકી રહેલા જેટલા પૈસા હતા તે બધાએ પતિને ઠાલવી આપ્યા. એટલે પૈસાની ઝુંટ મારતેક ત્યાંથી એ પલાયન કરી જતો હતો; પણ લ્યુસી વેગભરી એના તરફ દોડી, એનો હાથ પકડી લીધા અને કલ્પાંત કરતી કંઈ સ્વરે કહેવા લાગી: “ ફ્રેડરિક પ્રિય ફ્રેડરિક, તમને એવું તે શું થઈ ગયું છે કે છેક આવા બની ગયા છો? એક સ્નેહનું સુખન સરખુએ નહિ? એ મીઠા શબ્દોનો પણ લાવો નહિ? આ તમારા પ્રિય બાળક સામુંજે જરા નથી જોતા ? ”

ફ્રેડરિક જતો જતો પાછો ફર્યો. રૂમનું દાર ઉઘાડું હતું તે બંધ કર્યું અને લ્યુસીને કહેવા લાગ્યો: “ હું વિકળ બની ગયો છું. ગઈ કાલના બનાવ વિષે તો તું બાણુતી હઈશ. શહેરની બહાર કાયદાને નામે ખુન કરવામાં આવ્યાં છે અને તે ખુનીઓમાંનો એક આ તારો પતિ અને આ નિર્દોષ બાળકનો પિતા તારી સમક્ષ ઉભો છે. હું બાણુ છું કે આ સાંભળીને તું મને ધિક્કારીશ, તરછોડીશ કે નિસ્સ્ફર કરીશ; તો પણ તું આયોગ્ય કરે છે એમ ન કહી શકાય. જે કર તું મૃદુતાથી દાખતી હતી, જે કર ઉપર તું સ્નેહ લઈ શુખનો લેતી હતી, જે કર આ નિર્દોષ બાળકના વાળ પસવારતો હતો, જે કર એના વદન મંડળ ઉપર સ્નેહથી ફરતો હતો, એજ કર મનુષ્યના વક્તથી રંગાઈ રહેલો છે. મારી જાતને હું નિંદિત માણું છું. આ આ સંસારને હું નિંદું છું. અરે પણ શું થયું તને ?” એમ કહેતાંની સાથેજ

ફેડરિક એકદમ સફળો કુદો અને હ્યુસીને જમીન ઉપર પટકાર્ષ મડતી જોઈને એને ખચાવી લેવા દોડ્યો; પણ તે પહેલાં તો એ દામળ ફેળ જમીન ઉપર ફરાડાઈ પડી અને મૃતક સચાન અચેતન થઈ પડી. ફેડરિક એને ધીમે રહીને પોતાના હાથ ઉપર ટેકરીને ક્ષયામાં સુવાડી. આ દામલાંગીનું મુખમંડળ સફેદ આરસ પહાણુ જેવું શીકું પડી ગયું હતું. એને શુદ્ધિમાં લાવવાને ફેડરિક એના મુખ ઉપર પાણી છાંટતો હતો. જે મુખ અપ્રતિમ શોભાવી લક્ષમ ભૂત થઈને લખલખી રહેતું હતું, તે મુખ અત્યારે શુષ્ક થઈ રહેલું હતું અને કષ્ટના મુખ સમાન જાસતું હતું.

બાળક માતાની આ દશા જોઈને અશ્રુપાત કરી રહ્યો હતો. લોન્સડેલને અત્યારે પોતાના ભૂત વર્તન માટે પશ્ચાત્તાપ થતા લાગ્યો. બાળક ઉપર દયા આવી ગઈ અને એને હેતથી પોતાની છાતી સરસો ચાખ્યો. એ પોતાની પત્નીના નિર્જીવ જેવા દેહ સામું જોઈ રહ્યો અને એના ગાલ ઉપર ચુંબનનું અકસીર અમૃત સિંચન કરવા મંડી પડ્યો. આ અપૂર્વ અમૃતના યોગે હ્યુસી શુદ્ધિમાં આવી. એની રંગેરંગમાં આ અમૃત વહેવા લાગ્યું. એના શોણિત સાથે બળી ગયું અને પગથી તે માથા સુધી એની આખી દેહ લતિકામાં ત્રિદ્યુતનો સંચાર થઈ રહ્યો. એનામાં અજગ વેગ અને આનંદ પ્રસરી ગયો. એ ખેડી થઈ અને પતિના કંઠમાં મૃદુ પુષ્પની માળા સમા પોતાના બન્ને દામળ કરો ધારણ કરી પોતાના વક્ષઃ સ્થળે પતિને દહાડિંબન કર્યું. આ પળ આ દેવબાળાને મન સ્વર્ગીય હતી. આ સ્વર્ગ પળ એ પળનુંજ હતું. એ પૂર્ણ શુદ્ધિમાં આવી એટલે લોન્સડેલના મનમાંથી પશ્ચાત્તાપ સરી ગયો.

હ્યુસીએ એકાદ ટલાક રોકાઈ જવા પતિને વિનંતિ કરી; પણ પતિને તો મદિરાપાન કરવાની ઉત્કટ ઇચ્છા પ્રકટી આવી હતી; એટલે એ તો એકાદ મઝેનું બાનું કાઢીને પત્નીએ આપેલા પૈસા ખીરસામાં નાખીને રસ્તોજ માખી ગયો. અમે ઉપર જણાવી ગયા છીએ કે પોતાની પાસે જોડલા પૈસા હતા તે બધાએ હ્યુસીએ હાલવી આપ્યા હતા. આજે મંગળવાર હતો અને શનિવાર પહેલાં હાથ ઉપરનું કામ પુર થઈ જાય એમ નહોતું; એટલે તે પહેલાં પૈસા પણ શી રીતે આવે ?

આજને માટે તો કાંઈ ચિંતા નહોતી; પણ કાલે પૈસા વગર ખાવું શું ? જોઈતી ચીજો શી રીતે મેળવવી ? એનો વિચાર આ રાંક રામાને થવા લાગ્યો; પણ ખાદ્ય પદાર્થો લાવવા પૈસાની તો જરૂર હતી; એટલે આખરે પોતાનો દાગીનો ગીરવી મુકાને પૈસા લાવવાની એને જાણ થઈ. પોતાનું ચાલત તો એ ભુખી પડી રહેત, હજાર જાતનાં દુઃખ વડા લત પણ ગીરોદારને ઉંમરે ન ચઢત; પરંતુ માનું હૃદય હતું. તે પુત્રને ધડીલાર પણ ભુખ્યો શી રીતે જોઈ શકે ? પુત્ર સ્નેહને લીધે અનિચ્છા છતાં આ કાર્ય એને કરવું પડ્યું.

પ્રકરણ ૩૮ મું.

અધઃપતન અને હારિદ્ય.

સને ૧૮૩૬ નું વર્ષ પુરૂં થયું. ફ્રેડરિક લોન્સડેલ દિવસે દિવસે મદિરાપાનમાંજ મરત થતો ચાલ્યો અને અઠંગ દારૂડીયો બની

મયો. હવે તો દારૂ પીવાને પૈસા કઢાવવા સિવાય એ દ્યુસી પાસે ભાગ્યેજ આવતો. દ્યુસીને હવે કામ મળતું પણ ઓછું થઇ ગયું હતું. કામની મળુરીનો દર પણ ઘટયો હતો. તેમ હવે નિયમિત રીતે એને કામ પણ મળતું નહોતું; એટલે દિવસે દિવસે પતિના દરોડાને પહોંચી વળવાને એ અસમર્થ થઈ ગઈ હતી. એક પછી એક દાગીના ગીરવી મુકાતા ચાલ્યા. એમ કરતાં કરતાં બધાએ દાગીના પુરા થયા અને ગીરો મુકીને આણેલા પૈસા લોન્સડેને પીકામાં ઉડાવી દીધા. એના ક્ષુદ્ર અપરાધોને માટે એને તેવીજ ક્ષુદ્ર શિક્ષાઓ થતી ચાલી. છાકટાપણાને માટે વારંવાર શિક્ષાઓ થતી હત. પણ એનામાં જરાએ સુધારો ન થયો. “ હવે એ નહોતર થઇ મયો છે ” એમ ચારે તરફથી એને માટે બોલાતું હતું.

દ્યુસી કામ મેળવવા માટે તનતોડ પ્રયાસ કરતી અને કામ મળતાં તેને તેવાજ સતત પ્રયાસથી પૂર્ણ કરીને આપી આવતી હતી. પરંતુ દારિદ્ર એમના નાના આવાસમાં ધીમે ધીમે અને મક્કમ-પણે ગુપ્ત રીતે સંચાર કરી રહ્યું હતું. દારિદ્ર મનુષ્યને પોતાના સપાટામાં પહેલેજ તડાકે નથી લઇ લેતું. એ તો એની ચારે તરફ જાણે પ્રદક્ષિણા ફરતું હોય તેમ ફર્યા કરે છે, એને રમાડે છે, એની મનોવૃત્તિઓમાં પોતાના તીક્ષ્ણ આંકડા ભોંકી દે છે. બીલાડી જેમ ઉંદરને ચુંથે છે, પછાડે છે; તેમ દારિદ્ર પણ મનુષ્યને ચુંથે છે. પછી એની પ્રદક્ષિણાનો વિસ્તાર નાનો નાનો થતો જાય છે તે એટલે સુધી કે મનુષ્યને જાણે એના અંગનો સ્પર્શ થાય છે; અને છેવટે જેમ કાંઈ સર્પ કાંઈ પ્રાણીને પોતાની ત્રાસદાયક ચુડમાં ભેશવીને તેને ખરેખરે હાવી દે છે, તેમ દારિદ્ર મનુષ્યને પોતાની ચુડમાં ભેરવી

ધામે ધીમે યુસી લે છે. આમ એક પાત્રી એક, એક એકથી ચઢતી ચઢતી એ મનુષ્યને પાડે છે અને એના હૃદયમાં ભયંકર શ્વા ભોડા દે છે.

ગરીબ દ્યુસી, એની પણ એજ દશા થતી જતી હતી. દારિદ્ર્યનાં તીવ્ર તીરનો મારો એના ઉપર ચાલી રહ્યો હતો. છતાં તે દુઃખને ન ગણકારતાં પોતાનો પ્રયત્ન એણે ચાલુજ રાખ્યો હતો; અને પોતાનું ગમે તે થાય છતાં પોતાના વ્હાલા બાળકનું તો એ રાત્રપ્રદારમાંથી હળુ સુધી એ રક્ષણ કરી રાકી હતી. કામ એણે થઈ ગયું હતું, અને દામ ઘટી ગયા હતા; છતાં પૂર્ણ દામ રાખીને ખંતથી તે દુઃખને ધર્યે જતી હતી. પરંતુ એના ઉઘમનુકૂળ નિષ્કૂર પતિ તાણી જતો હતો. દ્રવ્ય વિના હવે ગૃહ સંસાર નીકાવવો મુશ્કેલ થઈ પડ્યો છે એવો ઇસારો પણ એણે પતિને કરી દીધો હતો. પરંતુ ન્યાં સુધી એને દ્યુસી પાસેથી છેલ્લી પાછ પણ મળતી ત્યાં સુધી તો એ ઇસારા તરફ એણે લક્ષ ન આપ્યું. એ દ્યુસી પાસે એક પાછ પણ બાકી રહેવા દેતો નહિ. પોતાની આંખની કીકી જેવા પ્રિય પુત્રનું પેટ ભરવા જેટલુંએ અનાજ, ખાદ્ય પદાર્થ કે એક રોકડો પૈસો પણ ઘરમાં ન રહેતો; એટલે જે કાંઈ વસ્ત્ર પોતાની પાસે હોય તે પણ દ્યુસી ગીરવી મુકી આવતી; અથવા પોતાને કામ આપનાર વેપારી પાસેથી કાંઈક ઉધાર કરી લાવતી. આવી રીતે ગાંડું મમડાવતી એ દિવસ વ્યતીત કરવા લાગી. પણ હવે તો એથી પણ વધુ વિપરીત દશા આવી. હળુ સુધી આ પ્રેમાળ પ્રેમદાએ ન્યાં સુધી પોતાની પાસે કાંઈ પણ અવશેષ રહ્યું ત્યાં સુધી પતિને “ નથી ” એવો શબ્દ કહ્યો નહિ; પણ એવો એ સમય આવી પહોંચ્યો. એક

દિવસ પતિ આવ્યો અને તેણે પૈસા માગ્યા; પણ લાચાર લક્ષના પાસે શું હોય તે આપે ? દુઃખાકાન્ત થઈને “ નથી ” એમ એને કહેવું પડ્યું. “ નથી ” કહેતાં એનું હૃદય કપાઈ જતું હતું; પરંતુ માગનારને તેનું ક્યાં જાન હતું ? તેણે તો સામેા પ્રશ્ન કર્યો કે “ કેમ નથી ? હમણાં કામ લાવતી નથી કે શું ? આટલી બધી આળસુ કેમ થઈ ગઈ છે ? ”

અશ્રુપૂર્ણ નેત્રે અબળા બોલી “ હમણાં વેપારી પાસે કામ નથી એટલે મને એક અઠવાડિયાથી કામ મળી શક્યું નથી. ”

“ તેં ડીપોઝીટ મુકેલા બે પાઉન્ડ તેની પાસેથી પાછા લઈ આવ. ” લોન્સડેલે પુરી ઠોકરતાથી કહ્યું. હવે દ્યુસીને આ સમયે કાંઈક દૃઢ થયા વગર છુટકો નહોતો. એણે મક્કમપણે કહ્યું કે “ ડીપોઝીટ હું પાછી નહિ લાવી શકું. એને લીધે તો વેપારી મને કામ આપે છે. આવતા અઠવાડિયામાં મને એણે કામ આપવાનું કહ્યું છે. ”

દ્યુસીએ આ ઉત્તર બહુ વિચારપૂર્વક આપેલો હતો. ડીપોઝીટની રકમને લીધે તો એ અને એના બાળક રાટલા બેગાં થતાં હતાં. ડીપોઝીટ પણ ચાલી જાય તો વેપારી કામ શાનો આપે ? અને કામ ન મળે તો પછી ખાતું ચે શું ? થોડા સમય પછી આવતી પાયમાલી સત્વરજ આવો લાગે. પરંતુ જાન ભુલેલા ભર્યારને એ બધા વિચાર કરવાની પરવાજ ક્યારે હતી ? ડીપોઝીટ પાછી લાવવાની દ્યુસીએ ના પાડી એટલે એના કાંધેનો તો પારજ ન રહ્યો. એકદમ ધરમથી સીધાજ દ્યુસીના વેપારી પાસે એ પહોંચી ગયો અને એની પાસે ડીપોઝીટની રકમ એણે પાછી માગી; પરંતુ વેપારીને કાને જાણતી ઢંગની વાત પહોંચી ગઈ હતી, એટલે દ્યુસીના

હાથના કાગળ વગર ડીપોઝીટ પાછી આપવાની એણે ના પાડી. પાછો તે ઘેર આવ્યો. આવીને દ્યુસીને કહ્યું કે “વેપારી મને ડીપોઝીટ પાછી આપે એવો તું કાગળ લખી આપ.” એવો કાગળ લખી આપતાં દ્યુસીની હિંમત ન ચાલી અને એ ન લખી આપી શકી. તેણે પતિને તેવું લખી આપવાની ચોખ્ખી ના પાડી. લોન્સડેલ એથી આકળોભૂત બની ગયો. જામા ભરથારને પગે પડી અને ડીપોઝીટ પાછી લાવવા વધારે આગ્રહ ન કરવા વિનંતિ કરી. ધમકાવી ઠેકાણે નહિ આવે એમ ધારીને લોન્સડેલ પાછો નરમાસથી કહેવા લાગ્યો: “બે પાઉંડને બદલે એક હશે તોયે ચાલશે.” પણ દ્યુસીએ તોયે ના પાડી. આખરે ફ્રેડરિકે કહ્યું “હસ શીલીંગ આપ, પાંચ આપ, છેવટે તારી મરજીમાં આવે તે રકમ આપ.” પરંતુ દ્યુસીએ નકારજ વાસ્થો. કારણ કે એની પાસે તો એક કુટી બદામે નહોતી. બધો મદાર ડીપોઝીટ ઉપરજ હતો. જો તે ઉપાડી લે તો પછી કામ ક્યાંથી મળે? આખરે અનાથ આશ્રમમાંજ જવાનો વખત આવે. લોન્સડેલ આ વખતે બીલકુલે ન ફાવી શક્યો એટલે પણ પછાડતો ચાલ્યો ગયો. આજે પતિના મનને દુભવવાથી દ્યુસીને આખો દિવસ ઉદ્વિગ્નતામાંજ ગયો. એને જરાએ એ ન પડ્યું.

લોન્સડેલ, દ્યુસીને પાછું કામ ક્યારે મળવાનું છે તેનીજ રાહ જોતો હતો. કામ લેવા મર્યાદા નહિ તેની આતુરતાથી તપાસ રાખ્યા કરતો હતો. આ શનિવારે પૈસા મળશે એમ આશા રાખતો. દ્યુસી વહેપારીને ત્યાંથી પૈસા લઇને આવતી ત્યાં જો એને રસ્તામાં ઘેરતો અને એની પાસેથી પૈસા પકાવી લેતો. તે આવું ધર્તીંગ કરવા લાગ્યો પણ એને વિચાર ન થયો કે પૈસા કમાતાં દ્યુસીને

કેટલી જહેમત વેડવી પડે છે. કલાકોના કલાકોની મહેનતના બદલામાં મળેલું એક મિનિટમાં એ સફાવટ કરી દેતો. આમ દારૂની બદીમાં એ દ્રવ્ય ઉડાવી દેતો અને પોતાનાં વહાલાં ભુખે ટળવળતાં. પરંતુ એ વહાલાંમાં એનું વહાલ ક્યાં રહ્યું હતું ? જે સ્વર્ગસુંદર સુંદરીના મનોહર મુખ ઉપર એ આકરીન થઈ જતો, જેના પુષ્પના દડા જેવા સુવાસિત, ભરાઉ અને મરોડદાર અંગમાં એ મદમસ્ત બની રહેતો, તે મુખ અને તે અંગ ઉપર હજી એને દષ્ટિ કરવાની પથ્થુ કુરસદ ક્યાં છે ?

અત્યારે તે મુખ અને તે અંગ ઝુરી રહ્યાં છે. પ્રેમપિપાસાથી સુકાઈ ગયાં છે. મુખ શીકકું પડી ગયું છે. દેહવ્રતા કરમાતી બળ્ય છે. ચીમળાતી બળ્ય છે. એની મધુરી ફારમ પથ્થુ ઉડી બળ્ય છે. એનું પહેલાંનું આરોગ્ય અત્યારે ક્યાં છે ? એનું બળ ઘટતું બળ્ય છે. દારિદ્ર્યના દુઃખે દીન દારા દબાતી બળ્ય છે, એનું એ નિષ્કુર પતિને જરાએ સ્મરણ ન રહ્યું. બાળક પુત્ર પણ માતાના દુઃખે દુઃખી થતો હતો. પિતાના પરિવર્તનથી એ પણ સોરાતો હતો, ઝુરતો હતો. જે પિતા એને ખોળામાં લઇને લાડ લડાવતો, એના કાલા કાલા શબ્દો સાંભળવા એની સાથે ગેલ કરતો, પપા પપા કરતો પિતા ઘરમાં પગ મુકતાં તેની પાસે દોડી જતો, પપા એને ઉચકીને ખોડીઓ કરતો, તેમાંનું આજે શું રહ્યું છે ? પુત્ર તેમાંનું કશુંયે દેખતો નથી. પિતા હવે તો દુઃખમાં કુબેલી માતાને અસહ્ય દુઃખ દેવામાંજ સાર્થકતા માની રહ્યો હતો. એને પુત્રની કે પછીની જરા એ પરવા નહોતી. એને તો પૈસાનીજ પરવા હતી. તે લેવાજ એ ઘેર આવતો. એની મનમોહના તો દારૂની દુકાન થઈ પડી હતી.

દાર્દ્રો પ્યાલોજ એને જીવન આપતો હતો. ફોંસીહું આગક ઉમતાં-
જ ઉમાઈ ગયું. એતો આનંદી સ્વભાવ ધીમે ધીમે અલોપ થતો ગયો.

દ્યુસીનું આનંદ કલ્લોલ કર ન નાનું નિવાસગૃહ વધારે દુઃખી-
આઈ થતું ગયું. પાશવ વૃત્તિનો પતિ એકજ હક લઇને બેઠો હતો.
વહેપારીને ત્યાંથી ડીપોઝીટ પાછી લાવવાને દ્યુસીને ત્રાસ આપી
રહ્યો હતો. દ્યુસી તેમ કરવાની ચોખ્ખી ના પાડતી હતી. લોન્સ-
ડેલને તો મદિરાપાન માટે તાલાવેલી લાગી હતી. કાલે આવતી
વિપત્તિ બંધે આજે આવીને ઉભી રહે, બંધે જેનું જેમ થવાનું
હોય તેમ થાય, પણ એણે તો મદિરા મહાદેવીનુંજ આરાધન માંડ્યું
હતું. એને તો એનુંજ લગન લાગી રહ્યું હતું. એટલે નયજો માટી
ઐયરપર શરે હોય તેમ અનાથ અખળાને એ સનાવવા લાગ્યો,
ધમકાવવા લાગ્યો અને જેમ આગ્યું તેમ મોઢેથી બકવા લાગ્યો.

દ્યુસી પણ પતિના આવા વૈચિત્ર્યથી વિરમિત થઇ ગઈ હતી;
છતાં એણે જરાએ નમ્યું ન આપ્યું. પતિના મદિરા પાન માટે
પુત્રના મોંઢામાંથી ફાળીઓ ખુંચી લેવો એ એનાથી ન અન્યું.
એટલે પેલો પશુ વધારે ચીડાયો, રાત્રી અન્યો અને આખરે નિરા-
ધાર નાનીને ઠોડી પાડી. મિચારીને એક એવી અડખોટ લગાડી
દીધી કે નિશ્ચયેજ નેથી થઇને એ ધરણી ઉપર ઢળી પડી. પતિને
માટે પ્રાણ પાથરતી, પતિને પ્રેમવાર્યાથી નવડાવતી એવી પતિપ્રાણ
સ્ત્રીન એવી અડગ સેવા બદલ આ નાનીને મળ્યો. ગરીબડો બાળક
માતાને વાગ્યું જાણી એની પાસે દોડી ગયો, એને વળગી પડ્યો,
અને ચીતકાર નાખીને પુષ્કળ રડ્યો. વિંછીએ જાણે ડંખ માર્યો
હોય, સર્પે જાણે દંશ દીધો હોય એવી વેદના હવે લોન્સડેલના

હૃદયમાં થવા લાગી. પશ્ચાત્તાપનો કીડો પાછો એના હૃદયમાં સળંગી ઉઠ્યો અને એ ત્યાંથી નાસી છુટ્યો. પરંતુ આવા મનુષ્યનો પશ્ચાત્તાપ ફેટશી ધડી ટકે છે ? પાછું એનું એજ. ફૂર ધણી વધારેને વધારે ધીટ બનતો ગયો. હતભાગી રમણી ઉપર હવે તો હાથ હિપાડ્યો એને મન રમત થઈ પડી. વારે ધડીએ દીન આજાને આ દૈત્ય મારવા લાગ્યો. નિર્દોષતાના અવતાર જેવી શુદ્ધચરિતાને માર પડે એ કયો પાપાણુહિત્ય સાંખી શકે ?

આવો દારૂડીયો દારૂ પીને આતીને રોજ સ્ત્રીને મારે અને બવાડા કરે અને ધાંધળા મચાવે; એટલે ધરનાં માલીક પણ ત્રાસી ગયાં. તેમણે એક દિવસ દ્યુસીને સંભળાવી દીધું કે “આવું ધાંધળા અમને પરવડે નહિ. માટે તમે તમારે બિનું ધર શોધી લેજો.” “અરે પ્રભુ ! એ અવળે પથે ન ચઢી ગયા હોત તો ધરના માલીકને આવું કહેવા વખત આવત શાનો ? માલીકે અમને હલકાં ગણ્યાં. અમારી આ શી સ્થિતિ ? કાલાઈલ, શીન્સઅરી અને કેનેમાં એમનાં કેવાં માનહતાં એમની પ્રત્યે સર્વેને કેવું આદર હતું, જાળક અને મારા ઉપર એમની ફેટશી પ્રીતિ. પડોશીઓ પણ એમનું અડધે શુકને કામ કરતા. ત્યાં એ એક આદર્શરૂપ ગણાતા. ત્યાં તો અમારા વિયોગે ચીતે દુઃખ થતું હતું. ત્યારે અહિંયાં અમને ધર ખાલી કરાવવાની પેરવી થાય છે. સમયનું કેવું અદ્ભુત પરિવર્તન ?” આ પ્રમાણે દ્યુસીને મન ભૂતકાળ બધો સ્વભવત થઈ રહ્યો. ભૂતકાળમાં એણે જે સુખ ભોગવ્યું તે કદાચ માયાજ હોઈ શકે. સત્ય તો નજ હોય એવી એને ખરેખરજ શંકા થઈ. “મારા બન્ના બોળા પતિ તે આમ કુમાર્ગે ચઢી જાય ? નાના, આ બધી મને એક જાનની

બ્રમણા શર્ષ લાગે છે. " આમ એ વિચાર કરવા લાગી પણ સત્ય કે મિથ્યા ઘટનાના સંશયનેા મિથ્યા બ્રમ એના મનમાંથી સરી ગયો. એણે આયનામાં પોતાની મુખાકૃતિ જોઈ તો એને જણાયું કે પોતે પહેલાંની દ્યુસી ન હોય. ધડીવાર પોતાના પુત્ર સામું જોઈ રહી. આંસુ ભરી આંખે સુકાઈ ગયેલા પુત્રને નીહાળ્યો. પાંત પોતાને માર મારતો એના સોળ પણ એના શરીર ઉપર ચોખ્ખા દેખાતા હતા; અને એના અંગ ઉપરના ઉઝરડા પણ એની ખરી સ્થિતિનું જ્યાન આપી રહ્યા હતા. ધરના માલીકે પણ એના પતિના વર્તનને લીધે એને ધર ખાલી કરવાનું સંભળાવી દીધું હતું, તે એણે કાનોકાન સાંભળ્યું હતું. તેના રણકા એના કાનમાં તાઝજ હતા. આ બધી હાથ કંકણ જેવી સ્થિતિને સાખીતીની આરસી શી જોઈએ ? બધીએ ઘટના સત્ય ખની રહી હતી. દરિદ્રતા પણ જાયાની માફક એની જોડેને જોડેજ ફરવા લાગી. એને ચારે બાજુથી વીંટી લેવા માંડી અને એનાં નયન સમક્ષ મરનારના રૂઢની માફક ખડીને ખડી હોય એમ એને જણાતું. હવે તો દ્યુસીના બૂનકાળનાં સુખને અને એને હજારો ગાઉનાં છેટાં પડી ગયાં હતાં. તે સુખ તો સ્મરણ રૂપેજ અવશેષ રહ્યાં હતાં.

આખરે ધર બદલીને ખીજ એથી પણ હલકા ભાડાની ધણી હલકી ઝોરડી દ્યુસીને ભાડે રાખવી પડી, અને તે પણ સૌથી ઉપલે માળ એક નાની ખોલી મળી. જોડે જોડે ખીજ નાની નાની ખોલીઓ હતી અને તેમાં ખીજ ભાડુતો વસતા હતા. ખોલી તો ભાડાના પ્રમાણમાંજ હતી; છતાં મહેનતુ અને ખંતીલી સ્વચ્છતાપ્રિય દ્યુસી તેને વાળી ઝુડીને સ્વચ્છ રાખતી, બધી વસ્તુઓ એ કાળજી અને

સદાધર્મી ગોઠવતી હતી અને દોડામાં થોડા ખર્ચે પણ ખરાબમાં ખરાબ ખોલી જેમ અને તેમ સારી દેખાય તેવી એ વ્યવસ્થા કરતી હતી. ઘણી ચીવટ રાખીને વેચાતું કામ લાવતી, તે રાત દહાડો વેડીને તૈયાર કરતી અને માંડ માંડ તેમાંથી ઘરમાં નિભાવ કરતી હતી. છોકરાનાં અને પોતાનાં કપડાં હવે તો સાધારણ જેવાં ચે નહોતાં; પરંતુ એની કાળજીથી એજ કપડાં સાધારણ જેવાં રહેતાં હતાં. બાપી એની જાળવણી ન હોય તો એક સિખારી કરતાં પણ છુરાં કપડાં એમને પહેરવાં પડે. લોન્સડેજ પણ પોતાની આ નવી ખોલી જોઈને વિદીર્ણ તો થઈ ગયો.

આનું કારણ પોતેજ હતો એ પણ તે સમજી ગયો; પરંતુ પશ્ચાન્તાપ તો એને સલામાલેકુમ કરી ગયો હતો એટલે પછી દ્યુસીની મનોવ્યથાનો વિચાર તો એને આકાશકુસુમચત્તજ હતો. એકાદ શીલીંગ પડાવીને એ તો એને પથે પડ્યો. હેવાનીઅત ખરજતગાં હવે એ હેવાનજ બની રહ્યો હતો. એની મનોવૃત્તિઓ ઘસાઈ ઘસાઈને છુટ્ટી બની ગઈ હતી. કામદાર વર્ગની સભામાં નિર્દોષો ઉપર આક્રમણ કરવાને માટે તે દિવસે તે પરતાતો હતો, ખિન્ન થયો હતો; પણ અત્યારે જો એવો પ્રસંગ ફરી પ્રાપ્ત થાય તો એજ નિર્દોષો ઉપર આક્રમણ કરતાં એનું મન જરાએ પાછું પડે નહિ એટલેજ બધો પાપાણ્હદ્યો એ બની ગયો હતો. એના મગજ સાથે એનું શરીર પણ ઘસાતું જતું હતું. એના મુખ ઉપર જે સુંદરતા, જે મનોહરતા હતી તે બધી ચાલી ગઈ. એનું આરોગ્ય બગડવા લાગ્યું. એને વારંવાર મોઢામાંથી લોહી પડતું. એનાં ફેફસાં બગડ્યાં હતાં. એની ઝાંઘમાં એને તીવ્ર વેદના થતી હતી. મૂળે તો એને બેચાર

કુટકાની સગ થયેલી એટલે કાઈ કાઈ વાર આખું શરીર ઢળી આરતું અને કંમરમાં દુઃખાવો થઇ આવતો. પણ દારૂના છદ્ધી આ વેદના ધણી વધી પડી હતી. એના તન અને મન બન્નેમાં કા'વાણુ લાગવા માંડ્યું હતું. બન્ને ખવાતાં જતાં હતાં. પોતાને હાથેજ પોતાના મૃત્યુનું એ આચારન કરી રહ્યો હતો અને તેના પાર્શ્વચર જેવી દરિદ્રતા તો એને મૃત્યુના માર્ગે મોકલવા ક્યારનીએ અડંગા નાખીને પડી હતી. મદિરાભક્તની ભક્તિનું આ પરિણામ ?

પોતાની આવી હજારો જાતની પોતાને પડાં હતી છતાં “ પતિની આ દશા છે તો પિતાની પણ કાણે જાણે કેવી એ દશા હશે તેનો વિચાર પિતૃભક્ત પુત્રીને આવ્યા વગર ન રહ્યો. ગીડ-લેટનમાં પિતાનો કેસ ચાલી ગયા પછી મી. ડેવિસ ત-૧૧ી એને કાંઈ ખાતમી નહોતી મળી. એટલે એને એમ થયા કરતું કે “એ શું કરતા હશે ? એ પણ અડંગ દારૂડીઆ બની ગયા હશે ? ” એવો ભય એના મનને ડરાવ્યા કરતો હતો.

ચાલતું વર્ષ પુરૂ થતું હતું. નાતાલ આવી પહોંચી. એવામાં એક દિવસ કુટલીક ખરીદી કરવા દ્યુસી એક દુકાને ગઇ. ત્યાં એના જેવાં બીજાં એ ઘરાક ઉભાં હતાં તેઓ એના પિતા વિષે વાત કરી રહ્યાં હતાં. એ ઉપરથી દ્યુસીને ખબર પડી કે કેસ પુરો થયા પછી મી. ડેવિસ કાવેન્ડ્રીમાં જઇને રહ્યો છે. ત્યાં એણે કેતમ પ્રકારનો અંગલો રાખ્યો છે. સરા ખોડકીન્સને એણે ફરીથી પાછી ચોનાની પાસે રાખી લાંબી છે અને દારૂમાં રચ્યો પચ્યો રહે છે. ” એની પાસે પહેલાંની કુટલીક મીલકત હતી અને આ કેસમાં તુક-સાની તરીકે એને ધણી મોટી રકમ મળી તેથી એની આર્થિક

સ્થિતિ ધણી સુધરી ગઇ છે. એટલે જો એ આ ધુરા છંદે ન ચડી
ઝયો હોત તો સંભવ મંડળીમાં એ મોભાદાર અને આમરદાર મણુત.

ધુસી આ વાત સાંભળીને પોતાની ખોલીમાં પાંચી આવી.
વિચાર કરવા લાગી કે “ અત્યારે પિતાની આર્થિક સ્થિતિ શાંતિ
છે. જો એ ધારે તો મારું દારિદ્ર્ય ફેડરાને મને સહાય કરી શકે.
પરંતુ એમના મનમાં મારે માટે ક્યાં જરાએ લાગણી રહી છે,
એમની મરજી વિરુદ્ધનાં લક્ષ્યો તો મારી આ દશા થઇ. ”

આટલો સહેજ વિચાર પતિની વિરુદ્ધ ગણી શકાય તો તે
એને આવી ગયો; પણ તેટલેજ વિચાર. એથી વિશેષ વિચારને
એના હૃદયમાં સ્થાન ન મળ્યું. એને તરતજ ખીજો વિચાર આવ્યો
કે “ પિતાની મરજી વિરુદ્ધ મેં ખીજા સાથે લક્ષ્ય કર્યું ” તેટલીજ
પિતાની અવગાંધી મારી આ દશા થઇ હોય એમ તો નજર અને;
અને એ અવગાંધી તરીકે પણ ન ગણી શકાય. ” જમે તેમ હો પણ
પિતા સાથે સંધિ કરવાને એને ઉલટ થઇ આવી. “ બહે પિતા
પૈસા નહિ આપે; પણ મારા જખમાયલા જીગરને એમના આશ્વાસ-
નથી શાંતિ તો મળશે. ” એ વિચારે એણે એક કાગળ પણ એના
પિતાને લખ્યો પણ તેનો કશોયે જવાબ આવ્યો નહિ; એવી એને
જખમ ફળવાને બદલે વધારે તીવ્ર થયો.

“ કાલે તો નાતાલનો તહેવાર છે. મારા પ્રિયતમ આ સપરમે
દહાડે અહિં આવશે ખરા. અમે બધાં કાલે સાથે એસીને આનંદથી
જમીએ તો કેવું સારું. ”

આખો વિચાર કરતી વસ્તુના બેઠી હતી. બિચારીએ નાતાલના
તહેવાર માટે રાત્રી વેડીને કામ કરીને થોડાક પૈસા એકઠા કરી.

રાખ્યા હતા. પોતાના બહાલા વક્ત્રબને કાલે તો ખાસ આમંત્રણ કરીને બોલાવે, સાંજે જોવું બોજન ગનાવવું, સાથે બેસીને મોજમાં જમવું; એટલે સોરાષ્ટ્ર રહેલા પુત્રને પણ આનંદ થાય અને પોતાના ખારા સંતારની કાંઈ ખારાટ ખાય; એમ ધારીને પતિની રાહ જોઈને બેસી રહી હતી. ચાર વાગ્યા પણ ફ્રેડરિક ન આવ્યો, પાંચ છ થયા. છેવટે સંધ્યાઘણ થઈ પણ એ ન જણાયો; એટલે હવે એ નહિ આવે એમ ધારીને બજારમાં ફેટલીક ચીજો લેવાની હતી તેથી તૈયાર થઈને એ બહાર જતી હતી. એટલામાં અર્ધ છાકટાવત દશા-માં ફ્રેડરિક આવી પહોંચ્યો; અને આવીને તરત એણે પૂછ્યું કે, “કેમ કાંઈ પૈસા ગૈસા છે કે ?” સરળ હૃદય સુસી અસલ્ય બોલવાનું તો શીખીજ નહોતી. કાંઈને નહિ તો પછી પતિને તો અસલ્ય કહેજ કેમ ? નિખાલસપણે એણે જણાવી દીધું કે “મારી પાસે પાંચ શીલીંગ છે. કાંતે નાતાલનો તહેવાર છે માટે આપણે બધાં ભેગાંજ જમીશું. તમે અહિં આવજો. કાંતે માટે જોઈતી ચીજો અત્યારે હું લેવા જાઉં છું.”

“હવે રાત પડી જવા આવી; એટલે તું શું કામ બહાર નીકળે ? અંધારું થઈ ગયું છે. રસ્તામાં કાંઈ દુર્જન મળે અને તને પગલે એવું શું કામ કરીએ ? કાલે હું અહિંજ જમવાનો છું. જોડે બેસીને જમવાની મોજ પડશે. લાવને હુંજ જાઉં છું. બજારમાંથી જે જોઈતું હશે તે લેતો આવીશ. લાવ પૈસા, હું લેતો આવું.”

સુસીએ જણ્યું કે પતિના હાથમાં પૈસા ગયા તો પાછા આવવાની આશા નથી. પરંતુ એણે પોતાનો એ મનોગત વિચાર જરાએ બહાર જણાવ્યા દીધો નહિ. એણે એને પૈસા આપી દીધા.

“અધી ચીજો લઈને હમણાં અધા કસાકસાં હું આવી પહોંચું છું” એમ કહીને ફ્રેડરિક પૈસા લઈને ગયો તે ગયો. અર્ધી કલાક થયો, બે કલાક, ત્રણ કલાક વહી ગયા; પણ લોન્સડેલ શાને! પાછો આવે? દ્યુસીને હવે ખાતરી થઈ કે પૈસા તો ગયાજ: આપ્યા ત્યાર-થીજ ગયા હતાં; પણ કાંઈક આશા હતી તે એ હવે તો નષ્ટ થઈ ગઈ. ખસ થઈ ચુક્યું. એ પૈસા તો પીડામાં પેસી ગયા. ગરીબ ગૃહિણી અને હનસાગી પુત્ર મનને કર્મે તહેવારને દિવસે પણ જુએ ઠોકરાવાનુંજ લખ્યું હશે. પાંચે શીલીંગ પતિને પધરાતી દીધા. બાકી કશું પણ રહેવા દીધું નહોતું. એક એવું વસ્ત્ર પણ નહોતું કે જે ગીરવી મુકીને પણ પૈસા લવાય. પોતાની ખોલીમાં રસોડામાં ફક્ત થોડી રોટલી સિવાય કાંઈ નહોતું. ઘરમાં નહોતી ચા, દૂધ કે ખાંડ. કાલસાચે નહોતા. ટાઢ પણ કંડી જવાય એવી હતી. શરીરમાં ગરમારોએ શાનાથી કરે? દ્યુસીનું મગજ સમી ગયું હતું; છતાં કામ હિપર બેઠી. એમાંએ એવું મન ન પરાવાયું. આ વખતે પૈસા લઈ જઈને લોન્સડેલે એના કદા શત્રુની ગરજ સારી હતી; એટલે પોતાના પતિની નિર્દયતાથી એ હતાશ અને નિઃસત્ત્વ-શક્તિહીન મની ગઈ હતી. તહેવારને દિવસે પોતે તો ગમે તેવું જુખું સુકું ખાઈને પણ ચાલાતી હશે, પણ બાળકનું શું? એને તો એણે એક અકવા-ડીઆથી આશા આપી હતી કે “બાઈ, આપણે નાતાલને દિવસે સાઈ સાઈ જમવાનું કરીશું.” એટલે ઊકરો તો અકવાડીઆથી તાનમાં હતો. કાલે તેમાંનું કશું બે નહિ દેખે એટલે એનું દયામણું મુખ દ્યુસીના બહાસોયા હૃદયને ચીરી નાખે એમાં શું આશ્ચર્ય? નાતાલ એમને મન તાલ વગરનોજ દિવસ થઈ ગયો. આશા-

ને સ્થાને નિરાશા, આનંદને સ્થાને શોક અને મા દીકરાને સાક્ષી રહ્યાં. આજે પતિએ પણ દેખા ન દીધી. શું મોઢું લઇને આવે? અને શું ખાવાનું હતું તે ખાવા આવે? અપવાસીને ઘેર ટોકવાં શું? ખાવાનું તો રહ્યું પણ ઠરી જવાય એવી ટાઢ પડતી હતી. છતાં તાપવાને સગડીમાં દેવતાએ નહોતો. ઘરમાં બેઠાં બેઠાંજ ઠરી જવાનું હતું તો બહાર જવાની તો વાતજ શી? દ્યુસીથી તે દિવસે પ્રભુ પ્રાર્થના અર્થે દેવળમાં પણ ન જઇ શકાયું. આખો દિવસ ખેતાના પુત્રને ટાઢ ન વાય માટે એને ઝોરાઢીને ખાળામાં લઇને બંસી રહી. છોકરાને છાતી સરસે ચાંપતી હતી અને પોતે ટાઢથી ધ્રુજ્યા કરતી હતી. આજે વાસી રોટલો અને તરસ મટાડવા પાણી એજ એમનું અનુપમ ભોજન હતું. તે પણ દ્યુસીનાં ઉનાં આંસુ-ડાંનું મિશ્રિત અન્યું હતું.

તાલ વગરની નાતાલે ગર્ભ અને એને એક અઠવાડીયું પણ થઇ ગયું. છતાં લોન્સડેલ ન દેખાયો. એને માટે દ્યુસીને ચિંતા થવા લાગી અને એની તપાસ દાઢવા બેરેકમાં જવાનો એને વિચાર થયો. પણ પહેલાં બે ચાર વખત લોન્સડેલ નહિ આવેલો તે વખતે એની ખબર કાઢવા એ ત્યાં ગઈ હતી તેથી લોન્સડેલ એના ઉપર બહો ગુસ્સે થયો હતો; અને ફરીથી અહિં કાંઇ દિવસ ન આવવું એમ કહ્યું હતું. એટલે આ વખતે ત્યાં જવાની એની હિંમત નહોતી ચાલતી. પણ આ વખતે તો અઠવાડીયું થઇ ગયું છતાં એ ન જણાયો, તેથી ગમે તેમ થાય તોયે એની ખબર લેવા જવાનો એણે મન સાથે નિશ્ચય કરી દીધો. દ્યુસી આવા ઠરાવ ઉપર આવી

એટલામાં તો ફેડરિક એકદમ ખોલીમાં ઘાખલ થયો અને તે દિવસે એનાથી કેમ ન અવાયું તેનું એણે બાનું ખોળી રાખ્યું હતું, એટલે એ બોલ્યો: “ નાતાળને આગલે દિવસે રાતે હું તારી પાસેથી પૈસા લઇને નોકળ્યો તો ખરો; પણ રસ્તામાં મને કોઇએ લુટી લીધો એટલે પછી વીલે મોઢે મારાથી શી રીતે પાછું અવાય ? ”

લ્યુસીએ કશોયે જવાબ ન વાળ્યો. ફેડરિક સમજી ગયો કે પોતાની બનાવટ પેશ નથી ગઇ એટલે એ ધુધવાઈ ગયો અને એની સાથે કલાહ કરવાનાં છિદ્ર શોધવા લાગ્યો. એ ગમે તેમ બોલવા લાગ્યો; પણ આ સરલા દેવી જેવી સરલા મૂંગે મોઢે પતિના ઝાંસા સાંભળી રહી અને જરાએ કોષ ન કર્યો. એ તો વિનીત સ્વરે વિનવવા લાગી કે, “ શું કામ આટલા બધા આકળા થાઓ છો ? મેં તમને શું કહ્યું છે તે ગુરસે થઇ જાવ છો? શાંત પડો. ” ત્યારે આ અકલના અજીરણે એને એવો જવાબ આપ્યો કે “ તને મારી સાથે ન પાલવતું હોય તો તારે સુએ તેમ કરી લે. ચાલ, મને પેલી ડીપોઝીટ પાછી લાવી આપ. ”

લ્યુસીએ આ વખતે પણ તેમ કરવાની ના પાડી એટલે આ નર રાક્ષસે ઉપડતાંકને આ રંક સમાને ગાલ ઉપર એવો જોરથી તમાચો લગાવી દીધો કે આ નાણુક વેલ નિશ્ચેષ્ટ થઇને ધરણી ઉપર ઢળી પડી. થોડીવારે એને જ્ઞાન આવ્યું. આંખો ઉઘાડીને જોયું તો પોતાનો કુમળો બાળક એને બાજી પડીને ધોર આક્રંદ કરી રહ્યો હતો. અત્યારે એનું હૃદય ફાટી પડતું હતું; કામ પોતાના બાળકને સમજાવી પટાવીને એ જાનો રાખવા મથી રહી હતી. છોકરો જાનો રહ્યો એટલે માતાને કહેવા લાગ્યો કે “ મમા, મમા,

તારું અહિં બધું પડેલું હતું તે પપા ઉઠાવી ગયા. ”

લ્યુસી કાંઈ સમજી નહિ એટલે બાળકને ફરી પૂછ્યું “ એટા, શું ઉઠાવી ગયા ? ”

“ મમા, તું પેલું કામ કરતી હતી ને ? ”

સર્પદંશ થયો હોય તેમ લ્યુસી આ સાંભળીને એકદમ ચમકી. એક ક્ષણમાં વસ્તુ સ્થિતિની એને ખબર પડી ગઈ. પોતાનો સર્વનાશ, વિનિષાદ થયેલો એને જણાયો. હાંફેલી ફાંફેલી માથે ટોપી ઘાલીને એ જોલીની બહાર નીકળી પડી. ફ્રેડીને પડોશી પાસે મુકીને વેગ ભરી એ વેપારીને ત્યાં દોડી. એનો ભય ખરો પડ્યો. લ્યુસીએ અડધું કરેલું કામ ધરમથી ફ્રેડરિક લઈ ગયો. લ્યુસીના નામને જોટો કાગળ બનાવ્યો. એની જોટી સહી કરી અને વેપારીને અડધું રહેલું કામ તથા કાગળ એણે આપી દીધાં. વેપારીએ તો કામગીરી લઈને ડીપોઝીટના એ પાઉંડ ફ્રેડરિકને આપી દીધા. પતિના આ કાર્યથી રંકે લ્યુસીના હૃદયમાં ફેટલો અને કેવો વજ્રપ્રહાર થયો હશે, એની ફેટલી બધી કરજીજાનનક અને દયામણી સ્થિતિ થઈ હશે એનો પાર પામવાની અમારામાં તો શક્તિ નથી. એનું અનુમાન કરવાનું અમે અમારા સુઝ વાંચનાર ઉપરજ છોડીએ છીએ. વેપારીના લ્યુસીએ ધણી કાલાવાલા કર્યા; પણ હવે એને વેપારીએ અડધું રહેલું કામ પાછું ન આપ્યું. પૈસાનાજ સગા એવા સ્વાર્થી વેપારીને દયા શાની આવે ? ડીપોઝીટ વગર કોઈને પણ કામ ન આપવું એવો એમનો તો ધારો હતો. એટલે એ ધારાને લ્યુસી જીવીની ખાતર એ તોડે એવો સુવાજો એ નહોતો. આટલો બધો વખત આ બાઈએ એટલી બધી કાળજી રાખીને એનું ફેટલું કામ કર્યું

હતું; છતાં એ વાત એને ગળે ન ઉતરી. અધુરામાં પુરૂં લોન્સડેલે આ વેપારીને પજવવામાં બાકીએ નહોતી રાખી. એની દુકાને જઈને એ વારંવાર ધાંધળ મચાવતો હતો તેથી એ કંટાળી જ ગયો હતો; અને હવે ડીપોઝીટ આપી દીધી એટલે જાણે એની કાશ મધ એમ જાણીને વેપારીને તો સંતોષ થયો. એની દુકાને તો હવે ધાંધળ થતું મટ્યું.

આ નિર્ભાગી બાળાનું હૃદય તુટી પડ્યું હતું. અર્ધ મરણાવસ્થાની સ્થિતિમાં ધસડાતી ધસડાતી એ ઘર તરફ વળી. એનું માથું ભમી ગયું હતું. એને ફેર આવવા લાગ્યા. જાણે હમણાં પડશે, એમ એને યદ્દ ગયું. ભરફરિયે આ મિચારીનું વહાણ ભાંગી પડ્યું. નૌકાના કટકા યદ્દ ગયા હતા. એક પાટીઆ ઉપર આધાર રાખીને માઝા પાણીમાં કુખમાં ખાતી ખાતી પથ્થુ તરતી હતી. હાપ, એ પાટીઆનો આધાર પથ્થુ જતો રહ્યો. કુખતી ખચવા તથ્થુખલાને બાકી રહી હતી. તે તથ્થુખલાને પથ્થુ નિર્દયે જેંચી લીધું. ઓ પ્રભુ હવે કેમ થાય ? આ માઝા વગરનાં પાણીમાં કુખતાં તારા વગર કાણુ ઉભારે ? અરે એ તો કુખશે તો કુખશે; પથ્થુ કળીમાં ખીલતું સુવાસ આપતું મીઠું અને મધુરૂં એનું કેમળ પુષ્પ સમું બાળક ! તેના સામું તો જો. ખચાવ, ખચાવ; નહિ તો ખન્ને તળીએ ગરકાવ યદ્દ જશે અને ભૂમર્મની અનંતતામાં વિલીન થઈને સંસાર પદ પરથી વિરુપ્ત થઈ જશે.

પ્રકરણ ૩૯ મુ.

પૂર્ણ વિનીપાત.

સવાર પડે ત્યાંથી હ્યુસી કામને માટે દુકાને દુકાને ભટકતી દરેક વેપારી પાસે જવા લાગી અને પોતાને કામ આપવા કાલાવાલા કરવા લાગી. “પ્રભુની ખાતર મને કામ આપો. મારા બાળકનું અને માઈ જીવન ટકાવવા મને કામ આપો. મારા ઉપર વિશ્વાસ રાખો. હું નિયમિત રીતે કામ કરી આપીશ. બહુ કાળજી પૂર્વક તમારૂં કામ કરીશ. તમારી મરજીમાં આવે તે પ્રમાણેના દામ મને આપજો; પણ દયા કરીને મને કામ આપો. હું ઉદ્યમ કરીને પેટ પુરતુંજ માગું છું.”

આના જવાબમાં એને સામે ગુંચવનારો પ્રશ્ન પુછાતો કે,
“તારી પાસે ડીપોઝીટ આપવાની છે?”

જવાબમાં એ નકાર વિના બીજું શું કહી શકે? એની પાસે પ્રમાણિકતા અને સદ્વર્તન એ બે ઉત્તમ પ્રકારનાં પ્રમાણ પત્રો હતાં. એ બે પ્રમાણ પત્રો લાખજો રૂપીઆની ડીપોઝીટની મરજી સારે એવાં હતાં. પરંતુ આ નાણાં ચાચીઓને એ પ્રમાણ પત્રોની કશીએ કિંમત નહોતી. એમને તો નાણાંજ એમનો દેવ હતા; એટલે નાણાં વગર એ કાંઈ સાંભળે એવા નહોતા. ઉપલાં બે પ્રમાણ પત્રો સિવાય એની પાસે ત્રીજું પણ બળવાન પ્રમાણ પત્ર હતું.

એ મી. ડેવિસ, તે સર આર્થિઓલ્ડના બેલીફની પુત્રી હતી. સર આર્થિઓલ્ડના બેલીફ તરીકે મી. ડેવિસને મીડલેટનમાં ધણું જાળખાણ હતું.

પરંતુ મી. ડેવિસની પુત્રી તરીકે પણ વેપારીઓએ એને કામ ન આપ્યું. એમને તો ડેપોઝીટનું જ કામ હતું. વળી વિશેષમાં સવાલ એ ઉભો થતો કે, મી. ડેવિસ આવી સારી સ્થિતિમાં છે ત્યારે એણે એની પુત્રીને કેમ આવી દશામાં રહેવા દીધી હશે ? આ પ્રશ્ન એના વિરુદ્ધમાં જતો હતો. એમાં કાંઈ ભેદ હશે એમ વેપારી અનુમાન કરતા; એટલે એ તો એવો જ જવાબ આપતા કે “ અમારે મી. ડેવિસની પુત્રીને ના કહેવું પડે છે તેને માટે અમે દીલગીર છીએ; પણ અમારાથી એમાંનું કાંઈ બની શકે એમ નથી. ”

આ પ્રમાણે દ્યુસી જ્યાં જ્યાં ગઈ ત્યાં ત્યાં એને નિરાશા સિવાય કાંઈ ન મળ્યું. એનાં વસ્ત્રો એવાં ખરાબ થઈ ગયાં હતાં કે એ જોઈને જ વેપારીઓને એનામાં વિશ્વાસ નહોતો એસતો. છતાંએ એ તો ખોળા પાથરી પાથરીને, આજીજી કરી કરીને ડેરડેર કામ માગવા લાગી. પરંતુ આ દયાનો અને ધર્મનો ઉપદેશ આપનારો દેશ પૈસામાં જ દયા અને ધર્મ આવી રહેલાં માનતો હતો; એટલે એ દેશના વેપારીઓમાં દયા અને ધર્મની યથાર્થ સ્થિતિની શી આશા રાખી શકાય ? આ દ્રવ્યના ઉપાસકોએ આ શુદ્ધ ચરિતાના મુખલક્ષણનું જરાએ નિરીક્ષણ કર્યું હોત, તો એમને જણાત કે એના મુખ ઉપર નિર્દોષતાનું નિર્દોષ નૃત્ય તનમનાટ કરી રહેલું હતું. પ્રમાણિકતાની પરિમલથી એનું સર્વાંગ બહેક બહેક મારી રહ્યું હતું. એની વિશુદ્ધ શુદ્ધતાના એના શરીરમાંથી કુવારા કુટી રહ્યા હતા. એના નયનમાં સત્ય અને સરળતાનું ઓજસ કુમારો મારી રહ્યું હતું. પણ આવું નિરીક્ષણ કરવાની એ વ્યવસાયી વેપારીઓને જરાએ ધુરસદ નહોતી; પરવાએ નહોતી. કદાચ એનાં એવાં

મુખલક્ષણનો એ પાર પણ પામ્યા હોત, તોયે અમે ઉપર કહી ગયા તેમ એ બચ્ચારદક્ષ મનુષ્યોને “ પૈસા મારો પરમેશ્વર ને હું પૈસાનો દાસ; ” એ ન્યાયે આવી ઉત્તમ ચારિત્ર્યશીલનાની જીવંત મૂર્તિ ઉપર જરાએ દયા નજ આવત.

અઠવાડીઆ સુધી એણે આમને આમ ફાફાં માર્યા કર્યા; પણ સર્વ મિથ્યા. પ્રાણ અને દેહનો સંબંધ ટકાવી રાખવાને પોતાનાં રહ્યાં સહ્યાં ફાલતુ કપડાં મુકીને એણે પૈસા મેળવ્યા. અઠવાડીઆનું ખોલીનું લાકું ચઢ્યું હતું તે પણ મહા મુશ્કેલીએ એણે એમાંથી આપ્યું. પણ હવે તો એની પાસે કશુંયે બાકી ન રહ્યું. દરિદ્રતા ડાકણે એને પુરેપુરી ચુસી લીધી અને આત્મઘાતના બપોંઠર વિચારો એને આવડા લાગ્યા. ઘડી ઘડીમાં એનું મન એ તરફ ઢળતું, મહા પરાણે મનને નિવારતી, પણ એના એજ વિચારોએ એને ગાડી કરી મુકી. યંત્રવત્ એ પ્રયાસ કરી રહી હતી પણ દેહનું જ્ઞાન લુપ્તી ખેડી હતી. એને જીવન સાથે બીષણ સંગ્રામ ચાલી રહ્યો હતો. બન્ને વચ્ચે તુમુલ્લ યુદ્ધ થઈ રહ્યું હતું. પતિએ પણ ડીપો-ઝીટની રકમ લઈ મયા પછી દેખા દીધી નહોતી એટલે એ ચિંતા પણ એને બાળી મુકતી હતી. આખરે લોન્સડેલ વળી પાછો એક દિવસ દેખાયો.

લ્યુસીએ પોતાની વીતક વાર્તા એને કહી સંભળાવી. બાળકના દુઃખની પરિસીમાનો એને પરિચય કરાવ્યો. આ સાંભળીને લોન્સડેલના મનને પરિતાપ તો થયો પણ તે અદ્ય સમયજ ટક્યો. પછી એણે કહ્યું કે “ આવું દુઃખ પડે છે તો તારા પિતાને મળે. મેં સાંભળ્યું છે કે એની સ્થિતિ ઘણી સારી છે. હવે એ કાવેન્ડ્રી

રહે છે. ” અશ્રુ વરસાવતી હ્યુસી બોલી “ મેં તે પણ પ્રયત્ન કરી ન્ત્યો. તેમને મેં કાગળ લખ્યો; પણ તેનો કશોયે ઉત્તર નથી. ”

“ અત્યારે તો હું શું કરું. મને કાંઈ એમાં રસ્તો જડતો નથી. તે દિવસે મારે પૈસા જોષ્ટતા હતા એટલે તારા નામનો કાગળ લખીને હું પૈસા લઈ આવ્યો અને તેમ કરવામાં મેં કાંઈ ખોટું કર્યું નથી. ક્યાં ખીજના નામનો કાગળ લખ્યો હતો ? મારી સ્ત્રીના નામનોજ કાગળ લખ્યો હતો ? તેમાં આમ રડવા શાની બેડી છે ? ”

“ ફ્રેડરિક, હું રડું નહિ તો શું કરું ? તમે વેપારીને ત્યાંથી ડીપોઝીટની રકમ લઈ આવ્યા તે વખતે તમને એમ પણ ન થયું કે, આમ કરવાથી તમે તમારાજ ળદાલા બાળકના મોઢામાંથી કાળી-ઓ કઢાવો છે ? ”

“ આમ તારે મને ઉપાલંબજ આપવો હોય તો હું અહિં રહેવા માગતો નથી. ” એમ કહીને ઉડીને એ જતો રહેવાની તૈયારી કરતો હતો; એટલે અર્ધ સ્વરે હ્યુસી બોલી “ પ્રભુની ખાતર આમ ન કરો. આમ અમને વહેતાં મુકીને શું ચાલ્યા જવ છે ? તમે જે કર્યું તે ઠીક કર્યું. મારી તો તમને ક્ષમાજ છે; પણ હવે મારે શું કરવું તેનો તો માર્ગ ખતાવો. ”

આ સાંભળીને ફ્રેડરિકનો મીઝસ સાતમે આસમાને ચઢી ગયો. “ શું તારી ક્ષમા ? તારા પતિને તું ક્ષમા આપનારી ? ફરીથી આમ બોલી તો યાદ રાખજે—” એમ કહીને મુકકી ઉગામતો હ્યુસીને મારવા તડયો; એટલે નાનો ફેડી પોતાની માતાને ખચાવી લેવાને માતા અને પિતાની વચ્ચે આવીને ઉભો રહ્યો અને કર્ણો-ત્યાદક સ્વરે પિતાને કહેવા લાગ્યો: “ પપા, મહેરબાની કરીને

બિચારી મારી માતાને ન મારો. જવા દો.” આટલું બોલતાની સાથે તો “ જરે દીકરા, ટળને અહિંથી.” એમ હાંત કચકચાવીને બોલતાં બોલતાં ક્રોધ કરીને બિચારા બાળકને એક લાત મારીને ફેંકી દીધો અને તરત ચાલ્યો ગયો.

હ્યુસીથી આ ન જોઈ શકાયું. પોતાના નિર્દોષ બાળકને આમ માતકીપણે લાત મારીને ફેંકી દીધો એટલે એણે તરતજ એને પોતાની પાસે ખેંચી લીધો, પોતાની છાતી સરસો આધે અને સ્વમતજ કુસકે કુસકે રડતી રડતી બોલવા લાગી:

“ઓ મારા ગરીબડા દીકરા, મારાથી બધું સહન થશે પણ તને માર પડે એ મારાથી કેમ જોયું જાય ? આ તો હદ વળી ગઈ.”

આ ગમગીન ખનાવ અન્યા પછી અપોરે એ વાગે લોન્સડેજ પોતાના ક્વાર્ટર્સમાં જવા નીકળ્યો. હ્યુસીએ જો કાંઈ પાછા પૈસા મેળવ્યા હોય તો તે ઉપર તરાપ મારવા એ અહિં આવ્યો હતો; પણ પોતાની એ ઉમેદ તો પાર ન પડી; એટલે નિરાશાથી એનું હેવાનીઅતપણું વધી પડ્યું હતું. ડીપોઝીટના એ પાઉંડ તો દારૂની ગરમીમાં ક્યારનાએ ગળી મચા હતા; એટલે હવે પાછું મદિરાલોલુપ મન મદિરાની વધારે લાલસા કરવા લાગ્યું. પણ પાસે પૈસા નહોતા એટલે હવે એ વધારે કલુષિત થઈ ગયો. પોતાનું શું થશે તેની એને જરાએ દરકાર ન રહી. કોઈ પણ રસ્તે મદિરાપાન માટે પૈસા તો મેળવવાજ. ગમે તેની પાસેથી ઉછીના લેવા એવા વિચાર કરતો એ ચાલતો હતો અને એક ખુણે વળવાનું આવતાં તે બાળકને વળવા જતાં એ સાર્જન્ટ મેજોર લેંગ્લી સાથે અથડાઈ પડ્યો. એટલે લેંગ્લીનું પાકી આવું અને તે બોલી ઉઠ્યો. “લુટ્યા, દેખાનું

નથી? જોઇને ચાલતાં શું થાય છે? બદમાસ ચોરડા, તું જાણી જોઇ-
નેજ મને અથડાઇ પડ્યો છે.”

“મારે તમને જાણી જોઇને શું કામ અથડાઈ પડતું પડે? મેં તમને જોયાજ નહોતા. આ બાબુએ દીવાલ હતી એટલે શી રીતે દેખાય? દીવાલમાથી તમને દેખાતું હોય તો કાણુ જાણુ. હું તો કહું છું કે તમેજ મને જાણી જોઇને અથડાઈ પડ્યા છો.”

“રોજની માફક આજે પણ તું ઠાંસીને આવેલો લાગે છે તેથીજ આવા ઉદ્વેગ કરે છે. ખરું કની?”

“મી. લેંગલી, તમારું અનુમાન ખોટું છે. આજે આખા દહાડામાં એક ટીપુ દારૂ પણ મારા પેટમાં પડ્યો નથી.”

“રોજ તો તું દોઢશેર ઢીચી જાય છે. આખી રેજીમેન્ટમાં તારા જેવો અડંગ પીનારો કોઈ નથી; અને આજે નથી પીધો એ શું કહેવાય? ત્યારે આજનો તો તારો સુભાગી દિવસ ગણી શકાય.”

“તમે તમારી વાત ભુલી ગયા લાગે છે તેથીજ આમ બોલો છો. માનચેસ્ટરમાં સૈનિક વસતિગૃહના ચોરાનમાં (ખેરક ચાર્ડમાં) તે દિવસે રાતે તમે ખરેખરા છાકટા થઇને પડી ગયા હતા, અને મેં તમને ઉઠાડીને તમારા સ્થાને પહોંચાડ્યા હતા તે વાત યાદ આવે છે કે?”

આ સત્ય વાત સાંભળીને લેંગલીનો મીઝસ એકદમ હાથથી ગયો અને પૂર્ણ પ્રકાપથી બોલી ઉઠ્યો: “બદમાસ, ચુપ રહે.”

“બદમાસ તું, પાકા બદમાસનો શિરોમણિ, કાળાં કૃત્યોનો કરનારો તું બદમાસ, સર્વને ટપી જાય એવા અધોર કામ કરનાર

અધીરી, જ તારાથી થાય તે કરી લે. ”

આ નાટક ભજવાતું હતું ત્યાં રેડબર્ન આવી પહોંચ્યો. “ મી લેંગલી, આ બધું શું છે? આ બિખારી તમારે અપમાન કરે છે ?”

એમ કહીને આપણી વાર્તાના નાયક ઉપર એણે તિરસ્કાર ભરી દષ્ટિ ફેંકી. રેડબર્ન લોન્સડેલને બિખારી કહ્યો એ સાંભળીને એનું મેળું ફાટી ગયું. ઉન્માદપૂર્ણ અવસ્થામાં “ બિખારી ” એમ બોલતાંની સાથેજ રેડબર્નને એણે એક સખત ઝપાટો લગાવી દીધો અને એ ઝપાટાથી રેડબર્ન બે ચાર કદમ દૂર લથડતો લથડતો જઈ પડ્યો અને બોલ્યો “ લેંગલી, એણે મને પ્રહાર કર્યો છે. એને ચોક્કી પહેરામાં લઈ જાવ. ”

લોન્સડેલ ખરેખરો ઉશ્કેરાઈ ગયો હતો એટલે બોલ્યો: “ અરે તારા જેવા બલે ને બાર આવે, મને ટાણુ પકડી શકે એવું છે ?” એમ બોલીને તરતજ લેંગલી પાસે જઈને બંદુકના કુંદાની અણી એણે લેંગલીના હાથમાં ઘોચી દીધી. આ ઝપાઝપી ચાલતી હતી એટલામાં ત્યાં બધા એકઠા થઈ ગયા.

કેટલાક સૈનિકો પણ ત્યાં આવી લાગ્યા એટલે લેંગલીએ તેમને કહ્યું “ આને પહેરામાં લઈ લો. ” આજ ક્ષણે લોન્સડેલના સમજવામાં આવ્યું કે એણે બધું અવિચારી પગલું ભર્યું છે. એણે બંદુકનો કુંદો નીચે ફેંકી દીધો. કપાળ ઉપર હાથ ફેરવ્યો, મનમાં પસ્તાયો, બાળક અને પત્નીની મૂર્તિઓ એના નયન આગળ ખડી થઈ ગઈ. એટલે “ પ્રભુ, પ્રભુ, મેં આ શું કર્યું ?” એમ બોલતો બોલતો પેલા સૈનિકોને શરણુ થઈ ગયો અને સખત પહેરામાં એને કેદી તરીકે રાખવામાં આવ્યો.

એજ સાંજે દ્યુસી પાછી બળરમાં ગઇ અને જે વેપારી એને અત્યાર સુધી કામ આપ્યા કરતો હતો, જેની પાસેથી લોન્સડેલ ડીપોઝીટ પાછી લઇ ગયો હતો તે વેપારીની પાસે ગઇ. બિચારી બધી બાબતો ઘેરાઈ ગઈ હતી. બધાએ ના પાડી હતી એટલે “હજારો નિરાશામાં અમર આશા છુપાઇ છે” એ સુઝને હૃદયમાં ધારતી ફરી એકવાર પ્રારબ્ધને અજમાવવા એજ વેપારી પાસે આવી; પણ અહિં એને રોકડુંજ પરખાવી દીધું કે “આમ વારે બીડીએ માથું ન ખાઇળ. તારે માટે કાંઈ થઇ શકે એમ નથી.”

એણે ફરીથી બોળા પાથર્યા, કાકલુદી કરીને યાચના કરી, પ્રાર્થના કરી; પણ એ પ્રાર્થનાને જરાએ લક્ષમાં લીધા વગર એની કઠોર શબ્દમાં નિર્ભર્ત્સના કરીને એને વેપારીએ કાઢી મુઝી. કપાળ કુટતી, પોતાના દુર્લાગ્યને નિંદતી બિચારી પાછી જતી હતી એટલામાં સારા પોષાકવાળી આઅરદાર જણાતી પચ્ચીસેક વર્ષની એક બાઈ એને મળી ગઇ અને તેણે એને બોલાવી: “કાણ મીસીસ લોન્સડેલ, તમે છો?”

પરિચિત સ્વર સાંભળીને આ બાઈ તરફ હર્ષથી જોતી જોતી દ્યુસી બોલી “કાણ માર્શા?” એમ કહીને એણે માર્શા સાથે પ્રેમથી હસ્તધૂરન કર્યું. માર્શાએ પોતાનો વૃત્તાંત દ્યુસીને કહી સંભળાવ્યો. એક નાના જમીનદારના આરદાર ગણાતા પુત્ર મી. સેલવીનને એ પરણી હતી અને મીડલેટનથી વિસેક માઇલ દૂર પોતાના પતિની જગીરમાં એ રહેતી હતી. એને બે છોકરાં થયાં હતાં અને અત્યારે બધી સુખી હતી. દ્યુસીને તો દુઃખપૂર્ણ ઇતિહાસ કહેવાનો હતો એટલે માર્શાના જેટલા આનંદથી એનાથી પોતાને

હેવાલ ન કહી શકાયો. પતિના વર્તન સંબંધી એ કાંઈ પણ ઇસારો કરવા માગતી નહોતી; એટલે માર્યા જે સવાલ પૂછતી તેના કુંકા અને સંભાળીનેજ જવાબ આપતી હતી. પરંતુ પોતે ઘણી દુઃખી છે એ સ્વીકારતાં એની આંખમાં ખળખળ આંસુ આવી ગયાં. મીસીસ સેલ્ફીનને દ્યુસીની ઘણી દયા આવી અને અંતઃકરણપૂર્વક પોતાની દીલસોજી જણાવીને કહેવા લાગી—

“ બેન, મારા પતિ એમના એક મિત્રને ત્યાં ગયા છે અને મને પણ ત્યાં આવવાનું એ કહી ગયા છે તેથી હું ત્યાં જાઉં છું. મારે કેટલીક ખરીદી કરવાની હતી એટલે મને જરા વાર લાગી. મોડું થઈ ગયું એટલે એ મારી રાહ જોઈ રહ્યા હશે. હું હજી સુધી નથી ગઈ એટલે એ વ્યગ્ર થતા હશે. હમે કાલે અહિંથી અમારે ઘેર જઈશું. અહિં તો અમારે હરખડીએ આવવાનું થાય છે એટલે હવે આવીશ ત્યારે હું તમને પાછી મળીશ. મને જરા તમારું કેશાણું આપજો. બેન, તમારું હેત તો મારાથી જરાએ બિસરાય તેવું નથી. તમે મારા ઉપર કેટલી બધી માયા રાખતાં હતાં ? વાર આપણા બન્ને વચ્ચેના પ્રેમના સ્મારકરૂપ આટલું સ્વીકારી મને આભારી કરશો. ”

એમ કહેતાં કહેતાં તો દ્યુસી ન જાણે તેમ આ ભક્તી બાંધએ પોતાના અંદરના ગજવામાં હાથ ધાલીને પૈસા કાઢીને સારી જેવી રકમ દ્યુસીના હાથમાં મુકી અને દ્યુસી કાંઈ પણ બોલે તે પહેલાં તો એ ચાલતી થઈ. કારણ કે એને એમ થયું કે કદાચ દ્યુસી એ લેવાની ના પાડશે; તેથી તે રકમ એના હાથમાં સેરવતાંની સાથેજ એ પસાર થઈ ગઈ. દ્યુસીના હાથમાં પૈસા એમને એમ

રહી ગયા અને એ તો મીસીસ સેલવીનને જોતી જોતી ત્યાંજ ફેટ-
લીકવાર ઉભી રહી. માર્થાના મેળાપથી પૂર્વનાં સંરમરણો એના
મનમાં એક પછી એક તાળનં થયાં. ફ્રેડરિક સાથેના એના પ્રથમ
પ્રેમની માર્થા સાક્ષીબૂત હતી. પોતાના એ ગુપ્ત રહસ્યની માર્થાને
એણે સંભાષિત્રી બનાવી હતી અને માર્થાએ તે ગુપ્ત રહસ્યને કેવી
અડગતાથી સાચવી રાખ્યું હતું એ બધું સ્મરણમાં આવતાં એના
અંતરમાં ઉંડી લાગણી થઈ હતી. હવે એના હાથમાં પૈસા આવ્યા
હતા. પોતાના પુત્રને અન્ન ભેગો કરી શકાશે એ વિચારથી પ્રભુનું
વિશ્વંભરપણું એને સાબળી આવ્યું. દુઃખમાં પ્રભુ પણ કાષ્ટને તજ
નથી દેતો તેનું એને જ્ઞાન થયું. માર્થાએ પાંચસો સોવરેન
એના હાથમાં મુકી દીધા હતા. પાંચસો સોવરેન તો અત્યારે
પાંચહજાર સોવરેન જેટલા એને થઈ પડ્યા હતા. એને
મન તો અત્યારે એક દ્રવ્યની એ ખાણ થઈ પડ્યા હતા. એ
મિનિટ પૂર્વે ભુખમરા અને નિરાશાથી દ્યુસી પોતાનો અને બાળકનો
પૂર્ણ વિનાશ અને વિનિષાત જોઈ રહી હતી. હવે એના જીવમાં
જીવ આવ્યો. “ પ્રભુ માર્થાને સર્વ વાતે સુખી કરો. ” એમ મનમાં
તે મનમાં માર્થાને આશીર્વાદ આપતી ચાલી. અને પોતાના ઘર
પાસેજ ખાદ્ય વસ્તુઓ વેચનાર રહેતો હતો તેને ત્યાં ફેટલોક ખાદ્ય
પદાર્થ લેવા ગઈ. એના હાથમાં સોવરેન મુક્યો અને બાકીનું પર-
ચુરણ દુકાનદાર પાસેથી પાછું લીધું. પરચુરણ આપતાં આપતાં
દુકાનદાર કાંઈક ઘૂણા અને કાંઈક આશ્ચર્યથી જોતી ઉઠ્યો. “ નકકી,
એ તો નહિ બાજુતી હોય. ”

દ્યુસીને આ સાબળીને કાંઈ નવી આપત્તિનું સૂચન થયું; એટલે

તરત એણે દુકાનદારને પૂછ્યું “ તમે શાની વાત કરી ? ” દુકાનદારને પોતાની બૂલ માલમ પડી. વમર વિચારે શું કામ બોલી ગયો એમ ધારીને એ પસ્તાવા લાગ્યો. હ્યુસીની શંકા વધારે પ્રમળ થઈ અને બોલી ઉઠી “ તમે હમણાં શું કહેતા હતા ? કહો, જરૂર કહો શું કહેતા હતા ? હું નહોતી એટલામાં મારા લાડકવાયા પુત્રને કાંઈ થયું કે શું ? ” આમ બોલતી બોલતી એ આવરી બની ગઈ.

“ એવું તો કાંઈ નથી. મારા મોઢામાંથી અગ્નિચુત્રાજ એ વાન નીકળી ગઈ તેને માટે મને પસ્તાવો થાય છે. ”

“ તમારૂં આવું બોલવું સાંભળીને હું ગાંડા જેવી થઈ ગઈ છું. બોલો બોલો, મારા પતિ ઉપર કાંઈ આપત્તિ આવી પડી છે ? ”

“ બહી બાઈ, તારા જીવને ઉંચાટ કરાવવો મને જરાએ મમતો નથી. પણ કાંઈક એવું છે ખરૂં. એ કાંઈક ગુન્હામાં આવી ગયો છે. મેં જાણ્યું કે તને ખબર થઈ હશે; પણ હવે જણાય છે કે તું જાણતી નથી. ”

“ શું છે તે તો મને કહો. આમ બરમમાં શું કરવા રાખો છો ? ” હ્યુસી આમ બોલતી હતી પણ તે વખતે એના મનમાં હજારો વિચાર આવતા હતા.

“ પ્રભુ, એનો એવો ગંભીર અપરાધ ન હોય એમ હું ખાતરી છું. પણ મેં સાંભળ્યું છે તે પ્રમાણે તો ”—વળી થોડીવાર અટકીને એ દુકાનદાર બોલ્યો: “ આમ દીલગીર ન થા. મેં સાંભળ્યું છે તે પ્રમાણે તો તારા પતિને ઉરકરાવાતું કારણ મળ્યું હતું. ”

હ્યુસી આખે અંગે ધ્રુજ રહી હતી. એના હાત જણે બીડાઈ

જતા હોય એમ મહા પરાણે કચડાતા દાંતે એ બોલી: “ પણ, એમણે શું કર્યું તે તો કહો. ”

“ નક્કી એને ઉશ્કેરી મુકેલો. ત્યાર વગર એ પોતાના ઉપરી ઉપર હાથ ન ઉપાડે. ”

હુસી આ સાંભળીને હાથકી મઠ. એના દીલમાં કાળું વાદળું છગાઈ ગયું. એનાથી ઉભું ન રહી શકાયું. તે એકદમ ખેસી મઠ. એને આમ હતાશ થઈ ગયેલી જોઈને દુકાનદારે પોતાની સ્ત્રી પાસે પાણી મંગાવીને એને આપ્યું; પણ એણે એવી વિચિત્ર રીતે ગ્ધાનિ-પૂર્ણ નેત્રે નાનું ડોકું ધુણાવ્યું કે આ ધણી-ધણીઆણી બન્નેને એની દયા આવી મઠ. તેમણે એને પોતાના ધરમાં આવીને બે બંડી વિ-શ્રાંતિ લેવાનું કહ્યું; પરંતુ અત્યારે એની એની દશા થઈ ગઈ કે આમણે કહેલું એ પુરેપુરું સાંભળી શકીએ નહિ. જાણે એ દરિયામાં કુબી જતી હોય અને બહાર મનુષ્યની હોહા સંભળાતી હોય તેવોજ અવાજ એના કાન ઉપર અથડાયો. પરંતુ ક્ષણ એ ક્ષણમાં એ માછી જાગૃત થઈ મઠ. એનામાં કંઈ ધુન ભરાઈ મઠ હતી. ધુનમાં ને ધુનમાં એ ઉડી, દુકાનમાંથી કુદી પડી અને માંડાની માફક દોડતી દોડતી વેગભરો ધણીજ અદ્ય ક્ષણમાં એ સૈનિક નિવાસ ગૃહમાં (બેરકમાં) પહોંચી મઠ. ઠરવાળ ઉપરના પ્રહરીને પુછ-મશ્ક કરીને એણે બધી હકીકત જાણી લીધી. એથી એના મનમાં હોતો તેના કરતાં વિશેષ બપનો સંચાર થઈ ગયો. હકીકત સાંભળી-ને એ તો શરૂ કરી મઠ. એના હૃદય ઉપર જાણે વજ્રપ્રહાર થયો હોય એવું એને થઈ ગયું. આવી, દીલના માળા કાઢી નાખે એવી વિપ-રીત વિપત્તિથી એનાથી ઝાંતિંતી ખૂબ પડાઈ જતી હતી; પણ

એણે મનને વારી રાખ્યું. પતિએ આવેશમાં જીરોહડને ઠોકી પાડ્યો, સાજીંટ લેંગ્લીને બેચોનેટથી ધામણ કર્યો, એને પકડવા આવતા હતા ત્યારે એ તેમની સામે થયો; આ બધા બચકર અપરાધો એણે કર્યા હતા. આની શી શિક્ષા થશે એ વિચારે એને બાવરી બનાવી મુકી. પોતાના પતિને મળવા જવા દેવાની રજા માગવા વિષે પૂછતાં, પ્રહરીએ એને કહ્યું: “ બાપ, આજેને આજે તો તમે ગમે તેમ કરશો તોય પણ તમને તમારા પતિને મળવાની અનુમતિ નહિ મળે. ” એટલે વિષાદવશ થઇને એ ત્યાંથી પાછી ફરી. એનાં દુર્ભાગ્યે એની વિપત્તિઓનું પાત્ર અત્યારે છલાછલ ભરાઇને છલછલ જઈ ઉભરાઈ જતું હતું.

પ્રકરણ ૪૦ મું.

મેનોર ભવન.

ગત પ્રકરણમાં વર્ણવેલી ઘટનાને દસેક દિવસ થઈ ગયા એટલામાં એક દિવસ કેપ્ટન રેડબર્ન મીડલેટનથી મેનોરભવન આવી પહોંચ્યો. તે વખતે સર આર્શિબોલ્ડ રેડબર્ન, લેડી રેડબર્ન અને આન્ટ જેન દીવાનખાનામાં બેઠાં હતાં.

પુત્રના આગમનથી માતા પિતા બન્નેને હર્ષ થયો. એક બીજાની ખબર અંતર પુછાઇ અને વિવિધ વિષય ઉપર ચર્ચા ચાલવા લાગી. વાતમાં વાત નીકળતાં સર આર્શિબોલ્ડે રેડબર્નને પૂછ્યું: “ પછી રેડબર્ન, પેલા બોન્સરેલ ઉપર કોર્ટ માર્શલ બેઠી હતી, તેનું શું થયું ? ”

“ મહા કાલેજ કોર્ટ માર્શલ બેઠા હતી. હવે એ રાન્કલના આ દુનિઆના દહાડા બરોધ ગયા છે. એને કશોયે બચાવ નહોતો. દારૂની નીશામાં આ તોફાન થઈ ગયું એવું પણ એનાથી કહી શકાય એવું નહોતું; કારણ કે એણે લેંગ્લીને મોટેજ કહ્યું હતું કે મેં દારૂ તો પીધોજ નથી. ”

“ કદાચ એણે એવી બચાવ કર્યો હોત તોયે શું ? ઉલ્ટું એથી તો એના ગુન્હાનું સ્વરૂપ વધારે ગંભીર બનત. મારી પાસે ન્યારે કોઈ ગુન્હા માટે કદીને રજુ કરવામાં આવે, અને દારૂની નીશામાં ગુન્હો થઈ ગયો છે એમ એ કહે, ત્યારે હું તો એને એમજ કહું છું કે;—” એમ કહીને સર આર્શિબોલ્ડ આગળ બોલવા જતા હતા પણ આન્ટોન કાંઈ વિચિત્ર સ્વર ધારણ કરીને બોલી ઉઠી: “ તે વખતે તમે ગમે તે કહેતા હશે; પણ મને ખાતરી છે કે તમે અપરાધીઓને જરાએ દીક્ષાસો આપવાની તો દાનતજ નથી રાખતા. કદી આવ્યો કે તેને હેડમાં પુરવાની કે ઘાણીમાં પીલવાનીજ તમે દાનત રાખવાના. ”

“ અરે એ શિક્ષા હતી ત્યારે તો ધણુંજ સાફ હતું. હવે તો હેડની શિક્ષા રદ કરવામાં આવી છે. ખાકી એનાથી તો ધણો ત્રાસ બેસી જતો હતો; અને હજુએ જો મારો અભિપ્રાય પુછવામાં આવે તો—” એમ કહીને સર આર્શિબોલ્ડ કંઈ બોલવા જતા હતા એટલે વળી લેડી રેડબર્ન વચમાં બોલી ઉઠી કે, “હશે, એ વાત જવાદોને. રેડબર્નને પેલાની કોર્ટ માર્શલની વાત પુરી કરવા દો. મને એ વાતમાં રસ પડે છે. એ પીટલા લોન્સડેલને મારા જીરોલ્ડ પ્રત્યે બહુ દ્રેષભાવ હતો અને મને તો ખાતરીજ હતી કે એમાં એનું

કાંઈ ભણું થવાનું નથી. હાં, એને કાંઈ બચાવ કરવા જેવું હતું નહિ, પછી આગળ તું શું કહેતો હતો જીરોદ્ધ ? ”

“ એણે તો મારા વિરુદ્ધ જેટલું કહેવાય એટલું કહેવા માંડ્યું. મારી સામા આંસેયો પણ ધણા કર્યા. એના ઉપર બહુ જીલમ થતો હતો વિગેરે આડી તેડી હકિકતો પણ એણે બહુ કહી; પણ જે ગુન્હાનું એના ઉપર તહોમત હતું તે સંબંધમાં ચોતે નિર્દોષ છે એ બતાવવા તો એણે કશી દલીલ રજુ કરી નહિ. લેંગલીએ એની જુથાની આપી કે “ હું રસ્તે થઈને પસાર થતો હતો તે વખતે લોન્સડેલ જાણી જાંઘને મને અચડાઈ પડ્યો; અને મેં એને ધીમે રહીને માયાળુ રીતે એની આવી ગેરવર્તણૂકને માટે બે શબ્દો કહ્યા ત્યારે એ મને માળો દેવા લાગ્યો. મેં જાણ્યું કે છાકટો મ્હા વગર એ માળ બાળ ન બોલે; એટલે મેં શાંતિથી લોન્સડેલને કહ્યું કે, લોન્સડેલ આમ કરવું તને ઘટે નહિ. તેં દારૂ પીધો છે ખજી મારે તને કોઈ જાતની ઉપાશિમાં નથી લાવવો. તું સીધો સીધો તારા નિવાસ સ્થાનમાં ચાલ્યો જા. ” કહ્યો; લેંગલીએ એના ઉપર કેટલી બધી દયા વાપરી હતી. ”

“ સાર્જન્ટ લેંગલીની પ્રતિજ્ઞા ઉપર થયેલી જુથાનીને માનવામાં આવે તો ને ? ” એમ બોલતી બોલતી આન્ટોને એકદમ સફેદ પુણી જેવી બનતી મઘ.

“ માનવામાં આવે તો ? કેમ એને ન માને ? મારી જુથાની-થી એની જુથાનીને સમર્થન મળેલું છે. કારણ કે લેંગલીને એ માળો દેતો હતો એટલામાં હું એ ત્યાં જઈ પહોંચ્યો હતો. લેંગલીને એણે હાથગીર કહ્યો, બદમાશ કહ્યો અને બીજી અનેકાનેક ગામ્મ એણે લેંગલીને મારા દેખતાં ભાડી હતી. ”

“ અને એવાજ પ્રિયવચનોથી એણે ખીજને એ વધાવી લીધા હોત, તો એમાં કાંઈ ખોટું નહોતું.” એમ બોલતી બોલતી આનંદજન તીવ્ર કટાક્ષથી જીરોહડ સામું જોઈ રહી.

“હવે એ બધું તમારું ટાયલું જવા દો એટલે થયું.” તિરસ્કાર-યુક્ત વાણીથી જીરોહડે કહ્યું.

“ આનંદજન, એમ મારા પુત્ર સામે ફટાફેલે ડાળે ન જોશો. તમને જોઈને મને ખીક લાગે છે. સર આર્શિબોહડ બુઝો—” એમ કહીને લેડી રેડગર્ન આગળ બોલવા જતી હતી એટલે બેરોનેટ વચ્ચેજ ખોલી ક્રિયા: “ હશે હવે જવાહોતી. હું જોઉં છુંજ કતી. છો એમ જોયા કરે. તું ત્હારી મેળે જીરોહડ, તારી ત્રાત આગળ ચલાવ. લોન્સડેલ લેંગલીને ગાળો દેતો હતો તે અરસામાં તું ત્યાં જઈ પહોંચ્યો એટલી ત્રાત તે કહી; પછી આગળ શું થયું ? ”

“ લોન્સડેલે તો મનમાં આવ્યું તેવું બિચારા લેંગલીને ભાંડવા માંડયું. એણે ડીસીપ્લીનનો ભંગ કર્યો તેથી મને તો ધણું બુસ્સો ચઢી ગયો અને મારે વચ્ચે પડવું પડયું. હું તો ખરેખર કંઈ છું કે મેં તો લોન્સડેલને એ વચન સંભળાવીએ દીધાં. પણ એવું તો અમે અમલદાર હોઈએ અમારા સૈનિકને વહાવાર કહીએ છીએ; તેમાં એને ચાહેકા થાતો લાગી જાય છે ત્યાં મારા બોલવાથી એને ચાહેકા લાગી ગયો અને એણે મને એવો સજ્જ ફટકો લગાવ્યો કે જયી હું મરી ગયો. મને આમ પાડી નાખીને એ બંદુકનો કુંડો લાઇને લેંગલીના સામે ધર્ષ ગયો અને એને કુંદાની ધારે ભોંકી દઇને જખમી કર્યો. એ વખતે જો ખીજ સૈનિક ન આવી ચડ્યા હોત તો જરૂર પુન

યધ જાત. હવે જે માણસ આવું કરે તેને તો જે શિક્ષા થાય તે ઓછીજ છે. જોછએ હવે એને શી શિક્ષા થાય છે ?”

આન્ટજેન: “ તેં તો એનું ખુન કરવાને તારું ખનતું કર્યું છે.”

જીરોલ્ડ: “ એનું ખુન કરવાને? આ તમે શું બોલો છો ?”

“ હું કહું છું તેજ બોલું છું.” એમ બોલતી બોલતી આન્ટ-જેન વધારે પીળી પડતી જતી હતી અને સામે માણસ થયરી જાય એવી બીષણ દૃષ્ટિ બય વરસાવતી એ જોષ રહી.

જીરોલ્ડ આન્ટજેન પ્રત્યે પોતાનો સખત અણુગમો દર્શાવતો બોલ્યો: “ તમને આજે થયું છે શું ? ” એટલામાં બેરોનેટ વચ્ચેજ બોલી ઉઠ્યા: “ એના બોલવા સામું શું કરવાનું લક્ષ આપે છે ? એને કાંઈ તારા ઉપર દ્રેષ નથી. એનો તો સ્વભાવજ એવો યધ ગયો છે. લેંગલીને બહુ વાગ્યું છે ?”

“ ના, બહુ તો નહિ; પણ હાથના માંસલ ભાગમાં કુન્દાની અણી બરાબર સીધીજ પેસી ગઈ છે. ”

“ અરે, હું તો કહું છું કે એના દીલમાંજ કેમ સીધી ન પેસી ગઈ? અને જણે હમણાં ખીજનું એ નામ દઈ દઉં કે તેના દીલમાંજ કેમ ન પેસી ગઈ ?”

આ સાંભળીને બેરોનેટ ખીજવાધ ગયા અને બોલી ઉઠ્યા: “ બેન, બેન, આ તું બહુ બોલે છે. આટલું બધું તો હું ન ચાલવા દઉં. ”

“ ચાલવા દો કે ન ચાલવા દો, તેની પરવા કોને છે ? ” એમ બોલતી આન્ટજેન બીષણ દૃષ્ટિ ભાષના સામું જોષ રહી.

જીરોહો ખેરોનેટના કાનમાં કહ્યું: “ આન્ટજેન ચોક્કસ ગાંડા જેવાં થઈ ગયાં લાગે છે, અને એમના ગાંડપણમાં કદાચ મને એ કાંઈ ઉપદ્રવ કરી ખેસશે. ”

“ ખેન, આવો લવારો કરવો ન ખટે. તમારી પ્રકૃતિ મને જરા અસ્વસ્થ લાગે છે; માટે તમે તમારા શયનગૃહમાં ચાલ્યાં જાવ. ” સર આશીર્વાદો કહ્યું.

આન્ટજેન વધારે કડકશ થઈને બોલી: “ મારી પ્રકૃતિ તમને અસ્વસ્થ થયેલી જણાય છે, તો ને શાથી અસ્વસ્થ થઈ છે એ તમે જાણો છો ? ના, કાંઈ જાણતું નથી. એ તો હુંજ જાણું છું. અને મારા સિવાય બીજો એકજ જાણે છે. હશે; પણ મારે તેનું કશું દામ નથી. ” આમ બોલતાં બોલતાં એનો ઈન્માદ વધવા લાગ્યો. એની મુખપ્રકૃતિ બીઆમણી થઈ ગઈ. એની દૃષ્ટિમાં માર્ગાર જેવું ઝનુન આવી ગયું. એના સામું જોતાં સર્વને લય લાગવા માંડ્યો.

એટલામાં રૂમનું આરાણું ઉઘડ્યું અને મી. આર્ડનના આવ્યાની વરંધી અપાઈ. આ ધર્મોપદેશક બ્યાં બધાં બેઠાં હતાં ત્યાં આવ્યો અને એક દૃષ્ટિપાતમાંજ સમજી ગયો કે કાંઈ અવનવો બનાવ બનવા પામ્યો છે. એની દૃષ્ટિ પ્રથમજ આન્ટજેન ઉપર પડી અને એની મુખપ્રકૃતિમાં એને કાંઈ બીપણતા જણાઈ; એટલે એ ઝાંચિતો ચમક્યો, કાંઈક બજારાયો અને જરા ડરો પણ ખરો. પણ પાછો તરતજ મનની સામ્યતા જાળવીને બોલ્યો: “ હું ધાંડું છું કે મારા આવવાથી તમને બધાને ખસેલ થયું હશે. ”

ખેરોનેટ: “ નહિ રે મી. આર્ડન, એ શું બોલ્યા ! તમાગ

આવવાથી અમને ખસેલ પહોંચેજ નહિ. તમને એવો કેવો વિચાર આવ્યો ? ”

જીરોહઠ આન્ટ જેન તરફ તિરસ્કાર ભરેલી નજરે જોઈને બોલ્યો કે, “ એ તો આન્ટ જેનનું તોખરા જેવું ચટ્ટેલું મોઢું જોઈને એમ બોલ્યા લાગે છે. ”

કોધાવેશમાંજ આન્ટ જેન રેડખર્ન સામું જોઈને બોલી: “ કુતરા ખખરદાર જો માઈ અપમાન કર્યું છે તો ? ”

ત્યાર પછી મી. આર્ડન તરફ ફરીને મુખ ઉપરનો રોષ ઓછો કરીને બોલી: “ અમે પ્રકૃતિ સંબંધી વાત કરતાં હતી. હું એમને પુછતી હતી કે હું સ્વસ્થ છું કે અસ્વસ્થ છું એ તમે શી રીતે જાણી શકો ? મી. આર્ડન, તમે મારાં ગુપ્ત રહસ્યોથી માઈતગાર છો કેમ ખેંડે કની ? મારા આધ્યાત્મિક ઉપદેશક તરીકે પશુ તમેજ છો. ”

એમ કહીને એણે મામિંકતાથી અટ્ટહાસ્ય કરીને આખું દીવાનખાનું ગળવી મુક્યું. બેરોનેટે પોતાની પત્નીને કાનમાં કહ્યું: “ ચોક્કસ આ ગાંડી થઇ ગઇ છે. જીરોહઠની વાત ખરી છે. એનું મોઢુંજ કહી આપે છે. ”

“ આશિંબોહઠ, તમે મારી વાત કરો છો ? મારી વાત કરતા હો તો તાણીથી કરો. મી. આર્ડન સાંભળે એમ વાત કરો. તમે મને તે વાત કરો પશુ તજારા છોડવાને વારી રાખજો. જો શરીરથી એ માઈ અપમાન કરશે તો મારા લત્તીજ તરીકેનું સગપણ હું જુદી જગ્યા અને એને પશુ યાદ રહી જાય એવું કરી મુકીશ. ” આટલું બોલ્યા પછી એ રેડખર્ન સામું ક્રોધયુક્ત ચર્મને બોલી: “ સમજ્યો કે કુતરા; હવે જો એમ કરીશ તો હું તારું ખુન કરીશ. ”

જીરોદડ તો આ સાંભળીને હચમચી જ ગયો અને “ મારા પિતા આ સહન નહિ થાય પિતાજી. આન્ટ જેનને તમે તાત્યામાં નહિ રાખો તો એ કાઢીને હોરાન કરી બેસશે ” એમ કહીને એ ત્યાંથી ચાલ્યો જતો હતો; એટલે લેડી રેડબર્ને એને કહ્યું:—

“ જીરોદડ, એમ જતા રહેવાની કાંઈ જરૂર નથી. અમારી પાસે જ તું આખો દિવસ રહેજે એટલે કાંઈ વાંધો નહિ. ” પછી આન્ટ જેન કાંઈક શાંત થઈ એટલે લેડી રેડબર્ને કહ્યું “ જીરોદડ પેલાનું નામ શું તો—તેં એની વાત પછી પુરી કરી નહિ. ”

જીરોદડ “ ફ્રેડરિક લોન્સડેલની વાત કે ? મી. આર્ડન, તમે કાંઈ ખબર સાંભળી કે ? ”

“ હા હા. મેં સાંભળ્યું છે કે એ હતભાગીને..... ”

એમ બોલતાં બોલતાં મી. આર્ડનથી તતક્ષણ થઈ મર્યું. જીરોદડે જોયું કે મી. આર્ડનને શું બોલવું કે શું નહિ તે સુઝતું નથી. એટલે “ દેહાંત દાંડની શિક્ષા કરવામાં આવી છે ” એમ બોલીને આર્ડનનું અધુરું રહેલું વાક્ય એણે પુરું કર્યું.

રેડબર્ને વાક્ય પુરું કર્યું ન કર્યું એટલામાં તો આન્ટ જેનને જાણે હૃદયસ્થળની ઓચિંતી પીડા થઈ આવી હોય તેમ એ એક દમ કારમી ચીસ પાડી ઉઠી અને બચાંકર મુખમુદ્રા ધારણ કરીને જીરોદડ તરફ ધસી. એ ચાર ડગલાં ગઈ હશે એટલામાં તો હૃદયમાં જાણે શબ્દ પેસી ગયું હોય તેમ એ જમીન ઉપર પાથરેલી જાજમ ઉપર બેશુદ્ધ થઈને પડી સઈ. એની આ દશા જોઈને બેરોનેટ સંક્રાળા ઉઠીને એની પાસે દોડી ગયા અને એને ધીમે રહીને ઉંચકી લીધી. લેડી રેડબર્ને નોકર ચાકરને બોલાવવાને (કાલબેલ) આહવાન

ધંટનું દોરકું ખુબ જોરથી ખેંચવા માંડ્યું. સર આર્શિબોલ્ડ પોતાની જોનને સોફા ઉપર લેતાં લેતાં બોલ્યો “ એ મરી ગઇ હશે કે મરી જશે. એનામાં જરાએ એતન જણાતું નથી. પ્રિયતમા, અહીં આવો. આની સારવાર કરો. જીરોલ્ડ, જરા પાણી લાવ. મી. ગ્રાડન, પેલી સોફ્ટની શીશી મને આપો; જરા ઉતાવળ કરો. ”

મી. ગ્રાડનથી ખુરશી ઉપરથી ન ઉડી શકાયું. એનું મુખ સફેદ પુણી જેવું થઈ ગયું હતું. આ દૃષ્યથી એ થયરી ગયો હતો અને સોફા ઉપર નિઃચેષ્ટ દશામાં પડી રહેલી આન્ટ જોનને અવાચકની માફક જોઇ રહ્યો. ધંટના સતત રણુકારથી તોકર વર્ગ દીવાન-ખાનામાં આવી પહોંચ્યો અને આન્ટ જોનની દાસી પણ આવી. પોતાની બાઇની આવી દશા જોઇને એણે એકદમ દાકતરને બોલાવવાનું કહ્યું. એ તથા બીજી કેટલીક દાસીઓ આન્ટ જોનને શુદ્ધિમાં લાવવા વિવિધ ઉપચારો કરવા લાગી; પણ તેનું કાંઈ પરિણામ આવ્યું નહિ. એટલે એને એની ચેમ્બરમાં લઇ જવાનો એમણે વિચાર કર્યો; જેથી કોઇ પણ જાતના સંક્રાંચ વગર એમનાથી ઘટતી બધી સારવાર થઈ શકે. આન્ટ જોનની દાસીએ દાકતરને સત્તર બોલાવવાને માટે ફરીથી કહ્યું અને આન્ટ જોનને એની ચેમ્બરમાં લઇ જવામાં આવી.

જોરોનેટે કહ્યું: “ હા, હું દાકતરને તેડવા મોકલું છું. ” એમ કહીને એણે પોતાના તોકર પોલને બોલાવીને કહ્યું: “ પોલ જા, એક દમ ગામમાં દોડી જા અને ડૉ. કોલીસીન્યને બોલાવી લાવ. ”

“ બહાલા, તમે કોલીસીન્યને બોલાવો છો ? પેલો બધો ભવાડો થયો છેને ? તમે એ વિચાર ક્યાંથી કર્યો ? ” એટલું બોલીને લેડી રેડમને પોતાના પુત્ર પ્રતિ અર્થસૂચક દૃષ્ટિનિક્ષેપ કર્યો. માસીસ ડેવીસ જે કોલીસીન્યજ પુત્રી થતી હતી તેને માટે તો

આટલું બધું થઈ ગયું; છતાં પોતાનો પતિ એને બોલાવે છે તેથી એને એક પ્રકારનું અનુમતું પણ લાગ્યું. “ અત્યારે આપણે એવી બધી બાબતોનો વિચાર કરવાનો નથી. તાત્કાલિક વૈદકીય સહાય વગર બહેન બચી શકે એમ નથી. પોણ, સીધોજ કોઝીરીન્થને ત્યાં પહોંચી જા અને એમને ઝટ બોલાવી લાવ. ”

આબ્યા હતા તે બધાએ નોકરો રૂમમાંથી ચાલ્યા ગયા. બેરો-નેટે આર્ડનના સામું બેસું તો મી. આર્ડનમાં કાંઈ વિચિત્રતાનો શોગ માલમ પડતો હતો. આન્ટ જેનની હૃદયદ્રાવક ચીંચીબારીથી આ ગૃહસ્થના હૃદયમાં ઊંડો ચીરાડો પડ્યો હતો અને એના બેથુદ્ધ ચપ્પ જવાથી એનું પણ બાન જતું રહ્યું હતું તે હવે ધીમે ધીમે ડોકાણે આવવા લાગ્યું. પરંતુ એના અંતરમાં કાંઈ ઉડી વેદના તલા જળઈ તોફાન મચી રહ્યું હતું. એ બેઠને સર આશીર્વાદો પૂછ્યું: “ કેમ મી. આર્ડન, તમને શું થાય છે? તમે પણ માંદા પડી જશો જાગો છો કે શું? ”

“ મી. આર્ડન તો શું પણ આ બેઠને તો ગમે તે મનુષ્યના હાંજા નરમ થઈ જાય. મને કંપારી છુટી મઈ છે ને હું પણ જાણે માંદી ન થઈ ગઈ હોઉં એમ લાગે છે. શું કરવું તે મને સુઝ નથી પડતી. ” ક્લેડી રેડમર્ગે કહ્યું. “ ખરી વાત છે. વજ્ર હૃદયના દૈત્યને પણ કંપારી છુટે એવું હતું. હું તો જરાક બહાર મેદાનમાં લગાર મારી આવીશ અને બે ચાર સીગારો ફુંકી કાઢીશ. મારે કોલો-સીન્થની નજરે નથી પડવું. મેં તો વારંવાર કહ્યું છે અને હજુએ હું તો એજ કહેતો રહીશ કે એની પુત્રી મારા સંબંધમાં તકન નિર્દોષ જ છે. બલ્કે એ લોકો મને એમના દુઃખ અને ફજેલીતું

મૂળ ધારે; છતાં એમને મળવા હું ઇચ્છતો નથી. હું તો બહાર જ ચાલ્યો જમ્મશ. ” એટલું કહીને સીંગાર સળગાવતો જીરોડઠ ધરમાંથી બહાર ચાલ્યો ગયો.

મી. કાલીસીન્થ મેનર બવનનો ખાસ ડોક્ટર નહોતો. સર આર્થિઓડ અને લેડી રેડપ્પર્નની શરીર સંપત્તિ થણી સારી હતી એટલે એમને દાકતરની કાંઈ જરૂર પડતી નહોતી. પણ કદાચિત જરૂર પડે તો મીડલેટનથી દાકતર બોલાવતા હતા. કાલીસીન્થને તો કાંઈ નોકર ચાકર માંદો પડે સારેજ કાંઈ વખત બોલાવતા અને તે વખતે એના તરફ કાંઈ ઝાઝું લક્ષ્ય અપાતું નહિ. બીડબાડના પ્રસંગેજ એને બોલાવતો; એટલે એના દિવાનખાનામાંજ પ્રવેશ ન થાય તો પછી ચા પાણી માટે તો એને બાદર ક્યાંથીજ હોય ?

પોલ, કાલીસીન્થને ત્યાં પહોંચી ગયો તે વખતે ડોક્ટર પોતાની નાની ગાંડીમાં બેસીને બહાર જતો હતો. પોલે બધી હકિકત કહી અને કહ્યું કે “ મારી સાથે ચાલો. ” એ સાંભળીને ડોક્ટર જરા ગભરાએલો લાગ્યો અને શું કરવું તે એને સુઝવું નહિ.

પોલે કહ્યું : “ સાહેબ, આન્ટ જેનની સ્થિતિ ભય ભરેલી છે માટે મારી સાથે આપ પધારશો એવી આશા છે. ”

ડા. કાલીસીન્થ :—“ વાઈ ચાલ ત્યારે આવું. મારી ગાંડીમાં બેસી જા. આપણે સીધા મેનર બવનજ જમ્મએ. ”

કાલીસીન્થને મન કેપ્ટન રેડપ્પર્ન તો અકારોજ ચમ પડ્યો હતો. એની પુત્રીને રેડપ્પર્નજ કલંકિત કરી મુકી એટલે એના તરફ એનો જખરો દ્વેષ હતો. એને પણ એમ તો ખાતરી થઈજ હતી કે કેપ્ટન રેડપ્પર્ન એની પુત્રીના શિયળનો બ્રંશ નથી દર્યો; છતાં

એની પુત્રીને કલકંડને માર્ગે અથોઅ વર્તન કરાવનાર તો રેડખન જ હતો. એણે એને અવળી રીતે ઉત્તેજિત ન કરી મુકી હોત તે કાંઈ કાગનો વાધ થવા ન પામત એમ એનું માનવું હતું; તેથી આખા રેડખન કુટુંબ પ્રત્યે એને જરાએ સ્નેહની લાગણી નહોતી. પણ બેરોનેટ રહ્યા મોટા માણસ. આખા જીવનમાં એમની જખરી લાગવગ પહોંચે એટલે એનાથી એમની સાથે ખુદ્દુ વેરાણું તો બંધાય એવું નહોતું. તેથી જ્યારે જ્યારે લાંથી તેડું આવતું ત્યારે એને ત્યાં જવું પડતું અને બેરોનેટ પ્રત્યે માન અને આદરથી વર્તવું પડતું હતું. છતાં એ બન્ને ઘણી ઘણી આણીની તુંડાઈથી તો એને ઘણુંજ લાગી આવતું હતું; અને તેમાં પણ લેડી રેડખનના અભિમાનનો તો પારજ નહોતો. એના નાકમાં તો ઉટનાં ઉટ ચાહ્યાં જતાં હતાં. ડોક્ટર ફાલીસીન્થની પત્ની કે પુત્રી ભોગભોગ એને રસ્તામાં મળે અને એ લેડી રેડખનને સલામ કરે તો, એના પોતાના દરજ્જાથી હલકા મનુષ્યોની સલામ ઝીલવામાં પણ એને નાનમ લાગતી હતી; અને તેમાં પણ કેવિસ સંબંધી ખટલો મળ્યો ત્યારથી તો ફાલીસીન્થ સાથે રેડખનવાળાઓએ કશો સંબંધ નહોતો રાખ્યો. એમને તો કાટી દોષિત લાગતી હતી અને પોતાનો પુત્ર નિર્દોષ લાગતો હતો. એટલે ફાલીસીન્થનું મન પણ આવા આવા ધણા સંબોજોને લીધે આ શ્રીમંત કુટુંબ તરફ ધણું વિરક્ત જ રહેતું હતું. અને તેથીજ અત્યારે બેરોનેટને ત્યાં જતાં ફાલીસીન્થ ગુંચવાતો હતો. છતાંયે એ જવાને તૈયાર થયો. તેમાં એનો એવડો અર્થ સરતો હતો. એક તો બેરોનેટ જેવાના આમંત્રણને ખુદ્દે ખુદ્દો અસ્વીકાર કરવો એને હઠાપણુ બધું ન લાગ્યું, અને બીજું એના મનમાં એક પ્રકારનો આ આમંત્રણથી ગર્વ થતો.

હતો. તે એવો કે, “ જોયું, હુંપદમાંને હુંપદમાં તણાઈ જતાં હતાં; પણ આખરે મારા વગર ચાલ્યું. ”

આ પ્રમાણે એના મનમાં પરોપકાર વૃત્તિને મદદે એની વૈર વૃત્તિને પોષણ મળ્યું. છતાં સ્પષ્ટતાથી એ વિગદ જણાવવાની એનામાં છાતી નહોતી. આવા રંજિતો મી. કાલીસીન્થ મેનોર બવન આવી પહોંચ્યો અને ગાડીમાંથી કુદકો મારીને નીચે ઉતરી પડ્યો. પોલ એને દીવાનખાનામાં લઈ ગયો.

“ મી. કાલીસીન્થ, પધારો. મારી બેન મીસ રેડમર્ન અત્યારે વણી માંદી થઈ ગઈ છે. પોણા કલાક થયાં એને મૂર્છા આવી છે અને એની દાસી કહે છે કે એને કાંઈક ચેતનમાં લાવતાં બધું કष्ट પડ્યું. પુરેપુરું ચેતન હજીએ આવ્યું નથી. ”

ડોક્ટરને આ પ્રમાણે કહીને બેરોનેટ પોતાની પત્ની તરફ ફરીને બોલ્યા: “ તમે જરા મી. કાલીસીન્થને આન્ટજેનના ચેમ્બરમાં લેડી જશો કે ? ”

લેડી રેડમર્નના હોઠે તો “ ના ” શબ્દ આવીજ ગયો હતો; પણ વિચાર કરતાં એને જણાયું કે આટલું એ હું નહિ કરું તો હું એક નિષ્ઠુર હૃદયની ગણાઈ જઈશ; એટલે એણે કહ્યું: “ મી. કાલીસીન્થ મારી સાથે આવશે તો હું બધી ખુશીથી એમને ત્યાં લઈ જઈશ. ”

અહિં મી. આર્ડન બેઠેલો હતો તેણે મી. કાલીસીન્થને બેઠને કાંઈક પરિચિતપણે હસ્તધૂનન કર્યું. આવા પરિચિત લાગતા હસ્ત-ધૂનનથી બેરોનેટને કાંઈ આશ્ચર્ય પણ થયું.

લેડી રેડમર્ન અને મી. કાલીસીન્થના ગયા પછી બેરોનેટ

કહ્યું “ મી. આર્ડન, તમારે મી. કાલીસીન્થ સાથે ઘણો સારો સંબંધ હોય એમ લાગે છે. ”

“ હા, ઘણો સારો સંબંધ. સર આર્શિબોલ્ડ અમારે તો સર્વ સાથે સારો સંબંધ જોષ્ટ્રએ કની. અમારા જેવા ધર્મચુરને સારા નડતા સંબંધ શા ? બધાની સાથે વિનયથી વર્તવું એજ અમારો ધર્મ. મારે કાંઈ એમની સાથે ખાસ સંબંધ નથી. ”

“ હું પણ એમજ ધાંડું છું. વારં, પણ હવે મીસીસ ડેવિસ શું કરે છે ? એ હજી કાલીસીન્થને ત્યાંજ રહે છે ? ” “ હા, રહે છે તો ત્યાંજ. પણ બહુ બહાર નથી નીકળતી. કદાચ નીકળે તોયે રાત પડ્યા પછી એની માની સાથે જરા બહાર ફરી આવે છે. દેવળમાં તો એ જરાએ આવતી નથી. એને માટે હું કાલીસીન્થને બે અક્ષર આજે કહેવા ધાંડું છું. એના સંબંધી ઉભા થયેલા કેપ્ટન રેડબર્ન ઉપરના ખટલા વિષે તો હું આપના મત સાથે મળતો થાઉં છું. એ વિષયમાં બન્ને જણ નિર્દોષ છે; પણ એ બાઈમાં અસ્થિરતા, અથોઅ અર્વ વિગેરે કેટલાક દુર્ગુણો એવા છે કે દેવળમાં આવ્યા સિવાય એનો લય થાય તેમ નથી. ”

બેરોનેટ અને મી. આર્ડનને એમની વાતોમાંજ પડતા મુકીને આપણે હવે લેડી રેડબર્ન અને ડો. કાલીસીન્થ ગયાં છે ત્યાં આન્ટ-જેનના એમ્બરમાં જરા જઈએ અને એની પ્રકૃતિના સમાચાર લઈએ. આન્ટજેનનો એમ્બર ભવનના એક છેડે જરા ઉંચાણના ભાગમાં હતો. એ ખંડની બારીઓ બાગમાં પડતી હતી અને ગેલેરીમાં તે બાજુએ એક દાદર મુકેલો હતો. એ દાદરથી આ ખંડમાં અવાતું હતું અને ત્યાં યઇને નીચે નોકરાની ઓરડીઓ

હતી તે ઝોસરી તરફ પણ જવાનું હતું. આ ઝોસરીની જોડે વાડો અને વાડાનો પેલી પાસ બાગ હતો. ઝોસરીમાંથી વાડામાં જવાને ત્યાં બારણું હતું અને વાડામાંથી બાગમાં જવાને દીવાલમાં બારણું હતું. આટલી હકિકત વાર્તાની ઘટનાને માટે અમારા પ્રિય વાંચનારે ઘણાં રાખવા જેવી છે.

લેડી રેડમર્ન આગળ ચાલતી હતી અને મી. ક્રાલીસીન્થ તેની પાછળ પાછળ જતો હતો; લેડીએ બારણું ઢિલાડ્યું અને પહેલાં પોતે અંદર જઈને તપાસ કર્યા પછી ડોક્ટરને ચેમ્બરમાં બોલાવ્યો એટલે એ અંદર ગયો. પણ જેવો એ અંદર જાય છે તેવાજ જણે એને ઝાટકો લાગ્યો હોય તેમ એ ચમક્યો અને આ ખંડનું એણે ધણી સફળતાથી અવલોકન કર્યું. તે પણ એવું આચિત્તું અને ઉતાવળું કરી લીધું કે તે તરફ લેડી રેડમર્નનું જરા-એ લક્ષ્ય મળ્યું નહિ; તેમ આનંદજેનની દાસી મણુસમજી શાકી તહિ, અને આનંદજેન તો સમજી શકે એવી સ્થિતિમાં નહોતી; ડોક્ટરે એકે એને મૂર્છા વળાવી હતી છતાં એને કશું જાત તરોતું. ક્રાલીસીન્થ એકા અને આનંદજેન સાથે મર્જિત ધ્રુવ ધ્રુવ વિગેરે પોતાને જરૂરના સવાલો એણે પૂછવા માંડ્યા. જો કે એ આ પ્રમાણે અવાલો કરી રહેલો જણાતો હતો પણ એનું ચિત્ત કંઈ બીજામાં રોકાયેલું હોય એમ જણાતું હતું. એ ત્રણ વખત એણે આખી રૂમમાં પોતાની સીવ દષ્ટિએ જોઈ લીધું. એક હાથમાં ધડીઆળ રાખી અને બીજા હાથમાં આનંદજેનની નાડી ઝાલી. ધડીમાં ધડીઆળ સામું જોતો અને ધડીમાં તીરછી નજરે એ ખંડમાં પડેલી વસ્તુઓને એક પછી એક જોતો હતો. આખરે થોડીવાર નાડી પકડીને એણે કહ્યું કે, " કંઈ ખાસ ગભરાવા જેવું નથી.

મીસ રેડમર્નને કાંઈક આપત થઈ ગયેલા લાગે છે અથવા એમને કાંઈએ વધારે પડતાં ઉશ્કેરી મુક્યાં છે. ”

લેડી રેડમર્ન “ એમને એવું શાથી થયું તે હજી મને સમજાવું નથી ” મીસ રેડમર્ન તો એમની પલટણમાં એક સૈનિક ઉપર ક્રાઈ આશ્ચર્ય બેઠી હતી તેની વાત કરતો હતો. તેમાં એમને કેમ આપત લાગી ગયો ? ”

“ એ તો પેલા ફ્રેડરિક લોન્સડોવ ઉપર તમે ઓળખતા તો હશો. ઓકલેમાંથીજ એ ભરતીમાં જોડાયો હતો. ” ઓન્ટારોની દાસીએ કહ્યું. ડોક્ટર તો પોતાના દરદી સામું એડાઈસે જોયાજ કરતો હતો. દરદી ફટારેલે ડાળે વિચારશૂન્ય જેવી પડદા સામે જોઈ રહી હતી.

“ તારે હું ઘેર જઈને દવા મોકલી આપું છું. પણ મીસ રેડમર્નને જોલણા ન દેશો, તેમ એમના મોઢા આશળ કાઈ કશું બોલશે ત્યાંસો નહિ. ”

એમ કહીને ડોક્ટર હિંમો અને ફરોથી જતાં જતાં એણે આખા શમનમાંહનું નિસીક્ષણ કરી લીધું.

“ તે તો અમને કહેવું પડે તેમ નથી. અમે મીસ રેડમર્ન અટિ પૂર્ણ કાળજી સંભાળે એવા છીએ. એમાં કાંઈને કશું કહેવાની જરૂર નથી. એ તો પાછો મીડલેટનથી અમારા ઘણા કામેદ ફેરીલી ડોક્ટરને બોલાવવો પડશે તો. ” એમ માયાનું હોયકું કહાવી ડોક્ટરની ઉપલી સૂચનાઓ જરાજ આપતાં લેડી રેડમર્ન બોલી.

લેડી રેડમર્ન જાણી જોઈનેજ ડા. કાલીસીન્થને પોતું લાગે તેવું ગર્વિષ્ઠ વચન ઉચ્ચાર્યું; પણ ડોક્ટરે તો જાણે પોતે સમજીજ ન

હોય એવો ડોળ રાખ્યો. ફરીથી પાછો પોતાના દરદી ઉપર એક દષ્ટિનિક્ષેપ કરીને પોતાની હેટ ઝાલીને ત્યાંથી એ ઉઠ્યો અને જતાં જતાં લેડી રેડઅર્નને સાહેબજી કહેવા પુરતો પણ શિષ્ટાચાર એણે ન કર્યો. એટલે તો લેડી રેડઅર્ન છેકાંઈ પડી અને નાકનું ટીચકું ચઢાવીને બોલી: “ આ એક ગામડાનો વૈધ, તેને વળા બેરોનેટની બહેનના પ્રકૃતિ જેવા બોલાવ્યો એટલે એ તો જાણે મારા જેવો કાઈ દુનિઆમાં છેજ નહિ, બડેખાં તો હુંજ છું એમજ ધારી બેઠો છે.” મી. કાલીસીન્થે કાતો આ સાંભળ્યું ન હોય કે સાંભળવાની દરકાર કરી ન હોય, ગમે તે હોય; એ તો શયનખંડમાંથી નીકળીને સીધો ચાલ્યો. લેડી રેડઅર્નના મનમાં એમ આવ્યું કે “ આ ગામડીઆ રાંચાને ગર્વ ચઢી ગયો છે તેથી કાંઈ પણ શિષ્ટાચારની રીતને ન અનુસરતાં એમને એમ ચાલ્યો જાય છે; માટે લાવ એની શુદ્ધિને ઠેકાણું લાવવા બે ચાર વચન એને સંભળાવી દઉં. ” એમ વિચાર કરીને એ તરતજ ડોક્ટરની પાછળ ગઈ અને એકદમ ખૂમ પાડી.

“ મી. કાલીસીન્થ, અહિં આંવા, ઉભા રહો. એ રરતે દિવાન ખાનામાં નહિ જવાય. ત્યાંથી તો અમારા નોકરોની ઓરડીઓમાં જવાનો રરતો છે અને એ દાદર અમારા ખાનગી વપરાશ માટે છે; માટે ત્યાંથી પાછા વળો. ”

કાલીસીન્થે એનું બોલવું જરાએ ન સાંભળ્યું અને સીધો દિવાનખાનામાં જવાને બદલે પેલા ખાનગી દાદરે ચડીને ઉતરવા લાગ્યો. દાદર ઉતરતાં ઉતરતાં એક, બે, ત્રણ, ચાર એમ મોટેથી સંભળાય એમ એણે પગથીયાં પણ ગણવા માંડ્યાં. એને પગથીયાં ગણતો ગણતો ઉતરતો જોઈને લેડી રેડઅર્ન બોલી કે “ જરૂર, એ ગાંડો થઈ ગયેલો લાગે છે. એનું માથું ફરી ગયું છે. ” હજુએ

પાંચ, છ, સાત, આઠ એમ એ તો ગણતોજ અને મોટેથી બોલતોજ ઉતરવા લાગ્યો. લેડી રેડબર્નથી વધુ સદન ન થયું એટલે " જરૂર એ તો ગાંડોજ થઈ ગયો છે. અહિંથી વહેલો દાસતો રહે તો સારું." એમ બોલતી બોલતી મુખ્ય દાદાંથી એ દિવાનખાનામાં ચાલી ગઈ અને પોતાના પતિ અને મી. આર્ડન બેઠેલા હતા, ત્યાં મી. ડાલીસીન્કની વિવેકશૂન્યતાને માટે પોતાના પતિ આગળ એણે સખત શબ્દોમાં ફરીઆદ કરતાં કહ્યું: " આ બેચું, પેલા તમારા જંગલી વૈદ્યએ કયું તે? આન્ટજેનના શયન ખંડમાંથી હોયો તે વખતે જો વિવેકશૂન્ય મને તાહેજી કહેવાનોએ શિષ્ટાચાર ન કયો અને જંગલીની માફક ચાલવાજ માંડ્યું. તેય પણ કયે રસ્તે? પેલા આપણા ખાનગી દાદર છેને? જ્યાંથી ઉતરીને આપણા નોકરોની ઓરડીઓમાં જવાય છે; તે રસ્તે જવાની મેં ધણીએ નાટલી પણ માફ સાંભળવાની એણે દરકારજ ન કરી અને દલરો મને ચીઢવવા મોટેથી દાદરનાં પગથીયાં ગણતો ગણતો ત્યાંથી જ ઉતરવા લાગ્યો. એણે આપણું અપમાન કરવામાં જરાએ બાકી રાખ્યું નથી. હું તાજ કહેતી હતી કે તમે એને ન બોલાવશો. " મલ્તિનું આવું સંભાષણ સાંભળીને બેરાનેટ તો ધુંવાં પુંવાં થઈ ગયો. શું એકે ગામ્મડ્ડો આટલો બધો ગર્વિષ્ટ થઈ ગયો છે !"

મી. આર્ડન આ બધું વૃત્તાંત સાંભળીને બાન જુલી ગયો હતો. એ છેક વિચારશૂન્ય થઈ ગયો હતો. અત્યારે એના હૃદયમાં કાંઈ જબરૂં તોફાન ચાલી રહ્યું હોય એમ જણાઈ આવતું હતું.

પણ મી. ડાલીસીન્ક તો દાદરનાં પગથીયાં ગણતો ગણતો

દાદર ઉતરી રહ્યા. બધાં ગળીને આસડ પમથીયાં થયાં એ એણે ગણ્યાં. ઉતરીને વાડામાં ગયો અને ત્યાં થોડીવાર સુધી આમ તેમ જોતો વિચિત્રતાથી ઉભો રહ્યો. બધા નોકર ચાકરો પણ એની આવી વિચિત્રતાથી આશ્ચર્ય પામી ગયા. એમને એમ થયું કે મી. ટાલીસીન્થને આ રાં ચર્ચ થયું છે તે આમ વિદગ્ન જોવા ચર્ચ થયો છે? એકાદ જણે તો એને પૂછ્યું એ ખરું કે, તમે આમ કેમ કરો છો? પણ એણે કશો જવાબ આપ્યો નહિ. પછી વાડામાંથી બાગમાં બારણું પડતું હતું ત્યાંથી બધું જોતો જોતો એ બાગમાં નીકળી પડ્યો. ત્યાં પણ થોડીવાર આમ તેમ જોયું અને પછી બાગમાં થઈને સરીઆમ રસ્તે પડી ગયો. આ પ્રમાણે એણે આખા ભવનનું નિરીક્ષણ કરી લીધું. તેથી એને કાંઈ સંતોષ થયો હોય એવું જણાયું અને એના મુખ ઉપર વિલક્ષણ રિમત ફરકી રહ્યું. આ અરસામાં એને કાંઈ મનુષ્યનાં પગલાંનો અવાજ સંભળાયો એટલે એણે આમતેમ જોયું.

સીગારેટ ટુંકતા રેડબર્નને એણે જોતો જોયો એટલે “ ઠીક થયું ” એમ સ્વગત બોલીને એ છેક એની પાસે જઈ પહોંચ્યો. પછી દઢ અને નિશ્ચયપૂર્ણ સત્તાદર્શક સ્વરે એ બોલ્યો: “ કેપ્ટન રેડબર્ન, રાં થયું કે તમે મને વખતસરજ મળી ગયા. મહેરબાની કરીને તમે મારી સાથે તમારા દિવાનખાનામાં ચાલો. મારે તમારી સાથે કેટલીક વાતચીત કરવાની છે. ”

ટાલીસીન્થના આવા સત્તાધારક દમામભર્યા વાક્યથી ઞરોહ્ય એટલો બધો અંત્રાલિત થયો કે, શું જવાબ દેવો તે પણ થીકર એને સુઝતું નહિ. આખરે એણે સામો ઉદ્વેગ લઈ જવાબ આપ્યો:

“ જાણે હું તમારો દબાયેલો હોઉં એવી રીતે તમે કાણુ મારા ઉપર હુકમ ચલાવનાર ? ”

“ હું તમને ફરીથી કહું છું કે મારી સાથે દિવાનખાનામાં આવવાથી તમનેજ લાભ છે. મારે તમારી સાથે જે વાતચીત કરવાની છે તેને તમારી કૌટુંબિક આગ્રહ સાથે બહોત માઠ સંબંધ છે. ” જે કાલીસીન્થ અત્યાર સુધી પોતાનાથી સારી સ્થિતિના ગૃહસ્થો સાથે બહુજી વિનય અને વિવેકથી વર્તતો હતો, તે અત્યારે આવી આગ્રાધારક સત્તાથી વાત કરી રહ્યો હતો તે ઉપરથી કેપ્ટન રેડબર્નને ખાતરી થઈ કે એનું કહેવું ખરું હશે. પરંતુ પોતે નમ્યું આપ્યું છે એવું જણાવા ન દેતાં પોતાના હમેશના તુડાઈબર્યા મીઝસમાંજ એણે કહ્યું: “ તમારી ત્યાં આવવાની ઈચ્છા છે તો ઠીક ચાલો. ” એમ કહીને એ કાલીસીન્થની સાથે પાછો ફર્યો અને જરનના દિવાનખાનામાં બંને જઈ પહોંચ્યા.

પ્રકરણ ૪૧ મું.

લેડી બટના.

દિવાનખાનામાં સર આર્ચિબોલ્ડ અને લેડી રેડબર્ન કાલીસીન્થના ઉદ્વેગને સંબંધીજ વાત કરી રહ્યાં હતાં અને કોપથી એના સંબંધમાં અનેક ઉદ્ગારો કાઢતાં હતાં. મી. આર્ડન તો આંતર વેદનાથી વિચારશૂન્ય થઈને ખારીની બહારજ જોઈ રહ્યો હતો. એ અરસામાં કેપ્ટન રેડબર્ન અને કાલીસીન્થ બંને દિવાનખાનામાં

જાન્યુઆરી ૧૯૨૧
૫૨૧૮ ૫૨૧૯ ૬૨૧

જેતાં તો નાનમજ લાગતી હતી. તમે જાણ્યું કે, આ ઘટનાને ધણી વર્ષ થઈ ગયાં છે એટલે એ વાત દયાઈ ગઈ છે. વળી મારા જેવાને આટલે બધે વર્ષે એની ખબરે શી પડવાની છે? અને કદાચ ખબર પડે તોયે મારા જેવા રંકેનું ખરું માનવાનુંયે કાણુ છે? ઉલટો મને બધા દેખીલો કહીને ધિક્કારી કાઢશે. એટલે મેં તમારા ઉપર જે ઉપકાર કર્યો હતો તે પણ તમે ભુલી ગયા અને મારી પુત્રીના વર્તન જાણત તમે ગમે તેવી ટીકા કરતાં પણ ડર્યા નહિ. તમે જાણે દેવાએ મોટા પવિત્ર અને ધર્મિષ્ઠ હો તેમ મારી પુત્રીએ આવી છે તે લેવી છે એમ અનેક પ્રકારના આક્ષેપો સુકતાં પણ તમે ખચકાયા નહિ.

સર આર્શિબોલ્ડ રેડયર્ન અને લેડી રેડયર્ન, તમે બન્નેએ તો જાણે અમે તમારાં હલકાં નોકર હોઈએ તે પ્રમાણેનુંજ અમારી સાથે વર્તન રાખેલું છે. અમે તો જાણે તમારા કશાએ હિસાબમાં નથી એમજ અમને તમે ગણી કાઢ્યાં છે; અને તમે, કેપ્ટન રેડયર્ન, મારી લાડકવાઈ પુત્રીની આખરેતે કલુષિત કરી દીધી છે. એમ ન ધારશો કે શ્રીમંત લોધાનેજ પોતાનાં છોકરાં પ્રત્યે પ્રેમ હોય છે. અમે રંકને પણ અમારાં બાળક એટલાંજ વહાલાં હોય છે એમ તમારે સમજવું જોઈતું હતું. આજે તમારા સર્વનો અહંકાર, મદ, ગર્વ અને આક્રમણ જે કહો તે સંપૂર્ણ રીતે ગળી ગયાં છે. જો કે હું ચોક્કસ રીતે જો ન કહી શકું; પણ બધા સંજોગોના આંકડાને એકઠા કરીને એક બીજામાં ભેરવી હઈ, તો આત્મી એક સરળ સાંકળ બની રહે છે; અને તે ઉપરથી મીઠાદેનમાં જોને દેહાંત હંડની શિક્ષા ભોગવવાનો હુકમ થઈ ચુક્યો છે, તે ક્રેડરિક લાન્સડેલ

અત્યારે કાંઈ તોફાન આવી રહ્યું હતું એવું ત્યાં બેઠેલાં બધાં સમજી ગયાં. મી. ક્રાલીસીન્થે તો આડંનના કહેવા ઉપર કશું લક્ષ્ય ન આપતાં સર્વ સાંભળે એમ કહ્યું:—

“ મી. આડંન, મારે કેવી રીતે વર્તવું તેનો મેં તો મારા મન સાથે નિશ્ચય કરી દીધો છે; અને એ નિશ્ચયમાથી હું જરાએ ડગવાનો નથી. છતાંએ હું જે રહસ્યનો સ્ફોટ કરવા માગું છું તે રહસ્ય મારે બહાર પાડવું કે ન પાડવું એનો સબળો આધાર તમારા સર્વ ઉપરજ રહેશે. ”

આડંન ઉપર તો જાણે વિખાતક પ્રહાર પડ્યો હોય તેમ એ એકદમ કંપિત થઈ ગયો. એના કંઠમાથી ધરધર કરતો અવાજ આવતો હતો અને એ સાક્ષાત્ શોક મૂર્તિમાન થઈ રહ્યો હતો. એ એટલો બધો શીકકો પડી ગયો હતો, એટલો બધો બચબીત થઈ ગયો હતો અને શોક તથા દુઃખમાં ડુબી ગયો હતો કે એના જેવી સ્થિતિ તો ફાંસીને લાકડે ચઢવા જતા મનુષ્યની પણ નહિ થઈ હોય. એ તો પાછો એકાએક બેઠો હતો ત્યાંથી ઉઠ્યો, હાથમાં હેટ લીધી અને એકદમ ત્યાંથી પોખારા ગણી જતો હતો; પણ ક્રાલીસીન્થે એને વચમાજ અટકાવ્યો. બળપૂર્વક એનો હાથ ઝાટ્યો અને કહ્યું: “ એમ તમારાથી નાસી જવાયે નહિ. અત્યારે હું જે વાત કહેવાનો છું તે વાતનું તમારે સમર્થન કરવું પડશે અને તમારી તાકાત નથી કે તમે તે વાતનો ધનકાર કરી શકો. ”

એક જુલમી પિતાના હાથમાં બાળક કેવો ચું કે આ ક્યાં વમર તેની આસાનું અશ્વરક્ષક પાલન કરે છે, તેવી સ્થિતિ અત્યારે મી. આડંનની થઈ ગઈ હતી. એનાથી બહાર ન જઈ શકાયું.

ડોક્ટરે એને એની જગ્યા ઉપર પાછો બેસાડી દીધો; એટલે ટેબલ પાસે પોતાની ખુરશી ખસેડીને પોતાના બે હાથમાં મોઢું ઢાંકી હજીને આડંન હુસકાં ભરતો ભરતો બેઠો.

આડંનની આવી વિચિત્ર સ્થિતિ જોઈને સર્વને અચંબો થયો. ક્રાક્ષીસીન્ધના જાણવામાં નક્કી કાંઈ ગુપ્ત વાત આવેલી છે અને તેથીજ અત્યારે એ નિશ્ચયાત્મક અધિકારથી વાત કરી રહ્યો છે એમ સૌને સમજાઈ ગયું; એટલે સર આશિંમોદડ પણ પોતાની ગૌરવતાને પ્રતાપ જણાવતા બંધ પડ્યા અને ક્રાક્ષીસીન્ધને ધમકાવવાનું પણ એમણે તરતજ છોડી દીધું. સર અને લેડી રેડબર્ન તથા જીરોદડ ત્રણે જણ પોતાની ખુરશીઓ ખસેડીને ટેબલ આગળ લાવ્યા એટલે ક્રાક્ષીસીન્ધે શરૂઆત કરી.

“ હું નકામું ટાયલું કરીને મારી વાત લખાવવા માગતો નથી. મારી વાત સાદી અને સીધી છે; છતાં એ સાંભળીને સર આશિંમોદડ, તમે અને ક્રેપ્ટન રેડબર્ન, તમે પણ આશ્ચર્યના મહાસાગરમાં ડુબી જશો. હું આજથી ૩૧ વર્ષ ઉપરની વાત કહું છું. તે વખતે હું ઓઢલેમાં નવો સવોજ ડોક્ટર હતો. મારાથી જુના અને જમી ગયેલા ડોક્ટરો આગળ માઈ થું ચાલે ? એટલે મહા પરાણે મારી આજીવિકા હું ચલાવી રહ્યો હતો. હું પરણેલો હતો અને મારી સ્ત્રી ગર્ભવતી હતી એટલે મારે પૈસાની તો ઘણી જરૂર હતી. મને તો મારા ધંધામાં પુષ્કળ પૈસા કમાવાની આશા હતી; પણ મારે નિરાશ થવું પડ્યું અને જીવન સંગ્રામમાં મારે અનેક વિટંબણા વેઠવી પડી. પરંતુ મને તેમાં એકાએક વિજય પ્રાપ્ત થાય એવો એક બનાવ બન્યો. એક દિવસ રાતે અગીઆર વાગ્યાને સુમારે મારી સ્ત્રી એની

શિથિલ પ્રકૃતિને લીધે વહેલી સુષ ગધ હતી. મેં એક બાઇ નોકરને રાખી હતી તે પણ સુષ ગધ હતી અને હું સુષ જવાની તૈયારી કરતો હતો; તેવામાં ઢાઇએ માઈ બારણું ઠોક્યું. મેં નીચે જમને બારણું ડિઘાડ્યું એટલે ધરમાં મારા ઝોળખીતા એક સદ્-ગૃહસ્થ આવ્યા. તેમની સાથે હું મારા દવાખાનાના રૂમમાં ગયો. આવનાર ગૃહસ્થ ઘણા ગલરાટમાં હતા અને એમનું મન જરાએ ઠેકાણું નહોતું એમ કહું તોયે ચાલે. એ ખેદા અને કાંઈ બાગ્યા તુટ્યા શબ્દોમાં બોલ્યા કે; “ડોક્ટર, એક આગરદાર કુટુંબની યુવતી પત્ની પદને પામ્યા પહેલાંજ સગર્ભા થઈ છે અને અત્યારે તેને પ્રસવકાળ આવી લાગ્યો છે માટે એને પ્રસવ કરાવવા તમારી વૈદ્યીય સહાયની ખાસ જરૂર છે. તમે હમણાં ને હમણાં મારી સાથે આવશો ?” મેં તે સદ્ગૃહસ્થ મને જ્યાં તેડી જાય ત્યાં જવાની હા પાડી; એટલે એમણે મને કહ્યું કે ડોક્ટર મારી સાથે તમે આવવા તે તૈયાર થવા હો પણ તે પહેલાં તમારે હું કહું તેમ વર્તવાની શરત કબૂલ કરવી પડશે. જો તેમ કરવા તૈયાર હો તો તમારી શી બદલ તમને સો ગીની મળશે. સો ગીની જેવી રકમ તો મારે મન મહા મોટી મીલકત થઈ પડે તેવું હતું. કારણ કે તે વખતે મારી આર્થિક સ્થિતિ બહુ કફેડી થઈ ગઈ હતી, અને હવે માઈ શું થશે એવી ચિંતાથી હું થોડી મિનિટ પૂર્વે તો રડી પડ્યો હતો. એટલે આવી મોટી રકમ મળે તો ગમે તેવી શરત હોય તોયે તે પાળવાનું મેં કબૂલ કરી દીધું. મેં કબૂલ કર્યું એટલે તે ગૃહસ્થે મને કહ્યું કે હું જે સ્થળે તમને લઈ જવા માગું છું તે સ્થળથી તમે સર્વથા અપરિચિતજ રહો એવી મારી ઇચ્છા છે. માટે તમારે આંખે પાટા બંધાવવા પડશે અને બાજુ જે જે સુથનાઓ

હું કંઈ તે પ્રમાણેજ તમારે વર્તવું પડશે. એ પ્રમાણે વર્તવાં હું તૈયારે થઈ ગયો એટલે તે ગૃહસ્થે મને પહેલાજ પચાસ પાઉંડ આપી દીધા. પૈસા જોઈને મારા હર્ષનો તો પારજ ન રહ્યો. હું તો લામણો-જ મારી પત્નીના શયનખંડમાં દોડ્યો અને એને આ ખુશ ખબરે કહીને તરત મારા દવાખાનામાં પાછો ફર્યો. પછી પ્રસવ સમય માટે જોઈતી દવા વિગેરે લઈને તે ગૃહસ્થની સાથે હું ઘરની બહાર નીકળ્યો.

અમે દેવળની પાસેની ગલીમાં ગયા. ત્યાં એક ગાડી ઉભી હતી. અમે ત્યાં પહોંચ્યા એટલે ઘોડા પાસે ઉભેલો સખસ ત્યાંથી એકદમ ચાલ્યો ગયો. રાત અંધારી ધોર હતી. ગલીમાં પણ તે વખતે કોઈની અવર જવર નહોતી; એટલે પેલા ગૃહસ્થે પોતે સાથે આણેલો મોટો રૂમાલ કાઢ્યો અને મારી આંખે બાંધી દીધો ત્યાર-પછી મારો હાથ ઝાલીને એણે રતે ગાડીમાં બેસાડ્યો. એ પણ મારી પાસે બેઠો. ગાડીમાં બેઠા પછી હું પાટો છોડી ન નાખું તેટલા સાડે મારા હાથનાં મોજાં દઢાવા નંખાવીને મારા હાથ ધુંટણ ઉપર મુકાવ્યા.

આ પ્રમાણે સાવચેતી રાખીને એણે ગાડી હાંકવા માંડી. અડધાએક કલાક મારે મુસાફરી કરવી પડી; પરંતુ મને એમ લાગ્યું કે સીધે અને ટુંકે રસ્તે જવાને બદલે મને લુલાવામાં નાંખવાને હાંકનાર ગૃહસ્થે લાંબો અને અવળો રસ્તો લીધો હતો. આ હકીકત મારા ખ્યાનમાં તો ન આવત; પણ હાંકનાર ગૃહસ્થે જે ત્રણ વખત ઘોડાની લગામ ખેંચીને ઘોડાને ઉભો રાખ્યો હતો અને ક્યે રસ્તે-થી જવું તેનો વિચાર કરીને એ હાંકનો હોય એમ મને જણાયું.

ને એ સીધી રસ્તેજ મને લઇ જતો હોત તો આમ એ ત્રણ વખત
એને ઘોડાને ઉભો રાખવાની કરીએ જરૂર નહોતી; પણ આડા અવ-
ળા રસ્તાનો એ ભોમીઓ નહિ હોવાથી એને આમ કરવું પડેલું.
અડધા કલાકે અમે અમુક સ્થળે આવી પહોંચ્યા એટલે પેલા ગૃહસ્થે
મને ગાડીમાંથી નીચે ઉતાર્યો અને હું પાટો ન છોડી નાખું તેથી
મારા હાથ પણ એણે નીચાજ રખાવ્યા. એ પોતેજ ઘોડાને બાંધતો
હોય એમ જણાયું કારણ કે, પાસે ઘોડાવાળો કે કાઈ બીજું માણસ
જણાતું નહોતું.

પછી એણે મારો પાટો ખરોજર બાંધેલો છે કે છુટી ગયો
છે તે તપાસ્યો અને ત્યાર પછી મારો હાથ ઝાલીને એણે મને
દોરવા માંડ્યો. મારા મનમાં સ્વાભાવિક રીતેજ આ ગુપ્ત રહસ્ય
જાણવાની પ્રવળ ઇચ્છા થઈ આવી. મને એમ થયું કે જો આ
રહસ્યની મને ખજર પડી જાય તો જરૂર મારા ધરમાં પૈસાનો
વરસાદ વરસે; એટલે જો કે મારી બાંધે પાટા બાંધેલા હતા, મારા
હાથ નીચે લટકતાજ રખાવ્યા હતા; છતાં હું કેવી જમીન ઉપર
ચાલું છું તેનું મારા પગ દ્વારા હું અનુમાન કરી શક્યો. જે જે
દરવાજા અને દ્વારમાંથી મને લઇ જવામાં આવ્યો તે સર્વે મેં
સ્મરણમાં રાખ્યું, અને જેટલા જેટલા વાંક વળવાના આવ્યા તે પણ
મેં યાદ રાખી લીધા. આખરે અમે એક ધરમાં આવી પહોંચ્યા.
દાદરે ચઢ્યા. ચઢતાં ચઢતાં મેં દાદરનાં પગથીયાં ગણી લીધાં.
ઉપર જઈને મને એક સુવોના ઓરડામાં લઇ ગયા એટલે પેલા
ગૃહસ્થે કહ્યું કે, આ ઓરડામાંજ પેલી સગર્ભા યુવતી પ્રસવશાળની
તૈયારીમાં છે. મારી સાથે એટલી વાત કર્યા પછી એણે કાંઈ બીજું

વ્યક્તિને જ્ઞાનમાં કહ્યું. તે અન્ય વ્યક્તિના અવાજ ઉપરથી મને માલમ પડ્યું કે તે સ્ત્રી હતી. પછી પેલો ગૃહસ્થ ચાલ્યો ગયો અને હું એ ઓરડામાં પેઠો. પછી ઓરડાનું બારણું બંધ થયું. પેલી બાઈ જે પેલા ગૃહસ્થ સાથે વાત કરતી હતી તેણે મને પૂછ્યું કે; “ડોક્ટર, તમારો પાટો છોડ્યા સિવાય તમે તમારું કામ કરી શકશો ખરાને ?”

મેં ચોખ્ખી ના પાડી અને કહ્યું કે પાટો છોડ્યા વગર મારાથી એ બાઈને તપાસાશે નહિ અને કરના યોગ્ય કાંઈ પણ થઈ શકશે નહિ.

એણે મને સમજાવ્યો તો ધણીયે. પણ હું એકનો એ ન થયો. મેં કહ્યું કે પાટો નહિ છોડો તો, હું તો આવ્યો તેવો પાછો જઈશ. તમને કશી મદદ નહિ કરી શકું. એટલે એણે એક ખુરસી ખસેડી લાવ્યાને તેના ઉપર મને બેસાડ્યો. પછી કટલીક સેકંડનો વિલંબ કર્યા પછી એ બાઈએ મને પાટો છોડી નાખવાની આજ્ઞા કરી. તરતજ મેં પાટો છોડી નાખ્યો. પાટો છોડતાજ ઓરડાની સુંદરતા મારી દૃષ્ટિએ પડી અને ત્યાંની સર્વ રચના મારી સ્મરણ નોંધમાં લખાઈ ગઈ. પરંતુ પેલી યુવતીના મુખ ઉપર તો કાળો ખુરખો નાખેલો હતો; તેમજ પેલી બાઈ જે મારી સાથે વાત કરતી હતી તેનું મોઢું પણ ઢાંકેલુંજ હતું.

ત્યાર પછી અરૂપ સમયમાં આ યુવતીને પ્રસવ થયો. બાળક ઘણું સુંદર હતું અને એની માતાની પ્રકૃતિ પણ જલદીથી પ્રસવ વેદનાથી સ્વસ્થ થઈ જશે એમ મને લાગ્યું.

પેલી બાઈ પ્રસૂતાની સારવારમાં હતી પણ એના ચોષાક

ઉપરથી એ આ ધરની દારી તો નહિજ હોય; પણ આ પ્રસંગને માટેજ આણેલી દાયણુ હોવી જોઈએ. અથવા તો આ પ્રસંગ સાચવી લેવાને કાઈ બાકુતી બાધ આણી હશે એમ મને લાગ્યું. મારી જરૂર પુરી થઈ એટલે પેલી બાધએ મને પાછો આંખે કસકસીને પાટો બાંધી દીધો અને ચોરડાનું બારણું ઉઘાડ્યું; એટલે પાછો પેલોજ ગૃહસ્થ આવી પહોંચ્યો અને મને જે રસ્તે આણ્યો હતો તેજ રસ્તે પાછો લઈ જવામાં આવ્યો. દાદર ઉતરતાં ફરી પાછાં મેં એ પગથીયાં મારી ખાતરી કરવા મણી જોયાં, બહાર ગાડી ઉભી હતી તેમાં મને બેસાડ્યો અને તે ગૃહસ્થે ગાડી હાંકી. આ વખતે પણ અડધો કલાક થયો. અને આખરે જતી વેળાએ હું જે જગ્યાએથી ગાડીમાં બેઠો હતો તેજ જગ્યાએ મને ઉતાર્યો. પેલા ગૃહસ્થે મને બાકીના પચાસ ગીની ગણી આપ્યા અને મને કહ્યું કે ડાહટર, તમારી પ્રેક્ટીસ સારી ચાલે તેને માટે હું ગુપ્ત રીતે તમને મદદ કરતો રહીશ. આડકતરી રીતે ન્યાં ત્યાં તમારા નામની ખ્યાતિ કરી દઉંશ. એટલું કહીને એ એને રસ્તે પડ્યો અને હું મારે ઘેર આવ્યો.

ઉપરની ઘટનાને વર્ષોનાં વર્ષો વીતી ગયાં. લગભગ એકત્રીસ વર્ષ પાણીના રેલાની માફક વહી ગયાં ત્યારે આજે સત્ય વાર્તા હું બણી શક્યો છું. મને તે રાતે આજ ભવનમાં તેડી આણ્યો હતો અને મીસ રેડબર્નનાજ શયનગૃહમાં મને લઈ જવામાં આવ્યો હતો; અને આ અર્ધિ બેઠા છે તેજ ગૃહસ્થ મને તેડવા આવ્યા હતા. ”

એમ બોલીને એણે મી. આર્ડન તરફ પોતાની આંખણી લંબાવી.

ત્યાં બેઠેલા કોઇનાએ મુખમાંથી એક શબ્દ પણ નીકળી શક્યો નહિ. બધા અને આશ્ચર્યથી જાણે એ બધાએ સર્વાંગે રહી ગયા હોય એમ થઈ ગયું. અન્યારે કોઈના મોઢામાં બ્રહ્મજ નહોતી. સર્વને ધુમ્મરી છુટી રહી હતી.

જીરોદડને જો કે આન્ટજેન પ્રત્યે ધણો દ્રેષ બાવ હતો; છતાં જો આ કલંક પ્રસિદ્ધિમાં આવે તો એમનું આખું કુટુંબ કલંકિત થઈ જાય; તેથી આન્ટજેનનું કલંક બહાર ન આવે તે જોવાને એ પણ ધણો ઉત્સુક હતો.

કાલીસીન્યે અધુરી વાત આગળ ચલાવી: “ મને અત્યારે આ જીવનમાં લાગ્યા પછી પેલા ખાનગી દાદરે થઇને મીસ રેડબર્નના એમ્બર-માં લઇ ગયા; એટલે મેં એ દાદરનાં પગથીયાં ગણી રાખ્યાં છે, તેમ નીચેની ઓસરીમાંથી વાડામાં જવાનું દાર અને વાડામાંથી બાગમાં જવાનું દાર મેં ખરોખર નીરખી લીધું છે. તેવીજ રીતે જ્યાં જ્યાં વાંક વળવાના છે તે બધાએ વાંક મેં લક્ષપૂર્વક જોઈ લીધા છે. એ બધું અત્યારે જોઇને આજથી એકત્રીસ વર્ષ ઉપરની સર્વ ઘટના મારા સ્મરણમાં તાજી થઇ ગઈ છે, અને તેનો એકે એક દાખલો મને મળ્યો છે.

કેમ મી. આર્ડન, આ વાતનો તમારાથી ઇનકાર થઇ શકે એમ છે ? તમે હમણાંજ તમારા ઉપર દયા કરવાની મને વિનંતિ કરી હતી. મેં જે રહસ્યનો શોધ કર્યો છે તે ગુપ્ત રાખવાની તમારી ઇચ્છા હતી શું કામ ? કોની ? તમારી ખાતર તો નહિજ. તમને તો એની પરવાએ ક્યાં હતી ? હમણાં હમણાં તો તમે ધણું ગર્વિષ્ટ બની ગયા છો. તમારી પત્નીને મારી પત્નીના સામું

આવી પહોંચ્યા. જેવો કાલીસીન્થને જોયો કે તેવાંજ બન્ને પતિ પત્ની ખરેખરા ઉમ થઇ ગયાં અને એમણે વિકાળ સ્વરૂપ ધારણ કરી દીધું. મી. આર્ડનના સ્થિતિ એને જોઇને જુદીજ થઇ ગઇ. કાલીસીન્થના મુખ ઉપર મક્કમપણું અને વિજય મેળવ્યો હોય તેવો આનન્દ જણાતો હતો એટલે આર્ડનનું મુખ કરમાઇ ગયું, નિસ્તેજ થઇ ગયું અને ધમ ધમ ને બારી આગળ પડેલી ખુરસી ઉપરજ એ ખિન્ન થઇને બેસી ગયો.

મી. આર્શિબોલ્ડ તો કાલીસીન્થ ઉપર બહુકીજ રહ્યા હતા એટલે એને જોઇને એમનો ક્રોધ બમણા વેગથી ઉછળી રહ્યો અને ધુધવાઇને બોલ્યા: “કાલીસીન્થ, તમે લેડી રેકમન” પ્રતિ જે અવિવેક અને જંગલીપણું દર્શાવ્યું છે તેને માટે મને તમારા ઉપર એટલો બધો તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થાય છે કે તે દર્શાવવાને મારી પાસે પુરતા શબ્દોએ નથી.”

“સર આર્શિબોલ્ડ, તમારી સાથે ખોટી જીભાળેડી કરવાને મને જરાએ અવકાશ નથી. મારે એક અગત્યનું કાર્ય કરવાનું છે અને તે પૂર્ણ કરીનેજ હું અહિંથી જવા વિચાર રાખું છું.” ડૉક્ટરના આ અભિમાનભર્યા વચનોથી બેરોનેટ અને લેડી રેકમન બન્ને અંતઃપ્રાપ્ત ગયા. જોરોસ તો આશ્ચર્યચકિત થઇને જોઇ રહ્યો.

પરંતુ મી. આર્ડન તો બેઠો હતો ત્યાંથી એકદમ ઉભો થઇ ગયો. કાલીસીન્થ પાસે દોડી ગયો, એનો હાથ પકડ્યો અને ગભરાતાં ગભરાતાં એના કાનમાં એણે ધીમે રહીને કહ્યું: “મી. કાલીસીન્થ, પ્રશ્નની ખાતર મારા ઉપર દયા કરો.”

આર્ડનનું કહેવું કાલેજે સાંભળ્યું નહોતું. છતાં એના અંતમાં

મી. આર્ડન તથા મીસ રેડબર્નનોજ પુત્ર હોષ શકે એ મારી માન્યતાને પુષ્ટિ મળે છે. ”

મી. આર્ડન અત્યાર સુધી ઉધું ધાલીને બેસી રહ્યા હતા તેણે હવે ઉચું બેસું અને ચીરાષ જતા અંતઃકરણે ફાટી પડતા હૃદયે એ બોલ્યો:—“ હા, એજ, એજ. મી. કાલીસીન્થ તમે સત્યજ કહ્યું છે સર આર્શિબોલ્ડ રેડબર્ન, ખરેખર હું એક મોટા દુર્ભાગી અને પાપી છું. ”

આ અવનવું વૃત્તાંત સાંભળીને બેરોનેટના મનમાં અજબ અજબજાણાટ મચી રહ્યો. લેડી રેડબર્નને તો સખત ધા લાગી ગયો. શ્રેણીક પશુ લયગ્રસ્ત થઈ ગયો. એને એમ થયું કે, “ આ સત્ય વાર્તા હોય, તો હું શું મોટું લક્ષને મારી રેજીમેન્ટમાં પાછો જઈશ ? ” ટ્રેકરિક લોન્ડોનની સર્વ વિપત્તિનું મૂળ તો હું છું; તો જગતને માફ મોટું શી રીતે ખતારી શકીશ ? ”

બેરોનેટને જરાએ જંપ ન વળ્યો. દિવાનખાનામાં એમણે પાંચ છ આઠા માર્યા પણ એમની ગભરામણ વધતી જતી. આખરે એ આર્ડન પાસે આવીને ઉભા રહ્યા અને એને કહ્યું “ મી. આર્ડન, હવે તો બધી વાતનો અંગીકાર અને સ્વીકાર થાય તો વધારે સારું. મી. કાલીસીન્થની વાર્તામાં ન્યાં ન્યાં ત્રુટીઓ હોય તે ત્રુટીઓ તમે પુરી કરો અને સવિસ્તર નિવેદન કરો. ”

“ મારે મારા ભાગ્યનું જે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડશે તે હું બધી ખુશીથી કરીશ. મારી કીર્તિને ડાઘ લાગી જશે તોયે કરીશ. એમ બોલતો મી. આર્ડન ગળમળા થઈ ગયો, એની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. સજ્જ નેત્રે ઉપસા વૃત્તાંતનું એ વિવરણ કરવા

હાગ્યો; પણ તેમ કરતાં કરતાં તો એ યોધાર આંસુએ રડો રહ્યો હતો. હયા અને હમાનાં દાન માગી રહ્યો હતો. એટલે એ સ્થિતિમાં એણે જે છુટક છુટક વૃત્તાંત કહેવા માંડ્યો તે અમે એનાજ શબ્દોમાં મુકીએ તેના કરતાં સમાસતઃ અમે એનો ભાવાર્થજ વાંચનાર સમક્ષ રજુ કરવો યોગ્ય ધારીએ છીએ.

આ વાર્તાની શરૂઆત જ્યારથી થાય છે, તેનાં લગભગ ૩૨ વર્ષ પૂર્વે સર આશિષોદ્ધની ભગિની જેન રેડમન સોળ વર્ષની સુંદરી હતી. આનંદી, હસમુખી અને સંસારથી તદ્દન અજાણી હતી. એનું હૃદય નિર્મળું હતું એટલે કાંઈ પણ વસ્તુની છાપ એના હૃદયમાં તરતજ પડી જતી. એના માતાપિતા એની નાની ઉંમરમાંજ ગુજરી ગયાં હતાં એટલે બેન્ને ભાઈએન એકલાંજ પડી ગયાં હતાં, અને એમના જીવનમાં વૃદ્ધ કાકી એમના ઉપર દેખરેખ રાખ્યા કરતાં હતાં. તે પણ જેન પંદર વર્ષની થઈ તે અરસામાં ગુજરી ગયાં. જેનનું શિક્ષણ પુરૂ થયું એટલે એનો શિક્ષકાને પણ રજા આપવામાં આવી; એટલે જીવનમાં બે માણસની વસતી હતી તે પણ ગ્રામ અને આખા જીવનમાં હવે આ બે ભાઈએન સિવાય કાંઈ એમના અંગનું રહ્યું નહિ. સર આશિષોદ્ધની ઉંમર તે વખતે છઠ્ઠીસ વર્ષની હતી. એ કુંવારા હતા વળી આનંદી અને માયા મારનાર હતાં. જ્યારે ગામડામાં રહેતા ત્યારે એ શિક્ષકનાજ ધણા શોખીન હતા; અને લંડન જતા ત્યારે દારૂ વિગેરેના છંદમાં પડતા. એમને નાનપણથીજ પોતાની બેન પ્રત્યે ધણો રનેહ હતો; છતાં ઉપરોક્ત શિક્ષક અને દારૂ વિગેરેના છંદમાં પડતાં એને પણ એ સુધી જતા હતા, અને બેનને એકલી મુકીને

પોતાના શોખ પુરા કરવાને ધણુવાર એ બહારના બહારજ રહેતા હતા. પોતાની પ્રિય ભાગિની ઘેર એકલી છે, કાંઈ વડીલ કે સમજી સ્ત્રી ઘરમાં નથી એટલે એને કંઈ ગમશે વિગેરે કશા વિચાર સર આશિર્બોદને ન આંગ્યો. પરિણામ એ આંગ્યું કે સોળ વર્ષની નાની વયમાં ગૃહનો સર્વ કારભાર એક પુખ્ત વયની સ્ત્રીની માફક જોતને માથે આવી પડ્યો. મેતોર ભવનની અધિષ્ઠાત્રી મીસ રેડબર્નજ થઈ રહી હતી; એટલે ગૃહકાર્યમાં એને કાંઈને કશુંયે પુછવાપછી રહ્યું નહોતું. પોતાને થોડ્ય લાગે તેમજ એ સર્વ કાર્ય કરતી હતી. આ અન્નસામાજ્ય આકલેના દેવળમાં મી. આર્ડનની ધર્મગુરૂ તરીકે નીમણુક થઈ હતી એટલે એ આકલેમાંજ હતો. તે વખતે એની ઉંમર આસરે બત્રીસ વર્ષની હતી. જાતે ઘણો દેખાવડો અને મોહક હતો. વાતોમાં સામા મનુષ્યને આંજી નાખવાની એનામાં અજબ શક્તિ હતી. એ પરણેલો હતો અને બે છોકરાંનો આપ થયો હતો. વિશ્વ વિદ્યાલયમાં હતો ત્યારથીજ એ રંડીબાજ હતો. વિદ્યાલય છોડ્યા પછી પણ એની તે કુટેવ તો છુટીજ નહોતી. એના એવા દુર્ગુણને લીધે તો બે ત્રણ વખત ધર્મગુરૂની પદવી મળતાં એને વિશેષો નડ્યા હતા.

આખરે સર આશિર્બોદ સાથે એને મિત્રતા થવાથી એમની લાગવમથી આકલેના દેવળમાં એની નીમણુક થઈ હતી. મિત્રતાના હકથી મી. આર્ડનનું મેતોરભવન આવવું જવું થતું હતું એટલે બોળા બાળા, દુનિઆની બીન અનુભવી અને સર્વાંગ સુંદર સુંદરી આન્ટોનની દષ્ટિ એના ઉપર પડી અને એનો મતોભાવ આર્ડન ઉપર આંટયો. દુષ્ટ અને નીચવૃત્તિવાળાએ સુંદરીને મનોભાવ જણી લીધો

અને એ નિર્દોષ અબળાને એણે મોહપાશથી બદ્ધ કરવા માંડી. જેનનો મોહ એના પ્રતિ દિનપ્રતિદિન વધવા લાગ્યો; પણ એ મોહ છે કે મિત્રતા છે તે એને ખિચારીને સમજ ન પડી. એની રસિક વૃત્તિનું ધીમે ધીમે વિલાસના વેષમાં રૂપાંતર થયું. એનું હૃદય પેલા વિષયવાસનાના શોણપે ચોરવા માંડ્યું. તે એટલે સુધી કે જીલાવામાં નાખનારી વિષયની વિષમ ઝાડીમાં એ ભેરવાઈ પડી. એના કામ-વાસના પ્રદીપ્ત થતી ચાલો અને એને આડંને પોતાની મધુરી મોરલીના નાદથી વધારે હૃદીયન કરી દીધી. વિલાસ સુખ ભોગવવાને એની ઈંદ્રિયો તનમનાટ કરી રહી હતી અને મદનનો માર સહ્યા કરતી હતી; પરંતુ શરમ અને સદ્વૃત્તિ એની મદનજગાળાને શાંત કરવામાં અવરોધ કરી રહી હતી. આ નટખટ આડંને પોતાનું 'ખળપણ' પુરેપુરું જણાવ્યું. પોતાની અવળી દલીલોથી એને ભોળવી દીધી. એની શરમ અને સદ્વૃત્તિ તગ્મવી અને છેવટે એ ખત્રે એ કુમારિકાની કુમારી અવસ્થાને ભ્રંશ કર્યો અને એનું કુમારું જોયન લુંટી લીધું. એની ખાલતી યૌવન વાડીનો હાસ કરી નાખ્યો.

સર આર્શિઓદ ધણું ખર્ચ બહારજ રહેતા; એટલે મી. આડંને અને જેનને આડખીલી રૂપ કર્યું ન રહ્યું. તેમ તેમ એમની એ અયોગ્ય વિષય વૃત્તિને વધારે વધારે પોષણ મળતું ગયું. બન્નેનો આવા પ્રકારનો કલુષિત સંબંધ કાષ્ઠના પણ જાણવામાં આગ્યો નહિ તેમ તેવી ગંધ સરખી પણ બહાર આવવા પામી નહિ. એમને આ સંબંધ પરિણામ પામ્યો અને જેનને કુમારી અવસ્થામાં જ ગર્ભ રહ્યો એટલે બન્નેના હૃદયને બીલી લાગી; છતાં એમણે એટલી બધી સાવચેતી રાખી કે છેક છેવટ સુધી પણ જેનની સમર્થ-વસ્થાની મોહનેરે ખજૂર પડી નહિ.

જેન એવી યુક્તિથી રહેતી હતી કે મેનેાર ભવનની દાસીઓ પશુ એની વાત જાણી શકી નહિ. જેનનો પ્રસવકાળ સમીપ આવી પહોંચતો હતો તે અરસામાંજ સર આર્શિંભોદડ રેડખર્નને ત્રણ ચાર માસ લાંડનમાંજ રહેવાનો વિચાર થઈ આવ્યો. એટલે પોતાની ભગિનીને પશુ પોતાની સાથે આવવાનું કહ્યું. પરંતુ “ મને તો મેનેાર ભવનમાંજ રહેવા દો. હું અહિંજ રહીશ. ” એમ કહીને એણે પોતાના ભાઈ સાથે જવાનું માંડી વાળ્યું. ભાઈ એ સાંભળીને જરા વિરિમત તો થયો; પશુ હમણાં હમણાં તો એ જેમ કરે તેમજ એને એ કરવા દેતો હતો. અને હવે એ લાયક ઉમરની થઈ છે; માટે ભલે એ એની મુનસૂરી પ્રમાણે વર્તે એમ ધારીને સદ્ભાગ્યે પોતાની સાથે એને તેડી જવાનો વધારે આગ્રહ ન કર્યો અને જેન ભવનમાંજ રહી.

મી. આર્ડનના મનને તો, આ એક મોટું શુભ દર થયું એમજ લાગ્યું અને એના જીવને પશુ હવે રાહત મળી. સગર્ભા-વસ્થામાં જેને કેમ વર્તવું, સર્વ વાત કેમ ગુપ્ત રાખવી વિગેરે અનેક-લવધ સૂચનાઓ મી. આર્ડન એને વારંવાર આપતો હતો. એની સૂચનાને અનુસરીને “ જેને ” પોતાની એક અંમત દાસીને પશુ રજા આપી દીધી. ખીજા નોકરાને પશુ એણે એવો હુકમ આપી દીધો કે રાતે અમુક વખત પછી એમણે પોત પોતાની ઓરડીઓ-માંથી બહાર નીકળવું નહિ અને ભવનને સર્વ સ્થળે તાળાં વાસીને કુંચીઓ એને આપી જવી.

આન્ટજેને ભરનમાં આવી વ્યવસ્થા કરી અને મી. આર્ડને તે દરમ્યાનમાં ગામમાંથી એક આન્ટ નામની વૃદ્ધ સ્ત્રીને ખોજાં કાઢી.

તેણે તેને પોતાના વિશ્વાસમાં લઇને મેનાર બવનમાં મીસ રેડમન પાસે રજુ કરી અને એને પોતાનું કાંધ કામકાજ કરવાને માટે રાજ આપવાનો કહીને જેને રાખી લીધી. આમ કરવાથી કોઈને કાંધ વહેમ પશુ ન ગયો અને ડ્રાન્ટનો બવનમાં પગ પેસારો થયો. મીસીસ ડ્રાન્ટ સાથે ગુપ્ત રીતે એવો પશુ પ્રયત્ન કરેલો હતો કે જે ડ્રાન્ટજેનને પ્રસવેલું બાળક જીવે તો એને મીસીસ ડ્રાન્ટ પોતાની પાસેજ રાખવાનું હતું અને એણેજ એને ઉછેરવાનું હતું. પ્રસવ સમયે બીજા કોઈને ન બોલાવતાં ડો. કોલીસીન્યનેજ બોલાવવો એવો પશુ વિચાર મી. આર્ડને મને સાથે કરી મુક્યો હતો. મી. કોલીસીન્ય ગામમાં નવો સર્વો ડોક્ટર હતો, એની પ્રેક્ટીસ ચાલતી નહોતી અને પૈસા વગર એ મુઝાઈ ગયો હતો; તેથી પૈસાની લાક્ષણિકતા તે સરતો સ્વીકારીને પશુ એ પ્રમંગ સાચવી લેશે એમ આર્ડને ખાતરી હતી. એટલે બધી એના ધાર્યા પ્રમાણે બવસ્થા થઈ ગઈ અને ગુપ્ત રહસ્ય સચવાયું. જેનના પ્રસવ સમયે મીસીસ ડ્રાન્ટ હાજર હતી. બીજા નોકર ચાકરો નિત્ય નિયમ પ્રમાણે જેનની આજ્ઞાનુસાર પોતપોતાની ઓરડીઓમાં હતા. બવનના કરવાજની કુંચીઓ જેન પાસે હતી એટલે ડોક્ટર આવ્યો, ગયો પશુ કોઈને કશી ખબર પડી નહિ. બાળકનો જન્મ થયો એટલે એને લઈને મીસીસ ડ્રાન્ટ તેજ રાતે ઘેર ચાલી ગઈ. આર્ડન પશુ ઘેર ગયો. સવાર થયું, નોકર ચાકર બધા ઉઠ્યા પશુ રાતની વાતની કોઈનેય ખબર પડી નહી. મીસીસ ડ્રાન્ટ એ બાળકને પોતાને ઘેર લઈ ગઈ; પશુ કેટલાક દિવસ તો પોતાના ઘરમાં નાનું બાળક છે એવું કોઈને જણાવા દીધું નહિ. આર્ડને જેનની પ્રકૃતિ અસ્વસ્થ છે એ નિમિત્તથી એ પોતાના લવનગૃહમાંથી એ ત્રણ દિવસ બીલકુલ બહાર ન નીકળી.

એટલે બાળકના જન્મની વાત ગુપ્તજ રહી. પછી થોડા સમય બેઠને મીસીસ ગ્રાન્ટે પોતાના ઘરમાં બાળક છે એમ જણાવી દીધું. અને જે દિવસે તેણે એ વાત જણાવા દીધી તેજ દિવસે પોતાની પાસે બાળક આવ્યું છે એમ જણાવ્યું. એમ કરતાં કરતાં ઘણો કાળ વહી ગયો.

ડૉ. ફાલીસીન્થ મીસીસ ગ્રાન્ટને ઓળખી ગયો હતો. એટલે એને એમ તો થયું કે પ્રસવ વખતે આ બાઈજ હતી અને એના ઘરમાં જે બાળક ઉછરે છે તે બાળક પણ તેજ હશે. તેથી એ કોનું બાળક હશે એનું ખરું રહસ્ય જણાવવા મીસીસ ગ્રાન્ટને એણે બહુએ સમજાવી; પરંતુ આ બાઈને તો આ રહસ્યને ગુપ્ત રાખવા પૈસા મળતા હતા એટલે એણે તો કાને હાથજ મુકી દીધા અને ફાલીસીન્થ નિરાશ થઈ ગયો. મીસીસ ગ્રાન્ટ ઘણી વિશ્વાસપાત્ર નીવડી. બાળકના જન્મ પોપણ માટે દર અઠવાડીએ એને અમુક રકમ મળતી. જ્યાં સુધી આ વાત ગુપ્ત રાખે ત્યાં સુધી એને એ રકમ મળ્યાજ કરવાની હતી; તેથી પોતાના હિતની ખાતર પણ એ રહસ્ય જાળવવામાં એના સ્વાર્થ સમાયલો હતો. અત્યાર સુધી તો કોઈનું અમથું આટલું તેટલું કામ કરીને એ પોતાનું ગુજરાન ચલાવતી હતી, પણ પછી એણે એક નાની દુકાન માંડી. પરંતુ એમાંથી એનું પુરું થાય એવું એને કશું મળતું નહિ. એટલે એને કોઈ ગુપ્ત રથળેય ગુપ્ત સહાય મળતી હોવી જરૂર એમ આમમાં વાતોએ ચલા લાગી. પરંતુ કોયે રથળેથી એવી સહાય મળે છે તેનું કોઈ અનુમાન કરી શક્યું નહિ. ધર્મગુરૂ તરીકે મી. આર્ડન સાધારણ રીતે વખતો વખત આમમાં ધાર્મિક પ્રવૃત્તિની મુલાકાત લેતો.

તેવી રીતે મીસીસ ગ્રાન્ડને ત્યાં પણ એ જતો અને કાંઈ ન દેખે તેમ એના હાથમાં નક્કી કરેલી રકમ એ ધીમે રહીને મુકી દેતા. આવી રીતે કરવાથી કાંઈને એના વિષે જરાએ શંકા થઈ નહિ.

બાળકનું નામ ફ્રેડરિક બોન્સડેલ પાડ્યું. નામ પાડવામાં બાળકના પિતા કે માતા કાંઈનું એ કાંઈ પણ સુચન નહોતું. એ તો મીસીસ ગ્રાન્ડે પોતાની ભુદ્ધિથીજ અને કેટલાંક નામોમાંથી ફ્રેડરિક નામ પોતાને વધારે પસંદ પડવાથી તે નામ રાખ્યું, અને અટક તરીકે કાંઈ જુના જાપામાં બોન્સડેલ નામ જડી આવવાથી તે રાખ્યું. એટલે એનું આખું નામ ફ્રેડરિક બોન્સડેલ થયું. આ પ્રમાણે બાળક મીસીસ ગ્રાન્ડને ત્યાંજ ઉછરીને મોટો થયો અને એના જન્મ સંબંધી બધી વાર્તા ગુપ્ત રહી તો રહી, પણ કાંઈને તે વિષે કાંઈ શંકા સરખીએ ન ગઈ. આ બાળકના જન્મ પછી આન્ડ જેન અને આર્ડન વચ્ચે કશોએ પ્રેમ હતો કે કેમ એવો વહેમ પણ ગયો નહિ. દુનીઆએ કશું જાણ્યું નહિ. પણ જેનના મનમાં પોતે પાપાયરણ ક્યું છે તેનો પરતાવો થવા લાગ્યો. એનો સ્વભાવ બદલાઈ ગયો, એનું મન વહેમી બની ગયું અને સંસાર પ્રત્યે એ શત્રુવદથી જોવા લાગી. મી. આર્ડન એક ખરેખરો બદમાશ, ઢોંગી અને ધર્મ ગુરૂની પદવીને લજવનારો વિષયનો કાડો છે એમ એને જણાયું. હવે એને માનવ જાતમાંથી વિશ્વાસ ઉઠી ગયો. સર્વને તિરસ્કારની દ્રષ્ટિથી એ જોવા લાગી એટલે એની વાણીમાં પણ કઠોરતા અને કર્કશતા આવી લાગી. અને પછી તો ધીમે ધીમે કટુતા ભરેલી વાણી બોલવાની એને ટેવજ પડી ગઈ. મનની સ્વસ્થતા ચાલી ગઈ તેની સાથે એના તનની પણ સ્વસ્થતા પ્રમાણમાં

જતી રહેવા લાગી; અને એનું તન અને મન બન્ને નબળાં પડતાં ગયાં. દિવસે દિવસે એ ધસાતી ચાલી. હવે આડંનમાં એનો યત્ન-ચિત્ત પણ પ્રેમ રહ્યો નહોતો. એ દુનીઆની અનુભવીઓ બની હતી એટલે પોતાને કલુષિત કરનાર, પોતાને અવળે પાંથે ચઢાવનાર દુરાત્મનનું કાળું દ્રશ્ય એ પરખી ગઇ હતી. ડહાપણુ અને દીર્ઘ દૃષ્ટિ વાપરીને એણે આડંન સાથે કલહ ન શોધ્યો. પ્રસંગોપાત્ત બન્ને એક બીજાને મળતાં તે પણ સાધારણ પરિચય હોય તેમજ એક બીજા સાથે વર્તતાં. જન્મ પછી જેન સદાને માટે પવિત્ર રહી હતી. અવિધ્યમાં એનાથી એક પણ પાપાચરણ થયું નહિ.

અયોગ્ય વર્તનથી જન્મેલો પુત્ર માતાપિતાનાં ખુદ્દમાં લાડનું તો સ્વપ્નું એ ક્યાંથી દેખે. પણ માતા પિતાના અંતરમાં એ બાળક માટે કાંઈ એ ભાવ હતો કે નહિ તે પ્રશ્ન અત્રે સ્વાભાવિક રીતેજ ઉપસ્થિત થાય છે. બાળક એટલો એ ભાગ્યશાળી નહોતો. મી. આડંનને તો એ પુત્ર પ્રત્યે જરાએ પ્રેમ નહોતો. કારણ કે અયોગ્ય સંબંધથી થયેલા બાળક ઉપર પિતાની પ્રીતિની શી આશા રાખી શકાય ? જેમ જેમ ફેરિક લોન્સડેલ વયે વધતો ગયો તેમ તેમ આડંનનો તિરસ્કાર અને દ્રોહ પણ વધતો ગયો. પરંતુ માયાળુ હૃદયની બાધ મીસીસ આન્ટ જીવી ત્યાં સુધી તો એનો દ્રોહ મનમાંજ સમાધ રહેતો હતો. પિતાના કરતાં માતાનું હૃદય તો ભુદી રીતેજ ધડાયલું હોય છે. મમે તેવા અયોગ્ય સંબંધથી પુત્ર જન્મ્યો હોય તોયે માનું હૃદય તો તેવા પુત્રને માટે પણ તલસે છે; છતાં આન્ટ જેન તેવી માતાઓમાં અપવાદ રૂપજ હતી. એને તો આખી નરજાતિ ઉપર તિરસ્કાર આવી ગયો હતો અને પોતાનો પુત્ર પણ એજ જાતિનો

હોવાથી એના તરફ પણ એનું મન દ્યુજ રહેતું. એટલે પોતાના બાળકનું મધુર મુખકું જોવાની કે એને પોતાની છાતીસરસો ચાંપવાની પણ એને ઇચ્છા થતી નહિ. મીસ રેડબર્નનું તનમન સોસાતું જતું હતું છતાં એનામાં ધર્મ વૃત્તિ વધારે ખીસતી જતી હતી. આર્ડનને એ ધુતારો અને ઢોંગી ગણતી હતી; છતાં દર રવિવારે એ વખત એ પ્રાર્થનાને માટે દેવળમાં જવાનું ચુકતી નહિ. આટલું બધું હતું છતાં ફ્રેડરિક લોન્સડેલ મારોજ પુત્ર છે અને મારાથી અથોગ્ય વર્તન થઈ ગયું છે એમ કશુંલ કરીને એણે પોતાના પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત તો નજ કયું.

આમણાં પ્રકરણોમાં આપણે જોઈ ગયા કે ફ્રેડરિક લોન્સડેલ અરાઠ વર્ષનો થયો ત્યારે મીસીસ ગ્રાન્ટના ઘરમાં આગ લાગી હતી અને એ બાઈ બિયારી માંડી હોવાથી બહાર ન નીકળી શકી અને અંદરને અંદરજ ભસ્મીભૂત થઈ ગઈ. આવી દયાજનક હોનારત બની પણ આર્ડનને તો કશુંયે લાગ્યું નહિ. એ તો આ ખમર સાંઝળીને ઉલટો ખુશી થઈ ગયો. મીસીસ ગ્રાન્ટ ગુજરી ગઈ એટલે ગ્રાન્ટ જેન અને આર્ડનને પોતાના પાપાયરણનું રક્ત્ય હંમેશને માટે ગુપ્તજ રહેવાનું એમ લાગ્યું. ફ્રેડરિક લોન્સડેલ એકલો પડ્યો. ગુમ સહાય આવતી બંધ થઈ એટલે એ નિરાધાર થઈ પડ્યો. પોને પહેરેલા લુગડાભેરજ હતો, પાસે એક રાતો પૈસો પણ નહોતો. તે જાણીને ગ્રાન્ટ જેનને પોતાના પુત્રની ક્યા આવી અને એને આ-જીવકાનું કાંઈ સાધન મળે એટલા માટે કાંઈ કરવું એવી એણે મી. આર્ડનને ઠાની રીતે સુચના કરી. વધારામાં એણે કહ્યું કે “દ્રમ્મ હું આપીશ પણ એને તે પહોંચાડવું તમારે. તમે ધર્મ ગુરુ છો એટલે

કાંઈની દુઃખી સ્થિતિ જોઈને જાણે તમેજ સહાય આપી છે એમ લોકોમાં જણાશે અને તમારી કીર્તિને બટો નહિ લાગે. 'રતુ આડંનને ગળે આ વાત ન ઉતરી. એક પ્રમાણિક ધર્મવૃત્તિવાળા ધર્મ ગુરૂ તરીકે એકલેમાં તેમજ પાસેના ગામોમાં એની ખ્યાતિ થઈ રહી હતી; એટલે કદાચ કાંઈને અમથીએ કંઠકા કરવાનું કારણ મળે એવું કરવાને એ ખીલકુલે રાજી નહોતો. એના કરનાં તો પોતાનો એ પુત્ર ભૂખમરાથી લડે પરલોકમાં ચાલ્યો જાય તેની એને પરવા નહોતી. કાઠીસીન્ય ગામમાંજ રહેતો એટલે એની ચકાર આંખને જણાય કે ફેડરિકને મી. આડંન તરફથી ગુપ્ત સહાય મળે છે; તો તરતજ એ આડંનના વિરુદ્ધ અનુમાન બાંધી દે એવી પણ એને ખીક હતી. એટલે લોન્સડેલને કશીએ સહાય ન મળવાથી આખરે પોતાનીજ માતાના બાઈ એટલે પોતાના સગા મામા સર આર્શિબોલ્ડ રેડખર્નના વજીરામાં એ એક મજૂર તરીકે રહ્યો અને પોતાનું ગુજરાન નિભાવવા લાગ્યો. આ ઉપરથી એમ તો જણાઈ જ આવશે કે મીસ રેડખર્નના અંતરના ઉંડાણમાં પોતાના પુત્રને માટે કાંઈક સ્થાન હતું ખરું અને કાંઈ વખતે માતાનું એ હૃદય પુત્રના દુઃખને દૂરથી જોઈને પણ પીડા પામતું હતું. જ્યારે ફેડરિકને ભરતીમાં નોંધવાને માટે સર આર્શિબોલ્ડ પાસે એને કાયદા પ્રમાણેની વિધિ કરવા લાવવામાં આવ્યો હતો, અને ત્યાર પછીથી એ હોલમાં થઈને પાછો ફરતો હતો તે વખતે મીસ રેડખર્ન એના ઉપર વિચિત્ર પ્રકારે દૃષ્ટિ નિક્ષેપ કર્યો હતો. તે ક્રોધ કે આનંદનો નહિ પણ એની પ્રત્યે એની કાંઈ દયાની દૃષ્ટિ જણાતી હતી તે આપણે જાણીએ છીએ. ફેડરિકને પણ એ વખતે એ દૃષ્ટિનો શો અર્થ હશે તે નહોતું સમજાયું. એને શી ખબર કે પોતાની માતાજી

પોતાના ઉપર અનુકંપાની દૃષ્ટિએ જોઈ રહી છે. પરંતુ વાત સત્ય હતી. પોતાનાજ પુત્રને માનો જણ્યો જાણ ભરતીમાં ધકકલી દેવા ઉદ્બુદ્ધ થયેલો જોઈને એને કેમ ન લાગી આવે? આ વાત એણે આડંનને પણ કહી અને એને ઠપકો પણ આપ્યો કે “આપણા પુત્રને જાણી જોઈને ભરતીમાં મોકલી આપ્યો એ શું તમે સાઈ કર્યું? મારા જાઈની હામાં હા મેળવીને આપણા નિર્દોષ પુત્રને કઢાવવામાં તમે પણ મદદ કરી એ જોઈને માઈ તો હૈયું ચીરાઈ જાય છે.” અને વાત એટલેથીજ અટકી.

આપણે આખી વાર્તા દરમ્યાન જોયું છે કે આન્ટ જેન જીરોલ્ડ રેડબર્ન પ્રત્યે જાનર વૈમનસ્ય રાખતી હતી અને એના તરફ એ કટાક્ષથી જોતી હતી. એણેજ પોતાના પુત્રને સર આર્ચિબોલ્ડની નોકરીમાંથી કઢાવી મૂક્યો અને એનાજ પરિણામે લોન્સડેલને ભરતીમાં જોડાવું પડ્યું એમ એ માનતી હતી. પોતાના એ પરિત્યક્ત થયેલા પુત્ર પ્રત્યે જે કે એને પ્રેમ નહોતો, એની એને કાળજી નહોતી છતાં એ પુત્રને હેરાનગતિ પહોંચાડનાર તરફ એનું મન દેખીલું બન્યું હતું અને તેથીજ જ્યારે જ્યારે જીરોલ્ડ રેડબર્ન એની સમક્ષ લોન્સડેલનું કાંઈ પણ ધસાતું ખેલતો, ત્યારે ત્યારે એક અથવા બીજી રીતે જીરોલ્ડને ચટકો લાગી જાય તેવું કડવું વચન એ અંબળાવી દેતી હતી. ધીમે ધીમે એ કડવાશ વધતી વધતી છેક શિખરે પહોંચી અર્ધ અને છેવટે હમણાં જીરોલ્ડ મીડમેટનથી એના માતા પિતાને મળવા આવે પહોંચ્યો અને ઉપર આપણે વાંચી મયા તે પ્રમાણે વાત નીકળતી “લોન્સડેલને મેલની શિક્ષા થઈ છે” એવું વાતમાંને વાતમાં જીરોલ્ડે કહ્યું ત્યારે તો એ શિક્ષાનું કારણભૂત જીરોલ્ડજ એમ ધારીને

આન્ટ જેન એના પ્રત્યે ક્રોધથી ઘણાજ વિવશ બની ગઇ અને એનું મગજ ઠેકાણે ન રહી શક્યું. એટલે એણે જલ્લાદની તરવાર જેવાં જલદ વચ્ચેના જીરોફડને કહેવામાં બાકી ન રાખી. પુત્રને માટે માતાને આવું ચર્ચ જાય તો તે સ્વાભાવિકજ કહેવાય.

લોન્સડેલને મોતની સજા થઈ છે એ વાતની ખબર પડી એટલે મી. આર્ડનના મનમાં પણ ચોર ભરાયો. એણે જાણ્યું કે જેન આ વખતે ગુપ્ત રહેલી વાતનો નક્કી સ્ફોટ કરી દેશે. અને પોતાનો પુત્ર કોઈ પણ રીતે ઉગરે તેને માટે પોતાના ભાઈ સર આર્શિબોલ્ડને એની વગ ચલાવવાને માટે ખાસ આગ્રહ કરશેજ. આમ ધારીને એ જાણી જોઈનેજ આજે એ પોતાના નિત્ય નિયમ કરતાં અહિં વહેલો આવ્યો હતો. એ આવ્યો તો ખરો પણ કાંઈ નવાબની થશે, એવી ધાસ્તી તો એના મનમાં પેસીજ ગઇ હતી. એટલે મેનોર ભવનમાં પગ મુકતાંજ એની પહેલવેલી દૃષ્ટિ આન્ટજેન ઉપર પડી અને વસ્તુસ્થિતિનું એણે અનુમાન બાંધી લીધું. એના શ્રીક્ષ્ણ પડી ગયેલા મુખના અવલોકન માત્રથીજ આર્ડન ભયભીત થઈ ગયો હતો, તે પણ આપણે વાંચી ગયા છીએ. તેમજ જે વખત આન્ટજેન હૃદય-દ્રાવક ચીસ પાડીને એકદમ જમી. ઉપર નિશ્ચેષ્ટ દશ્યામાં પડી ગઈ, તે વખતે આર્ડન વિચારશૂન્ય અને ત્રિકળ બની ગયો હતો તે પણ આપણે જોઈ ગયા છીએ.

વળી જીરોફડની સાથે ડો. કોલીસીન્ય ફરીથી મક્કમ પગલે અને વિજયવંત મુખડે પાછો દિવાનખાનામાં આવી પહોંચ્યો ત્યારે તો એને ખાતરીજ થઈ ગઇ હતી કે ડો. કોલીસીન્ય ગુપ્ત ભેદ પુરે-પુરો પામી ગયો છે. હવે પોતાની આખરના કાંકરા થઇ

જશે, એમ ધારીને એનું અંતર વિધાર્મ ગયું હતું એ પણ આપણે જોઈ ગયા.

વાંચનાર, હવે આ રહસ્ય આપણે પુરેપુરું જાણી શક્યા છીએ. કાલીસીન્થે શરૂ કરેલી વાત મા. આર્ડને ખુલાસા સાથે પુરી કરી એટલે આર્શિઓલ્ડ, લેડી રેડીઅર્ન અને જીરોલ્ડ રેડઅર્નના મનમાં બધી વાતનું સ્પષ્ટીકરણ થઈ ગયું.

જે ફ્રેડરિક લોન્સડેલને આ લોકો તિરસ્કારતા હતા, જેને બિખારી ગણતા હતા અને જેને એમણે બરતીમાં ધકકેલી દેવાને જોઈએ તેટલી ધમાલ મચાવી મુકી હતી, તે ફ્રેડરિક લોન્સડેલ પોતાનાજ કુટુંબનો અને ખાસ પોતાની બેનનોજ પુત્ર છે અને એની શિરાઓમાં રેડઅર્ન કુટુંબનુંજ રક્ત વહી રહ્યું છે એ હકિકત હવે દીવા જેવી સ્પષ્ટ થઈ થઈ ગઈ. સત્ય ધટના તો અત્રે ખેઠેલા સર્વના જાણવામાં આવી ગઈ; પણ હવે કરવું શું તે કાઢીને સુઝવું નહિ.

કાલીસીન્થ બધી વાત બહાર પાડી દેશે તો આખું રેડઅર્ન કુટુંબ વગોવાશે એમ બેરોનેટને લાગ્યું અને આર્ડનેને પણ એમ થયું કે “ ધર્મગુરૂ તરીકે મારી આજર ઉપર પાણી ફેરી વળશે. પછી મને કાણુ માનસે ? મારા ઉપદેશ ઉપર કાણુ લક્ષ આપશે ? બધાએ મને ધિક્કારી કાઢશે. ”

આમ બન્નેને જુદા જુદા વિચાર આવી રહ્યા હતા. બેરોનેટને તો કાલીસીન્થ ઉપર એટલો બધો કાળ ચઢી ગયો કે એમનું આલ્સ તો એ એને ત્યાંનો ત્યાંજ લાતાટી નાખત. પણ અસરે આવો મોટો શ્રીમંત ઉમરાવ એક હલકા ગામડાના ડોક્ટરના

પંજમાં સપડાઇ ગયો હતો. આ વાત આંદોલથીજ દુખાર્થ જાય અને
 મેનોર બવનની બહાર એનો જરાએ સંચાર ન થાય એ એમનું
 પ્રથમ લક્ષ્ય હતું, અને આન્ટોનેન કેમ એટલાં બધાં માર્મિકતાના
 વચનો કાઢતી હતી એનું કારણ પણ એના સમજવામાં આવી ગયું.
 પુત્ર શોકથી એ વિશ્વળ બની જઇને બેશુદ્ધ થઇ ગઇ હતી,
 તે પાછી શુદ્ધિમાં આવતાં જરૂર પોતાના પુત્રનો પ્રાણ બચાવવા
 દૃઢ આગ્રહ લઇને બેસેશે; માટે એ બાબતમાં કાંઈક ઘટતું કરવું
 એવું એમનું બીજું લક્ષ્ય ખિંદુ હતું. આ બે લક્ષ્ય ખિંદુને ધ્યાનમાં
 રાખીને કાર્ય કરવાનું એમણે નક્કી કરી દીધું.

બેરોનેટ પોતાની પત્ની પાસે આવ્યા અને એના કાનમાં ધીમે
 રહીને કહ્યું: “તમે હમણાંજ જોના એમ્બરમાં જાવ. એની પાસે
 બેસજો. ધીમે રહીને એની દાસીને એ ખંડમાંથી કાંઈ કામનું મિષ
 કાઢીને બહાર ચોકલી દેજો. પછી એ સારી પેઠે ચેતનમાં આવે
 એટલે એને સાંત્વન આપીને કહેજો કે લોન્સડેલને બચાવવાને બની
 શકતા બધા પ્રયત્ન કરવામાં આવશે. સાથે સાથે એને એમ પણ
 કહી દેજો કે અત્યાર સુધી મનમાં રાખેલું રહસ્ય મનમાંજ રાખી
 મુકે. વળી એને એમ પણ કહેજો કે એના પુત્રને દેહાંત હડી
 શિક્ષાની માફી મળે; છતાં એને કાણે મારી અપાવી એ વાત એના
 પુત્રના જાણવામાં ન આવે તેની કાળજી રાખે. વળી એનો પુત્ર
 જીવિષ્યમાં સર્વ પ્રકારે સુખ ભોગવે તેવી પણ વ્યવસ્થા થશે એવું
 પણ કહેજો.”

લડી રૂઝને પોતાના પતિનું કહેવું અક્ષરે અક્ષર સાંભળી
 લીધું અને તે પ્રમાણે અમલ કરવા એ ત્યાંથી આન્ટોનેનના શયન-

ખંડમાં જવા સ્ફૂર્તિથી ચાલી નીકળી. એના ગયા પછી બેરોનેટ ડાહીસીન્ચને બાબુએ બોલાવ્યો અને એકદમજ મુદ્દાની વાત કાઢીને બોલ્યો:-“ડાહીસીન્ચ, બોલો, આ બેદને ગુપ્ત રાખવાને તમે કેટલું દ્રવ્ય માગો છો ?”

“ પાંચ હજાર પાઉંડ. ” ડોક્ટરે તરતજ જવાબ આપી દીધો. એણે પોતાના મન સાથે એટલી રકમ નક્કી કરી રાખી હતી અને તેમાંથી એક પાંચ પચ્ચ બોહી નહિ લેવાનો એનો મક્કમ ઠરાવ હતો. એટલે બેરોનેટે કહ્યું “ વાર, તેટલી રકમ તમને મળી જશે. હું લંડન જવાનો છું એટલે એક ઓફ ઈંગ્લાંડમાં તમારા નામનક એટલા પાઉંડ જમા કરાવી દઈશ. હવે તમે ઘેર પધારો અને મારી બેનને મારે સારી દવા મોકલી આપો. ”

ડાહીસીન્ચના હર્ષનો હવે પાર ન રહ્યો. એને એની માગેલી રકમ મળી હતી એટલે સાહેબજી કરીને ખુશ મીઠાસમાંજ ત્યાંથી એ વિદાય થઈ ગયો.

હવે બેરોનેટ આર્ડન પાસે આવ્યા. તે વખતે “ હવે મને બેરોનેટ કાણુ જાણુ શુંયે કરશે ” એ બચથી આર્ડન પીપજાના પાંદડાની માફક થરથર ધ્રુજી રહ્યો હતો.

બેરોનેટે કડક થઈને કહ્યું:-“ મી. આર્ડન, આપણા બેની મિત્રાચારીનો આજથી અંત આવેલો સમજજો. હવે આપણે એક બીજાને જાણુ આજખતાજ નથી એમ સમજજો.

આ જવનજા હવેથી કાંઈ દિવસ તમારો પમ નહિ જોઈએ. તમારે પ્રજા હવે આપણે મળીએ તારે આપણને એક બીજાને કરોએ પરિચય નથી એમજ વર્તજો.

આપણી મિત્રતા દૂર છે તે તો આખું ગામ જાણશેજ; છતાં ક્રમ દ્વંદ્વી તેનું કારણ તમને યોગ્ય લાગે તે આપજો. તમે નિર્ભય અને નફરત બંનેની મારી લગિનીને ફસાવીને દૂષિત કરી છે; એ વાર્તા તો તમે ગુપ્ત રાખશેજ. કારણ કે એમાં તમારો પણ સ્વાયં સમાયલો છે. બસ હવે તમે પણ જાવ.”

મી. આર્ડન સર આર્શીબોલ્ડનો આવો સખત ઉપાલંબ સાંજળીને સડક થઈ ગયો. એમને પગે પડીને એમની ક્ષમા માગવાનું એને મન થયું, પણ તેમ કરવાની એની હિમ્મત ન ચાલી અને આખરે એ વિષાદપૂર્ણ વદને દિવાનખાતામાંથી ઉઠીને ઉતરેલે મોટે ચાલ્યો ગયો.

મી. આર્ડન વિદાય થયો એટલે પોતાના પુત્ર તરફ દષ્ટિ કરીને બેરોનેટે કહ્યું “ જીરોલ્ડ, હુકમ થયા પછી કેટલે વખતે સાધારણ રીતે શિક્ષાનો અમલ કરવામાં આવે છે ? ”

“ એમાં એવું છે કે કાર્ટ માર્શલે જે શિક્ષા કરી હોય તેમાં હોર્સ ગાર્ડસની મંજૂરી મળે ત્યારે એ શિક્ષાનો અમલ થાય છે. એટલે અમ કાલની ટપાલમાં મંજૂરી માટે બધા કાગળ મોકલ્યા છે. શુક્રવાર સવાર સુધીમાં મંજૂરી મળી જશે અને શનિવારે એનો અમલ થશે. ” રેડમને ખુલાસો કર્યો.

“ વાઈ ત્યારે, આજે તો મંગળવાર થયો એટલે નહામો કાળક્ષેપ કરવાનો સમય નથી. હું એકાદ કલાકમાં લંડન જઈ છું અને તું અત્યારેજ મીડલેટન પહોંચી જા અને કર્નલ વિંડહામને મળ. એને તેં પૈસા ધીરેલા છે એટલે એ તારો ડબાયલો છે અને હજુ એને પૈસાની ઘણી જરૂર છે માટે હજાર, બે હજાર, ત્રણ હજાર ચાઉડ જેટલા એને જોઈએ તેટલા તું એને આપ. ”

જીરોદડ:—“ અને પછી મારે એની પાસે શું માગવાનું છે ? ”

“ ન સમજ્યો ? લોન્સડેલ પ્રત્યે દયા ખતાવવાનું એ લખે એવી ગોઠવણ કર અને એ પ્રમાણે લખાવીને તરતજ એ લખાણને તું ખાસ ઘોડેરવાર સાથે તાખડતોખ લાંડન મોકલાવી આપ. મારા પ્રયત્નમાં પણ એ લખાણ મને સહાયજૂત અને ઉપયોગી થઈ પડશે. પણ જો યાદ રાખજો, આ કામ ખાસ કાળજી રાખીને કર-નું છે. આપણે હાથે ફેડરિક લોન્સડેલને પહેલેથી છેવટ સુધી દુઃખ-જ ભોગવવું પડ્યું છે; માટે હવે આપણે આટલું કામ કરીને તેનો ચોખ્ખો બદલો વાળવાનો છે. જો, ખીજી પણ વાત તારે યાદ રાખવાની છે. શુક્રવારે જરૂર તું મેનોરભવન આવી પહોંચજો અને મારી રાહ જોજો. એટલે લાંડનથી જો માશીપત્ર મેળવવાને હું ભાગ્યશાળી થાઉં તો તે માશીપત્ર તારેજ લઈને તેને તે દિવસે પાછું મીડલેટન ઉપડી જવાનું છે અને કનલ વિંડહામને એ આપી દેવાનું છે. આમાં મનુષ્યની જીંદગીનો સરાલ છે માટે એ કામ કાંઈ ત્રાહિત-ને નહિ સોપતાં તારેજ કરવાનું છે, સમજ્યો કે ? હવે તું એકદમ મીડલેટન પહોંચી જા. ”

ફેબ્રુઆરી ૨૩મની પિતાની આજ્ઞા પ્રમાણે તરતજ મીડલેટન જવાને ઘોડા ઉપર ચઢી બેઠો અને માડી તૈયાર હતી એટલે સર આર્શિબોલ્ડ રેડમર્ન પણ એમાં બેસીને લાંડન જતા ઉપડી ગયા.

પ્રકરણ ૪૨ મું.

મરણને આરે.

મીડલેટનના બેરેકમાંથી ગાર્ડ હાઉસ તરફ જવાની ચાલીના એક છેડા ઉપરની કાટડીમાં ફેરિક લોન્સડેલ બેઠો હતો. કાટડીની બારી સાંકડી અને ઉંચી હતી અને એમાં મજબૂત લોહના સળીયાં જડી લીધા હતા. કાટડીનું બારણું પણ તેટલુંજ મજબૂત હતું. એની દીવાલો જડી અને ઘણી સંગીન હતી. ઉપલી ચાલીમાં પ્રહરી પહેરો ભરતો હતો. એનાં પગલાંનો કર્કશ અવાજ વારંવાર આ કંડેમ થઇ ગયેલા ફેરિકના કાને આવ્યા કરતો હતો.

મેતોર ભવનમાં ગત પ્રકરણમાં જણાવેલો બનાવ બન્યો તેના બીજા દિવસની અમે વાત કરીએ છીએ. તે દિવસે બુધવાર હતો. ફેરિક બંદીખાને પડ્યો હતો એટલે મદિરાનું કૃત્રિમ ઉત્તેજક પાન એને ન મળી શક્યું તેથી એના જીવન બીજકુલે એન પડતું નહોતું. પોતાની રનેહબરી સુંદરી અને બહાનસોળા બાળકને પોતે જે દુઃખ આપ્યું હતું તેનો એને હવે પશ્ચાત્તાપ થતો હતો. હવે ગણ્યા ગાંઠ્યા દિવસમાં સંસારના ચિત્રપટ ઉપરથી એ વિલુપ્ત થઇ જવાનો; છતાં પતિ અને પિતા તરીકેના એના વર્તન માટે તો એના મનમાં અસંતોષજ રહી જવાનો એમ એને લાગતું હતું. “ અરેરે મારા દૂર વર્તનથી મેં મારાં નિર્દોષ રનેહીઓને વિપત્તિની ઉડી ખાઇમાં ધકેલેલી દીધાં એનું હવે મારે શું પ્રાર્થાશ્રિત કરવું ? ખરે, મને મારા દૂર વર્તનનીજ શિક્ષા મળેલી હોવી જોઇએ. ” એમ વિચાર

કરતો એ બેઠો હતો એટલામાં કાટડીનું તાળું કાઢી ઉઘાડતું હોય એમ એને લાગ્યું. બારણું ઉઘડ્યાં.

હ્યુસી અને નાના ફ્રેડીએ કાટડીમાં પ્રવેશ કર્યો એટલે ફરીથી બારણું બંધ થયું. પશ્ચાત્તાપ કરતો પતિ, દુઃખથી વ્યથિત થતી પત્ની અને ચોધાર આંસુ વરસાવતો બાળક એટલા ત્રણ ગણ અભ્યારે આ કાટડીમાં હતાં. પિતાને દેહાંત દંડની શિક્ષા થયેલી છે એવી હૃદયને વિંધી નાખવારી વાત માતાએ પુત્રને નહોતી કરી; છતાં મંભીર અને ભયંકર ઘટના બનેલી હોવી જોઈએ એમ તો પુત્ર સમજી ગયો હતો. લોન્સડેલને એની પત્ની અને બાળક મળવા આવ્યાં હતાં. તેમને બંનેને દુઃખપૂર્ણ હૃદયે એ ભેટી પ્રડ્યો અને વળી પાછો બાળુએ ખસી જઈને હૃદયના સંતાપને અટકાવવા જાણે બહાર કાઢતો હોય તેમ ચોધાર આંસુએ એ રડી પડ્યો. તે કચ્છા ઉપજે તેવી રીતે કહપાંત કરવા લાગ્યો. હ્યુસી પતિને પગે પડી, એનો હાથ પોતાના હાથમાં લીધો, હોઠે અડકાડી સુંબન લીધું અને એ પણ છાતીફાટ રડવા લાગી.

આ બંને દુઃખીઆરાંની આંખમાં કેટલીએ વાર સુધી એ પ્રમાણે શ્રાવણ લાદરનો રેડો રહ્યો અને આખરે કાંઈક શાંત થયાં; એટલે લોન્સડેલે દુઃખિત પત્નીને ધીમે રહીને પૂછ્યું “ મારાં કરેલાં કર્મની તું મને ક્ષમા આપીશ ? મેં તને ઘણું દુઃખ દીધું છે. ” આ પ્રશ્નનો હ્યુસીએ શું જવાબ આપ્યો હશે તે પ્રિય વાંચનારને કહેવું પડે તેમ નથી. બિચારીને આથી હજારોમણું દુઃખ પડ્યું હોત અને પતિની દૂરતાએ આડો આંક વાળ્યો હોત, તોએ આ પતિ-પ્રાણી પત્નીની તો પતિને સર્વથા ક્ષમાજ હતી. જેને મન પતિ

સાક્ષાત્ પ્રેમની જરૂરિયાત જીવનમૂર્તિ છે તેને મન પતિ પ્રત્યે પ્રેમ વિના બીજું શું હોઈ શકે ? જ્યાં પ્રેમજ સામ્રાજ્ય બેઠેલી રહ્યો છે, ત્યાં ક્રોધને અવકાશ ક્યાં હોય ? અને ક્રોધ નથી તો ક્ષમા કેને દેવાની છે ? એણે આત્મદમનજ કર્યું હતું. એના કેમળ અને મમતાળુ દીક્ષમાં પતિ ઉપર ક્રોધ કરવાની લાગણીજ નહોતી. કોઈને માટે એના હૃદયમાં સ્થાનજ નહોતું; એટલે એ બોલી “ જહાલા, મારે તમને શી ક્ષમા આપવાની હોય ? મારી તો તમને હમેશને માટે ક્ષમાજ છે. પરંતુ તમે આમ ન બોલો. તમારા હૃદયમાં એવા વિચાર લાવી તમે પરિતાપ ન કરો. ”

“ પ્રિયમને, મારી હૃદય દેવી, રંકને રત્ન મધ્યું પણ મને તેની દિગ્મત ન થઈ. જૂતકાળના મારા વર્તન માટે મને એટલો બધો સંતાપ થાય છે કે એ સાંભરી આવતાં માઈ હૃદય શત્રુ વિસિન્ન થઈ જાય છે. ગયેલાં બે વર્ષ મને જે પાછાં મળે તો મારાં અયોગ્ય કર્મોનું હું પુરેપુરું પ્રાયશ્ચિત્ત કરું. ”

હ્યુસીએ જોયું કે લોન્સડેલ ગઈ વાત સંભારીને વધારે પરિતાપ પામે છે; એટલે એણે કહ્યું “ જહાલા, ગઈ યુજરી વિસારી દો. હવે તો આપણે બવિખ્યનોજ વિચાર કરવો રહ્યો. ” એટલે લોન્સડેલે નાનો ફેડી ન સાંભળે એમ ધીરેથી હ્યુસીના કાનમાં કહ્યું “ મેં એનો પણ વિચાર કર્યો છે. ”

આ કોટડીમાં મને એકાંત વાસ છે અને એ એકાંતમાં મેં શાંત ચિત્તથી મારા વિચારો પ્રભુમાંજ જોડેલા છે. તે કોટડીના પ્રસંગે હું વીરનરને જાજતી દૃઢતા રાખીશ અને એક ધર્મવીરના લાગવૃત્તિ ધરીશ. એજ દૃઢતા અને ત્યાગવૃત્તિથી મૃત્યુને બેટી પડીશ. ”

હ્યુસીએ લોન્સડેલના ખભા ઉપર પોતાનું માથું ઢાળી દીધું અને મહા પરાક્રાણ્યે રડવું રોકી રાખ્યું.

લોન્સડેલે પોતાના એક બાહુમાં પત્નીને વીંટી લીધી અને બીજા બાહુમાં બાળકને લઈ લીધો. ધડીમાં પુત્ર સામું જોતો તો ધડીમાં પોતાની મનોરમા સામું જોતો. મારા મૃત્યુ પછી આમની શી વહે, યશે ? મારા વિયોગે હ્યુસી આ સંસારમાં વધારે વખત નહિ જીવી શકે, એ પણ મારી પાછળ આ ફાની જગતને ત્યાગી જશે, ત્યારે આ મારા પુત્રનું શું યશે ? એની કાણુ સંભાળ લેશે ? એને કાણુ ઉછેરશે ? એને કાણુ લાડ લડાવશે ? એને કાણુ આશ્રય આપશે ? એ ભુખ્યો છે કે તરસ્યો એની કાણુ સંભાળ રાખશે ? ” આવા વિચારો કરતો એ પામલ દશા ભોગરી રહ્યો હતો અને “ તમારાં જન્મેનું શું યશે ? ” એજ ઉદ્ગારો એ કાઢ્યા કરતો હતો.

પતિની તીવ્ર વેદના શમાવવા પતિને પોતાના વક્ષઃસ્થળ માથે હ્યુસીએ ગાઢ આલિંગન દીધું અને બોલી “ નાથ, આપ એવી વાણી શું કાઢો છો ? એવા ભયંકર વિચારોને સ્થાન ન આપો. શું કહું તો તમારા જીવનને શાંતિ મળે ? શું કહું તો તમને કાંઈક આશ્વાસન મળે ? બોલો, બોલો; તમે કહેશો તે કરવા તૈયાર છું. ”

દીન અને દુઃખી લોન્સડેલ કાંઈ જવાબ ન આપી શક્યો. તીવ્ર મનોવ્યથાથી એ વિધર્ષ જતો હતો. એ ગાંડા જેવો થઈ ગયો. એક પ્રકારનો એને ઉન્માદ થઈ ગયો. બાળક અને પત્ની જન્મે એને દહાલિંગન કરીને વળગી પડ્યાં હતાં. તેમના આલિંગન-માંથી છુટો થઈને એ કાટડીમાં આમતેમ આંટા મારવા લાગ્યો.

દ્યુસીનોજ આશાતંત્ર તુટી ગયો હતો તો પછી એ લોન્સડેએને
 શી આશા આપે ? એને શું આશ્વાસન આપે ? આશા હોય તો
 આશ્વાસન હોય. નિરાશામાં આશ્વાસન શાનું ? આંટા મારતો
 મારતો વળા એ ઓચીંતો ઉભો રહ્યો અને થોડી ક્ષણ પાછો
 બન્નેના સામું જોઈ રહ્યો. આ વખતે એના મુખ સામું
 કાંઈએ જોયું હોય તો તેને એ મુખ તેજવિહીન, શુષ્ક અને ગ્લાની-
 ની પરાકાષ્ટાએ પહોંચેલું જણાયા વિના ન રહે. આ હતભાગી
 મનુષ્યના મગજમાં અત્યારે કાળજી કારી નાખે એવા હજારો વિચારો
 ચાલી રહ્યા હતા. આરોગ્ય અને આનંદમાં વિહરતી ચંદ્રમુખીનું
 મુખ ફરી પુણી જેવું શીકકું પડી ગયું હતું. એનું આરોગ્ય અને
 આનંદ એને તજીને ચાલ્યાં ગયાં હતાં. લાલ ભુદ જોયો પુત્ર પણ
 છેક ચુસાઈ ગયો હતો. એના મોઢા ઉપર ન તો કાંઈ નૂર, ન તો કાંઈ
 આનંદ દેખાતો હતો. એમની આવી દીન દશા દેખીને ફ્રેડરિકની
 આંખમાંથી આંસુ તો ન નીકળ્યાં; પણ એનું હૃદય કારમું કટપાંત
 કરી રહ્યું હતું, રક્તનાં આંસુ પાડી રહ્યું હતું; એ કટપાંત વચ્ચે
 હૃદયને પણ વિધી નાંખતું હતું. મૃત્યુ ક્ષણે ઉપર પડેલાની પાસે
 પણ આવું ધોર આકંઠ તો નહિ થયું હોય. સ્મશાન ભૂમિમાં
 પોતાના બહાલામાં બહાલાં સ્નેહી સંબંધીના મરણ પછાડી પણ
 કાંઈએ આવો ધોર વિકાપ તો નહિ કર્યો હોય. ભૂતકાળનાં સુંદર
 ચિત્રો એનાં નયન સમક્ષ ખડાં થઈ ગયાં. આ કોટડીનાં લોહનાં
 બંધન તોડીને એનું મન ઝોકલે દોડી ગયું. જે રમ્ય સ્થળે દ્યુસી ઉપર
 એની પ્રથમ દૃષ્ટિ પડી હતી, ત્યાં જઈ પહોંચ્યું. જ્યાં બન્ને પ્રેમીઓનું
 પ્રથમ તારામૈત્રિક સ્નાયું હતું ત્યાં ફર્યું. ઝરા પાસેની રમ્ય ઘાટોમાં જ્યાં
 એમનાં વારંવાર પ્રેમભીષન થતાં, જ્યાં એમનાં સંવનન અને

પ્રેમીઓનાં આસ્થાનાં વિધાનો થતાં હતાં, તે તે સર્વે સ્થળે એવું અંતર
મન કંદેપ સમયમાં ફરી આવ્યું. ભૂતકાળોનાં એ ચિત્રો સંભારી
સંભારીને ફરી ફરી આ બન્નેને જોતો, નીહાળતો; એટલે વર્તમાન
કાળની વિપરીત દશા પ્રાણી એને ગુમાવ્યાની નાખતી હતી, એને
સંજ્ઞામાં નાખી દેતી હતી. એના શરીરમાં તીવ્ર તીર ખુંખી રહ્યાં
હતાં અને તે એના અંગે અંગને લીધી નાખતાં હતાં. આખી દુનિયાનું
સૈકાઓનું દુઃખ એકદુ ગંધને એના એકલા ઉપરજ તુટી પડ્યું
હોય તેવી એની વિષમ સ્થિતિ થઈ પડી હતી. ફરી પાછાં એની
આંખોમાં ખળ ખળ કરતાં આંસુ વહેવા માંડ્યાં. પત્ની અને બાળ-
કને વળી પાછાં પોતાની બાહુવલ્લીમાં લીધાં. બન્ને ઉપર આવેગ-
ભર્યાં ચુંબનોનો એણે વરસાદ વરસાવ્યો. પોતાનાં અશ્રુપાતથી
એમને નવડાવી નાખ્યાં. પથ્થરને પણ પીગળાવી નાખે એવું છાતી-
ફાટ એ રડ્યો. પોતાની પત્ની વિધવા થશે, પુત્ર પિતા વિનાનો
થશે, એ વિચારે એની આંખનાં આંસુ આંખમાં જીલકારી બતાં
હતાં-સમાતાં નહોતાં. આ ચિત્ર આલેખવાને અમારી ભેખિનીમાં
શક્તિ નથી. બન્ને પ્રેમી દંપતીના અગાધ અને હૃદયદ્રાવક દુઃખનું
યથાર્થ વર્ણન કરવાને અમને જોઈતાં શબ્દો પણ જડતા નથી.

આમને આમ કલાકે જોડેલો સમય વહી ગયો એટલે ઠાટડીનું
દાર ફરીથી ઉઘડ્યું. પતિને મળવાનો સ્પેસીને જોડેલો સમય આપ-
વામાં આવ્યો હતો, તે બધો પુરો થઈ ગયો એટલે અનિચ્છા છતાં
એને ત્યાંથી ઉઠવું પડ્યું. પતિ પાસેથી જવું તો એને ન ગમ્યું; તેમ
પતિને પત્નીનો વિચોળ પણ અસહ્ય થઈ પડ્યો. સમય પુરો થયો
તેનું સૂચન કરવા જે સૈનિક આવ્યો હતો તે પણ આમનું મ્હાન

મુખ જોઈ ને હિંદિમ થઈ ગયો હતો. આ દૃશ્ય કર્ણોત્પાદક હતું. બન્ને એક બાળની રળ લેતા હતા. પરંતુ હજી કરીથી મેળાપ થશે એમ આશા હતી. ”

દેહાંત દંડની શિક્ષાનો અમલ શનિવારે કરવામાં આવશે. આજે હજી બુધવાર થયો છે એટલે ગુરૂ અને શુક્રવાર એ દિવસ છેલ્લાં છેલ્લાં આ પ્રેમી યુગલનાં મિલન થશે. એ દિવસ હજી મળવાની આશા છે છતાં અત્યારે આટલા બધા શોકમાં સંદિગ્ધ થઈ ગયાં છે તો શુક્રવારે રાતે એમની છેક છેલ્લી મુલાકાત થશે અને એમને હંમેશને માટે છુટા પડવાનો સમય આવશે, ત્યારે એમની શી દશા થશે ? એમને શું શું થઈ જશે ? ” આવા વિચારો પેલા બહાર ઉભેલા સૈનિકને આવ્યા અને એની આંખમાં પણ આંસુ આવી ગયાં. માતા અને પુત્ર બન્ને એ કાળી ટાટડીમાંથી બહાર નીકળ્યાં અને લોન્સડેલ ધબ લઇને નિરાશાના મહાસાગરમાં પડીને ગરકાવ થઈ ગયો.

બીજે દિવસે ગુરૂવારે પણ બુધવાર જેવો જ દંપતિનો કર્ણોત્પાદક મેળાપ થયો, અને ફરીથી પાછો તે દિવસને માટે વિચોગ સમય આવી લાગ્યો; એટલે મહા કષ્ટથી ધૈર્ય ધારણ કરીને તુટતા સ્વરે લોન્સડેલે લ્યુસીને કહ્યું:—“ મનોરમે, આ સંસારમાં આપણા મીલનનો કાલે અંતિમ દિવસ છે. ” એમ કહીને એ અટકી ગયો. લ્યુસી એને બાઝી પડી અને એનું આખું અંગ ધ્રુજ રહ્યું. પતિના ઉપલા બમસયક શબ્દબાણથી એ વિંધાઈ ગઈ. અત્યારની એની મનોવેદના, એની નિરાશા એને સર્વથા વિવશ અને હતાશ બનાવી રહી હતી.

આખરે લોન્સડેલ બોલ્યો:-“ હૃદયવલ્લભા, એમ હરખડી ન જા, હૈયે ધીરજ રાખ. ધીરજ રાખ્યા વગર હવે આપણો છુટકો નથી. કાલે આપણી છેલ્લીજ મુલાકાત છે, માટે આપણે ખન્ને જણ એકલાંજ આ કોટડીમાં હોઈશું. તેથી આજેજ છેલ્લેલો હું આપણા આ.....” આટલું બોલતાં બોલતાં એ મળમળો થઈ ગયો. અધુરું વાક્ય પુરું ન કરી શક્યો.

નાના ફ્રેડીની આંખમાંથી અશ્રુનો અસ્ખલિત પ્રવાહ વહી રહ્યો હતો. આંસુવડે એના માલ બીના થઈ મયા હતા. આંસુ ભરી આંખે પિતાના સામું જાળક જોઈ રહ્યો. આવા જાળકને જોઈને લોન્સડેલનું વાત્સલ્ય મર્યું હૃદય ચીરાઈ જતું હતું. ચીરાઈ જતા હૃદયે એ પુત્રને જોઈ રહ્યો એટલે એનાથી વાક્ય પુરું ન થઈ શક્યું.

આજના મીઠનનો સમય પુરો થયો. પિતાએ પુત્રને પાસે લીધો. છાતી સરસો ચાંપ્યો અને “ આને તો હું છેલ્લેલોજ મળું છું, હવે સદાને માટે હું એને તજી જઈ જઈ છું. ” એ વિચારે એ જડવત બની ગયો, વેદનાથી એ વિદીર્ણ બની ગયો.

પુત્રથી છુટા પડતાં, જાણે એના દેહમાંથી એનાં આંતરડે આંતરડાં તોડી નાખતો અને એની નસેનસને બંધ કરતો એનો પ્રાણ આત્મારેજ કાઢી ખેંચી જતું હોય એવું હોયલું દુઃખ એને થવા લાગ્યું. પુત્ર પછી પિતાનો મનોભાવ સમજી ગયો અને બોલ્યો “ પપાજી, હવે તમે ફરીથી નહિ મળો ? ”

એટલા શખ્તો એણે એવા દીન સ્વરે ઉચ્ચાર્યા કે એના એ સ્વરે બન્નેના હૃદયમાં કારી ખંજર ન બોકી દીધું હોય, તેમ દુઃખ-

ને લીધે એકાએક એમનાથી કારખી ચીસ પડાઇ જશે એમ એમને ધર્ષ મયું. બાળકની વ્યથા એમનાથી શી રીતે જોવાય ? “ હવે તમને હું અહિંથી નહિ જવા દઉં. ” એમ બોલતો બોલતો લોન્સડેલ ઉન્માદાવસ્થામાં બન્નેને બાઝી પડ્યો. મા દીકરો પણ હવે જાણે અહિંથી છુટાં પડવુંજ ન હોય એમ લોન્સડેલને મજબૂત રીતે વળગી પડ્યાં.

આખરે દ્યુસા રડતા પુત્રને લઇને બહાર નીકળી ગઇ એટલે કાટડીનું કાર પાછું બંધ થઇ ગયું.

દ્યુમીના મયા પછી ફ્રેડરિકને ઉન્માદ કાંઈક અંશે ઓછો થયેલો લાગ્યો. એટલે બનેલ છટના સાચી હશે કે ફક્ત સ્વપ્ન માત્રજ હશે તેનો એ વિચાર કરવા લાગ્યો.

ત્રીજે દિવસે એટલે શુક્રવારે બપોરે ફ્રેડરિકને ખબર મળી કે, કાર્ટ માર્શલે ફરમાવેલી શિક્ષાને હોર્સ ગાર્ડસની મંજૂરી મળી ગઈ છે માટે શનિવારે સવારે શિક્ષાનો અમલ કરવામાં આવશે.

આપણે ગત પ્રકરણમાં જોઇ ગયા છીએ કે સર આશિઓફડના કહેવાથી જુરોલ્ડ રેડબર્ન વિંડહામ પાસે અનુકંપા પત્ર મેળવવા મેનોર ભવનથી તાબડતોબ મીડલેટન જવા ઉપડી ગયો હતો.

એણે મીડલેટન જઇને કનંલ વિંડહામનો અનુકંપા પત્ર મેળવ્યો અને તે લઇને તરતજ એણે લંડન હોર્સ ઓફ ગાર્ડસને મોકલી આપ્યો. કમાન્ડર ઇન ચીફે લંડનથી, કાર્ટ માર્શલે ફરમાવેલી સખ મંજૂર કરીને મોકલી દીધી ત્યાર પછી એને ઉપલું અનુકંપા પત્ર મળ્યું; એટલે એક લંડન પહોંચ્યું ત્યારે બીજું મીડલેટન પહોંચ્યું. બન્ને ટપાલમાં અથડાયાં. પણ મંજૂરી પત્ર મીડલેટન આવી પહોં-

ચું તેથી કાંઈ અનુકંપા પત્રને અમલ નહિજ થાય એમ કાંઈ કહી શકાય નહિ. પરંતુ આવા અનુકંપા પત્ર અથવા માણી પત્ર વિષે અપરાધીને આગળથી કશીએ ખબર આપવામાં આવતી નહિ; એટલે આ સંખંધમાં લોન્સડેલ તદ્દન અજાતજ હતો. એટલે હોર્મ ગાર્ડસની મંજૂરી મળી મર્ધ તેથી પોતાનું મૃત્યુ આચીજ પહોંચ્યું અને કાલે હવે એની આંખો સદાને માટે મીચાઇ જશે એમ લોન્સડેલને તો ખાતરીજ થઇ ગઇ.

આ વખતે બચવાની એને એક અંશ માત્ર પણ આશા નહોતી. એના શત્રુઓ એના પ્રત્યે એનો દ્વેષ અને વૈર રાખતા હતા કે પોતાને માટે સર આર્થિઓલ્ડ રેડમર્નનાજ ભવનમાં પોતાને બંધાવવાની બધી તૈયારીઓ ચાલી રહી છે એનો એને ખ્યાલ સરખો એ શાનો આવે ? નજ આતી શકે.

આંખની કીકી જેવા પ્રિય પુત્રની તો મર્ધ કાલેજ ફેડરિકે છેકછેલ્લી મુલાકાત કરી લીધી હતી. આજે પોતાની પત્નીની એને છેલ્લામાં છેલ્લી મુલાકાત લેવાની હતી.

હયુસી આજે એકલીજ પોતાના પુત્ર શિવાય પતિને છેક છેવટની નિદાય દેવાને અને લેવાને આવવાની હતી. તે સમય આતી પહોંચ્યો. બરોબર સાંજના પાંચ વાગ્યા અને ગઇ કાલે નક્કી કર્યા પ્રમાણે હયુસી એકલીજ કારાગૃહમાં આતી પહોંચી.

આ સંસારમાં પતિ સાથેના પોતાના આ અંતિમ મીલનને માટે અંતરમાં અશ્રુપૂર્ણ ધૈર્ય ધારીને, દ્રઢતા રાખીને એ આતી હતી. લોન્સડેલે પણ તેવીજ દ્રઢતા અને ધૈર્ય ધાર્યું હતું. આજે પૂર્ણ જ્ઞાત અને સ્વસ્થ ચિત્તે એણે વાત કરવા ધારી હતી. પોતાના

અયોગ્ય વર્તન માટે આજે ફરીથી એને ક્ષમા માગવાની હતી અને મૃત્યુ ક્ષમ્યા ઉપર પડેલા મનુષ્યને જેટલી શાંતિથી જેટલી મંજીર-તાથી એનાં સર્વ દુષ્કૃત્યોની ક્ષમા આપવામાં આવે છે તેવીજ રીતની ક્ષમા એને દ્યુસી પાસે માગવાની હતી. પોતાના મૃત્યુ પછી બાળકની ખાતર પણ દ્યુસીએ પોતાનું જીવન ટકાવી રાખવું, તેમ જીવિષ્યમાં એ બંનેનો નિજાવ કેવી રીતે કરવો તે બધી આમતમાં કેટલીક સૂચનાઓ કરવાનો પણ એનો વિચાર હતો; તેમ કેટલીક સંતલસ પણ કરવાની હતી.

આ બધું કરવામાં પોતાથી ડગી ન જવાય તેટલા માટે પોતામાં હતું તે સર્વ બળ અને ધૈર્ય એકઠું કરીને એ અત્યારે બેઠો હતો.

દ્યુસીએ કારાગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો એટલે પાછળથી દ્વાર બંધ થઇ ગયું અને બંને જણ એક બીજાની બાંહેધરીમાં બીડાઈ ગયાં. મળ્યાં એટલે મહા મુશીબતે એકઠું કરી રાખેલું એમનું ધૈર્ય પાછું ગળી જવા લાગ્યું એમનું બળ પણ એમને તજી જતું હોય એમ લાગ્યું; છતાં બંનેને સ્મરણ થયું કે આમ જાન લુપ્તવામાં અત્યારે સમય વીતાવવો યોગ્ય નથી. એટલે પાછાં એક બીજાની કોટે હાથ નાખી કોટી કરતાં બેઠાં, અને અંતરની મનોવૃત્તિઓને સાધ્ય કરવા લાગ્યાં. બંને પરસ્પર દુઃખથી, શોકથી, પ્રેમથી એક બીજાને જોઇ રહ્યાં.

દ્યુસી તે દ્યુસીજ ન હોય એવું એનામાં પરિવર્તન થઇ ગયું હતું. કેટલાએ માસથી એની મુખાકૃતિ બદલાતી જતી હતી. એની દેહ લલિતા કરમાતી જતી હતી. તેમણે મત સપ્તાહથી તો એ બધું

દુર્બળ થઈ મૃત હતી. એનું બળ, એનું સૌન્દર્ય, એનું આરોગ્ય પાણીના રેલાની માફક વહી જતું હતું. હવે તે વધારે વેગથી વહેવા લાગ્યું અને તેમાંએ છેલ્લા ચોવીસ કલાકમાં તે આડો આંક વળ્યો હતો. ચોવીસ વર્ષમાં જે ધસારો એના શરીરને નહિ લાગ્યો હોય તેવો ધસારો ચોવીસ કલાકમાં એને લાગી ગયો. આખું બ્રહ્માંડ એના હિપર તુટી પડ્યું હોય, સર્વ પ્રકારનાં દુઃખો સંપૂર્ણ કરીને જાણે એનેજ પીડવા ખડે પગે થઈ રહ્યાં હોય, એવી એની સ્થિતિ થઈ હતી. એના મુખ હિપર વિપાદની વિષમ છાયા પ્રસરી રહી હતી. એનાં નયનમાં નિરાશા પથરાઈ રહી હતી. એનાં પ્રત્યેક અંગમાં વ્યથાની છાપ વાગી રહી હતી, છતાં એનામાં કંઈ એરી અજ્ઞ સુંદરતા ટકી રહી હતી કે જેથી લોન્સડેલ પણ એ વડી એના મુખ સામું પૂર્ણ ભાવથી જોઈ રહ્યો અને પાછો ભાવવશ થઈ ગયો. કેવી પ્રેમધેલી પ્રેમદા, પતિ પ્રત્યે એના કેવો અગાધ પ્રેમ, પતિની કૂરતા છતાં, એના અયોગ્ય વર્તન છતાં, એના કુછદો છતાં, અરે એને કૂરતાથી માર મારવા છતાં પણ પતિ પ્રત્યેનો એનો અદ્ભૂત પ્રેમ જરાએ ન્યૂન થયો નથી, જરાએ મંદ થયો નથી. પોતાની દારિદ્ર્યાવસ્થામાં ખાવાનો ટુકડો રોટલો મળવાના પણ સાંસા પડતા; છતાં પતિની પ્રતિમા આ સ્નેહાળ સુંદરીના હૃદય મંદીરમાં પ્રેમ-પુષ્પોથી પૂજવા કરતી હતી પતિદેવની ભક્તિમાંજ એ સતી અનુરત રહેતી હતી. પતિના અવગુણો એના હિરે જરાએ ન વસ્તા. આવી સ્વર્ભીય, દૈવી અને દિવ્ય દેવાગ્રિનાની દિવ્યતાનું હાર્દ લોન્સડેલ આ વખતેજ યથાર્થ સમજ્યો. આવી હૃદય દેવી પ્રત્યે એ કૂર થયો એટલુંજ નહિ પણ તેને વિનાકારણ માર મારતો એ વિચાર પોતાની કૃતમતાનો એને પુરેપુરો ભાસ થયો.

આ દેવી સમી ખવિત પ્રેમદા આજળ એ અત્યારે જન્મી પડશે. એના કાચળ કર ઉપર એણે ચુગન લીધું. ફરીથી એના કમળ મુખ તરફ દષ્ટિ કરીને અભરના હાથી લાગેણીથી એણે કહ્યું:—
 “ મધુરી, મારે તારી સાથે કટલીક વાત કરવાની છે, તે હું સમાપ્ત કરું ત્યાં સુધી તું વચ્ચે જરાએ બોલીશ નહિ. તે મારા ઉપર કાંઈ દિવસ પણ ક્રોધ કર્યોજ નથી એટલે મું મને મારાં જત કર્યોની યાદી આપ એમ ફરીથી કહીને તને સંતાપ નથી આપતો. તારી પાસે ફરી ક્ષમા માગવાનો મારો વિચાર હતો પણ તેમ ફરીને તારા હિદાત દીધું હવે હું જરાએ અપમાન કરવા નથી ઇચ્છતા. મેં તારી સાથે કેવી અવમતા ચલાવી છે તેનુંજ મને રાતદિવસ રમરણ થયા કરે છે અને એ રમરણ માત્રથી મારાં જોગજન મેં રાખી નેપ છે. ના, હૃદયેશ્વરી, મને પુરેપુરું મારે જે કહેવું હોય તે કહી લેવડિ. વચમાં જરાએ ન બોલીશ. તારા સમક્ષ મારાં કર્મનાં હું પુરેપુરો પશ્ચાત્તાપ કરીશ તોજ મારા જીવને કાંઈક આનંદ લાગશે. મારે એ પશ્ચાત્તાપ કરવાને આ હેલામાં હેલોજ અવસર છે. હવે આપણે કપાળે સદાને માટે વિયોગજ લખાયશો છે. પ્રાણીશ્રી, તું અને કટલી બધી પ્રિય છે તે મને સમજાય છે. તારા સહયુજો, તારી હિંમતના સર્વ હું જરાબર સમજી ગયો છું. એ મારા હૃદયમાં રમી રહ્યા છે. એ પ્રભુ, આવી ગુણની ભંડારરૂપ સુણ લક્ષ્મીના અતિ ઉત્તમ ગુણ પ્રતિ મેં ક્લેશ માત્ર પણ લક્ષ ન આપ્યું. ” આમ કહીને પાછો એ રકમસ થઈ ગયો અને એનું ધૈર્ય ખુટી ગયું.

હુસીએ પતિની ડાક ઉપર ખેતાની ડાક માખી દોષી અને હૃદયમદુઃખભારથી પુષ્કળ રહી પડી. એની ધીરજ અસોજ થઈ ગઈ અને અંતરબાધાની મહા કષ્ટભય વેદના એને મરા લાગી. અને

એ હૃદયપાત્રનું કાર્ય કરું અને કાંઈક શાંત થયાં એટલે પાછાં
વચર ખોલે એ એકમીનના જામું ટગર ટગર જોવા લાગ્યાં. આખરે
લોન્સડેલે પોતાની અધુરી રહેલી વાત આગળ ચલાવી.

દુક્રીએ વિચાર કર્યો કે “ એમને મારી ધણી ચિંતા થાય
કે, એમનાં આ સંસારમાંથી મને વિયોગ થશે એટલે માંડે જીવિત
ટપ્પા રહેશે કે કેમ એની એમના મનમાં ગડબાંમ ચાલી રહી છે.
માટે હું એમને શાંતિ આપું. ” એમ વિચારીને બોલી “ હૃદયનાથ,
જીવનેશ્વર, આપ મારે માટે જરાએ કાળજી ન કરશો. આપણા
બહાણા પુત્રની ખાતર માંડે જીવન હું ટકાવી રાખીશ. અમારું ચું
થશે તે ખાખત પણ ચત્કિચિત તમારે મજરાવાની જરૂર નથી.
આપણા રહેલીએ અમને આશ્રય આપવા અત્યારે બોલાવી રહ્યા છે.
મધ કાલે સાંજેજ મીસીસ સેલ્વીન મને મળવા આવી હતી. મને
પણ આશ્વાસન દેતે એણે કહ્યું છે કે “ એન, તમે જરાએ મલ-
ગરાશ નહિ. હરગણેશ નહિ. માંડે ધર તે તમારુંજ ધર છે. એકાંશક
તમારા પુત્રને લઇને મારે ત્યાંજ તમે રહેજો. તમને કશી વાતે હું
તાણુ નહિ પડવા દઉં. ”

મી. સેલ્વીનની પણ આપણા પ્રત્યે પૂર્ણ સહાનુભૂતિ છે અને
તેમણે પણ મીસીસ સેલ્વીનના કાર્યને સંમતિ આપી છે અને
આપણા સમયમાં યોગ્ય કરવાને બધા અધિકાર એને આપી
મુક્યો છે. માટે તે વિષયમાં આપ જરાએ ચિંતા ન કરશો. ” પત્ની
અને પુત્રને રહેલી જનોનો આશ્રય છે એ જાણીને લોન્સડેલના
મનમાં હતાશ થયો. એને ખાતરી થઈ કે પોતાના મતનું પછી
પોતાના બહાણા રખડતાં નહિ થાય.

સમય વહી ગયો અને આટલા આ અંતિમ સંયોગનો પણ અંત આવ્યો. આ ઘડીને અમે કંઈ કલમથી ચીતરીએ? અમે ક્યા શબ્દોમાં એનું વર્ણન કરીએ? હૃદયભ્રમ, નિરાશ, હાસ પામી મયેલાં દુભાગી દંપતીને જોઈનેજ અમારું અંતઃકરણ ફાટી જાય છે, તો પછી એમની આ ઘડીની મનોવેદનાનું સ્વરૂપ પણ અમે શું આપી શકીએ? જન્મેની દૃષ્ટિમાં, જન્મેનાં અશ્રુમાં, જન્મેનાં આવેગભર્યાં ચુંબનોમાંજ અત્યારે તો એમની મનોવેદક વિપલિતો, વૈષમ્યનો દતિહાસ જવલંત શબ્દોમાં સ્પષ્ટ રીતે લખાયેલો હતો. એના કરતાં વિશેષ અમે શું વર્ણવી શકવાના હતા? વારંવાર જન્મે એકબીજાની આથમાંથી છુટાં પડતાં અને વળી ફરી ફરી એક બીજાને બાઝી પડતાં. ફરી ફરી આંસુ ભર્યાં નયને એ ચુંબન લેતાં-દેતાં. પરંતુ એ ભાગ્ય પણ ન ટકી શક્યું. આખરે છેલ્લેલું આલિંગન લેવાયું-દેવાયું. હવે તો આ સંકટના કાળા સમુદ્રમાં આમને આમ એક બીજાને જીવન માટે તરફડીઆં મારતાં જોયા કરવાં, એ પણ એ જન્મેને એક બીજા પ્રત્યે ફૂરતાથી વર્ત્યા જેવું લાગ્યું અને આખરે એમનું પરિભ્રમણ છુટ્યું. દ્યુસી દ્વાર બહાર નીકળી ગઈ અને વજ્ર પડ્યું હોય એવા ધબાકા સાથે કારાગૃહનું દ્વાર બંધ થઈ ગયું. જન્મે પતિ અને પત્ની વચ્ચે હવે કદી ન મેલાય એવી અભેદ દિવાલ જાણે ચણાઈ ગઈ. હવે જાણે એમને જન્મેને હજારો લાખો ગાઉનાં છેડાં પડી ગયેલાં લાગ્યાં.

પ્રકરણ ૪૩ મું.

કલાધવ ભવન.

કાઉન્ટેસ ઓફ ઈર્ટન અને લેડી એડીલાને મેનોર ભવન છોડે દોઢેક વર્ષ થઈ ગયું હતું. મેનોર ભવનથી પાછા આવીને એ કલાધવ ભવનમાં રહેતાં હતાં. લેડી એડીલા લાયક ઉમરની થઈ હતી એટલે પચીસ હજાર પાઉન્ડનો વારસો હવે એને હસ્તગત થયો હતો. જ્યારથી જીરોલ્ડ રેડબર્ન સાથેના પ્રણયમાં વિશેષ આવી પડ્યો ત્યારથી કાર્મી ખીખ્ર પ્રેમી સાથે સંવનન કરવા લેડી ઈર્ટન લેડી કલાધવને જરાએ આગ્રહ દરતી નહોતી.

કાઉન્ટેસને પણ ખચર પડી ગઈ હતી કે પોતાની પુત્રીનું હૃદય રેજીનોલ્ડ હર્બર્ટ હરી લીધું છે. હવે કાઉન્ટેસને રેજીનોલ્ડ હર્બર્ટ તરફ પહેલાંનો દ્રેષ જરાએ રહ્યો નહોતો. આપણે આગલા પ્રકરણમાં વાંચી ગયા છીએ કે ઓન. ફર્ડીનાંડ સ્ટેન્સરીલ્ડ ગુજરી જવાથી લોર્ડ સ્ટેન્સરીલ્ડની સર્વ પ્રકારની મીલકત અને જગીરનો વારસ મી. રેજીનોલ્ડ હર્બર્ટજ થવાનો હતો. એટલે પાંચસો પાઉન્ડની વાર્ષિક ઉત્પન્નવાળો રેજીનોલ્ડ હવે એક મોટો જગીરદાર થઈ જવાનો, એ જાણીને કાઉન્ટેસ ઓફ ઈર્ટનનું મન પણ એના તરફજ વળ્યું અને એ જો પોતાની પુત્રીનું માથું કરે તો એના આગતો અવશ્ય સ્વીકાર કરવો એવો પણ મન સાથે એણે ઠરાવ કરી દીધો. આજે નહિ તો કાલે, કાલે નહિ તો પરમ દિવસે પણ એમે ત્યારે રેજીનોલ્ડ લેડી એડીલા કલાધવનું માથું કરવા જરૂર આવશે, એવી કાઉન્ટેસ આશા રાખ્યાજ કરતી હતી. દિવસોના

દિવસો એવી આશામાંને આશામાં ચાલ્યા ગયા પણ રેજીનોલ્ડનાં કલાઈવ હોલમાં દર્શન ન થયાં.

લેડી એડીલાનું તો હૃદય રેજીનોલ્ડ પાસે દોડી ગયું હતું; એટલે એ તો ઘડીએ અને પળે એના આગમનની રાહ જુએ એમાં આશ્ચર્ય શું ? રેજીનોલ્ડ પ્રત્યે એનો પ્રેમ તો ત્રિકાલાખાધિત હતો એટલે રેજીનોલ્ડ વરસ દહાડે ફક્ત પાંચસો ક્રમાતો હતો અને હવે મોટો જગીરદાર થવાનો, છતાં એનો પ્રેમ તો જરાએ ન્યૂનાધિક થયો નહોતો.

રેજીનોલ્ડ તરફ એડીલાનો પ્રેમ પ્રથમથીજ અંતરના ઉમળકાનો હતો એટલે એડીલાને એમ આશા હતી કે “ હવે રેજીનોલ્ડ ફર્ડિનંડનો શોક મુકશે એટલે જરૂર મને મળવા આવશેજ.” પરંતુ હજુએ એ આવ્યો નહિ એટલે એના મનમાં તર્ક વિતર્ક થવા લાગ્યા. “ એ કેમ નહિ આવ્યા હોય, મને જુલ્મી ગયા હશે કે શું, એમણે પોતાનો પ્રેમ અન્યને અર્પણ કર્યો હશે ? ” આ પ્રમાણે પોતાના મનને એ વારંવાર સવાલો પુછ્યા કરતી હતી; છતાં એ એના ઉદાત્ત મનની હતી કે આખા સંસારને ઉદાત્તજ માનતી હતી. એટલે રેજીનોલ્ડનું ઉચ્ચ હૃદય તો હવે અન્યનો પ્રેમ નજ અહણુ કરી શકે, એ મહોદાર મહાશયનું મન અન્યમાં હવે ચક્ષિત નજ થઈ શકે એવી એની પુરે પુરી માન્યતા હતી.

કાઉન્ટેસ એફ બટન “ મોર્નિંગ પોસ્ટ ” ની ગ્રાહક હતી, એટલે ઉમરાવ વર્ગ સંબંધીની અને તેમાંએ ખાસ કરીને સ્ટેન્સ-શીલ્ડવાર્ગાઓની કાંઈ જાણવા જેવી ખબર આવે છે કે કેમ એ જાણવા એ પેપર એ ખાસ લક્ષ રાખીને વાંચતી. વળી એનો પુત્ર

અર્ધ ઓફ પર્ટન હાલ લંડનમાં રહેતો હતો. તે જો સ્ટેન્સરીલ્ડ-
વાળાં સંબંધી હકિકત જાણતો હોય તો પોતાને ખબર આપવાને
તેને પણ એણે જણાવ્યું હતું. છતાં એ એને એ વિષયમાં ફક્ત
એટલીજ ખબર મળી કે મી. હર્બર્ટ સરકારી નોકરીમાંથી રાજી-
નામું આપ્યું છે અને હવે એના કાકાની જોડે જ રહે છે અને
પુત્રમરણના શોકથી ધુરતાં કાકા કાકાને સાંત્વન આપ્યા કરે છે.
આટલી ખબર મળ્યા પછી પાછી એને એવી પણ ખબર મળી કે
સ્ટેનોલ્ડ હર્બર્ટ કુંવારો છે, એટલુંજ નહિ પણ હજુ એને માટે
કાંઈ કન્યાનું માગું એ નહોતું થયું તેમ એ કાંઈ કન્યાની સાથે સંવનન
કરતો હોય એમ પણ જણાયું નહોતું. એને સમાજમાં બહુ આવડું
જવું ગમતું નહોતું. એની મેળે એ જ્યાં જતો ત્યાં એકલોજ જતો;
તેથી એને કાંઈ આતર ગ્લાનિ હોય એમજ ધારવામાં આવતું હતું.
આ બધા સમાચારને પરિણામે કાઉન્ટેસને એમ ખાતરી થઈ કે
હજુએ એનું હૃદય એડીલામાંજ રાગવાળું છે; છતાં એના તરફથી
ન તો કાંઈ પત્ર આવ્યો, ન તો એ જાતે આવ્યો એટલે એને આશ્ચર્ય
થયું. સ્ટેન્સરીલ્ડવાળાં સાથે પોતાને જુનો સંબંધ તાજો કરવાને
એની ચિત્તવૃત્તિ થઈ આવી; પરંતુ એમની સાથેનો સંબંધ તાજો
કરવા પોતાને પહેલ કરવી પડે તેથી એનું મન અચકાતું હતું.

કાઉન્ટેસ ઓફ પર્ટન આમ ગુંચાતી હતી ત્યારે લેડી
એડીલાના મનમાં પણ મહામંથન ચાલી રહ્યું હતું. એને પણ એકલા
એકલાજ ફરવાનું ગમતું હતું.

કસાઇન બવનના વિશાળ મેદાનમાં દિવસોના દિવસ વિચાર
કરતી એ બમણા કર્યા કરતી હતી. એના હૃદયમંથનની વાત એની

મોતીને પથ્ય એનાથી ન થઈ શકી; તેમ એની માતાના મનમાં પથ્ય ને ગુન્નવથ્ય ચાલી રહી હતી તેની વાત એની માતાએ પથ્ય એને ન કરી.

એડીલાના હૃદયની વાત કલાપવ ભવનમાં એક જથ્થુ જાણતું હતું, ભવનમાં મીસીસ પ્રાઉનીંગ કરીને એક વૃદ્ધા બાઇ તોડકર હતી. એડીલાના જન્મ પહેલાંની એ બધી અહિરહેતી હતી; એટલે તોડકર કરતાં અહિંજ એ ધરડી થઈ હતી.

એડીલા ઉપર એના માતા જેટલો પ્રેમ હતો, તેથી એડીલાએ એને પોતાના વિશ્વાસની બાગીયથ્ય બનાવી હતી. એના આગળ એ પોતાનું અંતર ખોલીને વાત કરતી હતી. કેટલીએ વાર એડીલા મીસીસ પ્રાઉનીંગની રૂમમાં જતી અને એની પાસે બેસીને મનના ઉજારા ખાલી કરતી હતી અને પોતાના પ્રેમ વિષે વાર્તાલાપ કરીને આનંદ માનતી હતી.

જે શુક્રવારે ફેડેરિક લોન્સડેલ અને સ્યુસીનો કારાગૃહમાં છેક ઉંબટનો મેળાપ થયો તેજ દિવસે જ્યોરે એડીલાને કાંઈ ન જમવાથી પોતાનાં હાથમાંનું કામ લઇને મીસીસ પ્રાઉનીંગના રૂમમાં એ આવી પહોંચી અને પાસે પડેલી ખુરસી ઉપર બેડી. આજનો દહાડો જાણે સારો લાગતો નથી વિગેરે વાતો ક્યાં પછી એડીલા પાછું પોતાનું શીવથ્ય કામ કરવા મંડી પડી; પણ મીસીસ પ્રાઉનીંગને આજે એના મુખ ઉપરથી એમ લાગ્યું કે રોજના કરતાં એડીલા આજે વધારે ઉદાસ હતી. એની ઉદારીનતાનું કારણ એ સમજી મઠ હતી તેથી એને આનંદમાં લાવવા એના હૃદયમાં કોઈક આશા ઉત્પન્ન કરવાનો એણે વિચાર કર્યો; પણ એ આશા હવે એનેય આશોશ-

કુસુમવત લાવતી હતી. એટલે આશા આપીને ઉલટી નિરાશ કરવાનું થાય એમ ધારીને એ વિચાર માંડી વાળ્યો અને કાંઈક કામ અધુરું રહેલું સાંભરી આવ્યું; તેથી બીજા નોકરાને તે કામ કરવાની આજ્ઞા આપતા સ્થિતિ હીમ એ બાધી ગયું.

એડીલા એકલી પડી એટલે એણે પણ જ્ઞાપમાંનું કામ હેઠે સુકા-દીધું અને વિચાર કરવા લાગી “આજે કેમ મીસીસ બ્રાઉનીંગ કાંઈ બોલતાં નથી. રાજતો મને આશ્વાસન આપતાં હતાં, મને આશાથી ઉત્તેજિત કરતાં હતાં અને આજે એમણે હેઠમાંથી એક શબ્દ પણ બહાર કાઢ્યો નથી. શું એમને પણ હવે કાંઈ આશા જેવું નહિ લાગતું હોય. ત્યારે શું મારે હવે રજીનોટ્સ હર્નટના બધા વિચારો છોડી દેવા, મારે એમની આશા ન રાખવી, એમની મૂર્તિને મારા હૃદયમાંથી દૂર કરી દેવી, ક્યાં સુધી એ ફોલ્ટ આશાને હૃદયમાં રાખી મુકવી ? આશામાં આશામાં સુખનો પડીઆ તો આસી જાય છે મારે એવા મિથ્યા વિચાર ક્યો શું વજે ? અરે પણ એ મૂર્તિને હૃદયમાંથી દૂર કરવાની શક્તિ મારામાં ક્યાં છે ? બોલવું તો સહેલું લાગે છે પણ વતીવું તો ખૂબ મુશ્કેલ છે. એ નથી તો માઈ સુખજ ક્યાં છે ? એમનાં વિના માઈ સુખ તો હરાઈ જાય છે; તો પછી હું ક્યાં સુખની આશા રાખું છું ? એમની સ્થાપિત મૂર્તિને મારા હૃદયમાંથી ઉઠાવી લઉં તો માઈ સર્વસ્વ ગયા જાય છે.” હવે એમણે ક્યાંક સુધી એડીલાના મનમાં એવી અનેક મઠલાં મૂકવા લાગી. નીચી દૃષ્ટિથી વિચારતી પરંપરા જેવા લાગી. એટલામાં જોઈને મનું હાર ઉઠ્યું. મીસીસ બ્રાઉનીંગ બોલ્યાં હશે એમ ધારીને એણે પોતાની બીજા સરખી હાથી ન કરી તેમ

જરા ટટાર પણ ન બતા. કોઇ એની વધારે નજદીકને નજદીક આવતું જણાયું. કોઇનો સ્વર સંભળાયો એટલે એ તરત ચમકી. આ મીસીસ બ્રાઉનીંગનો સ્વર ન હોય. એ સ્વર કોનો હતો ? વાંચનાર સમજી ગયા હશે. પૂર્વે જોનો એ વિચાર કરતી હતી તેજ એનો મનનો માન્યો હીરો આવી પહોંચ્યો હતો. એ સ્વર તેનોજ હતો.

“ લેડી એડીલા, અશુધારેલા સમયે તમને ખલેલ કંઈ છે એની ક્ષમા આપશો. ” એમ કહેતો કહેતો હર્જર્ટ એડીલાની સમક્ષ આવીને ઉભો રહ્યો. એને જોઈને એડીલાથી આનંદ અને આશ્ચર્યથી ખૂબ પડાઈ ગઈ. પોતાના નયનતારા રેજીનોલ્ડ હર્જર્ટને જોઈને એ મુગ્ધ બની ગઈ.

રેજીનોલ્ડ હર્જર્ટ ઉંચો અને સ્વરે સુંદર હતો. એનું વય આશરે છવીસેક વર્ષનું હશે. એના મુખ ઉપર શુદ્ધિમત્તા લખાઈ પાટ કરી રહી હતી. એના માલ પ્રદેશ ઉપર એના ઉન્નત વિચારો અંકાઈ રહ્યા હતા. એનો સ્વર સાંભળીને એડીલા ચોંકી ઉઠી. એને નીહાળીને એનું સર્વાંગ હર્ષોત્કુહ બની ગયું હતું. એ જોઈને હર્જર્ટના મનનો સંશય અને ભય દૂર થઈ ગયો. હૃદય હૃદયને પારખી ગયું. આજ ભવનમાં આજથી ત્રણ વર્ષ ઉપર આ સ્નેહ-સુંદર યુગલ મળ્યું હતું, તે વખતે એક બીજાનાં નયન અને હૃદયે પરસ્પર પોત પોતાનું કાર્ય કરી લીધું હતું. મુખથી કોણ અપાયા લેવાયા તો નહોતા, કપોલ યુગ્મન પણ થયાં નહોતાં. ફક્ત હસ્ત-પીડનજ અનુભવાયું હતું. પરંતુ એ વખતે હૃદય મીલન થયું હતું. હૃદયે હૃદયનું યુગ્મન કર્યું હતું અને નયનોએ પરસ્પર ગુપ્ત કોલ આપ્યા

લીધા હતા. એડીલા પોતાને માન્ય કરશે કે કેમ એની અત્યાર સુધી હર્જન્ટને શંકાજ રહ્યા કરતી હતી; પરન્તુ અચારના મિલનથી એડીલાના હૃદયની એને ખાતરી થઇ ગઇ હતી. એડીલાનો કેમળ કર એણે પોતાના હાથમાં લીધો અને ફરી બોલ્યો: “લેડી એડીલા, અણુધારેલા સમયે તમને ખલેલ કરે છું એની ક્ષમા આપશો ?” આમ બોલતાં બોલતાં પોતાના હાથમાં લીધેલો એડીલાનો હાથ એને ધ્રુજતો જણાયો. એના ગાલ ઉપર રતાશ ચઢી આવી હતી, શરમના શેરડા પડી ગયા હતા અને એનાં નયનો નીચાં ઢળી ગયાં હતાં. આ સર્વ ચિન્હો એડીલાના પ્રેમની પ્રત્યક્ષ સાક્ષી પુરી રહ્યાં હતાં. એથી હર્જન્ટને વધારે પ્રેતસાહન મળ્યું અને બોલ્યો “તમારી એકાંતનો મેં જાંગ કર્યો હોય તો તેને માટે હું તકસીરવાર નથી. મને તો તમારી મીસીસ બ્રાઉનીંગે અહિં મોકલ્યો છે; માટે દોષ માત્ર તો તેનોજ છે. અહિં દ્વાર સુધી આવીને એ મને મુકી ગઇ અને મારે તમારી સાથે કાંઇ ખાસ વાત કરવાની હશે એમ ધારી-નેજ એ અહિં મારી સાથે નહિ આવી હોય. ”

એડીલા: “મારી એકાંતમાં આપે જરાએ ખલેલ નથી કર્યું. ખીરાજો આ પાસેની ખુરસી ઉપર. ” એમ બોલતાં બોલતાં એને પણ રમણીય મુંઝવણ થવા લાગી અને ગળાત્કારે એ મુંઝવણમાંથી છુટીને એણે કહ્યું: “ચાલો દિવાનખાનામાં આવશો ? ત્યાં મારાં માતૃશ્રી પણ તમને મળી શકશે. ”

“લેડી એડીલા, અહિં આવીને પહેલ વહેલાં તમારી માતૃશ્રી-નેજ મળવાની ઇચ્છા હતી; પણ તેમની તપાસ કરતાં તેમણે કહ્યું કે દિવાનખાનામાં બેસો. પાંચેક ક્ષણમાં હું આવી પહોંચું છું.

એટલે મારી ઇચ્છા તમને મળવાતી થઈ અને તમારી તપાસ કરી એટલે મીસીસ. બ્રાઉનિંગ મને તમારી પાસે લાવી. તેથી અહિંજ થોડીવાર તમારી સાથે કેટલીક વાતચીત કરી, લેવાનો આરો વિચાર છે. જો તમારી ઇચ્છા હોય તો અહિંજ આપણે થોડો સમય માળીએ: " બહુજી મિષ્ટતા અને મૃદુતાથી હર્મટ પ્રેમથી જીવોજીવ ભરેલા શબ્દો ઉચ્ચાર્યા.

થોડી એડીલાનું હૃદય તો આ સાંભળીને મીલુમીલુ થઈ ગયું. જવાબ દેવાની પણ એને સુજ ન પડી. પાંત્રી એજ રમણીય મુંઝવણે એના ગુલાબી ગાલોને રતુમડા કરી દીધા. એનાં તેજસ્વી નિર્મળ નયનોને લાગળ બનાવી દીધાં. હૈંઠે મુકેલું શીવણકામ પાછું એણે હાથમાં લીધું પણ એના હાથ તો ધ્રુજ રહ્યા હતા. એ બેડી એટલે જીરોડ પણ બેઠો અને એની મીડી વાણીનો આસ્વાદ એડીલાને ચખાડવા લાગ્યા.

" થોડી એડીલા, મારી એવી માન્યતા છે કે તમારા હૃદયમાંથી હું સદંતરતો વિલુપ્ત નહિ થયો હોઉં. હું ધાઈ છું કે, મારી એ માન્યતા ભુલ ભરેલી નહિ હોય. મારા હૃદયમંદિરમાંથી તો આજ ત્રણ વર્ષ થઈ ગયાં છતાં એ તમારી પ્રતિમા જરાએ ખસતી નથી. મને આશા છે કે મારા આમ બોલવાથી તમને માફ તો નહિ લાગતું હોય. " એમ કહીને એ પ્રત્યુત્તરની રાહ જોવા લાગ્યો. પરંતુ ઉત્તર ન આપતાં એડીલા તો કામજ કરી રહી હતી. જાણે એણે હાથમાં લીધેલું કામ અમુક નિયત કરેલા સમયમાં પૂર્ણ કરવાનું હોય તેમ. એના હાથમાંની સોયને એ અજાણ સ્ફુર્તિથી ચલાવી રહી હતી. બહારથી તે એ એના કામમાં મથતો હોય

એમ દેખાતી હતી; પણ એના ગાલ ઉપરની લાલાશ, એના ધ્રુજતા હાથ અને એનું ધનકારા લેતું હૃદય એની ચોરીને ઉઘાડી પાડી દેતાં હતાં. કામ કરતાં એનું મન તો હર્ષદના મધુરા અમૃતમય શબ્દો-માંજ તક્ષીન થઈ જતું હતું. આ મધુરી મુગ્ધવચ્ચ એડીલાનો પ્રેમ વ્યક્ત કરી રહી હતી.

“ એડીલા, આ કામ ઉપરજ ધ્યાન આપ્યા કરશો ? એને બાળુએ નહિ મુકે ? આટલા બધા માધલ દૂરથી હું તમારાં ચર-ણોમાં પડવા આવ્યો છું છતાં તમારા કામમાંજ મડ્યાં રહેશો ? એડીલા, આ તો ફરતા કહેવાય. ”

એડીલાના હાથમાંનું કામ એકાએક પડી ગયું અને જન્નેની દષ્ટોદૃષ્ટ એ કામલાંગીના કામજ હસ્ત યુગલને હર્ષદે પકડી લીધા અને એ હસ્ત ઉપર મધુર ચુંગન કર્યું. એની આગળ એ ધુટણ ઉપર ઉભો રહ્યો અને પૂર્ણ આર્જવતાથી પોતાના હૃદયનો પ્રેમ એડીલાને વ્યક્ત કર્યો અને કહ્યું:-“ એડીલા, પ્રિય એડીલા, માસ અંતરનો પ્રેમ સ્વીકારશો ? હું તમારી પાસે પ્રેમ ભિક્ષા માગું છું. બોલો બોલો, મને તમારા તરીકે માન્ય કરશો. ” રૂપાની ધંટડીને જોયો મધુર રણકાર થાય છે તેવોજ રણકાર એડીલાના સુરીલો કંઠમાંથી નીકળ્યો. એ રણકો હર્ષદના કર્ણને મધુર અમૃત સમ લાગ્યો. એડીલાએ પ્રેમભિક્ષા આપવાની અનુમતિ આપી દીધી એટલે હર્ષદે ઉભો થઈ ગયો અને શરમથી ભરી ભરી બાસતી લજ્જાગુ કંથકાને પોતાની બાહુવસ્ત્રમાં બીડી દવાસી દીધી.

“ પ્રિય એડીલા, હું અત્યાર સુધી એક સરકારી નોકર હોતો અને સાધારણ પગાર સિવાય મારી બીજી કશીએ આવક નહોતી;

એટલે ફડીનંડ સ્ટેન્સરીડનું માગું તમે ન સ્વિકાર્યું તો પછી તમારું માગું કરવાની મારી શી હિંમત ! ફડીનંડના ગુજરી ગયા પછી હું મોટી જગીર અને પદવીના માલીકનો વારસ થઈ પડ્યો. તે વખતેજ હું તમારી પાસે આવત પણ મને એવા ખબર મળ્યા કે, તમે તો ક્રેડન રેડમર્નના પ્રણયિની થયાં છો એટલે હું હતાશ થઈ ગયો અને હું સંમળ્યો કે મારો દાવ અવળો પડ્યો. હમણાં ફક્ત થોડા દહાડા ઉપરજ મને ખબર પડી કે એ વાત તો ખોટી છે અને તમે હજી અવિવાહિતજ છો. એટલે લોડ અને લેડી સ્ટેન્સરીડની પુરેપુરી સંમતિ લઈનેજ હું તમારા હાથની મામણી કરવા અહિં આવી પહોંચ્યો છું. ”

આ બંને પ્રણયીનો આમ વાર્તાલાપ ચાલી રહ્યો હતો એટલામાં મીસીસ બ્રાઉનિંગ એ રૂમમાં આવી પહોંચી.

એડીલાના હૃદયને ઝગ્ગુતારી, એના મનને પારખનાર એ એના અસ્વસ્થ મનનું ઔષધ કરવાને મારેજ હર્બર્ટને પરભાર્યો એની પાસે મોકલી આપ્યો.

હર્બર્ટ વૈદ્યજ એડીલાની નાડી પારખીને એના રોગની દવા કરશે એમ વિચારીને એણે આવા અચાનક મળી ગયેલા લાગને તાર્કાણીક લાભ એડીલાને આપ્યો હતો. તેથી એ મીસીસ બ્રાઉનિંગ ઉપર આફરીન થઈ ગઈ હતી. એટલે મીસીસ બ્રાઉનિંગ એ રૂમમાં જેવું ડોકીયું કર્યું કે તરતજ એડીલા હરખાતી હરખાતી ઉભી થઈ અને આભારપૂર્ણ હૃદયે એને વળગી પડી અને મીસીસ બ્રાઉનિંગ અત્યાર સુધી એને જે આશાઓ અને પ્રોત્સાહનો આપતી હતી તે આશાઓ આજે ફળીમૂત થયેલી હોવાથી એનાં આવારણાં લેવા લાગી.

પછી જીરોદડ હર્ષદ કાઉન્ટેસને ગળ્યો, એડીલાનું માથું ક્યું અને અત્યાર સુધી એનાથી ન આવી શકાયું તેનાં પશુ ખુલાસો એણે કરી દીધો. કાઉન્ટેસની તો ઇચ્છા થઇજ ગઈ હતી એટલે રેજીમેન્ટનું માથું એણે કબુલ રાખ્યું અને આખા ભવનમાં આનંદ અને ઉત્સાહ વર્તી રહ્યો.

હર્ષદ પોતાના કાકાના આચારથી લાંબો પંથ કાપતો ગાડીમાં મીડલેટન આવ્યો અને મીડલેટનની હોટલમાં એક રાત રહીને ઘોડો બાંહે કરીને આજે એ કલાર્ધવ ભવનમાં આવ્યો હતો. આખો દિવસ એણે કાઉન્ટેસ અને એડીલાના સહવાસમાંજ ગાળ્યો અને છેક રાત સુધી ભવનમાં રહ્યો. રાતના અગીઆર વાગ્યા તેનું પશુ એને બાન ન રહ્યું. એને તો એમજ લાગતું હતું કે હજુ નવેક થયા હશે પશુ જ્યારે એણે પોતાની ઘડીઆળમાં જોયું, ત્યારેજ એને ખમર પડી કે અગીઆર વાગી ગયા છે. એટલે એણે પોતાનો ઘોડો તૈયાર કરવાની નોકરીને વરધી આપી અને મીડલેટનની હોટલમાં ઉતર્યો હતો ત્યાં પાછો જવા તૈયાર થયો. કારણકે હાલમાં સપ્ટે કારણોને લીધે એનો રાત વાસો ભવનમાં ન થઈ શકે. ઘોડા ઉપર જીન મંડાયું અને એ જવા તૈયાર થયો. એટલે કાઉન્ટેસે આવતી કાલ સવારના નાસ્તા માટે એને આમંત્રણ ક્યું. તે સ્વીકારીને બન્નેની રજા લઇને એ ઘોડેસ્વાર થઇને ચાલ્યો ગયો.

રાત અજવાળી હતી. જમીન પણ ઝાકળને લીધે આરસપડાશ જેવી બની ગઈ હતી. ઠંડી પણ પડતી હતી. મજબૂત જમીન ઉપર ઘોડાનાં પગલાંના અવાજ શીરાય શાંત રાત્રિમાં બીજે કશો અવાજ આવતો નહોતો. પહેલાં તો ટાઢનો ચમકારો લાગવા માંડ્યો એટલે

ગરમ ઓવરકોટ ચઢાવીને હર્બર્ટ ધોડાને દોડાવવા માંડ્યો; જેથી એના આખા શરીરમાં ઝપાટા બંધ લોહીના ફરવાથી ગરમીને લીધે ટાઢ જણાય નહિ.

થોડોવાર પછી પાછી લગામ ઢીંચી મુકીને એ ધોડાને સાધારણ ચાલે ચલાવા લાગ્યો. પાંચેક મિનિટ આવી રીતે એણે ધોડાને ચાલવા દીધો હતો, એટલામાં કેટલેક દૂર રસ્તાની બાજુએ એને કાંઈ કાળું કાળું જણાયું. જેમ જેમ એ પાસે ગયો તેમ તેમ એને જણાયું કે કોઈ માણસ બેઠેલું છે. એ તેની પાસે જવા લાગ્યો ત્યારે પેલો માણસ હર્બર્ટ જે દિશા તરફથી આવતો હતો તે દિશા તરફ એની સામે આવતો જણાયો. એનાથી બરાબર આંતરુંજ નહોતું એ ધસડાતો ચાલતો હતો એટલે હર્બર્ટ જણ્યું કે આ કોઈ ધરબાર વગરનો દુખળો પડી ગયેલો માણસ છે. એ બિચારો થાકી ગયો છે. લાવ જો એને કોઈ આર્થિક સહાય જોઈતી હોય તો આપું. એ આવો વિચાર કરે છે એટલામાં પેલો માણસ હર્બર્ટની છેક નજીક આવી પહોંચ્યો. એણે ફાટાં તુટાં વચ્ચે પહેર્યાં હતાં. એના પગમાં નહોતાં મોજાં કે નહોતાં જોડા. હર્બર્ટ પોતાનો ધોડો ઉભો રાખ્યો અને પેલા માણસને કહ્યું:—“ લાઈ તું કોઈ મહા દુઃખીઆરો છવ લાગે છે. ઉભો રહે, હું તારું દુઃખ મટાડી શકીશ. ”

“ આપનો ઉપકાર સાહેબ. ” એમ બોલતો બોલતો એ તો આગળજ ચાલતો હતો પણ ઉભો તો ન રહ્યો. આટલા શબ્દ એ બોલ્યો એટલામાં હર્બર્ટ એની મુખાકૃતિ જોઈ શક્યો. એ જોતાંજ એ કાંઈક હાકી ગયો અને બરેબર આ મુનુષ્ય તો નહિ પણ

રાક્ષસ હશે એમજ એને લાગ્યું, એ વિરૂપ મુખનું પાછળના પ્રકરણમાં
અમે વર્ણન કરી મયા છીએ, તેથી અત્યારે એ ચીતરી ચઢે એવા
મુખનું અમે ફરી વર્ણન કરવાનું થોડું નથી ધારતા. વળી મનને
ઠેકાણે લાવીને હર્ષદે કહ્યું:—“કમ ઉભો રહેતો નથી. આ લે તને
કામ લાગશે.” એમ બોલતાં બોલતાં હર્ષદે પોતાના ગજરામાં હાથ
ધાલીને કેટલુંક રૂપાનાણું કાઢ્યું. એટલે નીચે મુખે હાથ ધાંખો કરીને
હર્ષદે પાસેથી ઉદાર હાથે અપાયલું નાણું એણે લીધું અને હર્ષદેના
આભાર માન્યો. પછી કાંઈક ઉતાવળથી એણે પોતાનો રસ્તો લીધો.
આ માણસની આવી વિચિત્ર રીતભાતથી હર્ષદેને ઘણું આશ્ચર્ય
થયું હતું. “ખિચારો દુઃખીઆરો જીવ દુઃખને લીધે બ્રહ્મિત યર્ષ
ગયો છે” એમ બોલતાં બોલતાં પછી ઘોડાને એડી મારીને એ
પણ પોતાને રસ્તે ચાલતો ગયો. મીડલેટન પહોંચી ગયો અને
હોટલમાં જઈને પોતાની નવ વિવાહિતાનું ચિંતન કરતો કરતો પર્યટન
માં પડ્યો. સવારે ઉઠીને આઠ વાગ્યામાં તૈયાર થઈને પાછો ક્લાઈફ
ભવન જવાને એણે ઘોડો મંગાવ્યો અને નવ વાગ્યતામાં તો એ
ક્લાઈફ ભવન પહોંચી પણ ગયો. ઘોડાવાળો હર્ષદેના ઘોડાને
તબેલામાં ભેદ ગયો અને હર્ષદે સીધો ભવનની અંદર ચાલ્યો ગયો.
લેફ્ટી એડીલા એને આવતો જોઈને હસતે મુખડે એને સામી
લેવા ગઈ.

કોઉન્ડેસ એક બર્ટન પણ પ્રધાનખંડમાં આવી પહોંચી. ત્રણે
જણાં નાસ્તો કરવાની તૈયારીમાં હતાં એટલામાં એક નોકર મક્ક
સતો મહારાજો પાર્સરમાં આવી પહોંચ્યો અને કહ્યું:—“આ સાહેબ
બહાર આપણા ભવનના મેદાનમાં એક વિચિત્ર માણસ આવી પડેલો

છે. એ સખત રીતે ધવાયેલો છે. એના શરીરમાંથી પુષ્કળ લોહી વહી ગયું છે, એ ટાઢે ઠરી ગયો છે અને મરવાની અણી ઉપર આવી ગયેલો લાગે છે. એના સામું જોતાં તો આપણને ચીતરી ચડે છે.” એમ બોલતો બોલતો નોકર પણ જરા કંપી ગયો.

એડીલા:—“ શું તે મરવાની અણી ઉપર છે ? ત્યારે એને એકદમ લવનમાં લાવો, એની સારવાર કરો અને કાંઈ ડોક્ટરને બોલાવવા જવ. ”

કાઉન્ટેસ:—“ ખરોખર છે. એ કામ જલદી કરો. આપણજ આંગણમાં કાંઈ આમ દુઃખથી ઝુક્યા કરે અને આપણે જોયા કરીએ એ આપણને શોભે નહિ. ”

નોકરની આ વાતથી ગઈ રાતનો રસ્તે બનેલા બનાવ હર્ષ-
દર્દને યાદ આવ્યો અને એને એમ લાગ્યું કે એ માણસ એને ગંધ રાતે રસ્તામાં મળ્યો હતો તેજ કદાચ હશે. એટલે એ એકદમ બેઠો હતો ત્યાંથી ઉભો થઈ ગયો અને બોલ્યો “ હું જાતેજ જાઉં છું અને એની સારવાર માટે ખરોખર બદોબસ્ત કરાવું છું. ” એમ કહીને એ તરતજ નોકરની પાછળ ગયો અને જ્યાં પેલો માણસ પડેલો હતો ત્યાં આવી પહોંચ્યો. મિયારા નોકરો પણ આવી પહોંચ્યા. રેજીનોલ્ડે જોયું તો ગઈ રાતે રસ્તામાં જે માણસ એને મળ્યો હતો તેજ આ હતો. એને એક ઘા માથામાં અને એક ઘા ખભા ઉપર એમ બે ઘા પડેલા હતા. એમાંથી એટલું બધું લોહી વહી ગયું હતું કે એનાં પહેરેલાં બધાંએ કપડાં લોહીમાં રંગાઈ ગયાં હતાં. અત્યારે એ અચેતન દશામાં હતો. ટાઢે ઠરી ગયો હતો; એટલે લાકડા જેવું લાકડુંજ ન હોય એવો એ લાગતો હતો. એની આસ-

પાસે જ્યાં નોકરો એકઠા થઈ ગયા અને એને શુદ્ધિમાં લાવવા બાન્ડી પાછ દીધી. એના શરીરમાં જીવ તો હતો છતાં એને ચેતન ન આવ્યું. એને હર્મટની આજ્ઞાથી ભવનની અંદર આણ્યો અને એકાદ નોકરની ઓરડીમાં એને સુવાડ્યો એનાં લોહીવાળાં વસ્ત્રો બદલાવી નાખાવ્યાં અને ચોગ્ય ઉપચારો કરવા માંડ્યા. ડોક્ટરને બોલાવવાને માણસને દોડાડ્યો. એના ત્રા ઉપર પાટા બાંધવા માંડ્યા. હૃદયે ધીમે ધીમે સૌને જણાવા લાગ્યું કે એનામાં જીવ છે; છતાં એને પુરેપુરું જાત નહોતું આવ્યું. આવી ધમાલ ચાલી રહી હતી અને હર્મટની જાતી દેખરેખ નીચે આ ઉપચારો યથા રચા હતા એટલામાં પેલાના લોહીથી ખરડાયલા વસ્ત્રોના ગજવામાંથી કાંઈક પડી ગયું હતું તેના ઉપર હર્મટની નજર પડી. એક તો સોના અને રાનાણું ભરેલી એક કાથળી જેવામાં આવા. એમાંનું કેટલુંક રૂપાનાણું તો એણેજ ગઈ રાતે આ ધાવણ થયેલા મનુષ્યને આપેલું હતું. એ ઉપરાંત કાંઈ સરકારી કાગળના માપ અને આકારનો કાગળ પણ હતો.

આ મનુષ્યને તરવારના ધા થયેલા જણાતા એટલે હર્મટના તેમજ બીજા ત્યાં ઉમેલાઓના હૃદયમાં પણ એક પ્રકારની શંકાનો સંચાર તો થઈ ગયો હતો અને તેમાં આવા દરિદ્ર જેવા જણાતા મનુષ્ય પાસે સોના-નાણાંની કાથળી મળી આવેલી જોઈને તો એમની શંકા દૃઢ થઈ. હર્મટે પેલો કાગળ ઉપાડો લીધો અને પરખીડીયા ઉપર “ફક્ત સરકારી કામ બાબત” આદલા અક્ષરો એણે વાંચ્યા. એના ઉપર “લેફ્ટનન્ટ કર્નલ વિંડહામ, - પામ્લેન્ડ ટુકડી, મીડલેન્ડ.” એવું સરનામું કરેલું હતું. એ પરખીડીયા ઉપર

હાસ માડસની સીલ કરેલી હતી. તે તુટેલી હતી એટલે હર્બર્ટને વિચાર થયો કે પગબીડીયાની સીલ તુટેલી છે તેથી એમાંનો કાગળ વચિવાની કાંઈ હરકત નથી. વચિવાંથી આ વાચક થયેલો માણસ જાણ છે તે પણ કદાચ જણાઈ આવે એમ ધારીને એણે કાગળ વાંચ્યો તો જણાયું કે એ તો ક્રેડરિક લોન્સડેલનું માંશી પત્ર છે. એટલે એણે તરતજ નોકરને હુકમ કરી દીધો કે “હમણાંને હમણાં જ મારો ઘોડો તૈયાર કરીને લાવો. નહિ તો કાઉન્ટેસના તબેલામાંથી એમનો જે સારામાં સારો પાણીદાર પવનવેગી ઘોડો હોય તે એકદમ લઈ આવો. જવ જવ જલદી કરો. એક ક્ષણ પણ ધુમાવવાનો સમય નથી. આપણા જાતિ બાંધવના જીવન મરણનો આના ઉપર આધાર છે. કદાચ આટલી ઉતાવળ કરતાં પણ હું મોડો પડીશ એવો મને લગ્ય રહે છે.”

મહા કાલે માડલેટનમાં જ હર્બર્ટ સાંજખુ ‘હતું કે બેરેક યાડમાં એક સૈનિકને શનિવારે ગોળાબાર કરીને ઉડાવી દેવાનો છે. ફટકે વાગે તેની એને ખબર નહોતી. આજે જ શનિવાર હતો. એટલે એ પોતેજ એકદમ લગનમાં દોડી ગયો. પાલ્સર (પ્રધાન ખંડમાં) જઈને કાઉન્ટેસ અને એડીલાને માંશીપત્ર સંબંધી ઉતાવળમાં જાત કરી દીધી અને કહ્યું કે, “એ માંશીપત્ર લઈને અંતર ધડોળ હું મારો ઘોડો ચાલ્યો જાઉં છું. એક ઘડીમાં જી વિલેમ મરી તો ખાજી હાથથી જશે.” આમ એ બોલતો હતો એટલામાં જ નોકર આવીને ખબર આપી કે ઘોડો તૈયાર છે. રજીનારડ હર્બર્ટ હાથે પૂજી ધુમાડ્યા સિવાય તરત જાતિએ અંધ ઉપર ચઢી બેઠો અને અંધમાં તકિત હતી તેટલા પૂજી થઈ એણે અંધને દોડાવી મુક્યો. જ

નીકળ્યો ત્યારે કલાઇવ ભવનમાં દસ વાગ્યા હતા. મીડલેટન પોણા કલાઇનો રસ્તો હતો. થું એ વખતસર જઇ પહોંચી ?

પ્રકરણ ૪૪ મું.

ધંધરીય ન્યાય.

આજે શનિવારે સવારના સાતેક વાગ્યાના સુમારે એડવોકેટ રોકોટ કર્નલ વિંડહામના નિવાસમાં આવ્યો. તે વખતે એ સુમાર આવાસમાં કેસ પહેરતો હતો, ત્ય આવીને એણે પૂછ્યું “કેમ સાહેબ, કાંઈ ખબર આવી ?”

“હજી સુધી કાંઈ ખબર આવી નથી. પણ હજી ચોખ્ખા ત્રણ કલાક બાકી છે. ટપાલ પણ આવી નથી. હું હાઈ હું કે આવો અમલનો કાગળ ટપાલ મારફતે તો નહિજ આવે.”

“આ બાબતમાં સર આર્ચિબોલ્ડ રેડબર્નને કાંઈ લાગતું વળગતું હોય એમ તમે કાંઈ કહેતા હતા ખરેખર ?”

“હા, ફ્રેડેન રેડબર્ન કાંઈ કાલેજ મેનૉર ભવન ગયા છે. એમના પિતા મધ કાલે લાડનથી ‘મેનૉર ભવન’ આવવાના હતા અને એમને મળીને પાછા રાતેજ એ અહિં આવવાના હતા.” કર્નલે કહ્યું.

“અંધ કાલે રાતે ?”

“હા, અંધ રાતેજ. સર આર્ચિબોલ્ડ આને છોડાવવાને હાઈ મીડલેસ સુધી વંચ પહોંચાડશે અને તેને માટે એ તનતોડ મહેનત કરી રહ્યા છે.”

“ તમે દયાને માટે જાણામણુ પત્ર પણ લખી દીધો છે ખરેને ? ”

“ હા, મેં લખી દીધો છે. રેડખર્ને મને વાત કરી કે લોન્સડેલ છેક બાળક હતો ત્યારથી સર આર્શિમોડની જગીરમાંજ ઉછરેલો છે અને તેથી પોતાનાજ માણસનું આત્મા રીતે મૃત્યુ થાય એ એમને ગમતી વાત નહિ અને તેથી એમણેજ રેડખર્ને મારી પાસે મોકલ્યા અને દયાને માટે જાણામણુ પત્ર લખવાનું મને એમણે જણાવ્યું. ” “ ખરોખર, વાત તો ખરી છે. સર આર્શિમોડ જેવા મોજાદાર સદ્ગૃહસ્થને આભારી કરવા આવું કામ પણ કરવું પડે. ” એડજુટન્ટે કહ્યું.

“ હાસ્તો, એટલા માટેજ મેં એમ કયું. ” કર્નલે કહ્યું. પરંતુ કેપ્ટન રેડખર્ને એક હજાર ગીની આપવાનું વચન આપ્યું ત્યારેજ એ જાણામણુ પત્ર ઉપર પોતે સહી કરી હતી તે વાત તો એણે જરાએ કરી નહિ.

“ પણ મારે તો જાણે માફીપત્ર આવવાનુંજ નથી એમ માર્ના લઈનેજ બધો ખંદોખંડત કરવાનો છેને ? ”

“ હા, એમજ. અને જો દસ વાગ્યા સુધીમાં આપણને કાંઈ ખબર નહિ મળે તો શિક્ષાનો અમલ કરવાનોજ છે. વળી આડધો કલાક આપણે વધારે રાહ જોઈશું. એને આપણે એટલી તક વધારે આપીશું. ”

“ ત્યારે તો એવી રીતનો હુકમ હું બહાર પાડું કની ? ” એડજુટન્ટે કહ્યું.

કર્નલે હાનું ડોકું ધુણાવ્યું એટલે સ્કાટ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો અને કર્નલ દ્વાર કર્મમાં રોકાયો.

એ કલાક તો ચાલ્યા ગયા. નવેક વાગે કર્નલ વિંડહામે નારતો કરી લીધો અને ટપાલ આવ્યા પહોંચી. એક પછી એક કાગળો લઈને એણે આમ તેમ ફેરવવા માંડ્યા; પણ “ફક્ત સરકારી કામ બાબત” એવું લખેલો એક કાગળ એને મળ્યો નહિ. ફરીથી રોકાટ આવ્યો અને કર્નલને પૂછ્યું: “કેમ કાંઈ સમાચાર આવ્યા?”

“ના, કાંઈ આવ્યા નથી.” એમ કહીને વધારે ખાતરી કરવા કર્નલે દરેકે દરેક કાગળ ફેરડીને તેમાં કોની સહી છે તે પણ જોઈ લીધી અને ફરીથી બોલ્યો કે, “કાંઈ સમાચાર આવ્યા નથી.”

“રેડબર્ન પણ પાછા આવ્યા નથી?”

“ના, એ પણ આવ્યા નથી. લંડનથી એમના પિતા પાછા ફરે ત્યાં સુધી તેમની રાહ જોઈને તેમના આવ્યા પછી એ આવવાના હતા. હિલા રહો જોવા દો. ઘડીઆળમાં કેટલા વાગ્યા? સાડા નવ થયા છે. હજી એક પોકો કલાક છે અને બીજી તૈયારી કરતાં કરવતાં બીજા પા કલાક જશે; એટલે લગભગ સવા કલાક જેટલો સમય રહ્યો છે.” એક કલાક જેત જેતામાં ચાલ્યો ગયો. બરોબર સાડા દસ થયા, છતાં કાંઈ ખબર આવી નહિ. કેપ્ટન રેડબર્ન પણ આવ્યો નહિ, તેમ ફેડરિક લોન્સડેલના માણીપત્ર સંબંધી કર્નલને પત્ર અથવા સંદેશો પણ ન મળ્યા.

બેરેકના યોગાનમાં આખી પત્રટણુ ગોઠવાઈ ગઈ હતી અને લોન્સડેલ ઉપર ગોળીમાર કરવાની સર્વ તૈયારીઓ ચાલી રહી હતી. ફક્ત કર્નલને યોગાનમાં આવવાનીજ ખોટી હતી. બધો પ્રકાર-કર્નલ પોતાની બારીએથી જોવા કરતો હતો. હવે ફક્ત પોતાનીજ રાહ જોવાય છે એમ જાણીને એ પણ તૈયાર થઈને યોગાનમાં આવી

પહોંચ્યો; એટલે એડબ્યુટન્ટે સલામ કરીને કહ્યું: “ સાહેબ, હવે આપના હુકમનીજ રાહ જોવાય છે. ”

“ મી. સ્કોટ, મને કાંઈ ખબર મળી નથી. એટલે આપણે તો હવે શરૂ કરી દેવું જોઈએ. ગોળીબાર કરનારાઓને તમે નક્કી કરી રાખ્યા છે ? ”

“ હાજી, મેં બધા મળીને ચૌદ જણને ચુંટી કાઢ્યા છે. ”

“ દરેક દુકડીમાંથી થોડા થોડા ચુંટ્યા છે ને ? ” .

“ હાજી, મેં તો બધું લેંગ્લીની ન્યાય બુદ્ધિ ઉપર રાખ્યું હતું. એમણે આઠ વૃદ્ધમાંથી અને છ જુવાનને પસંદ કીધા છે, અને તે બધાને સમજુત પણ મળી ગઈ છે. ”

“ દટપણે ઉભા રહીને બરાબર નેમ તાકવાની કની? નિશાનીને માટે શું કર્યું છે? એ બધા સંમત થયા છે ને ? ”

“ એ બધી વ્યવસ્થા ડૂમ મેન્જરે ગોળીબાર કરનારી પાર્ટી સાથે કરી રાખી છે; એટલે બધું બરાબર ઉતરશે. ”

“ ત્યારે હવે મેન્જરને કહો કે શરૂ કરે. ” કર્નલનો હુકમ સાંભળીને એડબ્યુટન્ટ મેન્જરને તે પ્રમાણે કહેવા ગયો.

જે વખતે પરેડ ગ્રાઉન્ડ ઉપર આ પલટણને ઉભી રાખવામાં આવી હતી, તે વખતે તેને જુદા જુદા વિભાગમાં ગોઠવવામાં આવી હતી. હવે મેન્જરના હુકમને અનુસરીને આખી પલટણ એક લાઇનમાં ગોઠવાઈ ગઈ અને ગોળીબાર કરનારા સૌથી આગળ આવ્યા. આખી પલટણમાં ઘણો ગંભીર દેખાવ થઈ રહ્યો હતો. સૈનિકનાં મુખ શીર્ષા પડી ગયાં હતાં. એમના દરેકના મુખ ઉપર ચિંતા અને ભયનાં ચિહ્ન દેખાઈ આવતાં હતાં. દરેક એક બીજા પ્રતિ જોતા અને પોતાનું

હૃદય સામામાં જોઈ રહ્યા હતા. સર્વને એકજ પ્રકારની લાગણી થઈ રહી હતી.

ફ્રેડરિક લોન્સડેલને માટે બધાને દયાભાવ ઉપજી રહ્યો હતો અને હમણાં જ શિક્ષા એને થવાની છે તેનો વિચાર કરતાં સર્વને ત્રાસ છુટી રહ્યો હતો. પરંતુ સનંદી તેમજ બીનસનંદી અમલદારોના હૃદયમાં તો કશીએ લાગણી નહોતી. આપણી વાર્તાના નાયક ઉપર જે. જે. રીતમો ગુજરવામાં આવ્યા હતા અને એને જે જે અન્યાયો વેઠવા પડ્યા હતા, તે બધાની પુરેપુરી માહિતી તો જો કે આખા સૈનિક વર્ગમાં ફાટતેયે નહોતી; છતાં એના ઉપર જીલમાટ કરવામાં આવ્યો હતો અને તેનો જ એ બિચારો ભોગ થઈ પડ્યો છે એમ તો એ જાણુતા હતા. એણે મીલીટરી ડીસીપ્લીનના કાયદાનો જાણી જાણી લંગ કર્યો છે અને તેથી એને આવી શિક્ષા થાય છે એવી માન્યતા તો ફાટકની જ હતી. એક ગુન્હેગાર તરીકે નહિ પણ એક સત્યને માટે જ એ મરવા તૈયાર થઈ ગયો છે એમ સા કાંઈ માનતા હતા.

હવે ગાર્ડ હાઉસમાંથી ફ્રેડરિકને આ યોગાનમાં આણ્યો. એને યુનીફોર્મ પહેરાવ્યો હતો પણ એનું બકલ અને હથીઆર એની પાસે રહેવા દીધાં નહોતાં. એ મૃત્યુને બેટવા આવ્યો હતો એટલે મૃત્યુ જેવો જ પીળો પડી ગયો હતો. દૃઢ પગલે માથું ઊંચું રાખીને એ મક્કમપણે ચાલ્યો આવતો હતો. જેણે એને બખ્ખેવાર ફટકાની અને ડામની શિક્ષા સહન કરતો જોયેલો હતો, તેને તો ખાતરી જ હતી કે આ વખતે પણ એ જરાએ ડગરાનો નથી; અને થયું પણ તેમજ. યોગાનમાં આવ્યો કે તરત જ એણે ચારે તરફ દૃષ્ટિ ફેરવી. આઠસો માણસની આખીએ પત્રદળ મીલીટરીના પુરા ઠાઠમાં હતી. પત્રદળ

માના ધણા સૈનિકોના મુખ ઉપર એના પ્રત્યેની સહાનુભૂતિ અને દયાની લાગણી એને સ્પષ્ટ જણાતાં હતાં; અને હવે શું થશે એવી શંકાથી એમનાં હૃદય ગભરાયલાં હોય એમ જણાયું. પોતાને માટે પોતાના સૈનિક બંધુઓને પણ આટલી બધી લાગણી થઈ આવી છે એ જાણીને એને પણ ક્ષોભ થઈ આવ્યો; પણ પાશ્વું વજનું હૈયું કરીને એ ટટાર થઈ ગયો. એ બરાબર યોગાનના મધ્ય ભાગમાં આવી પહોંચ્યો એટલે તરતજ ત્યાં ઉભો રહ્યો. આ સંસારને હવે છેલ્લા રામરામ કરી લેવાના હતા; એટલે અત્રે એકઠા મળેલા પોતાના સૈનિક બંધુઓ પ્રતિ એ બોલ બોલવાની એને પરવાનગી હતી. તેથી એ પરવાનગીના લાલ લેવાની એની ઇચ્છા થઈ. મૃત્યુના મુખમાં આવી પરંતુ મનુષ્યનાં છેલ્લાં વચનો શ્રવણ કરવા સર્વ ટાંપી રહ્યા હતા. બંધુઓ એકચિત્ત થઈ ગયા હતા. પુતળાંની માફક સર્વ સ્થિર થઈ ગયા હતા. ટાંકણી પડે તો પણ તેનો અવાજ સંભળાય એટલી બધી શાંતિ પ્રસરી રહી હતી. સર્વનો શ્વાસ જાણે અદ્ધર રહી ગયો હતો. નાડીઓના ધબકારા પણ જાણે બંધ પડી ગયા હતા. આખરે લોન્સડેલ યોગાનના એક ખુણેથી બીજા ખુણા સુધી સંભળાય તેવી રીતે બહુ તાણીને નહિ પણ દૃઢ સ્વરે બોલવા લાગ્યો:—

“બંધુઓ અને મિત્રા,

અત્યારે તમે તમારી સમક્ષ મને ઉભો રહેલો જુઓ છો; પરંતુ હવે થોડી મિનિટમાં જ મારી આંખો સદાને માટે બંધ થયેલી તમે જોશો. મારું હૃદય હવે ધબકવાનું જુલી જશે અને આ મારું પંચતત્વનું જાળીયું માટીનો લોચો બની ગયેલું તમે હમણાં જ તમારી નજરે જોશો. અત્યારે મને જે ન્યાયાસનથી મોતની સજા ફરમાવવામાં આવી

છે, તેના કરતાં પણ અતિ ઉચ્ચ ન્યાયાસન આગળ મારે ઉભા રહેવાનું છે. એ દેવી દરબાર સમક્ષ જતાં મને જે કાંઈ પણ કંપ થતો હોય તો આ દુનિયાના ન્યાયાધીશે મને જે શિક્ષા કરી છે તેને માટે તો નહિ, પણ મારી જ્ઞાનામાં જ્ઞાલી વસ્તુઓને માટેજ થાય છે. મારા અપરાધોને માટે મારાં તે પ્રિયજનોને પણ ભયંકર શિક્ષા ભોગવવી પડશે એ જાણીને મારૂં આખું દીલ કંપાયમાન થઈ જાય છે. અરે મારી પ્રેમધેલી પ્રિયતમા અને નિર્દોષ બાલક !—” આટલું બોલતાં બોલતાં એનો અવાજ જરા થરડાઈ ગયો. એની આંખમાંથી આંસુની ધારા વહી રહી અને તે એના શીક્ષા માલ ઉપર પડવા લાગી. આ સાંભળીને અન્ય સૈનિકોને પણ કુમો ભરાઈ આવ્યો અને તેમણે મહા પરાણે પોતાના રડતા હૃદયને વશમાં રાખ્યું. લોન્સડેલે આંસુ લુછી નાખ્યાં. એ વધારે દૃઢ બન્યો અને પાછું એણે આગળ ચલાવ્યું :

“ મારી પ્રિયતમા પત્ની અને મારા પ્રિય બાળકને અહિંજ છોડીને મારે દેવતા દરબારમાં જઈને ઉભું રહેવાનું છે; પરંતુ એ વિચાર હવે મને ગુચવી શકશે નહિ. કારણ કે, સર્વ શક્તિમાન પરમેશ્વર ઉપર બેઠો બેઠો જોઈ રહ્યો છે કે મારા જીવનમાં મારાથી કાંઈ પણ સ્પર્શનો થયાં હોય તો ફક્ત મારાં પ્રિયજનો પ્રત્યે થયેલાં છે તેજ છે. પરંતુ મારી દેવાંગના સમાન દેવીએ અને બાળકે મારા સર્વ અપરાધોની મને ઉદાર દીલે ક્ષમા આપી છે. એમણે મારા ઉપર દયા દર્શાવી છે તો એ દયાના ભંડાર સરજનહાર મારા ઉપર ઝાંઘી દયા નહિ દર્શાવે. મને અહિં જે શિક્ષા કરવામાં આવી છે તેમાં મને ન્યાય મળ્યો છે એમ કહેવા હું તૈયાર નથી. મને

અન્યાયજ થયો છે. જે મહાન ન્યાયાધીશ આગળ હું ખડો થવાનો છું, તેના ન્યાયસન આગળ જુઠાણું જરાએ ચાલે એમ નથી. અસારે જાણે હું તેમનીજ સમક્ષ મારી વાર્તા કહી રહ્યો છું અને તેથી હું સત્યજ કહું છું કે મારા વિરૂદ્ધ કેપ્ટન રેડબર્ન અને મી. લેંગ્લીએ જે સાક્ષીઓ આપી છે, તે ખનાવટી, અતિશયોક્તિવાળી અને મૂળ વાતને ઉલટાવી નાખનારી છે; અને તેને પરિણામેજ આ અંગ્રમ આવ્યો છે. ન્યારથી હું લશ્કરમાં જોડાયો છું ત્યારથી તે અત્યાર સુધી મારા દુશ્મનોએ વૈરભાવથી મારા ઉપર વર્તાવેલા અત્યાચારોનું પ્રકરણુ જો હું ખોલવા બેસું, તો એ દુશ્મનો પણ તે સાંભળીને દિહમ્મદ બની જાય તેમ છે. પરંતુ એ વિષય વિષે હું કાંઈ કહેવા માગતો નથી. એમણે મારા ઉપર વર્તાવેલા અધોર ત્રાસને લઈને, આ પનોતી પણે પણ કદાચ મને એમ થઈ જાય કે, એ લોકોએ મને ધણે સતાવ્યો છે; તેમજ મારી જીંદગીનું આ છેલ્લું પુર વહી ચાલ્યું જાય છે તે વખતે પણ અસલ મનુષ્યસ્વભાવને અનુસરીને મારાથી કદાચ એમ ન કહેવાય કે હું મારા દુશ્મનોને પણ ક્ષમા આપું છું; તોપણ એ વિશ્વનિયંતા વિશ્વાધારને હું વિનોત ભાવે અને નમ્રપણે એટલી તો યાચના કરું છું કે હે ભગવન્ હું તો આ અસાર સંસારને છોડીને તારી પાસે ચાલ્યો આવું છું; પણ હવે પછી મારા દુશ્મનોના હૃદયમાં તું ઉતરજે અને એમની સત્તા અને અધિકારને વશ જેઓ રહેલા છે તેમના પ્રત્યે એમનાં હૃદય વધારે કૃમળાં, વધારે વિમળાં અને વધારે દયાળુ બનાવજે, એ જેમના ઉપર સત્તા મોગજે છે તેમના ઉપર એમને બ્રાતૃભાવ રાખતાં શીખવજે. બંધુઓ અને મિત્રો, હવે ફક્ત મારે એકજ વાત કહેવાની રહી જાય છે અને

તે એજ કે પ્રસંગવશાત્ જો કોઇ સ્થળે વિગ્રહ ફાટી નીકળ્યો હોત અને આપણને સર્વને રણાંગણમાં સાથે ઉભા રહીને લડવાનું હોત, તો ત્યાંના સર્વ જય અને જોખમો ખેડવાને માટે હું જેટલો હિમતવાન બનત, તેટલોજ હિમતવાન અત્યારે પણ છું; અને એજ હિમતથી મારા મૃત્યુની સાથે હાથ મીઝાવવા હું તૈયાર થઇને ઉભો છું. ”

હવે લોન્સડેલે બોલવું બંધ કર્યું. શાંતિનો ભંગ થતો જતો હતો. ઘણા સૈનિકોનાં હૃદય દ્રવી ગયાં હતાં. બધાએ નિસાસા મુકતા સંભળાતા હતા.

હવે સૈનિકોની હાર ગોડવાઈ રહી હતી ત્યાંથી મક્કમ પગલે એણે ચાલવા માંડ્યું અને આસરે વીસેક શીટ ચાલીને ત્યાં આગળ બહુજ સુપક્રીદીથી મૃત્યુ પામેલા મનુષ્યને રાખવાની પેટી (કોશીન) રાખી દીધેલી હતી ત્યાં આગળ આવ્યો. એણે એ પેટીને જોઈ લીધી છતાં જરાએ ડગ્યો નહિ. એ જાણતોજ હતો કે કોશીન આવવાનીજ છે અને તેને માટે એણે પોતાનું હૈયું મજબુત કર્યું હતું. પોતે પહેરેલો રાતો કાટ એણે શરીર ઉપરથી કાઢી નાખીને જમીન ઉપર ફેંકી દીધો. પછી ઘુંટણીએ પડી એ હાથ જોડીને એ શાંત ચિત્તે મનમાંજ પ્રભુની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો.

લોન્સડેલની આંખે પાટો બાંધવા નિયત કરવામાં આવેલો સૈનિક એની પાસે આવી પહોંચ્યો. તે બહુજ ધીમે ધીમે આવ્યો. મૃત્યુ પામેલા મનુષ્યના ઓરડામાં તેની પથારી પાસે જેમ કોઇ પણ માણસ જેવી શાંતિથી ધીરે ધીરે જાય, તેજ પ્રમાણે એ લોન્સડેલ પાસે આવ્યો અને એની આંખે પાટો બાંધતાં બાંધતાં એના કાનમાં એણે

કહ્યું:-“ લોન્સડેલ, મારા આ કૃત્ય માટે તું મને ક્ષમા આપજે. મારે લાચારીથી આમ કરવું પડે છે. મારો છુટકા નથી. ”

“ મારા ગરીબ મિત્ર, મારી તો તને ક્ષમાજ છે. લશ્કરમાં દાખલ થનાર બધા સૈનિકોની માફક તુંયે ફક્ત યંત્રવતજ છે. ભાઈ, પ્રભુ તને સુખી રાખો. ”

લોન્સડેલનું બોલવું સાંભળીને પેલા સૈનિકને પણ રડવું આવી ગયું. રડતાં રડતાં એ બોલ્યો “ ભાઈ, પ્રભુ તને શાંતિ આપો. ” એમ કહીને લોન્સડેલનો હાથ એણે દબાવ્યો અને ત્યાંથી એ ખસી ગયો. લોન્સડેલે ફરીથી એ હાથ જોડીને પ્રભુની પ્રાર્થના કરવા માંડી કે “ હે પ્રભો, મારા આત્માને શાંતિ આપજે. મારી સ્ત્રી અને બાળકને આ સંસારમાં હું મુકતો જાઉં છું તેની સંભાળ રાખજે. ” એમ કહીને લોન્સડેલે ડોકું નમાવી દીધું; એટલે તરતજ ડૂમ મેજરે ગોળીખાર કરનારી ટુકડીને પોતાના હાથમાંની સોટીનો ધસારો કરીને સૂચન કરી દીધું. તરતજ નિશ્ચિત કરેલા ચોંદે જણે સામે ખડકેલી બંદુકો પટોપટ પોતાના હાથમાં ઉઠાવી લીધી. ગોળીખાર કરનારી ટોળીના ઉપર પણ લોન્સડેલના ભાષણથી વચ્ચી જમરી અસર થઈ હતી. એમનું ચાલત તો એ ચોંદે ચોંદે જણએ પ્રાણનાતક હથીઆર પોતાના હાથમાંથી એકદમ મુકી દેત અને ત્યાંને ત્યાંજ કહી દેત કે “ સમરાંગણમાં શત્રુની સામે લડવાને અમે તૈયાર છીએ પણ અમારા પોતાનાજ મિત્રનું આમ કંડે પેટે ખુત કરવાનું રાક્ષસી કૃત્ય અમે કરી શકતા નથી. ” પરંતુ એમનામાં એવી હિંમત નહોતી. એ તો જીવતાં યંત્રો હતાં એટલે પોતાની મરજી પ્રમાણે વર્તવાની એમનામાં શક્તિ નહોતી. એમનામાં તો ફક્ત આત્મા ઉઠાવવાનીજ શક્તિ હતી.

આ ચોદે જણા બંદુક હાથમાં પકડીને એક હારમાં ગોડવાઈ ગયા અને પાછી સર્વત્ર શાંતિ પ્રસરી ગઈ. પરંતુ થોડી ક્ષણમાં જ એ શાંતિનો ભંગ થયો. ઝૂમ મેજર આતુરતાથી અર્થસૂચક દષ્ટિ કરીને આ ટોળીના સામું જોઈ રહ્યો અને એમનું ધ્યાન પોતાના તરફ છે કે કેમ તે વિષેની ચોકસી કરી લઈને પાછી પોતાના હાથમાંની સોટી હથેલીને એણે ખીજવાર દંશારત કરી. આ છેલ્લીજ દંશારત હતી. ચાદે બંદુકો હાથમાં લેવાઈ અને નિશાન તાક્યાં. ખીજ ત્રણેક ક્ષણમાં તો દરેકના કર્ણ ઉપર કાન ફાડી નાખે એવો બંદુકો ફૂટયાનો ભીપણ અવાજ આવીને અથડાયો.

લોન્સડેલના હાથ ઉંચા થઈ ગયા અને એ એકદમ ધમ ધમ વધતે જમીન ઉપર ઢળી પડ્યો. આ ક્ષણે ત્યાં ઉભેલા સર્વ કોઈ થથરી ગયા હતા. એમનો થથરાટ નજરે દેખાતો હતો એટલુંજ નહિ પણ કાને સાંભળી પણ શકાતો હતો.

હજી બિચારાના ખોળીયામાંથી પ્રાણુ પરવારી નહોતા ગયા. ગોળીઓથી એ વિંચાઈ ગયો હતો છતાં પ્રાણુ ટકી રહ્યા હતા અને જોમ માછલીને પાણીમાંથી બહાર ખેંચી કાઢે ત્યારે મરતાં મરતાં જોમ એની પાંખો તરફડયા કરે છે, તેમ અંત સમયની વેદનાને લીધે લોન્સડેલના હાથ તરફડયા કરતા હતા. ઝૂમ મેજરે ખીજ ચાર બંદુકો ભરીને તૈયારજ રખાતી હતી; એટલે પેલા ચાદેમાંથી પાછા ચાર મજબૂત માણસોને પસંદ કરીને તેમને એ બંદુકો તેમના હાથમાં લેવાનો હુકમ કર્યો અને અમુક રીતે વર્તવું એવી સુચના પણ આપી દીધી. એટલે આગાને આધીન આ ચારે જણુ લોન્સડેલના ચત્તાપાટ પહેલા શરીર પાસે ગયા, એના માથા ઉપર ટોપ ખાંધી દીધો

અને છેલ્લા બાર કર્યા. બસ થઈ ચુક્યું એની ખોપરી તુટી ગઈ. એના માથાના કુરચે કુરચા ઉડી ગયા અને કામ તમામ થઈ ગયું.

તરતજ લશ્કરને જુદી જુદી ટુકડીઓમાં ગોઠવાઈ જવાનો હુકમ મળ્યો અને તેમ થયા પછી એમને ત્યાંથી ધીમે ધીમે પસાર થવાનો ખીજો હુકમ મળ્યો. ન્યાં લોન્સડેલનું શય પડ્યું હતું ત્યાં બધા આવી પહોંચ્યા એટલે “ માર્ક ટાઇમ ” એમ કરીને એમને ત્રીજો હુકમ મળ્યો. એ હુકમ પ્રમાણે એમને ન્યાંથી પગ ઉપાડ્યા ત્યાંજ પાછું આવવાનું હતું; એટલે પાછા હતા ત્યાંને ત્યાંજ એમને ઉભું રહેવાનું થયું. પછી “ આઇઝલેક્ટ ” એવો હુકમ મળ્યો; એટલે આ હુકમને અનુસરીને જેની ખોપરી અને માથાના કુરચે કુરચા ઉડી ગયા હતા તે શય ઉપર એમણે દષ્ટિ નિક્ષેપ કરવાનો હતો. અહો ! આ સુધારાની ટોચે પહોંચેલો મીલીટરી કોડ ! શય ઉપર દષ્ટિ કરાવવાનું શું પ્રયોજન હશે ? શું એથી દષ્ટિ કરનારાઓ વધારે પવિત્ર થતા હશે ? વધારે સદ્ગુણી થતા હશે ? ના ના, આવા કશા કારણને માટે નહિ, પરંતુ એ તો આવા કમકમાટભર્યા દષ્ટાંતથી લવિષ્યમાં કોઇપણુ મૈનિક જરા પણ આત્મલગ્ન ન કરે અને ગુનામની માફક પુરેપુરો આત્મધારક બને એવો દાખલો બેસાડવાને માટે જ આ પ્રમાણે કરવામાં આવ્યું હતું. આવી રીતે હુકમ પ્રમાણે લશ્કરની દરેક ટુકડી ગોળીબારથી ઉડતી મુકલાના શયને એક પછી એક જોતી જોતી પસાર થઈ જતી હતી; એટલામાં બેરેકની દીવાલની બહારની બાજુએ બેરેકના દરવાજા તરફ દોડતા આવતા ઘોડાના પગની ખરીઓનો અવાજ સંભળાવા લાગ્યો. ગોળીબારનું પ્રકરણ

ચાલી રહ્યું હતું તે દરમ્યાનમાં એ દરવાજો બંધ રાખવામાં આવ્યો હતો. ત્યાં ઉભેલા પ્રહરીને તરતજ ખ્યાલ આવ્યો કે ઉપરી અધિકારી પાસેથી કોઈ સંદેશો લઇને મારતે ઘોડે આવે છે એટલે તરતજ એણે દરવાજો ઉઘાડી નાખ્યો અને રેજીમેન્ટ હર્બર્ટ મારતે ઘોડે ચોગાનમાં દાખલ થઈ ગયો. પરંતુ જેવી એની દષ્ટિ મૃત મનુષ્ય ઉપર પડી કે તરતજ હથીઆર એનાં હેઠાં પડેલાં જણાયાં. તે ફાટતા હાથે નિરાશ થઇને હાથ પછાડતો “ અરે મોડું થઇ ગયું ” એમ બોલતો બોલતો ઘોડા ઉપરથી પડતું નાખીને ત્યાંના ત્યાંજ જમીન ઉપર પડ્યો. એને આમ બોલતો સાંભળીને ત્યાં ઉભેલા સર્વમાં ભય વ્યાપી ગયો, અને લશ્કરની ટુકડીઓ પણ ઉપરીના હુકમ વગરજ જ્યાંની ત્યાં સ્તબ્ધ થઇ ગઇ. સર્વને સમજ પડી ગઇ કે લોન્સડેલનું માશીપત્ર આવ્યું હતું; પરંતુ માશીપત્ર લાવનારે કશું તેમ એ માશીપત્ર બહુ મોડું આવી પહોંચ્યું.

હર્બર્ટ એક અતિ મહત્વનું પરોપકારનું કાર્ય કરવા પોતાનાથી બનતી ત્વરાથી આવી પહોંચ્યો હતો; પણ ગિયારાનો પ્રયાસ નિષ્ફળ થઇ ગયો એટલે એને હદવગરની ઝાનિ થઈ ગઈ હતી અને નિરાશ થઇ પોતાના ઘોડા ઉપરથી ઉતરી પડીને જમીન ઉપર પડ્યો; એટલે તરતજ કર્નલ વિંડહામ એની પાસે દોડતો દોડતો આવી પહોંચ્યો. એણે કર્નલને એક ગાંડાની માફક પેડું માશીપત્ર આપી દીધું. કર્નલ એ વાંચવામાં રોકાયો એટલામાં બીજો પણ એક કમકમાટ ભર્યો ભેદી બનાવ બની ગયો હતો, તે તરફ પાછું બધાનું લક્ષ દોરાયું. હર્બર્ટના આગમન પછી બેરેકનો દરવાજો ઉઘાડ્યો હતો ત્યાં આગળ કેટલાક મજૂરો એક ડોળી લઇને ઉભા હતા. તે ડોળી લઇને અંદર

આવતા હતા: ડોળીમાં કોઈ મનુષ્યનું મુઠ્ઠું હોય એમ સ્પષ્ટ જણાતું હતું એટલે એ ડોળીની આસપાસ માણસોનું ટોળું એકઠું થઈ ગયું હતું. મજુરોને તો ડોળી લઈને પ્રહરીએ અંદર જવા દીધા પણ પેલા અધા ટોળાને તો તેમની પાછળ જતું રોકી રાખ્યું. તેમને અંદર જવા દીધા નહિ. ડોળીને આવતી જોઈને કર્નલ વિંડહામ અને હર્બર્ટ પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા અને અંદર કોનું મુઠ્ઠું છે તેની તપાસ કરવા લાગ્યા. માણસોએ ડોળીને નીચે મુકી દીધી અને ઉપરનું આન્જાદન ખસેડી નાખ્યું; એટલે “ આ તો ક્રાઉન રેડર્મન ” એવા શબ્દ ત્યાં ઉભેલા ઓફીસરોના મુખમાંથી નીકળી પડ્યા. આ દ્રશ્ય લયાનક હતું. જીરોડે પહેરેલાં બધાંએ કપડાં પાણીથી નીતરતાં હતાં અને કાદવવાળાં થઈ ગયાં હતાં. એની કેડે મ્યાન લટકતું હતું પણ તેમાં તરવાર નહોતી. એના માથાનો એક તરફનો ભાગ પુરે-પુરો છુંદાઈ ગયો હતો અને એના મુખ ઉપર પણ જાણે ધણા પ્રાણુધાતક પ્રહારો પડ્યા હોય તેમ એ મુખ લયલયુ, બદશીકલ અને એડોળ દેખાતું હતું. કોઈએ એનાં ગજવાં ફફોસીને બધું કાઢી લીધું હતું. ફક્ત એના કોટના અંદરના ગજવામાં એતું ધડીઆળ હતું તે રહી જવા પામ્યું હતું. કદાચ તે ફાંસીઆની નજરે એ ધડીઆળ ન પડ્યું હોય કે પછી એ ધડીઆળ કાઢતાં કોઈ આવી પહોંચ્યું હોય અને એને પત્તાયન કરી જતું પડ્યું હોય; તેને લીધે એ ધડીઆળ લેવાનું રહી ગયું હોય. આ શમ મજુરો ક્યાંથી ઉઠ્યકી લાવ્યા તે પૂછતાં એમણે કહ્યું કે “ અમે તો ઓકલેથી બે માઈલ દૂર આવેલા એક ખેતરમાં કામ કરતા હતા. એ ખેતર અને ઓકલે જવાના રાજમાર્ગ વચ્ચે એક નાનું ખાખોચીયું છે. એ ખાખોચીયાની બહાર જાણે કોઈ મનુષ્યનો હાથ દેખાતો હોય તેવો અમારામાંના

એક જણને ભાસ થયો; એટલે અમે ત્યાં જઇને તપાસ કરી. ત્યાંથી આ રખતે અમે પાણીમાંથી બહાર ખેંચી કાઢ્યું અને અહિં લઈ આવ્યા. રસ્તા ઉપર કોઇને ઝપાઝપી થઇ હોય તેવાં ચિન્હ અમને જણાયાં અને જ્યાં ઝપાઝપી થયેલી ત્યાંથી મુઠ્ઠાને આ ખાખોચીયા સુધી હશેડી આણીને ખાખોચીયામાં ફેંકી દીધું હોય તેવાં નીશાન પણ જણાતાં હતાં.” મળુરોની વાત પુરી થઇ એટલે કર્નલે હર્બર્ટને પૂછ્યું કે “ આ માશીપત્ર તમારી પાસે કેવી રીતે આવ્યું.” એટલે આપણે ગત પ્રકરણમાં વાંચી ગયા તે મુજબનો હર્બર્ટને કર્નલને ખુલાસો કરી દીધો. એ બધી વિગતે વાત સાંભળીને એમણે સંબંધ ખેસાડ્યો કે સર આર્શિબોલ્ડ રેડબર્ન લંડનથી માશીપત્ર લઇને મેનોરલવન આવ્યા હશે અને તેમની પાસેથી એ માશીપત્ર લઇને જીરોલ્ડ રેડબર્ન તરતજ મીડલેટન આવવા નીકળી પડ્યા હશે. રસ્તામાં એમને ઘેરીને એમનું ખુન કરીને ખુની આ માશીપત્ર લઇને નાસી ગયેલો હોવો જોઇએ. એટલે કલાઇવ ભવન આગળ જે રાક્ષસી વિરૂપ દેખાવતો મનુષ્ય હર્બર્ટને મળ્યો હતો તેજ જીરોલ્ડ રેડબર્નનો ખુની હોવો જોઇએ, એવા અનુમાન ઉપર સર્વ આવ્યા; અને એમને એમ પણ થયું કે રેડબર્નનું ખુન થયું એટલે માશીપત્ર વખતસર ન આવી પહોંચ્યું. ખરેખર આવી રીતે ખુનીએ એકને બદલે બે ખુન કર્યા.

આવી ઉપરા ઉપરી બે કૃષ્ણાજનક ઘટનાઓ બનવાથી બધા દંગ થઈ ગયા હતા; તેટલામાં એક ત્રીજી ઘટનાનો પણ તરતને તરત ઉમેરો થયાં. રેડબર્નની ડેળી આગળ એક પછી એક બનેલી ઘટનાઓના ભેદ ખુલ્લતા હતા, એટલામાં સર આર્શિબોલ્ડ રેડબર્ન મારતે ઘોડે શ્વાસભર્યા ખેરેકના યોગાનમાં આવી પહોંચ્યા. ઘોડાનક

મોઢામાંથી શીણુ શીણુ નીકળી પડતું હતું અને એમના મોઢામાં શ્વાસ માતોએ નહોતો. ફ્રેટન રેડબર્ન ગદ્ય કાલે રાતે મેનોર લવનથો જે ઘોડા ઉપર બેસીને મીડલેટન આવવા નીકળી પડ્યો હતો, તેજ ઘોડા બેએક કલાક ઉપર ઓઢલેની નજીક આવેલા ખેતરમાં રખડતો માલમ પડ્યો. તેથી સર આર્શિબોલ્ડના પેટમાં જખરી ફાળ પડી અને એમને એમ થયું કે જીરોલ્ડ ઘોડા ઉપરથી પડી તો નહિ ગયો હોય ? એને કદાચ સખત વાગ્યું હોય કે જમીન ઉપર પછડાઇને યુજરી ગયો હોય તો કમ થાય ? આવા પ્રકારની ચિંતા થવાથી શું હશે કે શું નહિ તેની તપાસ કાઢવાને એ તરતને તરતજ પુરપાટ ઘોડે અહિં આવી પહોંચ્યા. પરંતુ અહિં આવીને એમણે શું જોયું ? યોગાનને એક છેડે પોતાનાજ એકના એક અને બહાલામાં બહાલા પુત્રનું મુડદું અને બીજે છેડે એજ પુત્રના અત્યાચારનો ભોગ થઇ પડેલા ફ્રેડરિક લોન્સડેલનું શબ ! આ બેનાં શબજ જોયાં. આવું કણુણોત્પાદક દૃષ્ય જોતાંની સાથેજ એનાથી એમજ બોલાઇ જવાયું કે “ ઓ પ્રભો, આ સર્વમાં અદલ ઈશ્વરી ન્યાયજ છે. ” એમ બોલતાં બોલતાં એ ઘોડા ઉપરથી ઉંધે મસ્તકે જમીન ઉપર પડી જત, પણ સાફ થયું કે ત્યાં ઉમેલાઓ સર આર્શિબોલ્ડ પાસે દોડી ગયા અને એમને અદ્ધરજ પોતાના હાથમાં ઝીલી લીધા.

પ્રકરણ ૪૫

નિધવાની જાહેર.

ગત પ્રકરણમાંના બનાવો બની રહ્યા હતા તે વખતે લ્યુસી પોતાના પુત્રને લઈને પોતાના શયન ખંડમાં પ્રભુની પ્રાર્થના કરી રહી હતી. દુઃખમાં સીંગઈ ગયેલા પતિને તેના અંતકાળ સમયે પૂર્ણ શાંતિ આપવાને અને મનમાં ક્રોધ પણ જતના વિચારો આવ્યા વિનાજ દેહાંત દંડની શિક્ષા ભોગવવાને અને ધૈર્ય અને બળ આપવા એ પ્રભુને વિનંતિ કરી રહી હતી, અને પોતાના બાળકને પણ એના પિતાને માટે પ્રાર્થના કરવાનું એ શીખવી રહી હતી. બાળક પણ સમજી ગયો હતો કે હવે એની આખી જીંદગીમાં એ પોતાના પિતાનું મોઢું ફરી જોઈ શકવાનો નથી. પરંતુ એ પિતાનો ફરીથી કેમ બેટો નહિ થાય તેનું કારણ એને ન સમજાયું. તેમજ કાંઈક ધાકથી અને ભયથી એની માતાને પણ એનું કારણ એનાથી ન પૂછી શકાયું. માતા પણ પુત્રને આવી હૃદયદ્રાવક વાર્તા શી રીતે કહી શકે ? કાયદાના બાના હેઠળ એના જાતિ બંધુઓએજ એના પિતાને મરણોન્મુખ કરી દીધા છે, એ વાત ગમે તે થઈ જાય તોયે એ પુત્રને કહેવા જરાએ રાજી નહોતી. એ વિષયથી પુત્ર સદંતર અજાન રહે એવુંજ એ ઇચ્છતી હતી. એ વખતની એની પ્રાર્થના ધણીજ શાંત અને ગંભીર ભાવની હતી. એના હૃદયમાં દીવંગીરીનું કેવળ સાત્રાન્ય વર્તી રહ્યું હતું. એની આંખમાંનું નીર પણ ખુટી ગયું હતું એટલે એને આંસુએ નહોતાં આરતાં. રડવાથી ધણીએ

વાર મનનો ભાર હલકો થઈ જાય છે; પણ એ રડવા જેટલોએ દિલાસો એને ન મળ્યો. પતિને દેહાંતદંડની શિક્ષા એ વિચારેજ એ તો ધ્રુમ થઈ ગઈ હતી. એ હજારો મણુના બોજ તળે દબાઈ ગઈ હતી. વચ્ચે વચ્ચે વળી મનને ઠેકાણે લાવતી, પોતાના પુત્રને પાસે લેતી અને એને જાતી સરસો ચાંપતી હતી; તે એટલે સુધી કે મિનિ-ટોની મિનિટો એને પોતાની આથમાં દબાવેલોજ રાખતી. વળી પાછી નિરાશ થઈને એના સામું જોઈ રહેતી. પરંતુ દુઃખભારથી એનું હૃદય સૂકાઈ ગયું હતું એટલે એની આંખમાં આંસુનું તો નામ નહોતું એવી ભયવ્યાધુળી એ જની ગઈ. અત્યારે આંસુ પડવાનું પણ ભાગ્ય એનું ગયું હતું. બે આંસુથી પણ એ વંચિત થઈ ગઈ હતી. દુઃખી હૃદયોનું દુઃખ અશ્રુદ્વારા બહાર નીકળી જાય છે અને તેથી એમના સંતોષ થયેલા હૃદયને કાંઈક શાંતિ થાય છે. કાંઈક ટાઢક વળે છે. ચારે તરફથી ઘેરાયેલો માણસ રસ્તો ન સુઝે ત્યારે છુદે મોઢે રડી દે છે, એટલે એનું મન હલકું પડે છે. પરંતુ દ્યુસીનું ભાગ્ય તો એટલું બધું કઠોર હતું કે તેણે એનાં આંસુએ હરી લીધાં. દ્યુસીનું જીવન એ દુઃખને ધાંતલાસજ હતો. લોન્સડેલ આંકલેમાં લેંગલીની જગ્યામાં ફસાયો એ દ્યુસીના દુઃખનું પ્રથમ સ્વરૂપ. દ્યુસીના પિતાએ જીરોહ રડખર્ન સાથે એનાં લમ કરી દેવાને એના ઉપર જે કૂરતા વાપરી તે બીજું સ્વરૂપ. એના પતિને બદમાસ બેટસની હરામખોરીથી જેટલીવાર પકડાવું પડ્યું અને જેટલીવાર એને ફટકાની અને ડામની સજા બોગવવી પડી તે ત્રીજું સ્વરૂપ. અને હમણાં હમણાં લોન્સડેલ એના ઉપર જે જીવમાટ બર્ધુ વર્તન ચલાવતો હતો તે ચોથું સ્વરૂપ. આ સર્વ સ્વરૂપોમાં એના ઉપર જે અથાગ દુઃખો તુટી પડ્યાં તે બધાંએ એ વીર્યથી સહન કર્યા કરતી હતી દુઃખ સહન કરી કરીને એની મનો-

વૃત્તિએ બહેર મારી ગઇ હતી, બુઢી થઈ ગઇ હતી. એનો જીવન-
તાંત્ર એના પુત્રને લીધેજ ટકી રહ્યો હતો. આ સંસારનાં નાના વિષ
મનુષ્યો, તેમના અનેક પ્રકારના વ્યવસાય, ધાંધળ, ધંધા રોજગાર માટે
અથાગ મંથન, તેમનાં સુખ દુઃખ આ સર્વ લ્યુસીને મન શ્વય
જેવાંજ હતાં. એને એમાતું કાંઈ ગમતું નહોતું. ફક્ત પુત્રના
પોષણને માટેજ એ જો કાંઈ કરતી તે યંત્રવતજ કર્યા કરતી હતી.
પોતાની આસપાસ શું ચાલી રહ્યું છે, સંસાર કેવી રીતે વહન થઈ
રહ્યો છે, એનો એને કશોયે ખ્યાલ નહોતો.

પોતાના પતિને દેહાંત દંડની શિક્ષા કેટલે વાગે થવાની છે એનો
ચાક્કસ સમય એ જાણતી નહોતી; કારણ કે, એવી વાત પતિને
પૂછવાની એની હિંમત નહોતી ચાલી; તેમ કોઈ બીજા પાસેથી
પણ એને એ ખબર ન મળી શકી. પરંતુ એને એટલી તો ખબર
હતી કે આજે અગીઆર વાગ્યા સુધીમાં એ હત્યાકાંડ પુરો થઈ
જશે. તેથી અગીઆર વાગ્યા સુધી એણે પ્રભુપ્રાર્થનામાં પોતાનો
સમય ગાળ્યો. છઠ્ઠીઆળમાં બરોબર અગીઆરનો ટકોરો થયો
એટલે એણે જાણ્યું કે, પોતે પતિ વિનાની અને બાળક પિતા
વિનાનો થઈ ગયો છે. પછી એ પ્રાર્થનામાંથી ઉઠી. પોતાના પુત્રને
ફરીથી વળગી પડી અને છાતી સરસો પુષ્કળ દબાવ્યો. પાછી
ઉઠી, પેટી પાસે ગઈ. પેટી ઉઘાડી અને પોતાને તથા પુત્રને માટે
પહેરવાનાં શ્યામ વસ્ત્રો બહાર કાઢ્યાં. શોક પ્રદર્શિત કરવાને માટે
આ વસ્ત્રો એણે બે દિવસ આગમચવી તૈયાર કરી રાખ્યાં હતાં.
એણે બાળકને એ પહેરાવ્યાં અને પોતે પણ અંમ ઉપર શ્યામ
વસન ધારી લીધાં.

હવે સર્વ સોહામ ઉતારી નાખીને જોટલો સમય પોતાનું અવશેષ જીવન ટકે, તે સર્વકાળ વિધવાધર્મનોજ અંગીકાર કરીને અવશેષ રહેલું જીવન વિધવા અવસ્થામાંજ ગાળવાનો એણે વિચાર કરી દીધો. એણે શોકનાં વસ્ત્રોનું પરિધાન કરી લીધું. એટલામાં કાષ્ઠએ એનું ખારણું ઠોકયું અને કાષ્ઠનાં પગલાંનો અવાજ આવતો જણાયો. પહેલાં તો એ અવાજ એણે ન સાંભળ્યો; પણ પછીથી એને ખ્યાલ આવ્યો કે, “કાઈ માઈ ખારણું ઠોકે છે. કાણુ હશે ?” મીસીસ એલવીન તો નહિ હોય ? ના એ તો નહિ હોય. કારણ કે, આજે તો હું મારા પુત્ર સાથે ઘરમાં એકલીજ રહેવાની છું અને શોકને લીધે કાષ્ઠને પણ મળવાની નથી. તેમ કાલે રવિવારે પણ મારા પતિની જ્ઞાનદાહ ક્રિયા કરવાની છે તેથી કાલે પણ હું કાષ્ઠને મળીશ નહિ એવું મેં એને કહ્યું છે. છતાં મને એકલી જણીને મારો શોક ઓછો કરાવવાને તો એ નહિ આવી હોય ?” એમ ધારીને એણે ધીમે સ્વરે કહ્યું કે “જે હોય તે અંદર આવો.” એટલે ખારણું ઉઘાડીને બે ગૃહસ્થો ઓરડામાં આવી પહોંચ્યા. એક તો સર આર્શિબોલ્ડ રેડમર્ન હતો અને બીજો ગૃહસ્થ જે એની સાથે હતો તેને એ ઓળખતી નહોતી.

સર આર્શિબોલ્ડને જોતાંજ દ્યુસીના નેત્રમાંથી તિરસ્કાર વરસી રહ્યો. પોતાના મૃત પતિના પાછળ પડનાર, એની પૂરી પાયમાલી કરનાર અને જેને લીધે આજે પોતાનો પતિ સૈનિકની ગાળાનો ભોગ થઈ પડ્યો હતો તેને જોઈને એ ત્રાસી ઝઘ. વળી એને એમ પણ થયું કે, “એ કાણુ ? જીરોલ્ડ રેડમર્નનો પિતા. જે જીરોલ્ડે મારા પતિને હંમેશને માટે આ સંસારમાંથી વિદાય કરી દીધા

તે જીરોહડનો પિતા આર્શિમોહડ. બન્ને બાપ અને દીકરો અમારી પાછળ પડ્યા અને આખરે મારા પતિનો પ્રાણ લઇને મને અને મારા બાળકને બિખારી વેશમાં લાવી મુક્યા, તેજ એ કતી ? ”

આમ વિચાર કરતાં એના મુખ ઉપર ક્રોધની છટા આવી ગઇ; પણ પાછી એ છટા શમી ગઇ અને એના મુખ ઉપર શોક અને ઉદાસીનતા છવાઇ ગઇ.

સર આર્શિમોહડ દીલગીરી ભરેલા લયડતા અવાજે વિવાદપૂર્ણ વદને બોલ્યા : “ મીસીસ લોન્સડેલ, તમારી સમક્ષ એક ભ્રમ હૃદયનો પુરૂષ ઉભેલો તમે જુઓ છો. આ સંસારમાંથી વિરક્ત થઇને હું ક્યારેનાયે ચાલ્યો ગયો હોત. કાઇને પણ મારું પાપી મુખ બતાવ્યા સિવાય મારા ધરના એક ખુણામાં હું મોહું સંતાડતો બેસી રહ્યો હોત; પણ અત્યારે મારે માથે એક કર્તવ્ય આવી પડ્યું છે અને તે કર્તવ્ય વિના વિશ્વએ સત્વરજ થવું જોઇએ તેને માટેજ હું તમારી સમીપ આવ્યો છું. મૃત પુત્રનો નિર્ભાગી પિતા તમારી સમક્ષ ઉભો રહીને તમારી સાથે વાત કરી રહ્યો છે. મારા એકના એક પુત્ર, લાડકવાળા કુળનીપક પ્રાણથી અધિક પ્રિય પુત્ર જીરોહડનું ખુન થયું છે. તેના શબને નજરે જોઇને હું ચાલ્યો આવું છું. ઇશ્વરે કરેલા કર્મનો મને યોગ્યજ બદલો આપ્યો છે. હવે હું પુત્ર વિનાનો થઈ રહ્યો છું. ભ્રમ હૃદયનો થઇ ગયો છું. મારી જીવન આશા નષ્ટ થઇ ગઇ છે. હશે, જે થવાનું હતું તે થઈ ગયું. તમને અને તમારા પુત્રને આશ્રય સ્થાન આપવા હું અહિં આવ્યો છું. હવે તમને કે તમારા પુત્રને દરિદ્રતાનો દોર જરાએ સહન કરવો નહિ પડે. તમારા ઉપર પૂર્ણ સહાનુભૂતિ ધરાવનાર મનુષ્યોના

સહજાસમાં તમને હું લાઇ જવા માગું છું. મીસીસ લોન્સડેલ, તમે આ મારા આમંત્રણનો સ્વીકાર કરશો ? ”

લ્યુસી તો જાણે આમાંનું કાંઈક સમજી ન હોય તેમ એના સામું ટગર ટમર બેસાળ કરતી હતી.

સર આર્ચિબોલ્ડે પોતાના પુત્રના મરણની વાત કરી ત્યારે એ જરા કંપી ઉઠી. છતાંએ પોતે જે સાંભળ્યું તે કદાચ સત્ય નહિ પણ સ્વપ્ન હશે એમજ ધારવા લાગી.

સર આર્ચિબોલ્ડની સાથે બીજા ગૃહસ્થ આવેલા હતા તે હવે બોલવા લાગ્યા : “ મીસીસ લોન્સડેલ, હું પણ તમને આશ્રય આપવા માટે અને તમને નિમંત્રણ કરવા આવ્યો છું. તમે મને ઓળખતાં તો નથી; પણ તમને મારી ઓળખાણ પડશે ત્યારે તમને સમજશે કે હું આખરફાર ગૃહસ્થ છું અને સારી સ્થિતિનો છું. બવિખ્યમાં મોટી જગીરનો હું વારસ થવાનો છું. તમારી દુઃખદ વાતો મારા સાંભળવામાં આવી છે અને તેથી તમારું દુઃખ થઈ શકે તેટલું દૂર કરવાને મારી વૃત્તિ થઈ આવી છે. અલ્પ કાગ-માંજ માંડે લામ થવાનું છે. તે મારી બવિખ્યની પરિણીતા પણ ઘણા સ્નેહાળ સ્વભાવની સુંદરી હોવાથી તમને એની સાથે ઘણું ગાંઠી જશે. મારી એ વિવાહિતા પત્ની અર્થિથી ઘણા નજદીકના સ્થાનમાં રહે છે. તમને હું ત્યાંજ તેડી જવા ઇચ્છું છું. તમારો ત્યાં સંપૂર્ણ સત્કાર થશે. ” માંડે નામ રેજીનોલ્ડ હર્બર્ટ છે. લોર્ડ સ્ટેન્સીલ્ડનો હું બત્રીજો થાઉં છું. મારી વિવાહિતા પત્ની દલાઈવ બવનમાં રહે છે અને ત્યાંજ હું તમને તથા તમારા પુત્રને તેડી જવા ધાંડે છું. ”

સર આર્શિઓદડતું કયન તો હ્યુસીને કાને પડયું ન પડયું થયું હતું; પરંતુ રેજીનોદડ હર્જનનો તો શબ્દે શબ્દ એણે સાંભળ્યો હતો. એનો સ્વર, એનો દેખાવ અને એના બોલવા ઉપરથીજ હ્યુસીને ખાતરી થઇ હતી કે, “ પ્રભુએજ મારે માટે આ સખી ગૃહસ્થને બહિં મોકલ્યો છે. ”

એને વિચાર થયો કે, “ હું તો આ સંસારની, થોડા દિવસનીજ મહેમાન છું; પરંતુ પરમાત્માએ મારા પુત્રને માટે આ યોગ્ય અવસર આણી આપ્યો છે તો તે હાથથી ન જવા દેવો. મારે મીસીસ સેલ્વીનની ઉદારતાને કેટલો લાભ લેવો ? એ દંપતિ પોતાનાં કાંડાંના બળથી કમાય છે તો તેમને બિચારાંને બારૂપ ચંઈ પડવું એ પણ બ્યાજખી નથી. વળી મારા પિતાને વિધવા દશામાં મારી કે મારા પુત્રની જરાએ દયા આવે એવું ચિહ્ન જણાતું નથી. ”

આમ વિચાર કરીને તે એક નિશ્ચય ઉપર આવી ગઈ. ઉડીને બેરોનેટ પાસે ગઈ અને બોલી:—“ સર આર્શિઓદડ રેડમર્ન, તમે દુઃખી થઇ ગયા હોય, તો મારા વચન પ્રહારથી હું તમને વધારે દુઃખી કરવા માગતી નથી. પરંતુ એટલું તો હું તમને કહી શક કે, કદાચ હું અને મારો પુત્ર બુખે મરી જતાં હોઇએ, અને તે અરસામાં તમે મારા પુત્રને ટુકડો રોટલો નાખો અને મારો પુત્ર જો રોટલો ન મળવાથી તેજ ક્ષણે બુખથી ખીડાઇને મારી આંખો આગળ મરણનો હોય, તો બમે તરફડીને મરી જાય પણ હું તો તમારો નાખેલો ટુકડો રોટલો એના મોઢામાંથી પચ્ચ ખેંચી લઉં અને એ ટુકડાને મારા પગ તળે છુંદી નાખું. ”

બેરોનેટ તો દ્યુસીનાં આ વચનો સાંભળીને દુઃખમાં ગરકાવ થઈ ગયો અને દ્યુસીને જે અન્યાય મળ્યો હતો તેના ખદલામાં એણે જે જડખાતોડ જવાબ આપ્યો, તેનેજ લાપક એ હતો એમ એને થયું.

પછી દ્યુસી હર્બર્ટ તરફ જોઈને બોલી. “ મી. હર્બર્ટ, ભગ્ન હૃદયની વિધવા અને પિતા વગરનો પુત્ર આપનાં ઘણાં આભારી થયાં છે. આપે અમારા ઉપર આટલી બધી દયા ખતાવીને અંમને કૃતાર્થ કર્યાં છે તેનો ખદલો અમે શું વાળી શકીશું ? આપના આમંત્રણનો અને આશ્રયનો હું સાબાર સ્વીકાર કરું છું. પરંતુ મારાથી આજે અથવા કાલે તો અહિંથી નહિ નીકળી શકાય. ”

“ મીસીસ લોન્સડેલ, તમારા કહેવાની મતલબ હું સમજ્યો છું. સોમવારે સવારે અગીઆર વાગે તમારા ખારણાં આગળ ખાડી આવીને ઉભી રહેશે, તેમાં બેસીને તમે આવજો. સર આર્શિબોલ્ડ, ચાલો ત્યારે હવે આપણે જઈશું ? ”

એટલું બોલીને હર્બર્ટ ઉઠ્યો. દ્યુસીએ વિવેક વાપરોને એના તરફ પોતાનો હાથ લંબાવ્યો એટલે હર્બર્ટ પોતાના હાથમાં એનો હાથ લઇને કહ્યું:—“ મારી એડીલા તમને બેન સમાનજ ગણશે. ”

પછી એણે ફ્રેડીને ઉચકી લીધો અને પિતા જેમ પુત્રને ચુંબન કરે તેવાજ હેતુથી હર્બર્ટ ફ્રેડીને ચુંબન કર્યું. એને જોઈને એનું મન એટલું બધું દ્રવી ગયું કે એની આંખમાંથી આંસુ ખરો પડ્યો અને તે ફ્રેડીના કપોલ ઉપર પડ્યાં. એ મયો અને ફ્રેડીએ પોતાના માલ ઉપર પડેલાં આંસુ લુછી નાખ્યાં.

સર આર્શિબોલ્ડ હતાશ થઈ ગયો હતો. એ પણ હર્બર્ટની

પાછળ પાછળ ધસડાતો ધસડાતો ચાલ્યો ગયો. એક કલાકમાં રેજી-
નોલ્ડ હર્બર્ટ પાછો કલાઇવ ભવનમાં પહોંચી ગયો.

અરેકમાં ગત પ્રકરણના યનાવો યની રહ્યા હતા ત્યારે કલાઇવ
ભવનમાં પડેલા પેલા રાક્ષસી દેખાવના મનુષ્યને લઈ આવવાને
કેટલાક અમલદારોને મોકલી આપવામાં આવ્યા હતા. તેમની સાથે
રેજીનોલ્ડે વિગતવાર કાગળ લખી મોકલ્યો હતો તેથી કલાઇવ
ભવનમાં સર્વના જાણવામાં આવી ગયું હતું કે, ભવનમાં એક ખુતી
પડેલો છે. હવે હર્બર્ટના આવ્યાથી વધારે ખુલાસો થઈ ગયો.

રેજીનોલ્ડના મીડલેટન ગયા પછી પેલા બેશુદ્ધ થઇ ગયેલા
મનુષ્યને શુદ્ધિમાં લાવવાને દાકતરને બોલાવ્યો હતો. ચોગ્ય ઉપચાર
કરીને એને શુદ્ધિમાં આણ્યો હતો અને એને પકડવા આવેલા કા-
ન્ટેબલો એને મીડલેટન લઈ જવા તૈયાર થઈ રહ્યા હતા. પણ ડોક-
ટરનો અભિપ્રાય એવો હતો કે હાલ તરતને તરત એ માણસને
અહિંથી ખસેડવાનું સલાહ ભરેલું નહોતું; તેથી એને થોડો વખત
ભવનમાંજ રહેવા દેવાનું ક્યું. રેજીનોલ્ડ હર્બર્ટ દલાઈવિઝનમાં આ-
વીને મીડલેટનમાં જો બન્યું હતું તેનું યથારિથત વર્ણન ક્યું અને
હ્યુસીની કરેલાજનક કથની પણ એડીલા અને લેડી બર્ટનને કહી
સંભળાવી. એટલે રેજીનોલ્ડના બોલ્યા પહેલાં તો એડીલાની આંખમાં
આંસુ આવી ગયાં અને એ બોલી ઉઠી: “માજી, આપણે એ નિ-
ર્ભાગી જીવોને માટે કશું નહિ કરી શકીએ?” એટલે હર્બર્ટ તર-
તજ ખુલાસો કર્યો કે “મેં એ દુ:ખી જીવોને આશ્વાસન આપ્યું
છે અને તેમને અહિં તેડી લાવવાનું પણ નક્કી કર્યું છે. તેમણે
અહિં આવવાનું કબુલ પણ કર્યું છે.” આ સંભળીને બન્ને મા

દીકરી પ્રસન્ન થયાં અને હર્ષદે આવી ધર્મપરાયણ વૃત્તિમાં પોતાને પણ ભાગ આપ્યો એ જાણીને વિશેષ રાજી થયાં.

અહિં આટલીવાર વિવિધ વાતચીત કરીને જે રૂમમાં પેલો વિરૂપ મનુષ્ય હતો, તે ઓરડામાં હર્ષદે તેની ખબર લેવાને ગયો. એ મનુષ્ય શુદ્ધિમાં આવ્યો કે નહિ, એણે ગુન્હાનો એકરાર કર્યો કે નહિ વિગેરે ખાતર જાણવાની એને ત્રણી ઇંતેજરી હતી. એટલે રસ્તામાં કોન્સ્ટેબલ મળી ગયો તેને એણે પૂછી પણ લીધું. કોન્સ્ટેબલે કહ્યું “ સાહેબ, બધું ખરાબર છે. એ માણસને હવે સત્વર આરામ થઇ જશે. એ ખોલી પણ શકે છે. ફાંસીનું લાકડું હવે એના બક્ષયથી વંચિત નહિ થાય. ” “ એણે ગુન્હાનો એકરાર કર્યો ? ” રેજીનોલ્ડે ઉતાવળથી પૂછ્યું.

“ હા. એણે એકરાર કર્યો. એ તો ગુન્હો કરીને ઉલટો કુલાપ છે. ”

“ હુઆ. ”

“ અરે પણ સાહેબ, કેઇ વિશેષ જાણો છો ? એ તો મારા જીના ઓળખાણનો નીકળ્યો. અત્યારની એની વિરૂપતાને લીધે હું તો એને ઓળખીએ ન શક્યો. બે વર્ષ ઉપર મીડલેટનમાં એના ઉપર કામ ચાલ્યું હતું અને એને તો દેશનિકાલની સજા થઇ હતી; પણ રસ્તામાંથી એ નાસી છુટ્યો હતો. ”

“ ત્યારે એ કાણ છે ? ”

“ એ તો ઓમેડીઆ બેટસ છે. ” કોન્સ્ટેબલે જવાબ આપ્યો.

પ્રકરણ ૪૬ મું.

ઝાંખેડીઆ ખેટસ.

પાડક ગણે હવે આ વિરૂપ મનુષ્યને ઝાળખ્યો હશે. એ ખીજે કાંઈ નહિ પણ આપણો પૂર્વ પરિચિત ઝાંખેડોના હામ ઝાંખેડી-આ ખેટસ હતો. એની આવી ગતિ શી રીતે થઈ તે હવે આપણે તપાસીએ.

એ તો સર્વને વિદિત હશેજ કે એને પોરટ ઝાંખેડોના ચાન્ડ મળ્યા પછી ધણા ધણા મનુષ્યના એ કાગળો ફેડતો અને વાંચી એતો હતો; અને તેમાં ખાસ કરીને જે વખતે લોન્સડેલ કેલેમાં હતો ત્યારે દ્યુસીએ પોતાના પિતા ઉપર જે પત્ર લખ્યો હતો તે એણે ફેડ્યો હતો, અને તે ઉપરથી લોન્સડેલને એણે ડાવરમાં પકડાવી દીધો. દ્યુસીના પત્રનો જવાબ એણેજ મીડલેટનથી પોતાની ઝાળખાણવાળી ટ્રાઇ બ્રાઇ પાસે લખાવ્યો હતો. બ્રાઇ કાગળ લખવામાં હુંશીઆર હતી એટલે એટલે પોતાને મળવાના મનામમાંથી એને પણ કાંઈક આપવાનું કહીને એની પાસે પત્રનો જવાબ લખાવ્યો હતો. ત્યાર પછી આપણે જોઈ ગયા કે લોન્સડેલે પોરટમાસ્તર જન-રલને એ બાબતમાં પત્ર લખ્યો અને ખેટસની તપાસ થઈ. આખરે એને દેશનિકાલની સજા થઈ; તેથી એને ઘાઝે બાળવાને લોન્સડેલે એના ઉપર જેલમાં કાગળ લખ્યો હતો. આ કાગળ વાંચીને ખેટસની આંખમાં અંગારા વરસી રહ્યા હતા. લોન્સડેલ ઉપર વેરનો ક્રોનો લેવાનો અને એને પાયમાલ કરી નાખવાનો ઘાટ ધડવાનો એણે વિચાર કરી દીધો. એ જેલમાંથી નાસી છુટ્યો અને ફરીથી

પકડાઇ ન જવાય માટે એણે વિદ્રીઓના નામના દાહક પદાર્થથી એની મુખાકૃતિ બધી બેડોળ બનાવી દીધી. એ દાહક પદાર્થની અસર એના ધારવા કરતાં પણ જાદે થઇ. એને લીધે તો એની એક આંખ પણ જતી રહી. એને તો સંતોષજ થયો; કારણકે હવે એને ઝાળખાઇ જવાનો ખાસકુલે સંભવ રહ્યો નહિ. આવી વિરપતા થવાથી એના રતેહી જનો પણ એને ઝાળખી ન શકે. આવું થવાથી એને પણ એક પ્રકારની નીરાંત વળી. એણેજ માનચેરટરમાં હ્યુસીને પત્રદવારા ખબર આપી હતી કે એના પતિને ડામવામાં આવ્યો છે અને હવે એ એનો હંમેશનો કટો દુશ્મન થયો છે. એ માનચેરટર પહોંચ્યો પછીથી પોતાના શત્રુ ઉપર કેવી રીતે વેર વાળવું તેનીજ પેશીમાં એ ક્યાં કરતો હતો. એ ચીંથરે હાથ જમ્મ ગયો હતો. ખાવાને મુદ્દા રોટયો પણ મળવાની હાડમારી હતી. મીઠા મજુરોએ એને થોડા પૈસા આપીને છુપે મરી જતો બચાવ્યો હતો. આખરે ચાન્સરીના ખંડેરમાં એણે મુકામ કર્યો અને ત્યાંજ રહેવા લાગ્યો. તેવામાં એક રાતે જરોલ્ડ રેડબર્ન સાથે એનો એકાએક મેળાપ થઈ ગયો અને તે વખતે એની સાથે જે વાતચીત ચમ્પ હતી તે પણ આપણે વાંચી ગયા છીએ. આખરે એને વેર વાળવાની તક પણ પળી ગઇ. આ જગતમાં જેને જેવાં માણસો જોઈએ તેને તેવાં મળી જ રહે છે. છાણના કીડાને છાણમાં તેના ગોડીયા મળીજ આવે છે. તેમ દુર્ગુણી જનને દુર્ગુણી મળીજ રહે છે. ઓબેડીઆ બેટસે પાપગૃહમાંની પાપવૃત્તિવાળી ખાઈને શોધી કાઢી. તે ખાઇ હ્યુસીને ફેસલાવીને તેડી ગઈ. રેડબર્નને પત્રિકા મળી કે “ તને જેને મળવાની ઇચ્છા છે તે લલના અમુક સ્થળે છે માટે આવી પહોંચ. ” આમ કરવાથી બેટસને ખાતરી

હતી કે દ્યુસીનું પતિવ્રત ભંગ થશે અને લોન્સડેલ ઉપર વેરને પુરો બદલો લેવાશે. એણે એકજ માર્ગે એવડું વેર લેવા ધાર્યું હતું. લોન્સડેલ અને જીરોલ્ડ રડખર્ને બંને ઉપર એનો ડાળો હતો અને તેથી જીરોલ્ડ ઉપર પત્ર મોકલ્યો તેની સાથે લોન્સડેલને પણ એણે ચેતવણી આપી; અને જીરોલ્ડ ઉપર વેર વાળવાને માટેજ એ લોન્સડેલને પેલું પાપગૃહ બતાવવા ગયો હતો. એની એવી ધારણા હતી કે આણી પાસ જીરોલ્ડ રેડખર્ન પાપગૃહમાં દ્યુસીને ફસાવશે બળા-તકારે એના શિયળને લુંટશે અને એના યૌવનરસનું પાન કરશે તેજ અરસામાં લોન્સડેલ ત્યાં જઈ પહોંચશે, અને પોતાની પત્નીને પતિત કરેલી જોશે એટલે ત્યાંને ત્યાંજ એ જીરોલ્ડનો ઘડો લાડવો કરી નાખશે. પરંતુ એક પાસથી લોન્સડેલની પત્નીને બ્રષ્ટ કરી લોન્સડેલ ઉપર અને જીરોલ્ડ ઉપર એકી વખતે વેર લેવાની એની ધારણા હતી તે નિષ્ફળ નીવડી. કારણ કે દ્યુસીનું શિયળ પણ સચવાયું અને જીરોલ્ડ પણ તે વખતે બચી ગયો. કદાચ કોઈ પ્રશ્ન કરશે કે જીરોલ્ડ ઉપર વેર લેવાનું બેટસને શું કારણ હતું ? એનું કારણ એ હતું કે ઝોકલેની પોસ્ટ ઓફીસના સંબંધમાં તપાસ થઈ હતી તેમાં બેટસનું પોગળ ઉઘાડું પાડવામાં સર આર્ચિબોલ્ડે પુષ્કળ મદદ કરી હતી અને તેને લીધેજ એને દેશ નિકાલની સગ્ગ થઈ હતી. તેથી એના ઉપર પણ એની જખરી દાઢ હતી. આખરે બેટસના વાંચવામાં આવ્યું કે મીડલેટનમાં લોન્સડેલના ગુન્હાની તપાસ માટે કોર્ટ માર્શલ બેઠી હતી અને તેણે લોન્સડેલને દેહાંતદંડની શિક્ષા ફરમાવી હતી. આ વાંચીને બેટસને ધણોજ આનંદ થઈ ગયો. એને તો એમજ થયું કે “ હાશ, ઠીક થયું. હવે મારી દાઝ ઓત્તારી. હવે તો એને દેહાંત દંડની શિક્ષા થાય તે હું મારી નજરે જોઉં ત્યારેજ મારા

જવને શાંતિ વળશે. ” એમ ધારીને એણે મીડલેટન જવાનો વિચાર કર્યો. એને ખાતરી હતી કે પોતાની વિરૂપતાને લીધે એને કાંઈ ઝોળખી શકવાનું નથી.

જીરોલ્ડ રેડમર્ન તથા લેન્સડેલ એને બીલકુલ ઝોળખી શક્યા નહોતા, એટલે ઝોળખાઈ જવાનો જરાએ સંભવ નથી એમ લાગવાથી એને ત્યાં જવાની વૃત્તિ થઈ આવી અને મીડલેટન જવાને નીકળ્યો. આખો દહાડો ચાલ ચાલ કર્યા કર્યું અને રાત પડી. રાતના અગીઆરેક વાગ્યા હશે એટલે મીડલેટન થોડુંક ખાટી રહી ગયું. રાત અજવાળી હતી એટલે તે અરસામાં એક ધોડેસ્વાર ત્યાં થઈને જતો હતો તે એના જોવામાં આવ્યો. એણે તરતજ એને ઝોળખ્યો. કે એ જીરોલ્ડ રેડમર્ન છે. એ વખતે એના મસ્તિષ્કમાં એક બીપંજુ વિચારનું સ્ફુરણ થઈ આવ્યું. એ વખતે એની પાસે એક દમડીએ નહોતી. એ ભુખે મરતો હતો એટલે પૈસાની એને જરૂર હતી અને રેડમર્ન પાસે પૈસા હશે એમ એને લાગ્યું. વળી સર આર્શિબોલ્ડ ઉપર એના વેરનો અગ્નિ ધીકી રહ્યો હતો એટલે એના પુત્ર ઉપરજ વેર વાળવાનો એણે નિશ્ચય કરી દીધો અને ભુખ્યો વાધ જેમ પોતાના શિકાર ઉપર તરાપ મારી તુટી પડે તેમ એ જીરોલ્ડ ઉપર તુટી પડ્યો.

એટલેને ધસી આવતો જોઈને જીરોલ્ડનો ધોડો ચમક્યો, ચામડાનો પટો તુટી ગયો, રેડમર્ન ધોડા ઉપરથી ઉથલી પડ્યો અને ધોડો ભડકીને નાસી ગયો. જીરોલ્ડ અને એટલ વચ્ચે જખરી કુસ્તી ચાલી. જીરોલ્ડ ઉભો થઈ ગયો અને બાબુએથી તરવાર ખેંચી કાઢીને હજમના ઉપર જખરા જખમો કર્યા; પણ હજમે એના હાથ

માંની તરવાર છુટાવી લીધી અને તરવારનું પાનું પકડીને એની મુઠ્ઠા
 જીરોહડના માથામાં જોરથી લગાવી દીધી. જીરોહડ જમીન ઉપર તુટી
 પડ્યો; છતાંજે એ મરી ગયો ત્યાં સુધી એના માથામાં એણે તરવારની
 મુઠ્ઠા માર્યાજ કરી. ત્યારપછી તરવારને એણે પાસેની ખાઈમાં ફેંકી
 દીધી અને જીરોહડનાં ગળવાં ફેંકેલવા મંડી પડ્યો. એના ગળવા-
 માંથી એક કાગળનું પેકેટ અને પૈસાનું પાકીટ એટલું એને મળ્યું
 આવ્યું; અને બીજાની તપાસ કરતો હતો એટલામાં કોઈના પગલાંની
 અવાજ સંભળાયો એટલે જીરોહડના શખને ધસડીને એણે પેલી
 ખાઈમાં લટકાવી દીધું. ત્યારપછી એ ખેતરાઉ રસ્તે પડી ગયો
 અને ફેટલોઃ માર્ગ કાપ્યો; પણ વચમાં એને આખે દીસે
 તલવારના જખમ થયેલા હોવાથી એના શરીરમાંથી પુષ્કળ લોહી
 વહી ગયું હતું. એ થાકી ગયો હતો તેથી એ થાક ખાવા ખેડો અને
 પૈસાનું પાકીટ કાઢીને ઠાલવી જોયું તો એને ઘણા સારા પૈસા મળ્યા
 જણાયા. પછી એણે પેલું કાગળનું પેકેટ ખોલ્યું અને અંદરના અજવાળામાં
 અંદર શું લખ્યું હતું તે એણે વાંચી લીધું. એ લોન્સડેલનું માર્શી પત્ર
 હતું. એટલે એ વાંચીને એના મનમાં ચોર આનંદ થયો. એને તો
 એક કાંકરે એ પક્ષી માર્યા જેવું થયું. આમ જીરોહડનો જીવ લીધો,
 અને આમ માર્શી પત્ર નવિ પહોંચે એટલે લોન્સડેલને દેહાતંડની
 શિક્ષા થઈ જશે. એટલે અન્ને ઉપર એકા વખતે વેર વળ્યું એ
 જાણીને ખુશ ખુશ થઈ ગયો. પૈસા ગદી લઈને પાકીટ ફેંકી દેવાની
 તૈયારીમાં હતો અને પેલો માર્શીપત્ર કાઢી નાખવા જતો હતો એટ-
 લામાં એ જો ખેતરમાં ખેડો હતો તેને છેક છેડેથી થોડા આવતું હોય
 તેવો એને લાગ્યો. ખરી રીતે તો એના હૃદયમાં લયને સંચાર
 થવાથીજ એને એવો ખોટોજ લાગ્યો હતો, વસ્તુતઃ તેવું કાંઈજ

નહોતું; છતાંએ પૈસાનું પાકીટ અને પેલો કાગળ ખીસ્સામાં ધાકીને એ તો જીવ લઈને ખેતરમાં થઈને નાઠો, તે આખરે રાજમાર્ગ ઉપર આવ્યો. અહુ થાક લાગવાથી એ ત્યાં બેસી ગયો અને આમળજી ગત પ્રકરણમાં આપણે જોઈ ગયા તે પ્રમાણે રેજીનોલ્ડ હાર્ટ એને મળ્યો.

રેજીનોલ્ડ મીડલેટન તરફ જતો હતો, અને આણે મીડલેટન. જવાનો વિચાર માંડી વાળેતો હોવાથી એ ધસડાતો ધસડાતો કક્ષાઈવં ભવન તરફ જતો હતો. રસ્તામાં એક વિશ્રામ સ્થાન પાંધેલું હતું ત્યાં જઈને એ આરામ લેવાને પડ્યો અને આરામ લીધા પછી આગળ જવાનો એનો વિચાર હતો પણ એ ઉઘમાં પડ્યો; એટલે ટાલને લીધે એનાં અંગે અંગ અદ્દાઈ ગયાં. એના શરીરમાંથી લોહી વહી ગયું હતું એટલે અશક્તિ વધી જવાથી એ બેશુદ્ધ થઈ ગયો. આમને આમ એનું મરણ નીપજત પણ આપણે વાંચી ગયા તેમ એને વખતસર મદદ મળી આવી અને યોગ્ય ઉપચાર કરવામાં આવ્યા તેથી એ બચી ગયો.

ઉપલી બધીએ હકિકત બેટસ શુદ્ધિમાં આવ્યા પછી એણે ફટલીક ત્યાંને ત્યાંજ પોતાને મોઢે કબુત્ર કરી હતી અને ફટલીક મીડલેટનમાં એના ઉપર કામ ચાલ્યું તે વખતે અધુરી રહેલી પુરી કરી. એ પ્રમાણે એણે પોતાના ગુન્હાનો કકડે કકડે પણ સવિસ્તર એકરાર કરી દીધો. આ એકરાર એણે પશ્ચાત્તાપ થવાથી કર્યો હતો એમ નહોતું; પણ એ ખાતતનું વર્ણન કરવામાં એને એક પ્રકારનો આનંદ મળતો હતો; પોતે પુરેપુરું વેર લેવાને શક્તિવાન થયો હતો એ જાણીને એને મર્વ થતો હતો; તેથીજ એ સર્વ એકરાર

એણે કયો હતો. આખરે એના ખૂરા કૃત્યનો એને પશુ
એવો ખૂરાજ અંતમ મળ્યો અને એને ભયંકર ફાંસીની શિક્ષા
ભોગવવી પડી.

પ્રકરણ ૪૭ મું.

સમાપ્તિ.

પાઠકગણ, હવે આપણે આપણી વાર્તાના છેક અંત ભાગ ઉપર
આવી પહોંચ્યા છીએ. એમાંની કેટલીક પ્રમુખ વ્યક્તિઓ સંબંધી
કેટલોક ખુલાસો કરવો આવશ્યક છે, તે કયો એટલે આપણી વાર્તા
સમાપ્ત થાય છે.

લુસીના પિતાનું પછી શું થયું તે આપણે જાણવાનું બાકી
છે. આપણે વાંચી ગયા છીએ કે એ અઠંગ દારૂડીયો બની ગયો
હતો એટલે આખો દિવસને રાત એ દારૂ પીનેજ પડ્યો રહેતો
હતો. દુનિયામાં શું થાય છે કે શું નહિ તેનું એને જરાએ જાન
નહોતું. એને તો ફક્ત જલદ દારૂ પીવાનું જ જાન રહ્યું હતું.
લોન્સડેલને દેહાંતદંડની શિક્ષા કર્યા પછી એક મહિને એ વાત એના
જણવામાં આવી.

સરા બોડકીન્સ એની તહેનાતમાંજ રહેતી હતી. એણે જાણી
જોઈનેજ આ વાત મી. ડેવીસને ન કરી. કારણ કે તેમ કરવામાં એને
સ્વાર્થ રહેલો હતો. એના મનમાં એમ હતું કે જો કદાચ લોન્સડે-

લના મૃત્યુની વાત મી. ડેવીસના જાણવામાં આવશે તો એનું હૃદય
 કશ્ચામય થઈ જશે; અને તેમ થશે એટલે એ પોતાની પુત્રી ઇયુ-
 સીને પોતાની પાસે બોલાવી લેશે તો માઈ કાંઈ ચાલશે નહિ અને
 મારો પગ ટળશે. આ કારણથી, ઇયુસીએ પોતાના વૈધવ્ય ખાતતનો
 પત્ર લખ્યો હતો તે પણ એણે મી. ડેવીસને બતાવ્યો નહિ. આ-
 ખરે મી. ડેવીસને એ વાતની ખબર પડી; પરંતુ એની લાગણી એ-
 ટધી બધી છુટી થઈ ગઈ હતી કે એને મારના ધેનમાં દર્પ શોક.
 કશોયે જણાતો નહોતો. એટલે એ ખાતતની એને કશીએ અવર
 ન થઈ. સરા બોડકીન્સની સત્તા એના ઉપર સ્થૂરી જમી ગઈ હતી;
 એટલે પોતાના લાભમાં વિલ કરવા માટે એણે એને સમજાવ્યો
 અને તેમ કરવાનું એણે કબુલ પણ કર્યું. પરંતુ વળી એને વિચાર
 આવ્યો કે વખત છે ને મી. ડેવિસનો વિચાર ફરી જાય, ઇયુસીને
 પોતાની પાસે બોલાવી લે અને કરેલું વીલ પણ રદ કરે, તો બધી
 બાબત પલટાઈ જાય. માટે એણે મી. ડેવિસને સમજાવ્યું કે “તમા-
 રી પાસે જે જે કિમતી માલ હોય તે બધાનું રોકડું દ્રવ્ય કરીને
 પેટીમાં ભરી રાખવું વધારે સલામતી ભર્યું છે. મી. ડેવિસ તો સરા
 કહે તે સવાવીસ ગણી લેશે; એટલે એણે જેવી સલાહ આપી તેજ
 પ્રમાણે એ તો કરવા લાગ્યો. ન્યારે બધું રોકડ નાણું થઈ ગયું ત્યારે
 એ રોકડ નાણાંની પેટી લઈને એકાદ રાતમાં નાસી જવાનો સરા-
 એ વિચાર કરી દીધો. આખરે એ રોકડ નાણાંની પેટી લઈને નાસી
 જતી હતી; પણ તેમ કરતાં એ પકડાઈ ગઈ અને ડેવિસને લોકા
 એ સલાહ આપવાથી એણે એના ઉપર ફરીઆદ કરી અને આખરે
 એ કેદમાં મઈ. ડેવિસના ઉપર તેથી એ દાઝે બળવા લાગી અને
 તેનો કાનો લેવાને માટે રેડબર્ન ઉપર ડેવિસે જે કેસ માંડ્યો હતો,

તે કેસમાં સરાએ જે જીવાની આપી હતી તે બધી ખોટી હતી અને ડેવીસેજ ખોટી જીવાની આપવાને માટે એને પૈસા આપ્યા હતા. વિગેરે બધી હકિકત એણે કબુલ કરી દીધી. આ અરસામાં ડો. કોલીસાન્થ, આન્ટ જેનનું રહસ્ય ગુપ્ત રાખવાને માટે સર આશિ. બ્રોઝ રેડમર્ન પાસે પાંચ હજાર પાઉંડ મળવાથી એકલેથી કાવેન્ડ્રી આવડેને રહ્યો હતો તેના જાણવામાં ઉપલી વાત આવી. એટલે એણે એ આખતમાં આગળ પગલાં લીધાં અને કાયદાની તજ્જરમાં પોતાની પુત્રીની નિર્દોષતા સાબીત કરી આપી. અને મી. ડેવિસે સરા પાસે ખોટી જીવાની આપાવી તેને માટે એના ઉપર ફરીઆદ કરી અને તેને પરિણામે ડેવિસ કેદમાં ગયો અને ત્યાં મરણ પધારીએ પડ્યો. તે વખતે જે પુત્રી પ્રત્યે એણે આટલો બધો જીલમ કર્યો હતો, મહા દુઃખના વખતમાં પણ એણે જેની જરા દર-દાર કે સંભાળ લીધી નહોતી, તેજ દ્યુસીએ એની સારવાર કરી અને આખરે મરતાં મરતાં એને પસ્તાવો થયો. પુત્રીને એણે લગભગ આપી અને એને આશીર્વાદ આપીને આખરે આ દુનિયાની જાનને ત્યાગ કરીને એ પ્રભુના દરબારમાં ચાલ્યો ગયો.

સરા બોડકીન્સ કેદમાંથી છુટયા પછી આડે રસ્તે ચઢી ગઈ અને અનાયારમાં પ્રવૃત્ત થઈ રહી. આન્ટ જેન પોતાના પુત્ર લોન્સડેલને દેહાંત દાંડની શિક્ષા ચલાવના સખાચાર સાંભળીને મદદ ચમકી હતી, તે કેટલાક ઉપચારો પછી જરા સાજી થઈ પણ પાછી એને ખબર પડી ગઈ કે લોન્સડેલનો પ્રાણ પાંખર એના દેહ પાંખરમાંથી ઉડી ગયો, અને એને એમ પણ ખબર પડી ગઈ કે એવો ગુપ્ત રાખેલા રહસ્યનો સફોટ થઈ ગયો છે અને બાઈએ તથા બાલીએ પોતાની વાત જાણી લીધી છે. એમને આ રહસ્યની શી રીતે

ખચર પડી મઠ એ હકિકત પણ પ્રકાશમાં આવી. જીરોહના મૃત્યુ માટે એણે એક પણ અશ્રુ સાર્યું નહિ પણ પોતાના પુત્રના મરણથી એનો શોક દદ કરતાં જાહે વધી ગયો હતો અને એ જીતી ત્યાં સુધી એ કારી ધા એનાથી ન જુડી શકાયો. પુત્રના મરણ પછી પણ એ ધણું વર્ષ જીવી, પરંતુ આ રહસ્યરંગીટ પછી એણે ઓકલેના દેવળમાં કોઈ દિવસ પગ સરખો પણ મેલ્યો નહિ, તેમ પછીથી એ કોઈ દિવસ આડંનને પણ મળી નહિ. મેનોરબનમાં પોતાના શયન ખંડમાંથી પણ એ બહાર નહોતી નીકળતી, કારણકે એની ગુપ્ત વાર્તા ધીમે ધીમે મામમાં પણ ફેલાઈ ગઈ હતી; એટલે લોકો કદાચ એના સામી આમળી કરે, તેથી મામમાં અમથીએ એ જતી નહિ.

મી. આડંને ઓકલેમાંજ રહેવાનું ચાલુ રાખ્યું હતું. મામના લોકો એની ગુપ્ત વાત જાણી ગયા હતા છતાં એ તો જાણે કશુંજ જાણતો નથી એવોજ ડોળ રાખતો હતો અને દર રવિવારે પોતાના હંમેશના રીવાજ મુજબ જાણે પવિત્રતાની મૂર્તિજ હોય તેમ વ્યાસપીઠ ઉપરથી ધર્મનો ઉપદેશ આપવાનું જરાએ ચુકતો નહિ.

રેજીનોહડબર્ટ પોતાની પ્રિયતમા વિવાહિતા લેડી એડીલા સાથે લગ્નગ્રંથિથી જોડાઈ ગયો છે. એમનું જોડું ગ્રેમી અને સુખી જોડું હતું. એમનો સંસાર સર્વ પ્રકારે સુખી હતો. એમના લગ્ન પછી થોડા સમયમાં રેજીનોહડના કાકા ગુજરી જવાથી મોટી જાગીર અને પદવીનો માલિક એજ થયો અને લોર્ડ રેન્સરીસ્ટનું નામ ધારણ કરીને ઉમરાવની સભામાંનો અગ્ર્ય પણ એ બની ગયો.

પુત્રજોહને લીધે સર આર્શીઓહડ રેડગર્ન વધારે ન જીવ્યાં એ ત્રણ વર્ષમાં એમના જીવનની પણ અવધિ આવી રહી એ જીવ્યાં ત્યાં સુધી કોઈ દિવસ પણ આનંદમાં કે મીઠાસમાં એમણે

કાંઈ બાગ ન લીધો, તેમજ એવા કોઈ જાહેર સ્થળોમાંએ એ જતા નહિ. લેડી રેડમ્પ્શનને પણ પુત્ર મરણથી ધણોજ આઘાત લાગી ગયો હતો. દિવસે દિવસે એનામાંથી પણ ઠોવત અને બુદ્ધિ ઘટતા ગયા અને સોરાઈ સોરાઈને એણે પણ દુઃખમાંજ દેહ છોડ્યો.

કર્નલ વિંડહામ આર્થિક મુશ્કેલીમાં આવી પડવાથી દિવસે દિવસે દેવાદાર થતો ગયો; એટલે એને બે ત્રણ વર્ષમાં લશ્કરની નોકરી છોડી દેવી પડી. પરંતુ કામદાર વર્ગમાં કતલ ચલાવીને એણે બ્યવસ્થા અને સુલેહ શાંતિ જાળવી રાખી, તેથી સરકારે એની નોકરીની કદર કરી અને એને સાલીયાણું બાંધી આપ્યું. ત્યાર પછી એનો કોઈ નજદીકનો સગો ઉમરાવ હતો તે યુજરી ગયો તેથી એને ઉમરાવ પદ મળ્યું અને ઉમરાવ રાજાનો એ મેમ્બર થઈ ગયો. કામદાર વર્ગની ઉન્નતિને માટે જો કાંઈ પણ ઠરાવ લાવતામાં આવે તો તો કેડ બાંધીને એવા ઠરાવની એ વિરુદ્ધ પડતો.

લશ્કરનો કાયદો તોડનારને ૧૮કાની સજા ન થતી જોઈએ એવી દલીલ પાર્લમેન્ટમાં જો થતી, તો એ સભાની તરફેણમાં એ પોતાની મજબૂત દલીલો રજુ કરતો હતો અને કહેતો કે એના વખતે તો લશ્કરમાં બીલકુલ બ્યવસ્થા [ડીસીપ્લીન] જાળવાય નહિ. એ બાબતના ધણાએ દાખલા એ આપતો; પણ તેમાં કોઈવાર પણ એણે ફેડરિક લોન્સડેલના નામનો તો ઉચ્ચાર સરખોએ કર્યો નહોતો.

સાઈન્ટ મેજર લેંગ્લીને એના બાઈ તરફથી સારી રકમની બક્ષિસ મળી હતી; એટલે એણે લશ્કરની નોકરીમાંથી રાજીનામું આપ્યું અને લંડનના એકાદ અટુટા લતામાં પોતાની મુડી રોકીને એક હાશ્વું પીકું ખોલ્યું. પણ એના પીઠામાં એની પોતાની જાતનો-

જ વકરે વધારે થતો હતો. એ દારૂનો વધારે વ્યસની થતો ગયો અને વધારામાં એનું બીજકુલે જ્ઞાન રહ્યું નહિ; એટલે બીજ દારૂના પીડાવાળા એને ટક્કર મારીને આગળ વધી ગયા અને એ દારૂડીઓ બનીને પાયમાલ થઈ ગયો. એ દેવાદાર બની ગયો, એના ઘર ઉપર ટાંચ આવી, એનો માથ હરાજ થઈ ગયો અને એને દીવાની જેલ ભોગવવી પડી. આખરે નાદારીમાં નામ નોંધાવીને એ જેલમાંથી મુક્ત થયો. પછીતો સરકારમાંથી એને જે પેન્શન મળતું હતું તેના ઉપરજ એને ગુજરો ચલાવવો પડતો હતો. છતાં વારંવાર દારૂના પીડામાં દારૂ ઠીંચતાં અને બીડીઓ ટુંકતાં ગપગપાટા મારવામાંજ એ વખત વીતાડતો હતો. એટલામાં એક દિવસ દારૂના પીડામાં દારૂડીઓ અંદરે અંદર લઠી પડ્યા અને દારૂના બાટલાથી મારામારી કરવા લાગ્યા. તેમાં લેંગલીને દારૂનો શીશો માથામાં ઝેરથી વાગ્યો અને માથું ઝુટ્યું. એને હોસ્પિટલમાં લઈ ગયા અને આખરે એ ઘા ન રૂઝાવાથી એ ત્યાંજ મરણને શરણ થઈ ગયો. આ પ્રમાણે એક વખતના બહાદુર ગણાતા સાજાંટ લેંગલીને અંત આવ્યો.

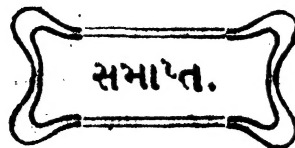
હ્યુસી અને ફ્રેડી કજાઈવ ભવનમાં સુખમાં રહેતાં હતાં. લેડી એડીલા અને રેજીનોલ્ડ હર્મટ એમના ઉપર સારો માયાભાવ રાખતાં હતાં. મી. ડેવિસ ગુજરી જવાથી એની સંપત્તિની માલીક હ્યુસી થઈ; એટલે ડ્રાવેન્ડ્રીમાં ડેવિસે લીધેલા ધરનો ભોગવટો અને ત્રણ હજાર પાઉંડ રોકડા એને મળ્યા. આથી એ પોતાના પિતાનાજ ધરમાં રહેવા લાગી અને પુત્રને શિક્ષણ આપવામાં પૂર્ણ કાળજી રાખવા લાગી. પરંતુ એ બંને મા દીકરાના ભાગ્યમાં આ સંસારની બટમાળને વધારે

વખત જોવાનું લખાયલું નહોતું. દ્યુસીના હૃદયમાં પતિના પરજોક ગમનથી તીર ભોંકાઈ ગયું હતું; એટલે દિવસે દિવસે એ ક્ષોભ યતી જતી હતી. પતિવિયોગે એને ઝુરાપો લાગ્યો હતો. માને સુકાતી જોઈને પુત્ર પણ વેદનામાં ઝુરી રહ્યો હતો. લોન્સડેલના મુવા પછી ત્રણ વર્ષે દ્યુસી પણ મરણ શય્યામાં પડી. એના મરણ સમયે રેજ-નોલ્ડ અને એડીલા એની પાસે ખેઠાં અને એને ધીરજ આપીને કહ્યું કે "તમે જરાએ ગભરાશો નહિ. તમારી પાછળ તમારા પુત્ર ફ્રેડીને દમે જરાએ દુઃખ પડવા દેખ્યું નહિ. એને અમારોજ પુત્ર ગણીયું, એનું લાલન પાલન કરીયું અને યોગ્ય શિક્ષણ પણ આપીયું. પોતાનો પુત્ર જીવશે, દીર્ઘાયુ થશે, સુખ ભોગવશે એ આશામાં દ્યુસીનું મૃત્યુ થયું; પણ એ બીચારીને થોડીજ ખમર હતી કે પોતાના જુજરી ગયા પછી અદ્ય કાલાવધિમાંજ પોતાનો બહાલો પુત્ર પોતાની પાછળજ પોતાને મળવા આલ્યો આવવાનો છે. દ્યુસીને મીડલેટનનાજ સમાધિસ્થાનમાં લોન્સડેલની જોડેજ સમાધિસ્થ કરવામાં આવી અને એના મરણ પછી બે વર્ષના અંતરમાંજ એનો બહાલો પુત્ર પણ માતા પિતાની ગોદમાં એજ સમાધિસ્થાનનો વાસી થયો. ફ્રેડરિક લોન્સડેલ અને દ્યુસીના નામની સમાધિ સાથે બાળક ફ્રેડીની પણ ત્રીજી સમાધિ ત્યાં અણાઈ ગઈ.

બસ કરો !

બસ કરો !!

બસ કરો !!!

આ મંથમાં વપરાયેલા ઇંગ્લેશ શબ્દોના અર્થ.

કપ્ટન—લશ્કરનો ઉપરી અમલદાર.

લેફ્ટનન્ટ—કપ્ટનથી એક ઇરજી ઉતરતો લશ્કરનો અમલદાર.

એનસાઈન—નીશાન ઉંચકનાર સનંદી અમલદાર.

એડજુટન્ટ—લશ્કરમાં ઉપરી અમલદારના હુકમો વિગેરે લશ્કરમાં કહી સંજળાવનાર અને પત્રવ્યવહાર કરનાર અધિકારી.

ફારપોરલ—લશ્કરની ટુકડીમાં સૌથી નીચા ઇરજીનો ખીન સનંદી અમલદાર.

ફાર્ટમાશ્વલ—લશ્કરી ગુન્હાની તપાસ માટે બરવામાં આવતી ફાર્ટ.

રેજીમેન્ટ—પદ્ધતિ.

યુનીફોર્મ—લશ્કરનો એક જતનો પોશાક.

ફ્રમરબોય—લશ્કરનો પડખમચી.

રેક્રુટ—નવો બરતીનો સિપાઈ.

મેરેક—લશ્કરી સિપાઈઓને રહેવાનું મથક.

ડેપો—લશ્કરમાં નવા જોડાયેલા સૈનિકોને તાલીમ આપવાનું મથક-લશ્કરી મથક.

રમાર્ટમની—લશ્કરમાં જોડનાર નવા સૈનિકનું નામ દાખલ કરતી વેળા અને મેજસ્ટ્રેટ પાસે સોગન લેવડાવતા પહેલાં, બરતી કરનાર કામદાર પાસેથી લશ્કરમાં જોડવાનું કબુલ કરવા ગદલ નવા સૈનિકને મળતા પૈસા.

હોર્સ ગાર્ડસ—લશ્કરી મોઢું મથક

સ્કારલેટ કલર—લાલરંગ-પાયઢળ લશ્કરમાં સૈનિકાને એ રંગનો
યુનીફોર્મ હોય છે.

બ્લૂકલર—શ્વેત રંગ, ધોડેસ્વાર લશ્કરનો યુનીફોર્મ.

ટેપરમ—પીઠમાં દારૂ ભરી રાખવાનો ઓરડો.

વેક્ટર—હોટલમાં વસ્તુઓ લાવી આપનાર તોકર.

પીકેટ—પર્તાની એક ગતની રમત.

પાર્લર—પ્રધાનખંડ.

એમ્બર—શ્વેતખંડ.

ડેઝર્ટર—લશ્કરમાંથી વગર રળએ નાસી જનાર સૈનિક.

કન્ટીન—બેરેકમાં જ્યાં દારૂ વિગેરે સિપાઇઓને માટે વેચાય છે
તે જગ્યા.

કવાર્ટર્સ—સૈનિકને બેરેકમાં રહેવા માટે આપેલી ઓરડી.

ગ્રીલીટરી ડીસીપ્લીન—લશ્કરી નિયમ.

ગ્યાન્સરી—ન્યાયની અદાલત.

ગાર્ડ્સ—પહેરેગીરની કોટડી.

